BERTA PÉTER

FOGYASZTÁS, HÍRNÉV, POLITIKA

AZ ERDÉLYI GÁBOR ROMÁK PRESZTÍZSGAZDASÁGA

MTA
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Néprajztudományi
Intézet

Berta Péter

Fogyasztás, hírnév, politika

Az erdélyi gábor romák presztízsgazdasága

Berta Péter

FOGYASZTÁS, HÍRNÉV, POLITIKA

Az erdélyi gábor romák presztízsgazdasága

MTA
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Néprajztudományi
Intézet

Budapest

2014

A kötet megjelenését támogatta az OTKA (PUB-K 103270) és az MTA Könyv- és Folyóirat-kiadó Bizottsága.

Lektorálta: Dr. Kovács Éva Judit (MTA TK Szociológiai Intézet)
Dr. Szalai Andrea (MTA Nyelvtudományi Intézet)

Kiadta
a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Néprajztudományi Intézete
1014 Budapest, Országház u. 30.
Felelős kiadó: Fodor Pál

Első magyar nyelvű kiadás: 2014

© Berta Péter 2014

Minden jog fenntartva, beleértve a (hagyományos módokon – újranyomás, fénymásolás stb. – történő és a világhálón vagy zártkörű digitális adatbázisban való közzététel révén megvalósított) sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket és illusztrációkat illetően is. A reprodukció bármely említett formájához a szerző (mint kizárólagos jogtulajdonos) előzetes írásos engedélye szükséges.

ISBN: 978-963-567-058-1

Borítófotók: © Berta Péter (2014)

Tördelte: Fancsek Krisztina

A nyomdai munkálatokat
a Prime Rate Kft. végezte
Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter

Tartalom

1. Bevezetés: Transzlokális gyakorlatközösségek és többhelyszínű terepmunka **13**

2. Közvetítő kereskedelem, migráció és az etnicitás politikája: megélhetési stratégiák **23**
2.1. Megélhetési stratégiák 1989 előtt **23**
2.2. Megélhetési stratégiák a rendszerváltás után **31**
2.3. A közvetítő kereskedelem gazdasági sikerességének okai **45**
2.4. „Láthatatlan" termelés *versus* látható fogyasztás, és a negatív etnikai sztereotípiák **49**

3. A társas viszonyok és interakciók menedzselésének etikája és a *ŕomani politika* ('roma politika') **51**
3.1. A társas viszonyok és interakciók menedzselésének etikája **52**
3.2. A különbség politikája: *ŕomani politika* **58**
3.2.1. A *ŕomani politika* definíciója **58**
3.2.2. A *ŕomani politika* szimbolikus trófeái **82**
3.2.3. A *ŕomani politika* szimbolikus küzdőterei **86**
3.2.3.1. A gazdaságitőke-felhalmozás **86**
3.2.3.2. A rokonság politikája I. A gábor apai ágak presztízshierarchiájában elfoglalt pozíció **86**
3.2.3.3. A rokonság politikája II. Kapcsolatitőke-felhalmozás: házasságpolitika és az apai ági férfirokonokból álló társadalmi hálózat **95**
3.2.3.3.1. Párválasztás és apatársi szövetség *(„xanamikimo")* **95**
3.2.3.3.2. *„Nálunk veszik, megfizetik a fiút"*– a menyasszonyváltság hiánya, a hozomány és a nemek közötti státuskülönbség **103**
3.2.3.3.3. A házasság/apatársi szövetség megkötése során gazdát cserélő pénzösszegek politikája **109**
3.2.3.3.4. Az apatársválasztás és a különbség politikája **132**
3.2.3.3.5. A szülők által szervezett gyermekházasság egyik oka: az apatársi szövetségekért folyó verseny **145**
3.2.3.4. *„Phirajimo"* ('viselkedés') és *„patjiv"* ('becsület, tiszteletreméltóság, társadalmi megbecsülés') **147**
3.2.4. A *politika* stratégiai marginalizálása, stigmatizálása és szimbolikus leértékelése **151**

4. A nagyfalusi *ŕomani politika* egy dimenziója: A Jankestik és a Pistestik szimbolikus konfliktusa **157**
4.1. Etnicizált szimbolikus földrajz és a lokális dominanciaviszonyok alakulástörténete **157**
4.1.1. A gábor romák – *„amare feli ŕoma"* ('miféle/magunkfajta romák') **157**
4.1.2. *„Trin gava"* ('a három falu') **157**
4.1.3. *„Baro gav"* ('Nagyfalu') **159**

4.2. A Jankestik és a Pistestik rivalizálása során alkalmazott ideológiák és gyakorlatok **169**
4.2.1. A Jankestik stratégiái **169**
4.2.1.1. Az önpanteonizáció **169**
4.2.1.2. A genealógiai diskurzussal kapcsolatos *politikai* copyright I. **179**
4.2.1.3. A genealógiai diskurzussal kapcsolatos *politikai* copyright II. **187**
4.2.1.4. *„Alvó”* versus *„megpengetett poharak”*. A presztízstárgy-gazdaságban elért sikerekkel kapcsolatos nyilvános reprezentáció státusérzékeny logikája **188**
4.2.1.5. A múltközpontúság: strukturális nosztalgia és kontinuitáskeresés **193**
4.2.1.6. A mai dominanciaviszonyok társadalmi termék jellegének tagadása **193**
4.2.1.7. Az elidegeníthetőség és a kommodifikáció tagadása **195**
4.2.1.8. A házasságpolitika **195**
4.2.2. A Pistestik stratégiái **197**
4.2.2.1. A házasságpolitika: a „felfelé házasodás” **198**
4.2.2.2. A szociabilitás etikájának tiszteletben tartása és a konfliktuskerülő *politikai* (ön)reprezentáció **199**
4.2.2.3. A jelencentrikusság és a *politikai* individualizmus preferálása **202**
4.2.2.4. Az adventizmus mint a *politikai* különbségeket „tompító” ellenideológia **203**

5. Gábor roma presztízstárgyak **213**
5.1. Az autentikusság kritériumai és markerei **213**
5.2. A presztízstárgygazdaság mint a romániai gazdaság transzlokális, etnicizált, informális és genderizált szegmense **216**
5.3. A presztízstárgyak mint elit árucikkek **228**
5.4. Az elidegeníthetetlenség mint ideális állapot **239**
5.5. Presztízstárgyfunkciók **244**
5.6. Patinalogikájú *versus* divat- vagy újdonságközpontú presztízsjavak **245**

6. Műtárgypiaci árucikkből gábor roma presztízstárgy: de- és rekontextualizálás **248**
6.1. Értékrezsimek között utazó tárgyak **248**
6.2. Az etnikai csoporton kívüli tárgybeszerzési források **250**
6.3. A nem romáktól vásárolt tárgyak dekontextualizálása: az árufetisizmus (stratégiai amnézia) mint jelentés- és értékeltávolító gyakorlat **251**
6.4. A nem romáktól érkező tárgyak rekontextualizálása **255**

7. Értékaspektusok **259**
7.1. Szimbolikus-mnemonikus patina **259**
7.1.1. A tulajdonlástörténet mint értéknövelő *versus* értékcsökkentő tényező **259**
7.1.2. A gábor roma tulajdonosok hírneve mint szimbolikus patina **265**
7.1.3. A tulajdonlástörténet mint szimbolikus panteon. A tulajdonos és a tárgy közötti hírnévkölcsönhatás **270**
7.2. Anyagi patina: a presztízstárgy-esztétika **272**
7.2.1. Értéknövelő anyagi tulajdonságok **272**

7.2.2. Értékcsökkenést eredményező anyagi tulajdonságok **289**
7.2.3. Az értékegyezmények érvényességének hatóköre **290**
7.2.4. Divat és presztízstárgy-esztétika **291**
7.2.5. A presztízstárgy-esztétika mint az etnikai identitás „láthatatlan tintája" **293**

8. Gábor romák, cărhar romák és a műtárgypiac – versengő transzlokális fogyasztói szubkultúrák **295**
8.1. A műtárgypiac **295**
8.2. Kik a cărhar romák? **298**
8.3. A cărhar roma presztízstárgygazdaság **307**
8.3.1. Az anyagi patinához való viszony **311**
8.3.2. A szimbolikus patinához való viszony **318**
8.3.3. A presztízstárgyakkal kapcsolatos gyakorlatok **321**
8.3.3.1. Vizuális hozzáférés **321**
8.3.3.2. Öröklés **322**
8.3.3.3. Presztízstárgyak és házasságpolitika: *„A presztízstárgy után jár a hozomány"*, *„Mi a lányokat a poharak után adjuk férjhez"* **326**
8.3.3.3.1. Házasságtípusok 1.: A menycsere **328**
8.3.3.3.2. Házasságtípusok 2.: A *„separat"* vagy *„partikular"* házasság **328**
8.3.3.3.3. A presztízstárgy mint a lányt adó apatársnak ideiglenesen átadott biztosíték **331**
8.3.3.3.4. Egy presztízstárgyátadással járó házasságkötés története **335**

9. Interetnikus (gábor roma – cărhar roma) presztízstárgy-kereskedelem **340**

10. Bazár jellegű ügyletek és kockázatmenedzselés: a presztízstárgybróker **357**
10.1. A közvetítő a romákkal foglalkozó antropológiai irodalomban **357**
10.2. A gábor roma presztízstárgybróker (cenzár) **358**
10.3. Miért van szükség cenzárra? A presztízstárgyügyletekkel kapcsolatos bizonytalanság forrásai **363**
10.3.1. Az érték számszerűsítését megnehezítő körülmények **363**
10.3.1.1. A kvalitatív értékkijelentések dominanciája **363**
10.3.1.2. Az anyagi tulajdonságok standardizáltságának relatív hiánya: a szingularizáltság **366**
10.3.2. A vizualitás politikája: a presztízstárgyak részleges dematerializálása **373**
10.4. A presztízstárgyügylet mint bazár jellegű tranzakció. A cenzár mint kockázatmenedzser **377**
10.5. A cenzárral szembeni bizalmatlanság forrásai és a lojalitás biztosításának technikái **379**
10.6. A cenzár részfeladatai az ügylet során **381**
10.6.1. A cenzár mint felhajtó **381**
10.6.2. A cenzár mint értékbecslő **383**
10.6.3. A cenzár mint „rábeszélőgép" **383**

10.6.4. A cenzár mint a nominális autentikusság szakértője **384**
10.6.5. A cenzár mint alkusz **385**
10.6.6. A cenzár mint tanú **387**
10.6.7. A cenzár mint hírnévmenedzser **388**
10.7. A cenzár díjazása **389**
10.8. Javak és cenzárok: kontextusérzékeny tranzakcionális identitások **389**

11. Többhelyszínű árucikk-etnográfiák **394**
11.1. A módszertani fetisizmus és a transznacionális/transzkulturális árucikkek **394**
11.2. A presztízstárgygazdasághoz kapcsolódó hitelügyletek gyakoriságának okai **399**

12. Presztízsfogyasztás és házasságpolitika. Egy pohár rendszerváltás utáni társadalmi karrierje: 2000–2007 **401**
12.1. Értékdimenziók: anyagi és szimbolikus-mnemonikus patina **401**
12.2. Máté: a 7. tulajdonos **403**
12.2.1. Máté megvásárolja a poharat **403**
12.2.2. Máté apatársi szövetséget köt **406**
12.2.3. Máté elzálogosítja poharát **406**
12.3. A leendő vásárló: Laji (a 8. tulajdonos) **407**
12.3.1. Laji és az általa létesített apatársi szövetség **407**
12.3.2. Laji megvásárolja a poharat **408**
12.3.2.1. Az áralku **408**
12.3.2.2. A rivális potenciális vásárló felbukkanása és a nominális autentikusság manipulálása **410**
12.3.2.3. A vételár kifizetése **413**
12.3.2.4. A *„mitaosztás”* **416**
12.3.2.5. Hírnévmenedzsment **420**
12.3.2.6. A pohárvásárlás hatása a házasságpolitikára **422**

13. Interetnikus tulajdonlási verseny, üzleti etika és konfliktuskezelés. Egy fedeles kupa posztszocialista életrajza: 1992–2012 **425**
13.1. Értékdimenziók: anyagi és szimbolikus-mnemonikus patina **425**
13.2. A fedeles kupa első (1992) és második (1993) elzálogosítása **427**
13.3. Bango halála (1995) **431**
13.4. *„Én jólétemér bolonddá lettem”* – a fedeles kupa harmadik elzálogosítása (1995) **432**
13.5. A fedeles kupa negyedik elzálogosítása (1996–1997) **433**
13.6. A fedeles kupa kiváltása (2006) **435**
13.7. A kiváltást lehetővé tevő tényező: presztízstárgyak, átkok és az üzleti etika **439**
13.8. A kiváltást követő *„gyűlés”* **441**
13.9. A kiváltás társadalmi visszhangja **447**
13.10. A konliktusmenedzselés egyik eszköze: a nyilvános eskütétel *(„hitre menés”)* **448**
13.11. 2007 februárjától a fejezet lezárásáig (2012) **450**

14. A *„VÁSÁR”*, AMELY *„BEZÁRTA A POHARAK TÖRTÉNETÉT”*. VERSENGŐ JOGÉRTELMEZÉSEK ÉS ÜZLETI ARCMUNKA EGY TRANZAKCIÓSOR TÜKRÉBEN: 2002–2009 **452**
14.1. Értékdimenziók: anyagi és szimbolikus-mnemonikus patina **452**
14.2. A pohár társadalmi karrierjének közelmúltja **454**
14.2.1. A negyedik tulajdonos (1996–2002): Márkó és társadalmi/gazdasági helyzete **454**
14.2.2. A Márkó halálát (2002) követő konfliktus és annak előzményei **456**
14.3. Az új tulajdonos: Márkó nagyobbik fia (Kalo) és a pohár kétszeri elzálogosítása (2002) **459**
14.3.1. Az „ideális” hitelező: Péter **460**
14.3.2. A Kalo és Péter közötti hitelszerződés megkötése és az azt lezáró *„mitaosztás”* **460**
14.4. Kalo és Péter konfliktusa **465**
14.4.1. A hitelügylet első évének vége: Kalo feljelenti Pétert; Péter *„hitre megy”*, hogy bizonyítsa igazát (2004. január) **465**
14.4.2. A hívatlan presztízstárgybrókerek megjelenése (2004. február–2004. május) **472**
14.4.3. Egyezkedés a kamatról és a futamidőről – Péter ismét *„hitre megy”* (2004. június) **475**
14.4.4. A 2004. évi kamatról szóló megállapodás megszületése **478**
14.4.5. Kalo további halogató stratégiái: a szerződésszegés, a patinahamisítás és a hitelvisszafizetés megakadályozásának vádja (2005) **479**
14.4.6. A szerződésszegés vádjával kapcsolatos bírósági ítélet (2005–2006 tele) és az árverés (2006. július 17.) **481**
14.5. A tulajdonlási verseny egy további dimenziója: Pista árajánlatai **488**
14.6. A pohár értékesítése (2009) **491**
14.6.1. Az üzletkötés feltételei és az ár véglegesítése **491**
14.6.2. A kamat összegével kapcsolatos megállapodás, a pohár nominális autentikusságának ellenőrzése és a kiváltás **494**
14.6.3. A pohárkiváltást, illetve a tulajdonosváltást követő *„mitaosztás”* **496**
14.6.4. A vételár fennmaradó részének kifizetése. A tulajdonjog és a *politikai* siker viszonya **502**
14.7. Az ügylet társadalmi utóélete: hírnévhozam és *politikai* reprezentáció **504**
14.8. Befejezés **509**

15. PATINAHAMISÍTÁS **513**
15.1. Az autentikusság politikája **513**
15.2. A gáborokat érintő patinahamisítás típusai **516**
15.2.1. A pénzorientált patinahamisítás mint alkalmi megélhetési stratégia **516**
15.2.1.1. A pénzorientált patinahamisítás és a cărharok **516**
15.2.1.1.1. A hamisítvány megalkotása **520**
15.2.1.1.1.1. Az anyagi patina mesterséges pótlása: a *„megöregítés”* **520**
15.2.1.1.1.2. A szimbolikus-mnemonikus patina mesterséges pótlása **523**
15.2.1.1.1.3. Az ügylet kontextusának manipulálása **523**

15.2.1.1.2. Egy kudarcba fulladt és egy sikeres hamisítási kísérlet története **525**
15.2.1.2. A pénzorientált patinahamisítás és a nem romák **531**
15.2.1.3. Létezik-e pénzorientált patinahamisítás a gáborok között? **536**
15.2.2. A patinahamisítás mint *politikai* stratégia **536**
15.2.3. A patinahamisítás mint az alkalmi szórakoztatás (ugratás) eszköze **536**
15.3. A tárgyakhoz társított etnikai eredet politikája **537**

16. A FOGYASZTÁS POLITIKÁJA ÉS AZ INTERETNIKUS PRESZTÍZSTÁRGY-KERESKEDELEM **539**
16.1. A fogyasztás politikája: dimenziók és stratégiák **539**
16.2. Posztszocializmus, fogyasztói forradalom és a romániai romák **543**
16.3. Osztályozási (definíciós) küzdelem, sztereotípiaalkotás és morális kritika **547**
16.3.1. *„A cărharok képesek beléhalni egy pohárba”* – a gábor romák fogyasztói értékdiskurzusa **547**
16.3.2. *„A gáborok sokat költenek luxuscikkekre (...) és nem bánják, ha elmegy tőlük a pohár!”* – a cărhar romák fogyasztói értékdiskurzusa **552**
16.3.3. A fogyasztói morális felsőbbrendűség etnicizált, versengő értelmezései **557**

17. *POLITIKAI* ÖNREPREZENTÁCIÓ, ARCMUNKA ÉS BRICOLAGE. PRESZTÍZSTÁRGYAK A *POLITIKAI* DISKURZUSBAN **560**
17.1. A különbség politikájának diszkurzív színterei és eszközei **560**
17.2. Diszkurzív *politikai* arcmunka **582**
17.3. A diszkurzív *politikai* (ön)reprezentáció etikája **584**
17.3.1. A dicsérettel kapcsolatos válaszadás során alkalmazott arcóvó technikák **587**
17.3.2. A *politikai* önreprezentáció során alkalmazott arcóvó technikák **591**
17.3.3. A *politikai* önreprezentációhoz kapcsolódó indirektség egy esete: presztízstárgyak a *politikai* diskurzusban **611**
17.3.3.1 Presztízstárgyak a *politikai* tartalmú énekekben **617**
17.3.3.1.1. *„...ők csábították ki a csikómat, (...)* [amely] *A jászolhoz volt kötve”* **618**
17.3.3.1.2. *„...kimegyek a nagy piacra / Mer d’ott látok egy szürkét állva”* **623**
17.3.3.1.3. *„Húzzátok ki a szekeret, / Amely a nagyapától maradt örökségként”* **628**
17.4. *Politikai* arcmunka és konfliktusbeszéd **634**
17.5. Bricolage: intellektuális import és kreatív újrahasznosítás **638**

18. BEFEJEZÉS. *„MI IS MEGFOGTUK AZ ÉLETNEK AZ ÍZÉT”* VERSUS *„EZ A LUXO MEGESZEN BENNÜNKET”* **641**
18.1. A presztízstárgyakhoz való viszony posztszocialista *versus* konzervatív-tradicionalista olvasata **641**

18.2. A presztízstárgygazdaság népszerűségének okai a rendszerváltás előtt **644**
18.2.1. Az informalitás mint a magántulajdon korlátozására irányuló állami ellenőrzés kijátszásának eszköze **644**
18.2.2. A vagyonfelhalmozás és -reprezentáció államilag jóváhagyott eszközkészletének szűkössége **646**
18.2.3. Mobil vagyontárgyak **646**
18.2.4. *Politikai* jelentéssel és jelentőséggel felruházott szimbólumok **647**
18.2.5. Értékálló befektetés **647**
18.3. A rendszerváltás hatása a presztízstárgygazdaságra: a posztszocialista és a hagyományos presztízsjavak szimbolikus konfliktusa **649**
18.4. A presztízstárgygazdaság fennmaradását fenyegető *belső* tényezők: etnicizáltság, gerontokrata jelleg és elitizmus **650**
18.5. A presztízstárgygazdaság népszerűségének csökkenésével járó veszteség típusai **651**
18.6. A konzervatív-tradicionalista diskurzus stratégiái **652**
18.6.1. *„Ez a lux megeszen bennünket”* – morális kritika és pánikkeltés, etnikaiidentitás-vesztés és -szennyezés **653**
18.6.2. *„ ...nagyon jó világ vót kommuniszt időbe”* – strukturális nosztalgia **654**
18.6.3. *„Ők* [a cărharok] *béfektetik* [a pénzüket] *az ő hagyományos értékeikbe* [poharakba és fedeles kupákba]*!”* – az elmozdított jelentés stratégiája **655**

19. Appendix. Multietnikus tárgyéletrajzok, tulajdonlási verseny és repatriotizáció. *Cigánykincsek* Erdélyben a 19. században és a 20. század elején (1831–1917) **657**
19.1. *„Múzeum a zálogházban”. Cigány* ezüsttárgyak a 19. században és a 20. század elején publikált beszámolókban **658**
19.2. *Cigánykincsek* Téglás István munkáiban (1899–1913) **663**
19.2.1. Előállítás, forma, funkció **663**
19.2.2. Multietnikus tárgyéletrajzok – etnikai határátlépések **667**
19.2.3. Etnicizált értékdiskurzusok **668**
19.2.4. *Cigány* tárgyhasználati kontextusok **671**
19.2.5. Az adatgyűjtés korabeli technikái – etnicitás és interakcionális hatalom **672**
19.3. A *cigánykincsek* – számokban **675**
19.4. Multietnikus tárgyéletrajzok, repatriotizáció és versengő muzealizálás **677**

Bibliográfia **688**

Képmelléklet **712**

1. Bevezetés: Transzlokális gyakorlatközösségek és többhelyszínű terepmunka

1998 áprilisában ismerkedtem meg először néhány gábor roma családdal, amikor Maros megyében – az Open Society Institute leendő ösztöndíjasaként – helyszínt kerestem egy gáborok között végzendő antropológiai terepmunkához. Az 1998-ban ott eltöltött három hónap folyamán a kutatómunka fókuszában – akkori szakmai érdeklődésemmel összhangban – a halotti rítusokkal kapcsolatos ideológiák és gyakorlatok álltak. A gábor roma ismerőseim által a kötetlen beszélgetések és a (félig) strukturált interjúk során gyakran alkalmazott olyan diszkurzív stratégiák, mint a témakerülés és -váltás azonban hamar ráébresztettek arra, hogy az e tárgyú társalgáshoz kapcsolódó intenzív személyes és társadalmi érzékenység (a nyelvi és egyéb tabuk sora stb.) megnehezítik, esetenként pedig etikai szempontból problematikussá teszik a metapragmatikai kommentárok megismerését. A kutatói témaváltás ezért, ha elkerülhetetlennek nem is, de mindenképpen megfontolásra érdemesnek tűnt. Szakmai érdeklődésem a 2000 áprilisában folytatódó terepmunka során fordult a gábor romák ezüst presztízstárgyai – poharai és fedeles kupái –, valamint a körülöttük kialakult informális presztízsgazdaság felé.

A gábor romák (vagy gáborok) a Romániában élő számos roma csoport egyikét alkotják. Rendszerint háromnyelvűek: anyanyelvük egy vlah *ŕomani* változat, emellett környezeti nyelvként beszélik a regionális magyar változatot, és megtanulják a románt mint államnyelvet is (lásd Szalai 2006, 2010). A legnépesebb gábor roma közösségek ma Maros megyében találhatóak, emellett nagy számban élnek gáborok Erdély olyan nagyvárosaiban, mint Nagyvárad, Kolozsvár, Brassó, Arad, Szatmárnémeti vagy Temesvár. Túlnyomó többségük román állampolgár és romániai állandó lakóhellyel rendelkezik, az 1989-es politikai rendszerváltást követően azonban néhányan Magyarországon telepedtek le, megszerezve a román mellett a magyar állampolgárságot is. (Akad olyan gábor család, amelynek tagjai évtizedek óta az Amerikai Egyesült Államokban – Kalifornia államban – élnek, házasságkötés előtt álló gyermekeik és unokáik számára azonban továbbra is az erdélyi gábor közösségek valamelyikéből választanak párt.) Az általam megismert gáborok döntő többsége a Hetednapi Adventista Egyház tagja, néhány család a Pünkösdista és a Jehova Tanúi Egyházhoz csatlakozott, megint mások – hasonlóan a magyar többségű erdélyi régiók nagy részére jellemző gyakorlathoz – reformátusok.

A nem romákkal folytatott kommunikáció, a kifelé irányuló önmeghatározás során ismerőseim rendszerint a *„gábor”*, vagy a *„kalapos gábor”* etnonimákkal utaltak önmagukra, és az erdélyi magyarok és románok is így ismerik őket. (Lásd még két bekezdéssel lejjebb.) A közöttük szerveződő diskurzusokban azonban többnyire egy másik, a belső önmeghatározáson alapuló etnonimát alkalmaznak: az *„amare feli ŕoma”*, vagyis a ’mi-féle, magunkfajta romák/olyan romák, mint mi’ kifejezést használják (lásd még Szalai 2010; Piasere 1985).

A létszámukra vonatkozó egyetlen általam ismert becslés Gardner & Gardner (2008: 155) tanulmányában olvasható. A szerzőpáros amellett érvel, hogy a Romániában élő gáborok száma körülbelül 14.000 főre tehető. Becslésüket Zamfir & Zamfir 1993-ban publikált munkájára alapozzák: „Nincsenek megbízható adataink arra vonatkozóan, hogy hány ember beszéli a kelderás vagy ezen dialektust [a gábor romákét – B.P.], de a Zamfir & Zamfir (1993: 62, 243) által közölt adatok összekapcsolása azt mutatja, hogy Romániában körülbelül 14.000 roma azonosítaná magát gáborként" (Gardner & Gardner 2008: 155). Az 1804 romániai roma család közül, amelyek Zamfir & Zamfir kérdőívére válaszoltak, 25 definiálta magát gábor romaként, ami a válaszadók 1,4%-át jelenti. Habár Gardner & Gardner azt, hogy saját becslésükhöz milyen matematikai műveletek során jutottak el, nem részletezik, valószínűsíthető, hogy a romániai romák létszámára vonatkozó egyik becsült értékre (1.010.000 fő; Zamfir & Zamfir 1993: 202) „rávetítették" a magukat gábor románok mondó válaszadók Zamfir & Zamfir országos reprezentatív mintáján belüli arányát (1,4%; Zamfir & Zamfir 1993: 239).

Zamfir & Zamfir kutatása és annak gábor romákra vonatkozó következtetése, valamint a Gardner & Gardnertől származó becslés több módszertani problémát is felvet – ezek közül itt csupán egyre térek ki. Zamfir & Zamfir (1993) a kérdőívre válaszolók által megadott etnonimák alapján számos etnikai csoportba sorolja a romániai romákat – a gáborokhoz a *„Gabori"* terminust társítja. A nem romákkal folytatott kommunikáció során azonban számos gábor roma esetenként nem *„gáborként"* utal önmagára, hanem a *„kăldărar ŕoma"* ('rézműves romák') kifejezéssel, jelezve, hogy felmenőik közül sokan fémművességből tettek szert jövedelemre (lásd még Szalai 2010, 2014). Zamfir & Zamfir táblázatából az derül ki, hogy a magukat *„kăldărarnak"* nevező roma családok száma 108 (a teljes minta 5,9%-a), amíg a gábor családoké, amint arról már esett szó, 25 (1,4%). Figyelembe véve a fent leírtakat, cseppet sem lehetetlen, hogy a 108 *„kăldărarként"* azonosított család egy része gábor roma, ahogyan az is elképzelhető, hogy a magukat gábornak mondó válaszadók egy része alkalmanként *„kăldărarként"* (is) utal önmagára. (Tapasztalataim szerint a Szeben és Brassó megyékben élő, Románia szerte *„corturarként"* ismert romák – Zamfir & Zamfir táblázatában 11 ilyen család szerepel, amelyek a teljes minta 0,6%-át teszik ki – ugyancsak előszeretettel definiálják magukat *„kăldărarként"*.) A helyzetet még összetettebbé teszi, hogy a gáborok – jelezve azt, hogy az 1920–1930-as évekig jórészt vándorló életmódot folytattak és sátrakban éltek – esetenként a *„sátoros"* terminussal utalnak önmagukra, éppen úgy, ahogyan azt a már említett *„corturarok"* (román *„cort"* 'sátor') általában teszik. Ugyanakkor a gábor romák a *„corturarokat"* legtöbbször a *„cărhar ŕoma"* etnonimával nevezik meg, amely szintén a sátor (*ŕomani* nyelven: *„cărha"*) főnévből jött létre. Vagyis a *„sátoros"*, a *„corturar"* és a *„cărhar"* terminusok szótári jelentésüket tekintve azonosak. Ez a példa is rávilágít az etnikai identitás és az etnonimák összetett viszonyára, illetve az utóbbiak használatának kontextusérzékeny, közönségre tervezett jellegére (Szalai 2006). (Zamfir & Zamfir vizsgálatáról lásd még Lukács 1999.)

Az Erdélyben végzett antropológiai terepmunka során hamar világossá vált számomra, hogy a gábor presztízstárgygazdaság nem lokális – azaz nem kizárólag egy településre korlátozódó – jelenség, hanem olyan informális, etnicizált és genderizált gyakorlat, amely transzlokálisnak tekinthető. (A transzlokalitás kapcsán lásd Appadurai 1996; Freitag & Oppen 2010; Brickell & Datta 2011; Greiner & Sakdapolrak 2013, valamint az 5. fejezetet.) Azaz az intenzív gazdasági (kényszer)migrációnak köszönhetően ma Erdély számos településén és megyéjében élnek olyan gábor romák, akik különböző gazdasági szerepekben – tulajdonosként, eladóként/vásárlóként, brókerként stb. – aktívan részt vesznek a vizsgált presztízstárgygazdaságban. A legtöbb ezüstpohár és fedeles kupa a gáborok által legnagyobb számban lakott Maros és Hargita megyékben található. A transzlokális jelleg a – presztízstárgygazdaság mellett több további szimbolikus küzdőteret magában foglaló – *ŕomani politikának* ('roma politika', lásd a 3. fejezetet) is alapvető vonása, vagyis ez utóbbi sem lokális vagy regionális gyakorlat, hanem a gábor roma csoportban általánosan elterjedt jelenség. Pontosan mutatja ezt például az, hogy (a) a presztízstárgyéletrajzok jelentős része különböző erdélyi településeken élő személyek neveit „tartalmazza"; (b) a presztízstárgyügyletek (adásvételek, hitelfelvételek stb.) résztvevői (eladó, vásárló, hitelező, bróker stb.) nemegyszer Erdély más-más régióiból érkeznek, akárcsak az, hogy (c) az általam figyelemmel kísért apatársi szövetségek jelentős része olyan családok között jött létre, amelyek különböző erdélyi településeken élnek.

A transzlokális jelleg a cărhar romákra jellemző presztízstárgygazdaságnak és *ŕomani politikának* is meghatározó vonása – azzal a különbséggel, hogy cărharokkal és ezüsttárgyaikkal elsősorban Szeben és Brassó megyei településeken találkozhatunk. (Lásd a 8. fejezetet.)

A kötet központi témáihoz – a *ŕomani politikához* és az annak részét képező presztízstárgygazdasághoz – társuló transzlokalitással magyarázható, hogy a terepmunka nem kötődhetett egyetlen gábor roma közösséghez. E gyakorlatok részletes elemzéséhez – akárcsak Myers (2002; lásd még Myers & Marcus 1995) és Steiner (1994) kutatásai esetében – elengedhetetlen volt a többhelyszínű terepmunka (Marcus 1995; Falzon 2009; Hannerz 2003, Coleman & Hellermann 2011) módszerének alkalmazása és a rendszeres kutatói migráció. Marcus (1995: 106–107), e módszer egyik kidolgozója, amellett érvel, hogy a többhelyszínű kutatások gyakran az anyagi formát öltő javak – az ajándékok, a pénz, a műalkotások stb. – eltérő kontextusok közötti áramlásának nyomon követésére fókuszálnak.

> Az e technikát [„a dolgok nyomon követésének" technikáját – B.P.] alkalmazó többhelyszínű kutatással kapcsolatos legelkötelezettebb kísérletek a művészet és az esztétika kortárs világait vizsgáló elemzések csoportján belül figyelhetőek meg. Ide sorolható, figyelemre méltó példa többek között Myers tanulmánya a pintupik akril festményeinek forgalmáról a nyugati művészeti világokban, Savigliano tangóról szóló írása, Steiner munkája az afri-

> kai műalkotások nyugati művészeti piacokig vezető útjáról, valamint Taylor és Barbash Steiner munkáján alapuló filmje… (Marcus 1995: 106–107)

A példák sora még hosszan folytatható. A többhelyszínű terepmunka mint módszer egyrészt lehetőséget kínált a társadalmi, kulturális és geopolitikai határokat átlépő, migráló ezüsttárgyak útjának figyelemmel kísérésére, másrészt lehetővé és egyúttal szükségessé is tette az utazó tárgyakhoz társított jelentések és értékek átalakulásának dokumentálását és értelmezését, továbbá a migrációjukban érintett fogyasztói szubkultúrákra – a gábor és a cărhar romákra, valamint az európai műtárgypiacra – jellemző értékrezsimek összehasonlítását.

1998-tól e kötet lezárásáig több mint harminckét hónapot töltöttem el Erdélyben többhelyszínű antropológiai terepmunkával – elsősorban gábor romák között, valamint cărhar roma közösségekben. Mivel a cărhar és a gábor roma presztízstárgygazdaságok aktív résztvevői – tulajdonosok, brókerek, hitelezők stb. – Erdélyben elszórtan élnek, és az ezüstpoharak és fedeles kupák sem egyetlen településen vagy megyében találhatóak, e gazdaságok különböző történéseit – adásvételeket, presztízstárgy-elzálogosítással járó hitelügyleteket stb. – vizsgálva számos településen építettem ki tartós, rendszeresen karbantartott, változó mélységű kapcsolatot. E harminckét hónap alatt huszonegy Maros megyei faluban és városban kerültem kapcsolatba az ott élő gábor romák egy részével, emellett több Hargita, Kolozs, Arad, Hunyad, Bihar, Szatmár és Temes megyében élő gábor családdal is megismerkedtem. Budapestre visszatérve gyakran találkoztam olyan gáborokkal, akik Magyarországon kereskedtek: csatlakoztam hozzájuk a budapesti műtárgypiac kínálatának feltérképezése (a számukra vonzó ezüsttárgyak felkutatása), valamint a közvetítő kereskedelem során. Mivel az interetnikus presztízstárgy-kereskedelem vizsgálata lehetetlen lett volna, ha a kutatás kizárólag gáborokra fókuszál, az évek során számos cărhar roma családdal is megismerkedtem és tartós kapcsolatot alakítottam ki. Cărhar beszélgetőtársaim jelentős része olyan személyek közül került ki, akik maguk is presztízstárgy-tulajdonosok, és vásárlóként, brókerként vagy hitelezőként részt vettek a gábor és a cărhar romák közötti presztízstárgyügyletek valamelyikében. E két roma csoport presztízstárgygazdaságának összehasonlítása és az interetnikus kereskedelem vizsgálata során tizenhét Szeben és Brassó megyei településen építettem ki rendszeres kapcsolatot helybeli cărhar romákkal.

Az utóbbi több mint egy évtizedben számottevő társadalomelméleti kritika érte a csoportfogalom, azon belül is az „etnikai csoport" kategória elemzői és nyilvános diskurzusokban való (stratégiai) használatát. A „csoportizmus" *(„groupism")* kritika Rogers Brubaker (2004, 2005) tanulmányának megjelenése óta vett új lendületet.

Brubaker kritikai perspektívájának kiindulópontja az a tapasztalat, hogy a társadalmi és politikai konfliktusok résztvevői (intézmények, politikai elitek stb.) előszeretettel folyamodnak az etnopolitikai „csoportizmus" – másként fogalmazva: az etnikai csoport kategóriájára fókuszáló „stratégiai esszencializmus" (Spivak 1987: 205) alkalmazásához. Vagyis gyakran olyan, etnikai csoportként feltüntetett egyének

képviselőiként határozzák meg magukat, akiknek a támogatását csak részben birtokolják, vagy etnikai csoportok közöttiként írnak le olyan konfliktusokat, amelyeket azok számos résztvevője más természetűként definiál. Brubaker szerint (2005: 112) a „csoportizmus" olyan, a nyilvános és a tudományos diskurzusokban egyaránt elterjedt szemléletmód, amely „a társadalmi élet legfontosabb alkotóelemeinek, a társadalmi konfliktusok főszereplőinek és a társadalmi elemzés alapegységeinek (…) [a] diszkrét, egymástól élesen különböző, belülről homogén és kívülről lehatárolt csoportokat" tekinti.

Brubaker tanulmánya rávilágít arra, hogy a csoportként létezés – vagyis az egyének közötti összetartozás – intenzitása *(„level of groupness")* változékony, kontextusérzékeny minőség, amely attól függően is eltérő képet mutathat, hogy „belülről" vagy „kívülről" tekintenek rá, ezért a nemegyszer leegyszerűsítő, esszencializáló és túláltalánosító módon használt csoportfogalmat az eddiginél önreflexívebb kritikai elemzés tárgyává kell tenniük a társadalomtudományi kutatásoknak. Vagyis a társadalomkutatók „az etnopolitikai gyakorlat kategóriáit" nem fogadhatják el és alkalmazhatják „kritikátlanul, mint a társadalomelemzés kategóriáit", ily módon túlhangsúlyozva az etnikai csoportok és a csoportként létezés társadalmi és politikai jelentőségét, illetve elleplezve az utóbbi belső dinamikáját, változékony és tünékeny természetét. Brubaker szorgalmazza (2005: 122), hogy a társadalomkutatók – az „analitikus csoportizmust" helyettesítendő – mielőbb dolgozzák ki „az etnicitás csoportok nélküli tanulmányozásának elemzési stratégiáját". Véleménye szerint hasznosabb „az etnikumról, a fajról és a nemzetről nem szilárd csoportként vagy entitásként gondolkodunk, hanem gyakorlati kategóriákat, kulturális idiómákat, kognitív sémákat, diszkurzív kereteket, kollektív reprezentációkat, intézményi formákat, politikai cselekvési terveket és esetleges eseményeket kifejező terminusokban" (Brubaker 2005: 115). Ez utóbbi elemzői perspektíva „nem a 'csoportot' mint entitást" tekinti „alapvető analitikus kategóriának, hanem a 'csoportként létezés' fogalmát mint kontextuálisan fluktuáló konceptuális változót" (Brubaker 2005: 115). Vagyis a csoportként létezésre nem „tartós, per definitionem" megvalósuló tényként tekint, hanem „eseményként", olyasvalamiként, ami épp „történik" (Brubaker 2005: 115). A csoport, érvel implicit módon Brubaker, ezért ugyanúgy „csak percepcióinkban, interpretációinkban, reprezentációinkban, kategorizációinkban és identifikációinkban, illetve ezeken keresztül létezik", mint az „etnicitás, a faji és a nemzeti" – azok tehát „nem dolgok a világban, hanem látásmódjai a világnak" (Brubaker 2005: 120; lásd még Feischmidt 2010; Kovács – Vidra – Virág 2013).

Brubaker kritikájának relevanciáját és magyarázóerejét elismerve e kötetben úgy használom az etnikai csoport fogalmát („gábor roma csoport" stb.), hogy annak jelentését eltávolítom az általa kritizált jelentéstartalmaktól. Vagyis az etnikai csoport mint „szilárd", „kívülről lehatárolt", „belülről homogén", „per definitionem" létező társadalmi formáció helyett az etnikai csoportként létezés belső dinamikáját teszem elemzés tárgyává. Azaz *e kötetben olyan, az etnikai csoportként létezés mint „esemény" megélésének és megjelenítésének módozataiként felfo-*

gott gyakorlatokat vizsgálok, mint a ŕomani politika és annak „versenyszámai" (a presztízstárgygazdaság, a házasságpolitika stb.), az azokban érintett, általam megismert romákra pedig olyan személyekként tekintek, mint akik transzlokális gyakorlatközösséget alkotnak. E gyakorlatközösség tagjait a közös érdeklődés és a (passzív vagy aktív) részvétel, az utóbbihoz társított jelentésekkel és értékekkel kapcsolatos konszenzus, valamint az intenzív információáramlás szálai kapcsolják össze – függetlenül attól, hogy épp Európa mely részén tartózkodnak.[1]

A gyakorlatközösség *(„community of practice")* fogalmát Jean Lave és Etienne Wenger (Lave & Wenger 1991; Wenger 1998) dolgozták ki a tanuláselmélet részeként. Wenger (1999: 4) szerint a gyakorlatközösségek „emberek olyan csoportjai, akiket az általuk végzett tevékenység iránti érdeklődés vagy szenvedély fűz össze, és akik a közöttük zajló rendszeres interakciók során tanulják azt, hogy miként végezhetnék még jobban a kérdéses tevékenységet. A gyakorlatközösségben való részvételen alapuló identitást a közös érdeklődési kör határozza meg". A gyakorlatközösség definíciója jelentős társadalomtudományi karriert futott be, egyrészt azért, mert a csoportként létezés belső dinamikájára, kontextusérzékenységére és változékonyságára irányította a figyelmet, másrészt azért, mert – amint arra Mary Bucholtz (1999: 210) is rámutatott – gyakorlatközösség „bármely társadalmi vagy nyelvi gyakorlat körül kialakulhat". E fogalom különösen népszerűvé vált az antropológiai nyelvészetben és a szociolingvisztikában, elsősorban Penelope Eckert és Sally McConnell-Ginet munkáinak köszönhetően, akik amellett érvelnek, hogy a gyakorlatközösség „emberek olyan halmaza, akiket egy közös törekvés iránti elkötelezettség hoz össze. Cselekvés- és beszédmódok, eszmék, értékek, hatalmi viszonyok – röviden: gyakorlatok – alakulnak ki az említett törekvés köré szerveződő közös tevékenység folyamán" (Eckert & McConnell-Ginet 1992: 96). A gyakorlatközösség-fogalom szemléletformáló kapacitása, folytatja Eckert & McConnell-Ginet (1992: 96), abból fakad, hogy az

> különbözik a hagyományos közösségértelmezéstől, elsősorban abban, hogy a gyakorlatközösséget a csoporttagság és az a tevékenység, amelyet a résztvevők végeznek, együttesen hozzák létre. (…) Gyakorlatközösséget alkothatnak a gyárban együtt dolgozó munkások, egy bár törzsvendégei, az együtt játszó szomszéd gyerekek, a nukleáris család tagjai (…) vagy éppen a Legfelsőbb Bíróság. A gyakorlatközösségek lehetnek kiterjedtek és kisméretűek, a bennük zajló tevékenység lehet intenzív vagy szórványos, e közösségek létrejöhetnek és meg is szűnhetnek, fennmaradhatnak a tagságot érintő számos változás ellenére is, és szorosan összefonódhatnak más közösségekkel. Az egyének egyszerre több gyakorlatközösségben is részt

[1] Az imént leírtakra, valamint a különböző erdélyi településeken élő gábor és cărhar roma beszélgetőtársaimtól származó, a *ŕomani politika* és a presztízstárgygazdaság mibenlétével kapcsolatos ismereteim relatív homogenitására vezethető vissza, hogy e kötetben gyakran „gábor/cărhar roma presztízstárgyakról/presztízstárgygazdaságról/presztízstárgy-esztétikáról", „a gáborokra/cărharokra jellemző *ŕomani politikáról*" stb. beszélek. Az esetleges regionális, lokális, társadalminemi stb. sajátosságokat minden esetben külön jelzem.

> vesznek, és identitásuk a részvétel e többszörösségén alapul. Ahelyett, hogy az egyént a társadalmi térben sodródó független entitásnak, egy hálózat adott pontjának, valamely konkrét csoport vagy csoportok tagjának vagy társadalmi tulajdonságok egy halmazának tekintenénk, figyelmünket a gyakorlatközösségekre kell összpontosítanunk.

Másutt Eckert (2006: 683) úgy fogalmaz, hogy a gyakorlatközösségek

> a közös érdeklődés vagy pozíció nyomán alakulnak ki, és fontos szerepet játszanak annak meghatározásában, hogy a tagok miként vesznek részt az őket körülvevő világban és hogyan viszonyulnak ahhoz. (…) A gyakorlatközösség emberek olyan csoportja, akik folyamatos elkötelezettséget mutatnak valamely közös törekvés iránt: lehet az egy bowlingcsapat, egy olvasókör, egy baráti társaság, egy crackház, egy nukleáris család vagy egy templomi gyülekezet.
>
> A gyakorlatközösség fogalmának haszna a szociolingvisztika és a nyelvészeti antropológia számára azon tényben rejlik, hogy a társadalmi csoportként létezést nem közös, elvont tulajdonságok (például az osztály, a társadalmi nem), és nem is az egyazon helyen és időben való jelenlét (például a szomszédság, a munkahely) alapján definiálja, hanem a közös gyakorlatok alapján. A rendszeres, közösen végzett tevékenységek során a gyakorlatközösség különféle cselekvés- és szemléletmódokat, értékeket, hatalmi viszonyokat és beszédmódokat alakít ki.

A romákkal foglalkozó antropológiai és szociológiai kutatások többnyire csekély figyelmet fordítottak annak vizsgálatára, hogy az egyes roma csoportokon *belül* milyen ideológiák és gyakorlatok segítségével szerveződnek a társadalmi és gazdasági különbségek, és milyen értelmezések társulnak azokhoz. A beszámolók jelentős része arra a következtetésre jutott, hogy a romák közötti viszonyok és interakciók domináns, ideálisnak tekintett modellje a jelen- és egyenlőségközpontúság (lásd a 3. fejezetet). E monográfia – ettől eltérően – elsősorban azt vizsgálja, hogy milyen szerepet játszik a különbség politikája (azon belül a presztízsfogyasztás) a gábor romák közötti társadalmi határok, hierarchiák és identitások kialakításában, megjelenítésében és az azokról zajló egyezkedésben. Vagyis a társadalmitávolság-teremtés és a hierarchiaképzés mintáinak, ideológiáinak és gyakorlatainak bemutatása és értelmezése révén az előbb említett kutatástörténeti aszimmetria ellensúlyozására tesz kísérletet.

A 3. fejezetben majd amellett érvelek, hogy a gábor romák számára a szociabilitás – vagyis a társas viszonyok és interakciók menedzselésének – etikája és a roma politika egyaránt fontos és társadalmilag támogatott szervezőelvek, amelyek gyakran kölcsönösen megvilágítják és magyarázzák, erősítik és támogatják egymást. A presztízs és a tiszteletreméltóság felhalmozásáért versengő egyének és családok számára az egyik legfontosabb kihívást éppen az jelenti, hogy e két domináns szer-

vezőelv között úgy „egyensúlyozzanak”, hogy azok ne kerüljenek konfliktusba egymással az egyéni döntéshelyzetek során. Vagyis gábor roma beszélgetőtársaim a különbség politikáját nem minősítették veszélyes, kiküszöbölendő anomáliának vagy rendellenességnek, épp ellenkezőleg: a roma politika szimbolikus küzdőterein elért eredményeket is a társadalmi sikeresség fogalmának hangsúlyos és nagyra becsült elemeiként definiálták. Ezzel összhangban a társadalmi/gazdasági viszonyok ideális modelljének nem az egyenlőséget tekintették, hanem a szociabilitás etikája és a különbség politikája közötti harmónia megteremtését és fenntartását.

E monográfia alkalmas lehet arra, hogy alternatív olvasatául szolgáljon az olyan domináns, nemegyszer homogenizáló és esszencializáló kutatói és hétköznapi sztereotípiáknak, amelyek a roma csoportokat marginalizált és kiszolgáltatott, társadalmi berendezkedésüket tekintve differenciálatlan, döntően egyenlőségelvű és jelencentrikus formációkként mutatják be, és elsősorban a szegénység, a nélkülözés, az alávetettség és az interetnikus konfliktus fogalmait társítják hozzájuk. A gáborokra jellemző *ŕomani politika* több szimbolikus küzdőtere – a presztízstárgygazdaság, a házasságpolitika stb. – szemléletes példája annak, hogy a romák nem feltétlenül a negatívan értelmezett többségi társadalomhoz képest, az attól való elkülönbözés és a szimbolikushatár-képzés szándékával konstruálják és jelenítik meg identitásaikat, hanem olyan, a társadalmi sikeresség és elismertség etnicizált értelmezéseitől elválaszthatatlan identitásgyakorlatokkal is jellemezhetőek, amelyekben a nem romák egyáltalán nem játszanak szerepet vagy csak marginális jelentőségű résztvevők.

A fejezetek egy olyan, a társadalmi és gazdasági integráció tekintetében sikeres roma csoport képét tárják az olvasó elé, amelynek számos tagjára a (relatív) jómód, az eredményes gazdaságitőke-felhalmozás, a környezetükben élő nem romákéhoz hasonló vagy azt meghaladó életszínvonal, a többségi társadalommal fenntartott kiegyensúlyozott viszony és az attól való (relatív) függetlenség a jellemző. E monográfia arra is rávilágít, hogy a gábor romák, miközben jövedelmüket részben a többségi társadalom tagjai között népszerű fogyasztói minták alapján költik el (gyorséttermek látogatására, márkás személyautókra, kényelmes családi házakra stb.), több tekintetben etnikai alapon zárt, gyakorlatközösségként értelmezhető fogyasztói szubkultúrát alkotnak, vagyis készpénztartalékuk jelentős részét olyan etnicizált javakra fordítják, mint az ezüstpoharak és fedeles kupák, valamint a gábor roma házasságpolitikában elért sikerek.

Az anonimitás kérdéséről. Mivel a gábor és a cărhar roma presztízstárgygazdaságokban gyakran jelentős összegek cserélnek gazdát, az adatközlők védelme érdekében, vagyis azért, hogy a szóba kerülő vételárakat ne lehessen összekapcsolni a vásárló vagy az eladó személyével:

a) az e kötetben említett valamennyi gábor és cărhar roma beszélgetőtársam keresztnevét, valamint

b) a településneveket is megváltoztattam (kivételt csak az 5. fejezet egy része képez);

c) a hosszabb esettanulmányokban (12–14. fejezetek) nem közlök a tárgyak azonosítására alkalmas, részletes leírásokat vagy fotókat, és végül

d) a monográfiában – két kivételtől eltekintve; lásd a 6. és a 7. fejezet egy-egy szakaszát – nem használom a presztízstárgyak egyedi tulajdonneveit sem.

Köszönetnyilvánítás. Külön köszönettel és hálával tartozom azoknak a gábor és cărhar romáknak, akik a terepmunka során megajándékoztak bizalmukkal és türelmükkel. Megkülönböztetett köszönet illeti Szalai Andreát, az MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársát, akire a terepmunka és az annak során szerzett tapasztalatok feldolgozása, valamint a monográfia megírása során mindvégig számíthattam. Pótolhatatlan szakmai és emberi támogatása, hozzáértése és kritikai észrevételei nélkül e kötet bizonyosan nem jöhetett volna létre.

Ugyancsak köszönettel tartozom:

a) a kötet szakmai lektorainak – Kovács Évának és Szalai Andreának – türelmükért, valamint értékes, gondolatébresztő javaslataikért és tanácsaikért;

b) Michael Stewartnak a terepmunka pénzügyi hátterének megteremtésére irányuló pályázatokkal kapcsolatos, valamint a tereptapasztalatok feldolgozását szolgáló londoni tanulmányutak során nyújtott segítségéért;

c) az MTA BTK Néprajztudományi Intézetében dolgozó munkahelyi vezetőimnek – Paládi-Kovács Attilának, Sárkány Mihálynak, Hoppál Mihálynak és Balogh Balázsnak –, akik az elmúlt 15 év során támogatták az erdélyi terepmunkát és az ott szerzett tapasztalatok feldolgozását;

d) Voigt Vilmosnak és Verebélyi Kincsőnek – az ELTE BTK Magyar és Összehasonlító Folklorisztika Doktori Program vezetőinek –, akik doktori ösztöndíjjal segítették a gáborok között zajló kutatást, és lehetőséget adtak arra, hogy e monográfia egy korábbi változatát doktori dolgozatként megvédjem;

e) Fejős Zoltánnak és Szarvas Zsuzsának, akik az említett doktori dolgozat opponenseiként számos gondolatébresztő kritikai észrevételt és javaslatot fogalmaztak meg;

f) Szilágyi N. Sándornak, Keszeg Vilmosnak, Tánczos Vilmosnak, Szabó Árpád Töhötömnek és Tompáné Lapéta Évának az erdélyi terepmunkát lehetővé tevő pályázatokkal kapcsolatos segítségükért;

g) Fancsek Krisztinának a kötet tördelése során mutatott szakértelméért, türelméért és hasznos javaslataiért;

h) Varga Ágnes-Évának a kötet fotóival kapcsolatos hozzáértő utómunkáért, valamint a borítótervhez fűzött értékes tanácsaiért;

i) Ujvári Sándornak a borítófotók egyikén végzett gondos utómunkáért;

j) a Fotoplus Kft-nek, a Magyar Ösztöndíj Bizottságnak (a több alkalommal megítélt Magyar Állami Eötvös Ösztöndíjért), a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának, az Open Society Institute-nak (Budapest), az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramoknak (F 029504; PD 77944) és a Soros Alapítványnak a terepmunka és a londoni tanulmányutak lebonyolításához nyújtott nélkülözhetetlen támogatásért;

k) a Nemzeti Kulturális Alap Ismeretterjesztés és Környezetkultúra Szakmai Kollégiumának (alkotói támogatás; 2502/1179) és az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramoknak (PD 77944) a monográfia megírását elősegítő ösztöndíjakért;

l) az MTA Könyv- és Folyóirat-kiadó Bizottságának (külön köszönet illeti Paládi-Kovács Attilát), valamint az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramoknak (PUB-K 103270; külön köszönet illeti Sárkány Mihályt és Szigeti Istvánt) a monográfia publikálásához nyújtott támogatásért, valamint

m) azon folyóiratok és tanulmánykötetek szerkesztőinek és bírálóinak, ahol e monográfia egyes részletei korábban megjelentek (lásd Berta 2005a, 2006, 2007, 2008a, 2008b, 2009, 2010a, 2010b, 2010c, 2010d, 2011, 2012a, 2012b, 2012c, 2013a, 2013b, 2014a, 2014b).

A monográfiában található esetleges hibákért és tévedésekért kizárólag a szerző tartozik felelősséggel.

A ŕomani nyelvű kifejezések és szövegrészek írásmódjáról.

Mássalhangzók:

– A palatális mássalhangzókat az adott betű után írt -j jelöli: dj, lj, nj, tj;

– A č, š, ž grafémák posztalveoláris/palatoalveoláris mássalhangzókat jelölnek (amelyek ejtése körülbelül megegyezik a magyar /cs/, /s/, /zs/ hangokéval);

– s: dentialveoláris szibiláns (mint a magyar /sz/ hang);

– ś, ź: palatalizált szibilánsok;

– ć: palatalizált affrikáta;

– c: dentális affrikáta [ts], mint a magyar /c/ hang;

– x: uvuláris, zöngétlen réshang, erősen torokból ejtett /h/;

– ŕ: a magyarországi vlah *ŕomani* változatokra kevéssé jellemző, uvuláris /ʀ/, az adott *ŕomani* változatban a /x/-val alkot kontrasztot, annak zöngés „párja”;

– kh, ph, th: a ‘k’, ‘p’, ‘t’ után írt -h az előtte álló hang aspirált, hehezetes ejtését jelöli.

Magánhangzók:

– ă: centrális /e/ hang, schwa [ə], mint a románban az ă-vel jelölt magánhangzó;

– î: centrális /i/ hang [ɨ].

Külön köszönöm Szalai Andreának a kötetben szereplő *ŕomani* nyelvű idézetek lejegyzéséhez és fordításához nyújtott segítségét.

2. Közvetítő kereskedelem, migráció és az etnicitás politikája: megélhetési stratégiák

A gábor romákra jellemző megélhetési stratégiák részletes bemutatása megkerülhetetlen része bármely értelmezési kísérletnek, amely presztízstárgygazdaságuk vizsgálatára irányul, mivel a presztízstárgyvásárlásra fordított összegek előteremtését épp e stratégiák teszik lehetővé.

2.1. Megélhetési stratégiák 1989 előtt

Gábor roma beszélgetőtársaim visszaemlékezései szerint a 20. század közepéig a lokális közösségeikben domináns megélhetési stratégiák csoportját a „hagyományos mesterségek" alkották. A *„čurar"* ('bőrfeldolgozó, rostás'; román *„ciur"* 'szita, rosta') foglalkozásnévvel jelölt apai ágak tagjai elsősorban gyepmesterséggel (lásd még Szalai 2006, 2010; Kádár 1993: 9), valamint állati bőrök feldolgozásával és értékesítésével foglalkoztak, amíg a *„kăldărar"* ('rézműves, üstkészítő'; román *„căldare"* 'üst') ágakhoz tartozó férfiak jórészt fémmunkából: elsősorban vas- és réztermékek készítéséből és javításából tartották el magukat és hozzátartozóikat. Általános gyakorlat volt, hogy a családok egyszerre többféle jövedelemszerző tevékenységet folytattak. Ezt egyrészt az indokolta, hogy egyes jövedelemforrások csak az év egy meghatározott periódusában voltak elérhetőek (mezőgazdasági idénymunka stb.), másrészt az, hogy egyetlen megélhetési stratégia gyakran nem biztosította a háztartások szükségleteinek fedezését.

A fémművességgel foglalkozó férfiak elsősorban saját lakóhelyük és a rendszeresen felkeresett környékbeli települések paraszti gazdaságaiban adódó munkalehetőségeket igyekeztek megragadni: megélezték a kicsorbult fejszéket, lovakat patkoltak, ekéket és boronákat *„húztak ki"* stb. A 20. század közepéig, amíg a szeggyártást nem gépesítették, részben a romák látták el különféle méretű szegekkel és egyéb, vasból készült kisipari termékekkel a paraszti gazdaságokat, emellett – többek között – ők készítették az építkezéseken használt vaskapcsokat is. Egy idős Maros megyei beszélgetőtársam visszaemlékezése szerint, amikor *„még szegek nem vótak az üzletekbe"*, számos gábor roma mellett az ő – 1911-ben született – apja is részben abból élt, hogy télen szegeket készített, azokat tízesével *„összekötötte pici cérnával (…) s úgy tette félre. És akkor egy egész télen ő amennyi szeget csinált, tavasszal vették vissza belőle* [a pénzt, vagyis tavasszal eladta azokat]. *És ő, amikor a templomot javították, ő csinálta a sarkokat a templomnál, ő csinálta a kapcsokat, ő csinálta a szegeket."* Emellett elsősorban a rézművességhez értő romák látták el lakóhelyüket és annak környékét különböző méretű pálinka-, lekvár- és ordafőző rézüstökkel, valamint

háton hordható permetezőgépeket is készítettek. Rendszeresen vállaltak továbbá *„fódozást”, „reperálást”*: új, tűzálló aljjal látták el az elhasználódott üstöket, *„új feneket tettek”* a vödröknek és a *„pléhfazekaknak”*, *„megcinezték”* a különféle zománcozott edényeket, kijavították a kályhákhoz csatlakozó füstelvezetőket. Gyakran készítettek pléhből kisebb méretű háztartási eszközöket: szemétlapátokat, vödröket és egyéb konyhai eszközöket, valamint különböző méretű dobkályhákat.

> *Nehezebb vót akkor. S nem jártak a cigányok, mint most, hogy tudják, hogy mi az a márka, s mi az a dollár, s mi az a nem tudom, mi. Hanem fódozni jártak. Például tették a tarisnyát, tele vót szerszámmal a tarisnya, s bocskor a lábán. S faluról-falura (...), s „Fódozni! Reperálni!”, azt kiáltották. „Tálot, vedret reperálok!” Ha vót magának egy rossz veder, annak tettek egy feneket, ha vót egy rossz lavor, tettek egy feneket, ha nem vót jó a kályha, tettek egy feneket annak, vagy kijavították, kifódozták, s lehetett még élni. (...) S tettek egy-egy fótot. Én is már megfogtam* [kipróbáltam]*, mer ötvenéves vagyok, én is megfogtam azt a nehezet: tettünk egy feneket, s kaptunk egy kupa lisztet, mintegy fél kiló,* [annyit] *jelent az a kupa, és egy kupa fuszulykát, s egy darab avas csontot, vagy egy darab avas szalonnát, amit már azok* [a megrendelők] *nem ettek meg. Most már nem vesszük kézbe.* (1998/06/04)

A fent említett megélhetési stratégiák elsősorban a férfiakhoz kapcsolódtak. A nők által készített és többnyire házalás során áruba bocsátott eszközök közül a különféle meszelők, kefék, ecsetek, esetenként lábtörlők és seprűk számítottak a legelterjedtebbnek. Akadtak olyan gábor roma asszonyok, akik mosást vállaltak a paraszti háztartások némelyikében. Ugyancsak részben társadalmi nemi alapon szerveződő, a nőkhöz társított alkalmi jövedelemszerzési mód volt a tenyér- és kártyajóslás: *„egy magyar asszonnak mondtak egy kicsi szerencsét, aki adott nekik egy tyúkot és egy kupa lisztet. És úgy éltek.”* Elsősorban asszonyok – de esetenként férfiak is – vállalkoztak arra, hogy jövedelmüket kéregetéssel, vagyis *„tarisznyázással”* egészítsék ki. A férfiak és a nők egyaránt gyakran végeztek alkalmi ház körüli munkát, illetve mezőgazdasági idénymunkát a paraszti gazdaságokban.

A gáborok az általuk előállított kisipari termékeket, valamint szaktudásukat és szolgáltatásaikat elsősorban házalás formájában értékesítették. (A visszaemlékezések szerint a megbízó/vevő és a roma munkavállaló/eladó között nemegyszer kölcsönös megelégedésen alapuló, tartós gazdasági kapcsolat alakult ki.) A saját lakóhelyhez kapcsolódó kereslet/munkalehetőségek feltérképezésén túl a rendszeres, regionális hatókörű gazdasági (kényszer)migráció is jellemző volt rájuk, emellett jó néhányan hetekre vagy hónapokra elhagyták aktuális lakóhelyüket, és nagy távolságokat megtéve, faluról falura járva igyekeztek jövedelemre szert tenni. Beszélgetőtársaim egyike például amellett érvelt, hogy a II. világháború idején szolgáltatásait és termékeit árulva apja Debrecenben is megfordult.

> *Tudja, valahogy, én megmondom az igazat (…) valahogy nem éltünk mi úgy, hogy… ha egy kis kenyeret kaptak valaki, a szegényebbek, akkor az kalács*

vót valamikor. (...) Mikor már tizenhárom éves, tizenkét éves vótam, nagy segítség vótam édesapámnak. Megtanultam a mesterséget [a *„fódozást”*]*, elmentem, egy hétig nem jöttem haza, akkor hoztam egy véka lisztet, egy véka fehérlisztet, akkor egy fél véka fuszulykát, akkor hoztam a disznyólábakat, úgy, hogy nem vótak kocsik* [személyautók]*, akkor a nagyállomásnál* [a közeli megyeszékhely vasútállomásán] *leszálltam, felit a csomagnak vittem ötven méterre, ott letettem, s mentem a másik után… s úgy hoztam. Tudja, valahogy, mikor jön eszembe, csak sírok.* (2000/08/12/)

A gáborok megélhetési stratégiáit vizsgálva az 1950–1960-as évek szakaszhatárnak tekinthető, ami több tényező együttes eredménye. Egyrészt a visszaemlékezések szerint ekkortól vállal egyre több gábor roma ereszcsatorna- és lefolyókészítést, illetve tetőfedést. Másrészt egyre jelentősebb szerephez jut ettől kezdve, később pedig fokozatosan dominánssá válik a közvetítő kereskedelem *(„bižnico”)* az általuk preferált jövedelemszerzési módok között. Harmadrészt átalakul a rájuk jellemző gazdasági migráció jellege.

Az 1950-es évektől az addig főként Maros és Hargita megyei kistelepüléseken élő gábor romák egy része hosszabb időre – gyakran évtizedekre – valamelyik erdélyi nagyvárosba költözik (a legkedveltebbek ezek közül: Nagyvárad, Brassó, Kolozsvár, Arad és Temesvár), és annak egyik peremkerületében letelepedve próbál meg jövedelemre szert tenni. E lakóhelyváltás hátterében – beszélgetőtársaim szerint – a kistelepülések „cigánysorain” élők számának növekedése, a lakáskörülmények gyakori ellehetetlenülése, valamint a helyben vagy a szűkebb régióban elérhető gazdasági erőforrások (a vásárlóerő stb.) kisajátításáért folyó verseny kiéleződése állt.

1. kép Fiatal gábor roma pár az 1940-es években. (Maros megye. Reprodukció)

Az apák és nagyapák mesterségeit megtanuló, családot alapító fiatalok számának gyarapodása idővel értelemszerűen túlkínálathoz vezetett a romák

által értékesített kisipari termékek és szolgáltatások helyi és regionális (Maros és Hargita megyei) piacain, ami a korábbinál nehezebbé tette az addigi jövedelemszint fenntartását. A túlkínálat kialakulásához azonban egy makrogazdasági folyamat: a szocialista iparosítás is jelentős mértékben hozzájárult. Az egyre nagyobb méreteket öltő gépesítés következtében ugyanis több olyan termék – kiváló példa erre a korábban említett szegek esete –, amelyet addig elsősorban a romák készítettek a paraszti gazdaságok számára, időközben máshonnan is beszerezhetővé vált. A romáknak tehát nemcsak egymással, hanem az adott termékeket nagy tételben, esetenként náluk jóval olcsóbban előállító üzemekkel is fel kellett venniük a versenyt. Habár a fémből készült kisipari termékek javítása, *„reperálása”* az erdélyi kistelepüléseken továbbra is elsősorban a romák privilégiuma maradt, a gazdák bármikor dönthettek úgy, hogy az új vödröt vagy konyhai eszközöket már nem tőlük vásárolják meg, hanem az állami üzletekből szerzik be. A megélhetési stratégiák készletének szűkössége (apáról fiúra öröklődése), a lokális közösségek méretének növekedése és a szocialista iparosítás tehát egyaránt hozzájárult a gáborok által házilag előállított, kisipari termékekkel kapcsolatos túlkínálat kialakulásához, és migrációs szokásaik megváltoztatására késztette őket.

2. kép Fiatal gábor roma pár gyermekével az 1940-es években. (Maros megye. Reprodukció)

Az erdélyi nagyvárosokba költözésre inspirálta a gáborokat a létszámnövekedés egy másik következménye is: az, hogy az egy fedél alatt élő generációk számára az egy-másfél szobás, apró vályogházak egyre szűkösebbnek bizonyultak. Beszélgetőtársaim szerint ezért a több fiúgyermeket nevelő családok esetében elterjedt gyakorlatnak számított, hogy az idősebb, már házas fiúnak a születési sorrendben őt követő fivér megházasodása után – legalábbis egy időre – el kellett költöznie otthonról, hogy az így felszabaduló lakóteret a fiatalabb fivér és annak családja vehesse birtokba. A nagyvárosokba költözés azonban nem jelentett végleges szakítást a korábbi lakóhelyül szolgáló településsel: a romák rendszeresen hazalátogattak részben a rokonokkal való kapcsolattartás, részben pedig a külön-

féle társadalmi és gazdasági eseményeken – esküvőkön, eljegyzéseken, presztízstárgy-adásvételekben stb. – való részvétel miatt. Számos olyan kereskedő akad, aki idővel visszaköltözött az apai felmenői által lakott településre, vagy a mai napig Erdély egyik nagyvárosában él, de nem adta el apja vagy nagyapja Maros vagy Hargita megyei házát.

3. kép Gábor roma pár gyermekeivel az 1970-es évek végén. (Maros megye. Reprodukció)

Abban, hogy a közvetítő kereskedelem egyre népszerűbb megélhetési stratégiává vált a gáborok között, nagy szerepe volt az 1970-es évek végétől megfigyelhető, kedvezőtlen makrogazdasági környezetváltozásnak. Habár 1950 és 1977 között Románia egyike volt a leglátványosabb gazdasági növekedést mutató országoknak a világon, az 1970-es évek közepére világossá vált, hogy a gazdasági növekedés korábbi üteme már nem tartható, a nettó nemzeti össztermék nagysága pedig folyamatosan csökken (Shafir 1985: 108–109). Az 1980-as évek elején ezért olyan drasztikus állami gazdasági intézkedések sorát vezették be, amelyek közvetlen célja a lakossági fogyasztás (elsősorban az élelmiszer- és az energiafogyasztás), valamint az import csökkentése, közvetett célja pedig Románia külső államadósságának mérséklése volt. 1981-ben ismét bevezették a fejadagokat az alapvető élelmiszerek esetében (étolaj, cukor, liszt, rizs, kávé stb.; Shafir 1985: 117; lásd még Kligman 1998: 67–68).[1] A folyamatos, egyre nagyobb méreteket öltő áremelkedéshez energiaválság is társult, amely a lakosság által felhasználható üzemanyag- és elektromosáram-mennyiség korlátozásához vezetett (Shafir 1985: 118). A „városokban a megadott kvóta túllépése esetén bírságot kellett fizetni, és a szabálysértő háztartást kikapcsolták az ellátásból a hó végéig" (Kornai 1993: 269). E gazdasági

[1] A jegyre kapható termékek havi fejadagja az alábbiak szerint alakult: „Kenyér (0,3 kg/nap), tojás (10 db), száraztészta (0,5 kg), csirke (0,5 kg), sertés- és marhahús (1 kg), vaj (0,1 kg), gríz (0,5 kg), rizs (0,5 kg), búzaliszt (0,5 kg), kukoricaliszt (1 kg)". Az egy főre jutó földgáz mennyisége 153–203 m^3, a villamos áramé pedig 43 kWh volt (Kornai 1993: 269).

megszorító intézkedések természetes velejárója volt az áruhiány megjelenése, az árucikkbeszerzés nehezebbé, esetenként lehetetlenné válása, a boltok előtt kígyózó sorok kialakulása, valamint a kapcsolati tőke jelentőségének felértékelődése a korlátozott mennyiségben elérhető fogyasztói javak beszerzése során.

4. kép Idős gábor roma férfi az 1990-es évek elején. (Maros megye. Reprodukció.)

A vásárlók nemcsak az akkor és ott beszerezhetetlen árucikkekkel kapcsolatban voltak kénytelenek a „kényszerhelyettesítés" (Kornai 1993: 257)[2] stratégiájához folyamodni, hanem az általuk elérhető piacok tekintetében is. A kereslet kielégítésére képtelen állami üzletektől elforduló vásárlók szemében érthető módon felértékelődött az olyan alternatív árucikkforrások gazdasági jelentősége, mint a kishatárforgalmi kereskedelem, a bevásárlóturizmus (lásd Chelcea /2000/ kiváló elemzését), a „pult alóli" beszerzés, vagy a hatóságok felügyeletét kijátszó feketepiac. Az erdélyi települések piacain vagy házalás formájában kereskedő romák jelentős része épp az alternatív árucikkforrások iránti, megnövekedett keresletnek köszönheti az 1980-as évektől megfigyelhető, látványos gazdasági gyarapodását. A használt ruhák és cipők mellett elsősorban olyan keresett, többnyire hiánycikknek számító, részben külföldről származó termékekkel kereskedtek, amelyek az állami üzletekben nem, vagy csak korlátozott mértékben voltak elérhetőek. A legkeresettebb árucikkek közé tartoztak példá-

[2] Kornai a szocialista gazdasági rendszert hiánygazdaságként írja le (1993: 260), amelynek jellemző vonása, hogy a hiányjelenségek „gyakoriak, intenzívek és krónikusak" (1993: 260). A hiányjelenségek csoportjába sorolja az árubeszerzéssel kapcsolatos olyan stratégiákat („a kényszeralkalmazkodás különböző formáit"; 1993: 273), mint a termék sorban állás árán történő megvásárlása, a kényszerhelyettesítés (a „vevő lemond eredeti vételi szándékáról, és helyette egy másik árut vesz, amely azt többé-kevésbé helyettesíti"; 1993: 257), a további áruforrások keresése, valamint a vételi szándék hosszabb-rövidebb időre szóló elhalasztása vagy végleges feladása (1993: 256–261).

ul a márkás, „nyugati" farmernadrágok és egyéb ruházati cikkek és kiegészítők (az önmagukban is megvásárolható farmernadrággombok stb.), az ugyanilyen illatszerek, édességek, valamint üdítő- és szeszesitalok. Részben a „nyugati" márkák iránti vonzódással – a márkafetisizmussal – magyarázható, hogy az 1980-as években a márkajelek utánzataival ellátott ruházati cikkek kereskedelme is virágzott (lásd még Crăciun 2013).

Amint azt Chelcea (2000: 144) megjegyzi, nemcsak a határátlépés és a külföldi termékek beszerzése, de az utóbbiak piacokon történő árusítása is nehézségekbe ütközött: „a piacon tilos volt külföldi termékeket árulni. Bár a jogszabályokat nem mindig tartották be, a rendőrség elvileg elkobozhatta a tiltott árucikkeket". Az új termékek használtcikkpiacon történő árusítása ugyancsak tiltott, így kockázatos tevékenységnek minősült. Ezért a sikeres kereskedők számára nélkülözhetetlenek voltak a megfelelő (rendőrökkel, piacfelügyelőkkel, hivatalnokokkal, vámtisztekkel stb. kialakított) kapcsolatok, vagyis a bármikor mobilizálható kapcsolati tőke (*„prinźandimo"* /szó szerint: 'ismertség', 'ismeretség'/), és az ennek felhalmozásához és újratermeléséhez szükséges, többnyire pénz formáját öltő ajándékok. Azoknak a romáknak, akik csak szerény gazdasági tőkével rendelkeztek és kis tételben árultak valamelyik erdélyi nagyváros piacán, gyakran az ugyanott elosztóként *(„angrós")* tevékenykedő, befolyásos gábor roma kereskedők dominanciatörekvéseit is tiszteletben kellett tartaniuk. Több beszélgetőtársam is megemlítette például, hogy a nagyváradi használtcikkpiacok egyikén az 1980-as években Zoltán (egy Maros megyei kereskedő) számított a legfontosabb elosztók egyikének, aki jó kapcsolatot tartott fenn azokkal a rendőrökkel, akik a piacot rendszeresen ellenőrizték. A *„prinźandimo"* és az ajándékok révén Zoltán elérte, hogy a hatóságok hallgatólagos beleegyezésével nagy tételben zavartalanul árusíthasson különféle új árucikkeket (farmernadrágokat, illatszereket stb.), és kapcsolati tőkéjét részben arra használta fel, hogy meggyőzze az ugyanott kereskedő gábor romák többségét arról, hogy a továbbértékesítésre szánt árucikkeket mindenekelőtt tőle szerezzék be.

Amíg a használt ruhákat és cipőket a *„blokkok"* (társasházak) körüli gyűjtögetés, valamint a használtcikkekkel nagy tételben kereskedő elosztóktól való vásárlás révén bárki könnyen beszerezhette, a hiánycikknek számító termékekhez – különösen az új, külföldi árucikkekhez – a romák jóval nehezebb jutottak hozzá, és korántsem rendelkezett mindenki akkora készpénztartalékkal, hogy borsos árukat ki tudja fizetni. A visszaemlékezések szerint a külföldi, márkás termékek beszerzésének legkézenfekvőbb színterei a nemzetközi buszjáratok és vonatok megállóhelyei – a forgalmasabb vasútállomások és buszpályaudvarok – voltak, ahol a legkülönfélébb személyekkel lehetett alkalmi vagy rendszeres üzleti kapcsolatot kialakítani: a vasúti személyzet tagjaival és a buszsofőrökkel, a határt rendszeresen átlépő, magukat turistának nevező áruközvetítőkkel, alkalmi utasokkal stb. Ugyancsak gyakran bukkannak fel a romák visszaemlékezéseiben – mint hiánycikkeket közvetítő, alkalmi kereskedők – a nemzetközi útvonalakon közlekedő kamionsofőrök, valamint azok a személyek, akik a kishatárforgalmi kereskedelem lehetőségét megragadva lépték át az államhatárt.

A fentiekből is látható, hogy a szocialista Romániában a határátlépést korlátozó intézkedések az államhatárt csak egy szűk réteg számára elérhető gazdasági erőforrássá tették (lásd Szabó 2003), amelyet a határ menti nagyvárosokban (Nagyváradon, Temesváron vagy Aradon) élő gáborok is megpróbáltak hasznosítani. Szemléletes példája ennek a Maros megyei Kalo esete. Amikor egyik fivérének – hosszú várakozás után – 1987-ben megszületett első fiúgyermeke, az akkor Nagyváradon kereskedő Kalo maga is áldomást akart fizetni az ott tartózkodó, ismerős gábor romáknak azért, hogy ily módon megossza velük fivére és saját örömét. Mivel a „nyugat" és az általa megtestesített életszínvonal és szabadságeszmény ikonikus reprezentációinak tekintett, olyan márkás üdítőitalokat, mint a Coca-Cola, az üzletekben nem lehetett beszerezni, ahogyan a narancs is csak hetekkel karácsony előtt jelent meg a pultokon, Kalo a megszokott források egyikéhez folyamodott: a nagyváradi pályaudvarra sietett, és – egy jelentős összegért cserébe – a nemzetközi vonatokkal érkező utasoktól vásárolt több láda külföldi sört és Coca-Colát, valamint néhány üveg, márkás röviditalt, és örömében *„három napig osztotta az áldomást"*. Az áldomásosztás költségessége, valamint az italok ritkaságából és a hozzájuk kapcsolt jelentésekből eredő luxuscikk jelleg (lásd még Chelcea 2000) hűen tükrözte az első fiúgyermek megérkezéséhez társított érzelmi és társadalmi jelentőséget, ami részben abból fakadt, hogy Kalo fivérének a továbbiakban már nem kellett számolnia a fiúgyermek hiányából fakadó, esetleges negatív következményekkel (például azzal, hogy erre hivatkozva apja felbontja házasságát,[3] és új feleséget keres neki). (Lásd még Berta 2005b.) E korlátozott forrást képező, keresett árucikkeket azok a romák, akik nem a határ menti régiókban éltek, csak jóval körülményesebben szerezhették be.

Az 1980-as évek második felében a gábor roma asszonyok által értékesített egyik legkeresettebb árucikk a fogamzásgátló tabletta volt, amely hiánycikkjellegét elsősorban a szocialista Románia állami reprodukciós politikájának köszönhette (lásd Kligman 1992, 1998). A biológiai reprodukció ellenőrzésére irányuló, állami szabályozás alakulástörténetét vizsgálva Kligman amellett érvel, hogy

> a fogamzásgátló eszközök a lakosság legnagyobb része számára nem voltak elérhetőek (...), azok beszerzésére csak a feketepiacon adódott lehetőség, az áruk azonban, figyelembe véve a feketepiaci beszerzéshez kapcsolódó nehézségeket, a legtöbb nő számára elérhetetlenné tette azokat. Az 1970-es években az óvszereket még a kereskedelmi forgalomba hozatal céljából gyártották. Az 1980-as évekre azonban már sehol sem voltak kaphatóak. (Kligman 1998: 65)

Azon gábor roma asszonyok beszámolói szerint, akik az 1980-as években a magyar–román határ menti nagyvárosokban éltek, a fogamzásgátló tablettákat a

[3] Amint arról később részletesen is lesz szó, a gábor romákra a szülők-nagyszülők által megszervezett gyermekházasság gyakorlata jellemző, amelynek részeként az összeházasított fiatalok szülei-nagyszülei között apatársi szövetség jön létre. Lásd a 3. fejezetet.

legkönnyebben azoktól a Magyarországról buszokkal érkező turistáktól lehetett beszerezni, akik kisebb-nagyobb mennyiségben rendszeresen csempésztek át belőlük a határon (gyakran saját gyógyszereik közé rejtve azokat). Az általam ismert, fogamzásgátló tabletták értékesítésével (is) foglalkozó asszonyok többsége nem épített ki tartós üzleti kapcsolatot a rendszeresen Romániába látogató, „utazó kereskedőkkel", hanem véletlenszerűen akadt rájuk úgy, hogy a magyar rendszámú buszokról leszálló utasoktól megkérdezte, hogy ki milyen eladó árucikkel érkezett. A fogamzásgátló tabletták ily módon történő beszerzésével és árusításával a romák mellett magyarok és románok is foglalkoztak (Feischmidt 2005: 56).

Mivel ruházatuk – a hosszú, színes szoknyák és kötények, valamint a fejkendők – miatt az *„antibébi tablettákkal"* kereskedő gábor asszonyok még a nagyvárosokban is könnyen felismerhetőek voltak, ezért gyakran kellett számolniuk azzal, hogy a hatóságok ellenőrzik és igazoltatják őket. Egyesek ezt oly módon próbálták elkerülni, hogy a fogamzásgátló tablettákat nem saját maguk árulták, hanem – némi készpénzért cserébe – nem roma nőismerőseik egyikét bízták meg ezzel a feladattal. Gyita például, aki az 1980-as években családjával együtt Nagyváradon élt, úgy bonyolította le e veszélyes tranzakciókat, hogy a fogamzásgátló tabletták átadására és a vételár átvételére megkért, nem roma asszonynak a hét meghatározott napjain egy átlagos városi presszóban kellett eltöltenie néhány órát. Ezalatt az aktuális – gyakran visszatérő – ügyfelek zavartalanul leülhettek mellé, és sor kerülhetett az adásvételre. Gyita eközben a presszó előtti járdán állva figyelte és felügyelte, hogy minden rendben zajlik-e. A fogamzásgátló tablettákat áruló romák még az 1990-es években sem tűntek el teljesen az erdélyi piacokról. 1997-ben a csíkszeredai használtcikkpiacon magam is tanúja lehettem annak, ahogyan két gábor asszony *„antibébit"* árult: a tablettákat tartalmazó leveleket kezükben legyezőszerűen szétterítve járták a piacot, s eközben a fiatalabb nők felé fordulva diszkréten azt ismételték: *„Antibébi! Antibébi!"*

2.2. Megélhetési stratégiák a rendszerváltás után

Azt, hogy a gábor romák megélhetési stratégiáinak elemzése során a romániai rendszerváltást szakaszhatárnak tekintsük, az azóta zajló társadalmi, politikai és gazdasági átalakulás, valamint az államhatárok fokozatás megnyitása indokolja.[4] Az 1989-es rendszerváltás a romák számára korábban elérhetetlen gazdasági erőforrások sorát tette kiaknázhatóvá: addig elzárt országok és piacok nyíltak meg előttük, ahol kereskedőkként jövedelemre tehettek szert, szabadabban szerezhettek

[4] A román állampolgárok először a közép- és délkelet-európai országokat látogathatták szabadabban. A határátlépés és az országhatáron átívelő gazdasági migráció még könnyebbé vált 2002 januárja után, amikortól a schengeni országok már nem kértek vízumot a román állampolgároktól, valamint 2007. január 1-ét követően, amikor Románia belépett az Európai Unióba.

be árucikkeket külföldről, legálisan tarthattak maguknál valutát stb. Ezek az új gazdasági lehetőségek jelentős vonzerőt gyakoroltak rájuk, és átalakították addigi migrációs mintáikat.

A gáborok között a rendszerváltást követően is a közvetítő kereskedelem maradt a legnépszerűbb jövedelemforrás. Ennek lehetséges formái közül egyrészt a házalást, másrészt a használtcikkpiacokon zajló árusítást, valamint a külföldről nagy tételben importált árucikkek kiskereskedőknek történő továbbértékesítését részesítik előnyben. Üzletfeleik többnyire a kevésbé mobil, átlagos vagy alacsony életszínvonalon, jobbára kistelepüléseken élő vásárlók közül kerülnek ki, valamint a használtcikkpiacok hasonló gazdasági státusú látogatói közül. A velük való üzletkötést elsősorban az átlagosnál alacsonyabb vételár és az áralku lehetősége, valamint – a kistelepülések esetében – az egyébként csak körülményesen beszerezhető árucikkek „házhoz szállítása" teszi vonzóvá.

A visszaemlékezések szerint a romák többségének rendszerváltás utáni, első külföldi útjai Magyarországra vezettek, ahol nyelvi nehézségekkel sem kellett számolniuk. A határátlépés-történetek visszatérő mozzanatai a magyarországi árubőséggel és a „nyugati", márkás árucikkekkel való találkozást kísérő csodálkozás (lásd az 1980-as évek Romániájában tapasztalt, tartós áruhiányról korábban írottakat), valamint a magyarok egy részére jellemző, nyílt rokonszenv, amelyet beszélgetőtársaim az 1990. márciusi marosvásárhelyi etnikai zavargásokban való szerepvállalásukkal – a magyarok melletti kiállásukkal – hoztak összefüggésbe. Tamás, aki első magyarországi útja során még csak tízes évei elején járt, egy alkalommal úgy fogalmazott, hogy *„Magyarországon még a levegő is jobb"*.

Az 1990-es évek elején a kereskedő romák között Törökország is kedvelt úti céllá vált. (Amint arra Chelcea /2000: 152/ felhívja a figyelmet, az 1980-as évek szocialista Romániájában bizonyos értelemben a török árucikkek is „nyugatinak" számítottak.) Amíg Magyarországon az 1990-es évek elejétől számos gábor roma igyekezett hosszabb időt eltölteni azért, hogy a kereskedésből jövedelemre tegyen szert, Törökországba a romák kizárólag *„áruért mentek"*. A Magyarországra migráló kereskedők nagy része betéti társaságokat hozott létre, hogy legálisan üzletelhessen, néhányuknak pedig a letelepedési engedélyt és a magyar állampolgárságot is sikerült megszerezniük. Egy részük azonban ma is illegálisan folytat jövedelemszerző tevékenységet, és ha magyarországi tartózkodása során a hatóságok igazoltatják, turistaként azonosítja önmagát, vagy amellett érvel, hogy utazásának célja a rokonlátogatás. (Az említett identifikációs stratégiák értelemszerűen kevéssé hatékonyak akkor, ha a kereskedő autójában nagy mennyiségű árut is találnak, amelynek eredetét számlákkal kell igazolnia, vagy ha épp az árucikkek értékesítése közben vonja magára a hatóságok figyelmét.)

A gáborok magyarországi kereskedői tevékenységének jellemző vonása, hogy az itt értékesített árucikkek döntő többsége új termék, azokat általában helyben szerzik be, és nem Romániából hozzák magukkal. Az általuk leggyakrabban látogatott elosztók a nagyobb budapesti piacokon és vidéki városokban szinte mindenütt megtalálható „kínai üzletek". Habár lényegében bármivel kereskednek, ami

haszonnal továbbadható, árukészletüknek vannak többé-kevésbé állandó elemei. Ide sorolhatóak például az edény- és evőeszközkészletek, a kávéfőzők, az évszaknak megfelelő cipők és különféle ruházati cikkek (szabadidőruhák, fehérneműk, zoknik és ingek stb.), az olcsó műszaki cikkek (műanyag faliórák stb.), vagy a szőnyegek, takarók és függönyök. Számos termék csak rövid időre vagy kis tételben tűnik fel a romák standjain. Többször találkoztam például olyan gábor kereskedőkkel, akik a vidéki piacokon távcsöveket, bukósisakokat, valamint horgászbotokat és orsókat árultak a fent említett állandó árucikkeken kívül.

Magyarország és Törökország mellett a kereskedők egy részének érdeklődése – a Balkánon zajló háború után – egyes szerbiai, horvátországi és szlovéniai régiók, később pedig Szlovákia és Ausztria felé fordult. Az utóbbi években számos gábor kereskedő szerencsét próbált Franciaországban, Lengyelországban, Németországban, Belgiumban, Hollandiában, Albániában, Macedóniában és Görögországban. 2010–2011 óta sokuk számára kedvelt úti céllá vált Oroszország is.

5. kép Használtcikkeket értékesítő gábor asszony a marosvásárhelyi zöldségpiacon.
(Fotó: Berta Péter; 2009)

Romániában a romák részben hasonló termékeket értékesítenek, mint külföldön. Jelentős különbség azonban, hogy Romániában – különösen a gyengébb áruellátottságú területeken – a legelterjedtebb árucikkeknek még mindig a használt cipők és ruhák – bőrkabátok, farmernadrágok és -dzsekik, ingek, munkaruhák stb. – számítanak. Az itt piacozó kereskedők kínálatának gyakori elemei továbbá a többnyire török importból származó, új ruházati cikkek (nadrágok, zoknik, fehérneműk stb.) és takarók, az edény- és késkészletek, a használt és új mobiltelefonok, valamint a régiségek (régi fali- és zsebórák, mozsarak, szerényebb értékű festmények stb.). Akadnak olyan bádogosok, akik – egy kisebb ereszcsatorna-darabbal a kezükben – a használtcikkpiacokon sétálva keresnek megrendelőket, illetve olyan férfiak is, akik általuk előállított réztermékekkel (kisebb rézbográcsokkal

6. kép Egy főként használtcikkekkel kereskedő gábor férfi árukészlete az egyik Maros megyei használtcikkpiacon. (Fotó: Berta Péter; 2012)

7. kép Cipőket értékesítő gábor roma kereskedő az egyik Maros megyei használtcikkpiacon. (Fotó: Berta Péter; 2011)

8. kép Ruházati cikkeket értékesítő gábor roma *„nagylány”* az egyik Maros megyei használtcikkpiacon. (Fotó: Berta Péter; 2011)

9. kép Gábor roma asszonyok közötti áralku a Maros megyei használtcikkpiacok egyikén. (Fotó: Berta Péter; 2011)

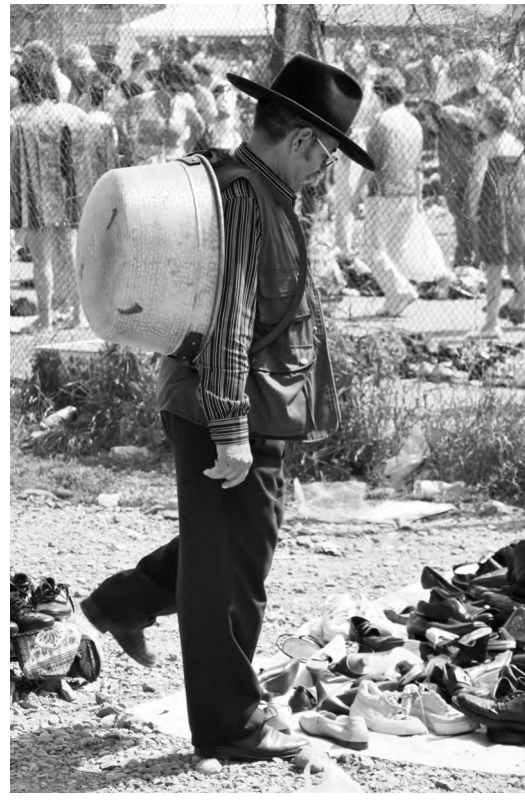

10. kép Saját készítésű rézbográccsal „házaló" gábor férfi az egyik Maros megyei használtcikkpiacon. (Fotó: Berta Péter; 2011)

stb.) a vállukon járják be a piacot potenciális vásárlók után kutatva. (Lásd az *5-10. kép*eket.) Megjegyzendő, hogy a korábban hangsúlyos jövedelemforrásnak számító rézművesség a rendszerváltást megelőző időszakban fokozatosan háttérbe szorult, és mára szinte teljesen elveszítette egykori gazdasági jelentőségét. Pálinka- és lekvárfőző üstöket, illetve egyéb réztermékeket az előállításukhoz még értő néhány idősebb férfi ma már csak alkalmi piaci értékesítésre szánt „kuriózumként", a nem romák szívességeit (az orvosi ellátás vagy a hivatali ügyintézés során nyújtott segítséget stb.) viszonzó ajándéktárgyként, valamint esetenként a külföldi turisták érdeklődésére számítva készít szabadidejében.

Néhány gábor kereskedő, aki rendelkezett az ehhez szükséges készpénztartalékkal és üzleti kapcsolatokkal, az ezredfordulón Nyugat-Európából – például Hollandiából – kamionokkal hozatta a használtruhát Erdélybe. Egyikük – Máté – szerint egy-egy ilyen szállítmány körülbelül 12 tonna ruhát tartalmazott, amelyért kamiononként 10.000 német márkát (1.321.944 forintot) fizetett ki.[5] A szállítmányt az üvegtetővel fedett udvara hátsó részében álló, raktárként használt garázsban tárolta. Feleségére és lányára hárult a feladat, hogy a ruhaneműket szétválogassák, két csoportot különítve el: egyrészt a piaci értékesítésre alkalmasnak ítélt, másrészt a már semmire sem jó darabokét. Minden szállítmány tartalmazott megközelítőleg 1–1.5 tonna, selejtnek tekinthető, eladhatatlan ruhadarabot. A szállítmányonkénti 11–10.5 tonna, értékesíthető ruha kilónkénti beszerzési ára így körülbelül 8.652–9.064 régi lejt[6] tett ki. Máté egy kiló használt ruhát megközelítőleg 30.000–35.000 régi lejért tudott továbbadni a piacon. Az említett eladási ár azonban csak hozzávetőleges, mivel a használt ruhákat egyenként árazták be. (Az árat, amely a ruhadarabok jellegétől és állapotától, valamint a vevő érdeklődésének mértékétől függően lehetett 1.000 régi lej, de 15.000 régi lej is, a kereskedő a vevő által kiszemelt ruhadarab láttán, az alkalomhoz igazodva határozta meg.) Az eladott ruhák utáni bevétel tehát szerencsés esetben 385.000.000 régi lej körül mozgott, ami 5.347.222 forintnak felelt meg.[7] Ha ebből levonjuk a korábban említett beszerzési árat, akkor a szállítmányonkénti nyereség 4.025.278 forintot[8] tesz ki, amelyből levonandó még a piaci árusításhoz szükséges helypénz és az áru piacra szállításának költsége. A továbbértékesítésre alkalmatlannak ítélt darabokat – ez elterjedt gyakorlat – a rászorulóknak ajándékozták vagy kidobták. Egyesek a piacnapokon megmaradó használt ruhák egy részével is ugyanezt tették: ingyen szétosztották azokat a nincstelenek között, akik a piaczárás előtti percekben standról standra jártak használható tárgyak és élelmiszer után kutatva.

A tehetősebb kereskedők a piacozás során esetenként segítőt is alkalmaznak: Jankó például saját standja előkészítését, vagyis a használt ruhákat védő, vízhatlan fóliák kiterítését, a ruhák és a mellettük árult háztartási gépek (mosógépek, tévék

[5] A Román Nemzeti Bank (a továbbiakban RNB) 2000. május 15-i árfolyamait figyelembe véve. Az e bekezdésben szereplő adatok felvételére 2000-ben került sor.
[6] A 2005. július 1-én bevezetett romániai pénzreform óta 10.000 régi román lej 1 új román lejjel egyenértékű.
[7] Az RNB 2000. május 15-i árfolyamait figyelembe véve.
[8] Az RNB 2000. május 15-i árfolyamait figyelembe véve.

stb.) lepakolását a Maros megyei kisvárosok egyikének piacán rendszeresen egy többgyermekes, nem gábor roma férfire bízta, aki a segítségért – 2000-ben – alkalmanként 20.000 régi lejt kapott, piaczárás után pedig a megmaradt, jobb ruhákból választhatott magának körülbelül egy tucatot, amelyeket ő és családtagjai viseltek vagy másoknak értékesítettek tovább. A használt ruhákat nagy tételben forgalmazó kereskedők az egyes piacokra jellemző fizetőképes kereslethez igazodva készülnek fel az értékesítésre: a kistelepülések „gyengébb" piacaira a rosszabb minőségű, de még eladható, olcsóbb ruhadarabokból visznek többet, amíg a jobb minőségű, drágább ruházati cikkek többségét az olyan nagyobb, „gazdagabb" piacok vásárlóközönsége számára teszik félre, mint amilyen például a brassói. Bevett gyakorlat, hogy a kereskedők, miután gondoskodtak saját standjukról, körbejárják a piacot és feltérképezik a többi kereskedő árukészletét – haszonnal továbbértékesíthető darabok után kutatva.

A romák többsége csak kis tételben vásárol fel használt ruhákat és cipőket, és a lakóhelye közelében található piacok valamelyikén – esetenként több piacon is – próbál túladni azokon. Áruját nem külföldről szerzi be, hanem olyan ismerős nem romáktól (esetenként romáktól) vásárolja meg, akik nagy tételben importálnak használt ruhaneműket. Az értékesítésre való felkészülés ebben az esetben is a szétválogatással és a kisebb hibák eltüntetésével (a bőrkabátok sérült részeinek megvarrásával, „kibokszolásával" stb.) kezdődik. A kis tételben történő, heti egy-két alkalomra korlátozódó használtruha-árusítás rendszerint szerény összegű bevételt eredményez, amely többnyire *„a ház szükségére"* (az étkezés és a gyermekekről való gondoskodás költségeinek fedezésére, a közüzemi számlák befizetésére) elkülönített pénzösszeget gyarapítja, esetenként pedig az asszonyok titokban gyűjtött, személyes használatra szánt pénztartalékát növeli. A piacozás terén gyakorlott, a hét nagy részében használt ruhákkal kereskedő asszonyok bevételeiből nemegyszer olyan feladatok finanszírozása is futja, mint a házasság előtt álló „nagylányok" hozományának részét képező ruhák – legalább egy részének – elkészíttetése.

A Romániában kereskedő romák számos olyan árucikket is forgalmaznak, amelyek iránt a kereslet rövid életűnek bizonyul. Az alábbiakban három ilyen esetet mutatok be.

(a) Az egyik idősebb Maros megyei beszélgetőtársam – Péter – például az alábbi logikát követve próbálta meg kiaknázni a schengeni országokba való belépéssel kapcsolatos vízumkényszer 2002. január 1-i megszűnését. Stratégiája, amely szorosan kötődött a közeli megyeszékhely tömegközlekedésével, illetve a helyközi személyszállítással kapcsolatos modernizációhoz, kiváló példája az országhatárokon átívelő közvetítő kereskedelemhez nélkülözhetetlen, gyors helyzetfelismerő képességnek. Marosvásárhelyen egészen az ezredfordulóig többnyire rossz állapotú, 25–35 éves autóbuszok közlekedtek, amelyek fenntartása és üzemeltetése a helyi közlekedési vállalat számára hatalmas költségekkel járt, azok lecserélésére pedig nem volt lehetőség. Az egyetlen megoldást a helyi tömegközlekedés, pontosabban az egyes buszútvonalak bérbe adása jelentette, ami úgy valósult meg, hogy az utasok helyi szállítását erre a célra átalakított mikrobuszokkal rendelkező

magánvállalkozókra bízták. (E járatokra utal a *„maxi-taxi”* kifejezés.) Hasonló jelenség játszódott le a nagyobb erdélyi városokat egymással és Bukaresttel összekötő, távolsági személyszállítás terén is – a korszerűtlen, gyakran meghibásodó buszokat új vagy újszerű állapotú mikrobuszok váltották fel. Péter és fiai számára e modernizációs folyamat azért mutatkozott ígéretes jövedelemforrásnak, mert a mikrobuszok iránti helyi kereslet – legalábbis egy ideig – jóval nagyobb volt a kínálatnál: több buszra volt szükség, mint amennyit a vonalengedélyekkel rendelkező vállalkozók a modernizáció első fázisában be tudtak szerezni. Péter és fiai ezért ebben az időszakban egy németül jól beszélő ismerősük társaságában rendszeresen végignézték az interneten található hirdetéseket, illetve gyakran – nemegyszer heti rendszerességgel – látogattak meg egyes németországi és belgiumi autópiacokat, hogy néhány éves mikrobuszokat, elsősorban Mercedes Sprintereket vásároljanak. Péter stratégiájának sikeressége nem pusztán abban rejlett, hogy hiánycikknek számító mikrobuszokat importált nagy tételben Nyugat-Európából, hanem abban is, hogy nem személyszállításra szolgáló járműveket vásárolt, hanem zárt rakterű, teherszállításra tervezett Mercedes Sprintereket (vagyis *„dubákat”*),[9] mivel azok jóval olcsóbbak voltak az előbbieknél. A mikrobuszokat azután Romániában átalakították: a raktérbe helyben készített üléseket szereltek be, a buszok oldalába pedig ablakokat vágtak, majd ezután személyszállító járművekként *„íratták be”* azokat a forgalomba. Péter számításai szerint egy 2–3 éves mikrobusz külföldi vételára átlagosan 12.500 dollár körül mozgott, a Romániába való behozatal és az átalakítás költségei pedig körülbelül 3.000 dollárra rúgtak. A vonalengedélyekkel rendelkező vállalkozók ugyanakkor megközelítőleg 20.000 dollárt adtak egy-egy jó állapotú mikrobuszért, vagyis az eladott járművek után megmaradó, tiszta haszon 4.500 dollárt tett ki. Habár Péter azt remélte, hogy az erdélyi nagyvárosok közötti személyszállításban is részt vehet (saját buszokkal), az útvonalengedélyekért folyó versenyben kapcsolati tőkéje végül kevésnek bizonyult, így ez a terve nem vált valóra.

(b) Egy másik gábor ismerősöm – Pista – 2000 táján szintén nagy tételben kereskedett: import szőnyegeket, csipkéket és függönyöket forgalmazott, amelyeket Törökországban vásárolt meg és onnan szállíttatott Maros megyei otthonába. A változó mennyiségű, legtöbbször kamionnyi vagy kisteherautónyi áru érkezését minden esetben Pista és/vagy fiai törökországi útja előzte meg, amely során kiválasztották a kívánt termékeket, majd azok kifizetését követően többnyire az árut szállító kamionnal/kisteherautóval együtt visszaindultak Romániába. Az importált termékeket egy – Pista nagyobbik fiának az udvarán álló – garázsban tárolták, annak átvételét pedig az írástudatlan Pista oly módon dokumentálta, hogy minden egyes szőnyeg vagy függöny lepakolása után egy-egy újabb vonalat húzott a kezében tartott papírlapra. Pista és fiai nem piacokon értékesítették a Törökországból importált árucikkeket, hanem – többnyire Maros megyei, valamint a szomszédos megyékből érkező – roma, illetve nem roma kiskereskedőknek adták el azokat, akik egy-egy szállítmány megérkezését követően valósággal ellepték azt az utcát, amelyben Pista és fiai házai állnak.

[9] Román *„dubă”* ‘zárt teherkocsi, furgon’.

(c) Hasonlóképpen ideiglenes, csupán néhány évig elérhető jövedelemforrás volt a Magyarországra irányuló bevásárlóturizmus talán legismertebb, erdélyi romákkal kapcsolatos példája: a használt magyarországi Daciák tömeges felvásárlása és behozatala Romániába.[10] A visszaemlékezések szerint ez a tranzakciótípus a rendszerváltást követő években: 1990-től 1993-ig volt rendkívül népszerű a gábor romák között. Akadtak olyan férfiak, akik esetenként hetente három-négy autót is áthoztak a határon, gyakran közeli rokonaik segítségével. E tranzakció jövedelmezősége három okra vezethető vissza. (c1) Egyrészt arra az 1990-es évek eleji magyarországi gyakorlatra, hogy a tulajdonosok az országból kivitt használtautók után is visszaigényelhették az ÁFA-t (20%). (c2) Másrészt a romák a Daciák megvásárlásával járó magyarországi papírmunkát gyakran olyan, jobbára valamelyik határ menti településen élő autókereskedőre bízták, aki – némi csúszópénz fejében – hajlandó volt arra, hogy a kifizetettnél magasabb vételárat tüntessen fel a szerződésben. Rupi szerint például az általa akkor megvásárolt legdrágább Dacia 150.000 forintba került, az adásvételi szerződésben azonban 300.000 forintos vételár szerepelt, így – eltekintve a kereskedő jutalékától – az ÁFA-visszatérítést követően körülbelül 60.000 forint haszonra tett szert. Ebből az összegből azonban értelemszerűen levonandó az autó felkutatásával kapcsolatos költségek csoportja (a benzin- és szállásköltség stb.), illetve az ÁFA-visszatérítés lebonyolítását magukra vállaló, alkalmi nem roma „ügyintézők" jutaléka. Annak ellenére ugyanis, hogy az ÁFA-t több magyarországi banknál is vissza lehetett igényelni, a romák egy jelentős része másokat bízott meg e feladattal. Ezek az alkalmi „ügyintézők" rendszerint olyan, részben erre a tranzakciótípusra specializálódott, magyarországi nem romák voltak, akik Nagyváradon és Kolozsváron kisebb csoportokban várták a hazatérő romákat, hogy azután a szükséges papírok birtokában az ő nevükben Magyarországon visszaigényeljék az ÁFA-t, majd egy előre megbeszélt helyen és időben átadják azt megbízóiknak. Ezért a tevékenységért rendszerint 4.000–5.000 forintot kaptak autónként. (c3) A Daciák behozatala azonban a továbbértékesítés lehetősége miatt is jövedelmező tevékenységnek bizonyult: állapotuktól és az aktuális kereslettől függően az egyes autók – eredeti vételárukhoz képest – akár 15.000–20.000 forintnak megfelelő hasznot is hozhattak az eladóknak a romániai használtautó-piacokon. A visszaemlékezések szerint a rendszerváltást követő évek után a Daciák tömeges behozatala egyre kockázatosabbá vált, elsősorban azért, mert néhányan az adásvételi szerződések fénymásolás révén történő sokszorosításával próbáltak meg nagyobb haszonra szert tenni, ami idővel magára vonta a magyarországi hatóságok figyelmét.

Számos gábor kereskedő a rendszerváltás óta különféle, jórészt Törökországból származó arany ékszerekkel is üzletel. Az egyik legvagyonosabb, Maros megyei család férfitagjai például a megyeszékhely főteréről nyíló, kisebb utcák egyikében alakítottak ki egy önálló, „láthatatlan standot" a családfő saját tulajdonát képező preszszó tőszomszédságában. A kérdéses utcarészen csupán egy-két, alig észrevehető jel

[10] A Dacia és Aro típusú személygépkocsik tömeges kivitelével Magyarországról nemcsak romák, hanem romániai magyarok és románok is foglalkoztak.

utal arra, hogy ott kereskedés zajlik: néhány, látszólag dologtalanul sétálgató gábor férfire lehetünk csak figyelmesek, kezükben vagy a közelükben a falnak támasztva néhány fekete, műbőrborítású táska. Amint azonban elhalad előttük egy potenciális ügyfél, a férfiak közül többen mellé szegődnek, és egy pillanatra látni lehet a táskák és a zsebekből előkerülő kisebb zacskók tartalmát: egyesek evőeszköz- és késkészletet, mások jobbára Törökországból származó aranygyűrűket és egyéb arany ékszereket kínálnak neki megvételre, megint mások valutaváltást ajánlanak fel a hivatalos árfolyamhoz képest kedvező feltételekkel. A kérdéses, meglehetősen forgalmas utcarészen – eltekintve a hétvégéktől – szinte mindig akadnak árujukat értékesítő családtagok, vagyis a rendszeresen erre járók számára nyilvánvaló, hogy a romáktól beszerezhető árucikkek vagy a valutaváltás mint szolgáltatás itt mindig elérhetőek. A szóban forgó család egyes tagjai 2004-ben egy ideig parfümként reklámozott illatszereket is árultak ugyanitt, amelyeket a közelben található „kínai üzletek" egyikében szereztek be. (Amint az később kiderült, az általuk értékesített márka az egyik nagyobb helybeli szupermarket polcain is megtalálható.)

Akad olyan gábor roma kereskedő, aki Erdély egyik kisvárosában évek óta használtruhaüzletet működtet, ahova az áru Nyugat-Európából érkezik. A bálákba csomagolt ruhákat a háza udvarán álló raktárban helyezi el, ahol – az ugyanott található, eredetileg nyári konyhaként funkcionáló melléképületben – három nem roma alkalmazott válogatja szét, illetve vasalja ki azokat napi nyolc órában, hogy minél jobban mutassanak az üzletben. Ez utóbbiban a kereskedő további két nem roma eladót foglalkoztat. Habár korábban egy másik használtruhaüzletet is üzemeltetett, ezt – a nagyobb bevétel reményében – idővel pékséggé alakította át,

11. kép A gábor romák egyike által kialakított pékség (Maros megye).
(Fotó: Berta Péter; 2011)

amelyben négy (magyar és román) kisegítőt alkalmaz, akik különféle pékárukat állítanak elő nagy tételben. (Lásd a *11. kép*et.)

Az egyik sikeres, negyvenes évei elején járó, Kolozs megyei gábor kereskedő: Jankó – sok más romához hasonlóan – több megélhetési stratégiát alkalmaz egyszerre. (a) Egyrészt Romániában, Magyarországon és Szlovákiában edény- és késkészleteket árul, elsősorban házalás formájában. Az általa felkeresett, szlovákiai településeken a szerencsésebb napokon 3–4 készletet is sikerül értékesítenie, aminek köszönhetően 400–500 euró (109.104–136.380 Ft[11]) haszonhoz jut (a benzin- és szállásköltség stb. levonása után). (b) 2008-ban Budapesten 57.000 euróért megvásárolt egy Németországban gyártott betonpumpát, amellyel különböző erdélyi építkezéseken vállal bérmunkát. A gépet két nem roma alkalmazottja tartja karban és kezeli: ők végzik el a munkát az építkezéseken, részben ők kutatják fel a megrendelőket, emellett naplót vezetnek kiadásaikról és bevételeikről, amelyekkel havonta számolnak el Jankónak. Mindketten bejelentett alkalmazottak: egyikük napi nyolc órában havi 2.500 új lejt (161.850 forintot[12]), a másik általa foglalkoztatott férfi pedig félállásban havi 1.000 új lejt (64.740 forintot[13]) keres. 2008-ban a betonpumpa 15.000 euró tiszta hasznot hozott Jankónak, 2009 júniusában pedig ebből származó bevétele – a járulékos költségek: az alkalmazottak munkadíja, a benzinköltség stb. levonása után – 5.700 új lejre (369.018 forintra[14]) rúgott. (c) Emellett Jankó időnként egy-egy kamionnyi használtruhát is hozat Nyugat-Európából, amelyet a saját udvarán álló raktárban tárol. A ruhadarabok szétválogatását főként helybéli nem roma asszonyok végzik – Jankó feleségének felügyelete alatt. Az áru egy részét olyan gábor kereskedők vásárolják meg, akik nagy tételben forgalmaznak használtruhákat, de – főként a téli hónapok során, amikor a közlekedés kockázatosabbá válik – maga Jankó is gyakran árul ilyen darabokat a lakóhelyéhez közeli piacokon. (d) Mivel jövedelmének egy részét az elmúlt években Jankó arra fordította, hogy a közeli városok egyikében (különböző társasházakban) három lakást vásároljon, amelyeket nem romák bérelnek tőle, bérleti díj címén minden hónapban 1.000 euró bevételre számíthat. (e) Végül – hasonlóan számos más gábor romához – időnként Jankó is ad kölcsön kisebb-nagyobb pénzösszegeket, amelyek kamatai szintén gyarapítják családi költségvetését.

Amint azt Jankó példája is mutatja, több sikeres gábor kereskedő ingatlanokba fekteti jövedelme egy részét: családi házakat és lakásokat vásárol a lakóhelyéül szolgáló településen vagy az ahhoz közeli városok valamelyikében, valamint építési telkeket, ritkábban pedig földterületeket vesz (például arra számítva, hogy a közelben megépülő autópálya átadása után majd jelentős haszonnal tudja értékesíteni azokat). A házak és lakások egyrészt a bérbe adás révén hajthatnak hasznot tulajdonosuknak, másrészt oly módon, ha kifejezetten olcsón vásárolták meg

[11] A Magyar Nemzeti Bank (a továbbiakban MNB) 2009. július 15-i árfolyamait figyelembe véve.
[12] Az MNB 2009. július 15-i árfolyamait figyelembe véve.
[13] Az MNB 2009. július 15-i árfolyamait figyelembe véve.
[14] Az MNB 2009. június 16-i árfolyamait figyelembe véve.

azokat – például a rendszerváltás utáni években –, értékesítésükre azonban akkor kerül sor, amikor az ingatlanpiaci árak a magasba szöknek.

A gábor kereskedők egy kis létszámú, specializálódott csoportját alkotják azok az asszonyok, akik a szoknyákhoz és kötényekhez szükséges alapanyagokkal (szövetekkel, csipkékkel stb.), valamint használt vagy új szoknyákkal és kötényekkel, fejkendőkkel és blúzokkal kereskednek házalás vagy piacozás formájában. A gábor roma asszonyokon látható szín- és mintavilágú, illetve szabású szoknyák és kötények hétköznapi viseletük állandó elemei.[15] Mivel e ruhadarabok speciális szabásminták alapján készülnek, és késztermékekként egyetlen ruházati boltban sem kaphatóak, beszerzésükre csupán két mód kínálkozik: egyrészt az alapanyagok összegyűjtését követő megvarratás a helyi szabók valamelyikével, másrészt a használt vagy új szok-

12. kép Használt kötények, szoknyák, kendők és blúzok közül válogató gábor roma asszonyok az egyik Maros megyei használtcikkpiacon. (Fotó: Berta Péter; 2012)

13. kép Használt kötényeket és szoknyákat áruló gábor roma asszony az egyik Maros megyei használtcikkpiacon. (Fotó: Berta Péter; 2009)

[15] Az általam megismert gábor közösségekben nem akadt olyan asszony, aki nyíltan elutasította volna a *„hagyományos móda”*: a bokáig érő szoknya, a kötény és a fejkendő viselését. Más a helyzet azzal a néhány, roma beszélgetőtársaim által „különcként” definiált asszonnyal, akik – családjuk akarata ellenére – megszakították a kapcsolatot azzal a lokális közösséggel, amelyben felnőttek, és végül egy nem gábor romához vagy nem romához mentek feleségül.

nyákat és kötényeket házalás formájában vagy a használtcikkpiacokon forgalmazó kereskedőktől való megvásárlás. (Lásd a *12–13. kép*eket.)

A bádogos munkákból élő romák elsősorban csatornákat és lefolyókat készítenek (családi házakra éppúgy, mint ipari létesítményekre, templomokra vagy iskolákra), vállalják épületek bádoglemezzel történő fedését, a megrendelő igényeihez igazodó, kézzel készített tetődíszek, vödrök, öntözőkannák, tölcsérek és egyéb konyhai és kerti használati tárgyak előállítását, de akadnak köztük olyan mesterek is, akik utcai szemétgyűjtőket, illetve – a hegesztéshez értő gábor romák segítségével – teherautókra emelhető, nyersanyagok és szemét szállítására alkalmas, nagyméretű konténereket készítenek. (Lásd a *14–16. kép*eket.) Egyesek – alvállalkozók segítségével – komplett épületek (családi házak, ipari létesítmények stb.) felépí-

14. kép Gábor romák által előállított, szemétszállításra szolgáló konténerek. (Fotó: Berta Péter; 2004)

tésére is vállalkoznak. Számos, bádogos munkákból élő, gábor roma ismerősöm rendszeresen részt vett a helyi és a regionális közbeszerzési pályázatokon.

Az eddig említettek mellett gyakran alkalmazott jövedelemszerzési mód az etnikai csoporton belüli – esetenként az azon kívüli – pénzkölcsönzés, vagyis a *„kamatozás”*.

Az egyének, családok és apai ágak között zajló presztízsversenyben (a *„romani politikában”* ‘roma politikában’) kiugróan sikeres, ám *„gyenge keresőként”* szá-

15. kép Gábor romák által készített utcai szemétgyűjtő. (Fotó: Berta Péter; 2004)

16. kép Háton hordott permetező alját cinezéssel javító gábor férfi.
(Fotó: Berta Péter; 2002)

mon tartott, ezért rendszeresen anyagi gondokkal küzdő férfiak által gyakran alkalmazott stratégia hírnevük és társadalmi presztízsük árucikké (vagyis pénzzé) alakítása. Erre rendszerint oly módon tesznek kísérletet, hogy gyermekeik és unokáik megházasítása során nagy összegű hozományokat és titokban átadott pénzajándékokat kérnek azért, hogy az alacsony apai ági presztízsű, ám jómódú családok tagjai apatársi szövetséget köthessenek velük. Az ide sorolható férfiak a házasságkötések, presztízstárgy-adásvételek stb. során kiosztott pénzajándékból *(„mita")*[16] a kor- és nemtársaikat megilletőnél nagyobb részre tartanak igényt, és elvárják, hogy ambiciózus, jómódú apatársaik azután is több-kevesebb rendszerességgel támogassák őket anyagilag, miután gyermekeiket vagy unokáikat összeházasították.

2.3. A közvetítő kereskedelem gazdasági sikerességének okai

A kereskedő gáborok sikeressége három tényezőre vezethető vissza: az intenzív gazdasági (kényszer)migrációra; a változó piaci igényekhez való gyors alkalmazkodásra: a rugalmas piac- és profilváltás képességére; valamint a piaci árusítás és a házalás során alkalmazott benyomáskeltési-bizalomépítési stratégiák hatékonyságára.[17]

A migráció. Akár Romániában, akár külföldön kereskednek, a gáborok a jövedelemszerzés magától értetődő velejárójának tekintik, hogy az árubeszerzés és az értékesítés során nagy távolságokat kell megtenniük. A gazdasági migrációnak – akár a munkaerő és a szaktudás, akár egyéb árucikkek áramlásáról legyen szó – hangsúlyos eleme a határátlépés. Azok a határok, amelyeken a gáborok áthaladnak, lehetnek geopolitikaiak (államhatárok stb.), a gazdasági fejlettség és az áruellátottság eltérő szintjéből fakadó, régiók közötti szimbolikus törésvonalak, vagy a potenciális vásárlók mobilitásának korlátai által kijelölt határok. (Lásd még Voiculescu 2004.)

A rugalmas piac- és kereskedőiprofil-váltás képessége. A mobilitás azonban önmagában nem elégséges feltétele a gazdasági sikerességnek, hiszen a kereskedőknek azt is tudniuk kell, hogy hol mi iránt mutatkozik az átlagosnál nagyobb kereslet. A kereskedő gáborok jelentős részéről elmondható, hogy tevékenységük a kínálati oldalon mutatkozó, egy-egy régióra jellemző hiány gyors felismerésére, a hiánycikkek máshonnan történő beszerzésére és az adott régióba szállítására, valamint – szükség esetén – új, a jelenleginél ígéretesebb piacok felkutatására épül.

[16] A *„mita"* olyan pénzajándék, amelyhez gábor roma ismerőseim számos jelentést társítottak. Az *„örömajándékként"* értelmezett *„mita"* a házasságkötés és az eljegyzés részeként, valamint bizonyos gazdasági ügyletek – elsősorban a presztízstárgy-adásvételek – után kerül kiosztásra. Roma ideológiája szerint elsősorban azért, hogy az ajándékozó ily módon megossza örömét a megajándékozottal (*„mást is részeltessen az örömében"*). A *„mita"* terminus emellett számos más jelentésben – a munkadíj, a sikerdíj, a köszönő ajándék/hálapénz, a csúszópénz, az ösztönző ajándék stb. megfelelőjeként – is használatos. Tekintettel a hozzá kapcsolt jelentések számosságára, a *„mita"* kifejezést minden olyan szöveghelyen feltüntetem, ahol ez indokoltnak tűnik. Lásd a további fejezetekben.

[17] Lásd az *„impression management"* fogalmát (Goffman 1959).

A hiányjelenségek ugyanis rendszerint időszakosak: előbb-utóbb a szerényebb áruellátottságú magyarországi vagy romániai régiókban is megjelennek a nagyobb áruházláncok, a „kínai üzletek" vagy a gábor kereskedők egyéb piaci versenytársai. Mivel a helyi kereslet változása iránti érzékenységgel, a rugalmas piac- és kereskedőiprofil-váltás képességével kapcsolatban korábban számos példát említettem, e kérdésekkel itt nem foglalkozom bővebben.

A benyomáskeltés-bizalomépítés stratégiái. Amellett, hogy eredményesek a hiányjelenségek felkutatásában és a migráció révén rugalmasan képesek átszelni a keresleti és a kínálati oldalt elválasztó, geopolitikai és egyéb határokat, a romák az értékesítés során számos olyan stratégiát alkalmaznak, amelyek célja a bizalomépítés, ezen keresztül pedig a kereskedéstől remélt haszon növelése. Ide sorolható például *az etnicitás „elrejtése": az etnikai mimikri* (amelyet jellemzően külföldön alkalmaznak), *az etnikai identitás „reflektorfénybe állítása": a hivalkodó etnicitás* stratégiája (amikor az etnicitás márkanévként funkcionál; főként Romániában használatos), valamint az *identitáskölcsönzés*. A terjedelmi korlátok miatt itt csak az első stratégia vázlatos bemutatására vállalkozom.

Az etnicitás „elrejtése": az etnikai mimikri. E stratégia célja az, hogy a kereskedő megakadályozza – vagy legalábbis késleltesse – a neki tulajdonított etnikai identitáshoz társított, negatív sztereotípiák aktualizálódását, és elkerülje az ebből fakadó gazdasági hátrányokat. A roma etnikaiidentitás-szimbólumok gazdasági hasznosításának lehetséges módozatai közül kétségtelenül ezzel foglalkozott a legtöbbet az antropológiai irodalom. Kiválóan dokumentálja ezt a gyakorlatot például Williams (2000) a párizsi kelderásokról szóló tanulmányában vagy Hajnal László Endre (2000) a budapesti kereskedő romák gazdasági stratégiáinak elemzése során. A Magyarországon kereskedő gáborok esetében nemcsak a romaság gyakori elleplezése járulhat hozzá a gazdasági sikerességhez, hanem a *gáborsághoz* társuló területi asszociációk „előhívásának" megelőzése is. Ezek az asszociációk mindenekelőtt a román állampolgársággal mint „territoriális stigmával" kapcsolatosak (lásd még Feischmidt 2005).

Hogyan próbálják meg a gáborok elleplezni romaságukat, valamint azt, hogy Romániából érkeztek? Például úgy, hogy a férfiak a házalás vagy a piaci árusítás során nem viselik feltűnő, széles karimájú kalapjaikat, hanem fedetlen fővel kereskednek, egyesek pedig a kalapokat sildes sapkákra cserélik. A romániaiság felismerésének megakadályozására hivatott az a gyakorlat, hogy a hosszabb ideig Magyarországon kereskedő romák igyekeznek mielőbb magyar rendszámú, lehetőleg divatos, tehát a minél vagyonosabb és sikeresebb üzletember benyomását keltő autóra szert tenni. Ugyancsak gyakori jelenség, hogy Ausztriában vásárolnak használt személygépkocsit, többek között azért, mert az osztrák rendszám csökkenti a rendőri igazoltatások valószínűségét, különösen a nyári hónapokban, amikor sok turista érkezik Magyarországra Ausztriából, emellett tekintélyt kölcsönöz tulajdonosának.[18] Mivel az osztrák rendszámú autókkal csak néhány hónapig köz-

[18] A személyautó-választás gazdasági jelentőségével és szimbolikus jelentéseivel kapcsolatban a Budapesten kereskedő romák között lásd Hajnal 2000: 145–146.

lekedhetnek Romániában, a *„beíratás”*, vagyis a forgalomba helyezés pedig meglehetősen sokba kerül, a romák, ha hosszabb időre visszaköltöznek állandó erdélyi lakóhelyükre, rendszerint túladnak rajtuk. Ugyancsak a román állampolgárság elrejtésére irányuló gyakorlat, hogy a piaci árusítás során azok, akik román rendszámú autókkal érkeznek, többnyire szőnyegekkel vagy falvédőkkel takarják le a rendszámtáblákat. A romániaiság felismerését az autó típusa is megkönnyítheti. Azok a kereskedők, akik a Románia ikonikus reprezentációjának tekintett Daciával közlekedve üzletelnek, rendszerint gyakrabban szembesülnek az igazoltatással járó kellemetlenségekkel.

Az etnikai mimikri bizonyos technikáinak alapja az, hogy a gábor kereskedő magyarországi vagy erdélyi magyar sofőrt alkalmaz a magyarországi házalás során (erre azért is szükség lehet, mert nem minden roma rendelkezik jogosítvánnyal), vagy magyar alkalmazottat/kisegítőt fogad fel a piacnapokon. A magyar sofőr etnikai identitása – roma beszélgetőtársaim szerint – jelentős mértékben hozzájárulhat a hatóságok jóindulatának elnyeréséhez (például a közúti ellenőrzések alkalmával), emellett több olyan esettel találkoztam, amikor a sofőr maga érvelt az őt felfogadó, házaló gábor kereskedő szavahihetősége vagy az általa kínált termékek minősége mellett a potenciális ügyféllel folytatott egyezkedés során. Az etnikai mimikri egyik, ide sorolható technikája a (látszólagos) szerepcsere – vagyis az interetnikus találkozási helyzet résztvevői keretének manipulálása –, amely szintén a bizalomépítésre, valamint arra hivatott, hogy megelőzze a romasággal/romániaisággal kapcsolatos negatív sztereotípiák aktualizálódását. A (látszólagos) szerepcsere végbemehet úgy, hogy a gábor kereskedő az autóban maradó, nem roma sofőrre a vevővel folytatott egyezkedés során úgy utal, mint saját munkaadójára. Az olyan nagy kiterjedésű, piaci „standok” esetében, ahol a roma tulajdonos nem roma alkalmazottat is foglalkoztat, a (látszólagos) szerepcsere egy másik típusát alkalmazzák előszeretettel. Ez utóbbi lényege, hogy a roma tulajdonos jelenléte és szerepe rejtve marad a nem roma alkalmazottal tárgyaló vevő előtt, vagy csak akkor válik nyilvánvalóvá számára, amikor az üzletkötés már megtörtént, és az alkalmazott a tulajdonoshoz fordul, hogy felváltsa a vevőtől kapott, nagyobb címletű bankjegyet. Roma beszélgetőtársaim szerint az etnikai mimikri azért is hasznos, mert a (potenciális) vásárlók jelentős része saját etnikai identitása szimbolikus leértékeléseként, burkolt inzultusként éli meg azt, ha egy roma munkaadó nem roma munkavállalót alkalmaz. Az ideiglenes szerepcsere annak köszönhetően, hogy látszólag újratermeli a nem romák *versus* romák közötti, társadalmi és gazdasági viszony uralkodó modelljét (a nem roma dominanciát), vagyis igazodik a romák és nem romák közötti kapcsolatokról kialakított, többségi sztereotípiákhoz, lényegében megszünteti azon okok egyikét, amelyek a potenciális vevő elbizonytalanodásához, vásárlókedve csökkenéséhez vezethetnek.

Amíg a gábor férfiak többé-kevésbé zavartalanul elvegyülhetnek a nem romák között, a gábor roma asszonyoknak szinte alig van lehetőségük erre: színes, bokáig érő, rakott szoknyáikkal, hasonlóan feltűnő kötényeikkel, blúzaikkal és fejkendőikkel nem maradhatnak észrevétlenek a tömegben. (A párizsi kelderások kapcsán

lásd Williams 2000.) Részben ezzel magyarázható, hogy a Magyarországon kereskedő roma családokban a nők térhasználatát koordináló, nemspecifikus szervezőelvek eltérőek: amíg Romániában számos asszony rendszeresen árul a különböző használtcikkpiacokon (férje/menytársai/anyósa társaságában vagy egyedül), addig Magyarországon a legtöbb nőismerősöm legfeljebb férjével együtt piacozhatott, egyedül azonban nem, és csak ritkán kísérhette el férjét annak házaló körútjaira. Habár az öltözködéssel kapcsolatos identitásszimbólumok manipulálása – lecserélése vagy elrejtése – során a nők mozgástere jóval kisebb a férfiakénál, bizonyos technikák elősegíthetik azt, hogy etnikai hovatartozásuk kevésbé legyen feltűnő, illetve azonosítható a potenciális vásárlók számára. Többször megfigyeltem például, hogy a férjeikkel piacozó asszonyok élénk színű, mintás szoknyáikat teljesen vagy majdnem egyszínű, sötétebb tónusú szoknyákra cserélik (szürkés, kék vagy drapp árnyalatúakra), ehhez hasonló kendőt vesznek fel, és a kereskedés idején viselt inget az előbbiekhez igazodva választják ki. Ritkán ugyan, de arra is akad példa, hogy a piacozó fiatalabb asszonyok némelyike kendő nélkül, rövid ujjú ingben kereskedik. (Ugyanez Erdélyben elképzelhetetlen lenne.) Az etnikaiidentitás-szimbólumok elrejtésének kényszere azonban nem mindig azonos intenzitású: azok a romák, akik rendelkeznek a magyarországi kereskedéshez szükséges engedéllyel, és már régóta ugyanazokon a piacokon árulnak, kevésbé kényszerülnek etnikaiidentitás-jegyeik elleplezésére.

Az etnikai mimikri hangsúlyos színtere a nyelvhasználat. A gábor romák magyarországi üzleti sikerességének egyik kulcsa kétségtelenül az, hogy – bár anyanyelvük a *ŕomani* egy változata – második vagy harmadik nyelvként rendszerint a magyart is elsajátítják, elsősorban annak köszönhetően, hogy az állandó erdélyi lakóhelyüket körülvevő mikrorégió – többnyire – magyar többségű. A házalás során az etnikai mimikri hatékony eszköze a magyar nyelv tudatos és következetes használata. (A gáborok egymás között mindig a *ŕomanit* használják, eltekintve a kódváltás olyan eseteitől, mint például a magyar vagy román nyelvű idézetek említése.) A kereskedők részéről ezért tudatos odafigyelést igényel, hogy egymás között kerüljék – etnikaiidentitás-szimbólumként értelmezett – anyanyelvük használatát mindaddig, amíg a potenciális vevő hallótávolságán belül tartózkodnak. Az utóbbi számára ugyanis az érthetetlen szavak és mondatok csoportja, vagyis ideiglenes „kirekesztése" a társalgásból könnyen gyanakvás és bizalmatlanság forrásává válhat. Ugyanez a helyzet az „erdélyiség/romániaiság" nyelvi markereiként definiált tájszavakkal is.

Miért nem tesznek meg mindent a Magyarországon kereskedő gáborok azért, hogy maximalizálják az etnikai mimikri alkalmazásából fakadó, gazdasági előnyöket? Miért nem válnak teljesen „láthatatlanná" – legalább a kereskedés ideje alatt – a többségi társadalom tagjai számára? Amint arra részben már utaltam, az etnikai mimikri során bizonyos határokat még véletlenül sem lépnek át: a férfiak nem vágják le bajszukat és nem hordanak térdnadrágot, a nők pedig nem cserélik le bokáig érő szoknyájukat pusztán azért, hogy zavartalanul elvegyülhessenek a piaci forgatagban. Mivel magyarázható mindez? Elsősorban a Magyarországon tartózkodó gáborok társadalmi kapcsolatrendszerének sajátosságaival. Mindenekelőtt azzal,

hogy – bár gyakran az ország különböző régióiban kereskednek – törekednek a folyamatos kapcsolattartásra: a rokonok és barátok rendszeresen felkeresik egymás otthonait szabadidejükben, találkoznak egyes kávéházakban és éttermekben (például a nagyobb budapesti bevásárlóközpontokban) vagy a használtcikkpiacokon, emellett gyakori jelenség, hogy egymás közvetlen közelében bérelnek vagy vásárolnak házat maguknak és nemegyszer együtt is kereskednek. Ezért egyikük sem lehet biztos abban, hogy a következő percben nem botlik bele gábor roma rokonai vagy ismerősei valamelyikébe. Az etnikai mimikri végletekig fokozott alkalmazása e találkozási helyzetekben azért minősülne arcfenyegető (Goffman 1967; Locher – Watts 2005), szégyenteljes eseménynek, mert olyan identitásszimbólumok (ideiglenes) elvesztését is megkövetelné, amelyek önkéntes eltávolítása a romaság szimbolikus elutasításával lenne egyenértékű, és amelyektől a gáborok csak bizonyos krízishelyzetekben (például gyász idején vagy betegség következtében)[19] válhatnak meg anélkül, hogy viselkedésüket „különcnek" tartanák és morálisan megkérdőjeleznék. Az etnikai mimikri korlátozása ezért végső soron azzal a morális elvárással – a hasonlóság etikájával (lásd Stewart 1997: 91) – magyarázható, amely a *gáborság* zavartalan újratermelését többre értékeli a pénzben kifejezhető haszon maximalizálásánál. E morális elvárás figyelmen kívül hagyását az is problematikussá teszi, hogy a kereskedők jövedelmük jelentős részét elsősorban épp más gábor romák szeme láttára, az ő elismerésükre számítva, és részben etnicizált javakra – apatársi szövetségekre, presztízstárgyakra stb. – költik el.

2.4. „Láthatatlan" termelés *versus* látható fogyasztás, és a negatív etnikai sztereotípiák

Az általuk preferált megélhetési stratégiák a gáborok jelentős része számára lehetővé teszik, hogy a lakóhelyükül szolgáló erdélyi településen élő nem romákéhoz hasonló vagy azt meghaladó életszínvonalon éljenek, és gazdasági értelemben többé-kevésbé függetlenné váljanak a lokális többségi társadalomtól, a helyi gazdasági folyamatoktól, valamint a bérmunkától. Jórészt az 1970-es évektől elinduló gazdasági és társadalmi státusemelkedésüknek köszönhető, hogy a korábban jellemző, nem roma dominancia manapság – legalábbis az interetnikus interakciók bizonyos típusai esetében – gyakran ellentettjébe fordul át. Egyes roma családok rendszeresen nem romákat (vagy nem gábor romákat) alkalmaznak sofőrként, a használtcikkpiacokon zajló kereskedés, a roma társadalmi összejöveteleken – esküvőkön, eljegyzéseken, temetéseken, halotti emlékünnepeken stb. – felszolgált ételek elkészítése, udvaraik takarítása vagy a ház körüli egyéb teendők ellátása során. Részben ugyancsak az említett státusemelkedésre vezethető vissza, hogy a gáborok előszeretettel utalnak

[19] Rendkívül intenzív gyász esetén előfordul, hogy a gyászoló asszonyok levágják hajfonataikat, a férfiak pedig bajszukat.

önmagukra az *„erdélyi romák arisztokráciájaként”*,[20] ahogyan az is, hogy a romániai és a magyarországi média gyakran közöl tudósításokat róluk.

Annak azonban, hogy a kereskedő gáborok jelentős része az erdélyi lakóhelyén élő románok és magyarok számára „láthatatlan” módon: külföldön vagy Románia távolabbi régióiban tesz szert jövedelemre, ára van, amely többek között a hozzájuk társított egyes negatív etnikai sztereotípiák formájában ölt testet. A szomszédságukban élő magyarok és románok ugyanis nem tudják figyelemmel kísérni a gábor kereskedőket munka közben: nem látják a gazdasági migrációval járó költségeket és kockázatot, az idegen környezet gyakran elutasító, esetenként ellenséges reakcióját, a gyakori nélkülözést, csupán azt vehetik szemügyre, ahogyan a romák jövedelmüket olyan javakra költik, mint az építési telkek, az újépítésű, kényelmes családi házak vagy a márkás, nyugati személyautók. A termelés/jövedelemszerzés relatív „láthatatlansága” jelentős mértékben hozzájárul az olyan negatív etnikai sztereotípiák kialakulásához és újratermeléséhez, amelyek szerint a romák *„munkakerülők”*, *„a dolgok könnyebbik végét keresik”*, *„munka nélkül”*, a *„semmiből csinálnak pénzt”*,[21] és elősegíti azt, hogy a gáborok gazdasági státusemelkedéséhez, megélhetési stratégiáihoz és fogyasztói gyakorlataihoz esetenként a tisztességtelen haszonszerzés gyanúja társuljon.

[20] Lásd például az alábbi tudósítást: „Kalapos gáboroknak nevezett cigányok csoportja zavarta meg a Demokrata Párt Temes megyei vezetőségének szombati sajtóértekezletét, akik nem várt látogatásuk révén a Nastase kabinet roma politikájával szembeni elégedetlenségüket kívánták kifejezni**.** A magukat „romák arisztokratáinak” nevező kalapos gáborok tiltakozásuk révén 2 millió cigány támogatásáról kívánták biztosítani a Demokrata Párt elnökét, Traian Băsescut a 2004. évi elnökválasztás során. (…) – írja mai számában a Jurnalul National.” *Nyugati Jelen*, 2002. október 1. (Belföldi krónika).

[21] A többségi társadalomban elterjedt, a (nem gábor) romák munkaetikájával kapcsolatos sztereotípiákról lásd Stewart 1994: 191–204., 244–245.

3. A társas viszonyok és interakciók menedzselésének etikája és a *ŕomani politika* (‘roma politika’)

Az alábbi fejezetben két, a gábor romák társadalmi és gazdasági viszonyait alapjaiban meghatározó gyakorlatot, illetve azok kapcsolatát vizsgálom meg közelebbről. Először röviden kitérek a társas viszonyok és interakciók menedzselésének gábor roma etikájára,[1] majd részletesen bemutatom a gáborokra jellemző presztízsverseny – a *ŕomani politika* (‘roma politika’[2]) – legfontosabb szimbolikus küzdőtereit, amelyek történései alapján gábor beszélgetőtársaim az egyének, családok, apai ágak és lokális közösségek közötti presztízsviszonyokat definiálták.[3] A fejezet több pontján amellett érvelek, hogy a szociabilitás etikájának követése és a *ŕomani politika* olyan gyakorlatok, amelyek párhuzamos jelenléte – legalábbis akkor, ha a társadalmilag előírt keretek között zajlanak – nem minősül veszélyesnek, kiküszöbölendő anomáliának, vagyis azok nem zárják vagy oltják ki eleve egymást. Épp ellenkezőleg: a szociabilitás etikája és a *ŕomani politika* egyaránt morálisan támogatottnak minősül, viszonyukra pedig számos kontextusban az jellemző, hogy kölcsönösen értelmezik és magyarázzák, erősítik és támogatják egymást. E két gyakorlat vagy szervezőelv azonban nem „egyenrangú”: amikor párhuzamos jelenlétük érték- és érdekkonfliktushoz vezet, vagyis egy konkrét döntéshelyzetben egymásnak ellentmondó útmutatással szolgálnak, a szociabilitás etikájának preferálása minősül morálisan támogatott választásnak. Mivel előfordul, hogy az egyén ennek ellenére – *politikai* ambíciójának engedve, morálisan helytelenített módon – mégis inkább saját *politikai* érdekeit részesíti előnyben, nem ritka, hogy a konkrét egyéni döntéshelyzetek szintjén a *ŕomani politika* és a szociabilitás etikája konfliktusba kerül egymással.

---

[1] A szociabilitás etikája terminust a „társas viszonyok és interakciók menedzselésének etikája” kifejezés szinonimájaként használom.

[2] Az egyszerűség kedvéért a továbbiakban a *ŕomani politika* helyett gyakran a *politika* kifejezés szerepel. Azért, hogy e fogalmat/gyakorlatot elkülönítsem a pártpolitikától stb., a továbbiakban a *ŕomani politika/ŕomani politikai, politika*/*politikai* stb. kifejezéseket kurzívval szedem minden olyan esetben, ahol azok a gáborokra jellemző *ŕomani politikára* vonatkoznak. (A 8. fejezetben a cărhar romák kapcsán ugyanezt a logikát követem.)

[3] A romákkal foglalkozó antropológiai beszámolókban meglehetősen ritkák a különbség intraetnikus politikáját elemző bekezdések, szemben a szociabilitás etikájával, amely gyakori eleme a terepbeszámolóknak. Szalai (2009: 22) hasonló megállapítását idézve: miközben az antropológiai irodalom a „roma–gázsó viszony leírásában a szimbolikus határok létrehozására és fenntartására irányuló stratégiáknak, a különbségek és a konfliktusok vizsgálatának jelentős teret szentel”, addig a „roma etnikai csoportok és közösségek belső viszonyainak vizsgálata során” elenyésző figyelmet fordít „a társadalmi különbségek megalkotásában közreműködő ideológiákra és gyakorlatokra”. Kivételt talán csak a társadalmi nemek közötti viszony vizsgálata képez.

3.1. A társas viszonyok és interakciók menedzselésének etikája

Michael Stewart, aki egy magyarországi másári roma közösségben végzett hosszú távú terepmunkát az 1980-as évek második felében, ugyancsak nagy hangsúlyt helyezett a társadalmi viszonyok menedzselésének elemzésére. A *„romanesz”* ‘cigány módra élni’ (Stewart 1994: 101–137) szervezőelveinek részletes bemutatásán túl amellett érvel, hogy az általa vizsgált közösségben a férfiak közötti viszonyok domináns, ideálisnak tekintett modellje a „testvériség” *(„brotherhood”)* fogalmával írható le a legpontosabban, amely három alappillérre épül.

(a) A hasonlóság etikájára (*„ethic of similarity”*; Stewart 1997: 91), amely a fogyasztói és egyéb gyakorlatok – az öltözködés, az étkezés, a lakásbelső kialakítása, a megélhetési stratégiák stb. – terén a többi roma férfihoz való hasonulást jutalmazza társadalmi elismeréssel. Ha „az anyagi élet minden családban egyforma (vagy legalábbis egyformának látszik)”, érvel Stewart (1994: 130; lásd még Stewart 1997: 91), „akkor a közösség valamennyi része azonos lesz a többivel (…). Ez megfelel a testvériség képzetének, hiszen a romák egyenlő testvérekként – eszményük szerint – azonos helyet foglalnak el a világban. A különbségek, sajátosságok és egyéni vonások mind értelmezhetőek különállási törekvésként is (…), a roma testvériség a tevékenységek homogenizálását kívánja meg az emberektől”. A társadalmi és gazdasági különbségek stigmatizálása és – legalábbis látszólagos – elutasítása az intraetnikus homogenitás kialakítását támogató olyan gyakorlat, amely hozzájárul a többségi társadalom asszimilációs törekvéseivel szembeni ellenállás sikerességéhez.

(b) A „testvériség” másik ideológiai pillére az egyéni autonómia tiszteletben tartása (*„libertarian ethic of autonomy”*; Stewart 1997: 91), amely oda vezet, hogy „a telep férfiai folytonos versenyben állnak egymással, és féltékenyen ügyelnek minden apró jelzésre, amelyet a másiknak való alárendeltségükként lehetne értelmezni” (Stewart 1994: 188). A szenioritás (a születési sorrend, a generációs távolság), amelyet számos társadalmi csoportban a gazdasági és társadalmi különbségek egyik hangsúlyos szervezőelvének tekintenek, a Stewart által vizsgált közösségben marginális jelentőségű: „Nincsen külön szavuk a báty vagy az öcs fogalmára, sőt ezenfelül jelentősebb társadalmi szerepek sem kapcsolódnak a relatív szenioritáshoz. A település életében az apák nem sok tekintéllyel bírnak fiaik fölött. (…) A fivérek világában nincsenek generációk sem” (Stewart 1994: 119–120).

(c) Végül a Stewart által vizsgált másári roma közösséghez tartozó férfiak társas kapcsolatait koordináló harmadik hangsúlyos szervezőelv az „egyenlőség” ideológiája (Stewart 1997: 51, 67–68; Uő. 1989: 82, 1992a, 1994, 1997, 1998). Stewart (1997: 56) szerint a férfiak közötti viszonyokat „a testvériség cigány eszméjéhez tartozó egalitarianizmus alakítja”. A jó élet/ideális társadalmi berendezkedés roma ideológiája szerint az minősül kívánatosnak, ha a romák törekednek a köztük fennálló társadalmi és gazdasági különbségek kiegyenlítésére, vagy legalábbis azok elleplezésére, illetve kialakulásuk megelőzésére. Részben ezt a célt szolgálja az

osztozás etikájának tulajdonított kitüntetett jelentőség (ennek technikáiról és határairól lásd Stewart 1994: 108–119), amely a férfiakat arra inspirálja, hogy erőforrásaik minél nagyobb hányadát osszák szét „testvéreik" között (Stewart 1997: 57). Az osztozás leglátványosabb alkalmai a mások megvendégelésére szolgáló, *„mulatságóknak"* nevezett összejövetelek. Stewart (1994: 188) különbséget tesz „a mindennapok negatív egyenlősége", illetve a „pozitív, megélt egyenlőség" között. Az előbbi lényege, hogy a férfiak „folyamatos harcban állnak egymással azért, hogy bizonyítsák egyenlőségüket, és visszautasítsák azt, hogy bárki közülük jobb lenne a többi férfinél" (Stewart 1997: 57), amíg az utóbbi állapot elsősorban a *„mulatságókon"* kialakuló közös éneklés során jön létre, amikor a romák képesek felülemelkedni a saját individualizmusuk és a „testvéreik" iránti kötelességeik közötti érdekellentéten. A „testvéri egyenlőség" *(„brotherly equality")* vagy „testvéri egalitarianizmus" (*„brotherly egalitarianism"*; Stewart 1997: 56) modelljének átültetése a gyakorlatba azonban nyilvánvaló korlátokba ütközik. Egyrészt azért, mert a férfiak nemcsak az általuk alkotott „testvériség" iránt szolidárisak, hanem nukleáris családok és önálló háztartások tagjai is, ez utóbbiak pedig szintén igényt tartanak az általuk ellenőrzött erőforrások egy részére. Másrészt a roma férfitársadalom – ideális esetben – homogenitáson, egyenlőségen és az egyéni autonómia tiszteletben tartásán alapuló képét nemcsak a nőkhöz társított háztartások veszélyeztetik, hanem – amint arról már esett szó – az individualizmus is. „A meggazdagodás vágya minden roma családfőt szüntelenül foglalkoztat", érvel Stewart (1994: 189), ami ellentétes az egalitarianizmus és a „testvérek" közötti osztozás etikájával, ezért az egyéni elkülönbözés iránti igény és a férfitársadalom ideális modellje között „folyamatos konfliktus" (Stewart 1994: 190) figyelhető meg.

A társas viszonyok és interakciók menedzselésének gábor roma etikája ugyancsak számos társadalmilag támogatott irányelvet foglal magában – ezek egy részét Stewart is érintette saját tereptapasztalatainak értelmezése során.[4] Esetünkben ide sorolható például a szolidaritás, az osztozás és a segítségnyújtás, a hasonlóság és az egyéni autonómia tiszteletben tartásának elvárása, valamint az életkori és társadalminemi szerepekkel kapcsolatos, illetve a *ŕomani politika* szimbolikus küzdőterein való részvételt és a nyilvános *politikai* önreprezentációt koordináló elvárások készlete. A szociabilitás etikájának tiszteletben tartása a *„laśo phirajimo"* – szó szerinti fordításban: 'jó viselkedés'; átvitt értelemben: társadalmilag támogatott, helyénvaló magatartás – *ŕomani* kifejezéssel adható vissza a legpontosabban. Habár a *politikai* sikerességet a gábor romák ugyanúgy társadalmilag támogatott tulajdonságként definiálják, mint a szociabilitás etikájának követését, a *ŕomani politikában* való részvétel csupán opcionális gyakorlat, amelynek

[4] Stewart tapasztalatainak rövid összegzésével nem szeretném azt sugallni, hogy a különböző periódusokban és más-más roma csoportokban végzett antropológiai kutatások eredményei közvetlenül reflektálhatnak egymásra: azaz képesek alátámasztani vagy megcáfolni egymást. Magam is tisztában vagyok azzal, hogy a különböző forrásokból származó tereptapasztalatok csak korlátozott mértékben vetíthetőek egymásra és összehasonlításuk számos nyilvánvaló módszertani és egyéb korlátba ütközik.

elutasítását nem kísérik számottevő negatív szimbolikus következmények, ellentétben a szociabilitás etikájának tiszteletben tartásával, amely mindenkitől elvárt, és amelynek elmulasztása rendszerint morális kritikát von maga után.

Az alábbiakban röviden kitérek a szociabilitás gábor roma etikájának néhány olyan aspektusára, amelyek ismerete hozzájárulhat a *ŕomani politika* szervezőelveinek és dinamikájának mélyebb megértéséhez.

A *szolidaritás, osztozás és segítségnyújtás elvárása* esetünkben többek között olyan gyakorlatokat foglal magában, mint

– az individuális sikereket – például presztízstárgyvásárlást, apatársi szövetség létesítését, nagy összegű lottónyereményt stb. – kísérő, *„örömajándékként”* értelmezett pénzajándékok *(„mita”)* kiosztása;

– a gazdasági vagy egyéb krízishelyzetek (például súlyos betegség, haláleset, a személyi szabadság korlátozásával fenyegető rendőrségi és egyéb hatósági eljárások, peres ügyek) idején esedékes, elsősorban a vérszerinti és affinális férfirokonoktól elvárt segítségnyújtás (kamatmentes vagy alacsony kamatú kölcsönök, kezességvállalás, a krízishelyzetbe került személy családtagjairól való gondoskodás, a halotti rítusok – virrasztás és temetés – megszervezésében való részvétel, a nem roma kapcsolati tőke mozgósítása, a hivatali ügyintézésben való segédkezés stb. formájában);

– a fivérek háztartásai közötti, többnyire kis értékű javakat érintő, rendszeres együttműködés (a konyhai eszközök és nyersanyagok, a bádogosmunkák során használt kéziszerszámok és alapanyagok, kis összegű kölcsönök, szolgáltatások /személyszállítás stb./, illetve a munkaerő cseréje /lásd Stewart hasonló tapasztalatait: 1994, 1997/);

– a gazdasági erőforrások egy részének megosztása a legkedvesebb fivérrel, sógorral vagy apatárssal *(„xanamik”)* – az említett erőforrások közé tartozhat például a piaci viszonyokra (a nagykereskedők és lerakatok, illetve a potenciális szállásadók elérhetőségére, az ígéretes felvevőpiacokra) vonatkozó információk csoportja, az építési vállalkozókként tevékenykedő férfiak esetében a rendszeres megbízók (iskolaigazgatók, polgármesterek) kiléte stb.;

– a *ŕomani politika* értékarénáit érintő alkalmi „frakciókban” való részvétel: a fivér/apatárs támogatása a presztízstárgyvásárlással, illetve az apatársi szövetségek létesítésével kapcsolatos rivalizálás idején, a társadalmi (például az apatársi szövetségek felbomlását kísérő) és a gazdasági (kölcsönügyleteket, a leendő mennyel adott *„juss”*[5] visszafizetését, a telek- és házvásárlást stb. érintő) konfliktusok menedzselésében; valamint a pozitív társas kép megóvását célzó nyilvános arcmunka során a társadalmi összejöveteleken (virrasztókban, esküvőkön stb.) szerveződő *politikai* diskurzusban;

– a házigazdát felkereső közeli rokonok és ismerősök vendégül látása (étellel és itallal kínálása), szükség esetén elszállásolása és saját autóval történő szállítása.

[5] A *„juss”* – *ŕomani* terminussal: *„juššo”* – a megházasított lánnyal a fiú szüleinek az esküvő során (vagy a lányt adó szülők anyagi nehézségei /stb./ esetén később) átadott, a hozomány részét képező pénzösszeg.

Amint arra már utaltam, a társadalmi viszonyok és interakciók menedzselése során a különbség politikája (a *ŕomani politika*) és a szociabilitás etikája párhuzamosan jelen lévő, egyaránt morálisan támogatott szervezőelvek. Részben ezzel magyarázható, hogy a fivérek közötti viszony alakulására nemcsak a szolidaritás, az osztozás és a segítségnyújtás etikája gyakorol hatást (lásd például a korábban említett helyzettípusokat), hanem az egyéni *politikai* ambíció intenzitása is. Gyakran előfordul, hogy a fivérek egymás *politikai* versenytársaivá válnak, kapcsolatuk egyik – nemegyszer domináns – vonása pedig hosszabb-rövidebb ideig a rivalizálás lesz. (A versengésre okot adhat például az azzal kapcsolatos érdekellentét, hogy a fivérek közül ki a legsikeresebb a *ŕomani politikában*, vagyis ki a legalkalmasabb arra, hogy *„vezesse a családot”*, akárcsak az, ha mindketten ugyanazt a személyt szemelik ki leendő apatársuknak.) Az apatársi kapcsolatok esetében szintén számos példa akad a párhuzamos lojalitások közötti szimbolikus konfliktusra, ami nemegyszer oda vezet, hogy az apatársak viszonyában a távolságtartás és a bizalmatlanság, valamint a gazdasági és társadalmi együttműködés kerülése válik uralkodóvá.

Az *egyéni autonómia: az individuális cselekvési és döntésszabadság tiszteletben tartásának* elvárása ugyancsak fontos szervezőelve a társadalmi és gazdasági viszonyoknak és gyakorlatoknak. Az autonómia mások általi korlátozását a szociabilitás etikája többnyire morálisan helyteleníti *(„senki sem parancsolhat valaki más udvarán”)*, bizonyos helyzetekben azonban – például az életkori különbséggel jellemezhető egyes rokoni relációk esetében – magától értetődőként definiálja. Kiváló példaként szolgál erre az apa-fiú viszony. E kijelentést az alábbiakban a gyermekházasság megszervezésének módjára, valamint a családon belüli jövedelemelosztás gyakorlatára utalva igyekszem alátámasztani.

Az összeházasított, rendszerint tízes éveik elején vagy közepén járó fiatalok esetében a párválasztással és a *„juss”* nagyságával kapcsolatos egyezkedés és döntés feladata nem a házasságra lépő fiatalokra, hanem az apákra és az apai nagyapákra hárul, akik a házasságkötés révén *ŕomani politikai* szövetségesre: apatársra tesznek szert. Az apák és nagyapák sem azonos mértékben vesznek részt az események szervezésében: a potenciális apatársak szándékainak kifürkészésére irányuló, puhatolózó beszélgetéseket, a legígéretesebb apatárs kiválasztását, valamint a *„jussot”* érintő alkut mindenekelőtt az apai nagyapák felügyelik és irányítják, elsősorban ők képviselik saját unokájuk érdekeit. (Az, hogy a családban zajló, informális egyeztetések során is az apai nagyapa véleménye válik-e dominánssá, számos, itt nem említett tényező függvénye.) Az egyéni cselekvési és döntésszabadság – az apa-fiú viszony kontextusában megfigyelhető – korlátozásának egy további példája a jövedelemelosztás domináns logikája. Ha az apa és fiai együtt kereskednek vagy ugyanabban az építőipari családi vállalkozásban dolgoznak, általános gyakorlat, hogy a fiúk jövedelmüket – hosszú ideig: nemegyszer harmincas éveik közepéig – apjuknak adják át, vagyis *„egy zsebbe keresnek”*. Ilyenkor elsősorban az apa határozza meg, hogy a közös jövedelem mekkora részét fordítják a *„ház szükségére”* (a közüzemi számlák befizetésére, élelmiszer-vásárlásra stb.), a lányunokákkal adandó *„juss”* előteremtésére vagy új munkaeszközök (szerszámok, személyau-

tó stb.) beszerzésére. Az egyéni autonómia társadalmilag támogatott korlátozásának – nemegyszer nyíltan hangoztatott – ideológiai alapja mindkét, említett esetben az életkori (generációs) különbség. E példák arról is tanúskodnak, hogy esetünkben (eltérően például Stewart /1994: 119/ tapasztalataitól) az apák/apai nagyapák döntései jelentős hatást gyakorolhatnak utódaik sorsára.

A *generációs különbség* és a *fivérek közötti születési sorrend* számos további esetben is társadalmilag jelöltnek minősül. A generációs különbségek jelentőségét (a gyermekházasság és jövedelemelosztás említett esetein túl) jól mutatja

– a korábban említett, *„örömajándékként”* értelmezett, az apatársi szövetségek létesítését, presztízstárgyvásárlást (stb.) kísérő pénzajándék *(„mita”)* szétosztásának logikája. E gyakorlat egyik meghatározó szervezőelve az azonos nemű megajándékozottak közötti, generációs alapú különbségtétel: az idős férfiak jóval nagyobb összegű *„örömajándékot”* kapnak középkorú társaiknál, még kevesebb jut a fiatal férfiaknak, de a *„mitát”* kiosztó személy gyakran az utóbbiak és a gyerekek között is számszerűsíthető különbséget tesz. (A nők esetében a *„mitaosztás”* ugyanezt a logikát követi. Lásd a 14. fejezetet.)

– A generációs különbségek szerepét a *romani politikában* az apatársi szövetségek megszervezése mellett jól érzékelteti, hogy a virrasztókban szerveződő *politikai* diskurzus irányításában elsősorban a befolyásos, idősebb férfiak vesznek részt, illetve a rítus centrális terében is ők foglalnak helyet. Az alacsonyabb társadalmi presztízsű idősebb, illetve a középkorú vagy annál fiatalabb férfiak (státusuktól függetlenül) többnyire csak marginális szereplői: hallgatói vagy alkalmi résztvevői a diskurzusnak, és a rítus centrális terének szélén, vagy azon kívül foglalnak helyet. (Ha e centrális teret – amint az általában lenni szokott – az elhunyt házának az a szobája jelenti, ahol a nyitott koporsó található, akkor többnyire a szomszédos helyiségek valamelyikében vagy az udvaron tartózkodnak.)

– Végül a generációs különbségek *politikai* jelentőségének szemléletes példája azon férfiak esete, akik fiatal korukban elveszítik apjukat, így egyedül – csekély kapcsolati tőke birtokában – kénytelenek apatársat keresni maguknak, illetve megházasítani gyermekeiket. Mivel az ilyen férfinek *„nincs háta”*, vagyis apjára, aki az apatársválasztás részét képező tájékozódás és egyezkedés során legfontosabb támasza lehetne, már nem számíthat, két kedvezőtlen következménnyel is számolnia kell. Egyrészt azzal, hogy kevésbé ígéretes és vonzó apatársjelöltnek számít annál, mintha még apja is mellette lenne, mivel leendő apatársa így kisebb társadalmi és *politikai* támogatást, illetve hírnévhozamot remélhet a vele létesített apatársi szövetségtől. Másrészt annak köszönhetően, hogy gyermekei megházasításáról egyedül kell gondoskodnia, kiszolgáltatottabb azon kortársainál, akik apjukkal együtt vesznek részt a *„juss”* összegéről (stb.) zajló egyezkedésben, ezért gyakran nagyobb anyagi áldozathozatalra (nagy összegű informális pénzajándékok átadására vagy az átlagost meghaladó *„juss”* kifizetésére) kényszerül, ha tekintélyes apatársat szeretne találni önmaga számára. (A házasság és apatársi szövetség létrejöttét kieszközlő, titokban átadott pénzajándékok ilyenkor épp azt ellensúlyozzák, hogy a fiatal párnak, valamint a *„hát nélküli”* férfi apatársának és családjának végleg le kell mondania ar-

ról a támogatásról és pártfogásról, amelyet a *„hát nélküli”* apatárs apja még életében nyújthatott volna számukra.) Az ide sorolható, jómódú fiatal férfiak kiszolgáltatottságának mértékét pontosan jelzi az a gyakorlat, hogy a velük létesíthető apatársi szövetségekre a befolyásos, idősebb férfiak közül néhányan – morálisan helytelenített módon – alkalmi megélhetési stratégiaként tekintenek, vagyis csak azért fogadják el a *„hát nélküli”* férfiak apatársi ajánlatát, hogy hozzájussanak a tőlük remélt, jelentős összegű *„jusshoz”*, majd hamarosan felbontják a velük kötött apatársi szövetséget és a házasságot – a *„jussot”* azonban nem adják vissza.

A férfiak közötti társadalmi és gazdasági viszonyok szervezése során jelentős szerepet kap a fivérek születési sorrendje. Jól mutatja ezt például

– a presztízstárgyöröklés logikája: a gábor romák között ugyanis a legértékesebb presztízstárgyat – ideális esetben – a legidősebb fiú örökli, a második legértékesebb ezüsttárgy a születési sorrendben őt követő fiút illeti meg (és így tovább);

– a fiúgyermekekre háruló kötelezettségek elosztása: a *„drága gyermeknek”* tekintett legidősebb fiúnak rendszerint kevesebb otthoni kötöttséggel kell számolnia fivéreinél, a szüleitől érkező figyelmességekből és támogatásból nagyobb mértékben részesül, fivéreinél jelentősebb hatást gyakorolhat a családját érintő társadalmi és gazdasági ügyekkel kapcsolatos döntéshozatalra (a szülőkről való gondoskodás kötelezettsége kizárólag a legkisebb fiúra hárul: a szülők halálukig vele élnek egy fedél alatt);

– vagy az a gyakorlat, hogy – ha e feladatra alkalmas, vagyis a *politika* több értékarénájában sikeres és a *politikai* diskurzusban is jártas – apja halála után rendszerint a legidősebb fivér veszi át *„a család* [fivérei és azok gyermekei] *vezetését”*: elsősorban ő képviseli családját a különféle társadalmi összejöveteleken, meghatározó szerepet vállal a családtagjait érintő (házasságpolitikai és egyéb) konfliktusok menedzselésében, valamint a jelentősebb gazdasági tranzakciók (presztízstárgyvásárlás stb.) lebonyolításában. A példák sorát még hosszan folytathatnám.

Az egyéni autonómia tiszteletben tartásának igénye azonban nem jelenti azt, hogy gábor beszélgetőtársaim a társadalmi és gazdasági viszonyok ideális, domináns szervezőelvének – hasonlóan például a Stewart által vizsgált másári közösség tagjaihoz – az egalitarianizmust tekintenék. Az egyéni autonómia esetünkben olyan „rugalmas” társadalmi konstrukció, amelynek érvényesülését számos morálisan támogatott és normalizált társadalminemi, életkori és generációs alapú, hierarchikus viszony szorítja korlátok közé (lásd például az apa-fiú kapcsolatról korábban írottakat).

A *hasonlóság etikája* a gáborok között is számottevő hatást gyakorol az (etnikai, társadalminemi, apai ági stb.) identitások megkonstruálására, illetve megélésük és megjelenítésük társadalmilag támogatott módozatainak kijelölésére. A hasonlóságra-homogenitásra törekvés eseteiként értelmezhetőek például az etnikaiidentitás-reprezentáció olyan technikái, mint a bajusz és a széles karimájú kalap viselése a gábor férfiak vagy a bokáig érő szoknya és fejkendő hordása a már házas asszonyok esetében; az etnikai csoporton belüli párválasztás gyakorlata; az olyan etnicizált javak felhalmozásának társadalmi elismeréssel jutalmazása, mint

az ezüst presztízstárgyak és a befolyásos gábor férfiakkal köthető apatársi szövetségek; vagy a saját *ŕomani* dialektus szinte kizárólagos használata az egymás közötti kommunikációban. A hasonlóság etikája alkalmazásának azonban nyilvánvaló korlátai vannak: az nem érvényesül például az egyének, családok és apai ágak közötti gazdasági és társadalmi különbségek szférájában (a *ŕomani politika* esetében), és ezzel összhangban a hasonlóság etikájának diskurzusa e különbségeket nem tekinti sem morálisan stigmatizáltnak, sem pedig veszélyes, kiküszöbölendő anomáliáknak. Gábor roma beszélgetőtársaim a bizonyos kontextusokban elvárt és támogatott hasonlóságot nem – ahogyan az egyéni autonómia tiszteletben tartásának elvárását sem – kapcsolták össze az egalitarianizmus gondolatával. (Lásd még e fejezet 3.2.3.4. szakaszát.)

A továbbiakban a *ŕomani politika* szimbolikus küzdőtereit, eszközkészletét és trófeáit vizsgálom meg, valamint bemutatom a *ŕomani politika* és a szociabilitás etikája közötti összetett viszonyrendszert.

3.2. A különbség politikája: *ŕomani politika*

3.2.1. A *ŕomani politika* definíciója

A gábor romákra jellemző *ŕomani politika* (‘roma politika’ vagy *„cigánypolitika”*) a társadalmi és gazdasági különbségek megalkotására, reprezentálására és manipulálására szolgáló értékverseny (*„tournament of value”*, Appadurai 1986: 21), amely – részben etnicizált – szimbolikus küzdőterek, gyakorlatok és ideológiák sorát foglalja magában.[6] Roma beszélgetőtársaim egyikét idézve: a *„cigánypolitika”* olyan, *„sar ekh veršenjezešî* (‘mint egy verseny’) *(...) a cigányok nagyon el vannak merülve a politikában”*. A gáborok elsősorban a *ŕomani politika* szimbolikus küzdőterein elért eredmények alapján egyezkednek az egyének,

[6] A *politikai* diskurzussal kapcsolatos ismereteim az alábbi forrásokból származnak. (a) Egyrészt a társadalmi összejöveteleken szerveződő nyilvános társalgás rendszeres megfigyeléséből és dokumentálásából. Terepmunkám során 39 alkalommal vettem részt különféle halotti rítusokon, valamint jó néhány esküvőn és keresztelőn is, ahol a férfiak legfontosabb tevékenysége az egy nagyobb vagy több kisebb csoportban zajló társalgás volt, amely részben a *ŕomani politika* köré szerveződött. Egy kivétellel az említett halotti rítusok mindegyikét sikerült videofelvételen rögzítenem. (b) E felvételek közül jó néhányat utólag roma beszélgetőtársaimmal is végignéztem, közösen elemezve a látottakat. (c) Emellett számos interjút készítettem a *politikai* beszédről: a diszkurzív *politikai* (ön)reprezentáció technikáiról és korlátairól, a genealógiai diskurzusról mint a *politikai* beszéd egyik típusáról, az ilyenkor kialakuló frakciózás során alkalmazott stratégiákról stb. (d) Végül számos alkalommal voltam fültanúja (és esetenként marginális résztvevője) olyan *politikai* témájú beszélgetéseknek, amelyek nem valamely társadalmi eseményhez kapcsolódtak, hanem véletlenszerűen alakultak ki (például a használtcikkpiacok látogatása alkalmával).

családok, apai ágak és lokális közösségek közötti presztízsviszonyokról, a társadalmi távolság és közelség mértékéről, és a férfiak – ahogyan nemritkán a nők is – részletesen nyomon követik, valamint a formális és informális társalgás során rendszeresen megvitatják a *ŕomani politika* fontosabb múltbeli és aktuális történéseit (presztízstárgyügyleteket, apatársi szövetségeket, az adott településre vagy mikrorégióra jellemző *politikai* erőviszonyok alakulását stb.).

A *ŕomani politika* nem része a romániai országos vagy regionális pártpolitikának: nem kötődik politikai szervezetekhez, valamint a megyei vagy települési önkormányzatok tevékenységéhez, sem pedig az állami intézményekhez és az ott betölthető tisztségekhez. Ugyanakkor nem kapcsolódik az etnikai alapú önszerveződés és érdekképviselet különböző formáihoz sem: elkülönül a roma jog- és érdekvédelemmel foglalkozó romániai civil szervezetek tevékenységétől, a roma nemzetépítési törekvésektől, valamint az etnikai kisebbségek parlamenti vagy önkormányzati képviseletének kérdésétől. Másként fogalmazva: a *ŕomani politika a különbség politikájának egy etnicizált és relatíve zárt, a romániai többségi társadalom tagjai számára jórészt „láthatatlan" és ismeretlen, informális részrendszere.*

A romániai pártpolitika és a gáborokra jellemző *ŕomani politika* kapcsolata kimerül abban, hogy a férfiak közül egyesek beléptek a romániai roma pártok vagy a nem etnikai alapon szerveződő politikai pártok valamelyikébe, valamint abban, hogy néhányan rendszeresen figyelemmel kísérik a romániai média politikai híreit. Párttaggá lett roma ismerőseim többségét nem a nem romák közötti politikai karrier lehetősége motiválta, hanem az, hogy ily módon is gyarapítsák lokális/regionális „gázsikánó tőkéjüket" (Piasere 2002: 298–300), és – például polgármesterekkel, iskolaigazgatókkal – bővítsék azon nem roma ismerőseik hálózatát, akik (vásárlókként, megrendelőkként vagy referenciaszemélyekként) hozzájárulhatnak kereskedői vagy építőipari vállalkozói tevékenységük jövedelmezőbbé tételéhez.

A *ŕomani politika* tehát nem a romániai országos pártpolitika „kicsinyített mása" vagy részhalmaza – azok párhuzamosan, egymástól függetlenül léteznek. Amíg annak, hogy a gábor férfiak bekacsolódjanak az országos vagy regionális pártpolitikába, nincs számottevő akadálya, és abban saját etnikai csoportjukban senki sem talál kivetni valót, addig a nem romák aktív részvétele a *ŕomani politikában* lényegében elképzelhetetlen. Mindenekelőtt azért, mert az utóbbihoz tartozó szimbolikus küzdőterek részben etnicizált javak köré, illetve etnicizált értékideológiák alapján szerveződnek, azaz többségük szorosan kapcsolódik a gábor roma etnikai identitáshoz és történelemhez. Ezért e küzdőterek iránt – eltekintve néhány antropológustól és régiségkereskedőtől – kizárólag a gáborok érdeklődnek, az itt elérhető sikerek (presztízstárgyvásárlás, egy befolyásos gábor férfivel kötött apatársi szövetség stb.) és az azokat kísérő hírnév pedig nem alakíthatóak át társadalmi megbecsüléssé vagy presztízzsé a nem romák világában (például a romániai pártpolitikában). Kivételt csak a szociabilitás etikájához tartozó szervezőelvek egy része (az osztozás és a szolidaritás elvárása stb.) képez, valamint a készpénzfelhalmozás és azok a vagyontárgyak – új építésű házak, márkás személyautók stb. –, amelyek értékéről a gáborok és a nem romák hasonló módon vélekednek.

Azok a szimbolikus küzdőterek, amelyek történései alapján a romák e csoportja definiálja és újraalkotja az egyének, családok, apai ágak és lokális közösségek közötti presztízsviszonyokat, az alábbiak:

– A gazdaságitőke-felhalmozás, különös tekintettel a presztízstárgygazdaságban elért sikerekre.

– A rokonság politikája I.: a gábor apai ágak lokális, regionális és etnikaicsoportszintű presztízshierarchiái (az azokban elfoglalt pozíció: az apai ági felmenők *politikai* hírnévhagyatéka).

– A rokonság politikája II.: a gábor romák közötti kapcsolatitőke-felhalmozás. Esetükben a kapcsolati tőke alábbi forrásai tesznek szert megkülönböztetett jelentőségre: egyrészt a befolyásos gábor férfiakkal létesíthető apatársi szövetségek *(„xanamikimo")* csoportja, másrészt a szükség esetén mobilizálható, elsősorban apai ági férfirokonokból – fivérekből, fiúkból, fiúunokákból –, valamint az apatársakból és sógorokból álló társadalmi hálózat.

– A társas viszonyok és interakciók menedzselésének gábor roma etikája – *„phirajimo"* ('viselkedés') és *„patjiv"* ('becsület, tiszteletreméltóság, társadalmi megbecsülés'). A negyedik szimbolikus küzdőtéren az egyének, családok és apai ágak saját nyilvános társas képük megkonstruálásáért és megóvásáért versengenek egymással. E kép kialakítása és minősítése során elsősorban a *„phirajimót"* veszik figyelembe, vagyis azt, hogy az adott személy, család vagy apai ág menynyire tartja tiszteletben a társas viszonyok és interakciók menedzselésének gábor roma etikáját.

Az alábbiakban csak néhányat idézek azon metapragmatikai kommentárok közül, amelyek rávilágítanak arra, hogy milyen feltételek teljesülése szükséges ahhoz, hogy valaki a *ŕomani politikában* sikeres lehessen.[7]

> Középkorú roma beszélgetőtársaim egyike szerint *„a dosszárba*[8] *különféle akták kell legyenek"* annak a férfinek, aki a *ŕomani politikában* eredményes szeretne lenni. Ezek az *„akták"*, amelyeket a romák *„pontoznak"*, *„mérlegeznek"* [minősítenek], az alábbiak: *„egy: a rang, a születés* [az apai ági presztízs]*; kettő: legyen egy jó pohara; három: legyen egy jó* [befolyásos családból származó] *felesége; négy: legyen vagyonja* [készpénze] *a poharán túl; öt: legyen egy jó fia, és hat: legyen jó a viselkedése* [tartsa tiszteletben a szociabilitás gábor roma etikáját]*".* (2003/07/25)

[7] Az alábbi idézetek nem feltétlenül az általam korábban használt terminusokkal utalnak a *ŕomani politika* szimbolikus küzdőtereire, és közülük nem mindegyikről tesznek említést.

[8] A *„dosszár"* ('dosszié') és az *„akta"* kifejezések a gábor roma *politikai* diskurzusban rendszerint a (hivatali, hatósági) személyi akta/karton értelemben használatosak. Vagyis – metaforikusan – olyan iratot vagy iratcsomót jelölnek, amelyben az egyén (esetenként emellett apai ága) *politikai* teljesítményével kapcsolatos valamennyi fontos információ megtalálható. A *„dosszár"/„akta" „fekete"* és *„piros pontokat"*, vagyis *politikai* kudarcokat és sikereket tartalmaz.

Ahhoz, hogy légy beváló [elismert, tekintélyes személy] *a gyűlésekbe*,[9] *s adja meg neked mindenki a te jogodat* [mutasson tiszteletet irántad]*, kell légy rangos* [a *ŕomani politikában* sikeres apai ágból származó]*; kell légy gazdag, ne csak a taxtaj* [ezüstpohár] *legyen* [jelentős készpénztartalékkal is rendelkezzen]*; kell légy erős, kell legyen a hátadba vaj néhány hát; kell legyen jó xanamikád* [apatársad]*, hogy a te orrodhoz ne tudjon mindenki szökni* [utalás a konfliktushelyzetekben az egyént támogató társadalmi hálózat jelentőségére]. (2003/08/01)

...a nagy [értékű] *taxtaj mellett, a világi taxtaj mellett kell legyen a becsület; kell legyen a család* [társadalmi hálózat]*, a viselkedés* [a szociabilitás etikájának követése]*, s kell legyen egy tőke pénzem* [készpénztartalék]. (2004/08/04)

A taxtajok után verekedünk (...) marahame te tjinah taxtaj. Pal o laśe ŕoma marahame. Pal o źílta marahame. Pal e patjiv marahamen. (...) Pal o bară khăra marahame. (...) E ŕomani politika kade-j… (‘A *taxtajok* után verekedünk [értsd: versenyezünk]. /…/ verekedünk azért, hogy vegyünk egy poharat. A jó romák [a befolyásos férfiakkal köthető apatársi szövetségek] után verekedünk. A vagyon után [utalás a készpénzfelhalmozásra] verekedünk. A becsület [a *„patjiv”*] után verekedünk. /…/ A nagy házak után verekedünk. /…/ Ez a *ŕomani politika*...’) (2003/08/01)

A *politika* értékarénáihoz kapcsolódó egykori és mai fontosabb események és eredmények – az emlékezetesebb apatársi szövetségek, presztízstárgyügyletek, az apai ágak lokális és regionális presztízshierarchiája stb. – a társadalmi összejöveteleken (esküvőkön, eljegyzéseken, virrasztókban, temetéseken, halotti emlékünnepeken) vagy spontán szerveződő férfidiskurzus gyakori, nemegyszer uralkodó témái, amelyet gábor beszélgetőtársaim *politikaiként* definiáltak.

Ez azonban csupán az érem egyik oldala. A *politikai* diskurzus ugyanis konstitutív eszköze, illetve kontextusa is a *ŕomani politikának* – nem csupán megjeleníti a presztízstárgygazdaságban vagy a házasságpolitika terén elért eredményeket és kudarcokat, hanem az aktuális presztízsviszonyok alakítására, újrafogalmazására, a róluk való egyezkedésre is lehetőséget kínál. Vagyis a *politikai* társalgás során alkalmazott diszkurzív technikák jelentős része – például a rivális férfiak társas képét fenyegető témák preferálása: *politikai* kudarcaik felelevenítése és felnagyítása, illetve sikereik szimbolikus leértékelése – maga is a presztízsviszonyokat alakító eszközként funkcionál.

Szemben a nyilvánosság nem romákra jellemző olyan fórumaival, mint az országos, regionális vagy helyi napilapok, a különféle tévécsatornák vagy a falugyűlések, a gáborok számára elsősorban az említett társadalmi események és az ott

[9] A *„gyűlés” („djîleši”, „kris”)* terminus a virrasztók, temetések, esküvők, eljegyzések stb. alkalmával szerveződő társadalmi összejövetelek szinonimája.

Coca-Cola
BOMBA

1–4. képek ***Politikai*** diskurzus az egyik hathetes halotti emlékünnepen. (Fotó: Berta Péter, 2014)

szerveződő férfidiskurzusok alkotják az etnikai csoportjukon belüli nyilvánosság központi színtereit. E társadalmi összejövetelek közül a legjelentősebbnek ítélt, a legintenzívebb figyelemmel kísért és a legnagyobb tömegeket megmozgató események a virrasztók és a temetések,[10] amelyeken bárki részt vehet. (Szemben az esküvőkkel, eljegyzésekkel stb., ahol a részvétel meghíváshoz kötött.)

A *politikai* diskurzusra a gáborok dialektusában többek között olyan kifejezések utalnak, mint a *„politikazin”* (‘politizálnak’), a *„djinenpe jăkhavrăh”* (‘számolják egymást’, vagyis minősítik és összehasonlítják egymás *ŕomani politikai* eredményeit), a *„merlegezin jăkhavrăh”* (‘mérlegezik [mérlegre teszik, minősítik] egymást’), a *„pontozin jăkhavreh”* (‘pontozzák egymást’; ahogyan roma beszélgetőtársaim egyike fogalmazott: *„fekete és piros pontokkal, mint az iskolában”*), illetve a *„djinen le manušengo djengo ponture, the vi lengo zurale ponture”* (‘számolják az emberek gyenge és erős pontjait’). A virrasztók megkülönböztetett társadalmi és *politikai* jelentőségének érzékeltetésére roma beszélgetőtársaim előszeretettel használtak olyan szóképeket, mint a (virrasztó =) *„parlament”*, *„cigány líceum”* vagy *„gimnazio”* (‘gimnázium’), ahol *„az ember többet tanul, mint máshol tíz év alatt. Mindenkinek lelássa* [meglátja] *a viselkedését, hogy hogy viselkedik, hogy beszél, hogy gondolkodik. Kiállítja magáról a bizonyítványt”*.

Az alábbiakban csak néhányat idézek a „Miről beszélnek a férfiak, ha *politizálnak* a virrasztókban?” kérdésre kapott válaszok közül. (Azok tartalma egybecseng a résztvevő megfigyelés során szerzett tapasztalataimmal.) E metapragmatikai kommentárok gyakran csak a *ŕomani politika* egy vagy néhány értékarénájára fókuszálnak. Kiugróan magas azon válaszok aránya, amelyek a *ŕomani politikát* elsősorban a genealógiai emlékezethez és diskurzushoz: az apák, nagyapák és más apai ági felmenők *ŕomani politikai* sikereinek felelevenítéséhez, valamint az apai ágak vagy az egy ághoz tartozó ágszegmensek közötti egykori és mai presztízsviszonyokkal kapcsolatos egyezkedéshez kapcsolják. E gyakorlatra a gáborok a *„nemzetezinpe”* ‘nemzeteznek’ kifejezéssel utalnak. (A *„nemzeto”* ‘nemzet’ terminus esetünkben az apai ág szinonimája, amíg a ‘rang’ főnév az egyén apai ágának presztízsét, pontosabban a gábor apai ágak lokális vagy regionális presztízshierarchiájában elfoglalt pozícióját jelöli.)

[10] A halottvirrasztás rendszerint két éjszakán át zajlik: este nyolc-kilenc órától másnap napfelkeltéig (az „idegenek” és a nem közeli rokonok többnyire hajnali egy-két óra körül távoznak). A temetés napja – a virrasztóhoz hasonlóan – szintén alkalmat ad arra, hogy több órás *politikai* diskurzus alakuljon ki a jelenlévők között. Ugyanez a hathetes halotti emlékünnepről, valamint a temetés másnapján megszervezett összejövetelről is elmondható. Ez utóbbira az elhunyt családja – a legközelebbi rokonokon kívül – elsősorban azokat a férfiakat hívja meg, akik aktívan támogatták őket a virrasztó és a temetés lebonyolítása során (*„csendfenntartóként”*, az italok kiosztásáért felelős személyekként stb.). A temetés másnapján tartott összejövetel célja a halálesettel kapcsolatos (virrasztói, temetési stb.) költségek nyilvános áttekintése, a halotti rítusok történéseinek minősítése, valamint a hozzátartozók vigasztalása.

*5–10. kép*ek *Politikai* diskurzus a temetés délelőttjén az elhunyt házának udvarán.
(Részlet a szerző által készített videofelvételből; 2004)

[Miről beszélnek a férfiak, ha *politizálnak* a virrasztókban?]

Avah andol vorbe, astarah ko čalado, če nemzeto sah tjo papo, če nemzeto sah muŕo dad, kathar som me, kathar lom ŕomnje, kathar lom bore, če xanamikimo kărdom. (‘Amikor beszélgetünk, kezdjük a családokkal, hogy milyen nemzetből való a te nagyapád, milyen nemzetből való az apád, honnan származom én, honnan vettem feleséget, honnan vettem menyet, milyen apatársi szövetséget kötöttem.’) *Hogy bepaszítottam a családomat jól* [sikerült-e tekintélyes férfiakkal apatársi szövetséget kötnöm]*, így, mint apám az ő gyermekeit, vagy nem tudtam. (...) Mérlegezik* [összehasonlítják és minősítik] *egymást.* (2003/08/02)

...a virrasztóban számolják [felelevenítik és összehasonlítják]*, emlegetik a saját apjaikat, nagyapjaikat, a rangjukat* [apai ági presztízsüket]. *Pengă rangonen, pengă daden, pengă paponen djinen.* (‘A rangjukat, az apjukat, a nagyapjukat számolják.’) (2002/01/27)

Ande kade politika sîn but trebi. (...) Kade politika kade avel avri, kana kethane djîlin o ŕoma, the kărăn jăkhavrăhki krisî: „Jăk maj barvalo-j, o kąr maj čoŕŕo-j.” (...) Lehko nemzeto fojtatin, kă źanen kă tu kathar san, me kathar som. (...) Kă čoŕŕo rango, vaj baro nemzeto. Nemzetezinpe. (‘Ebben a *politikában* sok dolog van. /…/ Ez a *politika* akkor jön elő, amikor összegyűlnek a romák, hogy csinálják egymás *„krisîjét”*[11] [azaz egymásról beszélgessenek]: „Az egyik gazdagabb, a másik szegényebb.” /…/ A nemzetüket folytatják [arról beszélnek], mert tudják, hogy te honnan származol,

[11] *„Krisî ŕomani”* = ‘cigány(os) beszéd/beszélgetés’ (lásd később). A *„krisî”* (‘beszéd/beszélgetés’) kifejezés a gáborok dialektusában számos jelentésben használatos – itt csupán néhányat említek ezek közül.

(a) Rendszeresen e terminussal utalnak például a nagyobb nyilvánosságot megmozgató társadalmi eseményeken – virrasztókban, esküvőkön stb. – szerveződő, *politikai* tartalmú társalgásra.

(b) Ugyanezt a kifejezést használják az olyan alkalmi összejöveteleken zajló férfitársalgás megnevezésére is, amelyek célja a konfliktusmenedzselés: a vitás ügyek (például a házasság és az apatársi szövetség felbontásával vagy a presztízstárgyügyletekkel kapcsolatos pénzügyi konfliktusok) tisztázása és lezárása. Ez utóbbi összejöveteleken többnyire a konfliktusban álló felek és közelebbi férfirokonaik vesznek részt, valamint néhány olyan idősebb, befolyásos gábor férfi, akiknek *„sokan hallgatnak a szavuk után”*. Az ebben az értelemben használt *„krisî ŕomani”* szinonimája a *„sfato ŕomano”* (román *„sfat”*, ‘tanács, tanácskozás’), vagyis a ‘cigány(os) tanácskozás’. A különböző roma csoportok konfliktusmenedzselési technikáival foglalkozó antropológiai irodalom gyakran vizsgál a gáborok között megfigyelhető *„sfato ŕomanóhoz”* hasonló gyakorlatokat (lásd például Weyrauch 2001; Stewart 1997: 57; Gropper 1975: 81–107; Salo – Salo 1977: 58–69; Sutherland 1975: 97–138).

(c) A *„kărăl lehki/laki krisî”* (‘csinálja valakinek a *krisîjét*’) szófordulatot emellett a „pletykál valakiről valamit” értelemben is használják.

én honnan származom. /…/ Hogy szegény rangból [szerény presztízsű apai ágból] származol vagy nagy nemzetből [befolyásos, tekintélyes apai ágból]. Nemzeteznek.') (2003/08/05)

Hát a régi dógokról, hogy hogy vót ezelőtt, vagy hogy hogy kell viselkedni. (...) Pol taxta horbinpe, pol love, pol khăra ('A poharakról beszélgetnek, a pénzről, a házakról')*, hogy melyik milyen poharat vett, milyen házat csinált, hogy hova járnak pénzt csinálni, ilyesmiket. A házasságokról. Ilyesmiket beszélnek.* (2000/09/18)

Számolják a rangokat [összehasonlítják az apai ágak presztízsét]*, ki nagyobb rang. És hogy milyen poharak* [vannak a birtokukban]*. Kinek milyen szülei vótak, érted?* (2001/03/20)

Há beletartozik [a virrasztói *politikai* diskurzusba]*, hogy (...) kon sah muŕo papo, če vadjono sah muŕă papoh, če vadjono sîn man, sode love sîn ma, so biruj te fedezij me* ('ki volt a nagyapám, milyen vagyona [presztízstárgyai] volt[ak] nagyapámak, milyen vagyonom van nekem, mennyi pénzem van, mit tudok fedezni [megvásárolni] én'). (2003/08/02)

...a rangról [az apai ági presztízsről]*, a törzsről* [a leszármazásról, az apai ágakról]*, a poharakról, a vagyonról, a viselkedésről*. (2000/09/20)

Hát ezekről tárgyalunk a virrasztókon, vendégségeken [esküvőkön] *csak ezekre tárgyalunk, hogy „Mit hagyott nagyapám? Neked mit hagyott* [a te nagyapád]*? Milyen rangos vót* [milyen presztízsű apai ágból származott] *apád? Milyen rangos vót apám?" Így van, ezeket osztályozzuk, s ezeket beszéljük. Hogy ha már nálunk van, mondjuk, egy jó tizenhárom-tizennégy éves onokám, már kell tudja eztet, amit én most beszélek.* (2003/01/09)

Pol taxta, pol vadjonure, po phurîmo, pe lengo papure, pe kala. ('A poharakról, a vagyonról, az öregségről [az apai ági és lokális történelemről], a nagyapákról, ezekről.') (2000/09/18)

Há mondjuk, vitatnak [vitatkoznak (egyezkednek) arról]*, hogy neki... az egyiknek nincs egy olyan pohara, mint a másiknak. Vagy „Nekem jobb xanamikám* [apatársam] *van, mint neked. Te kisebb vagy* [szerényebb *ŕomani politikai* sikerekkel rendelkezel]*, mint én!" Na, így jön elő* [a *ŕomani politika*]. (2003/08/22)

Há te, ezek a hat cigányok, vagy tíz cigányok [a beszélő az egyik Maros megyei gábor közösség *ŕomani politikában* legsikeresebb tagjaira utal]*, ezek emlegetik, hogy hogy vót a nagyapjuknak a nagyapjuk, mer odaáig*

mennek, az ötödik nagyapjukhoz [nagyapjuknak a nagyapjáig] *mennek vissza. Hogy hogy vót, hogy hagyta a fiait* [halála után milyen materiális és szimbolikus örökséget hagyott a fiaira]*, akkor hogy hagyta a másik a fiait, akkor hogy… Milyen poharak vótak, milyen viselkedés vót* [menynyire követték a szociabilitás etikáját]*, ez a krisî ŕomani* (‘a cigány/os/ beszéd’)*. (…) Ez a krisî ŕomani, hogy előveszik a nagyapjuknak a nagyapját. A fontos dógokat, a vagyonokat, a viselkedést, na, ez a krisî ŕomani.* (2003/07/31)

…beszélnek a poharakról, vagy arról, hogy ennek a cigánynak ilyen vagyont [presztízstárgya/ka/t] *hagyott az apja, meg olyan vagyont, vagy sok adóssága van, el fogja adni* [a presztízstárgyát/presztízstárgyait]*, nem fogja eladni. Ilyesmikről beszélnek, tudod? Vagy van valaki, egy cigány, aki azért menyen csak* [a virrasztóba]*, hogy kicsoda ő, és saját magát dicséri, és akkor másvalaki meg fogja neki mondani, hogy „Tanulj, most te ne dicsérd magadat, mert te ezt csináltad, vagy azt csináltad! Vagy ez a hibád, az a hibád!”* (2000/09/18)

Tárgyoljuk a taxtajokat [ezüstpoharakat]*, tárgyoljuk a pénzt, tárgyoljuk a xanamikimókat* [apatársi szövetségeket]*, tárgyoljuk a házokat, te mit csinálsz, hova mész, mi van, mi van, hogy van. Érted? Ez a krisî ŕomani* (‘a cigány/os/ beszéd’)*.* (2001/05/02)

A virrasztókban elsősorban azok az idősebb férfiak irányítják a nyilvános diskurzust, *„akinek vót olyan igazolványa* [aki igazolni tudta azt]*, hogy igazán rangilag is megvan* [magas presztízsű apai ágból származik]*, családilag is megvan, vagyonilag is megvan, viselkedésbe is megvan, a feje is jó”*.

A virrasztók, temetések, halotti emlékünnepek, esküvők, eljegyzések és egyéb társadalmi események alkalmával szerveződő, többé-kevésbé formális férfitársalgásnak nem a *ŕomani politika* az egyetlen, hangsúlyos témája. Hasonlóképpen gyakori jelenség a társas viszonyok és interakciók menedzselésének gábor roma etikájával kapcsolatos irányelvek megvitatása és értelmezése, valamint a vallásos – esetünkben: elsősorban adventista – életvezetési stratégia és a Biblia egyes részleteinek felelevenítése. Emellett a virrasztók gyakori elemei a gáborok által *„virrasztóiként”* definiált (*ŕomani* terminussal: *„źalniko”* ‘lassú’), elsősorban *ŕomani* és magyar nyelvű énekek, amelyek gyakran maguk is *politikai* tartalmúak, valamint az adventista énekeskönyvben található *„szent énekek”*. A virrasztói társalgás természetes velejárója, hogy a legnagyobb érdeklődéssel kísért, az esemény centrális terében helyet foglaló idősebb férfiak közötti, egy vagy több beszélő által irányított diskurzus hosszabb-rövidebb ideig szünetel – ilyenkor a jelenlévők férfiak kisebb csoportokba szerveződve, halkabban kezdenek el beszélgetni mindaddig, amíg valaki közülük ismét magához nem ragadja a szót, magára vonva a többiek figyelmét és véget vetve a párhuzamos társalgásnak.

11. kép Politikai diskurzus az egyik temetés délelőttjén. (Fotó: Berta Péter; 2014)

12. kép A koporsó kivitele az elhunyt udvaráról. (Fotó: Berta Péter; 2014)

*13–14. kép*ek *Politikai* diskurzus az egyik temetés délelőttjén. (Fotó: Berta Péter; 2010)

15. kép A temetés elkezdésére váró tömeg az elhunyt házának udvarán. (Fotó: Berta Péter, 2010)

Amíg a *ŕomani politikával* és a szociabilitás etikájával kapcsolatos társalgásra a gáborok a *„krisî ŕomani”* (‘cigány/os/ beszéd’) terminussal utalnak, a vallásos diskurzust a *„krisî le Devlehki”* (‘az Isten beszéde’: vallásos témák) kifejezéssel nevezik meg. Jól példázza e két diskurzus elkülönülését az alábbi idézet, amely egy olyan befolyásos, 2004-ben elhunyt férfitől származik, akit a virrasztókban és temetéseken a hozzátartozók – mint házigazdák – előszeretettel kértek fel arra, hogy *„csendenntartóként”* / *„fennjáróként”* / *„kirčimariként”* (szó szerint: ‘kocsmárosként’) felügyelje az esemény rendjét. Azaz gondoskodjon az elhunyt hozzátartozói számára szégyenteljes, arcfenyegető történések – például a nyílt konfliktusbeszédbe torkolló *politikai* nézeteltérések vagy a tettlegesség – megelőzéséről, illetve szükség esetén menedzseléséről.

> *Mikor a Jóistenről beszélünk, s a Bibliáról, akkor az megy. Mikor azt félbehagytuk, akkor megyen a ŕomani krisî, e ŕomani politika. (…) Mikor beszélünk a Bibliáról, az a szó az Istenről megy, a Bibliáról. Akkor nem vegyítjük össze a cigán szovakkal. Az külön van. Mikor az* [a vallásról szóló diskurzus] *félbe van hagyva, egy* [bibliai] *történet, hogy le van mondva, hogy hogy történt ez vagy ez, akkor szedjük elő a cigán politikát. Az külön van, nem vegyítsük össze a bibliai előadásokkal, történetekkel (…) hogy neki… az egyiknek nincs egy olyan pohara, mint a másiknak, vagy „Nekem jobb xanamikám* [apatársam] *van, mint neked! Te kisebb vagy* [kevésbé vagy sikeres a *ŕomani politikában*]*, mint én!” Na, így jön elő* [a *ŕomani politika*]. (2003/08/22)

Megjegyzendő, hogy a *ŕomani politika* – mint téma és diszkurzív gyakorlat – nemcsak a korábban említett társadalmi eseményeken szerveződő férfitársalgásra jellemző, hanem gyakran azoknak a spontán kialakuló, informális beszélgetéseknek is hangsúlyos, nemegyszer domináns része, amelyekre szűk családi körben kerül sor, illetve amelyek a nyilvános tér valamely pontján, csupán néhány nem rokon gábor férfi részvételével alakulnak ki. Vagyis a *politikai* diskurzus az olyan hétköznapi találkozási helyzeteknek is gyakori kísérőjelensége, mint a rokonlátogatás, a közösen végzett közvetítő kereskedés, az adventista imaházban szombat délelőtt lezajló istentisztelet szünetei, vagy azon nyilvános terek (használtcikkpiacok, talponállók, kávézók, cukrászdák és bevásárlóközpontok) látogatása, amelyeket a gáborok olyan találkozóhelyekként tartanak számon, ahol bármikor összefuthatnak két-három ismerőssel.

Az általam ismert gábor közösségekben a hierarchia ideológiája nemcsak a *ŕomani politika* értékarénáiban elért eredmények értékelése és összehasonlítása során játszik meghatározó szerepet, hanem a társadalmi nemek és generációk, valamint az apai ágak és a(z egykori) foglalkozási csoportok közötti viszonyok konceptualizálása során is. Az említett eredményekkel és viszonyokkal kapcsolatos vélemények rendszerint presztízshierarchiák formájában öltenek testet (lásd például a *„rang”* fogalmáról később írottakat). Mivel a *ŕomani politika* a társa-

*16–21. kép*ek *Politikai* diskurzus a koporsó mellett az egyik legbefolyásosabb nagyfalusi férfi virrasztójában. (Részlet a szerző által készített videofelvételből; 2001)

22. kép Csoportkép az egyik hathetes halotti emlékünnep résztvevőiről: az elhunyt fiai, unokái, egyik dédunokája és veje. (Fotó: Berta Péter, 2001)

*23–24. kép*ek Csoportképek az egyik hathetes halotti emlékünnep résztvevőiről. (Fotó: Berta Péter; 2001)

dalom és gazdaság számos szféráját áthatja, és egyúttal hangsúlyos forrása azok belső dinamikájának, gábor ismerőseim döntő többségét intenzív hierarchiatudatosság és státusérzékenység jellemezte, illetve az, hogy az egyének, apai ágak és lokális közösségek közötti különbségek létrehozására és manipulálására szolgáló, morálisan támogatott technikák alkalmazása terén szerzett jártasságot megbecsült kompetenciának tekintették. Érdemes különbséget tenni a „kemény" és a „puha" hierarchiák között, amelyek az egyéni autonómiához való eltérő viszony alapján különíthetőek el egymástól. Amíg a „kemény" hierarchiák gyakran nyíltan megkérdőjelezik, veszélyeztetik és korlátozzák a személyes autonómiát, addig a „puha" hierarchiák esetében az egyéni döntésszabadság és autonómia tiszteletben tartása hangsúlyos érték, ezért az érintettek legfeljebb a nyomásgyakorlás indirekt technikái (például a rábeszélés) révén igyekeznek befolyásolni az egyéni választásokat. Az egyének, családok és apai ágak *politikai* teljesítménye alapján létrejött presztízshierarchiák a „puha" hierarchiák csoportjába tartoznak.

3.2.2. A *ŕomani politika* szimbolikus trófeái

A *ŕomani politika* résztvevői nem formális hatalommal felruházott politikai hivatalokért és pozíciókért versengenek, hanem a saját roma csoportjukon belüli hírnév és társadalmi elismerés felhalmozásáért, valamint a *ŕomani politikában* legsikeresebbek számára fenntartott tiszteleti címek *(„honorifics")* – mint szimbolikus trófeák – elnyeréséért. E tiszteleti címek az alábbiak.

(a) Általános gyakorlat, hogy a fivérek közül a *ŕomani politikában* legeredményesebb személyre olyan tiszteleti címekkel utalnak, mint a *„čaladvezetăvo"* 'családvezető', a fivér, aki *„vezetil/inkărăl opră o čalado"* 'vezeti/feltartja a családot', aki *„źal maj anglal dendo čalado"* 'a legelöl megy a családból'. (A *„vezetil"* 'vezet' igét az apai ágakon és ágszegmenseken belüli dominanciaviszonyok leírása során is gyakran alkalmazzák – a férfi, aki *„vezetil e vica"* 'vezeti a *vicát*[12] [apai ágat]'.)

(b) Egy-egy, a *ŕomani politikában* kifejezetten sikeres apai ágban több olyan személy is akadhat, akihez idővel a *„baro ŕom"* 'nagy gábor roma férfi' (a továbbiakban: 'nagy ember') tiszteleti cím társul, amelynek használata nemegyszer csak az arra érdemes egyén halála után válik általánossá.[13] A *„baro ŕomok"* magas presztí-

[12] A *„vica"* ('kötél' stb.) a gáborok *ŕomani* dialektusában az apai ág fogalmát jelöli. Amint azt Szalai (2009: 43) megjegyzi, a „terminus talán román eredetű, és – akárcsak a *ŕomaniban* – ott is poliszém. Ld. román: *„viţă"* (fem.) 'venyige, szőlővessző'; átv.: 'eredet, származás'; *„de viţă"* 'nemes'; 'édes, vér szerinti rokon'."

[13] A *„baro ŕom"* tehát etnicizált és genderizált kategória: kizárólag egyes gábor roma férfiakhoz kapcsolódik. E tiszteleti cím számos tekintetben hasonlóságot mutat a klasszikus antropológiai irodalomban *„big man"*-ként ismeretes tiszteleti címmel (lásd például Godelier – Strathern 1991).

zsű apai ágból származó olyan férfiak, akik értékes presztízstárgya(ka)t örököltek és/vagy vásároltak, gyermekeik és unokáik megházasítása során befolyásos gábor férfiakkal kötöttek apatársi szövetségeket, a konfliktushelyzetekben fivérekből, unokatestvérekből, apatársakból stb. álló, kiterjedt társadalmi hálózatra támaszkodhattak, és élen jártak a szociabilitás etikájának tiszteletben tartásában. A terepmunkám központjául szolgáló településen, Nagyfaluban,[14] ez a tiszteleti cím a domináns apai ág egyes tagjaihoz társult[15] – a genealógiai diskurzusban rendszeresen *„baróként"* utaltak például a kérdéses ágnak Nagyfaluban a 19. század közepén elsőként letelepedett tagjára (*„baro Janko"* 'nagy Jankó'), az ő fiaira és egyes unokáira, valamint – jóval ritkábban – némely dédunokájára.

(c) Végül azt a köztiszteletben álló, kiugróan befolyásos férfit, akinek a nevéhez lokális közösségében a legjelentősebb *politikai* sikerek fűződnek, rendszerint *„faluvezetőként"* vagy *„bulibásként"*/*„bulibasaként"* tartják számon. E személyek társadalmi jelentőségét gyakran érzékeltetik olyan kifejezések segítségével, mint az *„o ŕom kon vezetil o gav"* ő az 'a gábor férfi, aki vezeti a falut', vagy a *„vov-i e talpa le gavehko"* 'ő a falu talpa (alapja)'. A *„faluvezető"* tiszteleti cím elnyeréséért esetenként intenzív versengés alakul ki a potenciális jelöltek és támogatóik között. E tiszteleti címmel azonban csak egyes gábor közösségekben találkozhatunk – az olyan településeken például, ahol csak néhány, rendszerint egy apai ághoz tartozó gábor család él, a *„faluvezető"* cím tapasztalataim szerint nem használatos.

Megjegyzendő, hogy a romániai rendszerváltás előtt számos lokális gábor közösségben ugyancsak *„bulibásnak"* vagy *„faluvezetőnek"* nevezték azt a személyt, akit a helyi hatóságok választottak ki a többségi társadalom és a romák közötti kommunikáció menedzselésére. E kulturális és társadalmi brókerek több-kevesebb sikerrel részt vettek az állami és helyi *„néptanácsi"* döntések végrehajt(at)ásában, az etnikai határokon átívelő információáramlás koordinálásában, valamint a romáknak szánt különféle javak és segélyek szétosztásában. Bizonyos településeken

[14] A gáborok *politikai* diskurzusából átvett *„Baro gav"* 'Nagyfalu' kifejezéssel arra a Maros megyei településre utalok, ahol terepmunkám leghosszabb részét végeztem. A *politika* szimbolikus küzdőtereivel kapcsolatos, hamarosan bemutatásra kerülő példák jobb megértése érdekében már itt említést kell tennem arról, hogy a nagyfalusi gábor közösségben több apai ág tagjai élnek együtt. Azon belül ma három *„rangot"* különböztetnek meg, vagyis az apai ágak lokális presztízshierarchiája három szintet foglal magában. Az *„első rang"* fogalmát a domináns apai ág tagjaihoz: a köldörár Jankestikhez társítják. *„Második rangúként"* definiálják azt a helyi feltörekvő apai ágat, amely az utóbbi négy évtizedben számottevő *ŕomani politikai* sikereket ért el, valamint egy, a Jankestikhez hasonlóan köldörárként számon tartott apai ág szerény körülmények között élő tagjait. Végül az apai ágak lokális presztízshierarchiájának alján kapnak helyet a helyi csurár ághoz tartozó családok. (Lásd még Szalai 2010, 2014.) E közösség *politikai* viszonyairól a 4. fejezetben részletesen lesz szó.

[15] Az egyetlen nagyfalusi kivételt a *„harmadik rangúként"* számon tartott csurár ág legelső ismert tagja (az *„öreg csurár gyepmester"*) jelenti, akire saját leszármazottai (kizárólag azon informális beszélgetések során, amikor más apai ágak tagjai nem voltak jelen), illetve elvétve más ágakhoz tartozó gábor férfiak is *„baro ŕomként"* vagy a *„baro Čurari"* 'a nagy Csurár' kifejezéssel utaltak.

a *„néptanács”* által kiválasztott bróker a *ŕomani politika* terén legsikeresebb gábor férfi volt (aki az így megszerzett „gazsikano tőke” révén is gyarapíthatta befolyását és tekintélyét saját roma közösségében), más településeken viszont a többségi társadalomhoz tartozó, helyi politikai elit által kijelölt közvetítő, illetve a gábor roma közösség által választott *„faluvezető”* szerepét más-más személyek töltötték be. Így történt például Nagyfaluban is, ahol a romák által odaítélt *„faluvezető”* cím már hosszú ideje a ma domináns apai ág valamely tagjához kapcsolódott, amíg a helyi romák *„néptanácsi”* (a rendszerváltás után: önkormányzati) képviseletét az 1970-es évek közepétől a feltörekvő, ma *„második rangúként”* definiált apai ág tagjai látták el. (Az 1970-es évek előtt – a visszaemlékezések szerint – ez utóbbi szerepet is a domináns ág egyik tagja töltötte be.)

Összhangban az egyéni autonómia tiszteletben tartásának elvárásával a *„családvezető”*, a *„faluvezető”* vagy a *„baro ŕom”* tiszteleti címek egyike sem ruházza fel viselőjét formális hatalommal, és nem jogosítja fel őt arra, hogy *„mások udvarán”* utasításokat adjon vagy rendelkezzen mások javai fölött. Roma beszélgetőtársaim egyikét idézve: *„Idegennek nincs joga úgy se* [másoknak parancsolni]*, mer mindenki saját magának dirigál. Érti maga? Csak annyi, hogy arra a cigánra, akinek címere van* [hírneve van, *„bulibásként”* vagy *„baro ŕomként”* tisztelik]*, minden cigán beszél.”* A *„családvezető”*, a *„faluvezető”* vagy a *„baro ŕom”* hatalma ugyanúgy saját háztartására korlátozódik, mint bármely más gábor férfié. A *„faluvezető”* lehetőségeit és korlátait tematizáló egyik kommentár szerint: *„Nincsen neki semmi* [közvetlenül gyakorolható hatalma]. *Annyi, hogy nagyobb neki a patjivja* [‘becsület, tiszteletreméltóság, társadalmi megbecsülés’]*, jobban respektálják* [‘tisztelik’]*, jobban hallgatnak a szava után, minden gyűlésbe elhívják, akarnak vele xanamikásodni* [‘apatársi szövetséget kötni’]*, tjirvék* [‘komák’] *lenni, akarnak vele egy asztalhoz ülni”*. Ezért a *„faluvezetőket”* és a *„baro ŕomokat”* gyakran kérik meg arra, hogy társadalmi vagy gazdasági brókerekként vegyenek részt a különböző vitás ügyek – például a konfliktusba torkolló válások vagy a gazdasági tranzakciókkal kapcsolatos nézeteltérések – menedzselésében.

E tiszteleti címek tulajdonosai – másokhoz hasonlóan – elsősorban társadalmi tőkéjükre: a *ŕomani politikában* elért személyes sikereikből fakadó hírnevükre és tekintélyükre számíthatnak akkor, ha akaratuk érvényre juttatására vagy érdekeik hatékony képviseletére törekednek. Vagyis – ha ragaszkodnak a morálisan támogatott eszközök alkalmazásához – legfeljebb az indirekt nyomásgyakorlás olyan technikáihoz folyamodhatnak, mint a rábeszélés és a meggyőzés, és így gyakorolhatnak hatást a társadalmi és gazdasági viszonyok és folyamatok alakulására. Félrevezető lenne azonban elhallgatni, hogy az ambivalens morális megítélésű technikák alkalmazása a *„faluvezetők”* és *„baro ŕomok”* esetében sem ritka – ahogyan a *ŕomani politika* sok más résztvevője esetében sem. Előfordul például, hogy saját érdekeinek érvényesítése során a *„faluvezető”* olyan szimbolikus szankciót helyez kilátásba a tanácsát elutasítani készülő személlyel szemben, mint a következő társadalmi összejövetel (virrasztó stb.) idején esedékes, nyilvános megszégyenítés

(a kérdéses személy *politikai* sikereinek, presztízstárgyának stb. szimbolikus leértékelése révén), a korábban vele kötött apatársi szövetség felbontása, vagy egy általa tervezett *„xanamikimo”* meghiúsítása. Mivel a romák tisztában vannak e fenyegetések *politikai* jelentőségével és következményeivel, a legbefolyásosabb férfiak kérései többnyire anélkül is pozitív visszhangra találnak, hogy a lehetséges szankciók említésére sor kerülne.

A gáborok között nincsenek olyan személyek, akik egész etnikai csoportjuk vagy valamennyi romániai/erdélyi roma „uralkodójaként”, esetleg a „Cigányok Nemzetközi Királyaként” vagy a „Cigányok Császáraként” definiálnák önmagukat (lásd Fosztó 2007). Ezzel összhangban gábor ismerőseim kivétel nélkül amellett érveltek, hogy az előző mondatban említett tiszteleti címeket saját személyükhöz társító, önjelölt roma „vezetők” egyike sem rendelkezik olyan hatalommal vagy tekintéllyel, amely révén korlátozhatná személyes autonómiájukat (bármire is utasíthatná őket stb.), épp ezért nevük és a róluk tudósító médiahírek szóba kerülését rendszerint olyan reakciók kísérték, mint az értetlenkedés, a nevetés és a gúnyolódás.

A *ŕomani politikában* való aktív és sikeres részvételnek a szükséges erőforrások megléte mellett akad egy további, személyes előfeltétele is: a *politikai* ambíció. Pontosan szemlélteti ezt az alábbi idézet, amelyben a beszélő amellett érvel, hogy a *politikai* önreprezentáció terén tanúsított, túlzásba vitt önmérséklet, valamint a verbális konfliktusok és viták látványos kerülése is a *politikai* érdekérvényesítés akadályává válhat:

> *Pačekă ŕoma sah kadala. Nah ekh erătelješa, nah ekh harcoša, nah ekh…: „Man sîn ma ekh kăsi kana, kaj bašăl the čengil!” The kadala. Na! Alazatoša ŕoma sah, the ande kode soven lengă. Alusznak a poharaik.* (‘Ők mindannyian békés [konfliktuskerülő] emberek voltak. Nem voltak erőteljesek, nem voltak harcosak, nem… [nem hozták szóba a presztízstárgyaikat, nem mondták azt, hogy]: „Nekem olyan kannám [fedeles kupám] van, hogy szól [híre/hírneve van] és cseng [híre/hírneve van]!” És ilyeneket. Nem [mondták]! Alázatos gábor romák voltak, és ezért alusznak az övéik [a presztízstárgyaik]. Alusznak a poharaik [csak ritkán emlegetik azokat].’) (2003/07/23)

Az erőforrások egyenlőtlen eloszlásával, illetve néhány, kivételnek számító esetben a *politikai* ambíció hiányával magyarázható, hogy a *ŕomani politikában* igazán sikeres férfiak egy szűk elitet alkotnak. Vagyis az olyan szimbolikus küzdőterek esetében, mint a presztízstárgygazdaság vagy a legbefolyásosabb apatársakért folyó verseny, a legtöbb gábor férfi csupán marginális szereplőként, passzív szemlélőként van jelen.

3.2.3. A *ŕomani politika* szimbolikus küzdőterei

3.2.3.1. A gazdaságitőke-felhalmozás

Az egyének, családok és apai ágak közötti presztízsviszonyok definiálásának egyik hangsúlyos szempontja a rendelkezésre álló gazdasági tőke nagysága. A gábor romák számára – a nagy összegű *„jussok”* kifizetése és a készpénzfelhalmozás mellett – a vagyonreprezentáció társadalmilag támogatott, tiszteletreméltónak tekintett formái közé elsősorban olyan fogyasztói javak tartoznak, mint a márkás, nyugati személyautók és mikrobuszok, az új építésű, több szobás, költséges és divatos tartós fogyasztási cikkekkel ellátott családi házak, a szórakoztató elektronikai eszközök (színes televíziók stb.), a legújabb típusú mobiltelefonok, valamint a drága gyorséttermek és bevásárlóközpontok gyakori látogatása. A fogyasztói javak elitszféráját azonban etnikai csoportjukban mégsem az imént említett árucikkek, hanem az ezüst presztízstárgyak alkotják (lásd később). A gáborok ez utóbbiakért fizetik ki a legmagasabb vételárakat, és megvásárlásuktól remélik a legjelentősebb társadalmi elismerést, hírnév- és presztízshozamot. Egy középkorú gábor ismerősömet idézve: *„Ez a nagy, a legnagyobb dolog, hogy kinek a portékáját* [poharát vagy fedeles kupáját] *bírtad megvenni. S hogy milyen páratlan vásárok*[ra: presztízstárgy-adásvételekre került sor]*, s* [milyen] *páratlan poharak* [cseréltek gazdát a gáborok között]. *(…) Akármennyi házakat veszel, nem zeng annyit* [nem jár akkora társadalmi presztízzsel és hírnévvel]*, mintha egy poharat veszel. Na, az akkor már hallszik az egész világon* [beszélnek róla mindenhol]*, ahol gáborok vannak…”*.

3.2.3.2. A rokonság politikája I. A gábor apai ágak presztízshierarchiájában elfoglalt pozíció[16]

A romákkal foglalkozó antropológiai beszámolókban gyakran olvasható megállapítás, hogy a társadalmi viszonyok és identitások megkonstruálása során a múlt

[16] A leszármazás számon tartásának domináns elve a gáborok esetében a patrilinearitás. Az apai ág(i felmenők) megjelölésére *ŕomani* dialektusukban számos kifejezés használatos. Ilyen például a *„kašt”* (‘fa’), a *„rădăčina”* (‘gyökér’), a *„vica”* (‘kötél’), a *„nemzeto”* (‘nemzet’), a *„fajto”* (‘fajta’), a *„cimero”* (‘címer’). A generációkat rendszerint az *„ago”* (‘ág’) terminussal nevezik meg. A *„nemzeto”* és a *„fajto”* kifejezéseket beszélgetőtársaim esetenként saját roma csoportjuk megjelölésére is használták *(„gábor fajta/nemzet”)*.

Az apai ági felmenők esetünkben maszkulin: elsősorban az ág férfi tagjait magában foglaló kategória. Az apaiághoz tartozó nők kifejezetten ritkán, többnyire akkor válnak a hosszú távú *politikai* emlékezet részévé, ha megházasításuk révén olyan apatársi szövetség jön létre, amelyet később a két érintett ág (vagy ágszegmens) közötti tartós és szoros *politikai* együttműködés „kezdeteként” definiálnak.

és a leszármazás esetükben nem játszik meghatározó szerepet, legfeljebb marginális tényező. A rájuk jellemző identifikációs stratégiák – e kutatói sztereotípia szerint – döntően a jelenre orientáltak, etnikus és genealógiai emlékezetük pedig rövid távú és perifériális jelentőségű. Több kutató is amellett érvel, hogy az általuk vizsgált roma közösségeken belüli társadalmi viszonyok és identitások mindenekelőtt a jelen, az itt és most zajló interakciók kontextusában szerveződnek. Stewart például – egy magyarországi másári közösségben szerzett tapasztalatai alapján – megjegyzi, hogy a romák számára a múlt „idegen ország" (1997: 60), ezért „az egyén identitásának lényegi aspektusai nem a múltból eredeztethetőek, hanem azokat az egyén a saját kortársaival együtt sajátítja el" (Stewart 1997: 58; lásd még Uő. 2004). Értelmezése szerint az őt befogadó romák a leszármazási csoportok közötti múltbeli presztízsviszonyoknak sem tulajdonítottak különösebb jelentőséget, éppen úgy, ahogyan a generációk közötti különbségeket sem tekintették társadalmilag jelöltnek (Stewart 1994: 120). Egy másik, ugyancsak tőle származó, a korábban említetteknél jóval általánosabban fogalmazó szöveghelyet idézve:

> A vlach romák nem rendelkeznek formális rokonsági csoportokkal, társadalmi viszonyaik kialakítása során a közös leszármazás ideológiája nem játszik jelentős szerepet. Közös identitásról sokkal inkább a jelenben zajló, közös tevékenységek kapcsán beszélhetünk. Ha valaki romaként él, megosztva saját életét más romákkal, akkor maga is roma. A közös tevékenységen keresztül megalkotott identitás ideológiájával összhangban a romák olyan „testvériségként" gondolnak önmagukra, amely nyitott bárki számára, aki részt vesz a közösségi rítusokon. (Stewart 1992a)

Blasco hasonlóan érvel a madridi gitanók kapcsán. Véleménye szerint a gitanók társadalmi emlékezete „kezdetleges" (Blasco 1999: 15), a múlt számukra lényegtelen (Blasco 1999: 50–51), ami iránt nem mutatnak érdeklődést (Blasco 1999: 143). A genealógiai emlékezet körükben „különösen sekély, amely három, legfeljebb négy generációt ölel fel. Az emberek tudják, hogy rokoni kapcsolatban állnak egymással, de gyakran nem ismerik annak a rokoni kapcsolatnak a pontos természetét, amely összeköti őket" (Blasco 1999: 52. Lásd még 142.). Ezzel összhangban a gitanók „inkább a jelent tekintik a közös identitás forrásának, és nem a múltat" (Blasco 1999: 15; lásd még: 14, 53, 175), vagyis a „gitanók identitásmodellje tagadja, hogy a romaság megkonstruálásában a közös emlékezet szerepet játszana" (Blasco 1999: 39; lásd még Blasco 2001). Ezzel magyarázható, hogy a társadalmi emlékezetet a nem romákra jellemző sajátosságként definiálják, éppen úgy, ahogyan az „anyagi javak felhalmozását" is (Blasco 1999: 40), és amellett érvelnek, hogy ezek egyike sem járul hozzá ahhoz, hogy gitánokként létezhessenek.

Stewart és Blasco véleménye az etnikus múlt identitásformáló szerepéről jelentős mértékben eltér saját tereptapasztalataimtól. Az említett eltérésnek túl azon, hogy különböző roma csoportokban, régiókban és más-más időszakban végeztük kutatásainkat, két további hangsúlyos oka van. Egyrészt az, hogy Stewart (1997:

28) és Blasco – elismerve a személyes emlékek/emlékezet jelentőségét – egyaránt a kollektív eredettudat létezésére kérdez rá. Másrészt mindketten azt vizsgálják, hogy a múlt, azon belül is a kollektív eredettudat mennyiben járul hozzá – ha hozzájárul egyáltalán – a romaként való létezés, vagyis az etnikai identitás megkonstruálásához.[17]

Hasonlóan az említett szerzők tapasztalataihoz, a saját roma csoportjuk – mint „elképzelt közösség" (Anderson 1991: 5–7) – eredetének kérdése gábor roma ismerőseimnek csupán egy töredékét foglalkoztatta, és a kortárs szakmai és laikus kiadványokban gyakran olvasható indiai, egyiptomi és egyéb eredetmagyarázatok identitásprojektjeikben egyáltalán nem játszottak szerepet – nem szolgáltak, példának okáért, az etnikai identitás (a *gáborság*) ideológiai pilléreként. Az elhunyt hozzátartozókkal kapcsolatos személyes emlékezet esetükben ugyancsak meghatározó szerepet játszott a múlthoz való viszony konceptualizálása során.

Miben tér el markánsan a Stewart és Blasco által vizsgált közösségek, valamint gábor roma beszélgetőtársaim múltértelmezése? Abban, hogy az utóbbiak kitüntetett társadalmi jelentőséget tulajdonítanak a múlt egy olyan dimenziójának, amely a kollektív eredettudat („Honnan származunk mi: a gábor romák?") és a megélt múlthoz kapcsolódó személyes emlékek/emlékezet „között" helyezkedik el, és amely iránt sem a Stewart által megismert magyarországi másári roma közösség tagjai, sem a Blasco által kutatott madridi gitanók nem mutattak különösebb érdeklődést. A múlt e „köztes", a gáborok esetében számottevő jelentőséggel felruházott dimenziója az apai ági történelem, amelynek fókuszában az egyes ágak közötti *politikai* különbségek és presztízsviszonyok állnak.[18] Másként fogalmazva: gábor roma ismerőseim döntő többsége nemcsak a személyes emlékezet által „lefedett" évtizedek iránt tanúsított intenzív érdeklődést, hanem a gábor apai ágak közötti erőviszonyok alakulástörténetének elmúlt száz-százhúsz éve, valamint az e periódushoz kapcsolódó jelentősebb *politikai* események iránt is. (Ismereteik saját lokális közösségük, illetve mikrorégiójuk esetében voltak a legkidolgozottabbak.) Amint arról már esett szó, e *politikai* események – az emlékezetesebb presztízstárgy-ügyletek, apatársi szövetségek, az ezekhez kapcsolódó konfliktusok és rivalizálás stb. – fel-

[17] Stewart és Blasco (1999: 174–175) nemcsak amellett érvelnek, hogy a múlt az általuk vizsgált közösségekben nem – vagy csak elenyésző mértékben – számít identitásformáló tényezőnek, de tagadják azt is, hogy a „harangosi" másári roma közösség tagjai vagy a madridi gitanók esetében beszélhetünk etnikai identitásról. Stewartot (1997: 28) idézve: „Európában a magától értetődő 'tények' egyikévé vált, hogy mostanában mindenki rendelkezik 'etnikai' identitással, amely többé-kevésbé ősi, nem választható és hagyományos, amelybe az egyén beleszületik. Az emberekről úgy gondolkodnak, mint akik krízisek idején, amikor a megszokott cselekvési módok többé már nem tűnnek kielégítőnek, ehhez az etnikai identitáshoz nyúlnak vissza. Az én kiterjedt magyarországi tapasztalataim, valamint egyéb rövidebb kelet-európai útjaim meggyőztek arról, hogy – eltekintve azoktól a tanult roma értelmiségiektől, akik részt vesznek a roma politikai pártok működtetésében – a romák nem rendelkeznek etnikai identitással".

[18] Az apai ágak lokális, regionális vagy etnikaicsoport-szintű presztízssorrendjét – hasonlóan az egyének közötti presztízskülönbségekhez – a *politika* értékarénáiban elért eredmények együttes figyelembevételével határozzák meg.

elevenítése és közös értelmezése olyan gyakorlat, amely gyakran uralja a férfiak közötti (például virrasztói) formális és informális társalgást. Az etnikus múltat érintő beszélgetések során rendszerint megkülönböztetett szerep jut a genealógiai diskurzusnak: az apák, nagyapák és más apai ági felmenők „számolásának" *(„djinen")*, vagyis *politikai* teljesítményük és jelentőségük felidézésének, az ezzel kapcsolatos versengő összehasonlításnak és társadalmi egyezkedésnek – azaz a *„nemzetezésnek"*. Az apai ági felmenők és identitás, valamint a genealógiai emlékezet *politikai* jelentőségét jól mutatja számos, a virrasztói *politikai* diskurzus tartalmával kapcsolatos, korábban idézett kommentár. Gábor beszélgetőtársaim tehát az etnikus történelemre, különösen az apai ágak múltjára, nem „idegen ország"-ként (Stewart 1997: 60) tekintettek, hanem identitásprojektjeik megkerülhetetlen, gyakran stratégiai hasznosíthatósággal jellemezhető „nyersanyagaként".

Amint arra már utaltam, az apai ágak közötti korábbi presztízsviszonyok szimbolikus – *politikai* – erőforrásként is hasznosulhatnak a jelenben: hangsúlyos szempontok az egyének, családok és apai ágak közötti mai presztízsviszonyok definiálása során. Vagyis a leszármazottak és apai ági felmenőik *politikai* teljesítményének és társadalmi presztízsének viszonyára a kölcsönhatás/interakció, valamint a kölcsönös függőség jellemző. Az, hogy egy ág a múltban hol helyezkedett el a gábor apai ágak lokális vagy regionális presztízssorrendjében, olyan *politikai örökség* és *tőke*, amely számottevő hatást gyakorol a leszármazottak társadalmi és gazdasági terveire és lehetőségeire. E pozíció a valamely lokális közösségben vagy mikrorégióban dominánsnak számító, legeredményesebb ág tagjai esetében könnyen presztízzsé és pénzzé konvertálható, a marginális *politikai* jelentőségű apai ágak feltörekvő tagjai számára azonban rendszerint a *politikai* sikerek elérését hátráltató stigmává válik. Amint azt a nagyfalusi *politika* kapcsán majd részletesen bemutatom, az a tény, hogy valaki egy olyan apai ág tagja, amely a közelmúltig alacsony presztízsűnek számított, arcfenyegető inzultusok sorát idézheti elő, korlátozhatja a *politikai* önreprezentációt (a nyilvános társadalmi összejöveteleken szerveződő genealógiai diskurzushoz való hozzáférést stb.), negatívan hat bizonyos *politikai* sikerek (például a presztízstárgyvásárlás) társadalmi megítélésére és az azoktól remélt hírnévhozamra, vagyis megnehezítheti a *politikai* érdekérvényesítést és a felfelé irányuló társadalmi mobilitást. Az apai ágak múltbeli *politikai* teljesítménye számottevő jelentőségre tesz szert például a presztízstárgyak értékének felbecsülésekor (a vásárló az ügylet során részben a presztízstárgyat birtokló korábbi gábor tulajdonosok hírnevét fizeti meg), valamint gyakran a potenciális apatársjelöltek közüli választás és a *„juss"* összegének meghatározása során is. Épp ezért az apai ági identitás gábor ismerőseim értelmezése szerint a kitüntetett jelentőséggel felruházott társadalmi identitások egyike.

Negyvenes éveiben járó beszélgetőtársaim többsége öt-hét generációt tudott „visszaszámolni" *(„djinen palpale")* saját apai ágában. Genealógiai emlékezetük – magától értetődő módon – a jelenhez közeledve egyre kidolgozottabbá és árnyaltabbá vált, míg a legelsőként számon tartott felmenő(k) esetében többnyire néhány személyes adatra és emlékezetesebb *politikai* eseményre (fontosabb presz-

tízstárgy-ügyletek és -konfliktusok, apatársi szövetségek stb.) korlátozódott. Ismerőseim saját apai águk múltját ismerték a legrészletesebben, illetve – valamivel elnagyoltabban – azokét az ágakét, amelyekkel apai ági felmenőik tartós, harmonikus együttműködést alakítottak ki. (Ez utóbbi létezését többnyire a két ág közötti apatársi szövetségek jelzik.) Genealógiai tudásuk relatíve részletgazdagnak és árnyaltnak bizonyult azon apai ág esetében is, amely saját lokális közösségükben vagy az azt magában foglaló mikrorégióban dominánsnak számít, ezért gyakran kerül szóba a társadalmi összejöveteleken – virrasztókban, esküvőkön stb. – szerveződő *politikai* diskurzus során.

Az etnikus múlt és a genealógiai emlékezet iránti érdeklődés intenzitását meghatározó fontosabb faktorok közé tartozik például a személyes *politikai* ambíció mértéke, a társadalmi nem,[19] valamint az, hogy az egyén apai ága mennyire aktív és sikeres ma a *politikában*. A marginális helyzetű családok tagjainak ugyanis kevesebb érdekük fűződik a genealógiai emlékezet karbantartásához és a *„nemzetezésben"* való részvételhez, mivel saját felmenőik *politikai* teljesítményét kevésbé tudják szimbolikus erőforrásként használni a presztízsviszonyokról való egyezkedés során – szemben az adott településen vagy régióban domináns vagy a dominanciapozíció kisajátítására esélyes ágak tagjaival. Ismerőseim között néhány olyan gábor férfi is akadt, akik társadalmi marginalizáltságukat úgy próbálták meg ellensúlyozni, hogy tudatosan memorizálták a lokális apai ágak múltjával kapcsolatos, fontosabb ismereteket – különös tekintettel a *ŕomani politikára*. Ők elsősorban e tudásuknak köszönhetik, hogy szívesen látott résztvevői a különféle társadalmi összejöveteleken (virrasztókban, esküvőkön stb.) szerveződő férfitársalgásnak, és a lokális múlttal kapcsolatos viták esetén gyakran fordulnak hozzájuk tanácsért.

Az apai ági múlt és presztízs *politikai* jelentőségét szemléletesen mutatja az a diszkurzív gyakorlat, ahogyan gábor beszélgetőtársaim az apai ágak *politikai* sikerességének összehasonlítása során a *„rango"* ('rang') terminust használták. (Lásd még Szalai 2010, 2014.) A 'rang' a gábor *politikai* diskurzusban az apai ág fogalmához társított kategória, vagyis *„nemzetre* [apai ágra] *menyen"*. Két ág egymáshoz viszonyított *„rangját"* (*„kis/ebb/ rangú"* versus *„nagy/obb/ rangú"*; *„rangos"* versus *„nem rangos"* stb.) az alapján határozzák meg, hogy annak tagjai mennyire voltak sikeresek a múltban és mennyire számítanak ma annak a *ŕomani politikában*.

Az olyan települések esetében, ahol több gábor család és több apai ág él együtt, az utóbbiak közötti presztízsviszonyokat nemegyszer úgy fejezik ki, hogy az ágakhoz társított *„rangokat"* hierarchikus rendszerbe szervezik: 'első' *(„dintuno")*, 'második' *(„dujto")*, 'harmadik' *(„trito")* stb. rangú, illetve 'nagy rangú' *(„baro rango")*, 'közepes' *(„kăzepeša")*, valamint 'szegény/kis rangú' *(„čoŕŕo/cino rango")* apai ágakról beszélnek; ritkábban pedig *„elsőrendbeli/elsőosztályú"*, *„másodrendbeli/másodosztályú"* stb. ágakat különböztetnek meg.[20] A *„rang"* szi-

[19] Mivel a genealógiai diskurzus a *politika* szerves része, ami pedig elsősorban a férfiakhoz kapcsolódik, az apai ágak *„számolása"* során a férfiak általában kidolgozottabb tudással rendelkeznek a nőknél.

[20] Egy településen belül egy *„rang"* vagy *„osztály"* több apai ágat is magában foglalhat.

nonimájaként esetenként a *„cimero”* (‘címer’), *„nagy”* versus *„szegény/kis címerből való”* stb. kifejezés is használatos.[21] Az egyén *„rangja”* tehát nem más, mint a saját apai ági felmenőitől örökölt *politikai* hírnévhagyaték. Azokra a férfiakra, akik apjukhoz, nagyapjukhoz stb. hasonlóan sikeresnek bizonyultak a *ŕomani politikában*, vagyis képesek e hírnévhagyaték újratermelésére és gyarapítására, gyakran utalnak olyan személyekként, mint akik *„lengă dadehko rango fojtatin”* ‘az apjuk rangját folytatják’, *„pe lengă dadehkă vurdon bešen”* ‘az apjuk szekerén ülnek’, *„inkărăn pengă dadehki, pengă papohki”* ‘az apjukét, nagyapjukét [az általuk kiérdemelt presztízst] viszik tovább’. A *„rangos”* versus *„nem rangos”*, a *„szegény/kis rangú”* versus *„nagy rangú”* stb. oppozíciók nemcsak az individuumok és apai ágak, hanem esetenként a gábor roma közösségek közötti *politikai* különbségek kifejezése során is használatosak.[22]

Mivel később a Nagyfaluban zajló *politikai* versengés ismertetése során a *„rang”* ideológiáját és annak egyes társadalmi és gazdasági folyamatokra (apatársválasztás, a *„juss”* összegének meghatározása stb.) gyakorolt hatását részletesen bemutatom, itt csupán három interjúrészletet idézek, amelyek rávilágítanak az apai ági presztízskülönbségek *politikai* jelentőségére.

(a) A dominánsként *(„első rangúként”)* számon tartott nagyfalusi águhoz tartozó, középkorú férfiak egyikétől származó alábbi kommentár amellett érvel, hogy a feltörekvő (*„második rangúként”* emlegetett) nagyfalusi apai ág tagjai két stratégia révén igyekeznek mérsékelni a két ág közötti társadalmi távolságot (presztízstárgyvásárlás, az *„első rangú”* családokba való beházasodás). A beszélő értelmezése szerint azonban e stratégiák relatív sikeressége sem képes elleplezni, legfeljebb részlegesen ellensúlyozza a feltörekvő ág ma élő tagjainak negatív *politikai* örökséget: azt, hogy egykori felmenőik[23] *„szegén cigányok”* voltak, akik gyakran kényszerültek nélkülözésre, nem rendelkeztek presztízstárgyakkal és legfeljebb marginális szerepet játszottak a lokális *ŕomani politikában*. Ezért, érvel a beszélő, a feltörekvő ág tagjainak ma jóval gyakrabban és meggyőzőbben kell bizonyítaniuk – *politikai* sikerek révén – tiszteletreméltóságukat, így kompenzálva felmenőik marginalizáltságából fakadó, alacsony apai ági presztízsüket.

[21] A nagyfalusi feltörekvő, *„második rangú”* apai ág egyik tagját idézve: *„…hogy őszinte legyek, Péter, én egy kisebb kategória nemzetből* [apai ágból] *való vagyok. Én nem mérlegezem* [nem hasonlítom] *magam hozzájuk* [a nagyfalusi domináns ág tagjaihoz]*, mer ők nagyobb kategória. Az én apám kisebb címerbül* [apai ágból] *vót”*.

[22] Az *„első/második/harmadik rang”* szóképeknek – sem gábor beszélgetőtársaim, sem pedig saját értelmezésem szerint – nincs köze sem a kaszt fogalmához, sem pedig a romákkal gyakran összefüggésbe hozott „indiai eredethez”. A *„rang”* mint a presztízskülönbségek megjelenítésére szolgáló *politikai* kategória gáborok közötti elterjedése valószínűleg a romániai fegyveres és rendvédelmi szervek (rendőrség, honvédség stb.) rendfokozataira vezethető vissza. Ezt az értelmezést támasztja alá az a gyakorlat is, hogy a *„rang”* szó kimondásával egyidőben ismerőseim egy része megérintette válla azon pontját, ahol a fegyveres és rendvédelmi szervek tagjai rangjelzésüket viselik.

[23] A ma negyvenes-ötvenes éveiben járó generáció dédapja, ükapja és így tovább.

Bară ŕomehko šavo, ez úgy jön ki, mint egy nagy embernek a fia. (...) S aztán vannak ezek a másodrangú cigányok is. Péter, tudod, hogy felhozta a Jóisten a dógukat, hogy egy kicsit jómódba vannak, s már nem tarcsák magukat ahhoz a fokhoz, ahol voltak [úgy vélik, magasabb társadalmi státus illeti meg őket elődeikénél]. *Mert, Péter, te csak figyeld meg egy kicsit, ha felsorol neked édesapám tíz bară ŕomen* [nagy embert]. *S azoknak a cigányoknak a családjukhoz, ha elmész, te észre kell vegyed azt, hogy ezek bară ŕomengă šave* [nagy emberek fiai]. *A jellemén. Ha használt ruhába van is felöltözve, de olyan a jelleme, hogy ez, látod, nemes. Elmész a gazdag cigányhoz, a másodrangú cigányhoz. Gazdag. Csillog-villog minden a házába. De látszik rajta, hogy nem az a származás, ami az elsőrangú cigány. Van differencia. (...) Úgy vannak ezek a másodrangú cigányok, hogy minden második évbeharmadik évbe, ha nem csinálnak vagy xanamikimót, dintuno, ke le bară ŕomengă šave* ('ha nem köt valamelyikük apatársi szövetséget az *„első rangú"* férfiak fiainak egyikével')*, vagy ha nem vesznek új poharat, belerozsdásodik a pecsét* [az eddigi *politikai* sikereiket kísérő hírnév csökkeni kezd]*, s lemúlik* [elmúlik]. *Az övékéről* [poharaikról, apai ági felmenőikről] *nem beszélnek* [a virrasztói stb. *politikai* diskurzusban]*, s alusznak* [a poharaik és apai águk tagjai is]. *Így, érted? (...) S ezek azér küzdenek, hogy mindig ők vegyék meg az első poharat* [a legértékesebb poharak valamelyikét]*, adnak mitát* [pénzajándékot]*, hogy vegyék el az első* [az *„első rangú"* családok valamelyikéhez tartozó] *leánkát, férjenek be a nagy* [*„első rangú"*] *családoknál, mer ha nem, akkor elmaradnak* [lemaradnak]*, mer szegén cigányok vótak az elődjeik.* (2004/08/28)

(b) A következő idézet ugyancsak a nagyfalusi domináns apai ág egyik tagjától származik. A beszélő a helyi feltörekvő, *„második rangú"* ág legértékesebb, 1996-ban 300.000 német márkáért megvásárolt pohara kapcsán amellett érvel, hogy bár annak kulturális életrajza imponáló, anyagi tulajdonságai pedig kiugróan értékesek, mégis csak ritkán emlegetik azt a nyilvános társadalmi eseményeken (virrasztókban, temetéseken stb.) szerveződő *politikai* diskurzus résztvevői. E részleges hallgatás oka – értelmezése szerint – a jelenlegi tulajdonos szerényebb apai ági presztízse, vagyis az, hogy apai ága nem eléggé sikeres (pontosabban nem eléggé hosszú ideje sikeres) ahhoz, hogy ő maga értékének megfelelő nyilvánosságot és hírnevet biztosíthasson e pohárnak. E kommentár az apai ági presztízskülönbségek társadalmi jelentőségére is rámutat.

Ez a pohár kezdetbe mind kicsi [alacsony presztízsű] *embereknél vót. Nem híres embereknél. Utoljára kerekedett vót édesanyámnak az apjánál, az egy híres cigán vót. Az az egy. Odaadta* [örökségül hagyta] *az egyik fiának, az eladta egy szegén cigánnak. Az a cigán eladta X-nek* [a gábor férfiak egyikének, aki 1996-ban eladta a kérdéses poharat a nagyfalusi feltörekvő, *„második rangú"* ág egyik tagjának]. *...ezek* [a nagyfalusi feltörekvő, *„má-*

sodik rangú” ág tagjai] *itten köztünk jó cigányok, gazdag cigányok, okos cigányok, pénzes cigányok, de nincs meg a rangjuk* [nem *„első rangúak”*]. *Szó nékül. Ez tiszta-tiszta nóta. Legyenek, tudja, kicsoda? Királyok legyenek, nem jó az ők származása. Bajos. Gyengék. Nagyon gyengék* [az apai ági presztízs tekintetében]. *Aztán ezek még… az ő elődjek rosszak vótak* [a szociabilitás etikájával össze nem egyeztethető, morálisan stigmatizált cselekedetek is fűződnek a nevükhöz]. *(…) Ez a pohár nagy dolog* [kiugróan értékes darab]*, de nincs ilyen kézbe. Hát tudja, hogy van? Először* [azt kérdezik mindenkitől]*: „Jó ember vagy, de hol a rangod? Hol a rangod? Ki vótál te? Ki vót apád? Ki vót nagyapád? Mi vótak ezek?! Milyen rangúak vótak?” (…) Ez a pohár, ha lenne másnak a kezibe, hatszor jobban csengene* [hatszor többet beszélnének róla a társadalmi eseményeken, ha a tulajdonosa egy befolyásos, *„első rangú”* gábor férfi lenne]*! Úgy is cseng* [hírnévre tett szert, beszélnek róla a gáborok között]*, de nem úgy, ahogy kéne* [a beszélő véleménye szerint e pohár jobban illene egy *„első rangú”* férfihez, akinek a kezében *„jobban csengene”*]. *Érti maga? Nem úgy, ahogy kéne. Mer a pohárnak az értéke után nincsen hatása* [vagyis jelenlegi tulajdonosa nem tud akkora társadalmi nyilvánosságot biztosítani e tárgy számára /nem tudja annyiszor szóba hozni azt a különféle összejöveteleken stb./, mint amekkora figyelmet a kérdéses darab – kiugróan értékes tulajdonságai miatt – megérdemelne]. *(…) Azt mondják nekik* [a feltörekvő, *„második rangú”* ág tagjainak]*: „Ti hallgassatok! Száz ilyen poharatok legyen, nem vagytok abbul a családból valók, hogy valami legyetek”.* (2010/06/26)

(c) A harmadik kommentár a házasságpolitika kontextusában mutat rá az apai ági presztízs (a *„rang”*), az apatársválasztás és a *„juss”* összege közötti egyes összefüggésekre. A nagyfalusi, *„első rangú”* beszélő a saját apai ága tagjai közötti apatársválasztást tekinti preferált, követendő gyakorlatnak, amely alkalmas az ágon belüli szolidaritás újratermelésére, és gátat vet a feltörekvő, *„második rangú”* ág státusmobilitási törekvéseinek. Egyúttal – a jelenlegi nagyfalusi erőviszonyok fenntartása, „kimerevítése” érdekében – amellett érvel, hogy az apai ági presztízs nem alakítható át árucikké, pénzért nem vásárolható meg, és a presztízstárgyak kényszerű értékesítése sem elegendő ahhoz, hogy az eladó *„rangjában”* változás álljon be.

Ha, mondjuk, van valakinek, első [*„első rangú”*] *cigánynak, egy adóssága, és eladja a poharát* [emiatt]*, és az a másik nemzet* [a feltörekvő, *„második rangú”* ág valamely tagja] *megveszi, és ha nem első rangú* [nem született *„első rangúnak”*]*, úgy se lesz első rangú, hiába veszi meg az ő poharát. Ez így jár. (…) O barimo naštig tjinel le.* (‘A nagyságot nem lehet megvásárolni.’) *Azt nem lehet megvásárolni, azt nem lehet. A címert* [az *„első rangúságot”*]*, azt nem lehet megvásárolni, arra nincs annyi pénz. (…) …a házasság is így történik, hogy ha lehet, a nemzetiséget* [a saját apai águnk

tagjait] *tegyük össze, nem mást. Ami talál* [akik illenek egymáshoz]*: a címert* [az *„első rangúságot”*]*. Mondjuk, X-nek* [az *„első rangú”* ág egy befolyásos tagjának] *a fia összekolompozott* [apatársi szövetséget kötött] *a nagybátyja családjával, odaadta a kislányát. Látta, ugye? Na, és ő adott neki 20.000* [német] *márkát, s mindenki azt mondta: „Találnak* [illenek egymáshoz]*, szép, tegye* [házasítsák össze a fiatalokat]*, mert nemzetek* [egyazon ág tagjai]*. Találnak”. Nálunk, ha nem első rangú* [a leendő apatárs]*, akkor nem pászol. Pedig vannak, akik adnak több pénzt* [*„juss”*-ként]*, tetszik tudni, mint a mi fajtánk* [mint a mi apai águnk tagjai]*. A mi fajtánkba adnak 10.000–15.000, 20.000 márkát. De a másodosztályú* [ágból származó férfiak] *adnak 30.000–40.000–50.000 márkát egy lánnyal, hogy lépjenek be az első ranghoz* [hogy beházasodhassanak hozzánk]*. (...) Aztán mindenki abba fogankozik* [arra törekszik] *a cigányok között, hogy velünk kössenek* [apatársi szövetséget]*. A mi nemzetünkbe* [a mi águnk valamelyik befolyásos tagjával]*. Mindenki. (...) Igen, kamen ol kodola, kaj na-j bare ŕoma, kamen the den but love, ertih, te potjinen tele o cimero, o nemzetišigo. Den saranda-phenda mile mărči, numa te śonpe ande amaro nemzeto* (‘Igen, azok, akik nem nagy emberek, sok pénzt akarnak adni, érted, hogy megfizessék [megvásárolják] a címert, a nemzetiséget [az *„első rangú”* férfiakat]. Adnak negyvenezer–ötvenezer német márkát csak azért, hogy belévegyüljenek a mi nemzetünkbe [apai águnkba]’.) (2000/05/04)

Az *„első rangúként”* számon tartott apai ágakból származó olyan férfiakat, akik maguk is jelentős eredményeket értek el a *politika* értékarénáiban, gyakran az alábbi szófordulattal jellemzik: *„Meg-i vi rangilag, vi helyzetileg”* ‘Megvan [jól áll] rangilag is, helyzetileg is’. A *„rang”* terminus itt az apai ágak lokális vagy regionális presztízshierarchiájában elfoglalt dominanciapozícióra utal *(„ascribed position”)*, a *„helyzetileg”* kifejezés pedig arra, hogy a szóban forgó személy milyen egyéni *politikai* sikereket ért el *(„achieved position”)*. Vagyis amíg az apai ági presztízs (a *„rang”*) definiálása során a gáborok egy adott ág valamennyi tagjának a *politikai* teljesítményét figyelembe veszik (a mai és a múltbeli sikerekre és erőviszonyokra egyaránt nagy hangsúlyt helyezve), addig a *„helyzeti”* pozíció meghatározása során kizárólag a jelenre és az individuális *politikai* eredményekre fókuszálnak. Mivel az egyes ágakhoz tartozó ágszegmensek, családok és egyének nem egyformán eredményesek a *ŕomani politikában* (akadnak olyanok, amelyek/akik *„lemaradnak”*, *„leesnek”* a rivalizálás során, mások megőrzik apai ági felmenőik hírnévhagyatékát, megint mások gyarapítani is képesek azt), az azonos *„rangúként”* számon tartott ágszegmensek, családok és egyének *„helyzeti”* pozíciója rendkívül változatos lehet.

A gáborok a gazdaságitőke-felhalmozás és a házasságpolitika terén, valamint a *„laśo phirajimóért”* folytatott versenyben ma elért individuális sikereket, érvel Szalai (2009: 25), „a rang szerinti különbségeket” rövidtávon „meg nem szüntető, ám azokat árnyaló, fontos” tényezőkként definiálják. Vagyis az apai ágak lokális vagy regionális presztízshierarchiája maga is olyan társadalmi konstrukció,

amely hosszabb távon átalakulhat: a domináns ághoz tartozó családok tömeges elszegényedése miatt az adott településen vagy mikrorégióban korábban *„második rangúnak”* tekintett, a gazdaságitőke-felhalmozás terén sikeres ág tagjai dominanciapozícióba kerülhetnek stb. A nagyfalusi *ŕomani politika* dinamikáját – hogy csak egy példát említsek – jórészt épp az apai ágak lokális presztízshierarchiáján belüli, felfelé irányuló mobilitás (hosszú távon realizálható) lehetősége, illetve a dominanciapozíció elvesztésétől való félelem biztosítja. Amint azt hamarosan bemutatom, a helyi domináns ág a jelenlegi különbségek újratermelése érdekében folyamodik a *ŕomani politika* számos diszkurzív és egyéb technikájához, amíg a feltörekvő, ma *„második rangúként”* számon tartott nagyfalusi ág tagjai a lokális presztízsviszonyok számukra előnyösebb újrafogalmazását: a dominanciapozíció kisajátítását tekintik hosszú távú céljuknak.

3.2.3.3. A rokonság politikája II. Kapcsolatitőke-felhalmozás: házasságpolitika és az apai ági férfirokonokból álló társadalmi hálózat

3.2.3.3.1. Párválasztás és apatársi szövetség *(„xanamikimo”)*

A gábor romákra a patrilokalitás és az etnikai endogámia: a roma csoportjukon belüli párválasztás gyakorlata jellemző. Az első házasságkötésre a lányok esetében többnyire tizenhárom-tizennégy, a fiúk esetében pedig tizennégy-tizenhat éves kor között kerül sor a házasságra lépő fiatalok és legközelebbi rokonaik, valamint néhány további gábor roma meghívott jelenlétében, az egyházak és a polgármesteri hivatal teljes kizárásával.[24] (Azok a lányok, akiket szüleik – rendszerint valamilyen egészségügyi probléma miatt – tizenhét-tizennyolc éves korukig nem házasítanak meg, vénlánynak számítanak, és az idő előrehaladtával egyre kevesebb fiús apa mutat érdeklődést irántuk.)

A párválasztást, valamint az eljegyzés *(„tomnjală”)* és az esküvő *(„bijav”)* megszervezését és lebonyolítását az apák és az apai nagyapák felügyelik és irányítják. A legelterjedtebb magyarázat szerint a generációk és társadalmi nemek közötti munkamegosztás e logikáját az indokolja, hogy a fiatalok csak felületes ismeretekkel rendelkeznek a potenciális férjek/feleségek családjainak társadalmi és gazdasági helyzetéről, ezért egyedül még képtelenek eldönteni, hogy *„ki lesz a jó, a megfelelő társ számukra”*. Habár akadnak olyan szülők, akik kikérik és több-kevésbé figyelembe is veszik gyermekük arra vonatkozó véleményét, hogy kit válasszanak számára a potenciális férjek/feleségek közül, a leendő házastársak párválasztással kapcsolatos személyes preferenciáinak tulajdonított társadalmi jelentőség általában csekély, ezért ők viszonylag ritkán és csak korlátozott mértékben képesek hatást gyakorolni az események alakulására.

[24] Csupán néhány olyan esetről szereztem tudomást, amikor a gábor roma esküvőn – informálisan – az adventista lelkipásztorok egyike is részt vett.

A párválasztás logikájával kapcsolatos kommentárok egyikét idézve:

Elment az én unokám most férjhez. (...) És tizenhárom évet tőtötte a leányka egy pár hónapja, s férjhez ment. De az a leányka előbbször tudott viselkedni szépen, mindenki előtt. Érti? Mindenki előtt, hogy az egész faluba azt mondták, s azt mondják: „Az jó leány vót, becsületes vót, nem járt az utcán, nem járt tekeregni, nem ment a bároknál kávézni, vagy valami, vagy fiúkkal beszélgetni". Az én unokám tizenhárom éves korába nem ment ki az úton, csak mikor az anyja azt mondta: „Menj a szomszéddal [szomszédhoz]*, vagy menj a boltba, hozzál eztet!" (...) Amíg leány, kell legyen nagyon-nagyon szuperkorrekt, hogy menjen férjhez. Mer másképpen…, ha rámegy egy rossz valami* [rossz hír, pletyka]*, hogy (...) „Ez ilyen vót, nem vót jóféle", nem veszik el akkor* [a legbefolyásosabb családok]*. Mer nálunk nem úgy van, hogy megnősülnek, s elválnak, mennek, s elválnak. Vaj, hogy a leányom megy, s keressen magának férfit. Nem! Maguknál úgy van, azt mondják: „Fiam, menj, keressél, s akit szeretsz, vedd el!" Nálunk nem. Én kell keressem a leányomnak!! Kell ismerjem a nemzetit* [a potenciális férj apai ágát, azt, hogy]*, honnét származott. Ki vót a nagyapja, ki vót az apja, ki vót az anyja. Ha jó családból* [való]*, s ha a fiú jó (...) akkor hagyom, hogy… De nem a leányka beszél! Nálunk nem a gyerekek. Én beszélek az apjával! Há mit tud egy leányka?! Mondom* [a leendő apatársnak]*: „Te, hallgass ide! Ismerlek, hogy ki vagy, mi vagy. Van egy jó fiad, nekem van a leányom. Ismered?" „Igen." „Tegyük össze!" „Tegyük." S úgy házasodnak össze a mi családunk* [gyermekeink]*. Nem, hogy megy a leányom a városba, és keres ott minden utcasarkon egy tekergőt. Há ember, nem!!* (1998/04/28)

Az apatárskereséssel a szülők/nagyszülők rendszerint nem várnak addig, amíg gyermeküknek/unokájuknak eléri a házasság szempontjából ideálisnak ítélt életkort. Gyakori jelenség, hogy a leendő apatársak már évekkel korábban megállapodnak (*„thon duma"* 'szót tesznek') gyermekeik későbbi összeházasításáról, és az esetek egy részében sor kerül a fiatalok eljegyzésére is. Ez utóbbi gyakorlat rendszerint a leendő apatársak egymás iránti elkötelezettségének és szolidaritásának megerősítésére és kinyilvánítására szolgál, emellett a legígéretesebb apatársjelölt „kisajátításának" eszköze is. Azaz részben arra hivatott, hogy csökkentse annak valószínűségét, hogy időközben valaki meghiúsítja a házasság tervét, vagyis – titokban átadott pénzajándékokkal vagy más módon – ráveszi a kiszemelt apatársat arra, hogy az inkább vele kössön apatársi szövetséget.

Az eljegyzésre esetenként már akkor sor kerül, amikor a leendő házastársak még csak néhány évesek, és előfordul, hogy a majdani meny apja már ekkor átadja a *„juss"* egy részét leendő apatársának. (Lásd a 17. fejezetet.) Az apatársak közötti viszony az általam figyelemmel kísért valamennyi, ide sorolható esetben feltűnően aszimmetrikus volt: egy vagyonos, de alacsony presztízsű apai ágból származó férfi próbált meg *„xanamikimót"* kötni egy olyan befolyásos személlyel,

aki egy magasabb presztízsű ághoz tartozott, ám időszakos vagy tartós pénzügyi nehézségekkel küzdött. Az eljegyzés mielőbbi megtartása az előbbi fél számára az apatársi szövetségtől remélt hírnév miatt vonzó lehetőség, amíg a magasabb presztízsű, leendő apatársat elsősorban gazdasági kényszerhelyzete motiválja. Az említett eljegyzések későbbi sorsát számos esemény befolyásolhatja – a tervezett házasságkötést meghiúsíthatja például egy újabb vonzó, potenciális apatárs felbukkanása, a menyasszony *(„piramnji")* mások általi elszöktetése, a leendő apatársak valamelyikének időközbeni halála.

A párválasztással kapcsolatos mérlegelés fókuszában elsősorban nem a fiatalok személyes tulajdonságai vagy vágyai állnak, hanem a családok és apai ágak közötti érdekszövetség (apatársi szövetség) lehetősége, valamint az attól remélt *politikai* és egyéb előnyök csoportja.[25] A számottevő *politikai* ambícióval rendelkező apák és apai nagyapák elsősorban azt tartják szem előtt, hogy a számukra elérhető személyek közül olyasvalakivel létesítsenek apatársi kapcsolatot, aki a *ŕomani politikában*

[25] A romániai romákkal foglalkozó angol nyelvű antropológiai és szociológiai elemzések mindeddig csak elenyésző figyelmet szenteltek a házasságkötést koordináló társadalmi, kulturális és gazdasági szervezőelvek vizsgálatának (lásd Troc 2002; Engebrigtsen 2007: 78–90; Pantea 2009; Tesfay 2009; Fosztó 2009; Olivera 2012; Plainer 2012, Tesar 2012). A romániai romák egy részére (lásd például Troc 2002; Pantea 2009: 24–25, 41; Bitu – Morteanu 2010) jellemző gyermekházasságra fókuszáló, legkidolgozottabb – szociológiai, jogi és szociálpolitikai perspektívákat kombináló – értelmezés kétségtelenül Bitu – Morteanu (2010) munkája. Lásd még Oprea (2005) elemzését, amely Florin Cioabă – nagyszebeni pünkösdista pásztor és vagyonos rézkereskedő – tízes évei elején járó lányának házasságával, illetve annak médiavisszhangjával foglalkozik.

25–26. képek Fiatal gábor roma pár esküvője. (Fotó: Szalai Andrea; 2010)

elért sikereinek köszönhetően jelentős társadalmi megbecsülésre tett szert, így elősegítheti saját gazdasági és státusterveik megvalósítását.[26] A párválasztás során az apák és apai nagyapák tehát ugyanúgy „társat" (*„xanamik"*, 'apatárs'/'anyatárs'[27]) választanak maguknak, ahogyan társat kapnak a fiatalok is.[28]

A *„xanamikmo"* – ideális esetben – olyan viszony, amely az apatársak és családjaik közötti, az átlagosnál intenzívebb *politikai*, társadalmi és gazdasági együttműködésen, valamint a kölcsönös segítségnyújtás morális kötelezettségén alapul, vagyis lehetőséget teremt a felek közötti társadalmi közelség kialakítására, újratermelésére és reprezentálására. Az együttműködés leggyakoribb formái a gazdasági tranzakciókhoz kapcsolódó szerepvállalás (hitelnyújtás, kezességvállalás, közösen végzett jövedelemszerző tevékenység stb.), egymás rendszeres felkeresése és az intenzív információcsere, a másik felet érintő konfliktusok menedzselésében való tevékeny közreműködés, valamint az apatárs státustörekvéseit támogató, alkalmi *politikai* frakciókban való részvétel. Habár az apatársi kapcsolat esetében a kiegyensúlyozott reciprocitás minősül ideális modellnek, az csak az esetek egy részében valósul meg. A *„xanamikák"* közötti viszony jellege – a kölcsönösség és a szimmetria megléte vagy hiánya stb. – folyamatos egyezkedés tárgya, emellett státusérzékeny minőség is, azaz jelentős mértékben függ attól, hogy az apatársak egymáshoz képest mennyire sikeresek a *ŕomani politikában*.

Az esküvő fogalma esetünkben két társadalmi összejövetelt *(„asztalt")* foglal magában, amelyek középpontjában a közös étel- és italfogyasztással kísért vendéglátás áll, és ahol a férfiak figyelmét elsősorban a – nemegyszer több órán át zajló – nyilvános, gyakran *politikai* tartalmú társalgás köti le. Az első *„asztalra"* a leendő meny szüleinek otthonában kerül sor, a másodikra pedig néhány nappal később a leendő férj szüleinek házában. Ha ez a meny első házassága, addig két copfban hordott hajának felkontyolására és kendővel való eltakarására is az utóbbi *„asztal"* alkalmával kerül sor – egy vagy több, kifejezetten ehhez az eseményhez társított „kontyoló ének" közös eléneklése kíséretében.

Az apatársi szövetség tartóssá válásának az esküvő megtartása, valamint az, hogy a fiatal meny a férj szüleihez költözik, szükséges, ám önmagában még nem elégséges feltétele. Ehhez az is elengedhetetlen, hogy a fiatal párnak mielőbb fiúgyermeke szülessen, aki biztosítja a férj apai ágának kontinuitását. Valójában a fiúgyermek megérkezése az az esemény, amely – beszélgetőtársaim kommentár-

[26] Az apatársjelöltek köre nemcsak azért korlátozott, mert a házasságkötés ideális periódusa a fiatalok esetében csupán néhány év, és csak a gábor férfiak egy része rendelkezik hasonló korú gyermekkel/unokával. A *„xanamikimót"* tervező apának/apai nagyapának rendszerint azokról a személyekről is le kell mondania, akiket feltűnően nagy társadalmi távolság választ el tőle. Az apatársválasztással kapcsolatos *politikai* motivációkról később bővebben lesz szó.

[27] Az összeházasított fiatalok nagyszülei egymásra a *„phuro xanamik"* ('öreg apatárs', masc.), illetve a *„phuri xanamik"* ('öreg anyatárs', fem.) kifejezésekkel utalnak.

[28] A párválasztásra az anyák és az apai nagyanyák is több-kevesebb hatást gyakorolhatnak, szemben az anyai nagyapákkal és nagyanyákkal, akiknek csak ritkán adódik lehetőségük erre.

27. kép Esküvői pillanatkép: a felkontyolás egy részlete. (A menyasszony addig két copfban hordott hajának kibontása és megfésülése.) (Fotó: Szalai Andrea; 2012)

28. kép Esküvői pillanatkép: a felkontyolás egy részlete. (Anyja és anyósa újra befonja a menyasszony haját.) (Fotó: Szalai Andrea; 2012)

jai szerint – a fiatal pár önálló családként való létezésének értelmet ad, és jelentős mértékben stabilizálja a házasságot és a *„xanamikimót”*, amelyek mindaddig csupán ideiglenes társadalmi formációknak minősülnek. (Felbontásukra értelemszerűen nemcsak a fiúgyermek hiánya adhat okot, hanem számos egyéb esemény is.[29]) Az első fiúgyermek megérkezésének tulajdonított, megkülönböztetett társadalmi jelentőséget (lásd Berta 2005b) pontosan érzékelteti az a gyakorlat, hogy gábor ismerőseim azokról a menyekről, akik fiúgyermeknek adtak életet, úgy beszéltek, amint akik ennek köszönhetően már *„megállapodtak”* férjük családjában.

Ha a fiatal párnak az ideálisnak tekintett periódus során – vagyis a házasság első éveiben – nem születik sem fiú-, sem lánygyermeke, a házasságot és az apatársi szövetséget rendszerint felbontják. Néhány, kivételnek számító esettől eltekintve ugyanerre a sorsra jutnak azok a házasságok is, amelyekben csak lánygyermekek születnek. Az, hogy a férj családja meddig hajlandó várni az első gyermek megérkezésére, számos tényező függvénye – elsősorban a *„xanamikimo”* fenntartásában való személyes érdekeltség, vagyis a *politikai* ambíció mértékétől függ. Az aszimmetrikus

29. kép Esküvői pillanatkép: rokonai gratulálnak az újdonsült feleségnek.
(Fotó: Szalai Andrea; 2012)

[29] A leggyakoribb válóokok az alábbiak: a fiatalok *„nem egyeznek”* (nem kedvelik meg egymást, konfliktusok sora alakul ki közöttük); a menyet adó apatárs nem tudja időben kifizetni az általa megígért *„jussot”*; a fiatal párnak a házasság első éveiben nem születik sem fiú-, sem lánygyermeke stb.

30. kép Esküvői pillanatkép: a vőlegény és a feleség az esküvő végén.
(Fotó: Szalai Andrea; 2012)

apatársi kapcsolatok azon típusa esetén, amikor a menyet adó fél a magasabb presztízsű, előfordul, hogy a fiú apja hat-nyolc évig sem *„vágja le”* a *„xanamikimót”*.

3.2.3.3.2. *„Nálunk veszik, megfizetik a fiút”*– a menyasszonyváltság hiánya, a hozomány és a nemek közötti státuskülönbség

Szemben a roma csoportok döntő többségével[30] a gáborok között a menyasszonyváltság gyakorlata ismeretlen. Esetükben a házasságkötés során a férj családja nem ellentételezi egy adott pénzösszeg kifizetésével vagy egyéb módon a menyasszony felnevelését és hozzájuk költözését, illetve gyermekei majdani megszületését. A hozomány – annak gábor roma ideológiája szerint – elsősorban arra szolgál, hogy a nemek közötti státuskülönbséget (a férfiakhoz/maszkulinitáshoz társított magasabb presztízst) ellensúlyozza. Roma beszélgetőtársaim egyikét idézve: *„Nálunk veszik, megfizetik a fiút”*.

A házasságkötés elmaradhatatlan része a hozomány *(„zestre”)* összegyűjtése, amely három, a leendő feleség szüleitől a leendő férj szülei felé áramló ajándéktípust foglal magában.

(a) Ezek közül a legfontosabb a *„juss” („juššo”)* fizetésének kötelezettsége. A leendő férj szüleinek átadandó *„juss”* összege széles skálán mozoghat, és a konkrét összeg megállapítása során, amelyet gyakran hosszas egyezkedés előz meg, a résztvevők számos tényezőt figyelembe vesznek – különös tekintettel a *ŕomani politikában* elért sikerekre. Az 1998 és 2014 között általam figyelemmel kísért – jómódú családokat érintő – esküvőkhöz kapcsolódó *„jussok”* összege általában 10.000–30.000 USD között mozgott, a legmagasabb *„juss”* pedig 100.000 eurót tett ki.

Ha a *„juss”* összege már a házasságkötés előtt összegyűlt, annak nyilvános átadására – ez az esküvő legnagyobb társadalmi érdeklődéssel kísért történéseinek egyike – rendszerint a meghívott rokonok és ismerősök előtt, a férj családja házában rendezett *„asztal”* alkalmával kerül sor. Gyakran előfordul, hogy a *„juss”* összegét a leendő apatársak a házasságkötés előtt meghatározzák ugyan, de annak teljes vagy részleges kifizetését elhalasztják egy későbbi időpontig (például a következő húsvétig vagy karácsonyig), vagy valamely feltétel későbbi teljesüléséhez kötik. Ilyen feltétel lehet például az, hogy a gyermekek *„jól egyezzenek”*, *„megszeressék/elfogadják egymást”*, vagyis személyes kapcsolatuk kiegyensúlyozott, harmonikus legyen, vagy az első gyermek/fiúgyermek megszületése. A *„juss”* késleltetett kifizetését indokolhatják a meny szüleinek anyagi nehézségei, a bizalomhiány, vagyis az attól való félelmük, hogy a fiatal pár esetleges válása esetén a férj

[30] A romániai romák kapcsán lásd például: Engebrigtsen 2007: 80; Bitu – Morteanu 2010: 111. Salo – Salo a „kelet-kanadai kelderások” között arra figyelt fel, hogy a menyasszonyváltság összege terepmunkájuk idején állandósulni látszott (5750$), amíg korábban 2000 és 8000$ között ingadozott (Salo – Salo 1977: 147). Sutherland (1975: 220) arról számolt be, hogy az általa vizsgált csoportban a menyasszonyváltság 400–5500$-t tett ki, Miller (1975: 54) pedig egyik írásában egy 5000$-os összegről tesz említést.

családja elzárkózik majd a *„juss”* visszafizetésétől, vagy az, hogy titkon arra számítanak: hamarosan a mostaninál előnyösebb apatársi szövetséget köthetnek egy másik gábor családdal, ezért a jelenlegi házasságot csak ideiglenesnek tekintik. A *„jussot”* a menyasszony apja vagy apai nagyapja közvetlenül a vőlegény apjának vagy apai nagyapjának *„számolja le az asztalra”*, vagyis azt nem tekintik a menyasszony személyes tulajdonának. (Felhasználásának módja a férj családján belüli megállapodás függvénye.) Terepmunkám során arra is akadt példa, hogy az amúgy csekély összegű, korábban megígért *„juss”* kifizetése végleg elmaradt, a házasságot azonban – mivel a fiatal párnak időközben gyermeke született, a hasonló társadalmi státusú apatársak pedig elégedettek voltak a *„xanamikimo”* nyújtotta előnyökkel – nem bontották fel.

Az esetek jelentős részében a *„juss”* előteremtése hosszas előkészületet és tudatos tervezést igényel, és nem ritka, hogy a szülők már akkor megteszik az ezzel kapcsolatos első lépéseket, amikor gyermekük még csak néhány éves. Arra, hogy a *„juss”* előteremtése mekkora terhet ró a családra, nemcsak annak anyagi helyzete, de a lány- és a fiúgyermekek száma és egymáshoz viszonyított aránya, valamint születési sorrendje és a közöttük lévő korkülönbség is hatást gyakorol.

(b) A hozomány részét képező második ajándéktípust a meny személyes használatára szánt, többnyire „rendekben” *(„rîndo”)* vagy „szettekben” *(„setto”)* számolt ruhaneműk alkotják. Amint arra a megélhetési stratégiák kapcsán már utaltam, a gábor asszonyokra jellemző szabású, illetve szín- és mintavilágú szoknyák és kötények a hétköznapi viselet elmaradhatatlan elemei, amelyek egyetlen ruházati boltban sem kaphatóak. Azokat vagy a helyi szabók valamelyikével varratják meg, vagy a használtcikkpiacokon szerzik be.

Az egy *„rend ruha”* egy szoknyából és egy kötényből áll, amíg a *„szett”* a szoknya és a kötény mellett egy kendőt, egy inget, egy pár zoknit és cipőt, egy alsószoknyát, valamint egy darab alsóneműt is magában foglal. Egy darab szoknyához és egy kötényhez 10–15 méter, vékony, mosható anyagra van szükség. A jobb minőségű, divatos, vékony ruhaanyagok métere 2011 decemberében[31] 40 új lejbe (valamivel kevesebb mint 2.800 forintba) került – ennél jóval olcsóbb, illetve drágább ruhaanyagok is kaphatóak azonban az azokkal házaló gábor asszonyoknál.[32] A szoknyára és kötényre felvarrt csipke métere ugyanekkor 1 új lej volt, egy *„rend ruhához”* pedig legalább kétszer olyan hosszú csipkére van szükség, mint ruhaanyagra. Ez *„rendenként”* 20–30 méter csipkét jelent, amelynek ára 2011 decemberében 1.382–2.073 forinttal ért fel. A megvarratás a gábor roma igényeket jól ismerő, helyi szabók valamelyikénél 150–200 új lejbe – körülbelül 10.363–13.818 forintba – kerül. Egy *„rend ruha”* elkészítésének átlagos költsége tehát 2011 decemberében megközelítőleg 570–830 új lej volt, ami 39.754–57.891 forintnak

[31] Az RNB 2011. december 6-i árfolyamait alapul véve.

[32] Megjegyzendő, hogy a gáborok között divatosnak számító ruhaanyagok palettája rendkívül széles – a kínálat az anyag típusa, vastagsága, színe és mintázata, valamint az előbbiekkel kapcsolatos aktuális divat(ok) alapján differenciált. A ruhaanyagok méterára ezért széles skálán mozog, és a szoknya/kötény megvarratásának munkadíjával kapcsolatban is megfigyelhetőek jelentős (többnyire regionális) eltérések.

31. kép Esküvői pillanatkép: a menyasszony számára készíttetett *„rend ruhák”*.
(Fotó: Szalai Andrea; 2012)

32. kép Esküvői pillanatkép: az asztalon a szülei által a menyasszonnyal adott, „közszemlére tett” ruhaneműk, cipők, tusfürdők, szappanok stb.
(Fotó: Szalai Andrea; 2012)

*33–34. kép*ek Esküvői pillanatkép: anyósa a menyasszonynak ajándékozott kendőket számolja. (Fotó: Szalai Andrea; 2012)

felelt meg. Az általam figyelemmel kísért házasságkötések alkalmával a menyek általában 10 *„rend ruhát”* kaptak szüleiktől (ezek együttes értéke tehát – 2011. decemberi árakon számolva – körülbelül 397.540–578.910 forintra rúgott). Az egyik olyan – 2002–2003 telén lezajlott – házasságkötés során, amely a hivalkodó fogyasztás eseteként is értelmezhető, az alacsonyabb presztízsű családból származó, Kolozs megyei apatárs 20 *„rend ruhát”* készíttetett lányának – a menyekkel adott *„rend ruhák”* mennyisége az általam dokumentált további esetek egyikében sem érte el ezt a számot. Vegyük figyelembe, hogy a *„rend ruha”* ára nem tartalmazza a mennyel ugyancsak átadott számos további ruhadarab (cipők, pulóverek, papucsok, kendők, alsóneműk, zoknik stb.), valamint az egyéb kiegészítők (törölközők, takarók stb.) beszerzésének költségét.

A vizsgált ajándéktípus gazdasági jelentőségének érzékeltetésére egy olyan esküvői *„asztal”* segítségével teszek kísérletet, amelyre 2010. december 12-én került sor a Maros megyei települések egyikén. A házasságra lépő 13 éves menyasszony és a 17 éves vőlegény, valamint közelebbi családtagjaik néhány nappal korábban már részt vettek a házasságkötés részét képező első, a lány szüleinek házában megszervezett *„asztalban”* (a magyar-román határhoz közeli romániai nagyvárosok egyikében). A leendő – átlagos gazdasági helyzetű – apatársak abban állapodtak meg, hogy a meny apja 20.000 euró *„jussot”* ad át a vőlegény apjának: 10.000 eurót 2010 karácsonyán, majd ugyanekkora összeget 2011 húsvétján. (A házasságot és az apatársi szövetséget még 2010 vége előtt felbontották – azért, mert a meny apja, ígéretével ellentétben, képtelen volt előteremteni a 2010 karácsonyára ígért 10.000 eurót.)

A 2010. december 12-én a férj és családja otthonában rendezett *„asztalba”*, ahol a felkontyolásra is sor került, a menyasszony szülei magukkal hozták azokat a ruhaneműket és kiegészítőket is, amelyeket lányuk személyes használatára szántak. Ezeket az ajándékokat a fiatal pár saját szobájában helyezték el, távolabb a hatalmas nappalitól és az abból nyíló konyhától és étkezőtől, ahol a meghívott vendégek és a házigazda tartózkodtak. A 32 éves anyós időről időre maga köré gyűjtött néhányat a nemrég érkezett asszonyok közül, és a fiatal pár szobájába kísérve őket megmutatta a leendő menyével adott ruhaneműket és kiegészítőket, amelyeket részben az ágyra és a fotelekre kiterítve helyeztek el, azért, hogy jól szemügyre vehetőek legyenek, részben pedig hatalmas műanyagszatyrokban tároltak. Az anyós részletesen felsorolta, hogy a szoba mely pontján milyen ruhadarabok találhatóak, melyikből hány darab van, válaszolt az asszonyok kérdéseire (mi mennyibe került stb.), és hagyta, hogy az utóbbiak maguk is megérintsék a szoknyákat és kötényeket, ellenőrizve azok anyagát, mintáját és a varrás minőségét. A mennyel kapott ruhaneműk e seregszemléje/nyilvános kiállítása maga is része az esküvőt kísérő hivalkodó fogyasztásnak: demonstrálja a meny családjának gazdasági helyzetét, valamint a fiú szülei iránti tiszteletét és nagyrabecsülését. A fiatal meny a jelen esetben 12 *„rend ruhát”* kapott szüleitől, amelyek közül 1 *„rend”* vastagabb, „téli” anyagból készült, ezért az ára a duplája volt a vékonyabb anyagú *„rendekének”*. Emellett kapott még – többek között – 30 darab kendőt (ebből 15 vékonyabb, 15 pedig vastagabb, „téli” anyagból készült); 10 darab blúzt; 1 női bőrmellényt *(„lajbi”)*; 5 kötött *„angóra”* pulóvert; 10

pár cipőt; 10 pár papucsot; 1 pár bőrcsizmát, amely önmagában 400 új lejbe került; számos fehérneműt, zoknit, alsószoknyát, illetve színes, pamut térdnadrágokat; 20 darab törölközőt; 2 darab nagyméretű plédet; valamint 4 darab Dove termékcsomagot, amely tusfürdőket, dezodorokat, testápolókat stb. tartalmazott. Az anyós a leendő mennyel adott ruhaneműk és kiegészítők együttes értékét körülbelül 5.000 dollárra, azaz 1.050.000 forintra becsülte. Ne feledjük, hogy a leendő meny szüleinek emellett a *„juss"* összegét, a saját otthonukban megtartott *„asztal"* (vagyis a vendéglátás) költségét, valamint a rendszerint mindkét *„asztalban"* nyilvánosan kiosztott, *„örömajándékként"* értelmezett pénzajándék *(„mita")* egy részét – többnyire a felét – is elő kell teremteniük.

A menyről való szülői gondoskodás az esküvőt követően nem ér véget, hanem azután is bevett gyakorlatnak számít, és számos formát ölthet. Ide sorolható például a fiatal meny alkalmankénti megajándékozása különféle ruhaneműkkel (kendőkkel, blúzokkal stb.), vagy annak rendszeres ellenőrzése, hogy a férj és családja megfelelően bánik-e vele. Emellett azokban az eseteken, amikor a házasság első néhány (3–5) évében a fiatal párnak nem születik gyermeke, elsősorban a meny szüleire hárul az a feladat, hogy különféle orvosi vizsgálatok és kezelések révén elősegítsék a gyermekáldást, megelőzve ezzel az apatársi szövetség és a házasság felbomlását. (Az említett vizsgálatok és kezelések megszervezésében való részvétel mértéke részben attól függ, hogy az apatársi szövetség fenntartásában melyik fél érdekelt inkább. Ha a férj családja az alacsonyabb presztízsű fél, rendszerint maga is tevékeny, sőt néha domináns szerepet játszik azok lebonyolításában, vállalva az ilyenkor felmerülő költségek – egészének vagy egy részének – kifizetését.)

(c) Végül a harmadik ajándéktípus a fiatal pár személyes életteréül szolgáló házzal vagy önálló házrésszel kapcsolatos, amelynek megvásárlása vagy felépítése a férj szüleinek feladata. A meny szüleitől azt várják el, hogy e ház vagy házrész egyik két szobáját bebútorozzák, illetve – ha ezt megtehetik – ellássák különféle kiegészítőkkel. Ez az ajándéktípus szerényebb társadalmi jelentőségű, mint a korábban említettek, és előfordul, hogy átadására egyáltalán nem, vagy csak jóval az esküvő után kerül sor. E késlekedés gyakori oka, hogy a fiatal pár a házasság első éveiben rendszerint a férj szülei házának egyik szobájában lakik, és csak később költözik egy, kifejezetten a számára kialakított házba vagy egy többszobás, önálló lakrészbe. A meny szülei által vásárolt bútorokat ezért az esküvő idején még nem tudnák megfelelően elhelyezni. Ez az ajándéktípus – átadásának esetlegessége, nehezen tervezhetősége miatt – kevéssé árulkodik az apatársak közötti státusviszonyokról.

Amint arra már utaltam, az apatársválasztás során a *ŕomani politikában* elért sikerek (a potenciális apatársak vagyonossága, apai ági presztízse stb.) rendszerint meghatározó – gyakran domináns – szerepet játszanak. Az egymással konfliktusban álló családok között csak elvétve jön létre *„xanamikimo"*, esetenként azonban előfordul, hogy az érintett felek épp egy apatársi szövetség létrehozása révén próbálnak meg véget vetni a családjaik közötti viszálynak, amely lehetőséget teremt az ismételt kapcsolatfelvételre: a kölcsönös, rendszeres rokonlátogatásra, szolidaritás és rokonszenv kialakulására.

3.2.3.3.3. A házasság/apatársi szövetség megkötése során gazdát cserélő pénzösszegek politikája

Érdemes röviden kitérni arra, hogy a *„xanamikimo”* megkötése során gazdát cserélő pénzajándékok hogyan válhatnak a társadalmi viszonyok markerévé, illetve manipulálásuk eszközévé. E pénzösszegek hat típusa különíthető el, amelyek közül csupán egy – a beszerzői munkadíj (e) – nem kapcsolódik szorosan a különbség politikájához. Az (a), (b), (c) és (d) esetben elsősorban a pénzösszegek nagysága, amíg az (f) esetben főként az összegek nagysága és áramlásuk iránya tehet szert *politikai* jelentésre és jelentőségre.

(a) A *„juss”*, amint arra már utaltam, olyan pénzajándék, amelyet a lány szülei adnak át a fiú szüleinek. Amint azt e fejezet következő szakasza szemlélteti, a *„juss”* átlagos tartományától való eltérés gyakran több-kevesebb státusaszimmetriáról árulkodik. A feltörekvő, alacsony presztízsű, ám jómódú családok elsősorban az átlagosnál magasabb összegű *„jussok”* – apatársjelölt riválisaik túllicitálása – révén tesznek kísérletet a *ŕomani politikában* sikeres családokba való beházasodásra, a felfelé irányuló társadalmi mobilitásra, ezen keresztül pedig az apai ági presztízskülönbségek mérséklésére, amíg azokban az esetekben, amikor a menyet a magasabb presztízsű fél adja, a státusaszimmetriát gyakran a *„juss”* szerény volta jelzi.

A nagyfalusi *„első rangú”* férfiak magyarázataiban két, a *„jussok”* nagyságának racionalizálására szolgáló, a társadalmipresztízs-különbségekre reflektáló, egymást kiegészítő értékideológia különíthető el. Ezek egyike szerint *„o rango, o cimeri na-j potjindo”* ‘a (z első) rang(úság), a címer nem megfizethető’, azaz a *„rang”* olyan minőség, amely pénzért nem megvásárolható, ellenáll a kommodifikációnak, ezért a feltörekvő, szerény apai ági múlttal rendelkező férfiak által kifizetett magas *„jussok”* nem gyakorolnak számottevő hatást a lokális apai ágak közötti presztízsviszonyokra. A domináns nagyfalusi ág tagjai által ugyancsak gyakran hangoztatott másik értékideológia azon tény racionalizálására szolgál, hogy az *„első rangú”* férfiak között miért ritka az átlagosnál magasabb *„jussok”* kifizetése. Ez az ideológia az átlagosnál nagyobb *„jussokat”* a társadalmistátusdeficit markereként definiálja és a feltörekvő apai ágakra jellemző sajátosságnak tekinti, illetve amellett érvel, hogy az *„első rangú”* férfiak közötti *„xanamikimók”* esetében azok azért feleslegesek, mert az érintett felek közötti társadalmi távolság csekély, nincs tehát ellensúlyozandó, jelentős státuskülönbség. (Ez utóbbi érv az esetek egy részében a lányt adó, *„első rangú”* szülők pénzügyi nehézségeinek elleplezésére szolgál.) A nagyfalusi feltörekvő, „újgazdag”, valamint a domináns ág tagjai azonban egyaránt tudják, hogy a „felfelé házasodás” a társadalmi közelség és szolidaritás kialakításának és növelésének ideális kontextusa, illetve eszköze, amely rövidtávon hatást gyakorol az apai ági presztízskülönbségek nyilvános reprezentációjára (csökkenti a *„második rangú”* családoknak címzett, nyilvános inzultusok számát), hosszabb távon pedig e különbségek átrendeződését, újrafogalmazását is előidézheti. (Hozzájárulhat például ahhoz, hogy idővel a ma dominánsnak tekintett és a feltörekvő, *„második rangú”* ág tagjait egyaránt *„első*

rangúként" tartsák számon, vagy ahhoz, hogy az utóbbi a jövőben kizárólagos dominanciára tegyen szert Nagyfaluban.)

Azért, hogy a *„juss"* gazdasági jelentőségét érzékeltetni tudjam, az alábbiakban három család házasságkötéseit ismertetem – elsősorban a kifizetett *„jussokra"* koncentrálva, valamint röviden kitérve a *„juss"* összegének nagyságát alapjaiban befolyásoló *politikai* és egyéb motivációkra. (Lásd még az *1. táblázat*ot.) Mindhárom családfő a saját lokális roma közösségében *„első rangúnak"* számít, vagyis az ott dominánsnak tekintett apai ág tagja, emellett saját apai ága valamely jómódú, a *ŕomani politikában* sikeres szegmenséhez tartozik.

(a1.) Az első családfő – a nagyfalusi Pista – 1965-ben született, apja a legbefolyásosabbnak és legvagyonosabbnak számító gábor férfiak egyike, aki a fejezet írásának idején számos ezüstpohárral rendelkezett. (Ezek egyikét beszélgetőtársaim a ma etnikai csoportjukban található három legértékesebb ezüstpohár között tartották számon.) Pista, akinek három fia és egy lánya született, sikeres kereskedőként nem szorult rá a leendő apatársaitól érkező *„jussokra"*, emellett gyermekei nemek szerinti megoszlása is kedvezően alakult (3 fiú – 1 lány). Pistát és apját ezért az apatárskeresés során mindenekelőtt *politikai* szempontok motiválták. Elsősorban azt tartották szem előtt, hogy saját apai águk hozzájuk hasonlóan sikeres ágszegmenseihez tartozó apatársakat találjanak maguknak (újratermelve a saját águkon belüli szolidaritást és társadalmi közelséget), illetve azt, hogy gátat vessenek a feltörekvő – ma *„második rangúként"* számon tartott – nagyfalusi ág felfelé irányuló státusmobilitásának (vagy legalább késleltessék azt), oly módon, hogy annak tagjait lényegében kizárják potenciális apatársaik köréből. Ezzel összhangban Pista korábbi és jelenlegi apatársainak jelentős része a nagyfalusi domináns ág egy-egy tekintélyes, számottevő *politika* befolyással rendelkező családjából került ki.

(a1.1.) Pista 1989-ben született lánya jelenleg negyedik férjével él együtt, akivel 2007 októberében kötött házasságot, és aki szintén a nagyfalusi domináns ág tagja. A vele 2007-ben adott *„juss"* 20.000 USD volt, amely akkor 3.654.135 forintnak felelt meg, és az adott havi romániai bruttó átlagkereset 31,81-szeresével ért fel.

(a1.2.) Pista felesége 1990 májusában egy fiúgyermeknek (Zoltán) adott életet.

(a1.2.1.) Zoltánnak először 2004 decemberében *„hoztak feleséget"* (a nagyfalusi domináns ág egyik családjából), akivel 20.000 USD-t kaptak *„jussként"*. Ez az összeg akkor 3.700.250 forinttal ért fel, és az adott hónapra eső, romániai bruttó átlagkereset 60,82-szeresét tette ki. Mivel Zoltánnak és feleségének házasságuk első 7 éve során nem született gyermeke, a *„xanamikimót"* felbontották,

(a1.2.2.) Zoltánt pedig apja és apai nagyapja 2011-ben ismét megházasította. Új feleségével 50.000 USD-t (9.577.500 forintot) kaptak *„jussként"*. Az új házasságból hamarosan egy fiúgyermek született, eloszlatva Zoltán családjának azzal kapcsolatos, mély aggodalmát, hogy Zoltán esetleg képtelen lesz gondoskodni apai ága folytatásáról. Apja és apai nagyapja ezek után úgy döntöttek, hogy Zoltán új feleségét *„hazaküldik"*, közös fiúgyermeküket azonban saját otthonukban ők maguk fogják felnevelni. Tervük az volt, hogy hamarosan egy, a jelenleginél vonzóbb apatársjelölttel kössenek *„xanamikimót"* – a kiszemelt Maros megyei férfi ugyancsak sikeres volt a *politikában*, ám emellett az ő családjával Zoltán felmenői sikeres

apatársi szövetségek sorát kötötték a múltban, amit apja és nagyapja Zoltán generációjának szintjén is meg akart ismételni. Azon döntés hátterében, hogy Zoltán fiúgyermekét nem engedik el anyjával együtt, az a kimondatlan félelem állt, hogy Zoltánnak talán most kötendő, harmadik házasságából sem születik majd gyermeke, így idővel ezt a *„xanamikimót”* is kénytelenek lesznek felbontani, ami oda vezet, hogy Zoltán látványosan *„lemarad a családdal”*. Zoltán szülei tehát óvintézkedés gyanánt vállalkoztak a második házasságából született fiúgyermek felnevelésére – azért, mert így Zoltán harmadik házasságát akkor sem kellene felbontaniuk, ha az gyermektelen lenne, hiszen (kisfia révén) Zoltán már gondoskodott apai ága folytatásáról.

(a1.2.3.) Az esküvő során Zoltán legújabb – harmadik – apósa 100.000 euró *„jussot”* adott át lányával, azt remélve, hogy a korábbiakhoz hasonlóan ez a *„xanamikimo”* is zavartalan lesz a két család között. Zoltán második feleségének apja azonban nem nyugodott bele az egyoldalúan kimondott válásba, sem abba, hogy fiúunokája Zoltán családjában maradjon. Ezért – fivéreivel és fiaival – felkereste Zoltán harmadik apósát, és meggyőzte őt arról, hogy mihamarabb *„vegye vissza”* lányát Zoltán családjából, máskülönben konfliktusok sorával kell számolnia. Zoltán harmadik apósa engedett a nyomásnak: felbontotta a *„xanamikimót”*, hazahozta lányát, és visszakapta Zoltán apjától a 100.000 euró *„jussot”*. Zoltán apja és apai nagyapja ezek után *„visszavették”* Zoltán második feleségét (kisfia anyját), akivel ma is egy családot alkotnak.

(a1.3.) Pista másodszülött fia 2005 decemberében házasodott meg, és 20.000 USD *„jussot”* kapott feleségével, aki a nagyfalusi domináns ág egyik befolyásos családjából származott. Ez az összeg abban a hónapban 4.195.583 forintnak felelt meg, és az adott havi bruttó átlagkereset 54,23-szorosára rúgott.

(a1.4.) Pista legkisebb, 1995-ben született fiának 2013 áprilisában hozott feleséget. A 15 éves mennyel apja 40.000 USD *„jussot”* számolt le az esküvő során, ami 9.038.800 forintot ért, és az adott havi bruttó átlagkereset 58,6-szorosával ért fel.

Pista tehát 20.000 USD-t fizetett ki és 110.000 USD-re tett szert *„juss”* címen.

(a2.) A második családfő – az 1971-ben született Gabi – a Nagyfaluval szomszédos települések egyikén élő gábor roma közösség domináns apai ágához tartozó, kifejezetten jómódú férfi. Apja egy értékes pohár tulajdonosa. 1988-ban kötött házasságából három gyermek: két fiú és egy lány született. Az apatársválasztás során hozott döntéseit elsősorban ugyancsak *politikai* érdekei, tervei, illetve ambíciója motiválták, amelyek középpontjában a támogatókeresés: a hasonló társadalmi státusú olyan apatársjelöltek preferálása állt, akik a különféle konfliktushelyzetekben (a presztízstárgyügyleteket kísérő tulajdonjogi vitákban stb.) jelentős *politikai* támogatást nyújthatnak önmaga és családja számára.

(a2.1.) Gabi nagyobbik – 1990-ben született – fiát 2004-ben házasította meg. Gabi és apja választása az apatárskeresés során azért esett a szomszédos megyeszékhelyen élő gábor családok egyikére, mert annak vezetőjét – aki maga is pohártulajdonos volt – a legbefolyásosabb, köztiszteletben álló gábor férfiak között tartották számon etnikai csoportjukban. Habár a kiszemelt családfő (a továbbiakban Gabi öreg apatársa) egyes felmenői a múltban nemegyszer figyelmen kívül hagyták a szociabilitás eti-

káját,[33] és legtöbb beszélgetőtársam csak a konfliktuskerülés érdekében nevezte őt és családját *„első rangúnak”*, Gabi és apja számára ez az apatársi szövetség mégis előnyösnek tűnt. Egyrészt azért, mert az öreg apatárs és fiai – említett felmenőikkel ellentétben – már hangsúlyosan ügyeltek arra, hogy mások szemében tiszteletreméltónak mutatkozzanak, ezért számottevő társadalmi megbecsülésre tettek szert. (E megbecsülés részben abból fakadt, hogy az öreg apatárs befolyásos presztízstárgybrókerként tevékenykedett, fontos szerepet vállalt az etnikai csoporton belüli konfliktusok menedzselésében, és rendszeresen *„fennjáróként”/„csendfenntartóként”* vett részt a régió gábor roma társadalmi eseményein /virrasztókban, temetéseken stb./[34]). Másrészt azért, mert Gabi apját *„csendes, lágy”* férfiként tartották számon, aki a konfliktus- és alkuhelyzetekben hajlamos arra, hogy engedjen a befolyásos férfiak nyomásának. Ezért az öreg apatárs egyik fiával kötött apatársi szövetség Gabi és apja számára az eddiginél nagyobb *politikai* védettséggel és befolyással kecsegtetett.

Nagyobbik fia számára Gabi az öreg apatárs kisebbik fiának egyik lányát *„hozta el”* feleségül 10.000 USD *„juss”* kíséretében. (Ez az összeg az adott évre vetített, bruttó havi átlagkereset 40,92-szeresével ért fel, és valamivel több mint 2 millió forintot tett ki.) Amint arról még lesz szó, a házasságkötés során bevett gyakorlat, hogy a leendő apatársak titokban átadott pénzajándékkal köszönik meg apatársuk apjának (vagyis öreg apatársuknak) azt, hogy támogatta és segítette a *„xanamikimo”* létrejöttét. Beszédes tény, hogy Gabi ezen a címen titokban 4.000 USD-t adott át öreg apatársának az esküvő előtt, amíg saját apja ennek az összegnek csak a töredékét kapta kézhez a menyasszony apjától. Megjegyzendő, hogy öreg apatársa először 5.000 USD ajándékot kért Gabitól ezen a címen, ezt az összeget azonban Gabi sokallta – nem pénzügyi, sokkal inkább *politikai* megfontolásból. Habár további 1.000 USD kifizetése sem okozott volna anyagi nehézséget számára, tudta, hogy öreg apatársa egyik lányunokája néhány évvel korábban a nagyfalusi feltörekvő, *„második rangú”* apai ág egyik családjába ment férjhez – mégpedig 5.000 német márka *„juss”* kíséretében. Ha Gabi 5.000 USD ajándékot ad át titokban öreg apatársának, akkor a neki ígért *„juss”* (10.000 USD) lényegében 5.000 USD-re zsugorodik, vagyis – legalábbis számszerűen – egyenlő lesz azzal az 5.000 német márkával, amelyet az öreg apatárs családja nemrég a nagyfalusi feltörekvő, *„második rangú”* ág egyik tagjának

[33] Nem riadtak vissza a fizikai erőszakkal való fenyegetéstől, esetenként az erőszak alkalmazásától sem, *„elsősorban a mita után* [a más gábor romáktól érkező – gyakran kikényszerített – pénzajándékokból] *éltek”* stb.

[34] Öreg apatársát Gabi így jellemezte: *„Ő egy nagy…, egy războinic vót* [‘harcos’, értsd: ambiciózus és sikeres személy a *ŕomani politikában*; 2004-ben hunyt el]. *Ő egy hatásosabb* [befolyásosabb] *ember. Afelől* [Azért] *vót ő hatásosabb* [befolyásosabb]*, mint apám, tudod, mer X-nek a fia vót, az apja ilyen erősebb cigány, keményebb cigány vót* [több apai ági rokonához hasonlóan nem riadt vissza a fizikai erőszak esetenkénti alkalmazásától vagy az azzal való fenyegetéstől]. *De pe patjiv nah opral pe muŕo papo* (‘De a *„patjiv”* [a becsület, tiszteletreméltóság, társadalmi megbecsültség] tekintetében [az öreg apatárs] nem volt feljebb nagyapámnál [nem volt eredményesebb Gabi nagyapjánál]’)*!! Csak őnáluk mind a két oldal megvan: volt erő is, volt patjiv is”.*

kifizetett. A számszerű azonosság[35] *politika*i üzenete – Gabi értelmezése szerint – az lett volna, hogy az ő *(„első rangú")* családja és apai ága ugyanolyan társadalmi státussal és presztízzsel jellemezhető, mint a nagyfalusi *(„második rangú")* ambiciózus apai ág. Gabi ezért, vagyis a két ág közötti státustávolság kifejezése és újratermelése érdekében ragaszkodott ahhoz, hogy az általa öreg apatársának titokban átadott pénzajándék összege ne érje el az 5.000 USD-t.

(a2.2.) Gabi másik fia 1992-ben született, jelenleg harmadik feleségével él együtt.

(a2.2.1.) E fiú első felesége egy befolyásos Maros megyei családból származó lány volt, akivel 2008 tavaszán kötött házasságot. A leendő mennyel apja 40.000 USD *„jussot"* adott, ami – a 2008. március 17-i valutaárfolyamokat figyelembe véve – 6.620.029 forintnak felelt meg, és az adott havi bruttó átlagkereset 58,7-szeresére rúgott. A menyet azonban Gabiék három hónappal később visszaküldték apjához, és felbontották az apatársi szövetséget, mert csak a házasság megkötése után tudták meg, hogy – bár testi fejlettsége alapján jóval idősebbnek tűnt, valójában – a meny még szokatlanul fiatal volt (alig múlt tíz éves). Az említett *„jussot"* hazaküldése után hiánytalanul visszafizették.

(a2.2.2.) Gabi 2008 karácsonyán ismét *„feleséget hozott"* második fiának, ezúttal saját felesége egyik nagybátyjának a lányát, aki ekkor 12 éves volt. A leendő apatárs a *„jussal"* kapcsolatos alku során 30.000 USD-t ígért Gabinak, átmeneti anyagi nehézségei miatt azonban abban állapodtak meg, hogy annak kifizetését bizonytalan ideig elhalasztják. Habár Gabi és felesége egyaránt kedvelték új menyüket, Gabi fia nem találta őt eléggé vonzónak, ezért – ez meglehetősen ritka jelenség – 2009 húsvétja előtt Gabi visszavitte a menyet annak apjához, és felbontotta a vele kötött apatársi szövetséget. Gabi feleségét idézve:

> *A fiam mind búsult, búsult, nem szerette a másodikat* [a második feleségét]. *Sírt. Há mind lássam a gyermekemet, hogy szomorú? Egy életen keresztül?! (…) Nekem tetszett, jó leánka volt, nem volt gond vele, s már megszokta ide. De hiába, én szeressem, s a gyermek nem… Hiába nézem, hogy az apja a* [nagy]*bátyám, s akkor… Avval mit érek, hogy lássam* [ha látom] *a gyermekemet búsulni egy életen keresztül!? Apám is azt mondta: „Ha nem egyeznek, s nem… hagyd el, mer X* [a beszélő apai nagybátyja] *is férjhez adja* [a lányát]. *Nem vették le* [a házasság felbontásával] *a nagy koronáját* [presztízsét, hírnevét] *neki".* (2009/07/12)

A meny hazaküldését megkönnyítette, hogy Gabi felesége egykorú említett apai nagybátyjával, akárcsak az a tény, hogy Gabi feleségének apja is támogatta a válást. A visszaküldött meny apja ugyanis az apatársi szövetségek létesítése és gazdaságitársadalmi konfliktusainak menedzselése során épp Gabi feleségének apjától (vagyis saját, legidősebb fivérétől) remélhette a legjelentősebb támogatást és pártfogást.

[35] Gabi és apja ebben az esetben nem vette figyelembe a német márka és az amerikai dollár közötti akkori értékkülönbséget.

(a2.2.3.) Végül 2009 tavaszán Gabi harmadszor is *„feleséget hozott”* említett fiának – ezúttal a nagyfalusi feltörekvő, *„második rangúként”* számon tartott ág legbefolyásosabb családjából. Mivel a leendő meny szülei a vele kötött apatársi szövetséget a felfelé irányuló társadalmi mobilitás egyik eszközeként értelmezték, Gabi jelentős összegű: 40.000 USD-re rúgó *„jussot”* kapott a mennyel, amelynek felét húsvétkor, a másik felét pedig 2009 karácsonyán fizették ki neki.[36] Gabi fiának e házassága tartósnak ígérkezik – anyja szavait idézve: *„Aztat* [jelenlegi: harmadik feleségét] *szereti. Húsvétkor hoztuk el. S már terhes. Szeretik egymást, s jól vannak”*. Gabi apja azonban az esküvő megszervezése során egyértelműen fia leendő apatársa tudtára adta, hogy az apatársi szövetség megkötése csupán távolságtartó szolidaritást eredményezhet közöttük, és nem teszi semmissé az apai ágaik közötti társadalmi távolságot. Gabit idézve:

> *Itt apámnak a családjánál nem akármelyik cigány fér be* [nem tud bárki beházasodni családjukba]. *Tudod? Mer itten eztet a leánykát, hogy hoztuk, ezt csináltam a fiam miatt* [mert ő tetszett a fiának]. *Apám mondta nekije* [Gabi leendő apatársának]*: „Én vagyok az én njamommal* (‘rokonságommal’)*, és te vagy a tiéddel. Ezt megcsináljuk, ezt a xanamikimót, s akkor o Del tusa, the o Del manca* (‘Isten veled, Isten velem’)*! Sakonoh te vegzil pehko bajo* (‘Mindenki a saját bajával foglalkozik’)*! Nálam nem megy úgy, hogy érdekeljen* [téged]*: mit csinálok, hova eszek, mit eszek, mit… Nem kollaborálunk!! A nagy kollaborálás* [a gyakori rokonlátogatás, a szoros együttműködés a jövedelemszerzés terén és a *romani politika* értékarénáiban stb.] *nem megy nálunk! Nem arról* [van szó]*, hogy nem adunk tiszteletet* [egymásnak]*, the na xa the pijah* (‘vagy hogy nem eszünk és iszunk [együtt]’)*, de egy kicsi távolság marad”*. [Gabi másodszülött fia – vagyis a férj – a beszélgetés e pontján hozzátette: *„Az is a helyes”*.] (2009/07/12)

A (a2.2.2.) és a (a2.2.3.) házasságok kiváló példaként szolgálnak arra, hogy esetenként az összeházasított fiatalok személyes vágyai és preferenciái közvetlenül hatást gyakorolhatnak házasságuk alakulására. Vagyis arra, hogy a válást az is előidézheti, hogy a fiatalok *„nem egyeznek”*: kapcsolatuk a vártnál kevésbé harmonikus – konfliktusokkal, depresszióval stb. kísért. (Amint arra már utaltam, a fiatalok mozgásterének nagysága helyzetfüggő. Tapasztalataim azt mutatják, hogy a fiatal férjek válást szorgalmazó kérése könnyebben talál pozitív fogadtatásra, különösen akkor, ha a férj egyetlen fiúgyermek apja családjában.)

(a2.3.) Gabi lánygyermeke 2001-ben született, őt 2014 márciusában adták férjhez 30.000 USD (6.740.100 forint) *„juss”* kíséretében, ami az adott havi romániai bruttó átlagkereset 41,33-szorosát tette ki. Ebben az esetben Gabi egy, saját apai ágához tartozó, a sajátjáéhoz hasonlóan sikeres családdal kötött *„xanamikimót”* azért, hogy újratermeljék a közöttük kialakult társadalmi közelséget.

[36] Az RNB árfolyamai alapján 40.000 USD 8.238.296 forinttal ért fel, és az adott év egészére vetített, bruttó havi átlagkereset 65,81-szeresére rúgott.

Gabi tehát két fia után 50.000 USD *„jussot”* kapott, és ugyanezen a címen 30.000 USD-t fizetett ki.

(a3.) A harmadik gábor család Nagyfaluban él, az apa – Rupi – 50-es évei elején járó, tehetős kereskedő, a lokális domináns ág egyik megbecsült tagja, egy értékes fedeles kupa tulajdonosa. Házasságából öt lány és egy fiú született, vagyis a *„jussok”* kigazdálkodása jelentős anyagi terhet rótt rá és családjára, miközben – ugyanezen a címen – viszonylag csekély „bevételre” számíthatott. Gyermekei megházasításáról és a potenciális apatársak közüli választásról – hasonlóan a korábban említett Pistához és Gabihoz – apja tanácsát kikérve, vele együtt döntött. Négy esetben a nagyfalusi domináns ághoz tartozó családok valamelyikével kötött apatársi szövetséget (három esetben jómódú és jelentős *politikai* sikereket elérő férfiakat, egy alkalommal egy kevésbé befolyásos családot választva), két esetben pedig a Nagyfaluval szomszédos települések egyikére adta férjhez lányait. Az apatársválasztás során egyrészt a nagyfalusi domináns ágon belüli kapcsolati tőkéjének karbantartását és gyarapítását, az apai ági szolidaritás újratermelését tartotta szem előtt, másrészt azt, hogy a feltörekvő *„második rangú”* ág tagjai ne tudjanak beházasodni családjába, azaz ne tehessenek újabb jelentős lépést a két ág közötti társadalmi távolság csökkentése felé.

(a3.1.) Rupi elsőszülött lánya jelenleg második férjével él együtt, akivel 1991-ben kötött házasságot. A férj a Nagyfaluval szomszédos településen élő olyan családok egyikéből származik, amelyek *„elsősorban a mita után* [a más gábor romáktól érkező – gyakran kikényszerített – pénzajándékokból] *élnek”*, és ha anyagi érdekeik úgy kívánják, nem riadnak vissza a szociabilitás etikájának figyelmen kívül hagyásától sem. Az apatársi szövetség megkötése során Rupi 300.000 régi lejt adott lányával *„jussként”*, ami az adott évre vetített, bruttó havi átlagkereset 32,58-szorosával ért fel.

(a3.2.) Rupi lányai egyikét 1987-ben adta férjhez – 100.000 régi lej *„juss”* kíséretében – saját apai nagybátyja egyik fiához. Ez az összeg 1987-ben az egész évre vetített, bruttó havi átlagkereset 29,96-szorosát tette ki.

(a3.3.) Harmadik lánya 1988-ban ment férjhez a szomszédos települések egyikén élő, ugyancsak *„első rangúnak”* tekintett apai ág egyik befolyásos családjába. Rupi ez esetben is 100.000 régi lej *„jussot”* fizetett ki a vőlegény apjának, ami az adott évre vetített, bruttó havi átlagkereset 29,22-szeresének felelt meg.

(a3.4.) 2000-ben három esküvőre is sor került családjában. Egyrészt – 20.000 német márka kíséretében, amely akkor 2.669.677 forintnak felelt meg,[37] és az adott évre vetített, bruttó havi átlagkereset megközelítőleg 72,84-szeresére rúgott – férjhez adta negyedik lányát a nagyfalusi domináns ág egy olyan családjába, amely a *ŕomani politika* terén szerény eredményekkel rendelkezett.

(a3.5.) Ugyancsak 2000-ben kapott férjet legkisebb lánya, akivel Rupi szintén 20.000 német márka *„jussot”* adott. Ekkor a nagyfalusi domináns ág egyik tekintélyes családjával kötött apatársi szövetséget: legkisebb lánya az említett családot *„vezető”*, hatvanas éveiben járó férfi harmadik fiának az egyik fiához ment feleségül.

[37] A 2000. június 29-i RNB-árfolyamok alapján.

1. táblázat

Néhány, a 2000 és 2003 között lezajlott, általam figyelemmel kísért *„juss”*-átadások közül, valamint a hozzájuk kapcsolódó domináns apatársválasztási stratégiák				
	Az esküvő és a *„juss”* átadásának éve	A *„juss”* összege	A *„juss”* a teljes évre vetített, romániai havi bruttó átlagkereset hányszorosa	Az érintett felek domináns apatársválasztási stratégiája[38]
1.	2000	15.000 DM	54,63	Lsz: (a); Fsz: (a)
2.	2000	20.000 DM	72,84	Lsz: (a); Fsz: (a)
3.	2000	20.000 DM	72,84	Lsz: (a); Fsz: (a)
4.	2000	20.000 DM	72,84	Lsz: (a); Fsz: (a)
5.	2001	20.000 DM	62,76	Lsz: (c1); Fsz: (d1)
6.	2001	30.000 DM	94,15	Lsz: (a); Fsz: (a)
7.	2001	20.000 DM	62,76	Lsz: (b); Fsz: (c1)
8.	2001	100.000 DM	313,83	Lsz: (c1); Fsz: (d1)
9.	2001	20.000 DM	62,76	Lsz: (a); Fsz: (a)
10.	2001	10.000 DM	31,38	Lsz: (a); Fsz: (a)
11.	2002	10.000 USD	62,12	Lsz: (a); Fsz: (a)
12.	2002	30.000 USD	186,38	Lsz: (c1); Fsz: (d1)
13.	2002	10.000 USD	62,12	Lsz: (c1); Fsz: (d3)
14.	2002	15.000 USD	93,19	Lsz: (a); Fsz: (a)
15.	2002	5.000 USD	31,06	Lsz: (a); Fsz: (a)
16.	2002	10.000 USD	62,12	Lsz: (a); Fsz: (a)
17.	2002	5.000 USD	31,06	Lsz: (a); Fsz: (a)
18.	2003	100.000 USD	500,16	Lsz: (c1); Fsz: (d1)
19.	2003	10.000 USD[39]	50,01	Lsz: (c1); Fsz: (g)
20.	2003	20.000 USD	100,03	Lsz: (c1); Fsz: (d1)
21.	2003	60.000 USD	300,09	Lsz: (c1); Fsz: (d1)
22.	2003	10.000 USD	50,01	Lsz: (d2); Fsz: (c1)

Jelmagyarázat: DM = német márka; USD = amerikai dollár. Lsz = lányt adó szülő; Fsz = fiút adó szülő. A kiugróan magas *„jussok”* (8.; 12.; 18.; 21.) Kolozs megyei, alacsony presztízsűnek tartott, feltörekvő apai ágak tagjaitól származnak, akik jelentős hírnévhozamot reméltek attól, hogy lányuk Nagyfalu (8.; 12.), valamint az azzal szomszédos egyik település domináns apai ágába (18.; 21.) kerül menynek.

[38] Az apatársválasztás során természetesen nemcsak egy szempont játszhat meghatározó szerepet, itt azonban csak a legfontosabb ok említésére szorítkozom. A zárójelben feltüntetett utalások a *„xanamikimo”* létesítésével kapcsolatos, ezután ismertetett *politikai* motivációkra vonatkoznak – lásd a 3.2.3.3.4. szakaszt.

[39] A jelzett esetben, amikor a fiú apja arra törekedett, hogy a gyors újraházasodás és válás révén *„lemossa”* fiáról előző felesége apjának és apai nagyapjának a nevét, és fiát *„felszabadítsa”*, az új meny családja – anyagi nehézségei miatt – egyetlen dollár *„jussot”* sem tudott kifizetni. A *„juss”* hiányából fakadó szégyen elkerülése érdekében a férj apja arra utasította jelen lévő fiai egyikét, hogy adjon kölcsön 10.000 dollárt a leendő apatársnak (kamatmentesen). A leendő meny apja az esküvő során ezt az összeget adta át (pontosabban adta vissza) neki *„juss”* gyanánt. (Lásd még a 3.2.3.3.4. szakasz /g/ pontját.)

(a3.6.) Végül Rupi 2000-ben egyetlen fiának is *„feleséget hozott”*, mégpedig az előbb említett, hatvanas éveiben járó családfő negyedik fiának az egyik lányát. Fia után 20.000 német márka *„jussot”* kapott.

Rupi tehát jelentős összegű *„juss”* kifizetésére kényszerült, miközben összesen 20.000 német márka *„jussot”* könyvelhetett el „bevételként”.

A *„juss”* és a házasságpolitika kapcsolata azonban nem korlátozódik a befolyásos férfiakkal köthető *„xanamikimókért”* folyó versenyre. Az egymással rivalizáló, hasonló társadalmi helyzetű férfiak rendszerint féltékenyen ügyelnek arra, hogy gyermekeik megházasítása során ugyanattól a családtól ne kapjanak – látványosan – kisebb *„jussot”*, mint riválisuk. A versengő összehasonlítás logikáját alkalmazó, szerényebb összegű *„jussot”* kapó fél a számszerűsített különbséget gyakran *politikai* jelentéssel ruházza fel: azt az önmaga és riválisa közötti társadalmi (erő)viszonyok félrevezető, számára kedvezőtlen reprezentációjaként értelmezi. Vagyis e különbségre nyilvános arcvesztéssel fenyegető, burkolt *politikai* inzultusként, a megszégyenítés egy eseteként tekint. Ezért nemegyszer arra szólítja fel apatársát, hogy az egészítse ki a neki adott *„jussot”*, ellenkező esetben felbontja a vele kötött *„xanamikimót”*. Lásd például az alábbi esetet.

Pista a nagyfalusi feltörekvő, *„második rangú”* ág jómódú tagja 1998. augusztus 31-én házasította meg elsőszülött lányát, aki a helyi domináns ág egy tekintélyes, a *politika* terén sikeres családjába került menynek. Pista – aki egy értékes pohárral rendelkezik – eredetileg 30.000 német márkát (16.599 USD-t) ajánlott fel lányával *„jussként”*, leendő apatársa – Kalo, két pohár tulajdonosa – azonban ezt az össze-

1. ábra

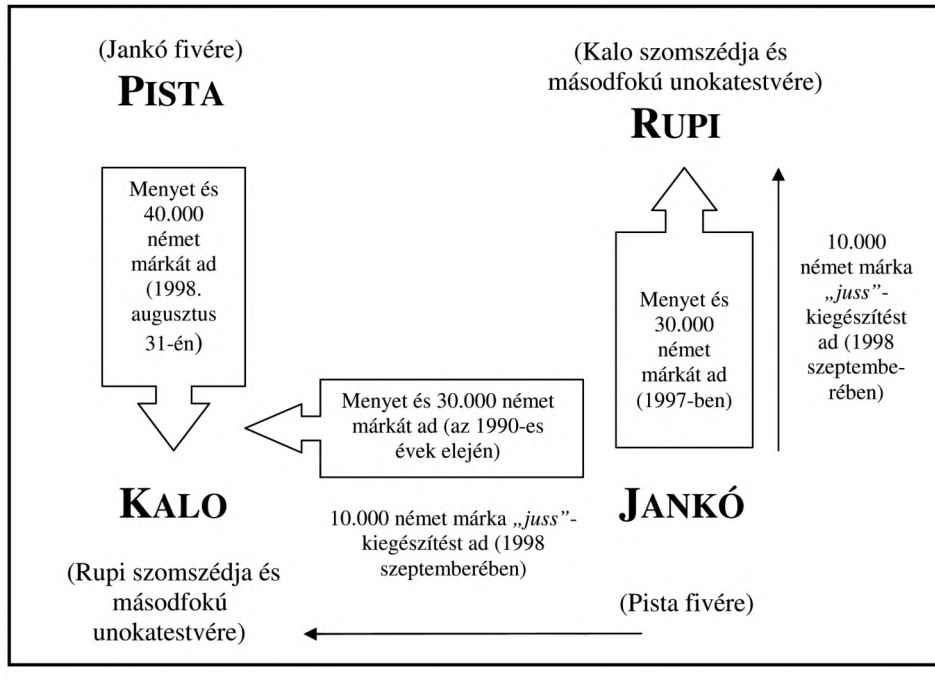

get kevesellte, és figyelmeztette Pistát, hogy ha nem egészíti ki azt további 10.000 márkával (5.533 USD-vel), akkor egy másik, az övénél kedvezőbb apatársi ajánlatot fogad el. *Politikai* ambíciójának engedve Pista végül úgy döntött, hogy kifizeti a 40.000 márka (22.132 USD) *„jussot”*, amellett megígérte, hogy egy új Daciát is vásárol vejének. (Az autó helyett végül annak vételárát adta át készpénzben.)

Kalo szomszédja – Rupi – ugyancsak a nagyfalusi domináns ághoz tartozó, köztiszteletben álló és befolyásos férfi volt, aki egy kiugróan értékes pohárral és egy hasonlóképpen nagyra becsült fedeles kupával rendelkezett. A két *„első rangú”* szomszéd másodfokú apai ági unokatestvérek voltak, viszonyukat a saját ágszegmensükön belüli dominanciapozíció kisajátításáért folyó, nyílt rivalizálás és konfliktusok jellemezték – ez utóbbiak egyike egészen a tettlegességig fajult. Rupi egy évvel korábban – 1997-ben – Pista fivérének: Jankónak a lányát hozta el kisebbik fiának feleségül, akivel az esküvő során 30.000 márka (16.711 USD) *„jussot”* és – kiegészítésként – egy új Daciát kapott.

Nem sokkal azután, hogy Pista 1998. augusztus 31-én férjhez adta lányát, a két *„első rangú”* szomszéd: Kalo és Rupi viszonya még feszültebbé vált – mégpedig a kettejük által nagyjából egyszerre átvett *„jussok”* közötti, feltűnő különbség miatt. Rupi ugyanis személyes *politikai* jelentősége és tekintélye szimbolikus leértékeléseként, nyílt inzultusként értelmezte azt, hogy ő Jankó lányával 1997-ben csak 30.000 márkát kapott. Ezért közölte Jankóval, hogy vagy kiegészíti a neki adott *„jussot”* 10.000 márkával, vagy *„hazaküldi”* lányát, és *„új feleséget hoz”* kisebbik fiának.[40] Jankó – *politikai* ambíciója miatt – ragaszkodott a *„xanamikimo”* fenntartásához, ezért rövidesen kifizette a kért összeget.

Jankó kálváriája azonban ezzel még nem ért véget. Az 1990-es évek elején ugyanis egy másik lányát Kalo másodszülött fiához adta feleségül 30.000 márka kíséretében. Látva, hogy társadalmi presztízsét felhasználva – Rupihoz hasonlóan – ő maga is szert tehet 10.000 márka bevételre, Kalo közölte Jankóval, hogy a 10.000 márkányi *„juss”*-kiegészítés neki is jár, hiszen elfogadhatatlan és megszégyenítő lenne számára, ha Jankó elmulasztaná annak átadását, miközben engedett Rupi ugyanerre irányuló követelésének. Jankó azért, hogy ez a *„xanamikimo”* se kerüljön veszélybe, végül Kalónak is kifizetett 10.000 márkát a korábbi *„juss”* kiegészítéseként.

A bemutatott esetben (lásd az *1. ábrát*) tehát a nagyfalusi domináns ághoz tartozó, rivalizáló unokatestvérek – a versengő összehasonlítás gyakorlatát alkalmi megélhetési stratégiaként használva – fejenként 10.000–10.000 márka[41] *„juss”*-kiegészítést kértek és kaptak a helyi feltörekvő, vagyonos ág egyik tagjától: Jankótól, arra hivatkozva, hogy az általuk kézhez vett *„jussok”* közötti értékkülönbség szá-

[40] Rupit idézve: *„Én nem vagyok kisebb ember, mint Kalo! Az én családom nem rosszabb, az én fiam nem rosszabb! Én pont olyan nagygazda* [vagyonos, jómódú] *vagyok, és ha te nem adsz vele ugyanannyi pénzt, akkor visszadobom a lányodat, mert akkor tu prasah man* (‘kicsúfolsz engem’)*, te lenézel, lebecsülsz engem!”*

[41] 1998-ban az egész évre vetített, bruttó havi átlagkereset Romániában 1.318.605 régi lej volt. A Jankó által kifizetett 20.000 német márka (az 1998. június 29-i RNB-árfolyamokat alapul véve) ennek az összegnek a 72,44-szeresével ért fel, ami akkor egy átlagos *„jussnak”* felelt meg.

mukra kedvezőtlen, arcfenyegető üzenettel rendelkezik. Jankó tehát pusztán azért volt kénytelen 20.000 márka kifizetésével ellensúlyozni apatársai „szégyenét", mert fivére – Pista – saját lányával nem 30.000, hanem 40.000 márka *„jussot"* adott egyiküknek. Ez az eset is rámutat a versengő/megszégyenítő összehasonlítás logikájának működésére, valamint a házasságpolitika és az apai ági presztízs kapcsolatára.

Az is a versengő összehasonlítás gyakorlatához és konfliktushoz vezethet, ha egy apa több lányát is megházasítja és ugyanakkora *„jussot"* ad velük – annak ellenére, hogy a leendő férjek családjainak társadalmi státusa között jelentős az eltérés. A magasabb presztízsű férj és családja ilyenkor azt sérelmezi, hogy a *„jussok"* összegének azonossága „elrejti", sőt indirekt módon meg is kérdőjelezi a lánytestvérek férjeinek családjai közötti társadalmi távolságot. A magasabb presztízsű apatárs rendszerint ugyancsak a neki adott *„juss"* utólagos kiegészítését követeli, arra hivatkozva, hogy *„ő többet ér, neki több jár"* – vagyis a *„jussok"* összege között olyan számszerűsített különbséget próbál létrehozni, amely véleménye szerint hűen reprezentálja a társadalmi különbségeket.

(b) A *„xanamikimo"* és a házasság létrejöttét kísérő pénzajándékok második típusát – amelyre a gábor roma dialektusban a *„mita"* terminus utal – az esküvő során nyilvánosan kiosztott pénzajándék (a továbbiakban: *„asztali mita*[42]) alkotja. Amint arra már utaltam, az esküvő során két alkalommal *„tesznek asztalt"*, vagyis vendégelik meg a meghívottakat: egyrészt a lányt adó család házában, majd – rendszerint néhány nappal később – a fiút adó szülők otthonában, ahol – ha ez a leendő meny első házassága – a felkontyolásra is sor kerül. A két *„asztal"* közül az utóbbinak tulajdonítanak nagyobb társadalmi jelentőséget.

Az esküvők többsége esetében mindkét *„asztalban"* adnak *„asztali mitát"*, amelyet számos beszélgetőtársam *„örömajándékként"* definiált. Annak kiosztására rendszerint egy idősebb, befolyásos férfit[43] kér fel a házigazda – többnyire a házasságra lépő fiatalok valamelyikének apai nagyapját –, aki a jelenlévőket társadalminemi és életkori alapon *„szerekbe"/„körökbe"* sorolja, és ennek megfelelően osztja ki a rendelkezésére bocsátott összeget. Az *„asztali mita"* elosztásának fő szervezőelvei az alábbiak: a) a férfiak nagyobb összegre tarthatnak igényt a velük egykorú nőknél; b) a társadalminemi csoportok életkor szerint is differenciáltak: a legnagyobb összegű pénzajándék a legidősebb férfiakat illeti meg, kevesebbet kapnak a középkorú férfiak, náluk is kevesebbet a fiatal férfiak, végül a sort a legkisebb összegek tulajdonosai: a kamasz fiúk és a fiúgyerekek zárják. Az *„asztali mitát"* kiosztó személy először a jelenlévő férfiaknak adja át a *„mitát"*, majd ugyanő – vagy valamelyik fia – felkeresi azt a szobát/azokat az asztalokat, ahol a nők foglalnak helyet, és a fennmaradó összeget – ugyancsak életkori alapon differenciálva – közöttük osztja szét. Azt, hogy az életkori alapon szerveződő

[42] Nemcsak az esküvők során, hanem más örömteli események (például az eljegyzések, presztízstárgyvásárlás) alkalmával is adnak *„asztali mitát"* a jelenlévőknek. (Lásd például a 14. és a 17. fejezetet.)

[43] Az *„asztali mita"* kiosztása a tekintetben is társadalminemileg értelmezett, hogy e feladattal kizárólag férfiakat bíznak meg.

*35–38. kép*ek Az *„asztali mita”* kiosztása az egyik gábor roma esküvőn.
(Fotó: Szalai Andrea; 2010)

„szerek”/„körök” határait az adott esetben hol húzzák meg, akárcsak azt, hogy melyik *„szer”/„kör”* tagjai mekkora összeget kapnak, a *„mitát”* kiosztó személy, illetve a körülmények – a kioszthatóösszeg nagysága, a jelenlévők száma és társadalmi presztízse stb. – együttesen határozzák meg. Ha sok befolyásos, idősebb férfi vesz részt az esküvőn, az *„asztali mita”* összege pedig csekély, nem ritka, hogy a nőknek és a gyerekeknek semmi sem jut abból.

Az esküvő során kiosztott *„asztali mita”* – annak émikus definíciója szerint – a meghívottak jelenlétét viszonzó ajándék, egyúttal az iránt érzett tisztelet és megbecsülés reprezentációja, amelynek átadása révén az apatársak a *„xanamikimo”* megkötése miatt érzett személyes örömüket osztják meg a jelenlévőkkel. A *„mitaosztás”* tehát elsősorban a társadalmi kapcsolatháló, közelség és szolidaritás újratermelésére szolgáló gyakorlat, emellett – hasonlóan a *„jusshoz”* – gyakran a hivalkodó fogyasztás, a gazdaságierő-demonstráció eszköze is.

Az *„asztali mitát”* a leendő apatársak adják össze.[44] (Lásd a *2. táblázat*ot.) Az, hogy melyik apatárs e pénzajándék mekkora hányadát vállalja magára, helyzetfüggő, a leggyakrabban alkalmazott megoldás az, hogy a leendő apatársak egyenlő arányban járulnak hozzá az *„asztali mitához”*, vagy annak nagyobb részét

[44] Az *„asztali mita”* összegének nagysága elsősorban az apatársak közötti egyezkedés függvénye, ám arra gyakran a megajándékozandó férfiak véleménye is hatást gyakorol. A *„mitaosztás”* előtt ugyanis nemegyszer egy (színpadias) nyilvános alku zajlik le az apatársak és a megajándékozandó férfiak között, amelynek eredményeként az apatársak esetenként kénytelenek kiegészíteni az e célra elkülönített összeget annak elkerülése érdekében, hogy a jelenlévők később azt mondják róluk, hogy *„fukarkodtak”*, *„sajnálták tőlük a mitát”*. (Az említett alku során a megajándékozandó személyek az apatársak aktuális pénzügyi lehetőségeit és korlátait is hangsúlyosan figyelembe veszik.) Idős gábor beszélgetőtársaim egyike így idézte fel az egyik fiúunokája esküvőjén 2004-ben kiosztott *„asztali mitával”* kapcsolatos nyilvános alkut:

„Ez a mita, az asztali mita úgy jön ki, hogy mikor összejönnek reggel a cigányok [az esküvő napján]*, úgy kilenc-tíz óra felé, előteszik az asztalt, esznek-isznak, akkor, kérem szépen, azt mondja az egyik, egy fénök, amelyik nagyobb* [befolyással rendelkezik]*, s amelyik intézi ezeket, tudod* [a leendő férj apjának, vagyis beszélgetőtársam egyik fiának címezve]: *‘Gabi! O laśo Del te źutil tje śavehkă, če foro kărdan te’l baxtalo! Te źutil tume o laśo Del ande tumaro xanamikimo! Laśo foro kărdan the de ame ekh cářŕa mita!’ ‘Dap tu!’ Akkor pušel o Gabi: ‘Sode mita te dap tumen?’ Mangle phenda milliovure akana. Phenel muŕo Gabi: ‘Amborig alkusisejvah tele?’ Phenel o Z: ‘Amborig.’ Phenel o phuro Y: ‘Na xolajven, vi me andre dav duma! Dičol tranda miliovure, kă čalardo sam, ekh sam. Te avilo ekh străjino maškar amende akkor kărdjolah maj but.’ Akkor ame helybe mukhlam la.”* (‘Gabi! A Jóisten segítse a fiadat, legyen szerencsés a vásár [apatársi szövetség/házasság], amit csináltál! Segítsen benneteket a Jóisten a *xanamikimótokban*! Jó vásárt csináltál [szerencsés vagy, hogy ilyen apatársat találtál], adj nekünk egy kicsi *mitát*!’ ‘Adok.’ Akkor megkérdezi Gabi: ‘Menynyi *„mitát”* adjak nektek?’ Most 50 millió [régi] lejt kértek [*„mitaként”*]. Azt kérdezi az én Gabim: ‘Szabad egy kicsit lealkudni ebből?’ Azt mondja Z [az idősebb, befolyásos férfiak egyike]: ‘Szabad.’ Azt mondja ezután az öreg Y [a meny apai nagyapja]: ‘Ne haragudjatok, én is belészólok! Elég 30 millió [régi lej], mert családban vagyunk, egyek vagyunk. Ha idegen is lenne közöttünk, akkor több lenne [a *„mita”*]’. Akkor helyben hagytuk azt [az utolsó javaslatot].) (2004/08/24) 30 millió régi lej 2004. június 30-án az RNB árfolyami szerint 186.335 forintot ért.

(60–70%-át) a fiút adó apa fizeti ki. Ez utóbbi gyakorlat roma magyarázata az, hogy a házasságkötésnek köszönhetően ő jelentős összegű „bevételre" számíthat: *„jussot"* kap. Habár ennek összege esetenként első pillantásra csekélynek tűnhet, vegyük figyelembe, hogy a házasság felbontása esetén az *„asztali mita"*, akárcsak az esküvővel kapcsolatos egyéb kiadások (az étel- és italfogyasztás költsége, a beszerzőnek kifizetett munkadíj stb.) nem követelhetőek vissza – a lányt adó egykori apatárs kizárólag a *„juss"* visszafizetésére, valamint a lánya személyes használatára szánt ruhák visszaszolgáltatására tarthat igényt. Vagyis – példának okáért – az a szülő, aki lányát/fiát három alkalommal házasítja meg, hatszor járul hozzá az *„asztali mita"* előteremtéséhez – ha több gyermeke van, vagy valamely gyermekét többször is megházasítja, akkor ez a szám értelemszerűen tovább növekszik.

Megjegyzendő, hogy a házasság és a *„xanamikimo"* megkötését kísérő *„asztali mita"* átadására esetenként később: az esküvő után kerül sor. Megesik, hogy az esküvői *„asztalba"* invitáltak egy része nem tud (mert külföldön kereskedik, kórházi ápolásra szorul stb.), vagy nem akar (például azért, mert közte és más meghívottak között nemrég konfliktus alakult ki) részt venni az örömteli eseményen. Ha az újdonsült apatárs – saját nyilvános társas képét és társadalmi kapcsolathálóját megóvandó – azt indokoltnak tartja, az esküvőt követő hetek folyamán is ad *„mitát"* az ide sorolható meghívottaknak *(„a mi embereink")*. (Ők rendszerint ugyanakkora összeget kapnak, mint amekkora *„mita"* – életkoruk és társadalmi nemük alapján – megillette volna őket akkor, ha részt tudnak venni az esküvői *„asztalban"*.) Előfordul, hogy az esküvő utáni napokban az újdonsült apatárs maga viszi el a *„mitát"* egy-egy olyan meghívottnak, aki távolmaradt az esküvőtől. A *„mitaadás"* e módja többnyire a családon belüli – például fivérek, elsőfokú unokatestvérek közötti – konfliktusok menedzselésének eszköze, amivel az újdonsült apatárs a társadalmi közelség és szolidaritás személyes jelentőségét, valamint a vita lezárása iránti elkötelezettségét demonstrálja.

Az új apatársak az esküvőt követő napokban-hetekben az oda meg nem hívott, velük kevésbé szoros baráti, rokoni vagy szomszédsági viszonyban álló személyek gratulációit is viszonozhatják kisebb-nagyobb ajándékokkal. Ez utóbbiak többnyire italmeghívások (*„aldomašî"* 'áldomás'), kisebb értékű ajándéktárgyak (édesség, illatszerek stb.), pénz azonban ilyenkor csak ritkán cserél gazdát. Két-három hónappal az örömteli esemény után a *„mitaadást"* rendszerint már okafogyottnak minősül (*„tele phirlah e mita"* 'lejárt a mita'), és az erre irányuló kérések többségét elutasítják. Ellenkező nemű felnőttek csak kivételes esetben kérhetnek *„mitát"* egymástól. Az újdonsült apatársakkal konfliktusban álló személyek értelemszerűen nem kapnak meghívást az esküvői *„asztalba"*, és nem is fejezik ki a *„xanamikimóval"* kapcsolatos jókívánságaikat, így *„asztali mitára"* sem számíthatnak – eltekintve azoktól a korábban említett esetektől, amikor az apatársak valamelyike a konfliktusmenedzselés eszközeként folyamodik a *„mitaadás"* gyakorlatához.

Habár az általam figyelemmel kísért esküvőkhöz kapcsolódó *„asztali miták"* részletes ismertetésére itt nincs módom, fontos megjegyezni, hogy – annak émikus definíciója szerint – e pénzajándék nyílt és nyilvánosság előtti kérése mindazok szá-

mára, akik az újdonsült apatárssal harmonikus viszonyt ápolnak, hozzá rokonként, barátként vagy szomszédként közel állnak, cseppet sem szégyenteljes, vagyis nem minősül morálisan helytelenített vagy kerülendő gyakorlatnak (a hiány vagy a rászorultság reprezentációjának) – épp ellenkezőleg. A *„mita”* gábor roma definíciója szerint az a szégyenteljes és sajnálatra méltó, ha ismerősei és rokonai nem gratulálnak az újdonsült apatársnak, nem akarnak osztozni az örömében, ezért *„nincs kinek mitát adjon”*. Megjegyzendő, hogy az azt kezdeményező kérés vagy felszólítás nem minden esetben velejárója a *„mitaosztásnak”*. Az esküvői *„asztalt”* szervező apatársak a rítus egy adott pontján kérés nélkül is hozzáláthatnak a *„mitaosztáshoz”*, az esküvőt követő időszakban pedig azoknak az általuk szeretett és tisztelt személyeknek (fivéreiknek, apatársaiknak stb.), akik a meghívás ellenére – bár szerettek volna – nem tudtak részt venni az eseményen, többnyire előzetes kérés nélkül adnak *„mitát”*. Szemben a kéréssel – mint ösztönző lépéssel – az örömteli eseménnyel kapcsolatos gratuláció, jókívánság a *„mitaadás”* elengedhetetlen előfeltétele.

2. táblázat

Néhány, a terepmunkám során figyelemmel kísért esküvőkön kiosztott *„asztali miták”* közül[45]						
	Az esküvő ideje	A „juss” összege	Az esküvő során kiosztott *„asztali mita”* összege	Az esküvő során kiosztott *„asztali mita”* értéke forintban[46]	**A**z apatársak részvétele az *„asztali mitában”*	Az *„asztali mita”* a teljes évre vetített, romániai havi bruttó átlagkereset hányszorosa[47]
1.	2000	15.000 DM	**15 millió régi lej**	**192.000 Ft**	Fsz: 4 m régi lej; Lsz: 11 m régi lej	5,28
2.	2001	20.000 DM	**25 millió régi lej**	**247.500 Ft**	Fsz: 15 m régi lej; Lsz: 10 m régi lej	5,92

[45] Az egyes sorok adatai egy-egy önálló *„asztalhoz”* kapcsolódnak. Az említett összegek nem tartalmazzák azokat a pénzajándékokat, amelyeket az apatársak az esküvő utáni időszakban adtak át azoknak a személyeknek, akik a meghívás ellenére nem tudtak részt venni az esküvőn, sem pedig a titokban kiosztott *„mitákat”*.

[46] Az *„asztali mita”* összegének forintra történő átváltása során a tárgyév egyik júliusi napjának árfolyamait vettem alapul (az MNB vagy az RNB hivatalos adatait használva), eltekintve a 2014-es *„asztali mitáktól”*, amelyek esetében 2014. februári árfolyamokat használtam.

[47] A 2013. év esetében a július havi bruttó átlagkeresetet, amíg a 2014. év esetében a február havi bruttó átlagkeresetet vettem figyelembe.

3.	2001	20.000 DM	**50 millió régi lej**	**370.370 Ft**	Fsz: 25 m régi lej; Lsz: 25 m régi lej	11,84
4.	2002	5.000 USD	**15 millió régi lej**	**111.111 Ft**	Fsz: 10 m régi lej; Lsz: 5 m régi lej	2,81
5.	2004	20.000 USD	**20 millió régi lej**	**121.951 Ft**	Fsz: 10 m régi lej; Lsz: 10 m régi lej	2,44
6.	2004	10.000 USD	**40 millió régi lej**	**243.902 Ft**	Fsz: 20 m régi lej; Lsz: 20 m régi lej	4,88
7.	2004	20.000 USD	**60 millió régi lej**	**365.853 Ft**	Fsz: 30 m régi lej; Lsz: 30 m régi lej	7,33
8.	2004	15.000 USD	**30 millió régi lej**	**182.926 Ft**	Fsz: 20 m régi lej; Lsz: 10 m régi lej	3,66
9.	2005	20.000 USD	**4.000 új lej**	**276.434 Ft**	Fsz: 2.000 új lej; Lsz: 2.000 új lej	4,13
10.	2005	20.000 USD	**6.000 új lej**	**414.651 Ft**	Fsz: 3.000 új lej; Lsz: 3.000 új lej	6,19
11.	2007	20.000 USD	**4.000 új lej**	**313.848 Ft**	Fsz: 2.000 új lej; Lsz: 2.000 új lej	2,86
12.	2009	40.000 USD	**10.000 új lej**	**648.929 Ft**	Fsz: 6.000 új lej; Lsz: 4.000 új lej	5,42
13.	2009	5.000 USD	**2.000 új lej**	**129.785 Ft**	Fsz: 1.000 új lej; Lsz: 1.000 új lej	1,08
14.	2009	5.000 USD	**2.000 USD**	**384.620 Ft**	Fsz: 2.000 USD; Lsz: –	3,22

15.	2010	20.000 euró	**4.000 új lej**	**262.381 Ft**	Fsz: 2.000 új lej; Lsz: 2.000 új lej	2,10
16.	2010	20.000 euró	**3.000 új lej**	**196.785 Ft**	Fsz: 1.500 új lej; Lsz: 1.500 új lej	1,57
17.	2010	50.000 USD	**10.000 új lej**	**655.950 Ft**	Fsz: 7.000 új lej Lsz: 3.000 új lej	5,25
18.	2011	50.000 USD	**5.000 új lej**	**316.550 Ft**	Fsz: 2.000 új lej Lsz: 3.000 új lej	2,52
19.	2012	20.000 USD	**4.000 új lej**	**253.760 Ft**	Fsz: 2.000 új lej Lsz: 2.000 új lej	1,93
20.	2012	100.000 euró	**8.000 új lej**	**507.520 Ft**	Fsz: 3.000 új lej Lsz: 5.000 új lej	3,87
21.	2013	10.000 euró	**3.000 új lej**	**198.270 Ft**	Fsz: 1.500 új lej Lsz: 1.500 új lej	1,32
22.	2013	40.000 USD	**5.000 új lej**	**330.450 Ft**	Fsz: 2.500 új lej Lsz: 2.500 új lej	2,21
23.	2014	100.000 euró	**10.000 új lej**	**689.400 Ft**	Fsz: – Lsz: 10.000 új lej	4,45
24.	2014	40.000 USD	**4.000 új lej**	**275.760 Ft**	Fsz: 2.000 új lej Lsz: 2.000 új lej	1,78
25.	2014	10.000 USD	**10.000 új lej**	**689.400 Ft**	Fsz: 8.000 új lej Lsz: 2.000 új lej	4,45
26.	2014	40.000 USD	**5.000 új lej**	**344.700 Ft**	Fsz: 2.000 új lej Lsz: 3.000 új lej	2,22

Jelmagyarázat: Fsz = fiút adó szülő; Lsz = lányt adó szülő; „m régi lej” = millió régi lej.

Az esküvőhöz kapcsolódó *„asztali mita”* kiosztása maga is fokozott arcérzékenységgel jellemezhető esemény, a versengő összehasonlítás: a *ŕomani politika* terepe. Az *„asztali mita”* esetében a versengő összehasonlítás tárgya lehet az, hogy a jelenlévők az életkoruknak és társadalmi nemüknek megfelelő összegű *„mitát”* kapták-e; az, hogy az idősebb, befolyásosabb férfiak közül kit bíznak meg a *„mita”* kiosztásával; az, hogy a *„mitaosztás”* konfliktusmentesen zajlott-e le, vagyis alkalmas volt-e a házigazda hírnevének gyarapítására, valamint a kiosztott *„mita”* nagysága (összehasonlítva más esküvőkkel). A konfliktusok jelentős része abból fakad, hogy a jelenlévők egyike kevesebb *„mitát”* kap annál, mint amekkora összeg életkora és társadalmi neme alapján járna neki, illetve abból, hogy a *„mitát”* szétosztó személy a rendelkezésére bocsátott összeg indokolatlanul nagy hányadát tartja meg önmaga számára.

Kiváló példával szolgál erre az alábbi, 2003 karácsonyán megszervezett esküvő egyik *„asztala”*, amelynek helyszíne a férj Maros megyei otthona volt. A leendő férj – Zoltán – apja egy alacsony presztízsű apai ághoz tartozott, építési vállalkozóként (főként különféle bádogosmunkákból) azonban szerény jómódra tett szert, készpénztartaléka egy részét pedig arra használta fel, hogy beházasodjon a sajátjánál magasabb presztízsű családok egyikébe. (A feltűnő státusaszimmetria miatt a *politikában* kiugróan sikeres, köztiszteletben álló Maros megyei férfiak szóba sem jöhettek az apatárskeresés során.) Zoltánnak apja – a leendő meny szüleinek titokban átadott, a házasság kieszközlését szolgáló, több ezer dollárra rúgó pénzajándék ellenében – végül egy olyan *„menyet hozott”*, akinek mindkét nagyapja egy-egy, a rendszerváltás előtt befolyásosnak számító család tagja volt – e családok azonban ma számottevő anyagi gondokkal küzdenek és elveszítették egykori társadalmi jelentőségük nagy részét. A vizsgált esküvői *„asztalra”* szűk családi körben került sor: az összeházasítandó fiatalok legközelebbi családtagjain kívül meghívást kapott oda Zoltán egyik fivérének apósa – Tibor – és annak három fia is, akiket beszélgetőtársaim a nagyfalusi *„második rangú”* családok egyikéhez soroltak.[48] Zoltán apja – mint házigazda – azonban nem Tibort tekintette a legfontosabb vendégnek, hanem menye elszegényedett, ám magasabb presztízsű apai ágból származó nagyapját. Ezzel összhangban a viszonylag kis összegű – 10 millió régi lejre rúgó[49] – *„asztali mita”* kiosztására is a meny nagyapját kérte meg, aki a *„mitából”* Zoltán és saját családja felnőtt tagjainak – társadalmi nemre és korra való tekintet nélkül! – egyaránt fejenként 500.000 régi lejt adott át. Ugyanekkora összeg jutott Tibornak és legidősebb fiának is.

A *„mitaosztás”* e pontján azonban csupán 350.000 régi lej maradt a meny nagyapja kezében, amelyet Tibor két fia, valamint egy harmadik, szintén húszas éveiben járó fiatal férfi között kellett volna elosztania. A meny nagyapja – figyelmen kívül

[48] Tibor ahhoz a *„második rangú”* nagyfalusi ághoz tartozik, amelynek tagjai többnyire marginális jelentőségű résztvevői a *politikának* és szerény körülmények között élnek.

[49] Ez az összeg az RNB árfolyamai alapján körülbelül 70.000 forintnak felelt meg. Az egy főre jutó 500.000 régi lej valamivel több mint 3.500 forintot tett ki. Az utóbbi összeg nagysága is pontosan jelzi, hogy a később ismertetett konfliktus nem a *„mita”* vásárlóértéke, hanem a versengő összehasonlítás politikája: a számszerűsített különbséghez társított, negatív státusüzenet miatt alakult ki.

Tibor legkisebb fiát – azt javasolta, hogy a 350.000 régi lejt egyenlő arányban osszák el Tibor másodszülött fia és a szintén pénzajándék nélkül maradt, húszas éveiben járó másik férfi között. Ez a javaslat mély felháborodást váltott ki Tibor családjából, ami végül indulatos veszekedésbe torkollott. Másodszülött fia kifejezetten sértőnek találta és visszautasította a javaslatot, arra hivatkozva, hogy *„Nekem csak annyi jut, mint máshol egy kicsi gyermeknek?!”* Csak olaj volt a tűzre, hogy Zoltán fivére a kialakult vitában nem nagyfalusi apósát (Tibort) és sógorait támogatta, hanem saját apjával értett egyet. Végül Tibor és legidősebb fia a nekik adott 500.000 régi lejt a földre dobta, és családtagjaival együtt sértődötten otthagyta az esküvői *„asztalt”*.

Az említett esetben a meny nagyapja figyelmen kívül hagyta a *„mitaosztás”* társadalminemi és életkori szervezőelveit, ami azonban önmagában még nem eredményezett volna nyílt konfliktust, ha a *„mitából”* minden jelenlévő felnőtt egyenlő arányban részesül. Esetünkben a versengő összehasonlítás politikája két okból vezetett a viszony elmérgesedéséhez. Egyrészt azért, mert Tibor sérelmezte és csalódottan vette tudomásul, hogy bár ő már régóta apatársa Zoltán apjának, és annak családját a vele kötött *„xanamikimo”* – legalábbis saját értelmezése szerint – *„felemelte, kinemesítette”* [vagyis a vele létesített apatársi szövetség révén Zoltán apja jelentős presztízsemelkedést ért el], a *„mita”* kiosztására mégsem őt kérték fel, hanem a meny nagyapját. (Tibort idézve: Zoltán apja *„a meny* [apai ágának] *rangjával volt büszke”*, és nem vele.) Ugyancsak konfliktusforrásnak bizonyult, hogy Tibor három felnőtt fia közül csak egynek – a legidősebbnek – jutott 500.000 régi lej *„mita”*, másodszülött fiának 175.000 régi lejjel kellett volna beérnie, amíg legkisebb fia semmit sem kapott, mintha részt sem vett volna az esküvői *„asztalban”*. Tibor és fiai a versengő összehasonlítás logikájának megfelelően a felnőtt férfiak közötti e feltűnő, számszerűsített különbségtételt a szimbolikus leértékelés nyilvános arcvesztéssel járó gyakorlataként értelmezték, ezért a szóban forgó esküvőn kialakult konfliktus még hónapokig beszédtéma volt családjukban. Véleményük szerint a *„mitaosztás”* három szempontból is elhibázott volt. Egyrészt azért, mert az apatársak által felajánlott *„mita”* összege csekélynek számított. Másrészt azért, mert a *„mitát”* nem a társadalminemi és életkori szervezőelvek alapján, azaz *„rosszul”*, *„bolond módon”* osztották szét a jelenlévők között. Harmadrészt azért, mert a *„mitaosztás”* nem a résztvevők megelégedésére, vita nélkül és konfliktusmentesen zajlott le, hanem nyílt sértődéshez és veszekedéshez, ennek köszönhetően pedig a házigazda megszégyenüléséhez vezetett.

A házasságkötés kapcsán olyan pénzajándékok is gazdát cserélnek, amelyek átadására titokban kerül sor *(„cordani mita”)*. Ezek az alábbiak.

(c) Az *„asztali mita”* nyilvános kiosztása során az újdonsült apatársaknak nincs lehetőségük arra, hogy kifejezzék a meghívott férfiakkal kapcsolatos személyes preferenciáikat. Vagyis nem adhatnak az azonos korú férfiaknak eltérő összegű pénzajándékot, mivel így a kevesebb *„mitához”* jutó vendégek nyilvánosan megszégyenülnének, ami veszélyeztetné az *„asztal”* és a házigazda jó hírét. Az *„asztali mita”* – amint arra már utaltam – a *„xanamikimo”* létesítése miatt érzett örömben való osztozás, a szolidaritás, a társadalmi közelség és a tisztelet materializációja, amely életkori és társadalminemi alapon szerveződik – a személyes el- és

lekötelezettségek rendszere azonban a gyakorlatban jóval differenciáltabb ennél: az újdonsült apatárs nem mindig érez egyformán az azonos *„körbe”/„szerbe”* tartozó férfiak iránt. Akadnak olyan meghívottak, akiknek hálával tartozik azért, mert – nem beszerzőként – támogatták őt a *„xanamikimo”* megkötése során vagy egy korábbi gazdasági ügylet (például presztízstárgy- vagy házvásárlás) lebonyolításában, amíg másokkal hosszú múlta visszatekintő, szoros barátság és bizalmi viszony fűzi össze őt. Az újdonsült apatárs az esküvői *„asztalban”* lezajlott nyilvános *„mitaosztás”* után ezért gyakran egyenként félrevonja azokat a férfiakat, akikről úgy véli: személyes preferenciái alapján, a köztük lévő érzelmi és/vagy lekötelezettségi viszony miatt több *„mitát”* érdemelnek annál, mint amennyit életkoruk alapján kaptak, és kiegészíti a nekik korábban nyilvánosan átadott pénzajándékot. (Erre később: az esküvőt követő napokban is sor kerülhet.) Mivel e kiegészítő ajándékok a különbségteremtés eszközei, és megbontják a férfiak életkori alapon szerveződő, „befelé egységes” *„szereit”/„köreit”*, a konfliktus-megelőzés érdekében titokban adják át azokat.

(d) A házasság és az apatársi szövetség megkötését kísérő ajándéktípusok egyike a fiút, illetve a lányt adó apa által leendő apatársa apjának titokban átadott pénzajándék, amelynek nagysága a néhány száztól a több ezer dollárig terjedhet. A házasságra lépő fiatalok szülei így köszönik meg leendő apatársuk apjának, hogy támogatta – vagy legalábbis nem akadályozta meg – a *„xanamikimo”* létrejöttét. Az említett ajándék áramlása rendszerint kétirányú és minden esetben társadalminemileg értelmezett: azt a leendő meny és a leendő férj apja adja át leendő apatársa apjának. Ez az összeg csak ritkán válik a versengő összehasonlítás tárgyává, vagyis többnyire független a *ŕomani politikától.* (Példaként lásd a *„jussok”* nagyságát korábban bemutató rész a2.1. szakaszát.)

A férfiaktól férfiakhoz áramló, említett „köszönőajándék” komplementer párjának tekinthető az a legfeljebb néhány száz USD-re rúgó összeg, amelyet a leendő feleség és férj anyja és/vagy apai nagyanyja kap az esküvő során a leendő feleség addig két copfban hordott hajának – nyilvánosan, a rítus e pontjához kapcsolódó ének(ek) kíséretében lezajló – megfésüléséért, ismételt copfokba fonásáért, illetve felkontyolásáért. Ez utóbbi ajándék, amelyet nem titokban, hanem a nyilvánosság előtt adnak át, lényegében a leendő meny „felnevelését” honorálja. Megjegyzendő, hogy ha az apatársak pénzszűkében vannak, ezt az ajándékot gyakran nem különítik el a felkontyolást végző nők személyes *„asztali mitájától”*, hanem az utóbbit kiegészítik egy kisebb összeggel, vagy egyszerűen megfeledkeznek a felkontyolásért járó pénzajándékról. (A felkontyolásra és az ezt kísérő pénzajándék átadására értelemszerűen csak a meny első házassága alkalmával kerül sor.)

(e) Esetenként nem közvetlenül a leendő apatársak találnak egymásra, hanem a *„xanamikimo”* létrejöttében fontos szerep jut egy vagy több olyan gábor férfinek, akik brókerként (*„beserzăvo”* ‘beszerző’[50]) segítenek valamelyik félnek az apatárs-keresésben és/vagy a *„jussal”* kapcsolatos tárgyalások során. A beszerzők

[50] Az apatársi szövetségek létrehozásában segédkező brókerekre a gáborok a *„beszerző”* terminussal utalnak, szemben a presztízstárgyügyletekkel, ahol a közvetítőt a *„cenzár”* kifejezéssel nevezik meg.

szolgálataikért sikerdíjat *(„mita”)* kapnak, amelynek átadására ugyancsak titokban kerül sor.

(f) A *„xanamikimo”* és az esküvő megszervezése és lebonyolítása során gazdát cserélő, eddig említett ajándéktípusok áramlásának iránya társadalmilag kötött. A pénzajándékok hatodik típusa, amelynek átadása ugyancsak titokban történik, a *„xanamikimo”* kieszközlésére szolgál, és mindkét irányba – a leendő férj családjától a leendő meny családjához és fordítva is – áramolhat. A házasságpolitika dinamikája a *„juss”* mellett elsősorban erre az ajándéktípusra vezethető vissza, amelyet rendszerint az alacsonyabb presztízsű fél ad át a *ŕomani politikában* nála sikeresebb, általa kiszemelt, potenciális apatársnak azért, hogy ez utóbbi végül az ő – és ne valamelyik riválisa – apatársi ajánlatát fogadja el, azaz vele kössön *„xanamikimót”*. A jómódú, *politikai* ambícióval rendelkező, ám alacsony presztízsű családból származó férfiak a felfelé házasodástól remélt szimbolikus előnyök megszerzése érdekében, a feltűnő státusaszimmetriát ellensúlyozandó gyakran egyszerre ígérnek a kiszemelt apatársnak kiugróan magas *„jussot”*, illetve jelentős összegű, titokban gazdát cserélő, ösztönző pénzajándékot. Az *1. táblázat*ban feltüntetett egyik esetben (21.) a feltörekvő, Kolozs megyei apatárs a 60.000 USD-re rúgó *„juss”* mellett 20.000 USD titokban átadott pénzajándékkal igyekezett kieszközölni a *„xanamikimo”* megkötését, illetve gondoskodni arról, hogy az tartós legyen. Egy másik esetben (lásd ugyanezen táblázat 18. sorát) az alacsony presztízsű apai ághoz tartozó lányos apa úgy próbálta meggyőzni leendő apatársa apját arról, hogy a jelentős társadalmi távolság ellenére vele érdemes *„xanamikimót”* kötniük, hogy 100.000 dollár *„jussot”* ígért gyermekével, leendő apatársa apjának pedig titokban további 10.000 dollár ösztönző ajándékot adott át.

Az apatársi szövetség *„čordani”* – azaz titokban átadott – *„mita”* révén történő kieszközlése olyan gyakorlat, amelyet esetenként az *„első rangú”*, befolyásos férfiak is alkalmaznak akkor, ha intenzív verseny alakul ki közöttük egy jelentős hírnévhozammal kecsegtető *„xanamikimo”* megkötéséért. (Amint arra már utaltam, az ilyen apatársi szövetségek korlátozott forrást képeznek a gábor romák között.) A tekintélyes, köztiszteletben álló, ezért „keresett” férfiak valamelyikével létesített apatársi szövetség ilyenkor is jelentős elmozdulást idézhet elő a *politikai* erőviszonyok egy vagy több dimenziójában – például a családon belüli dominancia-pozícióért *(„Ki vezeti a családot?”)* versengő fivérek egymáshoz viszonyított sikerességének társadalmi megítélésében.

Az azonos vagy hasonló társadalmi státusú férfiak közötti, a házasságpolitika részét képező rivalizálás és a titokban kifizetett ösztönző ajándékok kapcsolatára vonatkozóan csupán egyetlen példát említek. Tamás és Máté a nagyfalusi domináns apai ág egyik kiugróan sikeres szegmenséhez tartozó, jómódú fivérek, akik számottevő *politikai* ambícióval rendelkeznek és mindketten igyekeznek megszerezni az apjuk családján belüli dominanciapozíciót. Erre csupán egy lehetőség kínálkozik: felülmúlni egymást a *ŕomani politika* értékarénáiban. Tamásnak két fia és két, szerény értéket képviselő pohara van, amíg a fiatalabb Máté három fiút nevelt fel, és egy fedeles kupával rendelkezik. (Idősebb fivérük – egy fedeles kupa tulajdono-

sa – 2001-ben elhunyt, öt felnőtt fiút hagyva hátra.) A család tehát, amelynek *„vezetéséért”* Tamás és Máté versengenek, meglehetősen kiterjedt. Mivel mindketten – fiaikkal együtt – jól kereső, jómódú férfiaknak számítanak, presztízstárgyvásárlásra azonban a közelmúltban nem volt lehetőségük, rivalizálásuk központi „színtere” a házasságpolitika lett.

Tamás az 1990-es évek második felében egyik unokájának Zoltán egyik lányát hozta el feleségül. Zoltán a nagyfalusi domináns ág másik, kiugróan sikeres szegmenséhez tartozott, apja három pohárral rendelkezett és öt fiút nevelt fel. Zoltánról sokan úgy gondolták, hogy hamarosan nemcsak szűkebb családja *„vezetését”* veszi át, hanem egész apai ágszegmenséét is, mert bár csak egy fia van, *„jó keresőnek”* számít, apja legértékesebb poharát ő fogja örökölni, a legbefolyásosabb nagyfalusi családokkal kötött apatársi szövetségeket, emellett a konfliktusok menedzselése során négy fiatalabb fivére támogatására is számíthat. A Zoltánnal köthető apatársi szövetségeknek ezért egyre többen tulajdonítottak stratégiai *politikai* jelentőséget, ami egyértelműen hozzájárult saját társadalmi presztízse gyarapodásához.

Máté az ezredfordulón saját unokái egyike számára eljegyezte Zoltán egyik lányát. Tamásból intenzív aggodalmat és féltékenységet váltott ki az eljegyzés, pontosabban az a lehetőség, hogy hamarosan fivére fia is *„xanamikimót”* létesíthet Zoltánnal, mivel ennek eredményeként a *„család vezetéséért”* kettejük között zajló verseny kiegyenlítettebbé vált volna. Ezért többféleképpen is megpróbálta ellehetetleníteni a leendő apatársak viszonyát – sikertelenül.

Az eljegyzést követő években azonban más befolyásos gábor családok is megkeresték Zoltánt apatársi ajánlatukkal, aki idővel engedett a csábításnak, és hajlott arra, hogy lányát végül mégse Máté unokájához, hanem valaki máshoz adja feleségül. Máté említett unokájának apja: Péter azonban – annak *politikai* jelentősége miatt – ragaszkodott a tervbe vett *„xanamikimóhoz”*, ezért titokban felkereste Zoltán családját, és 30.000 dollár ösztönző ajándékkal igyekezett rávenni annak tagjait a házasság mielőbbi megkötésére – 20.000 dollárt adott át Zoltánnak mint leendő apatársának, 5.000–5.000 dollárt pedig Zoltán egyik fivérének, illetve apjának azért, hogy hagyjanak figyelmen kívül minden további apatársi ajánlatot. Az esküvőre végül 2002–2003 telén került sor, Péter azonban még ezután sem tudhatta biztonságban fia házasságát és a *„xanamikimót”*. Azután ugyanis, hogy lánya állapotos lett, Zoltán váratlanul *„visszavette”* őt Péteréktől azért, hogy egy számára vonzóbb családba adja férjhez. Péternek ezért ismét a „zsebébe kellett nyúlnia”: további 20.000 dollárt fizetett ki titokban Zoltánnak azért, hogy menyét visszakaphassa, és a korábban átadott 30.000 dollárnyi pénzajándék se menjen veszendőbe.

Az, hogy hasonló társadalmi és gazdasági helyzetük ellenére a férjet adó szülők ilyen nagy összegű ösztönző ajándékot fizessenek ki a meny családjának, tapasztalataim szerint ritka jelenség. Ezért számos roma beszélgetőtársam megbotránkozva és gúnyolódva kommentálta az említett esetet, hozzátéve, hogy annak egyetlen ésszerű magyarázata van: a Tamás és Máté közötti, az apjuk *„családja vezetéséért”* folyó, hosszú múltra visszatekintő, intenzív versengés, valamint az ebből fakadó személyes ellentét elmélyülése.

Az egyének, családok és apai ágak közötti presztízsviszonyok mérlegelése során az apatársak társadalmi státusa és száma mellett hangsúlyos szempont az alkalmi *politikai* frakciózás (a házasságpolitika stb.), a gazdasági együttműködés (például a jövedelemszerzés és a hitelügyletek) vagy a személyközi konfliktusok menedzselése során mozgósítható, vér szerinti férfirokonokból (fiúgyermekekből, fivérekből, unokatestvérekből) álló társadalmi hálózat nagysága is.

3.2.3.3.4. Az apatársválasztás és a különbség politikája

A *„xanamikimo" politikai* dimenziója nemcsak a házasságkötés előtt és alatt gazdát cserélő pénzösszegek (a *„juss"*; a házasság létrejöttét kieszközlő, illetve honoráló, titokban átadott ajándékok) gazdasági jelentőségére vezethető vissza, hanem arra is, hogy az apatársválasztás és a *„juss"* összegével kapcsolatos egyezkedés lehetőséget ad az egyének, családok és apai ágak közötti társadalmi viszonyok reprezentálására, újratermelésére és manipulálására. Az apatársválasztás hangsúlyos eszköze lehet például a társadalmi közelség/szolidaritás kinyilvánításának és megerősítésének; a *politikai* pártfogókeresésnek; a felfelé irányuló státusmobilitásnak és a hírnévgyarapításnak; a társadalmistátus-távolság újratermelésének vagy növelésének; a konfliktusmegelőzésnek és -menedzselésnek, emellett alkalmi megélhetési stratégiaként is hasznosulhat.

Az alábbiakban néhány olyan, beszélgetőtársaim által *politikaiként* definiált motivációt mutatok be, amelyek nemegyszer meghatározó szerephez jutnak az apatárskeresés során.[51] (A *politika* csak az apatársválasztások egy része esetében hangsúlyos szempont.)

(a) *Az apatársi szövetség mint a társadalmi közelség/szolidaritás kinyilvánításának, újratermelésének vagy megerősítésének eszköze*. A *„xanamikimók"* egy részének megkötését az az igény magyarázza, hogy az érintett felek kölcsönösen keresik a közöttük kialakult rokonszenv intézményesítésének, újratermelésének vagy megerősítésének lehetőségét – ennek egyik legkézenfekvőbb eszköze az apatársi szövetség létesítése. Az egyazon apai ághoz/ágszegmenshez tartozó férfiak gyermekeinek összeházasítása például gyakori stratégia, ha a felek célja a saját leszármazási csoportjukon belüli szolidaritás és társadalmi közelség kifejezése. (Kiváló példaként szolgálnak ez utóbbi motivációra a *„jussok"* nagyságával kapcsolatban említett apatársi szövetségek közül az alábbiak: Pista: a1.1.; a1.2.1.; a1.3.; Gabi: a2.3.; Rupi: a3.2.; a3.4.; a3.5.; a3.6.)

Gyakran előfordul, hogy az apatársat kereső fél választása elsősorban azért esik egy – vele apai ágon nem rokon – férfire, mert családjaik hasonló társadalmi státusúak, és felmenőik korábban már kötöttek olyan *„xanamikimót"*, amely mindkét fél számára előnyösnek bizonyult. Ezért – a társadalmi közelséget újratermelendő – az apatársi kapcsolatot gyermekeik vagy unokáik generációjára is szeretné kiterjeszteni. (Lásd Pista *„xanamikimói"* közül az alábbit: a1.2.3.)

[51] Az ismertetett motivációk különféle kombinációkban is megjelenhetnek.

(b) *Az apatársi szövetség mint a politikai pártfogókeresés eszköze*. A vagyonos, ám *„gyenge, lágy”*, vagyis csekély érdekérvényesítő képességgel rendelkező férfiak esetében az apatársválasztás legfontosabb motivációja gyakran az, hogy új apatársuk személyében olyan befolyásos, köztiszteletben álló pártfogóra találjanak, akinek *„sokan hallgatnak a szava után”*, és akitől a konfliktus- és alkuhelyzetekben hatékony támogatást remélhetnek. Esetenként ugyanezért kötnek apatársi szövetséget azzal a néhány *„erőteljes”* családdal, amelyek tagjai nemegyszer figyelmen kívül hagyják a szociabilitás gábor roma etikáját: *„elsősorban a mita után* [a más gábor romáktól érkező – nemegyszer kikényszerített – pénzajándékokból] *élnek”*, és nem riadnak vissza a fizikai erőszakkal való fenyegetéstől sem. (E *„gyenge, lágy”* apatársak a pártfogást rendszerint különféle pénzajándékokkal viszonozzák.) Ez a motiváció húzódott meg például a *„jussok”* kapcsán korábban említett egyik apatársválasztás hátterében – lásd Gabi elsőszülött fiának esetét (a2.1.).

Az apa súlyos egészségügyi problémái – amelyek valószínűsítik, hogy fia gyermekeinek megszületését már nem érheti meg – esetenként ugyancsak oda vezetnek, hogy az elérhető apatársak közüli válogatás domináns szempontja a pártfogókeresés lesz. Az egyetlen fiának feleséget kereső, lokális közösségében *„második rangúként”* számon tartott, jómódú ismerőseim egyike például azért szűkebb ágszegmensén belül – legidősebb fivére elsőszülött fiával[52] – kötött apatársi szövetséget, mert hosszú ideje szívbeteg volt, és mindenképpen el akarta kerülni azt, hogy esetleges halála után fia egyedül: támogatók és pártfogók nélkül maradjon. Ezért – *politikai* ambícióját félretéve – választotta fivére fiát apatársul, arra számítva, hogy az ő lojalitása fia iránt a közeli rokoni kapcsolat miatt halála után is tartós és intenzív marad.

(c) *Az apatársi szövetség mint a társadalmistátus-mobilitás és a hírnévgyarapítás eszköze.*

(c1.) Az apatársválasztást ugyancsak gyakran befolyásoló motiváció a már említett *„felfelé házasodás”* terv. E gyakorlat célja, hogy a sajátjáénál magasabb presztízsű apai ág egy sikeres tagjával *„xanamikimót”* kötve az apatársi ajánlatot tevő fél mérsékelje a köztük és apai ágaik között fennálló társadalmi távolságot és presztízskülönbséget. A *„xanamikimo”* – amint arról már esett szó, ideális esetben – lehetőséget biztosít arra, hogy az érintett felek gyakrabban mutatkozzanak egymás társaságában (alkalmat ad a rendszeres rokonlátogatásra és információcserére), és annak roma definíciója magában foglalja a szolidaritás és kölcsönös segítségnyújtás elvárását is. Ezért a „felfelé házasodás” révén a *ŕomani politikában* kevésbé sikeres apatárs nemcsak presztízsre tehet szert, hanem azt is joggal remélheti, hogy a neki és családjának címzett, nyilvános – felmenői egykori nélkülözését, társadalmi marginalizáltságát vagy morálisan helyteleníthető cselekedeteit stb. tematizáló – inzultusok száma csökkenni fog. Újdonsült apatársa és annak családja számára ugyanis az említett inzultusok nyílt megfogalmazása ezután jóval arcfenyegetőbb: szégyenteljesebb gyakorlatnak minősül, mint korábban, mivel ekkor már a *„xanamikimo”* morális köteléke is összeköti őket. A „felfelé

[52] A hasonlóképpen közeli férfirokonok közötti *„xanamikimók”* ritkaságszámba mennek a gáborok között.

házasodás" terve állt például a *„jussok"* gazdasági jelentőségének bemutatása során korábban említett egyik *„xanamikimo"* (Gabi másodszülött fiának harmadik házassága /a2.2.3./), valamint több olyan apatársválasztás hátterében, amelyekről később: a presztízstárgyügyleteket bemutató fejezetekben esik majd szó. (Lásd a 12., 13. és 14. fejezetet.)

(c2.) Ugyancsak a *politikai* ambíció és a hírnévgyarapodás lehetősége motiválja azokat a férfiakat, akik azért bontanak fel egy nemrég létesített *„xanamikimót"*, mert időközben lehetőségük nyílt egy másik, a jelenleginél nagyobb *politikai* jelentőségű – számottevőbb hírnévhozammal kecsegtető stb. – apatársi szövetség megkötésére. (Lásd például Pista *„xanamikimói"* közül az alábbit: a1.2.3.) E stratégia alkalmazására többnyire a házasságkötést követő néhány évben kerül sor. Ha ugyanis a házasságra lépő fiatalok már *„megállapodtak"*, vagyis két-három gyermekük is született, és *„jól egyeznek"*, azaz kapcsolatuk harmonikus, a házasság egyoldalú felbontása nemegyszer elhúzódó konfliktussal jár és morálisan aggályosnak minősül (elsősorban a szétválasztott pár gyermekeinek sorsával kapcsolatos bizonytalanság miatt), ezért ilyen esetekkel csak elvétve találkozhatunk.

(d) *Az apatársi szövetség mint alkalmi megélhetési stratégia.*

(d1.) Gyakori jelenség, hogy a magasabb presztízsű apai ágakhoz tartozó férfiak – pénzügyi nehézségeik miatt – arra kényszerülnek, hogy a szerényebb apai ági múlttal és hírnévvel rendelkező családok ambiciózus, jómódú tagjai közül válasszanak apatársat maguknak, azt remélve, hogy a fiúk után kapott nagy összegű *„juss"*, valamint az azt gyakran kísérő, a házasság kieszközlésére szolgáló pénzajándékok segítségével kilábalhatnak a gazdasági krízishelyzetből. Ha az apatársak közti társadalmi távolság jelentős, és az alacsonyabb presztízsű fél – annak hírnévhozama miatta – áldozatkészen ragaszkodik a *„xanamikimo"* fenntartásához, előfordul, hogy a házasság megkötése után is időről időre kisebb-nagyobb szívességekkel, kölcsönnek vagy a *„juss"* utólagos kiegészítésének álcázott pénzajándékokkal kénytelen gondoskodni arról, hogy apatársa is érdekelt maradjon a *„xanamikimo"* folytatásában. A kevésbé befolyásos apatárstól remélt pénzajándék átadását a fiús apa így is megpróbálhatja kikényszeríteni, hogy ideiglenesen *„visszadobja"*: átmenetileg hazaküldi a menyet vérszerinti családjához, vagyis a *„xanamikimo"* felbontásával járó hírnévveszteség kilátásba helyezésével gyakorol nyomást apatársára.[53] Alkalmanként arra is akad példa, hogy az általa remélt pénzajándékot a magasabb presztízsű, ám anyagi gondokkal küzdő fél nem kölcsönként vagy a *„juss"* kiegészítéseként definiálja, hanem a *„szégyen megfizetéseként"*. Vagyis amellett érvel, hogy az otthonába befoga-

[53] A meny *„hazaküldését"* többnyire valamilyen morálisan elfogadott magyarázattal támasztják alá, amely azonban – legalábbis az említett esetekben – csak a *„juss"* kiegészítésével kapcsolatos követelés elleplezésére szolgál. Kiváló apropó például az, ha a fiatal párnak házasságuk első éveiben még nem született gyermeke, ez ugyanis a szülőket rendszerint aggodalommal tölti el és felveti annak lehetőségét, hogy a meny meddő *(„magtalan")*. Habár a meddőség a fiatal pár bármely tagjához kapcsolódhat, a társadalmi nemek közötti presztízskülönbség (a férfiközpontúság) gábor roma ideológiájával összhangban, legalábbis nyilvánosan elsősorban a nőket nevezik meg a *„magtalanságért"* felelős személyekként.

dott meny szégyent hozott rá és családjára (például azzal, hogy a hűtlenség gyanúját vonta magára), ezért a *„xanamikimo”* és a házasság folytatásának feltételéül szabja, hogy apatársa *„fizesse meg”*, azaz egy bizonyos pénzösszeg átadása révén ellensúlyozza a lánya által okozott nyilvános arcvesztést (szégyent).

(d2.) A *„xanamikimo”* nemcsak akkor szolgálhat alkalmi megélhetési stratégiaként a magasabb presztízsű, ám átmeneti anyagi gondokkal küzdő fél számára, ha fiának *„feleséget hoz”*. A feltörekvő, vagyonos családok valamelyikével kötött *„xanamikimo”* akkor is kifizetődő lehet, ha a meny a magasabb presztízsű apatárs lánya. Ilyenkor nem ritka, hogy a lányt adó apa által kifizetett *„juss”* csupán csekély összegű és/vagy ugyanő jelentős, titokban átadott pénzajándékot kap azért, hogy elfogadja az alacsonyabb presztízsű fiús szülő apatársi ajánlatát. (A menyet adó apa esetenként épp az esküvő előtt titokban átvett pénzajándék egy részét adja vissza *„jussként”* apatársának.) Ebben az esetben a *politikában* sikeresebb fél számára az általa kifizetett *„juss”* szerény volta és/vagy a fiút adó szülőktől érkező, a *„xanamikimo”* kieszközlésére szolgáló pénzajándékok jelentenek alkalmi „bevételt”.

Az apai ágak lokális vagy regionális presztízshierarchiájában elfoglalt dominanciapozíció tehát egyszerre *politikai* cél és szimbolikus erőforrás. Az apai ági presztízs erőforrás jellegét jól mutatják azok az esetek, amikor a nagyfalusi domináns ág tagjai saját *„első rangúságukra”* hivatkozva kérnek és kapnak az átlagosnál nagyobb összegű *„jussokat”* (és ösztönző pénzajándékokat) a velük létesíthető *„xanamikimókért”* cserébe, vagy *„első rangúságukra”* utalva érik el azt, hogy a fiút adó apatárs egy feltűnően szerény összegű *„jussal”* is megelégedjen.

(d3.) A pénzügyi nehézségekkel küzdő szülők esetenként azért *„hoznak menyet”* egy náluk kevésbé befolyásos, jómódú személytől, hogy *„megegyék” („xan”)* a tőle kapott *„jussot”*. Azaz már az apatársi szövetség megkötése idején elhatározzák, hogy azt hamarosan felbontják, és a *„jussot”* nem, vagy csak részben adják vissza a végleg *„hazaküldött”* meny szüleinek. (Az „apatársi szövetség mint alkalmi megélhetési stratégia” e típusa morálisan stigmatizált, helytelenített gyakorlatnak minősül.)

Szemléletes példája e gyakorlatnak azon *„xanamikimók”* egyike, amelyek létrejöttét (a leendő apatársak közötti, a *„juss”* összegével stb. kapcsolatos egyezkedést), majd felbontását személyesen is figyelemmel kísérhettem. 2002. augusztus 24-én egy kisebb csoport gyűlt össze az egyik *„második rangú”* nagyfalusi család udvarán: a negyvenes évei legvégén járó családfő (Márkó[54]), az ő egyik lánya és annak – a nagyfalusi domináns ághoz tartozó, anyagi nehézségekkel küzdő – férje (Péter), akik legidősebb fiúknak[55] akartak *„feleséget hozni”*, Márkó három fia, valamint egy, a szomszédos települések egyikén élő, alacsony presztízsű családból származó, jómó-

[54] Márkó abból a *„második rangú”* nagyfalusi ágból származik, amelynek tagjai rendszerint marginális jelentőségű résztvevői a *politikának* és szerény körülmények között élnek.

[55] Az alábbiakban bemutatott házasság a leendő férj második házassága. Első feleségét szülei nem sokkal azelőtt küldték vissza annak vér szerinti apjához, mindenekelőtt azért, mert az nem tudott eleget tenni azon ígértének, miszerint a 10.000 dollár *„juss”* első felét 2002. augusztus 23-ig kifizeti.

dú férfi, aki lányának keresett férjet. A jelenlévők több mint másfél órán át beszélgettek a férfiak között megszokott témákról – melyik városban dolgoztak legutóbb építési vállalkozókként stb. –, majd közülük hárman: Péter és Márkó legidősebb fia, valamint a szomszédos településről érkezett, leendő apatárs autóba ültek, és a közeli megyeszékhely egyik étteremben egyeztettek a tervezett *„xanamikimo”* részleteiről. (Márkó legidősebb fia beszerzőként vett részt a beszélgetésben, azt remélve, hogy az apatársi szövetség megkötését elősegítő közvetítői tevékenységét a felek majd sikerdíjként értelmezett pénzajándékkal /*„mita”*/ jutalmazzák.) Miután a koraesti órákban visszaértek Nagyfaluba, az egyeztetés tovább folytatódott Márkó irányításával, aki először a hatszemközt lezajlott beszélgetés részleteiről kérdezte őket (*„Na, sar perelpe kode butji?”* ‘Na, hogy zajlik majd le ez az ügy [szó szerint: munka]?’). Majd figyelmeztetésként azt mondta: *„Ha megsegít a Jóisten, hogy tegyétek össze azokat a gyerekeket, csak szeretetből lehet. Ha valakinek van valami kifogása, haragja a másikkal szemben, akkor inkább ne is csináljátok. Akkor ne válasszátok egymást xanamikának.”* Mivel az érintett felek készen álltak a *„xanamikimo”* megkötésére, már csak az esküvő tervezett időpontjának kitűzése, valamint annak megvitatása volt hátra, hogy Péter mekkora *„jussra”* tartana igényt. Súlyos anyagi nehézségei miatt Péter mielőbb szerette volna megkapni a *„jussot”*, ezért augusztus legvégét javasolta az esküvő időpontjául, amit azonban a leendő apatárs túlságosan közelinek talált és elutasított, arra hivatkozva, hogy ennyi idő alatt nem készülnek el a lányával adandó *„rend ruhák”*. Végül abban állapodtak meg, hogy az esküvőre 2002. szeptember 20-án kerül majd sor. Péter ezután amellett érvelt, hogy 15.000 amerikai dollár *„jussot”* kér, mégpedig két részletben: 10.000 dollárt az esküvő napján, a fennmaradó 5.000 dollárt pedig 2002 karácsonyán. A lányt adó apa azonban nem akart ilyen nagy összeget kifizetni egy olyan *„xanamikimo”* kapcsán, amelynek tartóssága még bizonytalan, ezért arra hivatkozva, hogy fiának hamarosan autót kell vásárolnia, és egyéb jelentős kiadásai is lesznek, azt javasolta, hogy a fennmaradó 5.000 dollárt majd akkor fizeti ki, ha lánya *„megállapodott”* új családjában, azaz megszületett első fiúgyermeke. Az egyezkedés részeként Márkó fiai igyekeztek meggyőzni a leendő apatársat arról, hogy minél előbb vegye szárnyai alá Pétert és leendő vejét, vagyis dolgozzanak együtt mint építési vállalkozók, és ossza meg velük tapasztalatait, kapcsolati tőkéjét. (Ez utóbbi javaslattal Péter anyagi gondjain igyekeztek enyhíteni.[56])

[56] Márkó a *„xanamikimóval”* kapcsolatos egyezkedés során egyrészt lánya és veje érdekeit képviselte (veje apját ekkor súlyos betegséggel kórházban ápolták), másrészt legnagyobb fiához hasonlóan beszerzőként definiálta magát, azt remélve, hogy némi sikerdíjra tehet szert. A *„xanamikimóval”* kapcsolatos megegyezés megszületését követően azt kérdezte a szomszédos településen élő, leendő apatárstól, hogy nem tudna-e 1.000 dollárt kölcsönadni neki, vagy nem tudna-e valaki mástól kölcsönkérni az említett összeget úgy, hogy annak visszafizetésére a leendő apatárs maga vállal garanciát. Bár e kérés látszólag nem kapcsolódott a *„xanamikimót”* érintő egyezkedéshez, a jelenlévők tudták, hogy Márkó – ha most megkapja – valószínűleg sohasem fogja visszafizetni ezt az összeget, mert valójában nem kölcsönként, hanem az őt jogosan megillető beszerzői sikerdíjként tekint arra. A leendő apatárs azonban az esküvő előtt – óvatosságból, attól tartva, hogy a *„xanamikimo”* esetleges meghiúsulása esetén végleg lemondhat róla – hallani sem akart az 1.000 dollár kölcsönadásáról, ezért arra hivatkozva, hogy szeptember 15-e előtt bizonyosan nem lesz ennyi készpénze, elutasította a kérést.

A 2002. szeptember 20-án megtartott esküvőn a leendő meny apja át is adta az ígért *„juss”* kétharmadát, azaz 10.000 dollárt. Péter azonban fél évvel később *„hazaküldte”* a fiának hozott menyet, arra hivatkozva, hogy a meny viselkedése morális értelemben nem volt kifogástalan (Márkó feleségét idézve: *„Csókolozott más fiúkkal a kapuban, telefont adott* [telefonált] *nekik”* stb.). A házasság és az apatársi szövetség felbontásának valódi oka azonban nem a hűtlenség gyanúja vagy lelepleződése volt, hanem az, hogy az esküvő óta eltelt fél év során Péter felélte a 10.000 dollár *„jussot”*, és ismételten jelentkező pénzügyi problémái megoldását egy újabb apatársi szövetség megkötésében, pontosabban az attól remélt újabb *„jussban”* látta.

A meny *„hazaküldése”* után ezért annak apja hiába követelte Pétertől a 10.000 dollár visszafizetését. Kétségbeesésében az egyik szomszédos településen élő magyar uzsorások segítségért kérte, akik alkalmanként a fizikai erőfölénnyel való fenyegetés eszközét is felhasználják arra, hogy konfliktusmenedzserként segédkezzenek a romák közötti vitás ügyek elrendezésében. A *„hazaküldött”* meny apja 1.000 dollár sikerdíjat ígért nekik arra az esetre, ha visszaszerzik a *„jussként”* átadott 10.000 dollárt – ők azonban végül nem avatkoztak bele a kialakult konfliktusba. Azért nem, mert Márkó jelentős összeggel tartozott az említett uzsorásoknak, akik jövedelmezőbbnek találták a számukra felkínált 1.000 dollár elfogadásánál azt, ha Márkó „jó adósként” továbbra is minden hónapban rendszeresen kifizeti nekik az őket megillető kamatot.

(e) *Az apolitikusság „politikája”: a politikai kockázatkerülést preferáló apatársválasztás.* A *ŕomani politika* apatársválasztásra gyakorolt hatása azonban nem mindig olyan szembetűnő, mint a korábban említett esetekben. Az apatársat kereső férfiak egy része azt tekinti elsődleges céljának, hogy elkerülje a házasságpolitikából fakadó kockázatokat és esetleges veszteségeket (például azt, hogy lányát *„hazaküldjék”* egy ígéretesebb apatársi szövetség lehetősége miatt, vagy azt, hogy az általa adott *„jussot”* utólag ki kelljen egészítenie). Ezért egy olyan, *„jó viselkedésű, szelíd, csendes”*, a sajátjáéhoz hasonló társadalmi státusú férfivel próbál meg *„xanamikimót”* kötni, aki – ugyancsak – kevéssé érdekelt a *ŕomani politikában*, azt remélve, hogy így az apatársi kapcsolat majd kiegyensúlyozottabb, annak jövője pedig kiszámíthatóbb, konfliktus- és problémamentesebb lesz. A *ŕomani politika* tudatos kerülése végeredményben maga is a *politikai* motivációk egyike, amely a *politikai* sikerek eléréséhez szükséges erőforrások tartós hiányával jellemezhető, marginális társadalmi státusú férfiakra és családokra jellemző a leginkább.

Az apatársválasztás esetenként egyéb, a fentieknél ritkábban megfigyelhető motivációkra vezethető vissza.

(f) Előfordul, hogy az apatársi szövetség megkötését kezdeményező fél célja az, hogy hatást gyakoroljon egy olyan *politikai* konfliktusra, amely korábban önmaga és a kiszemelt apatárs, vagy kettejük apai ági felmenői között alakult ki.

(f1.) *Az apatársi szövetség mint a konfliktusmenedzselés eszköze.* Az apatársválasztás hátterében esetenként a béketeremtés szándéka áll. A kezdeményező fél ilyenkor azért dönt épp a felkeresett személy mellett, mert elmérgesedett viszonyuk

normalizálásának eszközeként tekint a házasságkötésre, amelynek roma definíciója – amint arra már utaltam – az apatársak számára lehetővé teszi, sőt, bizonyos fokig elő is írja a rendszeres kapcsolattartást és információcserét. Az apatársi ajánlat ezekben az esetekben a konfliktuslezárás iránti elkötelezettség jele, különösen akkor, ha a menyet a *„xanamikimót”* kezdeményező fél családja adja, hiszen a patrilokalitás elvének köszönhetően ő férje családjához költözik, ezért jóval védtelenebb férjénél apósa és anyósa esetleges inzultusaival szemben. Itt csupán egy példát említek e stratégia alkalmazására.

A nagyfalusi feltörekvő, *„második rangú”* apai ág legbefolyásosabb tagja – Jankó – 2001-ben bekövetkezett haláláig elsősorban maga felügyelte és koordinálta a fiai által kötött apatársi szövetségeket. (Egyik fiát idézve: *„Ő igazgatta az útjainkat, ő intézte az egész családot”*.) Negyedik fia – Mitri – legkisebb lányát az 1990-es évek közepén egy olyan befolyásos férfi – Gabi – egyik unokájához adta feleségül, aki családjával együtt a Nagyfalu melletti települések egyikén élt és ott *„első rangúnak”* számított.

A két család között azonban nem ez volt ez első *„xanamikimo”*. Gabi egyik lánya korábban épp Jankó családjába került menynek: Jankó egyik unokája vette őt feleségül, házasságukból két lánygyermek született. Gabi lányát azonban nem sokkal a két család közötti, második apatársi szövetség megkötése után, 1995-ben *„rossz viselkedése”* – bizonyított hűtlensége – miatt Jankóék végleg *„hazaküldték”* szüleihez. Mivel ezt a lépést szégyenteljes *politikai* inzultusként értelmezte, néhány nappal később Gabi válaszul – indoklás nélkül – ugyancsak *„hazaküldte”* Mitri legkisebb lányát (akinek ekkor még nem volt gyermeke), és *„levágta”* a vele kötött apatársi szövetséget. A két családot tehát már nem kapcsolta össze *„xanamikimo”*, viszonyuk pedig a válások miatt látványosan megromlott.

2001-ben Mitri újfent férjhez adta legkisebb lányát, ezúttal a nagyfalusi domináns ág egy olyan tagjának unokájához, aki a közelmúltban a *politikában* csak szerény individuális sikereket ért el. Az esküvő – szokatlan módon – a söktetésekhez hasonlított, mert a leendő apatársak Nagyfaluban egyáltalán nem *„tettek asztalt”*, vagyis nem hívták meg legközelebbi rokonaikat és barátaikat azért, hogy közös étel- és italfogyasztás kíséretében velük együtt ünnepeljenek, csupán Budapesten – ahol a leendő férj és annak családja élt és kereskedett ideiglenesen – került sor egy rövid, szerény költségvetésű összejövetelre. Az ilyenkor megszokott vendéglátás elmaradását Mitri részéről az indokolta, hogy e *„xanamikimo”* megkötését – saját értelmezését idézve – csak *„átmeneti megoldásnak”*, figyelemfelkeltésnek szánta. Célja az volt, hogy azok a jelenlegi apatársánál befolyásosabb férfiak, akikkel szívesebben létesített volna *„xanamikimót”*, végre nyíltan megfogalmazzák: hajlandóak-e apatársi szövetséget kötni vele, és ezért mekkora *„jussot”* kérnek. E stratégia részeként több alkalommal elterjesztette Nagyfaluban és annak környékén azt a hírt, hogy legkisebb lányával kiugróan magas – 40.000–50.000 német márka (5.101.818–6.377.273 forint) – *„jussot”* is hajlandó adni.

Jankó, aki ekkor már hatvanas évei legvégén járt, és súlyos betegsége miatt nem utazott el fiával és lányunokájával Budapestre, az esküvő napján a Nagyfaluhoz

közeli megyeszékhelyen váratlanul összetalálkozott Gabival. (Viszonyuk 1995 óta semmit sem javult. Az eltelt 6 év során egyáltalán nem keresték egymás társaságát és a nyilvános társadalmi összejöveteleken sem szóltak egymáshoz.) Jankó, tartva attól, hogy idős kora és betegsége miatt később már nem lesz módja konfliktusuk rendezésére, halála után pedig Gabi és családja majd fiain vesz elégtételt a *politikában*, felajánlotta Gabinak, hogy egy harmadik apatársi szövetség révén tegyenek pontot a két család közötti viszály végére. Apatársi ajánlatát, amelynek egy jelentős összegű *„juss"* is részét képezte, az anyagi gondokkal küzdő Gabi örömmel elfogadta. Ezért másnap hajnalban, amikor Mitri hazaért a Budapesten megszervezett esküvői *„asztalból"*, Jankó azonnal visszaküldte őt Magyarországra azért, hogy hozza vissza tegnap férjhez adott, legkisebb lányát és bontsa fel a megkötött *„xanamikimót"*, mert Gabi családjában lánya *„jobban fog állni"*. Habár Mitri úgy gondolta, hogy *„amíg él, nem fog Gabival egy asztalban ülni"*, tiszteletben tartotta apja kérését, és hazahozta lányát, majd nem sokkal később férjhez adta Gabi családjába. Az esküvő és az apatársi szövetség megkötése után Jankó azt mondta neki: *„Na, fiam, most már nyugodtan halok meg, mert minden úgy lett, ahogy akartam. X-en* [azon a Nagyfalu melletti településen, ahol Gabi él] *nektek már nem maradt haragosotok."* Jankó nem sokkal ezután – 2001. március 13-án – elhunyt.

E rövid esettanulmány amellett, hogy rávilágít a házasságpolitika dinamikájára és gerontokrata jellegére, nemcsak az „apatársi szövetség mint a konfliktusmenedzselés eszköze" motivációval kapcsolatban szolgál szemléletes példaként, hanem két további szakaszhoz is kapcsolódik. Ezek az alábbiak: „Az apatársi szövetség mint a társadalmi-státus-mobilitás és a hírnévgyarapítás eszköze" (c2. típus); illetve „Az apatársi szövetség felbontása vagy ideiglenes felfüggesztése mint szankció" (lásd később).

(f2.1.) *Az apatársi szövetség és annak felbontása mint politikai inzultus és a társadalmi távolság újratermelésének eszköze*. Előfordul, hogy a *ŕomani politikában* sikeres férfiak egyike azt a látszatot keltve kezdeményez *„xanamikimót"* egy vele korábban konfliktusba keveredett, nála kevésbé befolyásos személlyel, hogy nézeteltérésüknek már nem tulajdonít jelentőséget. A felkeresett férfi, bár maga is tisztában van azzal, hogy az apatársi ajánlat akár a saját nyilvános megszégyenítésére irányuló *politikai* inzultus része is lehet, gyakran nem tud ellenállni a *„xanamikimótól"* remélt hírnévhozamnak, és vállalja az annak megkötésével járó kockázatot. A kezdeményező fél azonban már előre elhatározza, hogy az apatársi szövetséget rövidesen felbontja, vagyis *„visszaveszi"* lányát/unokáját vagy *„hazaküldi"* a nemrég hozzájuk érkezett menyet, és az ezzel járó nyilvános megszégyenülés révén próbál elégtételt venni apatársán a konfliktusuk kiindulópontjának tekintett, korábban elszenvedett sérelemért. (Például azért, mert a közelmúltban mindketten megpróbáltak megvásárolni egy értékes ezüstpoharat, ami végül a most hoppon maradó apatárshoz került.) Ez a stratégia csupán annyiban tér el a (d3.) pontban említettől, hogy az előre eltervezett válás motivációja a jelen esetben nem a *„juss"* megszerzése, illetve visszafizetésének elutasítása, hanem a hírnévrombolás.

(f2.2.) *Az apatársi szövetség felbontása vagy ideiglenes felfüggesztése mint szankció*. A házasság felbontását gyakran nem tervezik el előre. Aszimmetrikus

apatársi kapcsolat esetén a befolyásosabb fél nemegyszer azért dönt a házasság megszüntetése vagy felfüggesztése (azaz a meny ideiglenes *„hazaküldése”* vagy saját lányának *„hazahozatala”*) mellett, hogy viszonozzon egy olyan, saját személyét vagy szűkebb családját érintő, súlyos arcvesztéssel járó inzultust, amelyet apatársa már a *„xanamikimo”* megkötése után követett el. (Lásd az /f1./ szakasz esettanulmányát.) E konfliktusok egy része esetében megoldást jelenthet a *„szégyen megfizetése”*, vagyis az inzultust elszenvedő, magasabb presztízsű félnek átadott pénzajándék. A házasság végleges felbontása vagy ideiglenes szüneteltetése, valamint az előbbiek kilátásba helyezése akkor is gyakori szankció, ha az alacsonyabb presztízsű apatárs által ígért *„juss”* nem, vagy csak részben érkezik meg a megbeszélt határidőre.

Kiváló példával szolgál erre Mîndra esete, aki 2000-ben 13 évesen ment férjhez a nagyfalusi domináns ág egyik legbefolyásosabb családjába. Mîndra apja és apai nagyapja ugyanezen ághoz, ám annak egy másik olyan szegmenséhez tartozott, amelynek tagjai ugyancsak jelentős sikereket értek el a *ŕomani politikában*. A *„xanamikimo”* elsődleges motivációja – mindkét fél részéről – a két család közötti társadalmi közelség és együttműködés megerősítésének igénye volt.

A *„juss”* összegével kapcsolatos alku során a leendő apatársak abban állapodtak meg, hogy Mîndrával apja 15.000 német márkát (2.002.258 forintot) ad majd, ám pillanatnyi anyagi nehézségei miatt azt kérte, hogy ennek kifizetését halasszák el az első gyermek megszületéséig. A leendő férj családja – bár a késleltetett *„juss”*-átadást rossz néven vette, a két család közötti *politikai* szövetség jelentőségét szem előtt tartva – elfogadta a javaslatot. Mîndra apjának átmeneti pénzügyi nehézségeit pontosan érzékeltette az a tény, hogy az ilyenkor megszokottnál kevesebb ruhaneműt – csupán 6 *„rend ruhát”*, 4 szvettert és 5 blúzt, valamint néhány kisebb értékű kiegészítőt – adott lányával, annak ellenére, hogy a legbefolyásosabb nagyfalusi családok egyikében talált férjet számára.

2001-ben megszületett a fiatal pár első gyermeke – egy kisfiú –, ami nagy örömmel töltötte el a hozzátartozókat. Mîndra apja azonban ekkor sem tudta kifizetni a korábban megígért *„jussot”*. A kialakult helyzet a férj családja számára egyre kellemetlenebbé, rosszindulatú pletykák és ironikus megjegyzések tárgyává vált. (Csak egyet idézve ezek közül: *„X* [a férj apai nagyapja] *oda jutott* [a vele köthető *„xanamikimók”* értéke akkorát esett]*, hogy már juss nélkül is hoz menyet!”*) A *„juss”*-átadás ismételt elhalasztása ugyanis azt a látszatot keltette, mintha a két család közötti viszony feltűnően aszimmetrikus lenne – mégpedig Mîndra családjának javára. Vagyis azt sugallta, hogy a férj rokonai azért törődnek bele a *„juss”* hiányába, mert jobban ragaszkodnak a *„xanamikimo”* fenntartásához, mint Mîndra apja és családja. A halogatást ezért a férj családja saját *politikai* jelentőségének és presztízsének megkérdőjelezéseként, megszégyenítő passzivitásként értelmezte. Jól mutatja ezt a férj apai nagyapjának – Bánónak – alábbi, indulatos mondata: *„Én és a családom, meg a xanamikimo, amit velünk csinált, nem érünk annyit, hogy a föld alól is előteremtse ezt a pénzt* [a *„jussot”*]*?!”* Az apatársak viszonya így egyre feszültebbé vált.

Bánó több okból is úgy érezte, hogy a kialakult helyzet nincs összhangban a lokális presztízsviszonyokkal, ezért jelentős, nyilvános arcvesztéssel jár számára. Egyrészt azért, mert szerinte saját családja sikeresebb és befolyásosabb a *politikában* Mîndra apai nagyapjáénál. Másrészt azért, mert nagyobbik fiának csupán egyetlen fia született, vagyis abban a családban, amelybe Mîndra beházasodott, csak egy menynek volt hely. Ez a tény rendszerint felértékeli a *„xanamikimo"* lehetőségét – feltéve, hogy a leendő férj családja vonzó „célpont" az apatársat kereső lányos apák szemében. Harmadrészt azért, mert bár az ígért *„juss"* összege – különösen a férj családjának társadalmi presztízséhez viszonyítva – szerénynek mondható, Mîndra apja még az első gyermek megszületése után sem tudta kifizetni azt. (Annak ellenére sem, hogy e gyermek fiú lett – ami rendszerint nagymértékben hozzájárul a házasság és a *„xanamikimo"* véglegessé válásához.) Végül azért is, mert Mîndra egyedüli lánygyermek volt testvérei között, vagyis apjának csupán egyetlen *„jussot"* kellett kigazdálkodnia. A Mîndra férjét és annak családját ért szégyen mértékét jól mutatja, hogy még a szomszédságukban élő magyarok egy része is meglepetten vette tudomásul a *„juss"* kifizetésének elmaradását. Egyikük szavait idézve: *„Nagy szégyen ez, még a magyarok is azt beszélik és mondják X-nek* [a férj apai nagyapjának]*, hogy 'Na, a ti menyetek* [Mîndra] *egyetlen lány a családban* [saját testvérei között]*, négy fiú* [testvére] *van, más két-három lányt is kifizet* [ad velük *„jussot"*]*, ezek* [Mîndra szülei] *meg azzal az eggyel sem adtak nektek semmit!'"*

Bánót eközben titokban többen megkeresték apatársi ajánlatukkal, azt tanácsolva, hogy az őt ért szégyenre való tekintettel *„küldje haza"* Mîndrát, és inkább velük kössön *„xanamikimót"*. A potenciális apatársak mindegyike ígéretet tett arra, hogy az esküvő napján a teljes *„jussot"* kifizeti, és nagyobb összeget (40.000 német márkát /5.101.818 forintot/ stb.) helyezett kilátásba annál, mint amennyit Mîndra apja ígért. Bánó csalódottságát csak fokozták a szomszédságában ekkortájt kötött olyan *„xanamikimók"*, amelyek esetében az övénél szerényebb presztízsű fiús családok hiánytalanul megkapták a korábban megígért *„jussot"*. Egy, a Mîndra férjével szemben lakó, kifejezetten szerény körülmények között élő, a *politikában* kevéssé sikeres férfi például kisebbik fiának *„vett feleséget"* úgy, hogy apatársa 15.000 USD-t adott át neki *„jussként"* az esküvő alkalmával – vagyis jóval többet, mint amennyit Mîndra apja saját lányával ígért. Bánó elkeseredését pontosan érzékelteti, hogy több roma beszélgetőtársam szerint azért nem mert elmenni egyik befolyásos unokatestvére unokájának – 2001. január 2-án megtartott – esküvőjére, mert tudta, hogy ott a meny apja nyilvánosan 30.000 német márkát ad át apatársának, és *„irigyelte ezt a jussot"*, illetve tartott attól, hogy Mîndra apjának halogató stratégiája miatt inzultusok sorával kell majd szembesülnie. A *politikára* általában jellemző versengő összehasonlítás logikájának megfelelően Bánó az előbb említett két *„xanamikimót"* is arra utaló jelként értelmezte, hogy Mîndra apja nem tiszteli őt eléggé, és nem becsüli meg azt, hogy apatársi szövetséget köthetett vele és családjával.

Ezért Bánó 2001 karácsonya után úgy döntött, hogy *„hazaküldi"* Mîndrát annak apjához. (A pár kisfia ezután is a férj és családja otthonában maradt.) Gábor roma beszélgetőtársaim egyikét idézve: *„Büszkeségből küldték vissza, a hír* [az

arcvesztéssel fenyegető pletykák] *miatt, hogy ne verjék ezzel az orrukat* [ne csúfolják ki őket a *„juss”* elmaradása miatt]*”*. Annak ellenére döntöttek így, hogy Mîndra ekkor már ismét állapotos volt. A *„hazaküldés”* után néhány nappal azért, hogy rosszallását és elszántságát még nyilvánvalóbbá tegye, Bánó *„új feleséget hozott”* Mîndra volt férjének. A *„xanamikimo”* és a házasság lezárása, valamint az új meny váratlan megjelenése végül hatásosnak bizonyult: két héttel később, 2002 elején Mîndra apja kifizette az ígért *„jussot”*, Bánóék pedig *„hazaküldték”* az időközben elvett új feleséget és *„visszavették”* Mîndrát, aki nem sokkal később egy lánygyermeknek adott életet.

(g) *A házasság és felbontása mint a konfliktusmegelőzés eszköze*. Egyesek azért kezdeményeznek *„xanamikimót”*, majd bontják fel azt hamarosan, mert így szeretnék biztosítani, hogy az általuk ténylegesen kiszemelt személlyel később megkötött apatársi szövetség valóban tartós és zavartalan legyen. Miért van szükség erre?

A „Ne vedd el a menyem!” stratégia. A köztiszteletben álló, befolyásos férfiak között néhány olyan is akad, aki fiúunokája válása után – különösen, ha a válás konfliktusba torkollott és arcvesztéssel járt számára – egy rövid ideig úgy tekint annak korábbi feleségére, illetve úgy beszél róla nyilvánosan, mintha az még mindig az *„ő menye volna”*. E gyakorlat célja a *politikai* erődemonstráció – roma beszélgetőtársaim egyikét idézve: *„Ezzel is akarják mutatni, hogy kik ők, és milyen hatalmasok”* –, ami átmenetileg negatív hatást gyakorol a korábbi meny újraházasodási lehetőségeire. A volt menyet ugyanis ilyenkor a fiaiknak feleséget kereső férfiak nagy része hosszú ideig (esetenként évekig is) elkerüli, mert tart attól, hogy ellenkező esetben magára vonja a korábbi, tekintélyes após – elsősorban verbális inzultusokban megnyilvánuló – haragját.[57]

Az „Elvetted a menyem!” stratégia. Gyakran folyamodik egy, a fentihez hasonló stratégiához az néhány *„erőteljes”* Maros megyei férfi, akik *„elsősorban a mita után* [a más gábor romáktól érkező – nemegyszer kikényszerített – pénzajándékokból] *élnek”*, és nem riadnak vissza a fizikai erőszakkal való fenyegetéstől, rendkívül ritkán pedig annak alkalmazásától sem. E stratégia lényege, hogy e férfiak fiuk korábbi feleségének újraházasodása után felháborodást színlelve arra hivatkoznak, hogy *„elvették a menyüket”*, akire ők korábban jelentős összeget (5.000–10.000 dollárt vagy akár ennél is többet) költöttek, ezért csak azután hajlandóak végleg lemondani róla és elállni a kilátásba helyezett szankcióktól, miután az új férj és családja ezt az összeget „visszafizette” nekik. Részben e morálisan stigmatizált, alkalmi megélhetési stratégiával magyarázható,[58] hogy az *„elsősorban a mita után élő”* családokkal kötött apatársi szövetséget több beszélgetőtársam is kockázatosnak

[57] Hasonló stratégia, hogy a *ŕomani politikában* kifejezetten sikeres, tekintélyes férfiak egy része fia válása esetén elvárja korábbi apatársától, hogy az lányát csak azután adja férjhez, miután ő már új feleséget talált fiának. Ez a gyakorlat ugyancsak a házasságpolitika része, és a versengő összehasonlítás egy eseteként értelmezendő: a fiús szülő célja ugyanis saját *politikai* súlyának és erőfölényének demonstrálása, valamint a korábbi apatárs burkolt megszégyenítése.

[58] Részben pedig azzal, hogy e családok számos tagja előszeretettel kér időről időre különféle pénzajándékokat azért, hogy ne bontsa fel a *„xanamikimót”*.

tekintette, mivel a házasság és a *„xanamikimo”* esetleges felbontása ilyenkor nem csupán konfliktussal, hanem gyakran jelentős kiadással is jár. Az *„elsősorban a mita után élő családokból”* hazaküldött menyek újraházasodási esélyei ezért roszszabbak az átlagosnál. (E családok apatársi ajánlatainak visszautasítása legalább ennyire kényes és kockázatos döntés. A nem kívánatos apatársjelölt közeledésének elhárítását célzó, egyik gyakran alkalmazott stratégia az, hogy a lányos szülők arra a – kitalált, szégyenteljes és ellenőrizhetetlen – tényre hivatkoznak, hogy lányuk *„bepisil, ezért még nem mehet férjhez”*.)

Jó néhány olyan szülő, aki lányát ismételten férjhez akarja adni, ám utoljára a fent említett két csoportba tartozó férfiak valamelyikével kötött – kudarcba fulladt – apatársi szövetséget, az alábbi stratégiát választja: sietve új *„xanamikimót”* köt egy nála jóval alacsonyabb presztízsű, rendszerint a lakóhelyétől távol élő családdal, majd – egy mondvacsinált okra hivatkozva – rövidesen felbontja azt. E stratégia célja, hogy ily módon *„lemossa lányáról korábbi férje nevét”*. Vagyis az, hogy nyilvánvalóvá tegye a lánya iránt érdeklődő potenciális apatársjelöltek számára, hogy már nem kell tartaniuk a korábbi após haragjától,[59] hiszen az időközben okafogyottá vált. Ekkor ugyanis a magasabb presztízsű/az *„elsősorban a mita után élő”* előző apatárs már nem hivatkozhat arra, hogy *közvetlenül* az ő egykori menyét vették feleségül, hiszen a kérdéses menynek azóta már másik férje is volt.[60] Megjegyzendő, hogy a rövid életűre tervezett *„xanamikimo”* kapcsán kiszemelt családfők jelentős része maga is sejti, hogy a neki címzett apatársi ajánlat mögött nem a hosszú távú elkötelezettség és kooperáció vágya húzódik meg. Többségük azért fogadja el azt mégis, mert tudja: előfordulhat, hogy az ajánlattevő valódi terve végül meghiúsul, és a vele létesített *„xanamikimo”* mégis tartós marad.

Kati esete kiváló példaként szolgál arra, hogy milyen intenzív aggodalmak társulhatnak a befolyásos korábbi após személyéhez, és azok hogyan hatnak a *„hazaküldött”* meny újraházasodási esélyeire. Kati a legbefolyásosabb *„első rangú”* nagyfalusi családok egyikének tagja, aki az 1990-es évek végén ment férjhez apja egyik apai nagybátyja egyetlen fiához 20.000 német márka *„juss”* kíséretében. Házassága azonban kudarcba fulladt – mindenekelőtt férje *„rossz viselkedése”* (családján belüli konfliktusai, indulatkezelési problémái és anyagi nehézségei) miatt –, ezért a közeli rokonság ellenére apósa három alkalommal is *„hazaküldte”* Katit vérszerinti apjához, ideiglenesen felfüggesztve a *„xanamikimót”*. 2000-ben, amikor mindkét fél belátta, hogy ez az apatársi szövetség már nem tartható fenn,

[59] A tekintélyes korábbi apóstól származó, nyilvános verbális inzultusoktól, vagy az *„elsősorban a mita után élő családok”* által megfogalmazott „kártérítési igénytől” és az ezt nyomatékosító fenyegetésektől stb. Amint azt terepmunkám során több alkalommal is megfigyelhettem, az e tárgyú aggodalmak gyakran elegendőek ahhoz, hogy a potenciális apatársak elálljanak az apatársi ajánlat megfogalmazásától.

[60] A vő – roma beszélgetőtársaim kifejezését idézve – *„felszabadítására”* ugyancsak akad példa. Az *„elsősorban a mita után élő családokból”* származó feleségek visszaküldése esetén előfordul, hogy a fiús szülők oly módon „bátorítják” a fiúk iránt érdeklődő lányos apákat, hogy rövid időre *„xanamikimót”* kötnek egy náluk alacsonyabb presztízsű családdal, majd rövidesen felbontják azt – így próbálva meg *„lemosni”* fiúkról korábbi apósa nevét.

megegyeztek annak végleges felbontásában. Annak ellenére, hogy a válás hírének igyekeztek minél nagyobb nyilvánosságot biztosítani, a következő hónapokban Kati apját rendre elkerülték azok a férfiak, akik fiúknak feleséget kerestek. Mindenekelőtt azért, mert kételkedtek abban, hogy a *„xanamikimót”* valóban visszavonhatatlanul felbontották (ne feledjük, apósa korábban három alkalommal is *„visszavette”* Katit), és nem akartak konfliktusba kerülni Kati volt apósával amiatt, hogy *„elveszik korábbi menyét”*. Mivel hónapokig egyetlen komoly érdeklődő sem jelentkezett Katiért, apja és korábbi apósa úgy döntöttek, hogy *„hitre mennek”*, vagyis az egykori nagyfalusi „cigánysort” a faluval összekötő hídon önmagukra és gyermekeikre mondott, halált és egyéb szerencsétlenségeket kilátásba helyező, feltételes önátkok kíséretében *„megesküsznek arra”*, hogy a köztük létrejött *„xanamikimót”* végleg lezártnak tekintik. A nagy nyilvánosság előtt lezajlott rítus során Kati apja kijelentette, hogy többé nem adja vissza Katit apai nagybátyja családjába, nagybátyja pedig megfogadta, hogy soha többé nem veszi őt vissza menyként. Az itt elhangzó feltételes önátkok a válás visszavonhatatlanságának nyomatékosítását, illetve hitelesítését szolgálták. Habár szokatlan tárgya miatt e *„hitre menés”* meglehetősen szégyenteljesnek számított, mivel a megszokottnál nagyobb nyilvánosságot biztosított két közeli rokon konfliktusának és kudarcba fulladt *„xanamikimójának”*, Kati apjának nem maradt más választása. A lánya iránt érdeklődő, ám apatársi ajánlatuk megfogalmazásától mindeddig vonakodó férfiak ugyanis csak ezután hitték el, hogy nem kell tartaniuk Kati korábbi apósának haragjától.

Kati apja azonban nem érte be ennyivel. Azért, hogy még nyilvánvalóbbá tegye lánya „függetlenségét”, nem sokkal e *„hitre menés”* után férjhez adta őt egy olyan, alacsony társadalmi státusú családba, amely a közeli megyeszékhelyen élt, jelentős összegű – 30.000 német márka – *„jussot”* ígérve vele. (A *„juss”* kifizetését az első gyermek megszületéséhez mint feltételhez kötötték.) Kati ismételt férjhez adása nélkülözött minden megszokott külsőséget: vendéglátásra, közös étel- és italfogyasztásra csak a leendő férj családja házában, szűk körben került sor. Roma beszélgetőtársaim egyike szerint e házasság célja az volt, *„hogy vegyék ki Katit ebből a névből, az X-nek* [korábbi apósának] *a nevéből, hogy ne úgy emlegessék, hogy az X-nek a menye, hanem legyen neki egy más férje, menjen egy más családba és vegyék le róla ezt a nevet (…), hogy utat nyissanak neki egy másik xanamikimo felé”*. Egy másik értelmezést idézve: *„Ezért is adta férjhez egy szegény cigányhoz az apja Katit, hogy vegye le a nevet, vegye le a Katiról azt a nevet, hogy ő X-nek* [korábbi apósának] *a menye volt”*. Kati apja és apai nagyapja azonban ezt a *„xanamikimót”* eleve csak rövid életűre tervezte, ezért az esküvőt követő harmadik napon végleg *„visszavették”* őt új férjétől, abban bízva, hogy így már könnyebben találnak neki olyan férjet, maguknak pedig olyan apatársat, aki *„rangilag”* és *„helyzetileg”* is illik hozzájuk. Kati végül 2002 húsvétján a nagyfalusi domináns ág egyik befolyásos, a *ŕomani politikában* sikeres családjába került feleségnek.

A fent említett *„hitre menés”*, valamint Kati stratégiai – a korábbi após *„nevének lemosását”* szolgáló – újraházasítása ugyanazt a célt szolgálta. Azt, hogy az

egykori apatársak – roma beszélgetőtársaim szavait idézve – végleg *„felszabadítsák a menyet”*, azaz Katit.

Mivel a befolyásos férfiakkal köthető apatársi szövetségekért intenzív verseny folyik, akadnak olyan jómódú, ambiciózus férfiak, akik épp azáltal próbálnak meg hírnévre szert tenni – vállalva az ezzel járó konfliktust –, hogy szándékosan figyelmen kívül hagyják a köztiszteletben álló egykori apósok azon kijelentését, miszerint volt menyüket még mindig a „sajátjuknak” tekintik, és feleségül kérik őt fiúk számára. Ez a – burkolt provokációként értelmezhető – stratégia azonban csak akkor lehet sikeres, ha az azt alkalmazó személy *„megbírja a menynek a volt apósát”*, vagyis ha maga is sikeres annyira a *politikában*, hogy menedzselni tudja – képes tompítani, viszonozni, vagy egyszerűen figyelmen kívül hagyni – a korábbi após verbális inzultusait.

A *„xanamikimók”* létrehozásával kapcsolatos, imént bemutatott motivációk is jól szemléltetik, hogy a gábor romák számára az apatársválasztás vagy a *„juss”* összegéről folyó egyezkedés miért tehet szert *politikai* jelentésre és jelentőségre, és hogy az apatársak egy része miért nem lehet egészen biztos abban, hogy az általa megkötött szövetség valóban tartós és harmonikus lesz, és nem csupán valamely rövid távú *politikai* manőver része.

3.2.3.3.5. A szülők által szervezett gyermekházasság egyik oka: az apatársi szövetségekért folyó verseny

E szövetségek egy részére – az azoktól remélt különféle előnyök (a státusmobilitás, a presztízsemelkedés, a *politikai* pártfogás stb.) miatt – beszélgetőtársaim a társadalmi viszonyok menedzselésében és reprezentálásában fontos szerepet játszó etnicizált trófeákként tekintettek, a házasságpolitikát pedig a *ŕomani politika* egyik szimbolikus küzdőtereként értelmezték. Habár a számottevő *politikai* ambícióval rendelkező férfiak nagy hangsúlyt helyeznek arra, hogy minél befolyásosabb személlyel köthessenek apatársi szövetséget, vagyis az általuk létesített *„xanamikimo”* hírnévhozama minél jelentősebb legyen, csak egy részük járhat sikerrel, mivel az ilyen apatársak korlátozott forrást képeznek. Ezzel magyarázható, hogy a velük köthető apatársi szövetségekért gyakran bontakozik ki intenzív verseny. Beszélgetőtársaim egyikét idézve: *„ol ŕoma marănpe andră lehte”*, vagyis a ‘gábor romák verekednek [küzdenek, versenyeznek] értük [a befolyásos, tekintélyes apatársak kisajátításáért]’. E fejezetben amellett érveltem, hogy a gyermekházasságok egyik hangsúlyos motivációja épp a házasságkötéssel egy időben létesített apatársi szövetségekért folyó tulajdonlási verseny, vagyis végső soron a *ŕomani politika*.

A minél előnyösebb *„xanamikimók”* keresése nem egy szűk elit – a legbefolyásosabb családok stb. – privilégiuma. Épp ellenkezőleg: a *ŕomani politikában* szerény sikereket elérő férfiak többsége is hangsúlyosan törekszik arra, hogy a – társadalmi és apai ági státusa, kapcsolati tőkéje alapján – számára elérhető

„xanamikimók” közül a lehető legígéretesebbet válassza, és ennek köszönhetően pozitív elmozdulást idézzen elő saját társadalmi és gazdasági sikerességének megítélésében, vagy legalábbis újratermelje jelenlegi helyzetét.

Részben e szövetségek *politikai* jelentőségével és vonzerejével, illetve korlátozott elérhetőségével magyarázható, hogy a házasságkötés során a gáborok nem várják meg, hogy gyermekeik betöltsék a Polgári Törvénykönyv által előírt életkort. Közelebbről a szülők azzal kapcsolatos félelmével, hogy – miközben gyermekük nagykorúságára várnak – mások kötnek apatársi szövetséget azzal a családdal, amelyet kiszemeltek gyermekük és önmaguk számára, így *„elszalaszthatják a legkedvezőbb apatársi ajánlatokat”*, *„lemaradnának a jó apatársakért folyó versenyben”*, vagyis a reméltnél szerényebb sikereket érnek el a házasságpolitikában. Számos beszélgetőtársam megjegyezte, hogy a generációk intenzív társadalmi és gazdasági egymásrautaltságnak köszönhetően a *„xanamikimóktól”* remélt előnyök kisajátítása a fiatalok és szüleik/nagyszüleik közös érdeke. E motiváció nemcsak a gábor romákra jellemző Romániában. A különbség politikája mint motiváció jelentőségéről Bitu – Morteanu (2010: 99) is említést tesznek azon munkájukban, amely a romániai romák és a korai házasság kapcsolatát vizsgálja: „Hangsúlyoznunk kell, hogy a korai házasság nem mindig az adott csoport hagyományaira és kultúrájára vezethető vissza, akadnak olyan helyzetek, amikor a társadalmi-gazdasági státus és a családok közötti versengés – a hírnév – az elsődleges oka a kiskorúak közötti házasság létrejöttének…”.

Gábor beszélgetőtársaim számos olyan kidolgozott ideológiát tartottak számon, amelyek a gyermekházasság elkerülhetetlenségének alátámasztására hivatottak. Gyakran hivatkoztak például arra, hogy e gyakorlat a szűzen való férjhezmenetelhez társított, megkülönböztetett társadalmi jelentőség miatt elkerülhetetlen, mivel az érintetlenség védelme alapvető erkölcsi érték és kötelesség, ám annak megóvása az életkor előrehaladtával egyre nehezebb. Mások amellett érveltek, hogy a gyermekházasság hatékony eszköze annak, hogy a tízes éveikben járó fiatalokat megóvják a többségi társadalom tinédzser tagjaira gyakran jellemző, morálisan stigmatizált olyan magatartásformáktól, mint a drog- és az alkoholfogyasztás, a szerencsejáték-függőség, vagy a szexuális partnerek gyakori cseréjéből *(„kurvaság”)* származó nemi betegségek. A gyermekházasság népszerűségét számos beszélgetőtársam arra vezette vissza, hogy az már évszázadok óta jelen lévő, tiszteletreméltó és fontos *„hagyomány”* etnikai csoportjukban, amely hozzájárul ahhoz, hogy *„igazi romák” („ćaće ŕoma”)* maradhassanak. A fenti magyarázatokat gyakran egészítette ki egy olyan érv, amely nem a fiatalok életkorára, hanem a házasságok megszervezett voltára, vagyis a szülői/nagyszülői felügyelet kérdésére fókuszál. Ennek lényege, hogy a fiatalok párválasztással kapcsolatos kompetenciája még csekély, vagyis egyedül képtelenek lennének a megfelelő társ kiválasztására, ezért óhatatlanul szüleik és nagyszüleik segítségére szorulnak.

3.2.3.4. „Phirajimo” (‘viselkedés’) és „patjiv” (‘becsület, tiszteletreméltóság, társadalmi megbecsülés’)

Beszélgetőtársaim értelmezése szerint az egyént a társadalom többek között a társas interakciók során tanúsított *„phirajimo”* – szó szerinti fordításban: társas ‘viselkedés’ – alapján tekinti többé vagy kevésbé *„patjivalónak”*/*„patjivalinak”*, azaz becsületes, tiszteletre és társadalmi megbecsülésre érdemes személynek.[61] A *„patjiv”*terminus kimondásával egyidejűleg ismerőseim gyakran megérintették arcukat mutatóujjukkal – pontosabban orcájukat, ahol az arcpír jelentkezik –, ily módon is utalva arra, hogy ha valaki meg akarja őrizni *„patjivját”*, annak kerülnie kell a nyilvános megszégyenülést. Sok esetben ugyanez a mozdulat kíséri a *„Nem szégyelled magad?!”* számonkérő kérdést is.

A *„patjiv”* interaktív: a másokkal folytatott kommunikáció kontextusában létrehozott, karbantartott és manipulált minőség. Annak mértékét az alapján határozzák meg, hogy az egyén[62] mennyire tartja tiszteletben a társas viszonyok és interakciók menedzselését koordináló gábor roma etikát. Azokra a személyekre, akik az említett etika gyakori figyelmen kívül hagyása miatt csupán csekély társadalmi megbecsülésre és tiszteletre tarthatnak igényt, beszélgetőtársaim olyan szófordulatokkal utaltak, mint a *„tele xalah lehki patjiv”* ‘leette [elveszítette] saját *patjivját*’.

A *„patjiv”* roma fogalma, valamint az annak megkonstruálásáért és megóvásáért tett erőfeszítések a személyközi interakciók elemzése során Goffman (1967) által kidolgozott „arc” *(„face”)*, illetve „arcmunka” *(„facework”)* terminusok segítségével ragadhatóak meg a legpontosabban. Amellett érvelek, hogy a *„patjiv”* esetünkben hangsúlyos – de korántsem egyedüli – eleme a gábor roma individuális arc fogalomnak, az annak kialakításáért és karbantartásáért tett erőfeszítések az arcmunka kategóriájába tartozó gyakorlatok, a goffmani értelemben vett *„line”* (minta, szerep; Goffman 1967: 5) pedig a *„patjiv”* esetében azonos a társas viszonyok és interakciók menedzselésének etikájával. (Lásd még a 17. fejezetet.)

Milyen szervezőelveket foglal magában a társas viszonyok és interakciók menedzselésének gábor roma etikája? A *„patjivalóság”*/*„patjivaliság”* kritériumai többek között az alábbiak:

– *„Nem eszi meg más pénzét, poharát vagy házát”* – törekszik üzleti tisztessége és szavahihetősége *(„patjiv le lovengi”)* megőrzésére: eleget tesz a gazdasági ügyletekkel kapcsolatos megállapodásokból fakadó kötelezettségeinek (hitelező-

[61] *„Pal o phirajimo źal e patjiv”* ‘A *patjiv* a *phirajimo* után jár [az előbbi az utóbbitól függ]’. A *„patjiv”* terminus szinonimájaként a gábor roma dialektusban gyakran használatosak olyan kifejezések, mint a *„činste”* (román *„cinste”* ‘becsület’, ‘tisztesség’); a *„steme”* (román *„stimă”* ‘tisztelet’); az *„unqre”* (román *„onoare”* ‘becsület’, ‘tisztesség’, ‘tisztelet’), az *„obrazo”* (román *„obraz”* ‘arc’, ‘orca’) vagy a *„lemezo”* (‘lemez/pofalemez’, voltaképpeni jelentése: arc, orca). A *„patjivalo”* hímnemű, amíg a *„patjivali”* nőnemű melléknévi alak. Habár itt erre nem térek ki, a *„patjiv”* fogalma társadalminemileg differenciált.

[62] A *„patjiv”* fogalma nemcsak individuumokhoz, hanem családokhoz és apai ágakhoz is kapcsolódhat.

ként nem akadályozza meg vagy késlelteti a zálogtárgy kiváltását akkor, ha annak tulajdonosa hajlandó teljes adósságát és a kamatot hiánytalanul visszafizetni stb.); a presztízstárgyak és egyéb javak értékének felbecsülése során részrehajlás nélkül foglal állást; nem él a megtévesztés vagy a fizikai erőfölényre támaszkodó megfélemlítés eszközével azért, hogy áron alul jusson hozzá valamely vagyontárgyhoz, megkárosítva ezzel az eladót, vagyis kerüli a tisztességtelen haszonszerzés lehetőségét; hitelezőként tartózkodik az olyan magas kamatok megállapításától, amelyek morálisan stigmatizáltnak, ezért kerülendőnek számítanak és nem kényszeríti rá a kölcsön törlesztésére képtelen adósát arra, hogy az eladja házát és albérletbe költözzön stb.;

– *„Nem veszi el másnak a menyét”*; *„Nem bújik bele más xanamikimójába”* – pénz formáját öltő ösztönző ajándék segítségével nem próbál meg rávenni valakit arra, hogy bontson fel egy nemrég megkötött eljegyzést vagy *„xanamikimót”* azért, hogy a megajándékozott végül vele – vagyis az ajándékozóval – létesítsen apatársi szövetséget stb.;

– *„Nem szereti meg más feleségét”* – tartózkodik a házasságtöréstől, a hűtlenségtől, elkerülve annak egyik gyakori következményét: a *„házrontást”*, vagyis a házasság és a *„xanamikimo”* felbontását;

– *„Či kărăl laźavo khanjikahkă”* ‘Senkinek sem csinál szégyent’ – azaz kerüli a mások nyilvános társas képét fenyegető, megszégyenüléshez vezető verbális inzultusokat (például a hírnévromboló pletykákat), a *politikai* diskurzus résztvevőjeként tartózkodik mások nyílt *„leblamálásától”* (kigúnyolásától) stb.;

– *„Amende e patjiv źal, na e zor”* ‘Közöttünk a *„patjiv”* jár [az a használatos], nem az erő’, *„Nem használja* [nem emeli] *a kezét másra”* – tiszteletben tartja az egyéni autonómiát: az individuális cselekvési és döntésszabadságot, azaz társas kapcsolatainak menedzselése során elutasítja a fizikai erőfölényre épülő megfélemlítést és a tettlegességet, emellett tartózkodik az agresszió olyan formáinak használatától is, mint amilyen a morálisan stigmatizált rontás, az átkozás vagy a szidalmazás;

– *„Del patjiv sakonehkă, del le manušăngo respekto”* ‘Megadja mindenkinek a [társadalmi neme, státusa stb. alapján járó] tiszteletet, tiszteli az embereket’;

– a szolidaritás, az osztozás és a segítségnyújtás etikája által preferált döntéseket hoz a rokonait, barátait és ismerőseit érintő krízishelyzetekben: kapcsolati tőkéje és készpénztartaléka egy részét mozgósítva a rászorulók segítségére siet halálesetek, kórházi ápolással járó, súlyos betegségek esetén, vagy akkor, ha az előbb említettek összeütközésbe kerülnek a hatóságokkal;

– törekszik a vallásos – mivel a gábor romák többsége a Heted Napot Ünneplő Adventista Egyház tagja, többnyire az adventista – életvezetési stratégia irányelveinek követésére, valamint a nem roma törvények betartására;

– a gazdasági és társadalmi (válással, *„juss”*-visszafizetéssel stb. kapcsolatos) konfliktusok menedzselése során a szociabilitás etikájában foglalt értékpreferenciáknak megfelelően dönt, illetve ad tanácsot, vagyis kerüli saját személyes érdekeinek túlzott előtérbe helyezését stb. (Lásd még e fejezet 3.1. szakaszát.)

A számottevő *„patjivval”* rendelkező személyt szívesen látják vendégül a legtöbb családi *„asztalban”*/háztartásban, keresik a társaságát a nyilvános társadalmi összejöveteleken (virrasztókban, esküvői *„asztalokban”*), vagyis *„nem húzolkodnak tőle”*, megbíznak üzleti szavahihetőségében, ezért könnyebben kap kölcsönt, és bátrabban kötnek vele apatársi szövetséget, illetve kérik ki tanácsát a gazdasági és társadalmi konfliktusok menedzselése során. Az alábbiakban csupán egy, a *„patjiv”* társadalmi jelentőségét hangsúlyozó kommentárt idézek: *„Kana sîn le patjiv, rakhăl vi love, sîn le vi unare, vi źanel kă kaj del duma – kode phenen: ‘Da! Manuš-i’!”* ‘Amikor van *„patjivja”* valakinek [masc.], pénzt is talál [kap kölcsön másoktól], tisztelik is, azt is tudja, hogy mihez szóljon hozzá – azt mondják [rá]: „Igen! Ez ember!”’

A szociabilitás etikájához kapcsolódó magyarázatok szerint a *„patjiv”* társadalmi jelentőségét egyetlen vagyontárgyé, valamint a legbefolyásosabb gábor férfiakkal köthető apatársi szövetségeké sem múlja fölül.[63] Pontosan szemléltetik ezt az alábbi szófordulatok, amelyek gyakran hallhatóak a társadalmi értékek fontossági sorrendjét tematizáló – például virrasztói – diskurzusokban: *„A patjiv az első, az maradjon tiszta”*; *„Împărato-j tjo barimo, de te’l laśo/šukar vi tjo phirajimo!”* ‘Fejedelmi a nagyságod, de a viselkedésed is jó/szép kell, hogy legyen!’; *„Jó a gazdagság, de ha nincs meg a becsület, akkor nem ér semmit”*; *„Sar e patjiv na-j či taxta, či love”* ‘Sem a pohár, sem a pénz nem olyan értékes, mint a *patjiv*’; *„Savo na phiralpe mišto, hiába sî le duj taxta, či kărăn lehkă taxta panź banivure”* ‘Akinek nem jó a viselkedése, annak hiába van két pohara, mert azok öt banit sem érnek’; *„Na-j love te potjinel tele e patjiv”* ‘Nincs az a pénz, amiért a *patjivot* meg lehetne vásárolni’.

Az alábbiakban néhány, a pénz és vagyontárgyak formáját öltő gazdagság, valamint a *„patjiv”* viszonyát tematizáló, hosszabb kommentárt idézek.

> *Ha az ember már odajut, hogy adóssága van, és nincs mit tegyen, akkor eladja a poharát, kifizeti az adósságot, s megmarad a becsülete. Mert akkor azt mondják a cigányok: „Na, látod? Eladta a poharát, és megfizetett mindenkinek! Nem ette meg senkinek a pénzit!” Ez többet ér, mint a pohár!! Kă kodo taxtaj numa ekh rezerva-j. (...) The amară ŕoma pengo hangšujo pe patjiv thonah le, örökké! The kana na-j patjiv, akkor kodoleh tele dikhle.* (‘Mert az a pohár csak egy tartalék. /…/ És a gáborok a hangsúlyt örökké a *patjivra* helyezték! Amikor valakinek nincs meg a *patjivja*, akkor azt lenézik.’) (2005/03/19)

> *Ol love rodel le ekh manuš, thol le grămada, źanel te tjăltul le: źanel te xal andră leh, źanel te pel, źanel te kărăl pehkă khăra, te kărăl avere, de kana na-j patjiv ekhă manušăh, či kărdah ol love th’ ol avere khanči*! (‘Az ember

[63] Ez az értékpreferencia valószínűleg nem független attól a ténytől, hogy amíg a különbség politikájában csak kevesen lehetnek igazán sikeresek, a *„patjiv”* jóval többek számára elérhető.

megkeresi a pénzt, halomba rakja, el tudja költeni: tud enni belőle, tud inni, házat tud építeni belőle és vagyontárgyat [poharat vagy fedeles kupát] vásárolni, de amikor egy embernek nincs *patjivja*, nem csinál [nem ér] a pénz és a vagyon semmit!') (2002/08/25)

A következő kommentár amellett érvel, hogy azok, akik karbantartják saját nyilvános társas képüket és eközben másokét is tiszteletben tartják, a virrasztói *politikai* diskurzus során rendszerint számíthatnak arra, hogy beszélgetőtársaik sem folyamodnak arcfenyegető stratégiák alkalmazásához velük szemben.

Visszaadják [szemedbe mondják] *neked, hogyha igaz, hogy jól viselkedtél: „Igaz, hogy építettél a fiadnak egy házat, vagy kettőt, s férjhez adtad a leányodat, adtál egy jó jussot neki. Jól viselkedtél! Nemes vagy! Úriember vagy! Szépen beszélsz! Nem rossz a szád! (…) Nem használtad a kezedet másra! Nem vetted el a másiknak a pénzit! Nem etted meg a másiknak a keresettyit!" Az többet ér, hogyha úgy viselkedtél, s ezek mind megvannak, amit lesoroltam, mint amelyiknek van a nagy pohara, s a fele adósságba* [akkor adóssága van, amely felér a pohár becsült értékének a felével]. *S akkor doronggal, s mindenkit vágja el* [mások arcérzékenységére való tekintet nélkül, saját *patjivjával* mit sem törődve vesz részt a *ṙomani politikában*: hivalkodóan dicséri önmagát és nyíltan megszégyenít, lenéz másokat]. (2003/01/06)

A fenti idézetek azt sugallják – sőt, esetenként nyíltan állítják is –, hogy a *politikai* sikerek anélkül, hogy az azokat elérő személyt *„jó viselkedésűként"*, ennek következtében pedig *„patjivalóként"/„patjivaliként"* tartanák számon, semmit sem érnek – a helyzet azonban differenciáltabb ennél. A szociabilitás etikájának gyakori figyelmen kívül hagyása, vagyis a *„patjiv"* relatív hiánya ugyanis önmagában nem teszi semmissé a házasságpolitika terén vagy a presztízstárgygazdaságban elért eredményeket, kétségtelenül olyan faktor azonban, amely hatást gyakorol azok társadalmi megítélésére.

Vegyük figyelembe, hogy a *politika* jórészt etnicizált résztvevői kerettel rendelkező – etnikai értelemben relatíve homogén és zárt – szimbolikus küzdőtereket foglal magában, az itt elért eredményeket pedig csak e roma csoport tagjai definiálják értékként. Ezért a *politikai* teljesítmény hírnévvé és társadalmi megbecsüléssé alakítása során a gáborok mindenekelőtt egymás – „társszerzői" – közreműködésére és jóindulatára számíthatnak. Vagyis az értékes presztízstárgyat vásároló vagy a befolyásos férfiak egyikével *„xanamikimót"* létesítő egyén elsősorban saját etnikai csoportja tagjaitól remélhet pozitív visszaigazolást – azoktól, akik közül jó néhányan maguk is versenytársai a *politikában*, ezért gyakran ambivalens érzésekkel szemlélik eredményeit.

A *„patjiv"* jelentős mértékben megkönnyíti – hiánya pedig megnehezíti – a házasságpolitika terén vagy a presztízstárgygazdaságban mutatott teljesítmény elismertetését és társadalmi sikerré konvertálását, vagyis annak elérését, hogy azt más

gábor romák a remélt mértékű megbecsüléssel és hírnévvel jutalmazzák. Vagyis a *„patjivalóként”* számon tartott férfiak *politikai* teljesítménye könnyebben talál pozitív társadalmi visszhangra, akadálytalanabbul nyeri el a versenytársak rokonszenvét és elismerését (köztük azokét, akiket az egyén valamely szimbolikus küzdőtéren vagy a *politikában* általában maga mögé utasított).[64] Részben ezzel magyarázható, hogy beszélgetőtársaim a *„patjivnak”*, valamint az azzal kapcsolatos nyilvános arcmunkának és arcérzékenységnek kitüntetett jelentőséget tulajdonítottak. A *politikai* siker tehát maga is hangsúlyosan interaktív minőség: mások jóváhagyó közreműködése, vagyis „társszerzősége” nélkül nem jöhet létre és nem válhat tartóssá. (Lásd még a 17. fejezetben írottakat.) Mindenekelőtt a presztízstárgygazdaságban és a házasságpolitika terén elért teljesítmény társadalmi sikerré konvertálásában betöltött – katalizátorszerű – szerepének köszönhető, hogy a *„laśo phirajimo”* (‘jó viselkedés’) és a *„patjiv”* olyan morálisan támogatott minőségek, amelyek felhalmozásáért intenzív verseny folyik a *politikai* ambícióval rendelkező egyének és családok között, akárcsak az, hogy ezt a versenyt magam is a *politika* egyik értékarénájának tekintem.

Az egyénnek, illetve apai ági felmenőinek tulajdonított *„patjiv”* mértéke nem függetlenek egymástól. Ha a felmenők *„phirajimója”* számos kívánni valót hagy maga után, az *politikai* ambícióval rendelkező leszármazottaik számára is arcfenyegető szimbolikus „hagyatéknak” minősül: erre utalva riválisaik megszégyeníthetik őket, vagyis a *politizálás* eszközeként használhatják azt. Az apai ági felmenőktől „örökölt”, számottevő és a leszármazottak által újratermelt *„patjiv”* ugyanakkor szimbolikus erőforrásként hasznosulhat. (Lásd a 4. fejezetet.) A *„patjiv”* példája is jól mutatja az egyén és apai ági felmenői közötti *politikai* egymásrautaltság és kölcsönhatás mértékét és jelentőségét a gáborok között.

3.2.4. A *politika* stratégiai marginalizálása, stigmatizálása és szimbolikus leértékelése

Amint arra már utaltam, a szociabilitás etikája és a *ŕomani politika* egyaránt fontos és társadalmilag támogatott szervezőelvek, amelyek gyakran kölcsönösen megvilágítják és magyarázzák egymást. A társadalmi elismerés és a tiszteletreméltóság felhalmozásáért versengő férfiak számára az egyik legfontosabb kihívás az, hogy e két szervezőelv között úgy „egyensúlyozzanak”, hogy azok ne kerüljenek konfliktusba egymással az egyéni döntéshelyzetek során. Esetünkben tehát – eltérően például a Stewart (1998: 28, 34, 39) által vizsgált magyarországi másári közösségtől – a különbség politikája nem minősül veszélyes, kiküszöbölendő anomáliának vagy rendellenességnek, épp ellenkezőleg: a *politika* szimbolikus küzdőterein elért eredmé-

[64] Emellett a társadalom által az egyénnek „kölcsön adott” *„patjiv”* számottevő *politikai* jelentőségre tehet szert, a különbségtétel alapjává válhat akkor is, ha két hasonló gazdasági és társadalmi státusú személy vagy család *politikai* sikerességének, presztízsének az összehasonlítása a cél.

nyek is hangsúlyos és nagyra becsült elemei a társadalmi sikeresség fogalmának. Ezzel összhangban gábor beszélgetőtársaim a társadalmi és gazdasági viszonyok ideális modelljének nem az egyenlőséget tekintették, hanem a szociabilitás etikája és a különbség politikája közötti harmónia/egyensúly megteremtését. Amint arról már esett szó, egyetlen roma ismerősöm sem azonosította a szociabilitás etikájának követését vagy az egyéni autonómia tiszteletben tartását az egyenlőség fogalmával. Ahogyan többen is megfogalmazták: pusztán abból, hogy mindenki *„csak a saját udvarán parancsolhat”*, még nem következik az, hogy a férfiak egyenlőek lennének egymással, sem pedig az, hogy egyenlőeknek kellene lenniük.

Akadnak azonban olyan diszkurzív gyakorlatok, amelyek – ha kontextusukból kiragadva, önmagukban szemléljük azokat, látszólag – arra utalnak, hogy a gáborok a *politikát* és az annak nyomán kialakuló különbségeket morálisan helytelenítik és elutasítják. Az alábbiakban amellett érvelek, hogy e gyakorlatok maguk is a *politika*, közelebbről a diszkurzív *politikai* arcmunka részei, amelyeket a beszélő saját *politikai* törekvései szolgálatába állít.

(a) *A politika stratégiai marginalizálása.* E gyakorlatok egyike, hogy a nagyfalusi feltörekvő *„második rangú”* ág tagjai előnyben részesítik a vallásos – az adventista életvezetési stratégiával, a szakrális egalitarianizmussal stb. kapcsolatos – témákat a nagyfalusi virrasztókban. (Lásd bővebben a 4. fejezetben, illetve e fejezet 14. lábjegyzetét.) E gyakorlat célja nem a *politika* morális ellehetetlenítése vagy felszámolása, hiszen e feltörekvő ág tagjai maguk is hatalmas összegeket költenek arra (presztízstárgyakra, apatársi szövetségekre stb.), hogy a *politika* értékarénáiban minél sikeresebbek legyenek, és ily módon megkérdőjelezzék a domináns nagyfalusi ág tekintélyét. A feltörekvő ág *„második rangú”* tagjai csupán azért alkalmazzák a *politika* esetenkénti stratégiai marginalizálását, hogy ily módon a diszkurzív *politikai* (ön)reprezentációt a saját *politikai* érdekeikhez és céljaikhoz „igazítsák”. Vagyis elkerüljék a *„nemzetezést”* és az ahhoz kapcsolódó megszégyenülést, valamint korlátok közé szorítsák a domináns nagyfalusi ág nyilvános önpanteonizációját, megnehezítve lokális *„első rangúsága”* újratermelését.

(b) *A politika stratégiai stigmatizálása.* Akadnak olyan férfiak, akik marginális társadalmi és gazdasági helyzetük miatt nem tudnak részt venni a *politikában*, ezért az ebből fakadó arcvesztést úgy próbálják meg racionalizálni, hogy alapjaiban megkérdőjelezik a *politika* létjogosultságát. Másként fogalmazva – sohasem nyilvánosan – amellett érvelnek, hogy a presztízstárgygazdaság vagy a jelentős hírnévhozammal kecsegtető *„xanamikimókért”* folyó verseny csupán *„felesleges”*, *„értelmetlen”* és *„żungalo”* (‘rossz’, értsd: kártékony) gyakorlatok, amelyek konfliktusok soráért felelősek és gyakran vezetnek a családok anyagi helyzetének ellehetetlenüléséhez (például eladósodáshoz). Az ide sorolható, gyakran különcként: *„magyaros viselkedésűként”*, *„nem igazi romaként”* gúnyolt férfiak saját nyilvános társas képük megóvása érdekében folyamodnak a *politika* stratégiai morális stigmatizálásához, azt remélve, hogy így legalább részben elhatárolódhatnak attól a marginális pozíciótól, amelyet a *politika* világa kijelöl számukra. E férfiak egyike nemcsak az őt kedvezőtlen színben feltüntető *politikát* utasította el, hanem számos egyéb *„gábor roma*

hagyományt" is: fiúgyermekét – az általános gyakorlattal ellentétben – gimnáziumba járatja a közeli megyeszékhelyen (lányait azonban nem), csak elvétve látogatja a *politika* központi színtereit (a virrasztókat), tudatosan, a szimbolikus elhatárolódás eszközeként nem a Nagyfaluban domináns adventista, hanem a csak néhány helybéli tagot számláló Jehova Tanúi közösséghez csatlakozott, és előszeretettel gyűjt és olvas olyan természettudományi ismeretterjesztő kiadványokat, amelyek tanulmányozását a legtöbb, általam ismert gábor roma haszontalannak tartja. Másként fogalmazva: látva azt, hogy a társadalmi sikeresség általánosan elfogadott gábor roma fogalmához tartozó kritériumoknak nem, vagy csak szerény mértékben tud megfelelni, saját pozitív társas képe kialakítása során olyan tulajdonságokat (iskolázottság stb.) részesít előnyben, amelyek elsősorban a nem roma többségi társadalomra jellemzőek, ott minősülnek keresettnek és nagyra becsültnek.

(c) *A politikai sikerek stratégiai szimbolikus leértékelése.* Végül a harmadik gyakorlattípus a nyelvi formulák egy olyan gazdag készletéhez kapcsolódik, amelyek a leggyakrabban a virrasztókban és más összejöveteleken szerveződő férfitársalgás során hallhatóak.

Amint arra a 17. fejezetben majd részletesen kitérek, a nyilvános öndicséret – a saját *politikai* sikerek nyílt, kendőzetlen enumerációja a virrasztókban stb. – a szociabilitás etikája által helytelenített gyakorlat, amely egyszerre veszélyezteti a beszélő, illetve a hallgatók jelentős részének pozitív társas képét. Ideális esetben a méltató szavak egy másik jelenlévőtől (apatárstól stb.) származnak, elhangzásukra pedig a „címzett" a szerénység diszkurzív markereiként értelmezett formulákkal, valamint azzal válaszol, hogy közvetlenül ezután vagy a társalgás egy későbbi pontján *„visszadicséri"* az őt korábban méltató személyt. E formulák jelentős része alkalmas arra, hogy a *politikai* (ön)reprezentációval kapcsolatos roma társadalmi egyezményeket (kontextualizációs fogódzókat stb.) nem ismerő szemlélő számára azt sugallja: a *politika* és az annak nyomán kialakuló különbségek jelentéktelenek és társadalmilag nem támogatottak. A másoktól érkező dicséretre reagáló formulák közül ide sorolhatóak például az alábbiak: *„Me na som baro! O Del-i o baro kaj inkărăl amen! Ame numa manuš năkăžime sam!"* 'Én nem vagyok nagy [ember]! Az Isten a nagy, aki megtart bennünket! Mi csak nyomorult emberek vagyunk!'; *„Me na som bulibašî! Amaro bulibašî o laśo Jezušî-i, vov-i o bulibaśî akana!"* 'Én nem vagyok *„faluvezető"*! A mi *„faluvezetőnk"* a jó Jézus, ő a *„faluvezető"* most!'; *„Me na som baro! O laśo Del-i o baro. Me na som khanči anglo laśo Del. Ko Del-i sakonfelo!"* 'Én nem vagyok nagy [ember]! A Jóisten a nagy. Én semmi vagyok az Isten előtt. Az Istennél van minden!'; *„Muŕo Del-i o barvalo! The o Jezušî! Me ande muŕo čeledo, mulcumij le Devlehkă, the ande muŕo Jezušî som barvalo!"* 'Az én Istenem a gazdag! És Jézus! Én a saját családomban, köszönöm az Istennek, és Jézusban [a belé vetett hit miatt] vagyok gazdag!'.

Érdemes megemlíteni két további, a virrasztói társalgás során ugyancsak gyakran használt formulát, amelyek akár azt is sugallhatják (tévesen), hogy a gáborok között a társas kapcsolatok és viszonyok kialakításának domináns szervezőelve az egalitarianizmus. Ezek egyike az *„ame jăkh/phral sam"* 'egyek/testvérek va-

gyunk', amely beszélgetőtársaim szerint a társadalmi közelség olyan dimenzióira utal, mint az „egy lokális közösséghez", „egy szomszédsághoz", „egy roma csoporthoz" stb. tartozás. A másik formula a *„Phrala!"* 'Testvér!' megszólítás, amelynek két használati kontextusa különíthető el.[65] Egyrészt a gyülekezeti élet, ahol e kifejezés az adventista gyülekezethez tartozás markere: a hívők így szólítják meg egymást, illetve utalnak egymásra. A másik a *politikai* diskurzus, amelynek kontextusban e terminus – akárcsak az *„egyek/testvérek vagyunk"* vagy az előző bekezdésekben említett formulák– a beszélő szerénységének és alázatosságának demonstrálására, pozitív társas képének megóvására hivatott, vagyis a nyilvános *politikai* arcmunka része.

Egyetlen beszélgetőtársam sem érvelt amellett, hogy az előző két bekezdésben említett bármelyik formulát szó szerint kellene érteni, ahogyan azt sem állították, hogy azok hűen tükröznék mindazt, amit a beszélő saját és mások *politikai* teljesítményéről, valamint az aktuális presztízsviszonyokról gondol. Bár szótári jelentésük akár azt is sugallhatná, hogy e formulák a *politikától* való elhatárolódás és a férfiak közötti egalitarianizmus nyelvi reprezentációi, valójában egyikhez sem kapcsolódik az egyenlőség (mint a társadalmi berendezkedés ideális modelljének) gondolata vagy a *politika* felszámolásának vágya. Szemléletesen példázza ezt a húszas évei végén járó Rupi alábbi mondata, aki az egyenlőség és a *politika* viszonyára vonatkozó kérdésemre meghökkenve így reagált: *„Te azt hiszed, hogy itt* [a gáborok között] *a paradicsomkerte* [édenkert] *van?!?"*

Az *„Egyek/testvérek vagyunk"* és a *„Testvér!"* formulák használatának és jelentésének jobb megértéséhez érdemes elkülöníteni az egyenlőség és a társadalmi távolság/közelség fogalmait, valamint megkülönböztetni az utóbbi két típusát. A horizontális társadalmi távolság/közelség olyan viszony, amelyben a „kemény" vagy „puha" hierarchiák nem játszanak meghatározó szerepet (ilyen például a szomszédság, a barátság vagy az egy lokális közösséghez tartozás), amíg a vertikális társadalmi távolság/közelség fogalmához sorolható kapcsolatoknak (ilyen az intézményi struktúrákban elfoglalt pozíciók jelentős része, valamint a nagyfalusi apai ágak *„rang"*-rendszere) az említett hierarchiák hangsúlyos szervezőelvei.

A (c) szakaszban bemutatott formulák a horizontális társadalmi közelség reprezentációi, amelyek nem kérdőjelezik vagy szüntetik meg, csupán néhány pillanatra háttérbe szorítják a gábor férfiak és apai ágak közötti presztízskülönbségeket, oly módon, hogy a „beszélő-címzett" kapcsolatának olyan (nem hierarchikus) dimenzióit állítják a középpontba, mint a szomszédság, a nagyfalusiság vagy a (gábor) romaság. Azt, hogy a horizontális társadalmi közelség fogalma és reprezentációi egyáltalán nem zárják ki vagy szüntetik meg a társadalmilag támogatott hierarchiákat, pontosan mutatja az *„egyek/testvérek vagyunk"* és a *„Testvér!"* formulák nyilvános használatához való hozzáférés aszimmetrikus jellege: egyoldalúsága, társadalmipresztízs-érzékeny logikája.

[65] A *„phral"* kifejezés használatáról a Stewart által vizsgált magyarországi másári közösségben lásd: Stewart 1997: 55–56.

E formulákat ugyanis – ellentétben azzal, amit szótári jelentésük sugall – nem használhatja bárki a virrasztói társalgás során. Ha azokat egy, a *politikában* sikeres beszélő egy nála jóval szerényebb eredményekkel rendelkező személynek címezve mondja ki, segítségükkel szimbolikusan *„felemeli” („opră vazdel”)*, *„felrangozza” („opră rangozisarel”)* a címzettet annak köszönhetően, hogy önként lemond a köztük lévő vertikális társadalmi távolság megjelenítéséről, és ahelyett – ideiglenesen – a társadalmi közelség valamely horizontális dimenzióját (lokalitás, etnicitás stb.) hangsúlyozza, kinyilvánítva ezzel saját szerénységét és alázatosságát. Ha azonban az *„egyek/testvérek vagyunk”* vagy a *„Testvér!”* formulákat egy szerény presztízsű férfi mondaná ki egy nála befolyásosabb, a *politikában* sikeresebb személynek címezve, akkor az utóbbi azokat nagy valószínűséggel arcvesztéssel fenyegető, burkolt provokációként, a köztük lévő vertikális társadalmi távolság megkérdőjelezéseként értelmezné, és azokra a beszélő nyilvános megszégyenítésével reagálna. Ezért e formulákat sem a *„harmadik rangú”* nagyfalusi csurárok, sem a feltörekvő, *„második rangú”* ág tagjai nem alkalmazzák a helyi domináns ághoz tartozó férfiaknak címzett nyilvános társalgási hozzájárulásaikban, amíg az utóbbiak gyakran folyamodnak használatukhoz a különféle társadalmi eseményeken.

Az *„egyek/testvérek vagyunk”* vagy a *„Testvér!”* kifejezésekhez való, nyilvános hozzáférés aszimmetrikus jellege jól mutatja, hogy használatuk egyértelműen reflektál az interakcióban résztvevő férfiak közötti presztízsviszonyokra. Továbbá demonstrálja azt is, hogy az egyoldalúan és ideiglenesen „reflektorfénybe állított” horizontális társadalmi közelség nem kapcsolódik az egyenlőség gondolatához. Épp ellenkezőleg: e formulák – a *politikai* arcmunka eszközeiként – maguk is fontos szerepet játszanak a *politikai* különbségek kialakításában, demonstrálásában és újratermelésében.

Miért folyamodnak egyesek e formulák használatához a nyilvános társadalmi eseményeken zajló társalgás során? Amint arra már utaltam, a szerénység és alázatosság demonstrálásának elsődleges célja a tiszteletreméltóság *(„patjiv”)* felhalmozása, amely fontos „katalizátora” a presztízstárgygazdaságban és a házasságpolitikában elért egyéni eredmények társadalmiasításának: másoktól érkező presztízzsel jutalmazott sikerekké alakításának. A szerénység és alázatosság reprezentációi (a szimbolikus önleértékelés, a horizontális társadalmi közelség hangsúlyozása stb.) révén a beszélő kinyilvánítja: tudatosan törekszik arra, hogy a neki címzett dicséret minél kisebb veszteséget okozzon a társalgás többi résztvevőjének pozitív társas képében. Ezért a számos jelenlévőből frusztrációt kiváltó (a megszégyenítő összehasonlítás aktusaként értelmezett), neki címzett méltatás kedvezőtlen hatásait e formulák segítségével önmaga igyekszik „tompítani”, ellensúlyozni. A *politikai* (ön)reprezentáció azon elve, miszerint a dicséret ideális esetben másvalakitől származik, ugyanezt a célt szolgálja: a szociabilitás etikája azért támogatja az indirektség e technikáját a nyílt öndicsérettel szemben, hogy mérsékelje azt a szimbolikus veszteséget, amelyet a befolyásos férfiak *politikai* sikereinek szóba hozása a jelenlévők többsége (a hozzájuk képest szerény eredményekkel rendelkező hallgatók) számára okoz.

Az e szakaszban bemutatott formulák helyes értelmezéséhez elengedhetetlen tehát annak tudatosítása, hogy a kimondott szavakat gyakran másra használják és másként értelmezik, mint amit szótári jelentésük sejtet. Vagyis a szótári jelentés és azon olvasat között, amelyet a beszélő intenciójával kapcsolatban az interakció résztvevői kialakítanak, nemegyszer jelentős disszonancia tapasztalható. Az említett formulák esetében épp ez a helyzet. Azt, hogy azok voltaképpen a *politikai* arcmunka és érdekérvényesítés diszkurzív eszközei, csak akkor érthetjük meg igazán, ha figyelembe vesszük a *politikai* sikerek és különbségek, valamint az azokat megjelenítő nyilvános beszéd kapcsolatának természetét. E viszony részletes bemutatására a 17. fejezetben teszek kísérletet.

4. A nagyfalusi *ŕomani politika* egy dimenziója: a Jankestik és a Pistestik szimbolikus konfliktusa

4.1. Etnicizált szimbolikus földrajz és a lokális dominanciaviszonyok alakulástörténete

Azért, hogy a *politika* dinamikáját még jobban érzékeltetni tudjam, vázlatosan ismertetem a nagyfalusi presztízsverseny legkiélezettebb szimbolikus konfliktusát, amely a helyi domináns (a Jankestik), illetve egy feltörekvő, „újgazdag" ág (a Pistestik) között bontakozott ki az 1970-es évek közepén, és tart e fejezet lezárásának idején is. E konfliktus értelmezéséhez azonban elengedhetetlen, hogy előbb röviden szót ejtsek a gábor romák által kidolgozott etnicizált szimbolikus földrajz néhány eleméről.

4.1.1. A gábor romák – *„amare feli ŕoma"* ('miféle/magunkfajta romák')

Beszélgetőtársaim két kiterjedt apai ágat tekintettek a *politikában* különösen sikeresnek, illetve dominánsnak: a Jankestiket és a Csabestiket. Mindkét ág nevét egy-egy olyan gábor férfi keresztnevéből hozták létre (Jankó, valamint Csabi), akivel – a ma élő leszármazottak értelmezése szerint – az adott ág *politikai* sikertörténete elkezdődött. A ma húszas éveikben járó férfiak többnyire 'Jankó' és 'Csabi' hatodik-hetedik ági leszármazottai. A két ág viszonya azonban nem szimmetrikus. Beszélgetőtársaim többsége – köztük a befolyásos Csabesti férfiak túlnyomó része – amellett érvelt, hogy a Jankestik ága *„az erősebb"*, *„az a legelső"*, *„az van legfelül"*, vagyis ez az ág számít ma dominánsnak a gábor romák között.

4.1.2. *„Trin gava"* ('a három falu')

A ma is ott élő, illetve Erdély más megyéibe innen elköltöző gáborok nagy száma és *politikai* sikeressége miatt a gáborok rendszerint Maros megyét tartják számon etnikai csoportjuk „központjaként". Ezen belül etnicizált szimbolikus földrajzuk egy mikrorégió-szintű *politikai*-társadalmi egységet is elkülönít, amelyet a nagyfalusi gáborok, valamint két másik, Nagyfaluval szomszédos település gábor roma közösségei alkotnak. E mikrorégiót, amelynek domináns gábor közössége a nagyfalusi, rendszerint a *„trin gava"* ('három falu') kifejezéssel nevezik meg. A települések

ezen belüli presztízshierarchiáját szemléletesen érzékelteti a Nagyfaluval szomszédos gábor közösségek egyikének[1] *„faluvezetőjétől”* származó, alábbi kommentár:

> *O dintuno gav-i o Baro gav. Kadala-j o dintuno. Palo Baro gav avelah o X, palo X o Y. Kadala trin gava sah ol trin bară gava, kathe bešenah ol bară ŕoma. The paša kadala trin bară gava maj sah inkă vi aver cine gava, sar sah o W, sar sah o K, sar sah e T. The kadala cine gava resešîlisejle, kă hutjildepe xanamika ande kadala, the kadale manušănca. Hutjildepe xanamika. (...) O Baro gav eligitisarda avri ol saste cine gava, d'othar indulisejla sakonfelo. The vi adjeh kodo-j o dintuno. O Baro gav o dintuno gav-i vi adjeh.* (‘Az első [a *politikában* a legjelentősebb] falu Nagyfalu. Ez az első. Nagyfalu után jön X [a beszélő lakóhelyéül szolgáló] település, X után pedig Y település. Ezek voltak a nagy [a *politikában* a legeredményesebb] faluk, ahol a nagy emberek laktak. E három nagy falu mellett voltak még kis [szerényebb *politikai* jelentőséggel rendelkező] falvak is, amilyen például W, K vagy T település. És ezek a kis faluk részesültek ezekből a nagy falukból, mert apatársi szövetségeket kötöttek az ott lakó férfiakkal. Apatársak lettek. /…/ Nagyfalu kielégítette az összes kis falut [értsd: menyeket adott e településekre], onnan indult mindenféle. És ma is az az első. Nagyfalu az első falu ma is.’) (2004/09/03)

E három lokális közösséget apatársi szövetségek sora, az állandó információcsere és a rendszeres rokonlátogatások, valamint az intenzív társadalmi és gazdasági együttműködés egyéb formái kapcsolják össze. A *„három faluhoz”* tartozó települések számos lakója részt vesz a másik két közösség társadalmi eseményein (halotti rítusokon, esküvőkön, eljegyzéseken stb.), és ha erre felkérést kap, közreműködik a kialakult konfliktusok menedzselésében (például *politikai* brókerként: béketeremtőként), valamint a különféle gazdasági tranzakciókban (presztízstárgy- és hitelügyletekben stb.). Emellett a társadalmi összejövetelekhez kapcsolódó *politikai* diskurzus során rendszeresen szerveződnek olyan alkalmi „frakciók”, amelyek egymást támogató tagjai a *„három falu”* településeiről kerülnek ki. A *politikai* beszéd részét képező genealógiai diskurzus kiváló példa erre. A nagyfalusi Jankestik például gyakran fognak össze a *„három falu”* részét képező egyik település néhány befolyásos tagjával azért, hogy megszégyenítsék a nagyfalusi *„második rangú”*, feltörekvő ág tagjait, vagyis a Pistestiket. Ezt – többek között – úgy érik el, hogy felelevenítik és hosszasan *„dicsérik”* egymás felmenőit és azok *politikai* sikereit, amivel emlékeztetik a Pistestiket saját apai ági presztízsük szerény voltára: egykori felmenőik társadalmi marginalizáltságára, szegénységére és arra, hogy közülük többekhez is a *„rossz* [a szociabilitás etikájával gyakran ellentétes] *viselkedés”* morális címkéje társul. Azzal, hogy a Pistestik ilyenkor hallgatásra kényszerülnek, azaz kiszorulnak *„az apák, nagyapák számolásából”*, vagyis a *„nemzetezésből”*, indirekt módon elismerik felmenőik *politikai* hiányosságait.

[1] E közösség a *„három falu”* egyike.

A *„három falu”* gábor közösségei azonban önálló lokális identitással is rendelkeznek, ezért viszonyukra nemcsak az együttműködés és a társadalmi közelség, hanem a rivalizálás és esetenként a konfliktus is jellemző. A másik két településről érkező, értékes presztízstárgyak megvásárlását például nemcsak az új tulajdonos, hanem lokális közössége is saját *politikai* sikerének tekinti. A *„három falu”* két szerényebb *politikai* jelentőségű településének lakói ugyancsak *politikai* trófeákként tekintenek a domináns nagyfalusi ághoz tartozó, legbefolyásosabb családokkal kötött apatársi szövetségekre. Emellett e két település lakói között a különféle társadalmi eseményeken gyakran alakul ki – nemegyszer hosszas vitába torkolló – egyezkedés arról, hogy (a) a *politikai* sikeresség tekintetében melyik település követi Nagyfalut, illetve arról, hogy (b) annak köszönhetően, hogy lányaik egy részét a másik településre adták férjhez, melyikük járult hozzá nagyobb mértékben a másik település társadalmi presztízsének és jelentőségének gyarapításához. Megjegyzendő, hogy amíg Nagyfaluban a Jankesti ág minősül dominánsnak, a szomszédos települések egyikén a domináns apai ágat Csabesti férfiak alkotják – ez esetenként ugyancsak szimbolikus konfliktushoz (értékelési versenyhez, Harrison 1995) vezet, és a *„három falun”* belüli rivalizálás dinamikájának forrásává válik.

4.1.3. *„Baro gav”* (‘Nagyfalu’)

Beszélgetőtársaim azért, hogy annak társadalmi és *politikai* jelentőségét kiemeljék, Nagyfalura olyan metaforákkal utaltak, mint a gáborok *„fővárosa”*, a *„čentro”* ‘centrum’ és a *„dintuno gav”* ‘az első falu’. Nagyfalu és az ott élő Jankestik társadalmi presztízsének érzékeltetésére hivatott az a gyakorlat is, hogy azokról a Maros megyei gábor közösségekről, amelyek kevésbé eredményesek a *politikában*, ám a múltban a Jankestiktől *„hoztak menyet”* (rendszerint több alkalommal is), gyakran beszélnek úgy, mint e *„xanamikimók”* révén *„ki-/megnemesített”*, *„felemelt”*, *„kibővített”*, azaz az etnikai csoporton belül magasabb presztízsűvé és befolyásosabbá lett településekről.[2] Csak egy kommentárt idézve: *„X*[3] *településnek a fele, az egy ódala innét* [Nagyfaluból] *származott ki. Innét ment ki nagyapámnak a tesvére: leánytesvére, oda ment férjhez, ő kibővítette azt a falut. Aztán ment Z-nek a leánya, az is kinemesítette a falut. Ment nagyapámnak a leánya, az is megnemesítette a falut. Ment az édesapámnak a leánya, az is megnemesítette a falut. Pedig az egy szegén* [a *politika* szempontjából marginális jelentőségű] *falu vót.”* (2000/09/23)

Amint arra már utaltam, a nagyfalusi gábor közösségben több apai ág tagjai élnek együtt. Ezeket beszélgetőtársaim három *„rangba”* sorolták, vagyis az apai ágak lokális presztízshierarchiája három szintet foglal magában. Az *„első rang”*

[2] E diszkurzív stratégiát elsősorban a nagyfalusi gábor férfiak alkalmazzák saját lokális közösségük/apai águk *politikai* jelentőségének demonstrálása érdekében.
[3] Községközpont a megyeszékhelytől 22 km-re észak-keletre.

fogalmát a domináns apai ág tagjaihoz: a köldörár Jankestikhez társítják. *„Második rangúként”* definiálják azt a helyi feltörekvő apai ágat (a Pistestiket), amely az utóbbi négy évtizedben számottevő *politikai* sikereket ért el, valamint egy, a Jankestikhez hasonlóan köldörárként számon tartott apai ág szerény körülmények között élő tagjait.[4] Végül az apai ágak lokális presztízshierarchiájának alján kapnak helyet a helyi csurár ághoz tartozó családok. A presztízsviszonyok fenti értelmezése általánosan elterjedt és széleskörű konszenzusra támaszkodó társadalmi konstrukció Nagyfaluban. Alternatív értelmezéssel terepmunkám során nem találkoztam – függetlenül attól, hogy (a) a beszélő melyik apai ághoz tartozott; (b) e téma a velem folytatott beszélgetések részeként, vagy a romák között zajló diskurzusban került szóba; (c) e beszélgetésekre/diskurzusokra informális helyzetekben vagy a nyilvános társadalmi összejövetelek valamelyikén került sor. Csupán egy, a nagyfalusi apai ágak presztízshierarchiájával kapcsolatos kommentárt idézve:

> *Trin ostajure sîn ando Baro gav le ŕomen. Sîn o dintuno ostajo, save kala meg-i testileg-lelkileg, vagyonilag, mindennek megvannak ezek. Sîn o dujto ostajo, save andre-j xamimé andol bară ŕoma. Akana sîn o trito ostajo, o šalako le ŕomengo!* (‘Három osztálya van a romáknak Nagyfaluban. Az első osztályba azok tartoznak, akik megvannak testileg is, lelkileg is [a *politika* valamennyi értékarénájában sikeresek], mindennek megvannak ezek. Van a második osztály, amelyik beházasodott a nagy emberek családjaiba [az *„első rangú”* családokba]. És van a harmadik osztály, a romák salakja [a hierarchia alján elhelyezkedő apai ág; nevetve mondja]!’) (2001/10/22)

A Jankesi ág lokális dominanciáját számos, a *politikai* diskurzusban gyakran használatos szófordulat jelzi. Ilyen például a Jankestik = a *„dintuno rango”* (‘első rang’); egy középkorú Jankesti ismerősömet idézve: *„ez az első rang. Na. Mint az urak közt a báró család. Tetszik érteni? Na, mi úgy vagyunk. Nagy faj* [apai ág]. *Nemes”*; a *„baro rango”* (‘nagy rang’); a *„baro nemzeto / fajto / vica”* (‘nagy nemzet [apai ág] / fajta [apai ág] / kötél [apai ág]’); a *„bárson nemzet”* (‘bársony [nemes, előkelő] nemzet [apai ág]’); a *„dintuno cego / nemzeto / rădăčina”* (‘első cég / nemzet [apai ág] / gyökér [apai ág]’); a *„tăke le gavehko”* (a ‘falu tőkéje’, vagyis a gyökér, amelyből a lokális közösség létrejött és máig táplálkozik); a *„pharo nemzeto”* (‘nehéz [azaz fontos, befolyásos] nemzet [apai ág]’); a *„talpa / fundacija le gavehki”* (‘a falu talpa / alapja’). A *politikai* szóképek egy másik csoportja (a Jankestik = *„antiko nemzeto”* /‘antik nemzet [apai ág]’/; *„phuro kašt”* /‘öreg fa [apai ág]’/) egyszerre utal arra, hogy a nagyfalusi domináns ág a *politikai* sike-

[4] A továbbiakban a monográfiában a *„második rangú”*/újgazdag/feltörekvő nagyfalusi ág, a *„második rangú”* nagyfalusi családok stb. kifejezésekkel kizárólag a Pistesti ágra utalok. A másik, ugyancsak *„második rangúként”* számon tartott nagyfalusi ág tagjai ugyanis marginális jelentőségű résztvevői a *politikának* (nem rendelkeznek presztízstárgyakkal stb.), emellett létszámuk is csekély.

resség terén hosszabb múltra tekint vissza a helyi feltörekvő, „újgazdag" ágnál, illetve arra, hogy az utóbbinál valamivel régebb óta van jelen Nagyfaluban.

A *„második rangúként" („dujto rango")* számon tartott két nagyfalusi apai ágat rendszerint a *„kăzepeša ŕoma"* ('közepes romák'; *„či sam či bare, či cine"*, 'nem vagyunk sem nagyok, sem kicsik'), a *„kăzepešo rango"* ('közepes rang'), vagy a *„mašodostajuvure ŕoma"* ('másodosztályú romák') terminusokkal nevezik meg.

Végül a helyi csurár ágra, illetve annak az apai ágak lokális presztízshierarchiájában elfoglalt pozíciójára beszélgetőtársaim a *„trito / čorro / cino rango"* ('harmadik / szegény / kicsi rang') és a *„čoŕŕo nemzeto / fajto / vica"* ('szegény nemzet [apai ág] / fajta [apai ág] / kötél [apai ág]'), valamint a *„harmadostajuvure ŕoma"* ('harmadosztályú romák') kifejezésekkel utaltak.

A *„csurár* és a *köldörár* elnevezések (…) foglalkozásnevekre vezethetők vissza: *čurar* 'bőrfeldolgozó, rostás' (<román *ciur* 'szita, rosta'); *kăldărar* 'rézműves, üstkészítő' (<román *căldare* 'üst', *căldărar* 'kazánkovács, rézműves')*"* (Szalai 2009: 28). Amint arra a megélhetési stratégiák elemzése során már utaltam, a mai nagyfalusi csurár családok felmenői főként állati bőrök összegyűjtéséből, feldolgozásából és értékesítéséből tartották el családjukat (emellett egyéb megélhetési stratégiákat is alkalmaztak), a köldörár férfiak pedig – legalábbis részben – különféle fémműves munkákból; vas- és réztermékek készítéséből és javításából vagy bádogosságból tettek szert jövedelemre. A vas- és réztermékek előállítása és értékesítése az 1980-as évek eleje óta folyamatosan veszített gazdasági jelentőségéből, ma pedig már csak néhány idősebb férfi számára jelent alkalmi jövedelemforrást. Ugyanez az állati bőrök feldolgozásáról és értékesítéséről mint megélhetési stratégiáról is elmondható. A csurárként vagy köldörárként számon tartott férfiak túlnyomó többsége terepmunkám idején egyaránt közvetítő kereskedésből élt vagy építőipari vállalkozóként jutott jövedelemhez. Ezért ma e csoportnevek – Szalait (2009: 28–29) idézve – „nem foglalkozásra utaló kifejezésekként, hanem a társadalmi megkülönböztetés kategóriáiként használatosak. (…) A kategorizáció – akárcsak a rang esetében – itt is a leszármazás számontartásában domináns elvre, a patrilinearitásra támaszkodik: a gyermekeket (nemüktől függetlenül) abba a csoportba sorolják, amelynek tagjaként apjukat számon tartják". Megjegyzendő, hogy a *„második rangú"*, egyre jelentősebb *politikai* sikereket elérő nagyfalusi apai ágat beszélgetőtársaim nem sorolták sem a köldörár, sem pedig a csurár családok csoportjába, mivel annak tagjai a múltban elterjedt, fent említett „hagyományos" foglalkozások egyikéhez sem kapcsolhatóak.

A helybeli romák és számos máshol élő beszélgetőtársam véleménye szerint a Jankesti ág névadó elődjeként számon tartott Jankó Nagyfaluba érkezésének idején – a 19. század közepén – csupán egyetlen roma család élt e településen: a paraszti gazdaságokban elhullott állatok tetemeinek összegyűjtésével és az állati bőrök feldolgozásával foglalkozó, vagyis „gyepmesterként" tevékenykedő *„phuro Čurari"*: az 'öreg csurár férfi' és családja. Az akkor húszas évei elején járó Jankó – nem sokkal apja halála után – özvegy édesanyjával együtt egy családi konfliktus következményei elől menekülve telepedett le Nagyfaluban, magával hozva elhunyt

apja presztízstárgyait is. (Az addigi lakóhelyéül szolgáló település a Kis-Küküllő partján található. Egyesek szerint a lakóhelyváltás hátterében Jankó amiatti aggodalma állt, hogy apai nagybátyjai megpróbálják majd áron alul megszerezni, elügyeskedni tőle és édesanyjától az említett presztízstárgyakat.) A visszaemlékezések szerint a Nagyfaluba érkező Jankó és az akkor már ott élő *„öreg csurár gyepmester”* közötti gazdasági és társadalmi erőviszonyok feltűnően aszimmetrikusak voltak: emellett érvel a két férfi életkora és az őket támogató, férfirokonokból álló hálózat nagysága közötti jelentős különbség. Amíg a húszas évei elején járó Jankó nem számíthatott azonnali, hathatós külső támogatásra, vagyis lényegében egyedül érkezett Nagyfaluba, addig az *„öreg csurár gyepmesternek” „öt fia és öt pohara”* volt.[5] A gyepmester egyik leszármazottja szerint, aki ma három pohár tulajdonosa, Jankó letelepedésének idején: *„O baro Čurari sah le panź taxta, the panź śave sah le, the zor sah le. The barvalo sah, kaj či sah či jăkh opral pre lehte and’ol ŕoma! Kade phenlah la vi muŕo dad. Kaj so phendah o phuro Pišta, či xoxadah!”* (‘A nagy csurár férfinek öt pohara és öt fia volt, és hatalma. Gazdag is volt, olyannyira, hogy a [környékbeli] romák között senki sem volt nagyobb nála! Így mondta ezt apám is. Úgyhogy amit az öreg Pista [a Nagyfalu mellett található, a *„három falu”* egyikeként számon tartott település *„faluvezetője”*] mondott, az nem volt hazugság!’)[6] Jankó egykori kiszolgáltatottságát jól mutatja, hogy – a visszaemlékezések szerint – csak azzal a feltétellel telepedhetett le Nagyfaluban, hogy elveszi feleségül az *„öreg csurár gyepmester”* lányát. E házasság tényét – ahogyan a csurár családokkal kötött apatársi szövetségeket általában – Jankó ma élő leszármazottai igyekeznek elhallgatni, illetve – ha a helyi viszonyokat nem ismerő antropológussal először állnak szóba – letagadni, mert a két ág egykori szoros összefonódását a mai presztízsviszonyok tükrében arcfenyegető, szégyenteljes tényként értelmezik. (Ismereteim szerint az utolsó olyan apatársi szövetség, amely a helyi domináns ág és a csurár családok valamelyike között jött létre, az 1980-as évek elején köttetett.) Ugyancsak a tudatos *politikai* amnézia – a következetes témakerülés – segítségével igyekeznek a domináns ág tagjai „elhomályosítani” és marginalizálni azt a tényt, hogy a Jankestik anyai ágon csurár származásúak, akárcsak azt, hogy Jankó letelepedésének pillanatában és egy ideig még azután is a lokális dominanciapozíciót az *„öreg csurár gyepmester”* és annak családja foglalta el. Ez utóbbi múltbeli státusaszimmetriáról a Jankestik és a Pistestik egyetlen olyan társadalmi eseményen sem tettek említést nyilvánosan, amelyen magam is részt vettem. A Jankesti férfiak annak arcfenyegető volta miatt, illetve azért kerülték el e tény szóba hozását, mert az nem egyeztethető össze az önpanteonizáció igényével – ellentmond

[5] A letelepedés említett „forgatókönyve” nem egyedülálló Maros megyében. Nemcsak Nagyfaluról, hanem a *„három falu”* egy másik településéről, valamint egy további Maros megyei faluról is elmondható, hogy a visszaemlékezések szerint az elsőként letelepedő köldörár férfit az akkor már ott élő, gyepmesterként tevékenykedő *„öreg csurár”* és családja fogadta be, illetve vette pártfogásába.

[6] Pista szavait idézve: *„Panź taxta sah le phură Čurarăh, the panź śave (...) Baro ŕom sah o Čurari. Nagyfaluban”* (‘Öt pohara volt az öreg csurárnak, és öt fia. /…/ Nagy ember volt a csurár. Nagyfaluban.’)

például annak a gyakorlatnak, hogy Jankó személyéhez a *„baro”* (‘nagy’) tiszteleti címet társítják, ahogyan annak a gyakran hangoztatott kijelentésnek is, miszerint a Jankestik nagyfalusi sikertörténete, illetve dominanciája már Jankó letelepedésének pillanatában elkezdődött. A feltörekvő Pistestik pedig azért hallgatnak – legalábbis a nyilvános társadalmi összejöveteleken – az *„öreg csurár gyepmesterről”* és egykori dominanciájáról, mert annak nyilvános szóba hozását a Jankestik a saját csurár származásukra: Jankó csurár feleségére és egykori marginális társadalmi helyzetére irányuló, arcfenyegető utalásként értelmeznék, amire válaszul valószínűleg azonnal a Pistesti ág múltjához kapcsolódó, szégyenteljes történésekre terelnék a szót, egyértelműen demonstrálva, hogy apai ági presztízsük még így is jóval jelentősebb a Pistestikénél. A csurár férfiak között zajló, informális beszélgetések során azonban Jankó letelepedésének története és az egykori csurár dominancia ténye gyakran szóba kerül és felértékelődik: a saját apai ág „dicsőséges”, sikerekkel jellemezhető időszakaként, egyfajta „letűnt aranykorként” jelenik meg, amelyet azonban a mai nyilvános társadalmi összejöveteleken „elnémítanak”, láthatatlanná tesznek a jelenlegi nagyfalusi dominanciaviszonyok.

Megjegyzendő, hogy a helyi csurár ág időközben bekövetkezett társadalmi marginalizálódásában jelentős szerepet játszott az a tény, hogy egyik szegmensének tagjait ma *„rossz viselkedésűekként” („źungale ŕoma”)*, *„veszélyes, erőszakos”* romákként tartják számon, akik gyakran figyelmen kívül hagyják a szociabilitás etikáját, szerény körülmények között élnek, ezért a Jankestik igyekeznek elhatárolódni tőlük. (Nem kötnek velük apatársi szövetségeket, a Jankesti férfiak virrasztóiban távol tartják őket a rítus centrális terétől és az ott folyó *politikai* diskurzustól /a jelenlévők általánosan elvárt üdvözlése után többnyire az elhunyt házának udvaron kapnak helyet/, és nem hívják meg őket a halotti emlékünnepekre és egyéb társadalmi eseményekre sem stb.).

Az *„öreg csurár gyepmester”* ágának másik szegmense jóval nagyobb társadalmi megbecsülésnek örvend, tagjai ma relatív jómódban élnek, összesen öt presztízstárggyal rendelkeznek, emellett nagy hangsúlyt helyeznek a szociabilitás etikájának tiszteletben tartására. Ezt mutatja az a gyakorlat is, hogy a Jankestik előszeretettel utalnak erre a csurár ágszegmensre a *„laśe, kovle ŕoma”* (‘jó [viselkedésű, *„patjivalo”*], lágy [konfliktuskerülő, szerény] romák’) kifejezéssel, és a múltban többször is apatársi szövetséget kötöttek velük. A helyi csurár ág mai *„harmadik rangúságának”*, alacsony apai ági presztízsének kialakulásában az előző bekezdésben említett ágszegmens morális stigmatizáltsága és társadalmi marginalizáltsága mellett az is szerepet játszik, hogy a *„laśe, kovle ŕomákból”* álló ágszegmens ma kis létszámú (csupán néhány családot magában foglaló) társadalmi egység Nagyfaluban.

Miből következtethetünk arra, hogy Jankó letelepedése a 19. század közepére tehető? A genealógiai adatfelvétel alapján bizonyosan tudható, hogy a ma ötvenes éveikben járó leszármazottait Jankótól – mindkét említett generációt számításba véve – hat generációnyi távolság választja el egymástól. Bizonyított tény továbbá, hogy Jankó egyik unokája 1882-ben született. Ha a generációk közötti feltételezett

távolságot 17 évben határozzuk meg, abból az következik, hogy Jankó 1848 táján születhetett.

Amint arra már utaltam, Nagyfaluban ma a Jankesti ágat tekintik dominánsnak, az 1970-es évek eleje óta azonban egy Pistesti férfi és öt fia is egyre jelentősebb *politikai* sikereket ér el: számottevő készpénztartalékot halmozott fel, impozáns és költséges családi házakat épített, értékes presztízstárgyakat vásárolt, emellett szinte valamennyi befolyásos helybeli Jankesti családdal kötött már apatársi szövetséget.[7] E feltörekvő családfő (2001-ben bekövetkezett haláláig) fiaival együtt hat presztízstárgyat vásárolt – ezek egyikét[8] beszélgetőtársaim a három legértékesebb gábor pohár között tartották számon.[9] Ezért e család tagjaira – emellett esetenként a 2001-ben elhunyt családfő három, szerényebb eredményekkel jellemezhető fivérére és azok gyerekeire is – gyakran utalnak úgy, mint akik *„kinemesítették"*, *„felemelték"* saját apai águkat. Beszélgetőtársaim szerint az 1970-es évek óta elért, számottevő *politikai* sikerekre vezethető vissza, hogy az utóbbi néhány évtizedben a helybeli Pistestiket már *„második rangúként"* tartják számon Nagyfaluban, szemben a korábbi gyakorlattal, amikor – akárcsak a helyi csurárokhoz – a *„harmadik rang"* fogalmát társították hozzájuk.

A domináns Jankestik és a feltörekvő, ambiciózus Pistestik között – eltekintve a jelentős létszámkülönbségtől[10] – ma már csak egyetlen számottevő *politikai* különbség figyelhető meg Nagyfaluban: a panteonizálható, vagyis a gazdasági és társadalmi gyarapodás fogalmaival jellemezhető és büszkén emlegethető apai ági múlt eltérő hosszúsága. Pontosan szemlélteti ezt a különféle társadalmi eseményeken – virrasztókban stb. – szerveződő genealógiai diskurzushoz való viszony.

A Jankestik saját panteonizálható, dicsőségesként értelmezett apai ági múltjukat az 1800-as évek közepéig, vagyis egészen a Nagyfaluban elsőként letelepedő felmenőjükig: Jankóig vezetik vissza, akire előszeretettel utalnak *„baro Jankó-*

[7] A Pistestik ma számon tartott legelső tagja a visszaemlékezések szerint az 1840-es évek táján született és hosszabb ideig Szeben megyében élt, később – a 19. század második felében – onnan költözött a Nagyfaluval szomszédos, a *„három falu"* részét képező egyik településre. Leszármazottainak egy része ugyanebben a faluban maradt (néhányan közülük *„elsősorban a mita után* [a más gábor romáktól érkező – gyakran kikényszerített – pénzajándékokból] *élnek"*), egy másik része pedig a 19–20. század fordulóján Nagyfaluba költözött. A középkorú Pistesti férfiak saját apai águkban hét generációt tartanak számon. Az ág legsikeresebb tagjának – a 2001-ben, 70 évesen elhunyt már említett családfőnek – az apja Nagyfaluban született 1911-ben.

[8] A kérdéses poharat 1996-ban vásárolták meg 300.000 német márkáért.

[9] A 2001-ben 70 évesen elhunyt Pistesti családfő az 1950-es évek elején, nem sokkal házasságkötése után elköltözött Nagyfaluból az egyik erdélyi nagyvárosban élő rokonaihoz azért, hogy segítségükkel munkát találjon és jövedelemre tegyen szert. A költözést szülei anyagi nehézségei és a kimondottan rossz lakáskörülmények kényszerítették ki: az egyszobás nagyfalusi vályogházon ugyanis az említett férfi szüleivel és nyolc, nála fiatalabb testvérével osztozott. Öt fiával és egy lányával együtt – már mint jómódú kereskedő – 1973-ban költözött vissza Nagyfaluba.

[10] Nagyfaluban jóval több Jankesti él, mint Pistesti.

ként” (‘nagy Jankóként’), azaz *„baro ŕomként”* (‘nagy emberként’).[11] Jankónak négy fia született és számos presztízstárgya volt.[12] Csak egyet idézve a domináns ág panteonizálható múltjának hosszúságát méltató kommentárok közül: *„Ez* [a Jankestiké] *a leghosszabb nemes* [a *politikában* a leghosszabb ideje sikeres] *vica* [apai ág]. *Egy vica* [apai ág] *sem vitte ilyen nemesen annyi sokáig”*.

Amíg a ma negyvenes éveikben járó Jankestik – önmagukkal együtt – hat olyan, a *politikában* sikeresnek tekintett generációt tartanak számon, amelyek *„előrevitték a családot”*, addig a hasonló korú nagyfalusi Pistestik kizárólag saját apjukig, esetenként nagyapjukig *„számolnak vissza”* a nyilvános társadalmi összejöveteleken. Vagyis az utóbbiak ilyenkor kizárólag apjukat (ritkábban nagyapjukat) hozzák szóba, illetve definiálják olyan személyként, akinek a nevéhez említésre méltó *politikai* sikerek kapcsolódnak – bár korábbi felmenőiket is jól ismerik. A negyvenes évei végén járó, vagyonos Pistesti ismerőseim egyike – egy értékes pohár tulajdonosa – nyíltan megfogalmazta ezt akkor, amikor arról kérdeztem, hogy ő és apai ágának tagjai hogyan vesznek részt a virrasztókban szerveződő genealógiai diskurzusban: *„Mi csak apánkat és a nagyapánkat számoljuk* [említjük meg] *a gyűlésekben, azután hallgatunk”*. Beszélgetőtársam és fivérei apjuk tanácsát követik, aki több alkalommal is figyelmeztette őket arra, hogy ha a társadalmi összejöveteleken a Jankestik a saját felmenőiket méltatják és dicsérik, és eközben az ő águk is szóba kerül, csupán annyit tegyenek hozzá a genealógiai diskurzushoz: *„Mi nem ismertünk mást, csak az apánkat és a nagyapánkat* [értsd: határolódjanak el szimbolikusan azoktól a felmenőiktől, akik nem voltak apjukhoz és apai nagyapjukhoz hasonlóan sikeresek a *politikában*]. *”*[13] Ezzel összhangban a *„baro”* jelző vagy a *„baro ŕom”* tiszteleti cím egyetlen Pistesti férfi esetében sem használatos.

Az egyik Jankesti ismerősömtől származó, alábbi kommentár ugyancsak szemléletesen utal a két rivalizáló nagyfalusi ág panteonizálható múltjának hosszúsága közötti feltűnő különbségre, valamint a genealógiai diskurzus *politikai* jelentőségére:

> *Amaro papo sah o dintuno ando gav. The kana vov merlah laźavo či mukhla palal, na xala khanikahkă love, phiradape šukar vi angl’ o Del, vi angl’ ol manuš. The ame sam lehkă njepocî! Vi ame sitjilam amară paponendar the amară dadetar, kaj te inkăra amară papohko dosari vuźo. Te na firkalisara andră la kale ceruzasa. (…) Th’ antunčig sîn o kąr nemzeto, kaj lengă papure*

[11] Ez a gyakorlat szemléletes példája a múlt homogenizálására támaszkodó *politikai* kultuszteremtésnek. Amint arra korábban utaltam, Nagyfaluba érkezésének pillanatában Jankó még kiszolgáltatott fiatalember volt, akit a helyi csurár család vett pártfogásába. Leszármazottainak lokális dominanciája minden jel szerint akkor alakult ki, amikor már ő maga is felnőtt unokákkal rendelkezett, és csak ezután állandósult.

[12] Azon presztízstárgyak közül, amelyeket Jankó később fiaira hagyott, három darab terepmunkám idején is helybeli romák tulajdonát képezte. (Két tulajdonos a domináns ághoz tartozik, a harmadik pedig a nagyfalusi csurár ág tagja.)

[13] Ez a tudatos, színlelt *genealógiai vagy strukturális amnézia* (lásd Lewis 1961; Barnes 1990 stb.) tipikus esete.

(…) sah aver manuš. (…) Kadale fenješone putjarde manušen kăse papure sa le, Péter! Xolajven kana xatjarăn amari rhădăčina! Sî te źan kol korhazure te den le injekciovure! Kă o laśo Del mukhlasah amară papo dintune. (…) Ők akarták kiegyenesíteni a dolgot, de nem bírnak, mert benne van a dosszárba ez a (…) ezek a dógok, ezek belé maradtak a doszárba. A mi nagyapánknak a dógai, a cselekedetei belémaradtak a doszárba. De az ők nagyapjának a cselekedetiről is megvan a doszár, nekik is megvan a doszár. És mikor hallják a doszárokat, ők már reszketnek. Már reszketnek: „Jaj, a nagyapám milyen vót!" Ők tudják, mer benne van a papírba, hogy milyen vót, s ők most már fényesek, szépek, büszkék, s ők már szégyellik azokat. Na, von ande kode laźanpe, kă lengo papohko dosar-i kalo-j, the amară papohko dosari parno-j! The akana lengă śavoŕă idješa-j th' eleganture, sîn le străji motore, sîn le khăra, sîn le taxta, de lengă papure na-j laśe. Lengi rhădăčina na-j laśi. The kana xatjarăn amară paponengă rhădăčina, kurentil len o šîl!

('A mi nagyapánk volt az első [a maga idejében a *politikában* a legsikeresebb, *„faluvezető"*] a faluban. Amikor meghalt, nem hagyott szégyent maga után, nem ette meg senkinek a pénzét, szépen járt [tiszteletben tartotta a szociabilitás etikáját] az Isten előtt is, az emberek előtt is. És mi vagyunk az ő unokái! Mi is megtanultuk a nagyapáinktól és az apánktól, hogy miként vigyük tovább tisztán a nagyapánk dossziéját [= az apai ág *politikai* teljesítményével és *„phiramójával"* kapcsolatos társadalmi emlékezet, hírnévhagyaték]. Hogy ne firkáljunk bele abba fekete ceruzával [ne kövessenek el a szociabilitás etikájával ellentétes cselekedeteket]. /…/ Van akkor a másik nemzet [a Pistestik], akiknek a nagyapái /…/ más emberek voltak. /…/ Ezeknek a fényes [hivalkodó], büszke [öntelt] embereknek olyan nagyapái voltak, Péter! Haragszanak ránk, amikor halják a mi eredetünket [ha a Jankestik a saját felmenőikről beszélnek]! Kell, hogy menjenek ilyenkor a kórházba, hogy [a szégyenből fakadó idegesség miatt nyugtató] injekciókat adjanak nekik [nevet]! Mert a Jóisten a mi nagyapánkat elsőnek [a lokális *politikában* a legsikeresebbnek] hagyta. /…/ Ők akarták kiegyenesíteni a dolgot [helyrehozni, ellensúlyozni felmenőik hibáit és hiányosságait], de nem bírják, mert benne van a dosszárba [a társadalmi emlékezetben] ez a /…/ ezek a dógok, ezek belé maradtak a dosszárba. A mi nagyapánknak a dógai, a cselekedetei belémaradtak a dosszárba. De az ők nagyapjának a cselekedetiről is megvan a dosszár, nekik is megvan a dosszár. És mikor hallják a dosszárokat [ha a romák az apai ágak múltjáról beszélgetnek], ők már reszketnek. Már reszketnek [és azt gondolják]: „Jaj, a nagyapám milyen vót!" Ők tudják, mer benne van a papírba [a társadalmi emlékezetben], hogy milyen vót, s ők most már fényesek, szépek, büszkék, s ők már szégyellik azokat [saját apai ági felmenőiket]. Na, ők azért szégyenkeznek, mert az ő nagyapjuknak a dossziéja fekete [szégyenteljes elemeket, morálisan stigmatizált történéseket is tartalmaz], és a mi nagyapánk dossziéja fehér [összhangban van a szociabilitás etikájával, *politikai* sikerek sorát foglalja magában]! És az ő fiaik most ügyesek és elegánsak, vannak külföldi autóik,

vannak házaik, vannak poharaik, de a nagyapáik nem jók. Az ő származásuk nem jó. És amikor hallják, hogy a mi nagyapáink honnan származnak, kirázza őket a hideg!') (2002/07/19)

Miért *„fekete"* a Pistestik apai ági felmenőinek *„dossziéja* [társadalmi emlékezete]*"*? Milyen arcfenyegető, a Pistestik megszégyenítésére alkalmas múltbeli eseményekre és körülményekre utal az előző idézet megfogalmazója? A Pistestik apai ági múltjának *„fekete foltjai"* egyrészt bizonyos morálisan stigmatizált, a szociabilitás etikájával ellentétes gyakorlatokhoz, másrészt az egykori felmenők életkörülményeihez, társadalmi és gazdasági helyzetéhez kapcsolódnak.

E gyakorlatok közé sorolható például a fizikai erő „bérbe adása" a romák közötti konfliktusok menedzselése során valamely érintett fél számára. Vagyis annak felajánlása, hogy a vitás kérdésben – munkadíj ellenében – megbízójuk oldalára állnak, és negatív hírnevüket[14] a nyomásgyakorlás eszközeként használva elérik, hogy megbízójuk vitapartnere hagyjon fel követelésével, fizesse ki a tőle kért összeget stb., függetlenül attól, hogy a társas viszonyok és interakciók etikája alapján az adott kérdésben (*„juss"*-visszafizetés, telekvita stb.) kinek van igaza. Emellett a Pistestik apai ági felmenőinek egy része elsősorban a *„mita után* [a más gábor romáktól kapott – nemegyszer kikényszerített – pénzajándékokból] *élt"*. A visszaemlékezések szerint e morálisan helytelenített gyakorlatok a ma negyvenes éveikben járó Pistesti férfiak déd- és ükapjának a generációit jellemezték, illetve néhány ennél is korábbi felmenőjükhöz kapcsolódtak, később fokozatosan háttérbe szorultak, ma pedig csak a Nagyfaluval szomszédos, a *„három falu"* részét képező egyik településen élő leszármazottak között figyelhetőek meg. Az a néhány gábor férfi tehát, akik ma is elsősorban a *„mita után"* élnek és előszeretettel „adják bérbe" fizikai erejüket a fent említett módon, a nagyfalusi Pistestik apai ági rokonai.

A Pistestik alacsony apai ági presztízse azonban nemcsak a szociabilitás etikájának múltbeli, gyakori figyelmen kívül hagyására vezethető vissza, hanem arra is, hogy a 20. század közepéig szerény körülmények között éltek, nem rendelkeztek presztízstárgyakkal,[15] és gyakran kényszerültek tartós nélkülözésre, ezért társadalmi státusuk kifejezetten alacsony volt. Beszédes bizonyítéka ennek, hogy a 2001-ben, 70 évesen elhunyt legbefolyásosabb Pistesti családfő halála előtt többször[16] is összegyűjtötte fiait és – többségükben a rendszerváltás után született – unokáit, hogy személyesen beszéljen nekik életútjáról és apai águk régmúltjáról, nyíltan számba véve ez utóbbi *politikailag* kényes, a ma élő leszármazottak megszégyeníté-

[14] Azt a közismert tényt, hogy gyakran élnek a fizikai erőfölényre támaszkodó fenyegetés, illetve esetenként a tettlegesség eszközével.

[15] A nagyfalusi Pistestik közül elsőként a 2001-ben 70 évesen elhunyt, legsikeresebb családfő apja vásárolt poharat az 1930-as évek legvégén. 1973-ban bekövetkezett halála előtt már három darab, szerény értéket képviselő pohárral rendelkezett, amelyek ma utódai tulajdonát képezik.

[16] Az egyik ilyen – 1999. február 7-én lezajlott – családi összejövetelt egyik unokája videokamerával is rögzítette. A felvételről másolatot készíthettem.

sére alkalmas történéseit. (Például azt, hogy a második világháborút követően olyan szegények voltak, hogy *„ugyanabból az edényből ettek, amiből a disznók, mert nem volt külön edényük”*, valamint az előző bekezdésben említett, a szociabilitás etikájával ellentétes gyakorlatokat.) Visszaemlékezését unokái megdöbbenve és hitetlenkedve hallgatták. E zártkörű családi összejövetelek egyik – nyíltan elismert – célja apai ági régmúltjuk tudatosítása volt. Vagyis az, hogy a kizárólag a rendszerváltás utáni jómódot ismerő unokák is tisztában legyenek azzal, hogy felmenőik *„honnan indultak el”*, és vegyék ezt figyelembe a domináns ág tagjaival való kommunikáció és *politikai* önreprezentációjuk megtervezése során, mert csak így: a múlt jelenre gyakorolt hatását számításba véve, a szerénység és az alázatosság stratégiája révén kerülhetik el, hogy régmúltjuk miatt *„szégyenben maradjanak”*.

Annak ellenére, hogy a nagyfalusi Pistestik mára *„kinemesedtek”*, *„felemelkedtek”* és igyekeznek elhatárolódni déd- és ükapjuk morálisan stigmatizált generációitól, valamint a szomszédos településen élő, hasonló rokonaiktól is, a Jankesti férfiak előszeretettel „mossák össze” őket e csoportokkal. A túláltalánosítás és homogenizálás e stratégiája hozzájárul a velük szembeni morális kritika és a hozzájuk társított alacsony apai ági presztízs legitimálásához és újratermeléséhez, ily módon pedig a két versengő nagyfalusi ág közötti társadalmi távolság fenntartásához. Alkalmazását a Jankestik rendszerint azzal a ténnyel igyekeznek alátámasztani, hogy a nagyfalusi Pistestik ma is gyakran kötnek apatársi szövetségeket a szomszédos településen élő apai ági rokonaikkal. (Amint azt több beszélgetőtársam is megjegyezte, a szociabilitás etikájának figyelmen kívül hagyására a Jankesti ághoz tartozó egyes felmenők esetében is akad példa – jóval ritkábban azonban, mint a Pistestik között.)

Emellett a befolyásos Jankesti férfiak gyakran társítják a feltörekvő, nagyfalusi Pistestikhez a *„demokrácia cigányok”*, az *„újoncok”* és az *„új cigányok”* kifejezéseket, amelyek arra utalnak, hogy az utóbbiak csak nemrég/a romániai rendszerváltás után (tehát jóval később, mint a Jankestik) váltak jómódú, köztiszteletben álló, a *politikában* sikeres romákká. Mindhárom terminus alkalmas arra, hogy azokat *politikai* inzultusként értelmezzék, emellett a *„demokrácia cigányok”* kifejezés valamelyest túlzó is, mivel a legsikeresebb Pistesti férfinek és öt fiának a *„felemelkedése”* (az őket a befolyásos Jankesti családokhoz fűző apatársi szövetségek megkötése stb.) már az 1970-es években elkezdődött.

A harmincas évei elején járó Pistesti ismerőseim egyikét idézve, aki maga is presztízstárgy-tulajdonos:

> *Sokan azt mondják nekünk: „Figyelj ide te, ti jól vagytok, mer gazdagok vagytok, de nemzetileg* [az apai ági múlt tekintetében] *gyengék vagytok!” (…) Most én a másikakat* [a Jankestiket] *nem akarom számolni* [minősíteni]*, hogy milyenek, mer nem ilyenek, azok jobbak, nagyobbak, mint mi, mi kevesen vagyunk olyanok, mint ott. Például nagybátyámot* [a legbefolyásosabb, 2001-ben, 70 évesen elhunyt Pistesti férfit]*, egy se bírta meg* [egy Jankesti sem tudta felülmúlni]*, se családba, se vagyonba – de a dicséret az Úré legyen, nem dicsekszünk. (…) És csak az a problémájuk a másikaknak*

> [a Jankestiknek], *hogy azt mondják: „Hát ti új cigányok vagytok!”, „Demokrácia cigányok vagytok!”, és olyasmi. (…) Más valamivel nem tudták megfogni* [inzultálni, megszégyeníteni] *nagybátyámot, csak evvel. Mer ha lett vóna rossz a viseletünk* [ha a ma élő Pistestik gyakran vétenének a szociabilitás etikája ellen]*, akkor nem mondták vóna, hogy milyen a nemzetünk* [apai ági múltunk]*, hanem* [azt mondták volna]*: „Látod, azt főbe ütötted, te úgy vagy, mint egy házicigán!” Nem evvel fogtak meg minket, mer mindig letartottuk magunkat* [lehajtottuk a fejünket, szerények voltunk]*, és nem mondtuk, hogy ki vagyunk és ki nem vagyunk. A mi őseink* [apai ági felmenőink] *is azt mondták, hogy kicsikék vagyunk* [a *politikai* sikeresség tekintetében]*, másodrendbe megálljuk a helyünket, ahogy az Isten megengedte.* (2001/04/20)

A nagyfalusi *politika* dinamikáját – a *„faluvezető”*, *„családvezető”* tiszteleti címekért zajló versengés mellett – ma elsősorban a feltörekvő Pistestik és a domináns Jankestik közötti presztízsverseny biztosítja. A Jankestik az apai ágak lokális presztízshierarchiájában elfoglalt vezető szerepük megőrzését, amíg a *„második rangú”* Pistestik a két ág közötti társadalmi távolság csökkentését, valamint a dominanciapozíció kisajátítását tekintik legfontosabb céljuknak.

4.2. A Jankestik és a Pistestik rivalizálása során alkalmazott ideológiák és gyakorlatok

4.2.1. A Jankestik stratégiái

4.2.1.1. Az önpanteonizáció

Saját lokális dominanciájuk újratermelése érdekében a Jankestik gyakran alkalmazzák az apai ági önpanteonizáció stratégiáját. Vagyis aprólékosan számon tartják és igyekeznek minél gyakrabban feleleveníteni saját apai águk jelentősebb, egykori és mai *politikai* sikereit a társadalmi összejöveteleken (virrasztókban, esküvőkön stb.) szerveződő férfitársalgás során.[17] E sikerek közé tartoznak például a *politikában* legeredményesebb Jankesti férfiak értékes presztízstárgyai és emlékezetes apatársi szövetségei, az őket egykor és ma övező társadalmi megbecsülés és hírnév, vagy a szociabilitás etikája iránti, intenzív elkötelezettségük *(„patjivalóságuk”)*. E sikerek enumerációja többek között olyan szófordulatok segítségével zajlik, mint az *„egyetlen pohárvásárt sem csináltak nélkülük”*; *„sokan hallgattak a szavuk után”*; *„ők voltak a falu talpa* [Nagyfalu alapja]*”*, *„senki sem volt rajtuk felül* [kortársaik közül senki sem volt eredményesebb náluk a *politiká-*

[17] E témák megjelenítésére nemcsak a férfitársalgás ad alkalmat, hanem a virrasztói és egyéb énekek is.

ban]*"; „összekötötték/egybekötötték a világot* [hírnevüknek, *„xanamikimóiknak"* stb. köszönhetően mindenhol tisztelték őket, mindenhol voltak barátaik]*"*; a velük létesített apatársi szövetségek révén *„felemeltek"*, *„ki/megnemesítettek* [magasabb presztízsűvé tettek]*"* más Maros megyei településeket.

Az önpanteonizáció pozitív technikáit a Jankestik a véletlenszerűen – például rokonlátogatás alkalmával – kialakuló informális beszélgetések, illetve a szélesebb nyilvánosságot érintő társadalmi eseményeken (virrasztó, temetés, esküvő stb.) szerveződő férfitársalgás során egyaránt gyakran alkalmazzák. Az utóbbi eseményekhez kapcsolódó, nyilvános diszkurzív önpanteonizáció intenzitása és hosszúsága azonban helyzetfüggő. Annak gyakran határt szab például a beszélő arcvesztéstől való félelme, ami a *politikai* önreprezentáció etikájának egyik legfontosabb irányelvével: az öndicséret kerülésének elvárásával, illetve morális stigmatizáltságával áll kapcsolatban. (Lásd a 17. fejezetet.) A Jankesti önpanteonizációt korlátozhatja továbbá a feltörekvő Pistestik által különösen kedvelt bibliai témák, illetve az adventista életvezetési elvek szóba hozása és hosszas értelmezése a társadalmi összejöveteleken. Máskor a Jankesti önpanteonizáció az adott eseményen részt vevő, befolyásos Jankesti férfiak csekély száma vagy a közöttük kialakult konfliktus miatt szorul háttérbe.

Habár az önpanteonizáció elsősorban diszkurzív gyakorlat, szórványosan a „dicsőségesként" definiált apai ági múlt materializálására is akad példa. Az apáról fiúra öröklődő, értékes presztízstárgyak mellett ide sorolható például Jankó sírköve (lásd az *1. kép*et), amelyre leszármazottai apai ági identitásszimbólumként tekintenek, és amely a nagyfalusi ortodox – korábban görög-katolikus – temetőben áll. E sírkőre a tekintélyes Jankesti férfiak – nagyfalusi, illetve az etnikai csoporton belüli dominanciájuk szimbólumaként – gyakran utalnak a *politikai* diskurzusban.[18] Az egyik virrasztóban például a sikeres Jankesti férfiak egyikét burkolt inzultus érte egy, a szomszédos településen élő, nem Jankesti, kortárs családfő részéről. Az inzultált fél ezért – válaszképpen, nyilvánosan – a megszégyenítő összehasonlítás stratégiájához folyamodott, és indirekt módon, ám meglehetősen indulatosan a következőképpen utalt a kettejük apai ága közötti számottevő presztízskülönbségre: *„– A te apád neve fel van írva arra az ötszáz éves sírkőre, ami itt a temetőben áll?! – Nem, nincs. – Akkor ülj le magadnak* [hallgass el; ne provokálj]*."* (Az idézett kérdés voltaképpen így fordítható le: „Apád a Jankesti ág tagja?") E rövid szóváltás során a beszélő Jankó sírkövét saját apai ága szimbólumaként értelmezte. Az a kijelentése, hogy e sírkő *„ötszáz éves"*, a Jankestik által gyakran használt *politikai* szóképek egyike: az ötszáz év arra az öt generációra utal, amely a beszélőt elválasztja Jankótól (vagyis ő Jankó egyik ükunokája).

A *politikában* sikeres öt Jankesti generáció = *„ötszáz év/ötszáz éves"* dicsőséges apai ági történelem megfeleltetést máskor is gyakran használják a Jankestik és a hozzájuk társított dominancia szinonimájaként. A befolyásos Jankesti férfiak a nyilvános *politikai* diskurzus során nemegyszer úgy szégyenítik meg a nem Jankesti címzettet, hogy gúnyosan azt kérdezik tőle: *„Źaneh te djineh palpale panź šăla bărš dende*

[18] A sírkő tanúsága szerint Jankó 68 évesen hunyt el, 48 évi házasság után, valamikor az 1910-es években.

istorije?!" 'Vissza tudsz számolni ötszáz évet [a *politikában* sikeres öt generációt] a történelemben [saját apai ágadban]?!' A megszégyenítő összehasonlítás itt is ugyanazt a logikát követi, mint az előbb említett *„ötszáz éves sírkő"* esetében.

Az önpanteonizáció diszkurzív eszközkészletének része az alábbi gyakorlat is. A ma *„faluvezetőként"* számon tartott nagyfalusi Jankesti férfi a nyilvános társadalmi összejöveteleken előszeretettel folyamodik az alábbi szókép használatához: *„Jefta papure sîn ma!"* 'Nekem hét nagyapám van!' E szókép így „fordítható le": hét olyan, a *politikában* kifejezetten sikeres, panteonizálható generációt tud visszaszámolni apai ága történelmében, mint amilyen apai nagyapjáé is volt. A *„hét nagyapa"*[19] tehát esetünkben a beszélő hét ismert apai ági felmenője (apja, nagyapja, dédapja stb.). E kijelentés szándékosan figyelmen kívül hagyja a Jankesti ág régmúltjának szégyenteljes *„fekete foltjait"*, és a közelmúltra/jelenre jellemző lokális dominanciaviszonyokat változatlan formában, homogenizáló és leegyszerűsítő módon vetíti rá a régmúltra (többek között *„baro Janko"* apjának és nagyapjának generációira).

1. kép Jankó sírköve a nagyfalusi ortodox temetőben. (Fotó: Berta Péter; 2001)

Megjegyzendő, hogy a nagyfalusi *politikai* diskurzusban néhány, az általam ismert romák által egyáltalán nem beszélt nyelv „ismerete" is a Jankestikhez tartozás szinonimájaként használatos. Ilyen például a héber és a latin. A Jankesti férfiak a verbális inzultust viszonzó, arcfenyegető válaszlépésként gyakran intézik nyilvánosan a *„Tudsz te héberül/latinul?!"* [értsd: 'Jankesti vagy?'] kérdést a más apai ágakhoz tartozó, őket provokáló beszélgetőtársaikhoz. A héber és a latin nyelvekhez a gáborok a különlegesség-kiválóság, a ritkaság-egyediség, valamint a történelembe ágyazottság fogalmait társítják. Esetünkben tehát mindkét lingvonima a Jankesti ág (aki beszéli e nyelveket, az Jankesti), valamint a hozzá kapcsolódó *politikai* sikertörténet szokatlan hosszúságának szinonimája.

[19] A beszélőt Jankótól öt generációnyi távolság választja el. A még hiányzó további két „nagyapa" Jankó apja és apai nagyapja, akikről a Jankestik ma már csak néhány adatra és eseményre korlátozódó, töredékes ismeretekkel rendelkeznek.

A Jankestik diszkurzív önpanteonizációjának hangsúlyos eleme, hogy saját águk Jankó óta *„poharas ágnak”* számít, vagyis tagjainak jelentős része elmondhatja magáról, hogy *„dendol taxta barjila”* ‘poharak között nőtt fel’. E szófordulat a *politikai* diskurzusban a jómód és a gazdasági prosperitás szinonimája. A feltörekvő Pistestik legsikeresebb, 2001-ben 70 évesen elhunyt tagja azonban legfeljebb saját apjára utalhatott *„poharas cigányként”* – amint arról már esett szó, a nagyfalusi Pistestik az 1930-as évek végén vásároltak először ezüst presztízstárgyakat.

A Jankesti önpanteonizáció nyelvi eszközkészletének egy további eleme a már említett *„baro”* ‘nagy’ tiszteleti jelző (lásd a *„baro ŕom”* fogalmáról korábban írottakat), amely a legbefolyásosabb Jankesti férfiakhoz – és szinte kizárólag hozzájuk – kapcsolódik, valamint számos további olyan szófordulat, amelyek e személyek *politikai* sikerességének és jelentőségének, valamint a Jankesti ág dominanciájának érzékeltetésére hivatottak.

Jankóval és *politikai* hírnévhagyatékával kapcsolatban gyakran hangzanak el az alábbihoz hasonló mondatok a *politikai* beszéd részeként:

> *O baro Janko sah maj baro ŕom pe phuv, andol ŕoma. Kăso ŕom nah maj but! Či na maj avela, míg a világ lesz, olyan ember! Ando barvalimo inkă baro sah, ande godji inkă baro sah, ande patjiv apoj maj baro sah. (...) Meg sah lehki patjiv, meg sah lehko vadjono, the sah le śave vokoša. The kade aśilah o barimo pre lehte. (...) O baro kašt sah o baro Janko, the ame sam lehkă agure.* (‘A nagy Jankó volt a legnagyobb gábor roma férfi a világon, a gáborok között. Olyan roma férfi nincs még egy! Nem is lesz, míg a világ lesz, olyan ember! A gazdagságban [a vagyonosság terén] is nagy volt, az ész dolgában is nagy volt, a *patjiv* tekintetében is nagy volt. /…/ Megvolt a *patjivja*, megvolt a vagyona, és okos fiai voltak. És így maradt rajta a nagyság [a *„baro”* tiszteleti cím]. /…/ A nagy fa nagy Jankó volt, és mi [a leszármazottak] vagyunk az ő ágai.’) (2003/07/31)

A Jankestik apai ági panteonjában csak a *politikában* legsikeresebb férfiak kapnak helyet. Ide tartozik például maga Jankó, valamint négy fia közül kettő – akik a ma legeredményesebbnek tekintett, két Jankesti ágszegmens „alapítói”: legelső tagjai –, továbbá Jankó e két fiának egy-egy, a *politikában* ugyancsak kiugróan sikeresnek számító unokája (Máté és Tamás; lásd a *2. kép*et). Amint arra már utaltam, a ma élő Jankestik nyilvános múltolvasata nem tesz említést Jankó letelepedésének körülményeiről: kiszolgáltatottságáról és védtelenségéről, a helyi *„öreg csurár gyepmester”* nélkülözhetetlen pártfogásáról vagy arról, hogy Jankó az ő lányát vette feleségül. A panteonizálás tehát magában foglalja az apai ági múltról alkotott, nyilvános kép „retusálását”, vagyis a múlt reprezentációját olyan gyakorlatok révén hozza létre, mint a tudatos szelekció, a stratégiai amnézia, a homogenizálás, valamint a mai lokális dominanciaviszonyok múltra „vetítése” és „kimerevítése”.

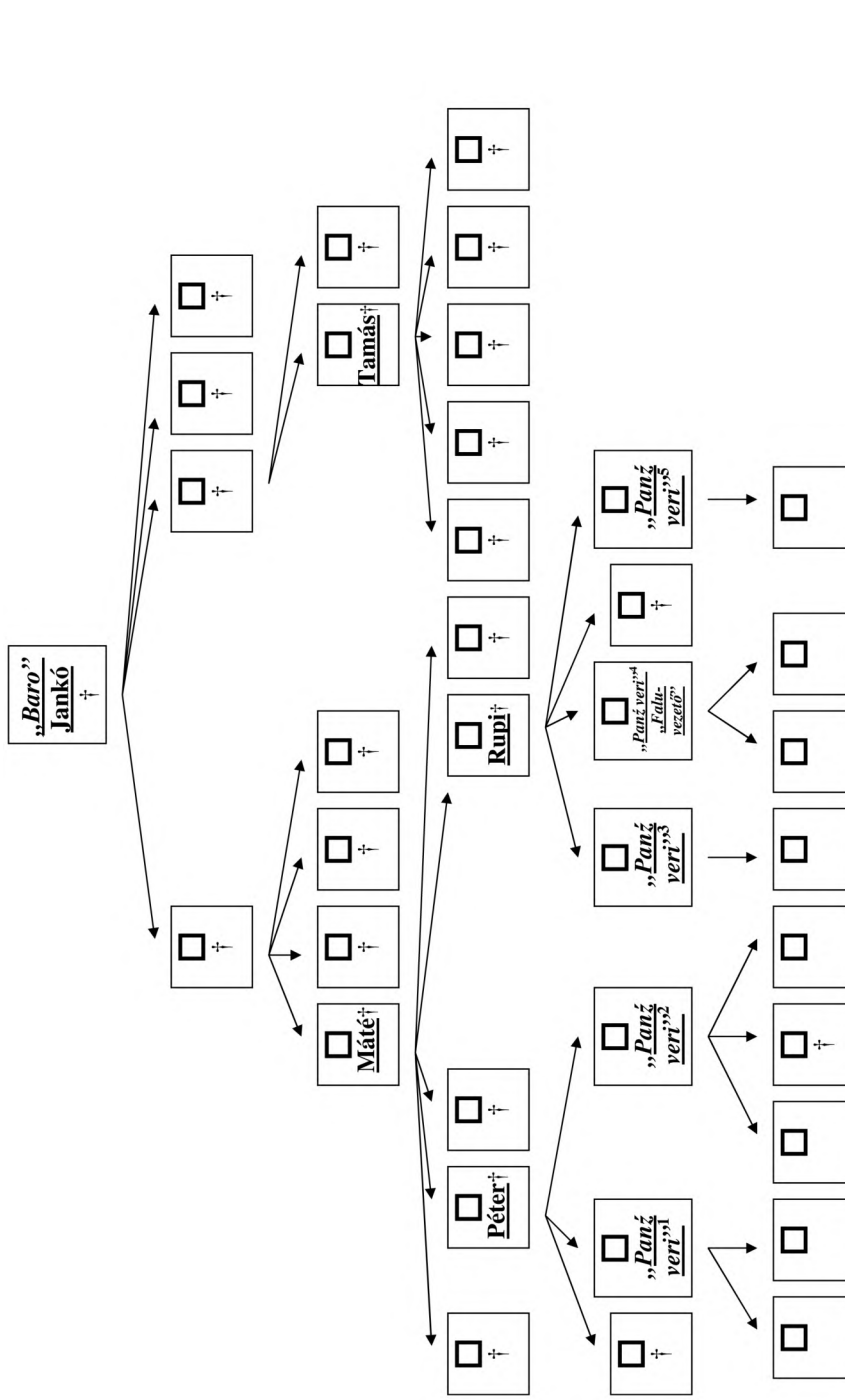

1. ábra A *politikában* legsikeresebb nagyfalusi Jankesti férfiak. A hatodik generáció tagjai 40-es és 50-es éveikben járó személyek. Az ábra kizárólag azokat a Jankesti férfiakat, illetve azok fivéreit és fiait jeleníti meg, akikről az önpanteonizációról szóló szakasz konkrét említést tesz („*baro*” Jankó > Máté és Tamás > Péter és Rupi > a „*panź veri*” /az ‘öt unokatestvér’/). A † jel az ág már elhunyt tagjait jelöli.

Ma a Jankesti ág két legsikeresebb szegmensét az utóbb említett két unoka leszármazottai – fiaik és unokáik, illetve dédunokáik –, vagyis a Mátékestik és a Tamásestik alkotják, akik hol egymást támogatva, közösen lépnek fel a feltörekvő, *„második rangú”* Pistestikkel szemben, hol pedig rivalizáló társadalmi egységekként vesznek részt a nagyfalusi *politikában* (a Jankesti ágon belüli dominanciapozíció, vagy a *„faluvezető”* tiszteleti cím kisajátítása érdekében). E két Jankesti ágszegmens társadalmi jelentőségét pontosan szemlélteti a Máté egyik unokájától származó, alábbi idézet:

> *Kado barvardah o X, o Y, kado epitisardah o Baro gav, o Z. Kado sastjardah le saste ŕomen! Pe amaro papohko kašt na maj nah khonig-khonig te birul le ande amaro gav! Vov sah le saste gavehko šefo!* (‘Ő [a beszélő nagyapja: Máté] gyarapította X települést [a *„három falu”* egyikét], Y települést [a *„három faluhoz”* tartozó másik települést], építette Nagyfalut, és Z települést [egy további Maros megyei falut, amelynek gábor roma közösségével a Mátékestik több apatársi szövetséget is kötöttek]. Ő éltette az összes romát [Nagyfaluban]! Senki, senki sem képes maga mögé utasítani a mi nagyapánk fáját [a Mátékesti ágszegmenst] ebben a faluban! Ő [a beszélő nagyapja: Máté] volt az egész falu vezetője!’) (2001/10/22)

A Tamásestik e fejezet lezárásának idején öt pohárral és egy fedeles kupával, a Mátékestik pedig két fedeles kupával és hét pohárral rendelkeztek. A ma gábor tulajdonban lévő három legértékesebb presztízstárgy egyike 2009 szeptemberéig az egyik Tamásesti család tulajdonát képezte, ám azt – anyagi nehézségei: adósságai miatt – tulajdonosa kénytelen volt áruba bocsátani. E poharat a Mátékesti ágszegmens legsikeresebb, ma hatvanas évei legvégén járó tagja vásárolta meg 1.200.000 USD-ért. (Lásd a 14. fejezetet.) Roma beszélgetőtársaim döntő többsége úgy vélte, hogy a rivális Tamásestik legértékesebb presztízstárgyának megvásárlásával a Mátékestik hosszú időre eldöntötték – a maguk javá-

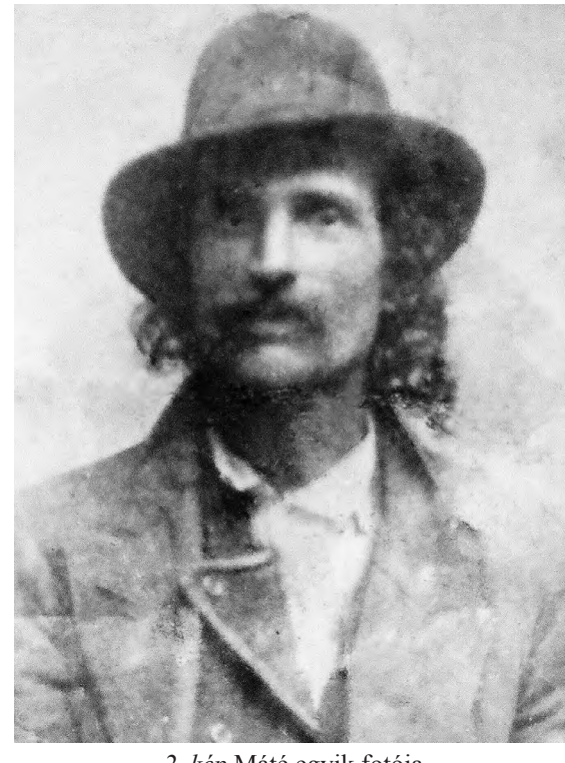

2. kép Máté egyik fotója.
(Készült az 1930-es években. Reprodukció)

ra – az arról folyó vitát, hogy Jankó két, kiugróan sikeres unokája közül kinek a leszármazottai *„vezetik”* ma a Jankestiket,[20] ahogyan az is egyértelművé lett, hogy a *„faluvezető”* tiszteleti cím az említett pohár új tulajdonosát illeti meg, aki e tárggyal együtt már öt darab értékes ezüstpoharat tudhat magáénak, és a *politika* más szimbolikus küzdőterein is számottevő sikereket ért el.

Jankó két, a *politikában* legsikeresebbnek tekintett unokájára – Mátéra és Tamásra – leszármazottaik az informális, szűk körben zajló, illetve a nyilvános társadalmi eseményeken szerveződő társalgás során is gyakran utaltak például az alábbi szófordulatokkal: *„von uralkodinah ando gav”* (‘ők uralkodtak a faluban [Nagyfaluban]’); *„ol trin gava lengă sah”* (‘a három falu az övék volt’, azaz mindhárom településen tisztelték őket, *„hallgattak a szavuk után”*); *„kethane phangle e lume”* (‘összekötötték/megkötötték a világot’, azaz apatársaik, rokonaik, barátaik révén Nagyfalun messze túlnyúló, kiterjedt kapcsolathálóval rendelkeztek); *„von sah ol dintune ando gav”* (‘ők voltak az elsők a faluban [Nagyfaluban]’); *„von vezetina o gav”* (‘ők vezették a falut [Nagyfalut]’); *„vi lo duj vilagmarkaša / vilagvezetăvure / globalure / internacionalure sah”* (‘Máté és Tamás is világmárkás / világvezető / globális / nemzetközi [lokális közösségükön túl is ismert és elismert] volt’); *„von sah e talpa le gavehko”* (‘ők voltak a falu talpa’); *„či ekh ŕom nah opral pre len”* (‘senki sem volt rajtuk felül’, azaz senki sem volt sikeresebb náluk a *politikában’*); *„bajnokok / világbajnokok voltak”*; *„von sah ol šefure le gavehko”* (‘ők voltak a falu főnökei [lásd: román ‘şef’]’); *„von împărăci sah”* (‘fejedelmek voltak’); *„nem bírt velük egy cigány sem a faluban”*, azaz senki sem tudta felülmúlni őket a *politikában*.

Kiugróan sikeres apai ági felmenőiket a Jankestik emellett előszeretettel definiálják olyan személyekként, akik *„bari lume mukhle”*, azaz ‘nagy világot [jómódot (presztízstárgyakat stb.), befolyásos apatársakból és rokonokból álló, támogató társadalmi hálózatot, számottevő megbecsülést és hírnevet] hagytak maguk után [utódaikra]’.

Beszélgetőtársaim a Jankesti ág legbefolyásosabb ágszegmensének Máté szegmensét tekintették, azon belül pedig Máté két fiát (Pétert és Rupit; lásd a *3. kép*et) tartották a legsikeresebbnek a *politikában*. Máté három másik fia kevésbé bizonyult eredményesnek a *politikában*, ezért őket, illetve leszármazottaikat ma nem sorolják a Jankestik elitjébe. (1998-ban, terepmunkám kezdetén, Máté fiai már nem éltek.) Péter egyik húszas évei végén járó unokáját idézve: *„Ašilah avri o Peter, ašilah avri o Rupi. Kala duj šave, kala duj šave sah o globalure! Kale marde tele o rekordo mondialo! Kala marde tele az európai meccset! O Peter the o Rupi!”* (‘[Apjuk halála után annak családját *„vezető”* személyként] Maradt Péter [Máté másodszülött fia], és maradt Rupi [Máté negyedik fia]. Ez a két fiú, ezek globálisak voltak! Ezek verték le [döntötték meg] a világrekordot! Ezek verték le [játszották

[20] Annak ellenére, hogy az egyik befolyásos Mátékesti férfi 2010-ben arra kényszerült, hogy eladja poharát, amelyet beszélgetőtársaim ugyancsak a három legértékesebb gábor pohár közé soroltak. Azt egy Kolozs megyei vagyonos gábor férfi vásárolta meg 1.000.000 USD-ért.

le] az európai meccset [mindenki mást maguk mögé utasítottak a *politikában*]! Péter és Rupi!') Egy másik értelmezés szerint:

> *Muŕă papoh (...) sah leh duj šave: muŕo kakk, o Peter, the muŕo dad, o Rupi. Źannah andră and' ol djîlešî, the o sasto djîlešî lendar aźakarlah vi diplome, vi horbe, vi sereteto, vi patjiv, vi unąre. Kode phennah ol ŕoma: „Avel o Peter the o Rupi!" De šohan – kade te źutil ma o Del – kodola te phende: „Ame bare ŕoma sam, vadj sîn ame varăso!" Hanem kode phennah: „Ame či sam phrala, o laśo Del-i o baro, kaj inkărăl ame, san, mo, vi tume, te feril tum' o Del, paša tumende vi ame źuźuvah!"* ('A nagyapámnak [Máténak] /.../ két fia volt [különösen sikeres a *politikában*]: a nagybátyám, Péter, és az apám, Rupi. Ahányszor csak bementek a gyűlésekbe [virrasztókba, esküvői *„asztalokba"* stb.], az egész gyűlés tőlük várta a diplomát, a jó szót, a szeretetet, a *patjivot*, a tiszteletet [a jelenlévők az ő véleményüknek tulajdonították a legnagyobb jelentőséget]. Azt mondták a romák: „Jön Péter és Rupi!" De soha – úgy segítsen engem a Jóisten – nem mondták azt: „Mi nagy emberek vagyunk, vagy van nekünk valamink [poharaink stb.]!" Hanem azt mondták: „Mi nem vagyunk [nagy emberek], a Jóisten a nagy, aki életben tart bennünket, és itt vagytok ti is, a Jóisten tartson meg titeket, mellettetek mi is megélünk valahogy! [Az utóbbi mondat szemléletes példája a *politikai* önreprezentáció során elvárt szerénységnek és alázatnak, az önként vállalt szimbolikus önleértékelésnek.]"') **(**2002/08/25)

Beszélgetőtársaim túlnyomó többsége szerint ma Péter és Rupi hatvanas éveikben járó fiai (valamint az ő leszármazottaik) uralják a helyi *politikát*, ők alkotják a legbefolyásosabb *politikai* frakciót a Jankesti férfiak között. Péternek három fia született, közülük a legidősebb 2001-ben elhunyt, Rupi egyik fia pedig 1996-ban vesztette életét. Péter és Rupi ma élő fiaira a nagyfalusi *politikai* diskurzusban gyakran utalnak a *„panź veri"* 'öt unokatestvér' kifejezéssel.[21] Csak néhány, az *„öt unokatestvér"* lokális *politikai* jelentőségével kapcsolatos kommentárt említve: *„Akana kala panź veri vezetin"* ('Most ez az öt unokatestvér vezet[i Nagyfalut]'); *„Ezek vannak a trónon, ezek húzgálják* [irányítják a helyi *politikát*]. *Ezeknek a szülei is így vótak."* Egy hosszabb vélemény szerint:

> [Ez az *„öt unokatestvér"* az] *első cég! Savoŕŕo ingărde pengo vonalo vortan! Vi ćeledosa, vi taxtanca, vi žîltanca. Kala meg sah pe sakonfelo. So adjeh meg-i lengo ćeledo pe kade! Na, ande aver gava kode phenen: „Ol panź veri sîn". Kala ol Petrešti the ol Rupešti, kala-j globalure, internacionalure! Lengo papo alimentosardah o X: jăkh, o Y: duj, o Z: trin, o Baro gav: štar."* ('[Ez az öt unokatestvér az] első cég! Mindegyik egyenesen vitte tovább a maga vonalát [mindegyikük sikeres volt a *politikában*]. A család tekintetében is, a poharak

[21] Az *„öt unokatestvér"* viszonya korántsem mentes a rivalizálástól és a konfliktusoktól.

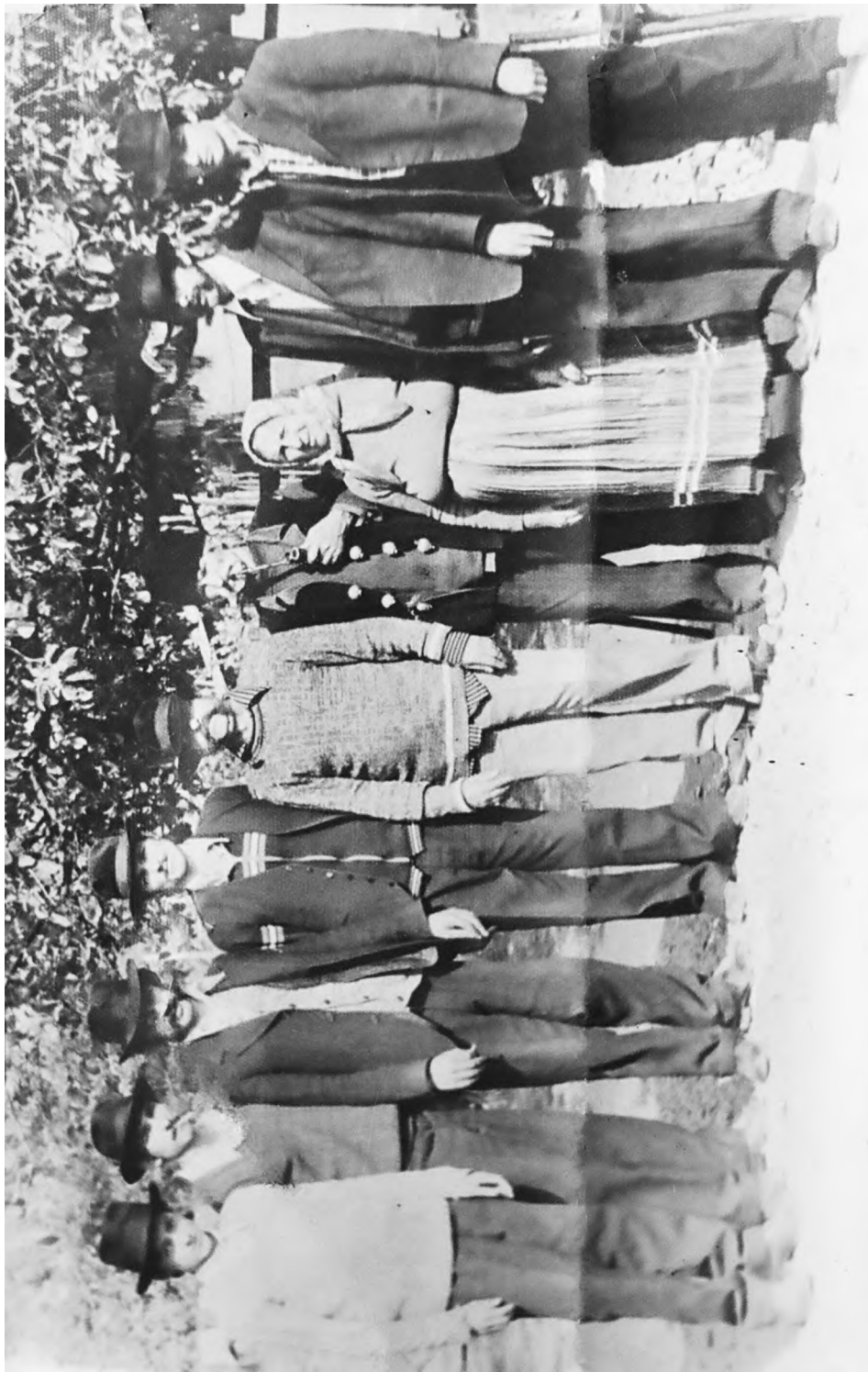

3. kép Péter és családja. (Készült az 1970-es években. Reprodukció)

tekintetében is, a vagyon tekintetében is. Ezek megvoltak mindenféleképpen [mindenük megvolt, ami csak kellhet]. A fiaik is ilyenek ma. Na, más falukban azt mondják [rájuk]: „Az öt unokatestvér". Ezek a Petrestik és a Rupestik, ezek globálisak, nemzetköziek [Nagyfalun kívül is ismertek és elismertek]! Az ő nagyapjuk [az öt unokatestvéré: Máté] táplálta [a vele kötött apatársi szövetségeken keresztül híresebbé tette, gyarapította] egy: X települést, kettő: Y települést [a *„három falu"* két települését], három: Z települést [egy további Maros megyei települést], és Nagyfalut.') (2004/08/27)

A Nagyfalut és a Jankestiket ma *„vezető" „öt unokatestvér"* közül – beszélgetőtársaim döntő többsége szerint – Rupi egyik fia: egy hatvanas évei végén járó, öt értékes presztízstárggyal rendelkező, köztiszteletben álló férfi számít a legbefolyásosabb személynek *(„faluvezetőnek")*. Két, negyvenes éveiben járó fiát ismerőseim egyike így jellemezte:

Akana sîn ando gav ol panź veri. (…) Ko X sîn duj śave, vilagmarkaša! Sîn leh ekh baro śavo, kodo-j dintuno, vi žîltanca, vi patjivasa, vi ćeledosa, vi khărăsa. Kodo meg-i vi testileg, vi lelkileg. Sîn lehko dujto śavo, vi kodo alafeld: sîn leh unąre, sîn leh patjiv, sîn leh korona kathar o phuro Rupi, jertil leh o Del. (…) Kana źan andră ande' k virrastovo, kode phenen, dur amară vatrendar, kode phenen ko vudar: „Avile le X-ehko duj śave! Kalen sîn le drepto andră t' aven kă lengo papo sah o Rupi, vilagvezetăvo sah! Kă vi le Rupehko dad kodo sah! Globalo sah, o phuro Mate! Kodo sah le Matehko dad!" (…) De amen te phenasah kă amen bară ŕoma sam, sîn ame hadjatîko pre lende! Sî o hadjatîko. Na-j love te potjinen le tele kade! ('Ma az öt unokatestvér van [*„vezet"*] Nagyfaluban. /…/ X-nek [Rupi öt pohárral rendelkező fiának] van két fia, világmárkásak! Van a nagyobbik fia, az az első, a vagyonban is, a *patjivban* is, a családban is, a házakban is. Megvan testileg is, lelkileg is [mindennel rendelkezik, amit ember kívánhat]. Van X másodszülött fia, az is olyan, mint a bátyja: tisztelik, van *patjivja*, van koronája, amit az öreg Rupi [saját apai nagyapja] hagyott rá, Isten nyugosztalja. /…/ Amikor bemennek egy virrasztóba, azt mondják, legyen távol tőlünk, azt mondják az ajtóban: „Megjött X két fia! Ezeknek van joguk bejönni, mert az ő nagyapjuk Rupi volt, világvezető volt! És mert Rupinak az apja is az volt! Globális volt az öreg Máté [Rupi apja] is! És az volt Máté apja is!" /…/ De amikor azt mondjuk, hogy mi nagy emberek vagyunk, megvan az ehhez szükséges örökségünk is! Megvan a hagyaték [a felmenőinktől]. Nincs az a pénz, amiért ezt az örökséget meg lehetne vásárolni!') (2001/10/22)

A nyilvános önpanteonizáció diszkurzív eszközkészlete azonban nemcsak pozitív, hanem negatív gyakorlatokat is magában foglal. Ezek egyike a Jankestik mai dominanciáját „beárnyékoló", azzal össze nem egyeztethető múltbeli események következetes elhallgatása, a korábban már említett stratégiai *politikai* amnézia. Az apai ági múlt e – ma szégyenteljesként értelmezett – *„fekete foltjai"* közé tartozik

például Jankó 19. századi, nagyfalusi letelepedésének számos mozzanata: a jómódú, *„öreg csurár gyepmester”* dominanciája és pártfogása, a lányával kötött kényszerű házasság stb.

A Jankestik önpanteonizációját támogató egy további negatív gyakorlat legfontosabb helyi riválisaikkal: a feltörekvő Pistesti ág tagjaival kapcsolatos. Ennek lényege a megszégyenítő összehasonlítás, vagyis az, hogy a Jankestik időről időre felelevenítenek néhányat a Pistestik múltjának azon szégyenteljes, zavarba ejtő momentumai közül (a korábbi felmenők szegénységét és társadalmi marginalizáltságát, a rájuk jellemző nélkülözést stb.), amelyek alkalmasak a mai nagyfalusi dominanciaviszonyok racionalizálására, a két rivalizáló ág közötti társadalmi távolság okának és szükségességének demonstrálására. (Ne feledjük, hogy a Jankestik és a Pistestik között ma már csak egyetlen számottevő *politikai* különbség létezik: a panteonizálható apai ági történelem eltérő hosszúsága.) Mivel a Pistestik múltjához tartozó e *„fekete foltok”* nyilvános felidézése arcvesztéssel fenyegető *politikai* inzultusnak minősül, a Jankestik – néhány nyílt verbális konfliktustól eltekintve – csak akkor élnek e lehetőséggel, ha egyetlen Pistesti sem tartózkodik hallótávolságon belül.

A Jankestik önpanteonizációja során kialakított lokálismúlt-értelmezés részben idealizáló, homogenizáló és esszencializáló: „elhallgatja” és bagatellizálja a tagjai számára kedvezőtlen, arcfenyegető körülményeket és eseményeket, miközben a *politikában* elért sikereket és a lokális dominancia tényét esetenként túlhangsúlyozza, a jelenlegi dominanciaviszonyokat pedig „kimerevíti” és „rávetíti” a régmúltra, vagyis egy többé-kevésbé statikus, időtlen képet hoz létre.

Az önpanteonizáció stratégiája kiváló példa arra, hogy nemcsak a múltbeli dominanciaviszonyok gyakorolnak hatást a leszármazottak társadalmi és *politikai* helyzetére (lásd az apai ági presztízs kommodifikációjának lehetséges formáit), hanem a jelenlegi dominanciaviszonyok is befolyásolják annak a lokálismúlt-olvasatnak a tartalmát, amelyet a ma élő Jankestik saját apai águk egykori társadalmi és *politikai* helyzetéről kialakítanak és a nyilvánosság előtt megjelenítenek.

4.2.1.2. A genealógiai diskurzussal kapcsolatos politikai copyright I.

Amint arra már utaltam, a virrasztókban zajló férfitársalgás gyakori, hangsúlyos eleme a genealógiai diskurzus: *„az apák, nagyapák számolása”*, személyük és *politikai* életművük felelevenítése, összehasonlítása és minősítése, vagyis a *„nemzetezés” („nemtezinpe”)*. A nagyfalusi genealógiai diskurzusnak vannak bizonyos, a helyi presztízsviszonyokra reflektáló, illetve azokból eredeztethető, a Jankestik *politikai* érdekeit támogató szervezőelvei.[22]

A Jankestik kétféleképpen igyekeznek kisajátítani és ellenőrzésük alá vonni a virrasztókban szerveződő genealógiai diskurzust: a résztvevői struktúra és a

[22] Amint azt a később ismertetett példák egy része is mutatja, e szervezőelvek nemegyszer a nem nagyfalusi virrasztókban is érvényesülnek.

témairányítás manipulálásán keresztül. Egyrészt a saját felmenőikkel kapcsolatos nyilvános beszéd korlátozása és kisajátítása révén. Másrészt úgy, hogy a *„nemzetezés”* során megpróbálják „elnémítani”, „láthatatlanná tenni” a Pistestiket, illetve azok saját, folyamatosan gyarapodó panteonját: a *politikában* sikeres felmenőiket és ez utóbbiak legfontosabb sikereit.

(a) A Jankestik apai ági felmenőik *„számolását”*: a nagyfalusi virrasztókban való nyilvános említését és minősítését elidegeníthetetlen apai ági intellektuális tulajdonként, illetve identitásszimbólumként definiálják. Ezzel összhangban a legtöbb olyan esetet, amikor a Pistestik – vagy mások – tesznek kísérletet erre, *politikai* provokációként értelmezik, és a megszégyenítő összehasonlítás stratégiája révén próbálnak meg elégtételt venni. Itt csak egy példát említek ezzel kapcsolatban. A Nagyfaluhoz közeli megyeszékhely egyik, részben gáborok által lakott, külső negyedében 2005 tavaszán egy olyan virrasztóra került sor, ahova számos erdélyi településről érkeztek gábor férfiak. A legbefolyásosabb vendégek – az ilyenkor megszokott módon – az elhunyt koporsója körül, a ház egyik szobájában foglaltak helyet, és idejük nagy részét *politikai* és vallásos témák megvitatásával, illetve *„źalniko”* (‘lassú’) és az adventista énekeskönyvből származó énekek éneklésével töltötték. Az etnikus múlt felelevenítése során egy, a nagyfalusi Pistestikkel rokon, de nem Nagyfaluban, hanem az azzal szomszédos települések egyikén élő férfi – saját családjának hírnevét demonstrálandó – többször is megemlítette, hogy nagyapja milyen jó viszonyt ápolt „nagy Jankó” egyik legsikeresebb unokájával: a korábban említett Mátéval. Máté egyik befolyásos unokája, akit ma Nagyfalu *„vezetőjeként”* tartanak számon, az elhangzottakat úgy értelmezte, hogy a beszélő az egykori barátság tényét felhasználva, burkoltan ugyan, de egyenlőségjelet tesz saját nagyapja és Máté egykori társadalmi státusa és *politikai* jelentősége közé. Mivel ezt a dominanciaviszonyok meghamisításának, alaptalan öndicséretnek tekintette, a nála alig fiatalabb beszélőt az alábbi mondatokkal szégyenítette meg nyilvánosan, illetve figyelmeztette arra, hogy az etnikus múltról zajló társalgás során „illetéktelen területre” tévedt: *„Taknyos gyermek vagy te! Miért avatkozol bele egy ötszáz éves isztorijába* [a Jankestik apai ági történelmébe]*, amikor nem tanultad, nem értesz hozzá, és nem a tiéd?!”*

Ha arra szűk családi körben kerül sor, *„az apák, nagyapák számolása”* folyamán bárki szóhoz juthat és bármelyik apai ág szóba kerülhet, a nagy nyilvánossággal járó nagyfalusi virrasztókban (és temetéseken) szerveződő társalgás során azonban a Pistestik többnyire kerülik a Jankestik felmenőinek említését és minősítését. Az egyik középkorú Pistesti férfi így jellemezte a Jankesti felmenők nyilvános *„számolásával”* kapcsolatos *politikai copyrightot*:

> *Nem engedhessük meg magunknak, hogy én számoljam a másikat. Źal ande lehkă khan, kaj me djindom lehkă nemzetoh, the tu źaneh, amende sar-i? Kode phenel: „Mo, sohtar djindah vo’mîŕă nemzetoh?! Pe če baza-j?!” (…) Von ando dintuno rango-j, Péter, amen na-j ame kăso jogo so len sîn le jogo, te djinen – me numa pe muŕo rig dav duma, le mašodikonen. (…) O Del te*

jertil le mulen, amen majcino ago sam, majcino nemzeto sam, kala ŕoma majbară-j, kala kăse śave-j kaj am borig vezetinah tele ekh them, vaj ekh foro. Sîn amen vi ame jogo te djinah amară nemzetoh, dźi ke amari limita. De lengo nemzeto opral sah, Péter. Von tehetin la, kă von kăse ŕoma-j. The kala ŕoma, amen, o mašodrendîvure, či tehetisarah la. Len, te bešănah tele, len sîn lengo jogo te djinen vi pe stîngo rig, vi pe ćeći rig, amen na-j ame jogo, vaj či źanasah te djinah. Kade sam sîkade amară phurendar, kă amen či djinah. Kana aver djinnah, mukhah te djinen von. Vi ekh data, te ašunasah ekh horba, kă malal karing amende, am borig sî kon sîn, o Pál vaj o Péter, bocsánat, či erdekelil. Kăso źanasah: maj djengen, maj alazatošon, palpale phenah ekh duma vaj duj. Kaj éppen dile te n' ašah ande šedinca. De máskülönben, kana von djinenpe, amen či źanah te vedjîlisevah andră.

('Nem engedhessük meg magunknak, hogy én számoljam a másikat [emlegessem és minősítsem a Jankesti felmenőket]. A fülébe jut [valamelyik tekintélyes Jankestinek], hogy én számoltam az ő nemzetüket [águkat], és tudod, nálunk hogy van. Azt mondja: „Hé, ő miért számolta az én nemzetemet [ágamat] is?! Milyen alapon?!" /…/ Ők első rangúak, Péter, nekünk nincs olyan [nagy] jogunk, amilyen nekik van, hogy számoljanak – én csak a saját ágamról beszélek, a másodikakéról. /…/ A Jóisten bocsásson meg a halottaknak, mi egy kisebb ág vagyunk, kisebb nemzet [ág] vagyunk, ezek a romák [a Jankestik] nagyobbak, ezek olyan fiúk, hogy el tudnának vezetni egy országot vagy egy várost. Nekünk is van jogunk ahhoz, hogy számoljuk a mi saját nemzetünket, de csak egy bizonyos határig [szó szerint: a mi saját korlátunkig]. De az ő nemzetük [águk] feljebb volt, Péter. Ők megtehetik, mert ők olyan romák. És mi, a másodrendűek [*„második rangúak"*], nem tehetjük meg ugyanazt. Nekik, ha leülnek, megvan a joguk ahhoz, hogy számoljanak balra is, jobbra is [bármelyik apai ágat számolhatják és minősíthetik], nekünk azonban nincs ehhez jogunk, vagy nem tudnánk számolni. Így tanítottak bennünket a mi öregjeink, hogy mi nem számolunk. Amikor mások számolnak, hagyjuk, hogy ők számoljanak. Előfordul, hogy a fülünkbe jut egy szó, ami velünk kapcsolatos [sértő számunkra], na, akkor lehet akárki, a Pál vagy a Péter, bocsánat, de nem érdekel. Ahogy tudjuk: gyengébben, alázatosabban [de] válaszolunk egy-két szót. Éppen csak annyit, hogy bolondnak ne mutatkozzunk a gyűlésben. De máskülönben, amikor ők [a Jankestik] számolnak, mi nem tudunk belévegyülni abba.') (2002/07/22)

A következő eset ugyancsak szemléletes példája a Jankestik genealógiai diskurzussal kapcsolatos arcérzékenységének. 2003. november végén elhunyt az idős és befolyásos Kolozs megyei gábor családfők egyike, akinek a virrasztójába számos gábor roma elment – köztük a ma nagyfalusi *„faluvezetőként"* számon tartott férfi is. Az ott szerveződő társalgás során az egyik ötvenes évei végén járó helybeli férfi – a *„faluvezető"* visszaemlékezése szerint – *„dicsérni kezdte magát"* a követ-

kező szavakkal: *„X bácsi* [a mai nagyfalusi *„faluvezető”* apja] *minket úgy értékelt* [becsült]*..., jobban értékelt, mint a többi cigányokat itt a városban! Mikor jött ide, egy fiatal gyermek vótam mellette, tíz-tizenkét éves, az ölibe ültetett, és kellett igyak a három csillagos konyakot vele!”* Miután nem sokkal később ugyanaz a Kolozs megyei férfi másodszor is emlegette az apját, a nagyfalusi *„faluvezető”* azt kérdezte tőle:

– **Nagyfalusi *„faluvezető”***: *Hallgassatok ide, ne haragudj. Ki vót az az X bácsi* [azaz a beszélő saját édesapja]*? (...) Édesapám úgy vót születve, hogy szerette a barátságot, a viselkedést, nem nézte le az embereket. De azért ne felejtsétek el, mikor találkoztok egy stramm emberrel, hogy híre van, és ha ad becsületet és tisztel titeket, ne így vegyétek, hogy most már ti egyformák vagytok vele! Tudjátok meg!*

– **Kolozs megyei férfi:** *Há mit tudjuk aztat...*

– **Nagyfalusi *„faluvezető”***: *Apátok után én nem hallottam, hogy legyen nektek semmi hír* [számottevő *politikai* hírnévhagyaték]*. Van valami híretek apátok után?*

– **Kolozs megyei férfi**: *Nincs, nincs.*

– **Nagyfalusi *„faluvezető”***: *Jó apátok vót, felnövelt titeket, fiatalon meghalt, otthagyott titeket. Az ő jóságából, az ő viselkedésébül, az ő szeretetéből akárhol mentek, nem mondják nektek: „Apátok ezt tette velem, ezt a jót, vagy tisztelt vagy becsült”. Egy darabos, garboncás ember vót az ő viseletjibe. Szerette az italt, s az italtól meggondolkozott, s sokféle bolondságot beszélt a népekkel. Te, Y* [az apját korábban emlegető férfi nevét mondja]*, tudod eztet?*

– **Kolozs megyei férfi**: *Igen.*

[A *„faluvezető”* nekem címzett magyarázata: *Már annyit említette apámat, hogy bántott éngemet! Na, mondom:*]

– **Nagyfalusi *„faluvezető”***: *Hallgass ide! Édesapám, nyugodjon, ő is csak egy ember vót! Csak egy annyi, hogy a cigányok közt az első hír* [a legnagyobb hírnév] *az apjáé vót, nagyapámé. S édesapám vót az ő fia! S akkor édesapám megtanulta azt, hogy ne érezzék magát* [ne mutassa ki mások előtt]*, hogy én vagyok valami, hanem az emberekkel viselkedett szépen, becsületesen. Nézzétek, bár akárhova mentek. Idős ember, fiatalember, valamelyik, ami létezik a kalapos gáborok* [között]*, akik viselik a bojszot s a kalapot, nézzétek meg, siránkozik valaki, hogy „X bácsi* [a *„faluvezető”* apja] *zavart éngemet, vagy köpött a szóval, vagy szidott éngemet?!”*

– **Kolozs megyei férfi**: *Nem, nem.*

– **Nagyfalusi *„faluvezető”***: *Na, akkor ne felejtsétek el, mikor beszéltek édesapámról, azt az egyet tegyétek oda: „Mi majdnem nem vótunk odavalók, hogy ez az ember akkora becsületet adjon nekünk.”*

– **Kolozs megyei férfi**: *Hidd el, Z bácsi* [a *„faluvezető”* nevét mondja]*, mer édesapámnak a viselkedésével nem tudok dicsekedni egy grammot se.*

Érted? Te hallottad valahol, ahol járok, hogy én dicsérjem apám, hogy milyen ember vót, vagy viselkedett jól vagy milyen ember vót? Apád nagyobb becsületet adott nekem, mint apám, s apádnak a becsületivel dicsekedek!! Te ne haragudjál azért.
[A *„faluvezető”* nekem címzett kommentárja: *Na, így beszélt ő is, hogy aztán…* /végül nem lett hosszas vita vagy veszekedés a dologból/.] (2011/08/04)

(b) A nagyfalusi virrasztókban szerveződő genealógiai diskurzus további jellemző vonása, hogy a Pistestik saját felmenőiket és azok közelmúltbeli *politikai* sikereit (poharaikat, apatársi szövetségeit stb.) csak elvétve hozzák szóba – ilyenkor elsősorban a Jankestik *„nemzeteznek”*, a Pistestik pedig mindenekelőtt hallgatói szerepben vesznek részt a diskurzusban.[23] E gyakorlat oka az, hogy a ma negyvenes-ötvenes éveikben járó Pistesti férfiak – amint arról már esett szó – csak rövid panteonizálható apai ági múlttal rendelkeznek, legfeljebb *„apjukig és nagyapjukig számolhatnak vissza”*, vagyis kizárólag őket definiálhatják olyan személyekként, akik *„előrevitték a családot”*: akikkel apai águk gyarapodása és társadalmi felemelkedése elkezdődött.

Két nagyfalusi Jankesti férfit idézve:

Kaj te horbinpe pe pengă papure the pe pengă dada, na horbinpe, numa ol Jankešti! (…) Kana ol kovlară nemzeture aśunen, kana anah aminte vile paponen, aba hîzdran o mas pe len, aba na-j njugture. Sohtar? Kă von akana lengi butji mišto-j, sî le kuć khăra, sar kol bare grofi! Na, tha lengă tistašagure,

[23] E kijelentés az általam figyelemmel kísért nagyfalusi virrasztók többségére érvényes volt. Meg kell jegyeznem azonban, hogy esetenként a ma negyvenes-ötvenes éveikben járó Pistestiknek is több-kevesebb alkalmuk nyílik arra, hogy saját apjukat és *politikai* sikereit megemlítsék a virrasztói társalgás során. Például akkor, ha az elhunyt maga is a Pistestik közé tartozott. A Pistesti ág 2001-ben 70 évesen elhunyt tagjának virrasztójában például magától értetődő gyakorlat volt, hogy a társalgás részeként számos vendég megemlítette az elhunyt *politikai* sikereit – különös tekintettel apatársi szövetségeire, valamint az általa vásárolt presztízstárgyakra. (A halott apját és korábbi felmenőit azonban egyetlen egyszer sem hozták szóba.) Az elhunyt *politikai* sikereivel kapcsolatos beszélgetés hajnali egy óra után élénkült meg, amikor már csak a Pistestik maradtak a nyitott koporsóban felravatalozott halott körül.

Szerénységük demonstrálása érdekében, vagyis saját nyilvános társas képüket óvó gyakorlatként, néhány szó erejéig esetenként a befolyásos Jankesti férfiak is méltatják a Pistesti ág 2001-ben elhunyt, legbefolyásosabb tagjának *politikai* sikereit a halála óta megrendezett nagyfalusi virrasztók egy részében – különös tekintettel arra a presztízstárgyra, amelyet legnagyobb fiával együtt 1996-ban vásárolt 300.000 német márkáért.

Amint arról már esett szó a virrasztók nyilvánossága jelentős mértékben eltér az esküvői, keresztelői stb. összejövetelekétől. Amíg ugyanis a virrasztók és temetések külön invitálás nélkül, bárki számára látogathatóak, a többi eseményen való részvétel személyre szóló meghíváshoz kötött. Ezért az olyan esküvőkön, eljegyzéseken, ahol az egyik apatárs a Pistesti ág tagjai közül kerül ki, a másik pedig nem Jankesti (hanem – például – a Nagyfaluval szomszédos települések egyikéről származik), nagyobb tér nyílik a Pistestik *politikai* sikereinek felelevenítésére és méltatására.

the lengă taxta meg-i, the lengă śave šukar, sakonfelo-j! De kana xatjarăn ol cimeri, aba gata-j! Kărdjon źungaleh! Kă von źanen, če papo sah len! (…) Azér szégyellik ők magukat. Ame źanah te horbisevah, the von či źanen te horbinpe kade. (…) Von erzînpe došale kathe. The kana anah aminte amară papoh, von pengă papoh na źanen te anen aminte. The kadalengă suspekto-j. Laźanpe, xolajven. (‘A nagyapáikról és az apáikról nem beszélnek mások [a nagyfalusi virrasztókban szerveződő genealógiai diskurzus során], csak a Jankestik! /…/ Amikor a másik nemzet [a Pistestik] hallja, hogy szóba hozzuk a nagyapákat is, már reszket a hús rajtuk, már nem nyugodtak. Miért? Mert most jól megy a soruk, drága házaik vannak, mint a grófoknak! Na, a tisztaság, a poharak megvannak, és az ő fiaik szépek, van nekik mindenük. De amikor hallják a címert [a Jankestik apai ági múltját és presztízsét], már végük van! Rosszul lesznek! Mert ők tudják, hogy milyen volt a nagyapjuk! /…/ Azért szégyellik ők magukat. Mi tudunk beszélni [a felmenőinkről], de ők nem tudnak beszélni ugyanígy. /…/ Hibásnak érzik magukat itt [emiatt]. És amikor előjön a mi nagyapánk [amikor szóba hozzuk őt], ők nem tudják megemlíteni a saját nagyapjukat. Mert az ő nagyapjuk gyanús [valami nincs rendben vele]. Szégyenkeznek emiatt és haragszanak ránk.’) (2002/07/19)

…antunčig a többi cigányok, źaneh, so kărăn? Von so te djinen, kă na-j so? Na-j so. Na, me anav aminte ekh panź-śov agure, tut na-j tu, so djineh? Ekh căŕŕa laźatu, sî te hăllgatuh, na? Mangă hiaba djineh tje love, the tje dollare! Kă kode na pre phirel! Kodolen sîn le ekh aver ostajo, o barvalimo. (…) Le kovlară ŕomen sah le ekh čoŕŕo šuko kašt, ŕevešo. (…) Koda tjerno. Na, so te djinen?! Angla mande te djinlah ekh ŕom, me kode phenav lehkă: „Thon felre tje love! Kon sah tjo papo?” De či źanel…, kă źanel… źanel pehkă šărăhtar. Kapcsolnak, vokoša-j. Kăse vokoša-j, sar ame! Numa na źanen te djinen! (‘[Amikor a Jankestik a nagyapjukról, dédapjukról beszélnek] …akkor a többi cigányok, tudod, mit csinálnak? Ők mit számoljanak [mely apai ági felmenőiket emlegessék és méltassák], amikor nincs mit számolniuk? Nincs mit. Na, én ha említek öt-hat ágat [apai ági generációt], de neked nincs, akkor mit számolj? Egy kicsit szégyenkezel, és kénytelen vagy hallgatni, nem? Nekem hiába számolod [hozod szóba] a pénzed, a dollárjaidat! Azoknak van egy másik osztály, a gazdagságé. /…/ A másik romáknak [a Pistestiknek] egy szegény, száraz fájuk [alacsony presztízsű apai águk] volt, egy beteges. /…/ Olyan rohadt. Na, mit számoljanak ők? Ha az én fülem hallatára számolna egy [Pistesti] férfi, én azt mondanám neki: „Tedd félre a pénzed! Ki volt a nagyapád?” De nem tudja… [nem akarja megmondani, hogy ki volt], mert tudja… tudja magától is. Kapcsolnak, okosak. Olyan okosak, mint mi! Csak nem tudnak számolni [nem tudják emlegetni apai ági felmenőiket és azok *politikai* sikereit]!’) (2003/07/31)

Az egyik Kolozs megyei, sem nem Jankesti, sem nem Pistesti beszélgetőtársam így érvelt:

> *Megvette X-től azt a poharat* [az egyik Pistesti férfi]. *Az az egyik első pohár az egész kalaposok* [a gábor romák] *között. S megvette, hogy gyenge nemzet* [szerény presztízsű apai ágból származik] *a cigány. Jó cigányok, gazdagok (…) és szépek, de gyenge a család. Gyenge apa, gyenge nemzetség* [apai ág]*, na. De hiába, mer mindegyik nagy cigány* [a legtöbb befolyásos, nagyfalusi Jankesti család] *befogadta* [apatársi szövetséget kötött vele]*, mer ilyen vót a viselkedés. De azér mindég, ha gyenge a család, a gyülekezetbe* [a társadalmi összejövetelek során] *előjön. Nincs szavad, hallgatol, mikor beszélnek a nemzetségrül* [apai ágakról]*, akkor már te kell hallgass. Így, hogy jó a pohár, de egy kicsit gyenge nemzethez jutott.* (2008/09/04)

Mitől hatékony a nyilvános genealógiai diskurzus (és az önpanteonizáció) kisajátítására irányuló törekvés („a Jankestikről a Pistestik nem beszélhetnek”; „elsősorban a Jankestik *politikai* sikereiről esik szó”)? Mindenekelőtt a megszégyenítő összehasonlítás Jankestik által gyakran alkalmazott stratégiája, vagyis a nyilvános arcvesztéstől – megszégyenüléstől – való félelem miatt. Pontosan szemlélteti ezt az alábbi idézet. A hatvanas éveiben járó Jankesti beszélő részletesen ismerteti, hogy a virrasztói társalgás során a lokális múlt felidézése révén a Jankestik hogyan vesznek elégtételt azért, ha a Pistesti férfiak egyike kigúnyolta, „leblamálta” saját apai águkat vagy annak egy tagját akár az adott virrasztóban, akár azt megelőzően. (Terepmunkám során számos ilyen esetnek voltam tanúja.)

> *…kăso nemzeto na-j khanikah, the apoj sîn but čoŕŕă ŕoma, kaj te anasah aminte amară bară nemzetoh, dikhăn e phuv, the šertinpe. De sîn ekh data, kaj sîn te anah aminte amară nemzetoh. Kana andră sam bešade, ol saste ŕoma, the ol čoŕŕă nemzeture azelőtt d’ekh kurko vaj d’ekh śon aśardepe ando foro, vaj karing amende phende v’ok bari duma, vaj tele blamalilah amară papo, źaneh? The šertisarde le. Antunč me so phenav le X-kă:„X, kana pernah and’ ol djîleša, kărăh le, vaj na?” „Kărah le.” Phenav la le X-kă, phenav la le Y-kă, phenav la le Z-kă, le V-kă. „Kărah le? Kă dikh, astarde ke amaro nemzeto, prasajle amară nemzetoh, phrala!” „Kărah le”. Mukhah, tjidahame andral o djîlešî, horbinpe sakonfelo, the antunčig, sar sîn o Z, pre leh bizusarah la. Kă vov ekh căŕŕa kăso čintalano-j, ženeh? Antunčig so kărăl o Z? Phenel: „Aśunen kathe! But ŕoma sam, sa te feril tum’ o laśo Del! Numa na sam sa pe ekh forma! Kă amen, dikh, če papo sah ame! Amen sam dendol Jankešti! Amaro dad sah kako, ame sam kakala, ame či xalam khanikahkă. De saveh na-j le laśo nemzeto, te bešăl tele!” Nagy szóval kell mondani. S akkor azok mit csinálnak, te? Nézik a fődet. Kă ame źanah kathe, bare ŕoma, če nemzeto sah le! Kaj denah ando šoro, kaj čoŕnah. Akkor kritikálunk, egész halálra. Akkor egy tíz perc múlva látod: az egyik kiment. Öt perc múlva kimegy a másik. Akkor megkapták, ami kell nekik, na. Ez van.*

(‘…olyan nemzete [apai ága] nincs senki másnak [mint a Jankestiknek], és van ott [a virrasztókban] sok szegény [szerényebb apai ági presztízzsel rendelkező] gábor roma is, akik, ha hallják, hogy megemlítjük a mi nagy nemzetünket, a földet nézik és megsértődnek. De van olyan eset is, amikor elő kell hoznunk a nemzetünket. Amikor az összes roma összegyűlik [több nagyfalusi ág tagjai is jelen vannak], és a szegény nemzet [a Pistestik egyike] azelőtt egy héttel vagy egy hónappal dicsekedett a városban, vagy nagy szavakkal [lesajnálóan, gúnyosan] utalt ránk, vagy leblamálta a nagyapánkat, tudod? Megsértettek valakit közülünk. Akkor én azt mondom X-nek [a befolyásos nagyfalusi Jankesti férfiak egyikének]: „X, amikor sor kerül a következő gyűlésre, megtesszük, vagy nem?” „Megtesszük”. Mondom X-nek, mondom Y-nak, mondom Z-nek és V-nek [Y, Z és V ugyancsak befolyásos Jankesti férfiak]. „Megtesszük? Mert nézd, bántották a mi nemzetünket, csúfolták a nemzetünket, testvérem!” „Megtesszük”. Ennyiben hagyjuk, és amikor összetalálkozunk a gyűlésben [valamelyik virrasztóban], ahol mindenfélékről beszélgetnek, akkor egy olyan emberre bízzuk a dolgot, mint amilyen Z is. Mert ő egy kicsit csintalan [jártas és bátor a *politikai* inzultusok terén], tudod? Akkor mit csinál Z? Azt mondja: „Hallgassatok ide! Sokan vagyunk itt romák, mindannyiótokat áldjon meg a Jóisten! Sokan vagyunk, de nem vagyunk mindannyian egyformák. Mert nekünk, nézzétek csak, milyen nagyapánk volt! Mi a Jankesti ághoz tartozunk! Az én apám ez volt [apja *politikai* sikereit sorolja], mi ezek vagyunk, nem ettük meg senkiét [nem vettük el senki pénzét vagy poharát]. De akinek nincs jó nemzete, az üljön le magának!” Nagy szóval [hangosan] kell mondani. S akkor azok [a Pistestik] mit csinálnak, te? Nézik a fődet. Mert mi tudjuk, nagy emberek, hogy nekik milyen nemzetük volt! Hogy fejbe ütöttek másokat, hogy loptak. Akkor kritikálunk [*politizálunk*: megemlítjük a Pistestik múltjának *„fekete foltjait”*] egész halálra. Akkor tíz perc múlva látod: az egyik [Pistesti férfi] kiment. Öt perc múlva kimegy a másik. Akkor megkapták, ami kell nekik, na. Ez van.’) (2003/07/31)

Mivel a Jankestik és a Pistestik közötti mai társadalmi távolság forrása a múltba nyúlik vissza, a lokális történelem nyilvános feleleventése mindkét ág tagjait érzékenyen érintő, intenzíven monitorozott gyakorlat. Amíg azonban a Jankestik kifejezetten érdekeltek a genealógiai diskurzus elindításában, mivel az saját dominanciájuk demonstrálásának és újratermelésének eszköze és kontextusa, addig a jóval rövidebb panteonizálható múlttal rendelkező Pistestik célja a nyilvános *„nemzetezés”* elkerülése, illetve „elnémítása” és marginalizálása, például bizonyos témák (Bibliaértelmezés, az adventista életvezetési stratégia szervezőelvei, a szociabilitás etikája stb.) és műfajok (ilyen az adventista *„szent énekek”* éneklése[24]) preferálása révén. Vagyis a Pistestik *„az apák, nagyapák számolása”* helyett

[24] A *„szent énekek”* éneklése a társadalmi összejövetelek közül kizárólag a virrasztókra jellemző.

olyan témákat próbálnak meg szóba hozni, amelyek a jelenre orientáltak és kevésbé kapcsolódnak a *politikához*. Ezért a virrasztói társalgás során gyakran alakul ki verseny a témairányítás feletti felügyelet kisajátításáért a két rivalizáló ág tagjai között.

Habár a két ág lokális múlthoz való viszonya eltérő, maga a múlt és annak eseményei egyformán meghatározóak és megkerülhetetlenek számukra. Azaz a Jankestik és a Pistestik egyetértenek abban, hogy a leszármazás/apai ági tagság számottevő identitásformáló kapacitással rendelkezik, az apai ágak egykori presztízsviszonyai pedig jelentős hatást gyakorolnak a mai *politikai* viszonyokra. Amiben különböznek egymástól, az nem az etnikus/lokális múltnak vagy a genealógiai diskurzusnak tulajdonított jelentőség, hanem a múlt nyilvános felelevenítésével és hasznosításával kapcsolatos *politikai* érdekek és célok csoportja. Az, hogy a Pistestik a genealógiai diskurzus során a hallgatás és a színlelt felejtés: a tudatos *politikai* amnézia stratégiáihoz folyamodnak, éppúgy bizonyítéka a múlt/leszármazás jelenre gyakorolt hatásának és az emlékezés intenzitásának, ahogyan a nyilvános *„nemzetezésben”* való aktív részvétel is. Az, amiről tudatosan és következetesen nem beszélnek, nemritkán legalább annyira jelenvaló és számottevő, mint az, amire a diskurzus fókuszál – vagyis a múlt egyes periódusainak tudatos marginalizálása és „elnémítása” maga is az emlékezés egy stratégiájának tekinthető.

A virrasztókban szerveződő, nyilvános nagyfalusi genealógiai diskurzushoz való hozzáférés szabályozása: Jankestik általi korlátozása és felügyeletének kisajátítása a helyi apai ágak közötti dominanciaviszonyok terméke, és egyúttal azok újratermelésének egyik eszköze és terepe. Foucault terminusát idézve: a hatalom/a múlttal kapcsolatos reprezentáció politikájának egyik technológiája.

4.2.1.3. A genealógiai diskurzussal kapcsolatos politikai copyright II.

A Jankestik nemcsak úgy tesznek kísérletet a lokális dominancia újratermelésére, hogy megpróbálják kisajátítani a virrasztókban kialakuló *„nemzetezést”*, hanem úgy is, hogy a *politikai* copyright hatókörét igyekeznek kiterjeszteni a genealógiai diskurzussal kapcsolatos kifejezések egy részére. Ez utóbbiakra ugyancsak apai águk intellektuális tulajdonaként, illetve identitásszimbólumaiként tekintenek. Ide sorolható például a *„phuro kašt”* (‘öreg fa’) szókép, amely a Jankesti ág szinonimája. Az ‘öreg’ jelző esetünkben a Jankestik panteonizálható múltjának szokatlan hosszúságát fejezi ki. Az egyik Pistesti férfit idézve:

> *O phuro kašt ezek használják, a nagyobb rangú cigányok, ezek a Jankestik (...). Amen n’ aśelpe te phenelpe: „o phuro kašt”. Amaro elădo maj tărno sah, maj cino sah, nah kobor sar lengo. Ame numa mašodrendîvure sam, von elšăostajuvure-j, von amborig anen aminte vi pengă agure, the vi pengă phuro kašt. Amen či źanah te anah le aminte, kana von madjarazîn the politikazin. Amen kade mukhlah ame o laśo Del.* (‘Az öreg fa [kifejezést] ezek használják,

> a nagyobb rangú cigányok, ezek a Jankestik. /…/ Nekünk nem áll [nem illik], hogy azt mondjuk [a saját apai águnkra, hogy]: „az öreg fa". A mi [apai ági] felmenőink fiatalabbak voltak [csak később lettek sikeresek a *politikában*], kisebbek voltak, nem akkorák, mint az övéik [a Jankestiké]. Mi csak másodrendűek vagyunk, ők elsőosztályúak, ők emlegethetik az ágaikat [a korábbi generációkat] is, és az öreg fájukat [apai águk egészét] is. Mi nem tudjuk szóba hozni azt [apai ági múltunkat], amikor ők magyaráznak és politikáznak. Így hagyott bennünket a Jóisten.') (2002/07/22)

Amint arra már utaltam, ugyanez a helyzet a *„baro ŕom"* ('nagy ember') tiszteleti címmel, amely a lokális *politikai* diskurzusban csak a legsikeresebb Jankesti férfiakhoz kapcsolódik,[25] amíg más nagyfalusi ágak köztiszteletben álló tagjainak nevéhez legfeljebb a *„phuro"* ('öreg') jelző társul. Amint arra az egyik Jankesti beszélgetőtársam figyelmeztetett: *„Más kaštból* ['fából', értsd: apai ágban] *gazdag ŕom* [gábor roma férfi] *lehet, s szép ŕom van, de baro ŕom nincs!"* A Jankestik a *„baro nemzeto"* ('nagy nemzet [apai ág]') kifejezés esetében is úgy tekintenek a *„baro"* jelzőre, mint amelyet csak ők használhatnak felmenőik jellemzése és említése során, szemben a Pistestikkel, akikre a *„barvalo, ba na-j baro nemzeto"* 'gazdag, de nem nagy nemzet [apai ág]' körülírással utalnak. A Jankesti férfiak által gyakran hangoztatott *„barvalo nemzeto"* ('gazdag nemzet [apai ág]')*"* versus *„baro nemzeto"* ('nagy nemzet [apai ág]') = Pistestik versus Jankestik megfeleltetés *politikai* üzenete az, hogy a Pistestik csupán a közelmúltban váltak vagyonos ággá, tekintélyt parancsoló hosszúságú panteonizálható apai ági múlttal azonban még nem rendelkeznek.

Végül a Jankestik által kisajátított, a genealógiai diskurzushoz szorosan kapcsolódó kifejezések egyike a *„dade"* ('apa') megszólító funkciójú rokonsági terminus, amelyet kizárólag a Jankesti férfiak alkalmaznak, közülük is elsősorban azok, akik már házas vagy házasságkötés előtt álló gyermekekkel rendelkeznek (a lányok rendszerint kerülik e kifejezés használatát). A *„dade"* terminushoz beszélgetőtársaim értelmezése szerint olyan fogalmak kapcsolódnak, mint a presztízs, a dominancia és a magas státus, ezért azt több – nem Jankesti – ismerőseim *„büszke szóként"*, azaz a lokális társadalmi különbségek közvetlen, hivalkodó reprezentációjaként definiálta. Szemben a *„dadéval"* mint kisajátított, apai ági identitásszimbólumként értelmezett megszólítással, a nem Jankesti nagyfalusi férfiak a *„tete"* ('apa') kifejezést használják akkor, ha meg akarják szólítani apjukat.

4.2.1.4. „Alvó" versus „megpengetett poharak". A presztízstárgygazdaságban elért sikerekkel kapcsolatos nyilvános reprezentáció státusérzékeny logikája

A Jankestik dominanciájának megjelenítését és újratermelését nagymértékben elősegíti két, (a) az ezüst presztízstárgyak – poharak és fedeles kupák – értékének meg-

[25] Eltekintve az *„öreg csurár gyepmestertől"*.

határozását, valamint (b) a róluk folyó nyilvános társalgást koordináló, nagyfalusi szervezőelv. (A gáborok ezüst presztízstárgyairól lásd a további fejezeteket.)

(a) Vegyük figyelembe, hogy minden presztízstárgy értéke két fontosabb forrásból származik. Egyrészt az anyagi tulajdonságaihoz társított értékből, amelyet a gáborok az általuk kialakított presztízstárgy-esztétika alapján becsülnek fel. Másrészt attól függ, hogy az adott darabot korábban birtokló gábor férfiak mennyire voltak sikeresek a *politikában*, vagyis mennyire tekintik őket befolyásos, köztiszteletben álló személyeknek. Ezért a kérdéses tárgyat megvásároló minden egyes tulajdonos – saját társadalmi presztízséhez igazodó – hatást gyakorol a birtokába került pohár vagy fedeles kupa értékére és hírnevére (növeli vagy csökkenti azt), ahogyan a vásárlás ténye is módosítja az új tulajdonos *politikai* sikerességéről kialakított nyilvános képet (több-kevesebb presztízsemelkedést hoz számára).

A Jankestik az új tulajdonos és a nemrég vásárolt presztízstárgy közötti *érték- és hírnévkölcsönhatás ideológiáját* felhasználva előszeretettel hangsúlyozzák (nemritkán túlzó módon), hogy ha a Pistestik poharai[26] befolyásos Jankesti férfiakhoz kerültek volna, ma jóval többet érnének, és előkelőbb helyen állnának a presztízstárgyak lokális vagy regionális fontossági sorrendjében. Ezzel összhangban a Jankestik gyakran érvelnek amellett, hogy az elmúlt évtizedekben a Pistestikhez került, korábban Jankesti férfiak tulajdonát (is) képező két pohár értéke látványosan *„leesett”*, vagyis feltűnően csökkent a Pistestik alacsonyabb apai ági presztízsének, *„második rangúságának”* köszönhetően. (Tapasztalataim amellett érvelnek, hogy ez az értékvesztés korántsem annyira jelentős, mint amennyire azt a Jankesti kommentárok állítják.) Az említett értékcsökkenés Jankesti beszélgetőtársaim szerint abból fakad, hogy a Pistestik által vásárolt poharak mellett *„nincs jó / igazi / első rangú gazda”*, *„gyenge a gazda”*, *„nincs meg a neve a cigánynak”* (azaz a tulajdonos *politikai* súlya, hírneve szerény), illetve e tárgyak *„nem jó kézbe vannak”*.

Összhangban az *„első rang”* árucikké alakíthatóságát tagadó, korábban említett véleményekkel, számos Jankesti ismerősöm hangsúlyozta: attól, hogy valamelyik poharukat a Pistestik vásárolják meg, az új tulajdonos még nem válik *„első rangúvá”*, ahogyan a gazdát cserélő tárgyat értékesítő személy sem veszíti el *„első rangúságát”*. Vagyis a tranzakció az eladó/vásárló számára csupán *„helyzetüket”* érintő negatív/pozitív következményekkel jár, *„rangjuk”* azonban változatlan marad.

E gyakorlatok arra szolgálnak, hogy a Jankestik a presztízstárgyakkal kapcsolatos értéktulajdonítás kontextusában is megjelenítsék és újratermeljék az őket a Pistestiktől elválasztó társadalmi távolságot, és egyúttal szimbolikusan leértékeljék a Pistestik presztízstárgygazdaságban elért sikereit, valamint ez utóbbiak lokális dominanciaviszonyokra gyakorolt hatását.

(b) A korábbi birtokosainál jóval alacsonyabb presztízsű vásárlóhoz kerülő pohárról vagy fedeles kupáról a vele nem rokon gábor férfiak a tulajdonosváltás után rendszerint kevesebbet beszélnek, ritkábban említik azt a társadalmi összejövete-

[26] A Pistestik kizárólag poharakkal rendelkeznek.

leken szerveződő társalgás során. A gáborok ezüst presztízstárgyai esetében pedig épp az adott darab gyakori, pozitív kontextusban történő, nyilvános említése a hozzá társított érték és jelentőség reprezentációjának és újratermelésének elsődleges eszköze, és nem az, hogy a tárgyat mennyien, illetve hányszor tekintették meg. Ha poharát vagy fedeles kupáját egyáltalán nem vagy csak elvétve emlegetik a virrasztókban és más társadalmi összejöveteleken, a tulajdonos a vásárlástól remélt hírnévgyarapodás egyik legfontosabb „katalizátorát", illetve eszközét veszíti el.

A Jankestik ezért oly módon is igyekeznek „kimerevíteni" a lokális dominanciaviszonyokat, hogy törekednek a presztízstárgyakkal kapcsolatos nagyfalusi virrasztói diskurzus kisajátítására, vagyis arra, hogy a Pistestik és poharaik kiszoruljanak abból.[27] Amíg a befolyásos Jankesti férfiak – rendszerint apai ági rokonaik vagy apatársaik segítségével – ilyenkor megpróbálják minél többször szóba hozni legértékesebb presztízstárgyaikat, addig a Pistestik többnyire ugyanúgy hallgatnak saját poharaikról (és a Jankestikéiről), ahogyan tartózkodnak a nyilvános *„nemzetezéstől"* is, vagyis a virrasztói diskurzus e szakaszaiban hallgatói szerepben vesznek részt.[28] Ha ugyanis a Pistestik nyíltan önmaguk dicsérnék értékesebb poharaikat, ez alkalmat adna a Jankestiknek arra, hogy a megszégyenítő összehasonlítás stratégiájához folyamodjanak, amellett érvelve, hogy bár a Pistestik bizonyos poharai – anyagi tulajdonságaiknak és korábbi birtokosaik hírnevének köszönhetően – valóban értékesek, jelenlegi tulajdonosaik szerény apai ági presztízse miatt azok mégsem vehetik fel a versenyt a Jankestik fontosabb poharaival. A Pistestik passzivitásának oka tehát a konfliktuskerülés, valamint a nyilvános megszégyenüléstől való félelem. Pontosan szemlélteti ezt az egyik Jankesti férfitől származó, alábbi kommentár:

> *Ha X mind dicsekedett vóna, hogy milyen pohara van, akkor ő a poharnak az értéket is levette vóna, s az övét is. (…) Lehko baro śavo t' el te aśarălpe: „Če taxtaj sîn ma, o Y!", perel vi lehko taxtaj, the vi vov perel dilo. The kode phenah: „Dikh, o Z sode aśarălpe amengă! Apoj źanah leh, kă sîn le ekh laśo taxtaj, de kon sah lehko papo? Kon sah lehko njamo!?"* ('Ha X [a Pistestik legbefolyásosabb, 2001-ben 70 évesen elhunyt tagja] mind dicsekedett vóna,

[27] A *„harmadik rangú"* nagyfalusi csurárok poharaival ugyanez a helyzet. Megjegyzendő, hogy a Jankestik nemcsak saját presztízstárgyaikról (adásvételekről, elzálogosításokról, a tárgyak lokális vagy regionális fontossági sorrendjéről stb.) beszélgetnek, hanem a más településeken élő gábor romák presztízstárgyait is gyakran szóba hozzák.

[28] Amint arról már esett szó, a Pistestik mindenekelőtt azokban a virrasztókban kényszerülnek hallgatásra, amelyekben a befolyásos Jankestik közül többen is jelen vannak, és elsősorban az utóbbiak, illetve a velük szolidáris, más településekről érkező, a *politikában* sikeres férfiak irányítják a társalgást. Más a helyzet azon virrasztók esetében, ahol a Pistestik alkotják a jelenlévő férfiak elitjét, illetve akkor, ha az elhunyt maga is Pistesti. A más településeken szerveződő virrasztói diskurzusok esetében a társalgásban részt vevők összetételétől függ, hogy a Jankestik és a Pistestik presztízstárgyai milyen kontextusban és milyen hosszan kerülnek szóba. A presztízstárgygazdaság fontosabb aktuális történései (adásvételek, tulajdonjogi viták stb.) ugyancsak jelentős hatást gyakorolnak arra, hogy melyik tárgy milyen mértékben és módon kerül a diskurzus fókuszába.

> hogy milyen pohara van, akkor ő a poharnak az értéket is levette [csökkentette] vóna, s az övét [saját hírnevét] is. /…/ Az ő legnagyobbik fia, ha történetesen dicsekedne: „Milyen poharam van nekem, az Y nevű tárgy [a Pistesti ág legértékesebb pohara]!", a pohara is leesik [veszít az értékéből], őt pedig bolondnak nézik. És azt mondjuk: „Nézd, Z mennyit dicséri magát előttünk! Ismerjük őt, tudjuk, hogy van egy jó pohara, de ki volt a nagyapja? Ki volt az ő rokonsága [kik voltak apai ági felmenői]!?"')[29] (2003/07/31)

Azokhoz a poharakhoz és fedeles kupákhoz, amelyekről anyagi tulajdonságaik és/vagy gábor roma birtokosaik szerény jelentősége miatt csak elvétve tesznek említést a *politikai* diskurzusban, rendszerint az *„alvó"*, illetve az *„alszik"* (*„sovel"*; *„alvó pohár"*[30]) kifejezések társulnak. (Gyakran ugyanezzel a jelzővel, illetve igével utalnak a *politikában* kevésbé sikeres és aktív férfiakra és családokra is.) Az *„alvó"* presztízstárgyak olyan darabok, amelyeknek – mivel tulajdonosaik nem vagy csak elvétve tudják, mások pedig nem akarják emlegetni azokat – *„nem megy a híre"* a társadalmi összejöveteleken (virrasztókban, esküvőkön stb.), és csak szerény mértékben képesek gyarapítani birtokosuk hírnevét. Ezzel szemben gábor beszélgetőtársaim azokat a presztízstárgyakat, amelyek anyagi tulajdonságaik és tulajdonlástörténetük tekintetében egyaránt értékes daraboknak számítanak, rendszerint úgy jellemezték, mint amelyek *„zugin"* ('zúgnak'), *„čengin"* ('csengenek'), *„bašăn"* ('hangot adnak', 'hangjuk van'[31]), *„pengin"* ('pengenek') tulajdonosaik kezében. Csupán néhány, az eredeti szövegkörnyezetből kiemelt példát idézve: *„Kado taxtaj kăso-j, kaj pengil, čengil and' ol trin gava!"* 'Ez a pohár olyan, hogy peng, cseng a három faluban!'; *„Amikor ez a pohár a kezében volt* [az egyik Jankesti családfő tulajdonát képezte]*, csengett az egész cigányok közt".* E szóképek jelentését beszélgetőtársaim a *„beszélnek róla"*, *„hírt/hírnevet csinál"*, *„híres"*, illetve a *„reklám"*, *„reklámozza magát"* kifejezésekkel adták vissza. Vagyis a *„zúgó"*, *„csengő"*, *„pengő"* tárgyak olyan darabok, amelyekről sokan és sokszor beszélnek a nyilvános társadalmi összejövetelek során – rendszerint pozitív kontextusban, azaz dicsérően –, ezért jelentős mértékben hozzájárulnak tulajdonosuk hírnevének és elismertségének újratermeléséhez és gyarapításához.

---

[29] Ez az idézet is kiváló példa arra, hogy a szociabilitás etikájának (azon belül a nyilvános önreprezentáció irányelveinek) a figyelmen kívül hagyása milyen jelentős hatást gyakorolhat az egyéni *politikai* teljesítmény társadalmi megítélésére.

[30] Esetenként ugyancsak *„alvó poharakként"* utalnak az elzálogosított presztízstárgyakra, függetlenül azok értékétől. E darabok ugyanis még nem szakadtak el jelenlegi birtokosuktól, de azokat – az elzálogosítás, illetve az azt előidéző anyagi nehézségek miatt – tulajdonosaik nem emlegethetik a riválisaik által megfogalmazott *politikai* inzultusok és a megszégyenülés veszélye nélkül.

[31] Egyes beszélgetőtársaim szerint a *„bašăl"* ('hangot ad') kifejezés *„maj betjarošo-j"* ('betyárosabb', értsd: merészebb, szókimondóbb), amíg a *„čengîl nemesebb*, *maj diplomato-j"* ('diplomatikusabb'). A *„bašăl"* ige számos további jelentéssel ('ugat', 'megszólal' [harang] stb.) is rendelkezik.

A Jankestik az *„alvó”* versus *„megpengetett”* presztízstárgyak közötti különbségtételt kihasználva előszeretettel utalnak a Pistestik poharaira *„alvó”* (a társadalmi nyilvánosságból kirekesztett, ritkán emlegetett) darabokként. Csak néhányat idézve az általam dokumentált ilyen kommentárok közül: *„Soven ol taxta lende! Lende na bašăn. Náluk alvó”* ‘Náluk [a Pistestiknél] alszanak a poharak! Náluk nem ugatnak [nincs hangjuk, értsd: nem kapnak nyilvánosságot, más ágak tagjai csak elvétve beszélnek róluk]. Náluk alvó’; *„K’ol cine ŕomende sovel o taxtaj”* ‘Azoknál a ‘kicsi’ romáknál [a Pistestiknél] alszik a pohár’; *„Lende* (‘náluk’) *nem jó* [helyen van]. *Nem cseng, mint a csengő* [nincs híre, társadalmi visszhangja]*”*; *„Az ő vagyonuk alszik”*, a Pistesti poharak *„nem olyan embereknél vannak, akik meg tudják pengetni azokat”*, azaz a Pistestik csak ritkán képesek *„hírt csinálni nekik, dicsérni őket”* a nagyfalusi virrasztókban.

Az alábbiakban két hosszabb kommentárt idézek. Közülük a második is demonstrálja, hogy a presztízstárgyakkal kapcsolatos virrasztói beszéd során a nagyfalusi csurárok rendszerint éppúgy passzív, hallgatói szerepbe kényszerülnek, akárcsak a Pistestik.

> *Ha eladásra kerülne, akkor lenne többek, hogy licitáljanak érte* [többen is versenyeznének a legértékesebb Pistesti pohár megvásárlásáért]*, mer tudják, hogy jó pohár, s egy Jankesti, ha megvenné, akkor az biztos, hogy jobban meg tudná pengetni, jobban meg tudná reklámozni... Te ašarăl le, te bašal le* [‘Tudná dicsérni, megszólaltatni’]. *Van olyan, hogy van jó pohár a gazdának, s a gazda... sovel lehko gazda paš’o taxtaj* [‘alszik a gazda a/z alvó/ pohár mellett’]. (2005/03/25)

> *Ők* [a nagyfalusi csurárok] *hogyha bejönnek egy gyűlésbe, ők félrehúzódnak, ők nem… nem engedik meg* [nekik a Jankestik vagy a Pistestik]*, hogy ők emlegessék a poharaikat. Nem. Nincs szabad joga. S hogyha nincs, aki megpengesse, akkor nem szól! (…) De például ezeknek* [a Jankestiknek] *van kisebbük, rosszabb, gyengébb* [szerény anyagi tulajdonságokkal rendelkező poharuk]*, úgy is megpengetik: „Há én vagyok Jankónak az ükunokája, s nekem ilyen poharam van, s így felülök rajta, ilyen szürke lovam van, hogy…!”, s ilyesmiket* [mondanak]*. Nekijek megvan engedve, mer erő is van, megvan a titula is* [az *„első rangúság”*, az apai ági presztízs]*, hogy honnét eredett, honnét származott* [az adott Jankesti beszélő]*, s meg is tudja mondani, hogy „Van egy kis jó poharam!” Na, de azok a csurárok nem tudják megmondani, hiába van annyi pénz, nem tudják, mennyi van. Házakat ilyenyeket építettek, hogy egy se épített különbet. De alusznak. Alusznak ők, alusznak a poharak is. A vagyonja is.* (2000/09/23)

A presztízstárgyakkal kapcsolatos nagyfalusi virrasztói társalgás részleges kisajátítása: a Pistestik és poharaik abból való kiszorítása, illetve az utóbbiak gyakori szimbolikus leértékelése (*„alvó”* tárgyakként definiálása) ugyancsak hozzájárul a lokális Jankesti dominancia újratermeléséhez.

4.2.1.5. A múltközpontúság: s*trukturális nosztalgia és kontinuitáskeresés*

A Jankestik dominanciájának fenntartását elősegítő ideológiai eszközkészlet egyik eleme a strukturális nosztalgia (Herzfeld 1990). Jankesti beszélgetőtársaim előszeretettel utaltak a romániai rendszerváltás előtti periódusra – azon belül is a szocializmus évtizedeire – olyan idealizált, „letűnt aranykorként", amikor az apai ágak nagyfalusi presztízshierarchiája a jelenleginél egyértelműbb, saját lokális dominanciájuk pedig a mainál szembetűnőbb volt. Amint arra már utaltam, a feltörekvő Pistestik és a Jankestik közötti, egyre zsugorodó társadalmi távolság alapját ma elsősorban múltbeli különbségek képezik. Ez utóbbiak azonban csak akkor hasznosulhatnak hatékonyan a Jankestik érdekeit támogató *politikai* erőforrásként a mai dominanciaküzdelem során, ha a lokális múlt és jelen közötti egymásrautaltság és kölcsönhatás magától értetődőnek és elkerülhetetlennek tűnik. A Jankestik e viszonyok megkonstruálására – többek között – az értékként tételezett múltközpontúság segítségével tesznek kísérletet, azt hangsúlyozva, hogy a ma Nagyfaluban élő leszármazottak *politikai* lehetőségei és korlátai jórészt a lokális múltban gyökereznek. Gyakran érvelnek például a múlt és a leszármazás identitásformáló képességének jelentősége, az apák és fiaik közötti *politikai* egymásrautaltság és folytonosság szükségszerűsége mellett. Pontosan szemléltetik ezt a befolyásos Jankesti férfiak által különösen kedvelt olyan szófordulatok, mint az *„Én az apám/nagyapám szekerén ülök/utazom!"* vagy *„Az apámét viszem tovább"*. (Az apai ági történelem és a leszármazás identitásformáló kapacitásának tulajdonított, megkülönböztetett jelentőség nem Jankesti specifikum, hanem – amint arról már esett szó – gábor ismerőseim döntő többségére jellemző tulajdonság.)

4.2.1.6. A mai dominanciaviszonyok társadalmi termék jellegének tagadása

A dominancia újratermelésének egyes Jankesti stratégiái arra irányulnak, hogy „elfedjék", „láthatatlanná" tegyék a helyi dominanciaviszonyok társadalmi termék jellegét, azt sugallva, hogy azok átalakításának lehetősége kívül esik a ma élő leszármazottak *politikai* ágenciájának hatókörén, ily módon pedig időtlen minőségként tüntessék fel a Jankestik *„első rangúságát"*. E technikák az apai ágak lokális presztízshierarchiáját – Szalait (2009: 26) idézve – az egyének „akaratától és tevékenységétől függetlenül létező társadalmi struktúraként mutatják be, segítségükkel a diskurzusban kontextuson kívül helyezhető a társadalmi ágencia és felelősség kérdése. Így azok, akiknek a pozícióját és érdekeit a rangideológia támogatja, éppúgy a jelenlegi státushierarchia 'kiszolgáltatottjainak' tűnnek, mint azok, akiket a rangideológia leértékel".

(a) *A társadalmi különbségek naturalizálása.* A különbségek társadalmi eredetének „elrejtésére" szolgáló stratégiák egyike azok naturalizálása: a születés és a leszármazás fogalmaihoz társítása. A Jankestik a lokális *politikai* viszonyok értelmezése során gyakran érvelnek például amellett, hogy az *„első rang"* (a lo-

kális dominancia) kizárólag *„a születés révén”* megszerezhető és továbbadható, a saját apai ági felmenőktől kapott, azaz biológiai úton öröklődő tulajdonság *(„a vér határoz”)*, hasonlóan a *„második”* és a *„harmadik rangúsághoz”*. Itt csupán egy Jankesti kommentárt idézek:

> *A gazdag ember…, hiába van neki a vagyonja, hiába van neki minden, de ha nincs beleszületve...* [akkor nem lehet *„első rangú”*]. *Ehhez születni kell! Hiába, mer* [másképpen] *nem menyen. Hiába, mer akármennyi pénz van, csak éppeg szembe nem mondják* [hogy nem *„első rangú”*]. *De erre születni kell teremni kell nemzetből* [Jankestinek kell lenni]. *Ahogy mondják, hogy jó fa jó gyümölcsöt terem. (…) …a baro ŕomok* (‘a nagy emberek’) *a jó ágyból jöttek fel. (...) Ehhez születni kell.* (2000/08/22)

(b) *A társadalmi különbségek mint az apai ági politikai hagyaték részei.* A Jankestik a dominanciaviszonyok társadalmi eredetének és átalakíthatóságának tagadására gyakran úgy tesznek kísérletet, hogy *„első rangúságukat”* készen kapott *(„ascribed”)* apai ági *politikai* örökségként (*„hadjatîkoként”* ‘hagyatékként’) definiálják. E magyarázatok az egyéni *politikai* ágencia indirekt leértékelése, valamint a múlt és a jelen közötti kölcsönhatás és kontinuitás jelentőségének hangsúlyozása révén amellett érvelnek, hogy a mai leszármazottak sokkal inkább passzív haszonélvezői a lokális dominanciaviszonyok múltjának, semmint azok tevékeny formálói.

(c) *A társadalmi különbségek szakralizálása.* A Jankestik dominanciájuk védelme érdekében gyakran alkalmazzák a szakralizálás stratégiáját is. Ennek lényege, hogy a dominanciaviszonyokat nem az emberi cselekvőképesség következményének tulajdonítják, hanem „Istentől származó”, vagyis szakrális eredetű minőségekként értelmezik (*„Kade mukhlah/dah/kamlah o Del”* ‘Így hagyta/adta/akarta az Isten!’). Az alábbi kommentár a *politikai* ágencia szakralizálásának és az előző bekezdésben említett stratégiának a kombinációja: *„A címer* [*„első rangúság”*] *az egy respekt* [tisztelet]. *Kell legyen, mondtam, a fundamentból* [a Jankesti ágból] *kell legyen kijőve ez az ember* [hogy *„első rangú”* lehessen]. *Mondjuk így, ha magának a nagyapjának a nagyapja nem vót címeres* [*„első rangú”*]*, hiába az apja tarcsa magát címeresnek, mer nem ér…* [semmit]*, ez egy…, lekacagják* [kinevetik] *csak. (…) Nagy dolog ez a címer* [*„első rangúság”*]*, ez az Istentül van hagyva!”* (1998/04/28). Egy másik magyarázatot idézve: *„Első rangba (…) mondjam meg magának, kit hagyott a Jóisten. Hagyott a Jóisten az első rangba, legyen megáldva ott fent a székibe, az X család, az Y család, ebben benne vagyok én is, s a Z család* [az X, Y és Z család a Jankesti ág három legbefolyásosabb családja]*”* (2000/06/16). Megjegyzendő, hogy az *„Így hagyta/adta/akarta az Isten!”* jellegű magyarázatok egyúttal a szerénység és az alázat nyilvános demonstrálására szolgáló nyelvi eszköztár elemei is. (Lásd Szalai 2009, valamint a 17. fejezetet.)

4.2.1.7. Az elidegeníthetőség és a kommodifikáció tagadása

A lokális dominancia újratermelésének egy további eszköze az *„első rang”* elidegeníthetetlenségének ideológiája. Mivel a Pistestik és a Jankestik közötti társadalmi távolság a tekintélyes Jankesti férfiakkal kötött apatársi szövetségek révén mérsékelhető a leghatékonyabban, ezek kieszközlésének legfontosabb eszköze pedig a Pistestik által felajánlott, nagy összegű *„jussok”* és a titokban átadott pénzajándékok csoportja, az *„első rangúság”* elidegeníthetetlenségének Jankesti ideológiája elsősorban a megvásárolhatóság tagadásra irányul. Az e tárgyú kommentárok szerint az *„első rangúság”* nem alakítható át árucikké és annak értéke nem fejezhető ki pénzben – vagyis azt sem eladni, sem megvásárolni nem lehet (*„o rango na-j potjindo”* ‘a rang nem megfizethető’). Amint arra már utaltam, a Jankesti férfiak emellett azt is gyakran hangsúlyozzák, hogy apai águk elszegényedő tagjai tartós anyagi gondjaik, valamint az esetleges nélkülözés ellenére sem veszítik el *„első rangjukat”*. Vagyis ily módon is igyekeznek tagadni a pénz – mint katalizátor – szerepét a jelenlegi lokális dominanciaviszonyok kialakulásában, illetve újjászervezésében. Csupán két, a kommodifikáció lehetőségét tagadó, Jankesti kommentárt idézve:

> *Azok a címeres* [*„első rangú”*, azaz Jankesti] *cigányok (...) beszélik* [a virrasztókban]*, hogy ki vót a nagyapja, kit hagyott a nagyapja helyettes*[nek] *(...) ezeket beszélik csak, a címerről* [az *„első rangról”*, saját apai águkról] *beszélnek. S aztán mikor hallják ezek a pénzes cigányok* [a Pistestik]*, akiknek nincs címerük, már felbokrosodnak, mérgelődnek, s már mennek ki abból a gyílésből. Érti, mi a címer? Pohárt lehet venni pénzér, házat lehet venni (...), de címert nem lehet vásárolni! Annyi dollár nincs Amerikába, hogy vegyen egy címert! Ez kell, hogy legyen hagyva a nagyapjától, a nagyapjának a nagyapjától* [a beszélő itt *„baro Jankóra”*, azaz saját ükapjára, valamint a *„címer”* apai ági intellektuális hagyaték jellegére utal]. (1998/04/28)

> *Ha vóna, ha árulnának címert* [ha az *„első rangúság”* eladó lenne]*, elmennének egész Egyiptomba* [a Pistestik, hogy *„címert”* vásároljanak]*, olyan cigányok vannak most, gazdagok, s vennének, akármilyen drága. De mondjuk, csak úgy* [csak akkor]*, ha árulnának. De nem lehet. De még az se vóna eredeti. Hanem ehhez kell hagyomány* [öröklés]*, kérem szépen. Há ez nem így megy, hogy na mosmár vót apám, aki vót, én már csinálok egy szép házat, veszek autót, veszek kávét, italt, minden. Én ha ilyen (...) leszek, úgy is tudják, hogy kinek az unokája vagyok.* (2000/06/16)

4.2.1.8. A házasságpolitika

A két versengő nagyfalusi ág közötti társadalmi távolság fenntartásához jelentős mértékben hozzájárulhatna, ha gyermekeik és unokáik megházasítása során a

Jankestik következetesen figyelmen kívül hagynák a Pistestiket mint potenciális apatársakat. Így ugyanis elkerülhetnék, hogy egyre többször kelljen együttműködniük és *„egy asztalba ülniük”* (például a fontosabb családi ünnepek vagy a szombat délelőtti adventista imaház-látogatást követő ebéd alkalmával) a Pistestikkel.

A Pistestikkel köthető *„xanamikimók”* összehangolt elutasításának terve többször is megfogalmazódott terepmunkám során – jellemzően olyan befolyásos és jómódú Jankesti férfiak részéről, akik nem szorultak rá az általuk felkínált, nagy összegű *„jussokra”*, illetve a házasság kieszközlésére szolgáló, titokban átadott pénzajándékokra. 2001-ben például a Jankesti családfők egy kisebb csoportja – valamennyien elsőfokú unokatestvérek – informálisan, feltételes önátkokkal kísért eskükkel megerősített egyezséget kötött arról, hogy ezután nem létesít több apatársi szövetséget a Pistestikkel. A megállapodás egyik résztvevőjét idézve:

> *Már le van beszélve* [megszületett a megállapodás]*, mindegyikünk megbánta, még én is megbántam* [a Pistestikkel kötött *„xanamikimókat”*]*. De ami megvan, már megvan. De ritka, hogy még legyen! Az kell legyen nagy dolog, halálos baj kell legyen, hogy mentse meg az élettyit* [a *„xanamikimo”* annak, aki még apatársi szövetséget köt a Pistestikkel]*: „Csak, hogy adjál pénzt, leszek veled, csak, hogy ne haljak most meg!” Érted? Olyan emberek ezek. Ahogy hízeleg, úgy kacag, de belül tele van méreggel, kígyókkal, sárkányokkal. (…) A rossz dolog bennük van, mer addig vagyok jó neki (…), amíg megköt engemet* [apatársi szövetséget köt velem]*, hogy már van egy gyermek, kettő* [a fiatal párnál]*, már tudja, hogy nem válok el. Addig jó. Azután, ne félj semmit, akkor veszik elő a savanyú káposztát! Na, hát itt a baj! Nem baj, hogy szegényebb, nincs* [*„első”*] *rangja, de bár mondaná azt: „Ez a te széked, s ez az enyim itt hátul, ni. Én nem vagyok ilyen vica* [apai ág]*, hiába van pénzem!” De már azt mondja* [a Pistesti apatárs]*: „Mi van? Te, hát én lefizettem* [a pénzem révén elintéztem] *má’ az egész dógokat!” Már azt mondja a jó* [*első rangú*] *cigánnak! De később vettük magunkat észre, mer már be vagyunk vegyülve mink is* [már ő is apatársi szövetséget kötött az egyik Pistesti családdal]*. Az egészek be vagyunk vegyülve. De ezután a családunk már nem! Megvót a gyűlés erre. Isten őrizzen! Hát ennek a kicsi fiúunokámnak azt mondta K* [az egyik vagyonos Pistesti férfi]*: „Van a fiamnak az a leánykája”. Azt mondta: „Né, 30.000 dollárt tesz le a fiam* [*„juss”*-ként, ha a beszélő említett fiúunokája elveszi K lányunokáját]*, s ha maga mondja, még* [többet is]*! Vagy magának adok egy kilön mitát* [a házasság kieszközlésére szolgáló, titokban átadott pénzajándékot]*, olyant, hogy nem kell egy évig menjen sehova se* [dolgozni]*!” Mondom: „K! Én nem teszek a falnál a gyermekemet, meg van mondva, hogy mi többet a ti családotokba…, egyszer csináltuk, s bánjuk azt is. Szomszédok vagyunk, barátok vagyunk, jól van minden, de több apatársság nem megy”. Többet nem vegyül össze a mi vérünk az övékkel. (…)* [A beszélő így esküdött meg erre a 2001-ben Jankesti férfiak között zajló egyezkedés során:] *„Punig me źuźuvą, mîřă šavoŕă n’ala te maj phandenpe lenca! Źan ando X, źan ando*

Y, źan ando Baro gav…, kaj ferkaj, kol čurare, de lenca na!" Avri phendah vi o V: „Punig me źuźuvą te źannah mîŕă śavoŕă lende, akkor sî te meren mîŕă śavoŕă and' ol akčidenture!" O W: „Sî te merah and' ol akčidenture!" O kąr: „And' ol akčidenture, te marăl amen o Del the maj kărasah phanglimo, xanamikimo!"

('…[A beszélő így esküdött meg erre a 2001-ben Jankesti férfiak között zajló egyezkedés során:] „Ameddig én élek, az én fiaim nem fognak több *xanamikimót* kötni velük! Mennek inkább X vagy Y településre [a *„három falu"* két településére] vagy Nagyfaluba…, akárhová, a csurárokhoz inkább, de hozzájuk nem!" Azt mondta V [egy Jankesti férfi] is: „Amíg én élek, ha a fiaim hozzájuk mennének [apatársi szövetséget kötni], akkor haljanak meg balesetben!" W [egy másik Jankesti férfi is azt mondta:] „Haljak meg balesetben [ha ezután *„xanamikimót"* kötök velük]!" A másik [egy további résztvevő ugyancsak azt mondta]: „Balesetben [haljak meg], verjen meg engem az Isten, ha kötök még velük apatársi szövetséget!"') (2002/08/15)

A megállapodásban érintett férfiak többsége az azóta eltelt évek során betartotta ígéretét, bár közülük többen is hangsúlyozták: nem kizárt, hogy a 2008-as gazdasági világválság számlájára írható, tartós jövedelemcsökkenés miatt a jövőben többen is úgy gondolják majd közülük, hogy a Jankestik és a Pistestik közötti társadalmi távolság fenntartásánál fontosabb számukra saját egzisztenciális biztonságuk megőrzése. A tartós anyagi nehézségekkel küzdő, befolyásos Jankesti férfiak egy része azonban nem engedheti meg magának azt, hogy a Pistestik apatársi ajánlatait figyelmen kívül hagyja, mivel rákényszerül a tőlük érkező *„jussok"*, illetve titokban átadott, ösztönző pénzajándékok elfogadására.

4.2.2. A Pistestik stratégiái

A Pistestik két „síkon" igyekeznek meggyengíteni és megkérdőjelezni a Jankestik jelenlegi dominanciáját. Egyrészt a *politika* keretein belül, vagyis az olyan szimbolikus küzdőtereken mutatott teljesítményük révén, mint az apatársi szövetségekért folyó verseny és a gazdaságitőke-felhalmozás (a presztízstárgygazdaság stb.). Másrészt a *politikán* kívüli eszközöket is igénybe vesznek azért, hogy újradefiniálják saját águk helyét az apai ágak lokális presztízshierarchiájában, és kisajátítsák az azon belüli dominanciapozíciót. Ezek közül a legfontosabb az adventizmus, amely a *politikáétól* részben eltérő eszme- és értékrendszert képvisel, különös tekintettel az Isten előtti, szakrális egyenlőség gondolatára, amely hatékony eszköze a *politikához* és az annak nyomán kialakuló társadalmi különbségekhez társított jelentőség megkérdőjelezésének, illetve morális stigmatizálásának.

4.2.2.1. A házasságpolitika: a „felfelé házasodás”

A Pistestik a dominanciaviszonyok újraírását részben a befolyásos Jankesti férfiakkal létesített *„xanamikimók”* révén igyekeznek elérni. A „felfelé házasodás” stratégiájának alkalmazását rendszerint a kiszemelt Jankesti apatárs anyagi nehézségei, valamint a neki felkínált nagy összegű *„juss”*, illetve az egyéb, titokban átadott pénzajándékok teszik lehetővé. Az egyik Jankesti férfi szavait idézve:

Sîn kadala majčoŕŕă ŕoma, nemzetileg, rangilag čoŕŕă-j, utolšovure, palune-j. The so kărde? Varăsar (...) koccom love kărde, tha koccom love sîn le, kă tjinde le bară ŕomen pe lovende. (...) Găle kakala čoŕŕă ŕoma, the kode phende: „Aśun, kamimo sî tu! Xutjiltu manca xanamikă, me koccom love dap tu!” „Sode deh man?” Phenah, phirdo te del le dešmile mărči akkorjába, kana phirnah ol mărči. The vov na deš phenlah, phenlah, „Me dap tu phendamile mărči!” Th’ atunč o baro ŕom so phenlah: „Na, śej, xap tjo jilo, éppeg kăso trăbul amen, te dap tele muŕo kamimo, te na bitjinav muŕo taxtaj! Laśo-j amengă kado čoŕŕo ŕom, kă na trubul te thol mangă rangure, kă mangă mukhlah muŕo dad, man sîn ma dăstul, laśo-j amengă kodo čoŕŕo ŕom”. The kade jutisejle andră ol čoŕŕă ŕoma, ol biprinźande, saven na-j le fundamento, na-j le alapo, na-j le kašt, kadala jutisejle andră k’ol dintune meseli pengă lovenca. Na, the tjinde le bară ŕomen pe pengă love.

(‘Vannak ezek a szegényebb romák [a Pistestik], nemzetileg, rangilag szegények, utolsók, hátramaradottak [alacsony az apai ági presztízsük]. És mit csináltak? Valahogy /…/ annyi pénzt kerestek, és ma is annyi pénzük van, hogy megvették pénzért a nagy embereket. /…/ Elmentek hozzájuk ezek a szegény romák, és azt mondták nekik: „Hallgass ide! Adósságod van. Köss velem apatársi szövetséget és én annyi pénzt adok neked!” „Mennyit adsz nekem?” Mondjuk, akkortájt 10.000 német márkát szoktak adni [*„jussként”*], amikor még a márka forgalomban volt. De ő nem tízet mondott, hanem azt mondta: „Ötvenezer márkát adok neked!” Akkor a nagy ember mit mondott: „Na, asszony, egyem a szívedet, éppen annyi pénz kellene nekünk, hogy visszafizessem az adósságom és ne kelljen eladnom a poharamat! Jó nekünk az a szegény gábor férfi, mert nem kell, hogy bárki is rangot tegyen nekem [*„rangosabbá”* tegyen engem], mert hagyott rangot rám az apám, van nekem elég. Jó nekünk az a szegény gábor férfi.” És így jutottak be a szegény romák, az ismeretlenek [a Pistestik], akiknek nincs meg az alapjuk, sem a fájuk [utalás a Jankesti ág dicsőséges múltjára], ezek így jutottak az első asztalokhoz [az *„első rangú”* férfiak asztalaihoz] a pénzükkel. Na, megvették a nagy embereket pénzért.’) (2002/08/15)

Habár Jankesti beszélgetőtársaim gyakran hangsúlyozták az *„első rangúság”* elidegeníthetetlenségét: árucikké alakításának lehetetlenségét (lásd korábban),

maguk is elismerték, hogy az apai ágak presztízshierarchiája – legalábbis hosszú távon – képlékeny, mozgásban lévő társadalmi konstrukció, amelynek alakulására a gazdaságitőke-felhalmozás gyakorolja a legnagyobb hatást. (Ezt szemléltetendő többen is utaltak a helyi csurárokhoz kapcsolódó, a lokális dominanciától a *„harmadik rangúságig”* ívelő státusvesztésre.) A Jankestikkel kötött *„xanamikimók”* társadalmitávolság-csökkentő képességét demonstráló egyik interjúrészlet szerint:

> *Mind rajtunk* [a Jankestikre] *építettek az egész cigányok* [a Pistestik]. *Mi vótunk a fundamentum* [az alap]*, érti? Amelyik cigán nem vett egy lányt vaj egy fiút köztünk* [közülünk]*, beteg is vót akkor. Miér? Hogy mondjuk, van az én kertembe, van nekem vagy húsz gyümőcsfám. És van egy vad gyümőcsfa, egy vad fa* [a Pistestik apai ága]. *Na, most már én abba járok, hogy ócsam meg azt a fát. Veszek a jó almafából egy ágot, megyek a vad fánál, s beótom* [utalás a Jankestik és a Pistestik között létrejött apatársi szövetségekre]. *Érti maga? S majd idővel, négy év múlva kijönnek abból az ágból* [a *„vad fából”*] *több ág, s azon az ágon már jobb almák vannak* [= a Jankestikhez beházasodott Pistestik gyermekei]. *Na, úgy csináltak sok cigányok, kivettek a mi családunkból* [*„xanamikimót”* kötöttek velünk]*, hogy valamikor, húsz év múlva, harminc-negyven év, ötven év múlva, hogy (...) azt mondják: „Há én onnét nősültem* [feleségem a Jankesti ágból való]*, a gyermekeim odavalósiak már”. Tudja? Na, ez az ótás* [a *„xanamikimo”* révén elért társadalmi-státus-emelkedés]*!* (2000/06/16)

Azt, hogy a Pistestik maguk is tisztában vannak a „felfelé házasodás” *politikai* jelentőségével, pontosan mutatja az alábbi, gyakran hallható kommentár: *„Nálunk, a gazdag, első rangú családokba* [a Jankestikhez] *menő lányok épp olyan fontosak, mint a Jankestiknél a fiúk”*. Vagyis, bár a Pistestik is azonosulnak a nemek közötti státuskülönbség (a relatív férfidominancia) ideológiájával és fiaikat tekintik saját apai águk folytatóinak, világosan látják, hogy lányaik beházasítása a tekintélyes Jankesti családokba hosszú távon ugyancsak fontos *politikai* hozadékkal: a Jankestik és a Pistestik közötti presztízskülönbség csökkenésének lehetőségével kecsegtet. Amint arra számos beszélgetőtársam utalt: a Jankesti családokba való beházasodástól a Pistestik azt remélik, hogy e *„xanamikimók” „opră rangošitin len”* ‘felrangozzák [*„rangosabbá”*, azaz *„első rangúvá”* teszik] őket’, *„thon lengă rango”* ‘rangot tesznek nekik [a vállukra]’.

4.2.2.2. A szociabilitás etikájának tiszteletben tartása és a konfliktuskerülő politikai (ön)reprezentáció

Nem a pénz az egyetlen „katalizátora” a Pistestik *politikai* sikereinek (a Jankestikkel kötött apatársi szövetségeknek stb.), valamint az azokat kísérő társadalmi elisme-

résnek. A Pistestik presztízsének gyarapodásához hasonlóképpen hozzájárult, hogy az elmúlt évtizedekben következetesen törekedtek a szociabilitás etikájának tiszteletben tartására, valamint arra, hogy a társadalmi összejöveteleken (virrasztókban stb.) ne kerüljenek konfliktusba a befolyásos Jankesti férfiakkal és ne adjanak okot az utóbbiaknak a megszégyenítő összehasonlításra.

A terepmunkám során megismert Pistestik egyrészt következetesen elutasították azokat a morálisan kifogásolható stratégiákat – a fizikai erőfölény alkalmazását vagy az azzal való fenyegetést stb. –, amelyek miatt egyes apai ági felmenőiket kritika érte, és amelyek fontos szerepet játszottak abban, hogy apai ági presztízsüket ma relatíve szerényként definiálják. Másrészt törekedtek arra, hogy a társadalmi összejöveteleken (főként a virrasztókban) a *politikai* sikerek (ön)reprezentációja során viselkedésük a társadalmi elvárásokkal összhangban legyen.

A nyilvános *politikai* diskurzusban való részvételt koordináló, említett elvárások egyike a beszélő alázatosságának és szerénységének, illetve annak demonstrálása, hogy tiszteletben tartja mások pozitív társas kép iránti igényét. E társadalmilag támogatott diszkurzív gyakorlatok a Pistestik esetében a lokális presztízskülönbségek és saját águk *politikai* „hiányosságainak" nyilvános elismerésével, illetve azzal egészülnek ki, hogy igyekeznek tiszteletben tartani a Jankestik *politikai* copyright-törekvéseit. Vagyis az utóbbiak jelenlétében a Pistestik rendszerint nem vesznek részt aktívan a genealógiai diskurzusban, kerülik a Jankestik és saját apai ági felmenőik, illetve mindkét ág presztízstárgyainak említését és minősítését, valamint az olyan kifejezések használatát (ilyen például a *„phuro kašt"* 'öreg fa'), amelyekre a Jankestik saját apai ági identitásszimbólumként tekintenek.

A Pistestik tudatosan kerülik a *„putjarimót"* (a 'büszkélkedést', vagyis saját *politikai* sikereik nyilvános méltatását) a befolyásos Jankesti férfiak által is látogatott virrasztókban, és az utóbbiaktól érkező verbális inzultusokat rendszerint figyelmen kívül hagyják, vagy szerény apai ági presztízsüket nyíltan elismerve reagálnak azokra. Például olyan szófordulatokkal, mint az *„ame numa kăzepesa ŕoma sam"* 'mi csak közepes romák vagyunk'; *„ame numa mašodostajuvure sam"* 'mi csak másodosztályúak vagyunk'. Emellett a konfliktuskerülés érdekében nemegyszer nyíltan utalnak a Jankesti és a Pistesti ág közötti presztízskülönbségre és az előbbiek lokális dominanciájára.

A *stratégiai* – tudatos és nyilvános – *szerénység és alázat* nemcsak oly módon szolgálja a Pistestik *politikai* érdekeit, hogy csökkenti a megszégyenítő összehasonlítás kockázatát. Habár első pillantásra úgy tűnhet: a következetes és gyakran túlzó szerénységgel, valamint a Jankestik dominanciájának nyílt elismerésével a Pistestik tevékenyen hozzájárulnak apai águk szimbolikus leértékeléséhez, valamint a két ág közötti társadalmi távolság újratermeléséhez, valójában épp ezzel ellentétes hatást érnek el. Amikor ugyanis nyilvánosan pozitív kontextusban utalnak a Jankestikre *(„Ti nagyobbak vagytok nálunk, mi kicsi széken ülünk")*, a Jankesti férfiaknak – ha nem akarnak *„büszkének"* mutatkozni, vagyis el akarják kerülni a megszégyenülést és a részleges arcvesztést – a szociabilitás etikája értelmében csak egyetlen választásuk marad. Az, hogy ők maguk is nyilvánosan demonstrál-

ják saját szerénységüket és alázatosságukat úgy, hogy a szimbolikus önleértékelés eszközéhez folyamodnak (*„Mi nem vagyunk nagyok, az Isten a nagy!”* stb.) és az őket dicsérő Pistestiknek címzett, burkolt vagy nyílt méltatással viszonozzák a tőlük érkezett elismerést. Vagyis a Pistestik által alkalmazott *stratégiai szerénységre* válaszul a Jankestik – saját nyilvános társas képük megóvása érdekében, akaratuk és *politikai* céljaik ellenére – kénytelenek maguk is legalább néhány szóval elismerni/dicsérni a Pistestik *„jó viselkedését”* és sikereit: apatársi szövetségeit, ritkábban presztízstárgyait. (Különösen igaz ez a 2001-ben 70 évesen elhunyt, legbefolyásosabb Pistesti családfő esetében – holott épp az ő hírnevét szeretnék a legkevésbé öregbíteni.) A virrasztókban tehát a *stratégiai szerénység* révén a Pistestik anélkül képesek rávenni a Jankestiket saját *politikai* sikereik nyilvános, pozitív kontextusban történő méltatására, hogy figyelmen kívül hagynák a *politikai* (ön)reprezentáció etikájának egyik legfontosabb elvárását: a nyilvános öndicséret kerülését/elutasítását. Jankesti beszélgetőtársaim egyike – nem kevés frusztrációról és bosszúságról árulkodó – magyarázatát idézve: *„Erre* [a Pistestik által a virrasztókban mutatott szerénység és alázat láttán]*, persze, nekünk is úgy kellett válaszolni, mert kötelező volt, hogy egy kicsit felemeljük őket. Ahogyan ők lealázták magukat, kicsit magunk mellé emeljük őket, kicsit megrespektáltuk jobban. Odaültettük őket magunk mellé. Jó volt a viseletük, jók voltak a xanamikáik”.*

Az egyik – Pistesti – kommentárt idézve, amely a szociabilitás etikájának *politikai* jelentőségét hangsúlyozza, miközben tagadni igyekszik, hogy a „felfelé házasodásnak” köze lenne az apatársak között gazdát cserélő pénzösszegekhez:

> *Vi man sah ma ekh kakk, internacionalo, o phuro X (…) Ande mašodrendîvure ŕoma kăso či vuštjel! Kă sî le panź śave, sah le taxta, laśe xanamika, le elšăvonen sa xanamikăngă lah le, barvalimo śov gone, alazkodašî, inkărlahpe majtele, sar sode phirel. Pehkă śaven numa pe laśi sîkalah (…) Bari duma či kade či dah. (…) A' mîŕă veri le elšăvonen line le avri, the xan the pen le elšăvonenca ke ekh meseli, xanamikazîn, tjirvezîn, the sin lenca sar o phral. Na vaš o vadjono, hanem vaš lengi komportare the vaš lengo phirajimo, the vaš lengă dadehko the vaš lengă papohko. Kă či amaro papo bari duma či delah, hanem mindig majtele erzîlahpe. The vi amen kade sitjilam la amară părincohtar.* (‘Nekem is volt egy [anyai] nagybátyám, nemzetközi, az öreg X [a legsikeresebb, 2001-ben elhunyt Pistesti férfi] /…/ A másodrendű romák [a Pistestik] között még egy hozzá hasonló nem lesz! Mert van öt fia, voltak neki poharai, jó apatársai, az elsők [a jómódú Jankestik] mindegyikével kötött apatársi szövetséget, hat zsák gazdagsága [sok pénze] volt, alázkodás [alázat], lejjebb tartotta magát [szerény volt], mint amennyire elvárható lett volna. Az ő fiai csak a jót tanulták [tőle]. /…/ Dicsekedni így sem dicsekedett. /…/ Az én unokatestvéreim [a 2001-ben elhunyt Pistesti családfő fiai] az elsőket [a legbefolyásosabb Jankesti férfiakat] választották ki maguknak, egy asztalnál ettek és ittak az elsőkkel, apatársak és komák lettek velük, mintha testvérek volnának. Nem a vagyon miatt, hanem a viselkedésük mi-

att, és az apjuk és a nagyapjuk viselkedése miatt. Mert a nagyapánk sem dicsekedett, hanem mindig lejjebb érezte magát. És mi is így tanultuk a mi szüleinktől.') (2002/07/22)

Az egyik húszas évei legvégén járó Pistesti beszélgetőtársam így fogalmazta meg azt, hogy apai nagybátyja – a 2001-ben elhunyt, legbefolyásosabb Pistesti családfő – *„lašo phirajimója"* 'jó viselkedése' miként járult hozzá ahhoz, hogy apatársi szövetségek sorát köthesse a Jankestikkel:

[Apai nagy]*bátyám fejül vót az egészeken… vagyonilag, az egész cigányokra, családilag is, vagyonilag is, mint szép ember is, fejül vót az egész cigányok közt* [Nagyfaluban]. *És amikor meghalt ő, az egész cigányok, amik vótak ott gyűlve* [a virrasztójában]*, egy se mondta azt, hogy valamikor ez a cigán bőcselkedett* [öntelt volt, másokat megsértve dicsekedett *politikai* sikereivel]. *Vagy verte a másiknak az orrát, vagy megéreztette valakivel, hogy neki milyen vagyonja* [presztízstárgyai, mennyi pénze] *van, vagy verje valakinek az orrát, hogy milyen fiai vannak, s ilyesmiket. S azér fogta meg a gazdag cigányokat* [azért köthetett *„xanamikimókat"* a Jankestikkel]*, az első rangújakat, mer* [nagy]*bátyám csak második rangú vót, második osztály. De ő megfogta az elsőosztályúkat, a fiai megfogták az elsőosztályúakat, még az unokája is, a fiának a fia, az is az első rangú cigányokat meg tudja fogni. Azér, mer riá ragadott* [elterjedt róla] *az, hogy jól viselkedett* [tiszteletben tartotta a szociabilitás etikáját]. (2003/08/01)

A *stratégiai* – a hallgatóktól remélt *„feldicsérést"* már-már kiprovokáló – *szerénység* tehát nemcsak a konfliktusok és a megszégyenítő összehasonlítás megelőzéséhez járul hozzá hatékonyan a virrasztói társalgás során, de a jelenlévő Jankestiket nemegyszer arra kényszeríti, hogy – saját arcuk megóvása érdekében, a szociabilitás etikája iránti elkötelezettségük bizonyítékaként – nyilvánosan méltassák a Pistestik *politikai* sikereit és „bagatellizálják" a közöttük lévő társadalmi távolságot. Ha ugyanis a Pistestik szerénységét és a tőlük érkező elismerést társadalmilag elvárt válasz – szimbolikus önleértékelés, viszontdicséret stb. – nélkül hagynák, óhatatlanul *„büszkének"*, udvariatlannak tűnnének és megszégyenülnének.

4.2.2.3. A jelencentrikusság és a politikai individualizmus preferálása

A Pistestik a lokális presztízsviszonyok minősítése során előszeretettel hangsúlyozzák a jelencentrikusság fontosságát, amellett érvelve, hogy először az itt és most elért, individuális *politikai* sikereket kell figyelembe venni, és csak ezután az egyén egész apai ágának teljesítményét. Az e tárgyú vélemények a Jankesti dominancia legitimálására szolgáló egyes értékpreferenciák ellensúlyozására hivatottak. A jelenközpontúság a Jankestik által gyakran hangoztatott és értékként tételezett múltraorientáltság ellenideológiája, amíg az individualizmus preferálása

a *politikai* teljesítmény és viszonyok értékelése során a Jankestik számára kulcsfontosságú leszármazás: az apai ági identitás és presztízs *politikai* jelentőségének megkérdőjelezésére, illetve szimbolikus leértékelésére szolgál. Végső soron mind a jelen-, mind pedig az individuumcentrikusság célja az, hogy elősegítse a Pistestik apai ági múltjának arcfenyegető (szégyenteljes) periódusától való elhatárolódást, annak feledésbe merülését, ezen keresztül pedig az arra épülő megszégyenítő összehasonlítás megelőzését. Az egyik Pistesti értelmezés szerint: *„a közmondás is azt mondja, hogy nem érdekel, ki vót apám, csak az, hogy ki vagyok én máma! Mer lehetett az én apám úr, és én vagyok koldus* [utalás az elszegényedett Jankesti férfiakra]. *Vagy vót az apám koldus, és én vagyok úr* [utalás a beszélő saját apai ágára: a Pistestikre]. *Különbözik. (...) Nemcsak az számít, ki vót az* [ember] *apja vagy a nagyapja, hanem* [az is, hogy] *ki vagyok én ma!"*

4.2.2.4. Az adventizmus mint a politikai különbségeket „tompító" ellenideológia

A nagyfalusi gáborok többsége az 1970-es évekig hivatalosan a görögkatolikus, az ortodox, vagy a református egyházhoz tartozott, ám csak néhány szolgáltatást – keresztelés, temetés – vett igénybe. Az 1960-as és az 1970-es években a *„három falut"* alkotó gábor közösségek tagjai közül néhányan kapcsolatba kerültek a Heted Napot Ünneplő Adventista Egyházzal, majd csatlakoztak annak egyik – rendszerint az erdélyi nagyvárosok valamelyikében található – gyülekezetéhez. Tömeges áttérés[32] azonban csak a romániai rendszerváltás óta figyelhető meg. Az elmúlt két évtizedben a nagyfalusi gáborok közül is egyre többen keresztelkedtek meg – ma döntő többségük adventistának vallja magát. (Lásd a *4–8. kép*eket.) Az 1990-es évek végéig a megyeszékhely, illetve az egyik közeli település imaházait látogatták, az ezredfordulón azonban elkészült „saját" nagyfalusi imaházuk, amelynek felépítését a helyi romák nagy összegű pénzadományokkal, illetve – például az ereszcsatornák és lefolyók esetében – saját munkaerejük és szaktudásuk felajánlásával támogatták. Ma a nagyfalusi adventista gyülekezet több mint 90%-át gáborok alkotják.

Az adventizmus rendszerváltás óta zajló, intenzív térnyerésének köszönhetően az adventista imaház és gyülekezeti élet olyan hangsúlyos alternatív társadalmi nyilvánossággá/színtérré vált, ahol a helyi romáknak lehetőségük nyílik megváltozott életkörülményeik és gazdasági helyzetük reprezentálására (például az imaházi „tized" és a különféle pénzadományok formájában), valamint arra, hogy az adventista életvezetési stratégia iránti elkötelezettségük kinyilvánítása révén ellensúlyozzák a többségi társadalom egyes tagjai által hozzájuk társított negatív sztereotípiákat. Az alternatív nyilvánosság vonzereje azonban csak a tömeges megtérés egyik magyarázata. Számos beszélgetőtársam érvelt amellett, hogy megkeresztelkedésének oka egy olyan személyes krízishelyzet – súlyos betegségből való felépülés stb. – volt, amelyben félreérthetetlenül megtapasztalta Isten jótékony jelenlétét és erejét.

[32] Az egyik ilyen alkalommal – 1999-ben – 52 személyt kereszteltek meg a Nagyfaluhoz közeli települések egyikének imaházában, akik közül közel 40 nagyfalusi gábor roma volt.

4. kép A nagyfalusi adventista imaház nem sokkal az átadása előtt az ezredfordulón. (Fotó: Berta Péter; 2001)

Az, hogy az adventista imaház – a szombati istentiszteletekkel, a vallásos témájú előadásokkal, a számos romániai városban és Magyarországon is fellépő gábor roma kórussal, a gyülekezeti élet szervezésével és irányításával kapcsolatos pozíciók többségének romák általi betöltésével – egyre fontosabbá válik a nagyfalusi gáborok számára, a lokális *politikára* is hatást gyakorol. A Pistestik – különösen a 2001-ben 70 évesen elhunyt, legsikeresebb Pistesti családfő – számára hamar világossá vált,

5. kép Gábor roma férfi keresztelése az egyik Maros megyei adventista imaházban. (Fotó: Berta Péter; 1998)

*6–7. kép*ek Fiatal gábor roma pár megkeresztelkedése után az egyik Maros megyei adventista imaház előtt. (Fotó: Berta Péter; 2000)

hogy bizonyos adventista eszmék és értékek kiválóan alkalmasak a lokális *politika*, valamint az annak nyomán kialakuló társadalmi különbségek megkérdőjelezésére és ellensúlyozására. Megkülönböztetett jelentőségre tett szert ezek között az Isten, illetve az Isten házában – az imaházban – jelenlévők, vagyis a gyülekezet előtti egyenlőség elve, amelyet csupán a gyülekezeti tisztségviselők hierarchiája szorít korlátok közé. (A továbbiakban erre az elvre a *szakrális egalitarianizmus* kifejezéssel utalok.) A szakrális egalitarianizmus eszméje gyakran kerül szóba az adventista istentiszteleteken és Bibliaórákon éppúgy, mint az olyan roma eseményekhez kapcsolódó diskurzusok részeként, mint az esküvők, az eljegyzések vagy a virrasztók. A Pistestik előszeretettel fejezik ki azt oly módon, hogy a különbség politikáját egyetlen dimenzióra: az „Isten – ember" viszonyra redukálják, a lokális *politikában* a Jankestikhez kapcsolódó attribútumokat *(„első rang", „bulibás", „korona")* pedig Istenhez társítják. Lásd például az alábbi idézeteket: *„...az Isten előtt nincs válogatás, csak tele pe phuv sîn valogatašî* ('csak itt a földön van válogatás /különbségtétel/')*"*; *„...kibe* [kivel] *kell dicsekedjünk? Az élő Istenbe, abba, aki minden percbe köztünk van, mellénk van, abba, aki szerkesztette belül a belső részt, az eszméinket, a vesénket, abba* [azzal] *kell dicsekedjünk. Nem az öreg halottainkba* [apai ági felmenőinkkel]*...*"; *„Az Isten a rangos, a Krisztus Jézus a rangos"*; *„A jóisten most a bulibás* [a *„faluvezető"*]*. A korona* [a dominancia] *a Krisztusnál van!"*; *„Én, ha dicsekedni kéne, csak az Atyában dicsekednék. Távol legyen tőlem a dicsekvés, a dicsekvés maradjon az Atyához* [az Atyáé]*, s nálam az arcpirulás* [az alázat]*. (...) Az erő az Atyánál van. Ha kezdünk dicsekedni, dicsekedjünk az élő Istenbe"*. Az Isten és a gyülekezet előtti egyenlőség elve hangsúlyosan apolitikus: implicit módon tagadja az evilági társadalmi és gazdasági különbségek jelentőségét és identitásképző kapacitását,[33] ezért kiválóan alkalmas arra, hogy a lokális *politika* nyomán létrejött különbségeket – az apai ágak presztízshierarchiáját stb. – szimbolikusan leértékelő és megkérdőjelező ellenideológiává váljon.

Mivel magyarázható, hogy épp az említett Pistesti férfi és családtagjai alkották – és alkotják ma is – a nagyfalusi adventista gyülekezet legbefolyásosabb csoportját? Mindenekelőtt azzal, hogy a 2001-ben elhunyt Pistesti családfő már az 1970-es években adventista lett, nagy hangsúlyt helyezett az adventista életvezetési stratégia, értékrend és eszmerendszer gáborok közötti népszerűsítésére, a tőle és fiaitól érkező pénzadományok révén jelentős szerepet vállalt a helyi imaház felépítésében és berendezésében (akárcsak korábban a Nagyfaluhoz közeli települések egyikén található imaház életében), valamint azzal, hogy a nagyfalusi gyülekezet megalakulása óta családtagjai gyakran töltenek be különféle gyülekezeti tisztségeket. A helyzet értelmezéséhez érdemes figyelembe venni, hogy a nagyfalusi gyülekezet életét elsősorban a nem roma lelkipásztor, illetve az adventista egyház felsőbb szintű, ugyancsak nem roma vezetői felügyelik és irányítják, akik legfeljebb elnagyolt ismeretekkel rendelkeznek a lokális *politikáról* (az apai ágak presztízshierarchiájáról stb.), és helytelenítik azt. Mindenekelőtt azért, mert úgy vélik,

[33] Ugyanígy elleplezi és elnémítja a szintén hangsúlyos társadalmi nemek közötti és életkori különbségeket.

8. kép Pillanatképek a nagyfalusi imaház életéből. (Részlet a szerző által készített videofelvételből; 2002)

hogy az adventista életvezetési stratégia több fontos szervezőelvének – például a gyermekházasság tilalmának – a romák általi részleges elutasításáért a *politika* a felelős.

Habár a rendszerváltás után megkeresztelkedett, befolyásos Jankesti beszélgetőtársaim azt tartották volna kívánatosnak, hogy az imaházi összejövetelek a virrasztók mintájára – vagyis a lokális *politikai* különbségek hangsúlyos figyelembe vételével – szerveződjenek, e tervük nyilvánvaló korlátokba ütközik. Egyrészt az Isten és a gyülekezet előtti egyenlőség elvének érvényesülése és a (nem roma) lelkipásztori hatalom hangsúlyos jelenléte miatt, másrészt pedig azért, mert az imaházban az egyetlen társadalmilag támogatott hierarchia a gyülekezeti tisztségviselőké, amelyben a Pistestik játszanak meghatározó szerepet. A befolyásos Jankesti férfiak többsége ugyanis csak jóval a Pistestik után: az 1990-es évek végén keresztelkedett meg és kapcsolódott be a gyülekezeti életbe, akkor, amikor a Pistestik mint hívők ott már hosszú múlttal rendelkeztek. Amíg tehát a *politikában* a Pistestik minősülnek *„demokrácia cigányoknak”*, *„új cigányoknak”,* szemben a domináns Jankestikkel, addig az adventista imaházban épp fordított a helyzet: a gyülekezeti életben a Pistestik alkotják a domináns apai ágat, és a befolyásos Jankestik számítanak *„jövevényeknek”*, *„újaknak”* vagy *„demokrácia cigányoknak”*.

Épp ezért terepmunkám idején burkolt szimbolikus konfliktus: tulajdonlási verseny bontakozott ki az imaházi dominancia kisajátításáért a Jankestik és a Pistestik között. Az előbbiek a gyülekezeti életben is érvényesíteni szeretnék a *politikai* dominanciaviszonyokat (Pistesti beszélgetőtársaim egyikét idézve: *„az imaházból virrasztót akarnak csinálni”*), amíg a Pistestik igyekeznek határt szabni a világi dominanciaviszonyok térnyerésének, és megőrizni a gyülekezeti életet olyan apolitikus társadalmi térként/nyilvánosságként, amelyben nem kell szembesülniük saját *„második rangúságukkal”* és annak negatív szimbolikus következményeivel. Épp ellenkezőleg: a gyülekezeti életben ők azok, akik (a Jankestikénél) hosszabb panteonizálható múlttal rendelkeznek. E tulajdonlási versenyben ma a Pistestik állnak nyerésre. Habár időről időre néhány Jankesti férfi is betölt egy-egy fontosabb pozíciót a nagyfalusi gyülekezetben, a *politikai* témák és erőviszonyok csak elvétve „jutnak szóhoz”: ritkán válnak meghatározó tényezőkké az imaházi események során. (Ide sorolható például a szombati istentiszteletek előtti, illetve az azok szüneteiben zajló *ŕomani* nyelvű társalgás, amely részben *politikai* témák köré szerveződik.)

Itt csupán egy 2002-ben lezajlott esetet említek azok közül, amikor a nagyfalusi imaházban a szakrális egalitarianizmus és a lokális *politika* közötti értékkonfliktus nyilvánvalóvá vált. Az akkori fődiakónusok egyike – egy tekintélyes Jankesti családfő – régóta haragban állt a Pistesti férfiak egyikével: Zoltánnal, akiről azt feltételezte, hogy titokban elcsábította idősebb fia feleségét. A házasságtörés gyanúja miatt az évek során Zoltánnak három alkalommal is nyilvánosan *„hitre kellett mennie”*, azaz fiaira és önmagára mondott, halált és egyéb szerencsétlenségeket kilátásba helyező feltételes önátkok kíséretében meg kellett esküdnie arra, hogy sohasem létesített szexuális kapcsolatot a fődiakónus idősebb fiának feleségével.

Az alábbi eset értelmezése során azt is érdemes figyelembe venni, hogy az említett fődiakónus feladatai közé tartozott az imaházi összejövetelekre érkező személyek fogadása és ülőhelyük kijelölése, valamint viselkedésük felügyelete (a viták, hangos beszélgetések megelőzése és megszüntetése stb.) is. Az egyik szombati istentisztelet előtt Zoltán a nagyfalusi imaházba lépve leült az utolsó széksorban helyet foglaló unokatestvére mellé, hogy az istentisztelet kezdete előtt néhány szót váltson vele. Nem sokkal ezután a fődiakónus hozzájuk lépett, és a helyzethez nem illő hangerővel csendre utasította őket (*„Mo, maj lokără! Ando imahazo san!”* ‘Hé, halkabban! Az imaházban vagy!’), amire Zoltán ugyancsak indulatosan úgy válaszolt, hogy *„Én nem csináltam semmit, az imaházban vagyunk* [értsd: itt a szakrális egalitarianizmus elve érvényesül]*! Ha nem hagyja ezt abba azonnal, akkor valaki kettőnk közül az ablakon fog kimenni!”* A vitából hangos veszekedés lett, amelynek a lelkipásztor megjelenése vetett véget, aki kimondatlanul is Zoltán pártját fogta, és így intette önmérsékletre a fődiakónust: *„X* [a fődiakónus nevét mondja] *bácsi, itt az imaházban vagyunk, nem pedig a virrasztóban!”* Zoltán tehát arra utalva próbálta meg ellensúlyozni a fődiakónus fölényességét és indulatosságát, amelynek hátterében korábbi személyes konfliktusuk állt, hogy az imaházban a *politikai* presztízsviszonyok érvényüket vesztik, ezért itt a fődiakónus nem viselkedhet úgy, mint a nagyfalusi virrasztókban. Másként fogalmazva: Zoltán indirekt módon amellett érvelt, hogy az imaházban a köztük egyébként meglévő társadalmi távolság jelentősége elvész, ezért a fődiakónus szavai és hangereje összeegyeztethetetlenek voltak a szakrális egalitarianizmus elvével, valamint a társas kapcsolatos és interakciók menedzselésének imaházi etikájával.

A fődiakónus nyilvános megszégyenülésével végződő vita hosszú ideig beszédtéma maradt az érintett személyek családtagjai között. Egy alkalommal Zoltánt felkereste egyik apatársa – a fődiakónus egyik unokaöccse – azért, hogy figyelmeztesse: ezután tartózkodjon a fődiakónusnak címzetthez hasonló mondatoktól (fenyegetésektől), mert ő [a fődiakónus] *„maj phuro-j the maj baro-j”* ‘idősebb és nagyobb’ nála, ezért *„húzolkodnia kellene* [alázatot és önmérsékletet illene tanúsítania] *előtte”*, és ha már a fődiakónus *„nem tudja, hogy mi az a szégyen, akkor bár te mutasd meg, hogy tudod!”* Vagyis apatársa amellett érvelt, hogy bár Zoltánnak igaza volt, *politikai* sikereire és presztízsére való tekintettel több tiszteletet kellett volna tanúsítania a fődiakónus iránt. Az apatárs azt is hozzátette: ha Zoltán önmaga miatt nem is békülne ki haragosával, legalább miatta tegye meg ezt, *„mert mi* [a beszélő és a fődiakónus] *járatosak vagyunk egymás udvarára* [azaz gyakran találkoznak, és kapcsolatukra negatív hatást gyakorolhat Zoltán és a fődiakónus megromlott viszonya]*”*. Zoltán méltatlankodva csak annyit fűzött hozzá az elhangzottakhoz: *„Tudod, az imaház nem virrasztó!”*, mire apatársa az alábbi szavakkal helyeselt: *„Igen, a virrasztóban számolják, emlegessék csak a saját apjaikat, nagyapjaikat, rangjukat, de az imaházban az a dolga az embernek, hogy a Jóisten szavának fogadjanak szót, és azt hirdessék, nem pedig ez.”* Egy másik jelenlévő Pistesti férfi – Zoltán pártját fogva – hozzátette: *„Túl sok lett az imaházban a bari duma* (‘nagy szó’ [értsd: az öndicséret, a *politika* stb.])*, sokan*

azt hiszik, hogy lehet ott parancsolgatni, pedig az az Isten háza! Az nem cáffé bár, nem virrasztó, és nem is vendégség [esküvő]*, hanem az Isten háza!"*

Az adventista életvezetési stratégia elvei és a Biblia tanításai nemcsak a gyülekezeti életben hatékony eszközei a társadalmi különbségek „elnémításának" és jelentőségük megkérdőjelezésének. Amint arra már utaltam, a virrasztók során gyakori *„nemzetezés"* kedvezőtlenül érinti a Pistestiket, akik igyekeznek kerülni e témát, mivel a genealógiai diskurzusban hallgatásra kényszerülnek, és nemegyszer nekik címzett, felmenőik nélkülözésével, alacsony társadalmi státusával kapcsolatos burkolt inzultusokkal kell szembesülniük. Ennek köszönhetően az olyan társadalmi összejöveteleken, ahol a Jankestik és a Pistestik egyaránt jelen vannak, gyakran alakul ki rivalizálás a témairányítás feletti ellenőrzés kisajátításáért. Szemben a Jankestikkel, akik előszeretettel beszélnek a múltról, a Pistestik elemi érdeke, hogy olyan *politikamentes* alternatív beszédtémákat találjanak, amelyek nem hangsúlyozzák, sokkal inkább „elfedik" a két ág közötti társadalmi távolságot. Ez utóbbiak közül az egyik leggyakoribb a *„krisî le Devlehki"* 'az Isten beszéde', azaz a bibliai témákról, az adventista életvezetési stratégia elveiről – köztük a szakrális egalitarianizmusról – zajló társalgás. A Pistestik gyakran kezdeményeznek beszélgetést e témákról azért, hogy ily módon kiszorítsák a *politikát* (a *„nemzetezést"* stb.) a diskurzus „teréből", így csökkentve az arcvesztéssel fenyegető, megszégyenítő összehasonlítás esélyét, és lehetővé téve, hogy ők maguk is aktívan részt vegyenek a társalgásban. Szemben ugyanis a genealógiai diskurzussal, a bibliai témákhoz a Pistestik szabadabban hozzászólhatnak, ráadásul annak köszönhetően, hogy sokan közülük hosszabb ideje tanulmányozzák a Bibliát, mint a legtöbb Jankesti férfi, vagyis ezen a téren nagyobb jártassággal rendelkeznek náluk, az adventizmust érintő beszélgetések során gyakran épp ők lesznek a diskurzus irányítói – a Jankestik pedig nemegyszer hallgatásra kényszerülnek. A Pistestik által kezdeményezett *„krisî le Devlehki"* gyakran a genealógiai diskurzust „kioltó", „elnémító", azzal rivalizáló ellendiskurzusként jelenik meg, olyan szakrális kontextusok (a túlvilág és az imaház) markereként, ahol (szemben a *politikával*) *„mindenki egyenlő"*.

A Jankestik virrasztói *politizálásának* háttérbe szorítását az adventizmus nemcsak a társalgás, hanem bizonyos énekek révén is megkönnyítheti. A virrasztókban megszokott gyakorlat, hogy a férfiak hosszabb-rövidebb ideig több alkalommal is közösen énekelnek: többnyire *„źalniko"*, azaz 'lassú', vagy másként fogalmazva 'virrasztói' dalokat. Az adott *„lassú dalt"* egyszerre csak egy jelenlévő vezeti, aki önmaga alakítja ki annak tartalmát, a többiek pedig az általa *„elfújt"* sorok bizonyos részeit (az elnyújtott sorvégeket, a közismert vagy ismétlődő sorokat és szófordulatokat stb.) éneklik vele együtt. E dalok tartalmukat tekintve egyediek: bizonyos tartalmi elemeik az ilyenkor gyakran alkalmazott szófordulatok és motívumok gazdag, közismert készletéből származnak, ugyanakkor a dalt *„vezető"* személy beleszőheti abba az elhunyt vagy saját életútjának számos mozzanatát (*politikai* sikereit, szeretteihez fűződő viszonyát stb.), és használhatja azt a jelenlévőknek szánt inzultusok megfogalmazására is. A *„lassú dalok"* gyakran maguk is *politikai* tartalmúak – éppúgy alkalmasak például az apai ági felmenők vagy

a presztízstárgyak megjelenítésére, méltatására vagy szimbolikus leértékelésére, mint a társalgás. (Lásd a 17. fejezetet.) Emellett gyakran a *„lassú dalokhoz”* való hozzáférés módja és mértéke is – az, hogy ki és mikor *„fújhat el”* közülük egyet a fontosabb virrasztók során – közvetlenül reflektál a társadalmi különbségekre. (Csak egy példát említve: az általam figyelemmel kísért nagyfalusi virrasztók többségében az első *„lassú dal”* eléneklésére a házigazda és/vagy a rendért felelős *„csendfenntartó”*/*„korcsmáros”* többnyire az idős és befolyásos Jankesti férfiak egyikét kérte meg.) Ezek után talán nem meglepő, hogy a virrasztói *„lassú dalok”* esetében is a genealógiai diskurzus kapcsán már korábban említett szervezőelvek érvényesülnek: a Pistestik az általuk vezetett *„lassú dalokban”* nem emlegetik saját elődeiket és presztízstárgyaikat, ahogyan a Jankestikéit sem, és rendszerint jóval ritkábban adódik lehetőségük arra, hogy ilyen énekeket vezessenek, mint a befolyásos Jankesti férfiaknak, akik ilyenkor is előszeretettel terelik saját *politikai* sikereikre a szót.[34] A virrasztói *„lassú dal”* tehát részben olyan *politikai* műfaj, amely – a genealógiai diskurzushoz hasonlóan – elsősorban a Jankestik érdekeit szolgálja, és maga is lehetőséget kínál a Pistestiket kedvezőtlen színben feltüntető megszégyenítő összehasonlításra.

Épp ezért a Pistestik a virrasztókban – a bibliai témák preferálása mellett, a témairányítás egyik stratégiájaként – előnyben részesítik az adventista énekeskönyv énekeit a *„lassú dalokkal”* szemben. Az előbbieket ugyanis kötött szöveggel, szigorúan az énekeskönyvet követve, rendszerint magyar nyelven éneklik, azok tartalma kifejezetten vallásos jellegű, vagyis egyáltalán nem kötődik a lokális *politikához* (és nem „igazítható” az aktuális *politikai* eseményekhez). Ráadásul az adventista énekeket a jelenlévők egyszerre, közösen adják elő, vagyis az énekléshez való hozzáférés módja és mértéke ez esetben nem reflektál a társadalmi viszonyokra és különbségekre. A Jankestik és a Pistestik között a témairányítás felügyeletéért folyó tulajdonlási verseny tehát nemcsak a társalgás, hanem gyakran a virrasztói dalok esetében is intenzív, élő gyakorlat. Megjegyzendő, hogy a Pistestik az apolitikus adventista énekek előnyben részesítését a gyakran *politikai* tartalmú *„lassú dalokkal”* szemben nem saját dominanciatörekvéseikkel, hanem az elhunyt hozzátartozói iránti empátia fontosságával és morális kötelességével indokolják. Vagyis azzal, hogy amíg az adventista énekek vigaszt és lelki támaszt nyújtanak a hozzátartozóknak, addig a *„lassú dalok”* gyakran teljesen figyelmen kívül hagyják a hátramaradottakat és azok érzéseit.

A virrasztói *politizálás* „elnémításának” egy másik technikája a résztvevői struktúra kérdésével kapcsolatos. A Pistestik (ahol csak megtehetik) hangsúlyosan ügyelnek arra, hogy az elhunyt hozzátartozói vagy ők maguk gondoskodjanak az adventista lelkipásztor meghívásáról a virrasztóba, aki ottléte alatt elbúcsúzik a

[34] A genealógiai diskurzusban való részvétel és a *„lassú dalok”* éneklése között fontos különbség, hogy az utóbbihoz olyan (hangi stb.) adottságok is szükségesek, amelyek tudatos tanulás révén csak részben sajátíthatóak el. A nagyfalusi gáborok között az egyik legtehetségesebbnek ítélt, a virrasztói éneklés során gyakran meghatározó szerepet játszó, 2010-ben elhunyt énekes egy Pistesti férfi volt.

halottól, *„vigasztaló szavakat”* szól a hátramaradókhoz és vallásos témákról elmélkedik, vagyis a roma virrasztókat részben burkolt evangelizálásra használja fel. (A Pistestik nemegyszer a lelkipásztor utaztatásáról is gondoskodnak.) A lelkipásztor rendszerint nem egyedül, hanem néhány olyan nem roma gyülekezeti taggal együtt érkezik a virrasztóba – általában este 10 óra körül, vagyis akkor, amikor a romák között szerveződő társalgás a legintenzívebb –, akikkel később közösen elénekel néhány adventista éneket. Ő és kísérete – nemegyszer hosszú időre: akár egy-másfél órára is – megszakítja a *politikai* diskurzust, és a virrasztó centrális terének: annak a szobának, amelyben a halott fekszik a nyitott koporsóban, és ahol a legbefolyásosabb férfiak foglalnak helyet, központi szereplőjévé válik. Ha a prédikáció hosszúra nyúlik vagy a *politikai* diskurzus egy különösen intenzívebb szakaszát szakítja meg, előfordul, hogy egyes Jankesti férfiak[35] visszafogottan ugyan, de hangot adnak türelmetlenségüknek (általában *ŕomani* nyelven, hogy azt a lelkipásztor ne értse), és arra kérik a virrasztó rendjéért felelős *„csendfenntartókat”*/*„korcsmárosokat”*, hogy gondoskodjanak a *politikai* diskurzus mielőbbi folytatásáról. A lelkipásztor megjelenése és tevékenysége tehát, mivel egy időre „elnémítja”, háttérbe szorítja a *politikát,* maga is hatékony eszköze a virrasztói témairányítás felügyeletéért folyó versenynek, és a Pistestik érdekeit támogatja.

Az tehát, hogy a Biblia és az adventista életvezetési stratégia elemei gyakran bukkannak fel a gáborok között zajló nyilvános – virrasztói stb. – társalgás során, részben arra vezethető vissza, hogy említésük a diskurzusban stratégiai *politikai* hasznosíthatósággal rendelkezik. Segítségükkel, amint arra már utaltam, a Pistestik átmenetileg megszakíthatják a Jankestik *politikai* sikereinek enumerációját és indirekt módon megkérdőjelezhetik azok társadalmi jelentőségét, elterelhetik a figyelmet saját felmenőik egykori szegénységéről és marginális társadalmi helyzetéről, és részben elkerülhetik az ezekre épülő inzultusokat. Az adventizmust érintő témák köré szerveződő nyilvános diskurzus – társalgás és ének – ezért maga is a *politika* konstitutív eszköze, amelyet a Pistestik gyakran tudatosan, *politikai* érdekeikkel és céljaikkal összhangban alkalmaznak.[36]

E szakaszban ismételten rámutattam arra, hogy nemcsak a *politikaiként* definiált témák (a genealógiai diskurzus stb.) tehetnek szert *politikai* jelentésre és jelentőségre, hanem esetenként azok következetes és tudatos kerülése, valamint alternatív – például bibliai – társalgási témákkal való helyettesítése is a *politikai* érdekérvényesítés egyik stratégiájává válhat.

[35] Függetlenül attól, hogy ők maguk is adventisták vagy sem.

[36] A bibliai, valamint az adventista életvezetési stratégia szervezőelveivel kapcsolatos témák nyílt elutasítása a virrasztói társalgás során a Jankestik számára több okból is problematikus. Mindenekelőtt azért, mert döntő többségük adventista, és az arcvesztés veszélye nélkül nem kérdőjelezheti meg nyilvánosan az alábbi kijelentés helyességét: *„me dinti na le papoh trubul te aśarav, hanem le Devleh, kă lehko-j sakonfelo!”* ‘először nem a nagyapámat kell, hogy dicsérjem, hanem az Istent, mert nála van/az övé minden!’

5. Gábor roma presztízstárgyak

5.1. Az autentikusság kritériumai és markerei

Gábor roma beszélgetőtársaim az ezüstből készült, presztízsjavaknak tekintett tárgyak két csoportját különböztették meg: a poharakét (*„taxtaj”*;[1] tsz. *„taxta”;* lásd például a kötet végén található mellékletet), illetve a fedeles kupákét (*„kana”* ‘kanna’; tsz. *„kăni”;* lásd például a kötet végén található mellékletet). A *„taxtaj”* terminus kizárólag a presztízstárgynak tekintett poharak megnevezésére szolgál. Az italfogyasztásra használt egyéb poharakra a magyarból kölcsönzött *„poxaro”*, a kerámia és más bögrékre, csészékre pedig a *„kuči”* főnév utal. (A *„poxaro”* és a *„taxtaj”* kifejezéseket beszélgetőtársaim egyaránt a pohár főnévvel fordították magyarra.)

Hogyan jellemezhető az *autentikus gábor presztízstárgy* fogalma? Egyetlen autentikusságértelmezés sem létezhet anélkül, hogy létrehozói ne definiálnák az autentikusság kritériumait, valamint az utóbbiakhoz tartozó markerek csoportját. A kritériumok olyan feltételek, amelyek teljesülése elengedhetetlen ahhoz, hogy egy tárgyat – példának okáért – az „autentikus afrikai művészet” vagy az „autentikus gábor presztízstárgy” kategóriájába soroljanak. A markerek pedig olyan jelek, amelyek kétséget kizáróan igazolják, hogy a tárgy megfelel az autentikusság kritériumainak, vagyis az autentikusság hitelesítésére szolgálnak.[2]

Az autentikusság kritériumai. Ahhoz, hogy a nem romáktól – például az európai műtárgypiacról – vásárolt pohár vagy fedeles kupa idővel gábor presztízstárggyá váljon, négy feltétel teljesülése szükséges. (a) A tárgynak ezüstből kell készülnie. (b) Beszélgetőtársaim értelmezése szerint nem válhat presztízstárggyá az a darab, amely a közelmúltban készült, vagyis amely *„na-j phurano”*, ‘nem öreg’ – azaz anyaga nem antik ezüst. A nemrég előállított tárgyak megnevezésére a presztízstárgydiskurzusban a *„ŋjevo taxtaj”* ‘új pohár’ kifejezés használatos (az ‘új’ jelző e kontextusban a kérdéses darab életkorára utal). (c) Korántsem tekintenek azonban minden, az előbbi feltételeknek megfelelő tárgyat potenciális presztízstárgynak: ez a definíció csak a fedeles kupák, illetve bizonyos pohárformatípusok esetében használatos (lásd a 7. fejezetet). Az utóbbiak közül a trombita formájú talpas – vagy más néven „kettős” – poharak *(„taxtaj kuštikasa”)* minősülnek a

[1] A *„taxtaj”* a *romaniban* Matras (2002: 28) szerint perzsa eredetű lexéma.

[2] Az autentikusság kritériumaival és markereivel a terepmunka folyamán fokozatosan, többek között olyan tevékenységek során ismerkedtem meg, mint az e tárgyú, általam kezdeményezett beszélgetések, a romák közötti presztízstárgy-megtekintések, -ügyletek, illetve -diskurzusok figyelemmel kísérése, valamint ezüsttárgyak fotóit (is) tartalmazó művészettörténeti kiadványok és árverési katalógusok roma beszélgetőtársaim társaságában történő, közös áttekintése és értelmezése.

legértékesebbeknek. Az előbb említett három feltételre a továbbiakban az *anyagi patina* kifejezés utal. (d) Az „autentikus gábor presztízstárggyá" válás negyedik – szimbolikus – kritériuma az, hogy a nem romáktól megvásárolt darab túljusson az etnikaiidentitás-váltás liminális fázisán, vagyis legalább két-három gábor tulajdonos *„kezén átmenve"* egy belőlük álló, etnicizált tulajdonlástörténetre tegyen szert. Ez utóbbi minőségre a *szimbolikus patina* kifejezéssel, azokra a tárgyakra pedig, amelyek mind a négy feltételnek megfelelnek, a „teljes értékű" gábor presztízstárgy terminussal utalok.

Azt, hogy egy konkrét darab megfelel az anyagi kritériumoknak, olyan jelzők fejezik ki, mint a *„bevalovo"* ('béváló'), a *„valabilo"* ('érvényes'), a *„valodivo"* ('valódi'), az *„eredetivo"* vagy az *„oridžinalo"* ('eredeti'). E kifejezések gyakran hallhatóak például akkor, ha a romák olyan árverési katalógusokat vagy múzeumi kiadványokat nézegetnek – ez korántsem ritka jelenség –, amelyekben az általuk keresett anyagi tulajdonságokkal rendelkező tárgyak fotói (is) láthatóak. Arra, hogy egy pohár vagy fedeles kupa nem felel meg egy vagy több anyagi előfeltételnek, olyan jelzők utalnak, mint a *„dilo"* (*„dilo taxtaj"/„dili kana"*, 'bolond pohár/fedeles kupa'), a *„xoxamno"* (*„xoxamno taxtaj"/„xoxamni kana"*, szó szerinti fordításban: 'hazug pohár/fedeles kupa'), vagy a *„mišmašo"* (*„mišmašo taxtaj"/„mišmašo kana"*, 'mismás pohár/fedeles kupa', értsd: 'nem valódi, értéktelen tárgy'). A *„dilo taxtaj"/„dili kana"* kifejezés emellett olyan tárgyakhoz is gyakran társul, amelyek megfelelnek ugyan a presztízstárgy-definícióban rögzített kritériumoknak, de kifejezetten szerény értéket képviselnek.

Az autentikusság markerei. Milyen jelek utalnak arra, hogy egy pohár vagy fedeles kupa *„béváló"* darab? Amíg a forma és az anyag ellenőrzése rövid szemrevételezéssel elvégezhető,[3] a kormegállapítás során gábor beszélgetőtársaim számos markert hívtak segítségül. Ezek az alábbiak.

Szemben a feltűnően világos színű ezüsttel, amelyet az újonnan készítettség bizonyítékaként értelmeznek, a műtárgypiac kínálatának feltérképezése során a romák azon tárgyakat részesítik előnyben, amelyek esetében *az ezüst színe sötétebb tónusú, egyenetlen eloszlású, a „hajlatokban" pedig már-már feketének* tűnik. Kivételt csak a pohártörzs azon része képez – a fedeles kupák esetében pedig a fogó –, ahol a használat során a leggyakrabban érintik meg a tárgyat.

Ugyancsak a történelembe ágyazottság indexikus reprezentációinak minősülnek a pohár vagy fedeles kupa testén látható *kisebb sérülések*: karcolások, horpadások, az ezüst helyenkénti elvékonyodása (ez utóbbi a talpas poharak esetében többnyire az osztógyűrű felett jön létre), a szájperem megrepedése vagy a talpszegély részleges leválása stb. A feltűnően sérülésmentes, újszerű felszín láttán – akárcsak abból, ha az ezüst tükörszerűen fényes, világos tónusú – ugyanakkor beszélgetőtársaim arra következtettek, hogy a kérdéses darab a közelmúltban készült, ezért nem alkalmas arra, hogy presztízstárggyá váljon. Megjegyzendő, hogy a kisebb sérülések rendszerint nem eredményeznek számottevő (esztétikai) értékcsök-

[3] Esetenként az anyag meghatározása sem problémamentes. Különösen igaz ez az ezüstözött alpakkából készült tárgyak esetében.

kenést, szemben a műtárgypiaci gyakorlattal. Elsősorban azért, mert e sérülések megkülönböztetett jelentőségre tesznek szert a tárgy életkorának meghatározása során: beszélgetőtársaim a hosszú múltra visszatekintő használat bizonyítékaiként értelmezték azokat.

Annak köszönhetően, hogy a tűzaranyozás a 19. század közepén fokozatosan átadta helyét a galvánaranyozásnak, az *aranyozás* technológiáját a romák ugyancsak hangsúlyos kormarkerként tartják számon. Az aranyozott tárgyak közül kizárólag a tűzaranyozással díszített darabokat keresik és tekintik *„béválóaknak”*. A galvanizálás révén előállított, világos-fényes, egyenletes eloszlású, többnyire sérülésmentes aranyozásból ugyanis arra következtetnek, hogy a kérdéses darab nem kellően régi, szemben az egyenetlen eloszlású, itt-ott már megkopott, mélysárga tűzaranyozással, amelyet a történelembe ágyazottság nyilvánvaló jelének tekintenek.

Számos díszítmény ugyancsak kormarkernek minősül. Ide tartoznak például a portrékat ábrázoló antik pénzérmék, a bibliai témájú jelenetek, a pohár vagy fedeles kupa testén látható, a gáborok által *„héber”* vagy *„latin”* nyelvűként azonosított – értsd: *„megfejthetetlen”* – feliratok, vagy a *„kimagyarázhatatlan* [értsd: *„ismeretlen”*] *állatok”*. Ez utóbbiak többnyire mitológiai lények, amelyeket előszeretettel definiálnak *„már régen kihalt”* fajok egyedeiként. Gyakori értéknövelő stratégia, hogy a tárgy előállításának feltételezett idejét a tulajdonos a díszítményekhez társított történelmi korral azonosítja, és poharát vagy fedeles kupáját *„a Biblia vagy Krisztus idejéből származó”*, a *„görög”* vagy *„római”* antikvitás idején készült darabként jellemzi.

Végül a korjelölő tulajdonságok egy további csoportját alkotják a tárgyakra vésett *évszámok*.

A ma gábor roma tulajdonban lévő presztízstárgyak túlnyomó többsége pohár. Beszélgetőtársaim értelmezése szerint a poharak – kizárólag a formát figyelembe véve – értékesebbek és keresettebbek a fedeles kupáknál. Többségük csupán néhány – legfeljebb három – olyan, ma gábor tulajdonban lévő fedeles kupát tartott számon, amelyek értéke és vonzereje eléri a keresettebb poharakét. Két, e tárgyú kommentárt idézve: *„Kodola na-j le kăsi veste”* ‘Azoknak [a fedeles kupáknak] nincs olyan hírneve’; *„E kana maj cini-j, na-j la kodo anav”* ‘A fedeles kupa kisebb [értékű], nincs meg az a neve [olyan hírneve, mint a poharaknak]’. A két tárgycsoport közötti értékkülönbség az iránt megmutatkozó társadalmi érdeklődés, valamint a megszerzésükért és birtoklásukért folyó tulajdonlási verseny eltérő intenzitásában is megmutatkozik.

A vizsgált presztízstárgyak hangsúlyosan szingularizált darabok: minden egyes pohár és fedeles kupa saját, gábor roma tulajdonnévvel és kulturális életrajzzal (tulajdonlástörténettel stb.), valamint az anyagi tulajdonságok egyedi kompozíciójával rendelkezik.[4] (Lásd még a 10. fejezetet.)

[4] Elvétve előfordul, hogy két tárgy ugyanazt a tulajdonnevet kapja.

5.2. A presztízstárgygazdaság mint a romániai gazdaság transzlokális, etnicizált, informális és genderizált szegmense

A presztízs- vagy luxusfogyasztás gyakorlatainak és ideológiáinak, illetve okainak és hatásainak elemzése a kortárs társadalom- és gazdaságkutatás egyik hangsúlyos területe. Számos tanulmány foglalkozik például Veblen (1975) klasszikus munkájának recepciójával és hatástörténetével (Campbell 1995; Bagwell – Bernheim 1996; Trigg 2001), a presztízs- vagy luxusfogyasztás regionális és társadalmi sajátosságaival (Wong – Ahuvia 1998; Gupta 2009; Charles – Hurst – Roussanov 2009; Zhan – He 2012; Fuh 2012; Zhang – Kim 2013) és változó mintáival (Yeoman 2011), valamint a fogyasztás e típusának általános aspektusaival (Belk 1995; Frijters – Leigh 2008; Ghosh – Varshney 2013). A kutatók megkülönböztetett figyelmet szenteltek a presztízs- vagy luxusfogyasztás és a társadalmistátus-reprezentáció és -mobilitás összetett viszonyának (Yoon – Seok 1996; Han – Nunes – Drèze 2010; Nelissen – Meijers 2011; Wang – Griskevicius 2014). A kortárs vizsgálatok egy része arra is felhívta a figyelmet, hogy a képzőművészeti alkotásokra, bakelitlemezekre, veterán autókra (stb.) specializálódott fogyasztói szubkultúrák/gyűjtői közösségek (Mandel 2009), az egyetemek és a tudományos akadémiák világa (Blackmore – Kandiko 2011), valamint az olimpiai mozgalom ugyancsak presztízsgazdaságokként definiálhatóak.[5]

Bármely gyakorlat presztízsgazdaságként definiálható, amely révén egy csoport tagjai az egymás közötti különbségek megalkotására, reprezentálására, legitimálására és manipulálására tesznek kísérletet egyezményes módokon, feltéve, hogy az elért sikerekből *származó haszon elsődleges – vagy legalábbis egyik domináns – megjelenési formája a presztízs*, amely gyakran egyéb, közvetett haszonformákká (pénzzé, kapcsolati tőkévé stb.) alakítható. A presztízsgazdaságok további közös vonása a *kompetitív jelleg*, amely részben arra vezethető vissza, hogy azok a presztízsjavak, amelyek köré e gazdaságok szerveződnek, *korlátozott forrást* képeznek. Végül nem hagyható figyelmen kívül, hogy a presztízs – vagy Bourdieu (1978: 394) terminusát idézve: a „hírnévhitel" – a szimbolikus javak olyan típusa, amely kizárólag a személyközi interakció kontextusában, a társszerzőkként közreműködő résztvevők közötti egyezkedés során jöhet létre. Ezért a presztízsgazdaságok nem nélkülözhetik *a nyilvánosság* valamilyen fokát és formáját.

A legtöbb presztízsgazdaság esetében elkülöníthetőek az alábbi komponensek: a *résztvevői struktúra/keret* (a szimbolikus küzdőtéren rivalizáló, aktív részt-

[5] A klasszikus antropológiai irodalom a leggyakrabban olyan időben és térben kiterjedt, összetett, nem piaci csererendszereket definiál és vizsgál presztízsgazdaságként, mint amilyen a kula (Uberoi 1962; Leach – Leach 1983; Malinowski 1987 [1922]; Weiner 1992; Sárkány 1998: 62–76; Damon 2002), a potlecs (Codere 1950; Bataille 2004), a moka (Strathern 1971) vagy a pápua új-guineai manambuk között megfigyelhető, a totemisztikus ősök neveinek és a hozzájuk kapcsolódó mágikus tudásnak a kisajátításáért és felhalmozásáért folyó verseny (Harrison 1990).

vevők; a közönség); az *erőforrások és transzformációk csoportja*, valamint a presztízsjavak, a résztvevők számára elérhető, morálisan támogatott, illetve helytelenített stratégiák stb. definíciója, vagyis *a presztízsgazdaságban való részvétel „szabálykönyve”*.

A presztízs(tárgy)gazdaság kifejezés a gábor romák esetében a poharakra és fedeles kupákra (presztízsjavak) irányuló gyűjtőszenvedély és tulajdonlási verseny, valamint az említett tárgyakhoz kapcsolódó ideológiák és egyéb gyakorlatok összefoglaló megnevezésére szolgál. E gazdaság nem korlátozódik egyetlen lokális közösségre vagy mikrorégióra, hanem olyan gyakorlat, amelyben számos romániai megye és település gábor roma lakói érintettek tulajdonosként, brókerként, hitelezőként, potenciális vásárlóként stb. (aktív résztvevők). (Lásd az 1. fejezetet.) Annak fontosabb történéseit valamennyi gábor roma ismerősöm figyelemmel kísérte és hangsúlyosan számításba vette az egyének, családok és apai ágak közötti presztízsviszonyok meghatározása során (közönség). Poharakkal és fedeles kupákkal azonban csak ott találkozhatunk, ahol a megvásárlásukhoz, birtoklásukhoz és felhalmozásukhoz (transzformációk) nélkülözhetetlen *politikai* ambíció, valamint a szükséges erőforrások egyaránt jelen vannak. Ez utóbbiak közül a két legfontosabb a pénzben testet öltő gazdasági tőke, valamint a presztízstárgyöröklés lehetősége (erőforrások). Ez utóbbiak relatív szűkösségével magyarázható, hogy a gábor férfiaknak csak egy kis létszámú csoportja vesz részt e gazdaságban tulajdonosként, ahogyan az is, hogy a poharak és fedeles kupák térbeli eloszlása korántsem kiegyenlített: jó néhány erdélyi gábor roma közösségben – ide sorolható például a nagyfalusi is – több ezüsttárgy is található, amíg számos másikban egyetlen egy sem.

Mivel igazolható az a kijelentés, hogy a presztízstárgygazdaság nem lokális vagy egy szűkebb erdélyi régióra jellemző gyakorlat, és abban különböző szerepekben – tulajdonosként, brókerként, potenciális vásárlóként stb. – számos erdélyi település gábor roma lakói részt vesznek?

Jól mutatja ezt például az egyik 2006-ban lezajlott, később részletesen ismertetett presztízstárgy-adásvétel résztvevői struktúrája, azon belül is az ügyletben érintett személyek aktuális lakóhelyének összehasonlítása. (Lásd a 12. fejezetet.) A pohara értékesítését tervező tulajdonos egy Kolozs megyei kisvárosban élt, presztízstárgyát azonban évekkel korábban egy olyan gábor roma hitelezőnél helyezte zálogba, aki a magyar–román határ menti nagyvárosok egyikében lakott. Az eladó tárgy iránt érdeklődő potenciális vásárlók egyike marosvásárhelyi lakos volt, az áralku során általa felkért, legbefolyásosabb támogatója (brókere) pedig Nagyfaluból érkezett. A másik potenciális vevő – a pohár későbbi tulajdonosa – már évtizedek óta Kolozs megye központjában, az általa felkért bróker pedig a Marosvásárhely környéki kistelepülések egyikén élt. A hat résztvevő tehát hat különböző településen lakott, amelyek három – Maros (3), Kolozs (2) és Bihar (1) – megyében találhatóak.

A presztízstárgygazdaság transzlokális jellege mellett érvel a gáborok által a poharakhoz és fedeles kupákhoz társított tulajdonnevek egy része is – közelebbről

azok, amelyek egy-egy településnévből jöttek létre (‘X-i [X településről érkezett/X településen található] pohár’). Csak néhány példát említve: a presztízstárgyak tulajdonlástörténeteinek elemzése alapján kimutatható, hogy az egykor Májáról (Maros m.) elinduló és erről a faluról elnevezett, azóta számos településen megfordult pohár ma egy Kolozs megyei gábor tulajdonos birtokát képezi, a Bálintfalva (Maros m.), Göcs (Maros m.), Etéd (Hargita m.) és Hagymásbodon (Maros m.) települések nevéből szerkesztett tulajdonnevekkel rendelkező poharak pedig jelenleg az egyik Maros megyei településen találhatóak.[6]

A transzlokális jelleg reprezentációi az alábbi táblázatban (*1. táblázat*) szereplő adatok is. A táblázat tíz pohár esetében dokumentálja, hogy azok a 20. század közepétől 2012-ig terjedő periódusban mely erdélyi településeken és megyékben élő gábor tulajdonosok birtokát képezték. Az adatok nyilvánvaló bizonyítékai a presztízstárgyak egy részére jellemző transzlokális „áramlásnak”, ezen keresztül pedig annak, hogy a gábor presztízstárgygazdaság nem köthető egyetlen erdélyi településhez vagy mikrorégióhoz. (Számos pohár és fedeles kupa olyan romák között öröklődik vagy cserél gazdát, akik hosszú ideje ugyanazon a településen élnek.)

1. táblázat

Tíz gábor pohár erdélyi települések és megyék közötti „mozgása” a XX. század közepétől 2012-ig *(a településnevek a tulajdonosok lakóhelyét jelölik; X = a jelenlegi tulajdonos lakóhelye)*	
1. pohár	Székelykakasd (Maros m.) → Marosvásárhely (Maros m.) → X (Maros m.)
2. pohár	Kolozsvár (Kolozs m.) → Harcó (Maros m.) → Kolozsvár (Kolozs m.) → Torda (Kolozs m.) → X (Kolozs m.)
3. pohár	Etéd (Hargita m.) → Siklód (Hargita m.) → Székelyhodos (Maros m.) → X (Maros m.)
4. pohár	Harcó (Maros m.) → Székelykakasd (Maros m.) → Kolozsvár (Kolozs m.) → X (Maros m.)
5. pohár	Mája (Maros m.) → Nyárádkarácson (Maros m.) → Székelykakasd (Maros m.) → Temesvár (Temes m.) → Nyárádkarácson (Maros m.) → X (Kolozs m.)
6. pohár	Etéd (Hargita m.) → Székelykakasd (Maros m.) → Nyárádkarácson (Maros m.) → Nagyvárad (Bihar m.) → X (Maros m.)
7. pohár	Nyárádszentbenedek (Maros m.) → Székelykakasd (Maros m.) → Nyárádkarácson (Maros m.) → Hagyomásbodon (Maros m.) → X (Maros m.)
8. pohár	Nyárádkarácson (Maros m.) → Nyárádmagyarós (Maros m.) → Hagyomásbodon (Maros m.) → Székelykakasd (Maros m.) → Temesvár (Temes m.) → Székelykakasd (Maros m.) → X (Maros m.)

[6] E bekezdés, valamint az azt követő két táblázat és három szerződés esetében – mivel azok nem tartalmaznak a jelenlegi tulajdonosok érdekeit esetleg veszélyeztető információkat – eltekintek a településnevek anonimizálásától.

9. pohár	Kolozsvár (Kolozs m.) → Székelyhodos (Maros m.) → X (Maros m.)
10. pohár	Nyárádmagyarós (Maros m.) → Parajd (Hargita m.) → Marosvásárhely (Maros m.) → X (Maros m.)

Végül szemléletesen demonstrálja e gazdaság transzlokális jellegét a *2. táblázat* is, amely azt mutatja be, hogy a 2012-ben Nagyfaluban található 38 ezüsttárgy közül 14 darab olyan gábor roma eladóktól került jelenlegi tulajdonosához, akik nem Nagyfaluban éltek. E 14 pohárból 10 más Maros megyei településekről, 2 Kolozs, 1–1 pedig Bihar és Hargita megyékből érkezett a nagyfalusi romákhoz.

2. táblázat

Az a 14 nagyfalusi pohár, amelyeket jelenlegi tulajdonosaik (2012) más településen élő gábor eladóktól vásároltak meg *(a településnevek az előző tulajdonos lakóhelyét jelölik)*	
1.	Székelyhodos (Maros m.)
2.	Marosvásárhely (Maros m.)
3.	Székelykakasd (Maros m.)
4.	Kolozsvár (Kolozs m.)
5.	Marosvásárhely (Maros m.)
6.	Nyárádszentlászló (Maros m.)
7.	Székelyhodos (Maros m.)
8.	Nagyvárad (Bihar m.)
9.	Korond (Hargita m.)
10.	Hagymásbodon (Maros m.)
11.	Székelyhodos (Maros m.)
12.	Székelykakasd (Maros m.)
13.	Kolozsvár (Kolozs m.)
14.	Marosvásárhely (Maros m.)

Mióta rendelkeznek a gáborok poharakkal és fedeles kupákkal? Presztízsgazdaságuk régmúltjának feltérképezését megnehezíti, hogy bár az értékesebb tárgyak kulturális életrajzai (tulajdonlástörténetei stb.) gyakran szóba kerülnek a különféle társadalmi összejöveteleken (virrasztókban, esküvőkön stb.) vagy a családi körben szerveződő beszélgetések során, e tárgyú dokumentumok (például adásvételi szerződések) csak a közelmúltból állnak rendelkezésre. Az általam szemrevételezett legrégibb adásvételi szerződés 1943. november 8-án jött létre két gábor roma férfi között. Az áruba bocsátott aranyozott pohár, amely jelenleg a vásárló fiának a tulajdonát képezi, ekkor 5.000 pengőért[7] cserélt gazdát. (Lásd az *1. kép*et.) A szerződés szövege az alábbi:

[7] 1943 novemberében Budapesten a szabóknak „felajánlott órabér" 163 fillér volt. 5.000 pengő 3.067,4 órányi, illetve – napi 8 órával számolva – 383,4 napi munkabérrel ért fel (Sz. N. 1943: 697–705).

„Ideglenes őrökvásárlási szerződés

A mai napon elata, X ny-szentbenedeki lakostol
1 drb 9 decis poharat őrök áron ezűstpohár
aranyal fútatva, vevő Y
Udvarhely megyi Parajdi lakos aki
őrök áron meg vete és mindegy fillérig
kifizete, 5000 Pengő azaz Őtezer pengőt
X-nek sem családjainak semiféle
kővetelése nincsen, Y-tól sem
felesegetol sem gyermekeitől,

Ezen szerz szerződést felbontani senkinek
joga nincsen,
1943, November, 8-án

Vevők
Y

Eladók
X
V

Tanuk
W, Z, Zs”

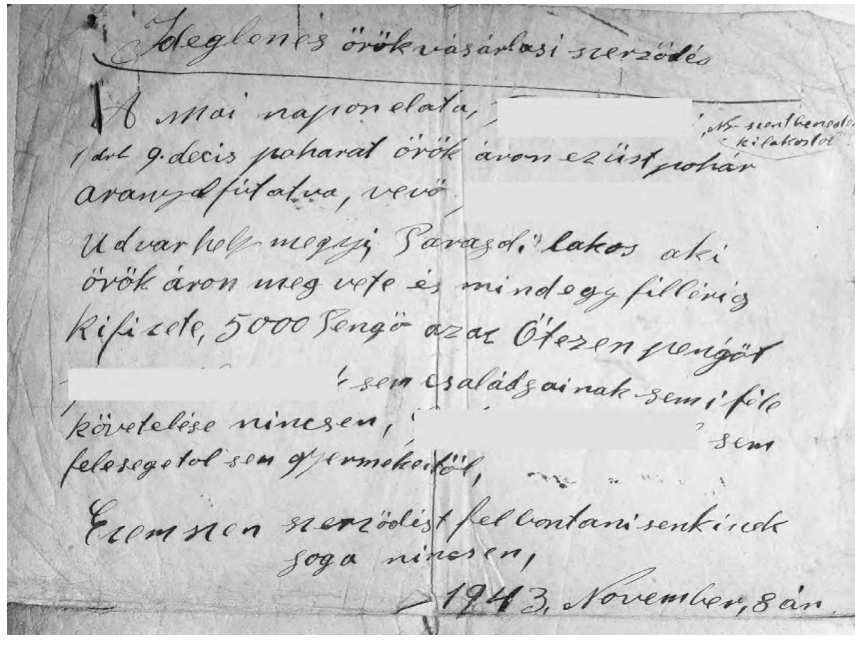

1. kép Az 1943. november 8-án kötött adásvételi szerződés egy példányának részlete. (Fotó: Berta Péter; 2012)

Az alábbiakban ismertetett két további szerződés egy 1950-ben, illetve egy 1975-ben lezajlott adásvételt rögzít. (Lásd a *2–3. kép*eket.) Mivel mindhárom bemutatott szerződés olyan pohárról tesz említést, amelynek eladója és vásárlója más-más településen élt, azok a gábor presztízstárgygazdaság transzlokális karakteréről korábban elmondottakat is alátámasztják.

„Adásvételi szerződés

Alulírott X ~~iga~~
1950-ben vásároltam egy ser-
leget 5 dc [deciliter] ami az akkori pénz-
ben kitett vagyis vétel ára
volt 115 ezer lei[8]
Y-tól vagyis
én tőllem, ami saját szerze-
ményem volt. 1960. X. 2 tól
lemondtam tulajdon jogomról
vagyis a mai naptól kezdve
semmi tulajdonjogom nincsen
hozzá vagyis semmi követe
lésem sem nekem sem csalá-
domnak X-től.
Ezen szerződés felbonhatat-
lan.

1960. X. 2. Maros Vásárhely[9]

Két aláírás

[A szerződés hátoldalán a következő szöveg:]
Amennyiben X-et
családom haragképpen felszó
littaná vagyis perlekedésre
folyamodna, vállalom az összes
felelőséget vagyis engemet
terhel minden tulajdon jog
a szerződéssel kapcsolatosan.

Y”

[8] Az RNB adatai szerint 115.000 régi lej 1950-ben az év egészére vetített, bruttó havi átlagkereset 314,2-szerese volt.

[9] A szerződést, amint a dátum is mutatja, 1960-ban foglalták írásba. Ennek oka az, hogy bár az adásvétel 1950-ben történt, a vevő ekkor csak a vételár egy részét tudta kifizetni, az utolsó részlet átadására pedig 1960-ban került sor. A szerződés érdekessége, hogy abban mind a vevő (1–5. sorok), mind pedig az eladó (6–14. sorok) „megszólal” egyes szám első személyben beszélve.

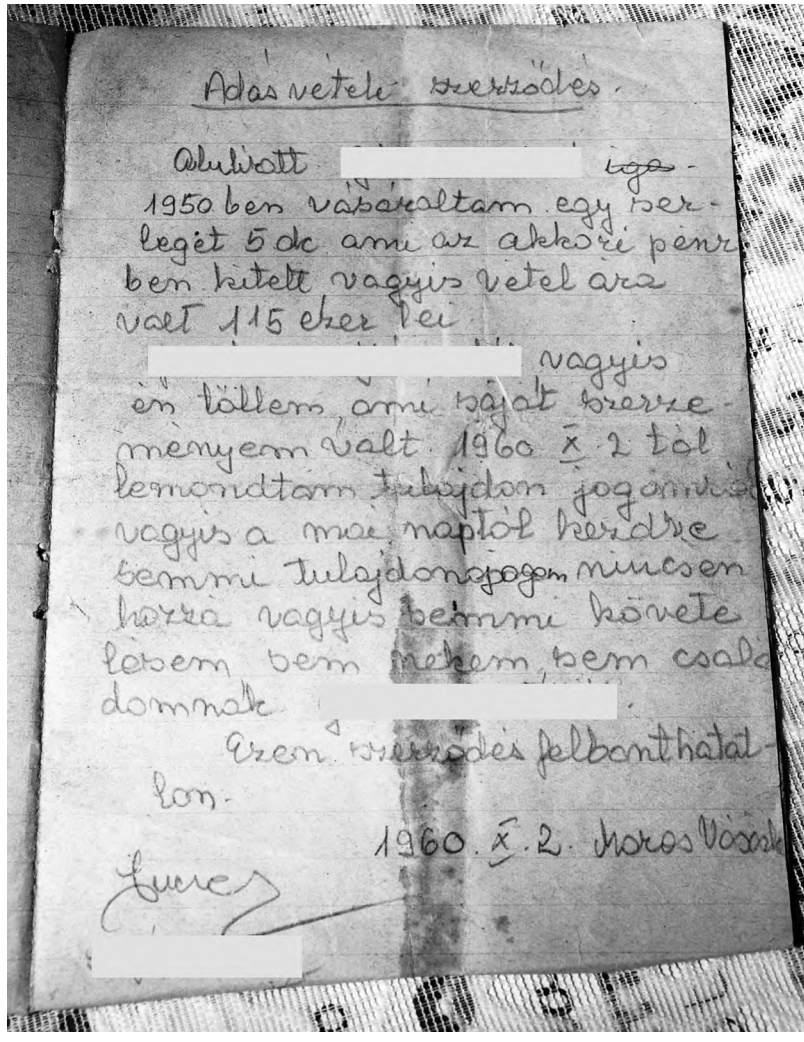
Adásvételi szerződés.

Alulírott [redacted] lgos -
1950 ben vásároltam egy ser-
legét 5 dc ami az akkori pénz
ben került vagyis vétel ára
volt 115 ezer lei.
[redacted] vagyis
én tőlem ami sajat szerze-
ményem volt 1960 X 2 tól
lemondtam tulajdon jogaimról
vagyis a mai naptól kezdve
semmi tulajdonjogom nincsen
hozzá vagyis semmi követe-
lésem sem nekem, sem csalá-
domnak [redacted].
Ezen szerződés felbonthatat-
lan.
1960. X. 2. Maros Vásár
[redacted]

2. kép Az 1960. október 2-án írásba foglalt adásvételi szerződés egy példánya. (Fotó: Berta Péter; 2012)

Az 1975-ben kötött alábbi szerződés különlegessége, hogy a későbbi tulajdonjogi viták megelőzése érdekében abban azt is megemlítik, hogy az eladó 1972-ben vásárolta meg most értékesített poharát egy szintén Maros megyei településről, mégpedig úgy, hogy az ügylet során több tárgy is gazdát cserélt.[10]

[10] Az 1972-ben lezajlott tranzakció során a vásárló (Z) két, szerényebb értékű poharat és 600.000 régi lejt adott cserébe azért, hogy megvehesse az alábbi szerződésben eladóként említett gábor férfi (X) kiugróan értékes poharát. Idővel azonban X anyagi nehézségei miatt e két „cserepohártól" is kénytelen volt megválni. Az alábbi szerződés e „cserepoharak" egyikének 1975-ben lezajlott értékesítését dokumentálja.

„Őrökvásárlási szerződés

Amely létrejött X Nyárádkará-
csonyfalvi lakos 265 szám és Y str.
Băucasă 71 között 1975. február 20-án
X elad egy db. poharat, amely 2-es
és 5,5 decis van rajta egy kígyó, két béka és két
makk ötvösmunka, amely át van futatva ara-
nyozva. Az említett poharat Kakasdról cse-
rélte, mely után semmi néven nevezendő kö-
vetelés nincs Z-től [a kakasdi eladótól]
Ezt a poharat a mai napon átadta
az az eladta Y-nak 200.000 az-
az kétszázezer leiért,[11] mely összeg hiánytala-
nul ki lett fizetve. Senkinek semmi kö-
vetelése nincsen az X család-
tagjai közül ezért a pohárért amit el
cserélt volt Z-től 1972-ben.

Tanuk által at van véve

Eladó	Vevő	Tanuk
X	Y	[3 kiolvashatatlan név]
W”		

Mivel annak meghatározása során, hogy a vizsgált presztízstárgygazdaság milyen hosszú múltra tekint vissza, írott források csak elvétve állnak rendelkezésre, elsősorban a romák szóbeli emlékezetére támaszkodhatunk. Ezen belül a legrészletesebb és legmegbízhatóbb adatcsoportot a presztízstárgyak kulturális életrajzai (tulajdonlástörténetei, tulajdonjogi viták stb.) jelentik. Terepmunkám során nagy gondot fordítottam az értékesebb poharak és fedeles kupák életrajzainak aprólékos dokumentálására, az egyes tárgyakhoz kapcsolódó adatokat több beszélgetőtársammal is ellenőriztem, majd összehasonlítottam a családfák feltérképezése során szerzett ismereteimmel. E folyamat nyomán egyértelművé vált, hogy a ma gáborként számon tartott romák elődei a 19. század közepe óta rendelkeznek poharakkal és fedeles kupákkal. Nyilvánvaló bizonyítékul szolgálnak erre azok a tárgyak, amelyek – beszélgetőtársaim egybehangzó véleménye szerint – 5–6 generáción át ugyanabban az apai ágban öröklődtek. Egy konkrét példát említve: az egyik leghosszabb ideje Nagyfaluban található presztízstárgy jelenleg egy olyan, 50-es éveiben járó férfi – Pista – tulajdonát képezi, aki 67 évesen 2001-ben elhunyt apjától

[11] Az RNB adatai szerint 200.000 régi lej 1975-ben az év egészére vetített, bruttó havi átlagkereset 110,3-szorosát tette ki.

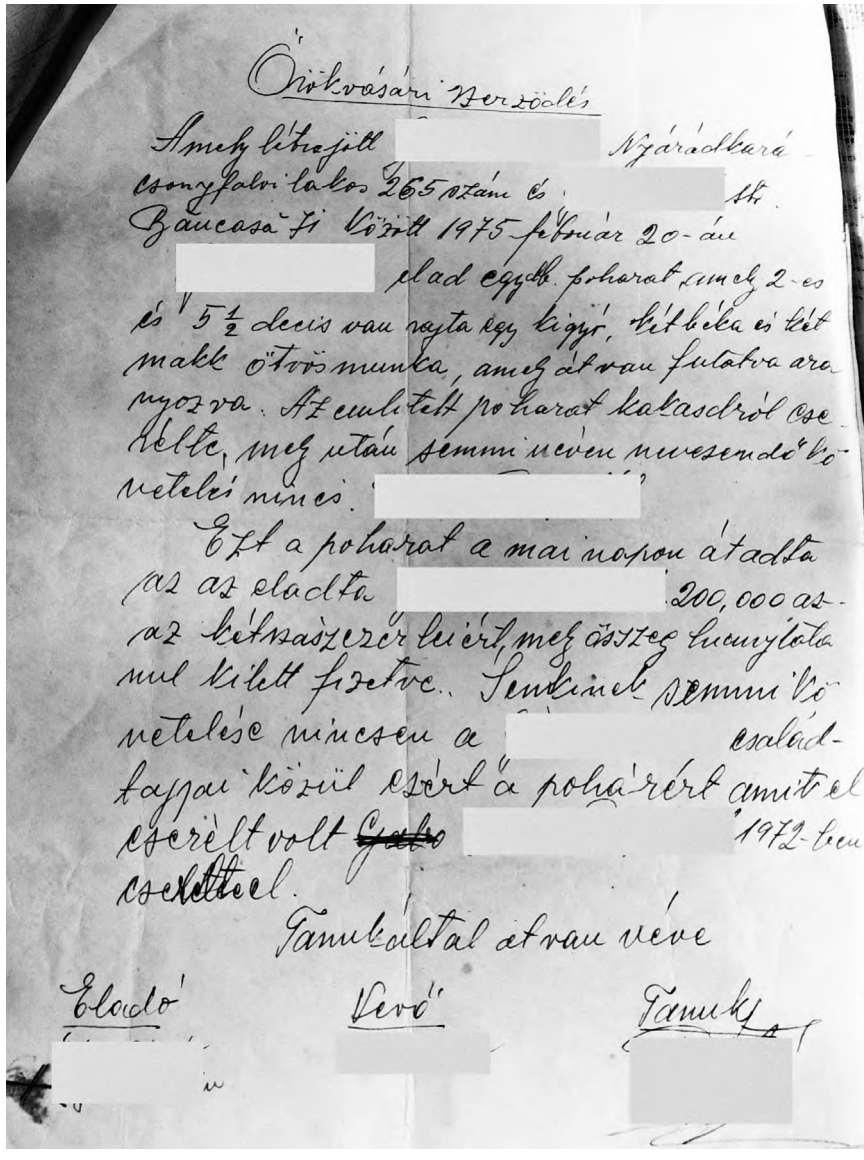

Örökvásári Szerződés

Amely létrejött [redacted] Nyárádtarcsa-
csonyfalvi lakos 265 szám és [redacted] lak.
Baucsai Ti között 1975 február 20-án
[redacted] eladó egyik pohárat amely 2-es
és 5½ decis van nyolta egy kígyó, két béka és két
makk ötvös munka, amely át van futatva aranyozva. Az említett pohárat kalászról cse-
lelte, meg utáni semmi néven nevezendő kö-
vetelés nincs. [redacted]

Ezt a pohárat a mai napon átadta
az az eladta [redacted] 200,000 as-
az kétszázezer lei ért, meg összeg kuruylata
mul kifelt fizetve. Senkinek semmi kö-
vetelése nincsen a [redacted] család-
fajai közül ezért a pohárért amit el
cserélt volt ~~Gabo~~ [redacted] 1972-ben
cserélt el.

Tanukéltal át van véve

Eladó [redacted] Vevő [redacted] Tanuk [redacted]

3. kép Az 1975. február 20-án kötött adásvételi szerződés egy példánya. (Fotó: Berta Péter; 2012)

kapta azt örökségként. Pista apai nagyapja 1909-ben született és 88 évesen hunyt el, az ő apja pedig 1882-ben látta meg a napvilágot. Ha a generációk közötti feltételezett távolságot 17 évben határozzuk meg, abból az következik, hogy Pista 1882-ben született dédapjának a nagyapja (*„baro Janko”* ‘nagy Jankó’), akit gábor beszélgetőtársaim a kérdéses tárgy első ismert tulajdonosaként tartottak számon, 1848 táján születhetett. Amint arra a *politikával* foglalkozó fejezetben már utaltam, *„baro Janko”* húszas évei elején járó fiatalemberként telepedett le Nagyfaluban

özvegy édesanyjával együtt, magával hozva elhunyt apja presztízstárgyait is. Számos további hasonló példát idézhetnék.[12]

A presztízstárgyak térbeli eloszlásáról eddig elmondottak óhatatlanul felvetik a kérdést, hogy körülbelül hány pohár és fedeles kupa lehet ma gábor roma tulajdonban. E kérdésre nem adható pontos válasz. Nagyfaluban, ahol terepmunkám jelentős részét végeztem, 2012-ben 38 ezüsttárgy – 35 pohár és 3 fedeles kupa – volt a helyi romák birtokában. Ez a szám nemcsak a ténylegesen Nagyfaluban található presztízstárgyakat foglalja magában, hanem azon darabokat is, amelyek ma nagyfalusi romák tulajdonát képezik ugyan, de nemrég egy másik településen zálogba helyezték őket. Nem vettem figyelembe ugyanakkor a nagyfalusi romáknál elzálogosított tárgyak közül azokat, amelyek máshonnan érkeztek, vagyis amelyek jelenlegi tulajdonosai nem helybeli romák. Ha az így kapott adatot (38) hozzáadjuk azon tárgyak számához, amelyek valaha megfordultak Nagyfaluban, de időközben máshol élő – gábor vagy cărhar – romák tulajdonába kerültek, meglepő eredményt kapunk: azon ezüsttárgyak száma, amelyek ma nagyfalusiak vagy egykor azok voltak, a 70-et is meghaladja. A korábban nagyfalusiként számon tartott tárgyak száma azonban bizonyára magasabb az általam megismertnél, hiszen csak azokról a darabokról szerezhettem tudomást, amelyek ma is a lokális emlékezet részét képezik, és ezek közül is csak azokról, amelyek az általam figyelemmel kísért diskurzusok során szóba kerültek.

Azon – ma is gábor tulajdonban lévő – poharak és fedeles kupák száma, amelyek kulturális életrajzaival és anyagi tulajdonságaival kapcsolatban terepmunkám során több-kevesebb ismeretre tettem szert, meghaladja a 100-at.

A gáborok presztízstárgygazdasága a romániai gazdaság transzlokális, etnicizált, informális és genderizált szegmense. A presztízstárgypiacot az intézményesítettség hiánya, valamint az jellemzi, hogy e piac nem kapcsolható a nyilvános tér egy vagy több gyakran látogatott pontjához, szemben például a marokkói bazárral (lásd Geertz 1979), az aukciós házakkal (lásd Geismar 2001; Velthuis 2005) vagy a bevásárlóközpontokkal (lásd Miller – Jackson – Thrift – Holbrook – Rowlands 1998). A presztízstárgypiac láthatatlan piac, pontosabban piac – piactér nélkül. A gábor romák az aktuális keresleti és kínálati viszonyokkal, valamint a presztízstárgyak kulturális életrajzaival és anyagi tulajdonságaival kapcsolatos ismereteikre az egymással folytatott társalgás, illetve a presztízstárgy-megtekintések során tesznek szert. E gazdaság a gyakorlatközösségként értelmezett transzlokális fogyasztói szubkultúrák

[12] Az azonban, hogy a 19. század közepén megközelítőleg hány tárgy lehetett a ma gáborként ismert romák elődeinek birtokában, akárcsak az, hogy ők ugyanazokat a jelentéseket, értékeket és funkciókat társították-e hozzájuk, mint ma élő leszármazottaik, lényegében kideríthetetlen. E kérdések tisztázása során nem nyújtanak segítséget azok a 19–20. század fordulóján publikált beszámolók sem, amelyek az erdélyi *„czigányok”* tulajdonát képező ezüsttárgyakkal foglalkoznak. (Lásd a 19. fejezetet.) A korabeli tudósítások által dokumentált poharak és fedeles kupák, valamint a terepmunkám során megismert gábor roma presztízstárgyak között ugyanis ugyanúgy nem mutatható ki közvetlen kapcsolat, ahogyan az egykori beszámolókban említett és a jelenlegi roma tulajdonosok között sem.

egyike, hasonlóképpen a különféle művészeti alkotásokra vagy régiségekre specializálódott gyűjtők csoportjaihoz (lásd Satov 1997; Steiner 1994). Szemben azonban ez utóbbiakkal, a gábor romákra egyáltalán nem jellemzőek a nyilvános reprezentáció olyan formái és színterei, mint a kiállítások (a muzealizálás), az árverések és az ezekhez kapcsolódó katalógusok.

A transzlokalitás nem szorul további magyarázatra, az etnicizáltság, valamint az informális és a genderizált jelleg azonban annál inkább.

Etnicizáltság. Az, hogy a poharak és fedeles kupák intenzíven etnicizáltak, vagyis – többek között – az etnikai identitás megkonstruálásának és materializálásának eszközeiként hasznosulnak, több tényezőre vezethető vissza. (a) Ezek egyike értékként definiált etnikus történelembe ágyazottságuk. A gábor vásárlók a saját roma csoportjukban szerveződő adásvételek során elsősorban a korábbi gábor tulajdonosok *politikai* hírnevét fizetik meg, vagyis a szimbolikus javak egy olyan típusát, amely elválaszthatatlan saját etnikus történelmüktől és panteonjuktól. (b) Másrészt e tárgyak etnicizáltságának hangsúlyos forrása a – gáborok által létrehozott, jelenlegi formájában kizárólag rájuk jellemző – presztízstárgy-esztétika, amely alapján az anyagi tulajdonságok értékét felbecsülik. (c) A poharak és fedeles kupák etnikaiidentitás-markerré válásához hozzájárult az a tény is, hogy a hozzájuk társított, megkülönböztetett társadalmi és gazdasági jelentőség olyan csoportspecifikus vonás, amely a műtárgypiacra és általában a többségi társadalom tagjaira egyáltalán nem jellemző.[13] Ugyanez az (a) és (b) pontban említett értékegyezményekről is elmondható. Épp ezért a presztízstárgygazdaság résztvevői struktúrája – az ideális eladók, vásárlók és közönség –, valamint az abban elért sikereket viszonzó presztízs is etnicizáltnak tekinthető.[14] Kizárólag a gábor romák tekintik kitüntetett jelentőségű értékforrásnak és fizetik meg a korábbi gábor tulajdonosok hírnevét a presztízstárgyügyletek során, illetve azt, hogy az áruba bocsátott darab anyagi tulajdonságai mennyire értékesek az általuk kialakított presztízstárgy-esztétikában rögzített értékpreferenciák alapján. Ezért a közöttük keresettnek és nagyra becsültnek számító darabok megvásárlását és birtoklását is csak ők jutalmazzák társadalmi elismeréssel, „hírnévhitellel”.

Informalitás. Annak ellenére, hogy e presztízstárgyak létezéséről – az értük kifizetett, gyakran kiugróan magas vételárakról stb. – nemcsak a gábor romák magyar és román szomszédainak van tudomásuk, hanem az erdélyi néprajzkutatók, antropológusok és újságírók, valamint az adásvételek és tulajdonjogi viták menedzselésében közreműködő nem roma személyek egy részének is (ez utóbbiak közé sorolhatóak például egyes közjegyzők, rendőrök, ügyvédek, bírók, bírósági végrehajtók stb.), a köréjük szerveződő gazdaság sohasem vált az állami szervek által felügyelt, rendszeresen és intenzíven monitorozott területté. Amint arra a presz-

[13] Amint arra hamarosan kitérek, a műtárgypiac és a művészettörténet diskurzusai alapvetően másként határozzák meg e tárgyak értékét és jelentését.

[14] Amint arra később még visszatérek, bizonyos esetekben – például a kifejezetten nagy űrtartalmú poharak áruba bocsátása során, vagy akkor, ha az eladó üzleti tisztessége nem makulátlan – a gáborok a cărhar romákat tekintik ideális vásárlóknak.

tízstárgyak funkcióiról szóló részben hamarosan kitérek, az informalitás egyike volt azoknak a tényezőknek, amelyekre a presztízstárgygazdaság rendszerváltás előtti népszerűsége visszavezethető.

Genderizáltság. A vizsgált gazdaság emellett társadalminemileg értelmezett gyakorlat is: több szinten megjeleníti és reprodukálja a nemek közötti presztízskülönbség általánosan elterjedt gábor roma ideológiáját és a férfidominanciát. Itt csupán három példára térek ki röviden.

(a) Pontosan szemlélteti ezt a tulajdonjog társadalmi eloszlása és a presztízstárgyöröklést koordináló egyik szervezőelv. A poharak és fedeles kupák, amelyek többek között az apai ági identitás szimbólumai, kizárólag férfiak tulajdonát képezik és apáról fiúra öröklődnek. Az elhunyt férj presztízstárgya nem kerül özvegye tulajdonába, ő csupán *„garal le”* (‘megőrzi azt’) mindaddig, amíg fiúk nagykorúvá nem válik, és nem képes önmaga gondoskodni apai örökségéről. Néhány kivételesnek számító esetben előfordult, hogy az apa kevésbé értékes presztízstárgyai egyikét *„jussba adta”*, vagyis hozomány gyanánt átruházta annak tulajdonjogát lánya leendő férjére. Erre kizárólag akkor kerül sor, ha az apa presztízstárgyainak száma meghaladja fiaiét, házasság előtt álló lányával azonban átmeneti anyagi gondjai miatt nem tud pénz formáját öltő hozományt adni. A *„jussba adott”* ezüsttárgy nem a megházasított lány, hanem a férj tulajdona lesz, amelyet a fiatal pár házasságából születő fiúgyermek örököl majd. (Terepmunkám során összesen három ilyen esetről szereztem tudomást.)

(b) A presztízstárgyakkal kapcsolatos értékbecslésben, a különféle tranzakciók – adásvétel, örökül hagyás, elzálogosítás stb. – megszervezésében és lebonyolításában, a társadalmi összejöveteleken szerveződő presztízstárgydiskurzusban, illetve a tulajdonjogi konfliktusok menedzselésében való részvételt roma beszélgetőtársaim – társadalmi nemtől függetlenül – elsősorban maszkulin, vagyis a férfiakhoz társított gyakorlatként definiálták.

(c) Végül a genderizáltság egy további példája a poharak és fedeles kupák tárgyosztályai közötti értékkülönbség antropomorfizálásának gyakorlata, amely a társadalmi nemek közötti presztízshierarchia burkolt újratermeléseként értelmezhető. Beszélgetőtársaim gyakran nem a pohár vagy a fedeles kupa kifejezésekkel utaltak a presztízstárgyakra, hanem – metaforikusan – férfiként, illetve nőként beszéltek róluk.[15] A tárgyak e perszonifikálása és genderizálása két értékkülönbség egymásra vetítésének eredményeként jön létre: az az értékkonszenzus, amely szerint a poharak értékesebbek a fedeles kupáknál, a férfiak és a nők közötti presztízskülönbség ideológiáján keresztül „szólal meg” e kommentárokban, vagyis az utóbbi az előbbit magyarázza, racionalizálja. Csak két interjúrészletet idézve:

> *Ennek* [a gábor roma férfiak egyikének] *annyi pénze vót, hogy lebírta az egész cigányokat. Érted? Egy cigán, egy család nem vót, hogy vele bírjon a pénzbe* [gazdagabb legyen nála]. *Megvette ezt a poharat, neki vót még egy (...) kanna*

[15] Az említett tárgytípusoknak tulajdonított társadalminemi identitás és a hozzájuk társuló nyelvtani nem „egybeesik”: a *„taxtaj”* kifejezés hímnemű, amíg a *„kana”* terminus nőnemű főnév a *ŕomani* nyelvben.

[fedeles kupa]. *Tudod, nálunk a kanna* [fedeles kupa] *nem olyan becsesek, mint a poharak, mer a kanna* [fedeles kupa] *jelenti, hogy fehérnép, s a pohár azt jelenti, hogy férfi.* (2001/02/23)

– **B. P.**: *A kanna* [fedeles kupa] *és a pohár között miért van ekkora differencia?*

– **P. (családfő)**: *Mint a nő s a férfi közt.*

– **B. P.**: *De hogy értsem ezt?*

– **P. legkisebb fia**: *Tudod, nálunk hogy van a nő, s hogy van a férfi* [utalás a nemek közötti presztízskülönbségre]. *Na, így van itt is.*

– **P. legidősebb fia**: *A kanna* [fedeles kupa] *is ezüstből van, csak nő. Mint például akármilyen barna férfi, s akármilyen szőke nő legyen, a férfi csak férfi, a nő csak nő* [utalás a nemek közötti presztízskülönbségre].

– **B. P.**: *Hiába több a kannában* [fedeles kupában] *az ezüst, vagy szebb rajta a minta…?*

– **P. legidősebb fia**: *Akármekkora nagy legyen (…), háromszor legyen akkora, mint egy pohár, úgy se nincs értéke annyi, mint…* [egy megbecsült, keresett pohárnak] (2003/01/06)

5.3. A presztízstárgyak mint elit árucikkek

A *„béváló”* poharak és fedeles kupák gáborok közötti társadalmi és gazdasági jelentőségének mértékét semmi sem mutatja jobban, mint a hozzájuk társított műtárgypiaci, illetve gábor roma ártartományok közötti feltűnő különbség. Amíg az európai műtárgypiacon e tárgyak ára ma általában nem haladja meg a 9.000–11.000 amerikai dollárt, a „teljes értékű” presztízstárgyak rendszerint az említett összeg sokszorosáért cserélnek gazdát a gáborok között. A keresettebb darabok ára elérheti és nemegyszer meg is haladja a 200.000–400.000 amerikai dollárt (lásd a *3. táblázat*ot).

Terepmunkám idején a legszerényebb vételárat – 10.000 dollárt – egy olyan négy deciliteres talpas pohárért fizették ki, amely csak nemrég érkezett a gábor roma csoportba a budapesti műtárgypiacról (ára ezért volt szokatlanul alacsony), és amelyet pénzügyi nehézségekkel küzdő, veseátültetésre váró, első gábor tulajdonosa adott el egyik fivére (Péter) fiának 2005 januárjában. Annak, hogy Péter hozzájárult az (általa felügyelt és irányított) üzletkötéshez, egyetlen oka volt: a testvérek közötti szolidaritás és kölcsönös segítségnyújtás morális elvárása, vagyis a társas viszonyok és interakciók menedzselését koordináló gábor roma etika iránti elkötelezettség – a vásárló és Péter így próbáltak meg enyhíteni a nagybácsi/fivér anyagi gondjain. Mivel az még nem rendelkezett kiterjedt gábor roma tulajdonlástörténettel, emellett anyagi tulajdonságai sem voltak figyelemre méltóak, a kérdéses poharat tulajdonosa csak nagy nehézségek árán tudta volna másnak értékesíte-

ni. Péter pontosan tudta ezt: ezért utasította nagyobbik fiát a tárgy megvásárlására, akinek – fiatal korának köszönhetően – e tranzakció miatt még nem volt miért szégyenkeznie. Maga Péter azonban nem vállalkozott arra, hogy e feltűnően szerény értékű darabot megvásárolja, mert azzal könnyen az irónia és gúny tárgyává vált volna *(„Csupán egy jelentéktelen poharat sikerült megszereznie?”)*, függetlenül attól, hogy mindenki tudta: a tranzakció egyedüli célja a segítségnyújtás. Péter ugyanis egy kiugróan értékes pohárral, emellett pedig olyan jelentős készpénztartalékkal rendelkezett, amely révén a legértékesebb presztízstárgyak bármelyikét megvásárolhatta volna. Saját *politikai* sikereivel, érdekeivel és céljaival összeegyeztethetetlen volt tehát az, hogy e szerény értékű darab tulajdonosává váljon.

Az általam dokumentált adásvételek közül a legmagasabb vételárat 2009 szeptemberében adták át, amikor a befolyásos és jómódú gábor férfiak egyike egy évek óta elzálogosított, kiugróan értékes poharat vásárolt meg 1.200.000 amerikai dollárért.

3. táblázat

Néhány a gábor romák között lezajlott presztízstárgy-adásvételek közül (1943–2011)[16]

	Az adásvétel éve	**A vételár (a járulékos költségek /a pénzajándékok, a bróker sikerdíja stb./ nélkül)**	**Honnan hová került a gazdát cserélő tárgy (az eladó → vásárló aktuális lakóhelye)**	**Az adott év egészére vetített, romániai havi bruttó átlagkereset hányszorosa**
1.	1943	5.000 pengő	Maros-Torda vármegye → Udvarhely vármegye	–
2.	1950	115.000 régi lej	Maros tartomány → Maros tartomány	314,2
3.	1952	10.000 régi lej + 2 cserepohár	Maros tart. → Maros tart.	24,8[17]
4.	1961	105.000 régi lej	Maros tart. → Kolozs tart.	116,9
5.	1964	240.000 régi lej	Kolozs tart. → Kolozs tart.	229,4
6	1964	50.000 régi lej	Kolozs tart. → Kolozs tart.	47,8[18]
7.	1968	130.000 régi lej	Kolozs megye → Maros megye	104,1
8.	1968	160.000 régi lej	Maros m. → Maros m.	128,2

[16] Valamennyi gazdát cserélő tárgy pohár.
[17] A cserepoharak értéke nélkül.
[18] A kérdéses tárgyat első gábor roma tulajdonosa – aki egy református gyülekezettől vásárolta meg azt 13.000 régi lejért – adta el egy szintén gábor roma vásárlónak. Az ár szerény voltát ez indokolja.

9.	1970	300.000 régi lej	Kolozs m. → Kolozs m.	209,2
10.	1972	600.000 régi lej + 2 cserepohár	Maros m. → Maros m.	400,5[19]
11.	1972	450.000 régi lej	Hargita m. → Maros m.	300,4
12.	1973	800.000 régi lej + 1 cserepohár	Hargita m. → Maros m.	511,8[20]
13.	1975	200.000 régi lej	Maros m. → Maros m.	110,3
14.	1980	500.000 régi lej	Maros m. → Maros m.	192,1
15.	1980	1.000.000 régi lej	Maros m. → Maros m.	384,3
16.	1982	1.700.000 régi lej	Kolozs m. → Kolozs m.	579
17.	1984	2.000.000 régi lej	Maros m. → Maros m.	620
18.	1984	1.400.000 régi lej	Maros m. → Maros m.	434,2
19.	1985	600.000 régi lej	Maros m. → Maros m.	182,6
20.	1985	700.000 régi lej	Maros m. → Maros m.	213,2
21.	1986	1.200.000 régi lej	Bihar m. → Maros m.	361,7
22.	1988	250.000 régi lej	Maros m. → Bihar m.	73[21]
23.	1989	3.500.000 régi lej + 1 cserepohár	Maros m. → Temes m.	989[22]
24.	1990	5.000.000 régi lej	Maros m. → Maros m.	1.246,8
25.	1990	3.000.000 régi lej	Maros m. → Maros m.	748,1
26.	1994	100.000 német márka	Maros m. → Maros m.	559,1[23]
27.	1995	75.000 német márka	Maros m. → Maros m.	399,9[24]
28.	1996	300.000 német márka	Maros m. → Maros m.	1368,1[25]

[19] A cserepoharak értéke nélkül.
[20] A cserepohár értéke nélkül.
[21] A gazdát cserélő pohár egy sérült tárgy (szájperemét levágták, majd visszaforrasztották). A vásárló a konfliktusmenedzselés, illetve -lezárás érdekében vállalkozott a vásárlásra.
[22] A cserepohár értéke nélkül.
[23] Az MNB 1994. július 1-i, illetve az RNB 1994-re vonatkozó árfolyamait alapul véve.
[24] Az MNB 1995. július 3-i, illetve az RNB 1995-re vonatkozó árfolyamait alapul véve.
[25] Az RNB 1996. június 10-i árfolyamait alapul véve.

29.	1996	30.000 német márka	Maros m. → Maros m.	142,4[26]
30.	1997	100.000 német márka	Maros m. → Maros m.	486,7[27]
31.	1999	75.000 német márka	Maros m. → Maros m.	328,6[28]
32.	2000	300.000 német márka	Kolozs m. → Kolozs m.	1.215[29]
33.	2004	87.000 USD	Maros m. → Maros m.	264,5[30]
34.	2005	10.000 USD	Maros m. → Maros m.	30,8[31]
35.	2006	400.000 USD	Kolozs m. → Kolozs m.	961[32]
36.	2008	300.000 USD	Maros m. → Maros m.	392,9[33]
37.	2008	600.000 USD	Maros m. → Maros m.	785,8[34]
38.	2009	250.000 USD	Kolozs m. → Maros m.	393[35]
39.	2009	1.200.000 USD	Maros m. → Maros m.	1.886,7[36]
40.	2010	1.000.000 USD	Maros m. → Kolozs m.	1.876,8[37]
41.	2011	220.000 USD	Maros m. → Kolozs m.	316,9[38]

A *„béváló”* poharakért és fedeles kupákért a gábor roma csoportban, illetve a műtárgypiacon kifizetett vételárok közötti számottevő különbséget pontosan szemlélteti a *3.* és a *4. táblázat*ban szereplő adatok összehasonlítása – különös tekintettel azokra, amelyek azt mutatják, hogy a vételárak az adott évre vetített, bruttó havi átlagkereset hányszorosát tették ki Magyarországon, illetve Romániában. A különböző budapesti aukciósházakban elárverezett, általam figyelemmel kísért *„béváló”* poharak közül a legértékesebb darab 1.700.000 forintért cserélt gazdát. Az említett összeg értéke nem éri el a gábor romák között kifizetett legszerényebb vételárét (vagyis a 10.000 amerikai dollárét).

[26] Az MNB 1996. július 1-i, illetve az RNB 1996-ra vonatkozó árfolyamait alapul véve.
[27] Az MNB 1997. július 1-i, illetve az RNB 1997-re vonatkozó árfolyamait alapul véve.
[28] Az RNB 1999. június 29-i árfolyamait alapul véve.
[29] Az RNB 2000. december 4-i árfolyamait alapul véve.
[30] Az RNB 2004. december 15-i árfolyamait alapul véve.
[31] Az RNB 2005. június 30-i árfolyamait alapul véve.
[32] Az RNB 2006. május 30-i árfolyamait alapul véve.
[33] Az RNB 2008. július 1-i árfolyamait alapul véve.
[34] Az RNB 2008. július 1-i árfolyamait alapul véve.
[35] Az RNB 2009. szeptember 17-i árfolyamait alapul véve.
[36] Az RNB 2009. szeptember 17-i árfolyamait alapul véve.
[37] Az RNB 2010. június 30-i árfolyamait alapul véve.
[38] Az RNB 2011. június 30-i árfolyamait alapul véve.

4. táblázat

A magyarországi műtárgypiacon árverésre bocsátott néhány olyan ezüsttárgy adatai, amelyek anyagi tulajdonságaik alapján gábor roma presztízstárgyak is lehetnének (vagyis *„béválóak”*) (2003–2011)

	Tárgyleírás	Az árverés ideje	Kikiáltási ár	Leütési ár	Az árverés helyszíne	*[39]
1.	„Talpas pohár. Erdély (?), 17. sz., ezüst, részben aranyozott, fém és mesterjegy nélkül 1867-es vámbélyeggel, trébelt, poncolt, pereménél cakkozott levélsor, oldalán három szál virág, talpperemén alul vésett 97. 116 g; m: 13,5 cm.”	2003. 12. 04.	750.000 Ft	800.000 Ft	Nagyházi Galéria és Aukciósház	5,6
2.	„Talpas pohár, Brassó (?), 17. sz., antik ezüst, „H.L.” mesterjegy, talp sérült, restaurált 304,5 g; m: 18,5 cm.”	2004. 12. 12.	1.100.000 Ft	1.100.000 Ft	Nagyházi G. és Aukciósház	7,1
3.	„Brassói barokk egybejáró pohár, ezüst, 171 gr., 1670-94. HANS MAUTNER. (…) tűziaranyozott. Sima, felfelé enyhén szélesedő forma, finoman ívelő szájperemmel. A test egy lemezből felhúzott, fenéklemeze beforrasztva. A palástonvésett cikk-cakk mintás alapon háromszor ismétlődő motívum: közös szárból kinövő fodros levelek.”	2005. 05. 03-05.	600.000 Ft	1.700.000 Ft	BÁV Zrt Aukciósház	10,2
4.	„Nagyszebeni talpas, szomszédsági pohár. 13 latos, részben tűzaranyozott antik ezüst, 17 cm, 126 g. Jelzett: I.S. mester, 04 (...), 1640 körül. Palástján vésett gótbetűs felirat: Reispergas 1648. (Korabeli ajándékozási szöveg, amely a nagyszebeni ezüstművesek utcájára utal.) Kerek, kihajló talpperemen álló, hengeres edény, megemelt fenekén, kívül osztógyűrűvel (...). Palástján kiemelt, trébelt és poncolt voluták és növényi ornamentika (lambrequin-dekor). Középen három kartusban archaizáló, utólagos királyfejek. Rest.”	2005. 05. 17.	650.000 Ft	750.000 Ft	Polgár Galéria és Aukciósház	4,5

[39] * = A leütési ár az adott év egészére vetített magyarországi bruttó havi átlagkereset hányszorosa.

5.	„Brassói talpas pohár, 13 latos, részben tűzaranyozott antik ezüst, 17 cm, 152 g. Jelzett: Johannes Welzer, 1650 körül. (K.197). Kerek, kihajló talpperemen álló hengeres edény, megemelt fenekén, kívül osztógyűrűvel, felül kihajló enyhén megvastagított szájperemmel. Palástján kiemelt trébelt és poncolt voluták és növényi ornamentika (lambrequin-decor). Rest. Analógia: Ernst Múzeum Budapest, 1917, I. árverés, 1037. tétel.”	2005. 05. 17.	480.000 Ft	650.000 Ft	Polgár G. és Aukciósház	3,9
6.	„Erdélyi érmes pohár, 13 latos, részben tűzaranyozott antik ezüst, 21 cm, 683 g, jelzetlen, XVII. század. Hengeres, kihajló, enyhén megvastagított szájperemű, nagyméretű ivóedény. Peremén kívül vésett indadísz. Palástján utólagosan beültetett erdélyi érmek (tallér és dukát), valamint Barcsay Ákos fejedelem vésett címere. Rest.”	2005. 05. 17.	650.000 Ft	650.000 Ft	Polgár G. és Aukciósház	3,9
7.	„Erdélyi pohár. Ezüst, 220 gr, részben tűzaranyozott. Eredetileg serleg része. Egy lemezből felhúzott hengeres edénytest. Palástján trébelt, poncolt és cizellált motívumok: fülkagyló (auriculáris) díszek és groteszk maszkarónék között gazdag barokk gyümölcsdíszítmény. Jelzés nélkül. Erdély, XVII. sz. első fele. M.: 14 cm.”	2006. 11. 09.	260.000 Ft	260.000 Ft	BÁV Zrt Aukciósház	1,4
8.	„Erdélyi talpas pohár. Részben tűzaranyozott ezüst, 143 gr. Osztógyűrűvel tagolt hengeres test, enyhén kihajló talppal és szájperemmel. Trébelt, poncolt és cizellált palástján maszkok és volutás-gyümölcsös díszítmények. Talpperemén alul tulajdonosi véset: PP 1596. Restaurált, felső részén lévő maszkok feltehetően egy későbbi ötvösmester munkája. Jelzetlen. Erdély – Nagyszeben vagy Brassó, XVI. sz. vége. M.: 14,5 cm.”	2006. 11. 09.	1.200.000 Ft	1.500.000 Ft	BÁV Zrt Aukciósház	8,3

9.	„Erdélyi pohár. Ezüst, 135 gr. részben tűzaranyozott. Eredetileg serleg része. Egy lemezből felhúzott hengeres edénytest. Palástján trébelt, poncolt és cizellált. Fülkagylódíszes keretben szarvas ábrázolások, köztük gyümölcs és virágkötegek. Jelzés nélkül. Erdély, XVII. sz. eleje. M.: 13 cm. Megjegyzés: ez a tárgy szerepelt az Ernst Múzeum, Budapest XXXIX. aukcióján, 1928. nov. 26., 949. tétel.”	2006. 11. 09.	280.000 Ft	360.000 Ft	BÁV Zrt Aukciósház	1,9
10.	„Kassai barokk pohár. Belül és peremein tűzaranyozott ezüst, 120 gr. Palástján poncolt ún. cápázott díszítés, szájpereme alatt szintén tűzaranyozott nemesi címer: kardot és virágot tartó sisakos vitéz és P: D: D M monogram. Alján jelzett: Kassa, 1671 körül, Samuel Komaromi. Működött 1663–1685. Kőszeghy: 818, 880/A variáns. M.: 9,5 cm.”	2007. 11. 08.	280.000 Ft	460.000 Ft	BÁV Zrt Aukciósház	2,3
11.	„Talpas pohár, Erdély, 17. sz., fémjel nélkül, antik ezüst, vésett, poncolt díszítéssel m: 13,8 cm; 106,1 g.”	2007. 12. 08.	280.000 Ft	750.000 Ft	Nagyházi G. és Aukciósház	3,8
12.	„Gyapjas pohár, 17. sz. vége, fémjel nélkül, antik ezüst, felhúzott, aranyozott test, vésett címerekkel, poncolt felülettel, felirat „1696 Kovacs Judit” és „Pertri Nagy Zsigmond 1696”, m: 11,5 cm; 202,7 g.”	2007. 12. 08.	340.000 Ft	1.700.000 Ft	Nagyházi G.és Aukciósház	8,7
13.	„Erdélyi barokk talpas pohár. Ezüst, 168 gr. Trébelt, poncolt és részben tűzaranyozott. Osztógyűrűvel tagolt pohártest enyhén kihajló talppal és szájperemmel. Talpperemén és osztógyűrű fölött florális díszítmények és csigamotívumok. A szájperem alatt ún. lambrequin díszítmény. Oldalán sérült, restaurálásra szorul. Jelzetlen, 1650 körül. M.: 16,5 cm.”	2009. 05. 21.	250.000 Ft	1.000.000 Ft	BÁV Zrt Aukciósház	5
14.	„Talpas pohár, Erdély(?), 17. sz. vége, antik ezüst, aranyozás nyomaival, „Gz” ismeretlen mesterjegy, osztógyűrűvel, vésett, poncolt díszítéssel, hiányos talpperemmel, sérülésekkel 127,2 g; m: 16 cm.”	2011. 12. 10.	420.000 Ft	800.000 Ft	Nagyházi G. és Aukciósház	3,7

A műtárgypiaci és a gábor roma értékrezsimek közötti szembetűnő eltérés talán leglátványosabb bizonyítékát egy 2006-ban Marosvásárhelyen megrendezett hatósági árverés, valamint egy 2009-ben gábor romák részvételével lezajlott – korábban már említett – adásvétel összehasonlítása szolgáltatja. (Lásd a 14. fejezetet.) Mindkét esemény középpontjában ugyanaz a kiugróan értékes gábor presztízstárgy – egy talpas pohár – áll. Amint arra már utaltam, a gáborok között lebonyolított, általam dokumentált presztízstárgy-adásvételek közül e 2009-es tranzakció esetében fizették ki a legmagasabb vételárat: 1.200.000 amerikai dollárt, ami akkor 220.866.696 forintnak felelt meg.[40] Értékesítése előtt e pohár hosszú évekig zálogban volt egy gábor hitelezőnél, aki több alkalommal is konfliktusba került annak tulajdonosával (vagyis az adóssal). Az egyik ilyen vita részeként az adós feljelentette a hitelezőt, arra hivatkozva, hogy a szerződéskötés idején 5 éves futamidőben állapodtak meg, amelyet a hitelező önkényesen 1 évre próbál lerövidíteni. A 2005–2006 telén megszületett bírósági ítélet az adóst elmarasztalta, és arra kötelezte, hogy hiánytalanul fizesse vissza tartozását. Mivel erre képtelen volt, a bíróság elrendelte a fedezetül szolgáló pohár hatósági árverését, amelyre 2006. július 17-én került sor. A kikiáltási ár meghatározása során a végrehajtó két nem roma – egy magyar és egy román – szakértőtől is múzeumi/műtárgypiaci értékbecslést kért. Egyikük a pohár becsült piaci értékét 8.000 euróban,[41] a másik szakértő pedig 3.650 euróban[42] állapította meg. Mindkét szakértői vélemény kizárólag azokat a tulajdonságokat vette figyelembe, amelyek a műtárgypiacon értékforrásnak minősülnek, és megfogalmazóik egyetlen szót sem ejtettek – mert valószínűleg tudomásuk sem volt – azokról az értékdimenziókról (a korábbi gábor roma tulajdonosok hírneve; a gábor presztízstárgy-esztétika preferenciái stb.), amelyek alapján e tárgy értékét a gáborok meghatározzák. A 2009-ben több mint 220 millió forintért gazdát cserélő pohár műtárgypiaci értékét tehát a két szakértő 2.254.775, illetve 1.009.462 forintra becsülte. (E becslések összhangban vannak azokkal a leütési árakkal, amelyeket 2003 és 2011 között fizettek ki hasonló ezüsttárgyakért több budapesti aukciósház árverésein. Lásd a *4. táblázat*ot.)

A több mint 220 millió forintos rekordvételár gazdasági jelentőségét pontosan szemlélteti a gábor presztízstárgygazdaság összehasonlítása egy másik transzlokális fogyasztói szubkultúrával: a magyar festők alkotásaira specializálódott gyűjtők csoportjával. Ez utóbbi gyakorlatközösség maga is a kortárs presztízsgazdaságok egyike, amelyben a rendszerváltás utáni magyarországi aukciók legmagasabb vételárát – 240 millió forintot – Csontváry-Kosztka Tivadar: *Traui tájkép naplemente idején* című festményéért fizették ki 2012-ben a Virág Judit Galéria és Aukciósház által rendezett árverések egyikén. Az *5. táblázat* adatai egyértelműen demonstrálják, hogy a gábor presztízstárgygazdaságban 1989 után gazdát cserélő legmagasabb vételárak értéke nemegyszer megközelíti azokét az összegekét, amelyeket a rendszerváltás utáni magyarországi árveréseken elkelt legdrágább magyar festményekért kifizettek.

[40] Az RNB 2009. szeptember 17-i árfolyamait figyelembe véve.
[41] Az RNB 2006. július 4-i árfolyamai alapján 8.000 euró 28.543 új lejt, azaz 2.254.775 forintot ért.
[42] Az RNB 2006. július 13-i árfolyamai alapján 3.650 euró 13.030 új lejt, azaz 1.009.462 forintot ért.

5. táblázat

A magyarországi műtárgyaukciókon elkelt legértékesebb magyar festmények[43] (1990 után)[44]				**A gábor romák között gazdát cserélő, legdrágább ezüstpoharak (1990 után)[45]**			
	Az aukció éve és helyszíne	**A festmény adatai és a leütési ár (Ft-ban)**	**Az adott év egészére vetített, magyarországi havi bruttó átlagkereset hányszorosa**		**Az adás-vétel éve**	**A vételár (kerekítve, Ft-ban)**	**Az adott év egészére vetített, romániai havi bruttó átlagkereset hányszorosa**
1.	2012, Virág Judit Galéria és Aukciósház	Csontváry Kosztka Tivadar – *Traui tájkép naplemente idején* **240 millió**	1.076,23	**1.**	2009	**221 millió**[46] (1.200.000 USD)	1.886,7
2.	2003, Virág Judit G. és Aukciósház	Munkácsy Mihály – *Poros út I.* **220 millió**	1.540,6	**2.**[47]	2010	**235 millió**[48] (1.000.000 USD)	1.876,8
3.	2006, Virág Judit G. és Aukciósház	Csontváry Kosztka Tivadar – *Hídon átvonuló társaság* **180 millió**	998,3	**3.**	2008	**90 millió**[49] (600.000 USD)	785,8

[43] A kortarsfestmeny.hu adatai alapján: http://kortarsfestmeny.hu/2011/09/top-15-magyar-aukcios-eladas-festmenyek/ A letöltés ideje: 2012. 04. 02.

[44] A feltüntetett vételárak nem tartalmazzák az aukción való vásárlást kísérő járulékos költségeket (az aukciós ház/bróker sikerdíját stb.).

[45] A feltüntetett vételárak nem tartalmazzák a gáborok közötti presztízstárgy-adásvételt kísérő járulékos költségeket (a vásárlást követő ajándékosztás költségét, a bróker sikerdíját stb.).

[46] Az RNB 2009. szeptember 17-i árfolyamait alapul véve.

[47] A forintra átszámolt aktuális érték alapján valójában a másodikként feltüntetett vételár minősül a legmagasabbnak. Roma beszélgetőtársaim azonban az amerikai dollárban kifizetett árat vették alapul és a legnagyobb pénzforgalommal járó ügyletnek az 1.200.000 dolláros tranzakciót tekintették. Ezért én magam is az ő értelmezésükhöz igazodom.

[48] Az RNB 2010. június 30-i árfolyamait alapul véve.

[49] Az RNB 2008. július 1-i árfolyamait alapul véve.

4.	2007, Virág Judit G.	Munkácsy Mihály – *Az alvó nagyapó* **180 millió**	921,6	**4.**	2006	**82 millió**[50] (400.000 USD)	961
5.	2008, Kieselbach G. és Aukciósház	Bortnyik Sándor – *Lámpagyújtó* **170 millió**	806,8	**5.**	2009	**46 millió**[51] (250.000 USD)	393
6.	2003, Virág Judit G. és Aukciósház	Munkácsy Mihály – *A baba látogatói* **160 millió**	1120,4	**6.**	2008	**45 millió**[52] (300.000 USD)	392,9
7.	2007, Virág Judit G. és Aukciósház	Gulácsy Lajos – *A púpos vénkisasszony régi emlékeit meséli Herbertnek* **120 millió**	614,4	**7.**	2000	**42 millió**[53] (300.000 német márka)	1.215
8.	2008, Kieselbach G. és Aukciósház	Gulácsy Lajos – *Karosszékben ülő leány* **120 millió**	569,5	**8.**	2011	**41 millió**[54] (220.000 USD)	316,9
9.	2008, Virág Judit G. és Aukciósház	Gulácsy Lajos – *A bolond és a katona* **110 millió**	522	**9.**	1996	**35 millió**[55] (300.000 német márka)	1.368,1

[50] Az RNB 2006. május 30-i árfolyamait alapul véve.
[51] Az RNB 2009. szeptember 17-i árfolyamait alapul véve.
[52] Az RNB 2008. július 1-i árfolyamait alapul véve.
[53] Az RNB 2000. december 4-i árfolyamait alapul véve.
[54] Az RNB 2011. június 30-i árfolyamait alapul véve.
[55] Az RNB 1996. június 10-i árfolyamait alapul véve.

Mindazokat az árucikkeket – ezüsttárgyakat, családi házakat, személyautókat stb. – figyelembe véve, amelyek a gáborok között időről-időre gazdát cserélnek, a legmagasabb vételárakat az értékesebb poharakért és fedeles kupákért fizetik ki. A *politikai* ambícióval rendelkező, a presztízstárgygazdaságban elért sikereket kísérő hírnévre vágyó férfiak számára e tárgyak jelentik az elérhető árucikkek elitjét: a legértékesebb és legkeresettebb javakat. Másként fogalmazva: a poharak és fedeles kupák megvásárlása és megőrzése érdekében hajlandóak a legnagyobb anyagi áldozathozatalra és kockázatvállalásra, és e darabok értékesítése jár a legintenzívebb presztízsveszteséggel számukra. (Lásd még a 18. fejezetben írottakat.)

Azzal, hogy a vizsgált ezüsttárgyakhoz kapcsolódó műtárgypiaci, illetve gábor roma értékrezsimek látványosan különböznek, a gábor romák is tisztában vannak. Világosan mutatja ezt az egyik legbefolyásosabb, a kötet lezárása idején öt presztízstárggyal rendelkező gábor ismerősömtől származó alábbi kommentár. Az idézett mondatok akkor hangzottak el, amikor a házigazda gondosan kicsomagolta nemrég vásárolt poharát az annak megóvására és elrejtésére szolgáló törölközőből, hogy én is szemügyre vehessem:

> *Na, nézze meg, Péter, nálunk mi a vagyon! Magyar ember nem ad érte 100 dollárt! Érti maga? Na nézze meg! (...) Ezt ha vinném magyar embernél,* [hogy] *vegye meg tőlem, nem adna érte 100 dollárt. A Jóisten tudja! Van ilyen ember, ahogy te vagy most, hogy már ismered a cigány isztoriját, köztünk vagy, s már jártál, s már hallottál, azt mondanád: „Megveszem, mer ilyen... érték. Valamennyit adok érte!" De nem annyit, amennyit megér!! Annyit maga nem adna úgyse! De van más* [nem roma] *ember, hogy azt mondja: „Mit csináljak vele? Nekem még a vitrinbe se kell! Kidobom a szemétbe." Nemhogy pénzt adna érte! Ezt már magyar ember, vagy román ember, vagy német ember ezt nem veszi. Ezt egyesegyedül vannak ezek a..., akik értik a régiséghez, hogy gyűjteményeznek* [gyűjtenek, azaz a műgyűjtők]*, tudja? (...) És meglátna, azt mondaná: „Adok érte vagy 5.000 dollárt." Azt mondaná egy ilyen művész* [nem roma műgyűjtő] *ember, aki ért a régiséghez, aki foglalkozik a régiségekkel. De a Jóisten tudja, hogy nem ér egy pohár víznél többet magyar embernek. S nálunk: 65.000–70.000 dollár. (...) Ez köztünk éjjel, ha azt mondom: „Eladom!", van tíz vevő rajta, cigány. Akkor az nem 5.000 dollárt adnak, mer nem is pökik ki a száján, avval nem is tárgyalunk. Azt mondom: „150.000 dollár". „Adok 60.000–70.000-et." S ez az ár könnyen megkapom, egy fél óra alatt megkapom, s számolják le, s kész. Mint magyar ember, hogy* [Mint egy magyar embertől, aki] *ad érte 100 dollárt, úgy megkapom ezt a 65.000–70.000 dollárt.* (2004/12/15)

5.4. Az elidegeníthetetlenség mint ideális állapot

Tulajdonosaik sohasem bocsátják áruba presztízstárgyaikat csupán azért, mert úgy vélik, hogy drágábban adhatnak túl rajtuk annál, mint amennyiért megszerezték őket. Vagyis nem azért vásárolnak ilyen tárgyakat, hogy minél nagyobb haszonnal, mielőbb továbbértékesítsék azokat. Az áruba bocsátás ötlete rendszerint fel sem vetődik akkor, ha anyagi helyzetük rendezett, vagy csak átmenetileg mutat romló tendenciát. Az értékesebb poharaktól és fedeles kupáktól csak olyan gazdasági krízishelyzetben válnak meg, amikor a tulajdonos anyagi helyzete – eladósodása vagy egyéb okok miatt – már kilátástalanná vált, és nem kínálkozik más mód a probléma megoldására. Még ilyenkor is elterjedt gyakorlat azonban, hogy az értékesítés elodázására szolgáló, halogató stratégiákhoz folyamodnak. Ezek közül a leggyakoribb a tárgy elzálogosításával járó hitelfelvétel.

Amíg az értékes darabok valamelyikéért kifizetett, tekintélyes vételár önmagában is gyarapítja a vásárló társadalmi elismertségét és hírnevét, aki – vele lojális rokonaival és ismerőseivel együtt – előszeretettel hozza szóba azt a társadalmi összejöveteleken, addig az eladó és támogatói alapvetően másként viszonyulnak ugyanehhez a vételárhoz. Azon esetek túlnyomó többségét ugyanis, amikor a vételárat az eladó nevéhez társítva említik meg nyilvánosan (virrasztókban, esküvőkön stb.), az utóbbinak címzett *politikai* inzultusként értelmezik, ami azzal, hogy ráirányítja a jelenlévők figyelmét a presztízstárgy-értékesítés tényére, maga is fokozza az abból fakadó arcvesztést és presztízsveszteséget. (Kivételt képeznek a kiugróan magas vételárak, valamint azok a tranzakciók, amelyek során a kifizetett vételár feltűnően magasabb volt a gazdát cserélő tárgy becsült értékénél.)

A presztízstárgyakra költött és az értük kapott összegek társadalmi megítélése közötti számottevő különbség a *ŕomani* terminológiában is megjelenik. Amíg ugyanis az értékesebb darabokért kifizetett vételárakra gyakran *„vesteko lovéként”* ‘híres pénzként’ utalnak, vagyis olyan kiadásként, amely a tranzakciót kísérő, intenzív társadalmi érdeklődésnek köszönhetően hírnévre tesz szert és hírnévhez juttatja az új tulajdonost is, addig az áruba bocsátás révén szerzett bevételhez egyetlen beszélgetőtársam sem társított az említetthez hasonló, pozitív jelzőket. A presztízstárgy-értékesítésből származó jövedelem ambivalens társadalmi megítélését egyértelműen mutatja, hogy ismerőseim a poharakért és fedeles kupákért kapott összegeket gyakran *„muto lovénak”*, ‘néma pénznek’ nevezték. Olyan bevételnek tekintetik, amelyről inkább hallgatni szoktak, és amely nem eredményez társadalmi elismerést vagy hírnévgyarapodást.

A pohárért vagy fedeles kupáért kapott összeg tehát nem minősül a gazdasági sikeresség és prosperitás markerének, azt nem definiálják tiszteletreméltó jövedelemként, és nem utalnak rá úgy, mint mások által irigyelt profitra. Presztízstárgya áruba bocsátását egyetlen beszélgetőtársam sem jellemezte olyan tranzakcióként, amely nyereségesnek bizonyult, pozitív mérleggel zárult számára, vagy amely hozzájárult ahhoz, hogy sikeres üzletemberként tartsák számon. Még akkor sem

tettek így, ha a vételár jelentős mértékben meghaladta azt az összeget, amelyért a tárgyhoz valamikor hozzájutottak, vagy ha egyetlen lejt sem kellett kifizetniük azért, hogy presztízstárgy-tulajdonossá váljanak, mivel az értékesített darabot korábban apjuktól örökölték. A pohárért/fedeles kupáért kapott vételárhoz csak akkor nem társul negatív asszociáció, ha a tulajdonos azért dönt az eladás mellett, mert egy másik, értékesebb presztízstárgy megvásárlását tervezi, és az utóbbi vételárának előteremtéséhez az előbb említett összegre is szüksége van.

Hiába haladja meg tehát a kérdéses darab eladásából származó bevétel a korábbi vételár összegét, hiába keletkezik olyan pénz formáját öltő többlet, amely a „gazdasági érdek leszűkített" (Bourdieu 1978: 386): közgazdaságtani meghatározása szerint tiszteletet parancsoló haszonnak minősülhetne, a presztízstárgyakért kapott vételárakat gábor beszélgetőtársaim között jobbára hallgatás övezte, és a hírnévgyarapodás vagy a társadalmi elismerés fogalmai nem kapcsolódtak hozzájuk. E jelenség megértéséhez a nem szimbolikus és „szimbolikus hasznok teljes egyenlegét" (Bourdieu 1978: 393), tehát a különböző haszonformákat – gazdasági tőke, hírnév stb. – együttesen érdemes figyelembe vennünk.

Amint arról már esett szó, az adásvétel során gazdát cserélő pénzösszeg más asszociációkat hív elő az eladó és a vevő gazdasági helyzetével és társadalmistátus-kilátásaival kapcsolatban. A vevő azáltal, hogy értékes presztízstárgyat vásárol, „közszemlére teszi" felhalmozott feleslegét, ezért rendszerint olyan pozitív asszociációk társulnak személyéhez, mint a gazdasági prosperitás, a jólét és a tartalékképzés képessége, valamint a társadalmistátus-emelkedés lehetősége (a vevő *„baro anavra"* 'nagy névre/hírnévre' tehet szert).[56] A presztízstárgyeladás ezzel szemben a súlyos pénzügyi nehézségek – a forrás- és a tartalékhiány, az eladósodás stb. – nyilvánvaló bizonyítéka, ezért több-kevesebb presztízsveszteséggel jár az eladó számára (*„tele perel lehko anav"* 'leesik [csökken] a[z eladó] neve/hírneve'). E szimbolikus veszteség általában annál nagyobb, minél értékesebb az áruba bocsátott darab, illetve minél intenzívebb a tulajdonos azzal kapcsolatos *politikai* ambíciója, hogy eredményesen szerepeljen a presztízstárgygazdaságban. A presztízstárgy-tranzakcióban érintett felek tehát nem olyan csere résztvevői, ahol a vevő és az eladó egyformán jól járnak, vagyis azonos mértékű és minőségű haszonra tesznek szert. Beszélgetőtársaim még akkor sem állították ezt, ha úgy ítélték meg, hogy a vevő *„tisztességes árat"* fizetett, vagyis a tárgy becsült értékének megfelelő összeget ajánlott fel azért. Az áruba bocsátott darab akkor és ott megállapított, pénzben kifejezett értéke és a leszámolt vételár megegyezhet ugyan, ám a vevőt és az eladót érintő presztízskövetkezmények közé ismerőseim még véletlenül sem tettek egyenlőségjelet.

A presztízsgazdaságba fektetett, illetve az onnan kivont pénzösszeg eltérő társadalmi megítélése, valamint az, hogy a tárgyakat csak gazdasági krízishelyzet esetén értékesítik, nyilvánvaló bizonyítékai annak, hogy a gáborok azok ideális állapotá-

[56] A presztízstárgyvásárlás hírnévhozamának a kifizetett vételár nagysága csupán az egyik lehetséges forrása.

nak nem az árucikkstátust tekintik, amelynek középpontjában az elidegeníthetőség fogalma áll. Épp ellenkezőleg: céljuk az, hogy az értékesebb poharakat és fedeles kupákat minél hosszabb ideig kivonják az árucikkek körforgásból. Ezzel magyarázható, hogy miért nem definiálják a presztízstárgyeladást hétköznapi értelemben vett „üzletként", a pénzben testet öltő profit maximalizálásának, a *„nyerekedésnek"* az egyik módjaként, és a pohárért/fedeles kupáért kapott összeg társadalmi megítélése miért ambivalens. Azok a férfiak ugyanis, akik a presztízsgazdaságban való aktív részvétel mellett döntenek, a társadalmi elismerést és presztízst (a már említett *„nagy nevet/hírnevet"*) tekintik a tárgyak megvásárlásától és birtoklásától remélt, ideális haszonformának, és nem azt a pénzbeli különbözetet, amely akkor jön létre, ha egy darab drágábban kel el annál, mint amennyiért az eladó korábban megvásárolta. Ez azonban értelemszerűen nem jelenti azt, hogy az értékesítésre kényszerülő tulajdonos ne tenne jelentős erőfeszítéseket azért, hogy a számára legkedvezőbb vételárat alkudja ki.

Az ideális presztízstárgyállapot gábor roma definíciója közel áll Annette Weiner (1985, 1992) „elidegeníthetetlen javakkal" kapcsolatos értelmezéséhez. Weiner szerint bizonyos tárgyakra (ilyenek például a maori szent köpönyegek vagy a kula kagylók)

> úgy tekintenek, mint amelyek inherens módon kötődnek eredeti tulajdonosaikhoz. Az elidegeníthetetlen javak érzelmi minőségekkel telítettek, amelyek azon érték reprezentációi, amely akkor társul egy tárgyhoz, ha azt ugyanabban a családban vagy leszármazási csoportban megőrzik és öröklik generációról generációra. A kor értékessé teszi a tárgyat, ahogyan az a képesség is, amely lehetővé teszi a tulajdonos személy vagy csoport számára, hogy megőrizze azt, ellenállva az arra irányuló nyomásnak, hogy e tárgyat átengedje valaki másnak. (Weiner 1985: 210)

Az elidegeníthetetlen javak mindenekelőtt a társadalmi identitások és hierarchiák megkonstruálásában, fenntartásában és autenticizálásában betöltött szerepük miatt érdemelnek megkülönböztetett figyelmet. Weinert idézve: „Az elidegeníthetetlenség értéke elsősorban (…) e tárgyak azon képességében ragadható meg, hogy meghatározzák: kik vagyunk történeti értelemben" (Weiner 1985: 210). E javakat Weiner elsősorban olyan társadalmi kontextusokban vizsgálja, ahol az elit pozíciójának legitimitása múltbeli – mitikus stb. – eseményekből vagy különbségekből ered, ezért annak tagjai rákényszerülnek arra, hogy folyamatosan demonstrálják e múlttal való, szoros kapcsolatukat, ily módon segítve elő a múltbeli társadalmi távolság és hierarchiák jelenbeli újratermelését. Az örökölt, elidegeníthetetlen javak – érvel Weiner – épp e kapcsolat, vagyis a múlt és a jelen közötti folyamatosság és egymásrautaltság materializációiként és bizonyítékaiként értelmeződnek, és e minőségükben tesznek szert politikai jelentőségre. „A tárgyak olyan eszközök, amelyek a múltat a jelen részévé teszik, oly módon, hogy általuk az ősök, társadalmi címek vagy mitológiai események történetei az egyén jelenbeli identitásának meghatározó elemeivé válnak" (Weiner 1985: 210).

A gáborok ezüst presztízstárgyairól is elmondható, hogy azok etnikus és családi történelembe ágyazottsága fontos identitásformáló tényező. E tárgyak hangsúlyos szerepet játszanak a múlthoz való viszony kialakításában: az etnikai és az apai ági identitás és történelem megkonstruálásában és materializálásában, emellett számottevő hatást gyakorolnak a jelenbeli presztízsviszonyok alakulására. Amikor értékes poharakat vagy fedeles kupákat vásárolnak, a tulajdonosok azt tekintik céljuknak, hogy *elidegeníthetetlenné* tegyék, vagyis a lehető legtovább megőrizzék azokat saját birtokukban és örökül hagyják fiaiknak.[57] E gyakorlatot jelzi a presztízstárgyak megnevezésére szolgáló *„hadjomanjošo vadjono”* ‘hagyományos [értsd: hagyományozódó] vagyon’ terminus is, amely arra utal, hogy az értékesebb darabok sorsa ideális esetben az apáról fiúra hagyományozódás, vagyis az, hogy ameddig csak lehetséges, *„ne menjenek ki a családból”*. A legtehetősebb és legambiciózusabb férfiak arra törekednek, hogy minden fiúgyermeküknek hagyjanak örökül egy-egy ezüsttárgyat.

A generációról generációra hagyományozódás olyan szimbolikus kapcsolatot hoz létre az egyazon apai ághoz tartozó egykori és mai tulajdonosok között, amelynek köszönhetően a tárgyhoz új szimbolikus jelentés társul: a kérdéses darab *apai ági identitásszimbólummá, a családi történelem indexikus reprezentációjává*, vagy – Miller (1987) terminusával élve – *objektifikációjává* válik. Ez az új jelentés szorosabbá teszi a tárgy és a tulajdonos közötti kapcsolatot, megnöveli az előbbi érzelmi és identitásértékét az utóbbi szemében, és nagyobb áldozatvállalásra sarkallja őt akkor, ha az adott darab megőrzése érdekében erőfeszítéseket kell tennie. Bourdieu-t idézve (1978: 397) ez az öröklés révén kialakuló minőség a „családi vagyonba történő integrálódásból” fakadó érték.

Számottevő különbség azonban a Weiner által említett példák, valamint a gábor presztízstárgygazdaság között, hogy (a) az ezüsttárgy és korábbi gábor birtokosainak összefonódása kimerül abban, hogy az utóbbiak „beépülnek” a tárgy roma kulturális életrajzába (tulajdonlástörténetébe). Esetünkben nincs szó tehát arról, hogy e darabok azután is „inherens módon” kötődnének eredeti tulajdonosaikhoz, hogy valaki más birtokába kerülnek. (b) A gáborok ezüsttárgyaihoz nem kapcsolódik sem a szentség, sem pedig a „kozmológiai hitelesítés” (*„cosmological authentication”* Weiner 1992: 4) fogalma, a nekik tulajdonított ágencia más természetű. Az értékesebb darabok öröklődése kizárólag oly módon gyakorol hatást a családok és apai ágak közötti presztízsviszonyokra, hogy e folyamatra a romák az adott családhoz vagy apai ághoz társított jómód *tartósságának* szimbólumaként tekintenek. Vagyis valamely ezüsttárgy öröklése önmagában – szemben számos Weiner által említett példával – nem termeli újra automatikusan az örökös felmenőinek *politikai* pozícióját, és nem ruházza fel az

[57] Kivételt képeznek azok a már említett esetek, amikor egy tárgyat egy értékesebbnek tartott pohár vagy fedeles kupa megszerzése érdekében ad vagy cserél el annak tulajdonosa. Az elidegeníthetetlenség fenntartására irányuló erőfeszítések intenzitása jelentős mértékben függ az adott tárgyhoz társított érzelmi és gazdasági érték nagyságától. Ha ez utóbbi csekély, a tulajdonos kisebb ellenállást tanúsít, és hamarabb megválik tőle.

örököst hatalommal mások felett. Ezzel összhangban az öröklés tényéhez kizárólag azon gábor család vagy apai ág tagjai társítanak társadalmi jelentőséget és többlet (érzelmi) értéket, amelyben a kérdéses darab apáról fiúra hagyományozódik, mivel ők apai ági identitásuk szimbólumaként tekintenek arra. (Az elidegeníthetetlen javak kapcsán lásd még Johnson 1997; Curasi – Price – Arnould 2004; Egan 2004.)

Mivel a tulajdonosok gazdasági helyzetének alakulása nem jósolható meg előre, a keresett darabokért pedig gyakran alakul ki intenzív tulajdonlási verseny, beszélgetőtársaim tisztában voltak azzal, hogy az elidegeníthetetlenség tartós – 3–4 generáción keresztüli – fenntartására csak ritkán adódik lehetőség. E tapasztalattal magyarázható, hogy az áruba bocsátás kikényszerítésére irányuló *politikai* manőverek gyakori tárgyát képező, értékes poharak és fedeles kupák esetében nemcsak azt tekintették jelentős sikernek, ha valaki hosszú ideig a magáénak tudhatja azok egyikét, hanem a rövid ideig tartó birtoklásra is olyan tiszteletreméltó tettként utaltak, amely számottevő társadalmi presztízs és elismerés forrása. A legfontosabb darabok birtoklása gyakran még akkor is *„istorije aśel”* ‘történelem marad’ a gábor romák között, ha csak egy-két évtizedig tart, vagy a birtokviszony évtizedekkel korábban megszakadt. Pontosan mutatja ezt az egyik legkeresettebb pohár gábor roma életrajzával kapcsolatos alábbi kommentár:

> *...a magyarok vagy azt teszik, hogy vesznek egy jó házat, egy ultramodern lakást csinálnak, vesznek egy legújabb modell autót. Nálunk is vannak házak, vannak autók, de azér a poharak a gazdagság. Érted? Nálunk a poharak. Ha egy jó poharad van, akkor már másképp beszélsz, még egy száz év múlva vagy kétszáz év múlva is, ha vót nálad az a pohár! Például az a pohár X-ből* [X = azon település neve, amelyből a pohár tulajdonnevét kialakították]*, ez a világmárkás pohár. Képzelheted el, hogy az a falu egy olyan szerencsétlen falu, hogy autóval nem tudsz béjárni. Szekered és jó két lovad legyen, és akkor bé tudsz menni, egy olyan pusztafalu. És képzelheted el, hogy olyan jó az a pohár, hogy azt a nevet viseli, a falu nevit, pedig a falu egy szerencsétlen. És az az egy pohár úgy felhozta annak a falunak a nevit, hogy mikor már beszélnek valamit: „Az X-ből származó pohár”, ha beszélnek róla, már az a falu is mintha repülne! Érted? Még a cigányok, amik laktak ott, olyan… nem szereti az Isten, még az emberek se, hogy nézzük le egymást, de olyan cigányok laktak ott, hogy még most is egy kicsi olyan harmadik részből valók, még másodrészből sincsenek. És a pohár úgy felhozta az egyiket* [azt a személyt, aki 1952-ben eladta azt]*, hogy még most is azt mondják, képzelheted, az unokáinak az unkája azt mondja, hogy „Az a pohár az én nagyapámé vót!”* (2001/02/23)

A tartós elidegeníthetetlenség mint ideális állapot nem azonos a passzivitással/inaktivitással, legalábbis azon értékesebb darabok esetében nem, amelyek képesek a társadalmi érdeklődés középpontjában maradni, és amelyeket több, „ugrásra

kész" potenciális vevő is szívesen megvásárolna.[58] Ahogyan arra Weiner (1992) is figyelmeztet csereelmélet-kritikájának legfontosabb eleme, a „megőrizve-adni" *(„keeping-while-giving")* stratégia bemutatása során: az elidegeníthetetlenséget nem statikus állapotként kell felfognunk, a kutatói tekintetnek sokkal inkább azon folyamatok belső dinamikájára érdemes fókuszálnia, amelyek a látszólag mozdulatlan tárgyakat körülvevő kontextusokba ágyazódnak.[59] Vagyis a gábor presztízstárgyak elidegeníthetetlenségének lényegét – többek között – azokban a stratégiákban és technikákban célszerű megragadni, amelyek megszerzésükre vagy megőrzésükre, az értékesítés kikényszerítésére vagy annak elodázására, a tárgyak hírnevének *„emelésére"* (gyarapítására) vagy rombolására irányulnak. (Lásd még Myers 2001: 9.) E perspektíva lehetővé teszi annak felismerését, hogy az elidegeníthetetlenség fenntartása az értékesebb darabok esetében állandó munkát igénylő, folyamatos kockázatvállalással járó, a potenciális vevők részéről érkező kihívások sorozata által megnehezített tevékenység.

5.5. Presztízstárgyfunkciók

(a) *Politikai trófea*. Amint arról a *politikával* foglalkozó fejezetben már esett szó, a poharak és fedeles kupák meghatározó szerepet játszanak az egyének, családok és apai ágak közötti presztízskülönbségek konceptualizálásában, reprezentálásában és újraalkotásában, vagyis a *romani politikában*. Az értékesebb tárgyak keresett *politikai* trófeák: *politikai* jelentéssel és jelentőséggel felruházott darabok, a társadalmi és gazdasági sikeresség materializációi. Pontosan szemléltetik ezt azok a kommentárok, amelyek megfogalmazói a presztízstárgyakat a *„lemez"* kifejezéssel azonosítják. Csak egyet idézve ezek közül: *„But romа inkărnah le lemezohkă. Kă kodo sah lengă o lemezo, the kodo sah lengă o dičăšego, lengă taxta"* 'Sok roma tartotta [őrizte meg saját tulajdonaként] azokat [a poharakat és fedeles kupákat] lemez gyanánt. Mert az volt nekik a lemez, és az volt nekik a dicsőség, a poharaik'. A magyar 'lemez' főnévből származó *„lemezo"* terminus az arc metaforikus megnevezésére szolgál, és a hírnév, valamint a goffmani (Goffman 1967: 5) értelemben vett „arc", vagyis a nyilvános társas kép – a *„patjiv"* – szinonimája. Amikor beszélgetőtársaim amellett érveltek, hogy azért vásárolnak presztízstárgyakat, hogy azokat *„lemezként"* használják, valójában arra utaltak, hogy e tranzakciók és tárgyak az etnikai csoportjukban kiérdemelhető hírnév, tiszteletreméltóság és társadalmi elismerés gyarapításának és reprezentálásának kitüntetett

[58] Tekintsünk itt el azon szerény értékű tárgyaktól, amelyek birtoklásáért nem alakul ki tulajdonlási verseny, és amelyek értékesítése csupán szerény segítséget jelent valamely gazdasági krízishelyzet menedzselése során. E darabok tartós elidegenítetlensége sokkal inkább csekély értékük markere, semmint tulajdonosuk töretlen gazdasági prosperitásáé.

[59] Myers (2001: 8) hasonlóképpen fogalmaz: „az anyagikultúra-kutatás általános újragondolása sokkal inkább azzal a dinamikával kell, hogy foglalkozzon, amely a tárgyakat körülveszi, semmint klasszifikálásuk és definiálásuk statikusabb pillanataival".

eszközei. (Vö. mindezt azokkal a morálisan helytelenített cselekedetekkel, amelyek révén a romák *„bemocskolhatják* [veszélybe sodorhatják, részlegesen elveszíthetik] *lemezüket”*.)

(b) *Etnikaiidentitás-szimbólum.* Összhangban a poharak és fedeles kupák etnicizáltságának forrásait bemutató, korábbi bekezdéssel, számos beszélgetőtársam definiálta csoportspecifikus gyakorlatként: etnikaiidentitás-markerként, saját *gáborsága* materializációjaként és bizonyítékaként a presztízstárgygazdaság létezését. Szemléletes példája ennek az a tény, hogy a többi erdélyi roma csoporttól való elhatárolódás részeként gyakran utaltak az ezüst presztízstárgyak iránti, közöttük elterjedt gyűjtőszenvedélyre megkülönböztető jegyként, magukat *„poharas cigányokként”* jellemezve. (Gyakran ugyanezzel a kifejezéssel írták le a cărhar romákat is. Lásd a 8. fejezetet.)

(c) *Apai ági identitásszimbólum.* Amint arra az elidegeníthetetlenségről szóló szakaszban már kitértem: az apáról fiúra öröklődő presztízstárgyak hangsúlyos szerepet játszanak az apai ági identitás és történelem konceptualizálásában és megjelenítésében.

(d) *Vagyontárgy: „tartalîko” / „rezerva”.* A keresett, értékes darabok megvásárlása és birtoklása a gazdasági prosperitás és a jómód szimbóluma. Habár e tárgyak ideális állapota az elidegeníthetetlenség, tulajdonosaik értelemszerűen nem feledkeznek meg arról, hogy a poharak és fedeles kupák milyen jelentős vételárakért cserélnek gazdát közöttük, vagyis azok potenciális árucikk-identitásáról. A presztízstárgyak – legalábbis az értékesebb darabok – a készpénztartalék biztonságos „tárolására” is lehetőséget kínálnak, vagyis gazdasági krízishelyzet esetén *„tartalîkoként”* vagy *„rezervaként”* (‘tartalékként’), azaz pénzzé tehető vagyontárgyakként hasznosulnak. A vásárlók – *politikai* ambíciójuk mellett – abban a reményben költenek el rájuk a műtárgypiaci vételárak sokszorosára rúgó összegeket, hogy értékesítésükre kényszerülve legalább a beszerzési árat visszakapják. A *„rezerva”*-funkció nemcsak az áruba bocsátás, de az öröklés esetében is hangsúlyos tényező, hiszen az örökös a tulajdonjog megszerzésével nemcsak egy *politikai* jelentéssel és érzelmi értékkel (apai ági identitásszimbólum stb.) felruházott darab birtokosává válik, hanem egy értékes vagyontárgyra is szert tesz.

5.6. Patinalogikájú *versus* divat- vagy újdonságközpontú presztízsjavak

A gáborok azonban csak a rendelkezésükre álló felesleg egy részét költik patinalogikájú ezüstpoharakra és fedeles kupákra. A rendszerváltást követő posztszocialista fogyasztói forradalom kezdete óta az árucikkek és szolgáltatások számos költségigényes, korábban Romániában nem létező, illetve nem vagy csak korlátozott mértékben elérhető típusa vált egyre népszerűbbé a gábor romák – különösen az 1989 után szocializálódott generációk tagjai – között. E költséges javak – az ezüst presztízstár-

gyakhoz hasonlóan – kiválóan alkalmasak a hivalkodó fogyasztáson keresztül megvalósuló vagyonreprezentációra, ezért beszélgetőtársaim ugyancsak presztízsjavakként tartották számon azokat. Ide sorolhatóak például az új, divatos – főként a Volkswagen és Opel – márkájú személygépkocsik és kisbuszok, a sokszobás, jómódról árulkodó, költséges tartós fogyasztási cikkekkel ellátott, új építésű családi házak, a szórakoztató elektronikai eszközök (színes televíziók stb.) és a mobiltelefonok, valamint a divatos éttermek (McDonald's stb.) és bevásárlóközpontok gyakori látogatása. Az említett árucikkekre és fogyasztói gyakorlatokra a *posztszocialista presztízsjavak* kifejezéssel utalok, tekintettel arra, hogy tömeges elterjedésük és népszerűvé válásuk elválaszthatatlan a posztszocialista gazdasági és társadalmi átalakulás folyamatától. (Lásd még a 18. fejezetet.)

A presztízsjavak e két típusa több tekintetben – a társadalmiidentitás-érték (etnicizáltság stb.), a történelembe ágyazottság, az elidegeníthetőség, a vizuális hozzáférés, a szingularizáltság és a beszerezhetőség vonatkozásában – is eltér egymástól. Amíg a posztszocialista presztízsjavakhoz való viszonyra a *divat- vagy újdonságközpontú fogyasztás/értéktulajdonítás* a jellemző, addig a poharak és fedeles kupák esetében a *patinaorientált fogyasztás vagy értéktulajdonítás* dominanciája figyelhető meg.

A posztszocialista presztízsjavakról elmondható, hogy

– azokat a gábor romák *nem ruházzák fel társadalmiidentitás-értékkel*, vagyis nem játszanak szerepet az etnikai vagy apai ági identitásprojektekben (nem etnicizáltak stb.);

– *történelembe ágyazottságuk (tulajdonlástörténetük)* nem növeli, hanem éppen ellenkezőleg: *csökkenti értéküket* és a birtoklásuktól fakadó társadalmi presztízs és elismerés mértékét (ki remélhetne hírnévgyarapodást attól, hogy egy már jó ideje használt, ütött-kopott személyautóval közlekedik?);

– *esetükben az elidegenítendőséget – az ideiglenes birtoklást – tekintik a javak ideális állapotának*, vagyis azok csak addig szolgálják hatékonyan a forrásreprezentációt, amíg egy, az adott terméktípushoz tartozó újabb modell meg nem jelenik a piacon – a tulajdonosok ilyenkor igyekeznek minél előbb lecserélni a birtokukban lévő modellt a legújabbra;

– a posztszocialista presztízsjavak *gyakran és sokak számára megtekinthetőek*;

– *nem vagy csak szerény mértékben szingularizáltak* (tulajdonévvel, egyedi anyagi tulajdonságokkal és közismert kulturális életrajzzal rendszerint nem rendelkező, többnyire sorozatgyártás révén előállított tömegtermékek); és végül

– *nem képeznek korlátozott forrást:* többnyire bármikor, korlátlan mennyiségben beszerezhetőek (megvásárlásuknak csak a leendő tulajdonos gazdasági korlátai szabnak határt).

Ezzel szemben a gábor romák poharai és fedeles kupái olyan *patinalogikájú presztízsjavak*, amelyek

– *társadalmiidentitás-értékkel felruházott darabok:* az etnikai identitás megkonstruálásának és materializálásának nagyra becsült eszközei (etnicizáltak),

emellett fontos szerepet játszanak az etnikus múlthoz való viszony, valamint az apai ági történelem és identitás kialakításában és megjelenítésében;

– *a szimbolikus patinaként felfogott gábor roma tulajdonlástörténet* – az etnikus történelembe ágyazottság – *a leghangsúlyosabb értékforrások egyike*;

– *az értékesebb darabok ideális állapota az elidegeníthetetlenség* (lásd Weiner 1985, 1992), vagyis, amint arra már utaltam, tulajdonosaik igyekeznek mindaddig megőrizni e tárgyakat, ameddig csak lehetséges;

– miközben a gábor férfiak közötti társalgásnak a poharak és fedeles kupák gyakori és kedvelt témái, *azokat tulajdonosaik csak ritkán teszik hozzáférhetővé – szemügyre vehetővé és megérinthetővé – mások számára*. A rejtekhelyeken tárolt ezüsttárgyak társadalmi létmódja ezért mindenekelőtt a diskurzushoz kapcsolódik: a domináns médium, amelyet a tárgyhasználat során a gáborok elsősorban igénybe vesznek, nem a vizualitás, hanem a beszéd (lásd még a 10. fejezetet);

– *intenzíven szingularizáltak:* saját tulajdonnévvel és kulturális életrajzzal, valamint az anyagi tulajdonságok egyedi kompozíciójával rendelkeznek; és végül

– *korlátozott forrást képeznek*, vagyis az értékesebb darabokat ritkán és előre megjósolhatatlan időpontban bocsátják áruba. Az értékesítés hírének elterjedése ezért gyakran idéz elő intenzív tulajdonlási versenyt a potenciális vásárlók között.

6. Műtárgypiaci árucikkből gábor roma presztízstárgy: de- és rekontextualizálás

6.1. Értékrezsimek között utazó tárgyak

A gábor romák nem készítenek ezüsttárgyakat és nem is készíttetnek ilyen darabokat a környezetükben élő ötvösökkel, ezért a birtokukban lévő valamennyi pohárról és fedeles kupáról elmondható, hogy azokat egykor nem roma – főként erdélyi szász és magyar – mesterek állították elő, transzkulturális társadalmi karrierjük legelején pedig e tárgyak nem romák (arisztokraták, polgárok, céhek és református gyülekezetek stb.) tulajdonát képezték, vagyis az etnikaicsoport-határon túlról érkeztek a gáborokhoz.

Az értékrezsimek közötti utazása során, vagyis mialatt műtárgypiaci árucikkből[1] „teljes értékű" gábor presztízstárggyá válik, minden egyes ezüsttárgy átesik egy számottevő szimbolikus – a jelentés és az érték dimenzióit érintő – átalakuláson. E folyamatra a jelentés- és értékújraírás „szimbolikus alkímiájaként" (Bourdieu 1998a: 99–102) utalok.[2] Azért, hogy a „mi" reprezentációiként azonosulhassanak velük, a gáborok a használatba vétel folyamán e poharakat és fedeles kupákat szimbolikusan kiüresítik: eltávolítják azon jelentések és értékasszociációk többségét, amelyek e tárgyakat transzkulturális életrajzuk korábbi, nem roma fázisához (a műtárgypiaci értékrezsimhez) kapcsolják (dekontextualizálás: deetnicizálás és deszingularizálás), illetve újraalkotják őket: részben új jelentéseket, értékeket és értékpreferenciákat társítanak hozzájuk (rekontextualizálás: reetnicizálás és újraegyediesítés). A nem romáktól vásárolt ezüsttárgy rekontextualizálása két részfolyamatot foglal magában. Egyrészt az *anyagi tulajdonságaihoz addig társított műtárgypiaci jelentések és értékpreferenciák nagy részének módosítását* egy kifejezetten a gáborokra jellemző presztízstárgy-esztétika alapján. Másrészt a kérdéses darab *integrálását az etnikus történelembe*, vagyis gábor roma életrajzának megalkotását. Az utóbbi folyamat olyan gyakorlatok révén megy végbe, mint a gábor roma tulajdonlástörténet létrehozása, a *ŕomano* tulajdonnévadás, valamint az életrajzi „karakter" definiálása. Amíg

[1] Habár – amint arra hamarosan kitérek – a gáborokhoz kerülő poharak és fedeles kupák nemcsak a műtárgypiacról származnak, a továbbiakban az egyszerűség kedvéért a nem romáktól beszerzett tárgyakra gyakran „műtárgypiaci/a műtárgypiacról érkező darabokként" utalok.

[2] E folyamat során a tárgyak anyagi mivoltukban mindvégig érintetlenek maradnak, vagyis a gábor tulajdonosok nem alakítják át azokat a saját presztízstárgy-esztétikájukban rögzített értékpreferenciáknak megfelelően: nem vésetnek rájuk általuk különösen kedvelt és keresett díszítményeket, nem pótolják az idő múlásával eltűnő tűzaranyozást stb. Legfeljebb a pohártesten látható kisebb repedések cinezés, illetve más eljárások révén történő esetenkénti javítására vagy elrejtésére vállalkoznak.

gábor tulajdonlástörténettel és *ŕomano* tulajdonnévvel valamennyi presztízstárgy rendelkezik, az életrajzi „karaktert" kifejező állandó jelzők csak bizonyos poharakhoz és fedeles kupákhoz kapcsolódnak.

Az, hogy a nem romáktól érkező tárgy saját gábor roma társadalmi karrierre tegyen szert, időigényes folyamat. A műtárgypiacról vagy más nem roma forrásokból történő megvásárlás és a „teljes értékű" gábor presztízstárggyá válás között ezért egy olyan periódus található, amelyet a tárgyidentitás-váltás – fokozatos értéktelítődéssel jellemezhető – liminális fázisaként definiálhatunk. Olyan időszakként, amikor a tárgynak tulajdonított társadalmi identitás még ambivalens: a kérdéses darab már nem egészen a műtárgypiaci értékrezsim része, de még nem is „teljes értékű" gábor presztízstárgy. Ezért bármennyire vonzó anyagi tulajdonságokkal rendelkezzen is egy ilyen pohár vagy fedeles kupa, a gáborok által hozzá társított érték – a már „teljes értékű" darabokéhoz képest – a liminális fázis folyamán rendszerint csekély marad. (A liminalitás elején alig különbözik a műtárgypiaci vételártól.) A műtárgypiacról történő tárgybeszerzéshez társított presztízs esetében hasonló a helyzet: e tranzakciókat nem kíséri számottevő társadalmi elismerés vagy hírnévgyarapodás a gáborok között. Sőt, gyakran némi szégyenérzet társul hozzájuk, mivel az a tény, hogy a vásárló nem a már régóta gábor tulajdonban lévő, ismert és keresett, jóval drágábban beszerezhető presztízstárgyak egyikének megvásárlására tett kísérletet, arra enged következtetni, hogy pénzügyi lehetőségei kifejezetten korlátozottak. Ezért a műtárgypiacról vásárolt pohár vagy fedeles kupa első roma tulajdonosa – az anyagi helyzetét firtató inzultusoktól tartva – rendszerint igyekszik elkerülni azt, hogy a tárgybeszerzés ténye a nyilvános társadalmi összejöveteleken zajló beszélgetések témájává váljon.

A gáborok *ŕomani* változatában a liminalitás állapotában lévő ezüsttárgyakra a *„njevo taxtaj"* 'új pohár' kifejezés utal. Az *„új"* jelző itt nem a tárgy előállításának idejét, hanem azt fejezi ki, hogy a kérdéses darab még gábor roma társadalmi karrierje legelején jár. Az etnikus történelembe ágyazottság kialakulására és az ezzel járó értéknövekedésre beszélgetőtársaim gyakran utaltak olyan szófordulatokkal, mint a tárgy *„megöregszik", „megavasodik"* a roma tulajdonosok birtokában. Az etnikus történelembe integráltság szinonimái az olyan szófordulatok is, mint a *„törzs pohár"*, illetve a *„törzsökös pohár"*, ahol a *„törzs"* és a *„törzsökös"* terminusok arra utalnak, hogy a szóban forgó darab már egy ideje a gábor romák között cserél gazdát.

Habár a műtárgypiacról megvásárolt poharak és fedeles kupák anyagi tulajdonságaikat tekintve befejezett, „készen talált" tárgyak, a gáborok számára csupán az identitásszimbólum-alkotás „nyersanyagainak", olyan félkész javaknak minősülnek, amelyek további jelentős szimbolikus „megmunkálásra" szorulnak. A szimbolikus újraalkotás nemcsak a műtárgypiacról, hanem a más romáktól vásárolt tárgyak esetében is végbemegy. A gáborok ugyanis a nem gábor roma csoportokban létrejött tárgyéletrajzot sem tekintik értékforrásnak, ugyanúgy, ahogy a műtárgypiaci pedigrét[3] sem, vagyis az előbbi poharak és fedeles kupák is „múlt nélkülinek" minősülnek a szemükben.

[3] A pedigré kifejezést a tulajdonlástörténet szinonimájaként használom.

6.2. Az etnikai csoporton kívüli tárgybeszerzési források

A saját roma csoportjukban található ezüsttárgyak nagy száma ellenére ma is megfigyelhető, hogy a gáborok – elenyésző számban ugyan, de – időről időre *„új”*: antik ezüstből készült, ám eddig csak nem roma tulajdonban lévő poharakat és fedeles kupákat vásárolnak. *„Új”* darabok beszerzésére rendszerint három okból vállalkoznak.

Egyrészt a műtárgypiaci, illetve a „teljes értékű”, már jó ideje a gáborok között gazdát cserélő ezüsttárgyak (értéke és) vételára közötti jelentős eltérés miatt. Az e motiváció által vezérelt vásárlók azért választják a műtárgypiacot, mert be akarnak kapcsolódni a presztízstárgygazdaságba, de nem rendelkeznek elegendő készpénztartalékkal ahhoz, hogy a közöttük *„baro anavval”* (‘nagy névvel’) rendelkező, a műtárgypiaci ár sokszorosáért gazdát cserélő darabok valamelyikét megszerezzék. A csak műtárgypiaci pedigrével rendelkező tárgyak vásárlóinak egy része arra számít, hogy azok a saját családjához tartozó két-három tulajdonos – ideális esetben: a vásárló, annak fia és fiúunokája – *„kézen átmenve”* idővel „teljes értékű”, keresett presztízstárgyakká válnak, vagyis *„felrangozódnak”*, felértékelődnek (lásd Weiner 1994). E gyakorlat a presztízstárgyhoz jutás költségtakarékosabb, de időigényesebb és a remélt hírnévhozam szempontjából bizonytalanabb kimenetelű stratégiája.

Egyesek azért vásárolnak a műtárgypiacról *„béváló”* ezüsttárgyakat, hogy rövid időn belül továbbértékesítsék azokat olyan gábor férfiaknak, akik leendő presztízstárgyakként tekintenek rájuk. A nem romákkal üzletelő vásárló ez esetben olyan közvetítő kereskedő, aki csak ideiglenesen válik a műtárgypiacról érkező darab tulajdonosává, az általa végzett tevékenység pedig rendszertelen, alkalmi megélhetési stratégiaként definiálható.

Végül akadnak olyan férfiak, akik arra tesznek kísérletet, hogy egy, a műtárgypiacról nemrég megvásárolt, *„béváló”* poharat „teljes értékű” gábor presztízstárgyként bemutatva értékesítsenek egy másik erdélyi roma csoportban – a cărhar romák között –, vagyis azt a látszatot keltve, mintha az már egy ideje gábor romák tulajdonát képezné, és nagyra becsült, keresett darab lenne közöttük. (Lásd a 15. fejezetet.)

A tárgybeszerzés hat, nem gábor roma forrását érdemes elkülöníteni. Az első négy használatára a romániai rendszerváltást követően már nem találtam példát, a hatodik tárgyforrás pedig elsősorban a rendszerváltás után vált elérhetővé beszélgetőtársaim számára. Az ötödik forrást, vagyis a régiségkereskedőktől és műgyűjtőktől történő tárgybeszerzés lehetőségét, a rendszerváltás előtt és után egyaránt gyakran vették igénybe.

1. A II. világháború előtti évtizedekre vonatkozó visszaemlékezések szerint gyakran látogatott tárgylelőhelyek voltak a gáborok által lakott vagy rendszeresen látogatott erdélyi régiók *bankjai és zálogházai*. Az itt elhelyezett, kiváltatlan ezüsttárgyakhoz vagy informális úton, titokban jutottak hozzá, vagy az azok értékesítésére szolgáló nyilvános árveréseken.

2. A szocializmus idejére datált beszerzéstörténetek szerint a poharakat és fedeles kupákat őrző *állami múzeumok* is fontos tárgyforrásoknak minősültek. Mivel a kiállított darabok a szocialista Románia elidegeníthetetlen tulajdonát képezték, azok kizárólag informális úton kerülhettek a gábor vásárlók birtokába.

3. A tárgylelőhelyek egy további csoportját képezték az erdélyi *református egyház gyülekezetei*. Itt ugyanis az úrasztali edények között gyakran az a pohárformatípus – a trombitaformájú „kettős" vagy talpas pohár – is felbukkan, amelyet a gábor roma presztízstárgy-esztétika a legértékesebbnek tekint (Szalay 2001). A gáborok ezért gyakran tettek kísérletet arra (számos esetben sikerrel), hogy megvásároljanak egyes, valamelyik erdélyi református gyülekezet tulajdonát képező, számukra vonzó anyagi tulajdonságokkal rendelkező darabokat. Amint az az egyházi eredetű presztízstárgyak transzkulturális életrajzaiból kiderül, a beszerzésre esetenként akkor nyílt lehetőség, amikor a gyülekezetek pénzügyi gondjaikat úgy akarták orvosolni, hogy – nyilvánosan vagy informálisan – áruba bocsátották értéktárgyaik egy részét.

4. Rendkívül ritkán a gáborokhoz egy másik erdélyi roma csoport tagjaitól – a már említett cărharoktól – is érkeztek ezüsttárgyak. (Lásd a 9. fejezetet.)

5. A gábor romák erdélyi, valamint határon túli nem roma és nem gábor roma *régiségkereskedőktől* és *műgyűjtőktől* is vásároltak, illetve vásárolnak *„béváló"* ezüsttárgyakat.

6. Végül esetenként arra is akad példa, hogy – személyesen vagy nem roma megbízott segítségével – egyesek a magyarországi *műtárgyaukciókon* szereznek be olyan darabokat, amelyek anyagi tulajdonságai elnyerik a tetszésüket.

Látva a presztízstárgyak iránti érdeklődésemet, számos gábor ismerősöm megkért arra, hogy Magyarországon járva kutassak fel olyan tárgylelőhelyeket – múzeumokat, régiségkereskedéseket, aukciósházakat –, ahol eladó poharak és fedeles kupák találhatóak. (Esetenként rögtönzött presztízstárgyrajzok segítségével érzékeltették, hogy milyen anyagi tulajdonságokkal rendelkező darabokat keresnek.) Mások olyan múzeumi vagy aukciókhoz kapcsolódó katalógusok, illetve művészettörténeti kiadványok felkutatásával bíztak meg, amelyek *„béváló"* tárgyak fotóit is tartalmazzák. (Lásd még a 10. és a 15. fejezetet.)

6.3. A nem romáktól vásárolt tárgyak dekontextualizálása: az árufetisizmus (stratégiai amnézia) mint jelentés- és értékeltávolító gyakorlat

A gáborokhoz érkező poharak és fedeles kupák nem társadalmi karrier nélküli tárgyak: a nem romák által megalkotott értékek és jelentések (tulajdonlástörténet stb.) sora kapcsolódik hozzájuk, amelyekről roma ismerőseim is rendelkeztek több-kevesebb ismerettel. Ahhoz, hogy gábor roma etnikaiidentitás-szimbólumokká válhassanak, nélkülözhetetlen e tárgyak szimbolikus kiüresítése, vagyis azon jelentések és értékasszociációk többségének az „eltávolítása", amelyek a korábbi nem roma használati kontextusokhoz fűzik őket. (Lásd még a 7. fejezetet.)

Miként megy végbe a dekontextualizálás: a szimbolikus kiüresítés folyamata? Hogyan viszonyultak a műtárgypiacról érkező tárgy múltjához gábor beszélgetőtársaim?

E viszony elsősorban olyan fogalmakkal jellemezhető, mint az érdektelenség és a közöny, valamint a tudatos felejtés. Amint arra már utaltam, a gáborok a közöttük gazdát cserélő tárgyak értékének összehasonlítása, illetve vételárának meghatározása során a nem roma társadalmi karriert nem tekintik értékforrásnak, említésre és emlékezetben tartásra érdemes tényezőnek. Ezzel összhangban nem keresik fel ezüsttárgyaikkal a közelükben élő galériatulajdonosokat, ötvösmestereket, műgyűjtőket vagy muzeológusokat pusztán azért, hogy segítségükkel megfejthessék a rajtuk látható mesterjegyeket, és ezáltal fényt derítsenek a valamikori készítő kilétére vagy a tárgy nem roma pedigréjének egyéb mozzanataira. Nem töltenek el órákat a könyvtárakban vagy a levéltárakban az ötvösség történetével foglalkozó szakirodalmat vagy a korabeli mintakönyveket, vagyis presztízstárgyaik nem roma múltját és művészettörténeti jelentőségét kutatva. Annak ellenére, hogy sok presztízstárgy-tulajdonos számára nem okozna nehézséget, hogy e kutatómunkát munkadíj ellenében nem roma szakértőkre bízza, egyikük sem költ erre a célra.[4]

A nem roma társadalmi karrier ugyanis nem tartozik azon értékkritériumok közé, amelyek alapján a műtárgypiacról érkező tárgyak értékét a gáborok meghatározzák. A két értelmezői közösség e darabok transzkulturális életrajzainak más-más szegmensével azonosul: a műtárgypiac résztvevői azt a periódust definiálják kizárólagos értékforrásként,[5] amíg a tulajdonosok nem romák voltak, a gáborok pedig a tárgyéletrajzok azon szakaszát, amely a gábor roma birtokosokhoz kapcsolódik. Az ötvösmesterek és a korábbi nem roma tulajdonosok a gáborok társadalmi világán és emlékezetén kívül helyezkednek el, ismeretük és aprólékos számon tartásuk ezért nem vonzó vagy kifizetődő gyakorlat számukra. A „gábor vevő – gábor eladó" közötti áralkuk esetében ugyanez a helyzet: a presztízstárgyak nem roma tulajdonlástörténetét a tranzakció résztvevői nem tekintik értékforrásnak (szóba sem hozzák), ahogyan az anyagi tulajdonságokkal kapcsolatos műtárgypiaci vagy művészettörténeti értékpreferenciák többségét sem veszik figyelembe. Ez utóbbiakat a saját presztízstárgy-esztétikájuk részét képező jelentésekkel és értékekkel helyettesítik.

Megjegyzendő, hogy a többségi társadalom tagjaival folytatott kommunikáció során esetenként a presztízstárgyak nem roma eredete is szóba kerül. Ilyenkor a gáborok előszeretettel hangsúlyozzák magyar vagy román beszélgetőtársaik előtt, hogy poharaik és fedeles kupáik egy része korábban *„bárók és grófok"*, vagyis az

[4] Annak a kijelentésnek, hogy a gáborok nem érdeklődnek presztízstárgyaik nem roma pedigréje iránt, csak látszólag mond ellent az a tény, hogy számos háztartásban találunk olyan könyveket, illetve aukciókkal vagy múzeumi kiállításokkal kapcsolatos katalógusokat, amelyekben *„béváló"* tárgyak fotói (is) szerepelnek. E kiadványokat beszélgetőtársaim elsősorban arra használták, hogy ily módon gyarapítsák az ezüsttárgyak anyagi tulajdonságaival kapcsolatos ismereteiket. (Lásd még a 10. fejezetet.)

[5] Kivételt talán csak azon tárgyak csoportja képez, amelyek a műtárgypiacon „vajdapohárként" ismeretesek.

erdélyi arisztokrácia tulajdonát képezte, azaz kísérletet tesznek a tárgyéletrajzok eltérő etnikai csoportokhoz kötődő fázisai közötti kontinuitás ideiglenes „kiépítésére".[6] (A folyamatosságkeresés kizárólag e mozzanatra korlátozódik.) Csak egy példát említve:

> *Ezelőtt a grófok, a bárók, a királyok…, nem látta a muzijba* [múzeumba]*, hogy isznak a poharakkal? A taxtajokkal? Na, úgy ittak a poharakkal, a kicsi kustikásokkal* [talpas poharakból]*. Fejül itták a bort, s alul fordították a kettős pohárt* [és megtöltötték] *pálinkával. Abból ittak. Érti? Amelyiknek jobb, szebb figurás* [gazdagabban díszített] *pohara vót, vette ki* [s azt mondta]*: „Hát neked van ilyen?" Hát avval büszkélkedtek, az vót a büszkeségük. A grófoknak, s a királyoknak, melyiknek milyen különb pohara vót, érti?* (2004/02/28)

Annak szóba hozása az interetnikus találkozási helyzetekben, hogy e tárgyak egykor nem roma státusszimbólumok voltak, értelemszerűen hatékonyabban demonstrálja a gábor poharak és fedeles kupák társadalmi jelentőségét annál, mintha a beszélő azon gábor roma tulajdonosokra hivatkozna, akikről az erdélyi magyarok vagy románok döntő többsége még sohasem hallott. Az egykori tulajdonosok – az erdélyi többségi társadalom – „szimbolikus örökségéhez" való viszonyra tehát a gáborok esetében az elhatárolódás dominanciája a jellemző.

A presztízstárgyak nem roma társadalmi karrierjével kapcsolatos érdektelenség azonban nem egyenlő az akaratlan felejtéssel, vagyis nem pusztán arról van szó, hogy az új jelentések és értékek óhatatlanul is kiszorítják a régieket. A felejtés esetünkben tudatos és önreflexív tevékenység – a stratégiai amnézia egy típusa –, amely jelentéseltávolító hatása miatt tesz szert konstitutív kapacitásra. Másként fogalmazva: az etnikai alapon szerveződő, tudatos felejtés felgyorsítja azon műtárgypiaci-művészettörténeti jelentések és értékasszociációk marginalizálódását és eltűnését, amelyek a gábor tulajdonosok műtárgypiacról érkező tárgyakkal való identifikációját megzavarhatnák, és a szimbolikus kiüresítés (lásd Forty 1999) révén lehetőséget teremt arra, hogy új – a gábor romákra jellemző – jelentések és értékek kapcsolódhassanak az értékrezsimek között utazó tárgyakhoz.[7] Amint arra

[6] Presztízstárgyaikra ilyenkor gyakran utalnak a *„báró poharak* [olyan tárgyak, amelyek egykor bárók és más arisztokraták tulajdonát képezték]*"* kifejezéssel.

[7] A családi házak esetében ugyancsak megfigyelhető a nem roma jelentések és értékek részleges eltávolítása, vagyis a szimbolikus kiüresítés. A gáborok ugyanis, ha ezt megengedhetik maguknak, szinte sohasem hagyják érintetlenül a románoktól vagy magyaroktól megvásárolt családi házakat, hanem átalakítják azokat saját igényeik szerint. E folyamat egyik eleme rendszerint a konyha területének megnövelése vagy új konyha kialakítása, mivel ez a helyiség a társasági élet központi színtere, annak hiányában vagy alkalmatlansága esetén pedig a vendéglátás problematikussá válhat. A ház szimbolikus kiüresítésének a fürdőszoba teljes felújítása (újracsempézése stb.), berendezéseinek cseréje is gyakori technikája. Ez utóbbi gyakorlat hátterében az a tapasztalat áll, hogy a romák – saját testképükből kiindulva (Berta 2005b) – aggályosnak és esetenként fenyegetőnek érzik a nem romák testhez, tisztasághoz

Weiss (1997: 164; lásd még Kovács 2012) is felhívja a figyelmet: a felejtés gyakran „nem az információk emlékezetben tartására irányuló, meghiúsult kísérlet, vagy az új tudásformák létrejöttének akaratlan következménye. A felejtés bizonyos esetekben szándékos és céltudatos eltávolító kísérletként értelmezhető, amely meghatározó jelentőségre tehet szert a társadalmi jelentések és viszonyok újjászervezése és újraértékelése során". A műtárgypiacról érkező poharak és fedeles kupák társadalmi karrierjéhez való gábor roma viszony esetében épp ez a helyzet.

Amikor a romák a műtárgypiacon kiválasztják és megvásárolják a számukra vonzó anyagi tulajdonságokkal rendelkező ezüsttárgyakat, az „árufetisizmus" (Marx 1978: 74–85) egy típusához folyamodnak. Az árufetisizmus fogalmát Marx a kortárs közgazdászok azon csoportjának címzett kritikaként dolgozta ki, akik – véleménye szerint helytelenül – túl nagy jelentőséget tulajdonítottak a csereértéknek, vagyis az árucikkek értékét elsősorban azok egymáshoz való viszonyából, és nem az előállításukhoz szükséges munkamennyiségből, illetve az előállítás folyamatához kapcsolódó emberi viszonyokból eredeztették (lásd Dant 1999: 45; Slater 1997a: 111–112; Lury 1996: 40–42). Az árufetisizmus – Marx értelmezése szerint – az érték reprezentálásának egy félrevezető, megtévesztő módja (Slater 1997a: 114).

A gáborok által alkalmazott (stratégiai) „árufetisizmus" lényege, hogy a műtárgypiacról történő beszerzés során a nem roma társadalmi karriert lényegtelennek tekintik és „törlik", figyelmüket pedig a poharak és fedeles kupák anyagi tulajdonságaira összpontosítják. Ahogyan a Marx által kritizált közgazdászok az árucikkek csereértékét elsősorban magukra az árucikkekre, illetve azok egymáshoz való viszonyára vezetik vissza, s ezáltal „elfedik" az előállításhoz szükséges munka és társadalmi viszonyok jelentőségét, ugyanúgy a gáborok is kizárólag az „áruformát" (Dant 1999: 45), vagyis az anyagi tulajdonságokat veszik figyelembe akkor, amikor kiválasztják a műtárgypiacon elérhető tárgyak közül azokat, amelyek megfelelnek a saját presztízstárgy-definíciójukban rögzített feltételeknek. Ahogyan az előbbiek „elhanyagolják" az előállítás folyamatát (a készítő személyét, az általa befektetett munkamennyiséget stb.), ugyanúgy a gáborok sem mutatnak érdeklődést aziránt, hogy azonosítsák az ezüsttárgyakat előállító mestereket és a korábbi nem roma tulajdonosokat, részben így marginalizálva azokat az értékasszociációkat és jelentéseket, amelyek az általuk beszerzett tárgyakat eddig a többségi társadalomhoz mint értelmezői közösséghez kapcsolták.

és tisztálkodáshoz való viszonyát, mivel az utóbbiak nem különítik el hozzájuk hasonló gondossággal a test „tiszta", illetve „tisztátalannak" tekintett részeit. Ezért a gáborok értelmezése szerint nemcsak a nem romák testének tisztasága, hanem az azok tisztántartására szolgáló eszközöké és helyiségé is megkérdőjelezhető. Ha az illemhely a megvásárolt családi házban található, azt felszámolják, és az udvar egy, a hozzájuk belépő vendégek számára kevésbé feltűnő pontján (a ház vagy az udvaron található garázs mögött stb.) alakítják ki. Elvétve előfordul, hogy a lakóházban is kialakítanak egy illemhelyet, amelyet többnyire az idős családtagok használnak (főként éjszaka vagy télen, amikor az udvaron való közlekedés balesetveszélyes). A családi ház átépítés, felújítás révén történő szimbolikus kiüresítésének egyik célja ugyancsak a korábbi nem roma tulajdonosok által hozzá társított jelentések és értékek részleges eltávolítása.

6.4. A nem romáktól érkező tárgyak rekontextualizálása

(a) *Az anyagi tulajdonságokhoz társított műtárgypiaci/művészettörténeti jelentések és értékpreferenciák módosítása – az újraesztétizálás.* Amint arra már utaltam, a gáborok nem változtatják meg a nem romáktól érkező darabok anyagi tulajdonságait, a nekik tulajdonított műtárgypiaci/művészettörténeti jelentések és értékek többségét azonban átalakítják az általuk létrehozott presztízstárgy-esztétika preferenciáihoz igazodva. (Lásd a 7. fejezetet.)

(b) *A tárgy gábor roma életrajzának megalkotása.* A rekontextualizálás e részfolyamata a pohár vagy fedeles kupa etnikus történelembe integrálása, amely mindenekelőtt a gábor roma tulajdonlástörténet kialakítását, a tulajdonnév-alkotást, valamint az életrajzi (karakter) meghatározását foglalja magában.[8] Ezek mindegyike a tárgy gábor társadalmi karrierjére fókuszáló olyan eljárás, amelyet a műtárgypiac résztvevői a hasonló ezüsttárgyak esetében nem, vagy más módon alkalmaznak. Közös vonásuk, hogy időigényesebbek, mint az anyagi tulajdonságok újraértékelésének folyamata, amely néhány perc alatt lezajlik.

(b1) *Etnicizált tulajdonlástörténet: a gábor birtokosok sora.* Amint arról már esett szó, a műtárgypiaci árucikkből az anyagi tulajdonságok részleges újraosztályozását követően nem lesz azonnal „teljes értékű" gábor roma presztízstárgy, mivel az eddig csak nem romák tulajdonát képezte. A „teljes értékűség" eléréséhez az is szükséges, hogy a tárgy egy ideje már a gábor roma csoportban cseréljen gazdát: legalább két-három tulajdonos *„kézen átmenjen"*, vagyis a korábbi nem roma birtokosok megüresedett – pontosabban: tudatosan üressé tett – helyét gábor roma tulajdonosok foglalják el. Az utóbbiak alkotják a presztízstárgy egyedi tulajdonlástörténetét, azt a *szimbolikus-mnemonikus patinát,* amelyet az értékbecslés és az áralku során a gáborok az egyik legfontosabb értékforrásnak tekintenek.

(b2) *A ŕomano tulajdonnévadás.* A poharak és fedeles kupák *„ŕomano anavval"* 'roma tulajdonnévvel' rendelkező darabok. A tulajdonnév-alkotás alábbiakban bemutatott technikái a kulatárgyak esetében dokumentált névadással (Weiner 1983: 161; 1992, 1994; Damon 2002 stb.), valamint a képzőművészeti alkotásokra jellemző címadással rokoníthatóak. A presztízstárgynevek – néhány kivételtől eltekintve – az alábbi sémák valamelyikét követve jönnek létre.

(b2.1) Számos tárgy esetében a névadás alapjául a gábor társadalmi karrier valamely eleme szolgál. Az ide sorolható darabok közül jó néhány korábbi gábor roma tulajdonosai egyikének a nevét viseli (*„le X-ehko taxtaj"*, vagyis 'X pohara'), de az is elterjedt gyakorlat, hogy a tulajdonnevet egy településnévből hozzák létre. Az utóbbi esetben egy olyan településre esik a választás, ahol a kérdéses tárgy egyik korábbi gábor tulajdonosa élt. Az ide sorolható nevekre a birtokos

[8] Az említett eljárások a műtárgypiacról érkező tárgyak reszingularizálására (Kopytoff 1986), vagyis újraegyediesítésére is szolgálnak.

melléknévi szerkezet a jellemző – például: *„le Găčehko taxtaj”*, ‘a Göcsi pohár’, azaz a pohár, amelynek egyik korábbi gábor tulajdonosa göcsi lakos volt.[9]

Akadnak olyan darabok is, amelyek esetében a társadalmi karrierre visszavezethető névadás fókuszában nem az egykori gábor tulajdonosok vagy a hozzájuk köthető települések állnak, hanem az életrajz transzkulturális jellege. Ilyen például az a tárgy, amely az *„o Peštičko taxtaj”* ‘a Pesti pohár’ nevet kapta annak köszönhetően, hogy azt az 1960-as–1970-es évek fordulóján Budapesten vásárolta meg első gábor tulajdonosa, vagy az *„o Volticko taxtaj”* ‘az Olt menti pohár’ tulajdonnevet viselő darab, amely a 20. század közepén az erdélyi cărhar roma csoportból érkezett a gáborokhoz. Ugyancsak ide sorolhatóak azok a tárgyak, amelyeket a romák a közelmúltban vásároltak meg a műtárgypiacról, ezért – átmenetileg – az *„o Njevo taxtaj”* ‘az Új pohár’ kifejezéssel utalnak rájuk. (Ez esetben az ‘új’ jelző nem az életkort, hanem az etnikus történelembe ágyazottság hiányát fejezi ki.)

(b2.2) A presztízstárgyak egy része esetében nem a gábor társadalmi karrier (vagy a transzkulturális életrajz), hanem a feltűnő anyagi tulajdonságok egyike szolgál a névadás apropójául. A tárgyakat elnevezhetik a felületükön látható díszítményekről: figuratív ábrázolásokról, növényi motívumokról, feliratokról vagy pénzérmékről. Ilyen például az *„o taxtaj le Majmonenca”* ‘a Majmos [majmokat ábrázoló vésettel díszített] pohár’; az *„o taxtaj le Tellerenca”* ‘a pohár a tallérokkal [a Talléros pohár]’; az *„o taxtaj le Plajinahko”* ‘a Hegyek pohara’ [azaz a pohár, amelyen hegyekként azonosított díszítmények láthatóak]; az *„o taxtaj le Patrengo”* ‘a Leveles [levélmintával díszített] pohár’ vagy az *„o Văš”* ‘az Erdő’ nevet viselő tárgy, amely az oldalán található, *„facsoportokként”* azonosított, hosszú szárú leveles-indás motívumokról kapta a nevét. Az utóbbi pohár esetében a három – leginkább nádkévére emlékeztető – *„facsoport”* mellett három virágmotívum is helyet kapott a tárgy köpenyén, amelyek közepén egy-egy ovális alakú, bibét formázó kör látható. Az említett díszítményeket azonban beszélgetőtársaim nem a korabeli ötvösmesterek által használt mintakönyvek vagy az aukciósházak katalógusaiban/művészettörténeti kiadványokban olvasható tárgyleírások, vagyis nem a műtárgypiaci értékrezsim alapján értelmezték, hanem saját presztízstárgy-definíciójukhoz igazodva. Ennek megfelelően a tárgy jelenlegi, Maros megyei tulajdonosa úgy érvelt, hogy a leveles-indás motívumok olyan *„facsoportok”*, amelyek az *„őserdőt”* szimbolizálják, a virágmotívumok részét képező bibék pedig *„leborotvált emberi fejek, az őserdőkben élő vademberek fejei. Nézd! Ezek azok a vadak, vademberek, akik az erdőkben laknak! Ősi emberek!”* Az, hogy e tárgy a gáborok között „az Erdő” nevet kapta, valamint az, hogy díszítményeihez a fenti historizáló értelmezés kapcsolódott (amely életkorának hangsúlyozására szolgált), kiváló példa arra, hogy a gáborok miként távolítják el e tárgyakat a korábbi használati kontextustól (a műtárgypiactól és a többségi társadalomtól), valamint az ott hozzájuk társított jelentésektől. Ez az eset is arról tanúskodik tehát, hogy az anyagi tulajdonságok jelentésének és értékének részleges újrafogalmazása ugyanúgy

[9] A megjelölt, valamint az azt követő öt bekezdésben a presztízstárgyak gábor romák által létrehozott neveit használom, vagyis eltekintek az anonimizálástól.

hozzájárulhat a tárgy szimbolikus kiüresítéséhez és újraalkotásához, mint a roma tulajdonlástörténet létrehozása.

Egyes darabokat a pohártesten keletkezett sérülésekről vagy elváltozásokról neveznek el. Ide tartozik például a sérült szájperemmel rendelkező *„o Stîrbo taxtaj”*, vagyis ‘a Csorba pohár’.

A gazdag aranyozás ugyancsak névadó tulajdonsággá válhat, ahogyan az az *„o Galbenóként”*, vagyis ‘a Sárgaként’ ismert pohár esetében történt, amelynek aranyozása beszélgetőtársaim egyike szerint ma is olyan jó állapotú, hogy *„Phabol sar o villanjo ando tunjariko”* ‘Úgy világít, mint a villany a sötétben’. Kiváló tűzaranyozásuk miatt gábor ismerőseim több pohár megnevezésére is használták „a Sárga” tulajdonnevet, az ide sorolható tárgyakat pedig úgy különböztették meg egymástól, hogy azt kiegészítették az egyik korábbi gábor tulajdonos nevével: *„o Galbeno le Petrehko”* ‘Péter Sárgája’.

Azok a személyek tehát, akikről a poharak és fedeles kupák a tulajdonnevüket kapják, gábor roma társadalmi karrierjük részei, és nem az „etnikai mások” közül kerülnek ki. E gyakorlattól – az általam ismert presztízstárgyakat figyelembe véve – csupán egy eset tér el, rövid vizsgálódás után azonban hamar kiderül, hogy ez az eltérés is csak látszólagos. Az egyik olyan nagyméretű pohár, amelyet az 1980-as évek közepén vásárolt meg utolsó gábor tulajdonosától egy Szeben megyei cărhar roma férfi, a *„Tornai Borbála – Alacsony István” ŕomano* tulajdonnevet viseli. A gáborok azonban nem azért hozták létre a kérdéses tárgy nevét épp e két magyar arisztokrata tulajdonnevéből, mert számottevő jelentőséget tulajdonítottak nem roma társadalmi karrierjének és így akartak emléket állítani az említett személyeknek. Hanem azért, mert a pohárköpenyre vésett tulajdonneveket egyedi(esítő) díszítményeknek tekintették – hasonlóan a más presztízstárgyakon látható figuratív vagy növényi ábrázolásokhoz. (Jól mutatja ezt, hogy több beszélgetőtársam is olyan névváltozatokkal utalt e tárgyra, amelyek arra engednek következtetni, hogy nem voltak tisztában azzal: valójában vezeték- és keresztnevekkel van dolguk. Ilyen például a *„Tornyabornya”*.) Az egykori nem roma tulajdonosok nevei így anélkül váltak a *ŕomano* tulajdonnévadás „nyersanyagává”, hogy a gáborokat folyamatosan a tárgyéletrajz nem roma szakaszára emlékeztetnék, késleltetve vagy megzavarva a műtárgypiaci jelentésektől és értékasszociációktól való szimbolikus eltávolítás folyamatát.

A *ŕomano* tulajdonnévadás azon esetei, amelyek a gábor társadalmi karrierhez kapcsolódnak, jól mutatják, hogy a névadás maga is hozzájárulhat a műtárgypiacról érkező tárgyak dekontextualizálásához (szimbolikus kiüresítéséhez), valamint ahhoz, hogy azok a gábor roma etnikai identitás és történelem megkonstruálásának és megjelenítésének hatékony eszközeivé váljanak.

(b3) *Az tárgyéletrajzi „karakter”*. A gábor személyekből álló tulajdonlástörténet és a tulajdonnév mellett egyes poharakhoz és fedeles kupákhoz olyan állandó jelzők is társulnak, amelyek gábor roma életrajzuk egy-egy meghatározó vonását idézik fel, „sűrítik magukba” (lásd Basso 1988). Ezekre az állandó jelzőkre a továbbiakban a tárgyéletrajzi „karakter” kifejezéssel utalok.

E jelzők egyike – a *„harcošo* [*taxtaj*]*”* ‘harcos [pohár]’ – akkor kapcsolódik valamely tárgyhoz, ha az különösen értékesnek és keresettnek minősül, és a potenciális vásárlók között gyakran alakult ki intenzív tulajdonlási verseny *(„harc”)* a birtoklásáért.

Más darabokhoz a presztízstárgydiskurzusban a *„bibaxtalo”*, ‘szerencsétlen’, vagy az *„armandino”*, vagyis ‘átkozott’ terminus társul. A *„bibaxtalo”* címkét akkor illesztik egy tárgyhoz, ha az gábor társadalmi karrierje folyamán – legalábbis a romák értelmezése szerint – egy vagy több szerencsétlenséget *„hagyott maga után”*, vagyis korábbi tulajdonosai közül egy vagy több személy meghalt vagy hirtelen elszegényedett abban az időszakban, amikor a kérdéses presztízstárgy a birtokában volt. A *„bibaxtalóként”* emlegetett darabok egy része esetében beszélgetőtársaim e szerencsétlenség(ek)et a hozzájuk való túlzott ragaszkodás következményének tulajdonították, vagyis annak, hogy a tulajdonos sokasodó családi konfliktusai és egyre kilátástalanabbá váló eladósodása ellenére sem volt hajlandó időben értékesíteni poharát vagy fedeles kupáját.

Az *„armandino”*, ‘átkozott’ állandó jelző akkor társul egy pohárhoz vagy fedeles kupához, ha azt egy vagy több korábbi tulajdonosa megátkozta (Szalai 2009, 2013a, 2013b). A kimondott átkok címzettje az új tulajdonos, aki a roma üzleti etikával ellentétes módon: tisztességtelen úton – például megtévesztés révén vagy fizikai erőfölényét kihasználva – jutott hozzá a kérdéses darabhoz. Az átok tehát ebben az esetben a megkárosított eladó (és legközelebbi hozzátartozói) által kezdeményezett verbális szankció, amelynek végrehajtója a transzcendens. Vagyis a hozzájuk társuló roma ideológiája szerint az átkokat Isten teljesíti be, ám csak akkor, ha címzettjük valóban súlyosan megsértette a presztízstárgyügyletekkel kapcsolatos üzleti etikát.[10]

Mivel az *„armandino”* és a *„bibaxtalo”* jelzők – szemben a *„harcošóval”* – nem gyarapítják a presztízstárgyak hírnevét és értékét (épp ellenkezőleg: megkérdőjelezik és csökkentik azt), a tulajdonosok még véletlenül sem kapcsolják azokat saját poharukhoz vagy fedeles kupájukhoz. Ezzel összhangban, ha valaki más tesz kísérletet erre – akár a nyilvános társadalmi összejöveteleken, akár az informális társalgás során – az rendszerint arcfenyegető *politikai* inzultusnak minősül.

[10] A kimondott átok rendszerint nemcsak a tárgyat illetéktelenül birtokba vevő új tulajdonosra, hanem annak potenciális örököseire: fiára, fiúunokájára stb. is vonatkozik.

7. Értékaspektusok

Gábor beszélgetőtársaim a közöttük gazdát cserélő tárgyak értékének és árának meghatározása során mindenekelőtt két értékaspektusnak tulajdonítottak megkülönböztetett jelentőséget. Egyrészt a kérdéses darab korábbi gábor roma tulajdonosainak, pontosabban az etnikai csoportjukban általuk felhalmozott hírnévnek *(szimbolikus-mnemonikus patina)*, másrészt az anyagi tulajdonságok csoportjának *(anyagi patina)*, amelynek értékét egy általuk létrehozott presztízstárgy-esztétika alapján becsülték fel. Az alábbiakban e domináns értékforrásokat vizsgálom meg közelebbről.

7.1. Szimbolikus-mnemonikus patina

7.1.1. A tulajdonlástörténet mint értéknövelő *versus* értékcsökkentő tényező

Habár a használt és az új árucikkek kategóriáit elválasztó szimbolikus határ társadalmi kontextusonként változhat, emellett – amint arra Setiffi (2011: 12) is utal – gyakran szubjektív és elmosódott, a használtcikké válásnak akad egy, a szakmai és hétköznapi diskurzusokban egyaránt elterjedt markere vagy kritériuma. Eszerint a használtcikkek ismertetőjegye az, hogy áruba bocsátásuk pillanatában már legalább egy személy vagy csoport tulajdonát képezték – függetlenül attól, hogy sor került-e rendeltetésszerű használatukra vagy sem. A továbbiakban – Kopytoff (1986) tárgyéletrajz-fogalmát és McCracken (1986) patinadefinícióját összekapcsolva – az árucikkek tulajdonlástörténetét (a korábbi tulajdonosok személyét és emlékét) a használtság *(„second-handedness")* szinonimájának, illetve manifesztációjának tekintem.

A tulajdonlástörténet mint a fogyasztást befolyásoló szimbolikus tulajdonság jelentőségének megértéséhez érdemes segítségül hívni a „kiterjesztett én" *(„extended self")* fogalmát, amelyet Belk (1988) vezetett be a fogyasztói javak és énkép közötti interakciók értelmezése során. Az árucikkek tulajdonosaik életére gyakorolt hatásának – ágenciájának – megértése szempontjából Belk (1988: 139) szerint kulcsfontosságú annak felismerése, hogy

> tudva vagy tudat alatt, szándékosan vagy akaratlanul, de a tulajdonunkat képező javakat önmagunk részeinek tekintjük. Ahogyan Tuan érvel: „Törékeny énképünknek támaszra van szüksége, és ezt a dolgok birtoklásán keresztül kapjuk meg, mivel – nagyrészt – azok vagyunk, amivel rendelke-

> zünk, illetve amit birtokolni tudunk" (1980, 472). Az azok vagyunk, amit birtoklunk (…[elve – B. P.]) talán a legalapvetőbb és legnagyobb hatású a fogyasztói viselkedést meghatározó tényezők közül. (…) Javaink fontos komponensei énképünknek.

A tulajdonunkat képező dolgok, folytatja Belk, képesek szó szerint kiterjeszteni énünk és cselekvőképességünk határát – ez történik például akkor, ha „egy eszköz vagy fegyver olyan tettek végrehajtását teszi lehetővé számunkra, amelyek kivitelezésére máskülönben képtelenek lennénk" (Belk 1988: 145; lásd még Gell 1998). Ugyanakkor javainkat – például a különféle gyűjteményeket, háziállatokat, családi ereklyéket – számos esetben átvitt értelemben is énünk kiterjesztéseként definiáljuk, vagyis személyiségünk olyan aspektusaiként vagy materializációiként tekintünk rájuk, amelyek elvesztése érzékenyen érint bennünket és fájdalommal jár számunkra. Aligha van okunk kételkedni Belk (1988: 150) érvelésének helytállóságában, miszerint „azon funkciók között, amelyeket javaink a kiterjesztett énnel kapcsolatban betöltenek, az identitástudat megalkotása, megerősítése és megőrzése is szerepel. Javaink bármely életkorban segítenek bennünket abban, hogy tudjuk: kik vagyunk".

Amellett érvelek, hogy nemcsak a ritka, keresett és nagyra becsült javak (celebek és egyéb híresség ek használati tárgyai stb.), hanem azok tulajdonlástörténete is felfogható a birtokosok „kiterjesztett énjének" egy aspektusaként. E tulajdonlástörténetek gyakran az emlékezés olyan – szimbolikus panteonként értelmezett – virtuális terei, amelyek alkalmat adnak a fogyasztó identitásának megkonstruálására, újratermelésére és reprezentálására, emellett a különbség politikájának színteréül, illetve eszközéül is szolgálnak. Lehetővé teszik például a vásárló rendelkezésére álló erőforrások megjelenítését: a hivalkodó fogyasztást, a korábbi tulajdonosokkal vagy az adott árucikk megszerzéséért folyó versenyben végül alulmaradt riválisokkal való megszégyenítő összehasonlítást, amely a jelenlegi birtokost kedvező színben tünteti fel.

A fogyasztáskutatás problémaérzékenységét érintő, az elmúlt egy-két évtizedben végbement hangsúlyeltolódások egyike, hogy – az új árucikkek beszerzésére és annak társadalmi hatásaira fókuszáló vizsgálatok dominanciáját ellensúlyozandó – egyre több kutató kérdezett rá arra, hogy mi történik az árucikkekkel azután, hogy alkalmatlannak ítélik őket a további használatra (lásd Parsons – Maclaran 2009: 301; Lastovicka – Fernandez 2005: 813). E kérdésfelvetés előtérbe kerülése nyomán számos kutatás szentelt jelentős figyelmet a használtcikkektől való megválás különböző módjainak (elajándékozás, értékesítés stb.) és színtereinek (bolhapiacok, alkalmi garázsboltok, charity shopok, aukciók stb.; Herrmann 1997, 2004; Gregson – Crewe 2003; Denegri-Knott – Molesworth 2009; Cheetham 2009), a használtcikkek adásvételét kísérő rítusoknak, ez utóbbiak funkcióinak és a fogyasztói énképre gyakorolt hatásának (McCracken 1986; Belk 1988, 1995; Gregson – Crewe 2003; Lastovicka – Fernandez 2005; Gregson – Metcalfe – Crewe 2007), valamint annak, hogy az újrahasznosítás (Gregson – Crang – Ahamed – Akter – Ferdous 2010;

Newman – Diesendruck – Bloom 2011; Alexander – Reno 2012) vagy a használatból való kivonás során hogyan alakulnak át a javak szimbolikus tulajdonságai (jelentései, funkciói és a hozzájuk társított érték; Miller – Parrott 2009; Gregson 2011).

Amint arra több fogyasztáskutató is felhívta a figyelmet, a potenciális vásárlók viszonya a használtcikkek tulajdonlástörténetéhez számos formát ölthet. Az alábbiakban kettőt emelek ki ezek közül.

A használtcikk tulajdonlástörténete mint eltávolítandó szennyeződés. E kutatók egy része arra figyelmeztet, hogy a használtcikkek vásárlásához számos fogyasztó negatív jelentéseket társít (szerény vásárlóerő; az új árucikkekkel kapcsolatos kényszerhelyettesítés; a korábbi használatból fakadó potenciális veszélyek: fizikai és szimbolikus szennyeződések stb.), emellett jelentős értékcsökkenésen átesett, ellenszenvet ébresztő darabokként tekint azokra.[1] E negatív jelentéseknek köszönhetően a használtcikkek adásvétele során gyakori a hozzájuk társuló életrajz és a korábbi használat nyomainak manipulálása: lehetőség szerinti elrejtése. Nevezzük az árucikkek értékéhez és jelentéséhez való e viszonyt – a korábbi használat = negatívan definiált, értékcsökkenéshez vezető, elleplezendő tényező – *újdonság központú vagy divat logikájú fogyasztásnak*, amely a stigmatizált, kerülendő használtcikkek helyett az aktuális divatot követő, új árucikkek beszerzését preferálja, illetve tekinti értékként tételezett, tiszteletreméltó fogyasztói döntésnek.

A használtcikkekhez társított negatív jelentéseket és értékcsökkenést racionalizáló magyarázatok gyakran az anyagi tulajdonságok átalakulását (az elhasználódást: a karcolások, foltok stb. megjelenését) hangsúlyozzák, más esetekben viszont a korábbi – ismert vagy ismeretlen – tulajdonosokhoz társított negatív asszociációkra fókuszálnak (a javak velük való érintkezéséből fakadó veszélyekre: a fizikai és szimbolikus beszennyeződés lehetőségére, a betegségekre, a korábbi tulajdonos halála miatt bekövetkező áruba bocsátásból eredeztetett, esetleges szerencsétlenségekre /halálesetre/ stb.).[2]

A használtcikkek vásárlóinak egy része ezért előszeretettel folyamodik olyan jelentéseltávolító és deperszonalizáló gyakorlatokhoz *(„divestment rituals/practices")*, amelyek „a fogyasztó azzal kapcsolatos történelmi és földrajzi képzelőerejére támaszkodnak, hogy korábban ki, mikor, hol és milyen körülmények között birtokolta, használta vagy viselte a kérdéses árucikket" (Gregson – Crewe 2003: 144). E gyakorlatok alkalmazásától a vásárlók azt remélik, hogy az árucikk – ruhadarab, lakóház stb. – ily módon megszűnik a korábbi tulajdonos „kiterjesztett énjének" része lenni, vagyis eltávolíthatóakká válnak a használat olyan anyagi vagy szimbolikus nyomai,

[1] Lásd még Argo – Dahl – Morales (2006) tanulmányát, amely azt vizsgálja, hogy miként reagálnak a fogyasztók arra, ha kiderül, hogy az általunk keresett ruhadarabot előttük már más is felpróbálta. A kutatás eredményei azt mutatták, hogy a korábbi felpróbálás ténye rendszerint ellenérzést és viszolygást vált ki, emellett a vásárlási szándék csökkenéséhez vezet.

[2] Az újdonság központú vagy divat logikájú fogyasztás értékideológiáját ellensúlyozandó a használtcikkvásárlók gyakran hangsúlyozzák azt, hogy választásukat a környezettudatos vagy „zöld" fogyasztás, az ésszerű takarékosság, az újrahasznosítás iránti elkötelezettség stb. motiválják.

mint a fizikai szennyeződések és a balszerencse, valamint a korábbi tulajdonos(ok) emléke. A szimbolikus kiüresítés: a megvásárolt darabhoz kapcsolt jelentések és értékek részleges vagy teljes „törlése" lehetőséget kínál az új tulajdonosnak arra, hogy az önmaga által preferált jelentésekkel és értékekkel helyettesítse az előbbieket, ennek köszönhetően – valamint az anyagi tulajdonságok módosítása: javítás, díszítés stb. révén – a használtcikket reperszonalizálja, saját „kiterjesztett énjének" részévé tegye. (Lásd a 6. fejezetben írottakat.) Gregson – Crewet (2003: 144) idézve: a használtcikkek egy része esetében tehát a „probléma forrása az (…), hogy túl sok olyan nyom utal a korábbi tulajdonosokra, amelyeket ki kell törölni és el kell távolítani".

Azon korai munkák egyike, amelyek a használtcikkekkel kapcsolatos szimbolikus kiüresítő gyakorlatok jelentőségére felhívták a figyelmet, McCracken (1986) tanulmánya, aki amellett érvel, hogy a fogyasztók két esetben folyamodnak azok alkalmazásához. Egyrészt akkor, amikor használtcikkeket vásárolnak, és arra tesznek kísérletet, hogy „töröljék a korábbi tulajdonoshoz kapcsolódó jelentéseket. Az újonnan vásárolt ház kitakarítása és újradekorálása például az előző birtokos által létrehozott jelentések eltávolítására irányuló erőfeszítésnek is tekinthető" (McCracken 1986: 80). A fogyasztók esetenként azelőtt is alkalmaznak jelentés- és érzelmiérték-eltávolító, deperszonalizáló gyakorlatokat, mielőtt a saját tulajdonukat képező, „kiterjesztett énjük" részeként felfogott, számukra kedves tárgyakat áruba bocsátanák vagy kivonnák a használatból. „Őszinte pillanataikban az emberek állítják: 'kissé idegenkednek attól, hogy valaki más viselje régi kabátjukat'". E gyakorlatok, érvel McCracken (1986: 80), „az azzal kapcsolatos aggodalomra világítanak rá, hogy a javak jelentése átruházhatóvá, homályossá és zavarossá válhat, emellett el is veszhet a tulajdonosváltás során (Douglas 1966). Ezért továbbadásuk előtt a javakhoz társuló jelentéseket el kell távolítani, a birtokba vételt követően pedig meg kell tisztítani őket a jelentésektől".[3]

Gregson – Crewe (2003) hasonlóképpen nagy figyelmet szentel a jelentés- és érzelmiérték-eltávolító fogyasztói rítusoknak, amelyeket adatközlőik elsősorban a charity shopokból vásárolt használtcikkek esetében alkalmaztak. Ezek közül a legelterjedtebb a gondos mosás és a vegytisztítás. A megtisztításra szolgáló gyakorlatok *(„cleansing rituals/practices")*, érvelnek, olyan eszközök, „amelyek révén a korábbi ismeretlen tulajdonos(ok) testi jelenléte megszüntethető, a mások ruháinak viselésével kapcsolatos tabuk megkerülhetőek (…), és amelyek segítségével végrehajtható a javak személyessé tétele (…). A megtisztítás rítusai a törlést és a reinkorporációt szolgáló gyakorlatok" (Gregson – Crewe 2003: 163).

[3] Lastovicka – Fernandez (2005) ugyancsak jelentős figyelmet fordítanak azokra a jelentéseltávolító gyakorlatokra, amelyeket a tulajdonosok javaik használatból való kivonása előtt alkalmaznak. Adatközlőik tapasztalatait elemezve – többek között – az alábbi gyakorlatokat különítik el: a) az „ikonikus jelentésátvitelt" *(„iconic transfer")*, amelynek lényege, hogy a „fogyasztók az eltávolított tárgyhoz kapcsolódó személyes jelentéseket egy másik tárgyra viszik át", ilyen „ikon" lehet például a fénykép vagy a videofelvétel; b) a nem használt tárgyak „átmeneti helyekre" (tárolóhelyiségbe stb.) szállítását; c) a megtisztítást (mosást) stb.

A használtcikk tulajdonlástörténete mint értékforrásnak tekintett szimbolikus patina. Számos használtcikk esetében azonban a tulajdonlástörténet, vagyis az, hogy a kérdéses darabot korábban már más is birtokolta, nem vezet értékcsökkenéshez – épp ellenkezőleg: az a hozzá társított gazdasági érték, illetve az iránta mutatkozó társadalmi érdeklődés és kereslet alapja. Az ilyen árucikkek elsősorban kulturális életrajzuk, azon belül is tulajdonlástörténetük miatt minősülnek vonzónak, pontosabban azért, mert „őrzik a nagyra becsült mások kiterjesztett énjének egy részét" (Belk 1988: 149), és a nekik tulajdonított életrajzi értéknek (*„biographic value"*; lásd Hoskins 1998, 2006) köszönhetően rendszerint jóval drágábban cserélnek gazdát annál, mintha újonnan vásárolnák meg őket.

A korábban celebek (színészek, zenészek stb.) és egyéb híresség (uralkodók, politikusok, tudósok, sportolók; lásd például O'Guinn 1991; Giloi 2011; Newman – Diesendruck – Bloom 2011) tulajdonát képező számos tárgy, a családi emléktárgyak, vagy a riválisi társadalmi csoporttól elhódított identitásszimbólumok (Harrison 1995, 1999) mint használtcikkek esetében épp ez a helyzet. E javak megkülönböztetett érzelmi és gazdasági értéküket elsősorban tulajdonlástörténetüknek, illetve azoknak a szimbolikus interakcióknak köszönhetik, amelyek az új tulajdonos és a tulajdonlástörténet között végbe mennek.

Belk (1988: 149) gondolatmenetét idézve: amikor a használtcikkeket azok korábbi tulajdonosai miatt találjuk vonzónak, valójában a velük való azonosulásra teszünk kísérletet: „az egykor híres történelmi személyiségekhez tartozó tárgyak birtoklásának" gyakori célja az, hogy „részesüljünk egy szupersztár glóriájából". Gregson – Crewe (2003: 146) hasonlóképpen érvel: a használtcikkek „különösen jelentésteliek és szinte szakrális jellegre tehetnek szert például azáltal, hogy érintkezésbe lépnek híres és/vagy elképzelt másokkal (rock sztárokkal, filmcsillagokkal, divattervezőkkel)". Newman – Diesendruck – Bloom (2011: 216) arra figyelmeztetnek, hogy a használtcikkekkel kapcsolatos patinalogikájú fogyasztást a korábbi tulajdonosokhoz társuló pozitív asszociációk mellett két további motiváció is előidézheti. Ezek egyike a celebek és egyéb híresség személyes tárgyainak – egyre növekvő forgalmú – piacával kapcsolatos, vagyis azzal, hogy e darabok megvásárlását sokan megtérülő befektetésnek tekintik, vagyis azt remélik, hogy idővel majd a beszerzési árnál drágábban értékesíthetik azokat. A harmadik motiváció hátterében a celebekkel való fizikai érintkezés ténye áll, pontosabban az a feltételezés, hogy „valamely személy nem anyagi tulajdonságai vagy 'lényege' a fizikai érintkezés révén átkerülhetnek a tárgyakba" (Newman – Diesendruck – Bloom 2011: 216). Vizsgálatuk amellett érvel, hogy e motivációk egymáshoz való viszonya gyakran nehezen definiálható, emellett arra is rámutat, hogy esetenként a negatív társadalmi megítélésű celebek (bűnelkövetők stb.) használtcikkei iránti piaci kereslet is jelentős lehet.

Itt csupán néhány kortárs példát említek a használtcikkek tulajdonlástörténetének értéknövelő és árfelhajtó kapacitásával kapcsolatban. Minden idők tíz legdrágább, aukción gazdát cserélő tárgya között – Pablo Picasso *Fiú pipával* című képe és egy Guarneri-hegedű mellett – Marilyn Monroe ruhája is ott található, amely 1999-

ben 1.267.500 amerikai dollárért kelt el.[4] Az eBay külön webes felületet (http://celebrity.ebay.com) hozott létre a híresség tárgyainak értékesítésére. A New York-i Guernsey's aukciósház ikonikus tárgyak és dokumentumok *(Iconic Objects and Documents)* címmel szervezett aukciót 2010. szeptember 24-én, ahol többek között olyan tárgyak kerültek kalapács alá, mint Elvis Presley Smith & Wesson pisztolya, Janis Joplin blúza, Diana Ross ruhája, Marilyn Monroe zakója vagy Diana hercegnő ékszerei. A Christie's *Popular Culture: Rock & Pop Memorabilia* címmel 2008 júliusában Londonban megrendezett árverésén Jimi Hendrix nadrágja 20.000, Eric Clapton gitárja pedig 8.125 angol fontért kelt el, amíg Ernest Hemingway vadászpuskája, amelynek értékét James D. Julia Maine-i aucióházának munkatársai eredetileg 150.000–200.000 amerikai dollárra becsülték, 2011 márciusában végül 340.000 dollárért talált gazdára.

A családi emléktárgyak/ereklyék esetében hasonló a helyzet: azok érzelmi értéke mindenekelőtt a saját felmenőkkel való „érintkezés" és azonosulás lehetőségéből, illetve élményéből fakad, amelynek előfeltétele a tulajdonlástörténetbe való integrálódás, amely a birtokba vétel révén valósul meg. A generációról generációra öröklődő tárgyak és tulajdonlástörténeteik ezért jelentős szerepet játszanak a leszármazás – a családi, apai ági stb. múlt és történelem – megkonstruálásában és materializálásában.

Az ide sorolható használtcikkeket a hozzájuk társított, a korábbi tulajdonosok hírnevére, társadalmi presztízsére vagy a leszármazásicsoport-tagságra visszavezethető életrajzi érték teszi elsősorban keresetté és vonzóvá. Számos árucikk esetében tehát a tulajdonlástörténet pozitív szimbolikus tulajdonság – sőt, gyakran a legfontosabb értékforrások egyike –, ezért az abba való bekerülésért, vagyis a kérdéses használtcikk kisajátításáért intenzív tulajdonlási verseny alakul ki a potenciális vásárlók között.[5] A fogyasztás azon típusát, amikor az árucikk szimbolikus patinájaként felfogott tulajdonlástörténet hangsúlyos értéknövelő és vágykeltő tulajdonság, és részben épp ezzel magyarázható, hogy a kérdéses darab eredeti beszerzési áránál drágábban cserél gazdát, *patina logikájú fogyasztásként* definiálom.

A tulajdonlástörténet jelentőségét pontosan érzékelteti, hogy a patinalogikájú vásárlást követően a fogyasztók egy része számottevő erőfeszítést tesz a birtokba vett használtcikk kulturális életrajzának „karbantartása": megőrzése és megjelenítése érdekében (például a kutatómunka, a gondos dokumentálás vagy a kiállítás révén). Gregson – Crewe (2003: 144) a használtcikkekkel kapcsolatos azon gyakorlatok összességére, amelyek segítségével az aktuális tulajdonosok „a korábbi birtokviszonyhoz kapcsolódó jelentéseket és nyomokat helyreállítják, felidézik és elképzelik", a helyreállító rítusok *(„recovery rituals")* kifejezéssel utalnak.

Az előző bekezdésekben amellett érveltem, hogy a korábbi használatba vétel és az ennek eredményeként létrejött tulajdonlástörténet a használtcikkek egy

[4] http://www.businesspundit.com/the-10-most-expensive-auction-items-of-all-time/ A letöltés időpontja: 2012. 07. 27.

[5] A tulajdonlástörténet mellett az árucikkéletrajz más elemei is egyedivé és vágyottá tehetnek egy használtcikket.

része esetében értékcsökkentő tényező, ezért az értékesítés során megpróbálják azt láthatatlanná tenni *(újdonság központú vagy divat logikájú fogyasztás)*. Számos használtcikk – például a celebek személyes tárgyai – esetében azonban a tulajdonlástörténet hangsúlyos értéknövelő, vágy- és árképző tulajdonságnak minősül, ezért az eladók és tulajdonosok igyekeznek „reflektorfénybe állítani", kihangsúlyozni azt *(patina logikájú fogyasztás)*. Amíg azon használtcikkek piaci értéke, amelyek jelentőségét a divat logikájú fogyasztói attitűd alapján határozzák meg, rendszerint alacsonyabb a beszerzési árnál, addig a patina logikájú fogyasztás során – a tulajdonlástörténetből fakadó életrajzi érték és szingularizáltság, valamint az egykori birtokosok és a leendő tulajdonos közötti szimbolikus interakció lehetősége miatt – a használtcikkeket gyakran eredeti beszerzési áruk sokszorosáért bocsátják áruba.[6]

7.1.2. A gábor roma tulajdonosok hírneve mint szimbolikus patina

Amint arról már esett szó, a műtárgypiaci árucikkből az anyagi tulajdonságaihoz társított jelentések és értékasszociációk részleges újraírását követően nem lesz azonnal „teljes értékű" presztízstárgy, mivel a kérdéses darab eddig csak nem romák tulajdonát képezte. A „teljes értékűség" eléréséhez az is elengedhetetlen, hogy az értékrezsimek között utazó tárgy már egy ideje a gáborok között cseréljen gazdát: legalább két-három gábor birtokos *„kezén átmenjen"*, vagyis a nem roma arisztokraták, régiségkereskedők, műgyűjtők stb. helyét gábor tulajdonosok foglalják el. Az utóbbiak *politikai* sikerei és hírneve alkotják azt a *szimbolikus-mnemonikus patinát*, amelyet az értékbecslések és az áralkuk során – az *anyagi patina* mellett – beszélgetőtársaim a legfontosabb értékforrásnak tekintettek. Másként fogalmazva: a gáborok között lezajló adásvételek folyamán részben a presztízstárgyak gábor roma tulajdonlástörténetét fizetik meg, azt, hogy az áruba bocsátott darab korábban *„kahkă sah"* 'ki(k)é volt' etnikai csoportjukban, és az említett tulajdonosok mennyire számítottak eredményesnek a *politikában*.[7] Azt, hogy a vásárlók többek között a *„ŕomani istorije"* ('roma történelem'), az etnikus történelembe ágyazottság miatt vállalkoznak a műtárgypiaci ár sokszorosának kifizetésére, pontosan mutatja például az alábbi idézet:

[6] A családi emléktárgyak rendszerint öröklés révén cserélnek gazdát, így esetükben az érték számszerűsítésére – pénzben stb. történő kifejezésére – csak ritkán kerül sor.

[7] Számos adásvétel során olyan tárgy cserél gazdát, amely kiváló, keresett anyagi tulajdonságokkal rendelkezik, tulajdonlástörténete azonban szerény jelentőségű, mivel főként olyan személyek tulajdonát képezte, akik kevéssé voltak sikeresek a *politikában*. Az ilyen esetekben értelemszerűen az anyagi tulajdonságok minősülnek a domináns érték- és árképző tényezőknek. Annak eldöntése tehát, hogy az adásvételek során a résztvevők a *szimbolikus-mnemonikus* vagy az *anyagi patinát* veszik-e elsősorban figyelembe, egyedi mérlegelést igényel.

...njevo taxtaj [‘új /azaz gábor roma tulajdonlástörténettel még nem rendelkező/ pohár’]. *Nincs értéke. (...) A pohárnak az az értéke, hogy kitől maradt. Kié vót* [a gáborok között]*! Hogy legalábbis két-három dzseneráció legyen. Apáról fiúra. Hogy kié-kié vót ezelőtt. Kié, s milyen cigányé vót! Mer a pohárnak meg kell legyen a nemessége* [hírneve]*, hogy kié vót! A poharakat nem az a kicsi ezüst viszi* [teszi értékessé]*, vagy az a kicsi somnakaj* [‘aranyozás’]*, ami van rajta.* [Hanem] *E veste* [a gábor tulajdonlástörténetből fakadó ‘hírnév’]*!! Hogy kié vót! Nem azér értékesek, hogy van rajta sok arany.* [Hanem] *Hogy kié vót! E veste* [a gábor tulajdonlástörténetből fakadó ‘hírnév’ miatt]*!* (2005/03/19)

Azt, hogy az érték és az ár meghatározása során milyen fontos szerepet játszik a gábor roma tulajdonlástörténet, világosan jelzi az a szembetűnő különbség, amely a liminalitás állapotában lévő poharaknak és fedeles kupáknak, illetve a már „teljes értékű” presztízstárgyaknak tulajdonított jelentőség között megfigyelhető. Mivel a műtárgypiacról érkezett tárgynak még nincs gábor roma pedigréje, rendszerint olyan pejoratív, a szerény érték szinonimáiként értelmezett szófordulatokkal utalnak rá, mint az *„arvona taxtaj”* (‘árva pohár’) vagy a *„na-j le či dad, či dej”* (‘nincs – a kérdéses tárgynak – sem apja, sem anyja’). Egy idős asszony az árvaházból örökbe fogadott gyermekekhez hasonlította a műtárgypiacról érkező poharakat és fedeles kupákat:

Na-j le gazda. [Nincs /gábor roma/ tulajdonosa a műtárgypiacról vásárolt tárgynak.] *Tudod, ez hogy jön ki? Mint mikor így teszik be a gyerekeket az árvaházba. Beteszi egy úrinő is, hogy nem tudja tartani* [eltartani]*, vagy mit tudom én. Na, ha már kiveszi* [az árvaházból]*, nem egy kicsit le van esve a rangja* [presztízse, értéke]*, hogy azt mondják, hogy árvaházból jött? Érted? Na, a pohár, az új* [azaz gábor roma pedigrével még nem rendelkező] *pohár, jó anyagilag, minden jó benne, jó a formája is, jó a munka is rajta, csak azt mondják, hogy „Nem örökölték cigántól”.* (2004/02/28)

A szülők nélküliség/árvaság metaforái azt fejezik ki, hogy a kérdéses darab integrálódása a gáborok etnikus történelmébe épp csak elkezdődött. A középkorú, Maros megyei Pista kommentárja szerint:

...ekh kăso taxtaj, te na-j le dad the dej, na-j le ertîko. Te na-j le anav dekathar ol phură, te źanah: kahko sah, the kathar eredisejla, the če taxtaj-i, akkor numa kade len le, ekh taxtaj njevo, na-j le khanči ertîko (‘...egy olyan pohárnak, amelynek nincs apja és anyja, nincs értéke. Ha nincs neve [híre, hírneve] az öregektől [vagyis saját gábor roma tulajdonlástörténete], hogy tudjuk: kié volt, és honnan eredt, és milyen pohár, akkor csak úgy tekintenek rá, mint egy új pohárra, amelynek nincs semmi értéke’.) (2005/03/19)

Egy nemrég a gáborokhoz került, még a liminalitás állapotban lévő darab jellemzése során a húszas éveiben járó Rupi hasonló módon fogalmazott: *„Ez jó pohár* [anyagi tulajdonságait tekintve]. *Csak annyi, hogy nem vót a mi bojszunk* [bajszunk] *rajta. Érted? Hogy* [nem mondhatjuk azt, hogy] *'X-től jött* [ettől és ettől a gábor tulajdonostól vásárolták meg]*.' Na-j le dad the dej: nincs apja, s anyja, hogy törzsből*[8] *legyen, hogy Y-é* [a gábor férfiak valamelyikéé] *vót, érted? (...) De a Z-ről* [Z nevű faluból] *származó pohárnak igen! Ott tudjuk, hogy Z-ről jött, ettől és ettől a cigántól jött le* [vásárolták meg]*"* (2004/08/27). A bajusz a gábor férfiak társadalminemi és etnikai identitásának egyik legfontosabb szimbóluma. A *„nem vót a mi bojszunk rajta"*, vagy a presztízstárgydiskurzusban gyakran hallható *„na-j le mustaca"* ('nincs – a kérdéses pohárnak vagy fedeles kupának – bajsza'), *„bajszos pohár"* stb. kifejezésekben a bajusz főnév a *gábor romaság* szinonimája, szűkebb értelemben pedig a tárgy etnikus történelembe ágyazottságának/etnikai identitásának megfelelője.

Az alábbi idézetek nemcsak a gábor tulajdonlástörténet érték-, vágy- és árképző kapacitásáról elmondottakat támasztják alá, de jelzik azt is, hogy beszélgetőtársaim pontosan tudták: a műtárgypiaci/művészettörténeti értékrezsim alapjaiban másként határozza meg e tárgyak értékét és jelentőségét, mint ahogy azt ők maguk teszik.

Na ko taxtaj potjinen maga, kă kăsavo but somnakaj sîn andră, vaj kocom but rup sîn andre le...! E veste! Kahko sah! „Kakale ŕomehko, kukole ŕomehko sah…" E veste! O anav, o baro! The o regišîgo, kă dulmutano-j! (...) Az isztoriját. Kă kode phenen: „Kado taxtaj sah le bară X-ohko, vaj sah le bară Y-ohko, vaj sah le bară Z-ehko...". Apoj kodoleh sîn le anav, kă kodo maškar ol ŕoma sah.

('[A gábor romák] Nem magát a poharat fizetik meg, hogy ilyen sok arany, vagy olyan sok ezüst van benne...! [Hanem] A hírnevet! Hogy kié volt! „Ezé a gábor férfié volt, azé a gábor férfié volt..." A hírnevet! A nagy nevet [a hírnév szinonimája]! És a régiséget, azt, hogy régi! /.../ A történelmet. Mert azt mondják: „Ez a pohár a nagy X-é volt, vagy a nagy Y-é, vagy a nagy Z-é...". Akkor annak van neve, mert az a pohár a [gábor] romák között forgott.') (2005/03/19)

...ha már itt a mi cigányok között, ha már tudták, hogy új pohár, nem vették meg. Mer annak nem vót értéke. Mer ha meg is vette, azt mondta a másik: „Há mit vettél? Njevo taxtajt? The kodo so kărăl? Či kărăl khanči!" Nem, nem vették meg. Csak a törzs poharakat. Kola taxta, save mukhle sa kathar ol phură! Kodola igen! Kaj kode phenna: „Kadalen sîn le vi dad, vi dej, kadale taxtan sîn le mustaca!" Kodola taxta sah ertekeša, the kadala taxta kana tjinlah le ekh manuš, kodolen sah le ertîko, kodole taxtan, the kode

[8] A *„törzs"* ebben az esetben a gábor roma csoport megfelelője. A *„törzsből legyen"* jelentése: gábor roma tulajdonostól megvásárolt.

phennah: „No, kado ŕom tjindah ekh taxtaj, kado-j baro ŕom.” Vi andol taxta sîn valogataší.

(…ha már itt a mi cigányok [a gáborok] között, ha már tudták, hogy új pohár, nem vették meg. Mer annak nem vót értéke. Mer ha meg is vette [valaki], azt mondta [neki] a másik: „Há mit vettél? Új [azaz gábor roma pedigrével még nem rendelkező] poharat? És annak mi haszna? Semmi haszna!” Nem, nem vették meg. Csak a törzs [csak a már egy ideje a gáborok között gazdát cserélő] poharakat [vásárolták meg]. Azokat a poharakat, amelyeket az öregek hagytak hátra örökség gyanánt. Azokat igen! Amelyekről azt mondták, hogy „Ezeknek a poharaknak van apjuk is és anyjuk is, ezeknek a poharaknak van bajsza!” Azok a poharak voltak az értékesek, és ha azok közül egyet megvásárolt valaki, annak volt értéke, annak a pohárnak, és azt mondták az emberek: „Na, az a gábor férfi vásárolt egy poharat, ő egy nagy ember.” A poharak között is van különbség.) (2005/03/19)

Nemcsak az érték [a grammokban mért ezüst értéke számít]*… Mer például egy ékszerész, vagy egy régészeti ember* [egy nem roma ötvös vagy régiségkereskedő]*, aki ismeri ezeket a dógokat (…) azt mondja: „Hát még az arany sem ér az árán fejül! Csak az árát éri meg!”, s ennek* [az ezüst súlyának] *is van egy bizonyos ára. De nálunk nem aztat fizessük* [meg]*! Tízszer többet adunk a hírér* [a hírnévért]*, s a hagyományér* [azért, hogy kitől származik]*, mint az objektér* [az ezüst súlyáért]*, mint a… maga a pohárér. (…) Amende na numa o taxtaj potjinen, vi e veste potjinen!* (‘Mi nemcsak a poharat [az ezüst értékét] fizetjük meg, hanem a hírnevet is!’) (2003/01/09)

A műtárgypiacról érkező tárgyakhoz társított olyan szófordulatok, mint az *„árva pohár”*, a *„nincs* [a kérdéses tárgynak] *bajsza/gazdája/sem apja, sem anyja”* maguk is demonstrálják, hogy a korábbi nem roma tulajdonosokat és azok hírnevét a gáborok nem tekintik értékforrásnak, az említett személyek számukra nem *„apák és anyák”* – e szerepet kizárólag gábor romák tölthetik be.

A fontosabb presztízstárgyak életrajzát, azon belül is tulajdonlástörténetét és az ahhoz kapcsolódó emlékezetes eseményeket (a potenciális vevők közötti konfliktusokat és rivalizálást, a kiugróan magas vételárakat stb.) beszélgetőtársaim ugyanolyan gondossággal tartották számon és vitatták meg időről időre a különféle társadalmi összejöveteleken szerveződő társalgás során, ahogyan az apai ágak közötti presztízsviszonyok múltja iránt is intenzív érdeklődést tanúsítottak (lásd a *„nemzetezésről”* korábban írottakat). Az etnikai, a lokális és az apai ági identitáshoz és történelemhez való viszony esetükben részben épp a presztízstárgyéletrajzok által szerveződik, vagyis az utóbbiak hangsúlyos szerepet játszanak az előbbiek megkonstruálásában és reprezentálásában. Másként fogalmazva: az értékesebb darabok életrajzai – különösen tulajdonlástörténetei – az etnikus múlt egy sajátos, a presztízstárgygazdaságban elért sikerek perspektíváját alkalmazó olvasatába engednek betekintést.

A több presztízstárggyal rendelkező Rupi alábbi mondatai pontosan szemléltetik a fent leírtakat:

> *Hát a gázsó* [a nem roma] *ehhez* [a gábor presztízstárgyakhoz] *nem ért. A mi cigány isztorijánál* [a roma történelemhez] *gázsó* [a nem roma] *nem ért. Mondom a valóságot, nem ért, ő nem tudja, hogy mi az... S mi tudjuk, honnant eredett, s hány éve, hogy tartózkodik a cigányok közt* [az adott pohár vagy fedeles kupa]. *Ezek nem, hogy csak ez, hogy lássuk...* [nemcsak az tesz értékessé egy poharat vagy fedeles kupát, ami szemmel látható rajta], *hanem az isztorija, hogy* [gábor] *cigányok közt van ennyi évek óta. Vaš e romani istorije ande kode kăsavi kuč. Vaš e romani istorije.* ['A roma történelem miatt olyan értékes. A roma történelem miatt.'] *És honnét vót, s honnan eredett, s hogy van, s mi van. (...) Maga, ha most így lenne, például most megveszi* [az egyik presztízstárgyat] *egy cigántul. Azt mondja, jön egy másik* [gábor férfi]*: „Mutasd meg azt a poharat, amit vásároltál!" Megmutassa. És lehet, hogy nem tudja az a cigán: „Hát honnant eredett?" „Ez vót a Z-é, és Z vásárolta ettül az embertül, s az az ember vásárolta volt ettül az embertül. Visszafelé öt-hat kéz!" Mint maga, ha azt mondaná: „Ez édesapámé vót, s nagyapám vásárolta vót, s adta vót édesapámnak, és nagyapám vásárolta vót attól a cigántul, az a cigán a másik cigántul." Ennek* [a presztízstárgyaknak] *így van az isztoriája, mint mikor le van írva. Tudja? Papírra. Ezér ilyen drágák. (...) Ezeket pontosan így számolják vissza* [tartják számon a gáborok]*, hogy kié vót, s honnant eredett.* (2004/09/05)

A műtárgypiacról nemrég érkezett darabok szerény jelentőségéről elmondottakat jól illusztrálja az a feltűnő különbség, amely e tárgyak műtárgypiaci beszerzési ára és az értékesebb, „teljes értékű" presztízstárgyak vételára között megfigyelhető. Amíg a fontosabb „teljes értékű" poharak ára a gáborok közötti tranzakciók során nemegyszer eléri, sőt esetenként meg is haladja a 200.000–400.000 amerikai dollárt, terepmunkám idején a romák az alábbi beszerzési árakon jutottak hozzá talpas poharakhoz a műtárgypiacról: (a) 20.000 euró (a beszerzés helye: Budapest; a beszerzés ideje: 2004); (b) 8.300 amerikai dollár (a nyugat-európai régiségkereskedések egyike; 2004); (c) 900.000 forint (Budapest; 2004), (d) 10.000 euró (a nyugat-európai régiségkereskedések egyike; 2003) stb. Az (a) pontban említett adat csak látszólag mond ellent azon korábbi kijelentésemnek, miszerint a gáborok által keresett ezüstpoharak műtárgypiaci ára rendszerint nem haladja meg a 9.000–11.000 amerikai dollárt. Abban az esetben ugyanis, ha tudomásuk van a gábor presztízstárgy-gazdaságról és az arra jellemző ártartományról, a régiségkereskedők igyekeznek a műtárgypiacon megszokottnál magasabb eladási árat kialkudni. Az (a) pontban említett tranzakció esetében éppen ez történt.

Amint arra az 5. fejezet több szöveghelyén is utaltam (lásd az elidegeníthetetlenségről és a presztízstárgyfunkciókról írottakat), a gábor poharak és fedeles kupák patina logikájú presztízsjavak, a köréjük szerveződő szubkulturális gazdaság

pedig a patina logikájú fogyasztáson alapuló, kortárs használtcikk-kultúrák egyike, hasonlóan az elidegeníthetetlen javak egyéb típusai (családi ereklyék stb.) köré szerveződő gazdaságokhoz vagy a híresség személyes használati tárgyaira specializálódott gyűjtői közösségekhez (Cheetham 2009; Giloi 2011; Gregson – Crewe 2003; Lastovicka – Fernandez 2005; Newman – Diesendruck – Bloom 2011).

7.1.3. A tulajdonlástörténet mint szimbolikus panteon. A tulajdonos és a tárgy közötti hírnévkölcsönhatás

Amíg a kutatói diskurzusban a tárgyéletrajz fogalma elsősorban értelmezési keretként hasznosul, addig a potenciális vásárlók annak legfontosabb elemét: a tulajdonlás-történetet, amint arról már esett szó, nemegyszer olyan vágyott, korlátozott forrást képező, szimbolikus panteonnak tekintik, amelynek kisajátításáért – pontosabban az abba való bekerülésért – intenzív verseny folyik. Elidegeníthetetlen részévé válni egy keresett, sokak által megvásárolni kívánt árucikk tulajdonlástörténetének – számos esetben ez az egymással rivalizáló potenciális vásárlók (műgyűjtők, múzeumok stb.) legfontosabb céljainak egyike. E törekvés hátterében a tulajdonlástörténet társadalmi ágenciája áll, amely elsősorban arra vezethető vissza, hogy a tulajdonlástörténetet gyakran az erőforrások reprezentálásának, valamint a társadalmi és gazdasági különbségek alakításának és megjelenítésének eszközeként: diszkurzív-mnemonikus küzdőtérként vagy „híresség csarnokaként" definiálják. Vagyis a tulajdonlástörténet alakulása hatást gyakorol a szubjektumok közötti viszonyok egy részére, valamint az adott árucikk köré szerveződő bizonyos folyamatokra (a tulajdonlási verseny intenzitására stb.).

A patina logikájú fogyasztás gyakorlatára épülő olyan szubkulturális gazdaságok esetében, mint a gábor roma presztízstárgygazdaság, épp ez a helyzet. Az értékes poharak és fedeles kupák megvásárlásától remélt hírnévhozam – legalább részben – az addigi gábor tulajdonosok számottevő társadalmi presztízséből, pontosabban abból fakad, hogy a vevő maga is elidegeníthetetlen részévé válhat a nagyra becsült korábbi birtokosokat (is) magában foglaló, az emlékezés szimbolikus helyeként, etnicizált panteonként felfogott tulajdonlástörténetnek.[9]

Egy értékes darab megvásárlása az új gábor tulajdonos számára alkalmat ad a versengő/megszégyenítő összehasonlításra – egyrészt önmaga és azon érdeklődők között, akik hiába próbálták megszerezni a kérdéses tárgyat, valamint önmaga és az árucikk értékesítésére kényszerülő eladó között. A birtokba vétel ugyanakkor arra is lehetőséget kínál, hogy a vásárló önmagát a korábbi befolyásos és sikeres tulajdonosokhoz hasonló személyként tüntesse fel, vagyis kísérletet

[9] Más szavakkal: a keresett, sokak által megvásárolni kívánt, patina logikájú árucikkek gyakran nem csupán valamely személy vagy csoport tulajdonát képezik, hanem annak köszönhetően, hogy saját életrajzukba integrálják: tulajdonlástörténetük elidegeníthetetlen részeivé teszik őket, átvitt értelemben maguk is „birtokolják" tulajdonosaikat.

tegyen a velük való szimbolikus azonosulásra. A tulajdonlástörténetbe való integrálódás emellett jelentős „elmozdulást" idézhet elő a *politikai* erőviszonyok több dimenziójában – hatást gyakorolhat a család *„vezetéséért"* rivalizáló fivérek vagy a *„faluvezető"* tiszteleti cím kisajátítására törekvő férfiak egymáshoz viszonyított *politikai* sikerességének megítélésére, a családok és apai ágak közötti társadalmi különbségek alakulására stb.

A presztízstárgyvásárlás lehetősége azonban nemcsak az említett okok miatt lehet vonzó.

A potenciális vásárló kockázatvállalási kedvét és *politikai* ambícióját, valamint a tranzakciótól remélt hírnévhozamot az is fokozhatja, ha legfontosabb *politikai* riválisai egyikétől vásárolhat meg egy nagyra becsült, az eladó által jelentős érzelmi és identitásértékkel felruházott poharat vagy fedeles kupát. Az ügylet várható hírnévhozamát az is nagymértékben növeli, ha az áruba bocsátott darab az eladó apai ági identitásszimbólumának számít, vagyis egy ideje már saját családjában öröklődik apáról fiúra. Mivel mindkét említett tranzakciótípus fokozott arcvesztéssel jár számukra, az eladók jelentős része számottevő árengedményre is hajlandó az áralku során, csak hogy poharát vagy fedeles kupáját ne *politikai* riválisai egyike vásárolja meg, illetve azért, hogy az közeli hozzátartozói valamelyikéhez – fivéréhez, vejéhez stb. – kerüljön, vagyis *„ne menjen ki a családból"*. (Lásd például a 12. és a 14. fejezetet.) Mindkét stratégia célja az eladó által elszenvedett presztízsveszteség és szégyen, valamint a tranzakciót kísérő *politikai* inzultusok intenzitásának mérséklése.

A tulajdonlástörténetbe integrálódás lehetősége akkor is fokozza a vásárlókedvet, illetve többlethírnévvel kecsegtet a vásárló számára, ha egy olyan keresett tárgyhoz juthat hozzá, amely korábban saját apai ága több tagja tulajdonát képezte (azaz felmenői „családi ereklyeként"/apai ági identitásszimbólumként tekintettek rá), időközben azonban mások birtokába került. Az ide sorolható tranzakciókat számos beszélgetőtársam „visszavásárlásként" – vagyis családi/apai ági repatriotizációként – értelmezte, azt hangsúlyozva, hogy a vásárlónak ily módon lehetősége nyílik arra, hogy helyreállítsa a tárgy apai ági identitásszimbólum jellegét, és ellensúlyozza az abból fakadó arcvesztést, hogy a kérdéses darabot korábban felmenői egyike áruba bocsátotta.

Nemcsak a tulajdonlástörténetbe integrálódás gyakorol hatást azonban az új birtokos presztízsére és *politikai* teljesítményének megítélésére, hanem az utóbbi társadalmi és gazdasági helyzete is befolyásolja az általa megvásárolt tárgyhoz társított, „hozott" érték és jelentőség alakulását.

Amint arról a presztízstárgygazdaságban elért sikerek nyilvános reprezentációjának szervezőelvei kapcsán (a 4. fejezetben) már esett szó, ha egy értékes pohár vagy fedeles kupa a *politikában* szerény sikereket elérő, a korábbi tulajdonosáénál jóval alacsonyabb társadalmi státusú vásárlóhoz kerül, az a gazdát cserélő darab hírnevét és értékét is kedvezőtlenül befolyásolja. Az új tulajdonos ugyanis csak elvétve tudja szóba hozni *(„megpengetni")* e tárgyat a társadalmi eseményeken szerveződő társalgás során, és mások is ritkábban beszélnek róla, ami ismerőseim

szerint több-kevesebb értékcsökkenéshez vezet *(„leesik a tárgy értéke”)*. Az új tulajdonos alacsony társadalmi presztízsével – vagy egyéb okokkal – magyarázott értékvesztésre a pejoratív *„alvó pohár”*, *„alszik a pohár és a gazda is” („sovel vi o taxtaj, vi lehko gazda”)* szófordulatok utalnak: az *„alvó/alszik”* kifejezések itt a kérdéses tárgy társadalmi nyilvánosságból való részleges kirekesztettségének szinonimái. Abban az esetben azonban, ha egy kiváló anyagi tulajdonságokkal rendelkező pohár vagy fedeles kupa egy olyan új tulajdonoshoz kerül, aki a korábbi birtokosoknál jóval sikeresebb a *politikában*, a gazdát cserélő tárgy tulajdonlástörténetéhez társított társadalmi jelentőség és vonzerő megnő, a kérdéses darab pedig – roma beszélgetőtársaimat idézve – *„felrangozódik”* (‘rangosabbá’, értékesebbé válik).

A presztízstárgy tulajdonlástörténete és tulajdonosának aktuális társadalmi és gazdasági helyzete között tehát dinamikus, változó viszony: összetett érték- és hírnévkölcsönhatás figyelhető meg.

7.2. Anyagi patina: a presztízstárgy-esztétika

A gábor roma presztízstárgy-esztétika arra vonatkozó értékpreferenciák sorát tartalmazza, hogy a poharak és fedeles kupák mely anyagi tulajdonságai veendőek hangsúlyosan figyelembe az érték- és árbecslés során, ez utóbbiak hogyan viszonyulnak egymáshoz, illetve hogy egy anyagi tulajdonság különböző megjelenési formái közül melyek minősülnek inkább, és melyek kevésbé értékesnek.

7.2.1. Értéknövelő anyagi tulajdonságok

A tárgy formája. Amint arra már utaltam, a *„kana”* (szó szerinti fordításban ‘kanna’) terminus kizárólag a fedeles kupákra utal, amíg a *„taxtaj”* (‘pohár’) főnév a pohárformatípusok egy szűk készlete esetében használatos. A műtárgypiacon beszerezhető formatípusokkal kapcsolatos értékpreferenciák maguk is a presztízstárgy-esztétika olyan részei, amelyek segítségével a gáborok e tárgyakat szimbolikusan eltávolítják a műtárgypiaci/művészettörténeti értékrezsimtől és újraesztétizálják: részben új jelentésekkel és értékekkel látják el azok anyagi tulajdonságait.

Gábor beszélgetőtársaim szerint a legkeresettebb pohárforma az osztógyűrűvel tagolt testű, talpas vagy más néven „kettős” poharaké *(„taxtaj kuštikasa”*[10]*)*, amelyet a virágcseréphez hasonló alakú, néhány milliméteres talpüreggel rendelkező *„ščobo taxtajoké”*[11] követ. Egy további, a *„ščobo”* formához hasonló típus

[10] Lásd a kötet végén található melléklet számos fotóját, valamint a *2–3. kép*eket ebben a fejezetben.
[11] Lásd e fejezet *4–5. kép*eit.

a *„burikato taxtajoké”*,[12] amelyek szintén virágcserép alakúak, de egyáltalán nem rendelkeznek talpüreggel. Ez utóbbiak onnan kapták nevüket, hogy a pohárfenék aljának közepén egy homorú bemélyedés – beszélgetőtársaim értelmezése szerint: *„köldök”* – található. E darabok ugyanis eredetileg tömör ezüstszáron álló tárgyak[13] voltak (lásd például Kolba – Săsianu – Hapák 1996: 39–40), amelyek szárát és az arra erősített talprészt a romák (vagy mások) a használatba vétel során letörték, és csak a felső, virágcserép formájú ivórészt tartották meg presztízstárgy gyanánt. E poharak „köldökszerű” bemélyedése azon nyomok elrejtésére szolgált, amelyek a tömör szár és az ivórész aljának összeforrasztása során jöttek létre. A külön névvel ellátott formatípusok közé tartozik még a *„njolcsegîvo”* (‘nyolcszegű’) poharaké, amelyek onnan kapták nevüket, hogy ivórészük nyolcszögletű. (A presztízstárgyakkal kapcsolatos visszaemlékezésekben rendkívül ritkán egy-egy olyan, szerény értékű darab is felbukkant, amely a fenti formatípusok egyikéhez sem tartozik.)

A pohárformák értéksorrendjében a talpas vagy „kettős” poharakat a *„ščobo”* tárgyak követik, a legszerényebb értékű formáknak pedig a *„burikato”* és a *„nyolcszegű”* számítanak.

A gábor roma tulajdonban lévő presztízstárgyak túlnyomó többsége pohár. A legelterjedtebb pohárformatípus ma a talpas vagy „kettős” poharaké. Jóval kisebb azon tárgyak száma, amelyek a *„ščobo”* típushoz tartoznak, amíg – ismereteim szerint – ma sem a *„burikato”*, sem pedig a *„nyolcszegű”* darabok száma nem éri el a tízet. A ma gábor roma tulajdonban lévő azon fedeles kupák száma, amelyek kulturális életrajzát terepmunkám során dokumentáltam, egy tucat körül mozog, az ugyanilyen poharaké pedig jócskán meghaladja a százat. Maros megye egyik legnépesebb gábor közösségében – Nagyfaluban – jelenleg (2012) három fedeles kupa és harmincöt pohár található. Az utóbbiak közül hat darab *„ščobo”* és egy *„nyolcszegű”*, amíg a talpas poharak száma huszonnyolc.

Az anyag: az ezüst kora és minősége. Roma beszélgetőtársaim szerint a presztízstárggyá válás elengedhetetlen anyagi feltételeinek egyike, hogy a kérdéses darab antik ezüstből készüljön, és ne egyéb anyagokból. Akad olyan kutató, aki ettől eltérő álláspontot képvisel. Gagyi (2002) például amellett érvel, hogy „Láttam ilyen poharakat: ezüst, réz, ón az anyaguk, és nem a művészi értékük határozza meg a cigányok között pénzben számítható értéküket”. Hogyai Erzsébet (1997) véleménye szerint: „Ez – a cigányszóval ‘taxtaj’-nak nevezett pohár – jelenti az értéket, a vagyont. (…) Csak az ötvösmunka az értékes. A nemesfémből készült poharak az értékesebbek, de általában nem abból készülnek. Legföljebb arannyal vagy ezüsttel fújtatottak. Némelyik pohár egyszerű pléhből készült, díszítés nélküli ‘úrvacsorai’ pohárhoz, kehelyhez hasonlít, ennek ellenére számukra érték és

[12] Lásd a kötet végén található melléklet alábbi fotóit: *9–10.*, valamint a *6–7. kép*eket ebben a fejezetben.

[13] Beszélgetőtársaim nem tekintették presztízstárgyaknak azokat a vékony, tömör száron álló kelyheket, amelyek használata különösen a katolikus egyházban elterjedt. E tárgyakra a *„khangărehki”*, ‘templomi’ jelzővel utaltak.

1. kép A gábor roma fedeles kupák egyike. (Fotó: Berta Péter; 2011)

2. kép A gábor roma talpas poharak *(„taxtaj kuštikasa”)* egyike.
(Fotó: Berta Péter; 2006)

3. kép A gábor roma talpas poharak *(„taxtaj kuštikasa”)* egyike.
(Fotó: a tulajdonos felvétele; 2007.)

4. kép A gábor roma *„ščobo”* poharak egyike tulajdonosa kezében. (Fotó: Berta Péter; 2011)

5. kép A gábor roma *„ščobo”* poharak egyike. (Fotó: Berta Péter; 2014)

*6–7. kép*ek A *„burikato”* poharak névadó tulajdonsága: egy gábor roma pohár ‘köldöke’ belülről, illetve alulról. (Fotó: Berta Péter; 2006)

kiváltságot biztosít a ‘kumpánián’ belül.” Ha a presztízstárgyak „pléhből”, „rézből” vagy „ónból” is készülhetnének, vagyis alapanyaguk korlátlan mértékben és olcsón beszerezhető lenne, miközben a romák között számos olyan, kiváló kézügyességű mesterember akad, akik bármikor képesek lennének arra, hogy italfogyasztásra alkalmas edényeket állítsanak elő, vajon miért nem árasztják el az ilyen „presztízstárgyak” a gábor közösségeket? Miért nem birtokol belőlük mindenki egyszerre akár több tucatot is? Tapasztalataim, amelyek szerint a gábor romák kizárólag az ezüstből készült darabokat tekintik presztízstárgyaknak, mindkét idézett észrevételnek ellentmondanak, és egybecsengenek Zajzon Gabriella érvelésével (2000): „A sátoros cigányoknál a legfontosabb tárgy a pohár. (...) A pohár anyaga tömör ezüst...”.

Az ezüst „tisztasága” ugyancsak fontos értékaspektus. Minél nagyobb annak ezüsttartalma, vagyis minél kevesebb benne a réz, az ezüst annál értékesebbnek minősül.

Terepmunkám során néhány olyan, rendkívül szerény értéket képviselő darabbal is találkoztam, amelyekről tulajdonosuk nem tudta vagy nem ismerte el, hogy azok ezüstözött alpakkából készültek. Három, értékesnek tekintett pohár esetében pedig több beszélgetőtársam is azt állította, hogy anyaguk nem ezüst, hanem platina. Ez utóbbiak megtekintésére nem nyílt lehetőségem. A platinát mint alapanyagot ismerőseim azért tekintették összeegyeztethetőnek presztízstárgy-definíciójukkal, mert azt értékesebbnek tartották az ezüstnél. Egyikük sem állította azonban, hogy léteznének vagy korábban léteztek volna gábor tulajdonban lévő, aranyból készült presztízstárgyak.

Érdemes szót ejteni néhány olyan darabról, amelyek nem minősülnek *„béválóaknak”*, ám szorosan kapcsolódnak a vizsgált presztízsgazdasághoz. Az egyik Maros megyei, több értékes ezüsttárggyal rendelkező családfő például legértékesebb poharáról antikizált réz másolatot készíttetett, amelyet könnyen elérhető helyen tárol otthonában azért, hogy ha valaki betörne hozzá, és legbecsesebb pohara átadására kényszerítené, az eredeti darab helyett e másolatot adja oda neki. Egyes férfiak ugyancsak a megtévesztés szándékával szereznek be nem ezüstből készült – például ezüstözött alpakka – presztízstárgy-imitációkat. Céljuk – amint arra a patinahamisítással foglalkozó fejezetben később még visszatérek – vagy az, hogy a cărhar romák között próbálják meg áruba bocsátani azokat („teljes értékű”, már régóta a gáborok között gazdát cserélő tárgyakként), vagy az, hogy a kultúrájuk és presztízstárgygazdaságuk iránt érdeklődő nem romák (például antropológusok) segítségével tegyenek kísérletet értékesítésükre a műtárgypiacon. Ez utóbbiakat többnyire arra kérik, hogy brókerként legyenek segítségükre abban, hogy az – ugyancsak „teljes értékű”, generációk óta apai águkban öröklődő presztízstárgyakként bemutatott – utánzatokat valamelyik magyarországi múzeumban vagy régiségkereskedésben pénzzé tehessék. (Lásd még a patinahamisítás ugratásként értelmezhető eseteiről a 15. fejezetben írottakat.)

Az apróbb sérülések. Beszélgetőtársaim a tárgyak kisebb sérüléseinek – az anyaghiánynak (lásd a *8. kép*et), repedéseknek, horpadásoknak stb. – részben más jelentést és jelentőséget tulajdonítottak, mint a műtárgypiaci/művészettörténeti értékrezsim szakértői. Amíg e sérülések a műtárgypiaci értékbecslés során értékcsökkentő tényezőknek

minősülnek, ismerőseim szemében – mint a tárgy életkorának nyilvánvaló bizonyítékai – megnövelték a kérdéses darab értékét. E gyakorlat egyrészt a presztízstárgy-definíció múltra orientáltságára, másrészt a hamisítással kapcsolatos félelmekre vezethető vissza. A romák ugyanis bizonyosak abban, hogy a feltűnően ép, sérülésmentes felületű darabok nem antik ezüstből készült, hanem a közelmúltban előállított tárgyak, így nem válhatnak rövid időn belül „teljes értékű" presztízstárgyakká, ezért kerülik a műtárgypiacon áruba bocsátott ilyen poharakat és fedeles kupákat. Ugyancsak értéknövelő anyagi tulajdonságként tekintenek az ezüst színét érintő elváltozásokra: a fogásív megkopására, a kivert pohártest hajlatainak sötétebb tónusúvá válására, *„megfeketedésére"* stb.

8. kép Anyaghiány az egyik gábor roma fedeles kupa tetején. (Fotó: Berta Péter; 2011)

Díszítőelemek. Mivel az értékes darabokat a gazdasági prosperitás szimbólumaiként, *politikai* trófeákként tartották számon, beszélgetőtársaim előnyben részesítették azokat a díszítményeket, amelyekhez az arisztokratikusság, a tekintély és a tiszteletreméltóság fogalmai kapcsolódtak. Így például keresett díszítőelemek az idős, szakállas, koronás férfialakok vagy férfiportrék (e személyeket ismerőseim előszeretettel definiálták uralkodókként: királyokként,[14] császárokként vagy fejedelmekként[15]), a katonákat vagy felfegyverzett állatokat ábrázoló díszítmények,

[14] Lásd például az alábbi tárgyleírást: *„...hát nekem olyan poharam vót, ami nem vót a hét faluba* [az egész világon senki másnak]*! (...) Eladtam. (...) Babos vót. Fejül vót három király, szobor, ki vót belől kalapálva. Arannyal vót futtatva. Középen megint három állat, akkor le, alul megint. Az nehéz* [különösen értékes] *vót, az én poharam. Kuštikasa* [talpas pohár]*."*

[15] Rupi, az egyik Maros megyei gábor férfi, amikor a Nagyázi Galéria és Aukciósház egy

az oroszlán-, medve-, farkas- és lóábrázolások, valamint a bibliai és a vadászjelenetek. (Lásd a *9–13. kép*eket.) Ezek többsége – a hozzájuk társított asszociációk miatt – kimondottan alkalmas a társadalmi különbségek és/vagy a jómód reprezentálására.

Az uralkodóportrék mint díszítőelemek népszerűségét egy másik gyakorlat: a sérült szájperem javításának egyik elterjedt módja is jelzi. Ha egy pohár szájpereme több helyen is elreped vagy hiányossá válik, a keletkezett sérülést nemegyszer úgy „rejtik el", hogy egy Ferenc József-portrét ábrázoló ezüstérmét illesztenek a szájperem külsejére úgy, hogy az érme szélét kissé elvékonyítják, ami így szinte

9. kép Idős szakállas férfi portréja az egyik poháron. (Fotó: Berta Péter; 2011)

belesimul a pohártestbe. Az egyik ilyen esetben a javítást végző személy, akit az 1990-es évek közepén bekövetkezett haláláig a legbefolyásosabb Maros megyei gábor férfiak között tartottak számon, és aki hosszú ideig a sérült szájperemű tárgy tulajdonosa is volt, az ezüstpénz fölé egy félkörív alakú, ezüstből készült babér-

olyan árverési katalógusát nézegettük, amelyben egy gazdagon aranyozott, három koronás férfiportréval díszített, talpas pohár is szerepelt, e tárgy fotójára pillantva a csodálkozástól elcsukló hangon így kiáltott fel: *„Impărato-j opral pre le?! Dav bule mîŕă bax, te dav bule mîŕă bax!!"* Vagyis: 'Egy fejedelem van rajta felül?! Basszam meg a szerencsémet, hogy basszam meg a szerencsémet!!' Az ámulat és a vágyakozás jeleként értelmezhető, hasonló érzelmi megnyilvánulásoknak gyakran lehettem tanúja az olyan fényképek, múzeumi és árverési katalógusok, valamint ötvöstörténeti kiadványok megtekintése során, amelyek egy-egy anyagi szempontból a gáborok által különösen értékesnek tekintett tárgyat örökítettek meg.

10. kép Lovas katona a gábor roma fedeles kupák egyikén. (Fotó: Berta Péter; 2009)

11. kép Oroszlán a gábor roma poharak egyikén. (Fotó: Berta Péter; 2011)

12. kép Lóábrázolás az egyik gábor roma poháron. (Fotó: Berta Péter; 2011)

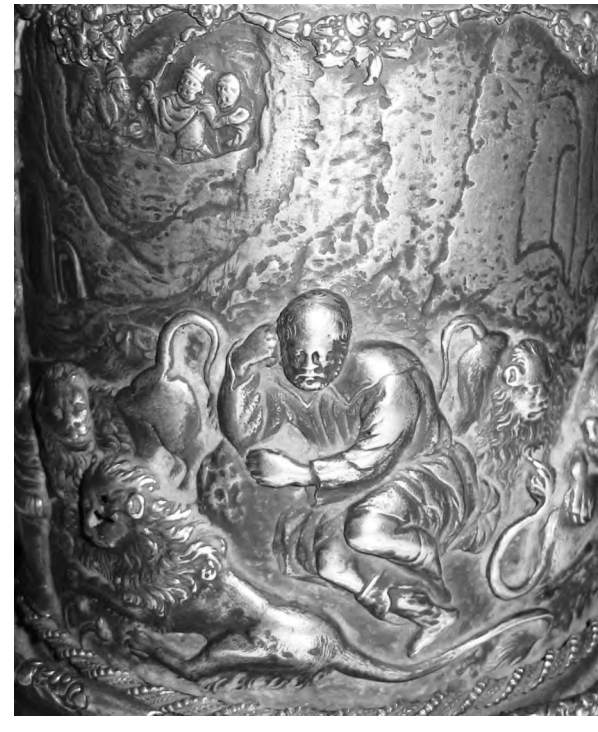

13. kép Bibliai jelenet – Dániel az oroszlánok vermében – az egyik gábor roma fedeles kupán. (Fotó: Berta Péter; 2009)

14. kép Ferenc József portrét ábrázoló ezüstérmével javított szájperem.
(Fotó: Berta Péter; 2006)

15. kép Virágot mintázó ezüstdarabbal javított szájperem. (Fotó: Berta Péter; 2011)

koszorút is illesztett. (Lásd a *14. kép*et.[16]) Habár a sérült szájperem belsejére általa felerősített rézlemezt több beszélgetőtársam is ormótlannak ítélte (részben azért, mert e művelet során feltűnően sok rézszeget használt), a pohár örököse – saját fia – mégis következetesen elutasította az arra irányuló javaslatokat, hogy azt egy szebb, kevésbé feltűnő rézlemezre cserélje. Saját – és néhány rokona – véleménye szerint ugyanis az a tény, hogy a pohár magán viseli befolyásos apja keze nyomát, a rézlemez ormótlansága ellenére is inkább megnövelte, sem mint csökkentette a pohár értékét. A változtatást elutasító férfiak a javítást a tárgy gábor roma társadalmi karrierjének, azon belül is az azt elvégző tulajdonos emlékének materializációjaként értelmezték, olyan értékforrásként, amelynek jelentősége meghaladja azt az értékcsökkenést, amelyet a javítás esetlensége eredményez. Az a gyakorlat, hogy a sérült szájperemet nemegyszer Ferenc Józsefet ábrázoló ezüstérme segítségével rejtik el, összhangban van a poharak és fedeles kupák presztízstárgy mivoltával.

A díszítmények egy másik csoportja azért minősül értékesnek a gáborok között, mert – értelmezésük szerint – bizonyítékul szolgál a tárgy korára vonatkozóan. Amint arra már utaltam, a régiség, az „antik" jelleg a poharak és a fedeles kupák esetében egyaránt hangsúlyos értékforrás. Mivel azokat a régmúlt indexikus reprezentációinak tekintik, keresettek körükben az olyan díszítmények, amelyek korának pontos azonosítása nehézségekbe ütközik vagy egyenesen megoldhatatlan feladatnak bizonyul. Ide sorolhatóak például az olyan motívumok, mint az unikornis, a („felfegyverzett", katonai egyenruhában ábrázolt) griffmadár, vagy a sárkányokként *(„dragono")* azonosított állatábrázolások csoportja. E díszítményeket beszélgetőtársaim nem unikornisként, griffmadárként stb. definiálták, hanem a *„kimagyarázhatatlan állatok"* gyűjtőnévvel utaltak rájuk. (Lásd a *16–19. kép*eket.) A *„kimagyarázhatatlanság"* okát gyakran abban jelölték meg, hogy a tárgyakon látható lények *„már régen kihaltak"*, és nem maradt fenn róluk olyan írott emlék, amely alapján kilétük pontosan meghatározható lenne. A középkorú, Maros megyei Kalo szerint *„azok az igazán jó poharak, hogy olyan állatok vannak rajtuk, amiket nem tudunk kimagyarázni. (…) Az az értékes, amelyiken ilyen kucifántos* [rejtélyes állat látható]*, hogy nem lehet megmondani, hogy mi"*. Zoltán, aki maga is presztízstárgy-tulajdonos, úgy érvelt, hogy *„kimondhatatlan állotok vannak (…) a poharakon egy-egy esetbe. (…) Mer vannak ilyen állotok a poharakra, hogy ez felismerhetetlen, nem tudom, hogy mi a neve. (…) …van ilyen a tesvéremnek, az a pohar, hogy van olyan állatok rajta, hogy fel nem lehet ismerni, hogy milyen állotok. (…) Azok értékesek. (…) …ezek nem mostani poharak, tudja (…), az Úr Jézus előtt vótak készítve ezek a poharak"* (2003/01/09). A hatvanas évei végén járó Bango az általa 1996-ban eladott, kiugróan értékes poháron látható állatok egyikét ugyancsak *„kimagyarázhatatlanként"* jellemezte: *„Há vót olyan* [állat a poháron], *hogy nem lehetett ismerni, hogy milyen. Se ló, se a… a szájából jött ki valami, mint a virág. Lába vót, mint a lónak, de mintha gyöngyvirágot szórt vóna* [mintha gyöngyvirágokban folytatódott volna a ló nyaka]. *Szája nem vót,*

[16] A sérült szájperem javításának egy további módjával kapcsolatban lásd a *15. kép*et.

*16–19. kép*ek Gábor roma beszélgetőtársaim által *„kimagyarázhatatlan állatokként”* azonosított díszítmények. (Fotó: Berta Péter; 2006)

csak a nyaka, és akkor úgy jött ki az a virág. Úgyhogy állat vót, de ismeretlen. (…) Ősi." Hasonló gyakorlat, hogy beszélgetőtársaim az antik pénzérméken vagy a tárgy más részein látható portrékat gyakran római vagy görög férfiak arcképeiként azonosították.

Ugyancsak hangsúlyos értéknövelő díszítmények a pohárköpenyre rögzített, a pohártestbe épített vagy a talpfenékre erősített antik pénzérmék, amelyekre a presztízstárgydiskurzusban a *„rupune love"* ('ezüst pénzek'), vagy a *„tallerure"* ('tallérok') kifejezések utalnak. Azt a – ma Kolozs megyében található – poharat például, amelyet egyik tulajdonosa 1952-ben cserélt el két kisebb talpas pohárra, illetve egy szerény pénzösszegre, beszélgetőtársaim egyike így jellemezte:

> *Kérem szépen ez a pohár még a prófétáké vót, érti maga, Jézus előtt. S van rajta tizenkét pénz, arra a poháron. (…) S a tizenkét között az egyik, a nagyobbik olyan, hogy azt mondta a múzeum Bukarestbe: „Adják ide a poharat, leveszem az egyik pénzt, a többit odaadom maguknak. Annyit adok* [érte]*, amennyit kérnek, dollárba-márkába!" De nem adták a cigányok, nem is adják. Na, olyan* [értékes] *ez a pohár.* (2000/06/16)

Egy 17,5 decis *„ščobo"* poharat, amelyet gábor tulajdonosa az 1940-es–1950-es évek fordulóján adott el egy Szeben megyei cărhar roma férfinek egy nagyobb pénzösszegért és egy kisméretű fedeles kupáért cserébe, hat vésett tallérral díszítettek, egy további tallér pedig a pohár fenekén kapott helyet. E tárgyra – elsősorban egykori, kiugróan befolyásos gábor roma tulajdonosai miatt, társadalmi jelentőségét érzékeltetendő – több beszélgetőtársam a *„le taxtako dad"* 'a taxtajok apja' metaforával utalt. Gábor roma tulajdonnevét is a rajta látható tallérokról kapta: *„o taxtaj le Tellerenca"/„Tellerengo"* vagyis 'a Talléros pohár' (szó szerinti fordításban: 'a pohár a Tallérokkal'/'a Tallérok pohara').[17]

Hangsúlyos értéknövelő tulajdonság, ha egy tárgyat egy vagy több, feliratot (monogramot, évszámot, tulajdonevet stb.), címert vagy valamilyen portrét ábrázoló medalion (*romani* terminussal *„pažga"* vagy *„cimero"* 'címer'; lásd a *20. kép*et) díszít, vagy ha az adott darab kifejezetten gazdag és jó állapotú tűzaranyozással rendelkezik (*„phurdino-j somnakasa"* 'arannyal befújt/aranyozott'). A medalionokban vagy a szájperem külső részén látható azon feliratokat, amelyek jelentését nem tudták megfejteni, ismerőseim előszeretettel azonosították *„latin"*, *„héber"* vagy *„görög"* nyelvűként – a historizálás e technikájának célja ugyancsak presztízstárgyaik életkorának, történelembe ágyazottságának demonstrálása. Az említett nyelveket gyakran korábbi periódusok – például a *„bibliai idők"* – ikonjaiként definiálták, nemegyszer amellett érvelve, hogy a *„megfejthetetlen"* felirattal ellátott tárgy az ahhoz társított történelmi korban készült.

A presztízstárgy-esztétika a növényi – stilizált leveles-indás, virágot mintázó stb. – díszítőmotívumok gazdagságát is értéknövelő tényezőként definiálja, első-

[17] Ez esetben eltekintek a tulajdonnév anonimizálásától.

sorban azért, mert az a mesterségbeli tudás és a műgond bizonyítékának minősül. (Lásd a *21–22. kép*eket.) A nem figurális, illetve nem növényi díszítmények számossága ugyancsak gyarapítja az adott tárgy értékét (legalábbis akkor, ha azt a teljesen vagy majdnem teljesen megmunkálatlan felülettel hasonlítják össze). Ide sorolhatóak például azok a felületdíszítő-minták, amelyekre – formájuktól függően – a presztízstárgydiskurzusban az alábbi jelzők utalnak: 'kígyóbőrös' (*„sapani morči"*, kígyóbőrszerű mintával kivert pohártest), 'halpikkelyes' (*„maśani morči"*, halpikkelyszerű mintával díszített tárgy), 'babos' (*„babošo"*, babformájú, apró mintákkal díszített darab). E motívumok értéknövelő gazdagságára ismerőseim gyakran úgy utaltak, hogy *„nincs ahová letegyen* [az ember] *egy hajszált* [a pohártesten]*"*, *„…nincs, hova letegyél egy tűt, úgy ki van dógozva…"* a kérdéses tárgy felülete. A majdnem vagy teljesen díszítmények nélküli darabok esetében gyakran

20. kép „Pažga" ('címer') az egyik gábor roma poháron. (Fotó: Berta Péter; 2010)

21. kép Leveles-indás motívumok. (Fotó: Berta Péter; 2011)

22. kép Leveles-indás motívumok. (Fotó: Berta Péter; 2014)

alkalmazták a *„parno taxtaj”* ‘fehér pohár’ kifejezést. A ‘fehér’ jelző itt a díszítmények hiánya miatt tükörszerűnek-homogénnek tűnő tárgyfelszín szinonimája.

A presztízstárgy-esztétika különbséget tesz a talpas poharak osztógyűrűjének két típusa között. Ezek egyike a teljesen dísztelen, lekerekített peremű osztógyűrű *(„šimavo kuštik”)*, a másik pedig a hullámot formázó pontozással díszített, *ŕomani* terminussal *„kreco”*-nak (‘hullámosnak’) nevezett osztógyűrű. Beszélgetőtársaim többsége amellett érvelt, hogy az utóbbi osztógyűrűtípus szebb és értékesebb az előbbinél, mivel előállítása munkaigényesebb, felülete pedig kidolgozottabb.

Az űrtartalomban kifejezett méret. A presztízstárgy-esztétika hangsúlyos eleme az űrtartalomban megadott méret[18] kérdése. Terepmunkám során az egy liter *(„ekh kofako”)* számított az ideálisnak tekintett, legkeresettebb pohárméretnek. Az általam dokumentáltak közül a legkisebb gábor pohár 3–4 deciliteres volt, amíg a legnagyobb űrtartalma meghaladta a 3 litert.

7.2.2. Értékcsökkenést eredményező anyagi tulajdonságok

A gábor presztízstárgy-esztétika az anyagi tulajdonságok egy olyan csoportját is elkülöníti, amelyek kedvezőtlenül befolyásolják a kérdéses darab értékét. A poharak esetében ide sorolható például a feltűnően kifelé hajló szájperem, amelynek formáját beszélgetőtársaim a női nemi szerv alakjával állították párhuzamba. Ugyancsak előnytelennek tekintették az olyan díszítményeket, amelyek a morálisan stigmatizált rontás *(„čoxajimo”)* fogalmához kapcsolódnak (ilyen például a kígyó /*„sap”*/ vagy a béka /*„źamba”*/), valamint azt, ha egy tárgy aranyozása gyanúsan ép, újszerű, és a tűzaranyozott darabokétól eltérő árnyalatú, vagy az ezüst feltűnően sérülésmentes és világos-fényes felszínű. Ez utóbbi vonások esetében a tulajdonosnak számolnia kell azzal, hogy *politikai* riválisai azt terjesztik: presztízstárgya valójában nem *„béváló”* darab, hanem egy *„njevo taxtaj”* (‘új [nemrég előállított] pohár’), amely a közelmúltban készült valamelyik ötvösműhelyben, épp ezért közel sem olyan értékes, mint amilyen becses darabként azt ő maga feltünteti. Beszélgetőtársaim hasonlóképpen vélekedtek a falusi környezetben megszokott haszonállatokként – szarvasmarhaként stb. – azonosított díszítményekről. A presztízstárgy-esztétika szerint szintén aggályos, ha egy tárgyon csak feminin díszítmények – kizárólag női alakok vagy portrék stb. – láthatóak, mivel e tulajdonság nincs összhangban a presztízstárgyak genderizáltságának ideológiájával, vagyis e darabok és a maszkulinitás szoros kapcsolatával. Végül ugyancsak kedvezőtlen tulajdonságnak minősül, ha egy pohár mérete feltűnően kicsi vagy szokatlanul nagy. Az előbbi tárgyakra ismerőseim előszeretettel utaltak ironikusan a

[18] A talpas poharak nagyságát a felső ivórész és a talpüreg űrtartalmának összeadása révén számolják ki. Egyáltalán nem veszik figyelembe és nem is tartják számon az egyes darabok centiméterekben megadott magasságát vagy súlyát. Ez utóbbi adatok a műtárgypiaci tárgyleírások fontos elemei.

„tripidjili” metaforával. E főnév a bádogos munkák során használatos, kisméretű lyukasztók megnevezésére szolgál.

Az előző bekezdésben említett anyagi tulajdonságok a hozzájuk társuló negatív asszociációk (*„njevo taxtaj”*; rontás/immoralitás stb.) miatt minősülnek előnytelennek, mivel ez utóbbiak kézenfekvő lehetőséget kínálnak a tulajdonos *politikai* riválisainak a kérdéses tárgy szimbolikus leértékelésére (‘leblamálására’, *„tele blamalil”*). Vagyis olyan informális pletykák vagy nyílt inzultusok megfogalmazására, amelyek a tulajdonos részleges arcvesztéséhez vezethetnek.

7.2.3. Az értékegyezmények érvényességének hatóköre

A presztízstárgy-esztétika bemutatott értékegyezményei etnikai alapon szerveződő, transzlokális kulturálistőke-típusok (lásd még Rademacher – Sivaramakrishnan 2013: 25), amelyek általánosan elterjedtek a gábor romák között. Az ezektől eltérő egyéni értékpreferenciák tapasztalataim szerint ritkák – rendszerint a díszítmények típusaival, minőségével és számosságával kapcsolatosak. Akadt olyan beszélgetőtársam, aki a *„kimagyarázhatatlan állatokat”* tekintette a legértékesebb díszítőelemeknek, mások az antik pénzérméket és az azokon látható uralkodóportrékat kedvelték a leginkább stb.

Annak meghatározása során, hogy az esztétikai preferenciák hogyan befolyásolják egy tárgy jelentőségét, érdemes figyelembe venni, hogy a konkrét anyagi tulajdonságokhoz társuló értékasszociációk egymásra, illetve az adott darab egészének értékére gyakorolt hatása változatos lehet. Csak egy példát említve: a ma legértékesebbnek tekintett három gábor pohár közül kettő nem hullámos, hanem „sima”, azaz teljesen dísztelen osztógyűrűvel készült. Az osztógyűrűtípusokkal kapcsolatos értékegyezmény alapján ez utóbbi tulajdonság értékcsökkentő hatásúnak, kedvezőtlennek minősül (a konkrét anyagi tulajdonsághoz kapcsolódó értékasszociáció szintje), ám azt a számos keresett és értékesnek tekintett, az osztógyűrűtípus kérdésénél jóval fontosabbnak ítélt, egyéb anyagi tulajdonság (ideális pohárméret és -forma, *„kimagyarázhatatlan állatok”*, uralkodóportrékat ábrázoló antik pénzérmék, gazdag és jó állapotú tűzaranyozás stb.) jelentéktelenné, „láthatatlanná” teszi.

Arra a kérdésre, hogy a szimbolikus-mnemonikus vagy az anyagi patina minősül-e dominánsnak, nem adható egyetlen, valamennyi tárgy esetében érvényes válasz. Beszélgetőtársaim egyaránt – és egyformán – nagy jelentőséget tulajdonítottak a gábor tulajdonlástörténetnek és a presztízstárgy-esztétika alapján felbecsült anyagi tulajdonságoknak, vagyis e két értékforrás viszonyát kiegyensúlyozottnak tekintették. Magától értetődő azonban, hogy a szerény presztízsű társadalmi karrierrel, ám figyelemre méltó anyagi tulajdonságokkal rendelkező darabok tulajdonosai előszeretettel érveltek beszélgetéseink során a presztízstárgy-esztétika (mint értékforrás) dominanciája mellett, amíg a kiváló pedigréjű, ugyanakkor átlagos

anyagi tulajdonságokkal jellemezhető tárgyak birtokosai a tulajdonlástörténet esetében cselekedtek ugyanígy. Mindkét gyakorlat célja a tulajdonos nyilvános társas képének „retusálása" presztízstárgya kevésbé értékes tulajdonságának háttérbe szorítása, jelentőségének alulreprezentálása révén.

A tárgyak szimbolikus-mnemonikus, illetve anyagi patinájához társított érték „dinamikája" jelentős eltérést mutathat. Amíg egy keresett anyagi tulajdonságokkal rendelkező darab esetében megtörténhet, hogy az idővel befolyásos gábor tulajdonosokra „tesz szert", ezért a tulajdonlástörténetéhez társított érték megnő, addig az anyagi tulajdonságok csoportja társadalmi karrierje során mindvégig változatlan marad, vagyis az utóbbi esetében nem várható számottevő értékelmozdulás.[19] A műtárgypiaci tárgybeszerzések jelentős részének hátterében épp e különbség áll: a befolyásos gábor vásárló azt reméli, hogy a vonzó anyagi tulajdonságokkal jellemezhető, „új [azaz gábor roma társadalmi karrierrel még nem rendelkező] pohár" idővel *„megöregszik"*, *„megavasodik"* saját családtagjai (fia, unokája stb.) birtokában, vagyis *„az idő majd tesz neki nevet* [hírnevet]*"*, így a kérdéses darab – egyre értékesebbé váló gábor roma tulajdonlástörténetének köszönhetően – a keresett presztízstárgyak egyikévé válhat.

7.2.4. Divat és presztízstárgy-esztétika

Az esztétikai értékegyezmények csoportja azonban nemcsak az egyéni preferenciák marginális jelenléte miatt tekinthető mozgásban lévő, dinamikus társadalmi konstrukciónak. A gábor presztízstárgygazdaság közelmúltjában jól láthatóan kirajzolódik ugyanis néhány, az anyagi tulajdonságokkal kapcsolatos értékpreferenciák „elmozdulását" mutató tendencia. Az alábbiakban hármat emelek ki ezek közül.

A méret. A visszaemlékezések és az általam dokumentált tárgyéletrajzok elemzése alapján megállapítható, hogy az 1950-es évekig a gáborok előszeretettel vásárolták és gyűjtötték a nagy űrtartalmú – az egy literesnél jóval nagyobb: másfél, két vagy három literes – poharakat, sőt, ez utóbbiakat értékesebbnek tekintették a ma már jóval keresettebbnek számító, egy liter körüli, gazdagon díszített tárgyaknál. Középkorú beszélgetőtársaim egyikét idézve: *„ezelőtt a cigányok vették a nagyot, a parno taxtajt* [a 'fehér poharat': a díszítmények nélküli vagy szerényen díszített, nagyméretű poharakat]*, semmi munka nem vót rajta"*. Egy másik ismerősöm pedig – kissé sarkítva – így érvelt: *„az öregek, mondjuk, vót egy olyan hat-hét decis pohár, nem vót érték nekijek. Csak legyen kétliteres, másfél literes!! S most nem ér meg* [az utóbbi tárgy] *egy bagót"*. A kisebb – egy liter körüli – poharak felértékelődése és keresetté válása az 1950–60-as évektől meginduló folyamat, amely tetőpontját a rendszerváltás táján érte el – a nagyméretű presztízstárgyak iránt ekkor már csak szerény társadalmi érdeklődés és kereslet mutatkozott. Az a

[19] Eltekintve a presztízstárgy-esztétika egyes értékpreferenciáival kapcsolatos, hosszabb távon végbemenő hangsúlyeltolódásoktól. Lásd a következő szakaszt.

néhány nagy űrtartalmú – 2–3 literes – pohár, amely 1989 után is gábor tulajdonban maradt, ma már szinte eladhatatlannak számít a gáborok között, ám kifejezetten keresett számos – főként az Olt folyó mentén található, Szeben megyei – cărhar roma közösségben.

A díszítőelemeknek tulajdonított érték. A fent említettel párhuzamosan egy másik hangsúlyeltolódás is bekövetkezett az 1989-es rendszerváltást megelőző évtizedekben. Ennek értelmezéséhez vegyük figyelembe, hogy a kimondottan nagy űrtartalmú poharak rendszerint szerényen díszített vagy teljesen dísztelen darabok, szemben az egyliteres vagy annál kisebb poharak többségével, amelyek többé-kevésbé gazdagon díszítettek. A nagy űrtartalomnak a – 20. század második felében végbement – fokozatos leértékelődése, valamint az egy liter körüli, gazdagabban díszített darabok dominánssá és keresetté válása a díszítmények ár- és értékképező kapacitásának módosulásához: a díszítettség felértékelődéséhez vezetett.

A pohárformatípussal kapcsolatos preferenciák és a darabszám. A visszaemlékezések alapján biztosra vehető, hogy a 20. század közepén a talpas vagy „kettős", illetve a *„ščobo"* formájú poharak között sem a társadalmi jelentőség, sem pedig a darabszám tekintetében nem volt a maihoz hasonló, számottevő különbség. A szocializmus évtizedeiben sokkal több *„ščobo"* tárgy volt gábor tulajdonban, mint manapság, és jóval intenzívebb kereslet mutatkozott irántuk, mint a rendszerváltás táján és azután. A *„ščobo"* poharak jelentőségének csökkenése a díszítmények megítélésével és az ideális mérettel kapcsolatos, már említett hangsúlyeltolódásokra vezethető vissza. E tárgyak ugyanis rendszerint jóval szerényebben díszítettek a talpas vagy „kettős" poharaknál, emellett a nagyméretű, gábor presztízstárgyak jelentős része *„ščobo"* formájú (volt). E hangsúlyeltolódások következtében a *„ščobo"* forma fokozatos értékvesztésen esett át, a gábor tulajdonban lévő, ilyen poharak jelentős részét pedig a rendszerváltás előtti évtizedekben az erdélyi cărhar romák vásárolták meg. Az 1989 óta általam dokumentált presztízstárgy-adásvételek során egyetlen *„ščobo"*, *„burikato"* vagy *„nyolcszegű"* pohár sem *„mozdult meg"* (cserélt gazdát) a gábor roma csoportban, ugyanakkor számos ilyen darab tulajdonosa tett kísérletet arra, hogy presztízstárgyát eladja a cărhar férfiak valamelyikének, ami pontosan szemlélteti a *„ščobo"* poharak iránti gábor roma kereslet visszaeséséről mondottakat. Elsősorban e hangsúlyeltolódásokkal, valamint a nagyméretű *„ščobo"* tárgyakkal kapcsolatos, intenzív cărhar roma vásárlókedvvel magyarázható, hogy mára a talpas vagy „kettős" poharak nemcsak a formához társított érték, hanem a darabszám tekintetében is dominánssá váltak a gábor roma csoportban.

Habár a presztízstárgygazdaság iránt érdeklődő gábor férfiak azt remélik, hogy egyszer majd hozzájutnak egy olyan pohárhoz, amely kiugróan értékes anyagi tulajdonságokkal rendelkezik, ez a lehetőség csak néhány jómódú és szerencsés vásárló/örökös számára adatik meg. Ezért azon „teljes értékű" poharak túlnyomó többsége is gyorsan gazdára talál roma csoportjukban, amelyek anyagi tulajdonságai átlagosnak minősülnek. Az ilyen darabok vásárlóinak egy része arra számít, hogy a poharat később egy értékesebb presztízstárgy megvásárlása során „fizetőeszközként", azaz cseretárgyként használhatja. Ha a potenciális vásárló a kevésbé keresett

anyagi tulajdonságokkal rendelkező darab megvásárlását elutasítja, és egy nagyobb hírnévhozammal kecsegtető adásvétel reményében inkább kivár, számolnia kell azzal a veszéllyel, hogy a közeljövőben esetleg csak az elszalasztottnál szerényebb vagy azzal azonos értékű tárgyakat bocsátanak majd áruba. Emellett az is előfordulhat, hogy időközben hozzá kell nyúlnia a presztízstárgyvásárlásra szánt készpénztartalékhoz, például azért, mert közeli rokonai egyike pénzt kér kölcsön tőle, vagy arra kényszerül, hogy e tartalék egy részét üzleti vállalkozásába fektesse.

7.2.5. A presztízstárgy-esztétika mint az etnikai identitás „láthatatlan tintája”

A presztízstárgy-esztétika, amint arra már utaltam, etnikai alapon szerveződő, azaz a gábor romákra jellemző ismeretegyüttes. Számos ide tartozó értékpreferencia kiváló példaként szolgál arra, hogy a műtárgypiacról érkező tárgyak anyagi tulajdonságaihoz addig társított jelentések és értékasszociációk egy részének módosítása révén a gáborok hogyan „távolítják el” e poharakat és fedeles kupákat a műtárgypiaci/művészettörténeti értékrezsimtől, és miként etnicizálják és egyediesítik újra azokat „esztétikai síkon”.

Az *esztétika/esztétizálás politikája* olyan általánosan elterjedt gyakorlat, amelynek jelentőségére a szociológiai és antropológiai irodalom már számos alkalommal felhívta a figyelmet. Az e tárgyú kutatások problémaérzékenységük alapján legalább két csoportba sorolhatóak. Egy részük a fogyasztói ízlés mint a társadalmi csoportok egyike által „kisajátított” kulturális kompetencia identitáspolitikai hasznosíthatóságát helyezi előtérbe, elsősorban arra kérdezve rá, hogy a csoportspecifikus ízlés hogyan vesz részt a társadalmi és kulturális identitások, különbségek és határok legitimálásában, reprezentálásában és újratermelésében (lásd például Bourdieu 1984; McCracken 1988). Más kutatások a „mindennapi élet” egyre intenzívebb „esztétizáltságának” (Featherstone 1991: 65–82; Scott – Urry 1994: 54; Lury 1996), vagyis a „jelek és képek” szinte mindent átható jelenlétének okaira és következményeire fókuszálnak a (poszt)modernitás kontextusában, például olyan jelenségeket vizsgálva, mint az elit művészet és a tömegkultúra közötti határ elmosódása, vagy a média, a reklám és a divat fogyasztói érzékenységre és preferenciákra gyakorolt hatása. Saját értelmezésem az előbb említett kutatói perspektívával mutat hasonlóságot.

A gábor presztízstárgy-esztétika ismerete olyan „bensővé tett kulturális tőke” (Bourdieu 1998b), amely kizárólag a diskurzusban hozzáférhető, elsajátítása pedig időigényes folyamat (megköveteli például a kapcsolódó terminológia és értékpreferenciák tanulmányozását stb.). Olyan kompetencia, amelynek birtoklása – néhány nem roma antropológustól és régiségkereskedőtől, valamint a cărhar romáktól eltekintve – mindenekelőtt a gábor romákra jellemző. Ezért számos beszélgetőtársam a presztízstárgy-esztétika terén szerzett jártasságot – a poharak és fedeles

kupák iránti gyűjtőszenvedélyhez hasonlóan – roma etnikai identitása markereként értelmezte, amely a társadalmi viszonyok szervezésében sajátos módon: az etnikai identitás „láthatatlan tintájaként" hasznosul. E terminust McCrackentől (1988: 34) kölcsönzöm, aki amellett érvel, hogy bizonyos társadalmi csoportok esztétikai ízlésüket[20] „láthatatlan tintaként", azaz a csoporttagság megkonstruálásának, ellenőrzésének és újratermelésének eszközeként alkalmazzák. A csoportspecifikus ízléshez tartozó értékpreferenciákról folytatott beszélgetések során így anélkül azonosíthatóak azok a személyek, akik csoporttagként definiálják önmagukat annak ellenére, hogy nem tartoznak a kérdéses csoporthoz, hogy a lelepleződés tényét ők maguk észrevennék. A gábor presztízstárgy-esztétika hasonló funkciót tölt be, eltekintve attól, hogy esetünkben nem akadnak olyan kívülállók, akik elsajátítása révén azt a látszatot kívánnák kelteni, hogy ők maguk is gábor romák.

A presztízstárgy-esztétikában való jártasság identitáspolitikai jelentősége abból fakad, hogy „láthatatlan tintaként" megjelöli és összekapcsolja a gábor romákat, vagyis része a csoportként létezés megkonstruálására és újratermelésére szolgáló gyakorlatok repertoárjának.[21] A transzlokális, etnikai alapon szerveződő esztétikai kompetenciaként vagy „etnoesztétikaként" (*„ethnoaesthetics"*, Myers 2002) definiálható presztízstárgy-esztétika beszélgetőtársaim számára lehetővé tette, hogy a gyakorlatközösségek egyik típusaként: „ízlésközösségként" (*„taste community"*; Gans 1966, 1974) vagy „esztétikai közösségként" (*„aesthetic community"*; Goldstein 1995) tekintsenek önmagukra, ily módon is megélve és megjelenítve etnikai identitásukat.

[20] Amely például a kérdéses csoport által preferált zeneszerzők és írók neveit, konkrét művek címeit stb. tartalmazza.

[21] Beszélgetőtársaim egyetlen roma ismerősük *gáborságát* sem kérdőjelezték meg pusztán azért, mert az a presztízstárgy-esztétika terén tájékozatlannak bizonyult.

8. Gábor romák, cărhar romák és a műtárgypiac – versengő transzlokális fogyasztói szubkultúrák

8.1. A műtárgypiac

A gáborok által nagyra becsült anyagi tulajdonságokkal rendelkező ezüsttárgyak térbeli áramlásának legalább két típusát érdemes elkülöníteni: e darabok (a) egy gyűjtői közösségen/fogyasztói szubkultúrán belüli – gyakran transzlokális – migrációját; (b) a különböző gyűjtői közösségek/fogyasztói szubkultúrák közötti – gyakran ugyancsak transzkolális – mozgását. Az utóbbinál maradva felmerül a kérdés: a gábor romákon kívül milyen kortárs, az etnicitás és/vagy az esztétikaiízlés-kánon alapján szerveződő értékrezsimek érdeklődnek a *„béváló”* ezüstpoharak és fedeles kupák iránt?

(a) *Műtárgypiaci-művészettörténeti értékrezsim: régiségkereskedők, aukciós házak, műgyűjtők és múzeumok*. Az antik ezüstből készült poharak és fedeles kupák iránt – főként Magyarországon és Erdélyben – változó intenzitású műtárgypiaci kereslet mutatkozik, ezért az aukciókon áruba bocsátott ilyen tárgyak megvásárlására nem roma műgyűjtők és régiségkereskedők is gyakran tesznek kísérletet, akik a műtárgypiaci-művészettörténeti értékrezsim preferenciái alapján határozzák meg azok jelentését és jelentőségét. (Lásd az *1–4 kép*eket.) Esetükben hangsúlyos értékforrásnak minősülnek például a társadalmi karrier olyan elemei, mint a tárgyat előállító ötvösmester személye, szakmai presztízse és művészettörténeti jelentősége, a tárgykészítés helye és ideje, vagy a nem roma megrendelőre, illetve tulajdonosokra vonatkozó adatok. A művészettörténeti, valamint a múzeumi és az aukciós házak kínálatához kapcsolódó kurátori diskurzusokban e darabokat rendszerint a regionalitás-lokalitás, az etnicitás, az államiság vagy a családi történelem indexikus reprezentációiként értelmezik, ily módon azok a különféle – nemzeti, etnikai, regionális stb. – identitásprojektek részeivé válnak. Az erdélyi és magyarországi múzeumi reprezentáció szimbolikus erőterében a *„béváló”* poharak és fedeles kupák – a hozzájuk társított kurátori értelmezések szerint – gyakran jelenítik meg például azt a régiót, ahol a legnagyobb számban készültek, vagyis Erdélyt és az „erdélyiséget” („erdélyi ötvösművészet”); a történelmi Magyarországot („magyarországi ötvösművészet”); emellett feltűnhetnek az etnikus múlt („szász/magyar ötvösművészet”); illetve a családi történelem (arisztokrata megrendelők és tulajdonosok stb.), valamint az egyház- és céhtörténet materializációiként is.[1]

[1] Lásd például a Magyar Nemzeti Múzeum, az Iparművészeti Múzeum, az Erdélyi Nemzeti Történelmi Múzeum (Kolozsvár) vagy a nagyszebeni Bruckenthal Nemzeti Múzeum történeti részlegének (Altemberger-ház) gyűjteményében látható, számos poharat és fedeles kupát, valamint az azokhoz társított kurátori értelmezéseket.

A műtárgypiaci-művészettörténeti értékrezsim – a gáborokhoz hasonlóan – jelentős ár- és értékképző kapacitást tulajdonít az egyes tárgyak anyagi tulajdonságainak (a díszítményeknek, a formának stb.), valamint a hozzájuk társuló olyan nagyra becsült tulajdonságoknak, mint a ritkaság, az egyediség vagy a munkaigényesség. Ezek értékét és jelentőségét azonban számos esetben a gábor roma presztízstárgy-esztétikától eltérő módon határozza meg. Csak néhány példát említve: a műtárgypiac résztvevői (régiségkereskedők, műgyűjtők, kurátorok stb.) nem tulajdonítanak megkülönböztetett jelentőséget a talpas vagy „kettős" pohárformának, nem ismerik a *„kimagyarázhatatlan állatok"* mint díszítőelemek csoportját, sem pedig az űrtartalomban kifejezett mérettel kapcsolatos gábor roma értékpreferenciákat, másként viszonyulnak az olyan apróbb sérülésekhez, mint a szájperem elrepedése vagy az osztógyűrű felett megjelenő anyaghiány.

A műtárgypiacon – amint arról már esett szó – a gábor romák által nagyra becsült pohárformatípusok és fedeles kupák nem tartoznak a legkeresettebb és legértékesebb árucikkek közé: az előbbiek vételára rendszerint nem haladja meg a 9.000–11.000 amerikai dollárt, az iránt mutatkozó érdeklődés és vásárlókedv pedig általában szerény, és elsősorban Európa bizonyos régióira – Magyarország, Erdély, Ausztria stb. – korlátozódik.[2] (Lásd azon darabok korábban ismertetett árait, amelyeket a gáborok az európai műtárgypiacról vásároltak meg, valamint az 5. fejezet *4. táblázat*át.)

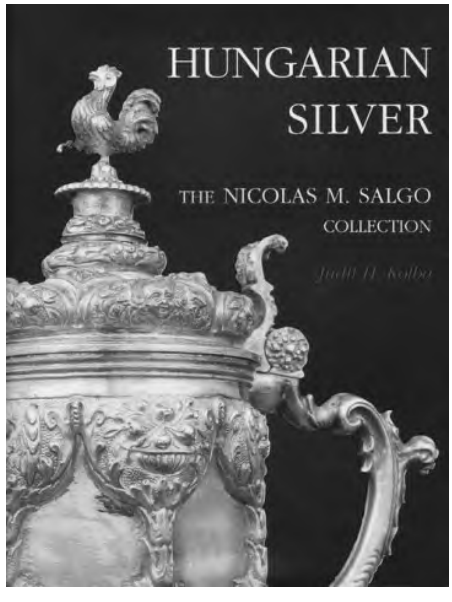

1. kép Egy magyar származású, az USA-ba emigrált üzletember magángyűjteményének katalógusa, amely elsősorban *„béváló"* poharak és fedeles kupák fotóit tartalmazza.

2. kép A Nagyházi Galéria és Aukciósház egyik árverési katalógusának címlapja egy *„béváló"* pohárral.

[2] A műtárgypiacon a fedeles kupák nemegyszer jóval nagyobb összegekért cserélnek gazdát, mint a gábor romák által keresett pohártípusok.

*3–4. kép*ek Két talpas pohár a Nagyházi Galéria és Aukciósházban az utóbbi években árverésre bocsátott *„béváló”* tárgyak közül.

Mivel a gáborok elsősorban a műtárgypiacról szerezik be a *„béváló”* tárgyakat, több olyan magyarországi és erdélyi régiségkereskedő is akad, aki tartós – esetenként több évtizedes múltra visszatekintő – üzleti kapcsolatot alakított ki velük. A kereskedők e kis csoportja jól ismeri a gábor presztízstárgygazdaságot: az anyagi tulajdonságokkal kapcsolatos értékpreferenciákat, a keresleti viszonyokat, a legnépszerűbb brókereket stb., és időről-időre meglátogatja gábor roma ismerőseit azért, hogy a műtárgypiacon nemrég felbukkant, általa vonzónak ítélt anyagi tulajdonságokkal rendelkező ezüsttárgyakat próbáljon meg eladni nekik, vagy olyan régiségeket (festményeket, nem *„béváló”* ezüsttárgyakat, „népi” és egyéb antik bútorokat stb.) vásároljon tőlük, amelyeket azután saját erdélyi vagy magyarországi régiségkereskedésében igyekszik értékesíteni. Rendkívül ritkán arra is akad példa, hogy egy-egy, a gáborok között fokozatosan elértéktelenedő presztízstárgyat nem roma régiségkereskedő vásárol meg. Ez történt például az egyik fedeles kupa esetében, amely az ezredfordulón került egy magyarországi régiségkereskedő birtokába 17.000 német márkáért.

A *„béváló”* poharaknak és fedeles kupáknak a műtárgypiac és a gábor presztízstárgygazdaság közötti migrációjával magyarázható, hogy a magyaror-

szági és az erdélyi műtárgypiac terepmunkám egyik meghatározó helyszínévé vált. Az elmúlt másfél évtizedben részletesen figyelemmel kísértem az ezüsttárgyakat (is) forgalmazó, nagyobb magyarországi és erdélyi régiségüzletek kínálatának alakulását, az említett régiókban működő aukciós házak ezüstárveréseit, és kapcsolatot építettem ki több olyan Magyarországon és/vagy Erdélyben tevékenykedő régiségkereskedővel, akik – alkalmi eladókként – maguk is a gábor presztízstárgygazdaság marginális résztvevőinek számítanak. Emellett törekedtem arra, hogy összehasonlítsam a gáborok között népszerű anyagi tulajdonságokkal rendelkező tárgyak magyarországi és erdélyi műtárgypiaci és múzeumi recepcióját azokkal az értelmezésekkel, amelyeket a nyugat-európai, illetve a tengerentúli műgyűjtők, régiségkereskedők és aukciós házak társítanak hozzájuk. Ezért rendszeresen figyelemmel kísértem a nagyobb transznacionális aukciósházak – Sotheby's, Christie's stb. – olyan árveréseit, ahol ezüsttárgyakat is áruba bocsátottak, és megismerkedtem több olyan régiségkereskedővel, akik nyugat-európai nagyvárosokban – például Londonban vagy Párizsban – többek között erdélyi ötvösmesterek által készített ezüsttárgyakkal kereskednek.

(b) *Az erdélyi cărhar romák*. Az ezüstpoharak és fedeles kupák köré szerveződő presztízstárgygazdaság olyan gyakorlat, amely a ma Erdélyben élő romák közül nemcsak a gáborokra, hanem egy másik: a *„cărhar"* vagy *„corturar"* néven ismert roma csoport tagjaira is jellemző. (Mindkét etnonima a 'sátor' – *ŕomani „cărha"*, román *„cort"* – terminusból jött létre, jelentése 'sátoros'. Lásd az 1. fejezetet.) Az alábbiakban a cărhar roma csoport és presztízstárgygazdasága bemutatására, valamint a poharakkal és fedeles kupákkal kapcsolatos gábor és cărhar roma értékpreferenciák összehasonlítására teszek kísérletet.

8.2. Kik a cărhar romák?

A cărharok elsősorban Szeben és Brassó megyei településeken – többek között számos, az Olt folyó mentén található faluban és városban – élnek. Túlnyomó többségük a román ortodox egyház tagja. Amíg a gáborok másodnyelve többnyire a magyar, addig a cărhar közösségek esetében, amelyek Románia román többségű régióiban találhatóak, a román nyelv tölti be ugyanezt a szerepet. (Lásd az *5–10. kép*eket.)

Elsősorban állattenyésztésből – ló-, sertés- és szarvasmarhatartásból – és növénytermesztésből,[3] valamint egyes településeken a helyi keresletet és az utóbbi két évtizedben megélénkült turizmus igényeit kielégítő rézműves munkákból teremtik elő jövedelmüket. Az általuk nevelt lovakat részben helyi vagy regionális vásárokon bocsátják áruba – többnyire román vagy magyar gazdáknak –, részben pedig olaszországi felvásárlóknak adják el, akik azok húsát élelmiszer-alapanyagként hasznosítják. (Egyéb haszonállataik /sertés, juh stb./ jelentős részét ugyancsak

[3] A növénytermesztés elsődleges célja a cărharok által tenyésztett állatok ellátása.

5. kép A cărhar roma presztízstárgy-tulajdonosok egyike. (Fotó: Berta Péter; 2012)

6. kép Cărhar roma férfiak. (Fotó: Berta Péter; 2012)

7. kép Egy cărhar roma presztízstárgy-tulajdonos. (Fotó: Varga Ágnes-Éva; 2014)

8. kép Egy cărhar roma presztízstárgy-tulajdonos. (Fotó: Varga Ágnes-Éva; 2014)

nem romáknak értékesítik.) A cărhar férfiak által előállított pálinkafőző és egyéb rézüstöket elsősorban a környékbeli gazdák vásárolják, amíg a kisebb réztárgyakat – kávékiöntőket, kancsókat, bográcsokat, virágvázákat, asztali és falra akasztható dísztányérokat stb. – többnyire turistáknak adják el. (Lásd a *11–14. kép*eket.) Réztermékeiket esetenként magyarországi közvetítő kereskedők veszik meg, akik saját klienseiknek – kiskereskedőknek stb. – adják tovább azokat. (Egy 50 literes,

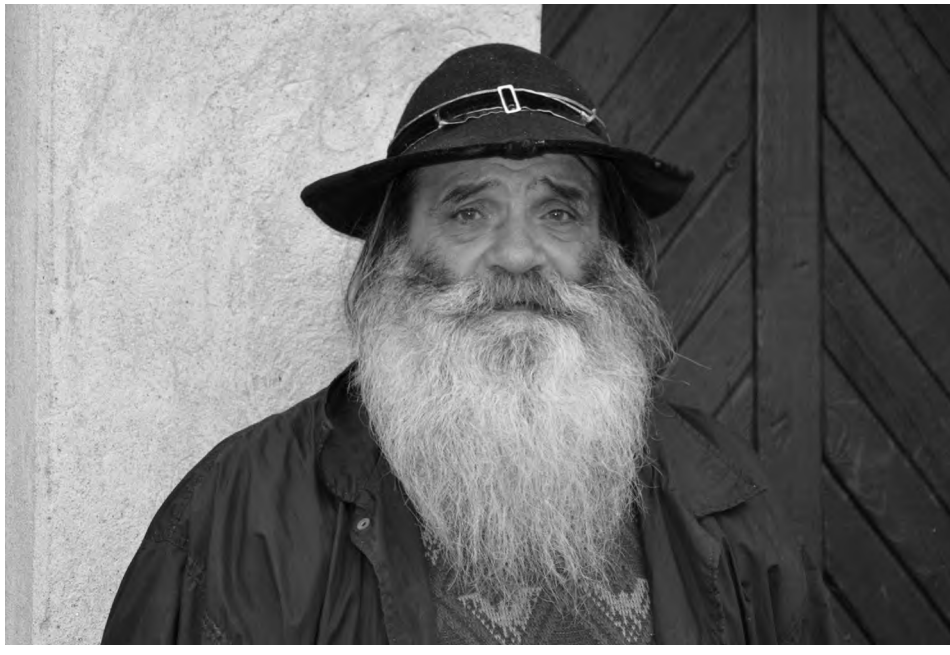

9. kép A cărhar romák egyike. (Fotó: Berta Péter; 2011)

10. kép Egy cărhar roma férfi unokáival. (Fotó: Berta Péter; 2010)

5–7 nap munkát igénylő rézüst felvásárlási ára 2011-ben például 250–300 euró között mozog.) Rézműves munkákkal foglalkozó cărhar beszélgetőtársaim jelentős része az évi rendszerességgel vagy gyakrabban megrendezett – például nagyszebeni, ploiesti vagy bukaresti – vásárokat is rendszeresen látogatta termékeivel. Néhányan közülük fémhulladékgyűjtésre szakosodtak (az egyik ilyen vállalkozó egy Olt menti településen hatalmas fémhulladék-lerakót működtet, ahol több helyi nem cărhar romát és nem romát is foglalkoztat), mások jövedelmük egy részét hitelügyletekből teremtik elő, vagy oly módon, hogy személyautókkal kereskednek. Megint mások készpénztartalékuk egy részét lakásokba és házakba fektetik, amelyeket bérbe adnak. Találkoztam olyan cărhar roma férfivel is, aki a 2000-es évek második felében évekig Budapesten dolgozott egy romániai magyar építési vállalkozó cégénél bejelentett segédmunkásként.

11. kép Rézüstöt készítő cărhar roma presztízstárgy-tulajdonos (poharát felmenői a gábor romáktól vásárolták). (Fotó: Berta Péter; 2011)

12. kép Réztermékeket áruló cărhar roma asszony. (Fotó: Berta Péter; 2011)

13. kép Pálinkafőző rézüstöt áruló cărhar roma férfi. (Fotó: Berta Péter; 2011)

14. kép Egy cărhar roma presztízstárgy-tulajdonos egyik unokájának férjével. (Fotó: Berta Péter; 2011)

Az említett megélhetési stratégiákat az elmúlt néhány évben kiegészítette, illetve számos esetben felváltotta az egyes dél- és nyugat-európai országokba (például Olaszországba és Franciaországba) irányuló gazdasági migráció, ahol a cărharok elsősorban kéregetés révén tesznek szert jövedelemre. Nem ritka jelenség, hogy egy-egy lokális közösségből akár több tucat – különböző korú és társadalmi nemű – felnőtt is útnak indul a részben az ő utaztatásukra specializálódott, romániai vállalkozók buszaival, hogy heteket vagy hónapokat töltsön el valamelyik dél- vagy nyugat-európai nagyvárosban (például Milánóban, Nápolyban vagy Párizsban) kéregetéssel, rendkívül szerény körülmények között élve. (A romániai romák közelmúltban megindult, olasz- és franciaországi gazdasági migrációjával számos elemzés foglalkozik. Lásd például Sigona 2008; Pesarini 2010; Solimene 2011.) Megjegyzendő, hogy cărhar ismerőseim – főként az asszonyok – Romániában is előszeretettel alkalmazták a kéregetés stratégiáját.

A gábor és a cărhar romák közötti társadalmi távolság jelentős: e csoportok tagjai az etnikai endogámia stratégiáját alkalmazzák, és csak elvétve vesznek részt a másik csoportban zajló társadalmi összejöveteleken (például virrasztókban). Az egyik ilyen gábor roma eseményre – egy Maros megyei temetésre –, amelyen cărhar romák is jelen voltak, 2007. január 11-én került sor. Az elhunyt a gábor és a cărhar romák közötti presztízstárgy-kereskedelemben fontos szerepet játszó, befolyásos gábor roma bróker volt. Temetésén több cărhar férfi is részt vett, köztük azon hitelező sógora is, akinél az elhunyt saját talpas poharát 1998-ban elzálogosította.

A csoportközi érintkezés esetükben elsősorban az alkalmi gazdasági együttműködés egyes típusaira korlátozódik. Ez utóbbiak többségét a presztízstárgyakkal kapcsolatos olyan tranzakciók alkotják, mint az adásvételek, a presztízstárgy-elzálogosítással járó hitelügyletek, vagy azok a látogatások, amelyek során egyes jómódú cărhar férfiak olyan gábor tulajdonosokat keresnek fel saját otthonukban, akikről tudható, hogy hamarosan presztízstárgyuk értékesítésére kényszerülnek. Az említett utak célja az áruba bocsátás előtt álló tárgy szemügyre vétele és annak kipuhatolása, hogy a tulajdonos milyen vételárra tart igényt.

Az olyan települések esetében, amelyek a gábor és a cărhar romák által sűrűn lakott régiók „találkozási pontján" – Maros megye déli-délkeleti, illetve Szeben megye északi részén – helyezkednek el, a két csoport közötti érintkezés gyakoribb is lehet. Ugyanez elmondható azokról a Szeben és Brassó megyei piacokról és vásárokról is, amelyeket egyes gábor, illetve cărhar romák (kereskedőként vagy potenciális vásárlóként) egyaránt gyakran látogatnak. (Ilyen például a medgyesi, a nagyszebeni vagy a brassói használtcikkpiac.) Ez utóbbiak kiváló alkalmat kínálnak az interetnikus kapcsolatépítésre és információcserére.

A gáborok és cărharok közötti alkalmi gazdasági együttműködés egy további típusa ugyancsak társadalminemi alapon szerveződő tevékenység. Szemben a presztízstárgyügyletekkel, amelyekben férfiak vesznek részt, itt kizárólag nőkkel találkozunk: egyes cărhar asszonyok taxikat bérelve időről időre felkeresik azon Maros megyei települések egy részét, ahol nagyobb számban élnek jómódú gábor roma családok, és felvásárolják az ott lakó gábor asszonyok feleslegessé vált használt ruháit (szoknyákat, köténeyket, blúzokat stb.). E ruhaneműket később saját ismeretségi körükben vagy a lakóhelyük környékén található használtcikkpiacokon értékesítik – ugyancsak roma asszonyoknak.

Az interetnikus alkalmi gazdasági együttműködés egy további esete az átkokhoz kapcsolódik (Szalai 2009, 2013a, 2013b). Cărhar ismerőseim jóval érzékenyebben reagáltak a mások által kimondott feltételes önátkokra, mint gábor beszélgetőtársaim: nagyobb meggyőző erőt, hitelesítő kapacitást tulajdonítottak azoknak, és gyakran érveltek amellett, hogy a gáborok *„folyton esküdöznek"* (vagyis indokolatlanul gyakran folyamodnak az önigazolás e technikájához), és a feltételes önátok beteljesedésének lehetőségét figyelmen kívül hagyva *„rendszeresen tesznek hamis esküt"* azért, hogy félrevezessenek másokat. (A feltételes önátkokkal kapcsolatos eltérő érzékenység szemléletes példája, hogy amíg a cigarettára vagy szeszes italra néhány lejt kérő cărharok rendszerint az első feltételes önátok hallatán felhagytak a kéregetéssel */„Haljon meg a fejem, ha van nálam készpénz"/*, addig a gáborok esetében többnyire a feltételes önátkok egész sorára volt szükség ahhoz, hogy elérjem ugyanezt a hatást.[4])

[4] Amint arról a megélhetési stratégiákkal foglalkozó fejezetben már esett szó, terepmunkám során a kéregetés stratégiáját a gábor romák között már csak néhányan alkalmazták – jellemzően rossz körülmények között élő, idősebb asszonyok.

A legnépesebb, Szeben megye északi részén, Medgyes mellett található cărhar roma közösség (Aranyos[5]) tagjai a személyközi konfliktusok – gazdasági vagy az apatársi szövetségekkel kapcsolatos viták – menedzselése során gyakran folyamodnak a nyilvános eskütételhez (*„źal po trušula”* ‘hitre /szó szerint keresztre/ menés’).[6] E gyakorlat lényege, hogy az esküt tevő személy önmagára és családtagjaira mondott, halált és egyéb szerencsétlenségeket kilátásba helyező feltételes önátkok kimondásával bizonyítja a jelenlévők előtt, hogy igazat mond. (A *„hitre menés”* ideológiája szerint, ha hamisan tesz esküt, vagyis kijelentése nem felel meg a valóságnak, a feltételes önátkok rajta és családtagjain teljesednek be.) A rítus hatékonyságának növelése érdekében az említett átkokat egy (vagy több) erre megkért férfi „mondja előre”, amelyeket azután az igazát bizonyítani kívánó személy egyes szám első személyben elismétel. Az aranyosi cărharok azonban nem szívesen vállalkoznak arra, hogy ők maguk „mondják előre” a feltételes önátkokat, ezért e feladattal gyakran gábor romákat bíznak meg – pénz formáját öltő – munkadíj ellenében. Ez a gyakorlat részben az átkoknak tulajdonított nagyobb ágenciával – a beteljesülésüktől való intenzívebb félelemmel – magyarázható, másrészt a lokális közösségen belüli konfliktusmegelőzés szándékával. Amint azt több beszélgetőtársam megjegyezte: ha egy aranyosi roma *„adná”* az átkokat az igazát bizonyítani kívánó személy szájába, és az eskütétel után az utóbbival vagy közeli családtagjai egyikével tragédia történne (haláleset, súlyos betegség stb.), azért sokan részben az átkokat *„előre mondó”* férfi(aka)t tennék felelőssé (függetlenül attól, hogy a *„hitre menő”* hamisan esküdött-e meg, vagy sem), ami könnyen konfliktus kialakulásához vezethet.

8.3. A cărhar roma presztízstárgygazdaság

Az elmúlt százötven év folyamán a cărhar romák is kialakítottak egy olyan presztízsgazdaságot, amely az ezüsttárgyak ugyanazon csoportjait öleli fel, mint a gábor romáké, vagyis a poharak *(„taxtaj”*[7]*)* már említett típusai *(„kuštikasa”*, *„šćobo”*, *„burikato”* és *„taxtaj andol pale”*[8]*)*, illetve a fedeles kupák *(„kana”)* köré szerveződik. (Lásd a kötet végén található melléklet számos képét.) A cărhar és a gábor

[5] Az aranyosi cărhar közösségre – az ott élő romák nagyon száma, a számos családra jellemző jómód és az irántuk megnyilvánuló, intenzív romániai és nemzetközi médiaérdeklődés miatt – cărhar beszélgetőtársaim gyakran saját roma csoportjuk „fővárosaként” utaltak, hasonlóan gábor ismerőseimhez, akik Nagyfalu esetében cselekedtek ugyanígy.

[6] Hasonlóan a gábor romákhoz. Lásd a 13. és a 14. fejezetet.

[7] Amíg a *„taxtaj”* kifejezés többes száma a gáborok dialektusában *„taxta”*, addig a cărhar romákéban *„taxtaja”*.

[8] A *„njolcsegîvo”* ‘nyolcszegű’ poharakra a cărharok a *„taxtaj andol pale”* ‘oldalakból [szó szerint: lapokból] álló pohár’ kifejezésekkel utalnak. Esetenként a cărharok között is találkozhatunk olyan – szerény értékű – darabokkal, amelyek a fent említett formatípusok egyikébe sem sorolhatóak.

roma presztízstárgy-definíció részét képező anyagi feltételek azonosak: a presztízstárggyá válásnak azon túl, hogy a kérdéses darab a fent említett formatípusok valamelyikéhez kell, hogy tartozzon, az is elengedhetetlen feltétele, hogy anyaga ezüst, mégpedig antik ezüst legyen, vagyis az adott pohár vagy fedeles kupa előállítására ne a közelmúltban kerüljön sor.

Az általam megismert, cărhar tulajdonban lévő presztízstárgyakról is elmondható, hogy azok egykor nem roma – főként erdélyi szász és magyar – ötvösök műhelyeiben készültek, és mielőtt a cărharokhoz kerültek volna, erdélyi arisztokraták, polgárok, céhek és református gyülekezetek vagy a gábor romák tulajdonát képezték. A terepmunkám során megismert cărharok nem készítettek ezüsttárgyakat és nem is készíttettek ilyen darabokat az erdélyi ötvösökkel. Az egyetlen, általam ismert kivétel egy olyan Szeben megyei férfi, aki saját kezűleg állított elő és antikizált ezüsttárgyakat, amelyeket cărhar és gábor roma, illetve nem roma érdeklődőknek is megpróbált értékesíteni – szerény sikerrel. Megjegyzendő, hogy ma több olyan nagy űrtartalmú *„ščobo”* pohár is található a cărhar roma csoportban, amelyeket az Erdődi néven ismert ötvösmester készített kolozsvári műhelyében a 19. század közepén. (Az egyik ilyen, általam szemügyre vett darab fenekén a mester neve és az előállítás helye mellett annak ideje – 1851 – is jól látható volt. A kérdéses poharat és annak két „címerét” lásd a *15–17. kép*eken.) Az Erdődi műhelyéből származó e poharak – amelyekre a műtárgypiac a „vajdapohár” terminussal, Téglás István (1912a: 51) pedig a „mondvacsináltatott poharak” kifejezéssel utal – valószínűleg erdélyi romák megrendelésére készültek 19. század közepe táján. Erre utal az a tény is, hogy a leggyakoribb, karcolt díszítőelemek esetükben a romák mindennapjaival kapcsolatos életképek, különös tekintettel a sátra

15. kép Egy cărhar roma presztízstárgy-tulajdonos kezében egyik poharával, amelyet a kolozsvári Erdődi készített. (Fotó: Berta Péter; 2011)

*16–17. kép*ek A 15. képen látható pohár két „címere”. (Fotó: Berta Péter; 2011)

előtt ülő vagy guggoló, ezüstpoharát a kezében tartó roma férfi alakjára. Emellett e darabokon gyakran jelennek meg tulajdonnevek, amelyek feltehetően a pohár megrendelőjének állítanak emléket (ilyen például a „Moldován" vagy a „Nikulaj" stb.). Annak meghatározására azonban, hogy az egykori megrendelők a ma gáborként, illetve cărharként számon tartott, vagy más romák felmenői lehettek-e, ma már nincs lehetőség. (Lásd a 19. fejezetet.)

A cărharok által keresett poharak és fedeles kupák a saját roma csoportjukban szerveződő adásvételek során a műtárgypiaci vételáruk sokszorosáért cserélnek gazdát, éppen úgy, ahogy a gábor eladók és cărhar vásárlók között végbemenő tulajdonosváltások esetében is. A cărharok között ugyancsak az – ideális esetben – apáról fiúra öröklődő poharakért és fedeles kupákért fizetik ki a legmagasabb vételárakat, vagyis a legértékesebb darabok árát egyetlen más, közöttük gazdát cserélő árucikké sem múlja felül.

A presztízstárgyak és a pénz formáját öltő gazdasági tőke felhalmozása szerves része a cărharokra jellemző különbség politikájának, vagyis az individuumok, családok és apai ágak közötti presztízsversenynek. Beszélgetőtársaim egyikét idézve: *„Bari-j, bari-j e politika"* 'Nagy, nagy a politika [közöttünk]'. A *politika* további szimbolikus küzdőterei a cărharok esetében – akárcsak a gáborok között – az alábbiak: a kapcsolatitőke-felhalmozás (a házasságpolitika: a *politikában* sikeres cărhar férfiakkal köthető apatársi szövetségek kisajátítása stb.); a *„phirajimo"* ('viselkedés'; a társas viszonyok menedzselésének cărhar roma etikájához való viszony), vagyis a pozitív társas kép megóvására törekvés; valamint az apai ági presztízs „felhalmozása". E szimbolikus küzdőtereken a résztvevők az egyének, családok és apai ágak közötti presztízskülönbségek létrehozására, megjelenítésére és alakítására tesznek kísérletet. Akárcsak a gáborok, úgy a cărhar romák is a *„baro ŕom"* ('nagy ember') tiszteleti címmel utalnak a saját csoportjukhoz tartozó, a *politika* szimbolikus küzdőterein legeredményesebb férfiakra, akik a legvonzóbb – ám sokak számára elérhetetlen – célpontok az apatárskeresés során.

A keresett presztízstárgyak megvásárlásáért a cărharok között is gyakran alakul ki intenzív tulajdonlási verseny. Az értékesebb darabok cărhar tulajdonosai – akárcsak a gáborok – azt tekintik céljuknak, hogy a lehető legtovább kivonják azokat az árucikkek körforgásából, vagyis megőrizzék és örökül hagyják fiaiknak, ezért csak végszükség esetén bocsátják áruba vagy zálogosítják el e tárgyakat egy hitelügylet során. E poharak és fedeles kupák emellett a cărhar roma etnikai, valamint az apai ági identitás és történelem megkonstruálásának és materializálásának is fontos eszközei, és hangsúlyosan szingularizáltak: saját roma tulajdonnévvel és az anyagi tulajdonságok egyedi kompozíciójával rendelkeznek.[9]

A cărharok presztízstárgygazdasága – hasonlóan a gáborokéhoz – a romániai gazdaság transzlokális, etnicizált, informális és genderizált szegmense.

A gábor és a cărhar presztízstárgy-gazdaságok közötti hasonlóság, tehát kimondottan jelentős, ami elsősorban a jelentés- és értéktulajdonítás logikájának egybe-

[9] Elvétve a cărharok között is előfordul, hogy két tárgy ugyanazt a tulajdonnevet kapja, amelyeket egyediesítő nyelvi elemekkel egészítenek ki a használat során.

esésében nyilvánul meg (a legdrágább árucikkek; *politikai* trófeák; a gazdasági prosperitás, az etnikai és az apai ági identitás szimbólumai; a presztízstárgy-esztétikák nagyfokú hasonlósága stb.). A később bemutatott interetnikus presztízstárgy-kereskedelem belső dinamikáját éppen ez az egybeesés biztosítja. E gazdaságok között ugyanakkor számottevő különbségek is felfedezhetőek.

8.3.1. Az anyagi patinához való viszony

A formakészlettel kapcsolatos értékpreferenciák. Amíg a gábor és a cărhar presztízstárgy-esztétikák megegyeznek abban, hogy a pohárformák közül a *„burikato”* és a *„njolcsegîvo”/„taxtaj andol pale”* a kevésbé értékes és keresett típusok, addig a *„ščobo”* és a talpas formák viszonya, valamint a hozzájuk társított jelentőség tekintetében számottevő eltérés tapasztalható.

Szemben a gábor roma csoporttal, ahol – amint arra már utaltam – a *„ščobo”* forma népszerűsége és értéke, illetve az ilyen tárgyak száma a rendszerváltást megelőző évtizedek óta csökkenő tendenciát mutat, a cărhar romák között a *„ščobo”* pohárforma ma is keresettnek és nagyra becsültnek számítanak. Számos cărhar közösségben – különösen az Olt folyó mentén – a *„ščobo”* tárgyak száma meghaladja a talpas poharakét.

A cărhar beszélgetőtársaimtól származó, arra vonatkozó vélemények, hogy melyik a legkeresettebb pohárforma roma csoportjukban, feltűnő megosztottságot mutattak. Amíg sokan amellett érveltek, hogy a *„kuštikasa”*, vagyis a talpas pohárforma a legértékesebb, mások a *„ščobo”* formáról állították ugyanezt, megint mások azt hangsúlyozták, hogy mindkét formatípus egyformán értékes, és nincs közöttük markáns különbség. A pohárformák fontossági sorrendjével kapcsolatos vélemények nemcsak az egyéni értékpreferenciák szintjén heterogének – jól mutatja ezt az alábbi, regionális eltérés. Aranyosi, jórészt rézműves munkákból élő beszélgetőtársaim például szinte egyhangúan amellett foglaltak állást, hogy a legértékesebb forma számukra a talpas poharaké (*„kakala figuraša, kuštikasa čejon amen”* ‘ezek a figurás, *kuštikasa* poharak tetszenek nekünk’), amíg Olt menti cărhar ismerőseim döntő többsége vagy szerény értékkülönbséget látott a talpas és a *„ščobo”* pohárformák között,[10] vagy amellett érvelt, hogy a *„ščobo”* forma a legkeresettebb. (A gáborok esetében nem találkoztam hasonló regionális megosztottsággal.) E regionális eltéréssel cărhar beszélgetőtársaim is tisztában voltak. Jól mutatja ezt az a gyakorlat, hogy az aranyosi cărhar romák gyakran utaltak ironikusan a *„ščobo”* po-

[10] Jól mutatják ezt azok a beszélgetések, amelyek részeként cărhar vendéglátóim arra kértek, hogy szerezzek be számukra ezüsttárgyakat a magyarországi műtárgypiacról. Ők ugyanis talpas vagy *„ščobo”* formájú tárgyakat egyaránt örömmel vásároltak volna. Ezzel összhangban azon gábor beszélgetőtársaim döntő többsége, akik hasonló feladattal „bíztak meg”, elsősorban azért vállalkoztak volna *„ščobo”* poharak beszerzésére, hogy haszonnal továbbértékesítsék azokat a cărhar romák között.

hárformára a *„Volticko taxtaj”* (‘Olt menti pohár’) és a *„taxtaj čuraricko”* (‘csurár pohár’) kifejezésekkel – a *„ščobo”* forma népszerűségét és nagyra becsülését mindkét szófordulat elsősorban az Olt menti cărhar romák attribútumaként tünteti fel. Amíg az első szókép nem szorul bővebb magyarázatra (*„ščobo”* forma = Olt menti cărharok), a második annál inkább. Akárcsak a gáborok, úgy a cărhar romák esetében is megfigyelhető a foglalkozáson alapuló, hierarchikus szerveződésű csoportklasszifikáció alábbi formája: a csurár (*„čurar”* ‘bőrfeldolgozó, rostás’) kategóriába sorolt családok elkülönítése a köldörárokétól (*„kăldărar”* ‘rézműves, üstkészítő’), valamint az, hogy az alacsonyabb presztízs fogalmát a csurár kategóriához társítják. Aranyosi beszélgetőtársaim elsősorban rézműves munkákból élnek és köldörárként azonosítják magukat, szemben az Olt menti cărharokkal, akik között a csurárság markereként értelmezett állattartás jóval elterjedtebb jövedelemforrásnak számít (számos család esetében ez a domináns megélhetési stratégia).[11] A *„taxtaj čuraricko”* (‘csurár pohár’) metafora jelentése és genezisének logikája így máris érthetőbbé válik. Az aranyosi köldörár cărharok a *„ščobo”* pohárforma preferálását (1. ikon) és a csurárság markereként értelmezett állattartást (2. ikon) egyaránt az Olt menti cărharok megkülönböztető jegyeként definiálták, és a homogenizáló és leegyszerűsítő *„ščobo”* tárgy = „csurár pohár” metaforát a két ikon összekapcsolása révén hozták létre.

Számos cărhar ismerősöm amellett érvelt, hogy a *„kuštikasa”* poharak voltaképpen *„ungriko taxtajok”* (‘magyar [eredetű] poharak’), amelyeket elsősorban magyar ötvösök készítettek és amelyek magyar arisztokratáktól (stb.) kerültek hozzájuk, amíg a *„ščobo”* pohárformát *„vlašiko taxtajként”*, azaz ‘román [eredetű] pohárként’ azonosították. A pohárformák nacionalizálása vagy etnicizálása azért figyelemre méltó jelenség, mert több cărhar beszélgetőtársam is azt feltételezte, hogy a *„kuštikasa”* poharak felértékelődése az aranyosi és más cărhar roma közösségekben valójában a gáboroktól átvett gyakorlat. Összhangban e feltételezéssel mások azt állították, hogy *„a kuštikasa poharakat inkább a gáborok örökölték”*, vagyis korábban elsősorban ők kedvelték és hagyták apai örökségként fiaikra. Az, hogy a *„kuštikasa”* poharak preferálása valóban a gáboroktól átvett gyakorlat lenne, ma már nem bizonyítható.

A formakészletet érintő egy további hangsúlyos eltérés a poharak és fedeles kupák közötti értékkülönbséggel kapcsolatos. Tapasztalataim szerint e különbség a gáborok között jóval intenzívebb és kidolgozottabb, mint a cărhar roma csoportban. Jól mutatja ezt, hogy számos cărhar ismerősöm szerint – általánosságban fogalmazva – a fedeles kupák és a poharak azonos értéket képviselnek, többen pedig amellett érveltek, hogy az előbbiek értékesebbek az utóbbiaknál. Abban, hogy jó néhány cărhar ismerősöm a fedeles kupákat keresettebbnek és vonzóbbnak tekintette a poharaknál, fontos szerepet játszhat az a tény, hogy a cărhar fedeles kupák száma többszöröse a ma gábor tulajdonban lévő hasonló tárgyakénak, ezért a gáborok között azok ritkáb-

[11] A dél- és nyugat-európai gazdasági migráció kialakulásáig, amely az aranyosi és az Olt menti cărharokra egyaránt jelentős vonzerőt gyakorol, a „köldörárság” és a „csurárság” mint megélhetési stratégia a mainál markánsabban elkülönült egymástól.

ban kerülnek szóba és a társadalmi érdeklődés előterébe a különféle összejöveteleken, és csak alkalmanként alakul ki intenzív tulajdonlási verseny megszerzésükért.

Az űrtartalomban kifejezett méret. Amíg a gáborok az egy liter körüli pohárméretet tekintik ideálisnak, addig a cărhar romák között a másfél literes – pontosabban a 12–13 deciliteres vagy annál nagyobb – űrtartalom számít a legkeresettebbnek. Számos beszélgetőtársam – többségük az Olt mentén él – amellett érvelt, hogy az űrtartalom növekedésével egyenes arányban nő a méretnek tulajdonított érték és jelentőség (*„te maj baro-j, maj valorime”* ‘minél nagyobb [egy pohár], annál értékesebb’). Amint arra korábban már utaltam, részben ezzel magyarázható, hogy a cărharok a 20. század második felében előszeretettel vásárolták meg azokat a nagyméretű és rendszerint alig díszített poharakat, amelyek a gáborok között – a presztízstárgy-esztétikát érintő hangsúlyeltolódások miatt – jelentős értékcsökkenésen mentek keresztül. Habár a cărharok között ma több olyan pohár található, amelynek mérete megközelíti vagy meg is haladja a három litert, ismerőseim egy része (főként az aranyosiak) szerint az ennél jóval nagyobb űrtartalom már inkább csökkenti, sem mint növeli a kérdéses darab értékét.

Akárcsak a pohárformák népszerűsége esetében, az ideális méret kapcsán is megfigyelhető egyfajta regionális különbség. Aranyosi cărhar beszélgetőtársaim a kifejezetten nagyméretű poharakat kevésbé tekintették vonzónak, szemben az Olt mentén élő cărharokkal. Aranyosi ismerőseim közül többen is az alábbi sztereotípia segítségével utaltak e regionális megosztottságra: *„Ol Voltaje…, von den preco po barimo! Vi dakă o materialo na-j laśo andră leh, numa t’al baro, baro t’al! Ame na-j”* ‘Az Olt-mentiek [az Olt mentén élő cărhar romák]..., ők a nagy méretet fizetik meg [a minél nagyobb űrtartalmat keresik és becsülik sokra]! Akkor is, ha a tárgy ezüstje nem jó [minőségű], csak nagyméretű legyen, nagyméretű legyen! De mi nem így teszünk’. Összhangban az eddig elmondottakkal, valamennyi aranyosi beszélgetőtársam egy olyan, az 1930-es évek végén a gáboroktól megvásárolt talpas poharat tekintett a legértékesebb darabnak a ma Aranyoson található presztízstárgyak között, amelynek űrtartalma megközelíti a 2 litert. (A gáborok esetében nem tapasztaltam az űrtartalomban kifejezett mérettel kapcsolatos, ehhez hasonló regionális eltérést.)

A tizenkét-tizenhárom deciliternél kisebb űrtartalmat cărhar ismerőseim kivétel nélkül kevésbé vonzónak/keresettnek tekintették, és *„pre cino”*-ként (‘túlságosan kicsiként’) utaltak arra. (Csupán a mérettel kapcsolatos preferenciák közötti különbség szemléltetése érdekében jegyzem meg, hogy a gábor roma csoportban 2009-ben a legmagasabb vételárért – 1.200.000 USD-ért – gazdát cserélt, 7,5 deciliteres poharat cărhar beszélgetőtársaim többsége feltűnően kicsinek találta.) Mivel a cărharok közötti presztízstárgy-adásvételek ritkák, a kisebb űrtartalmú tárgyak is gyorsan gazdára találnak, és – ha keresett anyagi tulajdonságokkal *is* rendelkeznek – az egy liternél kisebb gábor poharak egy részére is akad vevő etnikai csoportjukban. Több cărhar beszélgetőtársam megjegyezte azonban, hogy a kevesebb mint egy literes darabokat többnyire a *„maj čoŕŕă ŕoma”* (‘a szegényebb romák’), a *„categorie două, categorie a treia”*-be (a ‘második kategóriába, harmadik kate-

góriába') sorolt férfiak vásárolják meg. A nagyméretű poharak iránti vonzódásukat részben azzal magyarázták, hogy az erdélyi arisztokraták vagyonosságát egykor az általuk készíttetett poharak mérete demonstrálta a leghatékonyabban, mivel a nagy űrtartalmú tárgyak előállításához több ezüstre volt szükség, az ilyen darabok megvásárlását pedig csak a valóban jómódú megrendelők engedhették meg maguknak. E magyarázat szerint tehát minél nagyobb volt egy pohár mérete és súlya, annál tehetősebb volt egykori nem roma megrendelője.

Az ezüst minősége és állapota. Mindkét presztízstárgy-esztétika nagy jelentőséget tulajdonít az ezüst minőségének és állapotának. Értéknövelő tényezőnek minősül például, ha (a) az ezüst minél tisztább, vagyis minél kevesebb egyéb összetevőt tartalmaz, akárcsak az, (b) ha színe tompa és egyenetlen eloszlású, valamint (c) ha az adott tárgy felületén számos kisebb elváltozás és sérülés (karcolás, elszíneződés: *„megfeketedés"*, horpadás, apróbb anyaghiány stb.) látható. Ezzel összhangban mindkét roma csoport tagjai óvakodnak a feltűnően fényes, relatíve hibátlan felületű darabok megvásárlásától, mert úgy vélik, hogy azok a közelmúltban készültek, ezért csak szerény értéket képviselnek. Cărhar ismerőseim azonban nagyobb jelentőséget társítottak az ezüst korának hitelesítésére szolgáló markerekhez, és aprólékosabban-kritikusabban ellenőrizték azokat, mint gábor beszélgetőtársaim. E különbség valószínűleg azzal magyarázható, hogy a cărharok között jóval nagyobb az olyan nagyméretű, szerényen díszített *„ščobo"* vagy talpas poharak száma, amelyek korának meghatározása során szinte kizárólag az ezüst állapota nyújt segítséget. Az aukciós házak és múzeumok katalógusaiban látható, a restaurálás miatt természetes patinájuktól részben megfosztott, megkímélt ezüsttárgyakat cărhar beszélgetőtársaim döntő többsége ezért annak ellenére újonnan előállított, értéktelen daraboknak tekintette, hogy e kiadványok számos bizonyítékkal – mesterjegy, a nem roma tulajdonlástörténet stb. – szolgáltak arra vonatkozóan, hogy a kérdéses tárgyak több száz évvel ezelőtt készültek.

A díszítmények gyakoriságának megítélése. A két presztízstárgy-esztétika közötti markáns különbség, hogy amíg a gáborok a díszítmények gazdagságát értéknövelő tulajdonságként tartják számon, és a pohár vagy fedeles kupa felületének *„parnoságát"* ('fehérségét'), vagyis a díszítmények hiányát kerülendő és értékcsökkentő attribútumként definiálják, addig cărhar ismerőseim többsége épp azt tartotta zavarónak és előnytelennek, ha a kérdéses darab felülete gazdagon díszített volt. Többen közülük azt tekintették ideálisnak, ha a talpas poharak esetében csak a szájperem és az osztóöv alatti területen tűnik fel néhány díszítőelem, ám a fogásív teljesen dísztelen marad, mivel így alaposan szemrevételezhetőek a használat – korjelölő funkciójú – nyomai, vagyis az ezüst állapota (és minősége). Három véleményt idézve: *„Savo maj simplu, kodo maj oridžinalo, maj valorime"* 'Amelyik [tárgy] egyszerűbb [díszítésű], az eredetibb [régebbi], értékesebb'; *„Kodola taxta phurane-j, dulmutane-j, kola maj laśe-j, maj valorime-j maškar ol ŕoma"* 'Azok [a szerényen díszített vagy dísztelen] poharak az öregek, a régiek, azok jobbak, értékesebbek a [cărhar] romák között'; *„Či kontil, te'l parno the te'l o rup laśo, the te'l kărdo šukar"* 'Nem számít [ha nincsenek a tárgyon díszítmények], legyen

fehér a pohár, de legyen jó ezüstből és szépen kialakítva'. A múzeumi és árverési katalógusok, valamint a művészettörténeti kiadványok átlapozása közben, amikor egy-egy olyan talpas pohárhoz értünk, amelynek fogásívét növényi vagy állati motívumok *(„animaluri")* borították, több cărhar beszélgetőtársam is megjegyezte rosszallóan, hogy *„Pre but pre lehte"* 'Túl sok [díszítőelem] van rajta', *„Pre but tjipuri pre lende"* 'Túl sok kép van rajtuk'. Csupán egy kis csoportjuk érvelt úgy, hogy a díszítmények nagy száma figyelmen kívül hagyható, lényegtelen tulajdonság, vagyis állította azt, hogy ha a *„rup phurano, oridžinalo"* 'az ezüst öreg, eredeti', akkor a díszítmények számossága nem zavarja őket.

A díszítőelemek gyakoriságával kapcsolatos, eltérő értékpreferenciák legszembetűnőbb példája azon nagyméretű, alig – például a szájperem és az osztóöv körül, karcolással – vagy egyáltalán nem díszített talpas poharak esete, amelyekre a gáborok és a cărharok egyaránt a *„bistricako taxtaj"* ('besztercei pohár') kifejezéssel utalnak. E tárgyakat cărhar ismerőseim döntő többsége különösen értékesnek és keresettnek tekintette, szemben a gáborokkal, akik – épp relatív dísztelenségük és nagy méretük miatt – ma már csak szerény érdeklődést tanúsítanak irántuk.

Az, hogy a legtöbb cărhar ismerősöm a díszítmények számos típusánál többre becsülte a dísztelen, *„sima"* pohárfelületet, elsősorban az értéknek tekintett történelembe ágyazottság jelentőségével magyarázható. Közelebbről azzal a cărhar értékideológiával, miszerint a legkorábban készített poharak teljesen vagy majdnem teljesen dísztelenek voltak, a díszítettség az évszázadok előrehaladtával vált egyre intenzívebbé. Vagyis minél kevesebb díszítmény látható az adott darabon, az feltehetően annál régibb: annál inkább *„oridžinalo"* 'eredeti' és értékes. Ez az ideológia a relatív dísztelenséget, a *„simplavo butji"*-t (az 'egyszerű munkát [a díszítményeket nem vagy alig tartalmazó felületet]') nem értékcsökkentő vonásként írja le, hanem a tárgy történelembe ágyazottságának bizonyítékaként, ezért értéknövelő, keresett tulajdonságként azonosítja. Ezzel összhangban nem egy cărhar beszélgetőtársam állította azt, hogy a díszítmények zsúfoltsága az újszerűség bizonyítéka, vagyis azt sugallja, hogy a kérdéses darabot valószínűleg a közelmúltban, de legalábbis a szerényen díszített tárgyaknál később állították elő.

A díszítmények. Amíg számos állatábrázolás-típus – különös tekintettel a *„kimagyarázhatatlan állatok"* csoportjára – a gábor presztízstárgy-esztétika szerint keresett, értéknövelő tulajdonság, addig cărhar beszélgetőtársaim döntő többsége az állatábrázolásokat egyáltalán nem tekintette kívánatosnak és vonzónak. Sokan amellett érveltek, hogy ha csak néhány állat látható a talpas poharak osztógyűrűje alatt, az még nem szúr szemet, ám ha a fogásív is állatábrázolásokkal díszített, az már kedvezőtlenül hat a kérdéses tárgy értékére.[12] Az aukciós házak katalógusait

[12] Mindkét roma csoportban köztudott, hogy a *„ščobo"* poharak szerényen díszítettek. Azokon legfeljebb a pontozással vagy más módon megmunkált (*„kígyóbőrös"*, *„halpikkelyes"* stb.) felszínnel, feliratot, évszámot stb. tartalmazó címerrel vagy címerekkel, karcolással díszített szájperemmel, valamint aranyozással találkozhatunk. (Ez utóbbi rendszerint a szájperemen és a címeren látható.) A különféle állat- és egyéb alakos ábrázolások elsősorban a talpas és a *„burikato"* poharakra jellemző díszítmények.

18. kép Egy cărhar roma család, amint egy amerikai műgyűjtő laptopomon tárolt katalógusában *„bévált”* poharak és fedeles kupák fotóit nézegeti. (Fotó: Berta Péter; 2012)

és a művészettörténeti kiadványokat nézegetve számos cărhar ismerősöm megjegyezte, hogy az épp szemügyre vett darab értékes lehetne saját roma csoportjukban, ha nem szerepelnének rajta állatok vagy ha a jelenleginél kevesebb lenne belőlük. Akadt olyan beszélgetőtársam, aki az állatábrázolások megnevezésére következetesen a pejoratív *„karikaturi”* (‘karikatúra’) kifejezést használta, függetlenül azok számától és kivitelezésének minőségétől. A gáborok között keresettnek számító oroszlán-, ló- vagy medveábrázolásokat, az általuk *„kimagyarázhatatlan állatokként”* számon tartott mitológiai vagy egyéb állatalakokat cărhar ismerőseim döntő többsége nem tekintette vonzónak, épp ellenkezőleg. Egyikük például így érvelt: *„Ol animaluri andră amende na-j precome”* ‘Az állatok [állatábrázolások] köztünk nem értékesek’. Cărhar vendéglátóim között csupán néhány olyan személy akadt, aki a tárgy oldalára vésett állatok láttán azt mondta: *„Na-j khanči”* ‘Nincs semmi [nincs jelentősége]’ vagy *„Či kontil. Te o materialo laśo-j, či kontil”*, azaz ‘Nem számít. Ha jó a tárgy anyaga [ezüstje], akkor nem számít’. Többen megjegyezték, hogy a *„kimagyarázhatatlan állatok”* terminus *„gábor szó”* ‘a gábor romákra jellemző kifejezés’, amelyet ők maguk ismernek ugyan, de nem használnak.[13]

Amíg a gábor presztízstárgy-esztétika az állatábrázolásokat értékesebbnek tekinti a növényi motívumoknál, cărhar beszélgetőtársaim amellett érveltek, hogy bár a növényi motívumok sem minősülnek különösebben vonzónak közöttük, azok mégis keresettebbek az állatábrázolásoknál. A legtöbben amellett foglaltak állást, hogy ha a növényi motívumok száma és mérete nem jelentős, akkor *„či kărăn khanči”* ‘nem csinálnak semmit [nem okoznak értékcsökkenést], *„na-j źungale”* ‘nem rosszak [nem értékcsökkentő hatásúak]’. Ha azonban túlságosan feltűnőek és sok van belőlük (elfedik a fogásívet stb.), akkor kedvezőtlenül befolyásolják a tárgy értékét (*„Pre but flori…, na-j šukar”*, ‘Túl sok virág [van a pohár oldalán]…, nem szép’).

Ugyancsak markáns különbség, hogy a cărhar presztízstárgy-esztétika a díszítőelemek genderalapú megkülönböztetését kevésbé tartja hangsúlyosnak, és a feminin, illetve a maszkulin díszítőelemek közötti értékkülönbségnek kisebb jelentőséget tulajdonít, mint a gábor romák. A poharakra és fedeles kupákra vésett, férfiakat ábrázoló motívumok – az idős, szakállas férfiakat ábrázoló portrék, a katonák stb. – gábor ismerőseim szerint sokkal értékesebb és keresettebb díszítőelemek, mint a női portrék és alakok. Nem utolsó sorban azért, mert a feminin díszítmények alkalmat adnak arra a tulajdonos *politikai* riválisainak, hogy presztízstárgyához – a szerény érték markereként értelmezett – *„žuvlikano/žuvlikani”* ‘női, nőies’ jelzőt társítsák, amely negatívan befolyásolja a tárgy értékét és tulajdonosa hírnevét.

A cărharok között keresett díszítmények jelentős részét megnevezi a Szeben megyei beszélgetőtársaim egyikétől származó, alábbi kommentár: *„*[Melyek a legértékesebb poharak? – B. P.] *Kaj śîn manuš, ol šără le împăracăngă, le manušhengă le phurăngă, kaj sîn phură le šorenca pre leh, ol sfînci, kodola-j ol taxta ol phurane, ol laśe maškar amende”* ‘Amelyeken emberek vannak, császárok és idős férfiak fejei [portréi], amelyeken szakállas öreg férfiak láthatóak, és szentek, azok a régi

[13] A *„kimagyarázhatatlan állatok”* kifejezés megfelelője a cărhar roma dialektusban: *„animaluri necunoscute”* ‘ismeretlen állatok’.

poharak, a jók közöttünk'. Az értékes díszítőelemek közé tartoznak a különféle emberalakok és portrék (például az idős, szakállas férfiak arcképei és az uralkodóábrázolások */„imperialo"/*, amelyeket egyes ismerőseim olyan történelmi személyekkel azonosítottak, mint Cézár vagy Mária Terézia), a szentek, a gazdag tűzaranyozás, a tárgy köpenyére vésett, annak falára erősített vagy abba beépített antik pénzérmék, valamint a *„ščobo"* poharak esetében a nagy műgonddal kivitelezett, aprólékos kígyóbőrminta, továbbá az évszámokkal, nevekkel és egyéb feliratokkal, illetve ábrákkal díszített címerek *(„pažgák")*.

Az anyagi tulajdonságokkal kapcsolatos egyéni értékpreferenciák cărhar ismerőseim között is ritkák és szerény jelentőségűek voltak, ám – amint arról már esett szó – a díszítmények mellett esetenként a pohárformatípusok, valamint a poharak és fedeles kupák fontossági sorrendjét is érintették.

8.3.2. A szimbolikus patinához való viszony

A gáborokhoz hasonlóan a cărharok is azt tekintik ideálisnak, ha egy tárgy kiváló anyagi tulajdonságai mellett nagyra becsült, vonzó tulajdonlástörténettel is rendelkezik. A poharak és fedeles kupák életrajzának nem cărhar roma szakasza iránt nem mutatnak különösebb érdeklődést – beszélgetőtársaim egybehangzóan amellett érveltek, hogy akár valamelyik múzeumból vagy régiségkereskedőtől, akár más forrásból (például a református gyülekezetek egyikéből) származik is az adott darab, egykori készítőinek vagy korábbi nem cărhar roma tulajdonosainak kiléte semmit sem változtat az általuk hozzá társított jelentőségen. A nem cărhar roma tulajdonlástörténet iránti érdektelenségről tanúskodó, számos kommentár közül csak egyet idézve: *„Na, či kontil amende kathar-i o taxtaj, numa te'l o materialo laśo, phurano"* 'Nem, nem számít közöttünk, hogy honnan van a pohár, csak legyen jó az anyaga, legyen öreg [az anyaga]'. Értelmezésük szerint ugyanis a korábbi nem cărhar roma birtokosok nem részei a tulajdonlástörténet értékként tételezett szakaszának, ezzel összhangban a közöttük lezajló ár- és értékbecslések során kizárólag a cărhar roma csoporthoz tartozó korábbi tulajdonosokat – azok hírnevét és társadalmi presztízsét – tekintik értékforrásnak, vagyis e darabokat etnikai identitásuk és múltjuk nagyra becsült materializációiként definiálják. (Lásd még a következő bekezdésben írottakat.) Egy pohár vagy fedeles kupa tulajdonlástörténetének értékét tehát elsősorban az határozza meg számukra, hogy cărhar birtokosai mennyire voltak sikeresek a saját roma csoportjukban zajló *politikában*.

A gáboroktól vásárolt presztízstárgyak esetében azonban felfedezhető egy kivételnek számító, regionális megosztottság. Az aranyosi cărhar közösség tagjai közül többen is hangsúlyozták, hogy a kiugróan befolyásos gábor férfiaktól vásárolt tárgyak némelyike esetében számon tartják az eladó személyét, és úgy tekintenek rá, mint aki – szerény mértékben ugyan, de – hozzájárul a tőle származó darab

cărharok közötti értékének és hírnevének kialakulásához. (Egyikük amellett érvelt, hogy az csak presztízsének előnyére válik, ha egy tárgy egy *„baro ŕom”*-tól egy másik *„baro ŕom”*-hoz kerül, még ha eközben át is lépi a két roma csoport határát.) Rögtön hozzátették azonban, hogy sokkal szívesebben vásárolnak saját roma csoportjuk tagjaitól poharakat és fedeles kupákat, mint gábor tulajdonosoktól. Egyrészt azért, mert a cărhar roma tulajdonlástörténetnek összehasonlíthatatlanul nagyobb jelentőséget és értéket tulajdonítanak, mint a kérdéses tárgy gábor társadalmi karrierjének. Másrészt azért, mert a közöttük gazdát cserélő tárgyak anyagi tulajdonságait sokkal jobban ismerik, így megelőzhetik a patinahamisításra irányuló kísérleteket, vagyis azt, hogy tévedésből egy nemrég készíttetett, antikizált másolatot vásároljanak meg a gáboroktól az értékes presztízstárgyakért kifizetett, magas áron. (A cărharok által a gáborokhoz társított, általánosan elterjedt etnikai sztereotípiák egyike szerint az utóbbiak gyakran próbálnak meg hamis poharakat értékesíteni közöttük. Lásd később a 15. fejezetben.) Az aranyosi cărharok között megfigyelhető, a tekintélyes gábor tulajdonosok iránti, esetenkénti szerény érdeklődés minden bizonnyal a térbeli közelséggel magyarázható, vagyis azzal, hogy a Szeben megye északi részén található cărharok élnek a legközelebb a gáborok által sűrűn lakott Maros megyéhez, és a két csoport közötti információáramlás e régióban a legintenzívebb. Tapasztalataim szerint az aranyosi cărharok rendelkeznek a legrészletesebb ismeretekkel a fontosabb gábor poharak és fedeles kupák tulajdonlástörténetéről és anyagi tulajdonságairól, valamint a hozzájuk kapcsolódó emlékezetesebb eseményekről (adásvételekről stb.); Aranyoson él a gáborok között közismert, az interetnikus presztízstárgyügyletek szervezésében gyakran közreműködő cărhar brókerek egyike; e település lakói rendszeresen gábor férfiakat kérnek meg arra, hogy legyenek segítségükre a nyilvános eskütételek lebonyolításában (lásd korábban); a közeli kisváros piacán gyakran találkoznak és beszélgetnek gábor romákkal; mivel az utóbbiak Aranyost tekintik a legnépesebb és legvagyonosabb cărhar közösségnek, eladó presztízstárgyaikkal előszeretettel keresik fel annak tagjait, így Aranyoson jó néhány, a gáboroktól vásárolt presztízstárgy található, sőt, itt élő cărhar beszélgetőtársaim szerint a legértékesebb aranyosi presztízstárgy egy olyan pohár, amely korábban a gáboroktól érkezett hozzájuk. Ezzel szemben a Szeben megye más régióiban, illetve Brassó megyében élő cărhar ismerőseim egybehangzóan úgy érveltek, hogy az általuk megvásárolt gábor poharak és fedeles kupák társadalmi karrierje *„Či kontil, numa te’l laśo o materialo”* ‘Nem számít, csak legyen jó a tárgy anyaga’; *„Numa trubul te čejol man o materialo”* ‘Csak [az a fontos, hogy] a tárgy anyaga elnyerje a tetszésemet’, *„Na kontil kaj t’el kathar o gabori, numa te’l o materialo laśo. Te’l laśo taxtaj. (…) O materialo kontil amengă. Na trubul amen o gabori. Te’l o materialo laśo”* ‘Nem számít, hogy a gáboroktól származik [az adott darab], csak legyen jó az anyaga. Legyen jó pohár. (…) Az anyag számít nálunk. Nem kellenek nekünk a gáborok. [Csak] Legyen jó a [tárgy] anyaga’. Egy további kommentárt idézve: *„O gabori na-j valorime amende. Von-i valorime pengă! Ame sam aver nacija, von-i aver nacija. O gabori. Ame sam ŕoma, von-i unguri, ŕoma unguri. Ŕoma ungrika kodola-j.*

Źanen vi ŕomaneh, vi ungrika źanen” ‘A gáborok nem értékesek nálunk [mint a tőlük érkező tárgyak korábbi tulajdonosai]. Ők saját maguk számára értékesek! Mi más nemzet [roma etnikai csoport] vagyunk, ők más nemzet. A gáborok. Mi romák vagyunk, ők magyarok, magyar romák. Magyar romák ezek. Tudnak *ŕomani* nyelven és magyarul is’. Nem aranyosi cărhar beszélgetőtársaim tehát amellett foglaltak állást, hogy a gábor roma tulajdonlástörténet éppúgy – vagy majdnem annyira – érdektelen számukra, mint a tárgyak nem roma életrajza, vagyis a múzeumokból, régiségkereskedőktől érkező, valamint a gáboroktól vásárolt poharak és fedeles kupák társadalmi karrierjéhez való viszonyuk tekintetében nincs, vagy csak elhanyagolható a különbség. A gábor tárgyéletrajzzal kapcsolatos közömbösséget jól mutatja, hogy az Olt menti közösségekben élő cărhar vendéglátóim egy része hosszas töprengés után sem tudta felidézni, hogy a gáboroktól korábban vásárolt poharát név szerint ki adta el neki vagy zálogosította el nála, ahogyan arra sem emlékezett, hogy a gábor eladó melyik erdélyi településről érkezett. (Lásd még a 15. fejezetet.) Értelemszerűen jóval tájékozottabb volt említett vendéglátóimnál az a néhány cărhar férfi, akiket a cărhar vásárlókat és hitelezőket kereső gábor tulajdonosok rendszeresen megbíznak a presztízstárgybrókeri teendők ellátásával.

Amint arról már esett szó, az ár- és értékbecslés során cărhar beszélgetőtársaim is két aspektust vettek figyelembe: az anyagi tulajdonságokat és a tulajdonlástörténet saját roma csoportjukhoz kapcsolódó szakaszát, azok fontossági sorrendjét azonban részben másként határozták meg, mint gábor ismerőseim. Amíg az utóbbiak e két értékaspektust egyformán fontosnak tekintették, addig cărhar beszélgetőtársaim többsége nagyobb hangsúlyt helyezett a *„materialóra”* (az anyagi patinára), a tulajdonlástörténet (a *„veste”*) ár- és értékképző kapacitásának pedig szerényebb jelentőséget tulajdonított. Csak néhány véleményt idézve: *„O materialo źal angle”* ‘Az anyag megy elől [az a fontosabb]’, *„O kărimo le taxtako thol o preco pre lehte”* ‘A pohár a kivitelezése [anyagi tulajdonságai] miatt minősül értékesnek’. Többen is megjegyezték, hogy hozzájuk képest a gáborok indokolatlanul nagy jelentőséget tulajdonítanak a *„vestének”*, vagyis a korábbi gábor tulajdonosok hírnevének, és alábecsülik az anyagi tulajdonságok fontosságát: *„Andre lende, and’ol gaborăšti sîn taxta kaj sîn le veste bari, the na kărăn duj lejuri. Numa phenen: ‘Le kutharehko… le kutharehko… le kutharehko…’”* ‘Közöttük a gábor romák között akad olyan pohár, amelynek nagy híre [hírneve] van, de [anyagi tulajdonságai alapján] nem ér két lejt sem. Csak azt mondják: „Ezé [a gábor férfié] volt…, ezé volt…, ezé volt… [a gáborok között]”’; *„E veste kontil, da! Von phenen: ‘Le X-ehko taxtaj, ‘le Lajehko’, ‘le Pištako…’. Amende na-j. Amende o materialo źal angle”* ‘A tárgy híre [hírneve] számít [a gáborok között], igen! Ők [a gáborok] azt mondják: „X pohara”, „Lajié2, „Pistáé…”. Köztünk nem így van. Nálunk az anyag megy elöl [az anyagi attribútumok a fontosabbak]’. Cărhar beszélgetőtársaim némelyike a saját csoportjukban áruba bocsátott tárgyak cărhar tulajdonlástörténetét is marginális jelentőségű tulajdonságként definiálta (*„Či kontil, či primil ma, kahko sah. Da kă o materialo laśo, či primil ma”* ‘Nem számít, nem érdekel engem, hogy kié volt. Ha az anyaga jó, akkor nem érdekel’).

8.3.3. A presztízstárgyakkal kapcsolatos gyakorlatok

8.3.3.1. Vizuális hozzáférés

Akárcsak a gáborok, úgy a cărhar romák között is sok olyan tulajdonos akad, aki presztízstárgyát nem saját otthonában tárolja, hanem olyan nem romákkal őrizteti, akikben megbízik. Az egyik cărhar család például tizenhét éven át egy olyan román bíróra bízta saját pohara felügyeletét, aki egy Szeben megyei kisvárosban élt és a jelenlegi tulajdonos apjával baráti viszonyt alakított ki.

Mindkét csoportban ritkán veszik elő rejtekhelyükről és mutatják meg egymásnak a presztízstárgyakat, a vizuális hozzáférés pedig rendszerint társadalmilag jelölt esemény: a vendég iránti tisztelet és megbecsülés reprezentációja. A poharakat és fedeles kupákat gyakran az olyan ünnepek alkalmával is megmutatják az arra érdemesnek tartott rokonoknak és ismerősöknek, mint az esküvők, a karácsony vagy a húsvét.

Eltekintve a cărhar hitelezőknél elzálogosított, gábor poharaktól és fedeles kupáktól, a másik roma csoport presztízstárgyainak megtekintésére az interetnikus találkozási helyzetek kínálnak lehetőséget. Amint azt gábor roma ismerőseimet sofőrként elkísérve többször megfigyelhettem, a cărhar házigazdák bátrabban veszik elő – folyamatosan vagy átmenetileg otthon tárolt – poharaikat és fedeles kupáikat, például akkor, ha egy gábor férfi keresi fel őket azért, hogy zálogba helyezze náluk vagy eladja nekik saját tárgyát, vagy felkérje őket a brókeri teendők ellátására. (Lásd a 9. fejezetet.) Esetenként a nem roma antropológus megjelenése és az általa feltett kérdések is elegendőek ahhoz, hogy a cărhar tulajdonos megmutassa presztízstárgyát, például azért, hogy lemérje annak – korábban pontosan nem ellenőrzött – magasságát vagy űrtartalmát. (Lásd a *19–20. kép*eket, valamint a kötet végén található melléklet *8. kép*ét.) Saját tapasztalataim alátámasztják gábor beszélgetőtársaim azon észrevételét, miszerint a cărharok gyakrabban és kevésbé vonakodva mutatják meg egymásnak – és esetenként a nem cărhar romáknak és az antropológusoknak – presztízstárgyaikat, mint a gáborok.

A presztízstárgyakkal kapcsolatos vizuális hozzáférés terén megfigyelhető, etnikai alapon szerveződő különbséget pontosan szemlélteti a facebookhasználat is. Az említett közösségi oldalon sok száz, főként a fiatalabb generációkhoz tartozó gábor és cărhar roma regisztrált az elmúlt években, és több tucat olyan képet (is) posztolt, amelyeken poharak vagy fedeles kupák láthatóak. Markáns különbség azonban, hogy a cărhar felhasználók előszeretettel tesznek közzé olyan fényképeket, amelyeken saját presztízstárgyuk/presztízstárgyaik társaságában láthatóak (lásd a *21. kép*et), amíg a gábor facebookhasználók között egyetlen ilyen esettel sem találkoztam. A gábor poharakról és fedeles kupáról készített és a facebookra feltöltött fényképeken egyetlen olyan tulajdonos (vagy más gábor roma) sem látható, akit azonosítani lehetne. E fotók döntő többségét mobiltelefonnal készítették, és azok egy ideje már „kézről-kézre” járnak a gáborok között.

19. kép Presztízstárgy-megtekintés a cărhar romák között 1. A tulajdonos leméri gáboroktól vásárolt pohara magasságát. (Fotó: Berta Péter; 2011)

8.3.3.2. Öröklés

A presztízstárgyakkal kapcsolatos egyik legmarkánsabb különbség az öröklés gyakorlatához kapcsolódik. A gábor roma csoportban presztízstárgyat kizárólag fiúk örökölhetnek. A legértékesebb darab a legidősebb fiút illeti meg, az apa tulajdonát képező tárgyak értéksorrendjében második poharat vagy fedeles ku-

20. kép Presztízstárgy-megtekintés a cărhar romák között 2. A tulajdonos szomszédainak egyike szemügyre veszi a poharat. (Fotó: Berta Péter; 2011)

21. kép Fiatal cărhar roma férj az esküvője napján szüleivel. A férj kezében az a pohár, amelyet apjától örököl majd. Forrás: https://www.facebook.com/photo.php?fbid=189606717864332&set=a.189606701197667.1073741829.100004450144449&type=1&theater (Utolsó letöltés: 2013. 06. 16.)

pát a másodszülött fiú örökli (és így tovább). Az öröklés e logikájától rendkívül ritkán térnek el – az ide sorolható esetek hátterében rendszerint a szülő-gyermek viszony megromlása, vagy az örökös súlyos mentális vagy egyéb betegsége áll. Terepmunkám során – amint arra már utaltam – csupán három olyan, kivételnek számító esetről szereztem tudomást, amikor a megházasított lányokkal *„jussba adtak poharat”*. Ezek közös vonása, hogy az apa több presztízstárggyal rendelkezett, mint ahány fia volt, a lánya megházasítása során apatársának átadandó *„jussot”* pedig nem tudta időben összegyűjteni, ezért úgy döntött, hogy egyik poharát adja oda apatársának hozomány gyanánt, ami így veje és leendő fiúunokája tulajdona lett. E választás azzal magyarázható, hogy a presztízstárgy *„jussba adása”* kevésbé szégyenteljes gyakorlat annak áruba bocsátásánál, mivel az előbbi esetben a kérdéses darab legalább részben a tulajdonos *„családjában marad”*.

A cărhar roma csoportban ugyancsak azt tekintik ideálisnak, ha az apa presztízstárgyát fia örökli. Ennek ellenére nem ritka, hogy ha a szülőknek két lányuk születik, ezután – bár ennek nem lenne egészségügyi akadálya – már nem vállalnak több gyermeket. (A gáborok között nem találkoztam hasonló esettel. Amint arról már esett szó, az olyan gábor roma házasságokat, amelyekben nem születik fiúgyermek – eltekintve néhány kivételes esettől – felbontják, azért, hogy a férj újraházasodhasson és biztosíthassa apai ága folyamatosságát.) Szemben a gáborokkal, a fiúgyermek hiányát cărhar beszélgetőtársaim nem definiálták intenzív negatív következményekkel járó (különösen szégyenteljes stb.) állapotként. A jómódú, csak lánygyermekekkel rendelkező cărhar szülők esetében gyakran alkalmazott stratégia, hogy *„żamutrót”* ‘vőt’ hoznak a házhoz (*„lel pehkă ekh żamutro, maj čoŕŕo, bisimadjako”* ‘hoz magának egy szegényebb, presztízstárggyal nem rendelkező vőt’), vagyis olyasvalakivel kötnek apatársi szövetséget, akinek több fia van, és nincs kifogása az ellen, hogy egyikük apósa otthonába költözzön. Ebben az esetben a lányos apa vagyonát (presztízstárgyát, házát stb.) lánya és veje, majd pedig azok fiúgyermeke örökli. A gábor romák kizárólag akkor folyamodnak e gyakorlathoz, vagy hoznak otthonukba vőnek egy árván maradt fiút *(„bitango”)*, ha a házasság előtt álló lány súlyos egészségügyi problémákkal küzd, ennek köszönhetően pedig egyetlen fiús apa sem érdeklődik iránta.

A cărharok között tehát a lányok jóval gyakrabban „örökölnek” presztízstárgyakat, mint a gábor roma csoportban, ami értelmezésem szerint azzal magyarázható, hogy az előbbiek a társadalmi nemek közötti presztízskülönbségnek szerényebb jelentőséget tulajdonítanak, mint az utóbbiak, és nem törekednek mindenáron arra, hogy a fiatal pár házasságából fiúgyermek szülessen. Ezzel összhangban cărhar ismerőseim azt tekintették ideálisnak, ha a szülőknek két gyermekük: egy fiuk és egy lányuk születik, és viszonylag ritkán fordul elő, hogy kettőnél több gyermeket vállalnak.[14] E preferencia célja az, hogy megakadályozzák az apai örökség

[14] Akárcsak a gábor romák, úgy a cărharok is aggodalommal szemlélik, ha a fiatal párnak házasságuk első éveiben nem születik gyermeke. Ilyenkor általános gyakorlat, hogy orvosi

„felaprózódását", vagyis azt, hogy az apa presztízstárgyát öröklő fiú *„boldimót"* (‘kárpótlást', lásd később) fizessen fivérének, valamint az, hogy a szülők nagyságrendileg ahhoz hasonló összegű *„zestrét"* fizessenek ki lányukkal, mint amekkora hozományt saját menyükkel kapnak.

A gábor romák között a szülőkről való gondoskodás kötelezettsége a legfiatalabb fiúra hárul: halálukig ő lakik együtt szüleivel, elsősorban ő gondoskodik ellátásukról, cserébe a szülői ház az ő öröksége lesz. (Függetlenül attól, hogy az apának van-e presztízstárgya.) Az egy pohárral vagy fedeles kupával rendelkező cărhar családokban ugyanakkor a szülők azzal a fiúgyermekkel élnek egy fedél alatt, aki presztízstárgyukat majd örökli (vagyis ott laknak, *„kaj te aśel o taxtaj"* ‘ahol a pohár marad'). A cărhar csoportban általában a legidősebb fiú örökli a legértékesebb presztízstárgyat, illetve akkor, ha az apa egy pohárral vagy fedeles kupával rendelkezik, az egyetlen ilyen darabot, a szülők pedig halálukig vele maradnak. Azzal kapcsolatban, hogy melyik fiú örökli apja egyetlen vagy legértékesebb presztízstárgyát, a közelmúltban egy regionális eltérés is kialakult. Az aranyosi cărhar közösségben ugyanis az elmúlt 30–40 év során a korábbi gyakorlat átalakult: itt ma az egyetlen vagy legértékesebb presztízstárgyat a legkisebb fiú örökli, és a szülők is vele élnek egy fedél alatt. Amint azt az egyik idős, helyi asszony megjegyezte: *„Maj anglal sa kade sah e tradicije. Tranda bărš, štarvardeš bărš... Dena o taxtaj le barăhkă, the le barăsa ašenah. Ba parudjilah…"* ‘Korábban itt is ugyanaz volt a tradíció [mint a többi cărhar roma közösségben]. Harminc évvel, negyven évvel [ezelőtt]… A nagyobbik fiúnak adták a poharat, és vele maradtak [a szülők]. De elcserélődött… [a szokás]'.

Amint azt több példa is tanúsítja, esetenként a gábor romák között és a nem aranyosi cărhar közösségekben is előfordul, hogy a szülők nem a legidősebb fiúknak adják presztízstárgyukat – például akkor, ha kisebbik fiúk *„maj puterdo"* ‘nyitottabb': jóval okosabb és élelmesebb, az idősebb viszont *„dilo"* ‘bolond' vagy súlyos beteg, vagyis valószínűleg alkalmatlan arra, hogy az értékes darabot hosszabb távon megőrizze saját tulajdonaként. Esetenként ugyanezzel a következménnyel jár a szülők és a fiúgyermek közötti kapcsolat látványos megromlása is. Ezzel összhangban mindkét roma csoportban megfigyelhető a *„boldimo"* (szó szerint ‘fordítás') genderizált gyakorlata, amelynek jelentése a legpontosabban a kárpótlás fogalmával adható vissza. A rendszerint készpénz formáját öltő *„boldimót"* mindkét csoportban az egyik fivér fizeti ki saját fivérének. A gábor romák között akkor adják azt át, ha a fivérek egyike – például a fent említett okok valamelyike miatt – nem a születési sorrend alapján neki járó értékű poharat vagy fedeles kupát örökli, hanem apja egy szerényebb értékű presztízstárgyát. Az őt megilletőnél értékesebb darabot öröklő fivér kárpótlással tartozik előbb említett, idősebb fivérének,

segítséget vesznek igénybe, legalábbis annak kiderítése érdekében, hogy a gyermektelenség kinek róható fel, és van-e esély a későbbi gyermekvállalásra. Ha valamelyik félről bebizonyosodik, hogy egyáltalán nem lehet gyermeke, a házasságot rendszerint felbontják. Amint arra már utaltam, cărhar ismerőseim között – szemben a gáborokkal – az, ha a fiatal párnak kizárólag lányai születtek, önmagában nem szolgáltatott elegendő okot a válásra.

amelynek kifizetése általánosan elvárt morális kötelesség. *„Boldimo”* átadására esetenként akkor is sor kerül a gáborok között, ha az apának több fia van, de csak egy presztízstárggyal rendelkezik – ilyenkor az örökösök egy része (szimbolikus összegű) kárpótlást fizet fivérének/fivéreinek. Ez utóbbi gyakorlat ritka, azt beszélgetőtársaim a fivérek közötti harmonikus viszony kifejezését és újratermelését szolgáló, önként vállalt gesztusként definiálták. Tapasztalataim amellett érvelnek, hogy a cărhar roma csoportban jóval gyakrabban kerül sor *„boldimo”* kifizetésére, ami intenzívebben ellenőrzött és a fent említett mindkét esetben (!) általánosan elvárt morális kötelezettség. Vagyis nemcsak akkor adnak kárpótlást, ha a fivérek egyike nem a születési sorrendben őt megillető ezüsttárgyat örökli, hanem akkor is, ha az öröklés rendje nem sérül ugyan, ám az apának több fia van, mint presztízstárgya (*„boldel o maj baro le cinehkă”* ‘*boldimót* ad a nagyobbik [fivér] a kisebbiknek’). A kárpótlás összege a fivérek közötti megállapodás függvénye. Számos cărhar ismerősöm azt tekintette ideálisnak, ha a *„boldimo”* eléri vagy legalább megközelíti az apa által hátrahagyott ezüsttárgy értékének felét.

8.3.3.3. Presztízstárgyak és házasságpolitika: „A presztízstárgy után jár a hozomány”, „Mi a lányokat a poharak után adjuk férjhez’”

A két roma csoport közötti, presztízstárgyhasználattal kapcsolatos legmarkánsabb különbség kétségtelenül a gyerekházasságra épülő házasságpolitikához kapcsolódik. Akárcsak a gábor, úgy a cărhar roma csoportban is általánosan elterjedt a patrilokális, endogám gyerekházasság gyakorlata, vagyis a leendő férjet vagy feleséget a saját roma csoportjuk tagjai közül választják ki, és a párválasztást, valamint az eljegyzést és a házasságkötést nem elsősorban a fiatalok, hanem szüleik és nagyszüleik szervezik meg, felügyelik és irányítják. (Lásd a *22–24. kép*eket.) A házasságkötéssel párhuzamosan a fiatalok szülei között mindkét csoportban apatársi szövetség jön létre, amely hangsúlyos szimbolikus küzdőtere, illetve eszköze a cărharokra és a gáborokra egyaránt jellemző *politikának*: a házasság előtt álló gyermekekkel rendelkező szülők jelentős része a párválasztás során elsősorban azt tartja szem előtt, hogy a *politikában* minél eredményesebb férfivel köthessen apatársi szövetséget, ily módon növelve önmaga és családja presztízsét. A potenciális apatársak birtokában lévő, értékes presztízstárgyak mindkét csoportban a gazdasági és társadalmi sikeresség fontos markerei, illetve bizonyítékai, és jelentős mértékben hozzájárulnak a tulajdonosaikhoz társított (házasság)*politikai* vonzerő kialakulásához.

Amíg azonban a presztízstárgygazdaság és a házasságpolitika kapcsolata a gábor romák esetében lényegében kimerül az előbb említett összefüggésben, addig a cărhar roma csoportban jóval intenzívebb és szerteágazóbb. Elöljáróban érdemes megjegyezni, hogy a házasságkötés során gazdát cserélő, a hozomány részét képező pénzajándék a cărhar és a gábor romák között egyaránt a lány szüleitől áramlik a fiú szülei felé, vagyis mindkét esetben a *„fiúért fizetnek”*, szemben a roma cso-

*22–24. kép*ek A 2011 szeptemberében megrendezett cărhar roma esküvők egyike.
(Fotó: Berta Péter; 2011)

portok döntő többségével, ahol ez épp fordítva történik: a leendő férj szülei menyasszonyváltságot adnak a leendő feleség szüleinek, tehát a *„lányt fizetik meg”*.

A cărharok a házasságkötés két típusát különböztetik meg: a *„skimbo”* (román *„schimb”* ‘csere’), illetve a *„separat”* (román *„separat”* ‘különálló’) / *„partikular”* (román *„particular”* ‘magán, különálló’) névvel jelölt házasságot.

8.3.3.3.1. Házasságtípusok 1.: A menycsere

A *„skimbo”* házasságok esetben az egymással apatársi szövetséget létesítő szülők lányt cserélnek, vagyis *„adnak is és kapnak is menyet”* (innen e típus elnevezése). A hozomány *(„zestre”)* ilyenkor kizárólag a lányokkal adott ruhaneműkre korlátozódik, pénz viszont nem cserél gazdát, és az apatársak presztízstárgyai jelenlegi tartózkodási helyükön – azaz tulajdonosaiknál – maradnak. Beszélgetőtársaim véleménye a *„skimbo”* házasságok megítélése kapcsán megoszlott. Egyesek amellett érveltek, hogy e házasságtípus az alacsony gazdasági státus markere, mivel a *„skimbót”* többnyire azok részesítik előnyben, akik szerény jövedelemmel rendelkeznek és nem képesek a hozomány részét képező jelentős pénzösszeg előteremtésére (lásd később). Mások szerint viszont a *„skimbo”* előnyös azért, mert a szülők ily módon részleges ellenőrzést gyakorolhatnak afelett, hogy mi történik lányukkal férje családjában – az őt ért esetleges atrocitásokért ugyanis közvetlenül és azonnal saját menyükön „vehetnek elégtételt”. Megjegyzendő, hogy azon családok között, amelyek társadalmi és gazdasági helyzete számottevő mértékben különbözik, a *„skimbo”* típusú házasság ritka jelenség.

8.3.3.3.2. Házasságtípusok 2.: A *„separat”* vagy *„partikular”* házasság

A *„separat”* vagy *„partikular”* házasságok közös vonása, hogy esetükben egyetlen házasságkötésre kerül sor, a lány szülei pedig hozományt *(„zestre”)* adnak gyermekükkel, amely egy megegyezés szerinti pénzösszeget, valamint személyes használatra szánt ruhaneműket foglal magában. (A továbbiakban e szakaszban az egyszerűség kedvéért a *„zestre”* kifejezést a hozomány részét képező pénzösszeg szinonimájaként használom.) A *„zestre”* nagysága széles skálán mozoghat, annak átadására esetenként egyáltalán nem kerül sor. Az általam figyelemmel kísért házasságkötések és cărhar beszélgetőtársaim kommentárjai amellett érvelnek, hogy az egymilliárd régi lejt[15] elérő *„zestre”* már nagy összegű, tiszteletet parancsoló pénzajándéknak számít. (A *„zestre”* esetenként ennek többszörösére is rúghat.) Azt rendszerint jóval az esküvő után adják át, gyakran csak akkor, ha a fiatal párnak már megszületett első gyermeke, aminek köszönhetően a házasság és az apa-

[15] 1 milliárd régi lej, vagyis 100.000 új lej 2012. 09. 29-én az RNB árfolyamai alapján 6.282.985, forintot ért. A gáborokhoz hasonlóan a cărharok is előszeretettel számolják ezeket az összegeket régi lejben.

társi szövetség stabilizálódik *(„stabilizime”)*, vagyis felbomlásuk esélye jelentős mértékben csökken.

Az ilyenkor gazdát cserélő pénzajándék összegének meghatározása olyan alkufolyamat, amelyben az egyik legfontosabb tényező a leendő apatársak és családjaik *politikai* sikeressége, különös tekintettel a presztízstárgyak értékére. A *„zestre”* nagyságát mindenekelőtt ahhoz igazodva állapítják meg, hogy mennyire értékes a leendő férj apjának azon presztízstárgya, amelyet házasságra lépő fia tőle örököl majd. Másként fogalmazva: minél értékesebb presztízstárgya(ka)t örököl a férj, apja annál nagyobb összegű *„zestrét”* kérhet leendő apatársától, vagyis menye apjától.[16] Pontosan mutatják ezt az alábbi, cărhar beszélgetőtársaim által gyakran említett szófordulatok: *„Pal e avere źal e zestre”* ‘A presztízstárgy után jár a hozomány’, vagyis az utóbbi összegét elsősorban az előbbinek tulajdonított érték alapján állapítják meg; *„Amen meritisarah ol śeje pale taxtaja”* ‘Mi a lányokat a poharak után adjuk férjhez’; *„Me dav ŕomehte muŕi śej pal’o taxtaj”* ‘Én a lányomat a pohár után adom férjhez’ stb. A számos hasonló tartalmú, hosszabb kommentár közül csak néhányat idézve:

E zestre źal pal’ o taxtaj. Pal’ o taxtaj. Sar sîn o taxtaj laśo. Dakă na-j de valore taxtaj, kade maj cîŕŕa. Maj cîŕŕa. Po panź šăla milioni, trin šăla, štar šăla milioni. Sar sîn vi a manuš the vi o taxtaj. (‘A *zestre* a *taxtaj* után megy [ahhoz igazodik]. A *taxtaj* után. Amennyire jó [értékes] a pohár. Hogyha nem túlságosan értékes, akkor kisebb [a *zestre* összege]. Kisebb. Ötszáz millió [régi lej], háromszáz millió [régi lej], négyszáz millió [régi lej]. Ahogyan van [amilyen sikeres a *politikában*] az ember [a leendő férj apja] és [amilyen értékes] a pohár [amelyet a leendő férj örököl majd]’.) (2012/11/25)

Mangăl o manuš zestre pala pehki avere. Kaj sîn le kodole šavesa. Dakă sîn leh taxtaj laśo, baro, vi e zestre maj bari-j! Dakă sîn le maj cinoŕŕo, e zestre maj cinoŕŕî. (‘Az ember a presztízstárgya után [annak értéke szerint] kéri a *zestrét*. Ahogy van [a presztízstárgya] annak a fiúnak [amilyen presztízstárgyat örököl majd apjától]. Hogyha jó *taxtaja* van, nagy, akkor a *zestre* is nagyobb! De ha kisebb a presztízstárgya, a *zestre* is kisebb [összegű]’.) (2012/06/21)

E zestre delpe pale…, sar sîn o taxtaj. (…) E zestre delpe pale sar sîn le avere, sar sîn de barvalo. (‘A *zestrét* azután adják…, ahogyan van [amilyen értékes] a *taxtaj*. /…/ A *zestrét* az alapján adják [a leendő meny szülei], amilyen presztízstárgya van [a leendő férj apjának], amilyen gazdag [az utóbbi]’.) (2012/06/21)

Dakă man sîn ma ekh taxtaj laśo, źanav te mangav zestre maj but. The muŕo taxtaj źungalo-j the źanen ol ŕoma kaj źungalo, či źanav… (‘Ha van egy jó

[16] A férj apja természetesen egynél több ezüsttárgyat is örökül hagyhat fiának.

taxtajom, nagyobb összegű *zestrét* tudok kérni. De ha a *taxtajom* rossz [kevésbé értékes], és tudja mindenki, hogy rossz, akkor nem tudok... [nagy összegű hozományra szert tenni]') (2011/06/23)

A leendő férj örökségét képező presztízstárgy(ak) értéke mellett más tényezők is hatást gyakorolhatnak a *„zestre"* összegével kapcsolatos alkura. Mivel a házasságpolitika a cărhar romák között is a társadalmi mobilitás egyik hangsúlyos eszköze, illetve szimbolikus küzdőtere, az alacsonyabb presztízsű, ám vagyonos férfiak gyakran a *„zestre"* összegének növelésével – riválisaik túllicitálásával – igyekeznek elérni azt, hogy egy sokak által vonzónak tartott családfő végül őket válassza a számos, egymással versengő apatársjelölt közül. Az olyan, hasonló társadalmi és gazdasági helyzetű férfiak esetében, akiket a horizontális társadalmi közelség valamely formája – rokonság, szoros barátság stb. – kapcsol össze, az apatársi szövetség megkötése gyakran a szolidaritás és a bizalom kifejezésére és újratermelésére szolgál. A *„zestre"* ilyenkor veszíthet *politikai* jelentőségéből, ami elsősorban abban nyilvánul meg, hogy a felek egymás pénzügyi lehetőségeit hangsúlyosabban figyelembe véve hoznak döntést annak összegéről, vagy az ezzel kapcsolatos alkut az esküvő utánra halasztják. Akárcsak a gábor roma csoportban, úgy a cărharok között is akadnak olyan fiús apák, akik a *„zestrére"* elsősorban alkalmi jövedelemforrásként tekintenek, és az sem ritka, hogy a potenciális apatárs kiválasztását a *politikai* pártfogókeresés kényszere motiválja.

Amint arra már utaltam, számos olyan cărhar család akad, amelyben nem található presztízstárgy. E családok többségét jómódú beszélgetőtársaim *„čoŕŕóként"*, azaz 'szegényként, alacsony gazdasági és társadalmi státusúként' jellemezték, és igyekeztek elkerülni azt, hogy apatársi szövetséget létesítsenek velük. A presztízstárgy nélküli férfiak egy része azonban maga is tehetős és apai ági felmenői generációkon át rendelkeztek pohárral és/vagy fedeles kupával. Többségüknek ma azért nincs presztízstárgya, mert az apjuk által birtokolt darabot fivérük örökölte, nekik pedig – bár jelentős vásárlóerővel és *politikai* ambícióval bírnak – még nem adódott lehetőségük arra, hogy poharat vagy fedeles kupát vásároljanak. *A „zestre"* összegéről folyó egyezkedésre a presztízstárggyal nem rendelkező férfiak esetében is a *politikai* teljesítmény, illetve az egyéni ambíció mértéke gyakorolja a legnagyobb hatást. Az ilyenkor gazdát cserélő *„zestrék"* azonban, amint azt a fent említett kommentárok is jelezték, rendszerint jóval szerényebbek azoknál a pénzösszegeknél, amelyekre az értékes presztízstárggyal rendelkező fiús apák igényt tarthatnak.

Beszélgetőtársaim a *„separat"/„partikular"* házasságtípus előnyeként azt említették, hogy az a lányos apa számára lehetőséget kínál a vagyonreprezentációra (a nagy összegű *„zestre"* kifizetése révén) és a felfelé irányuló státusmobilitásra, valamint azt, hogy ilyenkor mindkét apatársnak több alkalma nyílik kapcsolati tőkéjének gyarapítására, hiszen több családdal létesíthet apatársi szövetséget, mint a menycsere esetében.

8.3.3.3.3. A presztízstárgy mint a lányt adó apatársnak ideiglenesen átadott biztosíték

Érdemes elkülöníteni a *„separat”* vagy *„partikular”* házasságok két típusát. Az egyiket azok a házasságok alkotják, amikor a férj apja nem rendelkezik presztízstárggyal, vagy ha mégis, az a házasságkötés után is saját felügyelete alatt marad, vagyis a mennyel átadott *„zestréért”* cserébe ő semmit nem kínál fel garancia vagy biztosíték gyanánt. Az apatársi szövetséggel kapcsolatos megállapodás során ilyenkor *„aśel numa (and)e vorba”* ‘csak az adott szó marad [garanciaként]’. A *„separat”* vagy *„partikular”* házasságok másik típusához azok az esetek tartoznak, amikor a fiú apja saját presztízstárgyát – vagy presztízstárgyai egyikét – a házasságkötéssel egy időben átadja új apatársának ideiglenes megőrzésre. A meny szülei által felügyelt tárgyra cărhar beszélgetőtársaim az *„amaneto”* (román *„amanet”* ‘zálog’), valamint a *„garancije”* (román *„garanţie”* ‘biztosíték’) kifejezésekkel utaltak. A megőrzés idejének hosszúsága az apatársak közötti megállapodás függvénye: a presztízstárgy visszaadására általában az első gyermek vagy fiúgyermek megszületése után kerül sor, de akadnak olyan esetek is, amikor az apatársak – függetlenül a családalapítástól – egy konkrét időintervallumban (2 vagy 3 évben stb.) határozzák meg az ideiglenes felügyelet időtartamát. Ha a leendő férj több presztízstárgyat is örököl apjától, nemcsak az időtartamról kell megállapodniuk, hanem arról is, hogy az említett darabok közül melyik kerüljön a leendő feleség apjához. Ez utóbbi gyakran konkrét javaslatot is megfogalmaz erre vonatkozóan, amelyet leendő apatársa elfogadhat (a bizalom/tisztelet/társadalmi közelség stb. jeleként), de el is utasíthat, egy másik, kevésbé értékes tárgyat ajánlva fel garanciaként a sajátjai közül.[17] Megjegyzendő, hogy a presztízstárgy ideiglenes átadása a meny apjának nem kötelező, hanem olyan szabadon választható gyakorlat, amelynek alkalmazásáról vagy figyelmen kívül hagyásáról minden tulajdonos saját belátása szerint dönt. Több cărhar beszélgetőtársam is határozottan elutasította azt, hogy – akárcsak ideiglenesen – megváljon presztízstárgyától, többnyire azért, mert nem bízott meg teljesen leendő apatársa üzleti tisztességében, és attól tartott, hogy az apatárs a tervezettnél tovább – esetleg végleg – magánál tartja majd a garanciaként szolgáló poharat vagy fedeles kupát. (Például akkor, ha a két család között a jövőben konfliktus alakul ki, vagy – ha a kérdéses darab idővel különösen kedvessé válik számára – valamilyen mondvacsinált okra hivatkozva.) Ismeretségi körömben akadtak olyan férfiak, akik közeli családtagjaik kedvezőtlen tapasztalatai miatt óvakodtak attól, hogy presztízstárgyukat átadják apatársuknak ideiglenes megőrzésre. Például azért, mert előfordult, hogy a meny apja – a két család közötti kapcsolat házasságkötés utáni megromlása miatt, revansképpen – a tulajdonos

[17] Több beszélgetőtársam is megjegyezte, hogy minél értékesebb a pohár, amelyet garanciaként az apatárs megkap, annál nagyobb a fiú apja által iránta mutatott *„respect”* ‘tisztelet’. A hasonló gazdasági és társadalmi helyzetű férfiak között létesített azon apatársi szövetségek esetében, amikor a fiú apjának több presztízstárgya van, de csak egy fia született, a lányos apák rendszerint a legértékesebb darabra tartanak igényt (legalábbis az erről folyó alku elején).

apatárs kérése ellenére hosszú ideig nem mutatta meg neki garanciaként szolgáló poharát, ami találgatások és intenzív aggodalom forrásává vált. (A tulajdonos és családja attól tartott, hogy az apatárs esetleg időközben titokban értékesítette a tárgyat vagy kárt tett abban.) Az ideiglenes presztízstárgy-átadástól való elzárkózás rendszerint a bizalmatlanságra, a felek közötti jelentős státusaszimmetriára vagy az apatársi szövetség megkötése iránti elkötelezettség hiányára vezethető vissza. Az, hogy a pohár vagy fedeles kupa átvételét és az ideiglenes megőrzés feltételeit írásban is rögzítik-e, esetfüggő.

Kulcsfontosságú, hogy ha az apának több fia és több presztízstárgya is van, a házasságkötés során kizárólag azt a darabot kínálhatja fel és adhatja át apatársának biztosítékként, amelyet épp akkor megházasított fia örököl majd tőle. Ha az apa kevesebb presztízstárggyal rendelkezik, mint ahány fia van, azon fia után, akire poharat vagy fedeles kupát hagy örökségként, nagyobb összegű *„zestrét”* kérhet leendő apatársától, mint azon fia megházasítása során, akiről pontosan tudható, hogy nem örököl presztízstárgyat. A garanciaként szolgáló pohárral vagy fedeles kupával kapcsolatos egyezkedés kimenetele – a konkrét darab kiválasztása és az időtartam meghatározása stb. – mindenekelőtt a felek közötti társadalmi távolság mértékétől, személyes habitusuktól és viszonyuktól, valamint *politikai* ambíciójuktól függ.

Az ideiglenes presztízstárgyátadás társadalmi jelentősége cărhar beszélgetőtársaim szerint két forrásból ered.

Egyrészt e gyakorlat az apatársi szövetséget tervező családok közötti presztízsviszonyokról, a társadalmi távolságról/közelségről való egyezkedés eszköze és színtere. A biztosíték átadására vonatkozó kérés elutasítása gyakran nem válik a házasságkötés akadályává – jellemzően akkor, ha a lányt adó család a kevésbé sikeres a *politikában*, így a házasságkötés jelentős presztízshozammal kecsegtet számára, vagy ha a leendő apatársak viszonyára az intenzív társadalmi közelség a jellemző –, esetenként azonban az apatársi szövetséggel kapcsolatos egyezkedés megszakadásához vezet.

Az ideiglenes presztízstárgy-átengedés jelentősége részben abból fakad, hogy a meny apja e tárgy segítségével képes több-kevesebb hatást gyakorolni lánya új családján belüli sorsára. Megelőzheti például azt, hogy morálisan kifogásolható módon bánjanak vele, ahogyan azt is, hogy apatársa – például egy újonnan érkezett, kedvezőbb apatársi ajánlat miatt – kitalált vagy társadalmilag nem elfogadott okokra (*„motivo xoxamno”* ‘hamis indok’) hivatkozva hazaküldje lányát és felbontsa a házasságot, illetve a vele kötött apatársi szövetséget. Beszélgetőtársaim egyikét idézve: a presztízstárgy átadása a lányos apa számára annak biztosítéka, hogy a férj *„či marăl la, či del lako drom, bešel lasa (…) či lel aver ŕomnji te anel opral pre late”* ‘nem veri meg [a feleségét], nem küldi őt haza [a szüleihez], hogy vele marad majd (…) és nem hoz helyette másik feleséget magának’. A garanciaként átvett tárgy ideiglenes vagy végleges visszatartása – vagy ennek kilátásba helyezése – révén a lány szülei szükség esetén nyomást gyakorolhatnak apatársukra azért, hogy az a társas kapcsolatok és interakciók menedzselésének cărhar roma etikája szerint járjon el: tartsa be az apatársi szövetség megszervezése során tett

ígéreteit, csak társadalmilag elfogadott ok felmerülése esetén küldje haza lányukat stb.

A biztosítékul szolgáló pohár vagy fedeles kupa válás esetén is kulcsfontosságú szerepet játszhat. Mindenekelőtt az azzal kapcsolatos – nemegyszer konfliktusba torkolló – egyezkedésre gyakorolhat számottevő hatást, hogy a házasság felbomlásáért a férj vagy a feleség tehető-e felelőssé, és ezzel összhangban melyikük családját terheli kártérítési kötelezettség (kinek kell *„megfizetni a szégyent”*), illetve mekkora összeg kifizetése tekinthető morálisan elfogadottnak. Ha a válást a meny hibájának tulajdonítják – például annak, hogy orvosilag bizonyítható módon nem tud teherbe esni vagy súlyos betegségben szenved, ami a férj és családja számára csak a házasságkötés után derült ki –, apja köteles ellenszolgáltatás nélkül visszaadni a megőrzésre átvett presztízstárgyat, a férj apja pedig jogosult arra, hogy az őt ért szégyen ellentételezéseként kárpótlást kérjen (amelyet gyakran az általa visszafizetendő *„zestréből”* von le), valamint arra, hogy visszakapja azt az összeget, amelyet az esküvő megszervezésére fordított. Ha a válás a férjnek felróható okból következik be, a meny apja ugyancsak köteles visszaadni volt apatársa presztízstárgyát, ám igényt tarthat az általa korábban átadott teljes *„zestre”* visszafizetésére, továbbá arra, hogy a férj apja megtérítse az esküvővel kapcsolatos kiadásait, illetve *„megfizesse”* az őt és családját ért szégyent. Számos esetben azonban nem dönthető el egyértelműen, hogy a válás kinek a számlájára írható, vagy a bizonyítékok hitelességét valamelyik fél vitatja, így a két család közötti konfliktus elmélyül – a garanciaként szolgáló tárgy ekkor is a konfliktusmenedzselés hatékony eszköze lehet. A volt meny családja ugyanis ilyenkor gyakran a biztosítékként átvett presztízstárgy visszatartása vagy ennek kilátásba helyezése révén gyakorol nyomást a volt férj apjára azért, hogy visszakapja a *„zestrét”* és azt az összeget, amelyet az esküvő megszervezésére fordított. Nem ritka, hogy a lányos apa – élve a helyzet adta lehetőséggel – egykori apatársa poharát vagy fedeles kupáját csak egy jelentős összegű kártérítés ellenében hajlandó visszaadni. Akadt olyan cărhar beszélgetőtársam, aki szerint egyesek azzal fenyegetik meg apatársukat, hogy a felügyeletük alatt álló, garanciaként szolgáló darabot a gábor romák között értékesítik – ilyen ügyletről azonban nincs tudomásom.[18]

Ha a férj és a feleség családjai között vita alakul ki azzal kapcsolatban, hogy a válásért ki a felelős, előfordul, hogy valamelyik fél *„ŕomani krist”* hív össze, ahol a több településről érkező, befolyásos cărhar férfiak segítségével próbálnak meg mindkét család számára elfogadható, a szociabilitás cărhar roma etikájával összhangban álló konszenzusra jutni. Számos beszélgetőtársam megjegyezte azonban, hogy a *„kris”*

[18] Szemben a saját tulajdonukat képező ezüsttárgyakkal, amelyeket cărhar házigazdáim gyakran mutattak meg nekem, kifejezetten ritkán nyílt alkalmam arra, hogy a felügyeletük alatt álló, garanciaként szolgáló presztízstárgyakat megtekintsem. E jelenség nyilvánvaló oka az elővigyázatosság, vagyis az a törekvés, hogy beszélgetőtársaim megelőzzék az apatársi kapcsolatra kedvezőtlenül ható pletykák kialakulását. (Elkerüljék annak látszatát, hogy nem az elvárt gondossággal őrzik az apatárs poharát, így abban mások könnyen kárt tehetnek vagy eltulajdoníthatják azt stb.)

igazságos döntése nem sokat ér, ha a volt meny apja befolyásos személy, és kitart amellett, hogy a válást nem saját lánya idézte elő. Ilyenkor ugyanis a volt férj családja akkor is kénytelen *„megfizetni a szégyent”*, vagyis úgy tenni, mintha a történtekért magára vállalná a felelősséget, csakhogy visszakapja (voltaképpen visszavásárolja) garanciaként szolgáló presztízstárgyát, ha a volt férj múltja makulátlan.

A konfliktusmenedzselés bonyolultabb abban az esetben, ha a válásra akkor kerül sor, amikor a fiatal párnak már gyermeke is született. Cărhar ismerőseim egyetértettek abban, hogy ha a kislány az anyával marad, a garanciaként szolgáló presztízstárgy visszaszolgáltatandó, ám a férj családjától elvárható egy olyan pénzösszeg felajánlása (bankszámlán történő elhelyezése vagy közvetlen átadása), amely később az ő *„zestréjének”* a része lesz. Vagyis apja így támogatja lánya felnevelését és későbbi házasságkötését. Az arra vonatkozó vélemények azonban, hogy mi a teendő az anya által felnevelt fiúgyermek esetében, megoszlottak, és a gyakorlat is heterogén képet mutat. Néhány cărhar beszélgetőtársam amellett érvelt – és az általam figyelemmel kísért esetek egy része is azt mutatta –, hogy egyesek a korábban említett logikát alkalmazzák: a presztízstárgy visszakerül tulajdonosához, a volt meny családja pedig egy meghatározott pénzösszeget kap a korábbi férj apjától, amely a fiúgyermek felnevelésével kapcsolatos kiadások fedezésére szolgál. Mások azonban amellett foglaltak állást, hogy ha a fiú anyja szüleinél marad és az ő felügyeletük alatt nő fel, a lányos apa igényt tarthat arra, hogy az apatársa által korábban biztosítékként neki átadott presztízstárgy végleg az ő családjában maradjon, és később az általuk felnevelt fiú – apai – öröksége legyen.

Amíg az alacsonyabb presztízsű és/vagy az apatársi szövetség létrehozásában jobban érdekelt lányos apa számára elsősorban a *„zestre”* összegének növelése biztosíthatja azt, hogy sikeres legyen a potenciális apatársjelöltek közötti versenyben, addig a hasonló társadalmi helyzetű fiús szülők úgy javíthatnak alkupozíciójukon, ha nem zárkóznak el a presztízstárgyátadástól, sőt, ha több presztízstárgygyal rendelkeznek, a leendő apatárssal folytatott egyezkedés során a legértékesebb darabot ajánlják fel garanciaként. Emellett a leendő férj vagy feleség szülei kisebb-nagyobb, titokban átadott pénzajándékok révén is kísérletet tehetnek annak elősegítésére, hogy az általuk legígéretesebbnek tekintett családdal köthessenek apatársi szövetséget.

Összegezve a fentieket: a fiús apa tulajdonát képező presztízstárgy ideiglenes átadása az apatársi szövetség megkötése iránti elkötelezettség materializációja, amelynek hátterében többek között olyan motivációk állhatnak, mint a *politikai* ambíció, a bizalom vagy a társadalmi közelség (gyakran ezek valamilyen kombinációja), vagyis a presztízstárgy-átengedés voltaképpen az apatársi szövetség létrehozását szorgalmazó, ösztönző gyakorlatként értelmezhető. E stratégia hatékonysága elsősorban abból fakad, hogy a férj apja önként kínál eszközt ahhoz, hogy apatársa szükség esetén nyomást gyakoroljon rá és családjára. A presztízstárgy-átadás elutasítása rendszerint az üzleti tisztességgel kapcsolatos bizalmatlanságra vagy a leendő apatársak közötti presztízsviszonyok aszimmetrikusságára

vezethető vissza, vagyis nemegyszer maga is közvetlenül reflektál a társadalmi különbségekre.

A gábor romák között az, hogy a férj apja ideiglenesen átadja presztízstárgyát garanciaként a feleség szüleinek, ismeretlen jelenség.

8.3.3.3.4. Egy presztízstárgyátadással járó házasságkötés története

Az alábbi konfliktustörténet pontosan érzékelteti a cărhar roma presztízstárgy-gazdaság és házasságpolitika dinamikus és összetett kapcsolatát. Az eset „főszereplője" az Olt menti települések egyikén élő, kiugróan vagyonos Anton, aki több mint fél tucat értékes presztízstárgy tulajdonosa, és a 2000-es évek közepén házasította meg egyik lányunokáját. (Mivel egyetlen fia az ezredforduló után elhunyt, a házasságkötéssel kapcsolatos egyezkedés során unokája érdekeit Anton képviselte.) Anton egy ugyancsak befolyásos, szintén az Olt menti települések egyikén élő cărhar családdal kötött apatársi szövetséget. Apatársa – aki elhunyt fiának generációtársa volt – két értékes presztízstárggyal: egy fedeles kupával és egy pohárral rendelkezett. Az utóbbi darab egy kígyóbőrös, másfél literes, kívül és belül is gazdagon aranyozott *„ščobo"* pohár, amelyet számos cărhar beszélgetőtársam a értékes presztízstárgyak között tartott számon. Az apatársi szövetséggel kapcsolatos egyezkedés során abban állapodtak meg, hogy a leendő férj apja ideiglenes megőrzésre átadja említett poharát Antonnak, ami a fiatal pár első gyermekének megszületéséig marad majd a felügyelete alatt. (A megállapodást nem foglalták írásba.) Az esküvő során Anton nyilvánosan kijelentette, hogy unokája mentális és fizikai értelemben egyaránt egészséges, és ha új családjában nem viselkedik a tőle elvárható módon, és emiatt apósa esetleg hazaküldi, Anton – összhangban a társas viszonyok és interakciók cărhar roma etikájával – szó nélkül visszaadja neki a garanciaként magához vett presztízstárgyat. Az esküvőn részt vevő romák egyikét idézve: Anton apatársa

> *thodah garancije pehko taxtaj, thodah garancije kă či del lako drom... (...) Da trubul vi kodo la šasa te garantil! Vi vov garantisardah othe ko bijav ande populacije. Vov garantisardah numa ando muj! O Antono, numa ando muj. The phendah: „Romale, me garantij ande muŕi śej kaj godjaver, sastevesti, korrekto. Te na ala korrekto, te del lako drom mande, the te'l liberiu immediat dav lehko taxtaj palpale".* ('garanciaként átadta a poharát, garanciaként azért, hogy nem küldi őt [Anton unokáját] haza... /…/ De kell, hogy ő [Anton] is vállaljon garanciát a lányért! Ő [Anton] is garanciát vállalt ott az esküvő során a nyilvánosság előtt. De csak szavakkal! Anton csak szavakkal. Azt mondta: „Romák! Garantálom, hogy a lányom [unokám] okos, egészséges, korrekt. Ha nem lesz korrekt, és hazaküldi hozzám [az apósa], akkor azonnal visszaadom a poharát".) (2012/06/21)

Az esküvő megszervezéséhez, amelynek teljes költsége meghaladta a 300 millió régi lejt,[19] Anton 50 millió régi lejjel járult hozzá, emellett unokájának az esküvő folyamán 100 millió régi lejnyi, azaz körülbelül 2.500 eurónak megfelelő *„činstét”*[20] adott át.

A fiatal pár házassága azonban nem úgy alakult, ahogyan azt az érintett felek remélték. Anton unokája férje családjához költözött ugyan, ám csak rövid ideig maradt ott. Különböző okokra hivatkozva időről-időre visszaköltözött nagyapjához (egyes vélemények szerint házassága öt évéből legfeljebb fél évet élt férjével egy fedél alatt), gyermeke nem született, emellett pedig viselkedése – szótlansága, félszegsége és egyéb jelek – alapján férje és annak családja arra a következtetésre jutott, hogy Anton lányunokája olyan mentális problémákkal küzd, amelyek alkalmatlanná teszik őt a házasságra. (Csak néhányat idézve a meny viselkedését minősítő kommentárok közül: *„e šejori maj nasvali šărăhki”* ‘a lány feje beteg/nincs rendben’, *„dili”* ‘bolond’; *„na-j kompleto”* ‘nem komplett’; *„na-j normalo”* ‘nem normális’.) Ezért apósa öt év házasság után végleg hazaküldte Antonhoz lányunokáját, amellett érvelve, hogy a házasság felbontásáért kizárólag a meny a felelős, és egyúttal azt remélve, hogy mielőbb visszakaphatja korábban garanciaként átadott poharát. (Anton az említett évek során nem adott *„zestrét”* unokájával.) Anton azonban továbbra is makacsul ragaszkodott ahhoz az esküvőn tett kijelentéséhez, miszerint unokája fizikailag és mentálisan is egészséges, és azzal vádolta meg apatársát, hogy csak azért bontotta fel a házasságot, mert időközben az övénél kedvezőbb apatársi ajánlatot kapott. Saját lányunokája hazaküldését Anton nyílt sértésként, a megszégyenítésére irányuló, arcfenyegető provokációként értelmezte, ezért úgy döntött, hogy továbbra is magánál tartja apatársa poharát.

A 2010 elején bekövetkezett válást az apatársak közötti konfliktus elmélyülése követte. E konfliktus egyik epizódjának magam is szemtanúja voltam, amikor – 2011 szeptemberében, az egyik Olt menti cărhar közösségben – egy olyan esküvőn vettem részt, ahova Anton és korábbi apatársának támogatói egyaránt hivatalosak voltak. Anton – akit feleségén kívül csupán egyetlen, húszas évei elején járó fiúunokája kísért el – és volt apatársa támogatói között heves vita alakult ki azzal kapcsolatban, hogy a fent említett házasság a férj vagy Anton lányunokája hibájából bomlott-e fel, és hogy morálisan elfogadható-e Anton azon döntése, miszerint továbbra is magánál tartja a garanciaként nála hagyott poharat. (Beszélgetőtársaim döntő többsége elítélte Anton viselkedését.) Mielőtt a vita tettlegességig fajult volna, az újdonsült férj aggódó apja – a házigazda – sietve arra kért, hogy autómmal tolassak be az udvarára (ahol az étkezéshez használt asztalok álltak), és mielőbb vigyem el Antont annak a befolyásos cărhar férfinek az otthonába, akit a helyi cărhar romák *„bulibašként”* – azaz faluve-

[19] Az RNB 2005. február 14-i árfolyamait figyelembe véve 300 millió régi lej 2.033.898 forintot ért.

[20] A *„činste”* (román *„cinste”*) olyan pénzajándék, amelyet a házasságra lépő fiatalok rokonai adnak össze, és amely a fiatal pár személyes tulajdona lesz. A *„činste”* nem része a *„zestrének”*, vagyis a hozománynak. Számos cărhar beszélgetőtársam a *„činstét”* egyfajta szülői szeretetajándékként definiálta.

zetőként – tartottak számon, hogy megóvja őt a további inzultusoktól. A *„bulibaš”* házában Anton több mint három órát töltött el, mivel nem mert hazamenni mindaddig, amíg az esküvő miatt összegyűlt tömeg teljesen szét nem széledt. Attól tartott ugyanis, hogy haragosai a hazavezető úton vagy saját otthona előtt várnak majd rá azért, hogy folytassák a félbe maradt vitát, egyetlen unokáján kívül pedig akkor és ott nem számíthatott más támogatására.

Volt apatársa később többször is felkereste Antont és felszólította arra, hogy adja vissza poharát – kérése azonban süket fülekre talált. A konfliktus menedzselésébe idővel a hatóságokat is bevonta, azok azonban – feljelentése ellenére – semmit sem tettek a helyzet megoldása érdekében (részben azért, mert a garanciaként szolgáló presztízstárgy átadásáról nem született írott megállapodás). A *„romani kris”* összehívása ugyancsak alkalmatlannak tűnt a konfliktus menedzselésére, mivel Anton – bízva saját vagyonosságában és kapcsolati tőkéjében – mindvégig következetesen figyelmen kívül hagyta a viselkedését érintő kritikákat, amelyek szerint a válás az ő unokája hibájából következett be, így nincs joga magánál tartani a szóban forgó presztízstárgyat.

Ezért Anton volt apatársa úgy döntött, hogy más módon próbálja visszaszerezni poharát. Nem sokkal később újra megházasította fiát – ezúttal egy másik, ugyancsak az Olt folyó mentén található településről hozott neki menyet. Választása egy olyan jómódú családra esett, amelynek tagjai – számos cărhar beszélgetőtársam szerint – hatékony érdekérvényesítő képességgel rendelkeznek a gazdasági és társadalmi konfliktusok menedzselése során: részben kiváló nem roma (például rendőrségi) kapcsolataiknak köszönhetően, részben pedig azért, mert szükség esetén nem riadnak vissza a fizikai erő alkalmazásától vagy az azzal való fenyegetéstől sem. Az említett család vezetőjének, a negyvenes évei elején járó Kalónak két lánya született. Apjától összesen négy *„ščobo”* poharat örökölt, amelyek közül három értékes darabnak számít roma csoportjukban, a negyedik tárgy azonban – mivel 1887-ben készült, anyagának ezüsttartalma pedig relatíve alacsony, amit a felületén látható barnás-zöldes elszíneződések sora is jelez – szerény értéket képvisel. Kalo apja e poharak közül kettőt saját apjától örökölt, egyet *„zestre”* gyanánt kapott apósától házasságkötése során (feleségének ugyanis nem volt fivére), egyet pedig a gábor romáktól vásárolt. Ez utóbbi *„ščobo”* poharat az 1980-as évek közepén vette meg egy Maros megyei településen élő gábor családtól. (A rajtuk látható dátumok alapján e darabok közül kettő a 17. század elején készült. Az egyik tárgy az 1600-as évek elején aktív Georgius Renner nagyszebeni ötvösmester munkája /mesterjegyét lásd Kőszeghy 1936: 246/.) Kalónak tehát nem született fiúgyermeke, így arra kényszerült, hogy *„źamutrót”*, azaz vőt hozzon otthonába – meg nem született fia helyett, nagyobbik lánya férjeként –, aki örökli majd házát és presztízstárgyait. (E házasságkötés során Kalo nem ígért és nem is adott *„zestrét”* lányával, tekintettel arra, hogy halála után minden vagyona vejére és lányára száll.) A kérdéses vőnek ez a második házassága. Először ugyancsak egy olyan cărhar férfi családjába került vőnek, akinek két lánya született, és hozzá is költözött a saját apai öröksé-

gét képező pohárral együtt.[21] E házassága azonban – az akkori apósa és közte kialakult konfliktusok miatt – idővel megromlott. Végül annak ellenére, hogy első feleségétől egy – a fejezet írása idején 9 éves – fia is született, 2009-ben elvált, és Kalóékhoz költözött vőnek. Poharát azonban – fia felnevelésének költségeit ellentételezendő, apai örökségként – volt felesége családjában hagyta.

Anton korábbi apatársának egyetlen fia és Kalo kisebbik lánya 2010 májusában házasodtak össze, azóta egy fiúk született, kapcsolatuk harmonikus, *„jól megértik egymást”*.[22] Az apatársi szövetségről zajló egyezkedés során Anton volt apatársa értékes fedeles kupáját adta oda Kalónak garanciaként, és abban állapodtak meg, hogy azt Kalo csak akkor szolgáltatja vissza neki, amikor megszületik a fiatal pár első fiúgyermeke. (Az esküvő során – Antonhoz hasonlóan – Kalo is nyilvánosan kijelentette, hogy ha lánya nem bizonyul *„godjaver”*-nek /‘okosnak’/ vagy *„sastevesti”*-nek /‘egészségesnek’/, és apósa emiatt hazaküldi, ő *„tíz percen belül”* visszaadja neki a biztosítékul szolgáló fedeles kupát.) Habár Kalo akár 2 milliárd régi lejnyi *„zestrét”* is hajlandó lett volna kifizetni új apatársának, az utóbbi azt ajánlotta neki, hogy a következő 2–3 év során Kalo csak annyi *„zestrét”* adjon, amennyit ő maga szeretne. Az apatársi szövetség és a házasság megkötésének feltételéül szabta azonban, hogy Kalo szerezze vissza poharát Antontól, amelyet – fedeles kupájához hasonlóan – egyetlen fia, vagyis Kalo veje örököl majd. E megállapodás értelmében az említett tárgy visszaszerzésének költségei kizárólag Kalót terhelik. Kalót idézve:

> *Vov akana so phendah? „De sode kameh tu, zestre, či maj interesil ma e zestre. De sode kameh tu... duj-trin bărš, sode kameh tu. Da sîn ma ekh pretencia: te an kala muŕo taxtaj kathar o Antono. Či interesil ma sode kostil, numa te an kala muŕo taxtaj.”* (‘Ő [Kalo apatársa] most mit mondott? „Adj annyi *zestrét*, amennyit akarsz, nem érdekel engem a *zestre*. Adj annyit, amennyit te akarsz... két-három év alatt, amennyit akarsz. De van egy feltételem: az, hogy hozd el a poharamat Antontól. Nem érdekel, hogy mennyibe kerül, csak hozd el onnan a poharat’”.) (2011/08/22)

Mivel más megoldás nem kínálkozott a konfliktus rendezésére, legutóbbi beszélgetésünk idején – 2012 nyarán – Kalo és apatársa *„ŕomani kris”* összehívását tervezte azért, hogy ott állapodjanak meg arról, hogy Anton pontosan mekkora összeget kér a garanciaként szolgáló pohár visszaszolgáltatásáért – függetlenül attól, hogy Kalóék továbbra is úgy gondolják: Antonnak morális kötelessége lenne, hogy ellenszolgáltatás nélkül, azonnal visszaadja azt. Több beszélgetőtársam szerint a

[21] Azt, hogy ilyen fiatalon megkapta az apai örökségét képező poharat, az magyarázza, hogy házasságkötésével egy időben végleg elköltözött a szülői házból. (A kérdéses darab egy címerrel és aranyozott szájperemmel díszített, valamivel több mint másfél literes, *„ščobo”* pohár.) Fivére, aki apjától ugyancsak örököl majd egy presztízstárgyat, ma is szüleikkel él egy háztartásban.

[22] Az esküvő során Kalo 3.000 euró *„činstét”* adott át lányának.

pohár visszaadására eddig *„vaš o xoli”* (az Antont ért szégyen és az emiatt érzett ‘harag miatt’) nem került sor, illetve azért, mert Anton még mindig bízik abban, hogy hamarosan képes lesz kieszközölni volt veje új házasságának felbontását, és elérni azt, hogy lányunokáját volt férje *„visszavegye”*, vagyis korábban felbontott házasságuk folytatódjon. (Ha bebizonyosodna, hogy Anton unokája egészséges, a szociabilitás cărhar roma etikája szerint volt apatársának morális kötelessége lenne visszafogadni őt.) 2012 nyarán Kalo 40.000 eurót ajánlott azért, hogy megfizesse a válás miatt Antont ért szégyent és visszaszerezze tőle új apatársa garanciaként szolgáló poharát. Anton azonban elutasította ajánlatát, és továbbra is amellett érvel, hogy unokája mentális és fizikai állapota kifogástalan, ezért házasságának folytatódnia kell. A vélemények közeledése tehát még várat magára.

9. Interetnikus (gábor roma – cărhar roma) presztízstárgy-kereskedelem

Habár a legtöbb adásvétel a két roma csoporton belül történik, a presztízstárgy-esztétikák hasonlósága miatt a cărharok gyakran próbálnak megvásárolni olyan gábor poharakat és fedeles kupákat, amelyek anyagi tulajdonságai elnyerik tetszésüket – mégpedig épp olyan jelentős összegekért, mint amilyenekért azok a gáborok között gazdát cserélnek. Ugyancsak gyakori jelenség, hogy a gáborok cărhar hitelezőktől vesznek fel nagyobb összegű kölcsönt, elzálogosítva náluk poharaikat vagy fedeles kupáikat. A gáborok azonban csak rendkívül ritkán vásárolnak cărhar ezüsttárgyakat, és terepmunkám során egyetlen olyan esetről sem szereztem tudomást, amikor a cărhar tulajdonosok valamelyike poharát vagy fedeles kupáját egy jómódú gábor férfinél helyezte volna zálogba. A presztízstárgyak áramlása tehát a két roma csoport között kétirányú, ám korántsem kiegyenlített.

Az interetnikus kereskedelem létezésére utaló legkorábbi adataim a 20. század közepéről származnak. A gábor és a cărhar romák szóbeli emlékezetén alapuló jelenlegi ismereteim szerint ekkortól e fejezet lezárásáig 28 gábor ezüsttárgy (24 pohár és 4 fedeles kupa) került a cărharokhoz. 25 darabot (22 poharat és 3 fedeles kupát) a cărhar romák megvásároltak, három alkalommal (2 pohár és 1 fedeles kupa esetében) pedig az ezüsttárgyakat zálogba helyezték náluk egy-egy hitelügylet során, de később a gáborok kiváltották azokat.[1] Azon gábor presztízstárgyak száma, amelyek az utóbbi évtizedekben cărhar romákhoz vándoroltak, valószínűleg jóval magasabb az általam említettnél. Ezzel szemben csupán 4 olyan cărhar ezüsttárgyról – 3 pohárról és 1 fedeles kupáról – szereztem tudomást, amelyek a 20. század közepétől máig gábor roma tulajdonba kerültek.

Itt csupán néhányat említek az utóbbi évtizedek interetnikus tranzakciói közül, figyelmen kívül hagyva azt a több tucat kudarcba fulladt vagy félbe maradt kísérletet, amikor gábor tulajdonosok cărhar romáknak próbálták meg értékesíteni vagy náluk igyekeztek elzálogosítani presztízstárgyaikat.

(a) 1986-ban például az Olt menti települések egyikén élő Himi vásárolt meg egy 1 literes *„ščobo”* poharat annak Marosvásárhely mellett élő, gábor roma tulajdonosától 500.000 régi lejért. Ez a vételár 1986-ban az egész évre vetített, bruttó havi romániai átlagkereset 150,7-szeresével ért fel. Az adott év napi árfolyamainak átlagát figyelembe véve 500.000 régi lej 30.958 amerikai dollárnak, illetve körülbelül 1.411.000 forintnak felelt meg. 1986-ban Magyarországon a teljes munkaidőben foglalkoztatottak bruttó havi átlagkeresete 6.435 forint volt, az 1.410.000

[1] Nagyon is helytálló tehát az a gábor beszélgetőtársaimtól gyakran hallott megjegyzés, miszerint a cărharoknál elzálogosított presztízstárgyak döntő többsége *„örökre ott marad az Olt mentén”*, vagyis csak rendkívül ritkán adódik alkalom azok kiváltására. E szófordulat esetében az Olt folyó a cărhar roma csoport szinonimája.

forintos vételár ennek az összegnek a 219,2-szeresére rúgott. (Egy új Lada 1200S személygépkocsiért 1986-ban megközelítőleg 140.000 forintot kellett kifizetni.)

(b) 2006 tavaszán egy ötvenes évei elején járó gábor férfi értékesítette apjától örökölt, nagyméretű – több literes –, díszítmények nélküli poharát egy cărhar vásárlónak 200.000 amerikai dollárért, azt remélve, hogy a vételárat saját készpénztartalékával kiegészítve majd megvásárolhat egy másik, ennél értékesebb gábor poharat, végül azonban alulmaradt a potenciális vásárlók közötti rivalizálás során. A 2006. március 1-i RNB-árfolyamokat alapul véve a 200.000 dollár 585.620 új lejnek, illetve 42.500.907 forintnak felelt meg, és a márciusi romániai bruttó átlagkereset 531,8-szorosával ért fel. (Lásd a 12. fejezetet.)

(c) 2006 végén egy Maros megyei gábor férfi – roma ismerőseim hatalmas meglepetésére – kiváltott egy kiugróan értékes fedeles kupát, amelyet egy hitelügylet során zálogosítottak el egy Szeben mellett élő cărhar családfőnél az 1990-es évek közepén. A kérdéses darab „hazahozataláért" 40.000 eurót fizetett. (Lásd a 13. fejezetet.) A 2006. december 29-i RNB-árfolyamokat alapul véve a 40.000 euró 135.928 új román lejt, illetve 10.076.204 forintot ért. Ez az összeg a 2006. decemberi romániai bruttó átlagkereset 92-szeresének felelt meg.

(d) Egy negyvenes évei elején járó, Szeben megyei cărhar férfi 2007-ben vásárolt meg egy gondosan tűzaranyozott, körülbelül nyolc deciliteres, talpas poharat annak eladósodott gábor roma tulajdonosától – hasonlóképpen 40.000 euróért, vagyis – a 2007. június 29-i MNB-árfolyamokat figyelembe véve – 9.836.000 forintért. (A kérdéses pohár fenekén két, a 17. században aktív, brassói ötvös mesterjegye látható.)

(e) 2012 nyarán egy közel másfél literes, csupán aranyozott szájperemmel díszített, *„ščobo"* pohár került az egyik Szeben megyében élő, vagyonos cărhar vásárló birtokába 120.000 új román lejért. (A 2012. július 31-i MNB-árfolyamokat figyelembe véve ez az összeg 7.328.400 forinttal ért fel.) A kérdéses tárgyat gábor roma tulajdonosa egy olyan gábor hitelezőnél zálogosította el évekkel korábban, aki a román-magyar határ melletti nagyvárosok egyikében él. Mivel a tulajdonos a kamatokat nem törlesztette, nyilvánvalóvá téve, hogy a pohár kiváltására nincs lehetősége, a hitelező úgy döntött, hogy önmaga – felesége kíséretében, a tulajdonos tudtán kívül – értékesíti az adósságot a cărhar romák között, és megválik a zálogtárgytól. Megjegyzendő, hogy a cărhar vásárló – saját értelmezése szerint – nem az adósságot vette meg a gábor hitelezőtől, hanem a biztosítékul szolgáló poharat, vagyis amellett érvelt, hogy akkor sem köteles e poharat visszaszolgáltatni gábor tulajdonosának, ha az utóbbi képes lenne a teljes adósság visszafizetésére. (A gáboroktól cărhar romák által megvásárolt poharak közül lásd például a színes melléklet *1*., *5*., *6*., *8*., *16*. és *18. fotó*in, valamint az e fejezetbe illesztett *1–2. kép*eken látható darabokat.)

A cărharokhoz kerülő gábor presztízstárgyak többségét tulajdonosaik először elzálogosítják, és csak ezután vásárolja meg azt a cărhar hitelező. Gyakran előfordul, hogy a kölcsönvett tőkéhez hozzáadódó kamat összege éveken át anélkül növekszik, hogy a tulajdonos törleszteni tudná azt, így idővel végleg lemond a kérdéses darab kiváltásáról és sorsára hagyja anélkül, hogy szóbeli vagy írott adásvételi szerződés formájában tisztáznák a tulajdonjogi helyzetet és lezárnák a tranzakciót. (Számos

1. kép A cărhar romák által megvásárolt, korábban gábor roma tulajdonban lévő poharak egyike. (Fotó: Berta Péter; 2011)

2. kép A cărhar romák által megvásárolt, korábban gábor roma tulajdonban lévő poharak egyike. (Fotó: Berta Péter; 2011)

adós a zálogtárgyról való lemondás előtt még kísérletet tesz arra, hogy egy kisebb összeget kérjen a cărhar hitelezőtől a tulajdonjog végleges átengedéséért cserébe.) Nem egy elzálogosított pohár vagy fedeles kupa már tíz-tizenöt éve egy cărhar hitelező felügyelete alatt áll garanciaként, és bár majdnem bizonyos, hogy az adós képtelen lesz kiváltani azt, a hitelező az üzleti arcmunka részeként ma is azt állítja, hogy a kérdéses tárgy még nem az ő saját tulajdona, azt csupán elzálogosították nála, és ha visszakapja a neki járó tőkét és kamatot, visszaadja azt gábor birtokosának. Az alábbiakban bemutatott néhány hitelügylet esetében épp ez a helyzet.

(a) Az egyik alig díszített, tizennégy deciliteres *„kuštikasa taxtajt”* Maros megyei gábor roma tulajdonosa 1994-ben zálogosította el egy Olt menti településen élő cărhar családfőnél, aki akkor két pohárral rendelkezett. A tulajdonos által felvett tőke 35.000 német márka volt, amely 2.249.450 forintnak, illetve 22.287 dollárnak felelt meg. Ebből az összegből – hasonlóan a kamathoz – anyagi nehézségei miatt máig semmit sem törlesztett.

(b) Egy másik, tizenhárom deciliteres, ugyancsak *„kuštikasa”* gábor poharat Marosvásárhely mellett élő birtokosa 2004-ben zálogosított el egy Olt menti cărhar roma családfőnél, akitől 600 millió régi lej tőkét kapott kézhez. Ez az összeg – a 2004. július 15-i RNB-árfolyamokat alapul véve – 3.658.536 forinttal, valamint több mint 18.000 dollárral volt egyenlő. A tulajdonos nem sokkal később bekövetkezett halála után annak özvegye felkereste a cărhar hitelezőt, azt ajánlva neki, hogy további 900.000 régi lejért cserébe végleg lemond a tulajdonjogról és adásvételi szerződést köt vele, ám a hitelező arra hivatkozva, hogy nincs elég készpénze, elutasította az özvegy javaslatát. Döntése hátterében az a sejtés állt, hogy ha az özvegy hajlandó végleg lemondani a pohárról, akkor valószínűleg egyáltalán nincs lehetősége a kamat törlesztésére és a zálogtárgy kiváltására, így az hamarosan – további kiadás nélkül is – a saját tulajdonává válik.

(c) Egy másik, növényi-leveles motívumokkal díszített, *„kuštikasa”* pohár 1998-ban került gábor roma tulajdonosától egy Szeben megyei cărhar hitelezőhöz, aki a hitelszerződés megkötésének pillanatában három pohárral rendelkezett. A tőkeként átadott 200 millió régi lej – az 1998. július 30-i árfolyamokat figyelembe véve – 22.920 dollárt, illetve 4.938.272 forintot ért. A tőke és a kamat törlesztésére ebben az esetben sem került sor.

Terepmunkám során számos olyan kísérletnek voltam – sofőrként, valamint a gábor roma tulajdonossal baráti kapcsolatot ápoló antropológusként – szemtanúja, amikor a gábor presztízstárgy-tulajdonosok egyike hitelt akart felvenni a jómódú cărhar férfiak valamelyikétől pohara vagy fedeles kupája elzálogosításáért cserébe, vagy értékesíteni akarta azt (több cărhar férfit is felkeresve ugyanazon a napon), ám nem járt sikerrel. Az ide sorolható esetek többségében az elutasítást vagy a tárgy mérete indokolta – például egy alig négy deciliteres, kígyóbőr mintával és gazdag aranyozással díszített fedeles kupa, valamint egy öt deciliteres, két címerrel ellátott *„ščobo”* pohár esetében –, vagy pedig a kérdéses darab feltűnően világos színe és sérülésmentessége. Ez utóbbi tulajdonságokból a felkeresett cărhar házigazda arra következtetett, hogy a bemutatott tárgyak valószínűleg nemrég készülhettek valamelyik ötvösműhelyben, vagyis „új” darabok.

2012. június 15-én reggel egy 9 deciliteres *„burikato”*, azaz ‘köldökös’ pohár tulajdonosát – Pistát – kísértem el sofőrként Szeben megyei útjára, amelynek célja az említett darab értékesítése vagy elzálogosítása volt. E tárgyat szépen kivitelezett, gazdag tűzaranyozás, valamint növényi és állati motívumok sora díszítette, oldalán két ló és egy oroszlán részletesen kidolgozott alakja látható. (Lásd a *3. kép*et.) Apjától örökölt poharát Pista anyagi nehézségei – saját fia adósságai és háza közelgő banki elárverezése – miatt próbálta meg értékesíteni.

Az elmúlt néhány évben Pista többször kísérletet tett e tárgy cărharok közötti áruba bocsátására. Az egyik alkalommal épp akkor kereste fel a közismert, aranyosi cărhar presztízstárgybrókerek egyikét, amikor én is Aranyoson tartózkodtam. Habár az említett bróker több Szeben megyei településen élő, jómódú cărhar romához is elvitte Pistát, végül nem jártak sikerrel – mindenekelőtt a tárgy formájához társított szerény érték, a vonzóként definiáltnál jóval kisebb méret és a pohár oldalán

3. kép Pista pohara. (Fotó: Berta Péter; 2012)

látható állatok miatt (amelyekből a cărhar vendéglátók arra következtettek, hogy a kérdéses darab nem olyan öreg, mint amilyenek – például – a *„ščobo”* poharak), valamint annak köszönhetően, hogy a tárgy ezüstjét több potenciális érdeklődő is túlságosan vékonynak találta.

Pista nem tett érdemi kísérletet arra, hogy poharát saját roma csoportjában értékesítse. A tartózkodás oka egyrészt *„kovlo”* (‘lágy’) természetében, szerény érdekérvényesítő képességében (a jómód és a befolyásos pártfogók hiányában), valamint életkorában (ekkor 70 éves volt) keresendő. Pista tartott attól, hogy ha poharát a gáborok között bocsátja áruba, akkor – akár tudta és engedélye nélkül, kéretlenül – több befolyásos bróker is beleavatkozhat a tranzakcióba látszólag az ő pártját fogva, csupán azért, hogy végül jelentős összegű munkadíjat követelhessen tőle, ami számottevő mértékben csökkentené az adásvételből származó hasznot. Pista azonban azért is óvakodott attól, hogy poharát a gáborok között értékesítse, mert fivére nem sokkal a rendszerváltás után egyszer már ráfizetett arra, hogy tekintélyes támogatók nélkül vett részt eladóként egy presztízstárgyügyletben. Pista fivére 1996–1997 fordulóján adósságai miatt kényszerült azon 5,5 deciliteres, talpas poharának eladására, amelyet még apjuk vásárolt az 1970-es évek közepén egy másik gábor férfitől. Balszerencséjére azonban a kérdéses darabot az 1960-as években az egyik olyan Maros megyei gábor családhoz tartozó férfi „hozta be” a gábor roma csoportba a magyarországi műtárgypiacról, amelynek néhány tagja ma *„elsősorban a mita után* [a más gábor romáktól érkező – nemegyszer kikényszerített – pénzajándékokból] *él”*, és esetenként nem riad vissza a fizikai erőszakkal való fenyegetéstől, rendkívül ritkán pedig annak alkalmazásától sem. 1996–1997 fordulóján e család egyik befolyásos, presztízstárggyal nem rendelkező tagja nyilvánosan kijelentette, hogy nemcsak igényt tart Pista fivérének áruba bocsátott poharára, hanem elővételi joggal is rendelkezik azért, mert az említett tárgy korábban apai ági felmenőinek köszönhetően került a gábor roma csoportba. Habár nyilvánvaló volt, hogy e tény a gábor roma üzleti etika értelmében alkalmatlan arra, hogy elővásárlási jog alapjává váljon, az említett potenciális vásárlótól való félelem miatt nem akadt más jelentkező, aki nyíltan érdeklődött volna Pista fivérének pohara iránt, ezért az az ő tulajdonába került 30.000 német márkáért. Ez a vételár azonban köszönőviszonyban sem volt a vevő által a tranzakció során ténylegesen kifizetett összeggel: azon „kérése”, hogy Pista fivére és rokonai nyilvánosan az említett vételárat társítsák a tranzakcióhoz, a vásárló saját arcának védelmét célzó gyakorlat volt, amelyhez azért folyamodott, hogy minél kevesebben csúfolják ki őt a háta mögött azért, amiért *„erővel, lényegében ingyen”*, vagyis a gábor roma üzleti etikával összeegyeztethetetlen módon jutott hozzá a kérdés tárgyhoz. A pohárért a vásárló valójában csak 5.000 német márkát fizetett, ráadásul ő és legközelebbi rokonai később ugyanekkora összegű *„mita”* – a presztízstárgy-adásvételeket kísérő pénzajándék – átadására kényszerítette Pista fivérét, aki így nemhogy nyert, hanem még vesztett is a tranzakción, mivel a *„mitát”* kölcsönből finanszírozta, így az 5.000 márka után kamatot is kellett fizetnie. Pistában elevenen élt fivére balszerencsés ügyletének emléke, és tartott attól, hogy rá is hasonló

sors várhat, ha saját roma csoportjában keres vevőt/hitelezőt magának – ezért ragaszkodott ahhoz mindenáron, hogy a cărharok között értékesítse poharát. (Pista apja három poharat és egy fedeles kupát vásárolt: a Pista tulajdonát képező, illetve az említett fivére által eladott pohár mellett szert tett egy további talpas pohárra, valamint egy 3,5 deciliteres, gazdagon aranyozott fedeles kupára is. Az utóbbi két tárgyat idővel cărhar romák vették meg tőle.)

2012. június 15-én reggel 6 órára értem Pista Maros megyei házához, majd felvettük egyik sógorát, valamint egy, a szomszéd településen élő gábor férfit – Bangót – is. Az aznapi utat Pista sógora szervezte meg, aki tudta, hogy Bango egyik fia Nagyszebenben – vagyis a cărhar romákhoz közelebb – él, és ismer egy olyan jómódú cărhar férfit, aki brókerként Pista segítségére lehet pohara értékesítése/elzálogosítása során. (Bango fia egy nappal korábban telefonon értesítette az említett cărhar brókert érkezésünk várható idejéről.) Pista voltaképpen csak azután tudta meg, hogy nem Nagyszebenbe megyünk (ahogyan azt korábban nekem említette), hanem egy Szeben megyei kistelepülésre, miután már valamennyien az autóban ültünk. Utastársaim egyike sem ismerte személyesen a brókert – a lakóhelyéül szolgáló település, illetve tulajdonneve elhangzása után azonban már pontosan tudtam: az egyik (több presztízstárggyal rendelkező) cărhar ismerősömet készülünk felkeresni aznap délelőtt.

A cărhar bróker otthonába érve Pista elővette a poharat, amelyet a házigazda alaposan, hosszú percekig vizsgált: körmével megkapargatta az aranyozást, hogy vajon az ily módon eltávolítható-e, megnyomogatta a tárgy szájperemét, azt ellenőrizendő, hogy annak anyaga mennyire rugalmas stb. Pista hosszasan ecsetelte neki nehéz anyagi helyzetét – a fia játékszenvedélye miatt keletkezett adósságokat, saját háza elárverezésének veszélyét –, valamint fivére balszerencsés presztízstárgy-értékesítésének történetét, és arra kérte a brókert, hogy segítsen neki egy olyan cărhar hitelezőt találni, aki hajlandó legalább 25.000–30.000 euró tőkét kölcsönadni neki poharáért „cserébe". (Lásd a *4. kép*et.) Habár a bróker nem emelt kifogást a pohár nominális autentikusságával (Dutton 2003: 259) kapcsolatban, vagyis elismerte, hogy a tárgy nem hamisítvány *(„na-j xoxamno")*, és azt is kijelentette, hogy a szomszéd települések egyikén ismer egy olyan vagyonos cărhar férfit, aki bármikor kész a pohárvásárlásra, és az ehhez szükséges készpénztartalékkal is rendelkezik, mégis megtagadta, hogy Pistát és poharát elvigye az általa potenciális vásárlókként számon tartott cărhar férfiak valamelyikéhez. Azért, hogy Pistát ne bánta meg, csupán annyit mondott: ismerősei *„nem ilyen poharat keresnek"*, hanem kígyóbőrmintával és címerrel díszített, Pistáénál jóval nagyobb méretű *„ščobo"* poharakat. Pista azzal érvelve igyekezett meggyőzni őt, hogy *„a gáborok között már nincsenek olyan"* anyagi tulajdonságokkal rendelkező poharak, amelyeket a cărharok keresnek, ezért be kellene érniük a kevésbé ideális formájú és méretű tárgyakkal. Összhangban azzal a tapasztalattal, hogy a cărhar romák – eltekintve az aranyosiak egy részétől – a gáboroktól érkező presztízstárgyak esetében kizárólag az anyagi tulajdonságok csoportját veszik figyelembe, a felkeresett cărhar bróker egyszer sem kérdezett rá Pista poharának gábor tulajdonlástörténetére, sem pedig Pista lakóhelyére vagy arra, hogy

4. kép Pista és pohara, valamint az esettanulmányban említett cărhar roma bróker.
(Fotó: Berta Péter; 2012)

pontosan melyik apai ághoz tartozik, vagyis egyáltalán nem mutatott érdeklődést a tárgy gábor társadalmi karrierje iránt és nem is próbálta ellenőrizni azt. Később négyszemközt lezajlott beszélgetésünk során elmondta: vonakodását az magyarázta, hogy nem látott reális esélyt egy olyan *„burikato”* formájú, vékony falú pohár értékesítésére ismerősei között, amelyet több, részletesen kidolgozott állat díszít, és amely kisméretűnek számít saját roma csoportjában.

A potenciális bróker udvariasságból felírta Pista telefonszámát, és megígérte: értesíti majd, ha rátalál egy potenciális vevőre. A bróker otthonát elhagyva megálltunk egy másik településen azért, hogy Pista megmutasson sógorának egy kiugróan értékes, gazdagon aranyozott fedeles kupát, amelynek oldalán egész alakos „zenélő angyalok” láthatóak, és amelyhez egy aprólékosan kidolgozott, jó állapotú fedődísz – egy aranyozott szarvas (*„čerbo”*, román *„cerb”*) – is tartozott. A házigazda Pista kérésére rövid időre elővette és megmutatta e kupát, amelyet egy öreg étkezőasztal kulccsal zárható fiókjában tárolt, egy egyszerűbb kidolgozású, nagyméretű, címer, mesterjegy és aranyozás nélküli, nála elzálogosított *„ščobo”* pohár, valamint egy kisebb *„taxtaj”* mellett. Vendéglátónk szerint szerencsés pillanatban érkeztünk: az említett kupát most csak azért tárolja könnyen elérhető helyen, mert fiúunokája közelgő házasságkötése során e darabot akarja átadni garanciaként a leendő meny családjának. (Amint azt megjegyezte: ha betegsége miatt hosszabb kórházi ápolásra szorul, a kérdéses fedeles kupát rendszerint elássa telke valamely pontján, nehogy valaki a távollétében eltulajdonítsa azt.) Cărhar vendéglátónk – ahogyan a szomszédban lakó fivére is – egy évvel korábban már szemügyre vette Pista poharát, és – a fent említett okok miatt – nem mutatott különösebb érdeklődést iránta, ezért ők potenciális vásárlókként/hitelezőkként most szóba sem jöttek. (Lásd az *5. kép*et.)

A szomszédos településen ismét megálltunk Pista egyik cărhar ismerőse házánál, azt remélve, hogy Pista tanácsot kérhet tőle arra vonatkozóan, hogy poharával kit kereshetne fel a környéken élő, jómódú cărhar romák közül. Ismerőse azonban épp Olaszországban tartózkodott (hasonlóan számos más cărhar férfihez, elsősorban ő is kéregetésből élt), így a remélt információ nélkül indultunk tovább. Egy másik Szeben megyei faluban saját cărhar ismerőseim egyikét ejtettük útba, akit a cărharok népszerű presztízstárgybrókerként tartanak számon, ám ő ekkor még nem ért haza a közeli kisváros: Agnita pénteki piacáról. Végül ugyanezen a településen felkerestük egy idős cărhar férfi családját – azét a férfiét, aki évtizedekkel korábban megvásárolta Pista apja egyik talpas poharát. Az egykori vásárló azonban épp kórházban tartózkodott, anyagi nehézségei miatt pedig fia elzálogosította a kérdéses poharat egy másik cărhar férfinél. Amint azt az idős tulajdonos menye elmondta: egyre súlyosbodó anyagi gondjaik miatt ők már a pohár értékesítésétől sem zárkóznának el, ám amíg *„az öreg* [az idős tulajdonos] *él, ezt nem fogja hagyni”*. Így végül a késődélutáni órákban anélkül érkeztünk vissza Pista Maros megyei lakóhelyére, hogy az út bármilyen eredménnyel járt volna.

Miért adják el a gáborok presztízstárgyaik egy részét a cărharoknak, ahelyett, hogy azokat is saját roma csoportjukban értékesítenék?

5. kép Pista és az említett cărhar roma vendéglátó fivére. (Fotó: Berta Péter; 2012)

(a) Az egyik ok a gábor és a cărhar presztízstárgy-esztétika közötti különbségekben keresendő. Közelebbről abban, hogy az áruba bocsátott gábor poharak egy részének bizonyos anyagi tulajdonságai értékesebbeknek bizonyulnak a cărhar, mint a gábor roma csoportban. Az ide sorolható darabok iránt rendszerint nagyobb kereslet mutatkozik a cărharok között, ezért a gábor eladó számára kifizetődőbb, ha nem saját roma csoportjában próbálja meg értékesíteni poharát, hanem cărhar vevőt keres magának. (Csak egy példát említve: amint arra már utaltam, a cărharok jelentős része ma is nagyra becsüli és előszeretettel vásárolja meg azokat a nagyobb űrtartalmú, nemritkán több literes poharakat, amelyek iránt a gáborok már csak elenyésző érdeklődést tanúsítanak.)

(b) Annak, ha az eladó választása a cărhar romák egyikére esik, lehet egy további oka is. Ennek megértéséhez vegyük figyelembe, hogy a presztízstárgyak mindkét roma csoportban a magas társadalmi státus, a gazdasági prosperitás és az apai ági identitás materializálásának és reprezentálásának eszközei, ezért értékesítésük arcfenyegető: jelentős szimbolikus veszteséggel járó, szégyenteljes esemény a tulajdonos számára – különösen az értékesebb darabok esetében. A kényszerű áruba bocsátás gyakori következménye, hogy az eladó *politikai* riválisai – például a vásárló és közeli rokonai[7] – a társadalmi összejöveteleken nyilvánosan „felemlegetik" az adásvételt, inzultálva és ily módon kényelmetlen helyzetbe hozva a korábbi tulajdonost. (Erre akár évekkel, sőt, esetenként évtizedekkel a kérdéses ügylet után is sor kerülhet.) A gábor tulajdonosok egy része azért választ cărhar vásárlót – nemegyszer annak ellenére, hogy nem tőle érkezik a legkedvezőbb vételi ajánlat –, mert a két roma csoport közötti kapcsolat az alkalmi gazdasági együttműködésre korlátozódik, ezért az eladónak nem kell számolnia azzal, hogy a gábor társadalmi összejöveteleken lépten-nyomon beleütközik majd az új tulajdonosba, így mérsékelheti a nyilvános társas képét fenyegető, verbális inzultusok gyakoriságát. (Megjegyzendő, hogy a cărharok közötti értékesítés a gábor eladó számára ugyanúgy szégyenteljesnek minősül és ugyanakkora presztízsveszteséggel jár, mintha az ügyletre saját roma csoportjában kerülne sor – a különbség nem a szimbolikus veszteség mértékében, hanem a későbbi inzultusok gyakoriságában van.) A gábor poharak cărharokhoz áramlásának egyik oka tehát a *politikában* és az ahhoz kapcsolódó arcérzékenységben keresendő.

(c) A gábor tulajdonos számára a saját roma csoportján belüli értékesítést az is problematikussá teheti, ha őt magát befolyásos férfiként tartják számon, ám üzleti hírneve nem makulátlan. Vagyis olyan személyként ismerik, aki hajlamos saját gazdasági érdekeit az üzleti etika elé helyezni – figyelmen kívül hagyva az utóbbit. Az áruba bocsátott pohár vagy fedeles kupa iránt érdeklődő gábor férfiak egy része ilyenkor tart attól, hogy az eladó – kapcsolati tőkéjét, tekintélyét felhasználva – az adásvételt követően a nyomásgyakorlás eszközéhez folyamodik, és további pénzösszegeket követel majd kiegészítésként a vásárlótól, arra hivatkozva, hogy a vételár nem érte el a tárgy voltaképpeni piaci értékét. Az ilyen esetekben a konfliktustól és a további kiadásoktól való félelem elbizonytalanítja a potenciális gábor érdeklődők jelentős részét. A gábor poharakat és fedeles kupákat megvásároló

cărhar romákra azonban a félelem e típusa egyáltalán nem jellemző, mivel a gábor eladó a tranzakció lebonyolítását követően sem kapcsolati tőkéjével, sem a gáborok közötti befolyásával nem tud nyomást gyakorolni a cărhar vásárlóra annak érdekében, hogy vételár-kiegészítésre tegyen szert.

(d) A gábor ezüsttárgyak cărharokhoz áramlásában fontos szerepet játszik egy, a rendszerváltás óta megfigyelhető folyamat: a posztszocialista „fogyasztói forradalom" (Ngai 2003: 470), azon belül is az 1989 után megjelent posztszocialista presztízsjavak (a költséges, nyugati személygépkocsik és mikrobuszok; a legújabb típusú mobiltelefonok; a színes televíziók, az új építésű, több szobás, modern családi házak stb.), szolgáltatások és fogyasztói minták gyors elterjedése. E folyamat eredményeként a jó/normális/ideális élet és az átlagos életszínvonal gábor roma fogalma részben átalakult, ami számottevő hatást gyakorolt a gáborok – főként az 1990-es években szocializálódott fiatalok – fogyasztói értékpreferenciáira, valamint a jövedelemelosztás mintáira: *az átlagos életszínvonal kategóriájába sorolt költséges javak és szolgáltatások száma drámaian megnőtt*, és azok ma a gábor roma háztartások bevételeinek jóval nagyobb hányadát emésztik fel, mint a rendszerváltás előtti évtizedekben.

Az értékes presztízstárgyak helye az árucikkek klasszifikációs rendszerén belül 1989 után sem változott: azok továbbra is a – pozitívan értelmezett – luxus kategóriájába tartoznak, és a gábor romák ma is úgy tekintenek rájuk, mint a legköltségesebb és a legnagyobb hírnévhozammal kecsegtető javakra. Nemcsak a presztízstárgyak társadalmi definíciója maradt azonban változatlan 1989 után, hanem az a fogyasztást szervező alapelv is, miszerint az átlagos életszínvonal fogalmához társított árucikkeket *előbb kell beszerezni* a – pozitívan értelmezett – luxus kategóriájába sorolt javaknál, vagyis (például) a poharaknál és fedeles kupáknál.

A posztszocialista fogyasztói érzékenység térhódítása – beszélgetőtársaim véleménye és saját értelmezésem szerint is – jelentős hatást gyakorolt a gábor presztízstárgygazdaságra. A jó/normális/ideális élet és az átlagos életszínvonal fogalmának átalakulása: a hozzájuk társított, költséges árucikkek és szolgáltatások számának látványos gyarapodása ugyanis oda vezetett, hogy a presztízstárgy(ak)ra vágyó férfiak számára ma a korábbinál nagyobb kihívást jelent az értékesebb poharak vagy fedeles kupák megvásárlásához szükséges, gyakran dollár százezrekre rúgó összegek megspórolása. Emellett pedig a szerény jövedelemmel rendelkező vagy készpénzhiánnyal küzdő gábor tulajdonosok jelentős része hamarabb jut arra az elhatározásra, hogy presztízstárgya értékesítése révén teremtse elő a jó/normális/ideális élet és az átlagos életszínvonal új értelmezése által preferált, drága árucikkek és szolgáltatások vételárát, mint tette volna a rendszerváltás előtt. E változások eredményeként a gáborok – legalábbis a fiatalabb generációk tagjai – között a presztízstárgygazdaság társadalmi megítélése változóban van: sokak szerint annak népszerűsége és vonzereje, valamint az abban való részvétellel kapcsolatos gazdasági kockázatvállalási kedv csökkenő tendenciát mutat.

(e) Végül esetenként előfordul, hogy a gábor tulajdonos azért dönt a cărharok közötti értékesítés mellett, mert úgy véli, hogy nem lesz képes hatékonyan kép-

viselni saját üzleti érdekeit a potenciális vásárlókkal folytatott egyezkedés során. Ezért attól tart, hogy a gáborok közötti áruba bocsátás során szerényebb vételárra tehet szert annál, mint amennyit presztízstárgya ér, indokolatlanul nagy összegű munkadíjat kell majd kifizetnie a bróker(ek)nek, az ügylet lezárulása után pedig számos olyan férfi is nagy összegű, *„örömajándékként”* értelmezett pénzajándékot fog követelni tőle, akiket szíve szerint nem ajándékozna meg, ám akiket – a köztük lévő jelentős társadalmi távolság miatt – mégsem sérthet meg azzal, hogy figyelmen kívül hagyja kérésüket stb. Így a tulajdonos értékesítéstől remélt saját haszna végül a vártnál jóval kisebb lenne. (Lásd például Pista és fivére korábban említett esetét.)

Miért vásárolnak a cărharok saját roma csoportjukon kívülről érkező ezüsttárgyakat, és választásuk miért esik gyakran épp a gáborok poharaira és fedeles kupáira ahelyett, hogy a műtárgypiacról szereznék be a számukra vonzó darabokat, jóval olcsóbban annál, mint amennyiért a gáborok hajlandóak megválni azoktól?

Mindenekelőtt azért, mert a cărharok között – bár roma csoportjukban ma jóval több ezüsttárgy található, mint a gáborokéban – kifejezetten ritkán bocsátanak áruba poharakat és fedeles kupákat,[2] a saját csoportjukon belüli kereslet pedig jóval intenzívebb annál, mint amit a presztízstárgygazdaságukra jellemző kínálat ki tud elégíteni. Így azon *politikai* ambícióval rendelkező férfiak egy része, akik pénzüket ezüsttárgyakba szeretnék fektetni, a saját roma csoportján túli alternatív piacok igénybe vételére kényszerül. A cărharok által kedvelt anyagi tulajdonságokkal rendelkező tárgyak azonban a műtárgypiacon is korlátozott forrást képeznek, vagyis csak elvétve beszerezhetőek. (Ráadásul tapasztalataim azt mutatják, hogy a cărhar romák ritkábban tudnak kapcsolatba lépni a műtárgypiac különböző résztvevőivel /aukciósházakkal, régiségkereskedőkkel, nem roma felhajtókkal stb./, mint a gáborok, akiknek erre Magyarországon is számos lehetőségük adódik.) Az ezüsttárgyakra vágyó, potenciális cărhar vásárlók egy része ezért azokkal a – szomszédságában élő – gábor tulajdonosokkal kénytelen üzletet kötni, akik poharaik és fedeles kupáik értékesítése mellett döntenek.

Az alábbiakban csak egyet említek az utóbbi évtizedekben a cărhar roma csoportban lezajlott adásvételek közül. A gazdát cserélt tárgy egy közel másfél literes, aranyozott pántlikával és címerrel *(„pažga”)* rendelkező, kígyóbőrmintával kivert, *„ščobo”* pohár volt, amelyet Szeben megyei tulajdonosa – eladósodása miatt – 1998-ban értékesített egy olyan cărhar presztízstárgybróker segítségével, akivel egy településen lakott. A kérdéses darabot az egyik Olt menti településen élő családfő vásárolta meg 300 millió régi lejért, akit az ügylet lehetősége váratlanul ért, ezért a rendelkezésre álló rövid idő alatt képtelen volt készpénzben előteremteni a kialkudott vételár egészét. (Habár több, az eladó lokális közösségéhez tartozó

[2] Az adásvételek relatív ritkasága elsősorban a presztízstárgyak iránti gyűjtőszenvedélyhez társított, megkülönböztetett – a gáborokra jellemzőnél intenzívebb – társadalmi jelentőségre vezethető vissza, valamint a nem romáktól érkező új árucikkekkel, szolgáltatásokkal és fogyasztói értékpreferenciákkal kapcsolatos tudatos fogyasztói konzervativizmusra és önmérsékletre.

férfi is érdeklődött a pohár iránt, ők végül letettek vételi szándékukról, mivel attól tartottak, hogy a térbeli közelség, a gyakori érintkezés miatt konfliktusok sora alakulhat ki az eladó és az új tulajdonos között.) A vásárló a 300 millió régi lejt részben áruval fizette ki: az eladónak átadott 2 lovat (30 millió régi lej értékben), 10 sertést (20 millió régi lej értékben), egy személygépkocsit (60 millió régi lej értékben), egy kisméretű, szerény értéket képviselő, ugyancsak *„ščobo”* formájú ezüstpoharat (50 millió régi lej értékben), valamint 140 millió régi lej készpénzt. Habár azt tervezték, hogy az eladó és a vevő is 25–25 millió régi lej *„mitát”* oszt majd ki (egyrészt az eladó által felkért brókernek, valamint a két felet támogató más romáknak /*„örömajándékként”*/), a vásárló készpénz híján végül egyetlen lej *„mitával”* sem ajándékozta meg a jelenlévőket (az eladó viszont igen). A 300 millió régi lejes vételár – az 1998. július 30-i RNB-árfolyamokat alapul véve – 34.380 dollárral, illetve 7.407.407 forinttal ért fel.

A cărharok közötti presztízstárgy-adásvételek ritkaságával és a rájuk jellemző, intenzív kereslettel magyarázható, hogy a gáborok csak rendkívül ritkán képesek megvásárolni tőlük presztízstárgyakat, vagyis a legtöbb áruba bocsátott cărhar darab cărhar vevő tulajdonába kerül. Ezzel összhangban egyetlen olyan gábor presztízstárgyról sincs tudomásom, amelyet – azután, hogy azt egy cărhar férfi a roma üzleti etika szabályait tiszteletben tartva megvette – a gáboroknak sikerült volna visszavásárolniuk.

Amint arról már esett szó, a cărharok nem azért vesznek a gáboroktól poharakat és fedeles kupákat, mert azok gábor roma társadalmi karrierjét – a gábor tulajdonlástörténetet stb. – számottevő értéknek tekintik. A saját roma csoportjukon kívülről érkező darabok értékének és árának felbecsülése során számukra mindenekelőtt az anyagi tulajdonságok csoportja *(„o materialo”)* az irányadó. (Lásd még a 8. fejezetben az aranyosi cărharokról írottakat.) Pontosan szemlélteti ezt az egyik legismertebb cărhar presztízstárgybróker alábbi, a gáboroktól hozzájuk érkező poharakkal és fedeles kupákkal kapcsolatos kommentárja: *„Ha a kutya hozza is* [a tárgyat] *a szájában* [ha egyáltalán nincs gábor társadalmi karrierje]*, de jó* [keresett anyagi tulajdonságokkal rendelkezik]*, akkor nem érdekel, honnan van”*. A cărhar vásárlók legfeljebb azért mutatnak több-kevesebb érdeklődést a nekik megvételre ajánlott gábor presztízstárgyak társadalmi karrierje iránt, mert annak valódisága bizonyítékul szolgál arra vonatkozóan, hogy a kérdéses tárgyak nem a közelmúltban készült darabok, vagyis nem *„njevo taxtajok”* (‘új[onna előállított] poharak’).

A cărhar vásárlók azért fizetnek ki a gábor eladóknak a műtárgypiaci vételárak sokszorosára rúgó összegeket, mert tudják, hogy az utóbbiak egy bizonyos összeghatár alatt nem bocsátkoznának alkuba velük, mivel elfogadhatatlanul nagy pénzügyi veszteség érné őket, és ezért nagy valószínűséggel inkább úgy döntenének, hogy tárgyaikat – a gyakoribb inzultusok ellenére – saját roma csoportjukban értékesítik. A cărhar vevő mindenekelőtt a kínálati oldalon jelentkező hiány, vagyis a tárgybeszerzési források – a saját roma csoportján belüli, illetve a műtárgypiaci kínálat – szűkössége vagy elérhetetlensége miatt vásárol gábor

presztízstárgyat, és fizeti meg annak etnicizált szimbolikus patináját (a gábor roma tulajdonlástörténetet), azért, hogy hozzájuthasson magához a tárgyhoz, amelyet ezután saját roma csoportja etnikus történelmébe integrálhat, illetve apai ága identitásszimbólumává alakíthat. A gábor presztízstárgygazdaság – a cărharok nézőpontjából szemlélve – a tárgybeszerzési forrásokkal kapcsolatos „kényszerhelyettesítés" (Kornai 1993: 257) kulcsfontosságú terepe. Azt, hogy a cărhar roma csoportban az utóbbi években jó néhányan szokatlanul nagy – 10-20 szobás, több emeletes stb. –, hivalkodó, gyakran befejezetlenül hagyott lakóházak építésébe fogtak, számos cărhar beszélgetőtársam azzal magyarázta, hogy e házak tulajdonosai készpénztartalékukat a legszívesebben poharakba és fedeles kupákba fektetnék, ám egyetlen eladó tárgyról sem tudnak, így – jobb híján – választották a presztízsfogyasztás e látványos formáját. A *6. kép*en látható ház tulajdonosának fia például amellett érvelt, hogy ő és apja bármikor eladnák házukat, ha alkalmuk nyílna egy értékes presztízstárgy megvásárlására, és boldogan beköltöznének egy *„apró kunyhóba"*.

A két roma csoport közötti presztízstárgy-kereskedelem interetnikus „tulajdonlási versenyként" (Harrison 1995) is értelmezhető, amely során a gáborok – különösen az idősebb generációk tagjai – értékesebb ezüsttárgyaik saját csoportjukon belüli

6. kép Az utóbbi években – presztízstárgyvásárlás „helyett" – épült, Szeben megyei cărhar roma házak egyike. (Fotó: Berta Péter; 2012)

megőrzését, a cărhar romák pedig azok megvásárlását tekintik céljuknak. E tulajdonlási verseny kialakulásának elsődleges oka a gáborok és a cărharok közötti gazdasági egymásrautaltságban keresendő, amely egyrészt a presztízstárgyaknak tulajdonított kiugróan magas (kizárólag e két roma csoportra jellemző) gazdasági értékre, másrészt e tárgyak ritkaságára vezethető vissza. Vagyis arra, hogy a gábor romák – legalábbis a közöttük megszokott, a műtárgypiacinál jóval magasabb árakon – nem értékesíthetik presztízstárgyaikat máshol, csak saját csoportjukban vagy a cărharok között, a cărhar romák egy része pedig mindenekelőtt a gábor eladókra számíthat akkor, ha megtakarított pénzét poharakba és fedeles kupákba szeretné fektetni.

10. Bazár jellegű ügyletek és kockázatmenedzselés: a presztízstárgybróker

10.1. A közvetítő a romákkal foglalkozó antropológiai irodalomban

Az üzletkötés létrejöttét elősegítő bróker alakja nem ismeretlen a romákkal foglalkozó szakirodalomban. Michael Stewart több munkájában (Stewart 1992b, 1994, 1997) is jelentős figyelmet szentel a lókereskedést koordináló közvetítők tevékenységének, amelynek tágabb kontextusául az 1980-as évek szocialista Magyarországa szolgál. Értelmezése szerint a közvetítő „az emberek menedzsere" (Stewart 1997: 158), tevékenységének célja az, hogy „másokat összeszervezzen, meggyőzzön vagy manipuláljon annak érdekében, hogy üzletet kössenek egymással. Feladata tehát az emberek irányítása" (Stewart 1994: 157).

A közvetítők tevékenysége és társadalmi megítélése, érvel Stewart, a romák között részben etnicizált. A „romák és *gázsó*k", illetve a „tisztán *gázsó*k közötti alkuban" (Stewart 1994: 155) közreműködő közvetítőkre a romák a cincár kifejezéssel utalnak. A cincárokat a haszonszerzés vágya motiválja, illetve az az „élvezeti érték" (Stewart 1994: 158), amely abból fakad, hogy megmutathatják: „képesek hasznot húzni abból, ahogyan a szavaikat forgatják. (…) A cincár olyan ember, aki 'tud bánni a szavakkal'. A romák számára ez azt jelenti, hogy minden fizikai erőfeszítés nélkül húz hasznot a *gázsó*kból" (Stewart 1994: 158; lásd még Stewart 1992b: 104, 108). A „romák és *gázsó*k", valamint a „tisztán *gázsó*k közötti" ügyletek során tehát a cincár tevékenységéért cserébe munkadíjhoz: „cincárpénzhez" jut.

Stewart szerint a romák közötti tranzakciók során is gyakran bíznak meg a „roma-paraszt ügyletek cincárjához hasonló" (Stewart 1997: 176) közvetítőt, rá azonban „nem alkalmazzák a *cincár* megnevezést, és (…) pénz sem jár neki ilyen alkalommal. A romák közötti közvetítés a segítség kategóriájába esik…" (Stewart 1994: 155), vagyis alapvetően a „testvériség" ethosza által meghatározott tevékenység. A munkadíj és a cincár terminus használatának hiányával rokon, ugyancsak a „testvériség" ethoszára visszavezethető gyakorlat, hogy a romák közötti lóügyletek leggyakoribb típusa, vagyis a csere (Stewart 1992b: 103) esetében általánosan elvárt magatartás, hogy se az eladó, se a vevő ne próbáljon meg hasznot húzni a másik félből. A csere ideális esetben olyan tranzakció, amely „per definitionem a hasonlót a hasonlóért elv alapján történik, és mindkét fél számára egyenlőnek kell látszania" (Stewart 1994: 159), szemben az eladással, amelynek „mindkét felet kielégítő módon kell lezajlania, de nem kell feltétlenül 'egyenlőnek' lennie" (Stewart 1994: 159–160; lásd még Stewart 1992b: 104). A kizárólag romák között zajló ügyletekből származó haszon ugyanis morálisan stigmatizáltnak és kerülendőnek minősül.

Mivel magyarázható, hogy az utóbbi tranzakciók esetében is találkozunk a „roma–paraszt ügyletek cincárjához hasonló" (Stewart 1997: 176) közvetítőkkel? Stewart (1997: 176; lásd még Stewart 1994: 164) szerint azzal, hogy „semmi sem hoz ki nagyobb valószínűséggel a sodrából egy *rom*ot, mint amikor egy másik *rom* irányítja őt, akinek – miközben megpróbál eladni vagy cserélni – testvérként kellene cselekednie". A közvetítő jelenléte a vevő és az eladó közötti közvetlen egyezkedést mediált, azaz indirekt viszonnyá alakítja. „Néhány szörnyű átok kimondásával [a cincár] lehetővé tette, hogy az egyik fél ne a másiknak engedjen, hanem neki. Néhány esetben a lovakat ugyanilyen módon, két közvetítő segítségével cserélték (mindkét fél rendelkezett eggyel-eggyel), mivel egyik fél sem akart közvetlenül a másikkal üzletelni" (Stewart 1997: 176; lásd még Stewart 1994: 163–164). A fentiek szerint a közvetítő jelenlétére azért van szükség, mert így az üzletkötéssel kapcsolatos felelősség kérdése és az ágencia problémája sajátos megvilágításba kerül. Maga a közvetítő tűnik fel ugyanis az egyezkedés voltaképpeni irányítójaként, látszólag ő cselekszik a vevő/eladó helyett, akik az áralku során elsősorban neki engednek korábbi követeléseikből, és nem közvetlenül egymásnak. A közvetítő bevonása az ügyletbe végső soron a konfliktuskerülést szolgálja, annak megelőzését, hogy a felek közötti viszony – legalábbis az ügylet kontextusában – hierarchikusnak tűnjön, olyan kapcsolatnak, amelyben az egyik fél irányítja a másikat, és így nyíltan szembefordul a „testvériség" és az „egyenlőség" ideológiáival (Stewart 1997: 55–58, 1992b: 104), amelyek alapjaiban meghatározzák a férfiak közötti viszonyokat a Stewart által vizsgált roma közösségben.

Mivel éri el a cincár, hogy az ügylet létrejöjjön? A közvetítő hatalma elsősorban a rábeszélés képességéből származik: „bárki lehet cincár, akinek 'megvannak hozzá a szavai', az a meggyőző stílus, amellyel az embereket rábírja, hogy megváljanak a pénzüktől vagy a tulajdonuktól, és 'üzletet kössenek'" (Stewart 1994: 157–158; lásd még Stewart 1997: 161).

10.2. A gábor roma presztízstárgybróker (cenzár)

Habár a gáborok gyakran és számos különféle ügylet során alkalmaznak közvetítőket (házvásárlás, presztízstárgy-tranzakciók, apatársi szövetségek létesítése stb.), a cenzár[1] *(„cenzari")* terminus *ŕomani* dialektusukban elsősorban a presztízstárgy-ügyletek közvetítőire utal. A cenzár alkalmi jövedelemszerző tevékenységet folytató vállalkozó (lásd Boissevain 1974), aki közvetítőként vesz részt a poharak és fedeles kupák személyközi áramlásában (adásvételében, elzálogosításában stb.), oly módon, hogy ő maga nem válik azok tulajdonosává. A gábor cenzárok vagy olyan tranzakciókat koordinálnak, amelyekben kizárólag gábor férfiak vesznek részt, vagy olyan interetnikus ügyleteket, amelyek túlnyomó többsége gábor és

[1] A továbbiakban e fejezetben a bróker és a közvetítő kifejezéseket a cenzár szinonimáiként használom. Az ettől eltérő esetekben a szövegkörnyezet ad eligazítást.

cărhar romák között jön létre.[2] Ritkán ugyan, de az is előfordul, hogy a gábor közvetítő egy gábor tulajdonban lévő presztízstárgyat egy olyan erdélyi, sem nem gábor, sem nem cărhar roma férfinél zálogosít el, akinek a saját roma csoportjában nem gyűjtik és nem definiálják presztízstárgyakként a poharakat és fedeles kupákat, de tudnak arról, hogy e tárgyakat a gáborok és a cărharok egyaránt sokra becsülik, ezért mint hitelezők elfogadják azokat fedezetként.

Annak eldöntése, hogy az eladó/vevő alkalmazzon-e cenzárt, gyakran nem egyszerű feladat. A presztízstárgyügyletekhez társuló bizonytalanság általában arra ösztönzi a résztvevőket, hogy vegyék igénybe a cenzárok szolgálatait, mivel így kevésbé valószínű, hogy *„dilo forót”*, vagyis ‘bolond vásárt csinálnak [értsd: előnytelen üzletet kötnek]’. A cenzár közreműködése azonban jelentős költséggel jár, amelyet a megbízó a legszívesebben megtakarítana. Az alkalmazásával kapcsolatos döntéshozatalt ezért gondos helyzetértékelés előzi meg, különös tekintettel arra, hogy a megbízásától remélt haszon és az azzal járó kiadások várhatóan miként viszonyulnak majd egymáshoz.

Mikor veszik igénybe brókerek segítségét? Egyrészt a presztízstárgy-adásvételek során, másrészt akkor, ha a gazdasági krízishelyzetbe került tulajdonos nagyobb összegű kölcsönt vesz fel egy hitelezőtől, és fedezetként *(„fedezîko”, „garancije”)* elzálogosítja nála poharát vagy fedeles kupáját. Kölcsönügylet esetén egyrészt a hitelfelvétel megtervezése folyamán lehet szükség közvetítőre, akitől azt várják, hogy kutassa fel a tulajdonos számára az ideális hitelezőt, vagyis azt a személyt, aki birtokában van a remélt pénzösszegnek, várhatóan betartja majd a hitelügylettel kapcsolatos megállapodásban foglaltakat, és a fedezetként felajánlott poharat vagy fedeles kupáját értékes darabnak tekinti. Emellett akkor is gyakran alkalmaznak cenzárt, ha az eladósodott tulajdonos elzálogosított pohara vagy fedeles kupája már majdnem *„elmerült az adósságban”* – vagyis a tőke és a kamat együttes összege elérte a tárgy becsült értékének 80 százalékát –, és az iránta mutatkozó kereslet intenzív, vagyis több gábor férfi is szívesen megvásárolná azt. A bróker feladata az utóbbi esetben vagy a legtöbbet ígérő, potenciális vevő felkutatása és az adós érdekeinek képviselete az áralku során, vagy az, hogy az érdeklődők között találjon legalább egy olyan személyt, aki nagyobb értéket tulajdonít az elzálogosított tárgynak, mint a jelenlegi hitelező, és hajlandó az adósság megvásárlására. Az új hitelező szemében a kérdéses darab még nem *„merült el teljesen az adósságban”*, vagyis az adós így várhatóan némi haladékot kap a kölcsön visszafizetésére.[3]

[2] Ha a gáborok nem romáktól vásárolnak olyan ezüsttárgyakat, amelyek reményeik szerint idővel „teljes értékű” presztízstárgyakká válnak birtokukban, illetve ha a közöttük elértéktelenedett darabokat nem roma régiségkereskedőknek próbálják meg értékesíteni (az utóbbi ügylettípus kifejezetten ritka), esetenként ugyancsak alkalmaznak cenzár jellegű közvetítőt, aki lehet roma vagy nem roma egyaránt. A nem romákkal létesített ügyletek során a közvetítő szerepe többnyire a „felhajtásra”, a potenciális vásárló/eladó felkutatására korlátozódik, ezért ezeket a gazdasági szereplőket érdemes megkülönböztetni az összetett feladatkörrel rendelkező cenzároktól. A nem romákat érintő ügyletekkel e fejezetben nem foglalkozom.

[3] A továbbiakban az adásvételeket koordináló közvetítőkkel foglalkozom. Az ettél eltérő eseteket a szövegkörnyezet jelzi.

A cenzár és a megbízó közötti megállapodás az alábbi két forgatókönyv valamelyikét követve jön létre. A kezdeményező fél gyakran a presztízstárgyeladásra kényszerülő, vagy -vásárlást tervező személy, aki maga látogatja meg a sikeres közvetítőként ismert férfiak egyikét, és bízza meg a feladattal. Máskor – a küszöbön álló ügylettől remélt, jelentős haszon reményében – a potenciális brókerek keresik fel a leendő eladót/vásárlót, és ajánlják fel neki szolgálataikat. A megbízás többnyire az *„Aś paša man!”*, ‘Állj mellém [értsd: a tervezett ügylet során]!’ / *„Aśē paša man?”* ‘Mellém állsz?’ mondatok kimondásával, illetve a felkérés elfogadásával jön létre, és elmaradhatatlan eleme a cenzár díjazásával kapcsolatos megállapodás.

A megbízó egyszerre több cenzárt is felkérhet az ügylet lebonyolítására vagy valamely részfeladat – a keresleti-kínálati viszonyok feltérképezése, az árfelhajtás stb. – elvégzésére. Különösen igaz ez az értékesebb tárgyak áruba bocsátása esetén. Mivel az abban való közreműködésben sokan látnak egyszeri, jelentős jövedelemforrást, a küszöbön álló ügylet hírére ilyenkor számos, a cenzárkodás terén több-kevesebb tapasztalattal rendelkező férfi keresi fel a leendő eladót/vásárlót, felajánlva neki szakértelmét és pártfogását. Az ide sorolható ügyletek gyakori kísérőjelensége a szolgálataikat felkínáló cenzárjelöltek közötti, a megbízás elnyeréséért folyó verseny.

A tranzakció megszervezésében gyakran nemcsak pénzorientált brókerek vesznek részt. A presztízstárgyügyletek ugyanis együtt járnak a vevő/eladó érdekeit támogató társadalmi hálózatok mozgósításával, különös tekintettel a vele harmonikus viszonyt ápoló apatársak és fivérek csoportjára.[4] Az utóbbiak egy része – a kölcsönös segítségnyújtás morális elvárását szem előtt tartva – az ügylet során önként ajánlja fel közreműködését, és tevékenységéért (legalábbis nyíltan) nem kér pénz formáját öltő ellenszolgáltatást.[5] Az ide sorolható cenzárok a vevő/eladó jóváhagyásával, de akár annak előzetes értesítése nélkül is elvégezhetik a brókerséggel kapcsolatos feladatok némelyikét: részt vehetnek az ideális vevő/eladó felkutatásában, vagy *„emelhetik”* az áruba bocsátott tárgy értékét a férfiak közötti társalgás folyamán oly módon, hogy dicsérik, méltatják szimbolikus és anyagi tulajdonságait.

A közvetítői teendőket tehát esetenként nem egyetlen személy, hanem a férfiak egy olyan, az ügylet folyamán esetenként változó összetételű, kisebb csoportja látja el, amely pénzorientált közvetítőket, valamint a közreműködést morális kötelezettségként értelmező támogatókat egyaránt magában foglal. Nemegyszer maga a cenzár is alkalmaz segítőket: feladatait fiaival vagy fivéreivel együtt látja el.

[4] Az értékesebb poharak vagy fedeles kupák megvásárlására vagy zálogba vételére gyakran csak családi összefogás révén nyílik lehetőség, vagyis oly módon, hogy fivérei, apatársai kedvező kamatozású, nagyobb összegű kölcsönnel segítik ki a vásárlót vagy azt a férfit, aki hitelnyújtásra vállalkozik, s eközben zálogtárgyként *„bekéri”*, magánál tartja az adós presztízstárgyát.

[5] Habár a cenzárságot morális okokból vállaló személyek számára a vevő/eladó rendszerint nem helyez kilátásba konkrét sikerdíjat, az ügylet lezárulása után ők is számíthatnak a közreműködést honoráló, pénz formáját öltő, titokban átadott köszönőajándékra.

A cenzárság – legalábbis az értékesebb tárgyak esetében – elválaszthatatlan a versengés fogalmától. A cenzárt érintő – potenciális – rivalizálás kontextusai az alábbiak:

(a) A cenzárjelöltek versengenek egymással a megbízás elnyeréséért.

(b) A cenzár igyekszik maga mögé utasítani az(oka)t a bróker(eke)t, aki(ke)t nem saját megbízója, hanem az ügyletben ugyancsak érdekelt további személy(ek) alkalmaz(nak). (Az eladó brókere verseng a vevő brókerével; egy értékes presztízstárgyat egyszerre több potenciális vásárló is meg akar szerezni, és mindegyikük cenzárt fogad fel, akik így egymás versenytársaivá válnak stb.)

(c) Előfordul, hogy az egy oldalon álló, felkért közvetítők között is verseny alakul ki azzal kapcsolatban, hogy melyikük tudja hatékonyabban képviselni a megbízó érdekeit.

A cenzáré csak részben nyitott gazdasági szerep, vagyis annak betöltéséhez az egyéni ambíció és vállalkozókedv önmagában nem elegendő. A brókerséghez szükséges tudástípusokról később részletesen szó lesz, ezért itt csak két további korlátozó tényezőre hívom fel a figyelmet. Egyrészt arra, hogy a presztízstárgybróker kizárólag a férfiak közül kerül ki. Másrészt arra, hogy a közvetítő kiválasztása során az etnikai identitás is perdöntő tényező, amelyet elsősorban a presztízstárgyak értékével és jelentésével kapcsolatos tudástípusok etnicizáltsága magyaráz. Amíg a gábor eladó–gábor vevő közötti ügyletek szervezésében kizárólag gábor közvetítők vesznek részt, addig az interetnikus tranzakciók jóval változatosabb képet mutatnak. Ha a gábor eladó úgy dönt, hogy poharát vagy fedeles kupáját a cărharok között értékesíti, felkeresheti közvetlenül azt a cărhar férfit, akit potenciális vásárlóként tart számon, vagy az általa ismert cărhar cenzárok valamelyikét. Ha nem tudja, hogy a cărhar roma csoportban kihez forduljon, valószínűleg egy olyan gábor brókert bíz meg a feladattal, aki már rendelkezik némi ismeretséggel a cărharok között: hosszabb ideig élt az általuk is lakott települések valamelyikén, vagy korábban részt vett több interetnikus ügylet lebonyolításában. Ha a gábor cenzár ismer olyan cărhar személyt, aki potenciális vásárló lehet, felkeresheti közvetlenül őt, de gyakori, hogy először egy olyan cărhar férfihez fordul tanácsért, aki maga is cenzárkodik saját roma csoportjában, és vele együtt próbálja meg felkutatni az ideális vásárlót. (Ha a gábor tulajdonos poharát vagy fedeles kupáját egy sem nem gábor, sem nem cărhar hitelezőnél zálogosítja el, és adósságát hosszú ideig nem törleszti, előfordul, hogy a hitelező maga tesz kísérletet a hitel értékesítésére a cărhar romák között. Ebben az esetben azonban nem beszélhetünk a fenti értelemben vett cenzárságról, hiszen a tranzakcióra a tulajdonos tudtán és beleegyezésén kívül kerül sor.)

Terepmunkám ideje alatt több olyan interetnikus presztízstárgyügyletre is sor került, amikor a felkért gábor cenzár azt a cărhar férfit kereste fel – potenciális közvetítőként vagy vásárlóként –, akinél korábban saját poharát zálogba helyezte. A gáborok nézőpontjából a cărhar cenzárok saját presztízstárgypiacuk „kapuőrei", akik – díjazás *(„mita")* ellenében – a romániai gazdaság egy olyan transzlokális, informális és etnicizált szegmensében könnyítik meg a tájékozódást, amelynek aktuális keresleti-kínálati viszonyairól a legtöbb gábor bróker is csak felületes is-

meretekkel rendelkezik. (Ha a megbízó gábor és cărhar brókert is felfogad, az értelemszerűen költségesebb megoldás, mintha csak egyiküket bízná meg a feladattal.) Magyar vagy román közvetítők alkalmazása a gáborok, illetve a gáborok és a cărharok közötti tranzakciók során szóba sem kerülhet, mivel ők nem rendelkeznek a cenzársághoz szükséges kompetenciák túlnyomó többségével. (Megjegyzendő, hogy a gábor romák a közöttük lezajló ügyletek koordinálásával sohasem bíznak meg cărhar brókert, ugyanígy a cărhar eladó és vevő részvételével szerveződő tranzakciók esetében sem találkozunk gábor közvetítőkkel.)

A közvetítő jelenléte azonban nem elengedhetetlen feltétele a presztízstárgy-adásvételeknek, valamint az elzálogosítással járó hitelügyleteknek.

Cenzár nélküli tranzakciókra részben a közeli rokonságban álló férfiak – fivérek, unokaöcs–apai nagybácsi stb. – között kerül sor. Mivel a gazdát cserélő tárgy ilyenkor *„a családban marad”*, az áralkut befolyásoló körülmények rendszerint kiszámíthatóbbak, az érintett felek az átlagosnál jobban megbíznak egymásban, és jól ismerik a kérdéses darabot, vagyis a közvetítő tevékenységét feleslegessé teszi a rokonok közötti társadalmi közelség.

Máskor a cenzár mellőzését az indokolja, hogy az adós poharának vagy fedeles kupájának megvásárlására, amely már *„elmerült az adósságban”*, maga a zálogba vevő hitelező teszi a legjobb árajánlatot. A hitelező és az adós legalább két alkalommal felbecsülte már a fedezetként szolgáló tárgy értékét: egyrészt a zálogba vétel, vagyis a tőke átadásának pillanatában, másrészt akkor, amikor mindketten elismerték, hogy a tárgy *„elmerült az adósságban”*. Az áralku folyamata itt az értékbecslés előrehaladott volta miatt mutatkozik kiszámíthatóbbnak.

A közvetítő nélküli ügyletek egy további típusát alkotják azok az esetek, amikor a kiugróan befolyásos és/vagy gyakran cenzárkodó gábor férfiak egyike kényszerül rá arra, hogy eladja vagy zálogba helyezze poharát vagy fedeles kupáját. Ilyenkor a szerepátfedés csökkenti az ügylettel kapcsolatos bizonytalanságot: az eladó önmaga képviseli saját üzleti érdekeit.[6]

A leendő vevő/eladó azonban nemcsak abban a kérdésben kényszerül állásfoglalásra, hogy ő maga alkalmazzon-e cenzárt, hanem a mások által felkért, őt felkereső brókerekhez való viszonyáról is döntést kell hoznia. Két stratégia közül választhat: vagy pusztán információforrásnak tekinti az idegen cenzárokat, vagy – titokban – maga is sikerdíjat ígér nekik, hogy megszerezze támogatásukat. A felkeresett személy gyakran azért ajánl sikerdíjat az idegen brókernek, mert annak megbízójával mások is szívesen üzletet kötnének, és a vendéglátó így akarja elérni, hogy a keresleti-kínálati viszonyok feltérképezése után a bróker végül őt nevezze meg a legígéretesebb vevőként/eladóként, akivel megbízójának elsőként érdemes al-

[6] Az említett helyzettípusok nem „fedik le” az összes olyan ügyletet, amikor a gáborok nem alkalmaznak cenzárt. A közvetítő hiányát egyéb okok is előidézhetik. Ilyen például a bizalomhiány (a vevő/eladó tart attól, hogy a szóba jöhető brókerek – tekintélyüket felhasználva – az indokoltnál nagyobb összegű sikerdíjat követelnek majd tőle, nem képviselik az elvárt hatékonysággal gazdasági érdekeit), vagy a vevő/eladó azon döntése, hogy meg kívánja spórolni a közvetítőt megillető összeget.

kuba bocsátkoznia. A titokban felkínált sikerdíj emellett annak kieszközlésére is szolgálhat, hogy a bróker a majdani áralku folyamán ne csak eredeti megbízójára legyen tekintettel, hanem a most felkeresett potenciális vásárló/eladó gazdasági érdekeit is tartsa szem előtt – vagyis fokozza eredeti megbízója vásárlókedvét és áldozatkészségét vagy érje el az általa kért vételár csökkentését.

10.3. Miért van szükség cenzárra? A presztízstárgyügyletekkel kapcsolatos bizonytalanság forrásai

Miért alkalmaznak cenzárt a tranzakciók jelentős részében? Elsősorban a vevőre és/vagy az eladóra jellemző, nagyfokú bizonytalanság miatt. Ez az attitűd az alábbi okokkal magyarázható:

(a) az eladó tárgy értékének számszerűsítését és

(b) nominális autentikusságának ellenőrzését érintő nehézségekkel,

(c) a gábor (illetve a cărhar) presztízstárgypiac aktuális keresleti-kínálati viszonyaival kapcsolatos információk szűkösségével, valamint

(d) a rábeszélés-meggyőzés képességének relatív hiányával.

Az említett okokra vezethető vissza, hogy az áralku gazdasági jelentősége, valamint az azt koordináló bróker mozgástere és gazdasági súlya a presztízstárgyügyletek esetében rendszerint kifejezetten nagy. A hozzáértő közvetítő támogatása akár dollár tízezrekben mérhető megtakarítást/többletbevételt is eredményezhet a megbízó számára, és gyakran elsősorban a közvetítő tevékenységének köszönhető, hogy a vásárló/eladó épp az ő megbízójával köt üzletet. A bizonytalanság fent említett okai közül a két utóbbi nem szorul bővebb magyarázatra, az első kettő azonban annál inkább.

10.3.1. Az érték számszerűsítését megnehezítő körülmények

Az érték számszerűsítése minden egyes tulajdonosváltás[7] során nélkülözhetetlen, ám gyakran korántsem problémamentes folyamat. A presztízstárgyakkal kapcsolatos értékdiskurzus sajátosságai, valamint az anyagi és szimbolikus tulajdonságok szingularizáltsága ugyanis megnehezítik annak előrevetítését, hogy egy tárgy várhatóan mekkora összegért cserél majd gazdát.

10.3.1.1. A kvalitatív értékkijelentések dominanciája

Az általam figyelemmel kísért, szűk – például családi – körben, valamint a nyilvános társadalmi összejöveteleken zajló társalgások gábor résztvevői gyakran hozták szóba

[7] Eltekintve az örökléstől.

a presztízstárgyakat: megvitatták két vagy több darab fontossági sorrendjét, részletesen ecsetelve értéknövelő tulajdonságaikat, illetve „hiányosságaikat"; rangsorolták az egyes apai ágakban, erdélyi régiókban vagy településeken található poharakat és fedeles kupákat; feleleventették a presztízstárgy-esztétika értékegyezményeit, vagy azt, hogy korábbi gábor tulajdonosai közül ki járult hozzá elsősorban egy-egy konkrét tárgy hírnevének és értékének gyarapodásához. A presztízstárgydiskurzus hangsúlyos tematikus egységét képezte az aktuális tranzakciók – adásvételek, elzálogosítások – értelmezése vagy az akár évtizedekkel korábbi, emlékezetes ügyletek felidézése, különös tekintettel arra a hatásra, amelyet azok a presztízstárgy-tulajdonosok lokális vagy regionális fontossági sorrendjére gyakoroltak, valamint a vételár és az ügyletben részt vevők üzleti etikához való viszonyának minősítésére.

Az említett presztízstárgydiskurzust nem a kvantitatív, hanem a kvalitatív értékkijelentések dominanciája jellemzi. Egy konkrét tárgy tulajdonságaihoz beszélgetőtársaim nem társítottak olyan „közös nevezőül" szolgáló mértékegységet, amely pontosan összehasonlíthatóvá tette volna azok jelentőségét és értékét – vagyis nem számszerűsítették (nem fejezték ki például pénzben) az egyes tulajdonságok közötti viszonyokat. Így lényegében eldönthetetlen, hogy egy adott attribútum mekkora részét teszi ki a tárgyhoz társított teljes vételárnak és értéknek. Szemben a személyautókkal vagy a számítógépekkel, amelyek alkatrészei önmagukban is árral ellátott termékek, a presztízstárgy-tulajdonságok esetében nincs mód a rész-egész viszony számszerűsített kifejezésére.

Melyek azok az – egy konkrét darab tulajdonságaihoz társított – értékviszonyok, amelyeket a romák nem számszerűsítenek?

(a) *A presztízstárgy-esztétika értékegyezményei*. Nem számszerűsítik például az anyagi tulajdonságok közötti kvalitatív értékkülönbségeket. Így például nem definiálják azt, hogy az uralkodóportrék számszerűen mennyivel értékesebbek a leveles-indás díszítményeknél, sem azt, hogy a pohárformához vagy az ezüst minőségéhez társított jelentőség felülmúlja-e az aranyozását vagy az űrtartalomét.

(b) *A szimbolikus és az anyagi értékforrások viszonya*. Nem fejezik ki a számok nyelvén azt sem, hogy egy konkrét tárgy értékén belül hogyan viszonyul egymáshoz, mekkora jelentőséggel rendelkezik a szimbolikus (a tulajdonlástörténet stb), illetve az anyagi tulajdonságok csoportja.

(c) *A korábbi tulajdonosok csoportja*. Végül azt sem számszerűsítik, hogy korábbi gábor tulajdonosai közül ki milyen mértékben járult hozzá egy adott darab hírnevének, társadalmi jelentőségének kialakulásához.

Hasonló a helyzet akkor, ha két vagy több tárgy értékének összemérésére tesznek kísérletet. A presztízstárgyak közötti fontossági sorrend meghatározása során beszélgetőtársaim többnyire olyan kvalitatív kifejezéseket használtak, mint a *„maj precome-j/valorime-j"* ('értékesebb'), a *„maj but kărăl"* ('többet ér'), a *„maj vesteko"* ('híresebb'), vagy olyan értékmetaforákat alkalmaztak, mint a *„le taxtahko dad"* ('a poharak apja'; pozitív értékmetafora), illetve a *„tripidjili"* ('a bádogos munkák során használt, kisméretű lyukasztó') vagy a *„konzerva"* ('konzervdoboz'; negatív értékmetaforák).

A kvantitatív értékkijelentések ritkasága emellett az adásvételekre és az áralkukra is jellemző. Amikor egy eladó tárgy értékét számszerűsítik, a jelenlévők csupán egyetlen (vég)összegről: a valamennyi értékösszetevőt felölelő vételárról alkudoznak.

A hozzá társított érték számszerűsítésére rendszerint csak akkor kerül sor, ha egy poharat/fedeles kupát áruba bocsátanak vagy elzálogosítanak. A kvalitatív értékkijelentések túlsúlya értelmezésem szerint e tárgyak kulturális definíciójával magyarázható. Azok ugyanis, amint arról már esett szó, elsősorban nem árucikkek, hanem olyan szimbólumok, amelyek ideális állapota – legalábbis az értékesebb daraboké – a tartós elidegeníthetetlenség. Vagyis beszélgetőtársaim azt jutalmazták elismeréssel, ha a tulajdonos minél tovább meg tudott őrizni egy nagyra becsült poharat vagy fedeles kupát saját tulajdonaként, illetve képes volt azt hátrahagyni valamelyik fiának. A presztízstárgyvásárlástól remélt elsődleges haszonforma ezért nem az áruba bocsátás révén megszerezhető, pénz formáját öltő profit, hanem az elidegeníthetetlenség fenntartásából, valamint a tárgynak tulajdonított társadalmi jelentőségből fakadó hírnév és tiszteletreméltóság. E darabok értékesítésére csak gazdasági krízishelyzetben kerül sor, vagyis az áruba bocsátás pillanatát nem a presztízstárgypiacon tapasztalható „kedvező" tendenciák – például a kérdéses tárgy iránti kereslet megélénkülése – jelölik ki.

Érdemes röviden kitérni arra, hogy a vételár milyen szerepet játszik a tárgyakhoz társított érték megalkotásában, illetve az azokkal kapcsolatos értékdiskurzusban. (Lásd még a vételár jelentőségéről az 5. fejezetben írottakat.) Egy konkrét pohár vagy fedeles kupa aktuális értékét gábor ismerőseim jellemzően nem az érte korábban kifizetett vételárak formájában tartották számon (kivételt csak a közelmúltban kiugróan nagy összegért értékesített darabok képeznek), és elsősorban nem azok segítségével számították, illetve fejezték ki. Ezzel összhangban a gazdát cserélő tárgy korábbi vételárai nem válnak hangsúlyos vonatkoztatási ponttá az áralku folyamán – sem a vásárló, sem az eladó esetében. Végül általános gyakorlat, hogy két vagy több tárgy értékének összehasonlítása során a résztvevők nem az értük eddig kifizetett vételárakat hívják segítségül, hanem kvalitatív értékkijelentéseket alkalmaznak. A presztízstárgyak esetében tehát nem a korábbi vételárak csoportja az érték elsődleges társadalmi reprezentációja.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy egy értékes darab tulajdonosa ne lenne büszke arra, hogy milyen jelentős összeget fizetett ki azért, ahogyan azt sem, hogy alkalmanként ne igyekezne oly módon is demonstrálni gazdasági erejét, hogy mások előtt kijelenti: ha – *„Legyen távol tőlem!"* – pohara vagy fedeles kupája értékesítésére kényszerülne, kiugróan nagy összeget kapna azért. Az utóbbihoz hasonló kijelentések nemegyszer számszerűsített értékeket is tartalmaznak, ezek azonban többnyire irreálisan magas összegek, és nem az aktuális piaci viszonyok alapján megfogalmazott értékbecslések eredményei.

Az érték számszerűsítése esetenként szimbolikus konfliktusba is torkollhat – például az olyan keresett darabok esetében, amelyek áruba bocsátása már csak ideiglenes halogatható. A gábor roma csoportban ilyenkor megindulnak az arra vonat-

kozó találgatások, hogy a kérdéses tárgy mekkora összegért cserél majd gazdát – e véleményeket, ha azok híre a fülükbe jut, a befolyásos tulajdonosok jelentős része *politikai* inzultusként, provokációként értelmezi. Az eladósodott, tekintélyes tulajdonosnak címzett olyan kérdések, amelyek az áruba bocsátás lehetőségét vagy várható időpontját firtatják, illetve arra vonatkoznak, hogy elzálogosított presztízstárgya *„elmerült-e már az adósságban”*, különösen arcfenyegetőnek minősülnek. Miért tűnhet provokációnak az értékesítés előtt álló tárgy értékének nyilvános és/vagy a tulajdonosnak címzett számszerűsítése? Azért, mert a tulajdonos célja – legalábbis az értékesebb darabok esetében – az, hogy minél tovább elodázza presztízstárgya áruba bocsátását, mivel az számottevő szimbolikus veszteséggel jár számára – az árucikklétmód legfontosabb markere pedig épp a számszerűsített érték, vagyis a vételár. Egy minden jel szerint hamarosan gazdát cserélő pohár vagy fedeles kupa leendő árának nyilvános latolgatásával a beszélő implicit módon azt állítja, hogy a tulajdonos már nem lesz képes adóssága törlesztésére, így arra sem, hogy a tárgyat megőrizze saját tulajdonaként, és elkerülje az értékesítéséből fakadó szégyent és presztízsveszteséget. A „számszerűsített érték (vételár) = árucikklétmód (értékesítés) = várható presztízsveszteség” asszociációsort a tulajdonos könnyen a szolidaritás hiányának jeleként és a káröröm bizonyítékaként értelmezheti. A már nyilvánvalóan áruba bocsátott darabok értékével kapcsolatos, az eladó távollétében megfogalmazott becslések csoportja (feltéve, hogy azok nem térnek el jelentős mértékben a tulajdonos véleményétől), valamint az általa megbízott árfelhajtók tevékenysége értelemszerűen más megítélés alá esik.

10.3.1.2. Az anyagi tulajdonságok standardizáltságának relatív hiánya: a szingularizáltság

Amint arról már esett szó, beszélgetőtársaim csupán három olyan anyagi előfeltételt tartottak számon, amelyek teljesülése nélkülözhetetlen ahhoz, hogy egy nem romáktól érkező ezüsttárgy idővel „teljes értékű” presztízstárggyá váljon saját roma csoportjukban. Ez a minimáldefiníció az anyag és a kor kérdésével, illetve a formával kapcsolatos. A poharak és fedeles kupák azonban számos további, az értékbecslés során hangsúlyosan figyelembe vett anyagi tulajdonsággal is rendelkeznek, amelyek a forma, a minőség és a mennyiség vonatkozásában egyaránt változatosak lehetnek. Egyes tárgyakon alig találunk díszítményeket, míg másokon nagyra becsült díszítőelemek sora látható; bizonyos poharak űrtartalma megegyezik az ideálissal (egy liter), amíg mások legfeljebb öt-hat vagy épp harminc decisek. A poharak és fedeles kupák egyediségét fokozza, hogy egyes tulajdonságok előfordulása esetleges (ide sorolható például a tűzaranyozás), szemben másokkal, amelyekkel valamennyi tárgy rendelkezik (ilyen például az űrtartalom). Egyes díszítmények – a például bizonyos feliratok, portrék, állatábrázolások, stb. – csak egy-egy darabon fordulnak elő, ezért beszélgetőtársaim egyedi megkülönböztető jegyekként tekintettek rájuk. Gyakran ugyancsak egyedi tulajdonságokként értel-

mezték a különböző sérüléseket – például a szájperem hiányos voltát –, illetve az azokhoz kapcsolódó javításokat is. A fentiekkel magyarázható, hogy minden egyes presztízstárgy az anyagi tulajdonságok egyedi csoportjával rendelkezik, vagyis ismerőseim egybehangzó véleménye szerint nincs két olyan tárgy roma csoportjukban, amelyek anyagi tulajdonságai azonosak lennének.

Az egyediség a tárgyakhoz társuló gábor tulajdonlástörténetre is jellemző. Mivel – tudomásom szerint – nem létezik két olyan darab, amely egyszerre került a nem romáktól ugyanahhoz a gábor roma tulajdonoshoz, később pedig mindig ugyanakkor és ugyanazok vásárolták meg azokat, így a presztízstárgyak gábor tulajdonlástörténetei többé-kevésbé különböznek egymástól.

A poharak és fedeles kupák tehát hangsúlyosan szingularizáltak: minden darabhoz az anyagi tulajdonságok egyedi kompozíciója és a gábor tulajdonosok egyedi sora kapcsolódik – e tekintetben a szóban forgó tárgyak hasonlóak a képzőművészeti és szépirodalmi alkotásokhoz.[8] A szingularizáltság lehetetlenné teszi az egyes darabok helyettesítését, és megnehezíti két vagy több tárgy, illetve a nekik tulajdonított érték összehasonlítását. Vagyis csökkenti annak valószínűségét, hogy *a mások tulajdonát képező gábor presztízstárgyakért* korábban kifizetett vételárak megbízható vonatkoztatási pontként szolgáljanak egy tárgy aktuális értékének számszerűsítése során.

A poharak és fedeles kupák tehát élesen elkülönülnek az olyan árucikkektől – háztartási kisgépektől stb. –, amelyek tulajdonságai standardizáltak, ezért az adott terméktípushoz tartozó, különböző gyártóktól származó példányok relatíve könnyen helyettesíthetők egymással, és legalább részben megbízható viszonyítási pontként szolgálnak egymás értékének felbecsülése során. Részben az anyagi és szimbolikus tulajdonságok alacsony szintű standardizáltságával magyarázható, hogy a presztízstárgyak értéke széles skálán mozog, és ugyanez az értük kifizetett vételárakról is elmondható.

Az egyediség azonban nemcsak az anyagi tulajdonságok együttesének és a tulajdonlástörténetnek, hanem *az egyes adásvételeknek* is jellemző vonása: minden egyes tranzakció a körülmények[9] változó összetételű, egyedi kompozíciójával rendelkező, önálló „mikrokozmosz".

A fentiekkel gábor beszélgetőtársaim is tisztában voltak. Ennek köszönhető, hogy egy presztízstárgy értékének számszerűsítése során nemcsak a mások birtokában lévő darabokért kifizetett vételárakat, hanem *a szóban forgó tárgy korábbi vételárait sem tekintették hangsúlyos tényezőnek*. Az aktuális ár meghatározásában a korábbi vételárak akkor is csak legfeljebb marginális szerepet játszanak, amikor az eladó darab a közelmúltban többször is gazdát cserélt, ezért a hozzá tartozó árak értékének felbecsülése nem okoz nehézséget.

A szingularizáltság mellett más körülmények is problematikussá tehetik azt, hogy a korábbi vételárak megbízható vonatkoztatási pontként szolgáljanak az

[8] A szingularizáltságra vonatkozóan lásd még a poharakkal és fedeles kupákkal kapcsolatos tulajdonnévadás gyakorlatáról a 6. fejezetben írottakat.

[9] A résztvevői keret, a presztízstárgypiacra jellemző pillanatnyi keresleti-kínálati viszonyok stb.

aktuális érték számszerűsítése során. Az előbbieket gyakran az 1950-es–1960-as években fizették ki, amikor a romák életkörülményei még jóval szerényebbek voltak a jelenlegieknél. A visszaemlékezések szerint ekkor még apró vályogházakban éltek, az idősebb generációk tagjai többnyire bocskorban jártak, és az is előfordult, hogy a presztízstárgyak nem pénzért cseréltek gazdát, hanem olyan „vagyontárgyakért", mint a vevő tulajdonát képező sertések. Habár beszélgetőtársaim szerint ekkor is a poharak és fedeles kupák számítottak közöttük a legértékesebb árucikkeknek, az átlagos életszínvonal és a létminimum fogalmaihoz még egészen más jelentések társultak, mint manapság. A gáborok között az 1970-es évek óta megfigyelhető, jelentős életszínvonal- és gazdaságistátus-emelkedés miatt a 20. század közepén kifizetett vételárak mára teljesen elveszítették azt a képességüket, hogy vonatkoztatási pontként szolgáljanak egy pohár vagy fedeles kupa mai értékének számszerűsítése során. Más presztízstárgyak esetében egyáltalán nem állnak rendelkezésre vételárak a közelmúltból, mivel azok egy ideje ugyanabban az apai ágban öröklődnek, a tulajdonosváltás e típusa esetében pedig, amint arra már utaltam, nincs szükség az érték számszerűsítésére.

A korábbi vételárak figyelembe vételét gyakran a pénznemek átváltásának problematikussága is megnehezíti. A poharak és fedeles kupák vételárát ugyanis – akárcsak a lányokkal adott *„juss"* összegét – a gáborok az 1990-es évek közepéig elsősorban régi román lejben határozták meg, azt követően rendszerint német márkában számolták és fizették ki, a márka megszűnése óta pedig eurót vagy dollárt használnak ugyanerre a célra. Az átváltással kapcsolatos bizonytalanság legfontosabb forrása az, hogy a szocializmus évtizedeiben az állampolgároknak nem álltak rendelkezésükre a Román Nemzeti Bank által közzé tett valutaárfolyamok, amelyek a lej és a különböző nyugati valuták közötti értékviszonyt egyértelművé tették volna, nem is beszélve arról, hogy a magánszemélyek legálisan nem tarthattak maguknál valutát, annak birtoklását törvény tiltotta (lásd Chelcea 2000: 148). Terepmunkám során ezért számos olyan – nemcsak presztízstárgyakhoz kapcsolódó – esettel találkoztam, amikor beszélgetőtársaim számára komoly fejtörést okozott annak meghatározása, hogy az 1960-as vagy az 1970-es években régi lejben kifizetett összegek ma hány dollárt vagy eurót érnének.

A bizonytalanság fennmaradásához hozzájárult továbbá, hogy vásárlóértékét tekintve a román lej sem volt mindig stabil fizetőeszköz. A szocializmus első évtizedeiben lejben meghatározott vételárak mai értékének felbecsülését megnehezítette például a romániai rendszerváltás utáni hiperinfláció, amelynek mértéke 1991-ben 170,2, 1992-ben 210,4, 1993-ban 256,1, 1994-ben pedig 136,7 százalékos volt. Elsősorban a lej rendszerváltás utáni elértéktelenedésével, illetve az ehhez társuló bizalomvesztéssel magyarázható, hogy a gáborok az 1990-es évek közepétől a német márkát részesítették előnyben a jelentősebb gazdasági ügyletek során.

Az általam dokumentált adásvételek közül egyetlen esetben fordult elő, hogy a résztvevők az aktuális vételár megállapítása során az adott tárgyért korábban kifizetett vételárat hangsúlyosan figyelembe vették. Az ügyletben, amely nyilvánvaló példa arra, hogy a valamikori vételár értékének felbecsülése gyakran mennyire proble-

matikus folyamat, két fivér vett részt. A fiatalabb fivér (Laji) 1984-ben vásárolta meg bátyja (Pista) poharát 1.400.000 régi lejért.[10] Miután az ezredforduló táján eladósodott és feltétlenül pénzre volt szüksége, Laji 2004-ben rávette bátyját, hogy vásárolja vissza tőle a poharat. Laji azzal érvelt, hogy 1984-ben elsősorban bátyja kedvéért, az ő presztízstörekvéseit támogatandó vette meg tőle a tárgyat, azért hogy Pistának elegendő pénz álljon rendelkezésére egy ennél értékesebb pohár megvásárlásához. (Laji nem örökölt és korábban nem is vett poharat. Mivel az általa megvásárolt tárgy legalábbis „közepesen értékesnek" számít a gáborok között, az egykori ügylet korántsem csupán segítségnyújtás volt, hanem Laji saját társadalmi előmenetelét is szolgálta.) Laji tehát a fivérek közötti segítségnyújtás morális elvárására hivatkozva próbálta meg kikényszeríteni a visszavásárlást, feltételül szabva, hogy Pistának a tárgyat ugyanazon az áron kell megvennie tőle, mint amennyiért az 1984-ben gazdát cserélt közöttük. Pista – hosszas vita után – végül beleegyezett a *„vásárba"*. A fivéreknek azonban, akik a közöttük lévő rokoni kapcsolat miatt nem alkalmaztak cenzárt, rendhagyó kihívással kellett szembenézniük: hogyan állapítható meg az akkori vételár mai értéke? Mi számít a jelen esetben (2004-ben) „tisztességes árnak"?

A bizonytalanságot elsősorban az idézte elő, hogy a feladat megoldásához nem álltak rendelkezésre megbízható eljárások és viszonyítási pontok: az 1984-ben kifizetett vételár értékét nem tudták automatikusan megadni euróban vagy dollárban, tehát azokban a pénznemekben, amelyekben 2004-ben a presztízstárgyak árát rendszerint kiszámították. Az értékazonosság megteremtésével kapcsolatos bizonytalanság tág teret hagyott a frakciózás számára. Nagyfaluban és környékén azonnal megindultak a találgatások az átszámítás lehetséges technikáival, illetve azzal kapcsolatban, hogy a jelen esetben mi tekinthető „korrekt árnak" – e kérdések hetekig vezető témái voltak a férfiak közötti beszélgetéseknek. Laji támogatói – affinális rokonai és barátai – azt akarták elérni, hogy a 2004-es vételár minél magasabb legyen, a Pista iránt lojális férfiak pedig rendre jóval alacsonyabb összegeket jelöltek meg ideális vételárként, mint Laji pártfogói. Mindkét tábor arra törekedett, hogy minél több befolyásos gábor férfit állítson maga mellé.

A különböző pénznemek – a rendszerváltás előtti lej, illetve az euró/dollár – közötti átváltás problémáját a fivérek végül egy olyan „alkalmi mértékegység" – a Dacia típusú személyautók – segítségével oldották meg, amely valamennyi említett pénznem használata idején jelen volt. A romák gyakran folyamodnak ehhez az eljáráshoz *(„X akkor ennyi és ennyi Daciát ért")*, ha az a céljuk, hogy a szocializmus évtizedeiben kifizetett összegek vagy egyes vagyontárgyak valamikori gazdasági jelentőségét érzékeltessék. A két fivér érdekei azonban különbözőek voltak. Laji számára az lett volna a kifizetődőbb, ha az 1984-es vételár mai értékének meghatározása során a gyári futószalagról legördülő, alapfelszereltséggel rendelkező, új Daciákat veszik alapul, amelyek 1984-ben darabonként egyesek szerint 65.000, mások szerint 70.000, illetve 72.000 régi lejbe kerültek. Ezzel szemben Pista arra

[10] 1984-ben a romániai gazdaság és a tárgyév egészére vetített, egy főre jutó bruttó havi átlagkereset 3224 régi lej volt, vagyis a pohár vételára 434,2 havi átlagkeresetnek felelt meg.

törekedett, hogy a darabár minél magasabb legyen. Ezért – kihasználva azt, hogy ő vásárol, illetve azt, hogy ő az idősebb és befolyásosabb fivér – az áralku folytatását ahhoz a feltételhez kötötte, hogy az egykori vételár értékének megállapítása során azokat a drágább Daciákat tekintsék viszonyítási pontnak, amelyek az 1980-as években a legkeresettebbek voltak a gáborok között. E személyautókat, miután legördültek a futószalagról, első tulajdonosaik az alapfelszereltségen túli, kényelmi és esztétikai célokat szolgáló kiegészítőkkel látták el, majd így értékesítették a használtautó-piacokon. Áruk beszélgetőtársaim visszaemlékezései szerint az 1980-as évek közepén körülbelül 100–110 ezer régi lej volt.

A fivérek végül egyezségre jutottak: egy Dacia 1984-es vételárát 100.000 régi lejben állapították meg, így kiszámíthatóvá vált, hogy az egykori 1.400.000 régi lejes vételárból pontosan tizennégy személyautót lehetett volna vásárolni. Lajinak tehát akkora összeget kellett kapnia Pistától, amely legalább ennyi Dacia beszerzését teszi lehetővé az ügylet lezárásának pillanatában 2004-ben.

Ezen a ponton azonban újabb vita alakult ki a két fivér között azzal kapcsolatban, hogy a kérdéses autómárka 2004-ben elérhető típusai közül melyiket tekintsék viszonyítási pontnak a vételár kiszámítása során. Laji érthető módon a legújabb, ezért drágább típus: a Dacia Solenza mellett érvelt, Pista azonban az ennél olcsóbb, 2000 és 2003 között gyártott Dacia SuperNovát szemelte ki erre a célra. Végül Pista javaslatát fogadták el, és – figyelembe véve a pillanatnyi autópiaci árakat – az egyes személygépkocsik árát egységesen 6.000 dollárban állapították meg. Az értékazonosság megteremtésére irányuló, hetekig tartó egyezkedés végeredményeként a pohár vételárát 87.000 dollárban határozták meg,[11] amelyből 84.000 dollárt Pista 2004 decemberében át is adott Lajinak. A vételár egyrészt a tizennégy Dacia árát tartalmazta (14x6.000 = 84.000 dollár), valamint egy 3.000 dollárra rúgó összeget, amelyet évekkel ezelőtt Laji kért kölcsön Pistától, és amelyet most oly módon engedett el neki, hogy beszámította azt a vételárba.

Részösszefoglalás: az érték- és áralkotás társadalmi viszonyokba ágyazottsága. Az érték számszerűsítésével kapcsolatos nehézségek azonban önmagukban nem adnak magyarázatot arra, hogy miért érdemes cenzárt alkalmazni. A kvalitatív értékkijelentések túlsúlya és a szingularizáltság ugyanis olyan kihívások, amelyekkel szemben a cenzár ugyanúgy kiszolgáltatott, mint a megbízó. Miért kifizetődő mégis a közreműködése?

Azért, mert a bizonytalanság tág teret biztosít az áralku számára, az abban résztvevők érdekérvényesítő képessége pedig gyakran nem egyforma: egyesek jóval hatékonyabbak a benyomáskeltés és a meggyőzés terén másoknál. A hatékonyság forrása egyrészt a presztízstárgygazdaságban szerzett jártasság és szakértői tekintély, másrészt az egyén társadalmi presztízse. Ahhoz, hogy a presztízs és az áralkut érintő érdekérvényesítő képesség kapcsolatát világosabbá tehessem, az alábbiakban röviden kitérek az érték- és áralkotás kulturális logikájára, illetve arra, hogy e folyamatok miként ágyazódnak be a társadalmi különbségek rendszerébe.

[11] Ez az összeg az RNB 2004. december 15-i árfolyamait alapul véve a 2004. december havi, romániai bruttó átlagkereset 264,5-szörösével, illetve 16.096.087 forinttal ért fel.

Presztízstárgyaik értékének felbecsülése és számszerűsítése során a gáborok csak a saját roma csoportjukhoz tartozó férfiak tanácsaira hagyatkoznak, tudatosan és következetesen figyelmen kívül hagyva a nem romák véleményét. Eszükbe sem jut például, hogy a közöttük zajló tranzakciók során nem roma művészettörténészektől vagy régiségkereskedőktől kérjenek szakvéleményt, mivel tudják, hogy e szakértők egy, a sajátjukétól különböző értékrezsim alapján definiálják e tárgyak jelentését és értékét. Ezért azok a személyek, akik az érték és az ár alakulására érdemi hatást tudnak gyakorolni a gáborok közötti tranzakciók során, kizárólag saját roma csoportjuk tagjai közül kerülnek ki.

Az értékbecslés és az áralku esetünkben olyan fogalmakkal jellemezhető folyamatok, mint a – gyakran elhúzódó és heves vitákkal kísért – egyezkedés, a társadalmi konszenzuskeresés kényszere, a nagyfokú szubjektivitás, valamint a frakcióharc. Az értékalkotás és -alakítás központi színtere a gábor férfiak között szerveződő diskurzus, az érték társadalmi létének és tartósságának alapja pedig az egyes presztízstárgyakkal kapcsolatos, többé-kevésbé széles alapokon nyugvó társadalmi konszenzus. Az értéktulajdonítás elmaradhatatlan része a mások általi ratifikáció: maga a tulajdonos hiába nyilvánítja poharát vagy fedeles kupáját keresettnek, hiába jelöli ki annak helyét a presztízstárgyak lokális vagy regionális fontossági sorrendjében. Véleménye csak akkor alakulhat át „tartós társadalmi ténnyé", ha azt számos tekintélyes gábor férfi is helybenhagyja, és ily módon hitelesíti. A presztízstárgyak értéke tehát nem statikus tulajdonság, hanem „képlékeny", állandó karbantartásra szoruló, nemegyszer vitatott minőség.

Az értékkonstruáláshoz nélkülözhetetlen ratifikáló erő társadalmi eloszlása azonban korántsem egyenletes, hanem az aktuális hatalmi és presztízsviszonyokhoz igazodik. A presztízstárgyak jelentőségével és fontossági sorrendjével kapcsolatos nyilvános társalgás során ugyanazok a férfiak rendelkeznek a legintenzívebb közvélemény-formáló erővel, akikhez a különféle – házasságkötést, pénzügyi vitákat érintő – konfliktusok esetében is gyakran fordulnak támogatásért és tanácsért, vagyis a köztiszteletben álló, befolyásos és vagyonos, jobbára ötvenes éveik elején járó vagy annál idősebb családfők. Mivel az *„ő szavuk után hallgatnak a legtöbben"*, a tulajdonosok elemi érdeke, hogy a presztízstárgyaik értékével kapcsolatos konszenzusépítés és -karbantartás során minél több ilyen férfi támogatását megszerezzék.

Azt, hogy a presztízstárgydiskurzusok befolyásos hangadói milyen jelentős hatást gyakorolhatnak az értékbecslés folyamatára, pontosan érzékeltetik az alábbi – esetenként túlzó – szófordulatok. Beszélgetőtársaim szerint e férfiak *„egyetlen szavukkal képesek lemosni vagy felemelni egy poharat"*, *„a konzervdobozból is képesek aranyat csinálni"*. Az egyik legsikeresebb gábor cenzár hatalmát érzékeltetendő egyikük így fogalmazott: *„Vov te thol lehki štampila kă laśo-j kodo taxtaj, t'ela vuźă konzerva, the vi kade laśo kărdjol! (...) Dend'ol konzerva kărdjol somnakuno pe tje vast, pe tji štampila!"* ('Ha ő teszi a pecsétjét [ha ő azt állítja], hogy jó az a pohár, ha csak egy konzervdoboz [ha értéktelen] lenne is, úgy is jóvá [értékessé] válik! (...) [A beszélő a szóban forgó cenzárhoz fordulva folytatja:] A konzervdoboz aranyá válik a te kezedben, a te pecséted miatt!') A *„pecsét"*

kifejezés itt a bróker szakértelmének és számottevő társadalmi presztízsének szinonimája. Egy másik szófordulatot idézve: a jelentős ratifikáló erővel rendelkező, tekintélyes férfiaknak *„lipilpe lengi vorba”* (‘ragad a szavuk’), vagyis szakvéleményük *„rajta marad a poháron”*, annak megkérdőjelezésére pedig – legalábbis nyilvánosan – csak kevesen vállalkoznak.

A sikeres cenzárok többnyire épp e befolyásos férfiak közül kerülnek ki. Különösen annak az eladónak érdeke, hogy olyasvalakit kérjen fel brókernek, aki nem pusztán a presztízstárgygazdaság szakértője, hanem egyúttal köztiszteletben álló és tekintélyes személy is, akit környezete szerény *politikai* eredményekkel rendelkező, alacsony társadalmi presztízsű férfiként, azaz *„gyenge, lágy gazdaként”* tart számon. Vagyis olyan személyként, aki *„nem tudja határozni az árat”*: nem képes hatékonyan érvelni saját presztízstárgya jelentősége és értéke mellett annak áruba bocsátása folyamán. Amint azt több ügylet is bizonyítja, előfordul, hogy a *politikában* sikeresebb vevő esetenként képes meggyőzni a nála alacsonyabb presztízsű eladót arról, hogy pohara vagy fedeles kupája jóval kevesebbet ér annál, mint amennyit kér érte, így olcsóbban juthat hozzá a tárgyhoz, mint ahogyan azt az aktuális piaci viszonyok indokolnák. A kevésbé befolyásos eladó gyakran épp azért alkalmaz cenzárt, hogy elkerülje az aszimmetrikus státusviszonyból fakadó kiszolgáltatottságot, és ily módon *javítson saját alkupozícióján.* Reményei szerint a tekintélyes bróker hitelesebben ecseteli majd pohara vagy fedeles kupája értékes tulajdonságait, mint ahogyan arra ő maga képes lenne, és szakvéleménye nagyobb súllyal esik latba az érték számszerűsítése során, így könnyebben eléri, hogy a vásárló jelentős anyagi áldozatot hozzon. Ha az áralkuba bocsátkozó felek közötti jelentős státusaszimmetria a potenciális vásárló számára kedvezőtlen, ő ugyancsak érdekelt abban, hogy igénybe vegye a brókerek támogatását, így ugyanis elkerülheti, hogy a kiszemelt tárgyért indokolatlanul magas vételárat kelljen fizetnie.

A presztízstárgy-elzálogosítással járó hitelügyletek során a bróker társadalmi súlya másként is hasznosulhat. A hitelező/adós ugyanis gyakran bizalmatlan partnere *„patjiv le lovengijét”* (‘üzleti tisztességét’) illetően, és tart attól, hogy a másik fél csak részben teljesíti a megállapodásban vállalt kötelezettségeit. A partner immorális gazdasági manővereivel, *„ügyeskedésével”* szemben a befolyásos cenzár nyújthat – legalább részleges – védelmet, akinek morális kötelessége, hogy a későbbi viták során tanúsítsa a megállapodás részleteit és szükség esetén nyomást gyakoroljon a partnerre azért, hogy az felhagyjon a szerződésszegéssel. Ne becsüljük le a brókertől remélt pártfogás gazdasági jelentőségét! A gáborok ugyanis pénzügyi és egyéb konfliktusaikkal csak a legritkább esetben fordulnak a hatóságokhoz, azokat a saját roma csoportjukban próbálják megoldani, vagyis a konfliktus-menedzselés során elsősorban a befolyásos gábor férfiak közreműködésére és támogatására számíthatnak.

A fent leírtak emlékeztetnek Stewart érvelésére, miszerint az általa vizsgált roma közösség tagjai a közöttük lezajló ügyletek során azért alkalmaznak a „roma-paraszt ügyletek cincárjához hasonló” (Stewart 1997: 176) közvetítőket, mert a felek nem akarnak közvetlenül egymással alkudozni, és el szeretnék kerülni annak látszatát, hogy az egyikük irányítja a másikat. A cenzár közreműködését gyakran a gáborok

is azért veszik igénybe, mert jelenléte a felek közötti kommunikációt indirektté teszi – az indirektségtől remélt haszon azonban a két esetben nem azonos. Az alacsonyabb presztízsű gábor eladó/vevő ugyanis nem a férfiak közötti „egyenlőség" látszatának fenntartása vagy az alárendeltség gyanújának elkerülése érdekében fogad fel brókert akkor, amikor egy befolyásos férfivel alkuba bocsátkozik, hanem azért, mert tudatában van a számára kedvezőtlen státusaszimmetriának, és így akarja ellensúlyozni azt, elősegítve saját üzleti érdekei minél hatékonyabb érvényesülését.

10.3.2. A vizualitás politikája: a presztízstárgyak részleges dematerializálása

A potenciális vevő gyakran azért alkalmaz cenzárt, mert nem biztos abban, hogy a megvásárolni kívánt presztízstárgyat – annak megtekintése során – kétséget kizáróan azonosítani tudja, és tart attól, hogy az eladó esetleg nem a kiszemelt darabot adja el neki, hanem egy ahhoz hasonló, a műtárgypiacról nemrég titokban beszerzett tárgyat vagy egy antikizált másolatot. A presztízstárgyvásárlásra vállalkozó férfiak ezért nagy hangsúlyt helyeznek a nominális autentikusság felülvizsgálatára. A cenzár kiválasztásának egyik gyakori szempontja épp az, hogy a felkért bróker korábban már maga is látta, így azonosítani tudja a kiszemelt tárgyat.

Mi teszi problematikussá a nominális autentikusság ellenőrzését a potenciális vevő számára? Értelmezésem szerint a presztízstárgyak társadalmi létmódjának egyik meghatározó vonása: hivalkodó fogyasztásuk/használatuk természete.

Amint arra Veblen (1975) és mások is rámutattak, a hivalkodó fogyasztás révén közvetített „üzenet" elsősorban a vizualitás csatornáján keresztül jut el a címzettekhez. A vásárlóerő, illetve az általa megjelenített társadalmicsoport-tagság reprezentálásának leghatékonyabb módja kétségtelenül az, ha a fogyasztás minél nagyobb nyilvánosság előtt zajlik, vagyis ha a pozicionális vagy státusjavakat a tulajdonos minél több szemlélő számára teszi személyesen vagy a média segítségével megtekinthetővé. Meglepő módon a gábor presztízstárgyak esetében a vizualitás, a mások általi szemrevételezés lehetősége korlátozott forrást képez. A gáborok – szemben a nem roma műgyűjtőkkel, amint arra már utaltam – nem szerveznek nyilvános kiállításokat poharaik és fedeles kupáik számára, nem publikálnak olyan katalógusokat, amelyek e tárgyak fotóit tartalmazzák, és nem tárolják azokat lakásuk olyan pontjain, ahol a hozzájuk betérő vendégek bármikor megpillanthatják őket. A presztízstárgyakat rendszerint különböző rejtekhelyeken, a lakás eldugott szegleteiben helyezik el, ott ahol a látogatóknak még véletlenül sem szúrhatnak szemet.

Miközben a férfitársalgásnak a poharak és fedeles kupák gyakori és kedvelt témái, azokat tulajdonosaik csak ritkán teszik hozzáférhetővé: szemügyre vehetővé és megérinthetővé mások számára. Habár első hallásra ez furcsának tűnhet, középkorú nagyfalusi ismerőseim többsége személyesen csak egy részét láthatta annak a több mint három tucat presztízstárgynak, amely ma a településen található. Gyakran

megesik, hogy a tulajdonos – legközelebbi családtagjain kívül – évekig senkinek sem mutatja meg poharát vagy fedeles kupáját. A relatív „láthatatlanság" stratégiája nemcsak azokhoz a kevésbé értékes tárgyakhoz kapcsolódhat, amelyek iránt csekély társadalmi érdeklődés mutatkozik, és amelyeket ezért csak ritkán *„kérnek elő"* tulajdonosaiktól, hanem gyakran a keresett, nagyra becsült darabok esetében is megfigyelhető. Az utóbbiak tulajdonosai nemegyszer tudatosan folyamodnak a „láthatatlanná tételhez", azért hogy manipulálják a tárgy hírnevét: fenntartsák, illetve fokozzák az azzal kapcsolatos társadalmi érdeklődést és kíváncsiságot.

Ugyanannak a személynek csak ritkán mutatják meg ugyanazt a darabot rövid időn belül – a legtöbb beszélgetőtársam az általa megtekintett azon presztízstárgyakat, amelyek nem szűkebb családja tulajdonát képezték, rendszerint csak egyszer vehette szemügyre. Az, hogy egy poharat vagy fedeles kupát ugyanaz a személy – például – havonta vagy évente *„előkérjen"* annak tulajdonosától, ismeretlen jelenség. A megtekintéssel kapcsolatos korlátozások azonban enyhülnek akkor, ha egy tárgyat értékesíteni kívánnak, és a potenciális vevők és cenzárok sorra felkeresik a tulajdonost, hogy megvizsgálják az eladó darabot, illetve akkor is, ha a tárgy épp gazdát cserélt. A vásárlót ugyanis ilyenkor számos rokona, ismerőse és barátja látogatja meg azért, hogy gratuláljon neki a tranzakcióhoz, és megpillanthassa az új szerzeményt. A legtöbb pohár és fedeles kupa megtekintésére azoknak a köztiszteletben álló, befolyásos férfiaknak van lehetőségük, akiket gyakran kérnek meg arra, hogy cenzárként vagy tanúként vegyenek részt a különböző presztízstárgyügyletekben.

Mikor láthatják a gáborok egymás ezüsttárgyait? A relatív „láthatatlanság" ideiglenes felfüggesztésére rendszerint akkor kerül sor: a) ha a poharat vagy fedeles kupát szakrális segédeszközként használják *(szakrális használat)*; b) ha a vendég iránti tisztelet és nagyrabecsülés kifejezésére törekednek *(honorifikus használat)*; c) ha a tulajdonos célja a társadalmi közelség újratermelése *(hálózatépítő használat)*; d) és végül akkor, ha ugyanő saját hírnevének gyarapítására tesz kísérletet *(hírnévnövelő vagy hivalkodó használat)*. E motivációk és kontextusok gyakran jelennek meg különböző kombinációkban.

Korábban már utaltam arra, hogy amíg a gáborok jelentős része nem csatlakozott a Heted Napot Ünneplő Adventista Egyházhoz (az 1990-es évekig), a presztízstárgyak megtekintésére szolgáló alkalmak egyike volt a ortodox, illetve görög katolikus egyházban zajló húsvéti pászkaszentelés, amikor a gábor családok egy része saját poharában vagy fedeles kupájában hozta haza a pászkát a templomból (szakrális használat; lásd még a 8. fejezetet). A negyvenes évei végén járó Pista szavaid idézve:

> *...édesapám is kidött engemet, vótam egy tizennégy-tizenöt éves, és vette a poharát, s azt mondta: „Menj a templomnál s hozzál haza* [ebben a pohárban] *abból a páckából, amit a pap készített." S akkor hoztam haza, édesapám már várta, a bárány le vót vágva, akkor várta a borral, na, s akkor összehívta az egész fiait. És a családját, és aki vótak közeli rokonok, s akkor odatette azt az egész nagy bárányt, kiterítette a hosszú asztalt, az unoka,*

gyermekek, minden-mindenki ottan, s akkor kezdtek imádkozni (...). Istennek hálát adott az eledelről (...), s akkor legelőbbször az öreg [a beszélő apja] *vette a kanalat, s ő kóstolta* [meg a pohárban hazahozott, otthon borral felöntött pászkát]. *S akkor adta a másik fiának, a nagyobbik fiának, s akkor ő is vette (...), s úgy sorba ment. A nagyobbik fiú, akkor a második, amelyik utána* [jött a születési sorrendben]*, s úgy, a fiúk, s azután az asszonyok is, mindenki vett egy kanalat, és imádkozott, és úgy vette azt a páckát. (...) És úgy volt, hogy akinek nem volt pohara, az is hozott magának páckát, de az már hozta más edénybe, vagy egy más csuporba, vagy egy valamibe, ami vót. De a legtöbb a* [gábor] *cigányok közt a poharakba hozták*. (2003/01/09)

A presztízstárgy-megtekintésre ugyancsak alkalmat kínáltak a fontosabb naptári ünnepekhez (karácsony, húsvét), vagy az olyan társadalmi eseményekhez kapcsolódó *„asztalok”*, mint az esküvők és az eljegyzések. Ilyenkor a házigazda a vendégek iránti tisztelet jeleként esetenként elővette és megmutatta poharát vagy fedeles kupáját, amit a jelenlévők a kérdéses darab méltatásával, illetve különböző jókívánságokkal viszonoztak (hálózatépítő, honorifikus és hivalkodó használat). Emellett a házigazda egy további gyakorlat révén is kifejezhette a jelenlévő férfiak iránti nagyrabecsülését: úgy, hogy bort töltött presztízstárgyába,[12] amivel megkínálta őket. (Nők csak ritkán részesültek e megtiszteltetésben. A talpas poharak esetében az üreges talprészbe pálinkát, amíg a felső részbe bort töltöttek.) Szemben az *„asztalokhoz”* kapcsolódó presztízstárgy-megmutatással, terepmunkám során már nem találkoztam olyan esettel, amikor a tulajdonos poharából vagy fedeles kupájából szeszesitallal kínált volna valakit. E gyakorlat eltűnése elsősorban arra vezethető vissza, hogy az alkoholfogyasztás tilalma az adventista életvezetési stratégia hangsúlyos eleme. Beszélgetőtársaim szerint a presztízstárgyakba *„nem illik”* más italféléket – például vizet vagy üdítőitalt – tölteni, mivel azok karaktere összeegyeztethetetlen a szeszesitalokéval. Egyiküket idézve: aki vizet töltene bele, az *„levenné a pohár értékét”*.

Azokra az esetekre, amikor a házigazda az egyik vendég kérésére veszi elő és mutatja meg poharát vagy fedeles kupáját, az *„előkérés”* kifejezés utal. Erre nemcsak a naptári ünnepekhez vagy társadalmi eseményekhez kapcsolódó *„asztalok”* folyamán kerülhet sor, hanem akkor is, ha a vendég egyedül vagy egy kisebb csoport tagjaként keresi fel valamelyik presztízstárgy-tulajdonos ismerőse otthonát.

Az *„előkérés”* rendszerint néhány percig tartó, társadalmilag jelölt esemény, amelynek kezdeményezése nagy körültekintést igényel a vendég részéről. Mindenekelőtt azért, mert a gáborok az *„előkérés”* megfogalmazását, valamint annak teljesítését vagy elutasítását az egyének, családok és apai ágak közötti presztízsviszonyokról, a társadalmi távolságról-közelségről való egyezkedés indirekt eszközeként definiálják. Az *„előkérés”* oka rendszerint a presztízstárgyak anyagi tulajdonságaival kapcsolatos kíváncsiság, amelyet jórészt épp relatív „láthatatlan-

[12] Hasonló gyakorlatról tesz említést Téglás István (1912a: 54, 1912b: 130).

ságuk" idéz elő. Megjegyzendő, hogy a férfiak többsége számára elsősorban ezek a helyzetek kínálnak lehetőséget arra, hogy a poharak és fedeles kupák anyagi tulajdonságaival kapcsolatos ismereteiket gyarapítsák, illetve gyakorlatra tegyenek szert azon eljárások alkalmazásában, amelyek az anyagi patina valódiságának (a tárgy életkorának stb.) ellenőrzésére irányulnak.

Az *„előkérés"* a tulajdonossal bizalmas viszonyban lévő személyek – fivérek, apatársak, szomszédok –, valamint a köztiszteletben álló, befolyásos férfiak esetében ütközik a legkisebb ellenállásba, vagyis akkor, ha azt a tulajdonost és családját támogató társadalmi hálózat jelenlegi vagy potenciális tagjai fogalmazzák meg (hálózatépítő használat). A *politikai* riválisok ugyanakkor sohasem kezdeményezik egymás presztízstárgyainak megtekintését, mert biztosak az elutasításban. Az *„előkérés"* teljesítésének valószínűsége akkor is csekély, ha a tulajdonos és az *„előkérő"* közötti társadalmi távolság – az előbbi javára – jelentős. Terepmunkám során egyetlen olyan esetről sem szereztem tudomást, amikor az *„előkérést"* a házigazdát egyedül felkereső, vele nem közeli rokon asszonyok valamelyike fogalmazta volna meg.

A visszautasítás *politikai* üzenete az, hogy a tulajdonos szerint a vendég nem tartozik azon személyek közé, akik érdemben (pozitívan) befolyásolhatják presztízstárgya értékét, illetve saját hírnevét és kapcsolati tőkéjét. Mivel az nyilvános társas képüket kedvezőtlenül érintené, a tulajdonosok csak ritkán fogalmazzák meg nyíltan ezt az üzenetet, inkább az elutasítás indirekt stratégiáihoz folyamodnak. Csak egy példát említve: miközben kijelentik, hogy szívesen megmutatnák poharukat vagy fedeles kupájukat a vendégnek, egy tőlük független, pillanatnyilag elháríthatatlan – gyakran fiktív – akadályra hivatkozva végül mégis elutasítják az *„előkérés"* teljesítését. Az ilyenkor használatos érvek sora végeláthatatlan (jelenleg nincs itthon az a magyar ismerős, aki a presztízstárgyat őrzi; nem elérhető a tulajdonos fia, aki el tudná hozni azt a rejtekhelyről stb.). A visszautasítással járó szégyen miatti aggodalom nemegyszer olyan intenzív, hogy a magukat a tulajdonoshoz képest alacsony státusú vagy túlságosan fiatal személyek közé soroló férfiak inkább eleve lemondanak az *„előkérésről"*. Tehát nemcsak annak megfogalmazása, de esetenként az *„előkérésről"* való lemondás is része az interakcióban részt vevő felek közötti társadalmi távolságról zajló egyezkedésnek.

Amint arra a patina logikájú és a posztszocialista presztízsjavak összehasonlítása során már utaltam, egy pohár vagy fedeles kupa értékének és társadalmi jelentőségének legfontosabb markere nem az, hogy hányan tekintették meg személyesen, hanem az, hogy a kérdéses darab milyen gyakran kerül szóba a különböző társadalmi összejöveteleken szerveződő férfitársalgás során, illetve az, hogy az iránta érdeklődő potenciális vásárlók mekkora erőfeszítésre hajlandóak megszerzése érdekében. A presztízstárgyak társadalmi létmódja tehát elsősorban a diskurzushoz kapcsolódik: a domináns médium, amelyet a hivalkodó használat során a gáborok elsősorban igénybe vesznek, nem a vizualitás, hanem a beszéd.

Mivel e poharakat és fedeles kupákat elzárják a külvilág elől – vagyis részben láthatatlanná teszik, dematerializálják –, az értékesebb darabok a *politikai* és gazdasági titkolózás tárgyaivá válnak, ami maga is hozzájárul az irántuk megnyilvá-

nuló társadalmi érdeklődés újratermeléséhez. A használat e stratégiája *láthatatlan* vagy *diszkurzív hivalkodó fogyasztásként* definiálható. A relatív dematerializálás, a korlátozott megtekinthetőség az elsődleges oka annak, hogy a poharak és fedeles kupák elválaszthatatlanok *a vizualitás politikájától* (lásd az *„előkérés"* társadalmi és státusviszonyokra reflektáló jellegéről korábban írottakat), ahogyan annak is, hogy az áruba bocsátott tárgyak nominális autentikusságának ellenőrzését a potenciális vásárló gyakran cenzárra bízza.

Ugyancsak a korlátozott vizuális hozzáférésre vezethető vissza, hogy több ismerősöm rendelkezett olyan kiadványokból (múzeumi és árverési katalógusokból, művészettörténeti munkákból) álló kisebb gyűjteménnyel, amelyekben *„béváló"* poharak és fedeles kupák láthatóak. E gyűjtemények rendszerint ugyanilyen fényképekkel, színes fénymásolatokkal, valamint gábor presztízstárgyakat megörökítő, mobiltelefonokban őrzött fotók sorával egészültek ki. Több háztartásban is megtalálhatóak például a Nagyházi Galéria és Aukciósház egyes katalógusai, valamint a *Szent László és városa* (Kolba – Săsianu – Hapák 1992) című monográfia, amely számos, keresett anyagi tulajdonságokkal rendelkező pohár fényképét tartalmazza. Ismerőseim gyakran forgatták e kiadványokat, és terepmunkám során többször előfordult, hogy az anyagi aspektusokat érintő beszélgetéseink során épp ezeket hívták segítségül, hogy világossá tegyék számomra: mely tulajdonságok számítanak értékesnek saját roma csoportjukban. E kiadványok hangsúlyos eszközei a presztízstárgyak anyagi vonásaival kapcsolatos ismeretszerzésnek, emellett megkönnyítik a műtárgypiaci tájékozódást is.

10.4. A presztízstárgyügylet mint bazár jellegű tranzakció. A cenzár mint kockázatmenedzser

A poharak és fedeles kupák számszerűsített értékével és nominális autentikusságával, valamint a presztízstárgypiac aktuális keresleti-kínálati viszonyaival kapcsolatos tudás természete nagymértékben hasonlít azon információkéhoz, amelyekkel a Geertz által vizsgált bazár vásárlói rendelkeznek.

Geertz (1978; lásd még Geertz 1963; 1979) szerint a bazárban az árucikkekkel kapcsolatos információ „…szegényes, ritka, rosszul elosztott, hiányosan kommunikált és nagyra értékelt. (…) A tájékozatlanság szintje (…) a termékminőségtől kezdve az aktuális árakon át a piaci lehetőségekig és a termelési költségekig kifejezetten magas…" (Geertz 1978: 29). A vásárlók számára gyakran komoly nehézséget okoz annak eldöntése, hogy a felkínált árucikkhez jutányos áron vagy épp kifejezetten drágán juthatnak hozzá, ezért az „információkeresés, amely munkaigényes, bizonytalan, összetett és rendszertelen, a bazár életének központi tapasztalata. (…) A bazárlátogatók legtöbb energiája arra irányul, hogy átfésüljék a bazárt olyan használható jelek után kutatva, amelyek hozzásegíthetik őket annak megállapításához, hogy bizonyos ügyek pontosan hogyan is állnak az adott pillanatban.

(…) a legtartósabb aggodalmak az árral és a javak minőségével kapcsolatosak" (Geertz 1978: 30).

Appadurai (1986: 43) szerint az árucikkek minőségére és értékére vonatkozó információk szűkössége, valamint az összegyűjtésükért tett jelentős erőfeszítések nemcsak a marokkói bazár vásárlóira jellemzőek, hanem az ipari társadalmak gazdaságainak bizonyos szegmenseire is. Ezért egy általánosabb érvényű, nemcsak a bazárra összpontosító definíció szükségessége mellett foglal állást, amellett érvelve, hogy „a bazárstílusú információkeresés valószínűleg bármely olyan cserehelyzetre jellemző, ahol a javak minősége és értékük felbecsülése nem standardizált, habár a standardizáció hiánya, az árak változékonysága, valamint a dolgok (…) minőségének megbízhatatlansága mögött álló okok meglehetősen eltérőek lehetnek" (Appadurai 1986: 43). A „komplex, kulturális alapon szerveződő információs labirintusok", valamint a bennük való tájékozódást elősegítő „bazár stílusú információkeresés" (*„bazaar-style information search",* Appadurai 1986: 43) az ipari társadalmakban többek között a keleti szőnyegek és a használt autók piacán figyelhető meg. (A használtautó-piaccal mint a bazár stílusú gazdaságok leggyakrabban vizsgált esetével kapcsolatban lásd még Rees 1971: 109–118; Geertz 1978: 31; Fanselow 1990; Alexander 1992: 84–85.)

Fanselow (1990: 251) értelmezése szerint a bazár vásárlóit sújtó kiszolgáltatottságért elsősorban a vevő és az eladó közötti „információaszimmetria" a felelős. A bazárban, érvel, a pénz különleges státusú: a leginkább standardizált és így a legmegbízhatóbb árucikk. A legpontosabban a pénz értéke jósolható meg, szemben a bazárban gazdát cserélő más árucikkekével, amelyek „nem standardizáltak és ennek következtében (…) megbízhatatlanok; az ilyen árucikkek ellenőrzése nehéz, időigényes és ennek következtében költséges" (Fanselow 1990: 251). Így tehát az eladó, aki pénzt kap, megbízhatóbb ismeretekkel rendelkezik annak értékéről és minőségéről, mint a vevő az általa megvásárolt, kétes eredetű árucikkekéről. A bazárelemzések (Ichinosawa 2007: 128 stb.) arról tanúskodnak, hogy a vásárlók kétféleképpen tesznek kísérletet a bizonytalanság enyhítésére, vagyis a kockázatmenedzselésre. Egyrészt az „intenzív információkeresés" stratégiája révén, másrészt oly módon, hogy bizonyos kereskedőkkel hosszú távú, kölcsönös bizalmon alapuló üzleti kapcsolatot próbálnak meg kiépíteni.

Amellett érvelek, hogy a gáborok között zajló presztízstárgyügyletek több szempontból – a nagyfokú bizonytalanság, a rögzített árak hiánya, az áralku nagy szerepe stb. – is hasonlítanak a bazár jellegű tranzakciókhoz. A bizonytalanság potenciális forrásai esetünkben a kvalitatív érték számszerűsítésének és a nominális autentikusság ellenőrzésének problematikus volta, az aktuális piaci viszonyokkal kapcsolatos ismeretek szűkössége, valamint a rábeszélés-meggyőzés képességének relatív hiánya. A presztízstárgyügyletek esetében a vevő és az eladó közötti „információaszimmetria" csak a nominális autentikusság vonatkozásában jellemző,[13] az érték számszerűsítésével kapcsolatos bizonytalanság esetében azonban

[13] A vásárlóval szemben az eladó pontosan tudja, hogy az általa X tulajdonnévvel illetett pohár vagy fedeles kupa valóban azonos-e az X nevű tárggyal.

nem („Hogyan jellemezhető a tárgyhoz társított kvalitatív érték és a vételár viszonya?”, „Mit jelent a korrekt ár fogalma?”), ez utóbbival ugyanis a vevő és az eladó egyaránt szembesül.

A gáborok a kockázatmenedzselésre elsősorban a „kényszerhelyettesítés” (Kornai 1993: 257) révén tesznek kísérletet: cenzárokat fogadnak fel, akik az „intenzív információkeresés” szakértői, ám számos egyéb feladatot is ellátnak a tranzakciók során. Mivel a presztízstárgyügyletek relatíve ritkák és rendszertelenek, annak esélye, hogy rendszeres munkakapcsolat alakuljon ki az eladó/vevő és valamely cenzár között, viszonylag csekély. A gáborok tehát ebben az esetben többnyire nem számíthatnak az ugyanazon személyek közötti rendszeres üzleti kapcsolatból fakadó előnyökre.

10.5. A cenzárral szembeni bizalmatlanság forrásai és a lojalitás biztosításának technikái

A megbízók közvetítőkhöz való viszonya korántsem ellentmondásmentes. Habár részben azért veszik igénybe szolgálataikat, hogy enyhítsék a vásárral kapcsolatos bizonytalanságot, gyakran magukra a cenzárokra is a bizonytalanság forrásaiként tekintenek. Ez az attitűd a lojalitás problémájával kapcsolatos, és két okra vezethető vissza.

Egyrészt arra a tényre, hogy a közvetítő elsősorban a sikerdíj miatt vállalja el a feladatot. Megbízója ezért sohasem lehet biztos abban, hogy a cenzár által felkeresett potenciális üzletfelek nem tesznek-e kísérletet arra, hogy titokban a saját oldalukra állítsák őt, vagyis pártfogásáért cserébe nem kínálnak-e fel neki jelentős pénzösszeget. Amint arra már utaltam, a cenzár a minél nagyobb haszon reményében – megbízója mellett – gyakran az általa meglátogatott személyekkel is megállapodást köt. (Ahogyan ismerőseim fogalmaztak: *„mind a kettőtől szop csicset”*, *„innen is, onnan is vesz mitát”*;[14] *„mind a kettőről bőrt húz le”*.) Annak elhallgatása, hogy nemcsak eredeti megbízójától remél sikerdíjat, a cenzár számára elengedhetetlen, hiszen csak így őrizheti meg annak bizalmát, és tarthatja fenn azt a látszatot, hogy továbbra is a legjobb tudása szerint képviseli érdekeit. A sikerdíj felajánlásának lehetősége és a gazdasági titkolózás kényszere oda vezet, hogy a közvetítő személyéhez gyakran a morális megbízhatatlanság, illetve a megvesztegethetőség sztereotípiája kapcsolódik.

A bizalmatlanságnak azonban van egy további forrása is: az, hogy a bróker nemcsak közvetítőként vesz részt a *politikában*, hanem számos egyéb szerep is társul hozzá. Gyakran maga is egy vagy több presztízstárgy tulajdonosa (vagyis a küszöbön álló tranzakció akár hátrányosan is érintheti a presztízstárgygazdaságban elért saját sikereinek társadalmi megítélését), illetve tagja a versengő *politikai* érdekcsoportok (családok, apai ágak stb.) egy részének – lojalitás és érdek tehát nem-

[14] A *„mita”* kifejezés itt a sikerdíj szinonimája.

csak megbízójához fűzi, hanem egyidejűleg több más gábor férfihez (apatársaihoz, fivéreihez stb.) és társadalmi egységhez is. A megbízók bizalmatlansága részben épp a lojalitások e párhuzamos – gyakran korántsem konfliktusmentes – jelenlétből fakad, pontosabban abból, hogy a cenzár időről időre kénytelen (újra)rangsorolni azokat. Csak egy olyan dilemmát említve, amelynek felbukkanását terepmunkám során többször is megfigyelhettem – a piaci viszonyok feltérképezése után a bróker kit nevezzen meg ideális vásárlóként: (a) vele szolidáris, iránta elkötelezett, de szerényebb vásárlóerővel rendelkező saját apatársát, vagy (b) (kizárólag a megbízó gazdasági érdekeit szem előtt tartva) azt a potenciális vásárlót, aki a legkedvezőbb vételi ajánlatot tette, ám aki régóta saját *politikai* riválisai egyike? A megbízók nemegyszer úgy ítélik meg, hogy a bróker párhuzamos szerepei – presztízstárgy-tulajdonos, potenciális vásárló/eladó, többszörös *politikai* érdekcsoporttag – közötti „távolság" zavaróan csekély (lásd Fanselow 1990: 251), ami szerepkonfliktus kialakulásához, illetve oda vezethet, hogy a cenzár végül nem a megbízó érdekeit részesíti előnyben az ügylet koordinálása során. Terepmunkám idején arra is akadt példa, hogy a szerepkonfliktusnak – saját *politikai* ambíciójának és irigységének – köszönhetően a közvetítő végül meghiúsította a folyamatban lévő tranzakciót, mert belátta, hogy ha megbízója megszerezné a kiszemelt poharat, az kedvezőtlenül hatna saját, presztízstárgygazdaságban elfoglalt pozíciójára. (Lásd a 12. fejezetet.)

A megbízók olyan stratégiák révén igyekeznek mérsékelni a cenzárokkal kapcsolatos bizonytalanságot, amelyek lojalitásuk maximalizálására (a szereptávolság fenntartására stb.) irányulnak. Vagyis annak biztosítására, hogy a cenzár valóban a lehető legjobb tudása szerint válaszoljon a megbízót leginkább foglalkoztató kérdésekre („Ki lenne az ideális vevő/eladó?"; „Mit jelent az adott helyzetben a 'korrekt ár' fogalma?" stb.).

(a) A hiteles értékbecslés és a lojalitás kieszközlésének legfontosabb eszköze a felajánlott sikerdíj vonzereje.

(b) A megbízó azt elkerülendő, hogy félrevezető szakvéleményt kapjon tőle, arra is felszólíthatja a brókert, hogy *„menjen hitre"*, vagyis saját magára és családtagjaira mondott, halált és egyéb szerencsétlenségeket kilátásba helyező feltételes önátkok sorával igazolja, hogy a piaci viszonyokkal, a presztízstárgyak értékével stb. kapcsolatos szakvéleményét a legjobb tudása szerint fogalmazza meg. Az esküben szereplő feltételes önátkok – a *„hitre menés"* gábor ideológiája szerint – várhatóan beteljesednek, ha a bróker mégis kísérletet tesz a megbízó megtévesztésére. Pista kommentárját idézve:

> *Hát kell vegyél magad mellett* [cenzárnak] *két-három okos cigánt. És annak kell ígérjél mitát* [sikerdíjat], *jó* [jelentős összegű] *mitát. S akkor megmondod nekijek:*
>
> *– Melyik a legjobb pohár, amelyik eladó?*
>
> *– Ez van eladó, ez van, három-négy pohár van eladó.*
>
> *Na, te most nem ismered egyiket se, de megkérdezed őket:*
>
> *– Melyik a legjobb? Aztat akarom megvenni!!*

S aztán őket, hogy ne tegyenek [vezessenek] *tégedet félre*, *megesküdöd őket* [megkéred őket, hogy *„menjenek hitre”*], *hogy (...) mondják meg, a három közt* [a három pohár közül] *melyik a legjobb! (...) Kell trušulra* [*„esküre”/„hitre”*] *tegyed őket, hogy nehogy tegyenek vaj egy bolond* [szerény értékű] *poharat rajtad! Hogy aztán maradjál bolond a pénzzel is, a pohárral is. Érted?* [B.P.: Mit jelent a *„bolond pohár”*?] *Hogy gyengébb*! *Az a leggyengébb minőségű, s nem veszi meg senki, s akkor rajtad sózzák. Érted? Mer te nem ismered, s akkor rajtad teszik. S akkor attól, akitől megvásárolod te, attól háromszorosan megveszik a mitát* [a sikerdíjat a cenzárok]. *Azér, mer azt mondják a pohár tulajdonosának:*

– Te, én eladom neked a bolond [szerény értékű] *poharadat, mer nem ér annyit, s annyit, de én annyiér, s annyiér el tudom adni neked! Az enyim* [a vételárból, sikerdíj gyanánt] *ennyi!*

S akkor ő [az eladó] *biztos benne, hogy menyen* [gazdát cserél] *a rossz portéka, s ad sok lóvét, ígér sok mitát, és tőled is veszik* [a cenzárok] *a mitát* [sikerdíjat]. *(...) De ha te megesküdöd őket, hogy melyik a legjobb pohár, akkor ők azt mondják:*

– Ez a jó!

S nem bánom, ha többet is fizetek rajta [érte], *de ne vegyek rossz dógot a pénzemre! Hogy maradjak dilo* [bolond], *s a pohár is semmit ne érjen, s a pénzem is menyen. (...) Na, s ha te megesküdöd őket, akkor… Nem… nem smekeriáznak* [nem vezetnek félre], *mer akkor nincs hol* [hogyan]. *Mer akkor azt mondják:*

– Tettük a gyermekeket esküre [megesküdtek a gyermekeik életére], *akkor ne tegyünk neki bolond poharat a fejire!*

S akkor jó. (2003/01/09)

(c) Végül a szakvélemény hitelességéről a megbízó gyakran úgy próbál meg gondoskodni, hogy a cenzárt a vele szolidáris, közeli rokonai közül választja ki. Ilyenkor épp a lojalitások egyidejű jelenlétéből próbál meg tőkét kovácsolni: a sikerdíj mellett a rokonok közötti szolidaritás morális elvárására támaszkodva igyekszik biztosítani a bróker lojalitását.

10.6. A cenzár részfeladatai az ügylet során

10.6.1. A cenzár mint felhajtó

Nem ritka, hogy a potenciális vásárló/eladó csak hiányos ismeretekkel rendelkezik a presztízstárgypiac pillanatnyi helyzetéről, így egyedül valószínűleg nem vagy csak nagy nehézségek árán tudna rátalálni az ideális üzleti partnerre. Ezért gyakran azzal

a kéréssel keresi fel a kiszemelt cenzárt, hogy felhajtóként kutassa fel az ideális vevőt vagy eladót számára. Aminek a megbízó híján van, az az arra vonatkozó tudás, hogy épp akkor hol találhatóak eladó presztízstárgyak saját roma csoportjában, illetve az elérhető darabok milyen minőségűek (vásárlás esetén); vagy annak ismerete, hogy kik rendelkeznek a saját poharának vagy fedeles kupájának megvételéhez szükséges *politikai* ambícióval és elegendő pénzzel (eladás esetén).

A bróker a potenciális vevők felkutatása során rendszerint előnyben részesít bizonyos csoportokat. Ezek egyikét azok a tehetős férfiak alkotják, akiknek a felmenői korábban magukénak tudhatták és nagyra értékelték az eladó tárgyat, de időközben kénytelenek voltak megválni attól. A cenzárok érdeklődése azért fordul a korábbi tulajdonosok jómódú leszármazottai felé, mert ők rendszerint megkülönböztetett érzelmi és életrajzi értéket tulajdonítanak a tárgynak, és az átlagosnál nagyobb áldozathozatalra hajlandóak azért, hogy megszerezzék azt. A visszavásárlás ugyanis a korábbi arcvesztést orvosló aktus, amivel a leszármazottak – legalább részben – ellensúlyozhatják a családjukat ért szimbolikus veszteséget. A potenciális vásárlók virtuális listájának elején szerepelnek azok a vagyonos férfiak is, akiknek a felmenői korábban kísérletet tettek ugyan a tárgy megszerzésére, de végül kudarcot vallottak a vásárlójelöltek – és brókereik – közötti versenyben.

A cenzár által felkeresendő potenciális vásárlók között ugyancsak előkelő helyet foglalnak el azok a férfiak, akik köztudottan *„égnek egy jó pohár után”*, vagyis régóta szeretnének bekapcsolódni a presztízstárgygazdaságba, vagy javítani a tulajdonosok fontossági sorrendjében elfoglalt pozíciójukon, ezért ugrásra készen várják, hogy megvásárolhassanak egy értékes darabot. Mivel presztízstárgy-adásvételre a gáborok között viszonylag ritkán kerül sor, és előfordul, hogy évekig egyetlen értékes pohár vagy fedeles kupa sem cserél gazdát, a fontosabb tárgyakra vágyó, tehetős férfiaknak nemritkán évtizedeket is várniuk kell arra, hogy egy számukra ideális darabot áruba bocsássanak. (Lásd a 14. fejezetet.)

Előfordul, hogy a közvetítő nem válogathat szabadon a potenciális partnerek közül, mert a megbízó előre kijelöli azon személyek körét, akikkel semmiképpen sem kíván üzletet kötni. Értékesítés esetén többnyire a megbízó legfontosabb riválisai tartoznak ide, mivel ők – *politikai* ambíciójuknak engedve – rendszerint azt is hangsúlyos céljuknak tekintik, hogy a tranzakciót követően szerveződő nyilvános társadalmi összejöveteleken időről időre megszégyenítsék az eladót és családját (például különböző arcfenyegető kijelentések /*„Apátok bundája* [presztízstárgya] *már nálam van!”* stb./ megfogalmazása révén). A megbízók emellett igyekeznek elkerülni azokat a potenciális vásárlókat és eladókat is, akikről úgy gondolják, hogy üzleti tisztességük nem kifogástalan, és félő, hogy nem fogják tiszteletben tartani a velük kötött megállapodásban foglaltakat.

Akadnak olyan eladók, akik úgy döntenek, hogy poharukat vagy fedeles kupájukat kizárólag a cărharok között hajlandóak áruba bocsátani azért, nehogy az valamelyik gábor riválisukhoz kerüljön, vagy azért, mert úgy vélik: bizonyos anyagi tulajdonságainak – például nagy űrtartalmának – köszönhetően ők többre becsülik majd a tárgyat, mint saját roma csoportjuk tagjai. A bróker ilyenkor arra kénysze-

rül, hogy a piacfelmérést a cărharok között végezze el. Ugyanez a feladat hárul rá akkor is, ha a gábor tulajdonosnak ugyan nincs kifogása az ellen, hogy a vásárló saját roma csoportjából kerüljön ki, ám ott a cenzár nem talál olyan érdeklődőt, akivel az eladó szívesen alkuba bocsátkozna.[15]

Az ideális vevő/eladó megtalálása esetenként csak néhány telefonhívást igényel, vagyis percek vagy órák alatt lezajlik, máskor azonban a bróker arra kényszerül, hogy személyesen kutassa fel a gyakran különböző erdélyi régiókban élő potenciális üzletfeleket, titokban puhatolózva vagy nyíltan érdeklődve az iránt, hogy részt vennének-e a küszöbön álló ügyletben. Ha sorozatos elutasításban van része, vagy ha az az üzletfél, akivel már előrehaladott tárgyalásokat folytatott, időközben eláll a vásárlástól/eladástól, a piackutatás hetekig (vagy tovább) is elhúzódhat.

10.6.2. A cenzár mint értékbecslő

Miután feltérképezte a presztízstárgypiacot, a cenzár tájékoztatja megbízóját arról, hogy kivel érdemes alkuba bocsátkoznia. Ha a megbízó vásárolni akar, szakvéleményt kér a brókertől az épp eladó presztízstárgyak minőségével, becsült értékével, illetve azzal kapcsolatban, hogy mindent számításba véve melyik darab megvásárlása tűnik a legkedvezőbbnek. Ha a megbízó saját poharát vagy fedeles kupáját kívánja áruba bocsátani, a cenzárnak arról kell nyilatkoznia, hogy az eladó tárgy szerinte milyen értéket képvisel, és az általa összegyűjtött árajánlatok közül akad-e olyan, amely feltétlenül megfontolásra érdemes. A kulcskérdés mindkét esetben ugyanaz: mit jelent a „korrekt ár", valamint „az előnyös üzlet" az adott pillanatban, illetve milyen engedményeket érdemes tenni az áralku folyamán? Amint arra már utaltam, a megbízók részben épp az érték számszerűsítésével, illetve az ár-érték viszony megítélésével kapcsolatos bizonytalanság miatt alkalmaznak cenzárt, remélve, hogy így elkerülhetik azt, hogy előnytelen üzletet kössenek.

10.6.3. A cenzár mint „rábeszélőgép"

A presztízstárgy-adásvételek többnyire elválaszthatatlanok a versengés fogalmától. Ennek egyik oka az, hogy a keresleti és a kínálati oldal viszonya ritkán kiegyenlített (vagyis gyakran előfordul, hogy egy eladó, nagyra értékelt darab megszerzéséért több befolyásos férfi is versenybe száll stb.). Ezért a cenzárnak – maga mögé utasítva a vele rivalizáló többi brókert – gyakran azt is el kell érnie, hogy a

[15] Amint arra már utaltam, ha a gábor bróker arra kényszerül, hogy a cărharok között keressen vevőt, gyakran cărhar közvetítők segítségét is igénybe veszi a piacfelmérés során.

kiszemelt partner épp az ő megbízójával kössön üzletet, és ne vegye figyelembe a másoktól érkező ajánlatokat.

A rábeszélés képességére azonban nemcsak ilyenkor, hanem a piacfelmérés idején is szükség lehet. Előfordul ugyanis, hogy nincs eladó pohár vagy fedeles kupa a presztízstárgypiacon, vagy nem akad olyan értékes darab az áruba bocsátott tárgyak között, amelyet a megbízó szívesen megvásárolna. A bróker ilyenkor arra kényszerül, hogy olyan tulajdonosokkal lépjen kapcsolatba, akik a megbízó nézőpontjából ideális tárgyakkal rendelkeznek, és a közeljövőben valószínűleg rákényszerülnek azok értékesítésére (például adósságaik miatt). Célja az, hogy meggyőzze a még hezitáló, potenciális eladók valamelyikét arról, hogy a tranzakció halogatásával csak ront saját alkupozícióján, vagyis most érdemes üzletet kötnie. Mivel az azt firtató kérdést a tulajdonos könnyen inzultusként értelmezheti, az eladási szándékkal kapcsolatos puhatolózásra rendszerint *„kerülő szavakkal”*, az indirektség stratégiái révén kerül sor. Gyakran alkalmazott technika például, hogy a közvetítő nem fedi fel a potenciális eladó előtt, hogy brókeri megbízást kapott. A vele folytatott, számos egyéb témát érintő beszélgetés során – mintegy mellékesen – megemlíti, hogy nemrég összefutott X-szel (megbízójával), aki elpanaszolta neki, hogy milyen régóta *„esekedik egy jó pohár után”*, és bármit megadna azért, hogy megszerezhesse az értékesebb darabok valamelyikét. A beszélgetés e pontján csak a potenciális eladó üzleti tervein, *politikai* ambícióján és helyzetfelismerő képességén múlik, hogy azonosítja-e a burkolt ajánlattételt.

Ha a közvetítő még hezitáló potenciális vásárlókat keres fel, azt várják el tőle, hogy mozgósítsa, illetve fokozza *politikai* becsvágyukat és vásárlókedvüket. Ezt elsősorban a presztízstárgyvásárlásból származó szimbolikus előnyök jelentőségének ecsetelése révén érheti el – például úgy, hogy arra hivatkozik: a meglátogatott személynek már majdnem mindene megvan ahhoz, hogy a tekintélyes és köztiszteletben álló férfiak között tartsák számon, *„csupán egyvalami hiányzik: egy értékes pohár”*.

Akár pénzügyi nehézségekkel küzdő, potenciális eladókat, akár hezitáló vevőket próbál rávenni az üzletkötésre, a cenzár mindkét esetben előszeretettel hivatkozik az általa koordinált ügylet alkalmi jellegére (kivételességére, megismételhetetlenségére), amit azzal az érvvel támaszt alá, hogy a presztízstárgypiac keresleti és kínálati oldalának jövőbeli viszonya lényegében kiszámíthatatlan.

Feladatainak tehát esetenként az is részét képezi, hogy rávegye a potenciális vevőt arra, hogy valóban vásároljon, vagy meggyőzze a potenciális eladót arról, hogy mielőbb váljon meg presztízstárgyától.

10.6.4. A cenzár mint a nominális autentikusság szakértője

Amint arra már utaltam, a poharakhoz és fedeles kupákhoz való vizuális hozzáférés korlátozott forrást képez a gáborok között, vagyis nem ritka, hogy a tulajdonoson és közeli hozzátartozóin kívül csak néhány személynek volt lehetősége arra, hogy a közelmúltban szemügyre vegye az áruba bocsátott tárgyat. A vásárlást tervező megbízó-

nak, ha nem tartozik az utóbbi férfiak közé, olyan brókerre van szüksége, aki már legalább egyszer maga is megvizsgálhatta az eladó darabot, így az áralku részét képező szemrevételezés során bizonyosan meg tudja állapítani, hogy a neki megmutatott pohár vagy fedeles kupa valóban azonos-e azzal a tárggyal, amelyet a megbízó meg szeretne vásárolni. A brókeri megbízás elnyeréséért folyó versenyben ezért az is előnyt jelent, ha valaki már számos presztízstárgyat vehetett kézbe, így az átlagosnál nagyobb gyakorlattal rendelkezik a különböző darabok anyagi tulajdonságainak összehasonlításában, és könnyebben felismeri az esetleges hamisítványokat (másolatokat).

10.6.5. A cenzár mint alkusz

A lehetséges üzleti partnerek felkutatását követően a megbízó alkuba bocsátkozik azzal a személlyel, akitől a legkedvezőbb ajánlatot kapta. Az eladót képviselő közvetítő tevékenysége az ügylet e fázisában elsősorban arra irányul, hogy a leendő vásárlót rávegye egy olyan összeg kifizetésére, amely meghaladja a megbízója által megállapított minimális vételárat, vagy azonos azzal. Ha a brókert a potenciális vásárlók egyike fogadja fel, legfontosabb célja az, hogy csökkentse, *„letörje”* az eladó által kért árat, és minél kedvezőbb színben tüntesse fel az őt megbízó személy ajánlatát.

Miután megbízója leendő üzleti partnerétől is megtudakolta a végső árat, a cenzár mindkettőjükkel külön-külön tárgyalva megpróbálja a minimálisra csökkenteni a két összeg közötti különbözetet.[16] Erre a folyamatra a *„cirdel ke ekh than”* (‘összehúzás’[17]) kifejezés utal. Ha az álláspontok jelentős mértékben közeledtek, a bróker megszervez egy olyan találkozót, ahol mindkét fél jelen van, és a küszöbön álló ügylet előnyeit, valamint a fennmaradó különbözet „jelentéktelenségét” hangsúlyozva megpróbálja meggyőzni őket arról, hogy felezzék meg – vagy más módon osszák el – a különbözetet, és egyezzenek meg a vételárban. Az, hogy a felek közötti megállapodás hosszan tartó egyezkedés során jön-e létre, vagy a megbízók már az első találkozás alkalmával megállapodnak a vételárban, a tranzakció körülményeitől függ, ahogyan az is, hogy a vevő és az eladó elsősorban személyesen vesz-e részt az áralkuban, vagy inkább közvetítők révén próbálja meg érvényesíteni érdekeit.

Milyen érvekkel veheti rá a cenzár az eladót arra, hogy csökkentse az általa meghatározott minimális vételárat, illetve a leendő vásárlót arra, hogy a tervezettnél nagyobb anyagi áldozatot hozzon?

A vevő áldozatkészsége a felkínált pohár vagy fedeles kupa előnyös tulajdonságainak számba vételével, illetve azok méltatásával[18] növelhető a leghatékonyab-

[16] Ha mindkét fél alkalmaz cenzárt, azok az áralku során hol saját megbízóikkal, hol egymással vagy közvetlenül megbízójuk üzleti partnerével egyeztetve próbálnak meg egyezségre jutni.

[17] Az összehúzás kifejezés más kontextusokban a ‘konfliktus/vita előidézése’ jelentésben használatos.

[18] *„Az én cenzárom, hogy én adom el a poharat, (…) mondja neked: ‘Na maj dikh koccom, and’ ekh šăl mile dollare so maj dikhă? Sar deh o šovšăla mile dollare, deh v’ ol jefta šăla.*

ban. A bróker hosszasan részletezheti például a korábbi gábor tulajdonosok *politikai* jelentőségét, a kérdéses darab – tőlük származó – hírnevét, valamint értékesnek tekintett anyagi tulajdonságait. Emellett a tárgy társadalmi karrierjének más elemei is vágykeltő, értéknövelő hatással rendelkezhetnek. Ide sorolható például az, ha egy pohár vagy fedeles kupa kisajátításáért a közelmúltban intenzív, nagy visszhangot kiváltó versengés alakult ki több befolyásos férfi között, ezért a kérdéses darabhoz a gáborok a 'harcos' *(„harcošo")* jelzőt társítják (lásd a 6. fejezetet). A vásárlástól remélhető presztízshozam hangsúlyozása, vagyis az, hogy a vevő olyan presztízstárgyhoz juthat hozzá, amelyet számos riválisa irigyelni fog, és jelentős hírnévgyarapodás forrása lehet, ugyancsak hatékony érv a vásárló meggyőzése során.[19] A cenzár ugyanakkor – amint arra már utaltam – a pillanatnyi piaci viszonyokra is hivatkozhat, amellett érvelve, hogy jelenleg nincs másik, ennél értékesebb eladó pohár vagy fedeles kupa, és ha a potenciális vevő sokáig vár az üzletkötéssel, mások is szemet vethetnek az áruba bocstátott tárgyra, vagy megtörténhet, hogy a presztízstárgyvásárlásra elkülönített összeget időközben más célokra kell elköltenie. Vagyis ha végső árajánlatát nem módosítja, könnyen eleshet a mostani alkalmi vételtől.

Az eladó által megfogalmazott minimálár csökkentése többnyire kisebb ellenállásba ütközik. Ne feledjük, hogy a gáborok csak akkor válnak meg poharaiktól és fedeles kupáiktól (legalábbis az értékesebb daraboktól), ha gazdasági krízishelyzetbe kerülnek. Az áruba bocsátás idején tehát az eladó rendszerint már súlyos pénzügyi gondokkal küzd, ami korlátozza mozgásterét az áralku során. Szemben a potenciális vevőkkel, akik bármikor dönthetnek úgy, hogy kivárnak, és elhalasztják a vásárlást, az eladó esetében rendszerint elkerülhetetlen, hogy belátható időn belül vevőt találjon.

Az eladó brókere azonban nemcsak az áralku résztvevőjeként, hanem más módon is befolyásolhatja a vételárat. Az egyik ilyen stratégia kontextusát az általa kezdeményezett, az áruba bocsátott tárgy értékének számszerűsítésére irányuló társalgás képezi, amelyre a társadalmi összejöveteleken (például a virrasztók vagy a temetések alkalmával) éppúgy sor kerülhet, mint az olyan találkozási helyzetekben, amelyek résztvevői véletlenszerűen botlanak egymásba.[20] A bróker ilyenkor igyekszik minél

Kă kăso taxtaj na pre rakhă! Kăso taxtaj na rakhă ko sakon kolco! Kado kăso-j, kă pengil, čengil and' ol trin gava!'" ('Az én cenzárom, hogy én adom el a poharat, /…/ mondja neked: „Annyit már ne nézz, százezer dolláron mit nézel [hezitálsz]? Ahogyan a hatszázezer dollárt kifizeted, úgy kifizeted [ki tudod fizetni] a hétszázezret is. Mert ilyen poharat nemigen találsz! Ilyen poharat nem találsz minden sarkon! Ez olyan, hogy peng, cseng [hírneve van, sokan beszélnek róla] a három faluban!"') (2003/ 01/06)

[19] Mivel azok közül, akik szívesen részt vennének a presztízstárgygazdaságban, sokan nem nem engedhetik meg maguknak, hogy az értékesebb tárgyakért versenybe szálljanak, többnyire a kevésbé keresett darabok is gyorsan gazdára találnak. A cenzárok azonban ilyenkor csak mértéktartóan utalhatnak az ügylettől remélt presztízshozamra. Ha a vásárló fiatal férfi, gyakori stratégia, hogy az ügyletet saját életkorához viszonyítva definiálják sikerként, vagyis úgy érvelnek, hogy a vevő *„még fiatal, kezdetnek egy kevésbé fontos pohár is jó lesz neki"*.

[20] A közeli megyeszékhely főterén két olyan vendéglátóhely (talponálló, cukrászda) is található, amelyeket a romák sűrűn látogatnak, és olyan helyszínekként tartanak számon, ahol mindig összefuthatnak más gábor romákkal. Ezek a nyilvános terek az információgyűjtés és -csere kedvelt színterei.

értékesebbnek feltüntetni az eladó tárgyat, és nem ritka, hogy egy irreálisan magas összeget nevez meg ideális vételárként. E stratégia nyilvánvaló célja a közvélemény befolyásolása: a szóban forgó darab értékének *„emelése”*, vagyis az árfelhajtás, és a jelentőségével kapcsolatos társadalmi konszenzus kiszélesítése. Vegyük figyelembe, hogy a sikeres cenzárok rendszerint maguk is azon befolyásos, idősebb férfiak közül kerülnek ki, akiknek *„sokan hallgatnak a szavuk után”*, és hogy a vizsgált presztízstárgygazdaság relatíve zárt résztvevői struktúrával rendelkezik, vagyis esetünkben nem léteznek olyan nem roma szakértők (muzeológusok, kurátorok, művészettörténészek, régiségkereskedők stb.), akiknek a véleménye megkérdőjelezhetné vagy felülírhatná e befolyásos gábor férfiak értékítéletét.

Az eladó érdekeit képviselő közvetítők által szintén előszeretettel alkalmazott stratégia az áruba bocsátott tárggyal kapcsolatos, nagy összegű, fiktív árajánlat hírének elterjesztése a gábor romák között. (Az a személy, akinek a bróker az ajánlatot tulajdonítja, értelemszerűen mindvégig megnevezetlen marad.) A fiktív árajánlatot gyakran akaratlanul kiszivárogtatott információnak álcázzák, amelyet a közvetítő látszólag véletlenül mond ki épp akkor, amikor egy olyan férfi közeledik felé, aki reményei szerint gondoskodik majd annak továbbadásáról. Ez a stratégia egyrészt a piacfelmérés eszköze: a tárgy iránt érdeklődő, de még kiváró potenciális vásárlók mozgósítására szolgál, vagyis arra készteti őket, hogy mielőbb fogalmazzák meg vételi szándékukat és árajánlatukat. A másik célja az árfelhajtás: a bróker ugyanis azt a látszatot kelti, hogy azok a személyek, akik elszánták magukat a vásárlásra, már csak olyan összegek felajánlásával maradhatnak versenyben, amelyek meghaladják a fiktív árajánlatban szereplő vételárat. A szóban forgó stratégia megjelölésére, amelynek hangsúlyos eleme a gazdasági titkolózás, és az, hogy a kívüllállók számára eldönthetetlen marad: a kiszivárgott árajánlat fiktív-e vagy valódi, gyakran használják az *„ugrasztás”/„beugrasztás”* kifejezést.

10.6.6. A cenzár mint tanú

A vételár átadásakor nemcsak a szerződő felek vannak jelen, hanem a tanúk csoportja is, amely egyrészt a bróker(ek)ből, másrészt főként olyan férfiakból áll, akik az eladó és a vevő vérszerinti vagy affinális rokonai (többnyire fivérei, fiai, apatársai). A tanúk amellett, hogy ellenőrzik: a szerződésben rögzített összeget a vásárló hiánytalanul átadta-e az eladónak, és cserébe megkapta-e az általa kiszemelt presztízstárgyat (és valóban azt kapta-e meg), a szerződő felek között esetenként később kialakuló konfliktusok menedzselése során jutnak meghatározó szerephez, vagyis akkor, ha az egyik fél utólag szerződésszegéssel vádolja meg a másikat. Jelenlétükre tehát részben azért van szükség, hogy az ügylet részleteit rögzítő megállapodást, amelyet gyakran írásba is foglalnak, az ő személyes emlékezetük segítségével is dokumentálják.

A szerződésszegéssel kapcsolatos viták többnyire a presztízstárgy-elzálogosítással járó hitelügyletek alkalmi kísérőjelenségei, és a kamat összegét vagy a

kölcsön futamidejét érintő nézeteltérések miatt alakulnak ki. (Lásd például a 14. fejezetet.) A tanúk segítségével a hitelező elkerülheti többek között azt, hogy egyre kilátástalanabb gazdasági helyzetbe kerülő adósa kísérletet tegyen korábbi megállapodásuk megkérdőjelezésére azért, hogy így időt nyerjen, és elodázza zálogtárgyként szolgáló pohara vagy fedeles kupája értékesítését. (Például arra hivatkozva, hogy eredetileg hosszabb futamidőben állapodtak meg annál, mint amire a hitelező hivatkozik, vagyis még van ideje a törlesztésre.) Az adós viszont többek között azért érdekelt abban, hogy a szerződéskötés pillanatában tanúk is jelen legyenek, nehogy a hitelező később azt állíthassa, hogy a közöttük létrejött tranzakció valójában nem kölcsönügylet volt, hanem adásvétel – ezért az adós fedezetként átadott presztízstárgya már az ő saját tulajdonát képezi. A tanúk összegyűjtése és kikérdezése révén lehetőség nyílik a szerződés részleteinek rekonstruálására, a nézeteltérés tisztázása így rendszerint „roma módon": az etnikai csoporton belül megy végbe. A közvetítő, aki a legtöbb információval rendelkezik az ügyletről, és annak megszervezésében meghatározó szerepet játszik, az elsők között segítségül hívott tanúk egyike.

A tanúk emellett hírvivők, a presztízsgazdaságok számára nélkülözhetetlen nyilvánosság menedzserei is, akik később részletesen beszámolnak a szerződő felek közötti megállapodás tartalmáról és a tranzakció körülményeiről azoknak az érdeklődőknek, akik személyesen nem lehettek jelen az üzletkötésnél.

10.6.7. A cenzár mint hírnévmenedzser

A vevő által alkalmazott cenzár tevékenysége az ügylet befejezését követően még nem ér véget. Mivel megbízójától jelentős összegű sikerdíjat kap, a gábor roma üzleti etika értelmében morális kötelessége, hogy népszerűsítse az ügyletet, és gyarapítsa a vevő, valamint a gazdát cserélő presztízstárgy hírnevét a különböző társadalmi összejöveteleken. A pozitív reklám a brókernek is elemi érdeke, mivel az ügylet szakértelmének újabb nyilvánvaló bizonyítékául szolgál. A nevéhez fűződő sikeres tranzakciók – mint szimbolikus trófeák – a bizalomépítés hatékony eszközei: hozzásegíthetik őt brókeri tekintélye növekedéséhez, ezen keresztül pedig újabb megbízásokhoz is.

Az ügyletről való nyilvános beszéddel kapcsolatos lehetőségek és kényszerek azonban nem azonosak a vásárló, illetve a vevő cenzárja esetében. A presztízstárgyvásárlás, illetve -értékesítés társadalmi megítélése ugyanis, amint arról már esett szó, alapvetően különböző: amíg az előbbi hírnévgyarapodással járó esemény, addig az utóbbi arcfenyegető (szégyenteljes) folyamat, amelyet az eladó a legszívesebben titokban tartana. (Még akkor is, ha hiánytalanul megkapja azt az összeget, amelyet korábban „korrekt árként" definiált.) Az eladó brókere ezért nem „népszerűsítheti" nyilvánosan az ügyletet anélkül, hogy megbízójának szimbolikus veszteséget okozna azzal, hogy beszélgetőtársai figyelmét időről időre ráirányítja

az általa elszenvedett presztízsveszteségre. Amíg a vásárló által felfogadott cenzár szinte akadálytalanul hivalkodhat az ügylettel és saját, abban betöltött szerepével, addig az eladót segítő közvetítő diszkurzív mozgástere jóval korlátozottabb.

10.7. A cenzár díjazása

A cenzár tevékenységéért háromféle juttatásban részesülhet.

(a) Egyrészt pénz formáját öltő *sikerdíjat* kap abban az esetben, ha az ügylet a megbízóval kötött megállapodás szerint létrejön. A sikerdíj összegéről többnyire közvetlenül a megbízás elfogadása után döntés születik. (Amint arra már utaltam, ha a bróker titokban nemcsak megbízójával, hanem annak leendő üzleti partnerével is egyezséget köt, ez utóbbi személytől is számíthat sikerdíjra.)

(b) A cenzárnak az ügylet megszervezése során gyakran jelentős kiadásai adódnak (gondoljunk például az ideális vásárló/eladó – akár hetekig is elhúzódó – felkutatásával járó úti- és egyéb költségekre), amelyeket ugyancsak a megbízónak kell megtérítenie. Az útiköltség ellentételezhető készpénzben, de azt a megbízó oly módon is magára vállalhatja, hogy személyautót és sofőrt biztosít a bróker számára. Nevezzük e kiadások összességét *költségtérítésnek* vagy *munkadíjnak*.

(c) Létezik továbbá egy harmadik, ritkán alkalmazott juttatástípus: a bróker számára az ügylet megszervezése során biztosított ajándékok csoportja. Ezek lehetnek kisebb pénzösszegek vagy olyan szívességek, mint a közvetítő fuvarozása saját ügyes-bajos dolgainak (orvosi kezelés, rokonlátogatás stb.) menedzselése érdekében, vagy meghívása a színvonalasabb éttermek valamelyikébe. Az említett ajándékok a cenzár iránti tisztelet, elkötelezettség és lojalitás reprezentációi, ezért azok a *lojalitás ajándékaiként* definiálhatóak. Átadásukra elsősorban akkor kerül sor, ha a megbízó és a bróker közötti társadalmi távolság – az utóbbi javára – jelentős, és a megbízó ily módon is biztosítani szeretné önmaga számára a közvetítő jóindulatát és támogatását. Az e pontban említett ajándékokat (vagy azok árát), hasonlóan a munkadíjhoz, a cenzárnak akkor sem kell visszaadnia, ha az üzletkötés végül meghiúsul.

10.8. Javak és cenzárok: kontextusérzékeny tranzakcionális identitások

Boissevain (1974: 147) amellett érvel, hogy a vállalkozók a források két típusát manipulálják. Az első típust olyan, a vállalkozó közvetlen ellenőrzése alatt álló javak alkotják, mint a „földterület, a munkahelyek (…), a szaktudás". A források második típusába az olyan személyekkel kialakított „stratégiai kapcsolatok" sorolhatóak, akik a) birtokában vannak a források első típusának, illetve b) akiken ke-

resztül az a) pontban említett személyek elérhetőek. Boissevain azokat a gazdasági szereplőket, akik a források első típusát birtokolják, patrónusoknak *(„patron")* nevezi, amíg azokra, akik a stratégiai kapcsolatok feletti ellenőrzést gyakorolják, a bróker kifejezéssel utal. „A bróker a vállalkozó sajátos típusa", aki nemcsak felügyeli a stratégiai kapcsolatokat, hanem manipulálja is azokat azért, hogy haszonra tegyen szert. „A brókerek nagy tapasztalattal rendelkező hálózatszakértők" (Boissevain 1974: 148).

A stratégiai kapcsolatok azonban, akárcsak a Stewart (1994: 158) által említett retorikai képesség (a „cincár" olyan ember, aki „tud bánni a szavakkal"), csak egy-egy szegmensét alkotják annak a kompetenciának, amellyel a cenzár ideális esetben rendelkezik. Milyen tulajdonságok jellemzőek a sikeres gábor közvetítőkre? Milyen szempontok alapján választja ki a megbízó a cenzárt az ügylet előkészítése során?

(a) *Üzleti tisztesség*, *gyakorlat és hírnév*. A közvetítő népszerűsége annál nagyobb, minél valószínűbb, hogy a megbízójával kötött megállapodást tiszteletben tartja, illetve minél több, a gáborok között nagy visszhangot kiváltó presztízstárgy-ügylet lebonyolításában vett már részt. Mivel a brókerválasztás hangsúlyos szempontja az előbbieken alapuló üzleti hírnév és szakértői tekintély, a közvetítők nagy hangsúlyt helyeznek e minőségek kialakítására, illetve megóvására.

(b) *Etnicizált tudástípusok*. A cenzárra háruló feladatok ellátása lehetetlen lenne bizonyos etnicizált tudástípusok elsajátítása nélkül. Az ügylet sikeres lebonyolításához nélkülözhetetlen egyrészt

– a gábor presztízstárgy-esztétika, valamint az ahhoz kapcsolódó értékegyezmények beható ismerete, amelyek hiányában a cenzár képtelen lenne felbecsülni, illetve összehasonlítani a poharak és fedeles kupák értékét. A presztízstárgy-esztétikával kapcsolatos tudás társadalmi eloszlása azonban nem egyenletes: azzal sok ambiciózus, pohárvásárlást tervező férfi is csak részben rendelkezik.

– Az értékbecsléshez, valamint a potenciális vásárló meggyőzéséhez nélkülözhetetlen a gáborok etnikus történelmének ismerete. A cenzárnak részletes tudással kell rendelkeznie az áruba bocsátott tárgy korábbi gábor tulajdonosairól, tisztában kell lennie *politikai* hírnévhagyatékukkal (a *politikában* elért eredményeikkel: gazdasági státusukkal, az általuk kötött apatársi szövetségek jelentőségével stb.), amely alkalmas lehet a kérdéses darab értékének *„emelésére"* és hatékony érvként szolgálhat a potenciális vevő vásárlókedvének és *politikai* ambíciójának mozgósítása során. Mivel a vásárló az ügylet folyamán részben a korábbi tulajdonosok hírnevét fizeti meg, az etnikus történelem és a tulajdonlástörténet ismerete nélkül a közvetítő nem tudná hitelt érdemlően ecsetelni előtte az eladó darab értékét, és hatékonyan képviselni megbízója érdekeit.

– A cenzárnak emellett figyelemmel kell kísérnie a gábor presztízstárgypiac történéseit és tendenciáit. Naprakész ismeretekkel kell rendelkeznie például a keresleti-kínálati viszonyok alakulásáról (arról, hogy kik rendelkeznek a vásárláshoz szükséges pénzzel és *politikai* ambícióval, illetve a közeljövőben várhatóan kik kényszerülnek majd poharuk vagy fedeles kupájuk eladására stb.), akárcsak a presztízstárgyügyletek nyomán kialakult fontosabb konfliktusokról.

Az említett tudástípusok mindegyike döntően etnicizált: azok ismerete – eltekintve néhány, a gáborokkal régóta kapcsolatban álló nem roma régiségkereskedőtől, antropológustól és cărhar férfitól – kizárólag a gábor romákra jellemző.

(c) *Intra- és interetnikus kapcsolati tőke.* A cenzár számára nélkülözhetetlen az etnikus, illetve interetnikus kapcsolati tőke, vagyis a Boissevain által említett stratégiai kapcsolatok felhalmozása, amelyek kétféleképpen hajthatnak hasznot számára. Egyrészt, ha számos gábor család asztalánál szívesen látott vendég, valószínű, hogy a bróker számára nem okoz majd nehézséget a keresleti/kínálati viszonyok gyors és megbízható feltérképezése. Minél több családdal léphet akadálytalanul kapcsolatba, annál könnyebben talál rá a megbízója számára ideális üzleti partnerre. Másrészt az a cenzár, akinek az ismerősei között cărhar férfiak és cenzárok is akadnak, illetve akinek a nevéhez sikeres interetnikus tranzakciók fűződnek, vonzóbb alternatívának tűnik az olyan megbízók szemében, akik kifejezetten a cărharok között szeretnék értékesíteni presztízstárgyukat. A kapcsolati tőke egyike azoknak a szimbolikus javaknak, amelyek egy cenzárt keresetté tehetnek, és megnövelhetik annak valószínűségét, hogy az ügylet lebonyolításával épp őt bízzák meg.

(d) *Retorikai képesség és gyakorlat*. Végül a brókernek rendelkeznie kell a potenciális vásárlók/eladók szándékainak kipuhatolásához, illetve a meggyőzésükhöz, valamint az áralku menedzseléséhez szükséges retorikai képességekkel és gyakorlattal (lásd még Stewart 1994: 158).[21]

A felsorolt kompetenciatípusok alapján nyilvánvaló, hogy – szemben a Stewart által vizsgált lóvásárral (Stewart 1994: 155) – a gábor roma csoportban, illetve a cărharok és a gáborok között zajló ügyletek során miért nem találkozhatunk magyar vagy román cenzárokkal: a presztízstárgygazdaság és az abban való sikeres részvételhez szükséges ismeretek etnicizáltsága miatt.

A brókereket a szakirodalom többnyire az általuk közvetített javaknak tulajdonított identitások és azoknak a szimbolikus és nem szimbolikus határoknak a természete alapján osztályozza, amelyeken a gazdát cserélő javak áthaladnak. A közvetítők leggyakrabban vizsgált csoportját kétségtelenül a *gazdasági brókerek* alkotják (Bierschenk – Chauveau – Olivier de Sardan 2002; Lewis – Mosse 2006; lásd például a tőzsdén, a munkaerő- és az ingatlanpiacon tevékenykedő közvetítőket). A *politikai brókerek* olyan személyek, akik politikai konfliktusok menedzselését, valamint a politikaiként definiált javak személy- vagy csoportközi áramlását koordinálják (szavazatokért, illetve politikai lojalitásért cserébe

[21] Megjegyzendő, hogy több gábor beszélgetőtársam szerint a cenzárrá válás egyik előfeltétele, hogy a jelölt maga is rendelkezzen pohárral vagy fedeles kupával. Habár a sikeres közvetítőként ismert férfiak egy részének valóban van egy vagy több presztízstárgya, tapasztalataim cáfolni látszanak a fenti kijelentést: több olyan befolyásos brókerrel is találkoztam, akik nem voltak tulajdonosok, vagy a közelmúltban arra kényszerültek, hogy eladják/zálogba helyezzék poharukat (a brókerkedést ezután is folytatták). A tulajdonviszony ebben az esetben sokkal inkább a presztízstárgygazdaságban való jártasság egyfajta markere vagy legalábbis a jártasságot valószínűsítő tényezők egyike, sem mint általánosan elfogadott előfeltétel.

állami támogatások és megbízások stb.),[22] amíg a *kulturális brókerek*[23] kulturális konfliktusokkal és reprezentációkkal: kultúraspecifikus tudástípusokkal és identitásszimbólumokkal teszik ugyanezt. Az utóbbiak tevékenységét gyakran írják le a tolmácsolás vagy a fordítás metaforákkal. Ide sorolhatók például „a Másik" kultúráját tanulmányozó, illetve kiállító antropológusok, múzeumi kurátorok, galériatulajdonosok, vagy az interkulturális találkozási helyzetekben mediátori feladatokat ellátó egyéb személyek (lásd például a kulturális javak kultúraközi áramlását koordináló afrikai kereskedők esetét /Steiner 1994/ vagy az *„Aboriginal health worker"*-ek tevékenységét Ausztráliában /Soong 1983/). A brókerkedés tehát meglehetősen változatos tevékenység, amelyhez különböző szűkítő jelzők kapcsolódhatnak.

A fenti tipológia alapján azonban tévedés lenne arra következtetni, hogy a javak ugyanazon típusa minden tranzakció során ugyanúgy viselkedik, vagyis azt feltételezni, hogy a politikai javak mindig kizárólag politikaiak, a kulturálisak pedig kulturálisak maradnak. A gáborok presztízstárgyai szemléletes példaként szolgálnak erre. Amellett érvelek, hogy a gazdát cserélő javak – a személyekhez hasonlóan – gyakran maguk is társadalmilag konstruált, kontextusérzékeny kombinációkban megjelenő tranzakcionális identitásokkal jellemezhetők, ezért az azokat közvetítő *brókerek identitását* is *többszörös, kontextusérzékeny minőségként* érdemes értelmeznünk. Vizsgáljuk meg ezt az állítást közelebbről.

(a) *A cenzár mint gazdaságistátus-szimbólumok brókere*. A poharak és fedeles kupák – akár az intra-, akár az interetnikus[24] kereskedelem részeként cserélnek gazdát – az anyagi formát öltő árucikkek elitjébe sorolt luxuscikkek, amelyekért a vásárlók nemritkán dollár százezreket fizetnek ki. A cenzárok tehát egyrészt *gazdasági szereplők*, a *vagyontárgy-identitás* pedig a gazdát cserélő poharak és fedeles kupák állandó tranzakcionális identitásának tekinthető.

A presztízstárgyak azonban nemcsak gazdasági jelentőséggel rendelkeznek, hanem bizonyos identitásprojektekben is fontos szerepet játszanak, ennek köszönhetően további identitások társulnak hozzájuk. Ennek megértéséhez érdemes elkülöníteni az ügyletek két típusát. Egyrészt az intraetnikus: gáborok közötti ügyletek csoportját, ahol e tárgyak – vagyontárgy-identitásuk megőrzése mellett – *politikai* jelentőségre is szert tesznek. Másrészt a gáborok és a cărharok között zajló interetnikus tranzakciókat, amelyek során a poharakhoz és fedeles kupákhoz társuló gazdasági jelentőség mellett az etnikai és kulturális különbségek ismerete és menedzselése is meghatározó szerephez jut.

[22] Lásd Auyero 1999; Komito 1992; Wang – Kurzman 2007a, 2007b; Murphy 1981. A konfliktusmenedzserként – békéltetőként – tevékenykedő *xoraxano* roma brókerek kiváló elemzését adja például Piasere 1997.

[23] Lásd Hagedorn 1988; Richter 1988; Steiner 1994; Szasz 1994; Hosmer 1997, valamint a Journal of Folklore Research 1999-ben (36: 2–3) megjelent alábbi dupla különszámát: *Cultural Brokerage: Forms of Intellectual Practice in Society*.

[24] Az interetnikus kereskedelem kifejezés itt kizárólag a gáborok és a cărharok közötti presztízstárgyügyletekre utal.

(b) *A cenzár mint a politikaiidentitás-projektek menedzsere* (intraetnikus kereskedelem). A gáborok számára presztízstárgyaik, amint arról már esett szó, *politikai* jelentéssel és jelentőséggel felruházott, korlátozott forrást alkotó szimbólumok. Olyan *politikai* trófeák, amelyek birtoklásáért gyakran bontakozik ki intenzív verseny. A cenzárok, mivel tevékenységük jelentős hatást gyakorol a presztízstárgyak áramlására és társadalmi eloszlására (miközben egyeseket hozzásegítenek a vásárláshoz, másokat megfosztanak e lehetőségtől), maguk is meghatározó ágensei a *politikának*. Olyan alkalmi vállalkozók, akik az individuális *politikai* teljesítmény reprezentációiként, bizonyos tiszteleti címek *(„faluvezető", „baro ŕom")* elnyerésének katalizátoraiként, valamint az apai ági identitás materializálására alkalmas „nyersanyagokként" definiált luxuscikkeket közvetítenek a rivalizáló személyek és társadalmi csoportok között. A cenzárok tehát a *politikai*identitás-projektek menedzserei, bizonyos értelemben pedig e projektek dinamikájának forrásai is, mivel nélkülük a presztízstárgyügyletek egy része nem jönne létre.

(c) *A cenzár mint a kulturális másság brókere* (a gábor–cărhar interetnikus kereskedelem). A gáborok azonban gyakran nem saját fogyasztói szubkultúrájukban, hanem a cărharok között értékesítik presztízstárgyaikat. Ebben a kontextusban azok továbbra is elsősorban vagyontárgyak maradnak, de egy másik identitásuk: kulturálisidentitás-szimbólum jellegük is előtérbe kerül.

Ahhoz, hogy a gábor bróker a cărharok között értékesítendő poharat vagy fedeles kupát az utóbbiak igényeihez igazodva tudja bemutatni, és így azt kedvező áron értékesíthesse, a cărhar roma presztízstárgygazdaság működésével kapcsolatos kulturális háttértudással is rendelkeznie kell. A gábor és a cărhar presztízstárgygazdaság közötti hasonlóságok és különbségek – például a presztízstárgy-esztétikák – ismerete olyan szimbolikus tőke, amely ebben a kontextustípusban felértékelődik, számottevő gazdasági jelentőségre tehet szert. A gábor cenzárok az interetnikus ügyletek során ezért gyakran olyan *kulturális brókerek*[25] is, akik a két értékrezsim és fogyasztói szubkultúra közötti különbségek és hasonlóságok elemzése, „tolmácsolása" és manipulálása révén igyekeznek a lehető leghatékonyabban képviselni megbízóik érdekeit.

A poharak és fedeles kupák gazdasági jelentősége a vizsgált tranzakciók során tehát mindvégig fontos marad, ugyanakkor az adott ügylet társadalmi kontextusán múlik, hogy emellett a tárgyak *politikai* karaktere vagy kulturálisidentitás-szimbólum jellege válik-e hangsúlyossá. A cenzárság fogalmához kapcsolódó tranzakcionális identitások közötti viszony ugyanígy változatos és szituációérzékeny: a közvetítők hol gazdasági és *politikai*, hol pedig gazdasági és kulturális brókerekként vesznek részt e tárgyak személyközi áramoltatásában.

[25] A gábor cenzár elemi érdeke, hogy a cărharoknak megmutatott eladó pohár vagy fedeles kupa etnikai identitását: *gáborságát* hangsúlyozza, mivel csak így érheti el, hogy a potenciális cărhar vásárlók egy olyan jelentős összeget ajánljanak fel érte, mint amekkora vételárakért a presztízstárgyak a gáborok között gazdát cserélnek.

11. Többhelyszínű árucikk-etnográfiák

11.1. A módszertani fetisizmus és a transznacionális/transzkulturális árucikkek

A dolgok – tárgyak, technológiák, fogyasztói ízlések stb. – térbeli mozgásának nyomon követése és elemzése hosszú ideje része a gazdasági gyakorlatok társadalmi viszonyokba ágyazottságával foglalkozó antropológiai kutatásoknak. Az 1980-as évekig azonban a mozgásban lévő – azon belül is a társadalmi vagy kulturális kontextusok/értékrezsimek határait átlépő – dolgok *(„things-in-motion", „things-in-changing contexts")* tanulmányozása rendszerint csak járulékos, marginális jelentőségű része volt az antropológiai vizsgálatoknak: az e perspektívában rejlő magyarázó erő és módszertani kapacitás tudatos kiaknázására elsősorban ezután került sor.

A mozgásban lévő dolgok által előidézett, valamint az őket érő hatások elemzése mint antropológiai perspektíva társadalomtudományi jelentőségének felismeréséhez számottevő mértékben hozzájárult Appadurai 1986-ban megjelent, nagy hatású tanulmánya.[1] E munka többek között a dolgok árucikk-státushoz való viszonyában bekövetkező „elmozdulásoknak": a kommodifikáció, valamint a de- és a rekommodifikáció folyamatainak szentel megkülönböztetett figyelmet, és amellett érvel, hogy azon „ösvények" *(„paths")* tanulmányozása, amelyeken a migráló – gyakran társadalmi és kulturális határokat is átszelő – dolgok haladnak, jelentős mértékben hozzájárulhat olyan folyamatok természetének: belső dinamikájának, kontextusfüggőségének és változatosságának a megértéséhez, mint a (poszt)kolonializáció, a globalizáció vagy a kapitalizmus térhódítása.

Appadurai a szubjektumok vizsgálatát preferáló (kis túlzással: azokat „fetisizáló") és a dolgok társadalmi jelentőségét és ágenciáját: kontextus- és identitásteremtő kapacitását megkérdőjelező és leértékelő, domináns társadalomtudományi problémaérzékenység újragondolására tesz kísérletet, és ezt szem előtt tartva vezeti be a „módszertani fetisizmus" *(„methodological fetishism")* fogalmát. E terminus megalkotását, amint arra Pels (1998) is rámutat, a marxi „árufetisizmus"-fogalom inspirál-

[1] Appadurai írása egyike azoknak az 1980-as években publikált munkáknak, amelyeknek köszönhetően a társadalomtudományok 1960-as évek végétől kibontakozó „anyagi fordulata" (*„material turn"*, lásd Kitzmann 2005; Edwards 2002: 69), vagy másként fogalmazva: az anyagikultúra-kutatás „újrafeltalálása", „a dolgok rehabilitációja" (Olsen 2004: 89) vagy a „társadalomtudományok rematerializálása" (Woodward 2007: 28) kiteljesedett és egyre népszerűbbé vált például az olyan tudományterületeken, mint az antropológia, a szociológia, a kultúratudomány vagy a művészettörténet. Graeber (2001: 30) szerint „ha létezik olyan tanulmány, amelyről elmondható, hogy a legnagyobb hatást gyakorolta arra a módra, ahogyan az antropológusok mostanában az érték mibenlétéről beszélnek, az kétségtelenül Arjun Appadurai 'Az áruk és az érték politikája' című munkája...".

ta, ám – szemben Marxszal – a fetisizmus kifejezéshez a jelen esetben nem negatív konnotáció társul. Épp ellenkezőleg. Appadurai értelmezése szerint az, ha a társadalomkutatók tekintete egyre inkább a dolgok, valamint a dolgok és a szubjektumok összetett viszonyrendszerének elemzése felé fordul, hasznos és szükséges módszertani fordulat (lásd még Pels 1998: 95; Brown 2001: 7) – a metaforikusan értelmezendő fetisizmus tehát esetünkben olyan kutatói gyakorlat, amely a dolgok és a nekik tulajdonított ágencia jelentőségének elismerését és tudatos előtérbe helyezését foglalja magában. Pelst (1998: 94) idézve: „...a 'módszertani fetisizmus' épp fordítottja a tények és értékek azon hierarchiájának, amely a társadalom- és kultúraelméletben általánosan elfogadott, és amely szerint a dolgok nem beszélnek vissza". Pels (1998: 94) az Appadurai által megalkotott „módszertani fetisizmus" helyett egy alternatív terminus: a „módszertani animizmus" *(„methodological animism")* használatát javasolja. Hasonlóképpen tesz Foster (2006: 286) is a globalizációval foglalkozó tanulmányában, amikor a „kritikai fetisizmus" *(„critical fethisism")* kifejezéssel utal arra, hogy a társadalomtudományi kutatásoknak nagyobb figyelmet kellene fordítaniuk a kontextusok/értékrezsimek (nemzetek, etnikai csoportok stb.) között migráló dolgok által gyakorolt társadalmi és gazdasági hatások elemzésére, mivel e módszertani hangsúlyeltolódás révén új, ígéretes perspektívából szemlélhető a globális tendenciák és a lokális világok közötti kölcsönhatás természete. Appadurait (1986: 5) idézve:

> Még ha a dolgokhoz való viszonyunkat szükségszerűen az a nézet határozza is meg, hogy azok nem rendelkeznek jelentéssel, eltekintve azon jelentésektől, amelyekkel az emberi tranzakciók, tevékenységek és motivációk ruházzák fel őket, fennáll az az antropológiai probléma, hogy ez a formális igazság nem magyarázza meg a dolgok tényleges történeti körforgását. Ezért a tárgyakat magukat kell követnünk, mivel jelentésük formájukba, a hozzájuk kapcsolódó használati módokba és életpályáikba „íródott". Csak ezen életpályák elemzése révén érthetjük meg azokat az emberi tranzakciókat és terveket, amelyek életre keltik a dolgokat. Így, habár *elméleti* szempontból a cselekvő egyének ruházzák fel jelentőséggel a dolgokat, *módszertani* nézőpontból szemlélve épp a mozgásban lévő dolgok azok, amelyek megvilágítják emberi és társadalmi kontextusukat. A dolgokra koncentráló társadalmi vizsgálatok (legyen az elemző akár közgazdász, művészettörténész vagy antropológus) egyike sem kerülheti el a módszertani fetisizmusként definiálható nézőpont legalább minimális mértékű alkalmazását. E módszertani fetisizmus, amely ismét magukra a dolgokra irányítja figyelmünket, részleges korrekciója annak a tendenciának, amely a dolgokkal kapcsolatos tranzakciókat túlzottan társadalmiasította, s amelyet nagyrészt, mint ahogy erre Firth rámutat (1983, 89.), Maussnak köszönhetünk.

Appadurai említett tanulmányában arra tesz kísérletet, hogy kétséget kizáróan demonstrálja: a mozgásban lévő dolgok társadalmi karrierjének és életrajzának nyomon követése az őket körülvevő társadalmi kontextusok, viszonyok és folya-

matok mélyebb megértése szempontjából is kulcsfontosságú. Mindenekelőtt azért, mert nemcsak a szubjektumok formálják a migráló dolgokat, hanem az utóbbiak is számottevő hatást gyakorolnak arra, hogy a szubjektumok miként észlelik önmagukat és hogyan konstruálják meg identitásaikat, valamint társadalmi és gazdasági viszonyaikat – vagyis a dolgok is rendelkeznek egyfajta ágenciával (*„material agency"*, lásd például: Hoskins 2006; Knappett – Malafouris 2008). A cselekvőképesség tehát nem kapcsolódik kizárólag sem a dolgok, sem pedig a szubjektumok világához: e két szféra a közöttük kialakuló interakciók kontextusában jön létre, és tesz szert társadalmi jelentésre és jelentőségre, így a dolgok és a szubjektumok egyszerre alakítói és termékei is ezen interakcióknak, valamint egymásnak. Viszonyukra az állandó kölcsönhatás és egymásra utaltság jellemző. (Lásd még Berta 2008c.)

A mozgásban lévő dolgok tanulmányozása rendszerint olyan „tárgyetnográfiákat" (Fowles 2006) eredményez, amelyek kétségbe vonják, hogy a társadalmi folyamatok és viszonyok elemzése mindenekelőtt „az individuumok gondolatain, tapasztalatain és tevékenységein keresztül" (Fowles 2006) lehetséges. A tárgyetnográfiák esetében „az etnográfus tekintetének elsősorban egy konkrét tárgyra, tárgyosztályra vagy a tárgyak egy különálló közösségére kell fókuszálnia", és el kell távolodnia attól a hagyományos kérdésfeltevéstől, amely azt firtatja, hogy „az emberek hogyan hoznak létre dolgokat" (Fowles 2006). A tárgyetnográfiák – hasonlóan az új anyagikultúra-kutatás egészéhez – elsősorban arra kérdeznek rá, hogy „...'a dolgok hogyan hoznak létre embereket', a tárgyak miként vesznek részt a társadalmi kapcsolatok mediálásában, valamint arra, hogy az élettelen tárgyak hogyan értelmezhetőek saját ágenciával rendelkező" (Fowles 2006) entitásokként.

A mozgásban lévő dolgok egy része olyan árucikk, amely társadalmi élete során egy vagy több kulturális, társadalmi vagy politikai határt is átlép. A transznacionális vagy transzkulturális árucikkek (*„transnational commodities"*, MacDougall 2003; *„transcultural commodities"*, Maynard 2004: 103) határátlépéseinek elemzésére az elmúlt néhány évtizedben számos kutatás vállalkozott, elsősorban azt vizsgálva, hogy az árucikkek migrációja milyen hatást gyakorol azokra az új kontextusokra, amelyekbe beágyazódnak, valamint azt, hogy a határátlépést követően hogyan módosulnak az árucikkek egyes anyagi és szimbolikus tulajdonságai (a hozzájuk társított jelentések, értékek vagy funkciók). Az antropológusok és szociológusok által vizsgált különböző kontextusok/értékrezsimek között mozgó árucikkek közé sorolhatóak például a használt ruhák (Hansen 1999, 2000a, 2000b), a Barbie-babák (MacDougall 2003; Magee 2005), a határ menti kiskereskedelem révén beszerzett hiánycikkek (Chelcea 2002), a transzplantált emberi szervek (Scheper-Hughes 2000), a rézüstök (Turgeon 1997), a Coca-cola (Miller 1997; Foster 2008), a kávé (Weiss 1996), a gyöngyök (Saunders 1999; Straight 2002), a fegyverek (Hugh-Jones 1992), egyes mezőgazdasági termények (Barrett – Browne – Ilbery 2004; Cook 2004) és textiltermékek (Wilson 1999), valamint a nyugati múzeumokba, galériákba, aukciós házakba és magángyűjteményekbe vándorló, rendszerint a „törzsi művészet" kategóriájába sorolt tárgyak és technológiák (Thomas 1991;

Levi 1992; Steiner 1994; Fenn 1996; Geismar 2001, 2008; Myers 2002; lásd még az olyan kiváló tanulmánygyűjtemények számos írását, mint a Marcus – Myers 1995; Phillips – Steiner 1999).

A transznacionális/transzkulturális árucikkek mozgásának, valamint a különböző kontextusokkal kialakított kölcsönhatásának dokumentálása és értelmezése során számos kutató alkalmazza az életrajzi módszert,[2] amely Kopytoff (1986) tanulmányának megjelenése után vált különösen népszerűvé az új anyagikultúra-kutatás iránt érdeklődő antropológusok, régészek és geológusok között. Az életrajzi módszer képviselői abból a feltételezésből indulnak ki, hogy a dolgok – „miközben előállításuk pillanatától eljutnak a használatból való végleges kivonásig – nemcsak arra képesek, hogy materializálják tulajdonosaik életútját, vagyis emléktárgyakká, életrajzi tárgyakká váljanak, hanem eközben maguk is szert tehetnek társadalmilag konstruált életrajzokra" (Berta 2008c: 52; lásd még Hoskins 1998).[3] Ezek az életrajzok a dolgok társadalmi karrierjének számos mozzanatát magukban foglalhatják: az előállító személyét és az előállítás körülményeit, a tulajdonosok sorát, a különböző használati kontextusok közötti vándorlást, a dolgok jelentését, értékét és funkcióját érintő módosulásokat, valamint azokat a kategóriákat – árucikk, művészet, identitásszimbólum stb. –, amelyekbe a dolgokat életútjuk során használóik besorolták (lásd még Schamberger és munkatársai 2008). A tárgyetnográfiák iránt érdeklődő antropológusok által leggyakrabban tanulmányozott életrajzteremtő folyamatok kétségtelenül a tulajdonosváltás és az elzálogosítás, az értékrezsimek közötti mozgás/rekontextualizáció, valamint a dolgok szimbolikus (jelentés, érték stb.) és materiális tulajdonságainak transzformációja.

Az életrajzi megközelítés újszerűsége, magyarázó ereje elsősorban abban rejlik, hogy olyan elemzői perspektívát kínál, amely alkalmas (a) a dolgok kontextuson belüli és kontextusok közötti mozgásának, valamint (b) szimbolikus és anyagi metamorfózisainak nyomon követésére, emellett (c) sajátos nézőpontból világítja meg és érthetőbbé teszi a dolgok körül kialakuló, általuk előidézett vagy befolyásolt társadalmi gyakorlatokat, folyamatokat és érzelmeket (például a különbség politikáját, a moralitás szerveződésének logikáját). Vagyis e módszer hatékonysága elsősorban abból fakad, hogy képes a dolgokkal kapcsolatos folyamatszerűség, dinamika és ágencia észlelésére és megragadására, így hozzájárul a szubjektumok és a dolgok közötti interakciók, valamint a szubjektumok közötti viszonyok mélyebb megértéséhez. (Például annak demonstrálása révén, hogy az árucikkéletrajzok segítségével a szubjektumok miként hozzák létre és manipulálják, illetve jelenítik meg identitásaikat, valamint a társadalmi és gazdasági viszonyokat.)

[2] Lásd az e fejezetben említett munkák jelentős részét, valamint az e módszerrel általánosságban foglalkozó alábbi írásokat: Gosden – Marshall 1999; Hoskins 2006.

[3] „Amikor a tárgyak feltűnnek az egyének életrajzaiban", érvelnek Schamberger és munkatársai (2008: 277), „gyakran relikviáknak vagy illusztrációknak tekintik azokat. Ez a gyakorlat alulreprezentálja és elfedi a tárgyak ágenciájának jelentőségét az élet formálásában azáltal, hogy azok szerepét az emlékeztetésre és a reprezentációra korlátozza, és határt szab az általuk gyakorolt hatások sorának...".

Az árucikkekre fókuszáló és az életrajzi módszert követő vizsgálatok közül jó néhány, érvel Foster (2006: 285),

> annak demonstrálására törekszik, hogy az árucikkek mozgása miként köt össze földrajzilag elkülönülő helyeket, illetve hogyan kapcsolja össze a termelők és fogyasztók társadalmi nemi, etnikai alapon és osztályhelyzet szerint rétegzett csoportjait, valamint egy arra vonatkozó érveléssel zárul, hogy az egyének általi használat eredményeként hogyan változik meg a dolgok jelentése a különböző társadalmi helyzetekben. A kutatók nem egyszerűen figyelemmel kísérik az árucikkek mozgását (a radarhoz vagy a vonalkódleolvasó eszközhöz hasonlóan, mechanikus módon), hanem – ami sokkal fontosabb ennél – nyomon követik azokat a társadalmi viszonyokat és az anyagi világot érintő összefüggéseket, amelyeket e mozgás létrehoz, és amelyek kontextusában az árucikkek értéke kialakul.

A mozgásban lévő árucikkek elemzése során alkalmazott életrajzi módszer megköveteli azok nyomon követését, ezért az „egy kutatás: egy lokalitás" elve helyett gyakran a többhelyszínű terepmunka *(„multi-sited ethnography")* módszerét részesíti előnyben (lásd Foster 2006: 286; Marcus 1995; Falzon 2009; Coleman – Hellermann 2011, valamint az 1. fejezetet).

E módszer legismertebb kidolgozója, George E. Marcus (1995: 106), amellett érvel, hogy a többhelyszínű terepmunka egyik technikája a „dolgok követése" *(„following the thing")*. E technika „magában foglalja az olyan, nyilvánvalóan anyagi formát öltő dolgok (legalábbis ahogyan azt eredetileg gondolták) különböző kontextusokon keresztüli áramlásának figyelemmel kísérését, mint az árucikkek, az ajándékok, a pénz, a műalkotások, és az intellektuális tulajdon" (Marcus 1995: 106–107). Amint arra maga Marcus is rámutat, a migráló dolgok többhelyszínű terepmunka révén történő tanulmányozása különösen a művészet(i)ként, illetve a múzeumi kiállítási darabokként definiált tárgyak és piacaik iránt érdeklődő kutatók körében vált népszerűvé.[4]

Marcus (1995) és Fowles (2006) terminusait kombinálva amellett érvelek, hogy a mozgásban lévő árucikkeket vizsgáló, többhelyszínű terepmunkán alapuló elemzéseket többhelyszínű árucikk-etnográfiákként *(multi-sited commodity ethnography)* érdemes definiálni. Ezek egy része olyan javakkal foglalkozik, amelyek egy konkrét kulturális vagy társadalmi kontextuson belül migrálnak (lásd a 12 és a 14. fejezeteket), egy másik része viszont a kulturális vagy társadalmi határokat átlépő dolgokra, valamint azok transznacionális/transzkulturális életrajzaira (Berta 2009) fókuszál (lásd a 13. fejezetet).

A következő három fejezet a „módszertani fetisizmus" Appaduraitól származó logikáját követve, valamint a mozgásban lévő dolgok perspektíváját és az életrajzi módszert alkalmazva három presztízstárgy – két pohár és egy fedeles

[4] Lásd például Thomas 1991; Levi 1992; Steiner 1994; Fenn 1996; Myers 2002; Geismar 2001, 2008.

kupa – posztszocialista társadalmi karrierjét követi nyomon. E többhelyszínű árucikk-etnográfiák hozzájárulhatnak például annak mélyebb megértéséhez, hogy a presztízstárgygazdaság hogyan vesz részt a társadalmi különbségek alakításában, és hogyan fonódik össze a *politika* egyéb szimbolikus küzdőtereivel (a házasságpolitikával, valamint az apai ági presztízsért és a pozitív, nyilvános társas kép kialakításáért és fenntartásáért folyó versennyel). Emellett kontextusba ágyazottan bemutatják a presztízstárgygazdaság dinamikáját (rávilágítva az ott zajló tulajdonlási versenyek során alkalmazott diszkurzív és egyéb eszközök sokszínűségére); a moralitás/üzleti etika és a társadalmi sikeresség gábor roma fogalmát; a konfliktusmenedzselés olyan eszközeit, mint a *„gyűlés”* összehívása és a *„hitre mentés”* (a nyilvános eskütétel); a gábor roma (szokás)jog és a nem roma jog esetenként konfliktusos viszonyát; a *politika* szimbolikus küzdőterein elért eredmények „társadalmiasításának”: társadalmi elismeréssel kísért sikerekké alakításának olyan technikáit, mint a *„mitaosztás”* vagy a nyilvános üzleti arcmunka, valamint felhívják a figyelmet a gábor roma és a műtárgypiaci értékrezsim között tapasztalható számottevő különbségekre.

11.2. A presztízstárgygazdasághoz kapcsolódó hitelügyletek gyakoriságának okai

Mivel a kontextusukból kiragadott adatok alkalmasak arra, hogy hozzájáruljanak néhány olyan negatív etnikai sztereotípia újratermeléséhez, amelyeket a hétköznapi és a médiadiskurzusok gyakran társítanak a romákhoz, fontos megjegyezni: abból, hogy a következő fejezetekben több hitelügyletről is szó esik, tévedés lenne arra következtetni, hogy ez az ügylettípus elterjedtebb a gábor roma csoportban, mint a többségi társadalom tagjai között. Az, hogy a presztízstárgyak esetében a megszokottnál gyakrabban találkozunk hitelfelvétellel, az alábbi okokra vezethető vissza.

(1) Amint arról már esett szó, az értékesebb poharakat és fedeles kupákat tulajdonosaik csak súlyos gazdasági krízishelyzet esetén értékesítik; kizárólag akkor, ha pénzügyi nehézségeik megoldására már nem kínálkozik más lehetőség. Általános gyakorlat, hogy az áruba bocsátást hitelfelvétel révén igyekeznek elkerülni vagy késleltetni, abban bízva, hogy az üzleti szerencse idővel melléjük szegődik, és még azelőtt vissza tudják fizetni tartozásaikat, hogy poharuktól vagy fedeles kupájukról meg kellene válniuk. Ezzel magyarázható, hogy a presztízstárgyak áruba bocsátásának közvetlen oka és előzménye, legalábbis az esetek jelentős részében, a hitelfelvétel.

(2) Mivel a keresett poharak és fedeles kupák megszerzéséért gyakran intenzív verseny alakul ki a potenciális vásárlók között, az áruba bocsátás pillanata pedig rendszerint nem jósolható meg előre, a leendő tulajdonosnak sokszor rövid időn – órákon vagy napokon – belül kell döntenie arról, hogy megvásárolja-e a neki felkínált darabot. Mivel az ilyenkor megszokott, magas vételáraknak megfelelő összegeket

senki sem tart otthon készpénzben, a vásárló – ha vagyonát nem bankszámlán őrzi, ami a gáborok között viszonylag ritka jelenség – többnyire arra kényszerül, hogy sietve kölcsön vegye a vásárláshoz szükséges összeget vagy annak egy részét. (Az idő rövidsége miatt nemegyszer kedvezőtlen kamatfeltételek mellett.) A hitelfelvétel gyakoriságához az is hozzájárul, hogy számos gábor család készpénzfeleslege jelentős részét olyan alacsony likviditású vagyontárgyakba fekteti (például házakba és társasházi lakásokba, ritkábban földterületekbe és telkekbe), amelyeket nem tud azonnal értékesíteni. Akadnak olyan férfiak, akik a presztízstárgyvásárláshoz szükséges gazdasági tőkével csak részben rendelkeznek, ám – intenzív *politikai* ambíciójuknak engedve – a különbözetet annak ellenére hitelfelvétel révén teremtik elő, hogy a kölcsönt kizárólag majdani jövedelmükből tudják – ha tudják – visszafizetni. Ezért nem ritka, hogy az új tulajdonos rövid időn belül kénytelen megválni nemrég vett presztízstárgyától, mivel az annak megvásárlása érdekében felvett kölcsönöket végül mégsem tudja törleszteni, így eladósodik.

(3) A presztízstárgyakat érintő informális hitelügyletek gyakoriságának legfontosabb oka az, hogy a gáborok többsége nem tudja igénybe venni a rendszerint kedvezőbb kamatozású banki hiteleket. Mindenekelőtt azért nem, mert – egy kis csoportjuktól eltekintve – nem tudnak eleget tenni a hitelfelvétellel kapcsolatos banki követelményeknek: nem rendelkeznek kimutatható-igazolható, rendszeres jövedelemmel és az általuk nagyra becsült, etnicizált vagyontárgyak egy részének a bankok csupán elenyésző gazdasági jelentőséget tulajdonítanak, ezért nem fogadják el azokat fedezetként. Ez utóbbi kategóriába elsősorban az ezüstpoharak és fedeles kupák tartoznak, amelyek a gáborok között szerveződő hitelügyletek során általánosan elfogadott, sőt, *a legkeresettebb fedezettípusnak minősülnek*. A presztízstárgyak etnicizáltsága tehát maga is jelentős mértékben hozzájárul ahhoz, hogy a kedvező kamatozású banki hitelek számos gábor család számára elérhetetlenné váljanak, és növeli az informális hitelügyletek gyakoriságát. Ez utóbbi tény szemléletes példaként szolgál arra, hogy a javak etnicizáltsága nemcsak azok értékének gyarapodásához járulhat hozzá, hanem esetenként gazdasági hátrány forrásává is válhat.

12. Presztízsfogyasztás és házasságpolitika. Egy pohár rendszerváltás utáni társadalmi karrierje: 2000–2007

Az alábbi esettanulmány gerincét két adásvétel elemzése alkotja. A vásárló mindkét ügylet esetében egy alacsony presztízsűnek számító, szerény *politikai* eredményekkel rendelkező gábor férfi volt, akik az 1989-es rendszerváltás után tettek szert számottevő készpénztartalékra, és emellett jelentős *politikai* ambícióval is rendelkeztek. Azaz mindketten igyekeztek megtakarított pénzüket a különbség politikájának olyan gábor roma arénáiban is hírnévvé és társadalmi megbecsüléssé konvertálni, mint a presztízstárgygazdaság és a házasságpolitika: a minél tekintélyesebb gábor férfiakkal kötött *„xanamikimókért”* folyó verseny. Ezért számottevő anyagi áldozathozatal árán apatársi szövetséget létesítettek egy-egy olyan köztiszteletben álló, befolyásos családfővel, akik a legsikeresebb gábor apai ágakhoz tartoznak, illetve – különböző időpontokban – megvásárolták az esettanulmány fókuszában álló ezüstpoharat. A két vásárló státustervei azonban eltérő módon és mértékben valósultak meg. Amíg egyikük – Máté – sikerei kifejezetten rövid életűnek bizonyultak, addig a jelenlegi tulajdonos – Laji – esetében a fejezet lezárásának pillanatáig semmi sem utalt arra, hogy a közeljövőben neki is meg kellene válnia a szóban forgó, általa 2006-ban megvásárolt, értékes pohártól.

12.1. Értékdimenziók: anyagi és szimbolikus-mnemonikus patina

A kérdéses tárgy egy gazdagon aranyozott *„taxtaj kuštikasa”*, azaz egy talpas pohár. (Az ivórész hat, a talprész egy deciliter űrtartalmú.) A pohártestet részletesen kidolgozott növényi motívumok sora díszíti. Ezek gazdagságát beszélgetőtársaim egyike így jellemezte: *„…nincs, hova letegyél egy tűt, úgy ki van dógozva…”* a tárgy felülete. Más gábor ismerőseim véleményét idézve: *„babošo-j, somnakasa, kreco kuštik, valabilo taxtaj-i laśo”* (‘babos, aranyozott, hullámmintájú pontozással díszített osztógyűrűvel/övvel ellátott, érvényes, jó [azaz értékes] pohár’); *„babos pohár, cizellált munka. (…) Aranyozott pohár. Ezüst és futtatott arannyal. Nagyon régi, antik dolog. Laśo taxtaj, phurano, ande amari nacije sah* (‘Jó [azaz értékes] pohár, öreg, a mi nemzetünkhöz [a gábor romákhoz] tartozó személyek tulajdonát képezte’)*, valamikor a régieknek vót. Az öregé vót valamikor, az X* [a település nevét mondja] *falubeli cigányé.”*

A szóban forgó pohár – említett anyagi tulajdonságai mellett – gábor roma társadalmi karrierje miatt is értékes darabnak számít. Az életrajzában ma számon tartott nyolc gábor tulajdonos között ugyanis több, a *politikában* sikeres, befolyásos és közismert személy található.

Beszélgetőtársaim visszaemlékezései szerint első ismert gábor tulajdonosa (1. tulajdonos) az 1930-es években adta el e poharat egy olyan gábor családfőnek, aki a Maros megyei kistelepülések egyikén élt, és a második világháború alatt bekövetkezett haláláig a presztízstárgyak egy különösen nagy értékű „gyűjteményére" tett szert: hét ezüsttárggyal rendelkezett (2. tulajdonos). Halála után, mivel három fia ekkor még kiskorú volt, e tárgyak felügyeletét özvegye (3. tulajdonos) látta el, aki állandósuló anyagi nehézségei miatt idővel mind a hét darabot értékesítette. Ezek közül négy – három pohár és egy fedeles kupa – ma is gábor romák tulajdonát képezi, a fennmaradó három darabot pedig cărhar romák vásárolták meg.

A vizsgált poharat az özvegy az 1950-es évek közepén kénytelen volt elzálogosítani egy ugyancsak Maros megyei gábor hitelezőnél. A visszaemlékezések szerint a hitelügylet hét éve alatt az adósság – vagyis a tőke és a kamat együttes összege – meghaladta az 55.000 régi lejt.[1] A hetedik évben a hitelező – aki mindenekelőtt a pohár tulajdonjogának megszerzésére törekedett – arra hivatkozva, hogy sürgősen készpénzre van szüksége, választ elé állította az özvegyet: vagy visszafizeti adósságát, vagy eladja neki a tárgyat, hogy azt ő maga értékesíthesse. (A továbbértékesítés tervét azonban nem gondolta komolyan, az csupán valódi céljának – a pohár megvásárlásának – elleplezésére szolgált.) A hitelező azonban nem járt szerencsével, mert, bár az özvegy úgy döntött, értékesíti a poharat, azt nem neki, hanem egy tekintélyes és vagyonos Kolozs megyei gábor férfinek adta el 1961-ben 105.000 régi lejért[2] (4. tulajdonos). Az 1970-es évek közepén, a Kolozs megyei tulajdonos halála után a pohár legnagyobb fiáé lett (5. tulajdonos),[3] aki – adósságai miatt – 1982-ben eladta azt egyik vejének (6. tulajdonos; 'Jankó') 1.700.000 régi lejért.[4] Habár a vételárat[5] Jankó egymaga fizette ki, azért, hogy az ügylet társadalmi visszhangja minél nagyobb legyen és a tárgy mielőbb *„megöregedjen"* családjában (vagyis apáról fiúra öröklődve apai ági identitásszimbólummá váljon), Jankó és hozzátartozói igyekeztek azt a látszatot kelteni, mintha a vásárló valójában Jankó apja lett volna. A következő közel két évtized során Jankó zavartalanul megőrizte a kérdéses poharat, 1998-ban azonban csempészet vádjával két évre börtönbe került, s ezalatt családja – a neki rendszeresen eljuttatott pénzküldeményeknek, valamint a keresetkiesés miatt felvett kölcsönöknek köszönhetően – jelentős adósságot halmozott fel.[6] Nem sokkal szabadulása után, 2000 novemberében, látva hitelezői

[1] A romániai havi bruttó átlagkereset 1961-ben 898 régi lejt tett ki, az adósság ennek az összegnek a 61,2-szeresével volt egyenlő.

[2] A vételár 1961-ben a romániai havi bruttó átlagkereset 116,9-szeresével ért fel.

[3] A 4. tulajdonos saját másodszülött fiára egy másik értékes poharat hagyott.

[4] 1982-ben a romániai havi bruttó átlagkereset 2.936 régi lej volt. A vételár az említett összeg 579-szeresének felelt meg.

[5] Így ugyanis a voltaképpeni vásárló – apja halálát követően – úgy definiálhatta volna önmagát, mintha ő már a tárgy második tulajdonosa lenne saját családjában.

[6] Jankó bebörtönzése után felesége egy közismert kolozsvári uzsorástól is jelentős kölcsönt vett fel azért, hogy e pénzösszeg segítségével elősegítse Jankó szabadon bocsátását. Bár a megkörnyékezett felügyelőtisztek és az az ezredes, aki 1997-ig igazgatóként irányította azt a börtönt, amelyben Jankó büntetését töltötte, elfogadták a csúszópénzt, Jankó csak

türelmetlenségét, úgy döntött, hogy értékesíti poharát, és az azért kapott vételárból fizeti vissza tartozásait.

A szóban forgó pohár etnicizált szimbolikus-mnemonikus patináját, vagyis gábor roma társadalmi karrierjéből fakadó értékét és hírnevét elsősorban a 2. és a 4. tulajdonosának köszönhette, akik vagyonosságuk és társadalmi presztízsük révén jelentős mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy e tárgyat ma különösen értékesként tartják számon a gáborok között. (Beszélgetőtársaim többsége úgy vélte: az a tíz legértékesebb pohár „középmezőnyébe" tartozik.) Az egyik olyan befolyásos gábor férfi fiát idézve, aki gyakran vett részt brókerként a presztízstárgyügyletekben: a kérdéses darab

> *Phurano-j! Antiko-j! Amară phurăhko sah, amară phurăhko hadjatîko-j. Bară ŕomehko sah! Nevezetesone ŕomehko sah! O cimeri, o cimeri potjinel ando taxtaj, na o anjago. (...) O taxtaj rupuno, phurdino-j somnakasa (...) amende kado-j o vadjono.* ('Öreg! Antik [darab]! A mi felmenőinké [a gábor romáké] volt, a mi felmenőink hagyatéka! Nagy embereké volt! Nevezetes cigányoké volt! A címert [a tárgyhoz társuló, a korábbi gábor tulajdonosok társadalmi presztízséből fakadó hírnevet], a címert fizetik meg a pohárban, nem az anyagot. /…/ Az aranyozott ezüstpohár /…/ nálunk ez a vagyon.') (2006/06/16)

12.2. Máté: a 7. tulajdonos

12.2.1. Máté megvásárolja a poharat

Amint arra már utaltam, a 6. tulajdonos: Jankó 2000 novemberében – adósságai miatt – arra kényszerült, hogy megváljon poharától. Ezért felhívta a Maros megyében élő Bandit, a befolyásos, presztízstárgybrókeri tapasztalatokkal rendelkező gábor férfiak egyikét, arra kérve őt, hogy keresse fel otthonában, mert igénybe szeretné venni brókeri szolgálatait.

Az akkor hatvanas évei elején járó Bandi (a továbbiakban: a bróker), aki maga is rendelkezett egy apjától örökölt ezüstpohárral, jövedelmét elsősorban nem kereskedőként vagy építőipari vállalkozóként szerezte, szemben a gábor férfiak több-

azután került feltételesen szabadlábra, miután büntetéséből két évet már letöltött. Ezért közvetlenül szabadulása – 2000. október 31-e – után feljelentette mindazokat, akik csúszópénzt fogadtak el tőle vagy feleségétől és cserébe támogatásukról biztosították őket. Jankó feljelentése nyomán országos visszhangot kiváltó korrupciós botrány bontakozott ki Romániában, amelynek eredményeként – többek között – az említett börtön két magas rangú tisztjét és az uzsorást is több éves börtönbüntetésre ítélték. A korrupciós ügy fejleményeiről számos országos és helyi napilap is rendszeresen tudósított.

ségével, hanem a saját roma csoportján belüli társadalmi és gazdasági viszonyok menedzsereként. Őt ugyanis azon tekintélyes férfiak között tartották számon, *„akitől a romák félnek, de aki előtt szégyellnek is”*. Vagyis olyan személyként, aki a konfliktusmenedzselés során esetenként a fizikai erőszak alkalmazásával való fenyegetéstől sem riad vissza, ugyanakkor elkötelezett a szociabilitás etikája iránt, vagyis nagy hangsúlyt helyez pozitív társas képének: hírnevének és társadalmi megbecsültségének megkonstruálására és megőrzésére is.[7] A bróker jövedelmének jelentős része az alábbi forrásokból származott: (a) azokból a siker- és munkadíjakból, amelyekkel az apatársi szövetségek megszervezésében való közreműködését, valamint presztízstárgybrókeri tevékenységét jutalmazták, (b) a saját unokái megházasítása során kapott *„jussokból”* és egyéb pénzajándékokból, valamint (c) az így szerzett jövedelem kölcsönök formájában történő kihelyezéséből, vagyis a *„kamatozásból”*.

Két középkorú fiával együtt ezért a bróker sietve felkereste Jankót Kolozs megyei otthonában, azt remélve, hogy a tranzakciónak köszönhetően jelentős jövedelemre tehet majd szert. Miután elfogadta a brókeri felkérést, *„előkérte”* a poharat, hogy ellenőrizze annak nominális autentikusságát, vagyis azt, hogy a tárgy valóban azonos-e azzal a konkrét darabbal, amelyet a gábor romák Jankó poharaként ismernek. Ezután megtudakolta, hogy Jankó mennyivel tartozik hitelezőinek és mekkora összeget szeretne kapni poharáért, majd maga is felbecsülte annak értékét. Végül megegyeztek a neki mint brókernek járó sikerdíj összegében, amely a jelen esetben 20.000 német márka[8] volt. Megállapodásuk értelmében e sikerdíj összege független a későbbi vételár nagyságától.

A bróker ezután – két fia társaságában – sietve felkereste több olyan Maros megyei gábor roma ismerősét, akikről úgy vélte: rendelkeznek a pohár megvásárlásához szükséges készpénztartalékkal és *politikai* ambícióval, hogy kipuhatolja, érdeklődnek-e a küszöbön álló tranzakció iránt. Annak ellenére azonban, hogy az eladó poharat gábor ismerőseim a tíz legértékesebb presztízstárgy között tartották számon, a megkeresett személyek egyike sem kívánt alkuba bocsátkozni annak tulajdonosával. Az elutasítás oka nyilvánvaló volt: a megkérdezettek nem mertek üzletet kötni olyasvalakivel, akit – hasonlóan legközelebbi rokonai egy részéhez – kétes hírű és üzleti tisztességű személyként tartanak számon. Mindenekelőtt attól féltek, hogy az ügylet lebonyolítása után Jankó újabb és újabb pénzösszegeket követel majd a vásárlótól a vételár „kiegészítéseként”, és nem riad vissza az ezzel járó konfliktusoktól

[7] A szociabilitás gábor roma etikája, amint arról már esett szó, nem támogatja sem a fizikai erőszak alkalmazását, sem az azzal való fenyegetést. A *„félnek tőle, de szégyellnek is előtte”* kifejezés tehát a társadalmi nyomásgyakorlás két, eltérő morális megítélésű forrását egyszerre nevezi meg: a fizikai erőszak alkalmazásától való félelmet (morálisan stigmatizált) és a *„patjiv”* megkonstruálásából és fenntartásából fakadó tiszteletreméltóságot (morálisan támogatott). A bróker – *politikai* tevékenysége során – a nyomásgyakorlás mindkét említett logikáját alkalmazta, ezért *„patjivjának”* hitelességét – legalábbis a háta mögött, informálisan – sokan megkérdőjelezték.

[8] A 2000. december 4-i RNB-árfolyamokat figyelembe véve 20.000 márka 9.063 dollárt, illetve 2.805.853 forintot ért, és a 2000. decemberi romániai bruttó átlagkereset 57,8-szorosának felelt meg.

sem. (Roma beszélgetőtársaim szerint Jankó néhány apai ági rokona a rendszerváltás előtt részben úgy tett szert jövedelemre, hogy rendőrségi kapcsolatait felhasználva titokban börtönbe juttatott más gábor férfiakat, majd jelentős sikerdíj ellenében felajánlotta nekik segítségét és kapcsolati tőkéjét, és szabadlábra helyeztette őket.) Jankó részben épp azért határozta el, hogy egy köztiszteletben álló, befolyásos bróker segítségével értékesíti poharát, mert sejtette, hogy családja kétes híre miatt a romák egy része ódzkodni fog attól, hogy közvetlenül vele üzleteljen. A bróker jelenléte tehát részben az eladó negatív hírnevéből fakadó bizalmatlanság enyhítésére szolgált, a majdani ügylet „tisztaságának" garanciájaként értelmeződött.

A bróker ezután felkereste egy eddig figyelmen kívül hagyott, Kolozs megyei ismerősét: Mátét, akiről – mint potenciális vevőről – senkinek sem tett említést. Az alacsony presztízsű Máté nem rendelkezett presztízstárggyal. Mivel már régóta *„égett egy jó pohár után"*, vagyis alig várta, hogy bekapcsolódhasson a presztízstárgygazdaságba, nem riadt vissza az ügylettel kapcsolatos esetleges későbbi konfliktusoktól.[9] Roma beszélgetőtársaim egyikét idézve: *„Azt a poharat sok cigány nem merte megvenni, azért, mert ha megvette volna, minden évbe kellett volna, hogy adjon még pénzt:* [a beszélő az eladó, vagyis Jankó szájába adja a következő mondatot] *'Megvetted a poharamat, adjál még annyit és annyit!' (…) Ez* [Máté] *meg merte venni, mer ez is egy veszélyes ember…".*

Ezért nem volt szükség hosszas rábeszélésre ahhoz, hogy Máté elkötelezze magát a tranzakció mellett. A bróker – saját visszaemlékezése szerint – az eladó pohár értékét és társadalmi jelentőségét, valamint az ügylettől remélhető szimbolikus előnyöket így ecsetelte előtte:

> *Valid* ['érvényes', ebben a kontextusban: értékes]*, és híres pohár, megveheted! (…) Gazdag díszítésű, értékes az a pohár, aranyozott! Nagy a híre* [hírneve]*, mert a nagy X-é volt* [a korábban említett 2. tulajdonosé]*, aki X-ben* [a település nevét mondja] *lakott! Ezért bátran elköltheted rá a pénzed. (…) Olyan pohár ez, hogy nagy hírt* [hírnevet] *csinál neked. Bárhol emlegetheted a cigányok között, bátran dicsekedhetel vele!* (2003/08/14)

Máté, aki maga kevéssé értett a presztízstárgyak értékének felbecsüléséhez, hallgatott a brókerre, és 20.000 német márka sikerdíjat ígért neki arra az esetre, ha mellé áll, és eléri, hogy méltányos áron ő vásárolhassa meg a poharat. A bróker tehát az ügyletben résztvevő mindkét félnek felajánlotta szolgálatait, vállalva érdekeik képviseletét, és mindkettőjükkel megállapodott az üzletkötés után neki járó sikerdíjban.

[9] Az ezredfordulón negyvenes éveiben járó Máté a rendszerváltás után tett szert jelentős vagyonra – főként állami vállalatoktól kapott építőipari megbízások révén. A hivalkodó fogyasztás első lépéseként egy sokszobás, kovácsoltvas kerítéssel körbevett, művészi bádogos munkával díszített tetőzetű, impozáns házat épített, amely szokatlanul nagy méretével látványosan elüt a gáborokra ma jellemző, újépítésű házaktól. Máté otthona – legalábbis mérete és a tetőzet részletesen kidolgozott, messziről felismerhető bádogdíszei alapján – a Bánffyhunyadon élő nem gábor romák által épített, sok esetben félkészen maradt „palotákra" hasonlít.

(Az utóbbi összegét, akárcsak azt, hogy a leendő vásárló megbízását is elfogadta, a tranzakció lezárulásáig titokban tartotta.) Ez a stratégia a bróker számára kifizetődőbb – szemben azokkal az esetekkel, amikor kizárólag az eladótól vagy a vevőtől kap megbízást –, mivel így egyszerre két forrásból is bevételhez juthat.

Miután külön-külön tárgyalt mindkét érdekelt féllel, a bróker megszervezett számukra egy találkozót Jankó Kolozs megyei otthonában, ahol 2000 novemberében rövid áralkut követően megállapodtak a vételárban, amely 300.000 német márkát tett ki. Máténak (7. tulajdonos) azonban nem állt rendelkezésére ennyi készpénz, ezért sietve kölcsönvett több mint 100.000 német márkát, és végül december elején – a bróker Maros megyei házában, a bróker és fiai, valamint a szerződő felek néhány közeli családtagja jelenlétében – kifizette a vételárat.[10]

12.2.2. Máté apatársi szövetséget köt

Máté 2002. március 19-én eljegyezte akkor négy év körüli lányunokáját a nagyfalusi Márkó egyetlen, másfél éves fiúunokájával. Márkó a helyi – és egyben az egész gábor roma csoportban – domináns apai ág egyik legsikeresebb tagja volt, és két kiugróan értékes presztízstárggyal rendelkezett, önmaga azonban csak szerény mértékben tudta gyarapítani apai ági felmenői hírnévhagyatékát, elsősorban azért, mert a *„gyenge keresetű”* személyek közé tartozott. Időről-időre jelentkező pénzügyi nehézségeit többek között apai ága presztízsének árucikké alakítása révén igyekezett enyhíteni. Máté és Márkó korábban abban állapodtak meg, hogy a *„juss”* majd 60.000 dollárra rúg, amelyet Máté két részletben fizet ki: az eljegyzés során 30.000 dollárt adott át leendő apatársának, a fennmaradó összeget pedig akkor számolja le neki, ha unokáik összeházasodnak. (Az eljegyzésről részletesen lásd a 17. fejezetben.)

12.2.3. Máté elzálogosítja poharát

Máté azonban nem élvezhette sokáig a befolyásos Márkóval kötendő apatársi szövetségből, illetve a pohárvásárlásból fakadó hírnévgyarapodást. 2002 őszétől ugyanis fokozatosan eladósodott, 2003–2004 telén pedig arra kényszerült, hogy egy jelentős összegű – közel 100.000 amerikai dollárra rúgó – kölcsön felvétele során elzálogosítsa poharát egy olyan gábor hitelezőnél, aki a román-magyar határ romániai oldalán található városok egyikében élt. Habár Máté egy-egy kisebb összeget – kamattörlesztés gyanánt – eljuttatott a hitelezőhöz, 2005 végére világossá

[10] A 2000. december 4-i RNB-árfolyamokat figyelembe véve 300.000 német márka 135.954 dollárt, illetve 42.087.805 forintot ért. Ez az összeg a 2000. év egészére vetített romániai havi bruttó átlagkereset 1.215-szöröse volt.

vált számára, hogy nem tudja kiváltani poharát, ezért sietve igyekezett vevőt találni rá. Annál is inkább, mert ekkor már több más gábor és nem gábor romának is jelentős összeggel tartozott.

12.3. A leendő vásárló: Laji (a 8. tulajdonos)

12.3.1. Laji és az általa létesített apatársi szövetség

A Máté pohara iránt érdeklődő potenciális vásárlók egyike: a szintén Kolozs megyében élő, szerény társadalmi presztízsű, akkor harminchat éves Laji, kereskedőként tett szert jelentős vagyonra – presztízstárgyat azonban nem örökölt és addig nem is vásárolt. Laji és apja – akárcsak Máté – jelentős *politikai* ambícióval rendelkezett, és nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy pénztartaléka egy részét mielőbb egy jelentős hírnévhozammal járó apatársi szövetséggé és/vagy egy értékes presztízstárggyá konvertálja.

Mivel Laji egyik lánya már elérte a házasságkötés szempontjából ideálisnak tekintett életkort, Laji és apja sorra vették azokat a gábor roma családokat, ahol hasonló korú fiúk találhatóak, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy egy befolyásos, a *politikában* sikeres apatársat találjanak maguknak. Családja szerény társadalmi presztízse miatt Laji elsősorban a lányával adandó, nagy összegű *„juss”* miatt tűnt vonzó apatársnak a tekintélyes romák számára. Végül egy Maros megyei településen kötött apatársi szövetséget egy hatvanas évei végén járó, rendkívül befolyásos férfi egyik fiával. Apatársa apját (a továbbiakban: „öreg apatárs”) saját települése gábor közösségében *„faluvezetőként”* tartottak számon, illetve a legbefolyásosabb brókerek egyikeként, aki rendszeresen részt vesz a gábor roma csoportban, valamint a gábor és cărhar romák között létrejött presztízstárgyügyletek menedzselésében. (Az „öreg apatárs” társadalmi súlyát jelzi, hogy Laji egyik nagybátyja beszélgetéseink során több alkalommal is az *„ezüst cigány”* terminussal utalt rá.) Az „öreg apatársnak” emellett öt fia és négy fivére volt – így kapcsolati tőkéje is rendkívül kiterjedtnek bizonyult.

A 2002–2003 telén megtartott esküvő során Laji 100.000 dollár[11] *„jussot”* adott át újdonsült apatársának (az „öreg apatárs” harmadik fiának), emellett az esküvő során és később több mint 30.000 dollár pénzajándékot osztott ki rokonainak, barátainak és ismerőseinek. (Ez utóbbiból 10.000 dollárt titokban „öreg apatársa” kapott – Laji ily módon köszönte meg neki, hogy támogatta a fiatalok összeházasítását és a *„xanamikimo”* létrejöttét.) A fiatal mennyel szülei 20 *„rend ruhát”*, valamint számos egyéb ruházati cikket – cipőket, kendőket, zoknikat stb. – adtak.

[11] A 2002. december 31-i RNB-árfolyamokat alapul véve a 100.000 dollár 22.635.135 forintnak felelt meg, és a december havi romániai bruttó átlagkereset 513,6-szorosával ért fel.

12.3.2. Laji megvásárolja a poharat

12.3.2.1. Az áralku

2005–2006 telén tehát már mindenki sejtette, hogy Máté pohara hamarosan gazdát cserél, ezért megindultak az arra vonatkozó találgatások, hogy ki lenne képes annak megvásárlására. A potenciális vásárlók csoportja idővel két gábor férfira szűkült.

Egyikük, a korábban említett Kolozs megyei Laji, 2005 végén – több telefonbeszélgetést követően – apjával együtt felkereste Mátét, hogy megállapodjanak vele a vételárban, de Máté ekkor még irreálisan magas összeget kért a pohárért – 800.000, később 500.000 amerikai dollárt –, amelyet Lajiék nem akartak kifizetni.

Egy hónappal később Máté – türelmetlen hitelezői nyomásának engedve – felhívta Lajit, hogy folytassák a korábban elkezdett, ám félbe maradt áralkut. Máté azonban feltételül szabta, hogy az áralku során senki más nem lehet jelen, csak Laji, valamint az ő apja és egyik apai nagybátyja, vagyis titokban kell felkeresniük őt azon a Maros megyei településen, ahova időközben hitelezői elől menekült, különben nem köt üzletet velük. Laji brókerként segédkező nagybátyja – saját visszaemlékezése szerint – az oda vezető úton így intette óvatosságra Laji apját: *„Te, hármat* [300.000 dollárt] *ér a pohár. Tudd meg, ezt én mondom. De te kell adjál ötvennel* [50.000 dollárral] *vagy százzal* [100.000 dollárral] *többet, hogy kerüljön a te kezedbe, mer neked nem akarják adni, mer nagy haragba vagy, megszeretted a feleségit”*.[12]

Az áralku során Máté – az őt egykor ért szégyenre hivatkozva – először 500.000 amerikai dollárt kért Lajiéktól, amelyet azonban ők ismét túlságosan soknak találtak, és legutolsó ajánlatukat 400.000 dollárban határozták meg. Az alkuban résztvevő felek közötti megállapodás – amely végül 400.000 dollárról szólt[13] – Laji nagybátyja

[12] Ezen a ponton érdemes egy rövid kitérőt tenni. A Laji és Máté közötti viszály kezdete az 1980-as évekre nyúlik vissza. Kiindulópontja Laji apjának és Máté feleségének titkos szerelmi viszonya volt, amely idővel lelepleződött, és a két család közötti kapcsolat elmérgesedéséhez vezetett. A konfliktus paradox módon akkor jutott részleges nyugvópontra, amikor az ezredfordulón egy kölcsönügylet miatt kirobbant veszekedés során Máté – a nála lévő késsel, akaratlanul – könnyebben megsebesítette Lajit. Ezután ugyanis Laji apja – attól tartva, hogy egykori szerelmi viszonya „megtorlásaként” családtagjainak később is baja eshet – minden eszközzel törekedett arra, hogy megnyugtató módon lezárja Mátéval kialakult konfliktusát. Ennek érdekében több befolyásos gábor férfi, valamint három nem roma rendőrtiszt társaságában Laji apja felkereste Mátét, és megállapodott vele abban, hogy a hűtlenségből fakadó szégyen ellentételezéseként 80.000 német márka *„szégyenpénzt”* fizet neki, ha írásban garanciát vállal arra, hogy konfliktusokat mostantól lezártnak tekinti, és arra hivatkozva sohasem háborgatja majd családtagjait. Máté és Laji apja a megállapodást írásban is rögzítette, vagyis *„papírt csináltak az ügyészségnél”*. Elsősorban e konfliktussal és az azzal járó szégyennel magyarázható, hogy miért ódzkodott Máté attól, hogy épp Laji vásárolja meg poharát.

[13] Laji kezdetben ódzkodott attól, hogy ekkora összeget költsön egyetlen pohárra, ezért említett nagybátyja így próbálta rávenni őt a pohárvásárlásra:

hatékony brókeri közreműködésének köszönhetően jött létre, aki arra figyelmeztette Mátét, hogy ennél több pénzt egyetlen gábor roma sem fog kínálni poharáért, valamint arra, hogy egyre türelmetlenebb hitelezői miatt nincs módja kivárni egy újabb komoly vevő felbukkanását. Végül Laji nagybátyja azt mondta Máténak:

> *Te, ha okos vagy, hadd el a szerelmet ilyen dógokba* [utalás a Máté felesége és a Laji apja közötti, korábbi szerelmi viszonyra]*, mikor az életed játékba van* [utalás a türelmetlen hitelezőkre és a tőlük érkező fenyegetésekre]. *A feleségednek a szerelmit*. *Te kaptál 100.000 dollárt ráadásul tőlünk* [amint arra már utaltam, Laji nagybátyja a pohár értékét 300.000 dollárra becsülte]. *Te nincs amiért vigyél haragot, soha, míg élsz!! Kell kérjél nekem vizet* [üdítőitalt]*, s konyakot, mert én, X* [a saját keresztnevét említi] *csináltam neked ezt a százezert* [azaz ő győzte meg Lajit és annak apját arról, hogy adjanak 100.000 dollárral többet a pohár becsült értékénél]*!!* (2008/09/04)

Lajiéknak azonban a vételár mielőbbi összegyűjtése mellett egy további kihívással is szembe kellett nézniük. Azzal, hogy Laji korábban említett, újdonsült „öreg apatársa", akit az egyik legtapasztaltabb presztízstárgybrókerként tartottak számon a gáborok között, nyílt sértésnek tekinti majd, hogy kihagyták őt az áralkuból. Ha kitudódik, hogy az „öreg apatárs" segítségét nem vették igénybe, azt sokan brókeri, illetve társadalmi jelentőségének és befolyásának szimbolikus leértékeléseként, burkolt inzultusként, végső soron az „öreg apatárs" nyilvános megszégyenítéseként értelmezték volna. A megszégyenülés és az abból fakadó későbbi konfliktusok elkerülése érdekében Lajiék az áralku lezárulása után azonnal felkeresték az „öreg apatársat", és beavatták őt az ügylet részleteibe – kárpótlásképpen jelentős összegű pénzajándékot ígérve neki és fiainak. (Amikor az „öreg apatárs" megtudta, hogy az áralku nélküle zajlott le, indulatosan azt mondta Lajiéknak: *„Csináltatok vásárt?!? Taknyosok /.../, nálam nélkül?! Na, nem baj..."*.) Egyúttal abban is megállapodtak vele, hogy a vételár kifizetése után minden érdeklődőnek azt mondják majd: az áralku során az „öreg apatárs" is jelen volt, azt voltaképpen ő irányította, vagyis az *„ő nevére teszik a vásárt"*.

„Aszondtam neki (...):
[Nagybácsi] – *Na, ha adott az Isten neked pénzt, én azt csinálom, hogy mind elkőtöd!*
[Laji – meghökkenve] – *Há mér?*
[Nagybácsi] – *Azér, mert már Máténál van a pohár* [és eladó lett]. *Most se veszed meg? Hát mit csinálunk harmincan* [értsd: Laji nagybátyjai és azok gyermekei]*, mivel foglalkozunk?!? A földekkel!? Fődművesek vagyunk!? Vedd meg a poharat most!!*

Felhúztam [vágyat ébresztettem benne]*, s akkor csináltam* [elértem]*, hogy négyet* [400.000 dollárt] *adjon...* [A nagybácsi nevet.] *Sírt Laji* [s azt mondta]*: 'Megetted* [elherdáltad] *a pénzemet!'* [A nagybácsi nevetve mondja:] *De most ő dicsekedik, hogy a nagy sárga ló* [a gazdagon aranyozott, általa megvásárolt pohár] *nála van!!"* (2008/09/04)

Megjegyzendő, hogy Laji és apja már 2000 decemberében meg akarta vásárolni ugyanezt a poharat, ám túlságosan kockázatosnak találták azt, hogy az akkori eladóval – Jankóval – alkuba bocsátkozzanak. Erre utalnak az idézet alábbi mondatai: *„...már Máténál van a pohár* [tehát már nem Jankóval kell üzletet kötni]. *Most se veszed meg?"*

Lajiék öröme azonban nem volt hosszú életű. Egyik rosszakarójuk ugyanis, amikor tudomást szerzett a küszöbön álló pohárvásárlásról, a Máté felesége és Laji apja közötti, egykori szerelmi viszonyra hivatkozva *„felhúzta”* [haragra gerjesztette] Mátét. A rosszakaró azzal érvelve igyekezett *„elrontani* [meghiúsítani] *a vásárt”*, hogy ha Máté poharát épp Laji vásárolja meg, azzal örök emléket állít a korábbi házasságtörésnek és nem hagyja feledésbe merülni az azzal járó szégyent, mivel Máté *politikai* riválisai gyakran emlegetik majd gúnyosan a háta mögött, hogy poharát is ugyanaz a férfi – pontosabban annak fia: Laji – vásárolta meg, aki a *„feleségét is elszerette”*. Máté ezért – haragjában és a szégyentől való félelem miatt – nem sokkal később felbontotta a Lajiékkal szóban megkötött szerződést, azaz *„felmondta a vásárt”*.

12.3.2.2. A rivális potenciális vásárló felbukkanása és a nominális autentikusság manipulálása

2006 elején azonban egy újabb ambiciózus potenciális vásárló is felbukkant: a Maros megyében élő Tibor, aki szintén alkuba bocsátkozott Mátéval, és az egyezkedés során végül 375.000 amerikai dollárt ajánlott a pohárért. A Lajiék és saját családja közötti elmérgesedett viszony miatt, az értékesítéssel járó szégyen mértékének, illetve a várható verbális inzultusok gyakoriságának csökkentése érdekében, Máté úgy döntött, hogy inkább Tibornak adja el poharát, annak ellenére, hogy ő 25.000 dollárral kevesebbet kínált érte.

Tibornak azonban az ígért vételár nem állt rendelkezésére készpénzben, ezért sietve áruba bocsátotta saját poharát, amely egy nagyméretű *„kuštikasa taxtaj”* volt. E tárgyat még apja vásárolta 1985-ben 700.000 román régi lejért[14] a gábor presztízstárgy-tulajdonosok egyikétől. Mivel egy Olt menti, vagyonos cărhar férfi, aki – anyagi tulajdonságai, főként nagy űrtartalma miatt – kimondottan vonzódott e tárgyhoz, többször is kísérletet tett annak megszerzésére,[15] Tibornak könnyű dolga volt: felkereste a kérdéses cărhar családfőt, aki 200.000 dollárért[16] örömmel megvásárolta azt tőle. Tibor a vételárat kiegészítette a rendelkezésére álló készpénzzel, és később több személytől is kölcsönt vett fel, hogy az árajánlatának megfelelő összeg minél nagyobb része készpénzben összegyűljön. Emellett azt tervezte, hogy átvállalja Máté két tartozását több mint 70.000 dollár értékben.

Tibor végül – több mint 300.000 dollárral a „zsebében”, Máté és néhány további, őt elsősorban tanúként támogató gábor férfi társaságában – 2006. május 29-én

[14] 1985-ben a romániai gazdaság egészére vetített, havi bruttó átlagkereset 3.282 régi lejt tett ki. A 700.000 régi lejes vételár ennek az összegnek a 213,2-szerese volt.

[15] Például úgy, hogy több befolyásos gábor férfinak is jelentős sikerdíjat ígért arra az esetre, ha elérik, hogy Tibor eladja neki poharát.

[16] A 2006. március 1-i RNB-árfolyamokat alapul véve a 200.000 dollár 585.620 új lejnek, illetve 42.500.907 forintnak felelt meg, és a márciusi romániai bruttó átlagkereset 531,8-szorosával ért fel.

felkereste azt a gábor roma hitelezőt, aki a román-magyar határ melletti városok egyikében élt, és akinél Máté pohara két és fél éve zálogban volt, azért, hogy megkössék az üzletet.

Balszerencséjére azonban Tibor saját apósát is megkérte arra, hogy legyen segítségére a tranzakció során. Apósa ugyanis, akit beszélgetőtársaim *„mindenre kapható”* üzletemberként tartottak számon, és aki ekkorra nagy adósságot halmozott fel, nem nézte jó szemmel veje küszöbönálló sikerét. Tiborral egészen más tervei voltak: mivel sejtette, hogy adósságai miatt hamarosan kénytelen lesz áruba bocsátani saját, apjától örökölt poharát,[17] arra akarta rávenni Tibort, hogy vásárolja meg vagy vegye zálogba az utóbb említett tárgyat, hogy az így *„a családban maradjon”*. (E stratégia a presztízstárgy-értékesítéssel járó szégyen mérséklésének gyakori eszköze.) Tibor azonban visszautasította a kérést, attól tartva, hogy az csupán *politikai* „szemfényvesztés”. Arra gyanakodott, hogy ha zálogba veszi apósa poharát, a közöttük lévő kor- és státuskülönbséget kihasználva apósa esetleg megpróbálja majd *„elügyeskedni”*, visszavenni azt a kölcsön visszafizetése előtt, vagy ha a vásárlás mellett dönt, évekkel a tranzakció után is kisebb-nagyobb összegeket követel tőle arra hivatkozva, hogy pohara jóval olcsóbban kelt el annál, mint amennyit valójában megér. Az após azonban irigysége és *politikai* ambíciója miatt, vagyis azért sem támogatta Tibor pohárvásárlási tervét, mert úgy vélte, hogy a köztük lévő társadalmi távolság jelentősen csökken majd, ha Máté pohara Tibor birtokába kerül, ő pedig kénytelen lesz megválni saját presztízstárgyától.

Amikor a határ menti városba érve a zálogtárgyat a kezébe adták – Tibor legnagyobb megdöbbenésére – az após felháborodást színlelve rákiáltott a hitelezőre: *„Engem te ne vakítsál meg* [értsd: ne akarj megtéveszteni]*! Hozd elő a másik poharat* [azaz Mátéét]*! Az a pohár nagyobb!”* A hitelező azonban következetesen állította, hogy ez az a tárgy, amelyet Tibor meg szeretne vásárolni, és egyetlen további poharat sem helyeztek zálogba nála. Máté és a Tiborral együtt érkező gábor férfiak hasonlóképpen amellett érveltek, hogy a pohár azonos azzal a tárggyal, amelyért Tibor ideáig utazott, vagyis – az egyik tanút idézve –: *„nincs kicserélve vagy nincs más csinálva* [azaz a hitelező által elővett darab nem egy, a megvásárolni kívánt pohárra hasonlító, ám annál kevésbé értékes tárgy, és nem is egy arról készített másolat]*”*.

A Tiborral együtt érkező azon férfiak közül, akik korábban maguk is szemügyre vehették a poharat, azért, hogy véleményük hitelességét alátámasszák, ketten is *„hitre mentek”* a hitelező udvarán*,* vagyis önmagukra és családjukra mondott, halált és egyéb szerencsétlenségeket kívánó feltételes önátkokkal próbálták igazolni, hogy a tárgy nominális autentikusságával kapcsolatos állításuk megfelel a valóságnak. (Amint az ilyenkor lenni szokott, mindketten arra kérték Istent, hogy ha az általuk adott szakvélemény hamis, a kimondott átkok teljesedjenek be rajtuk és családtagjaikon.) Az após kételkedése azonban ennek ellenére elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy Tibor elbizonytalanodjon, és *„felmondja a vásárt”*, vagyis elálljon az üzletkötéstől. Amint arra később számos beszélgetőtársam rámutatott:

[17] Ezt a poharat beszélgetőtársaim túlnyomó többsége a három legértékesebb gábor pohár közé sorolta.

Tibor nem hitte el, hogy apósa képes lenne akkora anyagi és szimbolikus veszteséget okozni neki és egyúttal saját lányának, amekkora kár a vásár felmondása miatt őket érte. (Az ügylet kudarcba fulladásával járó szégyenen túl Tibornak a felvett hitelek kamatait is vissza kellett fizetnie.)

Tibor befolyásos apósának *politikai* motivációit, amelyek végül a vásár meghiúsulásához vezettek, a jelen lévő gábor férfiak egyike így összegezte:

> *Ő* [az após] *nem engedte, hogy vegye meg* [Tibor a poharat]. *Már szédítette a vejit, nem akarta, hogy vegye meg a poharat. (…) X* [Tibor apósa] *egy olyan gonosz, ravasz, erőteljes ember. Amit ő mond, ha tiszta hamisság is, úgy marad* [értsd: csak kevesen merik nyíltan megkérdőjelezni az általa mondottak hitelességét]. *(…) Az vót X-nek* [Tibor apósának] *az eszibe, hogy lebassza a vejit* [veszteséget okozzon neki]. *Hogy az a nagy bolond*[18] *pohár, az Y* [Tibor nemrég eladott poharának a nevét említi] *után ne legyen egy kicsi szuper pohár* [Tibornál; értsd: Tibor ne vásárolja meg Máté poharát], *mer az megér most is egymillió dollárt! Az a kicsi pohár* [Máté pohara]. *Csak így, hogy ne maradjon neki is, a bolondnak* [Tibornak]*, egy ilyen kicsi pohár.* [A beszélő az alábbi mondatot adja az após szájába:] *„Eladta a nagy bolond pohár, s legyen egy szuper pohár* [Tibor birtokában]*?!?" (…) S Tibor nem vette észre magát. Pedig én megmondtam neki: „Tibor, a pohár az* [értsd: azonos az általa megvásárolni kívánt darabbal]*, s ez* [apósa mesterkedése] *a bombaütés* [megtévesztés]*…!! Bolond vagy!?" (…) Nem vette észre magát, hogy smekeria* [átverés/ügyeskedés]. (2010/06/24)

Az após azonban *politikai* manőverével nemcsak Tibornak okozott jelentős veszteséget, hanem azoknak a gábor férfiaknak is, akik elkísérték őket a határ menti városba. Ez utóbbiak ugyanis arra számítottak, hogy a sikeres üzletkötést követően jelentős összegű, munkadíjként és *„örömajándékként"* értelmezett pénzajándékot kapnak majd Tibortól és Mátétól. Egyiküket idézve: *„Csináltunk vóna onnant vagy tíz-húszezer dollár mitát mi: én s a tesvérem, s X* [a fivérek apai nagybátyja]*"*. A hazaút során egyikük szóvá is tette ezt – négyszemközt, rosszallóan – Tibor apósának (*„Te megetted a mitánkat. Mindegyiknek!"*), aki engesztelésképpen azt ígérte, hogy még az úton gondoskodik arról, hogy senki se menjen el közülük *„mita* [munkadíj] *nélkül"*. Miután megálltak a Királyhágóhoz közeli egyik vendéglőnél, az após nemcsak arra vette rá Tibort, hogy a nála lévő készpénzből mindannyiukat lássa vendégül, hanem arra is, hogy több mint 4.000 dollár, munkadíjként definiált pénzajándékot osszon ki a jelenlévők között – pusztán azért, amiért azok eljöttek vele, hogy segítsék őt az ügylet során. Az após e kérését azzal indokolta meg, hogy veje hálás lehet neki, amiért nem hagyta, hogy pénzét elherdálja, azaz egy értéktelen másolatra költse. Az egyik tanú kommentárját idézve: *„Így vót ez a dolog, hogy kibaszás* [tudatos félrevezetés] *vót. Figura* [cselvetés/trükk] *vót"*.

[18] A 'bolond' jelző itt arra utal, hogy a Tibor által értékesített pohár – feltűnően nagy űrtartalma miatt – a gáborok között ma már nem minősült keresett, értékes darabnak.

12.3.2.3. A vételár kifizetése

Máté még aznap, amikor a Tiborral tervezett ügylet meghiúsult, felhívta Lajit, és felajánlotta neki az üzletkötés lehetőségét. Laji kapva kapott az alkalmon, és másnap, 2006. május 30-án, családjával és számos, őt támogató gábor férfival együtt abba a határ menti városba sietett, ahol a Máté poharát korábban zálogba vevő hitelező élt. (A közel ötvenfős csapat vezetője Laji azon befolyásos „öreg apatársa" volt, aki korábban sérelmezte, hogy nem lehetett jelen a Lajiék és Máté között lezajlott áralkunál.) Habár a Tibor által felkínált 375.000 dollárért is megvásárolhatta volna a poharat, Laji ragaszkodott ahhoz, hogy a korábban általa ajánlott 400.000 dolláros[19] vételárat fizesse ki érte. Döntését egyrészt *politikai* ambíciója motiválta,[20] másrészt az attól való félelem, hogy a korábban megbeszélt ár csökkentésének hírére – a családjaik közötti, korábbi konfliktus miatt – Máté esetleg meggondolja magát, és eláll az ügylettől. Amint azt a tranzakció során tanúként segédkező férfiak egyike később megfogalmazta: Máté a poharat *„jobban adta vóna Tibornak háromszázér* [300.000 dollárért]*, mint annak* [Lajinak] *ötszázér* [500.000 dollárért]. *Hát neki* [Máténak] *már forró vót a baj. Már neki kellett a pénz, mer ott másféle cigányoknak tartozott, s kellett, hogy adja a pénzt"*.

Laji és apja, mivel csak néhány órájuk volt arra, hogy felkészüljenek a tranzakcióra, a rendelkezésükre álló készpénz mellé sietve több jelentős összegű kölcsönt is felvettek – így összesen 250.000 dollárnak megfelelő eurót vittek magukkal, amelyet a határ menti városban dollárra váltottak át. (A Lajival érkező egyik tanút idézve: *„127-be cseréltük be az eurót dollárba"* aznap, vagyis 1 euróért 1,27 dollárt kaptak.)

A hitelező házában lebonyolított ügylet első lépéseként, részben az előző napi pohárvásárlási kísérlet kudarca miatt, Laji és a vele érkezők különösen nagy hangsúlyt helyeztek a zálogtárgy nominális autentikusságának ellenőrzésére – a megállapodás megkötése előtt *„előkérték"*: többször is kézbe vették és aprólékosan megvizsgálták a poharat. Az *„előkérés"* kulcsszereplője Laji azon apai nagybátyja volt, aki a Mátéval folytatott, titokban lezajlott áralkut is irányította, és aki korábban több alkalommal is kézbe vehette e darabot, sőt, fiatal korában ihatott is belőle. A nagybácsi, miután ellenőrizte azt, kijelentette, hogy a hitelező által elővett tárgy minden kétséget kizáróan azonos Máté poharával, Laji így bátran megvásárolhatja azt.

Máté pohara összesen két és fél évig volt zálogban a magyar-román határ menti városban. A hitelügylet megkötésekor Máté 90.000 amerikai dollárt kapott kölcsön az ugyancsak gábor roma hitelezőtől, 2006. május 30-ra pedig összesen 220.000 dollár tartozást halmozott fel. Habár Laji a rendelkezésére álló 250.000 dollárból visszafizethette volna azt a hitelt, amelyet Máté a poharát fedezet gyanánt őrző

[19] 2006. május 30-án az RNB árfolyamai szerint 400.000 dollár 1.101.320 új lejnek, illetve 81.724.547 forintnak felelt meg, és az egész évre vetített romániai havi bruttó átlagkereset 961-szeresével ért fel.

[20] Laji attól tartott, hogy ha utólag csökkenti a korábban kialkudott vételárat, azt sokan – különösen *politikai* riválisai – annak jeleként értelmezik majd, hogy pénzügyi tartalékai kimerültek, ez pedig okot adhat a gúnyolódásra, a tranzakció és önmaga *„leblamálására"*.

hitelezőtől felvett, Máté számára ez a megoldás elfogadhatatlannak bizonyult. Tibor előző napi, kudarcba fulladt tranzakciójának híre ugyanis órák alatt elterjedt a gábor romák között, így 2006. május 30-án Máté hitelezőinek egy része is a határ menti városba sietett, és a poharat zálogba vevő hitelező kapuja előtt türelmetlenül várta, hogy az ügylet lezáruljon, és legalább kinnlevőségei egy részét visszakaphassa.

Ezért az érintettek az alábbiakban állapodtak meg. Laji a nála lévő 250.000 dollárt odaadja Máténak, amelyből Máté 85.000 dollárt – tartozása részleges törlesztéseként – átad a poharára felügyelő hitelezőnek. (A fennmaradó összeget – 165.000 dollárt – saját belátása szerint osztja szét néhány további, türelmetlen hitelezője között.) Laji ugyanakkor átvállalja azt a 135.000 dollárnyi adósságot, amivel Máté továbbra is tartozik a poharát zálogba vevő hitelezőnek, azzal a feltétellel, hogy ezt az összeget legkésőbb három hónap múlva kifizeti – a hitelező pedig e rövid időre nem kér tőle kamatot. Emellett Laji kötelezettséget vállal Máté egy további, kisebb összegű – 15.000 dollárnyi – adósságának a visszafizetésére is. Megállapodásuk értelmében a pohár az adósság teljes kiegyenlítéséig a határ menti városban élő hitelezőnél marad. (A fentiekről írott szerződés készült.) Így Lajinak az aznap átadott 250.000 dollár mellé még további 150.000 dollárt kellett összegyűjtenie ahhoz, hogy a vágyott presztízstárgy végre valóban a saját tulajdonává váljon.

Habár maga Máté annak a hitelezőnek, akinél pohara két és fél évig zálogban volt, már nem tartozott, komoly kihívással nézett szembe: le kellett csendesítenie további azon hitelezőit, akik az üzletkötés hírére odasereglettek, és türelmetlenül követelték kinnlevőségeik visszafizetését. E hitelezők ugyanis – tudva azt, hogy Máténak ezen a poháron kívül már nincs más, gyorsan pénzzé tehető vagyontárgya – sejtették: vagy most sikerül rávenniük őt a törlesztésre, vagy valószínűleg végleg lemondhatnak kinnlevőségeikről.

Máté maga is úgy gondolta, hogy a még rendelkezésére álló, Lajitól kapott 165.000 dollárt szétosztja jelenlévő hitelezői között, de nem volt könnyű dolga. Ez ugyanis jóval kevesebb volt tartozásainak együttes összegénél, és Máté nem merte megkockáztatni azt, hogy amíg a jelenlévő hitelezők egy részének visszafizeti tartozását, másoknak egyetlen dollár kamatot sem ad. Ezért megkérte Laji „öreg apatársát" (aki korábban indulatosan sérelmezte, hogy kihagyták őt a titokban lezajlott áralkuból), hogy fiaival együtt legyen segítségére a hitelezők megnyugtatásában és meggyőzésében. Azért, hogy fenntartsa annak látszatát, hogy az egész ügyletet – brókerként – ő felügyelte, valamint a remélt pénzajándék miatt az „öreg apatárs" félretette sértettségét, és támogatásáról biztosította Mátét.

Az „öreg apatárs" – legidősebb fia szavait idézve – *„szép szóval leszedte"* a türelmetlen hitelezőket, vagyis meggyőzte őket arról, hogy érjék be kinnlevőségeik egy részének (körülbelül egyharmadának) visszafizetésével. Az egyik hitelező például, akinek Máté 75.000 dollárral tartozott, 22.000 dollárt kapott kézhez, egy másik, aki több mint 200.000 dollárt követelt tőle, 60.000 dollárt vihetett haza. A Máté és hitelezői közötti, többórás, feszült légkörben lezajló egyezkedésre a Megyei Törvényszék előtti parkban került sor. A nap végére Máténak egyetlen dollárja sem

maradt – Laji és az a hitelező, akinél pohara két és fél évig zálogban volt, végül 500–500 dollárt adott neki útiköltség gyanánt.

Laji nagybátyja két fényképet is készíttetett a határ menti városban élő hitelező udvarán: az egyiken ő egyedül mutatja fel, a másikon ő és Laji apja együtt tartják a kezükben, illetve emelik magasba az újonnan vásárolt poharat. E szokatlan gyakorlat – vagyis a fényképkészítés – kapcsán a nagybácsi később elmondta: arra az egy nappal korábbi, meghiúsult tranzakció miatt volt szükség. Úgy gondolta ugyanis, hogy számos gábor ismerőse elhiszi Tibor apósának hamis szakvéleményét, miszerint a hitelező nem Máté poharát mutatta meg nekik, és ezért sokan úgy gondolják majd, hogy Laji egy *„bolond"* (szerény értékű) tárgyat vásárolt meg, feleslegesen költve el pénzét. Laji nagybátyja úgy tervezte, hogy ha később valaki megkérdőjelezi az általuk vett pohár nominális autentikusságát és ezáltal az ügylet társadalmi jelentőségét is, megkérdezi beszélgetőtársát, hogy látta-e valaha a saját szemével a kérdéses tárgyat. Ha a címzett igennel felel, megmutatja neki a most készített képek egyikét – így a kételkedő saját szemével bizonyosodhat meg arról, hogy Laji és családja valóban Máté poharát vásárolta meg.[21]

Miután Laji hazaért Kolozs megyei otthonába, igyekezett minél előbb visszafizetni azokat a kölcsönöket, amelyeket a pohárvásárlás érdekében sietve felvett, azért, hogy minél rövidebb ideig fizessen utánuk kamatot. Ezért áruba bocsátott két, saját tulajdonát képező kolozsvári házat – az egyik 285.000 euróért, a másik 120.000 euróért kelt el. A három hónap elteltével, 2006 augusztusában Laji többedmagával ismét felkereste a magyar-román határ menti városban élő hitelezőt, átadta neki a korábban megígért 135.000 dollárt, és elhozta tőle a poharat. Megjegyzendő, hogy a hitelező (korábbi ígéretével ellentétben) mégis kért kamatot arra a három hónapra, amíg a 135.000 dollárra „várt" – mégpedig 15.000 dollárt, amit Laji azonnal ki is fizetett neki. Beszélgetőtársaim egyöntetűen elítélték a hitelező viselkedését, ám azt nem elsősorban „pénzéhségének" tulajdonították, sokkal inkább az amiatt érzett keserűségének, hogy egy ilyen értékes tárgy kicsúszott a kezéből. Végül Laji visszafizette a szerződéskötés során átvállalt másik, kisebb összegű – 15.000 dolláros – adósságot is, így a tárgy a nem roma jog szerint, valamint a roma üzleti etika értelmében is végérvényesen a saját tulajdonává vált.

Az ügylet társadalmi jelentőségét, valamint az attól remélt hírnévgyarapodás mértékét pontosan jelzi az alábbi beszélgetés, amely Laji brókerként segédkező nagybátyja és néhány Kolozs megyei gábor roma férfi között zajlott le közvetlenül azután, hogy Lajiék hazaértek a pohárral. Laji nagybátyját idézve:

[21] Laji nagybátyját idézve: *„*[Nevetve mondja] *Tibornak és apósának maradt a bolond név* [nevetségessé váltak]. *Most azt mondják neki* [Tibor apósának] *az emberek: 'Hát X* [maga a beszélő: Laji nagybátyja] *jobban ismeri a poharat, mint te* [Tibor apósa]*?! Jajj, félretetted a vejedet, a drága nagy vejedet, félretetted, hogy ne vegye meg* [Máté poharát]. *Te* [az após] *vagy nem ismered* [a kérdéses poharat]*, vagy meg akartad csalni* [be akartad csapni a vejedet]*!'"* Amint azt az előbbi idézet is mutatja: Tibor apósának a másnap Máté és Laji között létrejött adásvételi szerződés jelentős presztízsveszteséget okozott, morálisan helyteleníthető magatartását – veje megtévesztését – azonban a jelenlétében csak kevesen merték szóvá tenni.

Mikor hazamentünk ezekhez a [a lakóhelyükül szolgáló városban élő] *cigányokhoz, azt mondtuk:*

– **Laji nagybátyja:** *Hallottátok, mi történt?*

– **Romák:** *Mi?*

– **Laji nagybátyja:** *Felkelt* [‘feltámadt’] *nagyapám, X* [régóta elhunyt nagyapja nevét említi, aki befolyásos és rendkívül vagyonos gábor férfi volt: több mint tíz darab presztízstárggyal rendelkezett]*!*

– **Romák:** *Há mér, te?!*

– **Laji nagybátyja:** *Há nem lássátok?! Mer X* [a beszélő apai nagyapja] *sem csinált vót ilyen vásárt, mint mi! (…) Most kelt fel* [csak nemrég vált felnőtt férfivá] *egy harminchat éves ember* [Laji]*, s felkeltette az öreg X-et* [‘feltámasztotta’ a beszélő apai nagyapját; értsd: olyan kivételes vásárt csinált, amelynek hírére még a halottak is feltámadnak], *hogy lett ez a poharunk!* [Nevet.]

Vót, amivel dicsekedjünk, na. (…) Irigyelnek most minket. Az egész Y [a lakóhelyükül szolgáló város nevét mondja]*, s ott* [abban a magyar-román határ menti városban, ahol a pohár két és fél évig zálogban volt] *is, hogy: „Kihez került* [a pohár]*?!? Nézd meg, mit csináltak! Nem tudta megvenni a három falu* [a Nagyfaluban és az azzal szomszédos két településen élő gábor férfiak]*, s ez a kicsi legény* [Laji]*, s Z* [a saját nevét mondja]*, megvették.” Ez a nagy* [dolog]*! S fiatal, harminchat éves a gyermek! Élt két életet, vaj nyócvan évet egy ember, öt fiával* [itt a beszélő Lajinak az áralkuból kimaradt „öreg apatársára” és annak fiaira utal]*, s nem tudta megvenni. S akkor egy gyermek, harminchat éves, megveszi! Nagy ez az Isten előtt. (…) Örvendek, hogy az én családom is csinált valamit* [a *politikában*]*. Csak ne legyünk büszkék.* (2008/09/04)

12.3.2.4. A „mitaosztás”

A pohárvásárlás hírére már 2006. május 30-a után számos rokonuk, ismerősük és barátjuk felkereste Lajit és apját azért, hogy osztozzanak örömükben: gratuláljanak a tranzakcióhoz és kifejezzék jókívánságaikat, továbbá azért, hogy – amint az a gábor romák között ilyenkor szokás – pénz formáját öltő *„örömajándékot” („mita”)* kapjanak tőlük. Laji és apja azonban akkor arra hivatkozva, hogy a 250.000 dolláros vételárrész előteremtése érdekében maguk is jelentős kölcsönt vettek fel, ami után magas kamatot fizetnek, illetve arra, hogy a vásár még nem zárult le, és a pohár még nem az ő tulajdonuk, elutasították a *„mitaosztásra”* irányuló kérések teljesítését. (2006. május 30-án, közvetlenül a szerződéskötés után sem osztottak *„mitát”*. Elsősorban azért nem, mert a pénzajándékból Máté több, elégedetlen hitelezőjének is illet volna kapnia, ezt a kiadást azonban Lajiék indokolatlannak és szükségtelennek ítélték.)

2006. augusztus végétől azonban már nem hivatkozhattak arra, hogy az ügylet még folyamatban van, hiszen a pohár végérvényesen Laji tulajdonába került,

ezért ismét egyre többen keresték fel őket – sokan több száz kilométer távolságból is – azért, hogy *„örömajándékként”* értelmezett *„mitát”* kapjanak, és esetleg megpillanthassák a poharat. Laji azonban igyekezett kibújni a *„mitaosztás”* morális kötelezettsége alól, mivel sejtette: fiatal kora és családja szerény társadalmi presztízse miatt a befolyásosabb gábor férfiak bátrabban fogják követelni tőle a *„mitát”*, és sokan közülük nem érik majd be azzal az összeggel, amelyet szíve szerint adna nekik. Döntését egyrészt a takarékosság, másrészt a konfliktuskerülés motiválta. (Amint azonban hamarosan látni fogjuk, Laji döntése később megbosszulta magát, mivel nemcsak a vártnál kisebb összegű *„mita”* válhat konfliktusforrássá, de a *„mitaosztás”* elmaradása vagy halogatása is.)

E motivációkat Laji arra hivatkozva igyekezett elleplezni, hogy az ügylet során minden készpénztartalékát elköltötte, sőt, el is adósodott – ezért nem tud az őt felkereső romáknak *„mitát”* adni. Korábban brókerként segédkező apai nagybátyja pedig Laji fiatal korára, tapasztalatlanságára, illetve arra hivatkozva igyekezett menteni a helyzetet, hogy Lajit egyetlen rokona sem támogatta anyagilag az ügylet során. Ezért a *„mita”* késedelmes kiosztása – vagy a *„mitaosztás”* esetleges elmaradása – kisebb szégyent jelent számára, mint jelentene akkor, ha maga Laji is azok közé az idősebb férfiak közé tartozna, akik felnőtt fiaikkal *„egy zsebbe keresnek”*, vagyis jövedelmüket egyesítve vásárolnak presztízstárgyat.

Laji terve az volt, hogy a *„mitaosztást”* csak hónapokkal a tranzakciót követően kezdi el. Akkor, amikor az ügylettel kapcsolatos társadalmi érdeklődés már némiképp alábbhagy, a *„mitakérés”* pedig – legalábbis azok számára, akiket nem fűz szorosabb kötelék Lajihoz és családjához – aktualitását veszti, és ekkor is elsősorban azoknak ad pénzajándékot, akik érdemi segítséget nyújtottak neki a pohárvásárlás során.

Laji a vásárt követően több mint két és fél hónappal – az elsők között – adott *„mitát”* „öreg apatársának”, aki fiaival együtt 2006. május 30-án kulcsfontosságú szerepet játszott a tranzakció lebonyolításában. (Máté türelmetlen hitelezőinek lecsendesítésében stb.) Megjegyzendő, hogy az „öreg apatárs” 2006 júliusában magához hívta Lajit és annak apját, arra figyelmeztetve őket, hogy neki és fiainak összesen *„30.000 dollár mita jár majd”*, ha a pohár hozzájuk kerül – nem utolsó sorban azért, hogy Lajiék így *„fizessék meg a szégyent”*, amelyet azzal okoztak, hogy kihagyták őt az áralkuból. Lajiék annak ellenére, hogy rossz néven vették az „öreg apatárs” kérését, azt ígérték, hogy legkésőbb 2006 szeptemberében felkeresik őt a neki szánt *„mitával”*. (Ne feledjük, hogy a gábor romák többsége ekkor még úgy tudta: az „öreg apatárs” volt a tranzakciót koordináló bróker; e titok megőrzése pedig – a konfliktuskerülés miatt – Lajinak is érdekében állt.)

Laji azonban – mivel a 30.000 dolláros követelést túlzottnak és indokolatlannak érezte – csak két és fél hónappal a pohár kézhez vétele után látogatta meg „öreg apatársát”, amivel méginkább elmélyítette konfliktusukat. Látva, hogy Laji késik a *„mitával”*, az „öreg apatárs” haragjában megesküdött arra, hogy egyetlen dollárt sem vesz majd el abból. A késlekedést ugyanis sokan az „öreg apatárs” iránti tisztelet és megbecsülés hiányának nyilvánvaló jeleként, a szimbolikus leértékelés és megszégyenítés aktusaként értelmezték. Ugyanakkor Laji távolmaradása megerő-

sítette az arra vonatkozó, sokakban felmerülő gyanút is, hogy az „öreg apatárs" valószínűleg korántsem töltött be olyan fontos szerepet a tranzakcióban, mint ahogyan azt az érintettek állítják. Laji egyik nagybátyját idézve: *„Az öreg* [az „öreg apatárs" 2006. október végén már] *morogott: (…) 'Nem lesz jó a dóga' – azt mondta nekem az öreg. 'Csúfolkodik velünk az unokád* [az unokaöcséd, vagyis Laji] *két-három hónapig? Jöjjek én a mitáér?!? Én ilyen ember vagyok? Kolduljak? Menjek oda, kolduljak a kapujához, azt akarja?!?'"* Amikor Laji nagybátyja arra hivatkozva próbálta menteni a helyzetet, hogy unokaöccse minden készpénzét elköltötte, és még túl fiatal ahhoz, hogy hibátlanul lebonyolítson egy ilyen jelentős ügyletet, az „öreg apatárs" leplezetlen haraggal csak annyit mondott: *„Engemet ez nem érdekel. Ha veszen poharat, akkor legyen embere a mitának is"*. Az „öreg apatárs" ugyanis – saját társadalmi súlyát és tekintélyét demonstrálandó – a legtöbb ismerősétől és rokonától elvárta, hogy a neki szánt *„mitát"* személyesen hozzák el neki saját otthonába. A gáborok között általános gyakorlat ezzel szemben az, hogy a *„mitát"* kérők keresik fel azt a személyt, akit valamilyen nagyobb öröm ért (pohárvásárlás, apatársi szövetség létesítése stb.), vagy egy előre nem eltervezett találkozás alkalmával gratulálnak neki sikeréhez és kérnek *„mitát"* tőle. Azzal, hogy az „öreg apatárs" az utóbb említett gyakorlatra az azt szimbolikusan leértékelő, negatív színben feltüntető *„koldulás"* szóképpel utalt, ugyancsak saját megkülönböztetett társadalmi jelentőségét igyekezett érzékeltetni. Laji halogató magatartását több rokona is helytelenítette. Egyikük így érvelt: *„Ez maradt isztorijának* [sokáig fognak emlékezni rá]*, kérem, hogy avval majdnem halt meg az öreg* [az „öreg apatárs"; aki 2007 januárjában hunyt el]*, avval a haraggal, hogy nem adta meg* [neki a *„mitát"* Laji]*, mikor kért* [amikorra ő kérte]*. Megérdemelte az öreg, na, így, ahogy van. Mert nem vót ott a vásárba, de azér ő tette a nagy értéket* [a pohárra, mert amellett érvelt nyilvánosan, hogy]*: 'Egymilliót* [egymillió dollárt] *ér a pohár!'"* Vagyis, bár az „öreg apatárs" az áralku során nem volt jelen brókerként, ezt követően mindent megtett azért, hogy a tranzakció minél jelentősebb eseményként vonuljon be a gáborok etnikus történelmébe.

Lajiék azonban végül csak 12.000 dollár[22] *„mitát"* vittek magukkal az „öreg apatárs" otthonába. Megjegyzendő, hogy a *„mitaosztás"* előtt az „öreg apatárs" felhívta Laji egyik nagybátyját, és azt ígérte neki, hogy a Lajitól remélt *„mitából"* ő is éppen akkora részt fog majd kapni, mint amennyi saját fiainak jut. Ígéretével – kimondatlanul is – arra igyekezett rávenni a nagybácsit, hogy vesse latba tekintélyét azért, hogy Laji minél nagyobb összegű pénzajándékot osszon ki családtagjai között. Végül azonban – az „öreg apatárs" elégedetlenségének nyilvánvaló jeleként – Laji „megkörnyékezett" nagybátyja csupán 1.000 dollár *„mitát"* kapott az említett 12.000 dollárból, amíg az „öreg apatárs" fiainak fejenként 2.200 dollár jutott.

Nem sokkal ezután Laji és apja felkereste a Maros megyei gábor férfiak egy kisebb csoportját, akik – másokkal együtt, tanúként – szintén elkísérték őket május 30-án a román-magyar határ menti városba. Mivel e férfiak részben a *„mita után*

[22] A 2006. november 16-i RNB-árfolyamokat figyelembe véve 12.000 dollár 32.798 új lejjel, illetve 2.415.525 forinttal ért fel, és a novemberi romániai bruttó átlagkereset 27-szeresére rúgott.

[a más gábor romáktól érkező – nemegyszer kikényszerített – pénzajándékokból] *élnek"*, Lajiék közel 20.000 dollár[23] pénzajándékot osztottak szét közöttük – részben munkadíj gyanánt, részben pedig azért, hogy később ne keveredjenek konfliktusba velük a *„mitaosztás"* elmulasztása vagy az ajándék szerény volta miatt.

Brókerként segédkező nagybátyja, akinek kulcsfontosságú szerep jutott a vásár megszervezésében, csak 2.000 dollárt[24] kapott *„mitaként"*, azt is egy évvel a tranzakció lezárulása után. Ráadásul az említett összeg felét készpénzben, a másik felét pedig *„áruban"* vehette kézhez – vagyis 1.000 dollár értékben ruházati cikkeket (öltönyöket, nadrágokat stb.) is kapott Lajitól *„mita"* gyanánt, amelyeket azután neki kellett értékesíteni a Kolozs megyei piacokon azért, hogy *„pénzt csináljon belőlük"*.

Az a tekintélyes és sikeres gábor férfi, akit ma *„faluvezetőként"* tartanak számon Nagyfaluban, 2008 végén járt Lajiék Kolozs megyei otthonában, és ekkor – vagyis több mint két évvel a vásár után – kapta meg a neki szánt 3.000 új lej,[25] *„örömajándékként"* értelmezett *„mitát"*. Ebből az összegből Laji azon jelen lévő nagybátyja, aki az ügyletben brókerként segédkezett, 500 új lejt kapott a barátság jeleként a befolyásos vendégtől.[26] (Bevett gyakorlat ugyanis, hogy a jókívánságokat viszonzó *„mita"* egy részét a megajándékozott továbbadja – például legkedvesebb unokájának, valamely közeli barátjának stb.)

Laji és apja – saját becslésük szerint – a vásárt követő időszakban összesen több mint 50.000 dollár *„mitát"* osztottak ki. Egyik közeli hozzátartozójuk azonban egy alkalommal megjegyezte, hogy így sem kapott pénzajándékot minden olyan befolyásos gábor férfi, akinek illett volna, pedig *„ha nem adsz mitát, nem zúg a vásárod"*. E szófordulattal arra utalt, hogy a *„mitaosztás"* a hírnévmenedzselés hangsúlyos eszköze. A gábor roma üzleti etika szerint ugyanis az *„örömajándékként"* definiált, a tisztelet és/vagy a társadalmi közelség jeleként értelmezett *„mitát"* elfogadó személyek morális kötelessége, hogy a kérdéses ügylet későbbi, nyilvános minősítése során *„emeljék"* a gazdát cserélő tárgy értékét és hírnevét, azaz saját maguk is hozzájáruljanak az új tulajdonos presztízsének gyarapításához. (Vagy ha erre nem is hajlandóak, legalább ne *„blamálják le"*, azaz ne említsék negatív kontextusban a vásárt, az újonnan vett tárgyat és annak tulajdonosát.)

---

[23] A 2006. november 16-i RNB-árfolyamokat figyelembe véve 20.000 dollár 54.664 új lejnek, illetve 4.025.924 forintnak felelt meg, és a novemberi romániai bruttó átlagkereset 45-szörösével volt egyenlő.

[24] A 2007. augusztus 30-i RNB-árfolyamokat figyelembe véve 2.000 dollár 4.786 új lejt, illetve 379.239 forintot ért.

[25] A 2008. december 1-i RNB-árfolyamokat figyelembe véve 3.000 új lej 205.339 forinttal volt egyenlő.

[26] Az említett befolyásos férfi nem a *„mita"* miatt kereste fel Lajiékat. Sokkal inkább azért, hogy kipuhatolja: igaz-e az a nemrég felröppent hír, miszerint Laji időközben poharát – adósságai miatt – zálogba helyezte. A vendég ugyanis azt remélte, hogy a hír igaznak bizonyul, és ha a pohár majd *„elmerül az adósságban"*, akkor azt ő vásárolhatja meg. Lajiék azonban közölték vele, hogy csupán rémhírről van szó, és kijelentésük bizonyítékaként megmutatták neki a nemrég vett ezüsttárgyat.

A pohárvásárlás költségei – a vételár, az annak előteremtése érdekében felvett hitelek kamatai, a kiosztott pénzajándékok stb. értéke – Laji saját véleménye szerint együttesen körülbelül 500.000 dollárt tettek ki. Laji apját idézve: *„Nehéz vót ez a vásár, nehéz, ameddig lejárt. Hat hónap, hét hónap, majdnem egy évig, hogy lejárt* [az áralku megkezdésétől a pohár hazahozataláig]*”.*

12.3.2.5. Hírnévmenedzsment

Laji pohárvásárlása egyike volt a legemlékezetesebb és a legnagyobb társadalmi visszhangot kiváltó adásvételeknek a gábor roma csoportban, ezért annak részletei hónapokig vezető témái lettek a férfiak között szerveződő, formális és informális társalgásnak. Azt, hogy Laji és családja mekkora érzelmi értéket tulajdonított az ügyletnek és milyen jelentős presztízsgyarapodást remélt attól, pontosan szemlélteti az alábbi néhány példa.

(a) Laji brókerként segédkező nagybátyja, amikor 2010. június 18-án kézbe vette azt a fényképet, amelyet 2006. május 30-án a román-magyar határ menti városban élő hitelező udvarán készíttettek, és amelyen az akkor megvásárolt poharat a kezében tartja, örömében és meghatódottsága miatt megcsókolta azt. Saját visszaemlékezését idézve:

> *...így lobogok* [lelkesedem] *ezér a pohárér! S az a gyermek* [Laji]*, mikor látta, hogy megcsókoltam* [a képet]*, lehajtotta a fejét, és azt mondta: „Hát mér csókolod meg?* [Csak] *Egy pohár ez, nem az életünk, bátyám.” „Ülj le* [tévedsz]*, gyermek” – mondom. „Mer ez egy ilyen portéka, hogy nem lehet minden nap látni! Meghalok, s ilyesmit ötven év múlva sem vesztek, az én családom!! De addig… te csináltál egyet a szívemre* [örömöt okoztál nekem azzal]*, hogy nem engedted a nagyapámnak a neve, hogy menjen el, s tűnjön el* [hogy feledésbe merüljön]*. Te visszahoztál mindent!! Boldog légy.” (…) Na, s aztán a pohár képe… jajj, megcsókolták az egészek* [valamennyi jelenlévő]*. Mer ha ez a gyermek nem hallgatott vóna utánam, hogy vegyen* [értsd: ha vett volna] *egy bolond* [értéktelen] *portékát* [poharat]*, bolond lett vóna a nevünk, amíg élünk!* [Azt mondták volna az emberek:] *„Jaj, ők is vettek, de bolond dógot vettek. Nem jó. Látszik, mer bolond a család, bolond mindenki.” De most aztán mindenki… vótak itt nagy cigányság, nem tudtam vóna megszámolni…* [annyian, és azt mondták, hogy:] *„Csináltátok* [Csináltatok egy olyan vásárt]*, hogy X-et* [a lakóhelyükül szolgáló Kolozs megyei város nevét említi]*, s nagyapátokat felkeltettétek! X-et felemeltétek!”* (2010/06/18)

Bár Laji, amint arra már utaltam, kezdetben ódzkodott attól, hogy ilyen nagy összeget áldozzon egyetlen ezüsttárgyra, az ügylettel járó hírnévgyarapodás eloszlatta korábbi aggodalmát. Laji egyik közeli rokonát idézve:

Aztán most már gata-j [vége van, értsd: az aggodalomnak]*, nem bánja! Most már még kéne egy* [pohár. Nevetve mondja.]*! Még venne egyet. Mer lássa, a cigányok hogy teszik fel* [dicsérik]*: „Na, te csináltad az első* [a legnagyobb társadalmi visszhangot kiváltó stb.] *vásárt! Az évedbe* [a veled azonos évben születettek között] *nincs is párod!" Na. Teszik fel* [dicsérik] *mindenhol, teszik az asztalnál, rendezik. Ő most nyitotta ki a szemit* [most értette meg]*, hogy mit jelent egy pohár. Jó pohár!* (2008/09/06)

(b) Amikor 2008. szeptember 6-án Laji két nagybátyját és egyikük feleségét autóval egy aznap elhunyt gábor asszony virrasztójába vittem egy Kolozs megyei kisvárosba, az alig negyven perces út során Laji nagybátyjai jórészt énekléssel töltötték az időt – mint később elmagyarázták, azért, hogy *„gyakoroljanak a virrasztóra"*, ahol ugyanezeket, illetve hasonló énekeket *„fújnak majd el"*.[27] Az ekkor elhangzó énekeket Laji azon nagybátyja választotta ki, illetve „vezette", aki brókerként segédkezett a pohárvásárlás során. Választása két olyan *„žalniko djili"*-re ('lassú' vagy 'virrasztói dalra') esett, amelyeket magyarul kezdett el énekelni, majd azokat – ugyanazzal a dallammal – főként *romani* nyelvű klisékből építkező szöveggel folytatta.

Ezután egy balladaváltozat következett, amelynek szövege egy mulató *„betyárról"* szól, aki nemrég érkezett az egyik *„csárdába"* egy *„pej paripán"*.[28] A *„betyárról"* kiderül még, hogy nyereg alatti *„bugyillárisa" „százezer dollárt"* rejt. Tudva azt, hogy milyen jelentős szerepe van a gáborok *politikai* diskurzusában az egyéni sikerek reprezentálásával kapcsolatos indirektség különféle stratégiáinak,

[27] A hosszabb autóutak roma ismerőseim többségét – hangulatukhoz igazodó tartalmú – magyar vagy *romani* nyelvű dalok éneklésére inspirálták. Az utazás és az éneklés gyakori összekapcsolódásának egyik oka az, hogy saját otthonuktól, illetve más gábor romákétól távol tartózkodva következmények nélkül énekelhetnek olyan *„žalniko djiliket"*, vagyis 'lassú dalokat', amelyek – saját értelmezésük szerint – hatékony eszközei a szomorúság és a stressz oldásának. A *„žalniko djilik"* éneklésére mindenekelőtt a virrasztók során adódik lehetőség, illetve azok esetenként akkor is hallhatóak, amikor a házigazda saját otthonában hosszú ideig monoton munkát végez (a másnapi piacra szánt, használt cipőket tisztítja stb.). Számos beszélgetőtársam azonban még ilyenkor is kerülte azt, hogy saját házában *„žalniko djiliket"* énekeljen, attól tartva, hogy ezzel előidézheti valamely közeli családtagja halálát. (Lásd még a 4. és a 17. fejezetet.)

[28] Az ének és a közbeszúrt magyarázatok szövege: *„Nem messze, aj, de nem messze van ide a Hargita,* / *A Nyárád víz körül-körül mosta,* / *S közepibe van egy lebuj csárda,* / *Ott mulat egy betyár a bújába.* / *Ej, de tova, látom, jönnek a zsandárok,* / *Mert messzirül fémlik a csákó,* / *Mert messzirül fémlik a csákó, jajj,* / *Egyenesen a Buki csárdába.* / *'Adjék Isten jót, te Buki csárda!* / *Nem jártak máma j'erre a betyárok?'* / *'Itt vagyok, itt vagyok, meg sem adom magam,* / *Ha nem tetszik, hajtsák el a lovam!'* / *'Kié, kié az a pej paripa?'* / [Az éneket vezető férfi feleségének közbevetése: 'Lajira mondja /róla szól az ének/'.] *'Jó bort iszik annak a gazdája,* / [Az éneket vezető férfi felesége mondja: 'Laji nagyon tudott inni fiatal korába!'] *Most jött ide, nincs egy fél órája. (...)'* / *'Ej, mer lovam-lovam-lovam sem sajnálom,* / *Csak a szügyelőmbe van egy bugyillárom,* / *Szügyelőmbe van egy bugyillárom*, / *Melybe fekszik százezer dollárom.* / *Ej, mer tízet adok egy pej paripáér,* / *S tízet adnék egy barna kislányér,* / *Tízet adok egy barna kislányér,* / *S százat adok a forró csókjáér.'"* (2008/09/06)

valamint azt, hogy a gáborok a presztízstárgyakat gyakran *„lovakra mondják”*, vagyis a nyilvános társalgás vagy éneklés során a *„mén”*, a *„kanca”* stb. szóképekkel utalnak azokra, hamar világossá vált számomra, hogy mi is e balladaváltozat rejtett jelentése. (Lásd a 17. fejezetet.) Habár a Laji álta 2006-ban lebonyolított presztízstárgy-tranzakció részleteit (például a vételár összegét stb.) az éneket vezető nagybácsi nem „illesztette bele” a szövegbe, felesége közbevetett magyarázó megjegyzései (*„Lajira mondja* [róla szól az ének]*”*; *„Laji nagyon tudott inni fiatal korába!”*), és az ének közös, utólagos értelmezése egyértelművé tette, hogy az abban szereplő *„betyár”* maga Laji, a *„pej paripa”* pedig az általa 400.000 dollárért megvásárolt pohár. Vagyis Laji nagybátyja e balladaváltozattal, amelyet apai nagyapja is kedvelt és gyakran énekelt saját magára és poharaira vonatkoztatva, most az általa brókerként koordinált, 2006-os tranzakciónak, illetve ezen keresztül apai ága egykori vagyonosságának állított diszkurzív emléket. A balladáról beszélgetve Laji nagybátyja azon véleményét, miszerint a XX. század közepén saját apai ága legalább annyi, ha nem több értékes presztízstárggyal rendelkezett, mint a ma Nagyfaluban – és az egész gábor roma csoportban – dominánsnak tekintett Jankestik, az alábbi szóképek segítségével fejezte ki:

> *Tudják, hogy a lovas cigányok, a huszárok* [értsd: az igazán értékes presztízstárgyakkal rendelkező gábor férfiak] *mi vótunk* [a beszélő apai ágának tagjai, vagyis a Csabestik]*! Én ezeknek* [a nagyfalusi Jankestiknek gyakran] *mondom: „Te, ne haragudjatok! A ti lovatok szántani való vót* [poharaitok és fedeles kupáitok szerényebb értéket képviseltek egykor], *a mi lovunk versenfutó vót* [a mi presztízstárgyaink értékesebbek voltak a tieiteknél]*! Mi vagyunk* [értsd: voltunk] *a huszárok* [az igazán értékes ezüsttárgyak tulajdonosai]*, nem tik* [nevet]*!”* (2008/09/06)

12.3.2.6. A pohárvásárlás hatása a házasságpolitikára

Habár Laji és „öreg apatársa” – családtagjaikhoz hasonlóan – igyekeztek titokban tartani, hogy az „öreg apatárs” nem vett részt az áralkuban, nem jártak sikerrel, mert titkukat Máté idővel kiszivárogtatta. Motivációja egyértelmű volt: legalább részben elégtételt akart venni Laji apján – egyrészt felesége egykori hűtlensége és az abból fakadó szégyen, másrészt pohara elvesztése miatt. Így azonban az „öreg apatárs” sem tudta elkerülni a megszégyenülést és az ezzel járó presztízsveszteséget, hiszen mindenki számára világossá vált, hogy nem vették igénybe bróker szolgálatait, ahogyan az is, hogy az ezzel ellentétes híresztelés csak nyilvános társas képének megóvására irányuló, utólagos kísérlet volt. Laji és „öreg apatársa” konfliktusát tovább súlyosbította a *„mitaosztással”* kapcsolatos – már említett – nézeteltérés, vagyis az, hogy Lajiék kevesebb pénzajándékot adtak az „öreg apatársnak” annál, mint amennyire ő igényt tartott, és azt is jóval később vitték el hozzá, mint ahogyan megígérték. A vizsgált ügylet e három mozzanata azért vált konflik-

tusforrássá, mert a gáborok az „öreg apatárs" brókeri szakértelmének és társadalmi presztízsének megkérdőjelezéseként értelmezték azokat, ez pedig kiváltotta az „öreg apatárs" és családja haragját.

E konfliktus végül maga is jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy Laji lányát, akit négy évvel korábban adtak férjhez az „öreg apatárs" egyik fiúunokájához, 2007 elején apósa hazaküldte, és ezzel *„levágta"*, vagyis felbontotta a házasságot és az annak révén kötött apatársi szövetséget. (A korábban átadott 100.000 dolláros *„jussot"* Lajiék – a válás után néhány hónappal – visszakapták.) A még nagyobb szégyen elkerülése érdekében azonban a fiatal meny hazaküldését az „öreg apatárs" családja nem a presztízstárgyügylet során elszenvedett sérelmekkel indokolta meg, hanem azzal, hogy a fiatalok házasságának évei alatt sem fiú-, sem lánygyermek nem született, ami a házassággal és a biológiai reprodukcióval kapcsolatos gábor roma ideológia szerint aggasztó ténynek minősül és elegendő ok a válásra.

Laji néhány hónappal a válás után, 2007 tavaszán, ismét férjhez adta lányát – ezúttal korábbi „öreg apatársa" legfiatalabb fivérének egyik unokájához. A hozománnyal kapcsolatos alku során 70.000 dollárt ajánlott fel, ezt azonban új apatársának apja kevesellte, és – bátyjához hasonlóan – 100.000 dollárt követelt Lajitól, arra hivatkozva, hogy ő is *„megérdemel ugyanannyi tiszteletet"*, mint amennyi bátyjának életében kijárt.[29] Laji végül ígéretet tett az utóbbi összeg kifizetésére, bár tartott attól: új apatársa csak azért köt vele *„xanamikimót"*, hogy később visszadobja lányát, ám a vele adott *„jussot"* nem fogja visszaadni, hanem feléli, *„megeszi"*.

Laji 2007-ben 30.000 dollárt adott át a megbeszélt hozományból, és azt javasolta új apatársának, hogy átmeneti anyagi nehézségei miatt a fennmaradó *„juss"*-rész kifizetésével várjanak addig, amíg lányának megszületik első gyermeke. Laji ugyanis azt remélte, hogy unokája megérkezése majd megszilárdítja a házasságot és a *„xanamikimót"*, és egyúttal megnehezíti a fiatal pár esetleges szétválasztását. Az új apatárs azonban arra hivatkozva, hogy így a *„juss"* kifizetése akár szégyenteljesen hosszú ideig is elhúzódhat – *„Ha 10 évig nem lesz gyermek, 10 év után adod meg a pénzt?!?"* –, elutasította Laji javaslatát. (Érve azért is meggyőzőnek tűnt, mert Laji lányának, amint arra már utaltam, első házasságából nem született gyermeke.)

Látva azt, hogy megpróbálja húzni az időt, új apatársa később választút elé állította Lajit: vagy hamarosan kifizeti a hozomány még fennmaradó részét, vagy elválasztja egymástól a fiatalokat és visszaadja neki a korábban tőle kapott 30.000 dollárt. Laji a fenyegetés hatására megígérte, hogy mielőbb összegyűjti a hozomány fennmaradó részét, és – ezzel összhangban – 2011 végéig további 60.000 dollárt adott át új apatársának. Saját szavait idézve: inkább fizet, *„csak legyen kinek* [értsd: egy ilyen befolyásos apatárs megtartására nem sajnálja a pénzt]*"*. Döntését egyrészt *politikai* ambíciója: az új, befolyásos apatárs elvesztésétől való félelem, valamint az azzal kapcsolatos igyekezet motiválta, hogy ne kelljen lányát harmadszor is férjhez adnia.

[29] Az új apatárs titokban 5.000 dollárt adott Laji azon apai nagybátyjának (ösztönző ajándék gyanánt), aki brókerként segédkezett a pohárvásárlás során, azért, hogy vegye rá Lajit a 100.000 dolláros *„juss"* kifizetésére.

2012 tavaszán azonban Laji lányát ismét végleg *„hazaküldték”* – azért, mert második házassága öt éve alatt sem született gyermeke. Habár Laji és apja a válást követően személyesen is felkeresték az apatársuk lakóhelyéül szolgáló települést, hogy megállapodjanak arról: milyen módon és ütemben kapják vissza a lányukkal adott összesen 90.000 dollár *„jussot”*, a találkozóra végül nem került sor, mivel Laji apatársa Oroszországban kereskedett, annak apja pedig letagadtatta, hogy otthon tartózkodik. Volt apatársa azt üzente Lajinak, hogy amint ismét megházasítja fiát, a hozományként remélt 40.000–50.000 dollárt átadja neki, és idővel a fennmaradó *„juss”*-részt is visszafizeti.

Laji továbbra is elkötelezett aziránt, hogy megvalósítsa ambiciózus házasságpolitikai terveit, ezért e fejezet lezárása idején új apatársat keresett magának. Egyik nagybátyját idézve:

> *Ez* [Laji] *nem hagyja magát. (…) Ilyen ő, nem hagyja magát semmiképpen*. [A beszélő Laji szájába adja a következő mondatokat:] *„X bácsi* [a beszélő nevét mondja]*! Ez az egy leánykával mentem harcolni* [az ő megházasítása révén igyekeztem a tekintélyes és befolyásos gábor férfiak egyikével apatársi szövetséget kötni, azaz: sikeressé válni a házasságpolitikában]*, most hagyjam félbe a harcot!? Hát akkor le vagyok esve mindenből* [más téren – a presztízstárgygazdaságban stb. – elért sikerei is veszítenek értékükből]*!!” S ő ilyen, a gyermek, hogy már ki van nyitva a jóra, s nem engedi magát. S ezek felől* [más gábor romák azt kérdezik tőle]*: „Na, hol vagy? Poharad van, nagy házad van, hol van a xanamika?!? Hol vannak az embereid* [befolyásos apatársaid stb.]*!?”* (2010/06/18)

13. Interetnikus tulajdonlási verseny, üzleti etika és konfliktuskezelés. Egy fedeles kupa posztszocialista életrajza: 1992–2012

13.1. Értékdimenziók: anyagi és szimbolikus-mnemonikus patina

A kérdéses fedeles kupához társított társadalmi jelentőség és érték – beszélgetőtársaim többsége azt a ma gábor tulajdonban lévő három legértékesebb fedeles kupa közé sorolta – két forrásból származik.

Egyrészt annak köszönhető, hogy e tárgy számos, a gábor presztízstárgy-esztétika alapján értékesnek tekintett anyagi tulajdonsággal rendelkezik. Ilyen például gazdag, jó állapotú tűzaranyozása, amely a fedeles kupa külső és belső felületén egyaránt szembetűnő, az oldalán látható díszítmények – jobbára növényi motívumok – nagy száma és aprólékos kidolgozottsága; egyedi, egyes roma értelmezések szerint *„az egyiptomi fáraókkal”* kapcsolatba hozható, szépen formázott fogója, vagy az életkorára utaló jelek – az ezüst *„megfeketedése”*, karcolások és horpadások, esetenkénti anyaghiány stb. – számossága, amelyek beszélgetőtársaim szerint egyértelműen bizonyítják, hogy egy évszázadokkal ezelőtt készült darabbal van dolgunk. Azt az 1940-es évek elején született, Maros megyében élő férfit – Rupit – idézve, akinél a fedeles kupát 1993-ban elzálogosították:

> *Jó része a cigányoknak, még a sógorságaim is, irigyelnek ezér a portékáér. És mi a helyzet a mi cigányaink* [a gábor romák] *között? Amelyik portéka nem olyan súlyos, olyan jeles, fontos, leblamálják* [kicsúfolják]*, semmit csinálnak belőle. De ez egy ilyen dolog (...), hogy Temesvártól Magyarországig, Váradig* [Nagyváradig] *senki, ha reám haragusznak, ha a rosszamat várják, de nem tudják azt mondani a portékárul, hogy rossz, hogy ilyen vagy ilyen. Első helyen vót ez! (...) Az az egy füle* [a fedeles kupa fogója] *megér egy taxtajt* [poharat]*! (...) Anyósom, mikor látta, megcsókolta. Azt mondta: „Ez a kánáknak a kánája* [a legértékesebb fedeles kupa a gáborok között]*!”* (2010/06/29)

Hasonlóképpen érvelt a zálogba vevő egyik fia is:

> *Ez, azt mondják, hogy a Faraó leányának a kannája* [fedeles kupája] *vót. (...) Nincs, hol a tűt letenni, mer ez verve van mindenhol. (...) Minket sokan nem szeretnek, mer tudják, hogy mi van a kezünkbe. De arra* [magára a tárgyra] *nem tudnak haragudni! Ez, higgye meg, én őszintén mondom, lenyom akármelyik poharat* [értékesebb bármelyik pohárnál]*, mer ezen olyan*

munka van. Az érték az kell mutasson is, hogy érték [az anyagi tulajdonságoknak is kiválóaknak kell lenniük].[1] (2010/06/29)

A kérdéses darabnak tulajdonított társadalmi jelentőség és érték másrészt abból fakad, hogy korábbi gábor tulajdonosai között több vagyonos és befolyásos férfi található, akik saját roma csoportjukon belüli presztízsükkel jelentős mértékben hozzájárultak e tárgy hírnevének és vonzerejének kialakulásához. A fedeles kupa első közismert gábor tulajdonosaként egy jómódú, köztiszteletben álló Maros megyei férfit tartanak számon, aki halála előtt a *politikában* kimondottan sikeres fiára hagyta azt apai örökségként. Később ez utóbbi tulajdonos fia: az 1940-es években született Bango örökölte a fedeles kupát, aki az 1980-as évek elejére – kereskedőként – jelentős vagyonra tett szert. Mivel emellett számottevő *politikai* ambícióval is rendelkezett, roma csoportján belüli társadalmi elismertségét presztízstárgyvásárlás révén is igyekezett gyarapítani.

(a) Az apjától örökölt fedeles kupa mellé az 1980-as évek elején megvásárolt egy közepes értékű poharat egy Maros megyei gábor férfitől.

(b) 1989 decemberében, a *„forradalom alatt"* pedig szert tett egy további presztízstárgyra: egy gazdagon aranyozott, 7,5 deciliteres talpas pohárra, amelynek oldalát tizenkét antik pénzérme díszíti, és amely beszélgetőtársaim szerint a ma gábor tulajdonban található három legértékesebb pohár egyike. (Az érméken ábrázolt portrék – roma ismerőseimet idézve – az ókori Rómában élt *„császárokat, uralkodókat"* /*„šără împărăticka"* 'császári fejek'/ örökítenek meg.) Bango 6 millió régi lejt fizetett a pohárért, amelyből 3.5 millió régi lejt készpénzben adott át az eladónak (ennek egy részét hitelfelvétel révén teremtette elő), a fennmaradó 2.5 millió régi lej[2] helyett pedig az 1980-as évek elején megvásárolt poharát ajánlotta fel cseretárgyként.[3] Az, hogy az 1989 decemberében megvásárolt pohár 1952-ig a gáborok között ma dominánsnak tekintett Jankesti ág egyik befolyásos tagjáé volt, és annak visszavásárlásával mindaddig több Jankesti férfi is hiába próbálkozott, különösen nagy visszhangot kiváltó gazdasági és *politikai* eseménnyé tette a rendszerváltás idején lezajlott tranzakciót, amely hosszú ideig meghatározó témája volt a férfiak közötti társalgásnak. (Bango nem tartozott a Jankesti férfiak közé.)

1989 és 1990 fordulóján így Bango két olyan ezüsttárggyal rendelkezett, amelyek együttes értékéhez csak egyetlen gábor roma kortársának presztízstárgyvagyonáé

[1] Az *„egy füle megér egy taxtajt"* és a *„lenyom akármelyik poharat"* kommentárok értelme akkor válik világossá, ha felidézzük azt a korábbi, gábor beszélgetőtársaimtól származó észrevételt, miszerint – általánosságban – a poharak fontosabbak a fedeles kupáknál, és csak a legtöbbre becsült fedeles kupák értéke éri el vagy közelíti meg az értékesebb poharakét.

[2] Az egész évre vetített bruttó havi átlagkereset 1989-ben 3.538 régi lej volt Romániában. A 6 millió régi lejes vételár az említett összeg 1.696-szorosát tette ki. Ezen belül a cserepohár értéke a havi bruttó átlagkereset 707-szeresének felelt meg.

[3] Ahhoz, hogy poharáért cserébe a pénz mellé egy szerényebb értékű presztízstárgyat is kapjon, az eladó ragaszkodott, azért, hogy *„ne maradjon pohár nélkül"*, vagyis mérsékelje az értékesítésből fakadó, őt és családját érő presztízsveszteséget.

volt mérhető. A Jankesti ághoz tartozó, utóbb említett férfinek szintén egy pohara és egy fedeles kupája volt, amelyeket ugyancsak a három legértékesebb fedeles kupa, illetve pohár között tartottak számon beszélgetőtársaim.

13.2. A fedeles kupa első (1992) és második (1993) elzálogosítása

Bango azonban nem sokáig élvezhette zavartalanul az 1989 decemberében lezajlott ügylettel járó hírnévgyarapodást, ami részben a pohárvásárlás érdekében felvett, jelentős összegű hiteleinek, részben pedig a Caritas bukásának köszönhető.

A *„kölcsönös segítségnyújtási akcióként”* meghirdetett, Caritas névre keresztelt piramisjátékot elindító korlátolt felelősségű társaságot Ioan Stoica 1991 novemberében jegyeztette be Brassóban (lásd Magyari-Vincze – Feischmidt 1994; Verdery 1995a, 1995b). E kezdeményezés az idő előrehaladtával egyre több befektetőt vonzott. A posztszocialista gazdasági átalakulás addig nem tapasztalt, sokak számára bizonytalan és átláthatatlan útvesztőjében, amikor a hiperinfláció 1992-ben több mint 200%-ra, majd 1993-ban 256,1%-ra nőtt, a Caritas – amelynek szervezői azt ígérték, hogy három hónap múlva a befizetett összeg nyolcszorosát fizetik vissza – sokak szemében ellenállhatatlan vonzerővel rendelkezett.[4] Mivel munkatársainak több mint egy éven át sikerült elnyerniük a zavartalan működéshez szükséges – egyre növekvő – számú, új befektető bizalmát, a korábbi befizetők valóban hozzájuthattak az ígért haszonhoz, a Caritas pedig rendkívüli társadalmi népszerűségre tett szert – a hiperinflációval szembeni védekezés és a gyors meggazdagodás hosszú távon ugyan nyilvánvalóan fenntarthatatlan, ám ideig-óráig működőképes eszközének bizonyult. A Caritas fénykorában befektetőinek száma – a romániai napilapokban leggyakrabban olvasható becslés szerint – meghaladta a 4 millió főt (Verdery 1995b: 629), a Román Nemzeti Bank elnöke pedig 1993 őszén úgy becsülte, hogy a Romániában kibocsátott bankjegyek egyharmada ekkor a Caritas „birtokában” volt (Verdery 1995b: 630).

Hasonlóan sok más gábor romához, Bango is bekapcsolódott a Caritasba. Látva azt, hogy az első befektetők hiánytalanul hozzájutottak a remélt haszonhoz, készpénztartalékát a Caritasban helyezte el, majd a futamidő lejárta után újra és újra visszaforgatta azt a piramisjátékba. A még nagyobb nyereség reményében 1992-ben elzálogosította 1989 decemberében megvásárolt poharát egy Kolozs megyében élő roma hitelezőnél.[5] Óvatosságból szándékosan olyan hitelezőt választott, akinek a roma csoportjában nem definiálják presztízstárgyakként, és nem is gyűjtik

[4] A Stoica által alapított korlátolt felelősségű társaság „kezdetben korlátokat szabott meg” az egy személy által egyszerre elhelyezhető összeg nagyságára vonatkozóan („egy alkalommal maximum 20 ezer lejt lehetett betenni”), „amelyeket viszont később feloldott” (Magyari-Vincze – Feischmidt 1994).

[5] Az említett hitelező nem tartozott sem a gábor, sem a cărhar, sem pedig – a későbbiekben szóba kerülő – gyergyói roma csoport tagjai közé.

az ezüsttárgyakat. Az ilyen személyek egyetlen célja ugyanis – szemben a gábor és cărhar hitelezőkkel, akik az esetek többségében a zálogtárgy tulajdonjogára vágynak – az ügylettől remélt kamat megszerzése.

Ugyanebben az évben azért, hogy korábban felvett hiteleit törleszteni tudja, Bango 40.000 német márkát[6] kért kölcsön felesége egyik unokatestvérétől, akinek azonban nem állt rendelkezésre elegendő készpénz, ezért a tőke nagy részét maga is hitelfelvétel révén teremtette elő. (Az unokatestvér a Bangónak kölcsönadandó összeget részben készpénzben kapta meg, részben pedig Ferenc József portréját ábrázoló, négydukátos aranyérmék formájában, amelyeket készpénzre cserélt.) Bango a 40.000 német márka kölcsön fedezeteként átadta felesége unokatestvérének az apjától örökölt fedeles kupát.

1993 tavaszán azonban az említett unokatestvér számára egyre sürgetőbbé vált, hogy visszakapja Bangótól a fent említett tőkét és az azután járó kamatot. Mivel Bango – *politikai* ambíciójának engedve – nem volt hajlandó áruba bocsátani sem poharát, sem pedig fedeles kupáját,[7] 1993 márciusában felesége neki hitelező unokatestvérével együtt felkereste a Maros megyében élő Rupit, abban bízva, hogy a tőle remélt kölcsönből vissza tudja fizetni azt az összeget, amellyel felesége unokatestvérének tartozik.

A szintén közvetítő kereskedésből élő, a romániai rendszerváltás idején 40-es évei közepén járó Rupi maga is presztízstárgy-tulajdonos volt: apjától egy kisebb értékű, kilenc deciliteres poharat örökölt, és azon kevés gábor férfi közé tartozott, akik közvetlenül a rendszerváltás után kereskedésre specializálódott, hivatalosan bejegyzett *„céget”* (Kft-t) alapítottak és *„iparengedéllyel”* rendelkeztek. Rupi 1990-től – üzlettársként – gyakran kereskedett Bangóval együtt: többek között a talmácsi cérnagyárból,[8] valamint Székelyudvarhelyről vásárolt fel nagy mennyiségben cérnát és pamutfonalat. Ezeket teherautóval a román-szerb határ menti nagyvárosok egyikébe szállította, ahonnan az árukészletet Bango értékesítette tovább – elsősorban szerbiai nagy- és kiskereskedőknek, *„valutáért”*. Rupi visszaemlékezése szerint üzlettársi kapcsolatuk kölcsönösen jövedelmezőnek, kiegyensúlyozottnak és megbízhatónak bizonyult. Bango ezért bízott abban, hogy Rupi szívesen ad majd neki kölcsön, Rupi pedig ezért nem látta indokoltnak, hogy megkérdőjelezze Bango szavahihetőségét. Rupi szavait idézve: *„Úgy bíztam benne* [Bangóban]*, mint a Jóistenben”*.

Rupi azonban nemcsak harmonikus üzlettársi kapcsolatuk miatt tűnt Bango szemében ideális hitelezőnek, hanem azért is, mert *„lágy”*, azaz konfliktuskerülő, visszahúzódó férfiként tartották számon, aki – apai ági rokonai és apatársai részéről – viszonylag csekély támogatásra számíthat a gazdasági és egyéb konfliktushelyzetekben. Emellett úgy ismerték őt, mint aki nagy hangsúlyt helyez üzleti

[6] Ez az összeg – a 1992. július 1-i RNB-árfolyamokat figyelembe véve – 26.410 dollárnak, illetve 2.058.395 forintnak felelt meg.

[7] Annak ellenére, hogy bármelyik tárgy árából visszafizethette volna adósságait, vagy legalábbis azok túlnyomó részét.

[8] Ez Románia legrégibb, 1924-ben alapított cérnagyára.

tisztessége megőrzésére, és arra, hogy az adventista életvezetési stratégia elvei szerint éljen. (Rupi az 1970-es évek közepén csatlakozott a Heted Napot Ünneplő Adventista Egyházhoz.) Ez utóbbi tény legbeszédesebb bizonyítékaként beszélgetőtársaim gyakran utaltak arra, hogy Rupi a Bibliára hivatkozva következetesen elutasította – a gáborok között (is) elterjedt – pénzkölcsönzést, vagyis azt, hogy az általa kölcsönadott összegek után járó kamatból tegyen szert jövedelme egy részére.

Bango 1993 márciusában 152.000 német márkát[9] kért kölcsön Rupitól, és fedezetként felajánlotta neki az apjától örökölt fedeles kupát. Rupi azonban csak azzal a feltétellel egyezett bele a hitelügyletbe, hogy Bango három héten belül vagy hiánytalanul visszafizeti a kölcsönadott összeget, vagy *„vásárt csinál vele”*, és eladja neki poharát. Egyrészt morális megfontolásból, vagyis azért ragaszkodott ehhez, mert nem akarta, hogy *„kamatozás”* révén tegyen szert jövedelemre (e három hétre egyetlen márka kamatot sem számított fel). Másrészt azért, mert Rupi elsősorban a Bango által 1989-ben megvásárolt, a fedeles kupánál jóval értékesebb poharat akarta megszerezni, amely akkor – amint arra már utaltam – egy Kolozs megyei településen volt zálogban.[10] Bango arra is szóbeli ígéretet tett, hogy ha mégsem jelentkezne Rupinál a következő három hét folyamán, minden olyan pénzügyi veszteségért, amelyet Rupi miatta szenved el, felelősséget vállal. Rupi, akinek ekkor még fogalma sem volt arról, hogy milyen hatalmas adósságot halmozott fel Bango több más erdélyi megyében, a kölcsönadott összeg nagyságára való tekintettel fedezetként magához vette a fedeles kupát. (A szerződést nem foglalták írásba.[11])

A hitelező Rupinak azonban nem állt rendelkezésére elegendő készpénz az ügylet lebonyolításához. A pohárvásárlás lehetősége és *politikai* ambíciója arra sarkalta, hogy ő maga is kölcsönkérjen 100.000 német márkát egy évre egy Maros megyei magyar hitelezőtől. Az utóbbi ügylet során Rupiék szerződésbe foglalták, hogy nemfizetés esetén értékesebb vagyontárgyainak tulajdonjoga a magyar hitelezőre száll át. Így a kölcsönvett 100.000 német márka fedezeteként a hitelező *„nevére íratta”* házát, amely négy szobából, két konyhából és egy fürdőszobából, valamint egy nagyobb műhelyből állt, és ugyanígy tett egy 75x75 méteres építési telekkel is (amelyen ma két épület áll), ahol egy benzinkutat akart kialakítani egyik fia számára. Végül a magyar hitelezőnek – ugyancsak biztosíték gyanánt – a hitelfolyósítás idején átadott *„550 mázsa, 0,5-ös orosz cinklemezt”* is.[12]

[9] Az 1993. március 16-i RNB-árfolyamokat alapul véve a 152.000 német márka 91.479 dollárral, illetve 7.958.720 forinttal ért fel. Ez az összeg a márciusi romániai bruttó átlagkereset 1.137-szerese volt.

[10] Rupi azt remélte, hogy a rendelkezésre álló három hét alatt Bango képtelen lesz előteremteni 152.000 német márkát, ezért hamarosan poharával és egy eladási ajánlattal fogja felkeresni őt.

[11] Bár a hitelügylettel kapcsolatos egyezkedés során Rupi 550.000 német márkát kínált Bangónak a pohárért, a köztük létrejött megállapodásban végül nem határoztak meg konkrét vételárat. 550.000 német márka – az 1993. március 16-i RNB-árfolyamokat alapul véve – 331.011 dollárt / 28.798.000 forintot ért.

[12] A hitelügyletről készült szerződés egy példányát Rupi a mai napig őrzi.

Bango azonban a következő három hét során nem jelentkezett Rupinál, pohara pedig továbbra is a Kolozs megyei roma hitelezőnél maradt. Rupit idézve: *„Ő* [Bango] *nem akarta adni a poharat, nem akarta kiváltani. Mer ő tudta, hogy X-nek* [a Kolozs megyei roma hitelezőnek] *nem kell pohár. S a pohár maradjon ott, mer ő* [Bango]*, mikor lesz pénze, ki fogja venni* [váltani]. *Ne kerüljön egy ilyen embernél* [egy gábor vagy egy cărhar férfihez]*, aki értékelte a poharat* [aki elsősorban a tárgyat, és nem a kölcsönadott összeg után járó kamatot akarta megszerezni]*!"*

Mivel Rupi a következő év során nem tudta visszafizetni az általa kölcsönvett 100.000 német márkát és annak kamatait, a Maros megyei magyar hitelező a futamidő lejárta után egy hónap haladékot adott neki, majd – 1994 áprilisában – mindaz, amit Rupi a hitelfelvétel során biztosítékként felajánlott, a hitelező tulajdonává vált. Miután az utcára került, Rupi családjával együtt felnőtt lányához költözött, akivel egy évig éltek egy fedél alatt – addig, amíg végül sikerült megvásárolnia egy kisebb családi házat. Habár a fedezetül szolgáló fedeles kupa mindvégig nála volt, és Bango tartozásának értékesítése megoldást jelenthetett volna pénzügyi gondjaira, Rupi kísérletet sem tett annak áruba bocsátására. Mindenekelőtt azért nem, mert a roma üzleti etika értelmében a hitel értékesítésére – valamint a biztosítékul szolgáló fedeles kupa vagy pohár átadására – az adós tudta és beleegyezése nélkül nem kerülhet sor. Bangót azonban Rupi hosszú ideig nem tudta elérni sem telefonon, sem pedig személyesen.

Bango anyagi helyzetét azonban nemcsak korábban felvett hitelei tették egyre kilátástalanabbá, hanem a Caritas hanyatlása, illetve bukása is.[13] Mivel 1993 nyarán a Caritasnál elhelyezett összegek értékének nyolcszorosa, valamint a működési költségek együttesen már meghaladták az új befizetések értékét, egyre gyakrabban fordult elő, hogy a befektetők csak késve, részben, vagy egyáltalán nem jutottak hozzá az ígért haszonhoz. A szórványos, majd egyre gyakoribb kifizetési nehézségeket intenzív negatív – romániai és nemzetközi – sajtókampány kísérte, amelyben a hozzászólók a Caritas közelgő összeomlását jósolták, és ennek társadalmi, politikai és gazdasági veszélyeire figyelmeztettek. Bango maga is azon befektetők népes csoportjához tartozott, akiknek végleg le kellett mondaniuk az általuk befektetett összegekről. Rupit idézve:

> *Ő* [Bango] *ott bukott meg, hogy (…) vett pénzt kőcsön a bánáti cigányoktul, s a bánffyhunyadi cigányoktul. Aranypénzt. S adta el, s tette a Caritasba Kolozsvárra. S kivett egy kocsi pénzt. S mikor kivette, visszatette az egészet. S utána bukott bele. S aztán mentek a kamatok! (…) Mikor idejött nállam és más cigányoknál, adott neki* [pénzt kölcsön] *X* [egy befolyásos Maros megyei gábor férfi, egy pohár tulajdonosa]*, adott neki Y* [egy másik Maros megyei gábor roma pohártulajdonos]. *Mi nem tudtuk, de már ő a Bánátot elintézte vót* [azaz ott már sokaktól vett fel kölcsönt]*, Hunyadon is, Kolozsváron is, Z-nek* [egy további gábor férfinek] *is tartozott, még most is tartozik, na.* (2010/12/13)

[13] A Caritas bukását és megszűnését Ioan Stoica 1994. május 19-én jelentette be.

13.3. Bango halála (1995)

Bango, miután fedeles kupáját elzálogosította Rupinál, arra kényszerült, hogy elrejtőzzön kinnlevőségeiket követelő hitelezői elől a román-szerb határhoz közeli romániai nagyvárosok egyikében, ahol – több beszélgetőtársam szerint – a helyi ortodox papok egyike segítette őt a bujkálásban. Amikor 1994 telén Rupi fülébe jutott a hír, hogy az a Kolozs megyei roma hitelező, akinél Bango pohara már évek óta zálogban volt, haladéktalanul meg akarja kapni a tőkét és a kamatot, ezért azt tervezi, hogy Bango hitelét a cărhar romák között értékesíti, sietve elutazott a fent említett határ menti nagyvárosba, ahol számos rokona is élt. Habár ott titokban többször is sikerült találkoznia Bangóval, Rupi nem kapott tőle választ arra a kérdésre, hogy miért szegte meg a közöttük létrejött megállapodást, ahogyan az sem derült ki számára, hogy Bango hajlandó-e, illetve képes-e bármit is megtéríteni abból a jelentős anyagi veszteségből, amely őt és családját – a szerződésszegés miatt[14] – érte.

1994 decemberében a Kolozs megyei roma hitelező végül valóban eladta Bango hitelét egy Szeben megyei, vagyonos és befolyásos cărhar férfinek – 300 millió régi lejért,[15] valamint 3 lóért cserébe, és átadta neki Bango fedezetként szolgáló poharát. Nem sokkal később a gábor romák döbbenten értesültek arról, hogy Bango elhunyt – többen úgy vélik, hogy öngyilkos lett. Számos beszélgetőtársam amellett érvelt, hogy halálának oka a kilátástalanná váló eladósodásban, valamint abban a szégyenben és depresszióban keresendő, amely kiugróan értékes pohara cărharokhoz kerülését kísérte. Rupit idézve: *„*[Bango] *Azér halt meg, annak a pohárnak a bánatjáért. Mer tudta, hogy ő* [Bango] *onnan* [a cărhar hitelezőtől] *többet nem hoz* [za vissza a] *poharat”*. Megjegyzendő, hogy bár a roma szokásjog értelemében Bango azután is presztízstárgya tulajdonosa maradt, hogy az a cărhar hitelezőhöz került, tragikus pénzügyi helyzete és az a köztudomású tény, hogy a cărhar romáknál elzálogosított darabokat a gáborok csak rendkívül ritkán tudják kiváltani, azt sugallta számára, hogy végleg le kell mondania poharáról.

Bango halála után feleségére és három fiára így hatalmas, a kamatok miatt folyamatosan gyarapodó adósság maradt, amelyet képtelenek voltak kiegyenlíteni.

[14] Bár Rupi a romák előtt, illetve a velem folytatott beszélgetések során is következetesen amellett érvelt, hogy veszteségei Bango szerződésszegése miatt keletkeztek, az eset értelmezésében segítségemre sietők férfiak többsége úgy vélte: a jelenlegi helyzet kialakulásában Rupi gyanútlanságának és túlzott jóhiszeműségének, valamint *politikai* becsvágyának – a Bango pohara iránti vonzódásnak – is jelentős szerepe volt.

[15] 1994 decemberében az RNB árfolyamai alapján 300 millió régi lej 169.119 dollárral, illetve 18.871.989 forinttal volt egyenlő. Ez az összeg az 1994. decemberi romániai bruttó átlagkereset 1.147-szeresével ért fel.

13.4. *„Én jólétemér bolonddá lettem”* – a fedeles kupa harmadik elzálogosítása (1995)

Rupit, aki ekkor még lányánál és vejénél lakott, 1995 elején felkereste elhunyt fivérének legidősebb fia, és arra hivatkozva, hogy pénzügyi nehézségei miatt hitelt szeretne felvenni egy Maros megyei, nem gábor roma („gyergyói roma”[16]) hitelezőtől, kölcsönkérte tőle a Bango által nála elzálogosított fedeles kupát, hogy az fedezetként szolgáljon a tervezett ügylet során. Rupi úgy döntött, hogy segít rajta, mivel unokaöccse – saját állítása szerint – csak egy kisebb összeget akart kölcsön kérni (15 millió régi lejt[17]), Rupi pedig úgy gondolta, hogy ha esetleg az unokaöcs nem tudja törleszteni a hitelt, ő és két fia majd megteszi ezt helyette. Így Rupi átadta a fedeles kupát unokaöccsének, ami azután – a tervezett hitelügylet részeként, fedezet gyanánt – a gyergyói roma hitelezőhöz került.[18]

Megjegyzendő, hogy az egymással jó viszonyt ápoló fivérek között – a gazdasági segítségnyújtás egy formájaként – esetenként előfordul, hogy a tulajdonos kölcsönadja poharát vagy fedeles kupáját fivérének azért, hogy az utóbbi azt zálogtárgyként használva hozzájusson egy számára különösen fontos hitelhez.[19] E szórványos esetekben a tárgy átengedéséről annak tulajdonosa dönt, aki a roma üzleti etika értelmében szabadon rendelkezhet felette. Rupi esete azonban nem sorolható e ritka ügyletek csoportjába. Ő ugyanis egy olyan fedeles kupát „adott kölcsön” unokaöccsének, amelyet csupán fedezetként helyeztek el nála, vagyis amely nem képezte saját tulajdonát. Rupi kétségtelenül extrém és a roma üzleti etikával ellentétes, ezért morálisan megkérdőjelezhető döntését – a családon belüli segítségnyújtás elvárásán túl – valószínűleg a Bango által elkövetett szerződésszegéssel járó gazdasági és érzelmi veszteség miatti harag motiválta.

Rupi csak később tudta meg, hogy unokaöccse félrevezette őt: a fedeles kupa elzálogosításának pillanatában már több mint 40 millió régi lejjel tartozott a gyergyói roma hitelezőnek, majd – a zálogtárgy kiugróan magas értékére hivatkozva – titokban újabb összegeket kért kölcsön tőle. Az unokaöcs teljes tartozása – Rupi vissza-

[16] A gyergyói romák *(„djurdjovaje ŕoma”)* vagy gyapotos csurárok az erdélyi roma csoportok egyikét alkotják. (A Magyarországon élő, e csoporthoz tartozó romákra a szakirodalom gyakran a *colári* kifejezéssel utal.) Ma a legnagyobb számban Hargita megyében élnek, a domináns megélhetési stratégia – akárcsak a gáborok között – esetükben is a közvetítő kereskedelem. A visszaemlékezések szerint a 19–20. század fordulóján még a gyergyóiak is *„taxtajale ŕoma”* ‘poharas romák’ voltak, időközben azonban szinte valamennyi, egykor a tulajdonukat képező presztízstárgyat eladták *(„kimentek a poharak tőlük”)*.

[17] A 15 millió régi lej az RNB árfolyamai alapján 1995 januárjában 8.446 dollárnak felelt meg, ami ekkor 943.840 forintot ért. Ez az összeg az 1995. januári romániai bruttó átlagkereset 68-szorosára rúgott.

[18] A hitelezőt a zálogba vétel során kizárólag az ügylettől remélt kamat megszerzése motiválta.

[19] A kölcsönadott tárgyak döntő többsége olyan pohár vagy fedeles kupa, amelyet apjuk hagyott a fivérekre.

emlékezése szerint – végül körülbelül 40.000–45.000 német márkát tett ki. Ez az összeg azonban már jóval nagyobb volt annál, mint amit Rupi és fiai – akik ekkor elsősorban saját adósságaik törlesztésével voltak elfoglalva, valamint azzal, hogy mielőbb házat vásároljanak maguknak – vissza tudtak volna fizetni. Rupi rezignált, utólagos kommentárját idézve: *„Én jólétemér bolonddá lettem. (...) Én akkor* [amikor az unokaöcs tényleges tartozásának összege kitudódott] *már nem tudtam a kánához* [a fedeles kupához] *kerülni* [kiváltani azt]*, mer nem vót hol lakjunk! Kelletett rendezzük az adósságot...”*.

13.5. A fedeles kupa negyedik elzálogosítása (1996–1997)

A gyergyói roma hitelezőtől felvett kölcsönt azonban a következő két év során sem Rupi, sem unokaöccse nem tudta törleszteni. Miután a hitelező látta, hogy hiába várja kinnlevőségei visszafizetését, 1996–1997 telén feleségével együtt, titokban – úgy, hogy arról sem Rupinak, sem Rupi unokaöcscsének, sem pedig Bango özvegyének nem volt tudomása – felkereste az Olt mentén lakó vagyonos cărhar roma családfők egyikét. Az áralku végén a cărhar házigazda megvásárolta Rupi unokaöccsének adósságát a gyergyói roma hitelezőtől 150 millió régi lejért, valamint 50 darab, 986 ezrelék finomságú (több mint 22 karátos) aranyból készült, 1915-ös évszámmal vert négydukátos érméért. A Ferenc Józsefet ábrázoló négydukátosok egyenként 13,9 grammot nyomtak, és azokat darabonként 3 millió régi lej értékben számították be a vételárba.[20] A fedeles kupa biztosítékként így az említett Olt menti cărhar hitelezőhöz került. (A vele folytatott egyik beszélgetés során, 2010-ben személyesen is megvizsgálhattam egyet azon aranydukátok közül, amilyenekkel 1996–1997 telén a gyergyói roma hitelezőt kifizette. Lásd az *1. kép*et.)

1. kép A fedeles kupát zálogba vevő cărhar roma hitelezőnél lefényképezett egyik aranydukát *(„galbi”)*. (Fotó: Berta Péter; 2010)

[20] Az összesen 300 millió régi lejes vételár – az 1997. január 7-i RNB-árfolyamokat figyelembe véve – 72.534 dollárral, illetve 11.767.191 forinttal ért fel, és a januári romániai bruttó átlagkereset 565-szörösére rúgott. A dukátok egy részéből a gyergyói roma hitelező aranyfogakat és -gyűrűket készíttetett, a megmaradt darabokat pedig pénzzé tette.

Itt jegyzem meg, hogy egyes erdélyi roma csoportok tagjai – köztük a cărharok is, szemben a gáborokkal – előszeretettel fektetik pénzük egy részét a 19–20. század fordulóján vert, aranyból készült pénzérmékbe (*ŕomani* terminussal: *„galbikba”*). Ezek közül a legnépszerűbbek a Ferenc József portréját ábrázoló, 1915-ös dátummal vert, négydukátos aranyérmék. Habár a cărhar roma csoportban a poharak és fedeles kupák népszerűsége összehasonlíthatatlanul nagyobb az említett dukátokénál, elterjedt gyakorlat, hogy a megházasítandó lánnyal járó hozomány *(„zestre”)* részeként a szülők egy vagy több *„galbit”* is adnak a házasságkötés során. Egyes örömteli, nagy nyilvánossággal járó társadalmi eseményeken – például az esküvők esetében – arra is akad példa, hogy a jómód reprezentációjaként a lányok egy része olyan nyakláncot visel, amelyre *„galbikat”* fűztek fel. Az egyik Olt menti településen 2011. szeptember 28-án megtartott esküvőn például öten viseltek *„galbikkal”* díszített nyakláncot.[21] (Lásd a *2–3 kép*et.) Ha figyelembe vesszük, hogy az említett

*2–3. kép*ek *„Galbikkal”* díszített nyakláncok az említett esküvőn. (Fotó: Berta Péter; 2011)

[21] Ezekre 20, 10, illetve 6 darab, Ferenc Józsefet ábrázoló négydukátost erősítettek fel, a negyedik esetben a 10 négydukátos mellett a nyakláncon 8 kisebb, ugyancsak arany és Ferenc József portréjával díszített, kisebb érme is látható volt, amíg az ötödik kislány 1 darab négydukátost, illetve 10 darab kisebb aranyérmét viselt nyakláncán.

négydukátos aranyérmék – különösen a gazdasági világválság 2008-as kirobbanása után, amikor az aranyfelvásárlás mint értékálló befektetési forma a korábbinál is vonzóbbá vált – a mai magyarországi aukciókon körülbelül 140.000–150.000 forintért cserélnek gazdát, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy a *„galbik”* miért minősülnek a vagyonreprezentáció hatékony eszközeinek. (Az említett öt esetből csak egyet számszerűsítve: a 20 *„galbi”* tulajdonosa 2.800.000–3.000.000 forint értékű aranyérmét viselt nyakláncán a kérdéses esküvőn.) Az aranydukátok azonban – szemben a poharakkal és fedeles kupákkal – egyetlen általam ismert erdélyi roma csoportban sem szingularizált tárgyak: nem rendelkeznek saját tulajdonnévvel, sem az anyagi tulajdonságok egyedi kompozíciójával, és értéküket – kizárólag súlyukat figyelembe véve – a nem romák között érvényes nemesfémárak alapján állapítják meg.

13.6. A fedeles kupa kiváltása (2006)

A fedeles kupa 1996–1997 telétől 2006 decemberéig maradt az Olt menti cărhar hitelezőnél – annak kiváltására vagy a kamatok törlesztésére sem Rupi, sem pedig Bango özvegye nem tett kísérletet. E tárgy sorsa akkor vett új fordulatot, amikor 2006 karácsonyán Rupit felhívta egyik unokaöccse, aki ugyanabban a román-szerb határ menti nagyvárosban élt, ahol Bango özvegye és fiai is. A tőle származó hír szerint az özvegy – hitelezői nyomására – úgy döntött, hogy napokon belül felkeresi az Olt mentén élő cărhar hitelezőt, azért, hogy eladja neki a fedeles kupát és az így kapott vételárból visszafizesse férjétől örökölt, illetve saját adósságai egy részét. A Rupit figyelmeztető unokaöcs szavait idézve: *„Vigyázzon bátyám, mit csinál, mert megégetik* [megkárosítják] *magát! (…) S ha* [Bango özvegye és fiai] *eladják a kancsót* [a fedeles kupát a cărhar hitelezőnek]*, maga soha életjibe pénzt nem kap”*.

Rupi, aki 1993 márciusa óta egyetlen lejnyi tőkét sem kapott vissza Bangótól, sem annak özvegyétől vagy fiaitól, tudta, hogy ha az özvegy által tervezett ügylet létrejön, örökre búcsút mondhat a fedeles kupának, és a 152.000 német márkát[22] sem látja viszont. A roma üzleti etika értelmében ugyanis Bango özvegyének és fiainak – mint tulajdonosoknak – joguk volt a fedeles kupa értékesítéséhez, így Rupi nem emelhetett volna érdemi kifogást a tranzakció ellen. (Már csak azért sem, mert abban, hogy a fedeles kupa – fedezetként – az Olt mentén élő cărhar hitelezőhöz került, maga Rupi is hibás volt, hiszen épp ő adta kölcsön azt titokban saját unokaöccsének.) Emellett Rupi azzal is tisztában volt, hogy ha a fedeles kupát a cărhar hitelező most megvásárolja, már semmivel sem tud majd nyomást gyakorolni az özvegyre azért, hogy fizesse vissza a Bango által 1993-ban tőle felvett kölcsönt, illetve kárpótolja őt azokért a veszteségekért (háza, telke stb. elvesztéséért), amelyeket Bango szerződésszegésének tulajdonított.

[22] Pontosabban az említett összeggel azonos értékű eurót vagy amerikai dollárt.

Ezért Rupi úgy döntött, hogy Bango özvegyét megelőzve kiváltja a fedeles kupát a cărhar hitelezőtől. Tervét felesége is támogatta, nem utolsó sorban azért, mert így Rupi azt a szégyent is mérsékelhette volna, amely amiatt érte, hogy óvatlanul átadta a fedeles kupát unokaöccsének. Felesége – saját visszaemlékezése szerint – így bátorította Rupit:

> *Te, a Jóisten nem hagyott el bennünket, s jó, hogy életbe vannak a gyermekeink, s életbe vagyunk mellettük. Rendelt a Jóisten egy kicsi házat, hova húzódjunk. De ha eladják a kancsót* [ha eladják a fedeles kupát a cărhar hitelezőnek]*, a cigányok otthon, a rokonaid, s a barátaid, jobban kacagnak, mint mikor az úton kerültünk* [vagyis amikor ki kellett költözniük a házukból, amely 1994-ben a magyar hitelező tulajdona lett]*! Mer akkor többet nem mehetsz, hogy kérjél pénzt* [nem követelheti az adósság visszafizetését Bango özvegyétől]*, mer lekacagnak. Azt mondják, hogy „Mire* [miért] *adjanak?”* (2010/06/29)

Miután Rupi elszánta magát a fedeles kupa kiváltására, böjtölt és visszaemlékezése szerint a következő imával fordult Istenhez:

> *S akkor a feleségemmel (…) az Úr előtt tettem éngemet, sírva imádkoztunk, s azt mondtam: „Drága jó Istenem, te ismersz mindent. Te tudsz mindent. Ha abba a vagyonba, negyven évig, amit én izzadtam véres verejtékkel, mer szereztem a gyermekeimnek, ha vót száz dollár kamat, vagy csaltam valakit, váltsd be a te ígéretedet, hogy a vízzel* [vagyis ingyen] *menjen el* [a fedeles kupa]*, és a nagyhajú cigán* [a cărhar hitelező[23]] *a kancsót* [fedeles kupát] *ne adja vissza! Ha őszinte kereset vót, váltsd be a te ígéretedet, mer nekem nincsen segítségem, csak te vagy egyedül a menedékem, szabadítóm, akkor őrizz meg minket a hatalmas cigányok* [a cărhar romák] *között, ahova menyünk, segítsél meg. Az legyen a jel, hogy adja vissza, ha igazságos kereset vót. Ha nem igazságos, menjen a vízzel a vagyonom, vesszen a kancsó* [fedeles kupa] *is!” Mer már a cigányok előtt én le vótam nézve (…) Mer mikor odaadtam a tesvéremnek a fiánál* [a fedeles kupát]*, a cigányok kacagtak! A cigányok azt mondták: „Hát hol vót az eszed!? A házad is elment, a lemez elment, a hely elment, s a kancsó* [fedeles kupa] *is elmenyen…?!?”* (2010/06/27)

Rupi 2006 decemberének utolsó hetében, titokban felkereste azt a tőle néhány kilométerre lakó gyergyói roma férfit, aki 1996–1997 telén eladta unokaöccse adósságát az Olt menti cărharok egyikének. A gyergyói hitelezőt – aki maga is elismerte, hogy az üzleti etikával ellentétes módon járt el, és ezért morális köteles-

[23] Számos középkorú és idős cărhar férfi ma is hosszú hajat és szakállat visel. A gáborok diskurzusában a ‘cărhar férfiak’ értelemben használt *„nagyhajú cigányok”*, *„szakállas cigányok”* kifejezések erre a tényre utalnak.

ségének érezte, hogy támogassa a fedeles kupa visszaszerzését – Rupi arra kérte, hogy brókerként utazzon el a cărhar hitelezőhöz, és tudakolja meg tőle, hogy mekkora összeget kér a fedeles kupa kiváltásáért. Miután a gyergyói roma férfi – még aznap, a délutáni órákban – hazaért az Olt mentéről, magához hívta Rupit, hogy elmondja neki: a cărhar hitelező 1 milliárd régi lejre[24] – azaz 100.000 új román lejre – tart igényt cserébe az 1996–1997 telén általa átadott 150 millió régi lejért, az 50 aranydukátért és az azóta eltelt évekre felszámolt kamatért.

Rupi senkinek sem említette azt, hogy a fedeles kupa kiváltására készül, mivel tudta, hogy ismerősei között több olyan befolyásos gábor férfi is akad, akik saját, elzálogosított presztízstárgyukat képtelenek voltak „hazahozni" a cărharoktól, és ezért – pusztán irigységből – megpróbálnák meghiúsítani az ügyletet. (Például úgy, hogy titokban meggyőzik az Olt menti cărhar hitelezőt arról, hogy a hosszú futamidőre való tekintettel akkora összeget kérjen Rupitól kamat gyanánt, amekkorát ő már nem tud kifizetni.) Titkolózásának azonban volt egy másik oka is. Az, hogy Rupi el akarta kerülni, hogy a gábor és a cărhar romák közötti interetnikus presztízstárgyügyletekben gyakran brókerként segédkező gábor romák – akik a fedeles kupa kiváltásában alkalmi jövedelemszerzési lehetőséget láttak volna – felkeressék őt, és felajánlják neki szolgálataikat. További brókerek alkalmazása ugyanis nemcsak a kiváltás tervének titokban tartását nehezítette volna meg, hanem jelentős többletkiadással is járt volna számára.

Rupi még aznap este elindult feleségével, nagyobbik fiával és egyetlen fiúunokájával, valamint a gyergyói roma hitelezővel, illetve az utóbbi feleségével és fiával a fedeles kupáért. Késő éjszaka értek az Olt mentére. A cărhar hitelező otthonában nem akartak azonnal rátérni jövetelük – egyébként nyilvánvaló – céljára, előtte inkább *„előkérték"* a cărhar házigazda legértékesebb presztízstárgyát: egy több mint harminc antik pénzérmével díszített, gazdagon aranyozott talpas poharat. A szóban forgó pohár ivórészének alján egy nagyméretű érme látható, amely – Rupi értelmezését idézve – azt örökíti meg, amikor *„Jézus Krisztus osztotta az úrvacsorát"*. E pohár aranyozását Rupi így jellemezte: *„Kívül-belül úgy ég, mint a villany!"* Csak ezután kérték meg a házigazdát arra, hogy hozza elő annak rejtekhelyéről a törölközőkbe csavarva tárolt, rég nem látott zálogtárgyat.

A fedeles kupa szemrevételezése során a cărhar házigazda fia kétszer is kísérletet tett a kiváltás meghiúsítására. Egyrészt – úgy, hogy a gyergyói roma férfi ne hallja szavait – azt ajánlotta Rupinak, hogy jöjjön vissza egyedül az újév első napjaiban, és akkor váltsa ki a tárgyat, mert így megspórolhatja a brókerként segédkező gyergyói roma férfinek szánt munkadíjat. Másrészt megpróbálta rábeszélni apját arra, hogy ne az általuk is nagyra értékelt fedeles kupát adja oda Rupinak, hanem a gáboroktól korábban megvásárolt két poharuk valamelyikét. Apja azonban – látva, hogy Rupit kizárólag a fedeles kupa érdekli – elutasította ezt a javaslatot.

A házigazda – Rupi visszaemlékezését idézve – végül *romani* nyelven azt mondta: *„Sok beszéd – szegénység. Ha el akarod vinni a fedeles kupát, s van 40.000 euród,*

[24] A gábor és a cărhar romák jelentős része az érték számszerűsítése során ma is előszeretettel használja a 2005. július 1-i pénzreform során megszüntetett régi lejt.

tedd le, s vigyed. S ha nem, kifelé az udvaromról." Rupi és fia épp ekkora összeggel a zsebében érkezett az Olt mentére,[25] a gyergyói roma bróker pedig – Rupi kérésére, tartalékképpen – ugyancsak hozott magával 20.000 eurót. Az említett összegeket szándékosan nagy – ötszázas, illetve kétszázas – címletekben gyűjtötték össze, hogy azok átszámolása minél hamarabb befejeződjön, így a cărhar házigazdának a lehető legkevesebb ideje maradjon arra, hogy meggondolja magát. A 40.000 euró[26] átadását követően Rupi magához vette a fedeles kupát, és hajnali két óra körül elindult vissza Maros megyei lakhelyére. Az őt brókerként segítő gyergyói roma hitelezőnek, illetve feleségének és fiának Rupi örömében fejenként 100 új lejt[27] adott (munkadíjként), annak ellenére, hogy részben épp a gyergyói férfi volt a felelős azért, hogy a fedeles kupa tíz évvel korábban, titokban az Olt mentére került.

Amint azt Rupi és a tranzakciót véleményező számos roma beszélgetőtársam megfogalmazta: a cărhar hitelező viselkedése kimondottan szokatlannak tűnt, mivel a vártnál jóval kisebb ellenállást tanúsított a fedeles kupa kiváltása során.

Ahhoz képest, hogy az említett tárgy tíz évig volt nála zálogban, és ezalatt egyetlen lejt sem kapott törlesztésképpen, a hitelező az ilyenkor megszokotthoz képest feltűnően csekély összegű kamatot számított fel. Amint arról már esett szó, a cărhar romáknál elzálogosított gábor presztízstárgyak döntő többsége *„örökre ott marad a szakállas cigányok között"*, vagyis a gáborok csak rendkívül ritkán képesek kiváltani azokat. A kiváltás megakadályozásának legkézenfekvőbb eszköze – különösen akkor, ha a hitelügylet jó néhány évig elhúzódik, és az adós semmit sem törleszt tartozásából – az, ha a hitelező végül olyan magas kamatot kér, amelyet az adós már képtelen kifizetni. Habár az elzálogosítás óta eltelt tíz év elegendő okot szolgáltatott volna arra, hogy az Olt menti cărhar hitelező is ezt a stratégiát válassza, és ily módon elérje, hogy Rupinak – saját szavait idézve – *„ne legyen ereje felemelni* [elhozni] *a kannát* [fedeles kupát]*"*, mégsem akadályozta meg annak kiváltását. (Rupi utólagos becslése szerint a hitelező akár 150.000–200.000 eurót is kérhetett volna tőle – anélkül, hogy ezért bárki az erkölcstelen haszonszerzés vádjával illethette volna.) Az Olt menti cărhar férfi tehát valójában egyszerre mondott le a fedeles kupa megszerzéséről, valamint annak a kamatnak a jelentős részéről, amelyet a gyergyói roma férfinek átadott összeg és aranydukátok után jogosan követelhetett volna Rupitól.

A hitelező döntése első pillantásra azért is érthetetlennek tűnt, mert a fedeles kupa a hitelügylet tíz éve alatt különösen a szívéhez nőtt. Saját bevallása szerint kiugróan értékes, egyedi anyagi tulajdonságai miatt úgy tekintett e tárgyra, mint amelynek értékét – a birtokában lévő öt pohár közül – csak a korábban említett, több mint harminc antik érmével díszített talpas poháré múlja felül.

[25] A cărhar hitelező által eredetileg kért 1 milliárd régi lej akkori értéke megközelítőleg 30.000 euróra rúgott.

[26] A 2006. december 29-i RNB-árfolyamokat alapul véve a 40.000 euró 135.928 új román lejt, illetve 10.076.204 forintot ért. Ez az összeg a 2006. decemberi romániai bruttó átlagkereset 92-szeresének felelt meg.

[27] Vagyis összesen 22.230 forintot.

Mivel magyarázható tehát, hogy a cărhar házigazda csupán 40.000 eurót kért a fedeles kupa kiváltásáért? E döntés megértéséhez egy rövid kitérőt kell tennünk.

13.7. A kiváltást lehetővé tevő tényező: presztízstárgyak, átkok és az üzleti etika

Amint arra már utaltam, a rendszerváltás idején Bango nemcsak az apjától örökölt fedeles kupával, hanem egy rendkívül értékes, 1989 decemberében vásárolt pohárral is rendelkezett, amelyet 1992-ben elzálogosított egy hitelügylet során. A poharat zálogba vevő Kolozs megyei roma hitelező azonban hiába várt arra, hogy Bango visszafizesse tartozását, ezért 1994 decemberében eladta Bango adósságát egy Szeben megyében élő cărhar férfinek, aki 300 millió régi lejt és 3 lovat adott azért, és magához vette a biztosítékul szolgáló poharat. (A cărhar vásárló tulajdonában vagy nála elzálogosítva a fejezet lezárásának idején több mint féltucat ezüsttárgy volt, ezek közül négy pohár gábor romáktól érkezett.)

Az, hogy Bango adósságai és az azok fedezetéül szolgáló tárgyak idővel cărhar férfiakhoz kerültek, sokat rontott özvegye alkupozícióján a gábor hitelezőkkel folytatott egyezkedés során, mivel az utóbbiak úgy vélték: így már jóval kisebb az esélye annak, hogy az özvegy ki tudja váltani a poharat vagy a fedeles kupát, és annak értékesítését követően a kapott vételárból törleszti majd adósságait. Reménytelen anyagi helyzete és a hitelezőktől érkező fenyegetések miatt az özvegy elkeseredésében gyakran átkozta mindazokat, akik férje ezüsttárgyainak sorsába a roma üzleti etikával ellentétes módon (vagyis az ő tudta és beleegyezése nélkül) beleavatkoztak. Átkai elsősorban azokra a cărhar férfiakra irányultak, akikhez végül férje pohara és fedeles kupája került garanciaképpen.

Az események megértéséhez érdemes figyelembe venni, hogy mindkét roma csoport tagjai szoros összefüggést feltételeznek az üzleti etika, a presztízstárgygazdaság és az átok mint a morális szankciók egyik típusa között. A sértett fél által kimondott átkok (lásd Szalai 2009, 2012, 2013a, 2013b) értelmezésük szerint *„a miştimóban* [e terminus elsősorban a poharakra és fedeles kupákra utal] *jobban fognak”*, vagyis a presztízstárgyügyletek esetében az üzleti etika megsértése az átlagosnál súlyosabb következményekkel járhat: a halált vagy betegséget kívánó átok nagyobb valószínűséggel teljesedik be. Emellett az átok ideológiájának mindkét roma csoportban hangsúlyos eleme, hogy a kiszolgáltatott és védtelen személyek – például az árvák és az özvegyek – azon átkai, amelyekkel az őket ért sérelmeket viszonozzák, hatásosabbak mások átkainál, mivel – Rupit idézve – *„az özvegyeknek s az árváknak a dosszárjuk* [aktájuk] *a Jóistennél külön van félretéve”*.

Bango poharának sorsában akkor következett be számottevő változás, amikor 2001 novemberében az a cărhar hitelező, aki 1994 decemberében megvette Bango adósságát és magához vette fedezetként szolgáló poharát, elveszítette egyetlen fiát. A halálesetet gábor és cărhar roma beszélgetőtársaim egyaránt a presztízstár-

gyakkal kapcsolatos üzleti etika nyílt megsértésére (az adósság titokban történő megvásárlására) vezették vissza, illetve az özvegy jogos átkainak tulajdonították, és a gábor romák gyakran és nyilvánosan emlegették azt maguk között annak egyértelmű példájaként, hogy milyen drámai következményekkel kell számolnia annak, aki más ezüsttárgyait illetéktelenül (a tulajdonos tudta és engedélye nélkül) *„magához veszi”*.

Attól tartva, hogy az özvegy átkai további haláleseteket idéznek elő családjában (egyetlen fia után egy fiú- és három lánygyermek maradt hátra), a cărhar hitelező 2005-ben eladta Bango adósságát a Maros megyei gábor férfiak egyikének, átadva neki a biztosítékul szolgáló, *„armandino”* (‘megátkozott’) poharat.[28]

Beszélgetőtársaim – mindkét roma csoportban – amellett érveltek, hogy Bango poharának visszakerülése a gáborokhoz, akárcsak az, hogy a fedeles kupa 2006. decemberi kiváltását a cărhar hitelező nem akadályozta meg, egyaránt az özvegy átkainak beteljesülésétől való félelemmel magyarázható. A fedeles kupa visszaszerzését megkönnyítette, hogy az azt 1996–1997 telén zálogba vevő cărhar hitelezőnek is csak egy fia és egy lánya született. Rupit idézve: *„…az egyedül való fia meghalt a pohárér* [annak a cărhar hitelezőnek, akihez 1994 decemberében Bango pohara került]. *Az özvegy átka miatt. (…) Meghalt a fia, mer az özvegy fenyegette, s azt mondta, hogy ‘A fiadat a fődbe teszem, hogy a vagyonodat örököljék a kutyák!’ Meg is halt a fia. S akkor ez* [vagyis a fedeles kupát titokban zálogba vevő cărhar hitelező] *is félt ettül!”*

A váratlan haláleset a fedeles kupa kiváltása során is szóba került azon rövid szóváltás részeként, amelyre a cărhar hitelező fia és Rupi között került sor azelőtt, hogy a gábor romák visszaindultak az Olt mentéről. Rupit idézve:

[28] Az adósságot a hatvanas évei végén járó Mihály vásárolta meg, aki – miután 2002-ben kölcsön kért ugyanettől a cărhar hitelezőtől egy jelentősebb összeget – apjától örökölt saját poharát nála hagyta fedezetként. A közöttük 2005-ben létrejött adásvételi szerződés értelmében, amelyről Bango özvegye semmit sem tudott, a cărhar hitelező megvásárolta Mihály presztízstárgyát Bango hiteléért, valamint egy nagyobb pénzösszegért cserébe, és átadta neki Bango *„megátkozott”* poharát. Mihály így maga is az átkok célkeresztjébe került, mivel az özvegy tudta és beleegyezése nélkül jutott hozzá a pohárhoz, ráadásul egy olyan hitelezőtől, akinek a roma üzleti etika értelmében nem volt joga sem megvásárolni, sem pedig áruba bocsátani Bango adósságát. Mihály egyrészt *politikai* ambíciója miatt vállalkozott a tranzakcióra, vagyis azért, mert Bango pohara egykor apai nagyapjáé volt, akit kora legbefolyásosabb gábor családfői között tartottak számon, és aki 1952 januárjában kényszerült annak értékesítésére. Ez a tárgy ezért különleges érzelmi értékkel rendelkezett Mihály számára, annak visszaszerzésétől pedig jelentős presztízshozamot remélt. Másrészt az ügyletet azért tekintette kifizetődőnek, mert a saját poharára felvett kölcsönt már nem tudta törleszteni, így a halmozódó kamatok miatt az hamarosan végleg *„elmerült volna az adósságban”*. A cărhar hitelező – az özvegy átkaitól való félelem mellett – azért is érdekelt volt a tranzakció létrejöttében, mert Bango pohara fél literrel kisebb volt Mihályénál, vagyis ez utóbbi a cărhar romák között – legalábbis akkor, ha kizárólag az űrtartalmat vesszük figyelembe – értékesebbnek bizonyult az előbbinél. Mihály azonban a cărhar hitelezőtől átvett, *„megátkozott”* poharat nem tudta sokáig megőrizni: 2010 őszén ugyanis – adósságai miatt – kénytelen volt eladni Bango hitelét egy másik gábor férfinek – 1 millió amerikai dollárért.

– **A cărhar hitelező fia:** *Vigyázz az úton, mit csinálsz Y-nak* [Bango özvegyének] *a kancsójával* [fedeles kupájával]*! Mer ha csinálsz vagy egy smekeriát* [tisztességtelen manővert]*, szakadjon meg a nyakad!*

– **Rupi:** *Ha elszakad a nyakam, vagy meghalok, már hetven év körül vagyok, öregember vagyok, de… lássa azt a fiamat? Még van egy otthon, ilyen. Így járjon a két fiam, ha arannyal lehúznak a mérlegen* [ha több aranyat kínálnának nekem, mint ahány kiló vagyok]*, ha adom, úgyse, csak az Y-nak* [Bango özvegyének] *a kezibe! Mer én nem akarom, hogy Y* [Bango özvegye] *tegyen nekem is egy fiút a fődbe, mint unokatestvérednek, Z-nek* [a Bango poharát 1994 decemberében magához vevő cărhar hitelezőnek]*!*

– **A cărhar hitelező fia:** *Verjen meg az a kép* [a falon lógó ortodox szentképre mutat]*, ha nem hiszem!* (2010/06/29)

13.8. A kiváltást követő *„gyűlés”*

Rupi kérésére fia már a hazaféle vezető úton, a hajnali órákban telefonon értesítette több gábor roma ismerősét és rokonát arról, hogy a fedeles kupát – amely tíz évig pihent az Olt mentén – kiváltották, és szívesen látják őket otthonukban, hogy megtekintsék azt. Reggel hét óra tájban, amikor Rupiék Maros megyei házukhoz értek, már több gábor férfi is türelmetlenül várta őket, pontosabban azt, hogy megpillanthassa a fedeles kupát, és ellenőrizhesse, hogy valóban igaz-e a kiváltásáról szóló hír.

Rupi számára több okból is fontos volt, hogy a fedeles kupa „hazahozatala”, amelyet a gábor romák „történelmi tettként”, megkülönböztetett *politikai* jelentőséggel felruházott eseményként definiáltak, nagy nyilvánosságot kapjon.

Egyrészt azért, mert így hatékonyabban mérsékelhette az abból fakadó szimbolikus veszteséget (szégyent), hogy tíz évvel ezelőtt meggondolatlanul hagyta a fedeles kupát kicsúszni a kezéből, amikor átadta azt unokaöccsének.

Másrészt Rupi tisztában volt azzal, hogy ha a fedeles kupa kiváltása kitudódik, azon férfiak egy része, akiknek Bango és özvegye a mai napig tartozik, sietve felkeresi őt, és – arra hivatkozva, hogy a zálogtárgy értéke bőven fedezi kinnlevőségeit – tőle követeli majd veszteségei megtérítését. Ezért Rupinak elemi érdeke volt, hogy a környékbeli, tekintélyes férfiak közül azokat, akik szolidárisak vele, meghívja magához és jóváhagyásukat kérje saját álláspontjával kapcsolatban, miszerint senkinek sincs joga ahhoz, hogy tőle követelje vissza Bango és felesége adósságait. Vagyis a fedeles kupa kiváltását kísérő, szokatlanul nagy társadalmi érdeklődést Rupi arra használta fel, hogy a befolyásos férfiak egy részének véleményére támaszkodó, saját érdekeit támogató társadalmi konszenzust hozzon létre, amely elbátortalaníthatja azokat a hitelezőket, akik kinnlevőségeiket nem közvetlenül Bango özvegyétől és fiaitól, hanem tőle szeretnék behajtani.

Harmadrészt Rupi a tekintélyes férfiak támogatását egy további, számára kulcsfontosságú kérdésben is el akarta nyerni. Mivel 1993 márciusa óta egyetlen lej tőkét

vagy kamatot sem kapott Bangótól vagy annak örököseitől, úgy vélte: a fedeles kupa már *„elmerült az adósságban”*,[29] vagyis jogosan követelheti Bango özvegyétől azt, hogy a tárgy tulajdonjogát – ingyen, esetleg egy kisebb összegért cserébe – átengedje neki. Ahhoz, hogy Rupi rávegye az özvegyet és fiait a tulajdonjog átruházására, jelentős társadalmi nyomásra volt szükség, ez utóbbi létrehozásának egyetlen – morálisan elfogadott – eszköze pedig a befolyásos gábor roma férfiak véleményére támaszkodó, széleskörű (érték)konszenzus kialakítása. Rupi tehát a fedeles kupa kiváltásának reggelén otthonába invitált, vele szolidáris férfiaktól egyúttal arra vonatkozóan is megerősítést remélt, hogy jogosan követeli az özvegytől a fedeles kupa tulajdonjogának – végleges, szerződésben rögzített – átengedését, mivel pénzügyi veszteségeinek együttes értéke már meghaladta a fedeles kupa piaci értékét. A tulajdonjog megszerzése – *politikai* ambíciója mellett – a konfliktusmegelőzés szempontjából is sürgető volt Rupi számára. Kora miatt – ekkor 63 éves volt – ugyanis tartott attól, hogy halála után Bango és özvegye hitelezői konfliktusok árán, akár erőszakkal is ráveszik majd nagyobbik fiát arra, hogy adja el vagy adja át nekik a fedeles kupát, hogy annak vételárából visszakaphassák kinnlevőségeiket.

Bango özvegye és fiai ugyanakkor abban voltak érdekeltek, hogy a fedeles kupa tulajdonjoga még véletlenül se kerüljön Rupihoz, mivel ő saját veszteségeit egyszerűen levonta volna a tárgy becsült piaci értékéből, így az özvegy és családja legfeljebb néhány tízezer dollárt kapott volna a tulajdonjogért cserébe. Vegyük figyelembe, hogy az özvegy hosszú ideje azzal az ígérettel „tartotta féken” türelmetlen hitelezőit, hogy a roma üzleti etika értemében férje presztízstárgyai még az ő és fiai tulajdonát képezik, és amint lehetséges, visszaszerzi azokat azért, hogy értékesítésük révén előteremtse hitelezői kinnlevőségeit. A Bango adósságát 2005-ben a cărhar hitelezőtől megvásároló Mihályt azonban Rupinál jóval befolyásosabb férfiként tartották számon a gábor romák között, akitől az özvegy hiába követelte vissza férje presztízstárgyát vagy azt, hogy a tulajdonjog átengedésért cserébe fizessen ki neki egy többszázezer amerikai dollárra rúgó összeget. Az özvegy ezért megörült annak, hogy Rupi kiváltotta a fedeles kupát, és úgy tervezte, hogy azt „fillérekért” visszaveszi majd tőle, és valaki másnak adja el. Terve arra a feltételezésre épült, hogy Rupi *„lágy”*, *„szelíd”* ember, aki kevésbé tud majd ellenállni a befolyásos hitelezők nyomásának. Az özvegy érdekei ezért azt diktálták, hogy a Rupival folytatott egyezkedés során túlozza el a fedeles kupa aktuális piaci értékét, és minél kevesebb tartozást ismerjen el, így a lehető legkisebb összeget kelljen kifizetnie Rupinak cserébe a tárgy kiváltásáért.

Ahhoz, hogy kiderüljön, hogy a fedeles kupa valóban *„elmerült-e az adósságban”*, előbb több olyan kérdést is tisztázni kellett, amelyekkel kapcsolatban Rupi, illetve Bango özvegye egyaránt saját érdekeihez igazodó, eltérő értelmezést alakított ki. Tisztázatlan volt például, hogy

(a) a fedeles kupa ma körülbelül mennyit érne, ha azt a gáborok között áruba bocsátanák?

[29] Vagyis annak a tőkének és kamatnak az együttes összege, amellyel Bango és családja Rupinak tartozik, már elérte a fedeles kupa becsült értékének körülbelül 80%-át.

(b) a Rupi által 1993-ban Bangónak kölcsön adott 152.000 német márka ma hány euróval ér fel?

(c) a Rupi által elszenvedett, Bango szerződésszegésének tulajdonított egyéb veszteségek – a ház, a telek, a lemezek stb. – értéke ma hány euróra tehető?

(d) és végül: Rupi mennyi kamatot[30] követelhet jogosan Bango özvegyétől arra a közel tizennégy évre, amióta a hitelügylet zajlik?

Rupi tehát a fedeles kupa kiváltásának reggelén – többek között – azért hívott meg magához olyan befolyásos gábor férfiakat, akiknek *„sokan hallgatnak a szavuk után”*, hogy maga mellé állítva őket egy olyan társadalmi konszenzust hozzon létre a fedeles kupa, az 1993-ban kölcsönadott összeg, saját pénzügyi veszteségei és a jogosan követelhető kamat számszerűsített értékével kapcsolatban, amellyel képes lesz meghiúsítani Bango özvegyének tervét – a fedeles kupa potom áron való visszaszerzését –, és ráveheti őt arra, hogy mondjon le végleg annak tulajdonjogáról az ő javára. Rupi az őt felkereső férfiak mindegyikének megmutatta a kiváltott tárgyat azért, hogy ellenőrizhessék annak nominális autentikusságát, és ily módon is fokozza a „hazahozatalát” kísérő társadalmi érdeklődést.

A befolyásos gábor férfiak között kialakuló konszenzus jelentősége a presztízstárgyügyletekkel kapcsolatos tulajdonjogi és egyéb viták során érthetőbbé válik, ha felidézzük azt a tényt, hogy e tárgyak értékét a gáborok etnicizált módon határozzák meg (a korábbi gábor tulajdonosok hírneve, a presztízstárgy-esztétikában rögzített értékpreferenciák stb. alapján), és azok a műtárgypiaci vételárak sokszorosáért cserélnek gazdát közöttük. Ezért az árral és értékkel kapcsolatos egyezkedés és konfliktusmenedzselés során a gáborok nem fordul(hat)nak szakvéleményért a nem roma régiségkereskedőkhöz, muzeológusokhoz, értékbecslőkhöz stb., hanem kizárólag saját roma csoportjuk tagjaira számíthatnak.

A tranzakció híre ekkorra már abba a román-szerb határ menti nagyvárosba is eljutott, ahol Bango özvegye élt. Koradélután egyik fia fel is hívta Rupit, arról érdeklődve, hogy valóban kiváltotta-e apja fedeles kupáját. Miután a hír igaznak bizonyult, az özvegy és legnagyobb fia azonnal autóba ültek és elindultak a Rupi lakóhelyéül szolgáló Maros megyei városba. E telefonbeszélgetés után Rupi ismét *„gyűlést”* hívott össze a saját házában, magához invitálva – vagy ha már aznap jártak nála, visszahívva – az őt támogató, tekintélyes gábor férfiak jelentős részét, hogy ők is legyenek jelen az özveggyel való egyezkedés során.

Az özvegy megérkezését követően, több mint negyven gábor férfi jelenlétében lezajlott egyezkedés legfontosabb részét Rupi így idézte fel:

> – **Rupi (Bango özvegyének címezve):** *Y* [Bango özvegyének a nevét mondja]*, itt van az unokatestvéred, s a sógorom, ezek a gazdag cigányok*

[30] Habár Rupi – a Bibliára hivatkozva – 1993-ban elutasította, hogy kamatot kérjen Bangótól, a fedeles kupa elzálogosítása óta eltelt közel tizennégy év túlságosan hosszú idő volt ahhoz, hogy csupán a tőke és a magyar hitelező tulajdonába került vagyontárgyainak értékét kérje vissza Bango özvegyétől. Ezért egy olyan összegre is igényt tartott, amelyet a hasonló ügyletek esetében kamatként szoktak definiálni.

(…) itt az én házamba úgy érezzed magadat, mint otthon a te házadba. Mer itt nálam nem bánt, csak a Jóisten, ember nem bánt Tégedet. Amit én kérdezek, adventisták vagyunk, eskü nélkül, légy szíves… [válaszolj arra]*, de Isten téged úgy segítsen, ha valamit beismersz, bevallasz valamit, csak szégyenbül* [tedd, értsd: pusztán félelemből semmit ne ismerjen el]*, ha nem igaz, mondjad: „Bocsással meg, nem igaz!" Amit én kérdezek Z bácsi* [a legbefolyásosabb gábor férfiak egyike][31] *előtt,* [arra] *felelsz nekem?*

– **Bango özvegye:** *Igen.*

– **Rupi:** *Amikor kérte a férjed a pénzt* [1993 márciusában]*, mennyi időre kérte?*

– **Bango özvegye:** *Három hétre.*

– **Rupi:** *Z bácsi, hallja?*

– **Z bácsi:** *Igen.*

– **Rupi:** *S mér kérte a 152.000 márkát? Kamatra, vagy hogy adja el a kancsót* [a fedeles kupáját]*?*

– **Bango özvegye:** *Nem. Hogy adjuk magának az X poharat* [a Bango által 1989 decemberében megvásárolt poharat].

– **Rupi:** *Z bácsi, hallja?*

– **Z bácsi:** *Igen.*

– **Rupi:** *Akkor, kérem szépen, mikor felmentünk a szállodánál* [ebédelni – a hitelügylettel kapcsolatos egyezkedés részeként, 1993 márciusában]*, mennyit kért a férjed? 2 millió 500.000 márkát kért* [a poharáért]*?*[32]

– **Bango özvegye:** *Igen.*

– **Rupi:** *Én ígértem nektek 550.000 márkát?*

– **Bango özvegye:** *Igen.*

– **Rupi:** *Nem adtátok* [oda ennyiért]*. Mikor én olvastam le a 152.000 márkát, beismered, hogy a 152 ezeret egyszerre adtam oda a kezedbe, s a férjedébe?*

– **Bango özvegye:** *Elismerem. Megverne az Isten…*[ha letagadnám]

– **Rupi:** *De mikor a 152.000 márkát adtam nektek, te láttad, s a férjed, hogy a maffióta* [az a magyar hitelező, aki Rupinak 100.000 német márkát adott kölcsön] *a daruval a trájlerre* [teherautóra] *rakta a lemezemet, a 16 ballot* [550 mázsa] *lemezt, s vitte el?*

– **Bango özvegye:** *Láttam.*

– **Rupi:** *S én mit kérdeztem a férjedet* [férjedtől]*? „Bango, ha nekem adod a poharadat, hogy vegyem meg, három hét alatt, ne adjad a poharadat is, s kamatot is adjál. Nincs ennek a pénznek semmi kamatja három hétig. Én kamatra vettem* [utalás a Rupi által kölcsönvett 100.000 német márkára]*, én*

[31] Rupi és *„Z bácsi"* lényegében egyidős férfiak. Rupi visszaemlékezésében a „bácsi" terminus a köztük lévő társadalmi távolság jelentőségére utal, vagyis arra, hogy *„Z bácsi"* jóval sikeresebb a *politikában* Rupinál.

[32] Amint azt már említettem, Rupi 1993 márciusában 550.000 német márkát ajánlott Bangónak a pohárért, aki azonban ezt kevesellte, és 2.500.000 német márkát kért tőle.

fizetem [a kölcsön kamatait]. *S ha nem bírom én fizetni, bírja a pohár. De ha, Isten őrizzen, három hét után te nem hozod a pénzt, sem a poharat, akkor ezt a költséget, s ezt a veszteséget ki fogja állni?" Így verte a mellyit* [Bango]: *„Én". Így mondta a férjed?*

– **Bango özvegye:** *Így.*

– **Rupi a jelenlévőkhöz:** *S akkor most, Z bácsi, kérdezem magát, apatárs! Mi a tennivaló? Mit kérjek ettül az asszonytul? 14 év után? (…) Hogy tetszedjen Istennek is, maguknak is. Mer én kamatozni nem kamatoztam. Mit kérjek? Illetéket kérjek? Értékelést kérjek? Vagy mit kérjek?*

– **Z bácsi:** *Az X pohár és a kancsó* [Bango két presztízstárgya]*, a két tárgy nem éri meg, amin ment át ez az ember* [azaz Rupi]. *(…) Igazság szerint ennek az embernek járna 600.000 márka!* (2010/06/29)

Bár elismerte férje pénzügyi felelősségét, az özvegy csak egy, a *„gyűlésben" „Z bácsi"* által javasoltnál jóval kisebb összeget: 100.000 amerikai dollárt ajánlott fel Rupinak a fedeles kupáért cserébe. Rupi számára azonban, aki arra törekedett, hogy megszerezze a fedeles kupa tulajdonjogát, nyilvánvaló volt, hogy az özvegy az ígért összeg töredékével sem rendelkezik – vagyis, ha el is fogadná ajánlatát, a 100.000 dollárból valószínűleg semmit sem látna. Ezért – összhangban *„Z bácsi"* fent említett javaslatával – először 500.000 eurót kért tőle veszteségei ellentételezéseként, majd csupán 450.000 eurót. Pontosan tudta azonban, hogy kérése teljesíthetetlen: az özvegynek senki sem adna kölcsön ennyi pénzt, mivel (férje presztízstárgyain kívül) nem rendelkezik olyan vagyontárggyal, amelyet fedezet gyanánt felajánlhatna. Rupi épp ezzel a követeléssel akart nyomást gyakorolni rá annak érdekében, hogy az özvegy végre belássa: itt az ideje, hogy a fedeles kupa tulajdonjogát átengedje neki. Végül Rupi – kompromisszumkészséget színlelve – csupán azt kérte az özvegytől, hogy fizesse vissza az általa kölcsönadott 152.000 német márkát, és vásárolja vissza mindazt, amit férje szerződésszegése miatt elveszített: *„Figyelj ide, Y* [Bango özvegye]*! Lemezt lehet kapni, vedd vissza a 16 ballot* [550 mázsa] *lemezemet, egy akkora helyet, mint azt, amit elvettek… Azt már nem tudjuk, mer épített a huligán nagy raktárat, azon a helyen. Vegyünk egy akkora fődet nekem, amekkora vót az enyim, s a lemezemet vedd vissza, s vegyed vissza a házamat is, mer látod, visszaadja az ember. S odaadom a kancsót* [fedeles kupát]*".*

Saját pozitív társas képének megóvása érdekében Rupi az özveggyel folytatott egyezkedés során gyakran hangsúlyozta, hogy nem akar indokolatlanul nagy haszonra szert tenni a fedeles kupa esetleges kiváltása során, csupán veszteségeit szeretné kompenzálni; és többször kijelentette, hogy a fedeles kupa nem az ő tulajdona *(„vásár nem volt")*, nála csak zálogban van, és amint az özvegy kifizeti tartozását, azonnal visszaadja azt neki. Ugyancsak a tulajdonosi szereptől való elhatárolódást szolgálta az a döntése, hogy a fedeles kupa Olt menti kiváltása után őt felkereső gábor férfiak egyikének sem adott *„örömajándékként"* értelmezett pénzajándékot *(„mitát")* – annak ellenére, hogy közülük többen is már mint a fede-

les kupa új tulajdonosának gratuláltak neki.[33] A *„mitaosztás”* elutasításában nagy szerepe volt annak is, hogy Rupi így jelentős összeget takarított meg.

Az előbb említett stratégiák célja a hitelező saját pozitív társas képének – jó hírének, társadalmi presztízsének – fenntartása és megóvása. Ha ugyanis azután, hogy a zálogtárgy *„elmerült az adósságban”*, a hitelező nyilvánosan kijelenti, hogy az már az ő tulajdonát képezi, vagy amellett érvel, hogy a hitelnyújtás elsődleges célja a zálogtárgy megszerzése, és nem a bajbajutott adós iránt érzett együttérzés volt, azzal saját jó hírén ejt csorbát. (Ne feledjük, hogy a presztízstárgyakat tulajdonosaik többnyire jelentős érzelmi értékkel ruházzák fel, azok elvesztése pedig számottevő szégyen és presztízsveszteség forrása, vagyis értékesítésük olyan gyakorlat, amelyet fokozott arcérzékenység jellemez.) A hitelező nyilvános üzleti arcmunkája azonban, és ezzel minden érintett tisztában van, gyakran csak valódi céljának – a fedezetként szolgáló tárgy megvásárlásának – a „keretezésére”, társadalmiasítására szolgál. Az arcmunkát a hitelező társadalmi elismerés és tiszteletreméltóság iránti vágya, valamint a konfliktuskerülés és a társas kapcsolatok ápolásának igénye teszi szükségessé.

Mivel a Rupi és az özvegy közötti, a fedeles kupa „hazahozatalának” napján lezajlott egyezkedés nem vezetett eredményre, másnap az özvegy – egyik elkeseredett, befolyásos hitelezője társaságában – ismét felkereste Rupit, és 200.000 eurót ajánlott a fedeles kupa kiváltásáért cserébe. Rupi azonban ezt az ajánlatot sem fogadta el, ellenben felajánlotta az özvegynek, hogy ad neki még 50.000 amerikai dollárt, ha a fedeles kupa tulajdonjogát átengedi neki, és azt szerződésben is hajlandó elismerni. Az özvegy azonban nem merte elfogadni az ajánlatot, mivel tudta, hogy hitelezői csak addig reménykedhetnek abban, hogy nem kell végleg lemondaniuk kinnlevőségeikről, amíg a fedeles kupa Rupinál csupán zálogban van.

Amikor látta, hogy minden igyekezete ellenére sem tud *„vásárt csinálni”* az özveggyel, Rupi elkeseredésében azzal fenyegette meg őt, hogy ha harminc napon belül nem rendezi tartozását, visszaviszi a fedeles kupát az Olt mentére a cărhar romák valamelyikéhez, és *„annyi pénzt vesz fel rá”* kölcsönként, amennyit csak lehetséges. (E terv csupán a nyomásgyakorlás eszköze volt, azt – saját értelmezése szerint – ő maga sem gondolta komolyan.) Rupira ugyanis legalább akkora nyomás nehezedett, mint az özvegyre. Csakhogy amíg az özvegy esetében annak forrása hitelezői türelmetlensége volt, addig Rupi számára saját életkora okozott fejtörést. Amint arra már utaltam, Rupi tartott attól, hogy ha a fedeles kupát nem vásárolja meg mielőbb *„cigányosan”*: a roma üzleti etika által előírt módon (azaz az özvegy

[33] Szemben például a presztízstárgy-adásvételekkel, amelyek esetében a *„mitaosztás”* általánosan elvárt gyakorlat, az, hogy a zálogból való kiváltás után a tulajdonos ad-e *„örömajándékként”* értelmezett *„mitát”* legközelebbi barátainak és hozzátartozóinak, kizárólag saját döntésén múlik. Erre csak ritkán akad példa. Gyakran előfordul, hogy a tulajdonos ismerősei úgy próbálnak meg szert tenni némi készpénzre, hogy a zálogból való kiváltás után sietve felkeresik őt, és a kiváltás társadalmi jelentőségét felnagyítva gratulálnak sikeréhez, azt remélve, hogy a túlzó dicséretek majd „megnyitják pénztárcáját”. Rupi esetében a *„mitaosztás”* azért sem tűnt valószínűnek, mert ő nem a fedeles kupa tulajdonosa, csupán a kérdéses tárgyat zálogba vevő hitelező volt.

tudtával és beleegyezésével), halála után az özvegy befolyásos hitelezői majd nagyobbik fiától követelik kinnlevőségeik visszafizetését, illetve annak megtagadása esetén *„kiügyeskedik”* a kezéből a tárgyat, anélkül, hogy a Bango szerződésszegése miatt elszenvedett veszteségekért bárki is kárpótolná családját. Rupi tehát mindenekelőtt a konfliktusmegelőzés érdekében igyekezett olyan eltökélten tisztázni a fedeles kupa tulajdonjogi helyzetét és *„vásárt csinálni”* az özveggyel.

13.9. A kiváltás társadalmi visszhangja

A fedeles kupa „hazahozatalának” híre futótűzként terjedt a gábor roma csoportban. A kiváltás napján és az azt követő hetekben sorra keresték fel Rupit az érdeklődő férfiak, hogy a tranzakció részleteiről, körülményeiről érdeklődjenek, és megtekintsék a kérdéses darabot. A kiváltás ténye hónapokon át Erdély-szerte az egyik legfontosabb témája volt a gábor férfiak között szerveződő formális és informális beszélgetéseknek.

Azt, hogy a gáborok mekkora társadalmi jelentőséget tulajdonítottak a fedeles kupa kiváltásának, pontosan szemlélteti az a 2007. január 9-én az egyik Maros megyei településen megrendezett virrasztó, amelyre két héttel azután került sor, hogy Rupi hazaérkezett az Olt mentéről. Az elhunyt, aki egyike volt a legbefolyásosabb gábor férfiaknak, apjától örökölt poharát 1998-ban elzálogosította egy Olt menti cărhar hitelezőnél. Bár az általa felvett kölcsön összege nem volt jelentős, és öt felnőtt, kereső fia is van, családja mindmáig nem tudta kiváltani azt. E kudarc részben abból fakadt, hogy legidősebb fia nem volt *„ügyes kereső”*, ezért gyakran adódtak pénzügyi nehézségei, másrészt abból, hogy fiai között nézeteltérés alakult ki a pohár kiváltásához szükséges gazdasági együttműködést illetően. Mivel az Olt mentéről való esetleges „hazahozatala” után – a gábor roma szokásjog szerint – a pohár a legidősebb fiú tulajdonát képezte volna, a négy fiatalabb fivér nem akarta saját jövedelméből finanszírozni a kiváltás költségeinek túlnyomó részét. Az a tény, hogy pohara valószínűleg *„örökre ott marad az Olt mentén”*, jelentős presztízsveszteséget jelentett az elhunyt számára (többek között azért, mert tekintélye részben presztízstárgybrókeri tevékenységéből származott), és gyakran vált családján belüli viták kiindulópontjává.

Virrasztójában több száz gábor roma vett részt, sokan közülük Románia távolabbi területeiről, illetve külföldről (főleg Magyarországról) érkeztek haza erre az alkalomra. A jelenlévő férfiak között kialakuló társalgás egyik központi témája a fedeles kupa két héttel korábbi „hazahozatala” volt, amelyet az egyik befolyásos gábor férfi – mondatait Rupinak címezve, nyilvánosan – így minősített: *„Rupi bácsi, maga mit csinált!? Maga a halottakat ébreszti fel a sírokból?!? Mer ötszáz, ezer éve nem csinált* [gábor] *cigány olyat, amit maga csinált, hogy hozzon a nagyhajú cigányoktól* [a cărhar romáktól] *vissza taxtajt vagy kannát* [fedeles kupát]*!”*[34]

[34] A beszélő azon kijelentése, miszerint *„ötszáz, ezer éve”* egyetlen gábor roma sem hozott

Megjegyzendő, hogy a fedeles kupa „hazahozatalát" néhányan a 2007. január 9-én elhunyt idős bróker halálával is kapcsolatba hozták, aki, bár Rupi őt is meghívta otthonába a kiváltás reggelén, nem ment el hozzá – sokak szerint azért, mert a fedeles kupa „visszatérése" saját kiváltatlan poharára, és az ezzel járó szégyenre emlékeztette, így jobbnak látta, ha inkább otthon marad. Egyesek amellett érveltek, hogy az elhunyt, amikor a fedeles kupa kiváltásának hírét meghallotta, ismét vitába keveredett fiaival, és azzal vádolta meg őket, hogy *„Élőhalottat csináltok belőlem, hogy a drága poharamat ott kelletett hagyjam* [az Olt mentén]*!*[35] *És Rupi, az öreg Rupi egy fiával egyedül el tudta hozni a kannát* [fedeles kupát]*?!?"* Roma beszélgetőtársaim egyikét idézve, miután a befolyásos bróker *„egész nap ott* [egyik unokaöccse otthonában] *ivott és sírt (…), azér a bánatér, hogy Rupi a kancsót* [a fedeles kupát] *elhozta, (…) szívinfarktust kapott. Onnan nem haza ment, hanem vitték azonnal le a Fertőzőn* [Maros megye egyik kórházába]*, s ott meg is halt"*.

13.10. A konfliktusmenedzselés egyik eszköze: a nyilvános eskütétel *(„hitre menés")*

Bármekkora hírnévhozammal járt is számára a fedeles kupa kiváltása, ez sem tudta elterelni Rupi figyelmét az előtte álló legfontosabb kihívásról, arról, hogy miként tudná megóvni családját az elhunyt Bango és özvegye hitelezőinek zaklatásától, és hogyan tudna gondoskodni arról, hogy a fedeles kupát nagyobbik fia zavartalanul megőrizhesse majd az ő halála után is. A legkézenfekvőbb megoldás a tárgy tulajdonjogának átengedése vagy megvásárlása lett volna, ebbe azonban – amint arra már utaltam, a hitelezőktől való félelme miatt – Bango özvegye nem egyezett bele.

Rupit végül egy 2007. január közepén felröppent hír késztette cselekvésre. Eszerint Bango egyik elkeseredett, befolyásos gábor roma hitelezője egy társadalmi összejövetelen kijelentette: hamarosan nyilvánosan *„hitre fog menni"*, vagyis esküt tesz: halált és egyéb veszteségeket kilátásba helyező, önmagára és családtagjaira mondott feltételes önátkokkal kötelezi magát arra, hogy vegye vissza Rupitól azt az összeget (50.000 amerikai dollárt), amelyet eddig hiába követelt Bango özvegyétől. Az ilyen *„hitre menések"* célja a nyomásgyakorlás, a magát valamely jövőbeli cselekedet – például a rendőrségi feljelentés – megtételére kötelező személy elszántságának demonstrálása, aki a *„hitre menés"* során rendszerint egy olyan határidőt is megjelöl, ameddig haladékot ad a „megfenyegetett" címzettnek arra, hogy rendezze vele vitás ügyét. A *„hitre menés"* e típusa végső soron a konfliktus elmélyülésének megelőzésére szolgál. (Lásd még a 14. fejezetet.)

„haza" olyan poharat vagy fedeles kupát, amelyet korábban a cărharoknál helyeztek zálogba, nyilvánvaló túlzás, amely arra hivatott, hogy Rupi tettének társadalmi jelentőségét érzékeltesse.

[35] Értsd: az abból fakadó szégyent és presztízsveszteséget, hogy meg kellett válnia poharától, egyfajta szociális halálként értelmezte.

Az elkeseredett hitelező tervéről Rupit egyik apatársa értesítette, azt tanácsolva neki, hogy a hitelezőt megelőzve ő maga *„menjen hitre”*, és nyilvánosan jelentse ki: mivel neki egyetlen lejjel sem tartozik, ezért a hitelezőnek nincs joga ahhoz, hogy tőle követelje vissza azt az összeget, amelyet korábban Bangónak adott kölcsön.

Rupi nyilvános esküjére 2007. január végén került sor Marosvásárhely egyik külvárosi parkjában. Az esemény megszervezéséről Rupi és fiai gondoskodtak. Elsőként felkerestek tíz olyan befolyásos gábor roma férfit, akikről úgy gondolták, hogy e vitás kérdésben nekik adnak igazat, és szolidárisak velük, arra kérve őket, hogy vegyenek részt a *„hitre menésen”*, de ne pusztán tanúként, vagyis ne csak a közönség soraiban. Rupi terve az volt, hogy az említett férfiak is *„hitre mennek”* vele együtt, vagyis önmagukra és családjukra mondott feltételes önátkokkal vállalnak majd kötelezettséget arra, hogy ha Bango és özvegye hitelezői – a jövőben bármikor – a családjától követelnék kinnlevőségeiket, védelmükbe veszik őt és hozzátartozóit. Az ilyenkor szokásos gyakorlatnak megfelelően Rupi a *„hitre menésre”* megkért tíz férfinak munkadíjként értelmezett pénzajándékot ígért – nagyobbik fia 10.000 dollárt vett kölcsön erre a célra, amelyből a felkért férfiak fejenként 1.000 dollárt kaptak. Ezután Rupi felkeresett néhány, a helyi rendőrkapitányságon dolgozó tisztet és – ugyancsak munkadíjnak tekintett pénzajándék fejében – arra kérte őket, hogy vegyenek részt a *„hitre menésen”* szem- és fültanúként, azért, hogy jelenlétük még nagyobb súlyt adjon az ott elhangzó szavaknak. (A rendőrök részvétele világossá tette: Rupi bármikor mozgósítható kapcsolati tőkével rendelkezik a helyi rendőrségen, ahogyan azt is demonstrálta: bízik a saját igazában, és szükség esetén, a konfliktus megoldása érdekében attól sem riad vissza, hogy a hatóságokhoz forduljon segítségért.)

A *„hitre menés”* első részében az összegyűlt több mint ötven gábor romának Rupi *ŕomani* nyelven – majd a román rendőröknek románul is – röviden összefoglalta a konfliktus történetét. Elmondta, hogy Bango 1993-ban hogyan kereste fel őt, milyen hitelszerződést kötöttek, mekkora összeget adott neki kölcsön és milyen anyagi, illetve érzelmi veszteségeket szenvedett el azóta, valamint azt is, hogy miként sikerült kiváltani a fedeles kupát néhány héttel korábban az Olt menti cărhar roma hitelezőtől. Majd rátért a *„hitre menés”* konkrét kiváltó okának ismertetésére: Bango egyik hitelezőjének – rá és családjára irányuló – fenyegetésére. Ez utóbbi kapcsán kijelentette, hogy mivel ő maga akkor, amikor Bango az elkeseredett hitelezővel szerződést kötött, nem volt jelen és nem vett részt e kölcsönügyletben, a hitelezőnek nincs joga ahhoz, hogy kinnlevőségét tőle követelje vissza – függetlenül attól, hogy Bango fedeles kupája most ismét az ő felügyelete alá került.

Ezután Rupi az általa felkért egyik tanú kabátjára térdelve, kalap nélkül, bal kezében a Bibliával, önmagára és családjára mondott feltételes önátkokkal arra kötelezte magát, hogy ha ezután Bango vagy özvegye bármelyik hitelezője felkeresi őt, azt követelve, hogy fizesse vissza az előbbi személyek adósságait, azt feljelenti a rendőrségen. Rupi visszaemlékezését idézve: *„Ha X-beli* [X településen élő] *cigán lesz, ha akár Y falubeli, ha Z-ben lakik is, aki reám jön, hogy követelje az adósságot, amivel tartozik Bango vagy a felesége, én az antikorrupciónál* [a he-

lyi rendőrség korrupciós ügyekben illetékes csoportjánál] *és a milíciánál adom* [feljelentem] *őket!"* Majd – a csak románul beszélő rendőrök kedvéért – mindezt román nyelven is elismételte. Rupinak ezután egymás után közel féltucat jelenlévő gábor roma *„adta a hitet"*, azaz *„mondta előre"* számára azokat az átkokat, amelyeket Rupi egyes szám első személyben megismételt. Végül az általa felkért tíz befolyásos gábor pártfogó *„ment hitre"* – állva, bal kezüket a magasba emelve. Ők arra esküdtek meg, hogy ha Rupi mostani eskütétele ellenére később mégis akadna olyan hitelező, aki zaklatná családját, haladéktalanul Rupiék segítségére sietnek – ha nem így tennének, Rupi feltételes önátkai saját családtagjaikat sújtva teljesedjenek be. Rupi szavait idézve: ha bárki *„követelőzik ezek után, akkor ők mellettem vannak jóba-rosszba, hogy adjuk a milícián s az ügyészségen őket"*. Rupi terve bevált: a befolyásos gábor pártfogók részvételével lezajlott, nyilvános erődemonstráció után az elkeseredett hitelező lemondott abbéli szándékáról, hogy Rupi családjától követelje a Bangónak korábban kölcsönadott összeget.

13.11. 2007 februárjától a fejezet lezárásáig (2012)

A fejezet lezárásáig a hitelügyletben nem állt be érdemi változás.

Rupi kisebbik fia időközben azért, hogy később apatársi szövetséget köthessen egy befolyásos és jómódú gábor férfivel, ígéretet tett neki arra, hogy saját lányával majd jelentős összegű – 40.000 dollárra rúgó – hozományt ad. Az említett összegből 20.000 dollárt le is számolt kiszemelt apatársának az eljegyzés során. (A leendő apatársak között létrejött egyezség szerint az eljegyzett fiatalok esküvőjére három év múlva kerül sor.) Az eljegyzéssel kapcsolatos egyéb kiadások: az ilyenkor kiosztandó, *„örömajándékként"* értelmezett *„mita"*, az étel- és italfogyasztás stb. költsége további 10.000 dollárt tett ki. E házasságpolitikai manőver tehát jelentős kiadással járt számára, amelyet Rupi kisebbik fia jórészt kölcsönök segítségével teremtett elő, így az eladósodás szélére sodródott. Rupi úgy igyekezett fia segítségére sietni, hogy egy általa felkért bróker révén, titokban megpróbálta értékesíteni apjától örökölt saját poharát a cărharok között – azt a tárgyat, amelyet halála után egyébként is kisebbik fia örökölne.[36] Habár a bróker számos cărhar romának megmutatta a pohár fényképét, az iránt csak szerény érdeklődés mutatkozott, így az értékesítés vagy elzálogosítás terve végül meghiúsult.[37] A bróker többek között

[36] A presztízstárgyöröklés gábor roma logikájának megfelelően a kevésbé értékes pohár Rupi kisebbik fiát illeti meg, amíg a jóval értékesebb fedeles kupa nagyobbik fia felügyelete alá kerül. (Az utóbbi tárgyra ugyanis Rupi – informálisan – úgy tekintett, mint saját tulajdonára.)

[37] A gáborok, illetve a cărhar romák közötti értékesítés legfontosabb akadálya az volt, hogy a pohár szájperemén és oldalán látható díszítőelemek egyik csoportban sem minősültek különösebben vonzónak. Ráadásul a gáborok között a *ščobo* forma iránti kereslet – Rupi pohara e típushoz tartozik – manapság szerénynek mondható.

azt a hitelezőt is felkereste, akinél a fejezet fókuszában álló fedeles kupa tíz éven át zálogban volt – ő azonban kizárólag az utóbbi tárgyat szerette volna megvásárolni vagy ismételten zálogba venni. Rupi azért, hogy felmérje az említett cărhar hitelező érdeklődésének komolyságát, telefonon színlelt egyezkedésbe kezdett vele a fedeles kupa elzálogosításáról, ami azonban – saját nézőpontjából – kedvezőtlen véget ért. A cărhar hitelező ugyanis kijelentette, hogy a szóban forgó darab zálogba helyezéséért cserébe legfeljebb egy akkora összeget hajlandó kifizetni (tőkeként), mint amennyiért 2006 decemberében maga Rupi kiváltotta azt tőle, vagyis 40.000 eurót.

Rupi ezután többször is felhívta Bango özvegyét és fiait, sürgetve, hogy mielőbb fizessék vissza tartozásukat, vagy adják el neki – legálisan – a fedeles kupát. Egy 2010 augusztusában rögzített interjúból idézve: *„Van két hónapja, három, hogy felhoztam a figyelmit Y-nak* [az özvegynek] *a fiának. Azt mondtam: 'Keressél magadnak embert: vagy add el, vagy tedd zálogba* [a fedeles kupát valaki másnál]*, s gyere, hozd el a pénzemet, s inkább hagyok az én pénzembül, adjál kevesebbet. De húzzunk vonalat* [hozzunk döntést]. *Mer én nem akarom ezt az ügyet így döntetlenül hagyni a gyermekeimnek halálom után.' Ő errefelé se jött".* Mivel Bango özvegyének és fiainak továbbra sincs elegendő pénzük ahhoz, hogy a fedeles kupát kiváltsák, arra pedig, hogy annak tulajdonjogát egy „kisebb" összegért – például 50.000 dollárért – átengedjék Rupinak, a hitelezőiktől való félelem miatt nem vállalkoznak, ezért Rupi türelmetlenségének és aggodalmának csillapítására, úgy tűnik, egyelőre nem kínálkozik lehetőség.

14. A „*VÁSÁR*”, AMELY „*BEZÁRTA A POHARAK TÖRTÉNETÉT*”. VERSENGŐ JOGÉRTELMEZÉSEK ÉS ÜZLETI ARCMUNKA EGY TRANZAKCIÓSOR TÜKRÉBEN: 2002–2009

14.1. Értékdimenziók: anyagi és szimbolikus-mnemonikus patina

A szóban forgó tárgy – roma beszélgetőtársaim egybehangzó véleménye szerint – egyike a ma gábor tulajdonban lévő három legértékesebb pohárnak. A hozzá társított érték és társadalmi jelentőség – akárcsak az előző két fejezetben bemutatott tárgyak esetében – egyrészt abból fakad, hogy keresett, nagyra értékelt anyagi tulajdonságokkal rendelkezik, másrészt abból, hogy a (közel)múltban több, a *politikában* sikeres, tekintélyes gábor férfi tulajdonát képezte.

A talpas poharak csoportjába tartozó, 7,5–8 deciliter űrtartalmú, gazdagon díszített darabot az a gábor hitelező, akinél az 2002 karácsonyától 2009 szeptemberéig zálogban volt, így jellemezte: *„A pohár szép, a pohár jó, híres pohár. De a munka is olyan, mer nemcsak a hír* [hírnév]*, a portéka is beszél, tudja? Van állatok rajta, kalapált, vert munka, futtatva van arannyal (…). Csodálatos munka! Kézi munka, valami csodálatos. Antik, régi”*.

A tárgy legkorábbi olyan tulajdonosa (1. tulajdonos), akit beszélgetőtársaim gyakran emlegettek, egy Maros megyei gábor férfi, aki a 20. század közepén bekövetkezett halála idején több mint fél tucat presztízstárggyal rendelkezett. Az esettanulmány fókuszában álló pohár felügyeletét ezután özvegye (2. tulajdonos) látta el, aki idővel elzálogosította azt egy Maros megyei magyar gazdánál egy kis összegű kölcsönért cserébe. A hitelügyletről – a visszaemlékezések szerint – írott szerződés is készült. Mivel az özvegy jóval a megbeszélt futamidő letelte után sem tudta kiváltani a poharat, a magyar hitelező – attól tartva, hogy pénzét sosem látja viszont – egyre türelmetlenebbül szeretett volna túladni az adósságon. Szándékáról a vele egy faluban élő gábor asszonyok egyike – az özvegy édestestvére – is tudomást szerzett, aki sietve értesítette arról Nagyfaluban élő lányát és húszas éveiben járó vejét. Veje apja ugyanis a Jankesti ág egyik befolyásos és jómódú tagja volt, aki nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy ő és fiai minél sikeresebbek legyenek a presztízstárgygazdaságban.[1] A vő apjával és anyósával már másnap felkereste a magyar hitelezőt, és – látva, hogy csekély összegért megszerezheti azt – ígéretet tett a hitel mielőbbi megvásárlására. Ezután a vő és apja sietve értékesítettek

[1] A vő apja négy presztízstárggyal rendelkezett (három pohárral és egy fedeles kupával). Mivel legidősebb fiával viszonya megromlott, a neki járó, legértékesebb darabot eladta egy cărhar roma férfinek, a vételárat pedig megfelezte az előbb említett, illetve azon fia között, akinek egyetlen presztízstárgy sem jutott. A szóban forgó vő örökölte a fedeles kupát, a két fiatalabb fivér pedig egy-egy kisebb értékű poharat kapott.

némi építőanyagot, amelyből a nagyfalusi „cigánysoron” akartak házat építeni, és felvettek egy kisebb összegű kölcsönt is, majd titokban kifizették az özvegy tartozását és magukhoz vették a poharat. (E tranzakcióra az 1940-es–1950-es évek fordulóján került sor.) Az özvegy, aki csak később szerzett tudomást az ügyletről, többször felkereste a nagyfalusi vásárlót: saját lánytestvére vejét, és arra hivatkozva, hogy a hitel megvásárlásához nem volt joga, visszakövetelte a poharat. Amikor látta, hogy igyekezete hiábavaló, arra kérte, hogy legalább a magyar hitelezőnek átadott vételár és a pohár gáborok által becsült értéke közötti, jelentős különbözet egy részét fizesse ki neki. Miután ismét kudarcot vallott, beperelte a nagyfalusi vásárlót és apját, akik viszont – kapcsolati tőkéjük révén – elérték, hogy végül a bíróság nekik ítélje a poharat. Az özvegy ezután elkeseredésében gyakran átkozta a lánytestvére vejét (3. tulajdonos) – egyik lánya szerint például az alábbi átokformulákat használva: *„Soha ennek a pohárnak ne legyen gazdája* [értsd: abban a családban, amelynek tagjai illetéktelenül szerezték meg azt]*! És aki belényúlt, és közbenjáró vót* [a magyar hitelezővel kötött megállapodás során]*, ott is legyen vagyon- és családpusztulás! Ha én nem hallom, vagy nem érem meg* [az átok beteljesülését]*, megéri a fiam, megéri az unokám, az unokámnak az unokája, még az is emlékezzen erre az átokra!”*; *„Ne legyen, aki örökölje a poharad* [értsd: lánytestvére nagyfalusi veje maradjon fiúgyermek nélkül]*!”*; *„A pohár maradjon* [meg a gábor romák között]*, de a gazda* [a lánytestvére veje] *haljon meg!”* Amint arra már utaltam, beszélgetőtársaim értelmezése szerint az átok olyan, a transzcendens felügyelete alatt álló morális szankció, amely *„a miştimóban* [a poharak és fedeles kupák esetében] *jobban fog”*, vagyis az üzleti etikát a presztízstárgyügyletek során megsértő személyeket intenzívebben és nagyobb valószínűséggel sújtja, mint azokat, akik egyéb tranzakciók esetében követnek el – például – szerződésszegést.

Az a mód, ahogyan a nagyfalusi vásárló magához vette az özvegy által elzálogosított poharat, két szempontból is morálisan kifogásolhatónak, a roma üzleti etikával ellentétesnek bizonyult. (a) Egyrészt a hitelt *„az adós nélkül”* vásárolta meg – azaz titokban, az özvegy tudta és beleegyezése nélkül, illetéktelenül jutott hozzá a pohárhoz. (b) Beszélgetőtársaim szerint a roma üzleti etikával ugyancsak összeegyeztethetetlen az a tény, hogy a tőke és a kamat együttes összege a pohár gáborok közötti, becsült értékének csupán a töredékét tette ki, a vásárló pedig sem az adásvétel, sem a bírósági döntés megszületése után nem kártalanította az özvegyet, holott maga is tisztában volt azzal, hogy az özvegyet az ügylet során jelentős anyagi veszteség érte. Az özvegy lányát idézve: a hitelt körülbelül *„Két tehénért* [két tehén áráért] *vásárolták meg”*.

A nagyfalusi vásárló 1996-ban bekövetkezett halála után a pohár egyetlen fiáé: Márkóé lett (4. tulajdonos).

Az üzleti etika egykori durva megsértése, illetve az özvegy ezt viszonzó átkai miatt a kérdéses tárgyat számos ismerősöm – különösen az özvegy leszármazottai és támogatóik, valamint a 3. tulajdonos *politikai* riválisai – *„armandino”* (‘átkozott’), illetve *„bibaxtalo”* (‘szerencsétlen’) pohárként tartotta számon, és úgy vélte: csak idő kérdése, hogy az özvegy átkai beteljesüljenek, vagyis a jelenlegi tulajdonos családjában valamilyen szerencsétlenséget idézzenek elő.

14.2. A pohár társadalmi karrierjének közelmúltja

14.2.1. A negyedik tulajdonos (1996–2002): Márkó és társadalmi/gazdasági helyzete

Márkó tehát a nagyfalusi Jankesti ághoz tartozó egyik legbefolyásosabb család tagja volt, aki 1996-ban elhunyt apjától két, különösen értékes presztízstárgyat – az esettanulmány fókuszában álló poharat, valamint egy fedeles kupát – örökölt. Családja társadalmi presztízsét és befolyását, illetve *politikai* sikerességét pontosan mutatja, hogy életük utolsó szakaszában Márkó apját és nagyapját egyaránt a *„faluvezető”* tisztelet címmel illették Nagyfaluban.

Márkó tehát *„nagy rangú cigánynak”* számított, *„rangilag megvolt”*, hiszen a helyi domináns apai ág egyik legbefolyásosabb családjához tartozott. *„Helyzetének”* megítélése azonban korántsem volt ennyire pozitív – három okból sem.

(a) Habár apjától két értékes presztízstárgyat örökölt, Márkónak és két fiának gyakran adódtak pénzügyi nehézségei, és rendszeresen arra kényszerültek, hogy kisebb-nagyobb összegű, háztartásuk költségeinek fedezésére szolgáló kölcsönöket vegyenek fel. Azaz – beszélgetőtársaimat idézve – egyikük sem számított *„jó keresőnek”*, nem tudtak *„egy lejből kettőt csinálni”*. Anyagi gondjaik mértékét jól mutatja, hogy Márkó 2001 karácsonyán kénytelen volt elzálogosítani poharát, mégpedig legfontosabb nagyfalusi riválisánál – Pistánál –, aki akkor két pohárral rendelkezett.[2] Márkó 2000 karácsonyán 16.000 német márkát vett kölcsön Pistától alacsony kamatra: az említett összeg után havonta 400 márka kamatot kellett kigazdálkodnia. Mivel a következő évben egyetlen dollárt sem törlesztett, 2001 karácsonyán az adósság már 20.800 márkára rúgott. Miután a német márkát 2001. december végén kivonták a forgalomból, Márkó és Pista megállapodtak abban, hogy az adósságot ezután amerikai dollárban tartják számon, annak összegét pedig 9.100 dollárban állapították meg. Márkó azonban, mivel anyagi helyzete semmit sem javult, arra kérte Pistát, hogy egészítse ki ezt az összeget úgy, hogy a tőke 25.000 amerikai dollárt tegyen ki. Pista örömmel eleget tett a kérésnek, hiszen Márkó adóssága így már akkora összegre rúgott, amely indokolttá tette poharának *„bekérését”* biztosíték gyanánt. A kölcsön visszafizetésére és a pohár kiváltására Márkónak végül 2002 márciusában, egyetlen, akkor másfél éves fiúunokájának eljegyzése után nyílt lehetősége. (Lásd még a 17. fejezetet.)

(b) Ugyancsak gyakran vált együttérző, illetve gúnyos megjegyzések tárgyává az a tény, hogy Márkó nagyobbik fiát a legtöbb helybéli roma engedetlen, tiszteletlen és *„durva”* emberként tartotta számon – olyan személyként, akire apja nem számíthat a *politikában*, felelőtlenül adósságokat halmoz fel, nem törődik apai ága presztízsnek karbantartásával, és gyakran keveredik konfliktusba apjával. (Beszélgetőtársaim

[2] Legtöbb vérszerinti és affinális rokona ekkor már elutasította azt, hogy hitelt nyújtson Márkónak, mivel tartott attól, hogy sohasem látja viszont a tőke és a kamat összegét.

különösen szégyenteljes tényként értelmezték, hogy említett fia esetenként kezet is emelt Márkóra.) Vegyük figyelembe, hogy a gábor romák az apa és a legidősebb fiú közötti harmonikus kapcsolatnak, illetve egymásrautaltságnak megkülönböztetett társadalmi jelentőséget tulajdonítanak. A leszármazás ideológiája szerint ugyanis elsősorban az elsőszülött fiú viszi tovább apja (hír)nevét és folytatja *politikai* hagyatékát: ő örökli apja legértékesebb presztízstárgyát, mindenekelőtt ő építi tovább apja társadalmi kapcsolatrendszerét, és főként tőle várják el, hogy *„vezesse a családot”* (fivéreit stb.), képviselje annak érdekeit a nyilvános társadalmi összejöveteleken, illetve azt, hogy vállaljon vezető szerepet a családon belüli konfliktusok menedzselésében. Gyakori anyagi gondjai mellett Márkó *„helyzetének”* társadalmi megítélését tehát családi konfliktusai, illetve az a tény is rontotta, hogy nem számíthatott nagyobbik fia támogatására a *politikában*. Ezért a legtöbb nagyfalusi roma úgy vélte: említett fia alkalmatlan arra, hogy idővel apja helyébe lépjen, és fenntartsa családja lokális és regionális társadalmi elismertségét.

(c) Márkót és családját azonban azért is számottevő presztízsveszteség érte, mert – legtöbb roma beszélgetőtársam szerint – *„lemaradt a családdal”*. Nagyobbik fiának ugyanis – kortársaihoz képest, a gáborok biológiai reprodukcióval kapcsolatos ideológiája szerint – csak aggasztóan későn: hat lánygyermek után, 2000. szeptember 15-én született meg első fiúgyermeke, akkor, amikor Márkó már negyvenes évei legvégén járt. Vagyis hosszú ideig bizonytalannak tűnt: Márkó nagyobbik fia képes lesz-e folytatni apai ágát, vagy ez a feladat kizárólag fivérére hárul.

Márkó különböző réztárgyak (pálinkafőző üstök stb.) készítéséből és alkalmankénti kereskedésből tett szert jövedelemre, illetve juhokat és sertéseket is tenyésztett. Másrészt pénzügyi gondjait apai ága – különösen apja és apai nagyapja – hírnevének „árucikké alakítása” révén igyekezett megoldani. Például úgy, hogy gyermekei és unokái megházasítása során magas *„jussokat”* kért, illetve jelentős összegű, titokban átadott pénzajándékokat is elfogadott azért, hogy a feltörekvő, vagyonos gábor családok tagjai apatársi szövetséget köthessenek vele. Mindezt elsősorban arra hivatkozva tette, hogy ő Nagyfalu korábbi *„vezetőinek”* a fia, illetve unokája, és apjától örökölt két presztízstárgya együttes értékét egyetlen más gábor férfi presztízstárgyvagyonáé sem múlja felül. Emellett Márkó elvárta, hogy a Nagyfaluban lezajló házasságkötések és presztízstárgyügyletek során kiosztott pénzajándékokból *(„mita”) „faluvezetőhöz”* méltó mértékben részesüljön, ahogyan azt is, hogy ambiciózus, jómódú apatársai a házasságkötést követően is többkevesebb rendszerességgel támogassák őt anyagilag. (Például oly módon, hogy bevonják őt jövedelmező kereskedelmi ügyleteikbe, illetve pénzügyi nehézségei idején kisegítik – nemegyszer kölcsönnek álcázott – pénzajándékokkal.)

Mivel a gáborok között a társadalmi mobilitás egyik leghatékonyabb eszköze a befolyásos férfiakkal kötött apatársi szövetségek létesítése, a kevésbé jelentős apai ágakból származó, ambiciózus és vagyonos romák között intenzív verseny alakult ki a Márkóval köthető *„xanamikimókért”*, vagyis azért, hogy beházasodhassanak családjába, és *„egy asztalba ülhessenek”* vele. Az egyik nagyfalusi beszélgetőtársamat idézve: Márkó olyan volt feltörekvő, jómódú apatársai számára, *„mint egy szobor: vele bölcselkedtek* [dicsekedtek]*, vele verték a mellüket”*.

Márkó *„helyzete”* tehát ellentmondásos volt. Habár örökölt két értékes presztízstárgyat, újabb pohár vagy fedeles kupa vásárlására anyagi nehézségei miatt nem vállalkozhatott, apatársi szövetségei jelentős részét pedig – anyagi megfontolásból – nem hozzá hasonlóan magas státusú gábor férfiakkal kötötte. Ha mindehhez családon belüli konfliktusait és a nagyobbik fia viselkedésével kapcsolatos kritikákat is hozzá számítjuk, máris érthetőbb lesz, hogy – apai ága presztízse mellett – miért vált két ezüsttárgya Márkó számára olyannyira fontossá: *politikai* identitása és önbecsülése alapjává.

14.2.2. A Márkó halálát (2002) követő konfliktus és annak előzményei

Márkó halálát végül egy kisebb – mindössze 100 dollárra rúgó – adósság miatti családi konfliktus okozta. Ezt az összeget korábban maga Márkó kérte kölcsön kisebbik fia apósától, ám amikor nagyobbik fia is felkereste az említett apóst, hogy kölcsönkérjen tőle, ő elzárkózott a hitelnyújtás elől, arra hivatkozva, hogy még Márkó sem fizette vissza azt a 100 dollárt, amivel tartozik neki. A visszautasítás miatt Márkó fiai között heves vita alakult ki, amelynek Márkó – elkeseredésében és szégyenében – oly módon vetett véget, hogy beleivott abba az üvegbe, amelyben a pálinkafőző rézüstök készítése során használt sósavat tárolta. Két héttel később: 2002. szeptember 6-án elhunyt az egyik Maros megyei kórházban.

Halálhírét – a nagyfalusi gábor romák és magyarok egyaránt – együttérzéssel vegyes, mély megdöbbenéssel, értetlenkedve fogadták. Roma beszélgetőtársaim, akik a részvét ellenére is morálisan helytelenítették Márkó tettét, amellett érveltek, hogy e tragédia oka az ezüsttárgyakhoz való túlzott ragaszkodás, valamint az értékesítésükkel járó szimbolikus veszteségtől való félelem volt, amelyet az magyaráz, hogy Márkó a gáborok közötti *politikai* tekintélyét többek között e tárgyaknak köszönhette. Egyikük úgy fogalmazott, hogy Márkó *„azér itta meg a sósavat, hogy ne adja magát verve”*, egy másik kommentár szerint pedig halála azért következett be, mert *„nem akarta megadni magát a cigányoknak”*. Mindkét vélemény arra utal, hogy Márkó, látva anyagi helyzete kilátástalanságát, mindenáron el akarta kerülni azt a szégyent és presztízsveszteséget, amely pohara vagy fedeles kupája – nyilvánvalóan elodázhatatlan – értékesítését kísérte volna. Ismerőseim szerint Márkó akkor cselekedett volna helyesen, ha poharánál szerényebb értékű fedeles kupáját áruba bocsátja, annak vételárából pedig visszafizeti adósságait, és nem marad egy háztartásban nagyobbik fiával.

A Márkó halálát követő hetekben azonban egy másik magyarázatot is gyakran lehetett hallani – különösen a pohár 2. tulajdonosának: a kisemmizett özvegyasszonynak a leszármazottaitól, illetve támogatóiktól. Eszerint a haláleset oka az volt, hogy Márkó apja a vizsgált pohárhoz kapcsolódó hitel megvásárlása során semmibe vette az üzleti etika szabályait, a kisemmizett özvegyasszony korábbi átkai pedig Márkón

teljesedtek be,[3] akinek a halálát a *„pohár okozta”*. Márkó tragédiája, amelyet sokan morális elégtételként, Isten „büntetéseként” értelmeztek, kulcsfontosságú szerepet játszott abban, hogy poharát – kitüntetett társadalmi jelentősége és értéke ellenére – számos beszélgetőtársam továbbra is *„bibaxtalo”* (‘szerencsétlen’) tárgyként, illetve *„armandinóként”*, vagyis ‘átkozottként’ jellemezte.

Márkó virrasztójának és temetésének volt egy, az esettanulmány szempontjából fontos, rendhagyó mozzanata: az, hogy Márkó anyja két befolyásos nagyfalusi férfit kitiltott e társadalmi eseményekről, arra hivatkozva, hogy mindketten *„várták, hogy Márkó essen le a lábáról”* [megbetegedjen, meghaljon], vagyis abban bíztak, hogy pohara mihamarabb eladóvá válik. Márkó, illetve a kitiltott két férfi – a poharát 2001 karácsonyán zálogba vevő Pista és az utóbbi egyik unokatestvére – a Jankesti ág azon két, kiugróan sikeres szegmenséhez tartoztak, amelyek régóta rivalizálnak egymással azért, hogy melyikük *„vezesse”* a Jankestiket, vagyis melyik ágszegmens tagjai tekinthetőek (a leg)eredményesebbnek a *politikában*.

Nagyfalusi gábor ismerőseim többsége szerint az 1990-es évek vége óta saját ágszegmensében Pista, illetve Márkó számított a legsikeresebb férfinek – így ők kerültek a két szegmens közötti dominanciaküzdelem, valamint a nagyfalusi *„faluvezető”* tiszteleti cím kisajátításáért zajló versengés középpontjába. (Pista és Márkó harmadfokú apai ági unokatestvérek voltak.) Rivalizálásuk az 1990-es évek közepén, Márkó apjának halála után mélyült el, mégpedig a *„faluvezetőség”* birtoklásával kapcsolatos vita és érdekellentét miatt. 1982-ben bekövetkezett haláláig e tiszteleti címet a legtöbb nagyfalusi roma Pista apjához, azután pedig Márkó apjához társította. 1996-ban, apja virrasztójában, azonban Márkó nyilvánosan kijelentette, hogy apja – négyszemközt, tanúk nélkül – *„neki hagyta a faluvezetőséget”*, vagyis őt nevezte meg a Nagyfalu *„vezetésére”* legalkalmasabb személyként.

Márkó bejelentését mély megdöbbenés kísérte – két okból is. Egyrészt azért, mert életében apja egyszer sem utalt arra nyilvánosan, hogy halála után a *„faluvezetőség”* fiát illetné meg. Másrészt azért, mert akadt Nagyfaluban olyan személy, aki a *politikában* sikeresebbnek bizonyult Márkónál, így alkalmasabb lett volna e cím elnyerésére – ez a férfi pedig épp a Márkó virrasztójából és temetéséről kitiltott Pista volt. Pista mellett szólt, hogy közel 10 évvel idősebb volt Márkónál, két fia tehetséges kereskedőnek, *„jó keresőnek”* számított,[4] 1996-ban már 3 fiúunokával rendelkezett, fiaival fenntartott viszonyát a szolidaritás és az intenzív, harmonikus együttműködés jellemezte, maga Pista is számos befolyásos gábor férfival kötött apatársi szövetséget, és két presztízstárgy tulajdonosa volt. A *politika* szimbolikus küzdőterei közül Márkó csupán a presztízstárgygazdaságban tudta maga mögé utasítani Pistát: poha-

[3] Egy ötvenes évei végén járó ismerősömet idézve: *„Lássa, hogy a harmad-negyedik ízíglen* [generációban] *is a Jóisten visszafizeti?! (...) És nem adtak annak az özvegy cigánnénak semmit se a fiai* [Márkó apja és annak fivérei]. *S az a cigánné éjjel-nappal, amíg élt, csak átkozta* [Márkó apját és nagyapját]. *Az egyik fia most halt meg* [az özvegyasszonynak], *az végig átkozta. Még van egy liánya, X-nek a felesége, az is csak mind átkozta (...). És örvendeznek, hogy a Jóisten fizet, és fizetett!”* (2004/08/28)

[4] Pista és fiai 2004-ig *„egy zsebbe”* kerestek, vagyis mindhármuk jövedelmét Pista kezelte és osztotta el.

rát és fedeles kupáját ugyanis a gáborok (jóval) többre értékelték Pista két poharánál. A legtöbb beszélgetőtársam amellett érvelt, hogy a *„faluvezető”* tisztelet cím elsősorban Pistát, és nem Márkót illeti meg, akinek *„az nem illik/áll”*, – vagy egy másik, gyakran használt szófordulatot idézve – aki *„nem bírja el”* azt.

Nyíltan azonban sem a virrasztójában, sem később nem kérdőjelezték meg a *„faluvezetőséggel”* kapcsolatos, Márkó apjának tulajdonított kijelentés hitelességét. Egyrészt Márkó személyes gyászára való tekintettel, másrészt azért, mert tanúk hiányában a kijelentés hitelességét sem igazolni, sem megcáfolni nem lehetett megnyugtató módon. A kételyek nyílt megfogalmazását az is megnehezítette, hogy ha Pista nyilvánosan kijelenti: e tiszteleti cím valójában *„neki jár/neki illik”*, azzal figyelmen kívül hagyta volna a nyilvános *politikai* önreprezentáció egyik hangsúlyos szervezőelvét – a morálisan stigmatizált önjelöltség és öndicséret kerülésének elvárását.

Pista ezért fontos *politikai* céljának tekintette, hogy ellensúlyozza a saját ágszegmensét és személyét ért presztízsveszteséget, mégpedig úgy, hogy a korábbinál meggyőzőbben múlja felül Márkó *politikai* teljesítményét. Tervének megvalósításához a presztízstárgygazdaság kínálta a legkedvezőbb lehetőséget. A legtöbb gábor romához hasonlóan ő is azt gondolta ugyanis, hogy Márkó állandósuló pénzügyi nehézségei előbb-utóbb valamelyik presztízstárgya értékesítéséhez vezetnek.

A közvetlen ok, amelynek köszönhetően Pistát és unokatestvérét kitiltották Márkó virrasztójából és temetéséről, egy azután felröppent hír volt, miután 2001 karácsonyán Pista zálogba vette Márkó poharát. E hír szerint Pista említett unokatestvére a közeli megyeszékhelyen – számos gábor ismerőse előtt – több alkalommal kijelentette, hogy ha Pista megvásárolja Márkó poharát, *„arany betűkkel belevéseti abba négy unokatestvére és a saját nevét”*.[5] Ez a nyílt *politikai* provokáció, amelyet legtöbb beszélgetőtársam *„büszkélkedésként” („ašarimo”)* definiált, rendkívül érzékenyen érintette Márkó és családja nyilvános társas képét és *politikai* önbecsülését: szorongást és elkeseredést váltott ki belőlük, annál is inkább, mivel maga Márkó is tudta, hogy zálogban lévő pohara (vagy fedeles kupája) értékesítése már nem odázható el sokáig.

A kilátásba helyezett „névbevésés” egyrészt azért minősült *politikai* inzultusnak, mert az új tulajdonviszony materializációjaként eltávolíthatatlan, szembetűnő nyomot hagyott volna a poháron – hivalkodóan demonstrálva a tárgy tulajdonlástörténetében bekövetkezett fordulatot. Másrészt a tranzakcióban közvetlenül nem érintett, négy unokatestvér nevének feltüntetése félreérthetetlenül utalt volna arra, hogy az ügylet nem csupán Pista személyes sikerének bizonyítéka. Márkó poharának megvásárlása révén ugyanis Pista nemcsak azt demonstrálta volna, hogy Nagyfaluban ő a legalkalmasabb a *„faluvezető”* cím elnyerésére, hanem e tranzakció a két versengő Jankesti ágszegmens közötti dominanciaküzdelemben is jelentős elmozdulást idézett volna elő: Pista ágszegmense így már vitathatatlanul felülmúlta volna Márkóét, egyértelművé téve, hogy az előbbi *„vezeti”* a Jankesti

[5] E férfiak azonosak a nagyfalusi lokális *politika* kapcsán említett „öt unokatestvérrel” *(„panź veri”)*. (Lásd a 4. fejezetet.)

ágat. Több roma beszélgetőtársam is úgy fogalmazott: ha Pista megvenné Márkó poharát, *„az öreg X* [Márkó apai nagyapjának] *aktái végleg bezárulnának* [értsd: Márkó apai nagyapja ágszegmensének *politikai* sikertörténete véget érne]*”*.

14.3. Az új tulajdonos: Márkó nagyobbik fia (Kalo) és a pohár kétszeri elzálogosítása (2002)

Márkó 2002. október 18-án megrendezett „hathetes” halotti emlékünnepén *(„pomana”)* nagyobbik fia, Kalo, nyílt konfliktusba keveredett öccse apósával: azzal vádolta meg az utóbbi férfit, hogy apja halálát az ő *„bibaxtalo* (‘szerencsétlen’) *pénze”*, vagyis az általa korábban kölcsönadott 100 dollár okozta. A nyilvános megszégyenítésre válaszul az após egyik fivére visszakövetelte a korábban általa Márkónak és Kalónak kölcsönadott összegeket (összesen 14.200 dollárt /3.545.195 forintot/), amelyeket máskülönben – a halálesetre való tekintettel – valószínűleg szóba sem hozott volna. Kalónak azonban nem állt rendelkezésére ennyi készpénz, ezért sietve felvett közel 20.000 dollár kölcsönt apja egyik apai nagybátyjától, fedezetként nála hagyva poharát, és így fizette vissza a 14.200 dollárt öccse apósa fivérének.

Kalo anyagi gondjait azonban ez a hitelügylet csak részben oldotta meg. Fennmaradó adósságainak menedzselésére kizárólag úgy volt esélye, ha az általa elzálogosított pohárra[6] újabb, jelentős összegű kölcsönt vesz fel, apja apai nagybátyja azonban nem rendelkezett elegendő készpénzzel ahhoz, hogy tovább növelje a tőke összegét – annak ellenére, hogy a pohár mint fedezet értéke erre lehetőséget adott volna. Kalónak tehát sürgősen újabb hitelező után kellett néznie. Annál is inkább, mivel az általa örökölt pohárral kapcsolatos, apja halála óta zajló *„licitálás”*[7] semmit sem veszített kezdeti intenzitásából.

[6] Márkó fedeles kupáját kisebbik fia örökölte.

[7] A Márkó poharának sorsával és majdani vételárával kapcsolatos nyilvános viták és találgatások (amelyekre több beszélgetőtársam is a *„licit”*, *„licitál”* szóképpel utalt) már Márkó temetésének napján megindultak. Aznap este, 2002. szeptember 8-án, számos Maros megyei gábor romával együtt egy középkorú asszony virrasztóján vettem részt egy Felső-Nyárád menti településen, amikor az udvaron összegyűlt férfiak közötti *politikai* diskurzus Márkó poharára terelődött. A *„licitálást”* az egyik legbefolyásosabb férfi indította el, aki a jelenlévőktől azt kérdezte: *„Van itt közöttünk egy nagyon jó pohár, a legöregebb poharak egyike, és a legjobb poharak közül is a legjobb. Vajon, ha eladó lesz, mennyiért fog elkelni?”* Az egyik vagyonos családfő amellett érvelt, hogy Márkó poharának értéke 300.000 dollárra rúg. A *„licitálásba”* később mások is bekapcsolódtak, egyre feljebb srófolva a feltételezett vételárat, míg végül a diskurzus e szakaszára (egyik beszélgetőtársamat idézve) a *„licitálás”* elindítója *„tette fel a koronát”* azzal a kijelentésével, miszerint: *„Ennek a pohárnak az értéke legalább egymillió dollár, és ennyiért is fog elkelni!”* A *„licitálást”* elindító, irányító és lezáró férfi elsősorban azért volt érdekelt az árfelhajtásban, mert azt remélte, hogy ha Márkó poharát áruba bocsátják, majd ő lesz az ügyletet koordináló bróker, és így jelentős sikerdíjra tehet szert. Megjegyzendő, hogy az említett *„licitálás”* során a résztvevők Márkó vagy pohara tulajdonnevét egyszer sem mondták ki – ennek ellenére mindenki tudta, hogy melyik presztízstárgyról van szó.

14.3.1. Az „ideális” hitelező: Péter

2002 decemberére – egy nagyfalusi gábor közvetítő segítségével – Kalo végül megtalálta az ideális hitelezőt Péter személyében, aki a Nagyfaluval szomszédos települések egyikén[8] élt három felnőtt, *„jó kereső”* fiával együtt, apjától pedig egy értékes poharat örökölt. Péter egyrészt vagyonossága miatt bizonyult ideális hitelezőnek, másrészt azért, mert *„éles eszű”*, ugyanakkor *„szelíd”*, *„lágy”*, *„csendes”* férfiként tartották számon, olyasvalakiként, aki saját üzleti jó hírének megőrzését mindennél fontosabbnak tartja. Ezért Kalo okkal bízott abban, hogy Péter nem fogja megsérteni a roma üzleti etika szabályait (tartós nem fizetés esetén sem értékesíti hitelét az ő tudta, beleegyezése és jelenléte nélkül stb.).

Péter ugyancsak örült a tranzakciónak. Látva, hogy Kalo *„gyenge kereső”*, azt remélte, hogy a pohár a hitel futamideje alatt majd *„elmerül az adósságban”*, és azt ő vásárolhatja meg. A kérdéses tárgy nemcsak korábban ismertetett, értékes anyagi tulajdonságai és gábor roma társadalmi karrierje miatt nyerte el Péter tetszését, hanem azért is, mert az azon, illetve a saját poharán látható díszítés stílusa: az alkalmazott eljárások és motívumok csoportja számottevő hasonlóságot mutat. Ráadásul a tervezett vásárlás után a lakhelyéül szolgáló településen ő rendelkezett volna a legértékesebb presztízstárgyakkal, és e tranzakcióval a Nagyfalu és saját lokális roma közössége közötti presztízsversenyben is javított volna az utóbbi pozícióján.

14.3.2. A Kalo és Péter közötti hitelszerződés megkötése és az azt lezáró *„mitaosztás”*

A 2002 karácsonyán létrejött hitelszerződés értelmében Péter összesen 121.000 amerikai dollárt adott kölcsön, és fedezetként magához vette Kalo poharát.[9] Péternek azonban nem állt rendelkezésére ennyi készpénz. Mivel félt attól, hogy Kalo esetleg máshoz fordul poharával, sietve kölcsönvett 20.000–20.000 dollárt két ismerősétől, majd eladott két házat – így teremtve elő a fent említett tőkét.[10]

A kölcsön futamidejét egy évben állapították meg. Saját üzleti jó hírét megóvandó, valamint Kalo apjának halálára és társadalmi presztízsére való tekintet-

[8] E település is a *„három falu”* részét képezi.

[9] Még pontosabban: Kalo 91.000 dollárt és 30.000 eurót kapott Pétertől, ám mivel a két pénznem közötti különbség akkor viszonylag csekély volt (az RNB 2002. december 17-i árfolyama szerint 1 euró 34.521 régi lejt, 1 dollár pedig 33.796 régi lejt ért), Péter a teljes adósságot dollárban tartotta számon, és abban számolta a kamatot is. A továbbiakban én is ugyanezt a logikát követem. 121.000 dollár 2002. december 31-én az RNB árfolyamai alapján 27.388.513 forintot ért.

[10] Péter a két ismerősétől felvett 40.000 dollárt egy éven belül visszafizette – 10.000 dollár kamattal egészítve ki azt.

tel Péter kifejezetten alacsony kamatot kért: Kalónak a tőkét 2003 karácsonyára 40.000 dollár kamattal kellett volna kiegészítenie. Pétert idézve:

> *S akkor ennek* [Kalónak] *van egy olyan* [értékes] *pohara, s adtam nekije* [kölcsön]. *S nálam megvan ez, mikor hozzák a pénzemet, azt mondom: „Tessék, kérem szépen* [értsd: szó nélkül visszaadja a zálogtárgyat]*.” A legkisebbet adtam* [kamatot]. *Nagyon pici, de tudja, miért? Nagyobb volt az összeg, s nem akartam, hogy azt mondják a cigányok: „Hát a bőrt akarja levenni?” S mi eztet nem akarjuk, tudja. Én úgy adtam nekije, hogy ő legyen megelégedve, s meg is vót elégedve, s meg is van elégedve.* (2003/01/09)

Péter a hitelügylettel járó kockázat mérséklése érdekében megkérte Kalo apai nagynénjének férjét – egy befolyásos, köztiszteletben álló családfőt, akihez közeli barátság fűzte –, hogy vegyen részt az ügyletben kezesként.[11] A családfő elfogadta a felkérést, és kezességet vállalt azért, hogy ha Kalo a futamidő végén nem tud fizetni, ő maga fogja előteremteni Péter kinnlevőségét. (Például úgy, hogy ráveszi Kalót pohara értékesítésére, vagy arra, hogy azt egy olyan másik hitelezőnél helyezze zálogba, aki legalább 161.000 dollárt ad kölcsön neki.) Péter szavait idézve:

> *Vállalta a garanciát* [kezességet]. *Meg is mondta a cigányok előtt. Nem adtam vóna neki* [Kalónak kölcsön máskülönben] *(...). „Adok neki pénzt, jó a pohara, értékes pohara van, de ő fiatal. (...) Hát gyermek, harmincöt éves gyermek, nem tudja még, milyen világba él. S akkor te, ha vállalod a garanciát* [kezességet]*, akkor adok! De úgy, hogy mikor nekem fog kelleni* [a pénzem]*, akkorra kell! Előtte szólok 10 nappal vagy 15 nappal.” (...) S akkor azt mondta nekem* [a kezes]*: „Adjad, mer én veszem a garanciát* [vállalom a kezességet]*, és ha nem lesz arra az időre* [2003 karácsonyára itt a pénz]*, fogom a gyermeket* [Kalót]*, s odamegyünk, ahol pénz van, s felemelünk pénzt, s odateszünk másnál a poharat, s neked számolja le a pénzedet”.* (2004/03/01)

A hitelügylet első lépéseként Péter 20.000 dollárt adott Kalónak, aki felkereste azt a nagyfalusi férfit (apja apai nagybátyját), akinél a pohár 2002 októberétől zálogban volt, és kiváltotta azt tőle. Az ügylet folytatására Péter házában, Kalo és Péter több támogatója – közeli rokona stb. – jelenlétében került sor, akik elsősorban tanúkként voltak jelen: Péter leszámolta Kalónak a fennmaradó 101.000 amerikai dollárt, és magához vette a fedezetként szolgáló poharat.

[11] Péter a leendő kezest – aki maga is örökölt apjától egy talpas poharat – így jellemezte: *„Nemcsak erőteljes, vagy erővel* [rendelkező személy]*, hanem a herbákja is nagy”*. A *„herbák”* kifejezés itt a köztiszteletben állóság, a társadalmi megbecsülés megfelelője. A nagy *„herbákkal”* (*„patjivval”* stb.) rendelkező személy olyasvalaki, *„aki előtt az emberek szégyellik magukat”*. Egyik beszélgetőtársamat idézve: *„Ez a herbák ez a magaviselet, és a becsület. A becsület, úgy jön ki”*.

A hitelügyletek gyakori kísérőjelensége, hogy az adós a kölcsön kapott összeg egy részét visszaadja a hitelezőnek ajándék *(„mita")* gyanánt. Ez az ajándék, amely a hitelező bizalmának és szolidaritásának viszonzására szolgál, funkcióját tekintve egyfajta hálapénz.

A jelen esetben a férfiak többsége azt javasolta, hogy a visszaadandó ajándék összege, amelyet majd Péter saját belátása szerint szétoszt közöttük, 10.000 dollár legyen. Péter azonban – azért, hogy ne vádolhassák azzal, hogy túl sok *„mitát"* kért, így akarva elősegíteni Kalo poharának mielőbbi *„elmerülését az adósságban"* – elutasította a jelenlévők kérését.[12] Saját nyilvános társas képe védelmében, az együttérzés és szolidaritás jeleként azt ajánlotta Kalónak, hogy csak 5.000 dollárt – azaz 1.131.757 forintot – adjon vissza neki *„mita"* gyanánt. Pétert idézve: *„Mikor adtam a pénzt, mondták a cigányok* [Kalónak]*: 'Olcsón adta a pénzt* [kölcsön Péter, ezért]*, tízezer dollárt kell dobjál, mitát!' S én azt mondtam: 'Nem kell tíz, mer igen sok'. (...) 'Ne dobjál nekünk tízezeret, mitát, hanem csak ötezret!' S akkor rakta azt az ötezret az asztalra"*.

Habár az említett összeg szétosztásával kapcsolatos döntéshozatal Péterre mint hitelezőre hárult, két idősebb férfi – a kezes és Kalo egyik apatársa – félrevonta őt, hogy megkérdezze: a jelenlévők közül kinek mekkora részt szán a *„mitából"*. Péter azt javasolta, hogy a *„mita" „első szerébe"* önmagán kívül a kezes, Kalo említett apatársa, valamint az a negyvenes évei végén járó férfi tartozzon, aki 20.000 dollár kölcsönnel segítette őt abban, hogy a Kalónak ígért tőke összegyűljön. Ezután amellett érvelt, hogy az *„első szerbe"* tartozók közül ő és a kezes kapja a legtöbb *„mitát"*, mivel nélkülük az ügylet nem jöhetett volna létre. Tervét azonban mindkét beszélgetőtársa ellenezte, és igyekezett rávenni őt arra, hogy az 5.000 dollár nagy részét különítse el, és abból az *„első szerbe"* sorolt négy idősebb férfi egyenlő arányban részesüljön.[13] Azt javasolták, hogy ők négyen fejenként 1.000 dollárt kapjanak, és csak a fennmaradó összeget ossza szét Péter a többi jelenlévő férfi között. Ez a megoldás azonban Péter számára volt kedvezőtlen, mivel így később azzal vádolhatták volna, hogy a *„mita"* indokolatlanul nagy részét különítette el néhány kiváltságos személy számára, amíg a többiek kevesebb *„mitát"* kaptak annál, mint amennyit – életkoruk, társadalmi nemük és státusuk alapján – megérdemeltek volna. Péter azért, hogy elkerülje az arcfenyegető – a *„mitaosztást"* etikátlannak, őt magát pedig pénzéhesnek, *„magaszeretőnek"* feltüntető – pletykák kialakulását, más alternatívát választott.

[12] Azon összeg nagyságát, amelyet az adóstól „visszavár", elsősorban maga a hitelező határozza meg, és kizárólag rajta múlik, hogy szétosztja-e azt vagy annak egy részét a jelenlévők között. A morálisan támogatott választás: az összeg legalább egy részének szétosztása. (Különösen azok között, akiknek szerepük volt a hitelügylet létrejöttében /az adós és a hitelező egymásra találásában stb./.)

[13] Az *„első szerbe"* tartozó mind a négy férfi rendelkezett egy-egy presztízstárggyal. Kalo Nagyfaluban, Péter egy azzal szomszédos településen, a kezes a közeli megyeszékhelyen, Kalo apatársa pedig egy Kolozs megyei kisvárosban élt.

Az *„első szerbe”* tartozó, 50-60 év körüli férfiaknak egyenként 800 dollár *„mitát”* adott – vagyis önmagának, az általa felkért kezesnek, az őt 20.000 dollár kölcsönnel kisegítő egyik nagyfalusi férfinek, valamint Kalo jelenlévő apatársának.

A *„második szert”* a negyvenes éveikben járó férfiak – a kezes két fia – alkották, akik fejenként 400 dollárt kaptak. Habár életkora alapján ide tartozott Péter két fivére is, mivel nyilvánvaló volt, hogy a még szétosztásra váró összeg kevesebb a szükségesnél, és Péter nem akarta, hogy a *„kinnvalók”* – vagyis a nem közeli rokonok és az *„idegenek”* – üres kézzel menjenek el, fivéreinek csak 200–200 dollár *„mitát”* adott. Saját szavait idézve: *„...sokan vótak, s tudja, mindegyiknek kelletett részesíteni (...) én a kinnvalókat akartam, hogy legyenek megelégedve, s ezek a bennvalók* [a közeli rokonok] *az enyimek ezek”*.

A fennmaradó 600 dollárt Péter a fiatalabbak: a 20-30 év körüli férfiak között osztotta szét. Ebből az összegből kapott például 100 dollárt Péter egyik fivérének nagyobbik fia; az a húszas éveiben járó hitelező, aki szintén 20.000 dollárral segítette Pétert abban, hogy a Kalónak szánt tőke összegyűljön; akárcsak annak a hitelezőnek a fia, aki ugyancsak 20.000 dollárt adott kölcsön Péternek, és az *„első szerbe”* tartozóként 800 dollár *„mitát”* kapott. Megjegyzendő, hogy Péter két említett hitelezője testvérek, akiknek további három fivérük is van. Ötük közül az a húszas éveiben járó férfi, aki 100 dollár *„mitát”* kapott, a legfiatalabb, az a fivér pedig, aki 800 dollárt vehetett kézhez, a legidősebb. A két fivér *„mitája”* közötti jelentős különbséget egyrészt a közöttük lévő korkülönbség indokolta, másrészt az, hogy 2002 karácsonyán az idősebb fivér győzte meg Kalót arról, hogy éppen Péternél helyezze zálogba poharát.

A jelenlévő asszonyoknak – az összeg szerény volta és a férfiak nagy száma miatt – nem jutott *„mita”*. Amikor azonban Péter észrevette, hogy Kalo – szintén húszas éveiben járó – fivére sem kapott az 5.000 dollárból, az önmagának félretett *„mitából”* kivett 200 dollárt és átadta azt neki. Pétert idézve:

> *Úgy, hogy kiosztottam rendesen* [a *„mitát”*]*, hogy, hálát adok a Jóistennek, mindegyik megvót elégedve, s nem vót vita, és bolond szavak, hogy „Nekem több kell!” vagy „Nekem így!”, vagy „Nekem úgy!” És én annak örvendtem, utoljára fenn vót az a kicsi, Kalónak a tesvére, és kivettem 200 dollárt az enyimből, abból a 800 dollárból, mer nemigen jutott. S akkor kivettem az enyimből 200 dollárt, s azt mondtam neki: „X* [Kalo fivérének a nevét mondja]*, nesze 200 dollár!” Megörvendett és megcsókolt a fiú. És akkor elmentek. S nyugton. S én maradtam hattal* [600 dollárral]*, s nem törődtem* [vele].[14] (2003/01/09)

Péter a hitelügylet során mindvégig szem előtt tartotta jó hírének és társadalmi presztízsének megóvását. Ezért nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy a roma üzleti etikának megfelelően járjon el, és sohasem adott hangot nyilvánosan a pohár iránti vonzódásának, vagy annak, hogy potenciális vásárlóként definiálja magát – *politi-*

[14] Kalo titokban is adott *„mitát”* (1.000 dollárt) Péter kezesének, így köszönve meg azt, hogy jelentős szerepet vállalt a hitelügylet megszervezésében.

kai ambícióját a szolidaritás és a segítségnyújtás arcóvó diskurzusa „mögé rejtette". Pontosan mutatja ezt a *„mitaosztással"* kapcsolatos, alábbi kommentárja:

> *Mert én, ha nem vigyáztam vóna az én házamra, s az én herbákomra, tudja, mit mondtam vóna? „Isten után a tulajdonos a pénzre én vagyok, teszek az ötből* [5.000-ből] *2.000 dollárt félre, ami az enyim. S a 3.000 dollárt osztom ki nektek így kor szerint." De nem tettem, mer nálam forog, mint az elektronik…*[nevetve mondja. Értsd: pontosan tudta, milyen negatív szimbolikus következményekkel járhat, ha valaki a *„mita"* jelentős részét önmaga számára különíti el]. (2003/01/09)

A zálogba vételt követően számos gábor roma kereste fel Pétert azért, hogy gratuláljon neki mint a pohár leendő, új tulajdonosának, és egyúttal *„mitát"* kérjen tőle.[15] Péter azonban arra hivatkozva, hogy a pohár nála csupán zálogban van, és az nem az ő tulajdona, megesküdött fiai életére, hogy senkinek sem ad *„mitát"*: *„Azt mondtam: 'Egyáltalán…', Megesküdtem a három fiamra, hogy legyen százszázalékos, hogy nem másítom meg: 'Egyáltalán nem adok semmi mitát!' Azér, hogy ne beszéljék a cigányok aztat, hogy én kenyerezem le az embereket, hogy nálam jöjjön a pohár"*. Vagyis azért, hogy ne tűnjön úgy: az általa a zálogba vétel után kiosztott *„mita"* voltaképpen olyan ösztönző ajándék, amellyel a megajándékozott, befolyásos férfiakat indirekt módon arra akarja rávenni, hogy könnyítsék meg számára a pohár mielőbbi megvásárlását. Péter kifinomult önreflexiójáról, a *politikai* arcmunka és diskurzus terén szerzett jártasságáról árulkodnak az alábbi mondatok is:

> *Énnálam van egy egyensúly. Nálam nincsen az a féle dolog, hogy mikor egy kicsit dicsérnek, már akkor odafennt érezzem magam* [a dicsérettől nem válik elbizakodottá, önteltté]. *(…) Én azt mondtam cigányok* [a zálogba vétel utáni napokban őt felkereső férfiak] *előtt is, és Isten előtt is, aki a titkokat tudja: „Zálogba tette nekem, nagy pénzt adtam nekije a zálogjáér, tudom, hogy többet ér a poharja. Amikor eljön az idő, s hozza a pénzemet kamatostól, én adom a pohárt". Aztán ők* [a zálogba vétel utáni napokban érkező *„mita"*-kérők] *mondják: „Megveszed! Meg!" Hát én tudom, hogy mit érek mától holnapig? Hát hiába csinálunk ekkora nagy tervet. (…) Minden legyen Isten akarata szerint.* (2003/01/09)

[15] A gábor roma üzleti etika szerint a presztízstárgyügyletek esetében az *„örömajándékként"* értelmezett *„mita"* kérése kizárólag azután indokolt, ha a tulajdonosváltás lezárult. A hitelügylet tehát önmagában senkit sem jogosít fel arra, hogy a hitelezőtől *„mitát"* kérjen, hiszen ő nem tulajdonosa a zálogtárgynak, csupán felügyel arra. Azzal, hogy az őt felkereső férfiak mint új tulajdonosnak gratuláltak neki a zálogba vételhez, befejezett tényként utaltak Péter dédelgetett tervére: Kalo poharának megvásárlására. E gratulációk egyetlen célja az volt, hogy így némi *„ingyenpénzhez"* jussanak. (Megjegyzendő, hogy a kölcsönkapott tőkéből az adós által visszaadott összeg nem minősül *„örömajándéknak"*.)

A hír, hogy Kalo elzálogosította kiugróan értékes poharát Péternél, futótűzként terjedt, és néhány nap alatt bejárta az egész gábor roma csoportot. Péter feleségét idézve: *„Fel volt gyúlva az egész világ, zugina ol roma, zugina ol trin gava* [zúgtak /értsd: csak erről beszéltek/ a romák, zúgott /értsd: a vásár hírétől volt hangos/ a „három falu”]*”*, amíg egy másik beszélgetőtársam amellett érvelt, hogy ha *„lenne cigány újság”* a gábor romák között, *„ez a hír szerepelne az első oldalon”*. Ezzel egyidejűleg megjelentek a hitelügylettel kapcsolatos, a Kalo családja és Nagyfalu által elszenvedett presztízsveszteséget tematizáló, első verbális inzultusok, valamint az arra vonatkozó találgatások is, hogy miként hatna a Kalo és Péter faluja közötti rivalizálására, ha a pohár idővel végleg Péter tulajdonába kerülne.

14.4. Kalo és Péter konfliktusa

14.4.1. A hitelügylet első évének vége: Kalo feljelenti Pétert; Péter *„hitre megy”*, hogy bizonyítsa igazát (2004. január)

A 2002 és 2003 karácsonya között eltelt egy év során Kalo semmit sem törlesztett a tőkéből, sem a kamatból – sőt, még csak fel sem kereste Pétert, hogy kipuhatolja: hajlandó-e, és ha igen, milyen feltételek mellett a futamidő meghosszabbítására.

Péter ezért 2003 novemberében arra kérte a kezest, hogy keresse fel Kalót, és próbálja őt rávenni legalább a kamatok törlesztésére. A kezes azonban nem járt sikerrel. 2003 karácsonyán végül Kalo – többedmagával – meglátogatta Pétert, hogy megbeszéljék az *„adósság állását*” és megállapodjanak a hitelügylet folytatásáról. Az egyezkedés során Kalo azt javasolta, hogy Péter hosszabbítsa meg egy évvel a kölcsön futamidejét, és cserébe a második év végére – 2004 karácsonyára – további 40.000 dollár kamatot ad majd neki. Péter azonban arra hivatkozva, hogy mindeddig egyetlen dollár kamatot sem látott tőle, elutasította a javaslatot, ám felajánlotta, hogy ha Kalo most visszafizet neki 61.000 dollárt, a fennmaradó 100.000 dollár kamatmentesen nála maradhat 2004 karácsonyáig. (Ne feledjük, Kalo ekkor 121.000 + 40.000 dollárral tartozott Péternek.) Mivel Kalo ekkora összeg előteremtésére képtelen volt, a hitelügylettel kapcsolatos egyezkedés holtpontra jutott. Végül Péter további egy hónap haladékot adott a teljes tartozás kiegyenlítésére, és egyúttal kilátásba helyezte, hogy ha Kalo addig sem törleszt, átadja poharát a kezesnek azért, hogy ő teremtse elő a tőke és a kamat együttes összegét. (Akár úgy, hogy a hitelt maga a kezes vásárolja meg, akár úgy, hogy azt valaki másnak értékesíti.) Pétert idézve:

> *Ő* [Kalo] *egy grammot nem tudott alázkodni. Hogy kérjen meg szépen. Így a gyűlésben* [a jelenlévő befolyásos férfiak közötti egyezkedés során] *dőlt el, hogy azt mondták: „Adjál egy hónapot. Gyermek, fiatal még, van vagyonja, amiből fizessen, ne félj semmit, mer megkapod* [a pénzed]*!” Nem, egyál-*

talán nem tudott alázkodni, egy grammot se. (...) Ha azt mondta vóna nekem: „Né, itt van a kamatod, várjál el, kérlek szépen, ott a poharam, garancia", s alázkodjék egy kicsit, akkor azt mondtam vóna: „Jó". De ő nem! (...) Én mondtam nekije: „Vigyázz, mer ha nem csinálod [nem teremted elő a pénzt]*, s nem veszed értékbe az én szavamat, én nem tudom ilyen kiabálással végezni be a dógot. Hanem én rendesen, becsületesen adtam, akkor úgy várom el a pénzemet, hogy hozzad. De ha nem, akkor én odaadom a kezesnek* [a zálogtárgyat]*, s akkor ő kiveszi* [előteremti] *a pénzemet. Valamennyi* [pénze] *van neki, na, a többit veszi kőcsön, s úgy is... Vagy mész te is velük* [a kezessel és fiaival] *együtt, és akkor öt-hat nap alatt ki kell vegyétek a pénzemet* [úgy, hogy a poharat eladják vagy elzálogosítják egy másik gábor hitelezőnél]*!" Hát egy pohár, ha van odatéve a másiknál garanciába, akkor azér van garanciába, hogy ha véletlenül ő nem tudja elintézni a dógát, azt a garanciát veszi az ember, s teszi máshová, hogy vegye ki a pénzit!* (2004/03/01)

Megjegyzendő, hogy Péter egy pillanatig sem gondolta komolyan a hitel értékesítését, sem azt, hogy a fedezetként szolgáló poharat átadja valaki másnak, mivel elsődleges célja épp az utóbbi megvásárlása volt. E fenyegetéssel csupán nyomást akart gyakorolni Kalóra azért, hogy minél előbb állapodjanak meg a hitelügylet folytatásának feltételeiről.

Kalo, aki ekkor is készpénzhiánnyal küzdött, megijedt annak lehetőségétől, hogy hitelét a kezes – saját akarata ellenére – értékesíteni fogja, és pohara egy olyan gábor hitelezőhöz kerülhet, aki Péternél kevésbé befolyásolható és nála határozottabban törekszik majd annak megvásárlására. Vagyis olyasvalakihez, aki a hitelügylettel kapcsolatos egyezkedés során nem riad majd vissza attól, hogy figyelmen kívül hagyja az ő érdekeit, az őt támogató gábor férfiak érveit (Kalo apai ági presztízsét stb.), valamint az üzleti etika elvárásait. Azzal kapcsolatos félelme miatt, hogy hamarosan meg kell válnia poharától, egy – valamennyi roma beszélgetőtársam által – morálisan helytelenített eszközhöz folyamadott: feljelentette Pétert a rendőrségen, arra hivatkozva, hogy a hitelügylet során túl magas kamatot kell fizetnie, a kölcsönadott tőke eredete pedig tisztázatlan.

Kalo tette két szempontból is megütközést és értetlenséget váltott ki. Egyrészt azért, mert a gáborok a saját csoportjukban kialakuló gazdasági és egyéb konfliktusok során csak a legvégső esetben fordulnak a hatóságokhoz – a vitás ügyeket, ameddig csak lehetséges, igyekeznek *„cigányosan"*, azaz maguk között megoldani. Másrészt azért, mert a Péter által kért kamat összege kifejezetten alacsonynak számított a hitelügyletek többségéhez képest. Péter – miután a nagyfalusi rendőrőrsre hívták – igazolta a Kalónak kölcsönadott összeg eredetét (a két értékesített házzal kapcsolatos adásvételi szerződéssel stb.), illetve a kamat mértékét. Miután bebizonyosodott, hogy a hitelügylet során nem történt törvénysértés, az elhangzottakról jegyzőkönyv készült. Péter szerint Kalót egyetlen cél vezérelte: időt szeretett volna nyerni. Azt akarta, hogy – Pétert idézve – *„Húzzon*

egy félelmet a szívembe, hogy ne kérjem a pénzemet. Hogy legyen nekije sok ideje!” Annak érdekében, hogy kiköszörülje a jó hírén esett csorbát, Péter úgy döntött, hogy 2004. január 19-én a gábor romák között leghatékonyabbnak tartott tisztázó-önigazoló gyakorlathoz: a nyilvános eskütételhez *(„hitre menés”)* folyamodik.

A nagyfalusi és a környező településeken élő gáborok, ha súlyos váddal – házasságtörés stb. – illetik őket, igazukat a leghatékonyabban úgy demonstrálhatják, ha felkeresik Nagyfalu azon hídját,[16] amely a valamikori „cigánysor” és a „falu” találkozási pontján helyezkedik el, és ott nyilvánosan esküt tesznek *(„hitre mennek”)*, azaz *„kitisztázzák”* magukat a vádak alól, helyreállítva megsérült társas képüket.[17] A *„kitisztázás”* lényege, hogy a *„hitre menő”* személy a hídon – féltérdre ereszkedve, két keze középső és mutatóujjaival a földön vagy a földre tett kalapja tetején keresztet formálva, máskor két, fekete szalaggal átkötött gyertyát tartva a kezében[18] – önmagára és családtagjaira mondott, halált és egyéb szerencsétlenségeket kilátásba helyező feltételes önátkokkal támasztja alá azon kijelentését, hogy ártatlan az őt ért vádakkal kapcsolatban. A *„hitre menések”* dialogikus diszkurzív események: a nyilvános eskütétel előzményeinek ismertetése, illetve tárgyának megvitatása után egy vagy több, befolyásos gábor férfi *„adja a hitet”* az önmagát *„kitisztázó”* személynek, vagyis más/mások mondja/mondják előre a feltételes önátkokat, amelyeket azután a *„hitre menő”* egyes szám első személyben megismétel. Az említett hídnál lezajló *„hitre menések”* nélkülözhetetlen eleme a széleskörű társadalmi nyilvánosság, amelynek megszervezéséért a *„hitre menő”* és hozzátartozói a felelősek. Az önmagát *„kitisztázó”* személynek egy kiterjedt, az elhangzó feltételes önátkok *„erejét”*, hatékonyságát fokozó eszközkészlet áll rendelkezésére, amelyből felekezeti hovatartozásának, személyes preferenciáinak stb. megfelelően válogathat. (Ide sorolható például a nem adventista személyek esetében a már említett, fekete szalaggal átkötött gyertya, amelyet a *„hitre menő”* a kezében fog, a román pap/ok/ jelenléte, vagy az, hogy a hírbe hozott fél nem egyedül, hanem fiaival együtt *„megy hitre”*.) E gyakorlat beszélgetőtársaim értelmezése szerint akkor tölti be hatékonyan konfliktusmenedzselő funkcióját, ha az eskütételre a vádat megfogalmazó személy

[16] A kérdéses híd valójában egy több méter hosszú betongyűrű, amely az egykori „cigánysor” feletti dombról érkező esővizet vezeti el, lehetővé téve a település két része közötti közlekedést. *„Hitre menést”* nemcsak itt, hanem lényegében bárhol (templomban, az önmagát *„kitisztázni”* kívánó személy saját udvarán vagy háza előtt stb.) szervezhetnek.

[17] A *„hitre menések”* rendszerint három nagyobb szerkezeti egységet foglalnak magukba: a) a *„hitre menés”* előzményeinek ismertetését és a jelenlévők közötti informális egyezkedést arról, hogy az önmagát *„kitisztázni”* kívánó személy pontosan mire esküdjön meg; b) a formális eskütételt (a *„hitre menés”* tárgyának „kihirdetését”, a feltételes önátkok sorát és az *„eskü felkiáltását”*; valamint c) a rítussal, az ahhoz vezető konfliktussal és annak jövőjével, valamint az egyéb, aktuális ügyekkel kapcsolatos, ugyancsak informális társalgást.

[18] Az adventista romák rendszerint nem az említett módokon, hanem a Bibliával a kezükben (féltérdre ereszkedve vagy állva) *„mennek hitre”* a kérdéses hídon.

1. kép A *„hitre menést”* kiváltó konfliktus részleteinek megbeszélése a nyilvános eskütétel előtt a nagyfalusi hídnál. (Részlet a szerző által készített videofelvételből; 2010)

2. kép A *„hitre menés”* tárgyának megvitatása. (Részlet a szerző által készített videofelvételből; 2010)

*3–5. kép*ek A nyilvános esküt tevő apa és fia (térdelve/guggolva), mellettük a nekik a *„hitet adó”* befolyásos férfiak. (Részlet a szerző által készített videofelvételből; 2010)

6. kép A „közönség” tagjai gratulálnak a nyilvános eskütételhez és a konfliktus lezárásához. (Részlet a szerző által készített videofelvételből; 2010

jelenlétében kerül sor.[19] (Lásd például az *1–6. kép*eket, amelyek egy 2010-ben lezajlott *„hitre menés”* néhány mozzanatát örökítik meg.)

2004. január 19-én elsőként a szintén jelenlévő Kalo *„ment hitre”* féltérdre ereszkedve, kezében két, fekete szalaggal átkötött gyertyát tartva, három és fél éves kisfiával együtt – először román nyelven a közreműködésre általa felkért ortodox pap előtt (vagyis elismételve az általa felsorolt feltételes önátkokat), majd *romani* nyelven is úgy, hogy az átkokat egy befolyásos, nagyfalusi gábor férfi *„adta”* számára (azaz mondta előre neki). Kalo az eskütétel tárgyával kapcsolatos egyezkedés során tagadta, hogy feljelentette volna Pétert, de kizárólag arra volt hajlandó megesküdni, hogy csak azután kereste fel a nagyfalusi rendőrőrsöt és kérte az ott dolgozók segítségét, miután a közeli megyeszékhely rendőrkapitányságának munkatársai megjelentek nála és kikérdezték őt közös hitelügyletük részleteiről. Kalo tehát – tartva a feltételes önátkok későbbi beteljesülésétől – nem mert megesküdni arra, hogy nem élt a rendőrségi feljelentés eszközével, holott igazát épp e kijelentéssel bizonyíthatta volna a legmeggyőzőbben. Számos beszélgetőtársam szerint a *„hitre menés”* tárgyának kiválasztása – a lényeg elhallgatása és egy kevésbé fontos mozzanat „reflektorfénybe állítása” – nyilvánvaló jele volt annak, hogy Kalo csak a látszat kedvéért, a megszégyenülés elkerülése érdekében *„megy hitre”*.

Ezután Péter következett, aki – mivel adventista – állva, kalapját fejéről levéve, Bibliával a kezében *„ment hitre”*. Péter arra esküdött meg, hogy sem ő, sem a fiai, sem a fivérei nem jelentették fel Kalót egyetlen rendőrőrsön sem, és a helyi önkormányzatnál sem tették panaszt a hitelügylettel kapcsolatban.[20]

---

[19] A vita jellegétől és a személyes preferenciáktól függően a *„hitre menés”* különféle forgatókönyveket követhet. Gyakori, hogy a szóban forgó nagyfalusi hídnál mindkét érintett fél – a vádló és a hírbe hozott is – megjelenik, és egymás után *„hitre mennek”* azért, hogy bizonyítsák igazukat. Máskor az egymással vitázó felek eltérő időpontban tesznek esküt, vagy ahhoz, hogy a vita nyugvópontra jusson, elegendő, ha csak az egyik fél alkalmazza a nyilvános eskütétel stratégiáját.

A konfliktushelyzetek egy részében az egyik fél – vagy mindkettő – önként, saját elhatározásából *„megy hitre”* azért, hogy *„tisztázza magát”*. Más esetekben a felek egyike – önmaga vagy közvetítő révén – felszólítja a vele konfliktusban álló személyt arra, hogy tegyen nyilvános esküt (vagyis *„hitre hívja”* őt). Ha a *„hitre hívott”* fél elzárkózik a nyilvános eskütételtől, azt rendszerint a feltételes önátkok beteljesedésétől való félelemmel magyarázzák, és annak jeleként értelmezik, hogy a *„hitre menést”* elutasító fél nem mondott igazat.

A nyilvános eskütétel nemcsak a múltbeli történések tisztázására alkalmas, hanem arra is, hogy a *„hitre menő”* személy elkötelezze magát valamely jövőbeli tett végrehajtása mellett. (Lásd a 13. fejezetet.)

[20] Az alábbiakban Péter *„hitre menésének”* egy részletét idézem:
A *„hitet adó”* (a továbbiakban: H.A.; a helybeli gábor férfiak egyike; végig fennhangon, kiabálva): *„Te phene hamišan”* ‘Ha hamisan teszel esküt’
A *„hitre menő”* Péter (végig fennhangon, kiabálva): *„Te pheną hamišan”* ‘Ha hamisan esküdnék’
H.A.: *„O Del”* ‘A Jóisten’
Péter: *„O Del”* ‘A Jóisten’
H.A.: *„Te xatjarăl”* ‘Vegye azt észre’
Péter: *„Te xatjarăl”* ‘Vegye azt észre’

A *„hitre menés”* formális szakaszát a számos, tanúként jelenlévő gábor férfi és a *„hitre menő”* felek részvételével zajló hosszas, informális vita követte, amely többek között arról folyt, hogy a 2003 karácsonyától kezdődő évre Péternek mekkora kamatot illene/kellene kérnie. Kalo pártfogói – apósa, annak fivére stb. – amellett érveltek, hogy a leendő kamat összege minél kisebb legyen. Akadt olyan jelenlévő, aki egyenesen azt javasolta, hogy Péter a most kezdődő évre egyáltalán nem kérjen kamatot. Az utóbb említett férfi szavait idézve: *„Kakale śavoŕăh sah leh ekh pharo dad, vesteko, bară ŕomehko śavo! Bară ŕomehko njepoto! Trubul dinti t'el belataši: kako bărš so nakhlah e phari kamata, the kako bărš te aźakarăh le bikamatako!”* (‘Ennek a fiúcskának volt egy nehéz,[21] híres apja, aki egy nagy ember fia volt! Egy nagy ember unokája! Be kell látnod, hogy az elmúlt évben nagy volt a kamat, [ezért] az idei évet várd meg kamat nélkül’). Péter legbefolyásosabb pártfogója a kialakult vita során az általa felkért kezes volt.

A *„hitre menés”* közönsége számára nyilvánvaló volt, hogy Péternek nem állt érdekében a hatóságok bevonása a hitelügyletbe – két okból sem. Egyrészt azért, mert Kalo poharának becsült értéke a tartozás összegének a többszörösére rúgott, vagyis nem kellett tartania attól, hogy a zálogtárgy nem fedezi kinnlevőségeit. Másrészt azért sem, mert Péter elsősorban a pohár tulajdonjogára, és nem a kölcsönadott összeg után járó kamatra vágyott, vagyis nem a hitel mielőbbi visszafizetésében volt érdekelt (amiben a hatóságok talán valóban segítséget nyújthattak

H.A.: *„Te marăl tut”* ‘[És] verjen meg téged’
Péter: *„Te marăl ma”* ‘ [És] verjen meg engem’
H.A.: *„Ande tje śavoŕă”* ‘A gyermekeidben’
Péter: *„Ande mîŕă śavoŕă”* ‘A gyermekeimben’
H.A.: *„Ande tje njepotaša”* ‘Az unokáidban’
Péter: *„Ande mîŕă njepotaša”* ‘Az unokáimban’
H.A.: *„Kadala vandjeliji”* ‘Azok az esük’
Péter: *„Kadala vandjeliji”* ‘Azok az esük’
H.A.: *„So kărdah v'o Kalo”* ‘Amelyeket Kalo tett’
Péter: *„So kărdah v'o Kalo”* ‘Amelyeket Kalo tett’
H.A.: *„V'ol ŕomane”* ‘Amelyet *ŕomani* nyelven tett’
Péter: *„V'ol ŕomane”* ‘Amelyet *ŕomani* nyelven tett’
H.A.: *„Vi le rašahkă”* ‘Az is, amelyet az ortodox pap előtt tett’
Péter: *„Vi le rašahkă”* ‘Az is, amelyet az ortodox pap előtt tett’
H.A.: *„T'arcîn tukă”* ‘Ártson neked’
Péter: *„T'arcîn mangă the mîŕă ćeledohkă”* ‘Ártson nekem és a családomnak’
H.A.: *„Te găl hamišan”* ‘Ha hamisan esküdtél meg’
Péter: *„Te găl hamišan”* ‘Ha hamisan esküdtem meg’
H.A.: *„The te găl ćeće”* ‘És ha igazat mondva mentél hitre’
Péter: *„Te găl ćeće”* ‘Ha mentem igazan [igazat mondva]’
H.A.: *„O Del te ćaćaŕăltu”* ‘A Jóisten tisztázzon ki téged’
Péter: *„O Del te ćaćarălma”* ‘A Jóisten tisztázzon ki engem’
H.A.: *„Te n'al či tukă, či tje phralengă, či tje śavoŕăngă khanči”* ‘És ne legyen semmi [ne ártsanak az itt kimondott feltételes önátkok] se neked, se a testvéreidnek, se a fiaidnak’.

[21] A *„pharo”* ‘nehéz’ jelző e kontextusban a számottevő *politikai* tekintély szinonimája.

volna), hanem abban, hogy Kalo pohara *„elmerüljön az adósságban”*, és azt végül ő vásárolhassa meg – ehhez pedig több időre volt szükség.

A vitát végül az a tény döntötte el, hogy Kalo korábban informálisan többek előtt elismerte: a nagyfalusi rendőrségen valóban nem, de Bukarestben feljelentette Pétert azért, hogy megakadályozza hitele értékesítését, vagyis azt, hogy pohara másvalakihez kerüljön. A közeli megyeszékhelyről érkező, őt felkereső rendőrök tehát nem Péter panasza nyomán jutottak el hozzá, hanem az önmaga által Bukarestben tett feljelentés logikus következményeként. Az, hogy Kalo kizárólag arra volt hajlandó megesküdni, hogy a nagyfalusi rendőrőrsöt csak azután kereste fel, miután a közeli megyeszékhely rendőrei megjelentek nála, kétélű fegyvernek bizonyult. Egyrészt az eskütétel tárgyának kijelölésével Kalo elkerülte, hogy hamisan *„menjen hitre”* és a kimondott átkok ártsanak neki és fiának. Másrészt azonban makacs ragaszkodása a *„hitre menés”* általa kiválasztott tárgyához mindenki számára világossá tette, hogy nem őszinte, és titkol valamit.

2004. január végén Péter ismét adott egy hónap haladékot Kalónak arra, hogy rendezze tartozását. Habár Kalo több nagyfalusi férfinek is felajánlotta megvételre apjától örökölt házát – amely Nagyfalu legmagasabb presztízsű részén: a „főutcán” található –, olyan magas árat kért azért, amelyet egyetlen potenciális érdeklődő sem volt hajlandó kifizetni. Így 2004 februárjában sem tudta törleszteni a tőkét és annak kamatait. Péternek ugyanakkor esze ágában sem volt, hogy a hitelt – Kalo akarata ellenére – értékesítse, hiszen így jóval kisebb esélye lett volna arra, hogy később megvásárolja a poharat, és az üzleti etika megsértésével veszélybe sodorta volna saját nyilvános táras képét. A hitelügylet folytatásának feltételeivel kapcsolatos egyezkedés így ismét holtpontra jutott.

14.4.2. A hivatlan presztízstárgybrókerek megjelenése (2004. február–2004. május)

A Péter és Kalo között kialakult patthelyzet több olyan gábor férfi érdeklődését felkeltette, akik úgy érezték: több-kevesebb *„pénzt csinálhatnak”*, ha brókerként vagy egyéb módon bekapcsolódnak a hitelügylet menedzselésébe. Az alábbiakban – terjedelmi okokból – csupán három ilyen kísérletet mutatok be röviden.

(a) Az egyik befolyásos nagyfalusi gábor férfi például – brókeri közreműködését felajánlva – rávette Kalót arra, hogy hívja fel telefonon az Olt folyó mentén élő, legvagyonosabb cărhar férfiak egyikét, és kérje meg arra, hogy vizsgálja meg személyesen poharát és becsülje fel annak értékét.

Az önjelölt bróker ugyanis saját poharát korábban ennél a cărhar férfinél helyezte zálogba, és arra számított, hogy ha hitelezője megvásárolja Kalo adósságát és idővel poharát is, brókeri szolgálataiért cserébe olcsóbban válthatja ki tőle saját presztízstárgyát – például úgy, hogy csak adóssága egy részét kell visszafizetnie. Emellett az önjelölt bróker Pétertől is jelentős összegű, munkadíjként értelmezett

„mitát” remélt cserébe azért, hogy hozzásegíti őt kinnlevősége visszaszerzéséhez. Pétert idézve: *„Neki* [az önjelölt brókernek] *vót pretenció* [igény, követelés]*: öt vagy tízezer* [dollárt]*, ilyesmit számított* [remélt]*, mitát* [Pétertől]*”*. Habár a cărhar romáknál elzálogosított poharakról köztudott, hogy azok döntő többségét gábor tulajdonosaik *„sohasem látják viszont”*, Kalo mégsem utasította el az önjelölt bróker javaslatát, mert mindennél jobban félt attól, hogy pohara esetleg a befolyásos gábor férfiak egyikéhez kerül, aki a saját roma csoportjukban szerveződő társadalmi összejöveteleken majd időről időre azzal *„veri az orrát”*, hogy szégyenszemre meg kellett válnia *„apja vagyonától”*. Ám a cărhar érdeklődő, miután megnézte a Péternél elzálogosított poharat, kijelentette, hogy csak a tőkét hajlandó megvásárolni, azt is két részletben: úgy, hogy napokon belül 100.000 dollárt, két hónap múlva pedig további 21.000 dollárt ad át Péternek. Ez az ajánlat elfogadhatatlan volt Péter számára – egyrészt azért, mert így a pohár kicsúszott volna a kezéből, másrészt azért, mert le kellett volna mondania az előző évre járó, 40.000 dollár kamatról is. A cărhar férfi ezek után felkereste Kalót, hogy elmondja neki árajánlatát. A tervezett ügyletre azonban végül nem került sor, mivel Kalo jóval nagyvonalúbb ajánlatra számított tőle.

Ugyanez a nagyfalusi bróker hamarosan újabb tervvel állt elő. Azt javasolta Péternek, hogy fogadja el a cărhar férfi által felajánlott 121.000 dollárt, ő pedig szerződésben vállal kötelezettséget arra, hogy idővel a fennmaradó 40.000 dollárt is kifizeti neki. Péter azonban, mivel tudta, hogy a brókernek egyetlen elkölthető dollárja sincs, arra hivatkozva, hogy a tőkére és a kamatra egyszerre van szüksége, elutasította az ajánlatot.

(b) Két nappal ezután az általa korábban felkért kezes is felkereste Pétert azért, hogy megvásárolja tőle Kalo hitelét. A kezes azt ajánlotta, hogy fiaival és fivéreivel együtt Péter udvarán *„hitre mennek”*, vagyis feltételes önátkokkal kötelezik magukat arra, hogy néhány héten belül titokban összegyűjtik a Pétert megillető 161.000 dollárt, és – Kalo tudta és beleegyezése nélkül – megvásárolják tőle az adósságot. Emellett a kezes arra is ígéretet tett, hogy a hitelügylettel kapcsolatos valamennyi későbbi konfliktus menedzselését magára vállalja. Akárcsak Péter, ő is azt remélte, hogy a hozzá kerülő zálogtárgy idővel *„elmerül az adósságban”*, és saját tulajdonává lesz.

Péter azonban ragaszkodott a pohárhoz és ahhoz, hogy üzleti tisztessége makulátlan maradjon, ezért elutasította a javaslatot, arra hivatkozva, hogy az ügylet így Kalo tudtán kívül jönne létre: *„Ők adták vóna a gyermek* [Kalo] *nékül, s én a gyermek nékül nem fogadom el senkitől a pénzt! A patjiv miatt. Én akinek adtam, ő* [Kalo] *vegyen kőcsön magának, s legyen ott, s akkor adjanak neki kőcsön, hogy adja meg az enyimet!”* Habár a kezes amellett érvelt, hogy Pétert nem érheti szimbolikus veszteség, mivel a pohár Kalo *„családjában marad”* (lánytestvéréhez és sógorához kerül[22]), Péter nemet mondott, visszaemlékezése szerint az alábbi szavakkal:

[22] A kezes kisebbik fia Kalo lánytestvérét vette feleségül, Kalo apja és a kezes tehát apatársak voltak.

Hallgass ide! Te öregebb vagy, mint én! Neked híres apád vót, nekem is vót egy szegén[23] *apám, ahogy adta vót a Jóisten. De te, a mi kicsi becsületünket ne mocskoljuk össze a pénzér! Várjunk még egy kicsi időt, hogy nézzük, hogy hogy alakul a dolog, mer nállatok, ha bemegy a pohár* [ha a kezes megvásárolja a hitelt]*, az a gyermek megzavarodik. (…) én nem félnék tőlletek harminc-negyven-ötvenezerért se* [Péter akkor sem félne tőle, ha a kezes 30-40-50.000 dollárral tartozna neki]*, csak tőlletek* [a ti házatokból] *még a kutya se viszi ki* [a poharat]*! De nállam még egy liánka is ki meri vinni. De tőlletek már be lesz fejezve* [Kalo többet nem fér hozzá a pohárhoz]*!* (2008/09/13)

Péter utóbbi mondataival arra utalt, hogy amíg őt *„szelíd”*, *„lágy”* férfiként ismerik, és tudják róla: ha Kalo törleszti adósságát, visszaadja a fedezetként szolgáló poharat, addig kezesét olyan családfőként tartják számon, aki *„előtt a romák szégyellnek, de félnek is tőle”*. Vagyis a kezest nemcsak *„patjivja”* és *politikai* sikerei miatt tisztelték, hanem azért is, mert *„erőteljes”* férfinek számított, aki a konfliktushelyzetekben esetenként a fizikai erőszakkal való fenyegetéstől sem riad vissza. Péter épp a kezes utóbbi tulajdonságára utalva utasította el azt, hogy eladja neki az adósságot. Tisztában volt ugyanis azzal, hogy a kezes megnehezíti majd a pohár kiváltását, és ha Kalo és a kezes között később konfliktus alakul ki, azért a gáborok jelentős része őt teszi majd felelőssé, arra hivatkozva, hogy a konfliktust (közvetve ugyan, de) az idézte elő, hogy az üzleti etikát megsértve Kalo tudta, beleegyezése és jelenléte nélkül adta el az adósságot a kezesnek. Péter feleségének kommentárját idézve: *„Az ilyen mucskosság marad a gyermekünknek. A gyermeknek a gyermekünknek* [az unokáinknak]. *Azt mondják: ‘Te, neked nagyapád ilyen vót, s olyan vót’, még az unokáknak is!”*

(c) 2004 tavaszán Péter egy további ajánlatot is kapott. Tíz – négy Maros megyei településről érkező – befolyásos gábor férfi kereste fel őt és arról próbálta meggyőzni, hogy Kalo *„rossz viselkedése”* miatt egyedül képtelen lesz menedzselni a hitelügyletet, és hozzájutni kinnlevőségéhez. Ezért azt javasolták neki, hogy bízza rájuk az adósság „előteremtését”. Tervük az volt, hogy a 2003 karácsonya óta eltelt hónapokra 100.000 dollár kamatot számolnak fel (vagyis két és félszer annyit, mint amennyit Péter az előző teljes évre kért!), és – Kalo tudtán kívül – felajánlják hitele megvásárlását öt nagyfalusi gábor férfinek: Kalo és elhunyt apja legfontosabb riválisainak. Ha e nagyfalusi romák tíz napon belül nem vásárolják meg az adósságot, azt a vagyonos cărhar romák között próbálják meg értékesíteni. Ajánlatuk értelmében az így vagy úgy előteremtett 261.000 dollárból 161.000 dollár Pétert illette volna meg, a fennmaradó 100.000 dollárt pedig a brókerek egyenlő arányban elosztották volna egymás között. Péter azonban – tudva, hogy a cărhar hitelezőtől Kalo aligha tudja majd kiváltani poharát; jó híre védelmére hivatkozva – ezt az ajánlatot is visszautasította: *„A cigányok várták, hogy adjam a* [munkadíjként értelmezett] *mitát!*

[23] A *„szegén”* jelző a beszélő szerénységének kifejezésére hivatott, Péter apja ugyanis egyike volt a legbefolyásosabb, vagyonos férfiaknak.

(...) Azért szorították a csavart annyira [ezért igyekeztek olyan elszántan segíteni Péternek abban, hogy visszakapja kinnlevőségét]*”*.

Péter úgy vélte, hogy azon férfiak jelentős részét, akik megpróbálták megvásárolni tőle a hitelt vagy brókerként értékesíteni azt egy harmadik személynek, nemcsak a haszonszerzés vágya motiválta. Az is hangsúlyos céljuk volt, hogy megakadályozzák őt Kalo poharának megvásárlásában, illetve abban, hogy e kiugró *politikai* sikernek köszönhetően jelentős presztízsemelkedésre tegyen szert. Pétert idézve:

> *Ők* [saját *politikai* riválisai, rosszakarói] *azt mondják* [irigykedve, felháborodottan]*: „Péter, hogy tegyen még egy poharat az ő pohara mellett, hogy kettő legyen nekije!?!” Ha adnék egy zsákkal* [egy zsák pénzt Kalónak a pohárért cserébe]*, azt mondják: „Kettőt kell adjál!” Ha adok kettőt, azt mondják: „Négyet kell adjál!” Ha adnék négyet, azt mondják: „Hatot kell adjál!” Hogy én belébukjak, hogy haljak belé, vagy a gyermekeim, mer ez nem ilyen dolog, nem lehet az embereknek a vagyonjával vagy a pénzivel játszódni, s ezér. Vagy beleolvadna a sok izékbe* [a Kalo pohara körüli tulajdonlási versennyel járó kiadásokba] *az én poharam! El kéne adjuk.* (2004/08/28)

14.4.3. Egyezkedés a kamatról és a futamidőről – Péter ismét *„hitre megy”* (2004. június)

2004 júniusában Péter ismét felhívta telefonon az akkor már súlyos beteg kezest, arra kérve, hogy járjon közben azért, hogy végre megegyezzenek Kalóval a 2004-re vonatkozó kamat összegéről. Miután néhány órával később, számos gábor férfival együtt Péter személyesen is felkereste a kezest otthonában, telefonon invitálta Kalót az ott spontán kialakult *„gyűlésbe”*. Kalo azonban nem jött el a kezeshez, és nem járult hozzá ahhoz sem, hogy Péter és a *„gyűlés”* többi résztvevője felkeresse őt saját házában. Ezért Péternek nem volt más választása, mint hogy ismét elmenjen a valamikori nagyfalusi „cigánysor” szélén található, korábban már említett hídhoz, és kikérje az oda összehívott férfiak tanácsát arra vonatkozóan, hogy mihez kezdjen a kialakult helyzetben. Pétert idézve:

> *Na, kűdtem a fiamat és J-t* [Kalo sógorát] *(...) hogy jöjjenek össze a cigányok. Jött X, Y, Z, D* [mindannyian befolyásos nagyfalusi férfiak]*, az összes nagyfalusaik, (...) mindenki, annyin lettek, mint a hajszál. Na, mondom a cigányok előtt: „Hát nézd meg, hogy van, s hogy van”, s az egész cigányok úgy beszéltek, hogy én nem érdemlem meg* [Kalo elutasító magatartását]*. Mer én kérdeztem tőlük: „Én rosszat csináltam, vagy jót tettem vele* [Kalóval]*?” Azt mondták: „Jót.” „Zsaroltam, húztam a kamatot? Mások adják öt százalékkal, én adtam feliér: két és fél százalékkal. Akkor húztam?” „Nem.” „Na, akkor mibe vagyok hibás?” „Semmibe.” „Na, mondom, akkor várjanak. Nem ma-*

gukkal kell tárgyaljak, de azér hívtam [ide magukat]*, hogy nézzék meg* [értesüljenek arról, hogy]*, hívattam* [Kalót] *nállam, nem jött, hívattam K-nál* [a kezes otthonába]*, nem jött, akartam bemenni nálla, hogy akkor tárgyaljunk a pénzemről, azt mondta, hogy nincs mit tárgyaljak vele most. S akkor jöttem itt a hídnál, hogy gyűjtsem össze magukat, hogy beszéljek, hogy hallják maguk is, miről van szó, ez a taknyos gyermek mit csinált. Jó, na de – mondom – nem elég így, mer utána* [Kalóért] *is kűdünk".* (2004/08/28)

Kalo azonban – aki ekkor sem tudott fizetni – megijedt a küszöbön álló megszégyenüléstől és konfliktustól, amikor észrevette, hogy milyen sokan gyűltek össze a nagyfalusi hídnál. Ezért a helyi rendőrőrsre sietett, ahol azt állította: testi épsége veszélyben forog, mivel Péter pártfogói bármikor inzultálhatják őt. Ezt a rémhírt a jelenlévő gábor romák mély megdöbbenéssel fogadták. Az ügyeletes tiszt, aki a hír hátterét nem ellenőrizte, sietve értesítette a közeli megyeszékhely rendőrkapitányságát, ahonnan rövid időn belül két rendőrtiszt és közel egy tucat, maszkot viselő rohamrendőr érkezett a nagyfalusi hídhoz, hogy „fenntartsák a rendet". Kalo azonban még ekkor sem akart csatlakozni a hídnál összegyűlt tömeghez, így végül maguk a rendőrök mentek el érte és hoztak el őt oda saját otthonából.

Na, legelőször a komisszár [rendőrtiszt] *beszélt, hogy a törvény alapján hogy legyen, hogy csend legyen, hogy az egyik, amikor beszél…, hogy organizáció legyen, úgy, mint az iskolába. (...) Csend lett. Feláll a komisszár, (...) s akkor beszélt. Mikor végezett, én vártam, hogy kérdezzenek, hogy ki a tulajdonos* [a hitelező]*, kinek tartoznak, s ki a másik. „Na, maguk hogy akarják – én mondtam nekijek* [a rendőröknek] *románul –, hogy cigányul beszéljünk, vagy románul? Vagy ha akarják, hogy adjanak engedélyt nekünk, hogy beszéljünk cigányul, s aztán lefordíccsuk románul!" Azt mondták: „Így valabil"* ('Így helyes'). *Na, annyi vót körbe az egész népek, mondom: „Kalo! Gyere errébb egy kicsit!" Odahívtam. „Tu kameh mangă vagy me kamav tukă?"* ('Te tartozol nekem, vagy én tartozom neked?') – *azt kérdeztem. „Na, me kamav tukă"* ('Nem, én tartozom neked') – *azt mondta Kalo. „Hívtalak, hogy gyere el K-hoz* [a kezeshez]*, nem jöttél. Hívtalak, hogy gyere el hozzám, nem jöttél. Arra nem adtál engedélyt, hogy hozzád bemenjünk. Akkor hova menjünk? Akkor kénytelen voltam, hogy itt a hídnál gyűjtsem össze az embereket, hogy lássuk, mit csináljunk a pénzemmel, hogy megadod a pénzemet, vagy nem akarod megadni?" „Meg akarom adni" – azt mondta. „Mennyivel tartozol nekem?" – azt kérdeztem, hogy hallja az egész világ. „161.000-vel." Jó. „Adok neked terminust* [határidőt] *tíz napot ezek előtt az emberek előtt, ha elhozod a pénzem, akkor visszaadom a poharad. Ha nem hozod a pénzem, én magam hitre megyek, hogy fogom a poharat… (ezt próbaképpen tettem*

[mondtam][24]*), veszem a poharad, és más romákhoz máshova teszem be azt garanciaképpen. Veled együtt!” – mondtam.* (2004/08/28)

Kalo jelenlévő pártfogói azonban kevesellték a felajánlott tíz napot, és igyekeztek rávenni Pétert arra, hogy legyen belátóbb és türelmesebb.

Nem vótam [biztos a haladék hosszúságában – mondja Péter]. *Hanem vártam, hogy a többiek milyen tanácsot adnak. Hogy nézzük meg, hogy hogy dönt a gyűlés. Mer én először tettem fel* [azt terveztem]*, hogy adok egy hetet, tíz napot. S akkor mondják a cigányok: „Nem kicsi pénz, nem tízezer, nem húszezer, nem tudja* [Kalo megadni]*. Hanem adjál nekije több időt!” Há mondom: „Kérdezzétek meg, mer ő tőllem nem érdemli meg, hogy adjak többet nekije. Adja le a pénzemet.” S akkor ő* [Kalo] *kért magának három hónapot, hogy utoljára én adtam egyet, aztán azt mondták: „Adjál kettőt”.* (B. P.: Kinek a véleményére figyelt, amikor döntött?) *A fennjárókat mondom, a fontosokat! Én nem mondom az apró…* [a kevésbé befolyásos férfiakat]*, s az asszonyokat! B* [Péter falujának *„vezetője”*] *– egy; C* [Péter kezese] *– kettő; D* [egy befolyásos, akkor 60-as évei végén járó nagyfalusi férfi] *– három; E* [egy másik tekintélyes nagyfalusi családfő] *– négy; F* [az a nagyfalusi férfi, aki 2001 karácsonyán zálogba vette Kalo poharát] *– öt. Ott vót G* [Kalo apjának nagybátyja] *is – hat. Ez vót a komisszió* [bizottság]*, a cigányoknál.*[25] *Ez a hat ember, s én vótam mellettük. Na, ezekre hallottam* [hallgattam]*, s akkor a komisszárokra* [a két rendőrtisztre] *is hallgattam. Azt mondták* [a rendőrtisztek]*, így csinált nekem* [a mutató- és középső ujjával mutatta az egyikük]*: „Adjál két hónapot nekije”. Na, akkor én láttam, hogy ezek is, azok is azt mondják. Úgy legyen. S kész vót.* (2004/08/28)

Ezután Péter a jelenlévő romák és rendőrök előtt *„hitre ment”*, vagyis halált és egyéb szerencsétlenségeket kilátásba helyező, feltételes önátkokat mondva önmagára és családjára megesküdött arra, hogy ha Kalo nem fizeti vissza neki a tartozást a következő két hónap során, akkor a kezes, Kalo és a saját faluja *„vezetőjének”* tekintett férfi társaságában eladja a hitelt egy másik roma hitelezőnek, és átadja neki a zálogtárgyat. Péter után a kezes és az említett *„faluvezető”* is *„hitre ment”* hasonló módon, arra kötelezve magát, hogy mindenben támogatja majd Pétert. Péter és felesége kommentárját idézve: [Péter:] *„Ezt ő csinálta magának, Kalo csinálta* [a viselkedésével]*, beverte a szép, jó poharát a sárba. A nemességit ennek a poharnak lehozta ő.* [Péter felesége:] *Lehozta a rangját, lehozta a becsületit,*

[24] Péter értelmező megjegyzése, amely egyértelműen jelzi, hogy elsődleges célja az adott évi kamattal kapcsolatos megállapodás megkötése volt, hiszen a pohár csak így maradhatott továbbra is a saját felügyelete alatt.

[25] E hat férfi közül 2004 júniusában négy maga is pohártulajdonos volt – összesen öt pohárral rendelkeztek. A másik két, említett személy apjától örökölt egy-egy poharától a 90-es évek közepén vált meg.

lehozta az értékit, mindent". A *„hitre menés"* után az érintettek a helyi rendőrőrsre mentek, ahol a megállapodást írásba foglalták. Az itt készült nyilatkozatot azonban, amelyben kötelezettséget vállalt volna arra, hogy tartozását két hónapon belül visszafizeti, Kalo végül nem írta alá.

14.4.4. A 2004. évi kamatról szóló megállapodás megszületése

A következő hetek során Kalo semmit sem törlesztett tartozásából, Péternek pedig egyre több hívatlan bróker ajánlotta fel szolgálatait. Saját falujának *„vezetője"* például egy csütörtöki napon meghívta őt otthonába, ahol érkezéséig már több tucat gábor roma gyűlt össze.[26] A *„faluvezető"*, aki júniusban feltételes önátkok sorával kötelezte magát arra, hogy segít neki a hitelügylet menedzselésében, azt javasolta Péternek, hogy vegyen maga mellé a jelenlévők közül annyi tanút, amennyit jónak lát, és egy rendőr, illetve egy ügyvéd társaságában értékesítsék Kalo tartozását az egyik Kolozs megyei kisváros jómódú, sem nem gábor, sem nem cărhar roma lakói között. A *„faluvezető"*, aki a tervezett ügylet brókereként definiálta önmagát, azt remélte, hogy a felkeresett hitelező majd több százezer dollárt ad kölcsön a „pohárra", így ő maga is jelentős összegű – munkadíjként értelmezett – *„mitára"* tehet szert. Néhány befolyásos férfi – élükön a *„faluvezetővel"*, Péter tiltakozása ellenére – végül megegyezett abban, hogy három nap múlva (vasárnap) felkeresik Kalót, és közlik vele döntésüket.

Pétert ez a hír aggodalommal töltötte el, mert tudta: ha a befolyásos romák e csoportja megjelenik Kalo otthonában, a látogatás könnyen nyílt konfliktusba torkollhat. Ugyanakkor attól is tartott, hogy saját falujának *„vezetője"* nem tart majd igényt arra, hogy a hitel értékesítésébe Kalo is beleegyezzen és jelen legyen az ügylet lebonyolításánál – csupán közli vele a *„gyűlés"* döntését. Így Péternek újfent kettős kockázattal kellett volna számolnia: a fedezetül szolgáló pohárról való lemondással, valamint üzleti tisztessége és jó híre veszélybe kerülésével. Pétert idézve: *„Én azt hittem, hogy evvel* [a júniusban lezajlott *„hitre menéssel"*, ahol a rendőrök is jelent voltak] *ő* [Kalo] *egy kicsi spaimăt* [ijedtség /román/] *kap, beijed, s akkor menyen, csinál* [pénzt]*, és hozza a pénzt. Na, de én nem tehettem* [meg, hogy Kalo beleegyezése nélkül eladjam az adósságát]*, úgy sem csináltam meg"*.

Ezért Péter sietve *„felbontotta"* a júniusban a nagyfalusi hídnál tett, nyilvános esküjét,[27] és még másnap – azaz pénteken – titokban elment Kalóhoz, hogy megegyezzen vele a 2004-re vonatkozó kamat összegéről. Kalo, aki megijedt a *„gyűlés"* határozatát hallva, már késznek mutatkozott az egyezségre. Habár Péter először 2004-re is 40.000 dollár kamatot kért tőle, Kalo ezt sokallta, így végül abban állapodtak

[26] Habár fiai féltették őt az esetleges konfliktusoktól, Péternek nem volt más választása, mint hogy elfogadja a meghívást, mivel – ahogyan ő fogalmazott – *„csak a cigányok kell, hogy működjenek, hogy beszélgessenek, hogy jöjjön ki* [kapjam meg] *a pénzem"*.

[27] Azaz visszavonta – „hatástalanította" – az általa korábban kimondott, feltételes önátkokat.

meg, hogy Péter a 2003 karácsonyától 2004. augusztus 23-ig terjedő időszakra nem számol fel kamatot, 2004. augusztus 23-tól 2004 karácsonyáig pedig 10.000 dollár kamatra tart igényt. Péter a megállapodás hírét csak másnap: szombaton közölte saját faluja több lakójával, illetve annak *„vezetőjével”*. Az utóbbi férfi indulatosan és csalódottan vette tudomásul, hogy Péter nélküle tárgyalt Kalóval, akárcsak azt, hogy le kell mondania a tervezett brókeri közreműködésért remélt *„mitáról”*.

Időközben – 2004 nyarán – a kezes elhunyt, így Péter alkupozíciója jelentős mértékben gyengült.

14.4.5. Kalo további halogató stratégiái: a szerződésszegés, a patinahamisítás és a hitelvisszafizetés megakadályozásának vádja (2005)

Kalo azonban 2004 karácsonyán sem kereste fel Pétert, és az említett naptári évben sem törlesztett semmit a tőkéből vagy a kamatból. Így a hitelügylet ismét holtpontra jutott. Habár 2004 karácsonyára Péter azon eszközei, amelyekkel nyomást gyakorolhatott volna Kalóra, lényegében elfogytak, és nem tehetett mást, mint hogy megvárja, amíg a pohár *„elmerül az adósságban”*, Kalo továbbra is félt attól, hogy Péter esetleg eladja másnak a hitelt – ezért újabb halogató manőverekhez folyamodott. (Ez utóbbiak közül itt csupán három kísérletről teszek említést.)

(a) 2005 elején Kalo feljelentette Pétert a közeli megyeszékhely rendőrségén, arra hivatkozva, hogy megszegte a hitelügylet kapcsán közöttük létrejött szerződést. Kalo azt állította, hogy a kölcsön futamideje valójában öt év volt, Péter pedig ezzel szemben már az első év végén követelte tőle a teljes tőke és kamat visszafizetését. Kalo arra számított, hogy ha felkelti a hatóságok érdeklődését a hitelügylet iránt, a vizsgálat befejezéséig Péter nem mer majd megválni a hiteltől és a pohártól sem. Több roma beszélgetőtársam úgy vélte, hogy Kalo ügyvédje tanácsára folyamodott e stratégiához.

A feljelentést követő bírósági tárgyaláson mindkét fél tanúkkal próbálta meg bizonyítani igazát. Kalo egyik tanúja az a magyar sofőr volt, akiről a tárgyalás során kiderült, hogy a hitelügylettel kapcsolatos szerződéskötésnél nem volt jelen, hanem mindvégig Péter háza előtt, a kocsiban várakozott, vagyis a tranzakció részleteiről csak Kalótól szerzett tudomást. Kalo emellett Péter falujának *„vezetőjét”* is beidéztette tanúként, aki szintén nem volt ott a szerződéskötésnél, és azt vallotta, hogy tudomása szerint a futamidőt egy évben határozták meg. Péter ugyancsak több tanút hozott magával (a hitelszerződés megkötésekor jelen lévő öccsét, az időközben elhunyt kezes egyik fiát), akik az ő álláspontját támogatva elmondták, hogy a gáborok közötti hitelügyletek során azoknak az adósoknak, akik nem rendelkeznek értékes fedezettel (presztízstárggyal stb.), rendszerint rövid időre (2–5 hónapra) adnak kölcsön, és csupán kisebb összeget. Az értékes pohárral vagy fedeles kupával rendelkező adósok – a zálogtárgy értékétől függően – nagyobb összegű hitelre tarthatnak igényt, ám a leghosszabb futamidő ebben az esetben is egy év, amely

azután – az érintett felek közötti megállapodás eredményeként – meghosszabbítható. Pétert idézve: *„Ő beadott vót a törvénynél, hogy öt évre adtam a pénzt. (…) Hát hogy létezik? Közöttünk nincs ez, hogy adjunk öt évre pénzt! A legtöbb ilyen cigányoknál, akik hagynak zálogot, adunk egy évre. Mer a többiek adnak két hónap, egy hónap, három hónap, ilyesmik. S ő beperelt avval”*.

(b) A futamidővel kapcsolatos, elhúzódó bírósági eljárás során Kalót több nagyfalusi pártfogója meggyőzte arról, hogy Péter időközben egy ötvösmesterrel antikizált másolatot készíttetett a fedezetként szolgáló pohárról, vagyis *„kicserélte”* Kalo presztízstárgyat. Ezért – gyanúját nyíltan megfogalmazva – Kalo az egyik meghallgatás során arra kérte a bíróságot, hogy tegye lehetővé számára, hogy megnézhesse és kézbe vehesse poharát, mert így kiderülhet, hogy van-e valóságalapja az említett híresztelésnek. Miután Péter egyik fia a bíró kérésére elhozta az egyik környékbeli település rendőrőrsének páncélszekrényében tárolt poharat a megyeszékhelyen található tárgyalóterembe, letette a bíró elé, aki csodálkozva vette kézbe azt. Péter fia szerint a bíró – románul – ezt mondta: *„ ‘Ez nem aranyból van, csak ezüstből!! Miért van köztetek mégis ilyen nagy értéke?’ Kalo azt mondta erre: ‘Azért, mert ez a pohár a nagyapámé volt, aki az apámnak hagyta, és amikor apám meghalt, nekem maradt. És ezért veszekszik velem a három falu cigánysága, mert van nekem ez a pohár!!’ ”* Miután Kalo ellenőrizte a tárgy nominális autentikusságát, elismerte, hogy az valóban az ő pohara, és egyúttal belátta azt is, hogy a hamisításra vonatkozó pletyka alaptalan volt. (Kalo többek között azért adott hitelt a hamisítással kapcsolatos híresztelésnek, mert Péter apja az 1980-as években maga is részt vett egy interetnikus presztízstárgy-hamisításban: egy nála zálogba helyezett gábor pohárról antikizált másolatot készíttetett egy ötvössel, majd úgy értékesítette azt – jelentős haszonnal – a cărharok között, mintha a másolat valójában a nála korábban elzálogosított pohár lenne.)

(c) Végül – ugyancsak 2005-ben – Kalo ismét feljelentette Pétert, arra hivatkozva, hogy bár több alkalommal is vissza akarta fizetni a neki járó tőkét és kamatot, Péter egyszer sem fogadta el tőle a pénzt, mert annyira ragaszkodik a fedezetként szolgáló pohárhoz, és nem hajlandó megválni tőle. Kalo példaként említette a bíróságon, hogy az az Olt menti, vagyonos cărhar férfi, aki – potenciális vásárlóként – korábban meglátogatta Pétert és megnézte a nála elzálogosított poharat, egyúttal Kalo akkori tartozásának összegét (161.000 dollárt) is magával hozta készpénzben. Kalo amellett érvelt, hogy bár megegyezett a cărhar érdeklődővel arról, hogy az megvásárolja hitelét és magához veszi a fedezetként szolgáló poharat, a tranzakció Péter ellenállása miatt végül meghiúsult. A kérdéses cărhar férfi azonban – aki több idézés után sem jelent meg a Maros Megyei Bíróságon, végül rendőrök állították elő – mindvégig tagadta, hogy jelentős összegű készpénz lett volna nála akkor, amikor felkereste Pétert. A valóságnak megfelelően amellett érvelt, hogy ő csupán a poharat akarta szemügyre venni, valamint tisztázni az adósság esetleges átvállalásának feltételeit.

14.4.6. A szerződésszegés vádjával kapcsolatos bírósági ítélet (2005–2006 tele) és az árverés (2006. július 17.)

2005–2006 telén megszületett a bírósági ítélet a futamidővel kapcsolatos, 2005 elején Kalo által tett feljelentés ügyében. A bíróság Péternek adott igazat, Kalót pedig elmarasztalta, és arra kötelezte, hogy mielőbb fizesse vissza tartozását. Mivel erre nem volt lehetősége, a bíróság végrehajtót rendelt ki, hogy az Kalo vagyontárgyainak áruba bocsátása révén teremtse elő az adósság összegét. A végrehajtó – az értéktulajdonítás többségi társadalomra jellemző logikáját követve – Kalo poharának nem tulajdonított különösebb jelentőséget, ezért apjától örökölt házát akarta először értékesíteni, ám a telekkönyvi kivonatból kiderült, hogy a házra már jelzálogjogot jegyzett be egy nem roma hitelező, aki korábban 10.000 eurót adott kölcsön Kalónak. Így a végrehajtónak nem maradt más választása, mint hogy áruba bocsássa a poharat.[28]

2006 tavaszán a végrehajtó saját irodájában egyeztetett Kalóval és Péterrel a végrehajtás menetéről. Kalo először három nap türelmi időt kapott, majd további 24 órát, hogy eldöntse, hogyan teremti elő a tartozás összegét. Mivel a végrehajtó további haladékot már nem adhatott, Péter azonban igen, az utóbbi további harminc nappal hosszabbította meg a Kalo rendelkezésére álló türelmi időt. Döntését Péter arcóvó lépésnek szánta: így akarta elkerülni, hogy türelmetlen, csak a pohár tulajdonjogának mielőbbi megszerzésére váró hitelezőnek tűnjön mások szemében, és *„szégyenben maradjon a cigányok előtt”*. Eközben a Maros Megyei Bíróságon letétbe helyezte Kalo poharát, ahol azt az árverésig őrizték.

A kikiáltási ár meghatározása azonban rendkívül nehéz és szokatlan feladatnak bizonyult a végrehajtó számára. Ahogyan ő fogalmazott: *„ez volt eddig a legnehezebb ügye”*, és szívesebben árverezte volna el Kalo házát, mint poharát. A feladat nehézsége abból fakadt, hogy a végrehajtónak egyszerre kellett tekintettel lennie a poharak értékével és jelentésével kapcsolatos gábor roma, illetve műtárgypiaci véleményekre, vagyis a jogszabályok betartásán túl nemcsak gazdasági, hanem kulturális brókerként is menedzselnie, illetve felügyelnie kellett a pohár értékesítését. E kettős brókeri szerepet ráadásul úgy volt kénytelen ellátni, hogy a gábor presztízstárgygazdaságról ő maga mindaddig szinte semmit sem tudott.

Ezért a pohár kikiáltási árának meghatározása során a végrehajtó szakértő bevonását kezdeményezte. Először a Maros Megyei Múzeumtól kért hivatalos értékbecslést. A múzeum egyik, képző- és iparművészeti alkotásokra specializálódott muzeológusa 2006. július 4-én keltezett szakvéleményében Kalo poharát így jellemezte:

[28] Mivel a végrehajtó Kalo házának becsült piaci értékét a helyi nem roma ingatlanpiacra jellemző értékkritériumok alapján határozta meg, az akkor is csak a tartozás töredékét tette volna ki, ha a ház szabadon értékesíthető. A végrehajtónak ugyanis nem volt tudomása arról, hogy – Kalo apjának társadalmi presztízsére és *politikai* jelentőségére, valamint arra való tekintettel, hogy a kérdéses ház Nagyfalu „főutcájának” központi részén található – a helyi gábor romák az ingatlanpiaci vételár sokszorosát is hajlandóak lennének megadni érte.

A tárgy leírása: – hengeres, szájánál kiszélesedő pohár, talpa megemelt, egzotikus növény- és állatmotívumokkal díszített; a szakirodalomban „udvari pohár” néven ismert; – jellemzően erdélyi termék, lehetséges, hogy Nagyszeben környékéről; – datálása: XVII. sz. körüli; – anyaga: 306,98 g ezüst, arannyal futtatva; – eljárások, felhasznált technikák: kalapálás, gravírozás, cizellálás, csiszolás, (tűzzel) futtatás; – magassága kb. 20 cm.

A szakértő szerint a pohár aktuális műtárgypiaci értéke 8.000 euróra rúgott *(„Nyilvános árverésen történő eladáshoz javasolt, becsült forgalmi érték: 8.000 euró”)*. Ez a hír Kalót és Pétert egyaránt megdöbbentette és aggodalommal töltötte el, mivel mindketten úgy gondolták: ha a románok és magyarok nem is becsülik olyan sokra a poharakat, mint saját roma csoportjuk tagjai, jóval többre értékelik azokat 8.000 eurónál. Kalo a közöttük dollár százezreket érő apai öröksége és családja megszégyenítéseként, nyílt provokációként értelmezte a szakértői értékbecslés eredményét, és úgy vélte, az alkalmas lesz arra, hogy rosszakarói a háta mögött inzultálják őt és családját – még akkor is, ha maga az inzultáló személy sem ért egyet az értékbecsléssel. (Beszélgetőtársaim mindegyike megrökönyödve vette tudomásul a szakértői véleményt, és azt azzal magyarázta, hogy *„a gázsók nem értenek a poharakhoz”*. Ugyanakkor a 8.000 eurós kikiáltási árat csak diszkréten, szinte suttogva mondták ki, nehogy mások azt gondolják róluk, hogy – e zavarba ejtő hír terjesztőiként – maguk is tevékenyen hozzájárulnak Kalo és családja megszégyenüléséhez.) Péter számára az értékbecslés eredménye azért minősült aggasztónak, mert tudta, hogy ha a pohár – a közöttük megszokott vételárakhoz képest – túlságosan alacsony áron talál gazdára az árverésen, a gábor romák nem veszik majd komolyan sem az árverést, sem az annak nyomán létrejött, a nem roma jog által jóváhagyott, új tulajdonviszonyt.

Kalo arra hivatkozva, hogy a szakértő bizonyára tévedett, újabb értékbecslést kért. A végrehajtó ezúttal egy másik, az előbbinél tapasztaltabb, a román pénzügyminisztérium hivatalos szakértői nyilvántartásában is feltüntetett személyt bízott meg az értékbecsléssel, aki 2006. július 13-i szakvéleményében így jellemezte Kalo poharát:

A felbecsült ingóság leírása: ezüstkehely; – tipikusan erdélyi termék, lehetséges, hogy Arad, Kolozsvár, Nagyszeben vagy Brassó körzetéből; – datálás: hozzávetőlegesen XVI–XVII. századi; – a szakirodalomban „udvari pohár” néven ismert, kiöblösödő peremű, hengeres ezüstkehely, egzotikus növény- és állatmotívumokkal díszítve; – felhasznált anyag: 306,98 g ezüst, arannyal futtatva; – felhasznált eljárások: kalapálás, metszés, futtatás (...).

A XVII. század elején a kézművesség nyugati hatásra látványos fejlődésnek indult, elsősorban Erdély jelentősebb városaiban.

A XVII. század egész Európában erőteljes kulturális pezsgést, művészi felvirágzást hozott. A XVI. század végétől kezdve a barokk átfogó kulturális jelenségnek számít, amely valamennyi művészeti ágra hatást gyakorolt.

Majd két évszázadon át egész Európában a barokk uralkodott, hatása a Román Fejedelemségekben is kimutatható.

A nyugati művészi áramlatok hatása hamarabb jelentkezett Erdélyben, mivel itt többféle kézműves mesterség volt jelen, és az erdélyi kézművesek könnyebben léptek kapcsolatba a nyugati kultúrával. Nagyszeben, a nevezetes város, egyaránt kitűnt iparművészetével és kézműves iparával; kézműves céheinek mindenütt híre ment.

Az általunk felbecsült ezüstkelyhet ebben a történelmi-művészettörténeti kontextusban lehet értékelni, hiszen ötvözi a nyugati és a helyi hatásokat, bizonyságául az iparos tevékenység korlátain és keretein túllépő mesterek kifinomultságának, technikájuk fejlettségének. (...)

A kehely anyaga a fémmegmunkálás fejlettségéről tanúskodik; ez az ötvözet több aradi, brassói, kolozsvári vagy szebeni műhely termékeiben megtalálható. Jóllehet a tárgy esztétikai értéke tagadhatatlan, mégsem tekinthető páratlan darabnak, inkább a kézműipar korabeli, általános fejlettségi fokának a bizonyítéka.

A gravírozás pontatlanságai és a felső rész kidolgozatlansága arra utalnak, hogy használati tárgy (ú.n. udvari pohár), és nem dísztárgy vagy templomi kegytárgy lehetett.

Az állatábrázolásokkal kombinált virágmotívumok, jóllehet jellemzően barokk elemek, nem a művész kifinomultságáról árulkodnak, hanem a kézműves mester díszítő technikájáról. (...)

Jóllehet a középkori mester dombormetszést alkalmazott, a kontúrok csiszolatlanul maradtak; a kidolgozás állapota azt mutatja, hogy egy kézműves termékkel, és nem egy műalkotással van dolgunk.

Az elvégzett vizsgálatok eredményeként, a szakértői vélemény alapján az ezüstkehely javasolt becsült forgalmi értéke 3.650 EUR.[29]

A második szakvélemény tehát a pohár aktuális piaci értékét kevesebb, mint a másik szakértő által javasolt összeg felében állapította meg, ami tovább fokozta Kalo és Péter – már említett – csalódottságát és aggodalmát. Péter azért, hogy az árverés a romák szemében hitelesebbnek tűnjön, azt javasolta a végrehajtónak, hogy a kikiáltási árat a Kalo által 2002 karácsonyán tőle felvett tőke összegében, vagyis 121.000 dollárban állapítsák meg, erre azonban a szakértői vélemények ismeretében nem volt lehetőség. Így a tárgy kikiáltási ára végül 8.000 euró, vagyis – a 2006. július 17-i árfolyamokat alapul véve – 2.259.219 forint lett. Péter azonban a szakvéleményekben felfedezett még egy, általa potenciális konfliktusforrásként definiált megállapítást: azt, hogy a szakértők szerint Kalo pohara valamikor a XVI–XVII. században készült. Mivel Kalo és családtagjai előszeretettel utaltak e pohárra *„ezer éves”* tárgyként (azért, hogy annak értékét ily módon is növeljék, illetve hangsúlyozzák),

[29] Kiemelések az eredetiben.

Péter mindenképpen el akarta kerülni, hogy Kalo esetleg inzultusként értelmezze a szakértői vélemények e pontját, és emiatt a vele való egyezkedés még nehézkesebbé váljon. Ezért az árveréssel kapcsolatos hirdetés szövegéből, amely öt alkalommal jelent meg egy megyei terjesztésű magyar, illetve egy ugyanilyen román nyelvű napilapban, Péter kérésére a végrehajtó kihagyta a tárgy keletkezésének idejére vonatkozó megállapítást. A hirdetés végül az alábbi szöveggel jelent meg:

> F [a végrehajtó neve] bírósági végrehajtó irodája – Marosvásárhely G [az iroda címe] – nyilvános árverést szervez 2006. július 17-én 12 órakor Marosvásárhelyen, a H [a kiállítóterem neve] kiállítóteremben (J [a terem címe]), amelyen eladásra kerül egy 306,98 g-os ezüstkehely díszítésekkel, amely „udvari kehely" (pahar de curte) néven ismert, és különösen nagy értékkel bír a roma nemzetiségnek. Kezdő kikiáltási ár (szakértői véleményezés alapján) 8.000 euró, a napi árfolyamon. Érdeklődni a K telefonszámon 9–14 óra között.

Három nappal az árverés előtt, 2006. július 14-én este Kalo közel egy tucat befolyásos gábor férfi (apósa; apja nagybátyja és annak fiai; a Péter faluját *„vezető"* idős férfi stb.) társaságában felkereste Pétert, hogy további haladékot kérjen tőle. A társalgás elején, amint az ilyenkor lenni szokott, meg sem említették a közelgő árverést, hanem – Péter egyik fiát idézve – : *„Bejöttek, leültek, s kezdtek beszélgetni a cigányok, hogy hogy vótak régebb a cigányok... Mer tudod, először példázatokba beszélnek a cigányok! Hogy a becsületet hogy kell feltartani, nem tudom, mi, és Kalót kezdték szidni. Tudod, hogy apámnak adjanak egy esélyt, hogy mikor mindjárt odajön a szó, hogy aztán adjál még egy kicsi időt, akkor ő adjon. Minthogy apámat feltették* [dicsérték]*, Kalót le* [kritikával illették]*. Kalo hallgatott"* (2006/07/18). Csak ezután került szóba a bíróság döntése és az árverés. Kalo pártfogói arról igyekeztek meggyőzni Pétert, hogy továbbra is *„cigányosan"*, vagyis a konfliktusmenedzselés és az üzleti etika gábor roma szabályai szerint járjanak el, azaz hagyják figyelmen kívül a hatóságok döntését és Péter adjon további két hónap haladékot Kalónak. (Az egyik jelenlévőt idézve: *„Ez a romániai törvény, ezt hagyjuk, mi nem azután igazodunk"*.) Végül Kalo, aki mindeddig hallgatott, közölte Péterrel, hogy 70.000 dollárt[30] hozott neki, majd az említett összeget apja nagybátyjának egyik fia letette a Péter előtt álló asztalra. Péter ekkor felpattant, a pénzköteget a földre dobta, majd ingerülten azt kérdezte a jelenlévőktől: *„Én magamhoz veszem ezt a pénzt, de ti határozzátok meg, hogy ezt a pénzt mibe vegyem fel?! Kamatba vagy a summába* [tőkébe]*? Mer se a kamatba nem elég, se a summába nem elég!"* Kalo és apjának nagybátyja, valamint az utóbbi férfi fiai megszégyenülten, sietve összeszedték a pénzt a földről, és hazaindultak. Habár a Kalóval érkező többi férfi még folytatta a beszélgetést Péterrel és családjával, az álláspontok nem közeledtek egymáshoz. Amint azt később Péter megjegyezte: abból, hogy a 70.000 dollárt

[30] Azaz az MNB árfolyamai alapján 15.312.364 forintot.

nem Kalo vette elő a saját zsebéből, nyilvánvaló volt számára, hogy arra egy újabb hitelügylet révén tett szert – így ha el is fogadta volna a felkínált összeget, az adósság fennmaradó részét valószínűleg sohasem kapta volna kézhez.

Az árverésre tehát 2006. július 17-én került sor a Maros Megyei Képzőművészek Szövetségének kiállítótermében Marosvásárhelyen. Nem sokkal tizenkét óra előtt megérkezett a végrehajtó, akinek a személygépkocsiját két szirénázó rendőrautó fogta közre. Mivel senki sem tudta, kik és hányan jönnek el az árverésre, ahogyan azt sem, hogy a jelenlévők között kialakul-e majd valamiféle konfliktus, a kiállítóterem környékét zsandárok lepték el, akik a végrehajtó előtt, két mikrobusszal érkeztek a helyszínre. Miután Péter ügyvédje is megérkezett, Péterrel és egyik fiával együtt helyet foglaltunk a kiállítóteremben, ahol a történtekről hatósági videofelvétel készült. (A hatóságok aggodalmát – a fokozott rendőri készültség mellett – jól mutatta, hogy az utcán posztoló rendőrök a helyi PRO TV munkatársait nem engedték be a kiállítóterembe, sőt, az operatőrnek azt is megtiltották, hogy az utcáról, a kirakaton keresztül készítsen felvételt az árverésről.)

Meglepő módon az árverésen több rendőr és egyéb hivatalos személy vett részt, mint gábor roma. Az utóbbiak közül csupán Péter, két fia, valamint a 2004-ben elhunyt kezes két fia jött el, ami több beszélgetőtársam szerint arra utalt, hogy a romák többsége nem tekintette *„érvényesnek”*, *„komolynak”* az árverést. Az említett romákon, a rendőrökön, a zsandárokon, a végrehajtón és feleségén, valamint Péter ügyvédjén kívül a szerző, a kiállítóterem két alkalmazottja, valamint három nem roma érdeklődő volt jelen (egyikük, aki régiségeket gyűjt, licitálni is akart, ám az ehhez szükséges összeget /800 eurót/ korábban nem helyezte letétbe). A pohár mindvégig a végrehajtó előtti asztalon állt – mindenki láthatta, de senki sem érinthette meg azt. Miután a végrehajtó ismertette az árverés jogi előzményeit és szabályait, sor került a voltaképpeni licitálásra, amelyen kizárólag Péter vett részt, aki a kikiáltási áron: 8.000 euróért vásárolta meg Kalo poharát. (Az árverésre készülve, amikor még senki sem tudta, hogy Péternek akad-e majd a licitálás során komoly versenytársa akár Kalo, akár egy általa megbízott gábor roma vagy nem roma személyében, Péter azt állította: 200.000–250.000 dollárt is hajlandó felajánlani azért, hogy a pohár hivatalosan az *„ő nevére kerüljön”*.) Kalo távolmaradását roma beszélgetőtársaim azzal magyarázták, hogy mivel *„megette a patjivját”* (elveszítette becsületét a többi roma szemében), már senki sem adott neki kölcsön annyi pénzt, amennyivel az árverésen felvehette volna a versenyt Péterrel, így jobbnak látta, ha távollétével is amellett érvel, hogy az árverés eredményét nem tekinti önmagára nézve kötelezőnek. A vételár kifizetése után a történteket jegyzőkönyvben rögzítették, azt – tanúként – Péter és az elhunyt kezes fiai hitelesítették aláírásukkal. Ezután Péter zakója belső zsebébe csúsztatta a poharat, és fiaival – a sajtó érdeklődő képviselőit, akik a galéria előtt várakoztak, kikerülve – visszavitte azt annak rejtekhelyére: az egyik Maros megyei település rendőrőrsének széfjébe.

A rendőrőrsre menet Péterék találkoztak saját falujuk *„vezetőjével”*, akinek megmutatták Kalo poharát, illetve a bírósági végrehajtó által hitelesített okiratot is, amely szerint a nem roma jog értelmében a pohár már Péter tulajdonát képezi. Fél-

órával később saját házában keresték fel ugyanezt a *„faluvezetőt”*, hogy „megvendégeljék” őt és családját, valamint az időközben odagyűlt többi romát. Péter 150 új lejért (közel 12.000 forintért) vásárolt különféle (elsősorban energia-) italokat, amelyeket szétosztott a jelenlévők között. Az ajándék típusa pontosan utalt a tulajdonjogi helyzet kettősségére, illetve tisztázatlanságára. Az italmeghívás – *„áldomás”* – fogalmához ugyanis két jelentés kapcsolódik szorosabban. Egyrészt az *„áldomás”* – szemben a mindig pénz formáját öltő *„mitával”* – a kisebb jelentőségű egyéni sikerek (autóvásárlás stb.) társadalmiasításának eszköze. Másrészt pohárvásárlás után rendszerint csak azok kapnak *„áldomást”* az új tulajdonostól, akiket számottevő társadalmi távolság választ el tőle, és akiktől – épp ezért – *„sajnálja a mitát”*, amelyet a számára fontos rokonok, barátok, pártfogók stb. részére tart fenn. Azzal, hogy Péter csupán *„áldomást”* osztott ki, félreérthetetlenül kinyilvánította, hogy bár az árverés eredménye javított alkupozícióján, a roma üzleti etika és jog szerint még nem tekintheti magát a pohár tulajdonosának. Ez az üzenet egyrészt nyilvános társas képének megóvását szolgálta, másrészt annak elkerülését, hogy jelentős összegű készpénzt kelljen szétosztania a *„mitára”* éhes jelenlévők között, még mielőtt a poharat *„cigányosan”* is megvásárolta volna. (Vegyük figyelembe, hogy ha Péter mégsem tudja *„cigányosan”* megvenni Kalo poharát, az előzetesen kiosztott *„mitát”* senkitől sem követelheti vissza.)

A jelenlévők közül többen is igyekeztek kipuhatolni, hogy Péter véleménye szerint az árverés milyen hatást gyakorolt a pohárral kapcsolatos tulajdonjogi helyzetre. A *„faluvezető”* például, kezében az energiaitalt tartalmazó üveggel, többször is megkérdezte tőle: *„Hogyan köszöntse rá az italt?”*. A kérdés Péter arcmunkájának tesztje, nyilvános társas képét fenyegető csapda volt. Ha ugyanis amellett érvel, hogy a *„faluvezető”* úgy köszöntse rá az italt, mint a pohár új tulajdonosára, azzal nyilvánvalóvá tette volna, hogy az árverés eredményét fontosabbnak tekinti a roma szokásjognál, és nem tart igényt a befolyásos gábor férfiak támogatására és jóváhagyására. Emellett ez esetben Péter nem utasíthatta volna el a jelenlévők azon kérését, hogy *„mitát”* adjon nekik. Mivel pontosan látta a rá leselkedő veszélyt, Péter így válaszolt a kérdésre:

> *Jó, hogy így törvényileg (...) az én nevemen van, de én nem sajátítom magamnak* [nem tekintette a poharat saját tulajdonának]*, mer ha hozzák a pénzemet, kamatostól, igaz, lej hiány nélkül, én odaadom a poharat nekijek. Nem az én tulajdonom – az ők vagyonjuk! Intézzék a dógukat, csak az enyimet adják meg. Igaz, most jöhet az egész Nagyfalu, s az egész X is* [a magyar-román határ menti nagyvárosok egyikét említi, ahol Kalo apósa él]*, apósával, mindenkivel! Mert velem nem megy. Most már a gyeplő az én kezembe került. A pohár az övé, de a gyeplő nálam van!! Akkor vigyázzon, hogy hozza* [az adósságot]*, fizessen úriasan, hogy nekem nem kell se feljebb, se lejjebb, ne legyen semmi se, csak ami jár. S akkor én visszaadom nekik* [a poharat]. (2008/09/13)

Az árverés napjának délutánján több gábor férfi is felkereste Pétert, hogy *„mitát”* kérjen tőle. Mivel nyilvánvaló volt számára, hogy nincs oka a *„mitaosztásra”*, hiszen a pohár a roma szokásjog szerint még nem az ő tulajdona, vagyis tudta, hogy a *„mitát”* kérők csak azért gratulálnak neki „új tulajdonosként”, mert *„ingyenpénzre”* akarnak szert tenni, Péter autóba ült, és fiaival együtt a közeli megyeszékhelyre ment, hogy elkerülje a hozzá induló gábor férfiakat. Ott egy eldugott vendéglőben megvacsoráztak, és csak késő éjszaka indultak haza.

Péter másodszülött fia másnap reggel a közeli megyeszékhely egyik italboltja előtt több olyan gábor férfival is találkozott, akik előző este hiába keresték őket a *„mita”* miatt. Az elmaradt „vendéglátást” pótolandó, apja példáját követve ő is csak kávét és energiaitalokat vásárolt a jelenlévő romáknak, és egyetlen egyszer sem állította azt, hogy a pohár már apja tulajdonát képezi.

Habár Péter és családja úgy érezte – pontosabban azt remélte –, hogy az árverés után *„a gyeplő”* már az ő kezükbe került, beszélgetőtársaim túlnyomó többsége szerint a bíróság döntése és az árverés nem változtattak érdemben a korábbi tulajdonjogi helyzeten. Ezt az értelmezést négy körülmény is támogatta.

(a) Egyrészt az a már említett gyakorlat, hogy a gáborok azt preferálják, hogy társadalmi és gazdasági konfliktusaik menedzselésére saját csoportjukban kerüljön sor. Különösen igaz ez a presztízstárgygazdaságra, mint hangsúlyosan etnicizált szimbolikus küzdőtérre. Ez utóbbival kapcsolatban ugyanis *a nem romákat tájékozatlannak, inkompetensnek, hozzá nem értőnek tekintik*; pontosabban úgy gondolják: ők csak az értéktulajdonítás műtárgypiaci logikáját ismerik, ami viszont a romákat hidegen hagyja. A nem roma igazságszolgáltatás és hatóságok közreműködéséhez ezért a jelen esetben (is) a morális stigmatizálás, a gyanakvás és az elutasítás társult.

(b) Az árverés eredményét ismerőseim azért is kételkedve fogadták, mert *a kikiáltási ár értelmezésük szerint nevetségesen alacsony volt* ahhoz képest, amekkora összegekért az értékesebb poharak gazdát cserélnek saját csoportjukban. A gábor presztízstárgygazdaságra és a műtárgypiacra jellemző ártartományok közötti feltűnő különbséget is annak nyilvánvaló bizonyítékaként értelmezték tehát, hogy az árverés eredménye figyelmen kívül hagyható.

(c) Az új tulajdonjogi helyzet elutasítását támogatta az árverés résztvevői keretének szokatlan összetétele is. Vagyis az, hogy *a tulajdonosváltás a hatóságok „utasítására” és felügyelete alatt, Kalo és családja távollétében zajlott le*, ami – amint arra már többször utaltam – ellentmond a roma üzleti etikának.

(d) Végül az árverés eredményének megkérdőjelezését elősegítette, hogy legtöbb beszélgetőtársam számára nyilvánvaló volt: *„lágysága”*, *„csendes”* természete miatt *Péter nem érheti be csupán a hatóságoktól származó, az új tulajdonviszonyt rögzítő okirattal*, ha a pohár romák által is elismert tulajdonosává akar válni. Emellett *„cigányosan”*: a roma üzleti etikának megfelelően, a saját falujában és annak környékén élő befolyásos férfiak – egy részének a – támogatását elnyerve, *„másodszor” is meg kell vásárolnia Kalo poharát*. Ha nem így tenne, a gáborok többsége nem tekintené őt valódi tulajdonosnak, konfliktusok sorát idézné elő önmaga, illetve Kalo és pártfogói között, emellett jelentős mértékben csökkentené az

üzleti etika iránti eddigi elkötelezettségétől, valamint a presztízstárgyvásárlástól remélt szimbolikus haszon (hírnévgyarapodás) mértékét.

14.5. A tulajdonlási verseny egy további dimenziója: Pista árajánlatai

A Kalo és Péter közötti konfliktus azonban csak az egyik dimenziója a pohár megszerzéséért zajló tulajdonlási versenynek. Amint arra már utaltam, az a nagyfalusi gábor férfi – Pista – is igyekezett megvásárolni Kalo poharát, akit Kalo apjának legfontosabb helyi riválisaként tartottak számon, és akinél a kérdéses tárgy 2001 karácsonyától 2002 márciusáig zálogban volt.

Pista már 2002 karácsonya előtt nyilvánosan megfogalmazta első árajánlatát: 500.000 dollárt és egy cserepoharat ígért Kalónak, ha neki adja el poharát. Kalóból riadalmat és heves ellenállást váltott ki ez a hír, ezért saját udvarán, számos ismerőse és rokona jelenlétében *„hitre ment”*, vagyis önmagára és családtagjaira mondott feltételes önátkok segítségével kötelezte magát arra, hogy apjától örökölt poharát egyetlen nagyfalusi férfinek sem adja el.

2004 nyarán, amikor a Kalo és Péter közötti hitelügylet holtpontra jutott, Pista elérkezettnek látta az időt arra, hogy – beszélgetőtársaimat idézve – újra *„licitáljon”* a pohárra, vagyis nyilvánosan megismételje korábbi árajánlatát. A közeli megyeszékhelyen, amikor a gábor romák egy kisebb csoportja Kalo poharának értékét és leendő árát latolgatta, Pista kijelentette: *„Ha nekem adják, ötszázezer dollárt adok, s adok egy poharat* [az említett összegen felül]*, ami megér kétszázezer dollárt! És adok százezer dollárt mitát* [pénzajándékot]*!”*[31] A beszélgetésben részt vevő egyik tekintélyes férfi, Péter kezese, azonban amellett érvelt, hogy a pohár legalább egymillió dollárt ér – véleményét a jelenlévők többsége is osztotta.[32] Pistát idézve: *„Na, úgy maradott le* [abban maradtunk]*, hogy az meg kell érjen egymillió dollárt. S meg is ér egymillió dollárt!”* E szokatlanul magas ár, amivel a kezes *„felemelte a poharat, Kalót, meg Kalo családjának a nevét is”*, Pista szerint elsősorban az áruba bocsátás elodázására szolgált. Ha ugyanis a befolyásos gábor férfiak többsége az értékbecslés során ezt a magas árat fogadja el irányadónak, Kalo poharának *„elmerülése az adósságban”* a vártnál hosszabb időt vesz igénybe, a potenciális vásárlóknak pedig mindaddig kevés az esélyük arra, hogy egyikük hozzájusson a tárgyhoz. (Ne feledjük, hogy 2004-ben Kalo adósságának összege még viszonylag alacsony – 171.000 dollár – volt.) A kezes, érvelt Pista, *„azér ál-*

[31] A 2004. július 15-i RNB-árfolyamokat figyelembe véve a 700.000 dolláros, felajánlott vételár 141.515.244 forinttal ért fel. A szokatlanul nagy összegű – 20.216.463 forintot kitevő, *„örömajándékként”* értelmezett – *„mitával”* kapcsolatos ígéret célja az volt, hogy Pista ily módon is mozgósítsa azokat a potenciális brókereket, akik hozzásegíthetik őt a pohár megvásárlásához.

[32] Amint arra már utaltam, 2002. szeptember 8-án egy virrasztóban a kezes hasonlóképpen egymillió dollárra becsülte a pohár értékét.

lította le [állapította meg]*, hogy egymilliót ér meg, hogy én ne fogjam meg. Tudja? Hogy ne tudjam megvásárolni, hogy ne érjem fel a szivit* [hogy ne okozzon neki fájdalmat azzal, hogy ő vásárolja meg a poharat]. *S azér értékelték magasabbra”*. Ugyanakkor a kezes az ideális vételár meghatározása során saját anyagi érdekeit is szem előtt tartotta: azt remélte, hogy Kalo az árfelhajtást pohara értékesítését követően majd jelentős összegű pénzajándékkal viszonozza.

Pista azonban nemcsak 2004 nyarán a megyeszékhelyen, hanem később is több nyilvános társadalmi eseményen megismételte árajánlatát. Így tett például 2006. július 24-én egy nagyfalusi virrasztóban, ahol árajánlatához azt is hozzáfűzte, hogy ha Kalo pohara eladó lesz, ő négy óra alatt kifizeti az ígért vételárat. Végül ugyanitt kijelentette, hogy nem ismer olyan vagyonos gábor férfit, aki képes lenne azt kizárólag készpénzért megvásárolni, ezért a kérdéses tárgy megszerzésére csak azoknak lehet esélye, akik egy cserepoharat is fel tudnak ajánlani a vételár részeként. Pista célja nyilvánvaló volt: igyekezett olyan társadalmi konszenzust kialakítani a tárgy értékével, árával, illetve értékesítésnek körülményeivel kapcsolatban, amely elsősorban neki kedvez. Erre egyrészt az ígért vételár nagysága révén tett kísérletet: a gáborok között addig soha senki sem fizetett még ki 700.000 dollárt egyetlen poharáért, így Pista okkal remélhette, hogy legfeljebb néhányan lesznek képesek arra, hogy hasonló árajánlattal álljanak elő. Pista azonban nemcsak az összeg nagyságával *„politikázott”*. Azon kijelentésével, hogy Kalo poharát lehetetlen pusztán készpénzért megvásárolni, ezért a leendő vásárlónak egy cseretárgyat is fel kell ajánlania, ugyancsak a potenciális vásárlók körének szűkítésére törekedett. A pohárra mint zálogtárgyra felügyelő Péter ugyanis csak egy, apjától örökölt presztízstárggyal rendelkezett, amelytől semmi pénzért nem akart megválni.[33]

Az alábbiakban egy húszas évei végén járó nagyfalusi férfi 2006-ban elhangzott kommentárját idézem, aki – másokhoz hasonlóan – érdeklődéssel várta, hogy milyen eredménnyel zárul a Pista és Péter közötti tulajdonlási verseny. Akárcsak a legtöbb általam ismert, egyik érintett fél támogatói köréhez sem tartozó férfi, ő is úgy vélte, hogy – nagyobb *politikai* súlyának és társadalmi presztízsének köszönhetően – e kivételesen értékes pohár elsősorban Pistának *„állna jól/neki illene”*.

> *Valahol azt mondja a lelkem, hogy Péternek jó lenne* [megérdemelné, hogy a pohár az övé legyen]. *De ez a pohár ilyen, hogy híres, és tud csinálni, hogy mondjam, szenzációt* [kiugró értéke miatt képes a *politikai* diskurzus és a nyilvánosság középpontjában maradni]. *Ha Pistánál kel el* [ha Pistához kerül]*, akkor még lesz szenzáció* [sokszor beszélnek majd róla; Pista gyakran szóba tudja hozni azt a különféle társadalmi összejöveteleken]. *De ha Péternél lesz...? Annyi*. *Bézáródik* [Péter – szerényebb társadalmi jelen-

[33] Azt, hogy Pista és Péter ténylegesen mekkora készpénztartalékkal rendelkeznek, senki sem tudta biztosan. Vagyis eldönthetetlen volt, hogy Péter 700.000 dolláros árajánlata valódi vásárlói szándékot tükröz-e, vagy azzal csupán a riválisi potenciális vásárlók helyzetét akarja megnehezíteni. A gazdasági titok/titkolózás maga is hozzájárult a pohár további sorsával kapcsolatos bizonytalanság fennmaradásához.

tősége és *„lágy”* természete miatt – csak ritkábban és visszafogottabban: mások – például Kalo és rokonai – arcérzékenységét hangsúlyosabban figyelembe véve utalhat majd nyilvánosan a pohárra, ami negatívan hat annak értékére]. *Én azt mondom, hogy így lenne szép, hogy legyen egy kis szenzáció még. Hogy* [Pista] *tudja verni az X* [Kalo apai dédapja] *családjának az orrát, hogy „Hallgassatok, mert a bundátok* [a bunda itt a kérdéses pohár szinonimája] *nálam van!” Ilyesmi*. (2006/07/19)

2006 nyarán, amikor Kalo látta, hogy a nem roma jog szerint pohara Péter tulajdonába került, és hitelezői egyre türelmetlenebbül követelik vissza kinnlevőségeiket, ijedtségében sietve felkereste a magyar-román határhoz közeli nagyvárosok egyikében élő apósát, és arra kérte: segítsen neki *„cigányosan”* értékesíteni a poharat. Az após felhívta Pistát, hogy megtudakolja: továbbra is igényt tart-e a tárgyra. Pista örömmel igent mondott, ám amikor nem sokkal később Kalo és apósa Nagyfaluba érkezett, az áralku megkezdése előtt egy nap haladékot kért tőlük, arra hivatkozva, hogy előbb fiaival meg kell beszélnie a tervezett ügylet részleteit. Pistának azonban más célja volt az időhúzással: e 24 óra alatt – a későbbi konfliktusok elkerülése érdekében – több, Kalo pohara iránt érdeklődő, befolyásos férfit is felkeresett, illetve felhívott telefonon, hogy megkérdezze tőlük: megvásárolják-e tárgyat, valamint azért, hogy nemleges válasz esetén megszerezze (formális) jóváhagyásukat ahhoz, hogy áralkuba bocsátkozzon Kalóval. Fiaival együtt elsőként Pétert látogatta meg, akinél a pohár 2002 decembere óta zálogban volt. Péter arra hivatkozva, hogy felesége nemrég elhunyt és három fia között konfliktus alakult ki a tárgy megvásárlásával kapcsolatban, kijelentette, hogy *„nem vevő a pohárra”*. Pista ezután felhívta Kalo apósának fivérét, akinek korábban Kalo szintén felkínálta a poharát megvételre – a fivér azonban anyagi nehézségeire hivatkozva ugyancsak lemondott a vásárról. Végül ugyanígy tett egy másik vagyonos férfivel, aki szintén kijelentette: képtelen megvásárolni a tárgyat.

Pista másnap fiaival együtt felkereste Kalót, és hosszas áralkuba bocsátkozott vele. Először 600.000 dollár[34] készpénzt ajánlott a pohárért, Kalo szintén jelenlévő apósa azonban ugyancsak potenciális vevőként definiálta magát, és ráígért erre az összegre: 700.000 dollárt[35] kínált fel Kalónak. Mivel Pista nem tudta eldönteni, hogy az após – veje anyagi érdekeit szem előtt tartva – csupán az árfelhajtással próbálkozik, vagy tényleg szándékában áll megvásárolni a poharat, ő maga is felajánlott 700.000 dollárt vételárként. Legnagyobb meglepetésére azonban Kalo apósa ezután egy váratlanul magas összeget: 900.000 dollárt[36] kínált a tárgyért. Az áralku ezen a ponton félbeszakadt.

Pista majdnem öt hónapig várt arra, hogy kiderüljön: az após komolyan gondolta-e ajánlatát. Mivel e hónapok során a beharangozott ügylet nem jött létre, Pista arra a következtetésre jutott, hogy az após csupán azért *„licitált”* a pohárra,

[34] A 2006. augusztus 10-i RNB-árfolyamok alapján 600.000 dollár 125.741.451 forintot ért.
[35] A 2006. augusztus 10-i RNB-árfolyamok alapján 700.000 dollár 146.698.359 forintot ért.
[36] A 2006. augusztus 10-i RNB-árfolyamok alapján 900.000 dollár 188.612.176 forintot ért.

hogy *„felverje az árat”*, azaz minél magasabb vételárat csikarjon ki tőle. Ezért fiaival együtt ismét felkereste Kalót, és haragjában egy meghökkentő árajánlattal állt elő: 1.200.000 dollárt ajánlott a pohárért.[37] Pistát idézve:

> *Mondom neki: „Kalo! Mennyit adtam* [értsd: ígértem] *neked először a pohárér?” „Hatot.* [600.000 dollárt[38]]*” (…) „Hatot. Akkor most mennyiért adtad oda* [értsd: ígérted oda] *apósodnak?” „Kilencér.* [900.000 dollárért]*” „Akkor mennyivel adott többet, mint én először?” „Hárommal.* [300.000 dollárral]*” „Na, hallgass ide! Megadom a hatot, ria teszem azt a hármat, amit apósod, az kilenc, de én is teszek neked hármat! Ezerkettőt* [1.200.000 dollárt] *adok!” Akkor megesküdtem a két fiamra, a családomra, hogyha nekem adja, tíz dollárt nem veszek* [le az említett árból]*. (…) Azér, mer én már mikor bémentem, s láttam… én is fel vótam hergelődve.* (2009/10/31)

Kalo azonban – apósa rábeszélésének engedve, a későbbi *politikai* inzultusoktól tartva – elutasította Pista árajánlatát, és továbbra is amellett érvelt, hogy apósának adja el a poharat. (Pistát idézve: Kalo *„szívesebben odaadta vóna kilencszázér* [900.000 dollárért] *az apósának, de nekem nem adta vóna még egymillió kettőér* [1.200.000 dollárért] *se!”*) Néhány nappal később – szándéka komolyságának jeleként – Kalo *„hitre ment”* az apósa lakhelyéül szolgáló város egyik ortodox templomában, vagyis önmagára és családtagjaira mondott, feltételes önátkokkal kötelezte magát arra, hogy kizárólag neki adja el poharát, és ezután mással nem bocsátkozik áralkuba.

14.6. A pohár értékesítése (2009)

14.6.1. Az üzletkötés feltételei és az ár véglegesítése

2009 nyarára azonban Kalo számára nyilvánvalóvá vált, hogy apósa maga is jelentős adósságot halmozott fel, és nem hogy 900.000 dollárért, de annak a töredékéért sem tudja megvásárolni poharát. Mindeközben Kalo maradék üzleti hitelét is elveszítette: már senkitől sem kapott kölcsön, korábban felvett hiteleinek kamatai pedig egyre csak nőttek. Végül ő maga is belátta: nem tehet mást, mint hogy folytatja a Pistával 2006-ban elkezdett, ám félbe maradt áralkut. Kalót azonban egy további tényező is arra ösztönözte, hogy mielőbb üzletet kössön vele – az, hogy időközben Pista fivérének értékes pohara is *„elmerült az adósságban”*, és a fivér

[37] A 2007. január 10-i RNB-árfolyamokat figyelembe véve 1.200.000 dollár 233.244.617 forintot ért.

[38] A beszélgetés résztvevői Pista legkorábbi árajánlatát (500.000 dollár készpénz + egy cserepohár) itt nem vették figyelembe.

minden igyekezetével azon volt, hogy presztízstárgyát Pista, és ne egy *„idegen”* vegye meg. (A fivér pohara ugyanis így a *„családban maradt”* volna.) Ha Pista – a fivérek közötti segítségnyújtás morális elvárására való tekintettel – inkább fivére poharának megvásárlása mellett dönt, Kalónak aligha lett volna esélye arra, hogy akkora összegért adjon túl apai örökségén, mint amennyit Pista ajánlott érte.[39]

Ezért 2009. szeptember elején Kalo felkereste Pistát, aki az áralku folytatását feltételekhez kötötte. Ezek mindegyike saját nyilvános társas képének megóvását, a személyéhez társuló társadalmi megbecsülés és hírnév védelmét szolgálta, valamint az esetleges későbbi konfliktusok megelőzését.

(a) Pista egyrészt azt kérte Kalótól, hogy keresse fel apósát a lakhelyéül szolgáló határ menti nagyvárosban, és *„vegye vissza”*, vagyis érvénytelenítse azt az esküt, amelyet két és fél évvel korábban tett egy helyi ortodox templomban arra, hogy poharát kizárólag apósának adja el, és egyúttal *„mondja fel”* a vele tervezett adásvételt. Pista ugyanis tartott attól, hogy ellenkező esetben magára haragítja a befolyásos apóst, ahogyan attól is, hogy ha Kalo családjában időközben valamilyen szerencsétlenség (haláleset stb.) következik be, azt sokan a Kalo által önmagára és családtagjaira korábban mondott feltételes önátkoknak fogják tulajdonítani, és magát Pistát, illetve a pohár iránti vonzódását nevezik majd meg a Kalo esküszegésére visszavezetett szerencsétlenség kiváltó okaként.

(b) Azt megelőzendő, hogy a pohár megvásárlása után Kalo hitelezői tőle és saját családjától követeljék kinnlevőségeiket, Pista az üzletkötés feltételéül szabta, hogy Kalo minden egyes hitelezőjét elégítse ki a vételárból. Pistát idézve:

> *Tudja, mér féltem? Elveszem* [megveszem] *a poharat, valahol marad üresség* [adósság] *nekije, s jönnek reám: „Kalónak a vagyona nálad van, add meg a pénzemet! Mer nekem is tartozik! (…) Ha nem, add vissza a poharat!” Én ettül féltem. Ettül féltem. S így nyomoztam szépen, tudja, mint az a rendőr…* [hogy Kalo kinek, mennyivel tartozik] *(…)* [azt mondta Kalónak:] *„Evvel az egy dologgal állok veled beszédbe. Neked sok bajod van. Sok adósságod van. Ha nem mocskolod a lemezemet* [a lemez /az orca/ a becsület, a tisztesség szinonimája], *hogy véletlenül mondják a népek: ‘Na, Pista megvette a poharat, s felhúzta* [rávette Kalót arra]*, hogy ne adja a pénzünket, s veszekedjen velünk.’ (…) Akkor persze felmegy az idegünk, felhergelődünk, s veszekedünk az emberekkel. Nekem marad egy szégyen a pofámra! Én nem veszem fel ezt a szé-*

[39] Habár Pista fivérének presztízstárgyát beszélgetőtársaim túlnyomó többsége ugyancsak a három legértékesebb gábor pohár közé sorolta, Pista elsősorban Kalo poharát akarta megvásárolni. Pistát idézve: *„Én mondom a valóságot: ha annyi pénzem lenne, hogy itt* [az ajtóra mutat] *ne férjen bé, úgy se veszem meg tíz dollárér se* [a fivére poharát]*! Azér, mer családok vagyunk, egy utcába vagyunk, én megfizetem nekije, amit ér, vagy többet adok! Mondjuk úgy, megveszem, és a pénz elfogy az ő kezibe. (…) S akkor azután* [a fivére azt mondja majd]*: ‘Hát a poharam annyit ér meg! Na, hát akkor adj még…!’ Veszekedés, nyomorúság, akkor én tegyem magamnak, hogy én leszek nekije gané, szemétlapátra?! Azt nem. Akkor csak maradtunk haragba. (…) Meghalok én, s ő, akkor haragba marad a fiam s az ő fia. A mi családunk. Másnak adja* [el inkább] *– nem vegyülök belé!”* (2010/06/20)

gyent, nincs annyi vagyon Romániába, hogy szégyent tegyek magamnak ide! Becsületesen viselkedjél, megfizetlek becsületesen.” Akkor emeltem a Bibliát, megesküdtem: „Egymillió-kétszáz [ezer] *dollár – egy dollárt nem veszek le belőle!” Akkor azt mondtam: „Ha véletlenül szégyent teszel nekem ide* [a bal orcájára mutat]*, nem veszem meg a poharadat tíz dollárér se! Vége. Nekem nem teszel ide bélyeget, idős ember vagyok, marad a két fiam, maradnak a vejeim, maradnak az unokák, rokonságok, én nem hagyok hátul bélyeget a családomra, s én menjek a fődbe bélyegezve”.* (2010/04/12)

Kalo ezért sietve elutazott apósához, és az ő jelenlétében, ugyanabban a templomban, ahol három éve *„hitre ment”*, érvénytelenítette esküjét és *„felmondta”* a korábban vele kötött vásárt. Pista azonban nem érte be ennyivel, hanem arra kérte az időközben Nagyfaluba visszaérkező Kalót, hogy hívja ide apósát azért, hogy ő is jelen legyen az üzletkötésnél. Vagyis azért, hogy Pista személyesen is meggyőződhessen arról, hogy az após valóban visszalépett az ügylettől és nem támaszt morális kifogást az ellen, hogy a pohár hozzá kerüljön.

Négy nap múlva, 2009. szeptember közepén, amikor Kalo apósa feleségével és két fiával együtt megérkezett Nagyfaluba, Pista és családja felkereste Kalo otthonát, hogy nyélbe üssék az üzletet. Az ott lezajlott egyezkedés során Pista megerősítette korábbi, 1.200.000 dollárról szóló árajánlatát,[40] ugyanakkor – arcóvó stratégiaként; udvariasságból[41] – ismét felajánlotta Kalo apósának, hogy vásárolja meg ő a poharat. Az após azonban a jelenlévők előtt is kijelentette: eláll a vásárlástól. Pista – az apósnak címzett – szavait idézve:

Ha akarod, vedd meg, mer ez ilyen dolog, hogy idővel én is meghalok, te is, marad a családod, marad az én családom, s ne mondja a te családod [az enyémnek]*: „Hát apád erőszakolta Kalót, s előttünk bújt, s megvette* [a poharat]*!” Akkor én vettem a Bibliát, letettem* [a földre]*, s a két fiam a kezit rajta* [mutató- és középső ujjaikkal keresztet formáltak, akárcsak a nagyfalusi hídnál szokásos *„hitre menések”* egy része esetében]*, s megesküdtem: hogyha ő* [Kalo apósa] *akarja megvenni, nem ezer dollárér, száz dollárér se veszem meg! (…) Akkor ő* [Kalo apósa] *is megesküdött az ő családjára, vette a Bibliát, megesküdött, hogy soha nem haragszik, soha nem mondja azt: „Hát te vótál a hibás, hogy a Kalónak a poharát nem vettem meg!” Nem hibáz* [hibáztat] *bennünket most, ha megveszem, mer azt mondja: „Nem a te hibád, hanem az én hibám! Három éve múlt* [annak, hogy Kalo és apósa megállapodtak a pohár adásvételéről]*, s nem tudtam egy banit adni előleget a vejemnek”.* (2009/10/31)

[40] A 2009. szeptember 17-i RNB-árfolyamokat figyelembe véve 1.200.000 dollár 220.866.696 forintot ért. Lásd még a 37. lábjegyzetet ebben a fejezetben.

[41] Pista maga is tudta, hogy az após hatalmas adósságot halmozott fel, így a pohár megvásárlására nincs lehetősége.

Pista és két fia hazamentek, hogy megbeszéljék: az ígért vételár mekkora része áll rendelkezésükre készpénzben, mennyit érnek kinnlevőségeik (az általuk korábban nyújtott hitelek) és gyorsan pénzzé tehető vagyontárgyaik (ház, lakások, földterületek stb.). Pista nagyobbik fiának összesen egymillió hatvanezer dollárja volt készpénzben és kihelyezett hitelekbe, illetve nagy volatilitású vagyontárgyakba fektetve, kisebbik fia ugyancsak több értékes vagyontárggyal rendelkezett (lakások, földterület stb.). Ezért úgy döntöttek, hogy Pista nagyobbik fia – apja segítségével – egymaga vásárolja meg a poharat. Számításaik azt mutatták, hogy Pista említett fia huszonnégy órán belül összesen 520.000 dollár[42] készpénzt tud majd előteremteni.

Ezután Pista és fiai ismét felkeresték Kalót, és megállapodtak vele abban, hogy a rendelkezésükre álló készpénzből közösen kiváltják elzálogosított poharát, majd a Péternek járó tőke és kamat összege, valamint az 520.000 dollár közötti különbözetet átadják neki. A vételár fennmaradó részét pedig – több részletben – 2009 karácsonyáig fizetik ki Kalónak.

14.6.2. A kamat összegével kapcsolatos megállapodás, a pohár nominális autentikusságának ellenőrzése és a kiváltás

Az ügylet első lépéseként meg kellett határozniuk, hogy Kalo pontosan mekkora kamattal tartozik Péternek azután a 121.000 dollár után, amelyet 2002 karácsonyától 2009 szeptemberéig használt. (Amint arra már utaltam, Kalo sem a kamatot, sem a tőkét nem törlesztette az említett évek során.) Ezért Pista és fiai, valamint Kalo, ez utóbbi apósa és néhány további férfi még aznap este felkeresték Pétert, hogy megegyezzenek vele a kamat összegéről.

Pétert a romák érkezése váratlanul érte, amit az is jelzett, hogy három fia közül csak a legidősebb volt otthon, két másik fia pedig Magyarországon kereskedett. Péter, Kalo és a jelenlévő férfiak között hosszas vita alakult ki arról, hogy mekkora kamatot kérjen Péter az eltelt több mint hat és fél évre. Mivel 2004 nyara óta nem született közöttük megállapodás az éves kamat összegéről, Péter és Kalo – akárcsak a vitában résztvevő befolyásos férfiak – számára jelentős mozgástér nyílt az egyezkedés során. Péter azzal érvelt, hogy bár a lehető legkisebb kamatot kérte tőle, Kalo nem volt *„jó adós”*: rendszeresen elutasította a kamat összegével kapcsolatos egyeztetést, többször is *„a törvénybe adta”* és megszégyenítette őt, és részben a hitelügylettel járó stressznek és konfliktusoknak tulajdonította felesége 2005 novemberében bekövetkezett halálát. Péter ezért kezdetben 600.000 dollárt – ez az összeg szimbolikus-érzelmi veszteségeit is tartalmazta – kért Kalótól a pohár kiváltásáért cserébe, arra hivatkozva, hogy ha a 121.000 dollárt hét évig ő *„forgathatta volna”* (házakba és lakásokba fek-

[42] A 2009. szeptember 17-i RNB-árfolyamokat alapul véve 520.000 dollár 95.708.902 forintot ért.

tetve azt), *„jó kereső”* lévén legalább 500.000 dollár haszonra tett volna szert.[43] Ezt a becslést azonban Kalo és pártfogói túlzónak találták és elutasították, önmérsékletre intve a hitelezőt.

Péter ezután azt javasolta, hogy a 121.000 dollár tőkére Kalo fizessen évenként 40.000 dollár kamatot – ahogyan arról a hitelügylet első évében megállapodtak –, így összesen valamivel több mint 400.000 dollár járt volna neki. A jelenlévők többsége azonban ezt az összeget is sokallta, és végül meggyőzte Pétert arról, hogy érje be 350.000 dollárral.

Pista, aki a nominális autentikusság ellenőrzését a szerződéskötés feltételéül szabta, *„előkérte”* a fedezetként szolgáló tárgyat, hogy alaposan szemügyre vegye azt. Péter középső fia azonban, aki – egyedüliként – hozzáfért a pohárhoz, nem tartózkodott otthon, így Pista terve meghiúsult. Aggodalmának forrása az volt, hogy ő maga is hallott arról az 1980-as években véghezvitt, interetnikus patinahamisításról, amely Péter apjának nevéhez fűződött, akárcsak arról, hogy Kalo nemrég indítványozta a bíróságon, hogy kézbe vehesse elzálogosított poharát, mert tartott attól, hogy Péter egy antikizált másolatot készíttetett a tárgyról, és az adósság visszafizetése után majd a másolatot akarja átadni neki. Ezért Pista és Kalo megállapodott Péterrel abban, hogy másnap délelőtt ismét felkeresik őt, hogy ellenőrizzék a pohár nominális autentikusságát.

Bár Pista úgy tervezte, hogy a pohármegtekintésre majd szűk körben kerül sor, terve kudarcba fulladt, mert a küszöbön álló tranzakció híre gyorsan elterjedt a gáborok között, így mire másnap délelőtt családjával együtt megérkezett Péterhez, ott már több mint ötven roma várt rá. A poharat Péter – időközben hazaérkező – középső fia három rendőr kíséretében hozta haza arról a rendőrőrsről, ahol azt mindeddig tárolták, és több jelenlévő (Kalo, Pista és felesége stb.) is kézbe vehette azt.

A délelőtt tíz óra körül kezdődő *„gyűlés”*, amelynek a pohármegtekintés is részét képezte, délután négy órakor ért véget, ezután Kalo és Pista családtagjaikkal együtt hazamentek. Este kilenc óra tájban Pista felhívta Pétert, és arra kérte, hogy találkozzanak az egyik szomszédos település panziójának éttermében, ahol lebonyolíthatják a „cserét”. A titokban megszervezett találkozón, ahol Pista, Péter, Kalo, Kalo apósa, az említettek közeli családtagjai (például fiaik) és néhány további gábor férfi volt jelen, Péter átvette a neki járó 350.000 dollárt,[44] és átadta Pistának Kalo poharát.

Másnap Pista és nagyobbik fia – megállapodásukkal összhangban – egy általuk kiválasztott ügyvéd előtt *„leszámolták”* a még készpénzben rendelkezésükre álló 170.000 dollárt Kalónak, a tranzakció részleteit pedig írásban is rögzítették.

[43] Megjegyzendő, hogy Péter a kamat összegével kapcsolatos egyezkedés során egyszer sem utalt arra, hogy a pohár a nem roma jog szerint már az ő tulajdonát képezi.
[44] A 2009. szeptember 18-i RNB-árfolyamokat alapul véve 350.000 dollár 64.019.956 forintot ért.

14.6.3. A pohárkiváltást, illetve a tulajdonosváltást követő *„mitaosztás”*

Habár Péter relatíve nagy nyereséget könyvelhetett el, a tranzakció kimenetele az ő nézőpontjából ellentmondásosnak bizonyult, mert a tekintélyes összegű kamat ellenére végül le kellett mondania valódi céljáról: Kalo poharának megvásárlásáról. Mivel az ügyletet ő maga inkább kudarcként definiálta (már csak azért is, mert a *„gyűlés”* által „megítéltnél” nagyobb kamatra számított), és a hitelügylet gábor roma definíciója szerint a hitelezőt nem terheli a *„mitaosztás”* morális kötelessége,[45] a legtöbb beszélgetőtársam úgy vélte, hogy a jelentős haszon ellenére sincs miért *„mitát”* kérnie Pétertől. A tranzakció során őt támogató pártfogókon kívül Péter csak bizonyos rokonainak és azok családtagjainak, valamint néhány olyan gábor férfinek adott pénzajándékot, akikről köztudomású, hogy elsősorban *„a mita után* [a más gábor romáktól érkező – gyakran kikényszerített – pénzajándékokból] *élnek”*.

Péter összesen 7.500 dollár *„mitát”* adott át 2004-ben meghalt kezese két fiának, valamint ugyancsak 7.500 dollárt saját – 2007 januárjában elhunyt – *„faluvezetője”* fiainak, hogy így viszonozza azt a támogatást, amelyet a hitelügylet menedzselése során a kezestől és a *„faluvezetőtől”* kapott. Ugyanezen okból ajándékozta meg 5.000–5.000 dollárral a kezes egyik fivérét, valamint egy másik gábor férfit. A legtöbb, *„mitát”* kérő befolyásos férfi 200–500 dollárt kapott Pétertől, akárcsak azon közeli rokonai, akiket kérés nélkül ajándékozott meg. A közeli megyeszékhelyen élő sógorának például 500 dollár jutott, míg Péter lánytestvére 200, sógora nagyobbik fia pedig 100 dollárt kapott tőle. (Megjegyzendő, hogy Nagyfaluból senki sem kereste fel Pétert *„mitáért”*, ahogyan – a 2007-ben elhunyt *„faluvezető”* fiaitól eltekintve – saját falujából sem.) Több olyan férfi kérését, akikről úgy gondolta, hogy alaptalanul kérnek pénzajándékot tőle, mert nem járultak hozzá érdemben a hitelügylet menedzseléséhez, Péter elutasította, például arra hivatkozva, hogy fiai már nincsenek otthon, készpénz pedig csak náluk van. A további *„mitakérések”* megelőzése érdekében Péter fiaival együtt hamarosan Magyarországra utazott. Számításai szerint azonban így is körülbelül 40.000 dollár[46] *„mita ment el tőle”* a hitelügylet lezárása után.

Miután kitudódott, hogy Péter visszakapta Kalótól kinnlevőségét, három olyan pohártulajdonos is felkereste őt, akik az eladósodás küszöbén álltak, és tudták: hamarosan meg kell válniuk presztízstárgyuktól. Péter azonban a poharukat megvételre felkínáló tulajdonosok egyikével sem bocsátkozott alkuba, mivel középső fia nem támogatta az azonnali presztízstárgyvásárlás ötletét. (A 2002-ben Kalónak átadott tőkét Péter középső fiával közösen teremtette elő, így a most kézhez kapott tőkén és a kamaton is megosztoztak.) Egyrészt arra hivatkozva utasította el azt,

[45] Amint arra már utaltam, a hitelező a tőke átadásának pillanatában az adóstól visszakapott *„mita”* sorsáról ugyanúgy maga dönt, ahogyan arról is, hogy a tőke és a kamat kézhez vétele után azokat, akiket erre érdemesnek tart, megtisztel-e több-kevesebb pénzajándékkal.
[46] A 2009. szeptember 22-i RNB-árfolyamokat alapul véve 40.000 dollár 7.461.538 forinttal volt egyenlő.

hogy belefáradt a Kalo poharának elzálogosítása során családját ért *politikai* inzultusokba, a hitelügylettel járó stresszbe és konfliktusokba. Másrészt tudta, hogy családja *„lágy”*, *„csendes”* természete miatt nekik jóval több *„mitát”* kellene kiosztaniuk, ha most poharat vennének, mint amekkora pénzajándék a birtokukba kerülő pohár becsült értéke alapján elvárható lenne. (Péter középső fia tartott attól, hogy a befolyásos *„mitakérők”* merészségét és nagyravágyását a végletekig fokozza majd az a tény, hogy nemrég 350.000 dollárt kaptak kézhez, ezért nem hivatkozhatnak arra, hogy nem tudják kielégíteni a *„mitakérők”* követelését.) Végül Péter fia azzal érvelt, hogy bármelyik eladó poharat vennék is meg, riválisaik úgyis *„leblamálnák a vásárt”* arra hivatkozva, hogy hagyták *„kimenni az udvarukról Kalo poharát”*, és az újonnan vett presztízstárgyat csak az ezzel járó szégyen mérséklése érdekében, Kalo pohara *helyett* vásárolták meg. (Az utóbbi érv értelmezéséhez fontos adalék, hogy beszélgetőtársaim egybehangzóan úgy vélték: a Péternek megvételre felajánlott presztízstárgyak egyike sem veheti fel a versenyt Kalo poharával.) Péter középső fia úgy döntött: a tőke és a kamat neki járó részéből inkább a közeli megyeszékhelyen lakásokat vásárol, és azokat bérbe adja.

Tekintettel Kalo poharának példátlanul magas vételárára, a körülötte kialakult tulajdonlási verseny intenzitására, valamint a tranzakció *politikai* jelentőségére, Pistától valamennyi beszélgetőtársam azt várta, hogy a *„mitaosztás”* idején majd épp olyan bőkezű lesz, mint amilyen nagyvonalú volt a Kalóval folytatott áralku során. Nem kellett csalódniuk. Pista két nappal azután, hogy átadta Péternek a 350.000 dollárt és magához vette a poharat, a délelőtti órákra otthonába invitálta mindazokat a férfiakat – mindenekelőtt apatársait, pártfogóit –, akikről úgy gondolta, hogy érdemesek arra, hogy *„örömajándékként”* értelmezett *„mitát”* kapjanak tőle és fiától. (A közeli megyeszékhelyen és több kisebb Maros megyei településen élő „kiválasztottakat” egy nappal korábban Pista fiai személyesen keresték fel és hívták meg otthonukba.)

Pista egy 250 kg-os borjút vágatott le erre az alkalomra, amelynek húsát *„flekkeneknek”* helybeli magyar asszonyokkal készíttette el. A helyi kultúrházból kölcsönkérte a különböző események (például esküvők, halotti torok) alkalmával gyakran kibérelt asztalokat és padokat, amelyeket egyetlen hosszú asztallá állítottak össze nagyobbik fia házának lebetonozott udvarán.

A közös étkezéssel egybekötött *„mitaosztásra”* készülve Pista 30.000 dollárt váltott be új román lejre, amelyet Kalo és Péter nagyobbik fia együtt, egyenlő arányban adtak össze. Az említett összeg aznap 88.000 új lejt (5.649.600 forintot) ért. Azt, hogy Kalo – eladóként – maga is 15.000 dollárt adott a nyilvánosan szétosztandó *„mitába”*, elsősorban a vételár kiugró nagysága indokolta. A nyilvános *„mita”* közös kiosztása mindkét fél érdeke volt. Pistáéknak ugyanis így csak a 30.000 dollár felét kellett előteremteniük, Kalót viszont – Pista tekintélyének köszönhetően – nem fenyegette az a veszély, hogy a nála jóval idősebb és befolyásosabb férfiak egy része indokolatlanul nagy összegű pénzajándékot követel majd tőle. (Ha Kalo a saját udvarán, egyedül vendégeli meg mindazokat, akiket érdemesnek tart a *„mitára”*, ez utóbbi lehetőséggel is számolnia kellett volna.)

Miután a meghívottak nagy része megérkezett és a közös étkezés lezárult, kezdetét vette a *„mita”* kiosztása. (Megjegyzendő, hogy a meghívottak egy része több – hívatlan – rokonát is magával hozta, illetve olyan férfiak is érkeztek, akiket Pista fiai személyesen nem invitáltak az aznapi *„asztalba”*. Pista becslése szerint a jelenlévők száma így meghaladta a száz főt.) A *„mitát”* maga Pista osztotta ki két fia segítségével a gábor romák között megszokott módon: *„szerenként”*, vagyis egy, a jelenlévők társadalmi nemét és életkorát egyaránt figyelembe vevő logika alapján. A férfiak között négy *„szert”* különböztetett meg:

– az 50 év feletti férfiakét *(„az öregek”)*, akik – körülbelül harmincan – egységesen 1.000 új lejt (64.200 forintot) kaptak,

– a 20 és 50 év közötti férfiaknak 500 új lej (32.100 forint) jutott,

– a 18–20 év körüli fiúknak/férfiaknak Pista 300 új lejt (19.260 forintot),

– a náluk fiatalabb fiúknak pedig – életkoruktól függően – 200 (12.840 forint) vagy 100 új lejt (6.420 forintot) adott.

Miután a férfiak és fiúk között a *„mitaosztás”* véget ért, a jelenlévő asszonyok következtek, akik – szintén életkoruktól függően – 300 vagy 200 új lej *„mitát”* kaptak kézhez. A társadalmi nemek közötti presztízskülönbség gábor roma ideológiájával összhangban a nők tehát a férfiak után kerültek sorra, és nekik csak kisebb összegű pénzajándék jutott, ráadásul az asszonyok *„mitáját”* nem maga Pista, hanem nagyobbik fia osztotta ki. (Pista figyelmét ugyanis ekkor már a férfiak társasága és a közöttük zajló *politikai* diskurzus kötötte le.[47]) Őt idézve:

> *A fiam ideadta a pénzt. Mondom* [a jelenlévőknek]*: „Itt van, nézzétek meg, 880 millió* [nyolcszáznyolcvan millió régi lej, valójában: 88.000 új lej[48]]. *Itt 30.000 dollár bé van váltva: 880 millió. Most maradjatok nyugodtan.” A fiam tartotta így a pénzt, én vettem 100 milliót* [10.000 új lejt] *a kezembe, 10-et* [tízmillió régi lejt, valójában: 1.000 új lejt] *számoltam: „Ez a magáé”. 10-et számoltam: „Ez a magáé”. 10-et számoltam… Az öregeket. Már nem úgy értve, hogy… amelyik vót 70 éves, vaj amelyik vót 50 éves, azoknak is csak az. Hát a 10 milliósokbul* [az 1.000 új lejesekből] *vótak vagy harmincan. (…) Ami 50 éven alul vót, az csak 5-öt* [5 millió régi lejt, valójában: 500 új lejt] *kaptak. Ha 20 éves vót, ha 25 éves vót, ha 30 éves vót, ha 40 éves vót – 5 millió, 5 millió, 5 millió. (…) Vótak a gyerekek* [masc!]*, még annak is 1 millió lejt* [egymillió régi lejt, valójában: 100 új lejt] *adtam. Volt, amelyiknek 2 milliót* [kétmillió régi lejt, valójában: 200 új lejt]. *Az asszonyok külön, azok is kaptak. Mindenki, hogy két éves gyermek nem ment ki úgy, hogy ne kapjon egy kicsi mitát! (…) Vótak a nagyobbik gyerekek vagy tízen, azt mondták: „Bocsásson meg, Pista bácsi, mi nem veszünk el 2 milliót! Nem kell semmi. Nekünk nem kell, köszönjük szépen!”* [hangosan nevet] *20*

[47] A vendégek nagy számára való tekintettel Pista az újonnan vásárolt poharat aznap nem vette elő, és senkinek sem mutatta meg.

[48] Amint arról már esett szó, a gáborok jelentős része az érték számszerűsítése során ma is előszeretettel használja a 2005. július 1-i pénzreform során megszüntetett régi lejt.

év körül. Na, mondom: „Nincs semmi baj. Húzolkodjatok félre, amelyik nem veszi el [nem fogadja el a kétmilliót]*.” Hát megszámolom: utoljára vótak vagy tizennyócan. Akkor 3 millió-3 millió-3 millió* [fejenként hárommillió régi lejt, valójában: 300 új lejt adott nekik]. *Még amikor mind ki lett osztva, még kellett, hogy a nagyobbik fiam adjon nekem 25 milliót* [huszonötmillió régi lejt, valójában: 2.500 új lejt /160.500 Ft/; a lejre korábban átváltott 30.000 dolláron felül]*, hogy fejezzem be a sort* [hogy mindenkinek jusson *„mita”*]. (2009/10/31)

Amint azt az előbbi példa is mutatta, a *„mitaosztás”* során esetenként a színlelt vagy valódi arcvesztésre visszavezethető alkudozás alakul ki, amelynek lényege, hogy a vendég minél nagyobb összegű *„mita”* átadására vegye rá a házigazdát. Az efféle egyezkedésnek azonban nyilvánvaló határai vannak: az említett 20 év körüli, fiatal férfiak ugyan megpróbálhatják elérni, hogy őket az „5 milliós (ötmillió régi lejes, valójában: 500 új lejes) férfiak” kategóriájába sorolják, mivel néhány év múlva valóban oda tartoznak majd, ám nyilvánvalóan megszégyenülnének, ha „10 millió lejt” (tízmillió régi lejt, valójában: 1.000 új lejt) követelnének maguknak.

Az, hogy a fiatal férfiak nyíltan és következmények nélkül hangot adtak amiatti rosszallásuknak, hogy nekik ugyanazt a *„mitát”* szánják, mint a tízes éveik elején járó gyerekeknek, illetve az, hogy az akkor hatvanhat éves, öt pohárral rendelkező Pista[49] őket sem hagyta elégedetlenül távozni, és az így keletkezett többletkiadást nem szomorúsággal, hanem mosolyogva nyugtázta, teljes mértékben összhangban van a presztízstárgyvásárlást követő nyilvános *„mitaosztás”* kulturális logikájával, társadalmi jelentésével és jelentőségével. E fiatal férfiak ugyanis máskor aligha mertek volna vitába szállni Pistával, vagy szóvá tenni azt, hogy keveslik a tőle kapott „tiszteletet”. Itt azonban, amikor meghívottként azért gyűltek össze Pista udvarán, hogy osztozzanak az örömében, Pista pedig érdekelt volt abban, hogy ne csak a pohárvásárlás, de a *„mitaosztás”* is konfliktusok nélkül, mindenki megelégedésére menjen végbe, a megszégyenülés és a konfliktus veszélye nélkül nyílt alkalmuk az őket ért „méltánytalanság” kifejezésére. A fiatal férfiak kérését Pista elsősorban azért teljesítette, mert a romák a gyerekeknek adott *„mitát”* a szülők iránti tisztelet és megbecsülés markereként (is) értelmezik. Pistát idézve: *„Én nem akartam vacakolni, mert tudja, a gyereknek van, ahogy mondja a román: umbră. Az azt jelenti, hogy árnyék van a gyereknek: az a szülő, s a rokonság, s nem akartam velük…”*. Az, hogy Pista a fiatal férfiak kérésének is eleget tett, nemcsak azzal magyarázható, hogy 1.800 új lej (115.560 forint) kedvéért nem akarta megzavarni a példa nélküli

[49] Pista egy poharat örökölt 1982-ben elhunyt apjától, amelyet 1984-ben legfiatalabb fivérének adott el azért, hogy (1) a vételárat saját készpénztartalékával kiegészítve megvásárolhasson egy számára vonzóbb poharat. (2) A fivérének eladott tárgyat 2004-ben visszavásárolta 87.000 dollárért. (3) Egy pohárhoz az 1990-es évek közepén jutott hozzá, (4) egy további poharat pedig 2009 áprilisában vett meg egy gábor férfitől 250.000 dollárért. (5) A Kalótól 2009 szeptemberében megvásárolt presztízstárgy – gyűjteményének legértékesebb darabja – tehát az ötödik pohara.

presztízstárgyügylet „sajtótájékoztatójaként" is értelmezhető *„asztalt"*, hanem azzal is, hogy az említett összeg kifizetése nem okozott nehézséget számára.

A *„mitaosztásra"* érkezők nagy számának, valamint annak köszönhetően, hogy aznap este és másnap számos további gábor férfi kereste fel Pistát, hogy gratuláljon neki a tranzakcióhoz és *„mitát"* kapjon tőle, nagyobbik fiának további 3.500 dollárt kellett beváltania lejre, hogy ne maradjanak szégyenben az őket felkereső vendégek előtt. (Több olyan személy, akit a *„mitaosztással"* kapcsolatos meghívás nem ért otthon, csak később jött el Pistához, mások meghívás nélkül is úgy érezték, hogy illik meglátogatniuk őt.)

Pista több befolyásos nagyfalusi és környékbeli gábor férfit szándékosan nem hívott meg a *„mitaosztásra"*. Mindenekelőtt azok jelenlétére nem tartott igényt, akikkel konfliktusba keveredett a pohárért zajló tulajdonlási verseny során – különös tekintettel rosszakaróira, akik igyekeztek megakadályozni, hogy a tárgy végül hozzá kerüljön.[50]

Akadtak olyan személyek is, akik a meghívás ellenére nem jöttek el a *„mitaosztás"* miatt szervezett *„asztalba"* – távolmaradásukat Pista elsősorban irigységükkel magyarázta. Ide tartozott például két fivére, valamint több unokatestvére, akiket Pista annak ellenére meghívott magához, hogy pontosan tudta róluk: rossz szemmel nézték és megpróbálták meghiúsítani a küszöbön álló vásárt, mert úgy gondolták, hogy a saját Jankesti ágszegmensükön belüli dominanciaküzdelem végleg eldőlhet (Pista javára), ha a pohár hozzá kerül. Pistát idézve: *„A három csalárdok* [csalárd = szülők és gyermekeik]*, akik vótak nekem, hogy kaszáltak a kaszával, hogy vágják el a lábamat* [megpróbálták megakadályozni, hogy ő vásárolja meg Kalo poharát] – *nem jöttek"*.

A közös étkezéssel egybekötött, Pista nagyobbik fia házának udvarán lezajlott *„mitaosztás"*, valamint a később érkezőknek aznap este és másnap átadott pénzajándékok azonban még nem jelentették azt, hogy a *„mita lejárt volna"* – vagyis a *„mitaosztás"* még nem ért véget. Az ügyletet követő egy-két hónap során Pistát számos olyan – például addig külföldön tartózkodó – gábor férfi kereste fel, akiket ugyancsak érdemesnek tartott arra, hogy több-kevesebb, *„örömajándékként"* értelmezett *„mitát"* kapjanak tőle. Több olyan személlyel, akiket Pista ugyancsak a megajándékozandó férfiak csoportjába sorolt, véletlenszerűen találkozott a közeli megyeszékhelyen vagy az általa is gyakran látogatott használtcikkpiacok valamelyikén, és ekkor adta át a nekik szánt *„mitát"*.[51]

[50] Nem hívta meg Pétert sem, akinél a pohár 2002 karácsonya óta zálogban volt. Egyrészt azért nem, mivel Péter – Pistának köszönhetően – nagy összegű kamatot kapott kézhez, másrészt azért, mert többek között őt – mint riválisai egyikét – okolta azért, hogy a tárgyat csak most és ilyen magas áron sikerült megvásárolnia. Saját nyilvános társas képét óvó gesztusként, illetve azt viszonzandó, hogy Péter mindvégig az üzleti etikának megfelelően járt el, Péter két fivérét azonban meghívta a *„mitaosztásra"*.

[51] A Pista által kiosztott, eddig említett pénzajándékokat beszélgetőtársaim *„örömajándékként"* definiálták, morálisan támogatottnak tekintették és a *„parni"* (‘fehér') vagy *„asztali mita"* kifejezéssel nevezték meg. Az utóbbi jelzők arra utalnak, hogy azok átadására nyilvánosan – vagy legalábbis a titkolózás szándéka nélkül – kerül sor. A *„kali"* (‘fekete') vagy

Pista emellett titokban is adott kisebb-nagyobb pénzajándékokat *(„kali”* vagy *„čordani mita”)* azoknak a férfiaknak, akik hatékonyan támogatták őt az ügylet lebonyolítása során, illetve olyan személyeknek, akiket elsősorban a konfliktusmenedzselés vagy -megelőzés érdekében sorolt a megajándékozandó férfiak csoportjába.

A konfliktusmenedzselés és -megelőzés eszközeként például Kalo apósának 25.000 dollárt adott át titokban – elsősorban azért, hogy így köszönje meg, hogy az após végül elállt a vásártól, és nem gördített újabb akadályt az elé, hogy Pista megvegye a poharat.[52] A neki átadott *„mitát”* Pista egyúttal annak garanciájaként is értelmezte, hogy az após a továbbiakban sem kelti a vásár rossz hírét (nem vádolja meg őt azzal, hogy miatta nem vásárolhatta meg veje poharát stb.). Pista ugyancsak a konfliktusmenedzselés érdekében adott jelentős *„mitát”* eladósodott bátyjának, aki – a testvéri szolidaritás morális elvárására hivatkozva – korábban abban bízott, hogy Pista nem Kalo poharát, hanem az övét vásárolja meg. A fivér Pistáéktól 15.000 dollár *„kali”* (‘fekete’) *„mitát”* kapott engesztelésképpen, *„parni”* (‘fehér’) vagy *„asztali mitaként”* pedig 2.000 új lejt (128.400 forintot), a fivér fia 1.000 új lejt (64.200 forintot), három fiúunokája pedig összesen 2.000 új lejt vehetett át tőlük. (Az említett összegeket Pista nagyobbik fia személyesen vitte el nagybátyjának és családtagjainak.) Azon másik fivérének, akinek a poharát Pista 2004-ben 87.000 dollárért megvásárolta, megközelítőleg 2.000 dollár jutott. (Habár mindkét fivér otthon, vagyis a szomszédban tartózkodott a nyilvános *„mitaosztás”* idején, a meghívás ellenére egyikük sem volt hajlandó részt venni azon.) A következő hetek során Pista nagyobbik fiával együtt a saját Jankesti ágszegmensén belüli legfontosabb riválisát: egyik unokatestvérét is felkereste azért, hogy a *„mita”* segítségével csillapítsa a vásár miatti irigységét. (Az említett unokatestvér ugyancsak távol maradt a *„mitaosztás”* érdekében megszervezett *„asztaltól”*.) Habár Pista nagyobbik fia 5.000 dollár *„mitát”* vitt magával, amelyet apja

„čordani” (‘lopott’, értsd: lopva, titokban kiosztott) *„mitákat”* ezzel szemben titokban adják át, és azok egy részét morálisan kifogásolhatónak tekintik. (Lásd még a 3. fejezetben írottakat.)

[52] Megjegyzendő, hogy Kalo apósa azzal, hogy három éven át elkötelezett, potenciális vásárlónak mutatkozott, és ezzel lényegében megakadályozta, hogy Kalo másnak adja el poharát, Kalónak és Pistának egyaránt jelentős anyagi veszteséget okozott. Pista, aki szerint az apóst valójában csak az árfelhajtás motiválta, így fogalmazott: *„Riám bújt, hogy csináljon nekem ide…* [a vállára mutat; értsd: megnehezítse Pista dolgát]. *Mer ez a vásár, tudja, mennyiért dőlt vóna el? Be vót hagyva kilencbe* [Kalo apósa 900.000 dollárt ígért érte]*, és én adtam a hetet* [700.000-et]*, nyócért dőlt vóna el* [800.000 dollár lett volna a vételár]. *Elosztottuk vóna azt a kétszázot* [200.000 dollárt]. *Ez vót előttünk: a kétszáz. Azt mondtam vóna: ‘Én teszek százot, te hagyd el a száz.’ S úgy dőlt vóna el. Négy darab százas, négyszázezer dollár kerekedett itt a nyakamon* [ennyivel több kiadása keletkezett Pistának Kalo apósa miatt]*! Ez nem kicsi pénz!”* (2009/10/31) Az após azonban azzal, hogy évekig hitegette őt, Kalónak is ártott, mivel ezalatt az általa felvett kölcsönök után járó kamat összege folyamatosan nőtt.

Kalo ugyancsak 25.000 dollár – azaz 4.663.461 forintnak megfelelő – *„kali”* (‘fekete’) *„mita”* révén köszönte meg apósának, hogy támogatta őt az ügylet lebonyolításában.

említett unokatestvérének szánt, látogatásuk alkalmával az unokatestvér egyetlen, ilyenkor elvárt és megszokott formula kimondásával sem gratulált a pohár megvásárlásához. (Ilyen formula például a *„T'el tukă baxtalo, the tje śavehkă, tjo taxtaj so tjindan!"* 'Legyen szerencsés neked és a fiaidnak a poharad, amit vettél!', vagy a *„T'el tukă baxtalo, te domnjih le pačesa tjo śavo, the vi tjo njepoto!"* 'Legyen szerencsés neked [a poharad], és örökölje azt békében a fiad és az unokád is!') A nyilvánvaló udvariatlanság és irigység láttán Pista fia végül úgy döntött, hogy egyetlen dollár *„mitát"* sem ad apja meglátogatott unokatestvérének.

Beszélgetőtársaim értelmezése szerint az előbbi bekezdésben említett, titokban átadott *„kali"* ('fekete') *„miták"* mindegyike morálisan elfogadottnak minősül. Ám ahogyan Péter, úgy Pista sem kerülhette el azt, hogy – a konfliktusmegelőzés érdekében – ne osszon ki olyan *„fekete mitát"* is, amelyet a romák morálisan kifogásolhatónak tekintenek. Így például maga is jelentős összegű pénzajándékot – fejenként 1.000 dollárt – adott a szomszéd települések egyikén lakó azon gábor férfiaknak, akik elsősorban *„a mita után* [a más gábor romáktól érkező – gyakran kikényszerített – pénzajándékokból] *élnek"*. A nekik jutó pénzajándék morális stigmatizáltsága abból fakadt, hogy annak átadását nem az öröm megosztásának, a társadalmi közelség újratermelésének vagy a tisztelet kifejezésének a vágya, és nem is az ügylet megszervezésével kapcsolatos segítségnyújtás miatti hála motiválta, hanem a későbbi konfliktusoktól való félelem.

Végül megjegyzendő, hogy Pista 5.000 dollár (morálisan támogatottnak minősülő) titokban átadott *„mitát"* kapott Kalótól azért, amiért – fiait felügyelve és irányítva – poharát ilyen kiugróan magas összegért vásárolta meg, lehetővé téve ezzel, hogy Kalo valamennyi adósságát visszafizesse.

A pohárvásárlást követő hónapok során – saját számításaik szerint – Pista és fiai összesen 110.000 dollár (20.772.441 forint) *„fehér"* és *„fekete mitát"* osztották ki.

14.6.4. A vételár fennmaradó részének kifizetése. A tulajdonjog és a *politikai* siker viszonya

Habár Pistáék eredetileg azt vállalták, hogy a teljes vételárat kifizetik 2009 karácsonyáig, a közöttük létrejött szerződést utólag úgy módosították, hogy a vételár utolsó részletének átadása legkésőbb 2010 márciusában kell, hogy megtörténjen. Ezzel összhangban a 2009 szeptemberében kifizetett 520.000 dollár után 2010 februárjáig Kalo további 430.000 dollárt kapott kézhez, a legutolsó részlet – 250.000 dollár – átadására pedig 2010. március elején került sor.

Miközben újabb és újabb részleteket fizetett ki Kalónak, Pista maga ellenőrizte, hogy a vételárból Kalo csak azután tehessen félre önmaga és családja számára, ha már valamennyi hitelezőjét kielégítette. Így például 2009 szeptemberétől 2010 januárjáig Kalo visszafizetett 110.000 dollárt, amellyel egyik apatársa apjának tartozott, 45.000, 30.000, valamint 12.500 dollárt három további apatársának, 20.000

dollárt egy nem gábor roma hitelezőjének, 100.000, illetve 150.000 dollárt egy-egy nem roma hitelezőjének stb. Pista számításai szerint Kalo összesen több mint 800.000 dollár adósságot egyenlített ki a tőle kapott vételár segítségével.

A pohárvásárlás teljes költsége – Pista véleményét idézve – megközelítette az 1.400.000 amerikai dollárt.[53] Ez az összeg a szokatlanul magas vételárat (1.200.000 dollár), az utolsó vételárrész kifizetése érdekében felvett kölcsön kamatát, a 2009 szeptembere óta kiosztott *„fehér”* és *„fekete mitákat”* (110.000 dollár), valamint az egyéb költségeket (az étel- és italfogyasztását, a tranzakcióval kapcsolatos ügyvédi közreműködését stb.; 15.000 dollár) foglalta magában.

Amint arról már esett szó, a pohár vételárát kizárólag Pista nagyobbik fia vagyonából fizették ki, és azt az ő *„nevére tették”*, vagyis ő szerepel vásárlóként és tulajdonosként a hivatalos iratokban. A pohárvásárlást a legtöbb beszélgetőtársam mégis elsősorban Pista érdemeként, az ő *politikai* karrierjének csúcspontjaként definiálta, vagy legalábbis a Pista és nagyobbik fia közötti harmonikus együttműködés eredményeként, közös sikerként értelmezte. Úgy tűnik, hogy amíg a tulajdonjog – a roma és nem roma jog szerint egyaránt – kizárólag Pista nagyobbik fiát illeti meg, az ügylettel járó *politikai* sikert és hírnévhozamot a romák elsősorban Pistához, de legalábbis Pistához és említett fiához együttesen társítják. E – csak látszólag – ellentmondásos gyakorlat magyarázata a Pista és fiai közötti *politikai* és gazdasági érdekközösségben, egymásrautaltságban és harmonikus együttműködésben keresendő. Abban, hogy mindhárman ambiciózus résztvevői a *politikának*, és hangsúlyosan elkötelezettek saját ágszegmensük dominanciaterveinek megvalósítása iránt. Amint azt maga Pista is megfogalmazta: negyvenes éveiben járó, nagyobbik fia egyedül valószínűleg nem tudta volna megvásárolni ezt a poharat – az ügylet sikeres lebonyolításához Pista előrehaladott életkorára, társadalmi presztízsére, gazdasági és kapcsolati tőkéjére, valamint a presztízstárgygazdaságban és a *politikai* diskurzusban és konfliktusmenedzselésben szerzett jártasságára is nagy szükség volt: *„...én, ha nem vagyok lábon* [ha nincs nagyobbik fia mellett]*, nekije ez* [a kérdéses pohár megvásárlása] *nem megyen. Nem engedik meg a cigányok* [azt mondták volna]*: ‘Nem vagy odavaló, még gyermek vagy ehhez a pohárhoz!’”*

Pista több beszélgetésünk során is megemlítette, hogy *politikai* ambíciójától hajtva milyen régóta – negyven éve – vágyott és készült már arra (először apja támogatásával, annak halála után egyedül), hogy megvásároljon egy kiugróan értékes presztízstárgyat:

> *Mer én negyven éve,*[54] *hogy esekedek egy ilyen tudomány* [egy ilyen értékes pohár] *után, hogy szerezzem be a családba! Édesapám is azt akarta, de mi*

[53] A 2009. december 10-i RNB-árfolyamokat alapul véve 1.400.000 dollár 259.211.409 forinttal ért fel.

[54] Pista itt egy olyan presztízstárgyügyletre utal, amely az 1970-es évek legelején zajlott le Nagyfaluban. Az ekkor eladóvá váló, kiugróan értékes poharat apja Pistának akarta megvásárolni. Habár megegyezett az eladóval a vételárban és a tulajdonosváltás után kiosztandó *„mitát”* több befolyásos férfinek már előre átadta, végül a teljes vételárat nem tudta időben

mind meg vótunk bokázva a cigányoktul [megakadályozták azt a riválisaik]. *Mind más bújt elénk, más, más. (…) Meg vót bokázva a többi cigányoktul édesapám azér, hogy ne csináljon egy számot nekem* [ne vásároljon Pistának egy kiugróan értékes poharat]. *(…) Most nekem ez megvót, mer én ria dógozok… húsz kerek éve, hogy dógozok a két fiammal. S azt gondolták, hogy én azér dógoztam, hogy vásároljak pityókát* [krumplit; értsd: jövedelmét csupán fizikai szükségletei kielégítésére fordítsa? /gúnyolódva mondja/]*? Én ria vótam készülve, és ha nem adta vóna Kalo egymillió kétszázér* [1.200.000 dollárért]*, én adtam vóna egymillió ötszázat is érte!* (2010/04/12)

14.7. Az ügylet társadalmi utóélete: hírnévhozam és *politikai* reprezentáció

Számos beszélgetőtársam értelmezése szerint Pista e tranzakcióval, vagyis azzal, hogy megvásárolta a három legértékesebbnek tekintett gábor pohár egyikét, *politikai* karrierjének csúcsára ért. Őt magát idézve:

Nálam van öt darab [pohár]. *Az édesapámé, ami megvót,*[55] *s én vásároltam négyet. (…) Az a négy darab kivételes! Egyet vásároltam most: mondial* ('világbajnok', értsd: kiugróan értékes)*!*[56] *A három kicsit, amit vettem, abba a korba* [a saját kategóriájukban]*, ahogy vannak, elsők azok is, első osztályba vannak azok is! Mondjuk ez öt decis, de nincsen egy párja. Ez hét decis, nincsen egy párja. Ez nyóc decis – még egy ilyen nincs ebbe a korba. Ez, a nagyobbiknak* [nagyobbik fiának]*, amit most vettem, ennek különös* [kiugróan nagy] *értéke van. Y-nál* [egy vagyonos nagyfalusi férfinél] *van még egy* [pohár, amelynek értéke a most általa vásárolt tárgyéhoz fogható]*, s a testvéremnél van egy* [pohár, amelyik vetekszik Kalo poharával]*, the gata-j* [és vége. Értsd: nincs több, az említettekhez hasonlóan értékes presztízstárgy a gáborok között]. *Az összes cigányok* [között]*, ami létezik, akik viselünk kalapot s bojsz, hogy azt mondják: ezek a gáborok (…), még egy* [hasonlóan értékes pohár] *nincsen, hogy legyen négy darab!! Hogy mondják: ez a négy darab! Csak ez a három*

összegyűjteni, és e presztízstárgyat egy másik nagyfalusi férfi vette meg. Pista akkortól *„esekedett"* egy kiugróan értékes pohár után (mindeddig sikertelenül), aminek a megvásárlásával megvalósíthatja apja tervét és mérsékelheti a családját ért szégyent. Megjegyzendő, hogy Pista és a szóban forgó poharat az 1970-es évek elején megvásároló gábor férfi legnagyobb fia (a tárgy mai tulajdonosa) között még terepmunkám idején, tehát 3–4 évtizeddel az ügylet után is több olyan konfliktus alakult ki, amelyeket beszélgetőtársaim az egykori adásvétellel, valamint a Pista családját akkor ért presztízsveszteséggel magyaráztak.

[55] Az idézett szövegrészben Pista az apjától örökölt, fivérének eladott, majd tőle visszavásárolt pohárra úgy utal, mintha az mindvégig saját tulajdonát képezte volna.

[56] Habár e poharat, amint arra már utaltam, nagyobbik fia *„nevére tették"* és azt ő is fizette ki, Pista előszeretettel beszél róla úgy, mintha azt ő maga vásárolta volna.

darab van! Kész. (…) Ezek az elsők! De ezek közt nincs nagy differencia! Ha van 100 dollár differencia ezek közt. (…) Csak egy annyi, hogy ezeknek [bátyja poharának és az általa most megvásárolt tárgynak] *a híre nagyobb. Azér vannak elnevezve híresebbnek: a gazda miatt! A gazdák miatt* [a korábbi és jelenlegi gábor tulajdonosaikhoz társított, számottevőbb tekintély miatt]. *Azér vannak elnevezve. Ezek az elsők a gazdák miatt, milyen kézre jártak és jöttek ide.* (2010/04/12)

Az egyik befolyásos, hatvanas évei elején járó, Kolozs megyei ismerőse így minősítette Pista tranzakcióját:

Nagy a hír. Nagy emberé vót. Az X-nek [Kalo nagyapjának a] *pohara. Ez vót az első pohár, s az első cigán itt Romániába, a gáborok közt. S azér van nagy címere* [hírneve]. *Pistának áll, egy ilyen cigánnak, hogy legyen. Vett, na jó, négy poharat, kicsiket, hétdeciseket-ötdeciseket, itt az egész cigányok úgy mondták, hogy „Mit vett?! Gyűszűköt, kicsi gyűszűköt. Mit vett? Egy ilyen nagy cigán mind gyűszűpoharakat veszen?!* [nevetve mondja]*”. Aztán most ez igaz, hogy kivételes. Azér vette. Z* [Pista nagyobbik fia] *is mondta: „Mind csúfságoltak, mind beszéltek velünk* [gúnyolódtak rajtuk]*, hogy nagy pénzeket adtunk, és mind gyűszűpoharakat vettünk?” (…) Azt mondta nekem Pista a piacon: „Ha még kellett vóna, egy millió és félt, annyit is adtam vóna* [a pohárért]*! Mer már mind rólam beszélt az egész világ, hogy én mind gyűszűket veszek!” (…) Nagy álmodása volt* [nagyon vágyott] *erre a pohárra.* (2009/10/25)

A Pista által kifizetett vételár szokatlan nagysága miatt – azt valószínűsítve, hogy ilyen magas áron soha többé nem cserél gazdát pohár a gáborok között – több beszélgetőtársam is úgy utalt az itt ismertetett tranzakcióra, hogy Pista azzal *„bezárta a poharak történetét”*, *„bezárta a poharaknak az értékét”*.

A 2009 szeptembere után megrendezett gábor roma virrasztókban és más társadalmi összejöveteleken Pista pohárvásárlása a *politikai* diskurzus gyakran felbukkanó, hangsúlyos témájává vált: a résztvevők hosszasan mérlegelték és minősítették az ügylet részleteit, illetve vitatkoztak azokról. Így például a vételár nagyságáról, az áralku folyamatáról, a Pista, Péter és Kalo által alkalmazott gazdasági és *politikai* stratégiákról, illetve azok morális aspektusairól, valamint arról, hogy az ügyletnek köszönhetően hogyan rendeződtek át a *politikai* erőviszonyok – egyrészt a *„faluvezető”* tiszteleti címért folyó, nagyfalusi verseny, másrészt a helyi Jankesti ágszegmensek közötti dominanciaküzdelem vonatkozásában. 2010. február 28-án egy nagyfalusi virrasztóban magam is megfigyelhettem, hogy az elhunyt házának fedett tornácán összegyűlt több mint hatvan férfi között – Pista és egyik riválisa vezetésével – milyen heves vita bontakozott ki a tranzakció részleteivel, az üzleti etikához való viszonyával, illetve azzal kapcsolatban, hogy a ma legértékesebbnek tekintett három gábor pohár között milyen fontossági sorrend állítható fel. (Lásd a *7–15. kép*eket. Az említett virrasztóban mindhárom, kiugróan értékesnek tekintett pohár tulajdonosa jelen volt. A videofelvételen rögzített, közel

háromórás presztízstárgydiskurzus elemzése – habár hasznos adatokkal szolgál az érték politikájára és a *politikai* diskurzus természetére vonatkozóan – terjedelmi okokból nem kapott helyet e fejezetben.)

A legtöbb beszélgetőtársam amellett érvelt, hogy Kalo poharának megvásárlásával Pista (a) minden eddiginél meggyőzőbben demonstrálta, hogy jelenleg nincs olyan nagyfalusi férfi, aki *politikai* sikerei alapján alkalmasabb lenne nála a *„faluvezető”* tiszteleti cím elnyerésére, ahogyan azt is, hogy (b) ő és fiai *„vezetik”* saját ágszegmensüket, és (c) egyúttal hosszú időre eldöntötte a két riválisJankesti ágszegmens közötti dominanciaküzdelem sorsát (saját ágszegmense javára). A presztízstárgydiskurzusra jellemző *politikai* indirektség eszközeit használva az egyik nagyfalusi férfi az utóbbi tényt úgy fogalmazta meg, hogy Pista e pohárügylet révén magához vette a riválisJankesti ágszegmens *„koronáját”* (értsd: legértékesebb presztízstárgyát), és ezzel *„bezárta annak aktáit* [véget vetett Kalo ágszegmense *politikai* sikertörténetének]*”*.

*7–15. kép*ek A bemutatott adásvétellel kapcsolatos *politikai* diskurzus a 2010. február 28-án megrendezett virrasztóban. (Fotó: Berta Péter, 2010)

14.8. Befejezés

A vizsgált tranzakciósor több olyan összefüggésre is rámutatott, amelyek hozzájárulhatnak a presztízstárgygazdaság működésének mélyebb megértéséhez.

(a) Demonstrálta például azt, hogy a gábor roma (szokás)jog és a nem roma jog viszonya esetenként konfliktusos és ellentmondásos. Különösen igaz ez az olyan társadalmi és gazdasági gyakorlatok esetében, amelyekről a gáborok és a nem romák eltérő értelmezéseket alakítottak ki – ilyen például a presztízstárgygazdaság vagy a (gyerek)házasság. Azt a tényt, hogy a poharak és fedeles kupák esetében az érték- és jelentéstulajdonítás gábor roma és műtárgypiaci logikája között csekély az azonosság, a romák arra hivatkozva racionalizálják, hogy a *„gázsók nem értenek a poharakhoz”*. Ezért a presztízstárgykonfliktusok menedzselése során azt tekintik célravezetőnek, ha *„cigányosan”* járnak el, vagyis kizárólag egymás véleményét és közreműködését veszik figyelembe, illetve igénybe. Kalo poharának esete – roma beszélgetőtársaim szerint – látványosan demonstrálta a nem romák ezüsttárgyakkal kapcsolatos *„hozzá nem értését”*, különösen igaz ez a bírósági végrehajtó által készíttetett szakértői véleményekre és az azokban javasolt kikiáltási árakra. Elsősorban a nem roma hatóságok bevonásához társított, morális stigmával és a presztízstárgyakkal kapcsolatos inkompetencia hozzájuk társított gyanújával magyarázható

– az, hogy a gáborok miért nem tanúsítottak érdeklődést Kalo poharának árverése iránt;

– az, hogy az árverés nyomán létrejött, új tulajdonviszonyt túlnyomó többségük miért utasította el, vagy kérdőjelezte meg;

– az, hogy a Péternek járó kamat összegével kapcsolatos egyezkedés során miért nem hivatkozott egyetlen jelenlévő sem arra, hogy a nem roma jog szerint Kalo pohara már Péter tulajdonát képezi; illetve

– az is, hogy Péter a gáborok szemében miért csak akkor minősült volna a pohár valódi tulajdonosának, ha *„cigányosan”* is megvásárolja azt, vagyis az értékbecslés gábor kritériumai alapján meghatározott vételárat is kifizeti Kalónak.

Megjegyzendő, hogy Kalo és pártfogói számára a presztízstárgyak jelentésével és értékével kapcsolatos interetnikus konszenzus hiánya, valamint a nem roma jog és hatóságok bevonásának morális stigmatizáltsága hasznos szimbolikus erőforrásnak bizonyult – két szempontból is. Egyrészt e hiány és stigmatizáltság tette lehetővé, hogy az árverés eredményét a romák ne vegyék komolyan, és Kalo – legalábbis a gáborok szemében – továbbra is a pohár tulajdonosa maradhasson. Másrészt Kalo épp a nem roma hatóságok (a bíróság, a rendőrség stb.) *„tudatlanságára”*, az ezüsttárgyakkal kapcsolatos gábor roma és műtárgypiaci értelmezések közötti markáns különbségre apellált akkor, amikor Pétert többször is feljelentette. Abban bízott ugyanis, hogy az eljárás a hatóságok tájékozatlansága miatt sokáig elhúzódik, annak befejezéséig pedig Péter nem meri majd eladni az általa felvett hitelt, ő pedig így időt nyerhet. Habár Kalót a pohár kiváltásával kapcsolatos kilátástalanság motiválta, a hatóságok bevonását a tulajdonlási versenybe roma beszélgetőtársaim egyöntetűen morálisan elítélendő, az üzleti etikával ellentétes halogató stratégiaként értelmezték.

(b) Az esettanulmány emellett egyedi példaként szolgál arra vonatkozóan, hogy milyen jelentős a különbség a poharak és fedeles kupák értékével kapcsolatos gábor roma, illetve műtárgypiaci vélemények között. Az említett egyediség abból fakad, hogy esetünkben ugyanarról a tárgyról párhuzamosan készült számszerűsített értékeket is tartalmazó (8.000; 3.650 euró *versus* 1.200.000 dollár), írásba foglalt, nem roma szakértői, illetve gábor romák által hitelesített, szóbeli értékbecslés. Hasonló esettel az antropológus legfeljebb akkor találkozhat, ha egy presztízstárgy a gáborok között látványosan elértéktelenedik, és azt végül egy régiségkereskedő vásárolja meg. (Ez utóbbi esetek, amint arról már esett szó, rendkívül ritkák.)

(c) Az esettanulmány rávilágított arra, hogy a nyilvános üzleti arcmunka – az üzleti hírnév és megbízhatóság kialakítása és megőrzése érdekében tett diszkurzív és egyéb erőfeszítések csoportja – mennyire fontos „katalizátora” a *politika* szimbolikus küzdőterein elért eredmények társadalmi sikerekké alakításának. A megszégyenülés és a presztízsveszteség elkerülését szolgáló, korábban ismertetett arcóvó stratégiák közül itt csak néhányat idézek fel.

Pista esetében ide sorolható például az,

– hogy az üzletkötésre csak azután volt hajlandó, miután Kalo az apósa lakhelyéül szolgáló határ menti nagyváros egyik ortodox templomában *„visszavette”* azt az esküt, amellyel a közte és apósa között létrejött megállapodást korábban hitelesítették;

– hogy ragaszkodott ahhoz, hogy az após személyesen, az ő jelenlétében is lemondjon vásárlási szándékáról;

– hogy 2009 szeptemberében annak ellenére fenntartotta 1.200.000 dolláros árajánlatát, hogy versenytárs nélkül maradt, így egy jóval szerényebb összegért is megvásárolhatta volna Kalo poharát;

– hogy a *„mitaosztás”* során minden érintett igényeit megpróbálta kielégíteni (ide értve az eredetileg nekik szánt *„mitát”* visszautasító, fiatal felnőtteket is), és

– hogy az üzletkötés feltételéül szabta Kalo valamennyi adósságának visszafizetését.

A Péter (mint hitelező) által alkalmazott arcóvó stratégiák közé sorolható például

– a pohár 2002 karácsonyán lezajlott elzálogosítását követő *„mitaosztás”* módja (Péter önmagának ugyanakkora összeget különített el, mint a többi befolyásos férfinek; saját *„mitájából”* adott 200 dollárt Kalo öccsének, hogy ne távozzon megbántva, *„mita”* nélkül stb.);

– a hitelügylet első és második évére felszámolt, szokatlanul alacsony mértékű (40.000, illetve 10.000 dollár) kamat elfogadása;

– a tulajdonosi szerep nyilvánosság előtti következetes kerülése és visszautasítása;

– a presztízstárgyvásárlásokat kísérő *„mitaosztástól”* való elzárkózás az árverést követően;

– annak gyakori hangoztatása, hogy a poharat bármikor átadja Kalónak, ha visszakapja kinnlevőségét;

– a hitel (Kalo tudta és beleegyezése nélküli) megvásárlásával kapcsolatos ajánlatok elutasítása.

Elsősorban az üzleti arcmunka – az etnicizált, szimbolikus küzdőterek résztvevői közötti, fokozott egymásrautaltságra visszavezethető – kényszere magyarázza, hogy a presztízstárgyügyleteknek miért hangsúlyos eleme a társadalmi konszenzuskeresés. Lásd például a hitelező Péter esetét, aki a második évi, illetve a teljes futamidőre esedékes kamat összegével, valamint a Kalonak 2004-ben adandó haladék hosszúságával kapcsolatban egyaránt kikérte és figyelembe vette több befolyásos gábor férfi véleményét – az említett haladék esetében pedig még a 2004 júniusában megszervezett *„hitre menésen”* jelenlévő rendőrtisztekét is. Tettét elsősorban az a törekvés motiválta, hogy a kamat összegének meghatározása és a futamidő-hosszabbítás során olyan döntést hozzon, amellyel a közvélemény befolyásolására leginkább képes, tekintélyes gábor férfiak jelentős része is egyetért, ennek köszönhetően pedig saját nyilvános társas képe nem kerül veszélybe. (Vagyis elkerülheti azt, hogy mások olyan hitelezőként beszéljenek róla, mint aki a pohár megvásárlása érdekében kész akár *„a bőrt is lehúzni”* Kalóról, híján van az empátiának, a bajbajutottak iránti szolidaritásnak stb.)

Az arcóvás szükségessége által inspirált társadalmi konszenzuskeresés jelentőségével magyarázható az is, hogy Péter miért nem engedhette meg magának, hogy a tekintélyes férfiak véleményét figyelmen kívül hagyva, pusztán az árverés eredményére hivatkozva végleg kisajátítsa (vagyis saját tulajdonaként kezelje) Kalo poharát. Ez utóbbi esetben ugyanis számolnia kellett volna azzal, hogy a befolyásos romák egy része – különösen Kalo és támogatói – úton-útfélen megkérdőjelezi tulajdonjogát, a

tulajdonviszony létrejöttét pedig – annak módja miatt – a roma üzleti etikába ütközőnek tekinti, ami pedig egyet jelentene azzal, hogy Péternek a pohárvásárlástól remélt hírnévhozam egy részéről le kellene mondania.

Megjegyzendő, hogy az üzleti arcmunka és a konszenzuskeresés kényszerének mértéke személyfüggő. Péter, akit *„lágy”*, *„csendes”* hitelezőként tartottak számon, jobban rászorult arra a megerősítésre, amelyet a döntéseivel kapcsolatos társadalmi konszenzus kínált, mint például Kalo nagyapja, akinek az 1940-es–1950-es évek fordulóján egy bírósági határozat is elegendő volt ahhoz, hogy a vizsgált pohár teljes jogú tulajdonosaként definiálja magát, és tulajdonjogát – legalábbis nyíltan – a gáborok közül csak kevesen merték megkérdőjelezni.

(d) Az esettanulmány egyik célja az volt, hogy betekintést nyújtson a presztízstárgygazdaság dinamikájába, bemutatva az ott zajló tulajdonlási versenyek során alkalmazott diszkurzív és egyéb eszközök sokszínűségét. A Kalo pohara körül kialakult tulajdonlási versenyben a – már említett – üzleti arcmunka mellett hangsúlyos szerep jutott többek között a rokoni és egyéb kapcsolatokat mozgósító frakciózásnak (például a Kalónak adott haladékok és a 2004. évre esedékes kamat meghatározása során), a rivális potenciális vásárló pozícióját gyengítő stratégiáknak (az árfelhajtásnak, az arcfenyegető álhíreknek /a pohárhamisítás vádja/ stb.), a hatóságok bevonásának, valamint a hitel megvásárlását célzó manővereknek.

(e) Végül az esettanulmány bemutatta a gábor romák közötti gazdasági és egyéb konfliktusok menedzselése során alkalmazott technikák egy részét. A vizsgált pohár posztszocialista társadalmi karrierjében betöltött jelentős szerepe miatt megkülönböztetett figyelmet szentelt a *„hitre menés”* gyakorlatának (lásd a rendőrségi feljelentés vádjával /2004. január/, a Kalónak adandó futamidő-hosszabbítással /2004. június/, vagy a Kalo és apósa közötti megállapodással kapcsolatos *„hitre menéseket”*). Emellett rámutatott arra, hogy milyen fontos színtere, illetve eszköze a gáborok közötti konfliktusmenedzselésnek a *„gyűlés”*, vagyis a befolyásos férfiak egy részének összehívása, véleményük kikérése és figyelembe vétele az egyéni döntéshozatal folyamán.

15. Patinahamisítás

15.1. Az autentikusság politikája

Reisinger és Steiner (2006) – Wang (1999) tanulmányára támaszkodva – a tárgyakkal kapcsolatos különféle autentikusságértelmezéseket az alábbi perspektívák valamelyikéhez társítja. A „modernisták/realisták" szemléletmódja szerint „a tárgyak autentikussága megfigyelhető, objektív alappal rendelkezik (…), amely egy változatlan és megismerhető valóságra támaszkodik" (Reisinger – Steiner 2006: 66). A „konstruktivista" értelmezések közös kiindulópontja az a feltételezés, hogy az autentikusság társadalmi és személyes minőség, ezért „mozgásban lévő, szubjektív és változékony", ebből következően pedig sokkal inkább „a megfigyelhető dolgok eredetiségével kapcsolatos, társadalmilag konstruált értelmezés", sem mint „objektív, empirikusan észlelhető jelenség" (Reisinger – Steiner 2006: 69). A „posztmodernisták" viszont úgy vélik, hogy az autentikusság kérdése számos kontextusban irreleváns, például azok számára, akik „nem tartják értéknek azt, gyanakvással tekintenek rá, vagy akik maguk is bűnrészesek az autentikusság kereskedelmi célokat szolgáló, cinikus konstrukciójának létrehozásában, vagy tisztában vannak azzal, hogy az csupán marketingfogás" (Reisinger – Steiner 2006: 66).

Habár nincs okunk kételkedni abban, hogy az autentikusság kérdése sokak számára lényegtelen, bizonyos társadalmi, kulturális és gazdasági gyakorlatok esetében számottevő jelentőséggel rendelkezik. A globalizálódó művészeti piac, az aukciók és a régiségkereskedelem résztvevői, a múzeumok látogatói (lásd Geismar 2001; Graburn 2004; Kingston 1999; Price 2007; Steiner 1994), valamint a márkázott árucikkek termelői, forgalmazói és fogyasztói számára a dolgok eredete és nominális autentikussága kimondottan hangsúlyos értékforrás, amelynek felügyeletére nagy gondot fordítanak. Az autentikusság kérdése – lásd például a fogyasztói szubkultúrákat (Elliott – Davies 2006; Jenß 2004) – gyakran a társadalmi és kulturális különbségek megkonstruálása és materializálása során is megkülönböztetett jelentőségre tesz szert.

Az alábbi fejezet a konstruktivista szemléletmódot képviseli (lásd Reisinger – Steiner 2006: 70; Wang 1999: 352), vagyis amellett érvel, hogy az autentikusság nem a tárgyak, gyakorlatok és identitások inherens, statikus tulajdonsága, hanem társadalmilag konstruált, értelmezői közösségek által hozzájuk társított, nemegyszer vitatott ideológia, amely elválaszthatatlan a társadalmi egyezkedés folyamatától. Ez a szemléletmód azt állítja, hogy (a) a tárgyakra fókuszáló autentikusságértelmezések gyakran szorosan összefonódnak az érték és az identitás politikájával. Továbbá amellett érvel, hogy (b) számos esetben gazdasági hasznosíthatósággal is jellemezhetőek.

(a) Az autentikus tárgyak elkülönítése a nem autentikusaktól olyan klasszifikációs folyamat, amely gyakran meghatározó szerephez jut a társadalmi és kulturális identitások létrehozása, megélése és megjelenítése során. Ezért egyetértek Spoonerrel (1986: 226), aki az autentikusságot „a tárgyakba vetített kulturális különbségtétel egyik formájaként" definiálja. Ez a helyzet például a nemzeti(esített) fogyasztói ízlés vagy érzékenység esetében, amelynek célja a nemzeti összetartozás és identitás megkonstruálása, illetve megélésének biztosítása a fogyasztáson keresztül, vagyis olyan fogyasztói javak, gyakorlatok és értékpreferenciák előnyben részesítése révén, amelyeket a fogyasztó saját nemzete ikonjainak tekint (lásd Fox – Miller-Idriss 2008). A nemzeti(esített) árucikkek rendszeres fogyasztását, valamint a nemzeti módon történő fogyasztást gyakran a nemzeti identitás autentikusságának előfeltételeként, illetve markereként definiálják.

(b) Másrészt az autentikusságértelmezések gyakran gazdasági erőforrásként hasznosulnak, mivel hozzájárulnak a tárgyaknak tulajdonított érzelmi, életrajzi és kereskedelmi érték, valamint az irántuk megnyilvánuló kereslet növekedéséhez. Az autentikusság „címkéje" kiemeli és hitelesíti a javak származását vagy társadalmi karrierjét, így vonzóbbá teszi őket azon fogyasztók szemében, akik többek között a hozzájuk társított identitásérték – identitásreprezentációs kapacitás – miatt vásárolnak meg bizonyos árucikkeket, vagyis azért, mert társadalmi csoportok, kultúrák, történelmi korok vagy régiók ikonikus reprezentációiként tekintenek rájuk. Ez a helyzet például az „autentikus törzsi művészet" globalizálódó piacán – az afrikai maszkokra, szobrokra vagy fokos létrákra specializálódott műgyűjtők és galériák szubkultúrái esetében (lásd Steiner 1994: 111–120).

E többszörös hasznosíthatóság miatt az „autentikus" kategóriája gyakran vitatott területté válik, érték- és érdekkonfliktusok kereszttüzébe kerül. E szimbolikus konfliktusok lényege, hogy az autentikus jelentésének meghatározása feletti társadalmi felügyelet kisajátítására törekvő csoportok mindegyike a saját értékeit és érdekeit megjelenítő autentikusságértelmezést igyekszik normalizálni. E tulajdonlási verseny jelentősége kifejezetten nagy: az autentikusnak nyilvánított tárgyak előállítóik és forgalmazóik, valamint az általuk megjelenített csoportok számára megkönnyíthetik például az olyan, már említett, nemegyszer ritka erőforrásokhoz való hozzáférést, mint az identitásreprezentáció lehetősége vagy az „autentikus reprezentációk" árucikké alakításából származó profit. (Lásd például az azzal kapcsolatos konfliktusokat, hogy mely tájegységet tekintsenek „nemzeti tájának", illetve melyik „helyi hagyomány" váljon egy adott település vagy szűkebb régió egyedi megkülönböztető jegyévé, a lokális vagy regionális identitás ikonjává.)

A tárgyakra fókuszáló autentikusság politikája legalább két jelentéssel rendelkezik. Egyrészt a különböző érdekcsoportok között zajló, azzal kapcsolatos társadalmi és szakmai vitákra utal, hogy hol húzandó meg az „autentikust" a „nem autentikustól" elválasztó szimbolikus határvonal, vagyis mely dolgok nyerjenek bebocsátást – példának okáért – valamely nemzeti kultúra, régió vagy etnikai cso-

port „autentikus reprezentációinak" kategóriájába, és melyek szoruljanak ki abból (lásd Bourdieu 1984; Fox – Miller-Idriss 2008; Steiner 1994, 1996).

Másrészt az autentikusság politikája azokat a stratégiákat és technikákat is magában foglalja, amelyek egy konkrét tárgy nominális autentikusságának manipulálására szolgálnak – a leggyakrabban a külső megjelenés: az anyagi aspektusok megtévesztő módosítása révén. Ez utóbbi esetekben a cél az, hogy a kérdéses tárgy egy olyan tárgykategória elemeként tűnjön fel, amelynek valójában nem része, vagy egy olyan konkrét tárgyként mutassák be azt, amellyel nem azonos, vagy amely egyáltalán nem is létezik. Kiváló példaként szolgálnak erre a képzőművészeti alkotásokkal kapcsolatos hamisítások (lásd Dutton 1983, 2003; Hay 2008; Jones 1990, 1992; Moffitt 1995; Radnóti 1999; Szilágyi 1987), a márkahamisítás esetei (lásd Jamieson 1999), vagy a globalizált művészeti piacon alkalmazott egyes marketingstratégiák (lásd Steiner 1994). A helyi afrikai kereskedők egy része, érvel Steiner, marketingstratégiáit részben az arra vonatkozó ismereteihez igazodva alakítja ki, hogy a külföldi vásárlók miként értelmezik az „autentikus afrikai művészet" fogalmát, és ezzel összhangban manipulálja bizonyos művészeti tárgyak etnikai identitását és származását:

> A[z elefántcsontparti] piacokon eladásra kínált számos művészeti tárgyat etnikai stílusa alapján osztályozzák: dan maszkok, szenufó alakok, baule fésűk stb. A legtöbb esetben kizárólag az etnicitás az, amely a művészeti tárgyak meghatározása és osztályozása során perdöntővé válik. Amikor a turisták művészeti tárgyakat vásárolnak a piacokon, a kereskedőhöz intézet legelső kérdéseik egyike az, hogy „Melyik törzstől származik?" Néhány kereskedő nagy pontossággal képes felismerni az adott művészeti tárgy etnikai jellegét. Másoknak azonban halvány sejtelmük sincs arról, hogy egy adott tárgy honnan származik. Akár tudja a kereskedő, hogy a tárgyat melyik etnikai stílushoz igazodva faragták, akár nem, a vevőt *mindig* ellátja egy etnikai eredetmagyarázattal – ennek elmulasztása ugyanis könnyen veszélybe sodorhatná a tranzakciót. (…) Azok esetében, akik képtelenek felismerni az etnikai vonásokat, a gyakorlat az, hogy mindent bauleként azonosítanak: „Ez baule, akárcsak maga az elnök". (Steiner 1994: 91–92)[1]

A Steiner által említett esetben az eladók a vásárlók értékpreferenciáihoz alkalmazkodva hozzák létre vagy manipulálják az árucikkek etnikai eredetét vagy életrajzát, azért, hogy ily módon növeljék az üzletkötés esélyét.

Az alábbiakban bemutatott példák – Steineréhez hasonlóan – az autentikusság politikájának második értelmezéséhez: a nominális autentikusság manipulálásához kapcsolódnak.

[1] Kiemelés az eredetiben.

15.2. A gáborokat érintő patinahamisítás típusai

A patinahamisítás kifejezéssel azon technikák és stratégiák összességére utalok, amelyek révén egyes gábor férfiak megpróbálják manipulálni valamely ezüsttárgy szimbolikus és – szükség esetén – anyagi patináját. A patinahamisítás hátterében az alábbi motivációk állhatnak.

– A hamisítók egy részét a pénzben kifejezett haszon motiválja *(pénzorientált patinahamisítás)*.

– A patinahamisítás második típusához olyan esetek tartoznak, amelyek *politikai* okokra vezethetőek vissza. A hamisító ilyenkor a gábor riválisa által megvásárolni kívánt pohár[2] nominális autentikusságát manipulálja, azt állítva, hogy a kérdéses darab csupán egy hamisítvány. E gyakorlat célja a vásárló elbizonytalanítása és a tervezett tranzakció meghiúsítása, vagyis annak megelőzése, hogy a vásárló és a hamisító közötti presztízskülönbség az utóbbi rovására módosuljon *(politikai patinahamisítás)*. (Lásd a 12. fejezetet.)

– Végül a patinahamisítás harmadik típusát alkotó esetek közös vonása, hogy céljuk a jelenlévők alkalmi szórakoztatása *(a patinahamisítás mint az ugratás egyik technikája)*.

A pénzorientált és az ugratásként értelmezhető hamisítás az interetnikus találkozási helyzetekre, amíg a *politikai* motivációjú patinahamisítás a gáborok között szerveződő ügyletekre jellemző. A pénzorientált patinahamisítás „célpontjai" az esetek túlnyomó többségében cărhar romák, ritkábban pedig nem roma férfiak. A hamisításhoz – eltekintve az ugratástól – negatív morális megítélés társul.

15.2.1. A pénzorientált patinahamisítás mint alkalmi megélhetési stratégia

15.2.1.1. A pénzorientált patinahamisítás és a cărharok

A cărhar hitelezők vagy vásárlók megtévesztésére irányuló, általam figyelemmel kísért, pénzorientált patinahamisítási kísérletek az alábbi forgatókönyvet követték.

(a) A gábor férfiak egyike megvásárolt a műtárgypiacon egy olyan poharat, amelyről azt gondolta, hogy elnyeri majd a cărharok tetszését.

(b) Ezután azért, hogy a cărhar hitelező vagy vevő e tárgy értékét ne *„gázsó* [nem roma] *módra"*, vagyis ne a műtárgypiacra jellemző árak alapján becsülje fel, hanem a gáborok között megszokott kritériumok és ártartomány alapján, a hamisító – minden esetben – pótolta a pohár hiányzó szimbolikus patináját, va-

[2] Terepmunkám során nem találkoztam olyan esettel, amikor a pénzorientált vagy a *politikai* patinahamisítás nem valamely pohárhoz, hanem egy fedeles kupához kapcsolódott volna.

gyis létrehozott számára egy fiktív gábor tárgyéletrajzot, valamint szükség esetén manipulálta anyagi tulajdonságait. Azaz igyekezett azt a látszatot kelteni, mintha a megvételre kínált tárgy valójában egy régóta a gáborok között gazdát cserélő, nagyra becsült, „teljes értékű" pohár lenne.

(c) Végül – a kifogástalan patinájú presztízstárgyak interetnikus kereskedelmét kihasználva – megpróbálta értékesíteni a hamisítványt a cărharok között, vagy *„garanciaként"*: zálogtárgyként ajánlotta fel azt egy nagyobb összegű kölcsönért cserébe. Bár a potenciális hitelezőkkel és vásárlókkal folytatott egyezkedés során ezt következetesen eltitkolja, a hamisító mindvégig árucikként tekint e tárgyra, vagyis kizárólag a jövedelemszerzés eszközét látja benne.

A fenti stratégia – ha sikerrel jár – jelentős hasznot hozhat: az általam dokumentált rendszerváltás utáni ügyletek esetében a nem roma eladónak kifizetett és a cărhar vevőtől kapott vételár közötti legnagyobb különbözet meghaladta a 85.000 német márkát.[3] Gábor beszélgetőtársaim többsége úgy tekintett a patinahamisítás e típusára, mint a gyors haszonszerzés és a gazdasági krízishelyzetből való kilábalás egyik lehetséges módjára. Ennek ellenére ritkán folyamodtak e gyakorlathoz. Mindenekelőtt azért, mert az általuk keresett ezüsttárgyak a műtárgypiacon – akárcsak a cărharokkal való üzletkötéshez szükséges interetnikus kapcsolati tőke és brókeri tapasztalat – korlátozott forrást képeznek, vagyis nem mindenki számára és nem mindig elérhetőek.

Több, hosszú ideig Magyarországon kereskedő gábor roma ismerősöm is rendszeresen látogatta a budapesti régiségkereskedéseket, és kereste az oda „bedolgozó" felhajtók társaságát, abban a reményben, hogy hátha rábukkan egy olyan ezüsttárgyra, amelyet olcsón megvásárolhat, majd titokban eladhat a cărharok között. 2006 őszén Rupi, a nagyfalusi gábor férfiak egyike, aki fiaival együtt Magyarországon kereskedett és időről időre szemrevételezte a Váci és a Falk Miksa utcákban található régiségkereskedések kínálatát, egy alkalommal egy olyan árverési katalógussal tért haza, amelyben egy *„béváló"* pohár fotója is szerepelt. Rupi, mivel az árverés folyamatával nem volt tisztában, arra kért, segítsek neki megvásárolni a poharat. A kiszemelt tárgy egy részben tűzaranyozott, a 16. század végén készült talpas pohár volt, amelynek kikiáltási árát 1.200.000 forintban állapították meg. Arra vonatkozóan, hogy miként értékesítené azt a cărharok között, Rupi magabiztosan azt mondta:

> *Attól én nem félek, mert nagyapámnak olyan pohara vót Nagyfaluban, hogy ilyen nincs, nem is vót a cigányoknak! (...) Te, ha arról van szó, azt mondom* [a cărhar vevőnek]*, hogy* [a hamisítvány] *a bátyámnak a poharja! S annyi pénzt hozok, hogy száz cigány annyit nem keres. Csak a két bátyámat*[4] *viszem cenzárnak, nem X-et,*[5] *hogy legyen irigy rajtunk. Beülünk egy kocsi-*

[3] Az 1999. március 26-i RNB-árfolyamokat alapul véve a 85.000 német márka 47.000 amerikai dollárt, illetve 11.053.400 forintot ért.

[4] Rupi két bátyja együttesen öt talpas pohárral rendelkezik.

[5] X = egy befolyásos gábor roma presztízstárgybróker.

ba: [elmegyünk a cărharokhoz, és azt mondjuk] *„Na, elhoztuk ezt* [a poharat]*, barátom! Tartozok. Van pénzed? Van lovad? Van kocsid? Tegyed itten mindet!" Ezekkel így kell. (...) Mondtam az asszonynak, hátha találnánk egy ilyent, hogy itt* [a pohár oldalára mutat] *legyen állat, egy oroszlán…!* (2006/10/20)

Habár Rupi részletesen kidolgozta a hamisítás tervét – megalkotta a kitalált gábor tárgyéletrajzot, valamint azon érvek sorát, amelyekkel a potenciális cărhar vevőket meggyőzi majd arról, hogy a hamisítvány valóban egy „teljes értékű" gábor pohár, emellett kijelölte azon közeli rokonai körét is, akikkel együttműködne terve megvalósítása során –, végül nem tudta időben összegyűjteni a kikiáltási árnak megfelelő összeget. (A pohár 1.500.000 forintért kelt el a kérdéses árverésen.)

1998 augusztusában, terepmunkám legelején, amikor a presztízstárgyak jelentőségéről és társadalmi jelentéséről még szinte semmit sem tudtam, ugyancsak sor került egy hasonló esetre. Az egyik legtekintélyesebb nagyfalusi beszélgetőtársam titokban arra kért, hogy felhajtóként legyek segítségére olyan magyarországi múzeumok és régiségkereskedések felkutatásában, ahonnan poharat vásárolhat. Ha a lelőhelyről telefonon értesítem, mondta, rövidesen felkeresi a megadott címet, és – amennyiben elnyeri a tetszését – megvásárolja az áruba bocsátott poharat. Az anyagi tulajdonságokhoz társított értékpreferenciákkal kapcsolatos tájékozatlanságomra válaszul rögtönzött rajzok segítségével igyekezett egyértelműbbé tenni, hogy milyen formájú, illetve milyen díszítményekkel ellátott poharak beszerzése jöhet szóba. A két rajz egy *„kuštikasa"* és egy *„ščobo"* poharat ábrázolt. Szerepem azonban – tervei szerint – ezen a ponton még nem ért volna véget. Beszélgetőtársam ugyanis részletesen elmagyarázta, hogy a nem romáktól megvásárolt tárgyat hogyan értékesítené a cărharok között – legnagyobb meglepetésemre az én segítségemmel. Terve az volt, hogy miután szakállat növesztek, azt a látszatot keltve, hogy valamelyik közeli hozzátartozómat gyászolom, fiatal gábor férfinek öltözve vele együtt felkeresem az Olt mentén élő cărhar családok egyikét. Amíg én az autó mellett állva, vagyis a cărharok látótávolságán belül, de hallótávolságán kívül maradva néma szemlélője leszek az eseményeknek, ő általam felkért cenzárnak adja ki magát, és a megvételre felkínált poharat „teljes értékű" gábor presztízstárgyként mutatja be a potenciális vevőknek. Olyan darabként, amely már régóta *„az én gábor roma apai ágam"* tulajdonát képezi, és amelyet csak a halálesettel kapcsolatos költségek és adósságok miatt vagyok kénytelen áruba bocsátani.

Egy másik esetben a leendő hamisító tervei szerint nem fiktív tulajdonosként, hanem a türelmetlen hitelező szerepét eljátszó nem romaként kellett volna elősegítenem a fiktív tárgyéletrajz hitelességének megteremtését:

...mondom, ha találunk egy ilyen kelyhet [poharat]*, veszem a bátyámat, meg akkor van a fiainak is valami nagy Mercédeszje, beülsz te, felöltözünk szépen, mondom* [a potenciális cărhar vásárlóknak]*, hogy te egy nagy maffia vagy, tartozok neked, mit tudom én, 100.000–120.000 euróval. Adtál nekem*

kölcsön, meg kell adjam a pénzedet. Adok neked egy pisztolyt, s hallgatunk [senkinek sem beszélünk a történtekről]. *Ez valahogy így, le van zárva, nem hogy tudja mindenki, ahogy csinált X* [egy olyan gábor férfi, aki nem sokkal korábban maga is kísérletet tett a patinahamisításra, de tervét nem tartotta titokban, így rosszakarói leleplezték azt a leendő cărhar vásárló előtt]. *Én mondtam neki, hogy tartsa titokban, hidd el, mintha jósoltam vóna, te, nagy szó. Tartozott a fiamnak 12.000 dollárral.* (2006/03/08)

A patinahamisítás nyersanyagául szolgáló tárgyak beszerzésére és értékesítésére irányuló, hasonló tervek meglehetősen gyakoriak. Habár etikai okokból egyetlen „megbízást" sem fogadtam el, az, hogy beszélgetőtársaim egy része megosztotta velem a patinahamisítással kapcsolatos elképzeléseit és tapasztalatait, e gyakorlat dokumentálása és értelmezése szempontjából kifejezetten tanulságosnak bizonyult.

A fenti esetek is rámutatnak arra, hogy milyen nagy jelentősége van a titoktartásnak a nem romáktól történő tárgybeszerzés, illetve a hamisítvány cărharok közötti értékesítése során. A hamisító – más-más okból ugyan, de – saját etnikai csoportja tagjaival, a cărharokkal és a nem romákkal szemben is rákényszerül a titoktartásra.

A gáborokkal szemben azért, mert a tárgylelőhely kitudódása esetén valószínűleg mások is kísérletet tennének a patinahamisításra (konkurenciát teremtve a hamisító számára), illetve azért, mert előfordulhat, hogy gábor riválisai leleplezik a hamisítás tervét. A cărhar férfiakkal szembeni titoktartás oka kézenfekvő: ha a tárgy valódi társadalmi karrierje kitudódik, a hamisító megközelítőleg olyan áron tudja csak értékesíteni azt, mint amennyiért korábban megvásárolta a műtárgypiacon. De miért van szükség a nem romákkal (régiségkereskedőkkel stb.) szembeni titoktartásra? A beszerzési ár alacsonyan tartása miatt, ami a hamisítástól remélt nyereség elérésének egyik kulcsfontosságú feltétele. A gáborok kimondottan érdekeltek abban, hogy a régiségkereskedők lehetőleg ne szerezzenek tudomást arról, hogy az általuk értékesített tárgyak egy olyan fogyasztói szubkultúrába kerülnek, ahol a legköltségesebb javak szűk rétegét alkotják, és rendszerint a műtárgypiaci vételár sokszorosáért cserélnek gazdát. Ha a régiségkereskedők túlnyomó többsége tisztában lenne presztízstárgygazdaságuk létezésével, a gáborok aligha juthatnának hozzá e tárgyakhoz ugyanazon az áron, mint a nem roma műgyűjtők. Ezzel magyarázható, hogy a budapesti régiségkereskedések kínálatát feltérképező ismerőseim megpróbálták eltitkolni etnikai hovatartozásukat, illetve azt, hogy mekkora jelentőséget tulajdonítanak a poharaknak és fedeles kupáknak, nehogy a kereskedők egy etnikai alapon szerveződő, a nem roma vásárlók által megszokottnál magasabb árakat tartalmazó ártartományt alakítsanak ki számukra. (Az etnikai identitás ideiglenes elrejtését például úgy érik el, hogy a régiségkereskedésekben kerülik a *ŕomani* nyelv, valamint a *ŕomani* jövevényszavak használatát, nem teszik fel széles karimájú, fekete kalapjukat és sötét színű zakójukat, nem viszik magukkal feleségüket /mivel az utóbbiak színes ruháit jóval nehezebb elrejteni a nem romák tekintete elől/, és esetenként előfordul, hogy egy helyi nem romát /például

az általuk alkalmazott sofőrt vagy főbérlőjüket/ kérnek meg arra, hogy érdeklődjön helyettük a kereskedőnél.) Beszélgetőtársaim egyike például azzal a kitalált magyarázattal indokolta meg a talpas poharak iránti, feltűnő érdeklődését az általa felkeresett régiségkereskedésekben, hogy az egyik erdélyi református gyülekezet tagja, és azért jött Budapestre, hogy az úrvacsoraosztás során használatos poharat vásároljon saját gyülekezete számára.[6] A gáborokhoz kerülő tárgyak későbbi sorsával kapcsolatos titkolózás azonban értelemszerűen kevésbé hatékony a nem roma vagy nem gábor roma régiségkereskedők és felhajtók azon kis csoportja esetében, akik már régóta üzletelnek velük. Az általuk felkínált tárgyak és szolgáltatások rendszerint drágábbak, mintha a gáborok a róluk mit sem tudó nem romáktól vásárolnák meg azokat.

A terepmunkám idejére eső – 1998 és 2014 között lezajlott – pénzorientált patinahamisítási kísérletek közül hetet sikerült részletesen dokumentálnom.[7] (Öt esetben cărharok, két alkalommal pedig nem romák voltak a hamisítás „célszemélyei". A cărharokra, illetve a nem romákra irányuló kísérletek közül is kettő-kettő járt sikerrel.) Emellett számos olyan hamisítási terv részletes kidolgozásának voltam tanúja, amelyek megvalósításához végül nem fogtak hozzá, valamint jó néhány olyan, eredményes vagy kudarcba fulladt hamisítási kísérletet sikerült rekonstruálnom, amelyekre a terepmunkám kezdete előtti évtizedekben került sor.

A pénzorientált patinahamisításra természetesen nem nyílna lehetőség akkor, ha a cărharok időről időre nem vásárolnának meg „teljes értékű", azaz kifogástalan patinájú gábor poharakat és fedeles kupákat, mégpedig a gáborok között szerveződő ügyletek esetében megszokott magas árakon. Az interetnikus presztízstárgy-kereskedelem tehát az a gyakorlat, amely a cărhar romákra irányuló patinahamisítás szórványos eseteinek tágabb kontextusául szolgál. A hamisítók ezért nagy hangsúlyt helyeznek arra, hogy a hamisítvány értékesítése lehetőleg semmiben se térjen el a gábor eladó–cărhar vevő közötti ügyletek megszokott forgatókönyvétől. Minél jobban hasonlít a hamisítvány áruba bocsátása a „teljes értékű" tárgyakkal kapcsolatos interetnikus tranzakciókra, annál valószínűbb, hogy a cărhar vevő nem fog gyanút.

15.2.1.1.1. A hamisítvány megalkotása

15.2.1.1.1.1. Az anyagi patina mesterséges pótlása: a *„megöregítés"*

A nem romáktól vásárolt, formáját tekintve *„béváló"* tárgy lehet egy antik ezüstből készült pohár, de lehet egy olyan darab is, amelyet csak nemrég állítottak elő

[6] A *„kuštikasa taxtajok"*, amint arra már utaltam, gyakran szerepelnek a református gyülekezetek úrasztali felszerelési tárgyai között. A rendszerváltást megelőző évtizedekben a gáborok nem roma tárgybeszerzési forrásainak egyike épp az említett gyülekezetek csoportja volt.
[7] Eltekintve azon esetektől, amikor a patinahamisítás közvetlenül rám, mint antropológusra irányul. Lásd később.

valamelyik magyarországi vagy erdélyi ötvösműhelyben. Ahhoz, hogy a hamisító az utóbbit a cărharok között értékesíteni tudja, gondoskodnia kell arról, hogy az a több száz éves, antik ezüstből készült poharakéhoz hasonló külsőre tegyen szert, vagyis el kell rejtenie valódi életkorát. A kor manipulálására irányuló eljárásokra a presztízstárgydiskurzusban – az antikizálás szinonimájaként használt – *„megöregítés”* terminus utal. A *„megöregítés”* célja azon korjelölő funkciójú anyagi elváltozások mesterséges kialakítása, amelyek a hosszú múltra visszatekintő használat bizonyítékaiként értelmezhetőek.

Az anyagi patina pótlása akkor is szükségessé válhat, ha a gábor vevő egy *„béváló”* poharat vásárol ugyan a műtárgypiacon, de az feltűnően fényes, sérülésmentes külsővel rendelkezik, vagyis az újszerűség látszatát kelti. Ez a tulajdonság ugyanis gyanút ébreszthet a pohár életkorát illetően a leendő cărhar vásárlóban, vagy ha a tulajdonos saját maga szeretné megőrizni azt, azokban a tekintélyes gábor férfiakban, akiknek hamarosan megmutatja a kérdéses darabot azért, hogy mondjanak véleményt róla. Mivel a poharak anyagi tulajdonságaihoz társított értéket elsősorban az említett férfiak szakvéleménye határozza meg, a tulajdonos maga is érdekelt abban, hogy az antikizálásra mielőbb sor kerüljön. A *„megöregítés”* azonban ez esetben nem patinahamisításként, hanem olyan óvintézkedésként értelmezendő, amely a félreértések és inzultusok megelőzésére szolgál. Mindenekelőtt annak kiküszöbölésére, hogy a tulajdonost a tárgyat minősítő gábor férfiak hozzá nem értő vevőnek tekintsék, aki egy *„dilo taxtajt”* ‘bolond [szerény értékű] poharat’ vásárolt, vagy patinahamisítással vádolják meg, azt állítva, hogy *„béválóként”* mutatott be nekik egy olyan poharat, amelyről nyilvánvaló, hogy csak a közelmúltban készült. Az antikizálás célja tehát itt a tárgy valódi életkora és külső megjelenése közötti disszonancia kiküszöbölése, a harmónia – mesterséges – helyreállítása.

A *„megöregítés”* technikáit alkalmazhatja a hamisító, vagy az általa megbízott nem roma (ötvös, restaurátor), illetve gábor specialisták valamelyike. Az utóbbiak főként a gyakran cenzárkodó férfiak közül kerülnek ki, akik az átlagosnál részletesebb tudással rendelkeznek a presztízstárgyakról és a *„megöregítés”* technikáiról. Amíg a gáborok előszeretettel beszélgetnek hozzáértő nem romákkal az antikizálás módozatairól, megpróbálva minél több hasznos „receptet” összegyűjteni, addig saját roma csoportjukban ügyelnek arra, hogy az így megszerzett tudás titok tárgyát képezze, és csak indokolt esetben váljon hozzáférhetővé mások számára. A titoktartás egyik oka az, hogy a pénzorientált patinahamisítás – amint arról már esett szó – negatív morális megítélés alá eső gyakorlat, amelyre nyíltan senki sem lehet büszke. A *„megöregítéssel”* kapcsolatos tudás eltitkolása azonban azért is indokolt, mert az olyan gazdasági erőforrás, amely annál inkább veszít jelentőségéből, minél többen osztoznak rajta. Jól mutatja a fentieket, hogy az általam kezdeményezett beszélgetések egy része, amelyek során leplezetlen érdeklődést mutattam a patinahamisítás iránt, gyakran torkollt hosszas hallgatásba vagy végződött gyors témaváltással még az olyan férfiak esetében is, akikről köztudott volt, hogy maguk is részt vettek néhány tárgy *„megöregítésében”*.

A hamisítást tervező tulajdonos nemegyszer bizalmatlan a felkért specialistával szemben. Egyrészt azért, mert ha a megrendelés tényét a specialista kiszivárogtatja, mások könnyen keresztülhúzhatják számításait. A bizalmatlanság másik oka a tárgy akaratlan *„elrontásától”* (megrongálásától[8]), illetve az esetleges eltulajdonítástól való félelem. Az *„elrontás”* megelőzése érdekében több ismerősöm is arra kérte a specialistát, hogy a szeme láttára egy kisebb ezüst próbatárgyon demonstrálja az általa javasolt eljárás hatékonyságát. Az eltulajdonítás megelőzésére azonban csak úgy nyílik lehetőség, ha a tulajdonos mindvégig jelen van a *„megöregítés”* során, egyetlen percre sem tévesztve szem elől a tárgyat. Terepmunkám során két – egy marosvásárhelyi régiségkereskedő és egy brassói múzeumi restaurátor bevonásával tervezett – antikizálási kísérlet is meghiúsult azért, mert annak elvégzéséhez a kérdéses pohárnak legalább néhány napig a specialistánál kellett volna maradnia, ezt azonban a tulajdonos túlságosan kockázatosnak találta, ezért inkább önmaga tett kísérletet a *„megöregítésre”*.

Melyek azok az eljárások, amelyeket a gáborok saját kezűleg alkalmaznak az antikizálás – a fényes pohárfelület sötétszürkévé alakítása, *„megfeketítése”* – érdekében? A beszélgetőtársaim által gyakran említett módszerek egyike (a) a pohár földbe ásása, mivel az ott található kén elősegíti színének *„*elváltozását*”*. *„Megbarnul egy kicsit. (…) bétették a fődbe egy rongyba, s ott otthagyták, s aztán egy kicsit megbarnult. Mert a főd az húzza az ezüstöt!”* (b) Ugyancsak a kén (a borkén) jelenléte miatt tartották célravezetőnek azt, ha a tulajdonos a tárgyat egy ideig vörösborral átitatott textíliába göngyölve tárolja, vagy így ássa el a földbe. (c) Habár első hallásra furcsának tűnhet, a *„megöregítés”* közismert technikája a tárgy állati ürülékbe helyezése, vagy (d) kénsavval történő *„bekenése”* is. (A felvitt kénsav – beszélgetőtársaim szerint – a tárgyat ugyancsak sötétebb tónusúvá alakítja, *„megbarnítja”*.) (e) A *„megöregítés”* előidézhető a pohár kénnel történő megfüstölése révén, vagy oly módon, hogy (f) a hamisító kéntartalmú samponnal keni be azt. Az utóbbi eljárás kétségtelenül újabb keletű, mint a korábban említettek, és azoknál ritkábban használatos. (g) Egy további eljárás alkalmazásával, amely a kereskedelmi forgalomban kapható „hypoclorhoz” kapcsolódott, csak egyszer találkoztam. A hamisító a „hypoclort” vízzel felhígította, majd egy puha ruhadarabbal felvitte a pohárfelületre. Hamarosan észrevette azonban, hogy az így létrejött „patina” fogkrém segítségével szinte nyomtalanul eltávolítható, ezért – többszöri próbálkozás után – végül feladta a kísérletezést. (h) Az egyetlen ide sorolható eljárás, amely nem áll kapcsolatban a kénnel, a tárgy gyakori – tudatos és tervszerű – kézbevétele, megtapogatása, ami ugyancsak hozzájárul a tükörszerű-világos pohárfelület elrejtéséhez. Az (a), (b), (e), (f), (g) és (h) technikákat az általam részletesen figyelemmel kísért patinahamisítási kísérletek valamelyike során legalább egyszer alkalmazták, a (c) és a (d) pontban említett eljárásokról pedig az e tárgyú visszaemlékezésekből szereztem tudomást.

[8] Az antikizálás nemcsak javíthat, hanem ronthat is a tárgy értékesítési esélyein. Például akkor, ha a *„megöregítés”* érdekében alkalmazott eljárás következtében a pohár oldalán szembetűnő foltok alakulnak ki, vagy ha a kisebb sérülések mesterséges előidézése során a pohártest megreped.

A tárgy színének *„elváltoztatása”* mellett a *„megöregítés”* a hosszú múltra visszatekintő használat egyéb jeleinek pótlását is magában foglalja. Ide sorolhatóak például a pohártesten kialakított kisebb karcolások, horzsolások, illetve ütésnyomok (horpadások stb.), valamint a száj- vagy talpperem ívének részleges deformálása.

15.2.1.1.1.2. A szimbolikus-mnemonikus patina mesterséges pótlása

A hiányzó gábor roma társadalmi karriert – a szimbolikus-mnemonikus patinát – a hamisító úgy pótolja, hogy létrehoz egy fiktív, etnicizált tárgyéletrajzot. Vagyis a műtárgypiacról nemrég vásárolt darabot úgy mutatja be a cărhar vevőkkel folytatott egyezkedés során, mintha az már hosszú ideje a gáborok között cserélne gazdát. Az általam dokumentált esetekben a hamisítók többnyire saját apai ági felmenőiket (apjukat, nagyapjukat stb.) nevezték meg korábbi tulajdonosokként. A poharat így nemcsak a *gáborság* ikonjaként, etnikai identitásszimbólumként definiálták, hanem egy újabb fiktív társadalmi identitást – apai ági identitásszimbólum – is társítottak hozzá.

15.2.1.1.1.3. Az ügylet kontextusának manipulálása

Az anyagi patina pótlása és a kitalált tárgyéletrajz mellett az is javíthat a hamisító alkupozícióján, ha manipulálja a tranzakció kontextusát. Saját szavahihetőségének megteremtése és megőrzése, valamint a tárgyéletrajzzal kapcsolatos bizalomépítés érdekében hasznos, ha kész válaszokat dolgoz ki több olyan kérdésre vonatkozóan, amelyek segítségével a potenciális cărhar vásárlók – ha azt szükségesnek látják – „ellenőrizhetik”, hogy az áruba bocsátott darab valóban egy „teljes értékű” gábor presztízstárgy-e. Melyek azok a fogások, amelyek gábor beszélgetőtársaim szerint hasznosak lehetnek az ügylet kontextusának manipulálása során?

– A fiktív tárgyéletrajz „beágyazása” a presztízstárgyakkal kapcsolatos közismert tények hálózatába. A bizalomépítés hasznos stratégiája, ha a tulajdonos, mielőtt rátérne jövetele valódi céljára, feleleveníti a gábor presztízstárgygazdaság vagy az interetnikus presztízstárgy-kereskedelem néhány olyan emlékezetes eseményét, amelyek a potenciális cărhar vevő előtt sem ismeretlenek. (Különös tekintettel azokra a korábbi ügyletekre, amelyekre a tulajdonos apai ági felmenői és egyes cărhar férfiak között került sor.) A szavahihetőség megkonstruálását ugyancsak elősegítheti annak ecsetelése, hogy a tulajdonos apja és/vagy apai nagyapja is rendelkezett poharakkal, vagyis a hamisító *„dendol taxta barjila”* ‘poharak között nőtt fel’. Erre – egy sikeres patinahamisítás rekonstruálása során – az egyik nagyfalusi ismerősöm így hívta fel a figyelmemet:

> *Há’ tudták, hogy a* [hamisító apai] *nagyapjának, az öreg X-nek a legjobb poharai vótak. Azok ott vannak* [a cărharoknál]. *S ennek az Y-nak* [a hami-

> sító anyai nagyapjának]*, ennek is jó poharai vótak. Ezek tudták, hogy ilyen családból való* [a hamisító]*, hogy az anyjának és az apjának is vót pohárja, az apjának az apjának is vót pohárja. (…) S tudták, hogy Z-nek* [a hamisító egyik fivérének] *is van pohárjai, és V-nek* [a hamisító másik fivérének] *is van. S akkor az a cărhar bevette* [elhitte a kitalált tárgyéletrajzot]. *Mer ez csak úgy megy.* (2010/08/27)

Az azt keretező, valóságos és gyakran mindkét fél által ismert információk segítségével a hamisító még hihetőbbé és meggyőzőbbé teheti a kitalált tárgyéletrajzot.

– Annak a gazdasági krízishelyzetnek a részletes bemutatása, amely az eladót a tárgy értékesítésére kényszeríti.

– Annak demonstrálása, hogy a kérdéses darab a tulajdonos számára felbecsülhetetlen érzelmi és életrajzi értékkel rendelkezik (apai ági identitásszimbólum stb.), ezért kifejezetten nehezére esik áruba bocsátania azt. A hamisító részletesen érvelhet amellett, hogy apai ági felmenői milyen jelentős anyagi és egyéb áldozatot hoztak azért, hogy a szóban forgó darabot megőrizzék saját tulajdonukként, és kiugróan nagy érzelmi értékének bizonyítékaként kijelentheti, hogy semmiképp sem akarja értékesíteni, csupán zálogba szeretné helyezni azt, és feltett szándéka, hogy később majd kiváltja. E stratégia ugyancsak hozzájárulhat a tárgyéletrajz hitelességének megteremtéséhez.

– Annak megindokolása, hogy a felkínált poharat, ha az valóban értékes darab, a hamisító miért nem saját roma csoportjában értékesíti? A leggyakoribb magyarázat az, hogy bár számos gábor ismerősétől kedvező árajánlatot kapott, a tulajdonos azért döntött a cărharok közötti áruba bocsátás mellett, hogy ily módon is mérsékelje az értékesítést követő verbális inzultusok gyakoriságát.

– Annak alátámasztása meggyőző érvekkel, hogy a tárgy híre eddig miért nem jutott el a cărharokhoz. (Ha a hamisító azt állítja, hogy a megvételre kínált hamisítvány azonos valamelyik „teljes értékű" gábor pohárral, értelemszerűen nincs szükség efféle magyarázatra.)

– A résztvevői keret manipulálásának fontos eszköze a cenzár alkalmazása. A potenciális vevő vásárlókedvének fokozása és az áralku során elsősorban a cenzár képviseli a tulajdonos érdekeit, üzleti hírnevével, szakértelmével és rábeszélőképességével hitelesítve a fiktív tárgyéletrajzot. Beszélgetőtársaim szerint a bróker rendszerint tisztában van a manipulált tárgy valódi életrajzával, vagy legalábbis sejti azt, ám ha úgy véli, hogy a potenciális cărhar vásárlók majd nem fognak gyanút, a felkínált sikerdíj hatására többnyire elfogadja a megbízást. Több, általam dokumentált esetben maga a felkért bróker látta el arra vonatkozó részletes útmutatással a hamisítót, hogy miként *„öregítse meg"* az áruba bocsátandó tárgyat.

A hamisítványokat a cărharok között értékesítő gáboroknak elemi érdekük, hogy meggyőzően demonstrálják és igazolják azok – kitalált – gábor roma társadalmi karrierjét, mivel csak erre hivatkozva tudják megindokolni azt, hogy miért kérik el értük a hasonló tárgyakhoz társuló műtárgypiaci vételár sokszorosát.

15.2.1.1.2. Egy kudarcba fulladt és egy sikeres hamisítási kísérlet története

(a) A terepmunkám idejére eső, sikertelen pénzorientált patinahamisítások egyike időben különösen hosszúra nyúlt: 2004 nyarától 2007 végéig tartott. A hamisító – Zoltán – a nyugat-európai régiségkereskedések egyikéből 8.300 amerikai dollárért[9] szerezte be a leendő hamisítványt: egy valamivel több mint egyliteres, antik érmékkel díszített, gazdagon aranyozott, *„béváló”* poharat. Ezt követően az általa megbízott, befolyásos gábor cenzárral együtt felkeresett egy olyan Szeben megyei cărhar férfit, aki több gábor presztízstárgyat is megvásárolt a közelmúltban, és akinek a sógoránál a cenzár saját pohara zálogban volt. A gábor cenzár úgy mutatta be neki a hamisítványt, mint a „teljes értékű” gábor poharak egyikét (bár sejtette, hogy annak tulajdonlástörténete fiktív), amelyért a tulajdonos legalább 80.000 eurót szeretne kapni, és maga is a hamisító által kitalált tárgyéletrajz hitelessége mellett érvelt.

Annak ellenére, hogy Zoltán pótolta a hiányzó szimbolikus-mnemonikus patinát és többféleképpen is manipulálta a tranzakció kontextusát – egy közismert gábor bróker alkalmazása, pénzügyi nehézségeinek részletes bemutatása, a felkínált tárgy érzelmi értékének demonstrálása stb. révén –, a házigazda nem akarta megvásárolni az áruba bocsátott darabot, azonban felajánlotta neki, hogy cenzárként, sikerdíj ellenében elkalauzolja őt három olyan tehetős cărhar férfihoz, akik esetleg *„vevők lehetnek arra”*. (Zoltán 10.000 dollár[10] sikerdíjat ígért a brókernek arra az esetre, ha sikerül nyélbe ütniük az üzletet.) A tárgy szemrevételezését követően azonban egyik felkeresett cărhar férfi sem kívánt alkuba bocsátkozni Zoltánnal. A pohárról alkotott lehangoló véleményét, és azt, hogy nem érdeklődik iránta – azért, hogy ne sértse meg nyíltan a tulajdonost – egyikük az alábbi formula segítségével fejezte ki: *„Te’l tumengă baxtalo, the domnjih le!”* (‘Legyen szerencsés nektek [ez a pohár], és őrizd meg azt [valamelyik fiad számára]!’).

Miután az említett eladási kísérletek kudarcba fulladtak, a hamisító – fiai társaságában, gábor cenzár nélkül – meglátogatta az egyik Szeben megyei cărhar ismerősét, felajánlva neki a poharat megvételre, de ekkor sem járt sikerrel. A cărhar házigazda egyik jelen lévő ismerőse ugyan azt tanácsolta Zoltánnak, hogy várjon néhány hetet, amíg az ő egyik – akkor épp Párizsban kéregető – apatársa hazatér, mert őt talán érdekelheti a pohár, de néhány héttel később meggondolta magát, és elzárkózott attól, hogy brókerként részt vegyen az ügylet megszervezésében. Indoka szerint azért állt el a közvetítéstől, mert még a felkínált sikerdíj miatt sem hajlandó *„egy bolond* [szerény értékű]*, csináltatott poharat”* saját apatársa *„fejére tenni”*.

A sorozatos kudarc oka az ezüst feltűnően világos-fényes színe volt (lásd az *1. kép*et). Az újszerűség látszatát keltő pohárfelület láttán a potenciális vevők egy része arra a következtetésre jutott, hogy a tárgy Zoltán vagy valaki más megrendelésére ké-

[9] 8.300 dollár a 2004. július 15-i RNB-árfolyamokat figyelembe véve 1.677.966 forinttal ért fel.

[10] A 2005. július 12-i RNB-árfolyamokat figyelembe véve a cărhar brókernek ígért 10.000 dollár 2.058.145 forinttal volt egyenlő.

1. kép Az áruba bocsátott pohár felszínének részlete. (Fotó: Berta Péter; 2005)

szülhetett a közelmúltban (erre utal a *„csináltatott”* jelző), vagyis az egy ‘új pohár’, amely aligha forog hosszú ideje a gáborok között. Az egyik felkeresett cărhar házigazda – nevetve – így utalt erre a Zoltánnal folytatott beszélgetés során: *„Tudod, majd engem is el kell, vigyél egyszer ahhoz az emberhez, akinél ezt* [a poharat] *csináltattad!”* Egy másik potenciális cărhar vásárló pedig azt tanácsolta neki, hogy próbálja *„megöregíteni”* a tárgyat, például úgy, hogy egy időre elássa a földbe, mert enélkül képtelen lesz eladni azt a cărharok között. Zoltán ezért több, önmaga és a fiai által alkalmazott eljárás (a pohár földbe ásása, kéndarabbal való megfüstölése, kéntartalmú samponba helyezése stb.), illetve egy ötvös és egy restaurátor segítségével is megpróbálta *„megfeketíteni”* a poharat – sikertelenül.

A kudarcba fulladt eladási, illetve *„megöregítési”* kísérletek láttán Zoltán elbátortalanodott, és azért, hogy mielőbb visszafizethesse adósságai egy részét, a poharat végül egy budapesti, nem gábor roma felhajtónak ajánlotta fel megvételre (kezdetben 85.000, végül már csak 30.000 euróért). A felhajtó azonban, aki csak a hamisító által postán elküldött fényképek segítségével vehette szemügyre a tárgyat, nem akarta megvásárolni azt, és előre jelezte: az ezüsttárgyak iránt érdeklődő budapesti régiségkereskedők, akikhez majd elkalauzolja őt, csak a kért vételár töredékét fogják felkínálni a pohárért. A felhajtó döntését alapjaiban meghatározta az a tény, hogy leellenőrizte a fiktív tárgyéletrajzot, úgy, hogy felhívta több erdélyi gábor ismerősét, akikkel korábban üzleti kapcsolatba került, arról tudakozódva, hogy hallottak-e a kérdéses pohárról és látták-e azt valaha. Ismerősei érthető módon nemleges választ adtak a feltett kérdésekre, amiből a felhajtó arra következtetett, hogy a kérdéses tárgy sohasem volt „teljes értékű” gábor pohár. A hamisítóval később folytatott telefonbeszélgetés során a felhajtó nyíltan felfedte az információgyűjtés tényét, annak eredményét pedig az alábbi szófordulat segítségével foglalta össze: *„Skurto-j lehki mustaca”,* vagyis ‘Rövid a[z áruba bocstátott tárgy] bajsza’. A bajusz – a gábor férfiak etnikai és társadalminemi identitásának egyik markere – a jelen esetben a tárgy gábor tulajdonlástörténetét szimbolizálta, annak rövidsége pedig arra utalt,

hogy a kérdéses pohár nem rendelkezik hosszú múlttal a gábor roma csoportban. A felhajtó – némi sikerdíjra számítva – ennek ellenére felajánlotta Zoltánnak, hogy segít vevőt keresni számára, az általa felkeresett budapesti régiségkereskedő azonban elfogadhatatlanul drágának találta a tárgyat.

Zoltán a poharat végül a nyugat-európai régiségkereskedésben kifizetett vételár közel feléért (3.500 euróért[11]) adta el 2007 végén egy olyan budapesti nem roma kereskedőnek, aki néhány hónappal korábban már személyesen is megvizsgálta azt, amikor erdélyi műtárgygyűjtő útjai egyikén felkereste őt otthonában. A megegyezés azzal a feltétellel jött létre, hogy Zoltánnak még egy hónapig jogában áll visszavásárolni a tárgyat ugyanazon az áron, amennyiért a kereskedő azt megvette tőle – ezzel a lehetőséggel azonban nem tudott élni.

(b) Az egyik sikeres interetnikus patinahamisítási kísérletre 2010 nyarán került sor. A magyar-román határ menti nagyvárosok egyikében élő gábor tulajdonos – Tamás – titokban egy alpakka másolatot készíttetett az apjától örökölt, nyolc decis pohárról egy nem roma ötvössel, aki egyúttal antikizálta és kívül-belül aranyozással látta el azt.

Mivel a másolat jól sikerült, Tamás sietve felkereste egyik Maros megyei gábor ismerősét, aki korábban több interetnikus ügylet koordinálásában részt vett, és arra kérte, hogy segítsen neki a hamisítvány cărhar romák közötti értékesítésében. (A felkért bróker beszélgetéseink során mindvégig tagadta, hogy tudott volna a hamisításról.) Mivel neki sem voltak naprakész információi azzal kapcsolatban, hogy a cărharok közül épp akkor kik rendelkeznek a vásárláshoz szükséges készpénztartalékkal és ambícióval, Tamással és annak feleségével együtt felkereste az Olt mentén élő, vagyonos cărhar férfiak egyikét, és megkérte őt arra, hogy közvetítőként vegyen részt az ügylet lebonyolításában. A cărhar házigazda számos presztízstárggyal rendelkezett (köztük több olyan darabbal, amelyek korábban a gáboroktól kerültek családjába), emellett gyakran vett részt közvetítőként a gábor és a cărhar romák között szerveződő presztízstárgyügyletekben.

Mivel bízott abban, hogy jelentős összegű sikerdíj *(„mita")* tehet szert, azonnal elfogadta a felkérést, és elvitte Tamásékat egy ugyancsak Szeben megyében élő, hatvanas évei közepén járó ismerőséhez, akinek mindkét fia régóta szeretett volna poharat vásárolni. Habár kiszemelt ismerőse nem tartózkodott otthon (feleségével együtt Franciaországban kéregetett), kisebbik fia – Viktor – a poharat kimondottan vonzónak és értékesnek találta, ezért alkuba bocsátkozott Tamással.

Tamás hosszasan ecsetelte kilátástalan pénzügyi helyzetét (adósságait stb.), amelyet egyrészt családi tragédiák sorára (egyik lánya betegségére és halálára stb.), másrészt a gazdasági világválságra vezetett vissza, és feltételes önátkokkal[12] támasztotta

[11] 3.500 euró a 2007. november 15-i MNB-árfolyamok alapján 890.295 forintnak felelt meg.
[12] Ha a feltételes önátok megfogalmazója és a hallgató nem rendelkeznek részletes és megbízható ismeretekkel egymás rokoni hálózatáról, a feltételes önátokban kilátásba helyezett szerencsétlenségek könnyedén „kijátszhatóak" – például a referensválasztás révén. Ha a beszélő például a következő feltételes önátkok valamelyikét alkalmazza: „Haljon meg az én Rupim, ha nem mondok igazat!", vagy „Haljon meg apám még ma csúfosan, ha ez a po-

alá azt a kijelentését, hogy a pohár nominális autentikussága kifogástalan.[13] Emellett részletesen kitért arra, hogy az eladó tárgy hány befolyásos gábor férfi tulajdonát képezte a múltban, és hosszasan bizonygatta, hogy ő maga milyen jelentős életrajzi és érzelmi értéket tulajdonít annak. Végül azt is megindokolta, hogy miért nem saját roma csoportjában tesz kísérletet az értékesítésre. Részben arra hivatkozott, hogy így akarja csökkenteni az áruba bocsátást kísérő inzultusok gyakoriságát, részben arra, hogy az a pohárformatípus,[14] amelyet saját presztízstárgya képvisel, a rendszerváltás óta sokat veszített népszerűségéből a gáborok között, amíg a cărharok jelentős része ma is intenzív érdeklődést mutat iránta, részben pedig arra, hogy poharának szájpereme feltűnően kifelé hajlik. Ez utóbbi vonásra a gáborok – *řomani* nyelven – a *„dunado”* kifejezéssel utalnak, és azt a kedvezőtlen anyagi tulajdonságok között tartják számon. Mindenekelőtt azért, mert a kifelé hajló szájperem formáját a női nemi szervével állítják párhuzamba, az említett asszociációra épülő, gúnyos megjegyzések pedig alkalmasak a tárgy értékének megkérdőjelezésére, illetve a tulajdonos inzultálására és megszégyenítésére.

A gábor és a cărhar cenzár koordinálásával Tamás és Viktor végül abban állapodtak meg, hogy a vételár 35.000 euró lesz.[15] Ezt az összeget Viktornak két nap alatt sikerült összegyűjtenie, úgy, hogy annak egy részét sietve kölcsönvette egyik ismerősétől. A két cenzár a szerződő felektől együttesen 5.000–5.000 euró,[16] sikerdíjként értelmezett pénzajándékot *(„mitát”)* kapott. A vételár kifizetésének napján Viktor otthonában *„asztalt”* tettek, vagyis étellel – sült húsokkal stb. – és itallal vendégelték meg az ügyletben résztvevőket és azok közeli rokonait. Tamás és Viktor ekkor 1.000 euró[17] *„örömajándékként”* definiált pénzajándékot osztott szét nyilvánosan a jelenlévők között, amelyet egyenlő arányban adtak össze.

Miután – nem sokkal az üzletkötést követően – Viktor hatvanas évei közepén járó apja hazatért Franciaországból, és szemügyre vette az újonnan vásárolt poharat, megdöbbenve közölte fiával, hogy *„rossz vásárt”* csinált: egy *„dilo taxtajt”* (‘bolond [szerény értékű] poharat’) vásárolt, mert a kérdéses darab valójában nem antik ezüstből készült, hanem alpakkából. A vásárló anyjának szavait idézve: *„Na-j valabilo. Njevo taxtaj-i, njevo alpakkaš-i”* (‘Nem érvényes [nem a megfelelő anyagból készült]. Új [nemrég készített] pohár, új alpakka’).

Mivel valósággal rettegett attól, hogy kitudódik: nem ismerte fel a másolatot, Viktor ezután senkinek sem mutatta meg a nemrég vásárolt tárgyat, holott az ügylet hírére számos rokona és ismerőse felkereste otthonát azért, hogy *„előkérje”*

hár nem az ő tulajdona volt!”, csak akkor kell valódi fenyegetéssel számolnia, ha valóban van egy Rupi nevű fia, illetve ha apja még életben van.

[13] Habár a Viktor otthonában összegyűlt szomszédok és rokonok közül többen is megtekintették az eladó tárgyat, egyikük sem kérdőjelezte meg annak nominális autentikusságát.

[14] Tamás pohara a *„ščobo”* tárgyak közé tartozott.

[15] 2010. július 15-én az RNB árfolyamai alapján 35.000 euró 9.717.507 forinttal volt egyenlő.

[16] A két cenzárnak együttesen kifizettet 10.000 euró 2010. július 15-én az RNB árfolyamai alapján 2.776.431 forintot ért.

[17] Ez az összeg a 2010. július 15-i RNB-árfolyamokat figyelembe véve 277.643 forintot tett ki.

azt. A hamisítás tényét – ezzel összhangban – ő és családja is titokként kezelte. Viktor tévedésének kitudódása számottevő arcvesztéssel fenyegetett, és hosszú ideig a gúnyolódás és a káröröm „célkeresztjébe" állította volna őt és közeli hozzátartozóit.

Arra a kérdésre, hogy az ügylet lebonyolításában segédkező cărhar bróker segítségével miért nem keresték fel személyesen a gábor hamisítót, hogy visszakérjék tőle a vételárat vagy legalább annak egy részét, Viktor szülei azt válaszolták, hogy a hamisítás lelepleződése ez esetben elkerülhetetlen lett volna és a jelentős anyagi veszteség ellenére is az tűnt számukra kedvezőbbnek, ha kudarcukat inkább titokban tartják és igyekeznek a lehető legtovább elodázni az azzal járó megszégyenülést.

Annak, hogy a hamisítás miatt nem tettek feljelentést a rendőrségen, ugyancsak a kudarc kitudódásával, valamint a nyilvános arcvesztéssel kapcsolatos intenzív aggodalom volt az oka. A tranzakcióról ugyanis nem készült írott szerződés, vagyis az érintett felek kilétét, a kifizetett vételár nagyságát stb. csak tanúkkal lehetett volna bizonyítani, ami a hamisítás titkának kiszivárgása nélkül lényegében elképzelhetetlen. Emellett Viktor az áralku során nem firtatta, hogy Tamás a jelenlegi lakhelyéül szolgáló határ menti nagyváros melyik részében él, ahogyan arra sem volt kíváncsi, hogy apai ági felmenői melyik Maros megyei faluból származnak. Tamás személyazonosságának és lakhelyének pontos meghatározása ezért a nyilvánosság – vagy legalábbis néhány cărhar és gábor roma férfi – bevonása nélkül aligha történhetett volna meg. Viktor a Tamással folytatott egyezkedés során nem tulajdonított különösebb jelentőséget annak sem, hogy ellenőrizze a pohár gábor tulajdonlástörténetének hitelességét, mivel őt elsősorban annak anyagi tulajdonságai érdekelték.

A rendőrség részvételét a konfliktus menedzselésében Viktor azért is igyekezett elkerülni, mert nem sokkal a pohárvásárlás után gyanúsított lett: egyik fia ugyanis titokban elszöktetett egy akkor tizenöt éves cărhar lányt. Mivel a szöktetést a lány apja ellenezte, arra hivatkozva, hogy lánya még kiskorú, feljelentette Viktort és fiát a rendőrségen. Viktor fia e hír hallatán sietve visszavitte az elszöktetett lányt vérszerinti szüleihez, majd a nyomozás és az esetleges bírósági eljárás elől Franciaországba utazott. Habár a feljelentést végül visszavonták, a szöktetés és az azzal járó szégyen mégsem maradt következmények nélkül: a lány szülei ugyanis nem sokkal ezután otthonukba invitáltak több tekintélyes cărhar férfit, és tanácsot kértek tőlük – azaz *krîst* hívtak össze – azzal kapcsolatban, hogy Viktor és családja hogyan tehetné jóvá az őket ért szimbolikus veszteséget. A két család közötti konfliktus végül annak köszönhetően jutott nyugvópontra, hogy Viktor vállalta: *„megfizeti a szégyent"*, vagyis jelentős összegű pénzajándékkal ellentételezi azokat a kellemetlenségeket, amelyeket az elszöktetett lány családja átélt. Mivel a pohár vételárának egy részét hitelfelvétel révén teremtette elő, most pedig a szöktetés következtében újabb jelentős összegű – több ezer euróra rúgó – adóssága keletkezett, Viktor anyagi helyzete kilátástalanná vált.

Ő és szülei ezért igyekeztek pénzzé tenni értéktárgyaik egy részét, hogy mielőbb törleszthessék adósságaikat. 2011 áprilisában egy olyan, románul nem tudó, német régiségkereskedő kereste fel falujukat, akit egy Szeben megyei román nő

kalauzolt, és aki házról házra járva régiségeket vásárolt a helyi lakosoktól. Amikor Viktor otthonához ért, szülei számos régi használati és dísztárgyat mutattak meg neki, amelyek többségét a kereskedő örömmel megvásárolta – köztük a 2010 nyarán Tamástól vett, alpakkából készült poharat is. A kereskedő valamivel több mint 10.000 eurót[18] fizetett a számos régiségért együttvéve. Viktor a pohár értékesítésének tényét igyekezett titokban tartani: arról legközelebbi családtagjain kívül csak apjának és anyjának egy-egy fivére tudott.

Az áruba bocsátással kapcsolatos titkolózást három tényező indokolta. (a) Egyrészt az, hogy a presztízstárgyeladást mindkét roma csoportban szégyen övezi, arra többnyire gazdasági krízishelyzetben kerül sor. Az eladó által elszenvedett nyilvános arcvesztés és az ügylet társadalmi visszhangja – tapasztalataim szerint, általánosságban fogalmazva – a cărharok között intenzívebb, mint a gábor roma csoportban végbemenő tulajdonosváltások esetében. E különbség részben azzal magyarázható, hogy a cărharok ritkábban bocsátanak áruba presztízstárgyakat, másrészt azzal, hogy ők – beszélgetőtársam véleménye és saját tapasztalataim szerint – elkötelezettebben ragaszkodnak azokhoz, és nagyobb anyagi áldozathozatalra hajlandóak megőrzésük érdekében, mint a gáborok, akikre előszeretettel utalnak olyan személyekként, mint akik *„már nem becsülik a poharakat”*, *„túlságosan megszerették a luxust”*, vagyis a posztszocialista fogyasztói javakat, és az utóbbiak megvásárlása érdekében presztízstárgyaiktól is készek megválni. Viktor apját idézve: *„Amende, kana bitjines ekh avere, asan tutar, the prasan tut, źaneh? The amen či phendjam…”* (‘Nálunk, amikor eladsz egy presztízstárgyat, nevetnek rajtad és kicsúfolnak, tudod? Mi nem említettük... [senkinek az értékesítés tényét]’). A gazdasági titkolózásra inspiráló, további két tényező (b) a vételár nagysága, valamint (c) a vásárló etnikai hovatartozása volt. Ha ugyanis kitudódik, hogy Viktor és családja – számos régiség mellett! – alig több mint 10.000 euróért vált meg a pohártól, és azt egy nem roma régiségkereskedőnek adta el, minden cărhar férfi számára nyilvánvaló lesz, hogy a tárgy egy hamisítvány volt, Viktort és családját pedig a gábor eladó megtévesztette.

Amint azt Viktor szülei megfogalmazták: mindenáron el akarták kerülni, hogy a romák *„te prasan the asan amendar”* (‘csúfoljanak bennünket és nevessenek rajtunk’), ezért inkább vállalták a titoktartással járó jelentős anyagi veszteséget, vagyis azt, hogy végleg lemondanak az általuk kifizetett vételár nagy részéről, sem mint hogy *„xan o laźavo”* (‘szégyent egyenek’, azaz nyilvánosan megszégyenüljenek). Ezzel magyarázható, hogy esetükben a hamisítvány saját etnikai csoportjukon belüli továbbértékesítése szóba sem jöhetett.[19] A hamisítóval szemben alkalmazott, egyetlen szankció az volt, hogy Viktor és szülei gyakran átkozták őt, illetve mindazokat, akik az ügylet során a segítségére siettek.[20]

[18] 10.000 euró 2011. április 15-én az RNB árfolyamai alapján 2.668.032 forintot ért.
[19] 2011 nyarára a hamisítás ténye és részletei már közismertté váltak a cărharok között.
[20] Csak néhányat idézve ezek közül: *„Marel len o Del!”* (‘Verje meg őket a Jóisten!’), *„Te’l tji morte and’ol motorure! Sa xoxade muŕă śavorăh”* (‘Haljon meg autóbalesetben! Mindvégig hazudott a fiamnak’).

Viktor esete szemléletes példája annak, hogy a presztízstárgygazdaságban elszenvedett, nyilvános arcvesztésnek a cărhar romák – hasonlóan a gáborokhoz – nemegyszer nagyobb jelentőséget tulajdonítanak, mint az annak elkerülésével, elodázásával vagy mérséklésével járó pénzügyi veszteségnek. Viktor anyjának alábbi mondatai pontosan jelzik ezt:

> *Ekh paš preco dam le te na źanen ol ŕoma maškar amendar. Kă prasan amen, phenen: „Dikh ol dile šute but love the jiven dine le akana. Tha skăpisejle laźavehtar!'"(...) Sah kărardo kodo. Kodo kărde le varikaj varikon ande ekh fabrika, kon źanel. Kăso kărardo, na-j laśo. (...) Sah kărardo njevo. Posteh kărde pe ekh aver taxtaj. (...) Amen dikhlam kă alpakkaši. (...) Tjindjam, the či źanglam, kathar tjindjam. Bitjindjam, the či źanah, kahkă bitjindjam. Kade găljah kathe.* ('A korábbi vételár feléért adtuk el [a poharat], hogy ne tudjanak róla a cărhar romák. Mert csúfolnának bennünket, azt mondanák: „Nézd, a bolondok sok pénzt költöttek rá, és ingyen adták el most. Csak azért, hogy megszabaduljanak a szégyentől!" (…) Csináltatott [a közelmúltban megrendelésre készült[21]] pohár volt. Valaki valahol egy gyárban csinálta, ki tudja. Olyan csináltatott, nem jó. (…) Csináltatott, új volt [nemrég készült]. Talán egy másik pohár után [azt lemásolva] csinálták. (…) Mi [Viktor szülei] láttuk rajta, hogy alpakka. (…) Megvettük [a kisebbik fiuk /Viktor/ megvette], de nem tudtuk, kitől vettük. Eladtuk, de nem tudjuk, kinek adtuk el. Így ment ez a dolog.') (2011/08/21)

15.2.1.2. A pénzorientált patinahamisítás és a nem romák

A pénzorientált patinahamisítás „célpontjai" azonban nemcsak cărhar romák lehetnek. A gáborok – jóval ritkábban – a nem romákkal kapcsolatban is alkalmazzák e megélhetési stratégiát: terepmunkám során két sikerrel végződött, ide sorolható hamisítási kísérletet követtem részletesen figyelemmel. Ez a jelenség azonban némi magyarázatra szorul. Korábban ugyanis amellett érveltem, hogy a nem romák csak rendkívül ritkán vásárolnak ezüsttárgyakat a gáboroktól. Ha valóban így van, az utóbbiaknak mikor adódik lehetőségük arra, hogy a patinahamisítás stratégiáját a magyarokkal vagy románokkal kapcsolatban alkalmazzák?

A nem romákat érintő, általam dokumentált hamisítási kísérletek (a) olyan falusi vállalkozókra irányultak, akik régóta a gáborok szomszédságában élnek, és elegendő készpénztartalékkal rendelkeznek ahhoz, hogy időnként kölcsönadjanak kisebb-na-

[21] Habár a *„kărardo"* 'csináltatott' jelző szó szerinti jelentése arra utal, hogy a tárgy megrendelésre készült, roma beszélgetőtársaim számára e kifejezés egyúttal azt a jelentést is magában hordozta, hogy a kérdéses darabot a közelmúltban állították elő, az tehát *„njevo"* ('új'): anyaga nem antik ezüst, ezért sem a gáborok, sem a cărharok között nem minősül presztízstárgynak. (A romák által *„béválóként"* számon tartott poharak és fedeles kupák jelentős része egykor ugyancsak megrendelésre készült.)

gyobb összegeket a hozzájuk segítségért forduló romáknak és nem romáknak, valamint (b) a gábor presztízstárgygazdaság iránt érdeklődő antropológusra. A falusi vállalkozók esetében a hamisítók célja az volt, hogy elzálogosítsanak náluk egy-egy – „teljes értékű" presztízstárgynak álcázott – hamisítványt (mindkét sikerrel végződött kísérlet ide tartozik). Az antropológust – e kötet szerzőjét – pedig arra próbálták meg rávenni több alkalommal is, hogy brókerként támogassa őket egy-egy hamisítvány értékesítése során a magyarországi műtárgypiacon vagy valamelyik ottani múzeumban.

(a) A patinahamisítás e típusát két olyan körülmény teszi lehetővé, amelyek elválaszthatatlanok az interetnikus szomszédsági viszonytól, és az „etnikai másik" kultúrájának legalább részleges ismeretétől. Egyrészt az, hogy a szomszédságukban élő magyarok és románok tudják: a gáborok szemében a poharak és fedeles kupák kitüntetett társadalmi és gazdasági jelentőséggel rendelkeznek, és a közöttük szerveződő kölcsönügyletek során a hitelező egy bizonyos összeghatár felett gyakran magához veszi az adós presztízstárgyát biztosítékként. Ezért esetenként azok a magyar vagy román hitelezők is e stratégiához folyamodnak, akik gábor romáknak adnak kölcsön nagyobb pénzösszegeket – lehetővé téve ezáltal, hogy a hamisítvány eljusson hozzájuk. A patinahamisítást támogatja az a tény is, hogy a nem romák döntő többsége csak töredékes ismeretekkel rendelkezik a gábor poharak és fedeles kupák egyedi anyagi tulajdonságairól, amelyek lehetővé tennék az egyes tárgyak nominális autentikusságának ellenőrzését. A hamisító épp ebből kovácsol tőkét. Minél felületesebb-hiányosabb a nem roma hitelező presztízstárgyakra vonatozó tudása, annál kisebb az esélye annak, hogy a hamisítás – idejekorán – lelepleződik.

Az általam figyelemmel kísért, sikerrel zárult hamisítási kísérletek során a hamisító a szimbolikus és az anyagi patinát egyaránt manipulálta. Amíg a fiktív tárgyéletrajz megalkotása ugyanúgy ment végbe, mint a cărharokkal kapcsolatos hamisítások során, az anyagi patina mesterséges pótlása ezekben az esetekben sajátos logikát követett: kizárólag diszkurzív gyakorlat volt. A hamisítók ugyanis nem fáradoztak azzal, hogy a garanciaként felajánlott tárgyat különböző eljárások révén *„megöregítsék"*, hanem egyszerűen bíztak abban, hogy a hitelező képtelen lesz különbséget tenni a hamisítvány anyaga és az antik ezüst között.

Az egyik sikeres patinahamisítás az ötvenes évei közepén járó nagyfalusi Laji nevéhez fűződött, aki a rendszerváltás óta fokozatosan eladósodott, ezért 1999-ben úgy döntött, hogy elzálogosítja *„ščobo"* poharát az egyik gábor roma ismerősénél. Laji választása a tárgy egyik korábbi tulajdonosának az unokájára esett, aki 1999-ben 30.000 német márkát[22] adott neki kölcsön, biztosítékként magánál tartva a poharat. A hitelező azt remélte, hogy ha a pohár *„elmerül az adósságban"*, azt majd ő vásárolhatja meg, és ezzel orvosolhatja az abból fakadó szimbolikus veszteséget, hogy nagyapja korábban e tárgy értékesítésére kényszerült. Laji anyagi gondjai azonban a hitelügylet után sem enyhültek: már a közüzemi számlákat sem tudta befizetni, hitelezői pedig egyre határozottabban követelték tőle kinnlevőségeik visszafizetését. Végül 2002 őszén családjával együtt a román–magyar határ mellett

[22] 1999. július 15-én az RNB árfolyamai alapján 30.000 német márka 3.838.154 forintnak felelt meg.

található városok egyikébe költözött, abban a reményben, hogy ott új életet kezdve anyagi helyzete rendeződik, és idővel vissza tudja fizetni adósságait.

Habár az, hogy poharát elzálogosította, a gáborok között köztudott volt, elköltözése előtt Laji felkereste a nagyfalusi magyar vállalkozók egyikét, akitől rendszeresen vásárolt különféle háztartási cikkeket. A vállalkozó lakásában elővett egy néhány decis, a közeli megyeszékhely használtcikk-piacán nemrég vásárolt, formáját tekintve a *„ščobo taxtajokra”* emlékeztető poharat, amelynek anyaga nem ezüst, hanem ezüstözött alpakka volt. E darabot Laji úgy mutatta be előtte, mintha az saját, apjától örökölt presztízstárgya lenne. Miután hosszasan ecsetelte pénzügyi nehézségeit, arra kérte a vállalkozót, hogy magas kamat ellenében adjon kölcsön neki egy kisebb összeget, és fogadja el a tárgyat biztosítékként. A vállalkozó végül 5.000 amerikai dollárt[23] adott át neki tőkeként, miután megállapodtak a kamat nagyságában, illetve a kölcsön futamidejében. Laji ezután nyomtalanul eltűnt, és a kamatot sem fizette. Miután másoktól érdeklődni kezdett holléte felől, a hitelező számára hamar világossá vált, hogy Laji már hosszú ideje nem tartózkodik Nagyfaluban, és a közeljövőben aligha fog visszaköltözni oda. Ezután a nála elzálogosított tárgyat titokban megmutatta a helybeli gábor férfiak egyikének, részben azt firtatva, hogy az valóban megér-e 5.000 dollárt, részben pedig azért, hogy felmérje: szükség esetén akad-e majd valaki, aki a zálogtárgyat – Laji helyett – kiváltja tőle. Az említett férfi azonban mindkét kérdésre kitérő választ adott, nehogy a patinahamisítás gyanújának megerősítése miatt később konfliktusba kerüljön Lajival. (1999-ben elzálogosított, „teljes értékű” presztízstárgyát Laji 2009 decemberében váltotta ki az említett gábor roma hitelezőtől úgy, hogy a tőke és a kamat ellenértékeként 30.000 dollárt[24] adott át neki.)

Azokat a nem roma hitelezőket, akik gábor presztízstárgyakat vesznek zálogba, kizárólag a pénz formáját öltő haszon motiválja, akárcsak azokat a gábor férfiakat, akik az ilyen ügyletek során hamisításhoz folyamodnak. A magyar vagy román hitelezőknek eszükbe sem jut, ami az értékesebb poharakat és fedeles kupákat biztosítékként *„bekérő”* gábor férfiak kimondatlan vágya: az, hogy – ha az adós képtelen lesz a törlesztésre – a zálogtárgy tulajdonjogát idővel ők szerezhetik meg.

Terepmunkám során többször előfordult, hogy azon férfiak egyike, akikkel csak alkalmi ismeretség fűzött össze, a presztízstárgygazdaság iránti érdeklődésemet látva titokban egy olyan tárgyat mutatott meg nekem, amelyet régóta a saját apai ágában öröklődő, értékes, „teljes értékű” presztízstárgyként definiált, és – anyagi nehézségeire hivatkozva – arra kért, hogy brókerként segítsek annak értékesítésében a budapesti műtárgypiacon vagy valamelyik magyarországi múzeumban. Az ilyenkor előkerülő tárgyak nem ezüstből készültek, hanem rendszerint ezüstözött alpakkából. A „megbízók” többsége kifejezetten jelentős hasznot remélt a tárgyhoz társított, kitalált társadalmi karriertől, és abban bízott, hogy képtelen leszek azonosítani a pohár vagy fedeles kupa anyagát.

[23] 5.000 dollár 2002. október 15-én az RNB árfolyamai szerint 1.236.194 forintot ért.
[24] A 30.000 dollár – a 2009. december 15-i MNB-árfolyamokat alapul véve – 5.693.400 forintnak felelt meg.

Az egyik ilyen esetre 2011. augusztus 4-én került sor a Maros megyei települések egyikén. Gábor roma vendéglátóm – abban bízva, hogy budapesti ismerőseim között tehetős régiségkereskedők is akadnak – elővett egy 16–17 deciliteres, talpas poharat, amelyet a presztízstárgyakra jellemző módon: törölközőkbe csavarva tárolt lakása egy eldugott szegletében. Mivel a pohártest azon részei, ahonnan az ezüst már lekopott, azonnal elárulták, hogy e tárgy valójában alpakkából készült, annak gábor roma társadalmi karrierjére tereltem a szót. Célom az volt, hogy a nominális autentikusság ellenőrzéséhez szükséges információkat gyűjtsek, amelyek alapján eldönthető, hogy egy újabb patinahamisítási kísérlettel van-e dolgom. A tulajdonos az alábbi mondatokkal foglalta össze a tárgy tulajdonlástörténetét: *„Az én nagyapámnak a nagyapjáé vót! A vén X-é* [ükapja nevét említi] *vót, a vén Y-nak* [dédapja nevét mondja] *az apjáé! Régi, nagyon régi. (…) Örököltem.* [Szerző: 'Mi a pohár tulajdonneve?'] *'Az öreg X pohara* [ükapja nevét mondja]*'. Nagyapámnak a nagyapjáé vót. (…) Huszonötödik kéz* [huszonöt kézen ment keresztül]*."* Mivel tudtam, hogy vendéglátóm apai nagyapja nem örökölt és nem is vásárolt presztízstárgyat, bizonyossá vált számomra, hogy a kérdéses darab nem lehet más, csak egy hamisítvány. A tulajdonos ezután – a kontextus manipulálásának részeként – hozzáfogott az értékesítést kikényszerítő körülmények bemutatásához: *„Nekem meghalt a feleségem, s aztán vannak még családi bajok. S a fiúk nemigen adnak* [pénzt neki]*, pedig mindegyiknek van…"*. Majd rátért a tervezett tranzakció részleteinek ismertetésére: *„Kéne egy kevés pénz kőcsön. (…) Kéne valami tizennyócezer euró. Kamattal, de nem nagy kamattal. Nekem nem úgy kéne, hogy ígérjek fűt-fát, de nem adom meg a pénzt! Én úgy ígérek kamatot, hogy tudjam megadni!"* Végül hozzátette: a kölcsönvett tőkét csupán rövid ideig, 2011 karácsonyáig szeretné használni.

Vendéglátóm idézett mondataiban számos, a bizalomépítést szolgáló benyomáskeltési stratégiát használt. Ide sorolható például az, hogy

– csupán a tárgy elzálogosításáról beszélt, az értékesítés lehetőségét (kezdetben) meg sem említette;

– explicit módon kijelentette, hogy elkötelezett a tőke és a kamat visszafizetése iránt;

– ragaszkodott ahhoz, hogy a felvett tőke után a hitelező csak akkora kamatot számoljon fel, amely még nem veszélyezteti a teljes adósság törlesztését;

– kimondottan rövid futamidővel (4–5 hónap) számolt, ami azt sugallta, hogy a közeljövőben jelentős bevételre tesz majd szert, ami lehetővé teszi számára a tartozás kiegyenlítését; és végül

– nemcsak a hamisítvány lefényképezésére kért meg, hanem önmagáról is készítetett fotókat úgy, hogy a kérdéses tárgyat az egyik kezében tartva magasra emelte. E gyakorlat ugyancsak a bizalomépítés eszköze. (Jelentőségének megértéséhez vegyük figyelembe, hogy az említett pózt megörökítő fényképekhez a hivalkodás fogalma társul, ezért a szerény értékű pohárral vagy fedeles kupával rendelkező tulajdonosok rendszerint nem járulnak hozzá ahhoz, hogy presztízstár-

gyukkal egy fényképen szerepeljenek, nehogy mások e fotót látva *„leblamálják”*, kigúnyolják őt.)

A kontextus manipulálására szolgáló említett stratégiák célja a tárgyhoz való ragaszkodás és az ahhoz társított érzelmi érték demonstrálása (apai ági identitásszimbólum stb.), ezen keresztül pedig a kitalált tárgyéletrajz hitelesítése volt, vagyis az azzal kapcsolatos kételyek eloszlatása, hogy a kérdéses darab valóban „teljes értékű” gábor presztízstárgy-e. Mivel sejtettem, hogy vendéglátóm valódi célja a hamisítvány értékesítése, ezután azt kérdeztem tőle: *„*Zálogba tegyük, vagy eladjuk inkább?*”* Mire így válaszolt: *„Inkább eladni. De ha eladó lesz, akkor több az ára: 80.000–90.000 euró.*[25] *És onnan kikapja maga a maga dreptet* [*drept* román ‘jog’, értsd: megkapja azt, ami jár a brókerkedésért]*, hogy ingyen ne járjon, s a költség. (…) Van öt fiam, most meghalt a feleségem. Nemigen vagyunk jóba”.*

A bemutatott patinahamisítási kísérlet felismerését az alábbi „nyomok” tették lehetővé: (a) a lekopott ezüstözés alatti pohártest színe és állapota; (b) annak előzetes ismerete, hogy a tulajdonos apai ági felmenői nem rendelkeztek presztízstárggyal, azaz az előadott tárgyéletrajz bizonyosan fiktív; (c) végül a kontextus manipulálására szolgáló egyik stratégia lelepleződése. Korábbi genealógiai adatfelvételeim alapján ugyanis tisztában voltam azzal, hogy a tulajdonos első felesége valóban elhunyt, de e tragédiára nem a közelmúltban, hanem az 1990-es években került sor, vagyis a személyes gyász és veszteség említése az értékesítést kikényszerítő körülmények egyikeként itt csupán az én megtévesztésemre szolgál. Miután később több roma ismerősömtől is megkérdeztem, hogy mit tudnak e tárgy nominális autentikusságáról, hamar kiderült, hogy azt jelenlegi tulajdonosa 2010-ben vásárolta meg fillérekért egy – hobbiszerűen régiségeket gyűjtő – erdélyi nem gábor roma férfitől,[26] azt remélve, hogy szimbolikus-mnemonikus patináját meghamisítva jelentős haszonnal adhat túl rajta. Két nappal később, amikor ismét felkerestem előbb említett vendéglátómat, egy másik, ugyancsak ezüstözött alpakkából készült, három gömb alakú lábon álló fedeles kupát mutatott meg nekem, amelyet egyik fia házából hozatott elő annak feleségével. A kérdéses darabot ugyancsak „teljes értékű” gábor presztízstárgyként definiálta. Amint azt nyíltan kijelentette, bízik abban, hogy ha a budapesti régiségkereskedők – az általam készített fényképek alapján – egyszerre két tárgyat vehetnek majd szemügyre, nagyobb lesz az esélye annak, hogy az elzálogosítás terve végül megvalósul. (E hamisítványok szerény értékének markereként értelmezhető az is, hogy vendéglátóm azt a valóban „teljes értékű”, nagyra becsült poharat, amelyet az 1990-es évek közepén vásárolt meg, nem saját otthonában tárolta, hanem egy nem roma ismerősénél helyezte biztonságba, és annak megmutatására nem volt hajlandó.)

[25] 2011. augusztus 4-én az RNB árfolyamai alapján 90.000 euró 24.530.286 forinttal ért fel.

[26] Az eladó egyetlen szóval sem tagadta előtte, hogy a kérdéses darab alpakkából készült.

15.2.1.3. Létezik-e pénzorientált patinahamisítás a gáborok között?

Erre utaló jelekkel nem találkoztam. Bizonyára azért, mert ez esetben a potenciális vásárló nem számíthatna arra, hogy rokonai, barátai vagy a szaktanácsadásra felkért brókerek megerősítenék a tárgy kitalált nominális autentikusságát (a fiktív gábor tulajdonlástörténet hitelességét stb.), a társadalmi konszenzus hiánya pedig a hamisítást percek alatt leleplezné.

15.2.2. A patinahamisítás mint *politikai* stratégia

A patinahamisítás hátterében nemcsak gazdasági, hanem *politikai* okok is állhatnak. Az utóbbi esetek közös vonása, hogy a manipulált tárgyak „teljes értékű" gábor poharak, a hamisítás terepe pedig a diskurzus, vagyis az anyagi tulajdonságok érintetlenek maradnak.

A hamisító ilyenkor úgy manipulál egy áruba bocsátott tárgyat, hogy a potenciális vásárlót meggyőzi arról, hogy annak valójában kifogástalan nominális autentikusságával nincs minden rendben. A hamisító célja a vásárló elbizonytalanítása és a tervezett tranzakció meghiúsítása, mivel úgy gondolja, hogy ez utóbbi kedvezőtlenül befolyásolná a köztük lévő társadalmi távolság alakulását. A hamisító tehát kétségeket ébreszt az eladó tárgy nominális autentikusságát illetően, azt sugallva, hogy ha szakvéleménye ellenére a vásárló elszánja magát a tranzakcióra, megtévesztés áldozata lesz és egy *„bolond* [szerény értékű] *pohár"* tulajdonosává válik. A hamisító, aki *„elrontja a vásárt"*, lehet azon befolyásos férfiak egyike, akik nem vesznek részt közvetlenül az ügylet lebonyolításában, de a vásárló által felkért, tőle időközben elpártoló bróker vagy tanú is. Az ide sorolható esetek mindegyike rövid időn belül lelepleződött, ám a hamisítás elegendő volt ahhoz, hogy a vásárló meggondolja magát, és ideiglenesen elálljon az üzletkötéstől, az áruba bocsátott presztízstárgyat pedig időközben valaki más vegye meg. A patinahamisítás e stratégiája kizárólag *politikai* haszonnal kecsegtet és a részleges arcvesztés morális kockázatával jár a hamisító számára. Ilyenkor voltaképpen a patinahamisítás alaptalan vádja válik a patinahamisítás eszközévé. (Lásd a 12. fejezetet.)

15.2.3. A patinahamisítás mint az alkalmi szórakoztatás (ugratás) eszköze

A patinahamisításra az ugratás egyik típusaként is sor kerülhet. Az ide sorolható esetek a „nem romák–gábor romák" közötti interetnikus találkozási helyzetek alkalmi kísérőjelenségei, „főszereplői" pedig olyan nem romák (nemritkán antropológusok és egyetemi hallgatók), akik érdeklődnek a presztízstárgygazdaság iránt, de

csak felületes ismeretekkel rendelkeznek arról. Az ugratás lényege, hogy a gábor házigazda a hozzá érkező nem románok – látva és kihasználva tájékozatlanságát – egy olyan darabot mutat be értékes presztízstárgyként, amely nem felel meg a tárgytípus gábor roma definíciójának (például egy ónból készült poharat vesz elő). A helyzetkomikum forrása a tudatlanság, valamint az ebből fakadó irányíthatóság: az, hogy a presztízstárgy-tulajdonos házigazda kitalált képét a nem roma vendég valódinak gondolja, miközben a jelenlévő romák tudják, hogy az csupán megtévesztő szerepjáték, önmaguk szórakoztatására szolgáló illúzió.[27] Az ilyen eseteket megörökítő anekdoták közismertek és népszerűek a gáborok között.

15.3. A tárgyakhoz társított etnikai eredet politikája

Bizonyos árucikkek esetében az ár és az érték meghatározása, valamint a nominális autentikusság monitorozása során kitüntetett szerep jut a hozzájuk társított, társadalmilag konstruált etnikai karakternek vagy identitásának, amely különböző kritériumokra, illetve azok kombinációira épülhet. Az „afrikai törzsi művészet" alkotásait az olyan értelmezői közösségek, mint a helyi termelők, a turisták, a kereskedők, a galériatulajdonosok, a gyűjtők vagy a művészettörténészek gyakran a külső megjelenésüket meghatározó etnoesztétikákra („etnikai stílusukra" stb.), máskor a különféle etnotechnológiákra, megint más esetekben az előállítók vagy az egyes darabok tulajdonosainak etnikai identitására hivatkozva definiálják etnicizált árucikkekként (lásd Steiner 1994, 1996; Myers 2002). Steiner (1994: 91) amellett érvel, hogy „az afrikai művészeti piac keresleti oldala számára az etnicitás egyfajta árucikként funkcionál – amelyet be lehet csomagolni, piacra lehet dobni és el lehet adni a külföldi turistáknak". A pénzorientált gábor hamisítók (részben) ugyancsak a tárgyaknak tulajdonított, hamis etnikai identitást – azok látszólagos *gáborságát* – alakítják át árucikké, azt remélve, hogy így a műtárgypiaci beszerzési árnál jóval drágábban adhatnak túl a hamisítványokon.

Azért, hogy a nominális autentikusság manipulálása valóban jövedelmező lehessen, a hamisító – többek között – a tárgyakhoz és a gazdasági szereplőkhöz társított etnicitás politikájához folyamodik.

Egyrészt azért, mert nélkülözhetetlen számára, hogy a hamisítvány beszerzése során annak árát és értékét a régiségkereskedő a műtárgypiaci értékrezsim alapján határozza meg, és így jóval olcsóbban jusson hozzá annál, mint amennyiért a „teljes értékű" presztízstárgyak a gábor és a cărhar roma csoportban, valamint a két csoport között zajló ügyletek során gazdát cserélnek. A műtárgypiaci kínálat feltérképezése és a régiségkereskedőkkel folytatott áralku során a leendő hamisító ezért megpróbálja láthatatlanná tenni romaságát, nehogy a kereskedők – akik közül töb-

[27] Esetenként előfordul, hogy a házigazda egy olyan tárgyat definiál presztízstárgyként a nem roma érdeklődő előtt, amely formája alapján nem tartozik sem a *„taxtaj",* sem a *„kana"* kategóriájába.

ben tisztában vannak a gáborok ezüsttárgyakkal kapcsolatos gyűjtőszenvedélyével – aktuális áraikat a gábor presztízstárgy-gazdaságban megszokott ártartományhoz igazítsák. A beszerzés során a hamisító tehát az *etnikai mimikri* stratégiáját alkalmazza. (Lásd még a 2. fejezetet.)

Másrészt a tárgyakhoz és a gazdasági szereplőkhöz társított etnicitás politikája akkor is fontos szerephez jut, amikor a potenciális cărhar vásárlókkal és hitelezőkkel, valamint a nem roma hitelezőkkel folytatott egyezkedés során a hamisító *„teljes értékű”*, azaz autentikus gábor presztízstárgyként mutatja be a hamisítványt, miközben saját etnikai identitása is „reflektorfénybe” kerül és megkülönböztetett gazdasági jelentőségre tesz szert – a fiktív gábor tárgyéletrajz hitelesítésének eszközévé válik. A hamisító ilyenkor – saját etnikai identitása, valamint a hamisítvány számára konstruált etnikai eredet esetében is – a *hivalkodó etnicitás* stratégiáját hívja segítségül. Ez utóbbi arra szolgál, hogy meggyőzze a cărhar és nem roma érdeklődőket arról, hogy kizárólag a gábor presztízstárgygazdaságra jellemző ártartomány és értékrezsim alapján hajlandó alkuba bocsátkozni velük.

16. A fogyasztás politikája és az interetnikus presztízstárgy-kereskedelem

16.1. A fogyasztás politikája: dimenziók és stratégiák

A fogyasztásra irányuló társadalomtudományi érdeklődés 1980-as évekbeli intenzív térnyerése óta (lásd Miller 1995) talán nem is jelent meg olyan hosszabb antropológiai vagy szociológiai elemzés a témában, amely ne szentelt volna figyelmet a politika és a fogyasztás viszonyának. Amint arra számos szerző (Bourdieu 1984; McCracken 1988; Fox 2006; Fox – Miller-Idriss 2008) rámutatott, e viszony dinamikus és dialektikus természetű. A fogyasztás intenzíven átpolitizált gyakorlat: nemcsak az értékek, társadalmi viszonyok és identitások megkonstruálásának és reprezentálásának, hanem azok minősítésének, osztályozásának és hierarchiákba rendezésének is stratégiai eszköze, illetve szimbolikus küzdőtere. Egyetérthetünk ezért Hilton – Daunton (2001: 9) megállapításával, miszerint „a fogyasztás sohasem létezett a politika terrénumán kívül".

Sassatelli (2007: 113–115), illetve Hilton – Daunton (2001: 1) értelmezéseit követve a fogyasztás politikájának legalább három meghatározó dimenzióját érdemes elkülöníteni: az identitás és a nyilvános társas kép, a normalizáció és a méltányosság politikáját.

(a) *Az identitás és a nyilvános társas kép politikája*. Az identitásértékkel felruházott – nemzeti, etnikai stb. identitásmarkerként értelmezett – árucikkek, fogyasztói gyakorlatok és értékpreferenciák olyan szimbolikus repertoárt (lásd Elliott 2004: 129) alkotnak, amely a fogyasztó számára lehetőséget kínál arra, hogy válogasson a – gyakran versengő – identitásminták közül, valamint kifejezze és újrafogalmazza az általuk megjelenített társadalmi csoportokhoz való viszonyát. Az említett repertoárból való választás ezért gyakran maga is identitásgyakorlatnak minősül – a fogyasztó ily módon (is) létrehozhatja identitásait és kijelentéseket tehet azokról. A fogyasztás alkalmad adhat például a nemzeti, etnikai vagy osztályszintű összetartozás kialakítására és megélésére, valamint a különböző társadalmi csoportok iránti lojalitás és elkötelezettség materializálására (a fogyasztás mint pozitív identitásgyakorlat). Ugyanakkor az etnikai vagy nemzeti értelemben vett „másik" ikonjaiként értelmezett fogyasztói javak, gyakorlatok és preferenciák tudatos és következetes elkerülése révén a fogyasztó negatív identitásüzenetet is megfogalmazhat: kifejezheti az azokhoz társított csoporttól való elhatárolódás igényét (a fogyasztás mint negatív identitásgyakorlat). (Lásd például a nemzetiesített vagy etnicizált árucikkekkel kapcsolatos spontán vagy szervezett fogyasztói bojkott eseteit /Friedman 1999; Chavis – Leslie 2009/.) A fogyasztás ezért gyakran meghatározó szerepet játszik a társadalmi közelség és távolság megkonstruálásában és megjelenítésében, valamint lehetőséget teremt az ezzel kapcsolatos egyezkedésre.

Amint arra Wilk (1995) és Miller (1997) is rámutatott, az árucikkek jelentéseihez való viszony nem merül ki az identifikáció és az elutasítás gesztusaiban, hanem más formát is ölthet – ilyen például a kreatív újrahasznosítás (lásd Hebdige [1979] bricolage-értelmezését). A fogyasztás ezért sokkal inkább az árucikkekkel, azok jelentéseivel és a többi fogyasztóval kialakított, állandó kölcsönhatáson alapuló interakcióként értelmezendő, semmint olyan mechanikus-uniformizált folyamatként, amely a fogyasztót teljesen kiszolgáltatottá teszi a gyártók és forgalmazók szándékainak, illetve a javakhoz általuk társított jelentéseknek. A társadalmilag jelölt árucikkek fogyasztása azonban, amint arra Fox – Miller-Idriss (2008) is figyelmeztet, a fogyasztó nézőpontjából nem szükségszerűen szándékos identitásgyakorlat. Megeshet, hogy kizárólag környezete értékeli úgy, hogy a fogyasztó identitásüzenetnek szánja választását. Campbell (1997) ugyancsak a „fogyasztás mint kommunikáció"-tézis túláltalánosításának veszélyeire, alkalmazhatóságának korlátaira hívja fel a figyelmet.

A fogyasztás politikája gyakran a társadalmi csoportok – nemzetek, etnikumok, osztályok stb. – közötti szimbolikus konfliktusok (értékelési vagy tulajdonlási versenyek /Harrison 1995/) menedzselésének is hangsúlyos eszköze, amelyet a domináns fél ugyanúgy alkalmazhat, mint a kiszolgáltatott csoportok tagjai. Az előbbi célja a fennálló dominanciaviszonyok reprezentálása, hitelesítése és újratermelése (lásd például Bourdieu 1984; McCracken 1988), amíg a marginalizált csoportok tagjai azért folyamodnak a fogyasztás politikájának bizonyos stratégiáihoz, hogy ily módon ellensúlyozzák és racionalizálják a társadalmi, gazdasági és hatalmi egyenlőtlenségeket, valamint az utóbbiakból fakadó szimbolikus veszteséget (a nyilvános arcvesztést stb.). Kiváló példaként szolgálnak erre azok a roma és traveller csoportok, amelyek – többek között – úgy próbálják meg ellensúlyozni politikai és gazdasági kiszolgáltatottságukat, hogy a „tisztátalanság" fogalmát társítják a domináns többségi társadalom bizonyos fogyasztói gyakorlataihoz (egyes étkezési, öltözködési és tisztálkodási szokásokhoz), és morálisan stigmatizálják azokat, valamint az e gyakorlatokhoz folyamodó „etnikai másikat" is (lásd például Okely 1983; Stewart 1997).

(b) *A normalizáció politikája*. Az árucikkek, fogyasztói szokások és ideológiák – fogyasztói ízlések, stílusok és érzékenységek – normalizálása maga is olyan gyakorlat, amely hangsúlyos politikai dimenzióval rendelkezik. A normalizálás olyan „véget nem érő folyamat" (Hand – Shove 2007: 95), amelynek eredményeként az igények szükségletekké alakulnak át, vagyis a fogyasztók egyes csoportjai bizonyos árucikkekre, szolgáltatásokra és fogyasztói értékpreferenciákra elkezdenek hétköznapiként, magától értetődőként tekinteni. (Lásd például a vezetékes földgáz és víz, a villany vagy a mélyhűtő /Shove – Southerton 2000; Hand – Shove 2007; Shove 2003/ elterjedését.)

Az arról folyó szakértői és egyéb viták, hogy egy adott időszakban mely javak és szolgáltatások kerüljenek a létszükséglet vagy az átlagos életszínvonal, illetve melyek a luxus, vagyis az elérhető, de nélkülözhető dolgok kategóriájába, rendszerint korántsem érdek- és értékmentesek. Az e viták nyomán kialakuló konszenzusok

ugyanis meghatározó szerepet játszanak a fogyasztói választások koordinálásában és a fogyasztást minősítő társadalmi diskurzusokban, és jelentős hatást gyakorolnak a termelési és piaci viszonyokra (például a háztartási kiadások szerkezetére, az állami fejlesztési és szociális források elosztására). A rivalizáló résztvevők célja a fent említett kategóriák jelentésének definiálása feletti társadalmi felügyelet kisajátítása, az azokkal kapcsolatos saját olvasatuk normalizálása, ezen keresztül pedig a saját csoportjukra jellemző értékek és érdekek megjelenítése és hatékony képviselete. Mivel a létszükséglet, az átlagos életszínvonal, a luxus, a jó/normális/ideális élet fogalmával kapcsolatos osztályozási (vagy definíciós) küzdelem lehetőséget kínál arra, hogy a rivalizáló résztvevők racionalizálják, újratermeljék vagy épp megkérdőjelezzék a közöttük fennálló társadalmi, gazdasági és hatalmi viszonyokat (lásd Bourdieu 1984; McCracken 1988; Slater 1997a, 1997b), e fogalmak gyakran vitatott tartalmú kategóriákká, a versengő identitások, értékek és érdekek szimbolikus küzdőterévé válnak.

Kiváló példaként szolgál erre Slater (1997b) elemzése a szükséglet kategóriájával kapcsolatban. Slater amellett érvel, hogy bár a szükséglet fogalmára hajlamosak vagyunk úgy tekinteni, mint ami „természetes és magától értetődő", vagy épp ellenkezőleg: „önkényesnek és szubjektívnek" (1997a: 2) tekintjük azt, valójában mindkét megközelítésmód elfedi a „szükséglet politikáját" és annak „alapvetően társadalmi természetét" (1997a: 2; lásd még Slater 1997b, 2000; Campbell 1998). Érvelése szerint a szükséglet fogalmával kapcsolatos kijelentések az igények két típusát foglalják magukban. Egyrészt arra vonatkozó – értékeket, ideálokat és identitásokat érintő – elképzeléseket tartalmaznak, hogy az emberek „hogyan élnének, hogyan tudnának élni, vagy [hogy az embereknek] miként kellene élniük saját társadalmukban" (Slater 1997a: 3). Másrészt a saját csoport értékeit és érdekeit képviselő, a társadalmi és gazdasági erőforrások elosztásával kapcsolatos igényeket és terveket is megfogalmaznak. Bármely szükségletértelmezés dominánssá válása jelentős hatást gyakorolhat például arra, hogy az emberek hogyan értelmezik a jó/normális/ideális élet fogalmát, milyen identitás- és életstílusmodelleket tartanak kívánatosnak, hogyan gondolkodnak az elérhető javak fontossági sorrendjéről és a rendelkezésükre álló erőforrások ideális felhasználásáról.

(c) *A méltányosság politikája*. Végül a fogyasztás politikájának harmadik dimenziója – az etikus vagy morális fogyasztás (lásd Harrison és munkatársai 2005; Hilton – Daunton 2001: 1; Sassatelli 2004, 2006, 2007: 182–189; Gulyás 2007, 2008) – a gazdasági és politikai kizsákmányolás ellensúlyozásának és felszámolásának igényéhez kapcsolódik, és meghatározó szerep jut benne az igazságosság és a méltányosság diskurzusainak.

Amíg a fogyasztás politikájával foglalkozó antropológiai és szociológiai szakirodalom előszeretettel vizsgál olyan stratégiákat, mint a morális bojkott, az értékalapú vagy a pozitív vásárlás (*„buycott"*; lásd például Friedman 1999; Fischer 2007), addig viszonylag csekély figyelmet szentel a diszkurzív stratégiák elemzésének, holott azok, amint arra Sassatelli (2004: 178) is figyelmeztet, kifejezetten érdemesek a tanulmányozásra: „Amikor a fogyasztói gyakorlatokat olyan morális

mezőként értelmezzük, ahol a társadalmi rendet folyamatosan létrehozzák, reprodukálják és módosítják, a fogyasztással kapcsolatos diskurzusokat e mező fontos részének kell tekintenünk."

Ezzel összhangban e fejezet a fogyasztás politikájának egy esetét: a gábor és a cărhar romák között zajló presztízstárgy-kereskedelem racionalizálására szolgáló diskurzusokat vizsgálja. Habár e kereskedelem – kissé leegyszerűsítve: a gábor presztízstárgyak egy részének cărharokhoz áramlása – több tényező következménye, gábor és cărhar beszélgetőtársaim egyaránt a *másik* roma csoport tagjainak fogyasztói magatartását nevezték meg annak elsődleges okaként, miközben a további, ugyancsak hangsúlyos okok meg sem jelentek vagy marginális jelentőségűek maradtak a presztízstárgy-kereskedelem motivációival kapcsolatos kommentárok döntő többségében. E fejezetben ezért a fogyasztásra fókuszáló diskurzusok elemzésének szánok megkülönböztetett figyelmet. E diskurzusokban kitüntetett szerep jut az interetnikus ügyletekben részt vevő „etnikai másik" negatívan minősített fogyasztói gyakorlatainak és értékpreferenciáinak, valamint az ezekkel kapcsolatos olyan stratégiáknak, mint az osztályozási (vagy definíciós) küzdelem (Bourdieu 1984: 479), a moralizálás és a sztereotípiaalkotás.

Mindkét roma csoport tagjai azért folyamodnak e diszkurzív stratégiák alkalmazásához, hogy ily módon ellensúlyozzák az aszimmetrikus presztízstárgy-kereskedelemre visszavezetett, negatív szimbolikus következményeket: az általuk elszenvedett arcvesztést és az azt kísérő szégyent. A gábor romák, akik elsősorban eladókként vesznek részt e kereskedelemben, az identitásértékkel felruházott presztízstárgyaik egy részének kényszerű értékesítéséből fakadó szégyen és presztízsveszteség enyhítésére tesznek kísérletet. A cărharok, akik megvásárolják e darabokat, azért alkalmazzák az említett stratégiákat és az etnikaiidentitás-szennyezés (Harrison 1999: 10–11) ideológiáját, hogy segítségükkel racionalizálják az ezüsttárgyak iránti vonzódásukat, illetve ellensúlyozzanak bizonyos hozzájuk társított, negatív etnikai sztereotípiákat. Ez utóbbiakat elsősorban épp a poharaiktól és fedeles kupáiktól megválni kényszerülő gábor romák hozzák létre és forgalmazzák előszeretettel saját nyilvános társas képük helyreállítása érdekében.

Az elemzés egyrészt bemutatja, hogy a fogyasztói döntések magyarázata során e roma csoportok tagjai hogyan ruházzák fel eltérő jelentéssel és hogyan használják stratégiai módon a jó/normális/ideális élet fogalmát, valamint az olyan dichotómiákat, mint az átlagos életszínvonal *versus* luxus, a morálisan támogatott *versus* morálisan stigmatizált fogyasztói gyakorlatok és értékpreferenciák, vagy a fogyasztói modernizmus *versus* konzervativizmus. Másrészt rávilágít arra, hogy miként konstruálják meg a fogyasztói morális felsőbbrendűség etnicizált, versengő értelmezéseit.

Amint arra már utaltam, a sztereotípiaalkotás mellett mindkét roma csoport tagjai előszeretettel alkalmazzák az alábbi, szorosan összefonódó diszkurzív stratégiákat.

– *A kontextusérzékeny, közönségre tervezett moralizálást*, amely magában foglalja az „etnikai másik" fogyasztói döntéseit negatívan értékelő morális kri-

tikát, valamint a saját csoport fogyasztói választásait racionalizáló, azokat pozitív kontextusban feltüntető magyarázatok csoportját. A moralizálás során a fogyasztói gyakorlatokat és értékpreferenciákat olyan minősítő címkékkel látják el, mint a morálisan támogatott, helyénvaló, ésszerű, indokolt *versus* morálisan megkérdőjelezhető, helytelenített, irracionális, szükségtelen. Amint arra számos szerző rámutatott, a „fogyasztás lényegét tekintve morális kérdés" (Wilk 2001: 246), sőt mi több, gyakran „vitatott [tartalmú] morális mező" (Sassatelli 2004: 176), amely – ahogy arról már esett szó – elválaszthatatlan a politika fogalmától. Nincs okunk vitába szállni Wilkkel (2001: 246), aki szerint a fogyasztásra irányuló moralizálás olyan általános gyakorlat, amely „az osztálykonfliktus, az interetnikus küzdelem, a nacionalista és fundamentalista agitáció, a vallási szekularizációellenesség, de még a kereskedelmi tárgyalások során is stratégiai hasznosíthatósággal rendelkezik" (Wilk 2001: 246; lásd még Wilk 2001: 249). Épp ezért a nemzeti, etnikai vagy vallási értelemben vett, riválisa „másik" fogyasztói gyakorlataira és értékpreferenciáira irányuló moralizálás „fontos kutatási terület – és az is kell, hogy maradjon – mindazok számára, akik a fogyasztói gyakorlatok és kultúra megértésére törekednek" (Sassatelli 2004: 178).[1]

– A gáborok és a cărharok diskurzusának egy további hangsúlyos stratégiája *a fogyasztást és az annak társadalmi minősítését orientáló* olyan *kategóriákkal kapcsolatos osztályozási (vagy definíciós) küzdelem* (Bourdeiu 1984: 479), mint az átlagos életszínvonal, a pazarlás, a luxus vagy a jó/normális/ideális élet. Arra vonatkozóan, hogy bizonyos árucikkek és szolgáltatások mely kategóriákba sorolandók az említettek közül, e roma csoportok tagjai részben eltérő értelmezéseket dolgoztak ki, olyan versengő értelmezői közösségekként pozícionálva magukat, amelyek célja a saját álláspontjuk normalizálása, valamint az abban megjelenő értékek és érdekek hatékony képviselete.

16.2. Posztszocializmus, fogyasztói forradalom és a romániai romák

Saját tereptapasztalataim, valamint gábor és cărhar roma beszélgetőtársaim visszaemlékezései egyaránt amellett érvelnek, hogy a nem romáktól érkező új fogyasztói javak, értékpreferenciák és gyakorlatok iránti érzékenység az utóbbi néhány évtizedben jóval intenzívebb volt a gábor romák között, mint a cărhar közösségekben. Különösen igaz ez a szocializmus bukását követő időszakra, amikor az addig ismeretlen vagy a fogyasztók széles rétegei számára elérhetetlen árucikkek, szolgáltatások és fogyasztói minták tömeges megjelenése és gyors differenciálódása, valamint a fogyasztói vágykeltés új technikáinak és a fogyasztás új helyeinek (áruházláncok, gyorséttermek, bevásárlóközpontok stb.) a kialakulása figyelhető meg. E jelenségegyüttesre a posztszocialista fogyasztói forradalom kifejezéssel utalok.

[1] Wilk (2001: 250) ugyancsak amellett érvel, hogy a „fogyasztásra fókuszáló moralizálás olyan társadalmi jelenség, amely további tanulmányozást igényel".

A gábor romák nyitottságát a rendszerváltás utáni fogyasztói forradalom iránt értelmezésem szerint nem elsősorban a „nyugatiasodás" *(„westernization")* igénye inspirálta – ahogyan az a többségi társadalom bizonyos rétegei esetében tetten érhető volt –, hanem a vagyonreprezentáció lehetősége, sőt esetenként annak kényszere. A költséges és feltűnő, gyakran a „nyugattal" azonosított új javak és szolgáltatások ugyanis a jómód megjelenítésének egy új, posztszocialista szimbolikus szótárát hozták létre, amely hangsúlyos eszközévé vált a gáborok közötti különbség politikájának: az egyének és családok közötti presztízsversenynek.

A vagyonreprezentáció új technikái iránti érzékenység gábor romák közötti elterjedésére a gazdasági migráció nemzetközivé válása is ösztönzően hatott. A rájuk jellemző közvetítő kereskedés domináns típusa a rendszerváltásig az eltérő gazdasági fejlettségű romániai térségeket összekötő kereskedés volt. 1990 után azonban a gábor kereskedők jelentős része már Magyarországon és Törökországban is kereskedett, később pedig sokuk érdeklődése további európai országok felé fordult. Ezért 1989 után az interetnikus találkozási helyzetekben a gábor kereskedők egyre gyakrabban kényszerültek arra, hogy kétséget kizáró módon demonstrálják „fizetőképességüket" azon potenciális vásárlóik előtt, akik semmit sem tudtak róluk, vagyis egyre többször kellett nélkülözniük a Romániában saját roma csoportjukhoz társuló, pozitív sztereotípiák (ők *„a romániai romák arisztokráciája"* stb.) kedvező gazdasági hatásait. A vagyonos és sikeres kereskedő imázsának megkonstruálása a bizalomépítés egyik legfontosabb stratégiája a Románián kívüli kereskedés során, a költségigényes, új „nyugati" fogyasztói javak pedig e törekvés hatékony eszközeinek bizonyultak.

Melyek azok az új, posztszocialista árucikkek és fogyasztói gyakorlatok, amelyek a gáborok között gyorsan és tömeges méretekben elterjedtek a rendszerváltás után? Ide sorolhatóak például a szocialista Románia ikonjaiként értelmezett Daciákat és Arokat felváltó, drága „nyugati" személygépkocsik és mikrobuszok (elsősorban az Opel Vectrák, Wolkswagen Passatok és Transporterek); a legújabb típusú mobiltelefonok; a színes televíziók, az új építésű, több szobás, modern (fürdőszobával, költséges és márkás tartós fogyasztási cikkekkel, ritkán központi fűtéssel is ellátott) családi házak, vagy a gomba módra szaporodó gyorséttermek és bevásárlóközpontok gyakori látogatása.

Szemben a gáborokkal, akik közül az 1970-as évektől egyre többen tettek szert valamilyen személyautóra (a rendszerváltásig többnyire Daciára), az általam ismert cărhar családok többségében a saját tulajdonú személygépkocsik elterjedése – néhány kivételtől eltekintve – viszonylag újnak mondható folyamat, amelynek kezdete a rendszerváltás tájára tehető. A helyi közlekedés és a mezőgazdasági munkák során számos cărhar roma beszélgetőtársam ma is ló vontatta szekereket használ. A lakóházak esetében hasonló a helyzet. Saját visszaemlékezéseik szerint a gáborok az 1920–1930-as évekig teljesen vagy időszakosan (tavasztól őszig) vándorló életmódot folytattak és sátrakban laktak, ezután kisebb, egy vagy két helyiségből álló, vályogból készült házakat építettek, amelyeket az 1970-es évektől fokozatosan felváltottak a kényelmesebb, tágasabb téglaházak, amelyeket vagy

maguk a romák épít(t)ettek, vagy nem romáktól vásároltak meg. Az általam ismert cărhar romák többsége ezzel szemben az 1960-as évekig sátorban lakott és vándorló életmódot folytatott, a romániai hatóságok ekkortól igyekeztek letelepíteni őket – több-kevesebb sikerrel (Achim 2001: 220). A legtöbben közülük a rendszerváltás után vásároltak vagy építettek kisebb-nagyobb méretű téglaházakat. Egy – a Medgyes melletti települések egyikén élő – idős cărhar ismerősöm, aki saját roma csoportjában az utolsók között *„hagyta el a sátrat"*, a mai napig őrzi egykori sátra két tartórúdját nemrég épült, vakolatlan téglaháza padlásán – azét a sátorét, amelyből 1989-ben költözött ki végleg családjával. Számos, az elmúlt néhány évben épült, cărhar tulajdonban lévő családi ház – részben a gazdasági világválság negatív hatásainak köszönhetően – ma is befejezetlenül áll: vakolatlan, nyílászárók nélküli, nem vagy csak részben beköltözhető állapotú. Nem ritka jelenség, hogy az újépítésű házak földszinti szobáinak egy részét tulajdonosaik arra használják, hogy ott halmozzák fel a lovak és más haszonállatok számára összegyűjtött takarmányt. Ugyanez a „fáziskülönbség" figyelhető meg a mobiltelefonok és a színes televíziók elterjedése esetében is. Végül említést érdemel, hogy cărhar és gábor roma beszélgetőtársaim kommentárjai, valamint saját tereptapasztalataim egyaránt arról tanúskodnak, hogy az átlagos gábor háztartásokban ma jóval többet költenek az élelmiszerek, a ruházat és egyéb tartós fogyasztási cikkek beszerzésére (a női-ruha-anyagok megvásárlására és azok megvarratására stb.), valamint a mobilitás fenntartására, mint a cărhar roma családokban.

Az 1989-es politikai rendszerváltást kísérő gazdasági átalakulás hatására az általam ismert gábor közösségekben nemcsak a jómód hatékony reprezentálására alkalmas javak csoportja változott meg, illetve gyarapodott látványosan, hanem a fogyasztást és az annak társadalmi megítélését orientáló olyan fogalmak jelentése is átalakult, mint a luxus, az átlagos életszínvonal vagy a jó/ideális/normális élet. Bizonyos árucikkek a fogyasztói javak addig érvényesnek tekintett klasszifikációs rendszerén belül rekontextualizálódtak: a luxuscikk kategóriájából az átlagos életszínvonal fogalmához társított javakéba kerültek át, miközben gyakran tulajdonságaik is jelentős mértékben átalakultak (ide sorolhatóak például a lakóházak). Más, 1989 előtt elérhetetlen árucikkek (például a mobiltelefonok vagy a nyugati személyautók) közvetlenül megjelenésük után „beépültek" az átlagos életszínvonal fogalmába – legalábbis a rendszerváltás után felnőtt gábor generációk tagjainak többsége szerint.

A fent említett új, posztszocialista árucikkek és szolgáltatások esetében a normalizálódás,[2] vagyis a hétköznapivá válás folyamata előrehaladottnak mondható.

[2] A normalizáció sokak számára olyan folyamat, amely csak a fogyasztói vágyak és értékrend szimbolikus erőterében megy/ment végbe. Vagyis az, hogy egyre több gábor roma gondolja úgy, hogy a jó/ideális/normális élet nélkülözhetetlen része például egy márkás nyugati személyautó, még nem jelenti egyben azt is, hogy mindannyian képesek annak megvásárlására.

A normalizáció ma is zajló folyamata korántsem konfliktusmentes. A jórészt az idősebb gábor roma generációkra jellemző fogyasztói konzervativizmus, valamint a különösen a

Azok mára – elsősorban a *„demokráciában”*, vagyis a rendszerváltás után szocializálódott gábor romák között – hangsúlyos elemeivé váltak az átlagos életszínvonalról és a jó/ideális/normális életről alkotott elképzeléseknek. Cărhar roma ismerőseim között a posztszocialista fogyasztói javak egy részének (újépítésű téglaházak, személyautók stb.) normalizálódása 1989 után ugyancsak megindult, de jóval lassúbb ütemben halad(t), mint ahogyan az a gáborok között megfigyelhető. Hasonlóképpen markáns különbség, hogy a normalizálódás említett folyamatát még a rendszerváltás után szocializálódott cărhar roma beszélgetőtársaimnak is csak egy része támogatta, vagyis a posztszocialista árucikkek és szolgáltatások integrálódását a jó/ideális/normális élet fogalmába a cărharok esetében kisebb társadalmi konszenzus és támogatottság kíséri.

Érdemes megjegyezni, hogy a gáborok, akárcsak a cărhar romák, csak bizonyos fogyasztói javakat és szolgáltatásokat vettek át azok közül, amelyek a többségi társadalomban a rendszerváltást követően népszerűekké váltak. Nem költenek például olyan, főként 1989 után elterjedt, „hivalkodó árucikkekre” (Miller 1995: 265) és szolgáltatásokra, mint a távoli, egzotikus tájakra irányuló turistautak, a gyógyfürdő- vagy a wellnessturizmus, a nem romák között divatos világmárkákkal ellátott, női ruházati cikkek vagy a kényelmes hétvégi házak.

Amint arra az interetnikus presztízstárgy-kereskedelemmel foglalkozó fejezetben már utaltam, a posztszocialista fogyasztói forradalomnak köszönhetően azon árucikkek és szolgáltatások száma, amelyeket a gáborok többsége ma az átlagos életszínvonal és a jó/ideális/normális élet fogalmához társít, a korábbiakhoz képest ugrásszerűen megnőtt, ráadásul ezek jelentős része kifejezetten költségigényes. Ezért a háztartások fogyasztásának szerkezete is módosuló félben van: a rendszerváltás után szocializálódott gábor romák ma jövedelmük jóval nagyobb hányadát fordítják az átlagos életszínvonal fogalmához sorolt javak beszerzésére, mint tették azt apáik és nagyapáik a szocializmus évtizedeiben. A posztszocialista fogyasztói érzékenység elterjedése – beszélgetőtársaim véleménye és saját értelmezésem szerint is – jelentős hatást gyakorolt a gábor presztízstárgygazdaságra. Az átlagos életszínvonal és a jó/ideális/normális élet fogalmának átalakulása ugyanis oda vezetett, hogy a presztízstárgy(ak)ra vágyó férfiak számára ma a korábbinál nagyobb kihívást jelent az értékesebb poharak vagy fedeles kupák megvásárlásához szükséges, gyakran dollár százezrekre rúgó összegek megspórolása. Emellett pedig a szerényebb bevétellel rendelkező vagy készpénzhiánnyal küzdő gábor tulajdonosok jelentős része hamarabb jut arra az elhatározásra, hogy presztízstárgyai értékesítése révén teremti elő az átlagos életszínvonal új értelmezése által preferált, drága árucikkek és szolgáltatások vételárát, mint tette volna a rendszerváltás előtt. E változások hatására a gáborok – legalábbis a fiatalabb generációk tagjai – között a presztízstárgygazdaság társadalmi megítélése átalakuló félben van: sokak szerint annak társadalmi népszerűsége és az abban való részvétellel kapcsolatos gazdasági kockázatvállalási kedv csökkenő tendenciát mutat. Ezért a posztszocialista fo-

rendszerváltás után felnőtt fiatalok között népszerű fogyasztói modernség intraetnikus szimbolikus konfliktusáról lásd a 18. fejezetet.

gyasztói forradalom egyike azon tényezőknek, amelyek hozzájárulnak ahhoz, hogy a gáborok megválnak poharaik és fedeles kupáik egy részétől, amelyeket – néhány kivételtől eltekintve – vagyonos cărhar romák vásárolnak meg.

16.3. Osztályozási (definíciós) küzdelem, sztereotípiaalkotás és morális kritika

A továbbiakban a fogyasztással kapcsolatos roma diskurzusokat vizsgálom meg, az alábbi két kérdésre keresve választ. Hogyan próbálják meg a gáborok racionalizálni az interetnikus presztízstárgy-kereskedelem aggasztó aszimmetrikusságát, illetve enyhíteni az ebből fakadó – nyilvános társas képüket és presztízsüket érintő – szimbolikus veszteséget? Miként ellensúlyozzák a cărhar romák azokat a negatív etnikai sztereotípiákat, amelyeket a gáborok részben saját presztízstárgyaik kényszerű értékesítése miatt, arcóvó gyakorlatként társítanak hozzájuk? Amíg a gábor romák diskurzusának központi kérdése az, hogy a cărharok miért képesek megvásárolni tőlük poharaik és fedeles kupáik egy részét, addig a cărhar romák diskurzusa elsősorban arra fókuszál, hogy a gáborok miért képtelenek megőrizni ezeket a tárgyakat.

16.3.1. *„A cărharok képesek beléhalni egy pohárba”* – a gábor romák fogyasztói értékdiskurzusa

(a) A gáborok magyarázatainak egyik csoportja a cărharok presztízstárgyakhoz való viszonyát teszi kritika tárgyává, egyrészt arra hivatkozva, hogy a cărhar romák indokolatlanul nagy érzelmi értéket társítanak e poharakhoz és fedeles kupákhoz és morálisan megkérdőjelezhető módon jelölik ki azok helyét a „dolgok” (szubjektumok és tárgyak) értékhierarchiáján belül, másrészt azt hangoztatva, hogy tévesen értelmezik a fogyasztás moralitásának – pontosabban esetünkben a takarékosság moralitásának – fogalmát.

Számos gábor beszélgetőtársam amellett érvelt, hogy a cărharok jóval elkötelezettebben ragaszkodnak saját presztízstárgyaikhoz, és áldozatkészebben próbálják megvásárolni a gábor tulajdonban lévő, általuk vonzónak ítélt darabokat, mint ahogyan azt a gáborok teszik. Egy ötvenes évei közepén járó gábor ismerősöm szavait idézve, akinek apai nagyapja két nagyra becsült poharat is értékesített a cărhar romák között: *„A cărharok még jobban halnak meg a poharakér, mint mi, a gáborok. Azok nekik a mindenség! A pohár. Nekünk is fontos, de nekünk nem annyira. Mer nekünk legyen meg a házunk, a családunk, s azután, ha van lehetőség, akkor megvesszük a poharat is. Akinek van lehetőség. Akinek nem, az meg tud élni anélkül is”*. Többen is kifejtették, hogy a poharak és fedeles kupák a cărharok szá-

mára felbecsülhetetlen érzelmi értéket képviselnek, fanatikus rajongás tárgyai, vagyis nem csupán presztízstárgyak, hanem egyenesen *„balvanjure”* vagy *„idolure”* (‘bálványok’). Véleményük szerint a cărhar tulajdonosok hajlamosak arra, hogy esetenként saját családtagjaik életénél is nagyobb jelentőséget tulajdonítsanak e tárgyaknak, vagyis olyan kockázatot vállaljanak azok megvásárlása vagy megőrzése érdekében, amellyel akár hozzátartozóik (és önmaguk) életét is veszélybe sodorhatják. Gábor ismerőseim egyikét idézve: *„Ez* [a poharak és fedeles kupák] *nagy, nagy érték ez náluk* [a cărharoknál]. *Isten őrizzen, odaadnának egy húszéves embert, odaadnának, hogy haljon meg, csak nehogy adják el a poharat. Inkább odaadnának egy embert”*. Egy Kolozs megyei gábor beszélgetőtársam pedig, akinek apai nagyapja egykor tizenkét presztízstárggyal rendelkezett, így érvelt:

> *Azok* [a cărharok] *(…) tíz életet odaadnak, leégetik a házokat, s a poharat nem adják* [el]. *Nem mint mi, a gáborok, hogy egy kicsit meg van szorulva, vagy viszen egy gyenge életet, s* [máris azt mondja:] *„Na, adom el...* [a poharamat]*”. Inkább haljak meg én, vagy a családom?! Tíz rend családja* [tíz családtagja] *haljon meg, azok* [a cărharok] *úgy sem adnak el egy poharat!*[3] *Azok a cigányok. Nehogy már az életed odaadjad egy pohárér vagy vagyonér!! Hát ez már egy bolond dolog! Mikor meg van szorulva egy fiad vagy családod, a családért mit nem adsz? Nekik* [a cărharoknak] *a pohár fontosabb, mint az élet!! Kérdezz meg akárkit! Ilyenek ők. Ott nem hallasz olyasmiről, hogy adjanak egy poharat el. (…) Hát én, hogy vesszelek el* [a szobában ülő fiához fordulva mondja; értsd: azért, hogy a fiát ne veszítse el]*, nagyapámnak mind a tizenkét darabját* [tizenkét presztízstárgyát] *odaadnám!! Hát ki bírja ki, hogy haljon meg egy család*[tag]*, s ne add oda a vagyont* [ne add el a poharad]*?! Ki!? Hát ők kibírják.* (2010/06/18)

A fenti idézetben a beszélő egy olyan interetnikus ügyletre utalt *(„leégetik a házokat”)*, amely során egy gábor tulajdonos – a rendszerváltás táján – jelentős összegű kölcsönt vett fel egy cărhar hitelezőtől, és elzálogosította nála poharát. Amikor azonban az adós évekkel később vissza akarta fizetni a tőkét és a kamatot, a cărhar hitelező azzal a hírrel fogadta őt, hogy saját háza időközben leégett, és a tűzvész során a fedezetül szolgáló pohár is megsemmisült. Az adós – és valamennyi gábor beszélgetőtársam – úgy vélte, hogy a cărhar hitelező önmaga gyújtotta fel saját házát azért, hogy ne kelljen visszaadnia az általa *„megszeretett”* presztízstárgyat, amelyet a tűz keletkezése előtt biztonságos helyre menekített. Habár a gábor adós ezután rendőrségi feljelentést tett, vagyis beperelte a hitelezőt, mivel a tűz keletkezésével kapcsolatos szándékosság bizonyíthatatlan volt, végül le kellett mondania poharáról. Ezt az esetet a gáborok gyakran emlegették annak egyértelmű bizonyítékaként, hogy a cărharok milyen extrém módon ragaszkodnak

[3] E homogenizáló és kétségtelenül túlzó kijelentés segítségével beszélgetőtársam arra – a már említett – tényre utalt, hogy a gáborok között lezajló adásvételek gyakoriságához képest a cărhar roma csoportban a presztízstárgyak jóval ritkábban cserélnek gazdát.

az általuk vonzónak ítélt poharakhoz és fedeles kupákhoz. Ugyanezen sztereotípia hitelesítése érdekében gábor beszélgetőtársaim előszeretettel elevenítették fel annak a Szeben megyei cărhar hitelezőnek a történetét, aki 2001-ben egyetlen fia életével fizetett azért, mert az üzleti etikával ellentétes módon: a gábor adós tudta és engedélye nélkül vásárolta meg annak adósságát, és vette magához a zálogtárgyat: egy kiugróan értékes poharat. (Lásd a 13. fejezetet.) E cărhar hitelező esetét a gáborok diskurzusa olyan elrettentő példaként pozícionálta, amely félreérthetetlenül jelzi: a cărharok *„bálványként”* tisztelik az ezüsttárgyakat, és mindennél jobban ragaszkodnak hozzájuk. A mértéktelen, túlzott gyűjtőszenvedély cărhar romákhoz társított sztereotípiája elsősorban azért alkalmas arra, hogy morális kritika kiindulópontjává váljon, mert implicit módon azt állítja: egyes cărhar férfiak figyelmen kívül hagyják a presztízstárgyügyleteket érintő üzleti etikát és az annak megsértéséből fakadó potenciális negatív következményeket (a megkárosított tulajdonos átkait stb.), ennek következtében az emberi élet primátusának és pótolhatatlanságának elvét is. Megjegyzendő, hogy ritkán ugyan, de a gáborok között is akad példa arra, hogy egy-egy halálesetet a presztízstárgyakhoz való túlzott ragaszkodás következményének tekintenek. (Lásd a 14. fejezetet.) Az interetnikus presztízstárgy-kereskedelmet racionalizáló gábor magyarázatokban azonban ez utóbbi eseteket a beszélők következetesen „törlik”, vagyis elhallgatják.

A gáborok értékdiskurzusában ugyancsak gyakran társul a cărharokhoz a háztartás kiadásaival kapcsolatos tudatos és indokolatlanul szigorú takarékosság/önkorlátozás fogyasztói stratégiája, amelyet ez a diskurzus a felesleges és morálisan helytelenített nélkülözés szinonimájaként azonosít. Gábor beszélgetőtársaim szerint e gyakorlat szükségszerű következménye a cărharok presztízstárgyakkal kapcsolatos túlzott gyűjtőszenvedélyének, amelynek intenzitását előszeretettel fejezték ki olyan esszencializáló-etnicizáló sztereotípiák segítségével, mint például: *„a cărharok képesek beléhalni egy pohárba”*, vagyis utolsó lejüket is hajlandóak e tárgyak megőrzésére vagy megvásárlására fordítani, figyelmen kívül hagyva egyéb szükségleteiket.

E sztereotípiák amellett érvelnek, hogy a gáborok azért képtelenek a presztízstárgy-kiáramlás megakadályozására, mert a cărharok olyan immorális fogyasztói értékideológiát képviselnek, amellyel ők nem tudnak és nem is akarnak azonosulni: elfogadhatatlanul nagy társadalmi és érzelmi jelentőséget tulajdonítanak e tárgyaknak, nemegyszer többre becsülik azokat az emberi életnél; gyűjtőszenvedélyükkel esetenként veszélybe sodorják a létfenntartás gazdaságát stb. Másként fogalmazva: a gábor romák saját diskurzusukban mértékletes, racionális döntéseket hozó, felelősségteljes – vagyis pozitívan definiált – fogyasztókként, valamint az emberi élet felbecsülhetetlenségét képviselő morális értékhierarchia védelmezőiként tűnnek fel, és a cărharokhoz társított, morálisan kifogásolt fogyasztói minták és értékpreferenciák „áldozataiként” pozícionálják önmagukat. A fogyasztásra fókuszáló morális dichotomizálás e stratégiája révén a gáborok morális síkon igyekeznek ellensúlyozni az interetnikus presztízstárgy-kereskedelem miatt általuk elszenvedett szimbolikus veszteséget.

(b) A presztízstárgy-kiáramlást racionalizáló gábor diskurzus másik domináns magyarázatcsoportja a cărharok életstílusát/életkörülményeit, valamint az új fogyasztói javakkal, gyakorlatokkal és mintákkal kapcsolatos attitűdjét érinti. A moralizáló összehasonlítás e kontextusában a gáborok a cărhar romákhoz rendszerint olyan sztereotípiákat társítanak, mint a *„kevésbé civilizáltak”* [kevésbé érdeklődnek a technikai fejlődés vívmányai iránt[4]]; *„nem ismerik a modern dolgokat”*; *„túlságosan hagyományőrzőek”*; fogyasztói értékpreferenciáik és életmódjuk tekintetében pedig *„jobban benne vannak a régi módában”*, *„elmaradottak”*, *„zárkózottak”*, *„csukott szeműek”*, *„földhözragadtak”*. A cărhar romák, érveltek gábor beszélgetőtársaim, hozzájuk képest kevésbé vonzódnak a ma Romániában divatosnak számító, gyakran költséges posztszocialista árucikkekhez és szolgáltatásokhoz (a márkás nyugati személyautókhoz vagy a sokszobás, új építésű családi házakhoz). E magyarázatok azt sugallják, hogy a cărharok többségének életstílusa és fogyasztói szokásai lényegében alig változtak 1989 óta, és – szemben a gáborokkal – a posztszocialista fogyasztói érzékenység rájuk csupán elenyésző hatást gyakorolt, annak ellenére, hogy jó néhányan megengedhetnék maguknak az elmúlt több mint két évtizedben elterjedt, a gáborok és a többségi társadalom tagjai között egyaránt népszerű árucikkek beszerzését. Végül a cărharok jellemzése a gábor romák diskurzusában gyakran egészül ki a jövedelemszerzés olyan stigmatizált, szimbolikusan leértékelt stratégiáival, mint a koldulás, a guberálás vagy a jóslás. (Ez a diskurzus elhallgatja azt a tényt, hogy e megélhetési stratégiák a szocializmus bukása előtt a gábor romák – főként az asszonyok – között sem voltak ismeretlenek.)

A fenti negatív etnikai sztereotípiákhoz – a dichotómiaalkotás részeként – gyakran kapcsolódnak olyan kijelentések, miszerint a gáborok a cărharoknál fogékonyabban reagálnak az új fogyasztói mintákra, mobilabbak és világlátottabbak náluk, emellett jobban ismerik a többségi társadalomra jellemző gyakorlatokat és értékpreferenciákat. Saját diskurzusukban a gáborok pozitív sztereotípiákat társítanak önmagukhoz: a cărharokkal való összehasonlítás kontextusában az értékként definiált modernség, a *„civilizáltság/kicivilizálódottság”*, a többségi társadalomból érkező hatások és a „nyugatiasodás” iránti nyitottság (a *„nyitott szeműség”*), valamint a fogyasztói kultúra új trendjeivel és a technikai fejlődéssel kapcsolatos érzékenység képviselőiként jelennek meg. Ezzel szemben e diskurzus a cărharokat olyan „helyhez kötött”[5] személyekként ábrázolja, akikhez a fogyasztói attitűd és az

[4] Az alábbiakban egy fiatal gábor ismerősöm szavait idézem, aki egy gábor roma presztízstárgybróker (Y) társaságában kereste fel a vagyonos, Olt menti cărhar férfiak egyikét (X), azért, hogy saját poharát felajánlja neki megvételre: *„Ők* [a cărharok] *más világba élnek. Nem annyira civilizáltak. Ha látod ezt az X-et, azt mondod, hogy ez lehetetlen, hogy ez legyen gazdag ember! Ha bemész az udvarán…, hát, katasztrófa!! Mikor bementem az udvarán, Y-nal mentünk, s láttuk, hogy milyen mocskosság van, lovak, disznyók, nem tudom, mi. Mondja nekem ő* [a bróker, rezignáltan]*: ‘Látod!? Itt őrzik a nagy* [gábor] *cigányok nagy poharait, ebben a házban!!’”* (2006/12/02)

[5] Amint arra már utaltam, a nemzetközi gazdasági migráció – az Olaszországban, Franciaországban stb. zajló kéregetés – csak az ezredforduló után vált egyre népszerűbb megélhetési stratégiává a cărharok között. A gábor romák közül ezzel szemben már az 1970-es

életmód tekintetében a túlzott, negatívan értelmezett tradicionalizmus és konzervativizmus, a modernség elutasítása, illetve az elmaradottság címkéje társul.

Pontosan szemlélteti ezt az egyik – ötvenes éveiben járó – gábor férfi kommentárja, akinek 2007-ben elhunyt apját a legbefolyásosabb gábor presztízstárgybrókerek között tartották számon. Az apa egyetlen poharát 1998-ban egy Olt menti faluban élő cărhar hitelezőnél hagyta fedezet gyanánt, amikor 200 millió régi lejt vett kölcsön tőle. A tárgyat, habár az a gáborok között is értékes darabnak számít, beszélgetőtársam és négy fivére a közöttük kialakult konfliktusok, valamint pénzügyi nehézségeik miatt máig nem tudta kiváltani, annak ellenére, hogy az arra 1998-ban felvett összeg – legalábbis a hasonló interetnikus ügyletekhez viszonyítva – nem minősül kiugróan jelentősnek.

> *Ők* [a cărharok]*, mondjuk, úgy kőtnek vagy úgy esznek, amennyit keresnek. Érted? Ők nem adják el a poharakat, a vagyonukat semmi pénzér! (…) Ők most, a demokrácia* [a rendszerváltás] *után kezdtek művelődni, mert ezelőtt mind sátorokba laktak, s nálunk már az én nagyapámtól megkezdődtek a házak, hogy építenek házat. Ők még akkor sátorba laktak télen is. (…) Most már elkezdték ők is a kultúrát… Hát mondom, ezelőtt még a demokrácia előtt is le vótak maradva. Sátorba aludtak. Nem tudták, hogy mi az a fürdőszoba (…), de közbe pénzt gyűjtöttek!! (…) A kultúrával kapcsolatban nagyon hátra vannak tőlünk, érted? Mindig a mi-fajta cigányok* [a gáborok] *műveltebbek voltak, mindig. Mer nálunk már régóta van: kell fürdőszoba, kell ez-az, érted? Mi is vesszük magunkat a* [többségi] *társadalom után.* (2008/09/08)

E magyarázatok értelmében a *„nyitott” („puterde”)* és *„civilizált” („čivilizature”)* gáborok azért nem képesek megakadályozni, hogy presztízstárgyaik a *„bezárkózott” („phandade”)*, *„műveletlen”* és *„régimódi”* cărharokhoz áramoljanak, mert az előbbiek *„haladnak a korral”*, *„modernek”*, és a fogyasztói kultúra többségi társadalomra jellemző, új trendjei iránti, értékként tételezett érzékenység jellemző rájuk. Vagyis azért, mert a gáborok jövedelmük és megtakarításaik legalább akkora részét fordítják a modernitás fogyasztására, mint az etnikus múltat és az intraetnikus különbségeket materializáló, etnicizált javakra (azaz a poharakra és fedeles kupákra).

Az itt ismertetett idézetek szemléletes példái annak, hogy az olyan stratégiák, mint az esszencializáló, homogenizáló és gyakran stigmatizáló sztereotípiák létrehozása, a fogyasztásra fókuszáló moralizálás, valamint az átlagos életszínvonal és a jó/normális/ideális élet fogalmával kapcsolatos osztályozási (vagy definíciós) küzdelem hogyan hasznosulhatnak a csoportközi szimbolikus konfliktusok során: miként válhatnak a saját nyilvános társas kép helyreállítását szolgáló eszközökké.

évektől sokan specializálódtak a Románia különböző régióit összekötő közvetítő kereskedelemre, a rendszerváltást követően pedig a kereskedők tömegesen keresték fel Magyarországot és Törökországot, később pedig Európa számos más államát is.

16.3.2. *„A gáborok sokat költenek luxuscikkekre (…) és nem bánják, ha elmegy tőlük a pohár!”* – a cărhar romák fogyasztói értékdiskurzusa

A cărharok maguk is ismerik a presztízstárgy-kiáramlás racionalizálására szolgáló gábor diskurzusban hozzájuk társított negatív sztereotípiákat. Saját nyilvános társas képük helyreállítására a pozitív *versus* negatív luxus és az átlagos életszínvonal fogalmával kapcsolatos osztályozási (vagy definíciós) küzdelem, a gáborok rendszerváltás utáni fogyasztói szokásaira és a presztízstárgyakhoz való megváltozott viszonyára fókuszáló moralizálás, valamint az etnikai purizmus (Herzfeld 2003) ideológiája révén tesznek kísérletet.

Számos cărhar beszélgetőtársam szerint ma azért csökken a presztízstárgyakkal kapcsolatos fizetőképes kereslet a gábor romák között, mert a rendszerváltás után szocializálódott gábor fiatalok jövedelmük egyre nagyobb részét fordítják olyan javakra, mint az új, drága családi házak, a divatos márkájú, „nyugati” személyautók és mikrobuszok, valamint az egyéb költséges tartós fogyasztási cikkek. Ezzel szemben a cărhar romák ma – saját értelmezésük szerint is[6] – ugyanolyan, vagy majdnem azonos intenzitással ragaszkodnak ezüsttárgyaikhoz, mint tették azt a rendszerváltás előtt. Emellett érvel az alábbi idézet is, amely egy Szeben megyei cărhar presztízstárgy-tulajdonos ötvenes éveiben járó fiától származik:

> *Ame majbut precosarah ol taxta, sar lende. (…) Deš khăra t’an ma, deš, sar kado (...) mangă na-j kăso precome sar muŕo taxtaj. Me na thav o preco p’ol khăra, me na sim barvalo ando khăr. (…) Amende kode-j amari avere. Kode-j amaro barvalimo. Na ol phuve, na ol khăra, numa o taxtaj-i amaro barvalimo.* (‘Mi többre becsüljük a poharakat, mint náluk [a gáborok között]. /…/ Ha tíz ilyen házam lenne, tíz, mint amilyen ez /.../, az sem lenne olyan értékes számomra, mint a poharam. Én nem értékelem [nem becsülöm sokra] a házakat, én nem a házam miatt vagyok gazdag. /.../ Nálunk az [a pohár] a vagyon. Az a mi gazdagságunk. Nem a földek, nem a házak, csak a pohár a mi gazdagságunk.’) (2010/06/27)

Egy másik cărhar roma kommentárt idézve:

> *Feril o Del te păcil kadala so phenav: majmišto bitjinav o khăr the kărav mangă ekh cini koliba, the či dav o taxtaj. Feril o Del! (…) Ame na sam barvale ande kado khăr. ...numa kaj sî te bešen ol šavoŕă. O khăr? So sî kade?! Čik the baŕŕ!! Kade-j. Arakhăh leh barkaj! De taxtaj na rakhăh leh, phrala! Ćeći-j vaj na-j ćeći-j?* (‘Isten mentsen meg attól, hogy megtörténjen, amit mondok: inkább eladom a házat, és csinálok magamnak egy kicsi kalyibát, de nem adom [el] a poharat. Isten mentsen meg attól! /…/ Mi

[6] Gábor beszélgetőtársaim hasonlóképpen érveltek.

> nem ebben a házban [e ház miatt] vagyunk gazdagok. [Az csak azért fontos, hogy] …legyen hol lakniuk a gyerekeknek. A ház? Mi az?! Sár és kő!! Így van. Találsz olyat bárhol. De poharat, testvérem, nem találsz! Igaz vagy nem?') (2010/06/18)

Szemben gábor beszélgetőtársaim jelentős részével, a cărhar romák diskurzusa a posztszocialista fogyasztói javakat és gyakorlatokat nem definiálja ellenállhatatlanul vonzóként, sem nélkülözhetetlenként, és nem tekinti azokat az átlagos életszínvonal fogalmába sorolandónak. Épp ellenkezőleg: olyan negatív terminusokkal utal rájuk, mint a *„luxuri"* 'luxuscikkek', a *„cifrašaguri"* 'cifraságok', vagy a *„putjarimo"* 'morálisan elítélt hivalkodás'. Azaz e javakat és gyakorlatokat feleslegesként tünteti fel, a túlzott komfortkeresés és a negatív luxus (a pazarlás) fogalmához társítja, és ezért morálisan stigmatizálja. Habár a cărhar romák maguk is tudják, hogy az új építésű, kényelmes téglaházak és a személyautók – ha nem is a gáborokra jellemző mértékben, de – saját roma csoportjukban is egyre népszerűbbekké válnak, csupán két olyan elszigetelt esettel találkoztam, amikor beszélgetőtársaim amellett érveltek, hogy a posztszocialista javak megvásárlása érdekében akár az eladósodás kockázatát, illetve az ezüsttárgyak áruba bocsátásával járó szégyent és presztízsveszteséget is érdemes vállalni. Az új építésű – gyakran félkész, egy vagy két szerényen berendezett szobával rendelkező, vakolatlan – családi házak tulajdonosai közül többen is hangsúlyozták, hogy házukat nem a presztízstárgyaik eladásából befolyt vételárakból építették fel, illetve kiemelték, hogy csak olyan mértékű és ütemű építkezésre vállalkoztak, amely még véletlenül sem kényszerítette őket ezüsttárgyaik értékesítésére. Értelmezésem szerint az, hogy számos családi ház hosszú évekig befejezetlen, illetve komfort nélküli marad, épp azzal magyarázható, hogy a cărhar tulajdonosok mindenkori bevételeiknek csak akkora hányadát fordítják az építkezés folytatására, amellyel nem sodorják veszélybe a tulajdonukat képező presztízstárgyakat.

Számos cărhar ismerősöm megjegyezte, hogy a gáborok azért, hogy előteremtsék az új fogyasztói javak ellenértékét, a rendszerváltás óta gyakrabban vesznek fel hitelt egymástól, illetve más romáktól vagy nem romáktól magas kamatra, és sokan képtelenek visszafizetni azokat. Az eladósodás nemritkán oda vezet, hogy az adósok kénytelenek végső tartalékukhoz nyúlni, vagyis egy újabb hitelfelvétel során elzálogosítják vagy áruba bocsátják ezüsttárgyaikat (ha ilyenekkel nem rendelkeznek, akkor házukat, vagy más vagyontárgyaikat értékesítik). A cărharok diskurzusa szerint az, hogy a rendszerváltás után szocializálódott gábor generációk tagjai között a presztízstárgyak iránti érdeklődés és fizetőképes kereslet némiképp csökken, mindenekelőtt a posztszocialista árucikkek (és fogyasztói érzékenység) intenzív térhódításának köszönhető, ennek következtében pedig a gáborok ezüsttárgyainak egy részét maguk a cărharok vásárolják meg. Egy középkorú cărhar beszélgetőtársamat idézve, akinek apja maga is pohártulajdonos, illetve egyike az interetnikus presztízstárgyügyletek során gyakran felfogadott brókereknek:

Ol gaborášti den but p'ol luksuri, p'ol Merčedesuri, p'ol motori… (…) the na-j bajo te źal o taxtaj! Rajisajle, dine pe po rajimo. Amară na kărăn. Či kărăn kodo luksuri, kodola treburi. Munčisarah, tjidah amengă love, the o taxta! (…) Andra lende maj rajisajle akana, aba line pengă motori, line luksuri, khăra bară, th' apoj kărde ol datorie the bitjinen o taxtaj. Amară roma či kărăn. Amară tjinen lendar! Ame te bitjinah lengă? Na!! ('A gáborok sokat költenek luxuscikkekre, a Mercedesekre, az autókra… /.../, és nem bánják, ha elmegy tőlük a pohár [ha el kell adniuk a poharat]! Elúriasodtak, elkezdtek hasonlítani a nem romákra. A mieink [a cărharok] nem teszik ezt. Nem keresik azt a luxust, azokat a dolgokat. Mi dolgozunk, gyűjtünk magunknak pénzt, és gyűjtjük a poharakat! /.../ Közöttük nagyobb az elúriasodás, már autókat vettek maguknak, luxuscikkeket vásároltak, nagy házakat, és aztán eladósodtak, és eladják a poharat. A mi romáink ezt nem teszik. A mieink vásárolnak [poharakat és fedeles kupákat] tőlük! Hogy mi eladjuk nekik [a poharainkat és fedeles kupáinkat]? Azt nem!!') (2010/06/23)

Amíg a rendszerváltás után szocializálódott gábor romák többsége presztízstárgyaik cărharokhoz áramlását nem tekinti fenyegető anomáliának, addig cărhar beszélgetőtársaim – életkortól függetlenül – kivétel nélkül amellett érveltek, hogy a gábor poharak és fedeles kupák egy részének posztszocialista árucikkekre cserélése felesleges, értelmetlen fogyasztói döntésként, felelőtlen pazarlásként értelmezhető. Sőt mi több, a cărharok diskurzusában e folyamat összefügg a roma etnikai identitás kérdésével, és aggasztó morális dimenziókkal rendelkezik.[7] A nem romáktól érkező posztszocialista fogyasztói érzékenység gáborok közötti gyors elterjedését, amely hozzájárul ezüsttárgyaik egy részének értékesítéséhez, a cărharok diskurzusa a gábor romák etnikai identitását fenyegető, azt „beszennyező" (Harrison 1999: 10–11) folyamatként értelmezi. Más szavakkal: amellett érvel, hogy az új fogyasztói gyakorlatok és értékpreferenciák iránti túlzott vonzódásnak köszönhetően a gáborok elindultak az *„elgázsósodás"*, a nem romákhoz való intenzív hasonulás: az etnikaiidentitás-vesztés útján – poharaik és fedeles kupáik egy részének áruba bocsátásával romaságuk egy részét is *„elveszítik"*. Erre a folyamatra utal a fenti idézetben szereplő, pejoratív *„rajisejle"* ('elúriasodtak', 'úriassá váltak'; itt az 'úr' a *„gázsóság"*: a nem romaság szinonimája) terminus. Cărhar beszélgetőtársaim nemegyszer úgy fejezték ki amiatti rosszallásukat, hogy a gáborok egy része a korább-

[7] Amint arról már esett szó, a kérdéses ezüsttárgyak a gáborok és a cărharok értelmezése szerint egyaránt etnicizált javak: az etnikus történelem és identitás megkonstruálásának és materializálásának eszközei, és – bár eltérő gyakorisággal, de – mindkét csoport tagjai rendszeresen utalnak rájuk úgy, mint saját romaságuk „valódiságának" bizonyítékaira. Vagyis e tárgyak csoportját, valamint a köréjük szerveződő presztízsgazdaságot roma etnikai identitásuk autentikusságának markereként definiálják, amely megkülönbözteti őket a körülöttük élő nem romáktól és egyúttal a többi erdélyi roma csoporttól is. A poharak és fedeles kupák iránti gyűjtőszenvedélyt emellett mindkét roma csoport tagjai *„legrégibb hagyományaik"* között tartják számon.

binál kisebb érdeklődést mutat a presztízstárgygazdaság iránt, hogy *„nem igazi”*, *„nem eredeti”* romákként utaltak rájuk, vagyis kétségbe vonták etnikai identitásuk „valódiságát”. A cărharok diskurzusa szerint a hagyomány- és etnikaiidentitás-vesztés útjára lépett gáborokkal szemben az erdélyi roma csoportok közül ma már csak a cărharoké őrzi a rendszerváltás előtti teljességében a presztízstárgygyűjtés *„régi roma hagyományát”*. Részben ennek köszönhető, érveltek cărhar beszélgetőtársaim, hogy ők maguk – szemben a gáborokkal – máig *„igazi” („ćaće”)*, *„eredeti” („oridžinaluri”)* romák maradtak. Az, hogy a cărharok a fenti negatív etnikai sztereotípiákat társítják hozzájuk, a gáborok előtt sem ismeretlen gyakorlat. Jól mutatja ezt az egyik Kolozs megyei gábor ismerősömtől származó alábbi kommentár: *„Von phenen amengă, kă amen gaźe sam! Na sam rendeša ŕoma! Von-i ol čikenale, von-i ol ćaće ŕoma!”* (‘Ők [a cărharok] azt mondják nekünk [a gáboroknak], hogy *gázsók* [nem romák] vagyunk [nevet]! Nem vagyunk rendes [valódi] romák! Ők a zsíros [a jómódú], ők az igazi romák!’)

A cărharok diskurzusában a gáborokhoz a nem romáktól érkező, destruktívnak tekintett, ezért morálisan stigmatizált fogyasztói modernség, az ezüsttárgyak e modernséggel magyarázott kiáramlása, valamint az utóbbi folyamatra visszavezetett hagyomány- és etnikaiidentitás-vesztés kapcsolódik. (Ahogyan több cărhar ismerősöm fogalmazott: a gáborok *„bisterde e tradicije”* ‘elfelejtették a hagyományt’.) Saját roma csoportjukhoz ugyanakkor a cărharok olyan, értékként definiált vonásokat társítanak, mint a nem romáktól és a posztszocialista árucikkek – a *„luxuri”* – túlzó fogyasztásától való elhatárolódás; a tudatos fogyasztói tradicionalizmus/konzervativizmus, valamint a hagyománytisztelet. E tulajdonságok a cărharok diskurzusában saját presztízstárgygazdaságuk fennmaradásának és roma etnikai identitásuk „autentikusságnak” garanciáiként értelmeződnek. A poharak és fedeles kupák megőrzése érdekében vállalt fogyasztói önmérséklet és takarékosság, amely a gáborok egy része számára ma már elfogadhatatlannak tűnik, ebben a kontextusban ugyancsak pozitív színezetet nyer. Egy negyvenes éveiben járó cărhar asszony büszkeségről tanúskodó mondatait idézve: *„O sekujere maj źan the bitjinen. Ame či bitjinah! Ame maj mišto či maj xah te garavah, t’en numa le śaven!”* (‘A székelyek [a gábor romák[8]] mennek és eladják [a poharaikat és fedeles kupáikat]. De mi nem adjuk el [őket]! Mi inkább nem eszünk, hogy megőrizhessük [a poharakat és fedeles kupákat], csak hogy megmaradjanak a gyerekeknek!’)

A gábor romák fogyasztói gyakorlataira és értékpreferenciáira irányuló moralizálás a gáborok által a cărharokhoz társított, alacsony presztízsűnek tekintett megélhetési stratégiák racionalizálására (destigmatizálására) is alkalmas. Ilyen például a kéregetés. Amint arra már utaltam, a rendszerváltás előtt a kéregetés a gábor és a cărhar roma csoportban egyaránt elterjedt, egyúttal genderizált – elsősorban a nőkhöz kapcsolódó – alkalmi megélhetési stratégia volt, amelyet a gáborok közül ma már csak nagyon kevesen alkalmaznak. A cărhar romák egy része viszont manap-

[8] A cărharok a gábor romákra gyakran a *„sekujere”* ‘székelyek’ kifejezéssel utalnak. E gyakorlat hátterében az a tapasztalat áll, hogy a gáborok jelentős része magyar többségű székelyföldi mikrorégiókban él.

ság épp – a főként Franciaországban és Olaszországban folytatott – kéregetés révén tesz szert jövedelemre. Az ehhez társuló morális stigmát többek között arra hivatkozva igyekeznek ellensúlyozni, hogy a kéregetés kevésbé szégyenteljes gyakorlat számukra, mint lenne az, ha az így szerzett jövedelem hiánya miatt meg kellene válniuk ezüsttárgyaiktól. A cărharok diskurzusa szerint tehát a kéregetés csupán szükséges rossz, amely egy jóval fontosabb cél elérését teszi lehetővé: azt, hogy a cărhar romák zavartalanul megőrizhessék presztízstárgyaikat és *„igazi romák”* maradhassanak. Pontosan szemléltetik ezt az alábbi, kétségtelenül túlzó mondatok, amelyeket egy cărhar asszony címzett vele egykorú gábor beszélgetőtársának (fem.) az egyik Szeben megyei piacon: *„Tumenlaźan tumen te mangăn tumengă, ba amară taxta meg-i, the tumen sa bitjindjan! Tumari nacije sa bitjindjah. Ande tumaro xaben sa bitjindjan o taxta!”* (‘Ti szégyelltek kéregetni, de a mi poharaink megvannak, ti viszont mind eladtátok a tieiteket! A ti nemzetetek tagjai [a gábor romák] mind eladták [a presztízstárgyaikat]. Az ételért cserébe [azért, hogy egyetek] az összes poharatokat eladtátok!’) Azon gyakran hangoztatott, negatív sztereotípia segítségével, miszerint a gáborok *„ételre és italra cserélik poharaikat”*, a cărharok amellett érvelnek, hogy az általuk a negatív luxus fogalmához társított posztszocialista árucikkek és szolgáltatások elterjedése miatt az átlagos életszínvonal kategóriájába sorolt javakra *(„ételre és italra”)* fordított összegek a gáborok között olyannyira megnőttek, hogy azokat sokan már csak presztízstárgyaik értékesítése révén tudják előteremteni. A poharakat és fedeles kupákat *„ételre és italra cserélő”* gábor romák pedig a cărharok diskurzusa szerint ésszerűtlen és felelőtlen fogyasztói döntést hoznak – *„nem tudnak bánni a pénzzel”*.

A fogyasztással kapcsolatos moralizálás egy további tematikus egységét alkotják azok a gyakran hallható negatív heterosztereotípiák, amelyek kedvezőtlen színben tüntetik fel az „etnikai másik” üzleti etikához való viszonyát, azaz kétségbe vonják üzleti tisztességét és szavahihetőségét. Cărhar roma beszélgetőtársaim jelentős része gyakran és esetenként indulatosan érvelt például amellett, hogy egyes gábor férfiak előszeretettel próbálják megtéveszteni őket úgy, hogy a nem romáktól olcsón megvásárolt poharakat már hosszú ideje a gáborok között gazdát cserélő, értékes presztízstárgyakként igyekeznek eladni nekik, abban bízva, hogy így jelentős haszonra tehetnek szert (lásd a 15. fejezetet). A gábor romák diskurzusa szerint ugyanakkor a cărharok presztízstárgyakhoz való túlzott ragaszkodása esetenként oda vezet, hogy – a hitelszerződést semmibe véve – a cărhar hitelező morálisan stigmatizált stratégiák révén igyekszik elérni azt, hogy ne kelljen visszaadnia a nála elzálogosított, általa *„megszeretett”* gábor poharat vagy fedeles kupát, függetlenül attól, hogy annak tulajdonosa kész a tőke és a kamat azonnali kifizetésére. (Lásd például azt a már említett esetet, amikor gábor beszélgetőtársaim azzal vádolták meg az egyik cărhar hitelezőt, hogy szándékosan gyújtotta fel saját házát, és valótlanul állította, hogy a tűzben a gábor adós zálogtárgya is megsemmisült, azért, hogy ne kelljen azt visszaadnia.) A két roma csoport tagjai által kialakított és forgalmazott e sztereotípiák egyaránt azt sugallják, hogy az interetnikus presztízstárgyügyletek azért is kockázatos, megjósolhatatlan kimene-

telű tranzakciók, mert az azokban részt vevő „etnikai másik" üzleti tisztessége nem mindig makulátlan.

16.3.3. A fogyasztói morális felsőbbrendűség etnicizált, versengő értelmezései

E fejezet a gábor és a cărhar romák közötti presztízstárgy-kereskedelmet értelmező és racionalizáló diskurzusok elemzésén keresztül mutatta be a fogyasztás politikájának egy romániai esetét. Habár e kereskedelem hátterében számos ok áll, mindkét roma csoport diskurzusában kitüntetett szerep jut az „etnikai másikhoz" társított fogyasztói gyakorlatokat és értékpreferenciákat tematizáló negatív, valamint a saját csoportra jellemző fogyasztói döntéseket minősítő pozitív sztereotípiáknak (lásd az *1. táblázat*ot), továbbá az ezek létrehozása során alkalmazott olyan diszkurzív stratégiáknak, mint a dichotomizáció, a hiberbolizáció, az esszencializálás és a homogenizálás. Amíg az „etnikai másikhoz" társított negatív sztereotípiákat a morális kritika és stigmatizálás gyakorlata kíséri, addig a saját csoport fogyasztói döntéseit minősítő címkék a morális önigazolás és (ön)panteonizáció eszközeiként hasznosulnak.

A vizsgált diskurzusok a fogyasztás politikájának azon dimenziói közül, amelyekről a fejezet elején szó esett, (a) az identitás és a nyilvános társas kép, valamint (b) a normalizáció politikájához kapcsolódnak szorosabban.

(a) Amint arra már utaltam, mindkét roma csoport tagjai azért hozzák létre e diskurzusokat, hogy racionalizálják és minimalizálják a presztízstárgy-kereskedelemre visszavezethető, negatív szimbolikus következményeket. A gábor romák, akik elsősorban eladókként vesznek részt e tranzakciókban, azt az arcvesztést és az ezzel járó szégyent igyekeznek ellensúlyozni ily módon, amely abból ered, hogy kénytelenek megválni etnicizált, identitásértékkel felruházott presztízstárgyaik egy részétől. A cărharok pedig – vásárlókként – azért folyamodnak a fogyasztás politikájának egyes stratégiáihoz, hogy így tompítsák azokat az arcfenyegető, negatív etnikai sztereotípiákat, amelyeket jórészt épp az ezüsttárgyaiktól megválni kényszerülő gáborok hoznak létre és társítanak hozzájuk.

(b) A normalizáció politikájának e diskurzusokban betöltött szerepe akkor válik nyilvánvalóvá, ha közelebbről is megvizsgáljuk a gábor és a cărhar roma magyarázatokban gyakran alkalmazott diszkurzív stratégiák egyikét: a fogyasztást és az annak társadalmi minősítését orientáló fogalmakkal kapcsolatos interetnikus osztályozási (vagy definíciós) küzdelmet. A vizsgált kommentárok esetében többek között azzal kapcsolatban alakult ki ide sorolható szimbolikus konfliktus, hogy

(1) mely fogyasztói javak és gyakorlatok sorolandók az átlagos életszínvonal, a pozitív luxus, a pazarlás (vagyis a negatív luxus), illetve a jó/normális/ideális élet fogalmába, és melyeket kell kizárni onnan?

1. táblázat

A fogyasztói mintákhoz, értékpreferenciákhoz és az életstílusokhoz társított sztereotípiák a vizsgált diskurzusokban			
A gáborok pozitív autosztereotípiái	A gáborok által a cărharokhoz társított negatív heterosztereotípiák	A cărharok pozitív autosztereotípiái	A cărharok által a gáborokhoz társított negatív heterosztereotípiák
– *„civilizáltak”, „műveltek”, „kulturáltak”;* – *„nyitottak a* [nem roma] *világra”;* – *„haladnak a korral”* – *„modernek”;* – tagadják, hogy érdemes lenne *„beléhalni egy pohárba”* (racionális, felelősségteljes és morálisan támogatott fogyasztás: a többségi társadalom gyakorlatainak és értékpreferenciáinak ismerete; pozitívan értékelt „nyugatiasodás”, valamint a fogyasztói kultúra és a technológiai fejlődés új trendjei iránti érzékenység; a modernitás fogyasztói; nagyfokú mobilitás és /nemzetközi/ migráció; az emberi élet primátusát hirdető morális értékhierarchia képviselői)	– *„kevésbé civilizáltak/műveltek”;* – *„zárkózottak”, „csukott szeműek”: „nem nyitottak a* [nem roma] *világra”;* – *„régimódiak”, „jobban benne vannak a régi módában”, „elmaradottak”, „jórészt a múltban* [a szocializmus évtizedeire jellemző körülmények között] *élnek”;* – *„nem modernek”;* – *„túlzottan ragaszkodnak a hagyományaikhoz”;* – *„úgy esznek, amennyit keresnek”;* – *„képesek beléhalni egy pohárba”* (irracionális, felelőtlen és morálisan helytelenített fogyasztói minták és értékpreferenciák: a „nyugatiasodás” és a fogyasztói kultúra új trendjeinek elutasítása; morálisan stigmatizált, extrém fogyasztói tradicionalizmus és konzervativizmus, önkorlátozás és takarékoskodás, ami gyakran tartós nélkülözéshez vezet; a múlt fogyasztói; immobilitás; presztízstárgy-fetisizmus)	– többnyire elutasítják és kerülik a *„veszélyes luxurit”* [a posztszocialista árucikkeket és szolgáltatásokat]; – *„őrzik és tisztelik* [fogyasztói stb.] *hagyományaikat”: „ragaszkodnak poharaikhoz és fedeles kupáikhoz”;* – *„igazi/eredeti romák maradtak”* (racionális, felelősségteljes és morálisan támogatott fogyasztás: pozitívan definiált, tudatos és ésszerű fogyasztói tradicionalizmus és konzervativizmus, önkorlátozás és takarékoskodás; a többségi társadalommal és a posztszocialista árucikkekkel, szolgáltatásokkal és érzékenységgel /a *„luxurival”*/ szembeni távolságtartás)	– *„sokat költenek a luxurira”* [a posztszocialista árucikkekre és szolgáltatásokra], ami gyakran eladósodáshoz, illetve oda vezet, hogy a gáborok *„ételre és italra cserélik poharaikat és fedeles kupáikat”*. Ez a gyakorlat (a) *„értelmetlen és felelőtlen pazarlás”*, (b) fenyegeti a gáborok etnikai identitását: *„elúriasodtak” („rajisejle”), „már nem igazi/nem eredeti romák”;* – *„elfelejtik a hagyományaikat”;* – *„képtelenek jól bánni a pénzzel”* (irracionális, felelőtlen és morálisan helytelenített fogyasztói minták és értékpreferenciák: a fogyasztói modernség és a „nyugatiasodás” morálisan stigmatizált és kritizált fetisizálása; extrém érzékenység és vonzódás a posztszocialista árucikkek és szolgáltatások /a *„luxuri”*/ iránt; „identitásszennyezés” és hagyományvesztés)

(2.) az előbb említettek közül melyik kategória részeként definiálandó az új, posztszocialista fogyasztói javak és gyakorlatok csoportja? Azok az átlagos életszínvonal kategóriájába tartozzanak (ahogyan azt a rendszerváltás után szocializálódott gábor romák többsége javasolja), vagy inkább a negatívan értelmezett luxus részét képezzék (összhangban a cărhar beszélgetőtársaim között dominánsnak tekinthető állásponttal)?

(3.) hogyan kell helyesen értelmezni a fogyasztói modernség és tradicionalizmus/konzervativizmus fogalmát, illetve milyen társadalmi minősítés társítandó hozzájuk?

(4.) milyen szerepet játszik a (presztízstárgy)fogyasztás az etnikai identitás megkonstruálásában és megjelenítésében, közelebbről – az etnikai purizmus cărhar ideológiáját idézve – abban, hogy valaki *„igazi roma”* maradhasson?

Az eltérő fogyasztói értékeket és érdekeket preferáló csoportok közötti szimbolikus konfliktusok egyik típusaként definiált osztályozási (vagy definíciós) küzdelem gyakran hangsúlyos eleme a normalizáció folyamatának, illetve politikájának – számos esetben *normalizációs küzdelemként* is értelmezhető. Olyan társadalmi egyezkedésként vagy vitaként, amely – közvetlenül vagy indirekt módon – arról folyik, hogy mely árucikkek, szolgáltatások és fogyasztói értékpreferenciák érdemesek arra, hogy hétköznapivá, általánosan elterjedtté és dominánssá váljanak, illetve melyek jussanak a marginalizálódás sorsára. (Lásd például az előző bekezdésben említett pontok egy részét.)

A fogyasztás politikája azonban nemcsak a presztízstárgy-kereskedelem szimbolikus következményeinek racionalizálásához járul hozzá – ennél távolabbra mutató társadalmi következményei is vannak. Az „etnikai másikra” fókuszáló negatív sztereotípiák és morális kritika, valamint a jó/normális/ideális élet és fogyasztás mibenlétével kapcsolatos dichotomizáló értelmezések segítségével e roma csoportok tagjai egyúttal a fogyasztói morális felsőbbrendűség kialakítására és e pozíció kisajátítására is kísérletet tesznek. Tapasztalataim azt mutatják, hogy a fogyasztói morális felsőbbrendűség ideológiája mindkét roma csoportban hangsúlyos szerepet játszik az etnikai identitás és a társadalmi közelség, valamint a gáborok és a cărharok közötti társadalmi távolság és elkülönülés megkonstruálásában, megjelenítésében és racionalizálásában. Másként fogalmazva: az etnikai összetartozás és lojalitás megéléséhez éppúgy hozzájárul, akárcsak az etnikai másság/idegenség menedzseléséhez.

Annak mélyebb megértése, hogy a fogyasztással kapcsolatban „ki fogalmaz meg morális érveket, hogyan sorakoztatja fel ezeket, az említett érvek milyen hatást gyakorolnak másokra, és az egyenlőtlenség hogyan igazolható és racionalizálható általuk” (Wilk 2001: 250; lásd Sassatelli 2004: 178), nemcsak az itt bemutatott, versengő diskurzusok elemzése során elkerülhetetlen, hanem a felekezetek, társadalmi nemek és nemzetek közötti szimbolikus konfliktusok menedzselésének diszkurzív eszköztára iránt érdeklődő antropológusok és szociológusok számára is hasznos tanulságokkal szolgálhat.

17. *Politikai* önreprezentáció, arcmunka és bricolage. Presztízstárgyak a *politikai* diskurzusban

Amint arról a *politikával* foglalkozó fejezetben már esett szó, a gáborok a különböző társadalmi eseményeken (esküvőkön, eljegyzéseken, virrasztókon, temetéseken stb.), valamint a véletlenszerűen szerveződő, informálisabb társalgás során (piactereken, talponállók előtt, az adventista imaházi istentiszteletek szüneteiben stb.) is gyakran beszélgetnek a *politika* eseményeiről: a legutóbbi presztízstárgyadásvételekről, az apai ágak és családok közötti, múltbeli és jelenlegi presztízsviszonyokról, a nemrég létesített apatársi szövetségekről stb. A különféle társadalmi színtereken zajló társalgásnak – a *politika* mellett – ugyancsak gyakori témái a társas viszonyok menedzselésének gábor roma etikája (*„krisî ŕomani”* ‘cigány/os/beszéd’),[1] valamint a Biblia tanításai és az adventista életvezetési stratégia irányelvei (*„krisî le Devlehki”* ‘az Isten beszéde’). A diskurzust – például a virrasztók vagy esküvők során – gyakran szakítják meg *ŕomani* vagy magyar (ritkán román) nyelvű énekek, amelyek egy része szintén *politikai* tartalmú.

17.1. A különbség politikájának diszkurzív színterei és eszközei

Az egyik gábor roma eljegyzésen 2002-ben rögzített, alábbi dialógus szemléletes példája annak, hogy a *politikai* diskurzusban hogyan jelennek meg a különbség politikájának szimbolikus küzdőterei és azok történései: az apatársi szövetségek és *„jussok”*, a presztízstárgyak, az apai ági presztízs vagy a *politikai* sikerek révén elnyert tiszteleti címek (*„baro ŕom”* stb.). Az elemzett dialógus résztvevői a *politika* diszkurzív eszköztárának számos elemét alkalmazzák: a burkolt vagy nyílt megszégyenítő összehasonlítást, a saját *politikai* sikerek felnagyítását (az önpanteonizációt), a nyelvi indirektség technikáit, az egymás iránt elkötelezett résztvevők (pl. apatársak) közötti frakciózást (egymás *politikai* sikereinek nyilvános méltatását) stb. Megjegyzendő, hogy a vizsgált eljegyzésre a nyílt konfliktusbeszéd nem volt jellemző – szemben például a virrasztói diskurzusok egy részével. Ez a tény elsősorban az esemény örömteliségére és az eljegyzés megszervezését és lebonyolítását felügyelő *„csendfenntartó”* tekintélyére vezethető vissza (aki nagy hangsúlyt helyezett a konfliktusmegelőzésre, vagyis arra, hogy az eljegyzés *„szépen menjen le”*), illetve annak köszönhető, hogy a rítuson csak azok vehettek részt, akik oda a vőlegény és a menyasszony családjától meghívást kaptak.

Az esemény és a vizsgált diskurzusrészlet központi szereplői az ötvenes évei elején járó, Maros megyei Márkó (az akkor másfél éves vőlegény apai nagyapja), valamint a hasonló korú, Kolozs megyei Máté (a négy év körüli menyasszony apai nagyapja).

[1] Amint arra már utaltam, a *politikai* diskurzus maga is a *„krisî ŕomani”* része.

A Márkó és Máté társalgási hozzájárulása mögötti motivációk jobb megértéséhez érdemes röviden kitérni arra, hogy miért döntöttek unokáik eljegyzése mellett.

Amint arról a poharával foglalkozó fejezetben (lásd a 14. fejezetet) már esett szó, Márkó a gábor romák között ma dominánsnak tekintett Jankesti ághoz tartozó egyik legbefolyásosabb család tagja volt, aki 1996-ban elhunyt apjától két különösen értékes presztízstárgyat – egy poharat és egy fedeles kupát – örökölt. Családja társadalmi presztízsét és befolyását, illetve *politikai* sikerességét pontosan mutatta, hogy életük utolsó szakaszában Márkó apját és nagyapját egyaránt a *„faluvezető"* tiszteleti címmel illették Nagyfaluban. Márkó tehát *„nagy rangú* [a *politikában* kifejezetten sikeres apai ágból származó] *cigánynak"* számított, *„helyzetének"*, vagyis saját egyéni *politikai* teljesítményének megítélése azonban – amint arra a 14. fejezetben utaltam – ambivalens volt. Egyrészt tartós anyagi nehézségeinek, másrészt annak köszönhetően, hogy nem számíthatott nagyobbik fia támogatására a *politikában*, harmadrészt pedig azért, mert *„lemaradt a családdal"*. Az alacsony presztízsű, ám ambiciózus és vagyonos romák között intenzív verseny alakult ki a Márkóval köthető *„xanamikimókért"*, vagyis azért, hogy beházasodhassanak családjába.

A Kolozs megyei Máté a romák ez utóbbi csoportjához tartozott, és a rendszerváltás után tett szert jelentős vagyonra – elsősorban kereskedőként, illetve állami vállalatoktól kapott építőipari megbízások révén. *Politikai* ambíciója miatt hangsúlyos céljának tekintette, hogy készpénztartaléka egy részét hírnévvé konvertálja. Ezért 2000 decemberében megvásárolt egy értékes poharat egy másik gábor férfitől 300.000 német márkáért,[2] és ugrásra készen várta, hogy – az általa kilátásba helyezett, nagy összegű *„juss"* vonzerejének köszönhetően – apatársi szövetséget köthessen a legbefolyásosabb gábor családfők valamelyikével.

2002 tavaszán ugyanaz a befolyásos, Maros megyei gábor férfi (a továbbiakban: a *„beszerző"*), aki brókerként segítette Mátét a 2000 decemberében lezajlott pohárvásárlás során, felkereste a nagyfalusi Márkót, akivel apatársi szövetség fűzte össze.[3] Márkó, akinek még csak egyetlen – akkor másfél éves – fiúunokája volt, elmondta a *„beszerzőnek"*, hogy ismét anyagi nehézségekkel küzd, mert nagyobbik fia jelentős adósságot halmozott fel, és apatársaihoz hiába fordult segítségért. Amint arra a 14. fejezetben már utaltam, pénzügyi helyzetének kilátástalansága miatt apjától örökölt, különösen értékes poharát 2001 karácsonyán elzálogosította legfontosabb nagyfalusi riválisánál, aki bármit megadott volna azért, hogy megvásárolhassa a kérdéses darabot.[4] A *„beszerző"* rögtön felismerte a helyzet-

[2] Lásd a 12. fejezetet.

[3] A *„beszerző"* felesége Márkó apai nagynénje volt, a *„beszerző"* kisebbik fia pedig Márkó egyik lányát vette feleségül.

[4] A hitelező *politikai* becsvágyának mértékét jól mutatja, hogy társadalmi befolyását felhasználva, titokban meggyőzte Márkó egyetlen segítőkésznek mutatkozó ismerősét arról, hogy utasítsa el Márkó hitelkérelmét – kizárólag azért, hogy végül ne fordulhasson máshoz segítségért, vagyis kénytelen legyen tőle kölcsön kérni. A hitelező azt remélte, hogy a fedezetként szolgáló pohár idővel *„elmerül az adósságban"*, és azt végül ő maga vásárolhatja meg.

ben – Márkó egyetlen fiúunokája eljegyzésében – rejlő lehetőséget. Vagyis azt, hogy ha ráveszi azon ambiciózus, tehetős férfiak egyikét, akiknek hasonló korú lányunokájuk van, arra, hogy egy nagyobb összegű *„jussért”* cserébe kössön *„xanamikimót”* Márkóval, Márkó pénzügyi gondjai (átmenetileg) megszűnnének, ő maga pedig jelentős sikerdíjra tehetne szert.

A *„beszerző”*, miután felmérte a potenciális apatársjelöltek körét, úgy döntött, hogy felkeresi a Kolozs megyei Mátét, akinek volt egy négy év körüli lányunokája, azt remélve, hogy meg tudja győzni arról, hogy jegyezze el őt Márkó egyetlen fiúunokájával. A *„beszerző”* visszaemlékezése szerint – *romani* nyelven – az alábbi dialógus zajlott le közöttük:

– **„Beszerző”:** *Máté! Van neked egy jó poharad, van neked egy jó házad, de egy valamid még nincs, ami nagyon fontos!*

– **Máté:** *Mi az?*

– **„Beszerző”:** *Az, hogy legyen neked egy eredeti, rangos* [tekintélyes apai ághoz tartozó, befolyásos] *xanamikád* [apatársad]*, akivel egy asztalba ülhetsz!*

– **Máté:** *Tudsz nekem egy ilyet szerezni?*

– **„Beszerző”:** *Mennyit adsz érte* [értsd: *„jussként”* a lányunokájával]*?*

– **Máté:** *50.000 dollárig keress nekem egy jó xanamikát!*

– **„Beszerző”:** *Na, ha egy kicsivel többet kér, baj lesz?*

– **Máté:** *Hát olyan hatvanig* [60.000 dollárig] *még el tudunk menni. Tízezer dollárért nem veszítek el egy jó xanamikát, ha kapnék.*

(2003/08/22)

A *„beszerző”* – beszélgetésük tartalmát titokban tartva – néhány nappal később azzal az ürüggyel, hogy egy magyar gazdánál a bádogos munkákhoz szükséges, olcsó, jó állapotú gépekre bukkant, telefonon rábeszélte Mátét arra, hogy jöjjön el a Márkó lakóhelyéül szolgáló településre (Nagyfaluba). Miután Máté egy óra múlva megérkezett, a *„beszerző”* elvitte őt Márkó otthonába, ahol felfedte előttük tervét, vagyis azt javasolta, hogy jegyezzék el unokáikat. A két fél között – a *„beszerző”* koordinálásával – hosszas alku bontakozott ki a *„juss”* összegét illetően. Márkó először 80.000 dollárt kért Mátétól, a *„beszerző”* azonban – a Mátéval folytatott, imént idézett beszélgetéssel összhangban – meggyőzte Márkót arról, hogy érje be kevesebbel. A felek végül abban állapodtak meg, hogy a *„juss”* majd 60.000 dollárra[5] rúg, amit Máté két részletben fizet ki: egyrészt a hamarosan megtartandó eljegyzés alkalmával (30.000 dollár), a fennmaradó összeget pedig akkor adja át, ha majd unokáik összeházasodnak.

Az eljegyzésre 2002. március 19-én került sor a Máté lakóhelyéül szolgáló Kolozs megyei kisváros egyik – erre az alkalomra kibérelt – éttermében, ahol a

[5] A 2002. március 19-i RNB-árfolyamokat figyelembe véve a 60.000 dollár 1.961.520.000 régi lejt ért, illetve 16.765.128 forintnak felelt meg. Ez az összeg a 2002. márciusi, romániai bruttó átlagkereset 385,2-szeresére rúgott.

nyilvános eseményekre jellemző, társadalmi nemi alapon szerveződő térhasználati mintához igazodva a férfiak és a nők külön asztaloknál kaptak helyet. Az esemény fókuszában az a gyümölcsökkel, üdítő- és szeszesitalokkal, később sült húsokkal, savanyúságokkal és zöldségekkel megrakott asztal állt, amelyet a befolyásosabb, idősebb férfiak ültek körül, közel negyvenen. (Az ételeket az étterem nem roma szakácsai, a tortákat pedig helybeli cukrászok készítették el.) Az étterem egy távolabbi szegletében, ugyancsak egy hosszabb asztal mellett ültek az asszonyok, a nagylányok és a gondjaikra bízott kisgyerekek (köztük a négy évkörüli menyasszony és a másfél éves vőlegény is). További két asztalnál a fiatal férfiak kaptak helyet. A résztvevők együttes száma meghaladta a száz főt. Az esemény megörökítésével két, profi kamerával rendelkező helyi vállalkozót bíztak meg. Az étteremben helyet kapott még az egyik közismert romániai – nem gábor – roma zenekar, amelynek tagjai az esemény második felében román és *ŕomani* nyelvű dalokat énekeltek.[6] Tekintettel az étterem nagyságára, illetve arra, hogy a jelenlévők nem egyazon asztalnál kaptak helyet, a szervezők hangosításról is gondoskodtak: a központi asztalnál ülő férfiak a kézről-kézre adott mikrofonba mondták el kommentárjaikat (legalábbis az összejövetel elején, illetve esetenként később is, amikor az említett zenekar szünetet tartott).

Amíg az étterem egészét betöltő, „kihangosított", valamint a kisebb csoportokra korlátozódó, informális társalgás zajlott, a jelenlévők elfogyasztották az ételeket és italokat, majd tánc következett, amelyben elsősorban a fiatalok vettek részt. Végül Máté – a meghívottak előtt, nyilvánosan – leszámolta az asztalra a Márkónak ígért *„juss"* felét: 30.000 dollárt. Ezután a jelenlévő idősebb férfiak között Máté, szintén nyilvánosan, *„örömajándékként"* értelmezett *„mitát"* osztott szét. A *„beszerző"* a beszerzői teendők ellátásáért cserébe mindkettőjüktől 5.000–5.000 amerikai dollár, titokban átadott sikerdíjat kapott. Márkó a *„juss"* kézhez kapott feléhez, amelyből kifizette a *„beszerzőnek"* járó sikerdíj ráeső részét, kölcsönvett 7.000 amerikai dollárt, és még aznap visszafizette azt a közel 30.000 dollárra rúgó adósságát, amellyel legfontosabb nagyfalusi *politikai* riválisának tartozott, vagyis kiváltotta tőle korábban elzálogosított poharát.[7]

Az alábbi diskurzusrészlet annak a „kihangosított" társalgásnak az első része, amely az esemény centrális terét képező asztalt körbeülő férfiak között alakult ki az összejövetel elején. Részben ezzel magyarázható, hogy abban a jelenlévők üdvözlése, a jókívánságok stb. is hangsúlyos szerepet kapnak.

[6] A zenekar énekese az a România szerte közismert Nicolae Guţă volt, aki az 1990-es évek végétől vezető szerepet játszott a *manele* műfajának romániai népszerűsítésében.

[7] Néhány nappal később Márkó *„tett asztalt"* saját háza udvarán, vagyis sült húsokat készíttetett és vendégül látta Mátét és a *„beszerzőt"*, valamint hármójuk legközelebbi rokonait (testvéreket, apatársakat). Máté erre az alkalomra magával hozta a 2000 decemberében vásárolt presztízstárgyát, Márkó pedig ugyancsak elővette nemrég kiváltott poharát, illetve fedeles kupáját. E presztízstárgyakat az előttük álló asztalra helyezték úgy, hogy a jelenlévő férfiak alaposan szemügyre vehessék azokat.

1. kép Az eljegyzett gyerekek 2002. március 19-én.
(Fotó: ismeretlen szerző; részlet a leendő apatársak megrendelésre készült videofelvételből; 2002)

*2–3. kép*ek Az eljegyzésen zajló *politikai* diskurzus. (Fotó: ismeretlen szerző; részlet a leendő apatársak megrendelésre készült videofelvételből; 2002)

*4–6. kép*ek A *„mitaosztás”* az eljegyzés második felében. (Fotó: ismeretlen szerző; részlet a leendő apatársak megrendelésre készült videofelvételből; 2002)

A diskurzusrészlet résztvevői kerete az alábbi:
Márkó: a vőlegény apai nagyapja;
Máté: a menyasszony apai nagyapja;
X: Márkó 1. apatársa:[8] Márkó egyik lánya férjének az apja (a *„beszerző”*);
Y: Márkó 1. apatársának nagyobbik fia;
Z: Márkó 2. apatársa: Márkó kisebbik fia feleségének az apja;
V: Márkó 2. apatársának bátyja;
W: Márkó 3. apatársa: Márkó nagyobbik fia feleségének az apja;
Vendégek Márkó és Máté rokonságából.

Időpont: 2002. március 19.
Helyszín: egy étterem a Kolozs megyei kisvárosok egyikében.

Márkó 1. apatársának nagyobbik fia: *Mišto rakhlam tume, t’ el baxtali kade meseli!*
Máté: *Mišto avijan!*
Márkó 1. apatársának nagyobbik fia: *T’en baxtale ol tranda mile dollare! T’en baxtale o duj taxta!*
Máté +Valaki a közönségből: *Devla de! Devla de, mo!*
Márkó 1. apatársának nagyobbik fia: *Tje ševehkă the vi kole Markohko ševehkă, mo, vere!*
Márkó: *O Del te feril tu!*
Márkó 1. apatársának nagyobbik fia: *Mostănire! Če veste, štar mile kerekure bărš kăsi meseli na maj kărdjol, kăsi tomnjala, Mate! The mangap šukar le saste ŕomen te na košmatolin opră e meseli! Ande jăkh andră pizdav muŕo bričago! (...) Te del o Del t’evah vi ande lengo bijav!*
Valaki a közönségből: *Devla de! Devla de, mo! (...)*
Márkó: *O Del te feril tumen, ŕomale, the tumară ćeledoh! Mulcumij le Devlehkă, kă Mate xanamika, kă ke kade răslam, kaj tomnjij mîŕă cine njepotohkă!*
Máté: *Igen, hala le Devlehkă, xanamika!*
Márkó: *Pharo juššo deh, kuć taxtaj sî tu, de pe ker rig, hala le Devlehkă, či me mîŕă njepotašăh na mukhav le nango.*
Máté: *Na, te mera me, xanamika!*
Márkó: *Kă mukhav leh ekh taxtaj, so muŕo dad mukhlah, le R-vohko. Vi tjiro-j le R-vohko. Ezelőtt penda băršănca kala duj taxta k’ekh than sah.*
Máté: *Kade-j, mo.*
Márkó: *The tu phanglan le jară k’ekh jasovo kale do xărmăsaren. Kă pol žudecure, phenav la tukă kade, sar dikhav, ašel kodo taxtaj pustivo, te n’ ašel leh gazda...*
Valaki a közönségből: *Aš, mo, feril tu o lašo Del!*
Márkó: *...te sîn le păretje a nap alatt, mîŕă dadehkă taxtah!*

[8] Az ‘apatárs’ kifejezés elé illesztett sorszámnevek nem az apatársi szövetségek megkötésének időbeli sorrendjét jelzik.

Máté: *Kade-j, mo, ćeći-j! Feril tu o laśo Del!*
Márkó: *The igaz, kă vi tjiro kăsavo-j, kaj ande lehkă śinga malal.*
Máté: *Cine sam, mo, ekh cărŕa!*
Márkó: *Aśun, so phenav tukă, Mate xanamika!*
Máté: *Phen, xanamika!*
Márkó: *The X! The muŕo kakk! The Z! The V!*
Márkó 2. apatársának bátyja: *Phe bátran!*
Márkó: *The W, xanamika!*
Márkó 3. apatársa: *Te trajij!*
Márkó: *O Del te feril tume, the tumară dragone ćeledoh! Ćećimasa phenav ekh duma, te xatjarăh la, maj butivar te pheneh la. Mande bešăl le šăle rakhlengi źîlta!*
Máté: *T'el tukă baxtali, xanamika…,*
Márkó: *T'el baxtali vi tukă, kă…*
Máté: *…tha tje ćeledohkă!*
Márkó: *…vi tu phanglan le… kole xărmăsarăhkă phralehkă le R-vohko taxtaj, paše tjiro, kă vi tjiro sah R-vohko! O Del te feril tume the vi tumară dragone ćeledoh, mangap tumen šukar, te n'al zavara, te na zavarisarah či le mužikašăn! Te na zavarisarah či le gaźen, či le ŕomen! (…)*
Máté: *Mo, ŕomale, o laśo Del te feril kole śavoŕăn!*
Márkó 2. apatársa: *Mišto dan duma!*
Máté: *Mulcumisarah kaj dah o Del kă răslam ke kade meseli pačesa! Kaj kala duj tărné śavoŕă thode korona pe kade tomnjala, Devla de t' aven vi pe lengo bijav!*
Valaki a közönségből: *Devla de!*
Máté: *Ćećimasa, xanamika, tute dav ekh duma, o Del te feril tu tje ćeledoh, the vi kadale saste ŕomen! Mo, ćećimasa, kă cini-j kade śejoŕî, de cino-j v'o śavoŕo. Apoj, xanamika, te na mukhjanah kole śavoŕăhkă kăsavi sîmadji, te na khuvar găndih, kă amen djamah le duj milliardure!*
Márkó: *Źenav!*
Máté: *Kă pušjamah, mo, kole śavoŕăhkă so mukhjan? Numa źenav, xanamika, kă baro-j tjo anav, te feril tu o Del, baro sah tjo dad, baro ŕom san, xanamika, vi tjo R-vohko kăso-j, xanamika, kă po žudecure na-j ŕomeh!*
Márkó: *O Del te feril tu, xanamika!*
Máté: *Aśun mande, xanamika! Ekh kăsavi meseli, ekh kăsavi tomnjala andră naćon duj šăla mile bărš kaj te maj kărdjol inkă jokhar! Kăsavé duj cine tărné băjecî, kaj ekh do băršăngo śavoŕăh kaj te thol ekh kăsavo preco ŕom inkă andră naćon duj šăla mile bărš! Te marăl ma o Del!*
Márkó: *Ćeći-j!*
Máté: *(…) Jăkh phenap tukă, xanamika, vi amen sam, sar djah amen o Del, či amen na sam utolšovure!*
Márkó: *O Del te feril tumen!*
Máté: *Kă phenlah varăkon, man sah ma ekh papo čoŕŕo njamo. Xatjarăh, kărlah.*

Márkó: *Jertin!*
Máté: *The me som lehko njepoto!*
Márkó: *O Del te feril tume! (…) Aśun xanamika, Mate, phenap tukă duj dume! Te śon la ando kan, panźšăla ŕoma te avenah! Ame sam jelenbe, maj but xanamika sam.*
Máté: *Kade-j mo, ćeći-j!*
Márkó: *Amen sam trin xanamika. Amen, te na šertiv le Devleh, sîn ame štar taxta!*
Valaki a közönségből: *T'en baxtale!*
Márkó: *Mangă mukhlah muŕo dad duj.*
Valaki a közönségből: *Kade-j!*
Márkó: *Tu tjindan jăkh. Le X mukhlah lehko dad jăkh, the lehko papo.*
Máté: *Te domnjil le! (…)*
Márkó 3. apatársa: *Mo, ŕomale! Adjeh po djeh pe so djîlisejam, t'el baxtalo mîŕă njepotohki tomnjala! Devla de, kaj vi ko bijav t'evah othe ol papure!*
Máté: *Devla de! Devla de!*
Márkó 3. apatársa: *Aśun, so phenap tukă, xanamika, Mate!*
Máté: *Phe!*
Márkó 3. apatársa: *T'ela duj Márkóvure, źenasah te valastisarah ame, ol maj cine. De na-j, numa jăkh, hala Devlehkă, t'el baxtalo!*
Máté: *Vov te trajil, the lehko ćeledo!*
Márkó 3. apatársa: *Zestre kăsi, sohki tjo śavo del akana, numa me djom akana biš the panź bărš, sa ke kado ŕom.*
Márkó: *The o Z!*
Máté: *Ćeći-j!*
Márkó 3. apatársa: *O Z pala mande źal!*
Márkó: *Akana avilah lehki vreme.*
Márkó 3. apatársa: *T'el baxtalo! Aśun, so phenav mo, vere!*
Máté: *Phe!*
Márkó 3. apatársa: *Kade mukhjah la o laśo Del, kaj ame, ol maj cine, le maj laśen trubul te precosarah le!*
Valaki a közönségből: *Igen!*
Márkó 3. apatársa: *Kă te sîn von maj laśe amendar, t'en baxtale! Č'amen na sam dile, kă amen źenah kaj kah precosarah le.*
Máté: *Kade-j. Ćeći-j, xanamika!*
Márkó 3. apatársa: *Kă man sîn troma inkă te phenav ande'k mile ŕoma, na-j ŕomeh śavo barvalo, sohki man śej! T'el baxtali sakonehko ćeledo, the vi mîŕi śej!*
Máté: *Te trajij!*
Márkó 3. apatársa: *Ćećé, kă te sîn von laśé, the sî kahkă djah le, vi kode fontošo-j, kă ženéh te deh le, the tjo śavo, the me źengjom te dav le, Mate, xanamika!*
Máté: *Ćeci-j, xanamika! Kade-j!*
Márkó 3 apatársa: *Kă kode-j e šukar, kana făgădul varăkon varăso, the t' el lakă manuš, kaj te thol le tele!*
Máté: *Kade-j, mo!*
Márkó 3 apatársa: *T'el baxtali tji njepotica, the vi muŕo njepoto!*
Máté: *Te trajij ekh mile bărs!*

Márkó 3 apatársa: *Ašun so phenap tukă, vere!*
Máté: *Phe!*
Márkó 3. apatársa: *Laśe-j v'ol taxta, v'ol khăra, v'o vadjono. De sar keke, na-j khanči, so kărăh tu the tjo śavo adjéh! Kă o ćeledo-j o dintuno, na o vadjono.*
Máté: *Kade-j.*
Márkó 3. apatársa: *T'el baxtalo v'o vadjono, kah sîn, de o ćeledo maj laśo-j inkă pe vijaca-j! The t'en baxtale sakonehko ćeledo, the Devla de te źah v'ame ke amară njepotonengo! (...)*
Máté + Közönség: *Devla de!*
Márkó 3. apatársa: *Ale, xanamika!*
Márkó: *Ašunen, phenav ekh duma!*
Valaki a közönségből: *Sar te na!*
Márkó: *Te na xolajvel khonig, o Del te feril tume, the tumară dragone ćeledoh! Man sah man duj xanamika. Jăkh o W, the pale kode o Z! Kăso juššo ande amare šatoroša ŕoma ŕom či lah! Pale duj šavoŕă, sar me! Hetvennégybe dah o W trinšăla mile! O Z, akana, de kîteva bărš, de trin-štar bărš dah ma saranda mile mărći! Akana avilah muŕo njepotaší, o cino, do băršăngo!*
Máté: *Sa ande bul maladjah leh!*
Márkó: *Sovvardeš mile dollare! Save del pe adjeh tele tranda, the'kana ingărasa la, kola falatona śejoŕa, del v'o tranda.*
Máté: *Devla de, mo! Devla de!*
Márkó: *Ašunen! Phenap tumengă duj dume! O Del te feril tume the tumară dragone ćeledoh! Man mukhlah ma o Del palal, kă vi tumengă vortan phenav. Me taxtaj na tjindom, de so mangă muklah o Del, the muŕo dad, duj kăse sîmadje, po trektušî la phuveko na-j le păretje!*
Máté: *Na-j, te mărăl ma o Del, xanamika, ćeći-j!*
Márkó: *The sî vi le Mate, sah ekh laśo taxtaj, mîŕă dadehkă taxtaki păretje! The le X lafeld! Vi le Z sîn le ekh cino laśo taxtaj. La paramićeko.*
Valaki a közönségből: *T'el baxtalo o xanamikimo!*
Márkó 2. apatársa: *Ŕomale! O laśo Del te feril tume the tumară ćeledoh!*
Máté: *Feril o Del vi tut, Z!*
Márkó 2. apatársa: *Tha te del o Del kana anena kala śejoŕa, t'evah kothe vi antunčig!*
Máté + Márkó: *Devla de!*
Márkó 2. apatársa: *Sar phendom amainti ke muŕo xanamik, Mate, d' ekh kotor vreme o W dasa ko Markohko juššo. T'el baxtalo, trinšăla mile, bară love sah!*
Máté: *Bară love sah, mo!*
Márkó 2. apatársa: *Kă vuštilah lehko ćeledo, vuštilah amaro, dah o Del, kă bešlam k' ekh meseli, dom le sode dah ma o Del, saranda mile mărći.*
Máté: *Laśe sah, phară, te mărăl ma o Del!*
Márkó 2. apatársa: *Kana me dom ande Baro gav saranda mile mărći, na-j ŕom...*
Máté: *Ćeći-j!*
Márkó 2. apatársa: *Akana dah o Del, kă vuštjilah tjo šavo the vi lehko šavo. Dal*

le šovvardeš mile dollare! Inkă duj mile bărš trubul, Mate, kaj inkă kăsavi meseli te kărăl manuš! T'el baxtali vi tji njepota, the vi lehko njepoto! O Del te feril tume the tumară ćeledoh!

Máté: *T'aven baxtale vi tumen, mo!*

Márkó 2. apatársa: *Amen či sam dukhade, amen vojisevah!*

Máté: *Kade-j, mo!*

Márkó 2. apatársa: *Amen, the mîŕă phral vojisevah!*

Máté: *Mera me, te na źenav!*

Márkó 2. apatársa: *T'el tumen voje, bukurije! Xan the pen, ŕomale! Te del tume o Del voje the ărăme! (...)*

Márkó 1. apatársának nagyobbik fia: *Mo! De akana o laśo Del te źutil tumen! Mo, întradevăr te dan tje cărŕa banive, sar phenel varăkon, numa banive-j kala. Kă kado Marko, śol le andră ande valuta, ando'l somnakaj! Kă sîn le ekh tardjo, kă tele malal le trine gavengă saste taxta! Bi do taxtango. Na-j ke šov šăla ŕoma kăso taxtaj, sar lehte, ko Marko! The kodo tji njepota garal le, n-am borig deh akana kala šovvardes mile dollare?!*

Márkó: *Te vi tut sîn tu kăsavo, vere!*

Márkó 1. apatársának nagyobbik fia: *Te na xolajven!*

Máté: *Apoj te na mukhlo o taxtaj, domah le šovvardeš mile dollare?*

Márkó 1. apatársának nagyobbik fia: *Ko Marko the ko lehko śavo sîn duj taxta dintune so na-j po globo! (...)*

Márkó 2. apatársának bátyja: *O laśo Del te feril tume, the tumară ćeledoh, mo! Sar so phendah vi jăkh, vi o kąr, mišto phendan. Akana, aba, Mate phrala! Taxtaj tjindan, villa, kastelo sah tu, kake jăkh hianzîsardah tu!*

Máté: *Tut xojardjal man!*

Márkó 2. apatársának bátyja: *Aśun, na-j bajo, te xojardom tut, de azér mišto sah, the baxtali sah tji xoli!*

Valaki a közönségből: *Te trajij!*

Márkó 2. apatársának bátyja: *Aśun, numa, akana vi pe amaro meljago aba denah le ekh šăl mile dollare, de aba koccom-i. Ekh manuš antučig te malal o sastri, kana sîn tato, phrala!*

Valaki a közönségből: *Ćeći-j! Vorta-j!*

Márkó 2. apatársának bátyja: *Aśun, akana aba amaro phral tukă so phendah? „Vi amen damah kole šăl mile mărči!" Mo, t'el baxtalo tumaro xanamikimo! O Jezušî te źutil tumen the tumaro xanamikimo!*

Valaki a közönségből: *Te del tum' o Del baxt the sastjimo savoŕăn!*

Máté: *Devla de, mo, te feril tum' o Del!*

Fordítás:

'*1.* **Márkó 1. apatársának nagyobbik fia**: Jól [jó, hogy épségben, egészségesen]
2. találtunk benneteket, legyen szerencsés ez az asztal [esküvő]!
3. **Máté**: Jól jöttél [jó, hogy épségben, egészségesen ideértél]!

4. **Márkó 1. apatársának nagyobbik fia**: (...) Legyen szerencsés a 30.000
5. dollár! Legyen szerencsés a két pohár [utalás Márkó és Máté poharaira]!
6. **Máté + Valaki a közönségből**: Adja Isten! Úgy adja Isten!
7. **Márkó 1. apatársának nagyobbik fia** [Máténak címezve]: A te fiadnak és
8. Márkó fiának is, unokatestvérem!
9. **Márkó:** Isten éltessen!
10. **Márkó 1. apatársának nagyobbik fia**: Örökre fennmarad [ennek az
11. eljegyzésnek a híre]! Micsoda hírnév, négyszáz kerek esztendeig ilyen
12. asztal, ilyen eljegyzés nem lesz még egy, Máté! Szépen kérem az összes
13. jelenlévőt, hogy ne zavarják meg ezt az asztalt! Mert egyből beleszúrom
14. a bicskámat [abba, aki zavart kelt]![9] (...) Adja Isten, hogy jöjjünk a
15. lakodalmukba [a most eljegyzett gyermekek lakodalmába] is!
16. **Valaki a közönségből**: Adja Isten! Adja Isten! (…)
17. **Márkó**: Isten tartson meg titeket, emberek, és a családotokat is! Köszönöm
18. Istennek, Máté apatárs, hogy ezt megértük, hogy eljegyzem a kis
19. fiúunokámat!
20. **Máté**: Igen, hála Istennek, apatárs!
21. **Márkó**: Nagy [jelentős összegű] *„juss”*-ot adsz, drága poharad van, de
22. másrészt, hála Istennek, én sem hagyom a kis fiúunokámat nincstelenül.
23. **Máté**: [Valóban] nem, haljak meg, apatárs [ha nem így van]!
24. **Márkó**: Mert hagyok neki [örökségként] egy poharat, azt, amit apám
25. hagyott rám, a R-bélit [a tárgy tulajdonnevét egy olyan település nevéből
26. alakították ki, amelyen egyik korábbi tulajdonosa élt]. A tiéd is R-béli pohár.
27. Ötven évvel ezelőtt ez a két pohár egy helyen [ugyanannál a gábor roma
28. tulajdonosnál] volt.
29. **Máté:** Így van.
30. **Márkó**: És te ismét egy jászolhoz kötötted ezt a két mént [Márkó és Máté
31. poharát]. Mert a[z erdélyi] megyékben, így mondom neked, ahogy én látom,
32. legyen ez a pohár az enyészeté, és ne legyen gazdája [vagyis Márkó
33. kénytelen legyen megválni attól]…
34. **Valaki a közönségből**: Hallgass el, ember, a Jóisten éltessen!
35. **Márkó**: …ha van ennek a pohárnak párja a nap alatt, az apám poharának!
36. **Máté:** Így van, igaz! A Jóisten éltessen!
37. **Márkó** [Máténak címezve]: És igaz, hogy a tiéd is olyan, hogy a szarva
38. közé talál [Máté pohara is értékes darab].
39. **Máté:** Kicsik vagyunk [Máté és a családja], ember, egy kissé.
40. **Márkó**: Figyelj, mit mondok neked, Máté apatárs!
41. **Máté**: Mondd, apatárs!
42. **Márkó**: És X! És te is, nagybátyám [Márkó apai nagybátyja]! És Z! És V!
43. **Márkó 2. apatársának bátyja:** Mondd bátran!
44. **Márkó**: És W, apatárs!

[9] A beszélő úgy tünteti fel magát, mint aki apjával együtt – *„csendfenntartóként”* – felügyel arra, hogy az esemény zavartalanul menjen végbe.

45. **Márkó 3. apatársa**: Élj [sokáig]!
46. **Márkó**: Isten tartson meg titeket, és a kedves családjaitokat is! Igazsággal
47. [őszintén] mondok nektek egy szót, hogy halljátok, és mondjátok tovább.
48. Nálam lakik [a tulajdonomban van] száz fiúnak a vagyona [vagyis a pohár
49. és a fedeles kupa, amelyek Márkó tulajdonát képezik, száz ember
50. vagyonával felérnek]!
51. **Máté**: Legyen neked szerencsés, apatárs…
52. **Márkó**: Legyen szerencsés neked is, mert…
53. **Máté**: …és a te családodnak!
54. **Márkó**: …mert te is megkötötted annak a ménnek [Márkó poharának] a
55. testvérét, a R-béli poharat, a tiéd mellé, mert a tiéd is R-béli volt! Isten
56. éltessen titeket és a kedves családotokat, szépen kérlek titeket, hogy
57. ne legyen zavar, és ne zavarjuk a zenészeket sem. Hogy ne zavarjunk
58. se gázsókat, se romákat! (...)
59. **Máté**: Emberek, a Jóisten éltesse ezeket a gyerekeket! [Az eljegyzett kisfiút
60. és kislányt.]
61. **Márkó 2. apatársa** [Márkónak címezve]: Jól beszéltél!
62. **Máté**: Köszönjük, hogy Isten megadta nekünk, hogy idejutottunk ehhez az
63. asztalhoz békességben! Hogy ez a két fiatal kisgyermek megkoronázta ezt az
64. eljegyzést, adja Isten, hogy gyertek el a lakodalmukba is!
65. **Valaki a közönségből**: Adja Isten!
66. **Máté** [Márkónak címezve]: Igazából, apatárs, hozzád szólok, Isten éltessen
67. téged és a családodat is, és az itt jelenlevő összes romát! Ember, az igazat
68. megvallva kicsi [fiatal] még ez a leányka, de kicsi a fiúcska is. Ha pedig
69. nem hagytál volna annak a fiúcskának [az eljegyzett kisfiúnak] ilyen
70. örökséget [utalás Márkó poharára], nehogy azt gondold, hogy adtunk
71. volna neked két milliárdot [két milliárd régi lejnek megfelelő amerikai
72. dollárt[10]]!
73. **Márkó**: Tudom!
74. **Máté**: Mert kérdeztük volna tőled, ember, hogy annak a kisgyermeknek mit
75. hagytál [mit örököl majd a vőlegény az apjától és nagyapjától]? [Most azért
76. nem kérdeztem] Csak [mert] tudom, apatárs, hogy nagy a neved, Isten
77. éltessen téged, nagy ember volt apád, nagy ember vagy te, apatárs, és a te
78. R-bélid [a te poharad] is olyan, hogy olyan szerte a[z erdélyi] megyékben
79. romának nincsen!
80. **Márkó**: Isten éltessen, apatárs!
81. **Máté**: Figyelj rám, apatárs! Beletelik kétszázezer év, amíg még egy ilyen
82. asztalra, egy ilyen eljegyzésre sor kerül! Ilyen két kicsi fiatal gyermek
83. [eljegyzéséhez, és ahhoz], hogy egy kétéves[11] gyermekhez ekkora értéket
84. társítson egy roma férfi [mint Máté társított Márkó fiúunokájához], ahhoz
85. még kétszázezer évnek kell eltelnie! Verjen meg engem az Isten [ha nem

[10] A 60.000 amerikai dollár megközelítőleg kétmilliárd régi lejnek felelt meg.
[11] A vőlegény ekkor valójában még csak másfél éves.

86. így van]!
87. **Márkó**: Igaz!
88. **Máté**: (…) Egyet mondok neked, apatárs, mi is megvagyunk, ahogy Isten
89. teremtett bennünket, mi sem vagyunk utolsók!
90. **Márkó**: Isten éltessen titeket!
91. **Máté**: Mert azt mondta valaki, hogy nekem volt egy szegény rokonságból
92. származó nagyapám. Érted, ezt tette [velem].
93. **Márkó** [a jelenlevőkhöz]: Bocsássatok meg!
94. **Máté**: És én az ő unokája vagyok!
95. **Márkó**: Isten éltessen benneteket! (…) Figyelj, apatárs, Máté, mondok
96. neked két szót! Hogy töltsétek a fülükbe, ha ötszáz roma jönne is ide!
97. Mi jelenleg többen vagyunk apatársak.
98. **Máté**: Így van, ember, igaz!
99. **Márkó**: Mi hárman vagyunk apatársak. Nekünk, hogy ne sértsem meg Istent,
100. négy poharunk van![12]
101. **Valaki a közönségből**: Legyenek szerencsések [a poharak és a tulajdonosaik]!
102. **Márkó**: Nekem hagyott apám kettőt [egy poharat és egy fedeles kupát].
103. **Valaki a közönségből**: Úgy van!
104. **Márkó**: Te [Máténak címezve] vettél egyet. X-nek örökül hagyott az apja
105. és a nagyapja egyet.
106. **Máté**: [kívánom, hogy] Uralja azt! [Maradjon sokáig az ő birtokában.] (…)
107. **Márkó 3. apatársa**: Emberek! A mai napon, amelyen összegyűltünk, legyen
108. szerencsés a fiúunokám eljegyzése! Adja Isten, hogy a lakodalomban is ott
109. legyünk mi, nagyapák!
110. **Máté**: Adja Isten! Adja Isten!
111. **Márkó 3. apatársa**: Hallgass ide, mit mondok neked, Máté apatárs!
112. **Máté**: Mondd!
113. **Márkó 3. apatársa**: Ha két Márkó lenne, tudnánk választani, mi, a kisebb
114. [rangú] emberek. De nincs, csupán egy, hála Istennek, legyen szerencsés!
115. **Máté**: Éljen sokáig ő és a családja is!
116. **Márkó 3. apatársa** [Máténak címezve]: Olyan hozományt, amilyet
117. a te fiad ad most [a lányával], csak én adtam 25 éve, szintén ugyanennek
118. az embernek [Márkónak].
119. **Márkó**: És Z!
120. **Máté**: Igaz!
121. **Márkó 3. apatársa**: Z utánam megy [utánam következik, csak később
122. cselekedett így]!
123. **Márkó**: Most jött el az ő ideje.
124. **Márkó 3. apatársa**: Legyen szerencsés [Z]! Hallgass ide, mit mondok,

[12] Márkónak – Mátét is ide számítva – 4 apatársa volt jelen az eljegyzésen. Közülük azonban itt csak kettőre utal: Mátéra és egyik lánya férjének apjára (X-re, vagyis a *„beszerző-re”*). Márkó itt és az elemzett diskurzus során később is több alkalommal – az egyszerűség kedvéért – fedeles kupáját is pohárként nevezi meg.

125. unokatestvérem [Máténak címezve]!
126. **Máté**: Mondd!
127. **Márkó 3. apatársa**: Úgy hagyta a Jóisten, hogy mi, a kisebb emberek,
128. a jobbakat [a nálunk rangosabbakat] kell, hogy értékeljük!
129. **Valaki a közönségből**: Igen!
130. **Márkó 3. apatársa**: Mert ha ők jobbak nálunk, legyenek szerencsések!
131. Mi sem vagyunk bolondok, mert tudjuk, hogy kit becsülünk [amikor
132. nagyra értékeljük őket].
133. **Máté**: Így van. Igaz, apatárs!
134. **Márkó 3. apatársa**: Mert ki merem jelenteni még ezer roma előtt is,
135. hogy nincs romának fia olyan gazdag, mint amilyen [gazdag] lányom
136. nekem van! Legyen szerencsés mindenkinek a családja, és az
137. én lányom is!
138. **Máté**: Élj sokáig!
139. **Márkó 3. apatársa**: Igaz, hogy [nem elég az,] ha ők jók [rangosabbak],
140. vagyis van, akinek adjuk [nem elég az, ha vannak olyanok, akik
141. megérdemlik a nagy összegű *„juss”*-okat], az is fontos, hogy meg tudd azt
142. adni, és a te fiad, és én is meg tudtam azt adni, Máté apatárs!
143. **Máté**: Igaz, apatárs! Így van!
144. **Márkó 3. apatársa**: Mert úgy szép, hogy amikor valaki valamit
145. megfogad, legyen a szavának embere, és valósítsa is meg azt!
146. **Máté**: Így van!
147. **Márkó 3. apatársa**: Legyen szerencsés a te lányunokád és az én
148. fiúunokám is! [Vagyis az eljegyzett gyerekek.]
149. **Máté**: Élj ezer évig!
150. **Márkó 3. apatársa**: Hallgass ide, mit mondok neked, unokatestvérem!
151. **Máté**: Mondd!
152. **Márkó 3. apatársa**: Jók a poharak is, a házak is, a vagyon is. De ahhoz
153. fogható nincs semmi, mint ez, amit te és a fiad teszel ma! Mert a család
154. az első, nem a vagyon.
155. **Máté**: Így van.
156. **Márkó 3. apatársa**: Legyen szerencsés a vagyon is, akinek van, de a
157. család még jobb [fontosabb] az élethez! És legyen szerencsés
158. mindenkinek a családja, és adja Isten, hogy menjünk mi is a mi
159. unokáinkéra [legyünk ott az ő esküvőjükön]! (…)
160. **Máté + Közönség**: Adja Isten!
161. **Márkó 3. apatársa**: Fogd, apatárs! [Visszaadja a mikrofont Márkónak.]
162. **Márkó**: Hallgassatok ide, mondok egy szót!
163. **Valaki a közönségből**: Hogyne!
164. **Márkó**: Ne haragudjon meg senki, Isten éltessen benneteket és a kedves
165. családotokat! Nekem lett két apatársam [a két fia után]. Az egyik W, a
166. másik pedig Z! Ilyen *„juss”*-ot a mi sátoros romáink [a gáborok] között
167. ember nem kapott! 74-ben [1974-ben] adott W háromszázezret! Z most,

168. néhány éve, három-négy éve, adott nekem negyvenezer márkát! És most
169. került sorra az én kis fiúunokám, a kétéves! [Most került sor az ő
170. eljegyzésére.]
171. **Máté**: Mindegyiknek a seggére vert! [Márkó fiúunokájáért nagyobb
172. összegű *„juss"*-ot ígért Máté, mint Márkó két fiáért azok apósai.]
173. **Márkó:** 60.000 dollár! Amiből [Máté] kifizet ma harmincat, és amikor
174. majd elvisszük őt, azt a falatnyi [kedves, aprócska] leánykát [Máté
175. lányunokájának esküvője során], megadja a másik harmincezret is.
176. **Máté**: Adja Isten! Adja Isten!
177. **Márkó**: Hallgassatok ide! Mondok nektek két szót! Isten éltessen benneteket
178. és a kedves családotokat! Engem a Jóisten hátrahagyott [úgy rendelte, hogy
179. lemaradjak kissé a *politikában*], ezt nektek is nyíltan megmondom. Én
180. magam poharat nem vettem, de amit nekem hagyott Isten és az apám, két
181. olyan örökséget [presztízstárgyat], azoknak a földkerekségen nincs párja!
182. **Máté**: Nincs, verjen meg engem az Isten [ha nem így lenne], apatárs, igaz!
183. **Márkó**: És van Máténak is, ugyancsak egy jó pohár, apám poharának a
184. párja! És X-nek szintén! És Z-nek is van egy kicsi jó pohara. Mesés
185. [mesébe illő, azaz értékes darab].
186. **Valaki a közönségből**: Legyen szerencsés az apatársi szövetség!
187. **Márkó 2. apatársa**: Romák! A Jóisten éltessen benneteket és a családotokat!
188. **Máté**: Isten éltessen téged is, Z,
189. **Márkó 2. apatársa**: És adja Isten, hogy amikor majd elhozzátok ezt a
190. leánykát [menynek], legyünk ott akkor is!
191. **Máté + Márkó**: Adja Isten!
192. **Márkó 2. apatársa**: Amint az imént mondtam az apatársamnak
193. [a mikrofonba mondott társalgást kísérő informális beszélgetés részeként],
194. Máté, korábban W [nagy összegű] *„juss"*-ot adott Márkónak. Legyen
195. szerencsés, háromszázmillió [régi lej], nagy [sok] pénz volt!
196. **Máté**: Nagy pénz volt az, te ember!
197. **Márkó 2. apatársa**: Mert felnőtt az ő családja [gyermeke], felnőtt a miénk,
198. Isten megadta, hogy egy asztalhoz ültünk [apatársak lettünk], adtam,
199. amennyit Isten adott nekem, negyvenezer márkát.
200. **Máté**: Jó [pénz] volt, jelentős, verjen meg engem Isten [ha nem]!
201. **Márkó 2. apatársa**: Amikor én adtam Nagyfaluban negyvenezer márkát,
202. nem volt roma, aki... [annyit adott volna]
203. **Máté**: Igaz!
204. **Márkó 2. apatársa** [Mátének címezve]: Most megadta Isten, hogy felnőtt
205. a fiad és az ő fia is [Márkóé]. Adtál 60.000 dollárt! Még kétezer év kell,
206. Máté, hogy ilyen asztalt [*„xanamikimót"*] valaki csináljon! Legyen
207. szerencsés a te lányunokád és az ő [Márkó] fiúunokája is! Isten tartson
208. meg benneteket és a családotokat!
209. **Máté**: Legyetek szerencsések ti is!
210. **Márkó 2. apatársa**: Mi nem vagyunk irigyek [a 60.000 dollár *„juss"* miatt],

211. mi örvendünk [a *„xanamikimónak”*]!
212. **Máté**: Úgy van, ember!
213. **Márkó 2. apatársa**: Mi, és a fivéreim örvendünk!
214. **Máté**: Haljak meg, ha nem tudom ezt!
215. **Márkó 2. apatársa**: Legyen nektek jókedvetek, örömötök! Egyetek és
216. igyatok, emberek! Adjon nektek Isten jó kedvet, örömet! (…)
217. **Márkó 1. apatársának nagyobbik fia**: Ember [Máténak címezve]!
218. Mostantól a Jóisten segítsen benneteket! Ember, valójában az a kis bani
219. [a 60.000 dolláros *„juss”*], amit adtál, ahogy mondja valaki,
220. csupán aprópénz. Mert Márkó valutára váltja azt, aranyra! Mert
221. van neki egy olyan tárgya [utalás Márkó poharára], hogy megveri
222. [legyőzi] a három falu összes poharát [mindegyiknél
223. értékesebb]! Két pohár kivételével. Hatszáz románnak sincs olyan
224. tárgya, mint Márkónak [utalás Márkó poharára]!
225. És mivel azt a te lányunokád fogja elrejteni [vagyis őrizni,
226. ha az eljegyzett gyerekek összeházasodnak, Márkó és nagyobbik fia
227. pedig már nem lesznek az élők sorában], akkor nem adhatod meg
228. [nincs elegendő okod arra, hogy kifizesd] ezt a 60.000 dollárt?!
229. **Márkó** [1. apatársa nagyobbik fiának címezve]: És neked is van olyan
230. [értékes poharad], unokatestvérem![13]
231. **Márkó 1. apatársának nagyobbik fia**: Már ne haragudjatok meg!
232. **Máté**: Ha nem lenne az örökül hagyandó pohár [ha Márkó nem hagyná
233. az említett poharat nagyobbik fiára, ami később reményei szerint a most
234. eljegyzett fiúunoka birtokába kerül], adtam volna neki 60.000
235. dollárt?
236. **Márkó 1. apatársának nagyobbik fia**: Mert Márkónál és annak fiánál
237. van két olyan pohár [utalás Márkó poharára és fedeles kupájára], ami
238. nincs a Földön! (...)
239. **Márkó 2. apatársának bátyja**: A Jóisten tartson meg titeket és a
240. családotokat! Amit egyikőtök és másikótok is mondott, jól
241. mondtátok. Most már testvérem, Máté! Poharat vettél, a villád,
242. kastélyod megvan, ez az egy hiányzott csupán neked!
243. **Máté**: Te bosszantottál ezzel! [Te ébresztettél bennem kedvet/becsvágyat
244. a *„xanamikimo”* megkötésére.]
245. **Márkó 2. apatársának bátyja** [nevetve mondja]: Hallgass ide, nem baj,
246. ha felbosszantottalak, mert jó volt, szerencsés volt a te haragod!
247. **Valaki a közönségből**: Élj sokáig!
248. **Márkó 2. apatársának bátyja**: Hallgass csak ide, most a mi környékünkön
249. is megadnának már 100.000 dollárt is [a romák azért, hogy Márkó
250. fiúunokáját eljegyezve apatársi szövetséget köthessenek az
251. előbbivel], de már annyi [már késő]. Az ember addig üsse a vasat, amíg

[13] Az említett pohár ekkor még Márkó 1. apatársa tulajdonát képezte, néhány évvel később azonban valóban e mondat címzettje örökölte azt.

252. forró, testvérem!
253. **Valaki a közönségből**: Igaz! Egyenes [beszéd]!
254. **Márkó 2. apatársának bátyja**: Hallgass ide, most már a mi testvérünk is
255. mit mondott neked? „Mi is megadtuk volna azt a 100.000 márkát[14] [azért,
256. hogy apatársi szövetséget kössenek Márkóval]!" Ember, legyen
257. szerencsés az apatárság közöttetek! Jézus segítsen titeket és a ti apatársi
258. szövetségeteket!
259. **Valaki a közönségből**: Adjon nektek Isten szerencsét és egészséget,
260. mindannyiótoknak!
261. **Máté**: Adja Isten, Isten éltessen titeket!'

1–16. sor A diskurzusrészlet Márkó egyik apatársa nagyobbik fiának mondataival: a most átadandó 30.000 dolláros *„juss"*-rész, valamint az újdonsült apatársak presztízstárgyainak említésével kezdődik. A beszélő ezután – az eljegyzés *politikai* jelentőségét érzékeltetendő – a tudatos túlzás stratégiáját alkalmazza: azt olyan társadalmi eseményként definiálja, amelyhez hasonlóra *„négyszáz kerek esztendeig"* nem kerül sor a gáborok között. Majd – saját apját támogatva, aki (amint arra már utaltam) nemcsak az eljegyzés megszervezését, hanem lebonyolításának felügyeletét is feladatának tekintette, vagyis nemcsak *„beszerző"*, hanem *„csendfenntartó"* is volt – arra figyelmezteti a jelenlévőket, hogy tartsák tiszteletben a társas kapcsolatok menedzselésének gábor roma etikáját, máskülönben *„egyből beleszúrom a bicskámat* [abba, aki zavart kelt]*!"* Megjegyzendő, hogy a beszélő azért is érdekelt az eljegyzés zavartalan lebonyolításában, mert apja az újdonsült apatársaktól jelentős összegű sikerdíjat remélt beszerzői tevékenységéért cserébe.

17–59. sor Ezután Márkó veszi át a mikrofont, aki – az ilyenkor szokásos bevezető (üdvözlő, jókívánságokat tartalmazó stb.) formulák után – néhány szóval Máté *politikai* sikereit (az általa ígért *„jussot"*, poharát[15]) méltatja, majd saját presztízstárgyait dicséri: azok értékére és társadalmi jelentőségére irányítja a jelenlévők figyelmét.[16] A nyílt önpanteonizáció Márkó leghangsúlyosabb társalgási hozzájárulása a diskurzus folyamán. Az, hogy több alkalommal megemlíti – hivalkodva, a megszégyenítő összehasonlítás technikáját alkalmazva – magas apai ági presztízsét és apjától örökölt, kiugróan értékes presztízstárgyait, elsősorban tartós anyagi nehézségeivel magyarázható. Márkó ugyanis kizárólag a nagy összegű *„juss"* miatt kötött apatársi szövetséget az alacsony társadalmi presztízsű, újgazdag, feltörekvő Mátéval – azért, hogy e pénzösszeg segítségével mielőbb kiválthassa elzálogosított poharát. (A kiváltás tervére, illetve arra, hogy azt a most

[14] Értsd: 100.000 német márkának megfelelő amerikai dollárt.
[15] *„Nagy* [jelentős összegű] *jussot adsz, drága poharad van"; „a tiéd is olyan, hogy a szarva közé talál* [Máté pohara is értékes darab]*".*
[16] *„legyen ez a pohár az enyészeté, és ne legyen gazdája* [vagyis Márkó kénytelen legyen megválni attól] *(...), ...ha van ennek a pohárnak párja a nap alatt, az apám poharának!"; „Nálam lakik* [a tulajdonomban van] *száz fiúnak a vagyona* [vagyis a pohár és a fedeles kupa, amelyek Márkó tulajdonát képezik, száz ember vagyonával felérnek]*!"*

átveendő *„juss”*-rész teszi majd lehetővé számára, az eljegyzés során Márkó több alkalommal utalt nyilvánosan.) Saját *politikai* jelentőségének gyakori (túl)hangsúlyozásával Márkó az abból fakadó szégyent igyekszik ellensúlyozni, hogy újfent kénytelen árucikké alakítani apai ága hírnevét. Ezért folyamodik a megszokottnál gyakrabban a megszégyenítő összehasonlítás (pl. a nyílt öndicséret) stratégiájához, és ezért alkalmaz az elvártnál jóval ritkábban olyan morálisan támogatott, arcóvó diszkurzív technikákat, amelyekkel kifejezhetné, hogy igyekszik tiszteletben tartani beszélgetőtársai pozitív társas kép iránti igényét.[17] Megjegyzendő, hogy a nyílt öndicséret következmények nélküli alkalmazását az eljegyzés társadalmi definíciója is megkönnyítette: az eljegyzések ugyanis zártkörűek, azokon csak a meghívottak vehetnek részt. Így Márkó legfontosabb *politikai* riválisai, akik a nyílt öndicséret vagy anyagi nehézségei miatt valószínűleg kigúnyolták és megszégyenítették volna őt, most nem voltak jelen.

A fentiekkel összhangban Márkó csak ritkán tett kísérletet arra, hogy dicsérje, „maga mellé emelje” újdonsült apatársát. Így tett például akkor, amikor elismerte: Máté pohara is értékes darab. Ugyancsak Máté indirekt méltatásaként értelmezhető Márkó azon kijelentése, miszerint Máté 2000-ben vásárolt presztízstárgya és saját, apjától örökölt pohara a 20. század közepén ugyanannak a sikeres és befolyásos, Maros megyei gábor férfinek a tulajdonát képezte. Az apatársi szövetség megkötésének köszönhetően pedig a két pohár (a két *„xărmăsari”*, vagyis a két ’mén’) most ismét *„találkozott”*.[18]

60–87. sor Ezután – Márkó morálisan megkérdőjelezhető öndicséretére adott válaszként, a megszégyenítő összehasonlítás kedvezőtlen hatását ellensúlyozandó – Máté nyíltan figyelmezteti Márkót arra, hogy ha nem lenne a birtokában az említett pohár, nem ajánlott volna fel 60.000 dollárt a vele köthető apatársi szövetségért cserébe.[19] Ezt a megjegyzést utólag több ismerősöm is a társadalmi különbségeket félrevezető módon megjelenítő, túlzó kijelentésként definiálta, amellett érvelve, hogy Máté a valóságosnál szerényebbként mutatta be a köztük lévő társadalmistátus-távolságot. Beszélgetőtársaim szerint ugyanis Márkó apjától örökölt pohara nélkül is jóval sikeresebb férfinek számítana a *politikában* Máténál. Ráadásul Máté e mondata a leendő apatársak közötti konfliktus veszélyét is magában hordozta. Azt ugyanis Márkó akár úgy is értelmezhette volna, hogy Máté szerint poharán kívül nem rendelkezik olyan vagyontárggyal (fedeles kupa stb.) vagy tulajdonsággal (apai ági presztízs stb.), amely vonzó apatársjelöltté tehetné őt mások szemében. Valószínűleg maga Máté is tudatában volt az előbb elmondottaknak, ezért is ellenpontozta azon-

[17] Márkót legtöbb beszélgetőtársam nyers modorú, túlságosan szókimondó férfiként tartotta számon, e tulajdonságait pedig részben kiugróan magas társadalmi presztízsével magyarázta.

[18] *„te is megkötötted annak a ménnek* [Márkó poharának] *a testvérét, a R-béli poharat, a tiéd mellé, mert a tiéd is R-béli volt”; „És te ismét egy jászolhoz kötötted ezt a két mént* [Márkó és Máté poharát]*”.*

[19] *„Ha pedig nem hagytál volna annak a fiúcskának* [az eljegyzett kisfiúnak] *ilyen örökséget* [utalás Márkó poharára]*, nehogy azt gondold, hogy adtunk volna neked két milliárdot* [két milliárd régi lejnek megfelelő amerikai dollárt]*.”*

nal arcfenyegető kijelentését Márkó *„feldicsérésével”*: *„nagy a neved, Isten éltessen téged, nagy ember volt apád, nagy ember vagy te, apatárs, és a te R-bélid* [a te poharad] *is olyan, hogy olyan szerte a*[z erdélyi] *megyékben románok nincsen!”*

88–94. sor A diskurzus e pontján Máté is kísérletet tesz arra, hogy saját apai ágát kedvező színben tüntesse fel. Egyrészt a *„mi* [azaz Máté és családja] *sem vagyunk utolsók”* kijelentés révén, másrészt úgy, hogy a *politikában* általa sikeresnek tartott apai nagyapját hozza szóba, őt *„szegény rokonságból származó”*-ként jellemezve, majd hozzáteszi (a nagyapja és közte fennálló hasonlóságot és folytonosságot hangsúlyozandó), hogy *„én az ő unokája vagyok!”* A *„szegény”* jelző használata itt és a hasonló esetekben a szerénység demonstrálására szolgál, elhangzását pedig – feltéve, hogy az, akihez e jelzőt a beszélő társítja, valóban sikeres a *politikában* – a jelenlévők egy része a szimbolikus önleértékelést ellensúlyozó méltatással viszonozza. Máté azon törekvése azonban, hogy e diszkurzív stratégia segítségével önmagát és apai ágát dicsérő társalgási hozzájárulások megfogalmazására késztesse a jelenlévőket, az utóbbiak passzivitása és érdektelensége miatt nem járt sikerrel.

95–106. sor Ezután ismét Márkó ragadja magához a szót, aki újfent saját *politikai* jelentőségét méltatja: számba véve az apatársai birtokában lévő, illetve a saját tulajdonát képező presztízstárgyakat *(„Mi hárman vagyunk apatársak. Nekünk, hogy ne sértsem meg Istent, négy poharunk van!”)*. A *„ne sértsem meg Istent”* formula használatával Markó a nyílt öndicséret arcfenyegető jellegét igyekszik ellensúlyozni.

107–123. sor A diskurzust és a *politikai* sikerek hivalkodó enumerációját Márkó 3. apatársa folytatja, kijelentve, hogy olyan nagy értékű *„jussot”*, mint amilyet ma Máté és fia adnak Márkónak, csak ő adott 1974-ben, amikor lányát Márkó nagyobbik fiához feleségül adta (300.000 régi lejt).[20] Márkó azért, hogy 2. apatársa – kisebbik fia apósa, aki 1998-ban 40.000 német márka *„jussot”* fizetett ki neki – ne vegye rossz néven a megszégyenítő összehasonlítást, azonnal helyreigazítja 3. apatársa kijelentését (2. apatársa nevének említésével: *„És Z!”*). 3. apatársa azonban nem hagyja annyiban, arra hivatkozva, hogy az általa felajánlott *„juss”* kifizetésére előbb került sor *(„Z utánam megy* [utánam következik, csak később cselekedett így]*”)*. E kijelentést Márkó azzal a megjegyzéssel ellenpontozza, hogy 2. apatársának *„Most jött el az (…) ideje”*, vagyis, mivel Márkó kisebbik fia csak nemrég érte el a házasságkötés kapcsán ideálisnak tekintett életkort, 2. apatársának korábban nem volt lehetősége arra, hogy – valamelyik fia után – *„xanamikimót”* kössön vele.

124–149. sor Márkó 3. apatársa ezután két olyan, a társadalmi különbségek természetével és menedzselésével kapcsolatos kijelentést tesz, amelyek segítségével önmagát a szerény *politikai* eredményekkel rendelkező személyek, a *„kisebbek”* kategóriájába pozícionálja: *„Úgy hagyta a Jóisten, hogy mi, a kisebb emberek, a jobbakat* [a nálunk rangosabbakat] *kell, hogy értékeljük! (…) Mert ha ők jobbak nálunk, legyenek szerencsések! Mi sem vagyunk bolondok, mert tudjuk, hogy kit becsülünk*

[20] Ez az összeg az 1974. évi, romániai bruttó átlagkereset 180,3-szorosára rúgott.

[amikor nagyra értékeljük őket]*”*. Ezután ugyanő az 1974-ben Márkóval általa kötött apatársi szövetségből származó presztízshozam nagyságát méltatja: *„ki merem jelenteni még ezer roma előtt is, hogy nincs romának fia olyan gazdag, mint amilyen* [gazdag] *lányom nekem van!”* E kijelentés révén a 3. apatárs valójában Márkó kiugróan értékes poharát dicséri, amelyet Márkó halála után nagyobbik fia – a beszélő veje – örököl majd. Indirekt módon azt állítja: az a tény, hogy lánya annak a férfinek a felesége, aki majd e tárgy tulajdonosa lesz, gazdagabbá teszi őt – azaz saját lányát – bármely presztízstárgy-tulajdonos férfinél,[21] vagyis Márkó pohara a legértékesebb darab a gábor presztízstárgyak között.[22] Végül a 3. apatárs a gazdaságitőke-reprezentáció stratégiájához folyamodik: kijelenti, hogy csak a jómódú romák képesek apatársi szövetséget létesíteni a *„rangosabb”* családokkal, mivel csak ők tudják előteremteni az ilyenkor rendszerint elvárt, nagy összegű *„jussokat”*.[23]

150–161. sor A diskurzus e pontján Márkó 3. apatársa új témát vezet be (a társadalmi-gazdasági értékek morális fontossági sorrendje), amely gyakori eleme a nyilvános férfitársalgásnak. Arra figyelmeztet, hogy a *politika* szimbolikus küzdőterein elért sikerek értékesek ugyan, de a legfontosabb mégis a család *(„a család az első, nem a vagyon”)*. A 3. apatárs e kijelentése a *politikai* sikerek hivalkodó enumerációjának ellensúlyozására szolgált, amely eddig uralta a társalgást, és mindazok nézőpontjából, akik a *politika* terén csak szerényebb sikereket értek el, arcóvó gyakorlatnak minősült. Márkó ugyanis azzal, hogy nyíltan és gyakran folyamodott apatársai és önmaga *politikai* sikereinek méltatásához, kimondatlanul is kedvezőtlen színben tüntette fel a jelenlévő férfiak többségét.

162–186. sor Márkó ezután ismét apatársaira és a tőlük kapott *„jussok”* gazdasági jelentőségére (1974-ben 300.000 régi lej, 1998-ban 40.000 német márka; 2002-ben 60.000 dollár) tereli a szót.[24] Majd – elismerve, hogy presztízstárgyvásárlásra nem volt lehetősége – a saját, illetve apatársai ezüsttárgyainak értékét, ezen keresztül pedig önmaga és családja *politikai* sikerességét hangsúlyozza: *„Engem a Jóisten hátrahagyott* [úgy rendelte, hogy lemaradjak kissé a *politikában*],

[21] Eltekintve természetesen saját férjétől.

[22] A dicséret retorikai ereje a nyilvánvaló túlzáson alapult. A presztízstárgy ugyanis a férj tulajdonát képezi, és nem a feleségét, aki legfeljebb vigyáz arra, ha azt saját házukban őrzik, vagy ha megözvegyül, és fia még kiskorú. A férj birtokában lévő értékes presztízstárgy azonban a feleség és családja társadalmi presztízsére is pozitív hatást gyakorol (emeli azt), bár korántsem olyan mértékben, mint a tulajdonoséra. Az az állítás tehát, amely szerint nem létezik olyan gábor presztízstárgy-tulajdonos, aki gazdagabb lenne Márkó 3. apatársa lányánál, a Márkó pohara és a többi gábor presztízstárgy közötti értékkülönbséget tematizáló hiperbola.

[23] *„Igaz, hogy* [nem elég az,] *ha ők jók* [rangosabbak]*, vagyis van, akinek adjuk* [nem elég az, ha vannak olyanok, akik megérdemlik a nagy összegű *„juss”*-okat]*, az is fontos, hogy meg tudd azt adni, és a te fiad, és én is meg tudtam azt adni, Máté apatárs!”*

[24] *„Ilyen jussot a mi sátoros romáink* [a gáborok] *között ember nem kapott! 74-ben* [1974-ben] *adott W háromszázezret! Z most, néhány éve, három-négy éve, adott nekem negyvenezer márkát! És most került sorra az én kis fiúunokám, a kétéves!* [Most került sor az ő eljegyzésére.] *(…) 60.000 dollár! Amiből* [Máté] *kifizet ma harmincat, és amikor majd elvisszük őt, azt a falatnyi* [kedves, aprócska] *leánykát* [Máté lányunokájának esküvője során]*, megadja a másik harmincezret is.”*

ezt nektek is nyíltan megmondom. Én magam poharat nem vettem, de amit nekem hagyott Isten és az apám, két olyan örökséget [presztízstárgyat]*, azoknak a földkerekségen nincs párja! (...) És van Máténak is, ugyancsak egy jó pohár, apám poharának a párja! És X-nek szintén! És Z-nek is van egy kicsi jó pohara. Mesés* [mesébe illő, azaz értékes darab]*”.*

187–216. sor A diskurzus irányítását Márkó 2. apatársa veszi át, az általa Márkónak 1998-ban kifizetett 40.000 márka *„jussra”* terelve a szót *(„Amikor én adtam Nagyfaluban negyvenezer márkát, nem volt roma, aki...* [annyit adott volna]*”)*. Kijelenti, hogy ő és fivérei „nem irigyek” a Máté által most ígért *„jussra”*, amivel indirekt módon elismeri, hogy az utóbbi értéke meghaladja a tőle származó 40.000 márkáét.

217–238. sor A diskurzus e pontján Márkó 1. apatársának nagyobbik fia ragadja magához a szót, aki a megszégyenítő összehasonlítás stratégiáját szokatlanul nyíltan alkalmazza: a 60.000 dollár *„jussot” „aprópénz”*-hez hasonlítja, amely Márkó kezében – társadalmi presztízsének köszönhetően – felértékelődik: valutává, illetve arannyá válik *(„valójában az a kis bani* [a 60.000 dolláros *„juss”*]*, amit adtál, /.../ csupán aprópénz. Mert* Márkó *valutára váltja azt, aranyra!”)*. A *„kis bani/aprópénz”* versus *„valuta/arany”* oppozíció közvetlen utalás a Márkó és Máté közötti társadalmistátus-különbség nagyságára, amelyet a beszélő elsősorban Márkó kiugróan értékes poharára vezet vissza: *„Mert van neki egy olyan tárgya* [utalás Márkó poharára]*, hogy megveri* [legyőzi] *a három falu összes poharát* [mindegyiknél értékesebb]*! Két pohár kivételével. Hatszáz romának sincs olyan tárgya, mint Márkónak* [utalás Márkó poharára]*!”* Majd a beszélő a két újdonsült apatárs presztízstárgyainak méltatásával, illetve azzal tompítja a közöttük fennálló presztízskülönbségre vonatkozó, korábbi kijelentését, hogy megjegyzi: Márkó kiugróan értékes poharát egyszer – ha az már Márkó unokájának a tulajdona lesz – majd Máté lányunokája fogja őrizni. (*„És mivel azt a te lányunokád fogja elrejteni* [vagyis őrizni, ha az eljegyzett gyerekek összeházasodnak, Márkó és nagyobbik fia pedig már nem lesznek az élők sorában]*, akkor nem adhatod meg* [nincs elegendő okod arra, hogy kifizesd] *ezt a 60.000 dollárt?!”*) Máté ezután ismét megjegyzi, hogy elsősorban Márkó kiugróan értékes pohara miatt hajlandó arra, hogy ekkora *„jussot”* ajánljon fel a *„xanamikimóért”* cserébe *(„Ha nem lenne az örökül hagyandó pohár /.../, adtam volna neki 60.000 dollárt?”)*.

239–261. sor Végül a bemutatott diskurzusrészletet Márkó 2. apatársának bátyjától származó mondatok zárják, amelyek az előző bekezdésben említett összehasonlítás (Máté = *„kis bani/aprópénz”* versus Márkó = *„valuta/arany”*) folytatásaként is értelmezhetőek. A beszélő maga is nyíltan – a címzett nyilvános társas képének megóvását célzó diszkurzív technikák nélkül – értékeli Máté társadalmi és gazdasági helyzetét, kijelentve, hogy az általa vágyott társadalmistátus-emelkedéshez értékes pohara és hatalmas, új építésű háza mellé már csak egy befolyásos apatársra volt szüksége *(„Poharat vettél, a villád, kastélyod megvan, ez az egy hiányzott csupán neked!”)*. A Máténak okozott arcvesztést a beszélő a következő mondata (az eljegyzés és a *„xanamikimo”* méltatása: *„jó volt, szerencsés volt a te*

haragod"), illetve paralingvisztikai eszközök (nevetés stb.) segítségével ellensúlyozza. Majd társalgási hozzájárulását azzal az észrevétellel zárja, hogy most már fivérei egyike is szívesen kifizetne *„jussként"* 100.000 német márkának megfelelő amerikai dollárt azért, hogy *„xanamikimót"* létesíthessen Márkóval, eljegyezve annak másfél éves fiúunokáját. E kijelentés azonban csupán Márkó hírnevének érzékeltetésére és gyarapítására szolgál. A beszélő és fivérei ugyanis, ismerve Márkó anyagi helyzetét, már jóval korábban végleg lemondtak arról, hogy apatársi szövetséget kössenek vele. Elsősorban azért, mert biztosra vették, hogy Márkó választása csak a tőlük remélt, nagy összegű *„juss"* és pénzajándékok miatt esne valamelyikükre.

Amint arra már utaltam, Márkó 2002 őszén bekövetkezett halála után a poharat nagyobbik fia kénytelen volt elzálogosítani, majd 2009 őszén eladni. Azért a vásárló a gábor presztízstárgygazdaság történetnek legmagasabb vételárát fizette ki, amely 1.200.000 amerikai dollárra rúgott (lásd a 14. fejezetet).

17.2. Diszkurzív *politikai* arcmunka

A *politikai* diskurzus nem korlátozódik a társadalmi és gazdasági különbségek (mechanikus) megjelenítésére, hanem konstitutív karakterrel is rendelkezik. Az, hogy a megszólaló társalgási hozzájárulása hallgatói szerint mennyire van összhangban a *politikai* arcmunka (Bull – Fetzer 2010; Bull 2012) gábor roma etikájával, akárcsak az, hogy az egyének és családok közötti társadalmi távolságról vagy a presztízstárgyak értékéről és fontossági sorrendjéről zajló vitákból ki kerül ki győztesen (a példák sorát még hosszan folytathatnám), maga is hatást gyakorol a presztízsviszonyok alakulására. A *politikai* diskurzusban való részvétel tehát a *politizálás* hangsúlyos eszköze.

A *politikai* diskurzus konstitutív karaktere nehezen értelmezhető a pozitív társas képnek és a diszkurzív *politikai* arcmunkának tulajdonított társadalmi jelentőség rövid bemutatása nélkül.

Legnagyobb hatású teoretikusa – Goffman (1967: 5) – szerint az „arc" *(„face")* az egyén társadalmilag támogatott tulajdonságokból felépülő, sérülékeny, pozitív társas képe, amely a másokkal folytatott interakció kontextusában, a résztvevők közötti egyezkedés eredményeként jön létre, illetve ugyanitt és ugyanígy válik módosíthatóvá (megkérdőjelezhetővé stb.) és újratermelhetővé. E társadalmilag támogatott tulajdonságok csoportja a gáborok esetében többek között olyan kategóriákat foglal magában, mint a szociabilitás etikájának tiszteletben tartása (a becsületesség, az üzleti tisztesség, az elesettek iránti empátia, a diszkurzív *politikai* önreprezentáció és az osztozás etikájának követése /lásd az *„asztali mitáról"* korábban írottakat/ stb.), a *politikai* sikeresség, valamint az előbb említettek révén kiérdemelhető tiszteletreméltóság, társadalmi megbecsülés, elismerés és hírnév. (Lásd még a 3. fejezetben a *„patjivról"* írottakat.)

Az arcmunka *(„facework")* „a társas kép megalkotására, fenntartására vagy megkérdőjelezésére irányuló interakciós tevékenység" – érvel Szalai (2013b: 469). „A minden interakcióban jelen levő arcmunka vagy kapcsolati munka (relational work) 'arra a »munkára« utal, amelyet az egyének fektetnek a másokkal való kapcsolataikról való egyezkedésbe' (Locher – Watts 2005: 10), azaz a kapcsolati munka a személyközi viszonyokról és jelentésekről való egyezkedés eszköze és színtere" (Szalai 2013b: 469).

Goffmant (1967: 14) idézve:

> az egyén két nézőponttal rendelkezik – egy védekező jellegűvel, amely saját arcának megóvására irányul, valamint egy olyan nézőponttal, amelynek fókuszában mások arcának védelme áll. Bizonyos gyakorlatok elsősorban a saját arc megóvására, míg más gyakorlatok mindenekelőtt mások arcának védelmére hivatottak, habár általánosságban azt várhatjuk, hogy e két perspektíva egyszerre van jelen. Miközben megpróbálja megóvni mások arcát, az egyénnek olyan megoldást kell választania, amely nem vezet saját arca elvesztéséhez; saját arcának védelme közben pedig figyelembe kell vennie azt az arcvesztést, amelyet tetteivel másoknak okozhat.

Goffman elméletének kulcsfontosságú tétele, hogy az arc – mivel azt a résztvevők a társas interakció kontextusában, közösen hozzák létre – voltaképpen a „társadalomtól kölcsönkapott" minőség: „bár társas képe lehet az ember legszemélyesebb tulajdona, biztonságérzetének és örömének központi forrása, azt csak kölcsön kapja a társadalomtól, amely megvonja tőle, hacsak nem viselkedik úgy, hogy méltónak tartsák annak megőrzésére" (Goffman 1967: 10).

A nyilvános *politikai* diskurzusban részt vevő ismerőseimet rendszerint intenzív arcérzékenység, illetve *politikai* arcmunka jellemezte. Másként fogalmazva: a *politikai* témákkal kapcsolatos társalgási hozzájárulásuk megtervezése, kivitelezése és minősítése során hangsúlyosan figyelembe vették, hogy azok hogyan hatnak önmaguk és hallgatóik társas képére, illetve milyen színben tüntetik fel azt. Mivel magyarázható a pozitív társas kép megóvásának, vagyis a nyilvános kapcsolati vagy arcmunkának tulajdonított, megkülönböztetett jelentőség? Elsősorban azzal az egymásrautaltsággal, amely a gábor romákat a *politikai* teljesítményük társadalmi hitelesítése és presztízzsé/hírnévvé alakítása során jellemzi. Ez az egymásrautaltság két okra vezethető vissza.

(a) Egyrészt arra, hogy a *politika* legfontosabb szimbolikus trófeái – a presztízs és a hírnév –, valamint az általuk előidézett különbségek hangsúlyosan interaktív: kizárólag a társadalmi egyezkedés kontextusában létrehozható, és mások által tulajdonított (odaítélt, Goffmant /1967: 10/ idézve: „a társadalomtól kölcsönkapott") minőségek.

(b) Másrészt a *politika* etnicizáltságára. Amint arról már esett szó, a *politika* több szimbolikus küzdőtere – a presztízstárgygazdaság, az apai ágak presztízshierarchiája, a házasságpolitika – hangsúlyosan etnicizált, így az ott elért ered-

ményeket kizárólag a gáborok jutalmazzák hírnévvel és társadalmi elismeréssel. (Ezért az előző bekezdésben említett trófeák is etnicizált szimbolikustőke-típusok.) Az etnicizáltság miatt a *politikai* eredmények társadalmilag elismert sikerekké és különbségekké konvertálása során a gábor romák kizárólag egymás támogatására és jóváhagyására számíthatnak. E támogatás és jóváhagyás mozgósításának egyik leghatékonyabb eszköze a társadalmi megbecsülés és a tiszteletreméltóság (a *„patjivalóság”*) kiérdemlése, amely elsősorban a társas viszonyok és interakciók menedzselését koordináló gábor roma etika tiszteletben tartása (a *„lašo phirajimo”* ‘jó viselkedés’) révén érhető el. Az említett etika hangsúlyosan elvárja az intenzív, nyilvános arcmunkát.

Az arcmunka tehát fontos előfeltétele és eszköze annak, hogy az egyént *„lašo phirajimóval”* jellemezhető: tiszteletreméltó személyként tartsák számon, ily módon elnyerje mások jóindulatát és megbecsülését. Ez utóbbi minőségek hozzájárulnak ahhoz, hogy az egyéni eredményeket a *politika* résztvevői – köztük azok a versenytársak, akiket az egyén maga mögé utasított – hírnévvel és elismeréssel jutalmazzák, vagyis elősegítik azt, hogy az említett eredmények társadalmi konszenzus által támogatott sikerekké és különbségekké váljanak. Aki a virrasztói, esküvői stb. *politikai* diskurzusok során tartósan elhanyagolja a nyilvános arcmunkát: mások pozitív társas képének tiszteletben tartását, illetve saját arcának karbantartását és megóvását, annak *politikai* eredményei szerényebb, kevésbé egyöntetűen pozitív társadalmi visszhangra találnak. Szemléletesen mutatja ezt az alábbi, számos változatban elterjedt formula (lásd még a 3. fejezetet), amelyet gyakran címeznek a saját sikereiket hivalkodó, tapintatlan módon szóba hozó személyeknek, egyfajta morális kritikaként: *„Lašo-j tjo barimo/barvalimo, ba te’l šukar vi tjo phirajimo!”* ’Jó a nagyság/vagyonosság, de a viselkedésed is jó kell, hogy legyen!’

Ezért a szociabilitás gábor roma etikájának tiszteletben tartása révén kiérdemelhető megbecsülés és tiszteletreméltóság azon hangsúlyos társadalmi értékek közé tartoznak, amelyek felhalmozásáért és megóvásáért a gáborok között intenzív verseny folyik, és amelyek jelentős hatást gyakorolnak az egyének, családok és apai ágak közötti presztízsviszonyok alakulására.

17.3. A diszkurzív *politikai* (ön)reprezentáció etikája

A társas viszonyok és interakciók menedzselésének gábor roma etikája számos, a nyilvános *politikai* arcmunkát, azon belül a *politikai* (ön)reprezentációt koordináló, társadalmilag támogatott diszkurzív technikát foglal magában. Ezek jelentős része a megszégyenítő összehasonlítás elkerülését, illetve tompítását és ellensúlyozását, vagyis a beszélő és a hallgatók társas képének egyidejű megóvását, végső soron pedig a konfliktusmegelőzést szolgálja.

A megszégyenítő összehasonlítás elkerülése egyrészt oly módon érhető el, ha a nyilvános – virrasztói, esküvői stb. – társalgás résztvevői tartózkodnak a jelenlévő mások azon tulajdonságainak (kétes üzleti tisztesség, alacsony apai ági presztízs

stb.) és tetteinek (presztízstárgy-értékesítés stb.) említésétől, amelyek *veszélyeztethetik azok pozitív társas képét.* A megszégyenítő összehasonlításra irányuló, mások arcérzékenységét figyelmen kívül hagyó kijelentések – a címzett szembesítése *politikai* kudarcaival vagy hiányosságaival stb. – akkor is morálisan helytelenített eszközöknek minősülnek, ha tartalmuk helytállóságát senki sem vonja kétségbe.

A virrasztói vagy esküvői társalgásban résztvevő mások pozitív társas képét azonban a beszélő oly módon is fenyegetheti, hogy *saját politikai sikereit hivalkodó módon: nyíltan, tompító stratégiák nélkül méltatja*. A szociabilitás gábor roma etikája ezért a *politikai* önreprezentáció azon technikáit részesíti előnyben és jutalmazza társadalmi elismeréssel (lásd később), amelyek egyértelműen kifejezésre juttatják, hogy a beszélő igyekszik tiszteletben tartani hallgatói pozitív társas kép iránti igényét, vagyis amelyek kifinomult diszkurzív *politikai* önreflexióról és intenzív önkorlátozásról tanúskodnak. Ily módon az a beszélő, aki saját *politikai* sikereinek hivalkodó, tapintatlan enumerációja vagy mások szégyenteljes kudarcainak nyílt tematizálása révén inzultálja beszélgetőtársai egy részét, nemcsak az utóbbiak pozitív társas képét fenyegeti, illetve sodorja veszélybe, hanem – udvariatlansága miatt – a sajátját is.

A saját eredmények nyilvános említése során használt, társadalmilag támogatott diszkurzív technikák a hallgatók számára azonnal felismerhető módon tompítják azt a szimbolikus veszteséget (szégyent stb.), amelyet a beszélő a megszégyenítő összehasonlítás – presztízstárgyainak, befolyásos apatársainak, apai ági presztízsének stb. említése – révén hallgatói társas képében előidéz. Megjegyzendő, hogy e technikák alkalmazása nem szünteti meg vagy mérsékeli a megjelenített társadalmi és gazdasági különbségeket, és – mindazok számára, akik ismerik az értelmezésükkel kapcsolatos kulturális egyezményeket – nem is leplezi el azokat. A társas viszonyok és interakciók menedzselése (illetve annak egy aspektusa, a *politikai* arcmunka) szempontjából jelentőségük abban rejlik, hogy a hallgatók számára kétséget kizáróan demonstrálják: a beszélő tisztában van azzal, hogy *politikai* sikereinek nyilvános említése mások számára kényelmetlen és arcfenyegető lehet, ezért társalgási hozzájárulásának megtervezése és kivitelezése során önként vállalt és tudatos erőfeszítést tesz annak érdekében, hogy minimalizálja a hallgatói arcát érő veszteséget. E technikák ugyanakkor a *politikai* önreprezentáció során mutatott önmérséklet és önkorlátozás, a mások arcának megóvására törekvés révén a beszélő pozitív társas képének (tiszteletreméltóságának, udvarias voltának) karbantartását és újratermelését is szolgálják. A beszélő többek között e technikák segítségével demonstrálja, hogy tiszteletben tartja a szociabilitás gábor roma etikáját, ezen keresztül pedig a jelenlévők pozitív arc iránti igényét. Emellett kifejezi a saját roma közössége/kapcsolati hálója iránti elkötelezettségét és az annak való kiszolgáltatottságot, közelebbről azt, hogy személyének és *politikai* eredményeinek társadalmi minősítése és értéke jelentős mértékben függ e közösség/háló tagjainak véleményétől. Ez utóbbi – az individualizmus korlátaira figyelmeztető, annak jelentőségét szimbolikusan leértékelő – összefüggés a gábor roma személyfogalom egyik legfontosabb eleme.

A diszkurzív *politikai* önreprezentációt szabályozó egyik legfontosabb elv tehát a nyílt és hivalkodó öndicséret (*„ašarimo”/„putjarimo”* ‘dicsekvés/büszkélkedés’; *„putjarelpe”*/*„ašarelpe”* ‘dicsekszik, büszkélkedik’; *„bari duma del”* ’nagy szavakat ad [mond]’) helytelenítése és morális stigmatizálása, illetve kerülésének preferálása. Számos beszélgetőtársam érvelt amellett, hogy *„az öndicséret = gyalázat”*, e morális értékítéletet pedig többen is a Bibliára vezették vissza.[25] Néhány e tárgyú kommentárt idézve:

> *A Bibliában is így van megírva, hogy aki lealázza magát, az felmagasztaltatik, aki felmagasztalja magát, az leláztatik.*

> [Ha önmagadat dicséred,] *Esel bolondnak* [bolondot csinálsz magadból/bolondnak néznek]*! (…) Menjünk a Biblia után, nézd meg, a Biblia hogy kifejezze. Jobban, mint mi. Na, azt mondta a Jóisten, hogy aki dicsekedik, a Jóisten lealázza őtet. Ha mondja az Isten előtt egy cigán: „Én nagy vagyok!”, az Isten azt mondja: „Igen? dicsekedel a vagyonba?” Elvesz mindent. Megalázza őtet. De mondja a Biblia, hogy aki alázkodik, a Jóisten felmagasztalja. De úgy van a fődön is, mer a Jóisten hagyta, a törvények a fődön olyan, mint az égbe, érted?* (2003/07/31)

> *Nálunk között rossz, mikor ő dicséri magát, mikor ő magasztalja magát örökké, akkor nincs hírneve.*

> *Öndicséret, ez úgy jön ki: alázás* [a beszélő ily módon megaláz másokat, de önmagát is megszégyeníti].

Még explicitebben fogalmaz az alábbi magyarázat: *„Nem is dicsekedünk, hanem így vagyunk tanítva Krisztus urunktól, s a mi szüleinktől, hogy alázkodjunk* [legyünk alázatosak, szerények]. *Mer ha nincs egy kicsi alázkodó szellem az emberbe, nem ér semmit az egész vagyonja, semmije. Ha nincs a becsülete. Nem a vagyon teszi az embert”*.[26]

Ideális esetben ezért saját *politikai* sikereit nem az azokat elérő személy hozza szóba nyilvánosan, hanem támogató társadalmi hálózatának valamely tagja – például apatársa, sógora – kezdi el méltatni *(„emelni”)* őt. *„Kana vov de vov ašarălpe, antučig na-j leh anav. De kana ašarăl leh aver, kă laśo-j lehko phirajimo, lehko*

[25] Több beszélgetőtársam megjegyezte, hogy a nyilvános öndicséret morális stigmatizálása azelőtt is általános gyakorlat volt, mielőtt megismerkedtek a Biblia tanításaival.

[26] Egy – a visszaemlékezések szerint a rendszerváltás előtt gyakran, azóta már csak elvétve használt – közmondás ugyanezt az összefüggést fejezi ki: *„Dendo putjarimo nasvalo pelah”* (‘A büszkélkedés/öndicséret miatt beteg lett’). Itt jegyzem meg, hogy a büszkeség/büszkélkedés *ŕomani* megfelelőihez beszélgetőtársaim nem társítottak pozitív jelentéstartalmat. Szemben például a magyar nyelvvel, amely elkülöníti a pozitív konnotációjú büszkeség főnevet a legalábbis ambivalens megítélésű büszkélkedéstől, a gáborok *ŕomani* változatában nem tapasztalható efféle megosztottság.

mištimo, lehkă šavoŕă, antučig sîn le neve. (’Amikor valaki maga dicséri önmagát, akkor nincs neve/hírneve [értsd: hatása, értéke a kimondott szavaknak]. De ha másvalaki dicséri őt, azzal, hogy jó a viselkedése, jó [értékes] a vagyona [presztízstárgya], [jók] a fiai, akkor van neve/hírneve.’) *Ez szégyen. Más kell dicsérjen engem.”* A másoktól érkező dicséretre adott, társadalmilag támogatott válasz a teljes vagy a tompító technikákkal – a sikerekhez társított ágencia társadalmiasítása stb., lásd később – kísért, részleges visszautasítás. Nem ritka, hogy az egymás pozitív társas képét és *politikai* érdekeit támogató személyek (például apatársak, sógorok, unokatestvérek, bróker és presztízstárgy-tulajdonos stb.) között a „másik dicsérete – a dicséret (részleges) visszautasítása” szerkezetű párbeszédforduló egymás után többször megismétlődik, ahogyan az sem, hogy a *„feldicsért”* személy a diskurzus egy későbbi pontján maga is *„visszadicséri”* az őt korábban méltató beszélőt. A mások által megfogalmazott, nyilvános dicséret válasz nélkül hagyása vagy társadalmilag nem preferált módon történő viszonzása (például a dicséret nyilvános helybenhagyása: *„igazad van”*, *„jól mondod”*, *„tényleg az én poharam a legértékesebb”* stb.) egyaránt kerülendőnek: udvariatlan és morálisan helytelen választásnak minősül, amely nevetségessé teszi a címzettet és veszélybe sodorja pozitív társas képét.

17.3.1. A dicsérettel kapcsolatos válaszadás során alkalmazott arcóvó technikák

Az alábbiakban néhány olyan diszkurzív technikát mutatok be, amelyek a másoktól érkező dicséretre reflektáló, társadalmilag támogatott, a beszélő és a többi jelenlévő arcát egyaránt óvó reakciónak minősülnek. A címzett, amint arra már utaltam, a leggyakrabban a *dicséret részleges vagy teljes visszautasítása* révén tesz kísérletet saját és a többi jelenlévő pozitív társas képének egyidejű megóvására, amely számos formát ölthet.

(a) Megvalósulhat például úgy, hogy a címzett kategorikusan visszautasítja a méltatást: *„– Baro ŕom* [nagy ember] *vagy! – Én nem vagyok baro ŕom* [’nagy ember’]*!”*

(b) *Az egyéni politikai sikerek elérését lehetővé tevő, különbségteremtő képesség/ágencia nyilvános „szétosztása” vagy társadalmiasítása*. Az ide sorolható válaszok olyan formulák, amelyek nem tagadják a címzettnek tulajdonított *politikai* sikerek létezését vagy jelentőségét, ám amellett érvelnek, hogy azok elérése nem kizárólag az ő érdeme. E formulák az individuális eredmények társas vetületeit vagy kontextusát hangsúlyozzák, azt állítva, hogy a beszélő szempontjából szignifikáns mások, vagyis saját társadalmi hálózatának meghatározó tagjai nélkül e sikerek nem jöhettek volna létre. Összhangban a gábor roma személyfogalommal, amely elvárja az egyén közösség iránti elkötelezettségének gyakori kinyilvánítását, e formulák a saját sikereket és a mögöttük álló különbségteremtő kapacitást/ágenciát nem kizárólag individuális jelenségekként tüntetik fel, hanem a szignifi-

káns másokkal való együttműködés termékeiként – e szignifikáns másokat így az individuális sikerek „társszerzőiként/társtulajdonosaiként" pozícionálják. Miközben a beszélő a saját szerepét és jelentőségét – illetve magáét az individualizmusét – e formulák révén szimbolikusan leértékeli, a szignifikáns másokét – vagyis a társadalmi kapcsolathálóét – felnagyítja. A megszégyenítő összehasonlításként értelmezett, nyilvános dicséret címzettje tehát úgy tesz kísérletet mások és saját pozitív társas képének megóvására, hogy szimbolikusan „szétosztja", vagyis társadalmiasítja sikereit és a mögöttük álló különbségteremtő kapacitást/ágenciát. A *„Baro ŕom* ['nagy ember'] *vagy!"*, *„Egy vásárt* [presztízstárgyügyletet] *sem csinálnak nélküled!", „Mindenki hallgat a szavad után!"* stb. méltató mondatokra a címzettek az általam megfigyelt diskurzusokban gyakran válaszoltak például az alábbi formulák valamelyikével: *„Én egyedül, az apám és az apatársaim nélkül, semmit sem érek!"*; *„Én az apatársaim/sógoraim nélkül két banit nem tudok csinálni!"*; *„Nélkületek én semmire se megyek!"* vagy *„Csak akkor vagyok erős/tudok az úton haladni, ha ti is mellettem vagytok!"*

(c) A dicséretet a címzett tompíthatja egy általános tartalmú, szimbolikus önleértékelő formulával is. Csak néhány példát említve: *„Ame cine sam!"* 'Mi kicsik vagyunk'; *„Ame na sam barvale, ame čoŕŕă sam"* 'Mi nem vagyunk gazdagok, mi szegények vagyunk'; *„Ekh căŕŕa love sîn amen sode trubun amen, ekh căŕŕa patjiv mukhlah amengă amaro papo palal…"* 'Van egy kevés pénzünk, amennyire szükségünk van, egy kevés *patjivot* hagyott nekünk hátra a nagyapánk… '.

(d) Egy másik gyakori választípus a társadalmi közelség reflektorfénybe állítása révén próbálja meg mérsékelni a nyílt dicséret arcfenyegető jellegét. Ide sorolhatóak például az *„Ame jăkh sam"* 'Egyek vagyunk', vagy a *„Phral sam"* 'Testvérek vagyunk' formulák. Vagyis a címzett a neki tulajdonított kiválóságot és *politikai* sikereket a társadalmi távolság/különbségek jelentőségét leértékelő kategóriák hangsúlyozásával ellenpontozza, szimbolikusan „maga mellé emelve" a beszélőt. (Lásd még a 3. fejezetet.)

(e) A dicséret részleges visszautasításának egy további technikája a társadalmi kiválóság/különbség szakralizálása. Szemléletes példája ennek többek között az *„Én nem vagyok gazdag! Az Úr a gazdag! Azér, mer az én vagyonom hónap lehet a tiéd, vagy lehet az övé, vagy lehet a másé!"*, valamint az *„Ame na sam, phrala, o Del-i o baro! Vi ame manuš năkăźîme sam, sar dah ame o Del"* ('Mi nem vagyunk [nagy emberek], testvér, az Isten a nagy! Mi is csak nyomorult emberek vagyunk, olyanok, amilyeneknek az Isten teremtett bennünket') formula, illetve az alábbi interjúrészlet. Ez utóbbi egy olyan Maros megyei ismerősömtől származik, aki beszélgetésünk idején két értékes pohárral rendelkezett. Mondataiból kiderül, hogy bár ő és apai ági felmenői is jelentős sikereket értek el a *politikában*, mégis tartózkodik az öndicsérettől annak morális stigmatizáltsága miatt:

> *O Del xatjarăl ma, Péter, šohan muŕo papo na phendah: „Me baro ŕom som!" (…) Pedig muŕă papoh sah duj šave (…): muŕo kakk, o X, the muŕo dad, o Y. Źanah andră and'ol djîlešî, the o sasto djîlešî lendar aźakarlah vi*

diplome, vi horbe, vi sereteto, vi patjiv, vi unqre. Kode phennah ol ŕoma: „Avel o X the o Y!" De šohan, kade te źutil ma o Del, kodola te phende: „Ame bare ŕoma sam", vadj „Sîn ame varăso"! Hanem kode phennah: „Ame či sam phrala, o laśo Del-i o baro, kaj inkărăl ame! San mo, vi tume, te feril tum' o Del, paša tumende vi ame źuźuvah!" Ame naštig te phenah kă ame sam varăso, Péter! Ame či sam! Pedig o Del xatjarăl ma, kă či kamav bari duma te dav, ame sam trin phral! Amen vi vadjono sîn, amen sîn štar taxta kuštikasa. (...) Ame sam trin phral the ande vica dintuni, the and'ol kašt o dintuno sam avri šindo! Muŕo phral šovvardeše the štară-panźe băršăngo-j, me šovvardešengo, ame či dah bari duma, Péter! Kă amengă-j laźavo!

('A Jóisten hall engem [Isten a tanúm rá], Péter, az én nagyapám soha nem mondta azt, hogy „Én nagy ember vagyok!" /…/ Pedig nagyapámnak volt két fia /…/: nagybátyám, X, és az apám, Y. Bementek a gyűlésbe, és az egész gyűlés tőlük várta a diplomát, a jó szót, a szeretetet, a *patjivot*, a tiszteletet. Azt mondták a romák: „Jön X és Y!" De soha, úgy segítsen meg engem a Jóisten, azok nem mondták azt, hogy „Mi nagy emberek vagyunk", vagy „Van nekünk valamink"! Hanem azt mondták: „Mi nem vagyunk [nagy emberek], testvérem, a Jóisten a nagy, hogy megtart bennünket! Vagytok ti is, tartson meg benneteket a Jóisten, mellettetek mi is megélünk!" Mi nem mondhatjuk, hogy vagyunk valakik, Péter! Mi nem vagyunk! Pedig, a Jóisten a tanúm rá, hogy – nem akarok büszkélkedni, de – mi hárman vagyunk fivérek! Nekünk vagyonunk is van, van négy talpas poharunk. /…/ Hárman vagyunk fivérek, és az első *vicából* származunk, az első fából sarjadtunk ki! A fivérem hatvan-négy-hatvanöt éves, én hatvan vagyok, mi nem mondunk nagy szavakat [nem büszkélkedünk], Péter! Mert nekünk az szégyen!') (2009/07/18)

Az említett példákban a beszélő a társadalmikülönbség-teremtő képességet/ágenciát eltávolítja önmagától és a transzcendensnek tulajdonítja: belőle eredezteti. Más esetekben beszélgetőtársaim individuális sikereiket ugyancsak a transzcendens megkérdőjelezhetetlen tekintélye révén igyekeztek legitimálni, arra hivatkozva, hogy olyanok vagyunk, *„sar mukhlah amen o Del"* 'amilyeneknek a Jóisten hagyott [teremtett] bennünket'. A transzcendens játékba hozása azért is hatékony arcóvó stratégia, mert előhívja az Isten előtti egyenlőség és az evilági javak és sikerek mulandóságának tanításait, amelyek ugyancsak alkalmasak a beszélőnek tulajdonított kiválóság és a társadalmi különbségek jelentőségének ellensúlyozására.

(f) A fenti idézetek egy része a különbség/kiválóság múltba vetítésének stratégiáját is szemléltette, amely szorosan összefügg az apai ági identitással. A címzett ilyenkor amellett érvel, hogy ő ugyan nem *„baro ŕom"* 'nagy ember', de apja, nagyapja vagy apai nagybátyja korábban az volt:

The varikon phenel mangă and' ekh djîlesi: „Na, hajdi Tibor, kă tu baro ŕom sal, beš katika!" Aba me źaneh, so phenav? „Na tho ma ko falo, mangap

tu šukar! Man na ašar ma, kă baro ŕom som, kă me na som baro ŕom, kă o laśo Del-i o baro ŕom, the sah mîŕă papure bară ŕoma. The muŕă kakk. The muŕo dad. Me na som baro!" ('Ha valaki azt mondja nekem egy gyűlésben: „Na, gyere, Tibor, ülj ide mellém, mert te nagy ember vagy!" Én, tudod, mit mondok erre? „Ne tegyél engem a falhoz, kérlek szépen! Engem ne dicsérj azzal, hogy nagy ember vagyok, mert én nem vagyok az, mert a Jóisten a nagy ember, és a mi nagyapáink is azok voltak. És az én nagybátyáim. És az apám [is nagy ember volt]. Én nem vagyok nagy [ember].') (2002/07/19)

Vagyis a beszélő elzárkózik attól, hogy a méltató szavakat saját személyére vonatkoztassa, ám egy vagy több – rendszerint már elhunyt – apai ági rokona esetében nagyon is helytállónak véli azokat. E diszkurzív megoldás hatékonyságának alapja a generációk közötti intenzív hírnévkölcsönhatás. Közelebbről az a tapasztalat, hogy annak a személynek, akinek az apját, nagyapját stb. *„baro ŕomként"* tartják számon – a tőlük „örökölt" apai ági presztízsnek, kiterjedt kapcsolathálónak (apatársi szövetségek), presztízstárgyaknak stb. köszönhetően – az átlagosnál nagyobb az esélye arra, hogy idővel maga is a befolyásos férfiak közé kerüljön, mivel jelentős helyzeti előnnyel indul a *politikában*.

A bemutatott arcóvó formulákban gyakran fontos szerepet játszó szimbolikus önleértékelést (*„szegények vagyunk"*, *„nyomorultak emberek vagyunk"*, *„nem vagyok baro ŕom"* stb.) egyetlen beszélgetőtársam sem értelmezte szó szerint. Amellett érveltek, hogy e stratégia csupán a szerénység és az alázat kifejezésének eszköze, amely a tiszteletreméltóság *(„patjiv")* kiérdemlésére/felhalmozására, illetve annak kifejezésére szolgál, hogy a beszélő miként viszonyul a szociabilitás gábor roma etikájához és a többi jelenlévőhöz. Amint arra többen is rámutattak: a virrasztókban, temetéseken stb. szerveződő nyilvános társalgás résztvevői pontosan ismerik egymás *politikai* sikereit és kudarcait, és kidolgozott – nemegyszer versengő, egymásnak ellentmondó – értelmezésekkel rendelkeznek az egyének, családok és apai ágak közötti presztízsviszonyokkal kapcsolatban. Ezért a nyilvános társadalmi eseményeken elhangzó társalgási hozzájárulások döntő többsége nem arra szolgál, hogy általuk a jelenlévők új információkat osszanak meg egymással, hanem arra, hogy a (diskurzus által is formált) presztízsviszonyokkal kapcsolatos értelmezéseiket kifejezzék, összehasonlítsák és ütköztessék, azaz e viszonyokról egyezkedjenek. Ezért ismerőseim számára magától értetődő volt, hogy a magát „szegény apa szegény gyermekeként"[27] definiáló, kifejezetten sikeres apai ághoz

[27] A *„čoŕŕo"* 'szegény' jelző használata – mint a szimbolikus önleértékelés egyik, a *politikai* beszédben gyakran alkalmazott technikája – kapcsán itt egy 2001-ben elhangzott énekrészletet idézek. Az énekes egy hatvanas évei elején járó, két pohárral rendelkező, jómódú férfi, aki a nagyfalusi domináns apai ág tagja. A *ŕomani* nyelvű, az adott helyzethez igazított tartalmú ének az énekes fivérének nemrég bekövetkezett halála után, az ő hathetes halotti emlékünnepén hangzott el. A jelenlévő több mint 25 meghívott az énekessel együtt adta elő az ének páros, ismétlődő sorait. Amint azt az alábbi részlet is mutatja, az énekes saját apjára és önmagára, valamint két fivérére is a *„čoŕŕo"* 'szegény' jelzővel utal. Amint arról már esett szó, e kifejezés használata a *politikai* arcmunka része: nem szó szerint értendő.

tartozó, vagyonos beszélő csupán a *politikai* arcmunka és a tiszteletreméltóságért folyó verseny részeként folyamodik a szimbolikus önleértékeléshez – az idézett szavak tartalma pedig köszönőviszonyban sincs valós társadalmi és gazdasági helyzetével. Ez utóbbi ténnyel magyarázható, hogy ha a *„čoŕŕo”* ‘szegény’ jelzőt egy másik jelenlévő társítaná a jómódú, befolyásos férfiak valamelyikéhez, az nyílt inzultusnak számítana, amely könnyen verbális konfliktushoz, azaz oda vezethet, hogy az inzultált fél különféle technikák – saját *politikai* eredményeinek nyílt enumerációja stb. – révén próbálja meg helyreállítani saját, megsérült társas képét.

17.3.2. A *politikai* önreprezentáció során alkalmazott arcóvó technikák

A beszélőnek számos technika áll rendelkezésére ahhoz, hogy társadalmilag támogatott módon hozza szóba saját *politikai* sikereit a nyilvános virrasztói, esküvői stb. társalgás során. E technikák közös vonása, hogy általuk a beszélő – legalább részben – képes ellensúlyozni azt a szimbolikus veszteséget (szégyent stb.), amelyet a megszégyenítő összehasonlítás révén mások nyilvános társas képében okoz. Az alábbiakban ezek közül mutatok be néhányat.

(a) *Bocsánatkérés a jelenlévőktől és/vagy Istentől.* Az önmagát méltató beszélő gyakran úgy keretezi társalgási hozzájárulását, hogy az „öndicséret” elhangzása előtt vagy után elnézést kér a hallgatóktól és/vagy Istentől. Ezzel az udvariassági/arcóvó stratégiával igyekszik ellenpontozni azt, hogy a társadalmi különbségek reprezentálása során (részben) figyelmen kívül hagyja a jelenlévők pozitív táras kép iránti igényét. Az alábbiakban két példát mutatok be röviden.

A domináns nagyfalusi apai ágból származó, befolyásos – két presztízstárggyal és négy felnőtt fiúval rendelkező – férfi apatársánál ebédelt szombaton (2002/01/27) az imaházi istentisztelet után. A házigazda a helyi feltörekvő, jómódú, ám szerény presztízsű apai ág tagja, egy pohár tulajdonosa, aki kiugróan magas *„jussot”* fize-

Azt, hogy az énekes a jómódú, köztiszteletben álló férfiak közé tartozik, jól mutatja az alábbi idézetben szereplő *„prinźende”* ‘ismert’ jelző, az elhunyt fivér értékes presztízstárgyának említése a „*vurdon* = presztízstárgy” szókép segítségével (valamint az ének itt – terjedelmi okok miatt – nem közölt, számos további eleme).

„Lesa somah barjardo, / Lesa somah barjardo. / The sah ma vi tata čoŕŕo, / Săh ma vi tata čoŕŕo(ju). / (…) D’amen samah trin phral, čoŕŕă! / D’amen samah trin phral, čoŕŕă, / The and’ol ŕoma prinźende, / The and’ol ŕoma prinźende(ju). / (…) Muŕo vurdon aśundo, / Muŕo vurdon aśundo, / Aj, kă le paponendar mukhlo(ju), / Aj, kă le paponendar mukhlo(ju).”

(‘Vele [az énekes saját, nemrég elhunyt fivérére utal] nőttem fel, / Vele nőttem fel. / És volt az apám is, szegény, / Volt az apám is, szegény. / /…/ Hárman voltunk fivérek, szegények! / Hárman voltunk fivérek, szegények, / A romák között ismertek, / A romák között ismertek. / /…/ Híres/közismert az én szekerem [az énekes elhunyt fivére nevében énekel, és az általa nagyapjuktól örökölt, értékes fedeles kupára utal], / Híres/közismert az én szekerem, / A nagyapák hagyták hátra örökségként, / A nagyapák hagyták hátra örökségként’.)

tett ki lányával néhány évvel korábban azért, hogy a most vendégül látott, tekintélyes apatárs *„xanamikimót”* kössön vele. A közöttük zajló beszélgetés során a vendég többször is bocsánatot kért a jelenlévőktől (*„Te jertil o Del!”*, ‘Bocsássa meg az Isten!’), miután saját apja és más apai ági felmenői *politikai* sikereit szóba hozta (például: *„Von bare-j, vi muŕo dad baro sah”*, ‘Ők nagyok [nagy emberek], az én apám is nagy [ember] volt’). Elmenőfélben a befolyásos apatárs úgy köszönt el a házigazdától, akinek apja néhány hónappal korábban hunyt el, hogy *„Emeld fel a fejed! Mutasd ki, hogy neked milyen apád volt* [a házigazda apjának eredményeire: az általa vásárolt poharakra stb. utal]*! Legyél büszke arra, hogy ilyen apád volt, hogy így hagyott téged, és, bocsássa meg az Isten, arra is, hogy ilyen xanamikád* [‘apatársad’; a beszélő önmagára utal] *van!”*

Saját menye a Nagyfaluban *„faluvezetőként”* tisztelt, befolyásos férfiról a következőképpen tett említést egyik beszélgetésünk során (2001/10/16): *„Apósomnál nincs is nagyobb rangú cigány a faluban, te jertil o Del* (‘Isten bocsássa meg [amit mondok]’)*!”*

(b) *Diminutívhasználat.* A megszégyenítő összehasonlítás tompításának egyik stratégiája a diminutívhasználat. Diminutívokat a beszélők rendszerint felnőtt fiaikra, illetve presztízstárgyaikra utalva alkalmaznak. Az előbbi esetben a beszélő a *politikai* diskurzus során felnőtt fiait nem a *„šavo/mîŕă šave”* (‘fiú/fiaim’) terminusokkal, hanem a *„šavoŕă/mîŕă šavoŕă”* (‘fiúcska, kisfiú/fiacskáim, kisfiaim’) kifejezésekkel nevezi meg.[28] A poharak esetében ugyanez a helyzet: a *„taxtaj”* (pohár) főnév helyett a beszélő gyakran a *„taxtora”* (‘poharacska’)[29] főnévvel utal saját presztízstárgyára. A diminutívhasználat a saját *politikai* sikerekhez (presztízstárgyakhoz, fiúgyermekekhez) társított társadalmi jelentőség önként vállalt, szimbolikus leértékelésének egyik formája, amely a beszélő szerénységének kifejezésére, illetve arra hivatott, hogy a mások nyilvános társas képe iránti érzékenységét (udvarias voltát) kifejezésre juttassa.[30] Megjegyzendő, hogy ha mások utalnának a címzett poharára vagy fiaira a *„taxtora”/„šavoŕă”* kifejezésekkel, az inzultusnak minősülne, és nagy valószínűséggel nyílt vita kialakulásához vezetne. A *politikai* arcmunka e stratégiájával kapcsolatban csak egy példát idézek. Az alábbi mondatok egy hatvanas éveiben járó, tekintélyes családfőtől származnak, és a presztízstárgyak megőrzésének *versus* kényszerű értékesítésének eltérő szimbolikus következményeit taglalják:

[28] A „fiú” helyett a „fiúcska” kifejezés használata a kínálást nyomatékosító feltételes önátkokban (pl.: *„Haljanak meg a fiacskáim, ha nem eszel!”*) is gyakori. Azt rendszerint akkor alkalmazzák, ha a házigazda számára kimondottan fontos, hogy a vendég megtisztelje asztalát, vagyis vele együtt egyen.

[29] E kifejezést a kisméretű poharak megnevezésére is használják.

[30] Érdemes említést tenni arról a gyakorlatról, amikor a beszélő nem kicsinyítőképzők segítségével tüntet fel a ténylegesnél jóval fiatalabbként (gyermekként, fiatalemberként stb.) felnőtt férfiakat, hanem úgy, hogy a *„cino”* (‘kicsi’) vagy a *„tărno”* (‘fiatal’) jelzőket használja. Mindkét megoldás célja azonos: az oly módon kivitelezett szimbolikus önleértékelés, hogy a beszélő saját fiát, unokáját stb. fiatalabbnak tünteti fel a valóságosnál, azt a látszatot keltve, mintha még nem vagy csak alig valamelyest számíthatna rá a *politikában*.

Phenah kade, sar som me akana..., kaj punig me źuźuvav, sar sîn mîŕă šavoŕă paša ma, the sîn ma duj taxtora the na bitjiną le tha te inkărą le. Akkor kode phenen mangă: „Tu laśo ŕom sal the baro ŕom sal". Sîn mîŕă duj šavoŕă, the sîn ma trin źamutră the sîn ma njepocî, sîn mîŕă phral, e nacije mîŕi, the źanen kă me ande vica laśi som. Akkor kode phenen: „Tu laśo ŕom sal". Ba, the bitjiną len, aba, xasardom e valore. ('Mondjuk, ahogy én vagyok most…, hogy ameddig élek, a fiacskáim mellettem vannak, és van nekem két poharacskám, és nem adom el, hanem megőrzöm azokat. Akkor azt mondják nekem [mások]: „Jó és nagy ember vagy". Van nekem két fiacskám, három vejem, vannak unokáim, van fivérem, a mi nemzetünk [apai águnk], és tudják az emberek, hogy jó *vicából* [apai ágból] való vagyok. Akkor azt mondják: „Jó ember vagy". De ha eladnám azokat [a poharait], akkor már elveszítettem az értéket [veszítek az értékemből, értsd: hírnevemből].') (2002/08/25)

(c) A saját *politikai* sikerek diszkurzív megjelenítése során használt, legváltozatosabb arcóvó stratégiák az *indirektség* fogalmához kapcsolódnak. Mielőtt ezeket bemutatnám, érdemes egy rövid kitérőt tenni, az indirektség technikáinak vizsgálata ugyanis a *politikai* beszéd elemzésének kedvelt és hosszú múltra viszszatekintő területe (lásd például Fischer 1976; Howe 1977; Paine 1981; Atkinson 1984; Brenneis 1986; Gruber 1993; Irvine 1993; Obeng 1997; Mihas 2005 stb.). Az e tárgyú munkák közül Brenneis (1986) tanulmánya különösen hasznos tanulságokkal szolgál számunkra.

Véleménye szerint a nyelvi indirektség technikái négy ismertetőjeggyel rendelkeznek. Esetükben „a beszélők többet vagy mást 'gondolnak', mint amit mondanak. A jelentés nem kizárólag a szövegben rejlik, a szó szerint értelmezett üzenet önmagában pontatlan vagy félrevezető lehet" (Brenneis 1986: 341). Másrészt az indirektség „magában foglal valamit arról, hogy a beszélő miként viszonyul az üzenethez. Habár az indirektség számos formát ölthet, rendszerint lehetővé teszi az elmondottak miatti, teljes felelősségvállalás elkerülését vagy megtagadását" (Brenneis 1986: 341). Harmadrészt „a hallgatók számára nemcsak lehetséges, hanem egyenesen kötelező a saját következtetések levonása. A közönség kénytelen aktívan részt venni a folyamatban". Vagyis a közönség az üzenet jelentésének társszerzője: a „kijelentéssel kapcsolatos – elsődleges vagy másodlagos – jelentéstulajdonítás megköveteli a közönség aktív részvételét" (Brenneis 1986: 339). Végül az indirektségnek „van egy, a formához kapcsolódó aspektusa. Egy szöveg formai tulajdonságai vagy egy kommunikációs esemény megszervezésének aspektusai önmagukban homályossá tehetik az üzeneteket és jelezhetik azt, hogy többről van szó annál, mint ami eljut a fülekig" (Brenneis 1986: 341).

Brenneis a nyelvi indirektség technikáinak négy fontosabb csoportját különíti el. Megkülönbözteti egyrészt a „szövegközpontú" indirektséget *(„text-centered indirection")*, „...amely az üzenet tulajdonságaira támaszkodik, azért, hogy általuk sugallja a szándékolt jelentést, valamint azért, hogy ily módon tudassa a hallgatók-

kal, hogy figyelmet kell fordítaniuk e jelentésre" (Brenneis 1986: 341). Ide tartoznak például az olyan nyelvi technikák, mint a többértelműség és a homályosság, a metafora és egyéb szóképek, a nyitott végű utalás, 'a dolog' *(„the thing")* kifejezés vagy az egyes szám harmadik személyű névmások gyakori használata.

A „hangközpontú" *(„voice-centered")* indirektség „alapja az azzal kapcsolatos kétértelműség/félreérthetőség, hogy ki a felelős az üzenetért" (Brenneis 1986: 342). Kiváló példái ennek a „megosztott narráció vagy az együttes előadás" (*„shared narration"*; *„co-performance"*; Brenneis 1986: 343), valamint a „szócsövön keresztüli", illetve a függő beszéd segítségével megvalósított „hasbeszélés" *(„ventriloquism through spokesmen/reported speech")* technikája, továbbá az anonimitás (Brenneis 1986: 343).

A „közönségközpontú" *(„audience-centered")* indirektség egyik példája az „elejtett megjegyzések" *(„dropping remarks")* technikája, amely azon a várakozáson alapul, hogy a másodlagos közönség előtt kimondott üzenetet a beszélő által elsődleges közönségnek tekintett, szintén jelen lévő, hallótávolságon belül tartózkodó személy(ek) is meghallják, vagy a beszélő azt reméli, hogy a jelen nem lévő elsődleges közönség később a másodlagos közönségtől tudomást szerez az üzenetről.

Végül az indirektség technikáinak negyedik csoportját az „eseményközpontú" *(„event-based")* esetek alkotják, amelyek közös vonása, hogy „az esemény lezajlása önmaga is fontos üzenet, valójában a legfontosabb a továbbított üzenetek közül" (Brenneis 1986: 344).

A gáborokra jellemző *politikai* arcmunka esetében a nyelvi indirektség technikáinak két csoportja tesz szert megkülönböztetett jelentőségre.

(c1) Az első csoportba sorolt technikák a saját *politikai* sikerek nyilvános megjelenítésének ideális, társadalmilag támogatott módjával állnak kapcsolatban, vagyis azzal az elvárással, hogy *„mások dicsérjenek bennünket, és ne mi magunkat"*. Amint arra már utaltam, ez az irányelv nemegyszer azt eredményezi, hogy a nyilvános társalgás során az egymás iránt lojális és elkötelezett személyek (apatársak stb.) között a „másiknak címzett dicséret – arcóvó, elutasító válasz" forduló egymás után többször megismétlődik, és gyakran előfordul, hogy az elsőként *„feldicsért"* személy a diskurzus egy későbbi szakaszában maga kezdi el dicsérni az őt nemrég méltató szövetséges *politikai* eredményeit. (Vagyis a felek között a dicséretek kiegyensúlyozott reciprocitáson alapuló cseréje alakul ki.) E gyakorlat a „hangközpontú" indirektség egyik esete, amelyben két, Brenneis által említett technika is tetten érhető. Egyrészt a „megosztott narráció vagy együttes előadás", mivel a saját *politikai* sikerek reprezentációja egy közismert mintát követő, két – vagy több – jelenlévő közötti társalgási együttműködés révén jön létre. Másrészt, mivel a méltatás megfogalmazója – a szociabilitás etikáját követve – voltaképpen a címzett helyett beszél, a fent említett gyakorlat a „szócsövön keresztül" megvalósuló „hasbeszélés" egy eseteként is felfogható. A mások általi *„feldicsérés"* azért közkedvelt eszköze a *politikai* arcmunkának, mert – bár az üzenet tartalma kendőzetlen, nyilvánvaló – a méltató szavakat nem maga a címzett társítja saját személyéhez és *politikai* teljesítményéhez.

(c2) A nyelvi indirektség technikáinak másik, a *politikai* önreprezentáció során gyakran alkalmazott csoportjába a metaforák, metonímiák, allegóriák és egyéb szóképek tartoznak, amelyek a „szövegközpontú" indirektség esetei. Hatékonyságuk abból származik, hogy többértelműek, jelentésük ezért homályos marad, ily módon nem bizonyítható kétséget kizáróan, hogy a beszélő valóban elkövette-e a nyilvános öndicséret morális vétségét, következésképpen a felelősség kérdése sem tisztázható megnyugtató módon. A beszélőt ezért nem illethetik nyíltan az öndicséret és az udvariatlanság vádjával, és nem is vonhatják felelősségre. A metaforákkal és egyéb szóképekkel kapcsolatos jelentésalkotás, amint arra Brenneis is utal, megköveteli a közönség aktív közreműködését – voltaképpen a hallgatónak kell eldöntenie, hogy az elhangzott szavak lehetséges jelentései közül a beszélő melyikkel azonosul. A közönség tehát maga is a jelentés „társszerzőjévé", átvitt értelemben pedig az azzal járó felelősség „társtulajdonosává" válik. Csak egy példát említve: valamennyi gábor roma ismerősöm tisztában volt azzal, hogy a *politikai* diskurzusban a *„poharakat lovakra mondják"* (lásd később), vagyis a különféle énekekben és egyéb társalgási hozzájárulásokban felbukkanó „ló" főnév – legalábbis az esetek többségében – a presztízstárgyakat jelöli. A diskurzus egyetlen résztvevője sem képes azonban bebizonyítani azt, hogy a beszélő e főnév kimondásával valóban saját poharára utalt, és nemcsak azért folyamodott egy lovakkal kapcsolatos életkép használatához az általa előadott ének egy pontján, mert annak bizonyos formai jegyei (szótagszám stb.) megkönnyítették számára az ének szövegének szervezését. (Amint arra később még kitérek, épp a többértelműségre és homályosságra, illetve a beszélő felelősségre vonásának problematikusságára vezethető vissza az, hogy a gáborok a *politikai* riválisaiknak címzett nyilvános inzultusok megfogalmazása során ugyancsak előszeretettel folyamodnak metaforák és egyéb szóképek használatához.)

A korábbi fejezetekben – különösen a harmadikban és a negyedikben – számos olyan, az indirektség fogalmához kapcsolódó nyelvi eszközről esett szó, amelyek gyakran használt elemei a társadalmi különbségek megjelenítésére szolgáló, közismert eszközkészletnek, ezért az alábbiakban csak néhányra utalok, mellőzve azok értelmezését.

A *politikai* sikeresség és a társadalmi jelentőség reprezentációi (szóképei stb.) közé tartoznak például az alábbi, az általam megfigyelt *politikai* diskurzusokból származó idézetek: *„globalo ŕom sah"* ('globális [a gábor romák között közismert] férfi volt'), *„egyetlen vásárt* [presztízstárgyügyletet stb.] *sem csinálnak nélküle"*, *„az egész falu az övé volt"*; *„von uralkodinah ando gav"* ('ők uralkodtak a faluban'); *„ol trin gava lengă sah"* ('a három falu az övék volt', azaz mindhárom településen tisztelték őket); *„von sah ol dintune ando gav"* ('ők voltak az elsők a faluban'); *„von vezetinah o gav"* ('ők vezették a falut'); *„vi lo duj vilagmarkaša / vilagvezetăvure / globalure / internacionalure sah"* ('mindkét gábor férfi világmárkás / világvezető / globális / nemzetközi [lokális közösségükön túl is ismert és elismert] volt'); *„von sah e talpa le gavehko"* ('ők voltak a falu talpa'); *„či ekh ŕom na sah opral pre len"* ('senki sem volt rajtuk felül', azaz senki sem volt sikeresebb náluk a *politikában*'); *„bajnokok / világbajnokok voltak"*; *„von sah ol šefure le gavehko"* ('ők voltak a falu

főnökei' [lásd: román 'şef']); *„von împărăci sah"* ('fejedelmek voltak'); *„nem bírt velük egy cigány sem a faluban"* (azaz senki sem tudta felülmúlni őket a *politikában*); *„kale marde tele o rekordo mondialo! Kala marde tele az európai meccset!"* ('Ők verték le [döntötték meg] a világrekordot! Ezek verték le [játszották le] az európai meccset [mindenki mást maguk mögé utasítottak a *politikában*]!'); *„sîn leh korona kathar o phuro Z, jertil leh o Del"* ('Van koronája [*politikai* hírneve, tekintélye], amelyet az öreg Z-től [apai nagyapjától] kapott, Isten bocsássa meg'); *„bari lume mukhle"* ('nagy világot [jómódot /presztízstárgyakat stb./, befolyásos apatársakból és rokonokból álló, támogató társadalmi hálózatot, számottevő megbecsülést és hírnevet] hagytak maguk után [utódaikra]').

A kiugróan sikeres apai ágakat – például a nagyfalusi domináns ágat – gyakran jellemzik az alábbi szófordulatokkal: *„bárson nemzet"* ('bársony [nemes, előkelő] nemzet [apai ág]'), *„dintuno cego / nemzeto / rhădăčina"* ('első cég / nemzet [apai ág] / gyökér [apai ág]'), *„tăke le gavehko"* ('a falu tőkéje'; vagyis a gyökér, amelyből a lokális közösség létrejött és táplálkozik), *„pharo nemzeto"* ('nehéz [azaz fontos, befolyásos] nemzet [apai ág]'); *„e fundacija le gavehki"* ('a falu alapja').

A nagyfalusi domináns (a Jankesti), illetve a feltörekvő, újgazdag (a Pistesti) apai ág viszonyát beszélgetőtársaim, amint arról már esett szó, gyakran írták le az alábbi metaforákból álló oppozíciók segítségével: a domináns ág = *„antiko nemzeto" / „phuro kašt"* ('antik [régi] nemzet' / 'öreg fa', azaz a *politikában* régóta sikeres apai ág) *versus* a feltörekvő ág = *„demokrácia cigányok" / „újoncok" / „'új' cigányok"* (a *politikában* főként a rendszerváltás táján eredményessé váló apai ág).

A kiterjedt társadalmi kapcsolatháló és a számottevő kapcsolati tőke gábor roma szóképei gyakran a közös étkezés fogalmához kapcsolódnak: *„az egész világ eszik az asztalánál"*. Ugyancsak ide tartoznak az olyan szófordulatok, mint az *„összekötötte/megkötötte az egész világot"*, azaz apatársainak, rokonainak és barátainak köszönhetően 'a saját lokális közösségén túlnyúló, kiterjedt kapcsolathálóval rendelkezett'.

Az apai ági identitás, illetve az apa és fia közötti *politikai* egymásrautaltság és hírnévkölcsönhatás szóképei ugyancsak a *politikai* beszéd gyakran alkalmazott elemei: *„az apám / nagyapám szekerén ülök / utazom"*; *„apám diplomát / lilt* [*lil* 'levél'] */ stampilát* [*stampila* 'pecsét'] *hagyott nekem"*; *„az apám / nagyapám dosszárját viszem tovább* [az ő *politikai* hírnévhagyatékát viszem tovább, hozzá hasonlóan sikeres vagyok]*"*. A felmenők *„szekerén utazás"*, a tőlük kapott *„diploma"*, *„levél"*, *„pecsét"* és *„dosszár"* itt egyaránt a *politikai* hírnévhagyaték, a felmenők által létrehozott és hátrahagyott, jelentős apai ági presztízs szinonimái.

Azokra a *politikában* kevésbé sikeres lokális közösségekre, amelyekhez a nagyfalusi domináns ág befolyásos tagjait apatársi szövetségek fűzik, a *politikai* beszédben gyakran utalnak e *„xanamikimók"* révén *„ki- vagy megnemesített"*, *„felemelt"* vagy *„kibővített"*, azaz magasabb presztízsűvé, tekintélyesebbé tett közösségekként.

Azt, hogy a *politika* hogyan jelenik meg a társadalmi eseményeken szerveződő diskurzust gyakran megszakító, *ŕomani* nyelvű énekekben,[31] pontosan szemlélteti az alábbi énekrészlet. Az énekes egy hatvanas évei elején járó, befolyásos férfi, aki a nagyfalusi domináns apai ághoz tartozik, és két presztízstárgy tulajdonosa. A tartalmát tekintve az adott eseményhez, illetve az előadó saját *politikai* terveihez igazított ének egy hathetes halotti emlékünnepen zajló *politikai* diskurzus részeként hangzik el, megszakítva a nagyfalusi apai ágak közötti múltbéli és jelenlegi presztízsviszonyokkal kapcsolatos társalgást. Az elhunyt az előadó bátyja. Az emlékünnepre az elhunyt házának udvarán került sor, ahol italokat szolgáltak fel a több mint tizenöt meghívott és a legközelebbi hozzátartozók számára. Az esemény menedzsere és a diskurzus irányítója elsősorban maga az énekes volt, aki – számottevő ambíciója ellenére – csak szerény sikereket ért el a *politikában*, így – amint azt az idézett énekrészlet is mutatja – magas apai ági presztízsét, valamint apja és apai nagyapja fontosabb *politikai* sikereit igyekszik hangsúlyozni a *politikai* önreprezentáció során. (A jelenlévő férfiak az ismétlődő sorokat az énekessel együtt énekelték.)

[Maros megye, Nagyfalu – 2001/07/13. Lásd a *7–10. kép*eket. Az énekes bevezető szavai, a jelenlévőknek címezve:]

---

[31] A gáborok között elterjedt énekeknek három nagyobb csoportja különíthető el.

(a) A *„źalniko djili”*-k vagyis ‘lassú dalok’, amelyekre számos beszélgetőtársam a *„virrasztói énekek”* kifejezéssel utalt. Rendszerint virrasztókban és halotti emlékünnepeken, esetenként hosszabb autóúton vagy monoton munkavégzés közben hallhatóak. A „lassú dalok” csoportja elsősorban a hangulat, a tartalom és a dallam alapján különül el a többi, elterjedt énektípustól. Rendszerint *ŕomani* vagy magyar, ritkábban román nyelvűek. A magyar nyelvű darabokat a gáborok minden bizonnyal az erdélyi magyaroktól vették át (azok nemritkán balladák). A „lassú dalok” jellemző vonása, hogy azok egyrészt gyakran alkalmazott, közismert formulákból és életképekből épülnek fel (lásd a *politikai* sikeresség és a társadalmi jelentőség, valamint az apai ági identitás korábban bemutatott nyelvi reprezentációit; a haldokló elköszön fiaitól; a hosszú, nehéz utazás élménye stb.). Másrészt az énekes az előadás közben az adott beszédhelyzethez, saját *politikai* és egyéb céljaihoz és terveihez igazítja a „lassú dalok” tartalmát. (Lásd még a 4. és a 13. fejezetet.)

(b) Az ‘asztali énekek’ *(„meseljaki djili”)* az örömteli társadalmi eseményekhez (esküvőkhöz, eljegyzésekhez stb.) kapcsolódnak, ám esetenként virrasztókban is hallhatóak (például akkor, ha az elhunyt idős kort ért meg, teljes életet élt stb., vagyis *„nem sajnos halottnak”* minősül). Túlnyomó többségük ugyancsak magyar vagy *ŕomani* nyelvű, és – hasonlóan a „lassú dalokhoz” – gyakran *politikai* tartalmú. Az „asztali énekek” esetében ritkábban adódik lehetőség arra, hogy az énekes szabadon válogasson a közismert állandó formulák és életképek közül. Általános gyakorlat, hogy a „lassú dalokat” és az „asztali énekeket” egyszerre egy énekes *„vezeti”*, a többi jelenlévő pedig azok bizonyos sorait és/vagy sorvégeit énekli vele együtt.

(c) Az úgynevezett *„szent énekek”* kötött szövegű és dallamú, közösen énekelt, rendszerint az adventista énekeskönyvekből származó énekek, amelyek részben az imaházi összejövetelek alkalmával, részben pedig virrasztókban, temetéseken és halotti emlékünnepeken hangzanak el. Ez utóbbi dalok nyelve jellemzően magyar vagy román, elvétve azonban *ŕomani* nyelvű darabokkal is találkozhatunk.

Mo, o laśo Del te bočatil, the vi tume jertin, hivăvure sam, pateg na-j anglo Del tetszešo! Tha pale amară dadengi istorije, the pale amară dadengo gav, the pale amari vica, na fal tume pharo, kamav te phurdav ekh djili. (‘A Jóisten bocsássa meg, és bocsássatok meg ti is, meglehet, hogy nem fog tetszeni az Istennek [az, amit most mondok]! Ne vegyétek rossz néven, de el akarok fújni egy éneket az apáink történelméről, az apáink falujáról, a mi apai águnkról.’)

A számos arcóvó technika: a bocsánatkérés Istentől és a jelenlévőktől, az arra vonatkozó utalás, hogy mindaz, ami itt majd elhangzik, valószínűleg nem nyeri el Isten tetszését – azaz nem áll összhangban az Isten előtti egyenlőség ideológiájával –, valamint a „ne vegyétek rossz néven” formula használata pontosan jelzi, hogy a beszélő olyan témára tereli a szót, amely számos résztvevő pozitív társas képét veszélyeztetheti. Nevezetesen – személyes gyásza és fájdalma mellett – a társadalmi különbségekről: elsősorban saját apai ága történetéről és annak társadalmi jelentőségéről fog énekelni.

Az ének szerkezeti egységei:

1–11. sor – a jelenlévők megszólítása, üdvözlése, illetve áldáskérés mindnyájukra.

12–33. sor – az énekes a bátyja halálát hozza szóba: *„nem volt sem idős, sem fiatal”*, eltávozása azért érinti különösen érzékenyen őt, mert *„vele együtt nőtt fel”*. Ezután apjuk, önmaga és fivérei társadalmi elismertségére utal (az *„ašundo”* ‘híres’, *„prinźende”* ‘ismert’ jelzők segítségével).

34–47. sor – Saját apjuk nevében énekel, aki halála előtt fiaitól búcsúzik: a családot (az énekest és fiatalabb fivérét) a most elhunyt báty gondjaira bízza, kijelenti, hogy mostantól ő *„vezeti a családot”*. (*„Aj, kă me źaptar maškar tumendar, / Me źaptar maškar tumendar. / Aj, X tu te na dara, / Kă sî tu duj phral palal(u). / Aj, ćeći-j, tu tradeh d’anglal. / Ćeći, tu tradeh d’anglal(u).”* ‘Aj, mert én elmegyek közületek [meghalok], / Én elmegyek közületek. / Aj, X [a most elhunyt báty nevét mondja], te ne félj, / Mert van neked hátul két fivéred. / Aj, igaz, te vezetsz elől. / Igaz, te vezetsz elől.’) Ezután az énekes – továbbra is apjuk szájába adva a szavakat – említést tesz arról az értékes presztízstárgyról, amelyet idősebb fivére örökölt apjuktól.

48–58. Az énekes apjuk halálát hozza szóba.

59. Aj, da, phrala, tu te na dara,
60. Phrala, tu te na dara!
61. Maj sî ame varăkon,
62. Oj, kă d’o gav sî sasto amaro,
63. Kă d’o gav sî sasto amaro(ju),
64. The sî ame trin veri ašunde,
65. Sî ame trin veri ašunde,

7. kép A 2001. július 13-án elhangzott ének előadásának részlete (az előadó a kép jobb oldalán látható). (Részlet a szerző által készített videofelvételből; 2001)

*8–10. kép*ek A 2001. július 13-án elhangzott éneket követő *politikai* diskurzus.
(Részlet a szerző által készített videofelvételből; 2001)

66. Aj, le paponendar mukhle,
67. Le paponendar mukhle,
68. Th' and'ol ŕoma prinźande(ju).
69. No, avilah vreme pre la,
70. Avilah vreme pre la,
71. Kă śordah o brîšînd(o),
72. Kă śordah o brîšînd(o),
73. The v'o phral gălah khăral(u).
74. Te ferilah tum'o Del,
75. Te ferilah tum'o Del(u).
76. Kă či kamav te darav,
77. Kă či kamav te darav,
78. Kă n' aśiljom korkoŕŕî,
79. Kă n' aśiljom korkoŕŕî,
80. Ničі śavoŕă cinoŕă,
81. The maj sî ma ekh cino phral,
82. The maj sîn ekh cino phral(u),
83. The deš śavoŕă tărne,
84. The deš śavoŕă tărne.
85. Tha mangav le sa šukar,
86. Tha mangav le sa šukar,
87. Kaj te xajarăn pala man(u),
88. Kă te xajarnah pala ma,
89. Te xajarnah pala ma(ju)!
90. Oj, kă kade som me sîkado,
91. Kade som me sîkado,
92. Oj, k'ol iškole d'ol bară,
93. K'ol iškole d'ol bară.
94. Oj, kă d'o tata kode drabarlah,
95. Apoj o tata kode drabarlah,
96. D' o tata kode drabarlah,
97. The ŕomeh vov na pusalah,
98. The ŕomeh vov na pusalah.
99. Na, the me lehtar som sîkado,
100. Me lehtar som sîkado.
101. Oj, kă čingardah v'o haho,
102. Oj, kă t'aven panźšăla ŕoma,
103. T'aven panźšăla ŕoma(ju).
104. Oj, d'o haho t'en baxtale,
105. D'o haho t'en baxtale!
106. Kaj t'evasa phraloŕă,
107. Kaj t'evasa phraloŕă,
108. Kă kade mukhle la ol phură.

109. Tha v'ek aver ćeće phenav,
110. Vi ek aver ćeće phenav(u).
111. Po Murešu d'o sasto,
112. Po Murešu d'o sasto,
113. Sam njepocî X-ohkă,
114. Sam njepocî X-ohkă.
115. Kă kade sah veste bari,
116. Kade sah veste bari,
117. Kade sah veste bari,
118. Th'and'ol ŕoma dintuni,
119. Th'and'ol ŕoma dintuni.
120. The phrala sah prinźende,
121. The phrala sah prinźende,
122. Aj, de d'opral the źi tele(ju). (...)
123. Kade voste le papohki,
124. Kade voste le papohki.
125. Kaj so trubul te kărah,
126. Kaj so trubul te kărah,
127. Kaj ŕomendar te pušahu,
128. Na kade sam sîkade,
129. Na kade sam sîkade.
130. The na aśhilam korkoŕŕî,
131. The na aśhilam korkoŕŕî,
132. V'ol štar gava-j amară,
133. V'ol štar gava-j amară,
134. Oj, kă phangle-j le papohtar,
135. The d'ol śave ol aśunde,
136. The d'ol śave d'aśunde:
137. D'o Y, the d'o V,
138. D'o Y, the d'o V.
139. Von śute ol viză ol phară,
140. Kă śute ol viză ol phară.
141. The maj sah le varăkon(u):
142. Oj, duj šogori vestime,
143. Duj šogori vestime(ju),
144. Save sah von aśunde,
145. Save sah von aśunde,
146. Pe lume sah prinźende,
147. Pe lume sah prinźende.
148. Kade sah bax le papohki,
149. The čingardav la and'ol ŕoma,
150. Čingardav la and'ol ŕoma(vu),
151. De d'opral the źi telal,

152. De d'opral the źi telal.
153. Te śolah ekh ŕom pre opral,
154. Te śolah so pre opral-i,
155. Vov n'averkola či puślah,
156. Numa te sîkal o lila,
157. Numa te sîkal o lila(ju).
158. D'o tata kode drabarlah,
159. D'o tata kode drabarlah,
160. Numa ol lila, ol phurane,
161. Numa ol lila, ol phurane,
162. The le paponendar mukhle(ju).
163. Na, von găletar khăral(u),
164. Na, von găletar khăral(u),
165. Kă o kadrulo le papohko,
166. K'o kadrulo le papohko.
167. Aj, de v'o phral gălotar khăral.
168. Te na daran ol ŕoma(le),
169. Kă sam panź veri, čoŕŕă,
170. Kă sam panź veri čoŕŕă,
171. The sî ame biš rakhle, tărne,
172. Sî ame biš rakhle, tărne,
173. Te ferilah le d'o Del,
174. Te ferilah le d'o Del.
175. The ŕomendar či darah(u),
176. Aj, ničі na pušah,
177. The ničі aba na pušah(ju).
178. Th'ej, d'o gav sasto amaro-j,
179. The d'o gav sasto amaro-j,
180. Ej, phanglo le paponendar,
181. Kă phanglo le paponendar,
182. The lehkă rakhlendar, le laśendar.
183. Akkor so te maj phenah(u)?
184. D'akkor so te maj phenah(u)?
185. Ekh koccom ćaće kărah,
186. D'ekh koccom ćaće kărah.
187. Sohtar drabarah kade?
188. Sohtar drabarah kade?
189. Kaj ol tărné te sitjon(o),
190. Kă v'ame kade kărdam,
191. Kă v'ame kade kărdam(u),
192. Kana sah vreme pre la,
193. Kana sah vreme pre la:
194. Jaj, le phurăndar sîtjilam,

195. Le phurăndar sîtjilam,
196. Kaj sa phraloŕă t'evah,
197. Kaj sa phraloŕă t'evah,
198. Kaj sa phraloŕă t'evah,
199. K'aśăl amengă šukar,
200. K'aśăl amengă šukar(u).

Fordítás:

'*59.* [Az előadó fiatalabb fivérének címzi az alábbi sorokat:] Testvér, te ne félj,
60. Testvér, te ne félj!
61. Még van nekünk valakink,
62. Mert az egész falu a miénk,
/*„az egész falu a miénk"* = utalás az énekes családjának kiterjedt társadalmi kapcsolathálójára és elismertségére./
63. Mert az egész falu a miénk,
64. És van nekünk három híres unokatestvérünk,
/Utalás az énekes három, a *politikában* legsikeresebb unokatestvérére./
65. Van nekünk három híres unokatestvérünk,
66. A nagyapák által hátrahagyva,
67. A nagyapák által hátrahagyva,
68. A romák között elismertek.
/Utalás a fent említett három unokatestvér presztízsére./
[Az előadó innentől valamennyi jelenlévőhöz szól:]
69. Elérkezett rá az idő,
/Eljött az előadó bátyja halálának ideje./
70. Elérkezett rá az idő,
71. Mert ömlött az eső,
72. Mert ömlött az eső,
73. És a testvérem is elment otthonról.
/Utalás az előadó bátyjának halálára./
74. Isten éltessen titeket,
75. Isten éltessen titeket.
76. [Mert] nem akarok félni,
77. [Mert] nem akarok félni,
78. Mert nem maradtam egyedül,
79. Mert nem maradtam egyedül,
80. Kicsi gyermekek sem [maradtak az elhunyt után árván],
/Az énekes – szerénységét és udvariasságát demonstrálandó – elhunyt bátyja felnőtt fiaira a *„śavoŕă cinoŕă"* 'kicsi gyermekek' kifejezéssel utal./
81. És van még nekem egy kicsi öcsém,
/Az énekes a *„cino"* 'kicsi' jelzővel utal fiatalabb fivérére, aki már elmúlt ötven éves./

82. És van még nekem egy kicsi öcsém,
83. És tíz fiatal fiúcska is,

/Az énekesnek és két fivérének összesen tíz fiúgyermeke született. Az énekes a *politikai* arcmunka részeként *„fiatal gyermekeknek”* nevezi őket, jelezve saját szerénységét és alázatosságát. A tíz fiú közül az ének elhangzásának pillanatában a legidősebb közel ötven éves volt. /

84. És tíz fiatal fiúcska is.
85. És szépen kérem mindegyikőjüket,
86. És szépen kérem mindegyikőjüket,
87. Hogy hallgassanak rám,

/Arra szólítja fel az említett tíz fiúgyermeket, akik mindannyian jelen vannak, hogy fogadjanak szót neki – jelezve ezzel, hogy önmagát tekinti *„családja vezetőjének”*./

88. Hogy hallgatnának rám,
89. Hogy hallgatnának rám!
90. Mert én úgy vagyok tanítva,
91. Mert úgy vagyok tanítva,
92. A nagy iskolákban,

/A *„nagy iskola”*, amelyben az énekes tanult = utalás az apjától és nagyapjától kapott, a társadalmi státusának és a szociabilitás etikájának megfelelő neveltetésre, a tőlük „örökölt” *politikai* hírnévhagyaték. A *„nagy”* jelző arra utal, hogy apai ága kiugróan sikeres a *politikában*./

93. A nagy iskolákban.
94. Mert apa azt olvasta,

/*„mert apa azt olvasta”* = az apától kapott nevelés. Az énekes apja analfabétaként élt és halt meg./

95. Apa azt olvasta,
96. Az apám azt olvasta,
97. És romát ő nem bántott meg,
98. Romát ő nem bántott meg.

/Szó szerint: ‘nem szúrt meg’ = nem sértett és bántott meg másokat szavakkal. Azaz verbális viselkedése összhangban volt a szociabilitás etikájával./

99. Na, és én tőle tanultam,

/Értsd: az ő viselkedését állította példaként maga elé, azt követi./

100. Én tőle tanultam.
101. Mert kiáltott egy hahót,

/*„Hahó”* = Vegyétek észre magatokat. Békességre intette a romákat a társadalmi összejöveteleken, ha nézeteltérés adódott közöttük./

102. Ha ötszáz roma volt ott, akkor is,
103. Ha ötszáz roma volt ott, akkor is.
104. Az a hahó legyen szerencsés,

105. Az a hahó legyen szerencsés!
106. [Arra figyelmeztette a jelenlévőket,] Hogy legyünk testvérek,
107. Hogy viselkedjünk testvérek módjára,
108. Mert így hagyták meg azt az öregek.
109. És még mást is mondok igazán,
110. Mást is mondok igazán.
111. Az egész Maros megyében,
112. Az egész Maros megyében,
113. X. unokái vagyunk,
/X = az énekes apai nagyapjának neve, aki kiugróan sikeres volt a *politikában*./
114. X. unokái vagyunk.
115. Ez nagy hírnevet jelentett,
116. Ez nagy hírnevet jelentett,
117. Nagy hírnevet jelentett,
118. És a romák között elsőséget,
/X és leszármazottai a legeredményesebbek a *politikában*./
119. És a romák között elsőséget.
120. A fivérek ismertek voltak,
/Utalás X. azon két fiára, akik kiugróan sikeresek voltak a *politikában*. Egyikük az énekes apja./
121. A fivérek ismertek voltak,
122. Fentről lentig. (…)
/Értsd: a felvégtől az alvégig. X említett két fia mindenütt köztiszteletnek örvendett a gáborok között, hírük mindenhová eljutott./
123. Ez a nagyapa hírneve,
124. Ez a nagyapa hírneve.
125. Hogy mit kell csinálnunk,
126. Hogy mit kell csinálnunk,
127. Hogy a romáktól kérdezzük,
128. Nem ahhoz vagyunk szokva,
/*„Nem ahhoz vagyunk szokva”* = X és leszármazottai kellő tudással és tekintéllyel rendelkezett ahhoz, hogy egyedül is megoldják a problémáikat./
129. Nem ahhoz vagyunk szokva.
130. És nem maradtunk egyedül,
131. És nem maradtunk egyedül,
132. A négy falu is a miénk,
/*„Négy falu”* = Nagyfalu és három másik Maros megyei település gábor roma közösségei, amelyeket a társadalmi és gazdasági együttműködés számos formája köt össze. A birtokos szerkezet = a kiterjedt kapcsolatháló szinonimája./
133. A négy falu is a miénk,

134. Mert azokat a nagyapám megkötötte,
135. És a híres fiúk is,
136. És a híres fiúk is:
137. Y. és V.,
/Y és V = X azon két fia, akik a legsikeresebbek a *politikában*. Egyikük az énekes apja./
138. Y. és V.
/A *„négy falu”* X és *„híres fiai”* általi *„megkötése”* = Utalás azon apatársi szövetségekre, amelyeket X és két fia e Maros megyei településeken élő gábor romákkal kötött. X és fiai hírnevük és társadalmi elismertségük révén *„összekötötték”* Nagyfalut e három településsel, ami egyúttal azt is jelenti, hogy az említett települések mindegyikén ismerték és tisztelték őket./
139. Ők érvényesítették a komoly vízumokat,
/*„Ők érvényesítették a komoly vízumokat”* = X és két *„híres”* fia *politikai* súlyának és befolyásának szinonimája: sokan kérték a jóváhagyásukat, engedélyüket, támogatásukat és tanácsukat./
140. Ők érvényesítették a komoly vízumokat.
141. És még volt nekik valakijük:
[Az előadó az egyik szomszédos település irányába mutat.]
142. Két híres sógor,
/Az énekes két apai nagynénjének befolyásos férjeire utal, akik X *politikai* támaszai voltak./
143. Két híres sógor,
144. Akik szintén közismertek voltak,
145. Akik szintén közismertek voltak,
146. Világszerte ismertek voltak,
/*„Világszerte”* = a gáborok között mindenütt./
147. Világszerte ismertek voltak.
148. Ilyen szerencsés volt a nagyapám,
149. És ezt kikiáltom a romák között,
/*„kikiáltom”* = nyíltan kimondom/
150. Kikiáltom a romák között,
151. Fentről kezdve lefelé,
152. Fentről lefelé.
/Értsd: a felvégtől az alvégig./
153. Ha egy roma túl magasra helyezte magát,
/Ha túlságosan büszkélkedett./
154. Ha odatette magát, ami túl magasan van,
155. Ő más egyebet nem kérdezett,
/Értsd: nem kért tőle./
156. Csak azt, hogy mutassa meg a dokumentumokat,
157. Csak azt, hogy mutassa meg a dokumentumokat.
/A *„lil”, „phurano lil”* = ‘dokumentum’, ‘öreg dokumentum’, amely-

ben az egyén apai ágának története és *politikai* sikeressége *(„rangja”)* áll; voltaképpen a *politikai* emlékezet szinonimája. *„Ő más egyebet nem kérdezett* [kért tőle]*, / Csak azt, hogy mutassa meg a dokumentumokat”* = az énekes nagyapja indirekt módon arra hívja fel a szociabilitás etikáját megsértő, öntelt címzett figyelmét, hogy csak akkor büszkélkedjen, ha az apai ága történetét tartalmazó *„dokumentum”* legalább olyan jelentős *politikai* eredményeket tartalmaz, mint a sajátja. A *„dokumentum”* előkérése a megszégyenítő összehasonlítás egy eseteként értelmezhető./

158. Apám azokat olvasta,

/*„Olvasta”* = emlegette./

159. Az apám azokat olvasta,

160. Csak a régi dokumentumokat,

161. Csak a régi dokumentumokat,

162. Amiket a nagyapák hagytak hátra.

/Vagyis gyakran hozta szóba apai ága múltját és sikereit, valamint felmenői *politikai* hírnévhagyatékát a különféle összejöveteleken./

163. Na, ők elmentek hazulról,

/Az énekes apai ági felmenői már nincsenek az élők sorában./

164. Na, ők elmentek hazulról,

165. A nagyapám köteléke,

/Akárcsak azok, akikkel az előadó apai nagyapja egykor apatársi szövetségeket kötött./

166. A nagyapám köteléke.

167. A testvérem is elment itthonról.

/Azaz elhunyt./

168. De ne féljenek a romák,

169. Mert mi még élünk, a szegény öt unokatestvér,

/*„Öt unokatestvér”* = az énekes, az ő fiatalabb fivére, valamint három unokatestvérük. (Lásd a 4. fejezetet.) A *„szegény”* jelző használata a diszkurzív *politikai* arcmunka részét képező szimbolikus önleértékelés eszköze – az öt unokatestvér valójában jómódú és sikeres a *politikában*./

170. Mert mi még élünk, a szegény öt unokatestvér,

171. És van nekünk húsz fiatal fiunk,

/*„Húsz fiatal fiú”* = az említett öt unokatestvér fiai és fiúunokái. /

172. Van húsz fiatal fiunk,

173. Hogy Isten éltetné őket sokáig,

174. Isten éltetné őket sokáig.

175. És romáktól nem félünk,

176. Semmit nem kérdezünk,

/*„nem félünk (…) Semmit nem kérdezünk”* = a társadalmi befolyás és tekintély szinonimái./

177. És már semmit nem kérdezünk.
178. Az egész falu a miénk,
/Utalás az énekes családjának kiterjedt társadalmi kapcsolathálójára és elismertségére./
179. Az egész falu a miénk,
180. A nagyapák által kötve,
181. A nagyapák által kötve,
182. És az ő jó fiai által is.
/Utalás arra, hogy az énekes családjának tekintélye és elismertsége részben az apai nagyapja, apja és az utóbbi testvérei által kötött apatársi szövetségeknek köszönhető./
183. Akkor még mit mondjunk?
184. Akkor még mit mondjunk?
185. Ennyit igazán megengedhetünk magunknak,
186. Ennyit igazán megengedhetünk magunknak.
187. Miért olvasunk így?
/Az előadó kérdése a jelenlévőkhöz: Miért mondtam el mindezt?/
188. Miért olvasunk így?
189. Hogy a fiatalok tanuljanak,
190. Mert mi is így csináltuk,
191. Mert mi is így csináltuk,
192. Amikor annak ideje volt,
193. Amikor annak ideje volt:
194. Az öregektől azt tanultuk,
195. Az öregektől azt tanultuk,
196. Hogy mindannyian testvérek legyünk,
/Testvérekként viselkedjünk egymással./
197. Hogy mindannyian testvérek legyünk,
198. Hogy mindannyian testvérek legyünk,
199. Mert szépen az áll nekünk,
/Az az elvárt, hozzánk méltó és illő viselkedés./
200. Mert szépen az áll nekünk.

[Az ének vezetését innentől az előadó egyik unokatestvére veszi át.]'

Az előadó számos módon demonstrálta apai ága számottevő hírnevét, valamint apai nagyapja és más apai ági rokonai (apja, fivérei és unokatestvérei) *politikai* sikerességét és jelentőségét. Ide sorolható például

(a) az *„aśundo"* és a *„prinźende"* 'híres, ismert' jelzők használata;

(b) a kiterjedt társadalmi kapcsolatháló és megbecsülés nyelvi reprezentációi: *„az egész falu a miénk"*, *„A négy falu is a miénk"*;

(c) vérszerinti rokonai és az általuk létesített apatársi szövetségek enumerációja: *„mi még élünk, a szegény öt unokatestvér"*; *„És van még nekem egy kicsi*

öcsém, / És tíz fiatal fiúcska is”; *„van nekünk húsz fiatal fiunk”*; *„És van nekünk három híres unokatestvérünk (…) / A romák között elismertek”*; *„Két híres sógor, / Akik szintén közismertek voltak, / (…) Világszerte ismertek voltak”*;

(d) az a kijelentés, miszerint az énekes nem fél más romáktól, és nem is kér tanácsot/engedélyt tőlük *(„És romáktól nem félünk, / Semmit nem kérdezünk”)*;

(e) Végül ugyancsak ide sorolható az ének központi témáinak egyike – az előadó apai nagyapjához (X), valamint annak leszármazottaihoz társított hírnév és *politikai* sikerek demonstrálása: X *„nagy iskolát”*, *„nagy hírnevet”* és *„a romák között elsőséget”* hozott létre, illetve hagyott hátra; ő és fiai *„érvényesítették a komoly vízumokat”*, *„ismertek voltak, / Fentről lentig”*; *„Ha egy roma túl magasra helyezte magát (...), / Ő* [X] *más egyebet nem kérdezett, / Csak azt, hogy mutassa meg a dokumentumokat”*; Nagyfalu és a *„négy falu”* ma elsősorban azért az előadóé és apai ágáé, mert X és fiai az általuk létesített apatársi szövetségek révén *„megkötötték”* azt/azokat.

Az apai ági identitás, valamint a generációk közötti *politikai* egymásrautaltság és kölcsönhatás ugyancsak hangsúlyos szerepet kapnak az előadó *politikai* önreprezentációja során. Kiváló példa erre az otthon kapott *„nagy iskoláról”* szóló szakasz, amely szerint az énekest apja tanította meg arra, hogy mit jelent románnak, illetve *politikailag* sikeresnek lenni, vagyis az előadó apai ági felmenői hírnévhagyatékát, „viselkedését” folytatja, viszi tovább. *(„Mert úgy vagyok tanítva, / A nagy iskolákban, / /…/ Mert apa azt olvasta, / /…/ és én tőle tanultam”*; *„Az apám azokat olvasta, / Csak a régi dokumentumokat, / /…/ Amiket a nagyapák hagytak hátra”.)*

Mivel az ének előadására egy zártkörű rendezvényen, szűk családi-rokoni körben került sor, a *politikai* arcmunka kényszere kevésbé volt intenzív, mint a nyilvános virrasztói társalgás esetében. Az előadó ennek ellenére a *politikai* arcmunka számos technikáját alkalmazta:

(a) apai ága, illetve apai nagyapja *politikai* jelentőségét és sikereit gyakran nem közvetlenül, hanem indirekt módon: szóképek segítségével fejezte ki (*„öreg dokumentum”*; *„komoly vízum”* stb.);

(b) élt a diminutívhasználat lehetőségével, valamint a felnőtt férfiakra olyan jelzők segítségével – *„kicsi”*, *„fiatal”* – utalt, amelyek alkalmasak *politikai* jelentőségük részleges elleplezésére *(„És van még nekem egy kicsi öcsém, / És tíz fiatal fiúcska is”*; *„van nekünk húsz fiatal fiunk”)*;

(c) apai ága mai *politikai* sikerességét és tekintélyét nem saját személyéhez és tetteihez társította, hanem elsősorban a múltból – apai nagyapjától, apjától stb. – eredeztette, vagyis apai ági *politikai* örökségként mutatta be;

(d) nagy hangsúlyt helyezett az őt körülvevő és támogató társadalmi kapcsolatháló bemutatására, illetve jelentőségének érzékeltetésére;

(e) a nagyfalusi *politikában* kiugróan sikeres öt unokatestvérhez, vagyis önmagához, fiatalabb fivéréhez és három unokatestvérükhöz a szimbolikus önleértékelés aktusaként a *„szegény”* jelzőt kapcsolta;

(f) saját arcát óvandó az ének végére egy – énekelve előadott – metapragmatikai kommentárt illesztett, amely annak tisztázására hivatott, hogy ki/mi tehető felelőssé azért, hogy a vizsgált énekben ilyen nagy teret kapott saját apai ága sikereinek

és jelentőségének bemutatása. Az előadó amellett érvel, hogy a témaválasztás oka nem saját *politikai* becsvágya, hanem a tudásátadás, a tanítás szándéka, vagyis apai ága múltját elsősorban a jelenlévő fiatalok kedvéért, az ő okulásuk érdekében hozta szóba *(„Miért olvasunk így?* [Miért mondtam el mindezt?] */ Hogy a fiatalok tanuljanak, / Mert mi is így csináltuk, / /…/ Az öregektől azt tanultuk, / Hogy mindannyian testvérek legyünk")*.

17.3.3. A *politikai* önreprezentációhoz kapcsolódó indirektség egy esete: presztízstárgyak a *politikai* diskurzusban

A nyilvános *politikai* beszédre – és a *politikai* tartalmú énekekre – jellemző arcmunka során előszeretettel alkalmazott indirektség gyakran a presztízstárgyakhoz kapcsolódik. A gáborok, amint arra korábban már utaltam, a *politikai* diskurzusban rendszerint kerülik a *„taxtaj"* és a *„kana"* kifejezések, valamint az egyes darabok tulajdonneveinek kimondását – mindenekelőtt azért, hogy ily módon tompítsák a presztízstárgyaik szóba hozása révén megvalósuló megszégyenítő összehasonlítást, vagyis óvják beszélgetőtársaik és önmaguk nyilvános társas képét.

Amint azt számos beszélgetőtársam megjegyezte: *„nálunk a poharakat lovakra mondják"*. A *politikai* beszédben és a *politikai* tartalmú énekekben a presztízstárgytípusok nevei, valamint az egyes darabok tulajdonnevei helyett rendszerint olyan kifejezések állnak, mint a *„vurdon"* ('szekér'[32]); a *„galbeno vurdon"* ('sárga szekér' – a jelző a számos presztízstárgyon látható aranyozásra utal); a *„grast"* ('ló'); az *„almásderes* [ló]*"*; a *„suŕŕo grast"* ('szürke ló'); a *„suŕŕo vuneto"* 'szürkés kék' (például: *„sîn ma ekh suŕŕo vuneto"* 'van nekem egy szürkés kékem'); a *„szürke paripa"* (az utóbbi négy kifejezés az ezüst színére vonatkozó utalást is tartalmaz); a *„galbeno grast"* ('sárga ló' – a jelző a tárgy aranyozottságára utal) stb. Bizonyos kifejezések kimondottan valamelyik presztízstárgytípusra vonatkoznak: a *„grajni"* ('kanca') a fedeles kupák, a *„xărmăsari"* ('mén') főnév pedig a poharak szinonimája a *politikai* beszédben. A presztízstárgytípusok nevei és az egyes tárgyak tulajdonnevei helyett állhat a *„khuri"* ('csikó') terminus is *(„Sárga csikó* ['aranyozott' presztízstárgy]*, selyem nyereg…")*, amely esetenként a presztízstárgy-tulajdonos fiára utal *(„A két csikóm* [két fiam] *a szekerem* [presztízstárgyam] *után kötöm, és úgy vágtatok a hegyeken át")*. Gyakran alkalmazott megoldás, hogy a beszélő lovon ülő *„huszárról"* vagy *„lovaskatonáról"* tesz említést. Ez utóbbi főnevek egyszerre utalnak presztízstárgyára (ló), valamint annak örökösére, azaz saját fiára *(„huszár", „katona")*.

Az alábbiakban néhány, az általam dokumentált *politikai* diskurzusban és énekekben elhangzott példát, illetve két interjúrészletet idézek:

[32] A személyautók elterjedése előtt a gáborok – vagyontárgyként is funkcionáló – szekereken közlekedtek, illetve szekereket használtak a mezőgazdasági és egyéb munkák során. Ezeket gyakran színes, festett motívumok díszítették.

– *Andră bešav ande muŕo vurdon, mîŕă do suŕŕă grasten tradav, the mîŕă šave andră-j pala man!* (‘Beleülök a szekerembe, hajtom a két szürke lovamat [a két presztízstárgy], és a fiaim is benne ülnek mögöttem!’) [33]

– *Olyan szürke lovam* [presztízstárgyam] *vagyon, hogy hét faluba híre van!*

– *Ande jefta gava, na-j le paro mîŕă grasteh!* (‘A hét faluban nincs párja a lovamnak [presztízstárgyamnak].’)

– [Énekrészlet:]
Tel’o văš, o zeleno
Cîrdav vurdon, galbeno,
Te pherav leh pherdi khas,
Te śąv te xan mîŕă grast.

Śuvąh le ko vurdon,
The tradav ekh drom baro,
Sar ekh ŕom patjivalo,
Te n’ašav ando laźavo.

(‘A zöld erdő alatt
Arany szekeret húzok,
/*„arany szekér”* = aranyozott presztízstárgy/
Hogy teletöltsem szénával,
Hogy enni adjak a lovaimnak.

Befogom őket a szekérbe,
És hosszú útra megyek velük,
Egy tisztességes roma ember módjára,
Hogy ne maradjak szégyenben.’) (2003/04/25)

– *Źav părdal e granica, / bešav pe muŕo suŕŕo grast, / khanjikahtar či darav!* (’Átmegyek a határon, / felülök a szürke lovamra [presztízstárgyamra], / senkitől sem félek!’)

– *Man sîn ekh vurdon, kana andră lehte bešav, tradav o drom, o baro, the muŕo šavo paša ma.* (‘Van egy szekerem [presztízstárgyam], amikor beleülök, hajtom az úton, a nagy úton, és a fiam mellettem van.’)

– [Énekrészlet: Az előadó több közeli rokona jelenlétében, apja nevében

[33] Nem ritka, hogy a beszélő egyszerre tesz említést egy szekérről és egy vagy több, az elé fogott lóról. Ilyenkor a hallgatóra hárul a feladat, hogy eldöntse: a megnyilatkozás mely része (szekér, ló, esetleg mindkettő) utal presztízstárgy(ak)ra.

énekel arról a kiugróan értékes pohárról, amelyet apja és egyik fivére az 1990-es évek közepén vásárolt:]

Mandar le čejol man o suŕŕo, jaj,
Mandar le čejol man o suŕŕo,
Kaj lehko nakh sîn vuneto,
Kaj lehko nakh sîn vuneto.

Aj, te źe suŕŕona, źe šukar(o), jaj,
Źe suŕŕona, źe šukar(u),
Vaj, te čudinpe ol but ŕoma(ju), jaj,
Pe so domah mîŕă źîlta.

(‘Nekem a szürke [a presztízstárgyak egyike] tetszik, jaj,
Nekem a szürke tetszik,
Amelyiknek az orra kék,
/*„az orra kék”* = amelyiknek jó minőségű/szép az ezüstje/
Amelyiknek az orra kék.

Menj, te szürke, menj szépen, jaj,
/a szürke ló megsétáltatása = a most megvásárolt presztízstárgy megmutatása más romáknak/
Menj, te szürke, menj szépen,
Hogy csodálkozzon a sok roma, jaj,
Hogy miért adtam a vagyonomat
/mire költöttem el a pénzemet/.’) (1998/08/27)

– [Énekrészlet. Az énekes a nyitott koporsó felett, egy – 2001-ben megtartott – virrasztóban, énekben foglalja össze az elhunyt életútját, mindenekelőtt fontosabb *politikai* sikereit. Szavait az elhunyt szájába adja. E sikerek között tesz említést vagyonosságáról és legértékesebb poharának az 1990-es évek közepén lezajlott megvásárlásáról:]

Jaj, kă de sar som de sar siljom,
De sar som de sar siljom(u),
Jaj, kă kode xalom so kamlom,
Jaj, kă savo mas kaj me kamlom,
Kă savo mas me kamlom(u),
Phrala, me kodo xaljom.

Jaj kă save kuŕăh ćejilom,
Save kuŕăh ćejilom(u),
Jaj de lehki ašvar hutjildjom.

Jaj, the te rušle pre ma ol ŕoma,
Te rušle pre ma ol ŕoma,
Jaj, de sa and'ol mărči potjiną.

Jaj, the lom le ŕomengă te xan the pen,
Jaj, lom le ŕomengă te xan the pen(u),
Jaj kaj te na xolajven pre man.

('Jaj, de ahogy vagyok, ahogy voltam,
De ahogy vagyok, ahogy voltam,
Jaj, azt ettem, amit akartam,
/a jómód reprezentációja/
Jaj, amelyik húst csak akartam,
Amelyik húst csak akartam,
Testvér, én azt ettem.

Jaj, mert amelyik csikó [presztízstárgy] megtetszett nekem,
Amelyik csikó megtetszett nekem,
Annak a kantárját fogtam meg.
/azt vásároltam meg/
Jaj, és rám gyűltek a romák,
/mielőtt az hozzá került, mások is versenybe szálltak annak a pohárnak a megvásárlásáért, amely saját gyűjteményének legértékesebb darabja lett/
Rám gyűltek a romák,
Jaj, de mindent márkában fizettem ki
/az említett presztízstárgyat német márkában fizette ki = a jómód reprezentációja/.

Jaj, és fizettem a romáknak, hogy egyenek és igyanak,
/bőséges áldomást fizetett roma ismerőseinek és rokonainak a pohárvásárlás után/
Vettem a romáknak, hogy egyenek és igyanak,
Jaj, hogy ne haragudjanak rám
/hogy csillapítsa irigységüket és kifejezze a szociabilitás etikája iránti elkötelezettségét/.') (2001/03/13)

– „Laśo grast sîn ma, laśo vurdon zeleno." Hát ezelőtt mind aztat fútták, hogy „O vurdon zeleno. (...) The andră-j muŕo suŕŕo grast. (...)." Vurdon a szekér, s a két szürke benne van. (...) „Andră-j muŕo grast, tradav ź' ande Amerika!" X bácsi is így mondta. (...) Vót is neki, na, királyi pohárja vót. (...) X bá hogy mondta: „Man sîn mîŕă trin grast, kaj ź' ande Amerika tradav! Mîŕă trin suŕŕo grast, the muŕo zeleno vurdon, hintova!" Az is vót neki! ('„Jó lovam [presz-

tízstárgyam] van, jó zöld szekerem." Hát ezelőtt mind aztat fútták [énekelték], hogy „A zöld szekér. /…/ Elé van fogva a szürke lovam [presztízstárgyam]. /…/." *Vurdon* a szekér, s a két szürke benne van [a szekér elé van fogva]. /…/ „Be vannak fogva a lovaim [presztízstárgyaim], egészen Amerikáig hajtok!" X bácsi is így mondta. (…) Vót is neki, na, királyi pohárja vót. /…/ X bá hogy mondta: „Nekem van három olyan lovam [presztízstárgyam], hogy Amerikáig is elhajtok velük! A három szürke lovam [presztízstárgyam], és a zöld szekerem, hintóm!" Az is vót neki!') (2002/07/24)

– *Mer azt mondja* [a beszélő a poharát kritizáló, szimbolikusan leértékelő riválisának]*, hogy „Ne fogd a lovam szárát* [fogja a ló szárát, azaz visszatartja = rombolja annak hírnevét]*, mer ha megrúg, tíz év kell neked, hogy jöjjél helyre!" Például ez hogy jön ki? „Úgy eltöröm az utadat, úgy összedarabolom az utadat* [olyan inzultussal viszonzom a provokációt]*, hogy tíz évig sem jössz helyre* [jelentős arcvesztést szenvedsz el]. *Ne nyúlj hozzám* [ne minősítsd a presztízstárgyamat]. *Láss dógodnak."* (2010/02/15)

Számos hosszabb terjedelmű metapragmatikai kommentár explicit módon megfogalmazza, hogy a presztízstárgyak lovakra, szekerekre stb. cserélése a *politikai* diskurzusban és énekekben a különbség politikájához kapcsolódó tudatos, önreflexív gyakorlat.

Amende tele boldamle ol vurdona the ol grast and'ol taxta. The vi amen phenah „o vurdon", o kąr hatjarăl kă vurdon, de źanel kă po taxtaj-i e horba. Ame dah duma po suŕŕo grast, de o kąr hatjarăl kă po taxtaj-i e horba. Ande amari djili. Amende ol grast phurdah the ol vurdona, de sar aven avri? Pol taxta źal e horba. ('Mi [a gáborok] lefordítottuk a szekereket és a lovakat a poharakra. És mi is mondjuk azt, hogy „szekér", a másik [a hallgató] hallja, hogy szekér, de tudja, hogy a *taxtajról* van szó. A szürke lóról beszélünk, de a másik [aki hallja] érti, hogy a *taxtajról* beszélünk. Az énekünkben. Köztünk a lovakat és a szekereket említik az énekben, de hogy jön ez ki [hogyan kell értenünk ezeket]? Úgy, hogy a poharakról van szó.) (2003/07/19)

Nem mondták [az emberek]*: „Man sî ma ekh taxtaj"* ('Van egy *taxtajom*'). *Hanem azt mondták: „Man sî ma ekh suŕŕo grast": 'Van nekem egy szürke lovam'. A taxtajnak nem mondták azt* [nem azzal a kifejezéssel utaltak rá]*: taxtaj, hanem* [azt mondták, hogy] *„Sîn ma ekh suŕŕo grast. Tha bešav pe lehko dumo, the źi avri źav po plaj". Az úgy jött ki, hogy 'Van nekem egy szürke lovam. Ráülök a hátára, s kiviszen a hegyre.' De mi vót a szimbolikum? Hogy az ő pohara jó vót.*[34] *(...) Na, és kiviszi a hegyre. Olyan poharam van,*

[34] A szürke ló alkalmassága a hosszú utak megtételére vagy a hegyeken való átkelésre = a presztízstárgy jó minőségének, értékességének reprezentációja, szemben például a *„sánta ló"* szóképpel, amely a pohár vagy fedeles kupa szerény jelentőségére utal.

hogyha véletlenül eladom, annyi pénzt csinálok, amennyit én akarok. Na. Ez vót ebbe a szimbol. (2002/07/19)

Nem is mondták neki [nem úgy utaltak a poharakra]*, hogy taxtaj, hanem másként mondták, hogy… mer ezt fútták énekbe is, hogy „Van két lovam, almásderes* [két presztízstárgyam]*”. Na, de a taxtajt lóra énekelték. Vagyis vót az a másik magyar szó* [ének]*, hogy úgy mondták, hogy „Vásárhelyen kifútták a trombitát, hogy minden betyár nyergelje meg a lovát* [presztízstárgyát]*”. Akkor, ha jó taxtajom vót, azt mondtam, hogy „Én is felnyergelem az aranyszőrű lovamot* [presztízstárgyamat]*”. Az aranyszőr azt jelenti, hogy belül-kijül aranyozott* [a presztízstárgy]*. Ezek így jöttek ki ezek az ágáló, nagyravágó szavak. (…) „Szürke lovam, festett szekér, úgy hajtok Nagyvárad felé, szekeremnek csattogása behallszik Csíkszeredába.” De a szekércsattogás mit jelent? Hogy egy jó* [híres, közismert] *taxtaja van.* (2001/02/23)

„Huszár vagyok [presztízstárggyal rendelkezem]*, nem bakancsos katona”. A bakancsos katona azt jelenti, hogy gyalog járok* [azaz nincs presztízstárgyam]*, a taxtaj számítódik egy szürke lónak* [szürke lóként utalnak rá]*. S akinek van taxtaja, az azt mondja, hogy „Vásárhelyen vagy Budapesten kifújták a trombitát, hogy minden betyár nyergelje meg a lovát* [presztízstárgyát]*.” Akinek van taxtaja, ezt mondja a nótába. S akinek a tárgya jó, az azt mondja: „Én is felnyergelem az aranyszőrű paripát* [a presztízstárgyamat]*, ha ráülök, verjem a szívem búját!” Ha eladtad a poharad, vagy sokfelé tartozol rá, akkor nincs jogod, hogy ilyen éneket fújjál.* (2001/02/23)

Amint arra már utaltam, számos magyar nyelvű – magyar vagy nem gábor roma személyektől átvett, megtanult – ének vagy énekrészlet azért vált elterjedté és közkedveltté a gábor romák között, mert a bennük szereplő egyes motívumok (ló, szekér, nyereg stb.) alkalmassá tették azokat arra, hogy hatékony eszközei legyenek a presztízstárgygazdaságban elért sikerek indirekt megjelenítésének, vagyis a *politikai* arcmunkának. Ide sorolhatóak például a *„Sárga csikó, selyem nyereg...”*, a *„Szürke lovam nem eladó…”*, a *„Kimegyek a nagypiacra…”*, a *„Vásárhelyen kifútták a trombitát…”*, a *„Van két lovam, almásderes…”*, vagy a *„Huszár vagyok, nem bakancsos katona…”* kezdetű énekek.

Igen, csak odavág [Igen, ez is a presztízstárgyakról szól]*. (…) „Sárga csikó, sárga csikó* [aranyozott presztízstárgy]*, selyemnyereg / Nem ül rajta, nem ül rajta minden gyerek / Ejhajj, a nyeregbe, csuhaj, aki felül / Százas legyen a zsebébe. / Százas is volt, ezres is volt, de elfogyott / Vót nékem egy szép szeretőm, de elhagyott / Ejhajj, ha elhagyott, csuhaj, ő bánja meg, verje meg az igazságom.” Vi katika andre boldelpe* [Itt is becseréltük /behelyettesítettük/ azokat]*. A sárga csikó, meg a nyereg. Mert a sárga csikó az a pohár. Vannak valami nóták, hogy… „Mer a szürke lovam* [presztízstárgyam] *nem eladó, s*

nem mindenki kezibe való. Mer, ha minden cigán rajta fekszik, még a madár is rab esik." Szóval, ez egy olyan pharo targyo-j [‘nehéz’, értsd: értékes darab]*, akkor egy betyár ló nem mindenki kezibe való. Ez egy olyan híres pohár, ez egy olyan híres poharas cigány, hogy az ő poharát nem mindenki bírná kifizetni. És a pohár mellé megvan a címere is, hogy az első rangból ered ő.* (2002/01/29)

A nyelvi indirektség technikáit a címzett presztízstárgyainak szimbolikus leértékelése *(„leblamálása")* révén végrehajtott inzultusok során is előszeretettel alkalmazzák – mindenekelőtt azért, mert a kétértelműség és homályosság játékba hozásával a felelősség megkérdőjelezhetővé válik, nehezen tisztázható. Kiváló példaként szolgál erre a virrasztói társalgás során elhangzó közmondások, aforizmák egy része, amelyeket a beszélő látszólag a többtucat férfiből álló közönség egészének címez, ám valójában egy vagy több jelenlévő riválisának szán: *„Amelyik ló nem bírja a hegyeket, azt jobb az istállóban tartani"*, értsd: ha valakinek a presztízstárgya nem kellőképpen értékes (azaz nem elég erős ahhoz, hogy „át tudjon kelni a hegyeken"), akkor a tulajdonos jobban teszi, ha nem hozza szóba a nyilvános társadalmi összejöveteleken (vagyis az *„istállóban tartja"* azt). *„Ha nincs olyan huszárod, amelyik meg tudná ülni, akkor a lovad csak szántani való"*, értsd: ha a presztízstárgy-tulajdonos legidősebb fia nem *„jó viselkedésű"*, nem *„jó kereső"* stb., vagyis alkalmatlan arra, hogy újratermelje, gyarapítsa apja és apai ága *politikai* hírnevét, az negatívan hat az általa öröklendő presztízstárgy értékére. Az ilyen (*„huszárnak"* nem való) örökös kezében a presztízstárgy *„nem cseng"* (elődeinél ritkábban tudja szóba hozni azt a társadalmi összejöveteleken), így jelentősége és értéke csökken. Vagyis az örökös kezében már nem *„paripa"* lesz, hanem csak *„igásló"*.

A jelentős státusaszimmetriával jellemezhető viszonyok esetében az alacsonyabb presztízsű beszélő csak rendkívül ritkán folyamodik az említettekhez hasonló inzultusokhoz, mivel a provokáció puszta lehetősége – függetlenül attól, hogy annak szándékossága bizonyítható-e vagy sem – is elegendő ahhoz, hogy a befolyásosabb címzett elégtételt vegyen a beszélőn a vélt vagy valós arcvesztésért: nyilvánosan szóba hozza szerény apai ági presztízsét, családi konfliktusait, pénzügyi nehézségeit stb.

17.3.3.1 Presztízstárgyak a politikai tartalmú énekekben

Az alábbiakban három olyan hosszabb éneket mutatok be, illetve értelmezek röviden, amelyekben megkülönböztetett szerep jut a presztízstárgyaknak, ám azok tulajdonneveit, valamint a *„taxtaj"* és a *„kana"* kifejezéseket az előadók a *politikai* arcmunka etikájával összhangban lovakkal, szekerekkel stb. kapcsolatos szóképekkel vagy más módon helyettesítik.

17.3.3.1.1. „...ők csábították ki a csikómat, (...) [amely] *A jászolhoz volt kötve”*

Az alábbi *„asztali ének”* 2002. március 19-én, azon az eljegyzésen hangzott el, ahol a fejezet elején bemutatott *politikai* diskurzusra is sor került. Az előadó: Márkó, aki másféléves fiúunokáját jegyezte el a házigazda – Máté – négy év körüli lányunokájával. Az éneket mikrofonba énekli, a hangosításnak köszönhetően azt minden jelenlévő hallja. Márkót az eljegyzésre szerződtetett, nem gábor roma zenekar kíséri.

Márkó: *O Del te feril tume', ŕomale! Me som o šavo le T-hko! Th' o njepoto le G-hko! Kamav te phenav ekh djili!*

1. Devla, man sah man ekh dad, čoŕŕo,
2. Ande lume prinźerdo(ju).
3. Kana muŕo dad sah mato,
4. Tha mangă vov kode phenlah:
5. Tha mo, šavoŕe, mo, dile,
6. Kana me źątar khăral,
7. Te le sama pre tute,
8. Kă e lume xolij pre tu,
9. Kă me mukhap tut kalado,
10. Kă mukhap tukă phral laśo,
11. Da, d' o X o kalo,
12. Kaj daral lehtar e lume sa.
13. Kă na kărăl vo' le vastesa,
14. Numa, dile, la godjesa.
15. Da mo, šavoŕe, mo, dile,
16. Te le sama pre tute,
17. Kă kana me źątar khăral,
18. Na-j tu, dile, khonig, na-j,
19. Numa o Del, o laśo,
20. The tje duj kale rakhle.
21. Muŕo xărmăsari kalado,
22. So na-j pe lume, na-j, na-j na-j.
23. The le X sîn jăkh,
24. T' en tumengă baxtale!
25. The kana me źątar khăral,
26. Mo, šavoŕe, mo, dile,
27. Te le sama pre tute,
28. Te phirahtu sa šukar. (...)
29. Da vi me som lehko phraloŕo
30. Le J-hko rakhlo,
31. D' akana maj phanglom ekhă phraleh,

32. Tha le Mateh the lehkă rakhleh.
33. Da vi le sîn le xărmăsari kalado(ju),
34. Pale muŕo źal kalado,
35. The sîn le ekh laśo śavo(ju),
36. Devla de, t' el baxtalo(ju).
37. Kă vi le numa jăkh sîn leh(ju),
38. Sar sah le kale tatah.
39. De či le tatako kalo rakhlo na mulah(ju).
40. Akana khălel muŕo. (...)
41. Numa o Del t' avel laśo,
42. Da d' o X o laśo(ju),
43. The d' o Mate al aldo(ju),
44. Kă von kalade mîŕă khurăh,
45. Kaj virtil v' ol trin gava, (vir(i)til.
46. Ko jasovo sah vo' phanglo
47. Ke le F-ohko vestime,
48. Paš o K, d' o kalado(ju).
49. De muŕo khălăl majmišto,
50. Panźšăla ŕoma t' aven(u).
51. Pale kala duj xărmăsare,
52. Pale le tatahko d' o kalo(ju)
53. Avel le X-ehko,
54. Kă antiko-j, phurano,
55. The le Matehko palal.

Fordítás:

'**Márkó:** [szóban] Isten éltessen benneteket, romák! Én T. fia vagyok! És G. unokája! Egy éneket akarok énekelni nektek!

/T = az előadó apja, aki kiugróan sikeres volt a *politikában*. G = az előadó apai nagyapja, akit beszélgetőtársaim ugyancsak a legbefolyásosabb gábor férfiak között tartottak számon.]

1. [Márkó belekezd az énekbe:] Istenem, volt nekem egy szegény apám,

/A *„szegény"* jelző használata a *politikai* arcmunka részét képező szimbolikus önleértékelés eszköze. Az énekes apja, amint arra már utaltam, a legbefolyásosabb férfiak egyike volt./

2. A világban ismert.
3. Amikor apám ittas volt,
4. Nekem ő azt mondta [Márkó innentől apja nevében énekel, a címzett ő maga]:
5. Hé, édes fiacskám,

/Azzal, hogy az énekes apja nevében *„fiúcskaként"* utal önmagára, ugyancsak a *politikai* arcmunka etikájához igazodik. Apja halála idején Márkó már negyvenes évei végén járt./

6. Amikor én elmegyek itthonról,
/Amikor Márkó apja meghal./
7. Vigyázz magadra,
8. Mert a világ irigyel téged,
9. Mert úgy hagylak téged, hogy sokan irigyelnek,
/Utalás az apja által Márkóra hagyott, értékes presztízstárgyakra, kapcsolati tőkére stb./
10. Mert hagyok neked egy jó testvért,
11. X-et, a feketét,
12. Akitől tart az egész világ.
/Márkó egyedüli fiú testvérei között. X = Márkó 1. apatársa: Márkó egyik lánya férjének az apja, aki a 2002. március 19-én lezajlott eljegyzés létrejöttét *„beszerzőként”* segítette./
13. Mert ő nem kézzel,
/Azaz nem fizikai erejét felhasználva szerez érvényt akaratának./
14. Édes fiam, hanem csak ésszel.
/A virrasztókban gyakran *„csendfenntartóként”* is tevékenykedő *„beszerzővel”* kapcsolatban amellett érvel, hogy ő kizárólag a nyomásgyakorlás társadalmilag támogatott technikáit (rábeszélés stb.) alkalmazza, és tartózkodik a morálisan stigmatizált tettlegességtől./
15. Fiam, te édes fiam,
16. Vigyázz magadra,
17. Mert ha én elmegyek itthonról,
/Ha Márkó apja már nem él./
18. Nem lesz neked, édes fiam, senkid, nem,
/Utalás arra, hogy Márkónak nincs fivére./
19. Csupán a Jóisten,
20. És a te két fekete fiad.
/Utalás Márkó két fiára./
21. A ménem olyan keresett/vonzó,
/A *„mén”* = a Márkó által apjától örökölt pohár./
22. Amilyen a világon nincsen.
/A Márkó apja által örökölt pohárnál nincs értékesebb presztízstárgy a gáborok között./
23. És X-nél van egy,
/A *„beszerzőnek”* van egy hasonlóan értékes pohara./
24. Legyenek nektek szerencsések!
/Az említett poharak./
25. És amikor én elmegyek itthonról,
/Ha Márkó apja már nem él./
26. Te, fiam, édes fiam,
27. Vigyázz magadra,
28. És viselkedj mindig szépen. (…)

29. [Márkó innentől a saját nevében énekel, a címzettek a jelenlévők:] De én testvérkéjeként is viselkedem
30. J fiának,
/J = a *„beszerző”* apja. Márkó úgy viselkedik, mintha valóban a *„beszerző”* testvére lenne. Márkó a szimbolikus önleértékelés egyik technikáját alkalmazza: a *„phraloŕo”* ‘testvérke’ kicsinyítőképzővel ellátott főnévvel utal önmagára./
31. És most kötöttem még egy testvért,
/Márkó egy újabb testvért szerzett magának azzal, hogy Máté és ő ma eljegyzik unokáikat./
32. Mátét és az ő fiát.
33. Neki is van ménje, egy keresett/vonzó,
/*„Mén”* = Utalás Máté értékes poharára./
34. Az enyém mögött halad csábítóan,
35. És van egy jó fia,
36. Adja Isten, hogy legyen szerencsés.
37. Mert neki is csak egy van,
38. Ahogyan én is egyetlen voltam a fekete apámnak.
/Utalás arra, hogy Máténak ugyanúgy egy fia van, ahogyan Márkó is egyedüli fiú./
39. És az apám fekete fia sem halt meg.
/Még Márkó is életben van./
40. Most táncol az enyém. (…)
/*„az enyém”* = Márkó ménje, azaz pohara./
41. Csak Isten legyen jó,
/Márkóhoz és családjához/
42. És a jó X,
/ X = a *„beszerző”*./
43. És Máté is legyen áldott,
44. Mert ők csábították ki a csikómat,
/*„Kicsábították a csikót”* = hozzásegítik Márkót ahhoz, hogy kiváltsa elzálogosított poharát. Amint arról már esett szó, Márkó a Mátétól kapott 30.000 dolláros *„juss”*-rész segítségével még aznap kiváltotta apjától örökölt, különösen értékes poharát legfontosabb nagyfalusi riválisától./
45. Hogy ragyog a három falu.
/Márkó csikója *„beragyogja/megvilágítja”* mind a három falut = a Márkó poharának tulajdonított, megkülönböztetett érték szinonimája./
46. A jászolhoz volt kötve
/Márkó *„csikója” „a jászolhoz volt kötve”* = Márkó elzálogosította poharát./
47. Az F hírese mellé,

48. A vágyott/keresett K mellé.

/F = annak a gábor hitelezőnek az apja, aki Márkó poharát nemrég zálogba vette. K = annak az értékes pohárnak a tulajdonneve, amely sokáig F tulajdonát képezte, az ének elhangzásának idején pedig a Márkó poharát zálogba vevő gábor hitelező bátyjának a birtokában volt. Márkó *„csikója”* F *„jászolához volt kötve”*, a K nevű pohár mellé = Márkó poharát F családja zálogba vette./

49. De az enyém jobban táncol,

/Márkó *„ménje” „jobban táncol”* = pohara híresebb, keresettebb mint a K nevű pohár./

50. Jöjjön akár ötszáz roma.

/E véleményét akkor is nyíltan vállalja./

51. Ezután a két mén után,

/Márkó saját poharára és fedeles kupájára utal./

52. A fekete apám két ménje után

53. Jön X-é,

/Márkó presztízstárgyait a *„beszerző”* pohara követi az érték tekintetében./

54. Mert antik, régi,

55. És aztán Mátéé.

/Márkó három jelenlévő: önmaga, a *„beszerző”*, valamint új apatársa (Máté) presztízstárgyait állítja fontossági sorrendbe értékük alapján: az apjától általa örökölt presztízstárgyak értékesebbek, mint a *„beszerző”* pohara, az utóbbi pedig többet ér Máté poharánál./’

A bemutatott ének az intenzív arcmunkával kísért *politikai* önreprezentáció emblematikus példája. A szociabilitás etikája iránti elkötelezettségét és a jelenlévők nyilvános társas képe iránti érzékenységét, végső soron: tapintatos és udvarias mivoltát az előadó számos technika alkalmazása révén juttatta kifejezésre. Ide sorolható például

(a) a *„szegény”* jelző használata;

(b) az, hogy a *„fiúcska”* illetve a *„testvérke”* diminutívokkal ellátott kifejezésekkel utal önmagára (mindkét gyakorlat a szimbolikus önleértékelés eszköze);

(c) a presztízstárgyak helyettesítése a *„mén”* és a *„csikó”* kifejezésekkel;

(d) akárcsak az a tény, hogy többször dicséri a *„beszerző”* és új apatársa (Máté) poharát, valamint a *„beszerző”* társadalmi jelentőségét és tekintélyét *(„És X-nél van egy”* [A *„beszerzőnek”* van egy Márkóéhoz hasonló értékű pohara]; *„Neki* [Máténak] *is van ménje, egy keresett/vonzó, / Az enyém mögött halad csábítóan”*; *„Akitől tart az egész világ”)*.

Az idézett szövegrész egyúttal kiváló példaként szolgál arra, hogy az előadó hogyan tölti meg *politikai* tartalommal, illetve miként állítja saját *politikai* céljai és érdekei szolgálatába az éneket. Az előző bekezdés (d) pontjában említetteken kívül a Márkó által szóba hozott, a különbség politikájához kapcsolódó témák közé tartozik például

(a) saját apjának és apai ági presztízsének méltatása ([Apja] *„A világban ismert”*; *„a világ irigyel téged, / Mert úgy hagylak téged, hogy sokan irigyelnek”*);

(b) az általa örökölt pohárhoz és fedeles kupához társított, megkülönböztetett társadalmi és érzelmi érték megjelenítése *(„A ménem olyan keresett/vonzó, / Amilyen a világon nincsen”; „De az enyém jobban táncol”)*;

(c) saját pohara összehasonlítása a K nevű pohárral, valamint

(d) a *„beszerző”*, Máté és saját presztízstárgyainak rangsorba állítása.

Az ének emellett közvetlenül reflektál arra a közelmúltbeli eseményre, hogy az előadó nemrég elzálogosította saját poharát, és azt a *„beszerző”* és új apatársa együttes támogatása – az aznap átvett 30.000 dolláros *„juss”*-rész – segítségével tudja majd kiváltani. Amint arra már utaltam, az előadó elsősorban épp pohara mielőbbi visszaszerzése érdekében kötött *„xanamikimót”* az alacsony társadalmi presztízsű, ám jómódú Mátéval. A kérdéses pohárnak általa tulajdonított, kitüntetett érzelmi érték és a kiváltás lehetőségét kísérő öröm és hála együttesen magyarázzák azt, hogy az előadó miért dicséri gyakran a *„beszerzőt”* és új apatársát, ahogyan azt is, hogy miért hoz szóba az énekben önként egy, a saját társas képét nyíltan veszélyeztető, szégyenteljes tényt – pohara elzálogosítását – a jelenlévő több mint száz roma előtt. Figyelemre méltó, hogy saját arcát óvandó egyáltalán nem használja a zálog(ba vétel) vagy a hitel/kölcsön kifejezéseket, hanem az elzálogosítás folyamatára a *„csikó”* idegen *„jászolhoz kötéseként”* utal, a tervezett kiváltást pedig a *„csikó” „kicsábítása”* szóképpel jeleníti meg.

17.3.3.1.2. „...kimegyek a nagy piacra / Mer d’ott látok egy szürkét állva”

Az alábbi ének 2001. március 15-én hangzott el egy nagyfalusi virrasztóban. A Pistesti elhunyt a *politika* számos szimbolikus küzdőterén (presztízstárgygazdaság, házasságpolitika) kifejezetten sikeresnek számító, öt felnőtt fiúval rendelkező, tekintélyes, helybeli férfi volt. Eredményességét jól mutatta, hogy életében – fiaival vagy egyedül – hat presztízstárgyat vásárolt, és számos magas apai ági presztízsű, befolyásos családdal kötött *„xanamikimót”*. Társadalmi és *politikai* sikerességének egyik kulcsa *„lašo phirajimója”*, ‘jó viselkedése’ volt. Vagyis az, hogy a domináns nagyfalusi ág – a Jankestik – befolyásos tagjai előtt (például a virrasztókban) nyíltan elismerte apai ági presztízsének szerény voltát, és a *politikai* önreprezentáció során nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy udvariasnak és alázatosnak mutatkozzon. (Lásd a 4. fejezetet.)

Az előadó az elhunyt egyik unokaöccse. Az ének elhangzására a virrasztás második éjszakájának végén, reggel hat óra tájban került sor, akkor, amikor a helyi domináns ág tagjai, akik az elhunyt *politikai* sikereinek enumerációját arcfenyegető eseményként értékelhették volna, már hazamentek, a nyitott koporsóban felravatalozott halott mellett pedig csak közeli hozzátartozói és barátai maradtak (közel harmincan). A bemutatott ének az elhunyt *„kedvenc éneke”*, amelyet unokaöccse a halála előtti öt-hat évben gyakran elénekelt neki, és amely azon pohár

megvásárlásának állít emléket, amely az 1990-es évek közepén került legidősebb fia birtokába. A kérdéses tárgy az elhunyt és fiai által vásárolt hat pohár közül a legbecsesebb darab, amelyet beszélgetőtársaim ma a három legértékesebb gábor presztízstárgy között tartottak számon. A rítus ezen informálisabb szakaszában, amikor a közeli hozzátartozók szabadabban hangot adhattak fájdalmuknak, illetve nyíltabban dicsérhették az elhunyt *politikai* sikereit, az egyik központi téma életútjának közös összefoglalása és értékelése volt (a társalgás és az énekek előadása során egyaránt). E folyamat szerves része az alábbi ének, amely legfontosabb *politikai* sikerei egyikét örökíti meg – a *politikai* arcmunka etikájának tiszteletben tartása mellett.

1. [Az előadó az elhunyt nevében énekel] Aj, de kimegyek a nagy piacra,
2. Jaj, de kimegyek a nagy piacra,
3. Mer d'ott látok egy szürkét állva,
/*„szürke"* = a megvásárolni kívánt pohár/
4. Aj, mer d'ott látok egy szürkét állva.

5. [Az előadó az elhunyt nevében énekel, a címzett a *„szürkét"* áruló eladó a *„nagy piacon"*] De hallja, bácsi, mi az ára?
6. Aj, de hallja, bácsi, mi az ára?
7. De mi a szürkének az ára?
8. Jaj, de mi a szürkének az ára?

9. [Az eladó válasza az elhunytnak] Aj, de háromezer-ötszáz pengő,
10. De háromezer-ötszáz pengő,
/A pohár vételára a tranzakció után kiosztott, *„örömajándékként"* értelmezett pénzajándékkal *(„mitával")* együtt összesen 350.000 német márkát tett ki. Erre utal a *„háromezer-ötszáz pengő"*./
11. Aj, de ja'nyakába van a csengő,
/*„Csengő"*, csengés = utalás a tárgy – kiugróan értékes voltából fakadó – hírnevére./
12. De ja'nyakába van a csengő.

13. [Az előadó az elhunyt nevében énekel, a címzett a *„szürkét"* áruló eladó a *„nagy piacon"*] Aj, de hallja, bácsi, jártassa meg,
14. De hallja, bácsi, jártassa meg,
15. De a nagy fiam, hogy nézze meg
/Utalás arra, hogy a poharat az elhunyt segítségével legidősebb fia vásárolta meg./
16. De a nagy fiam, hogy nézze meg!
17. Aj, mer ha szereti a járását,
18. De ha szereti a járását,
19. De megisszuk az áldomását,

/Azaz megvásároljuk. Utalás a tranzakciók egy részét követő áldomásosztásra./

20. De megisszuk az áldomását!

21. [Az előadó az elhunyt nevében énekel, aki a *„szürkével”* együtt már elhagyta a *„nagy piacot”* és hazafelé tart] Aj, mer szürke lovam, festett szekér,

22. De szürke lovam, festett szekér,

/A *„szürke ló”* = a megvásárolt pohár./

23. És úgy hajtok Szereda felé,

24. Aj, de d'úgy hajtok Szereda felé.

25. De szekeremnek csattogása,

/A *„szekér csattogása”* a tranzakció jelentős társadalmi visszhangjának szinonimája./

26. De szekeremnek csattogása,

27. De behallszik Csíkszeredába,

28. Aj, de abba'a luxuskorcsomába.

29. Bemegyek a korcsomába,

30. De bemegyek a korcsomába,

31. De kérem a bort literszámra,

/Az énekes itt a pénz formáját költő *„örömajándék”* presztízstárgyvásárlást követő kiosztására az áldomásosztás (bor) segítségével utal. A szóban forgó adásvétel után kiosztott *„mita”* összege 50.000 német márkára rúgott./

32. Mer nálam nem számít az ára.

/Utalás az elhunyt vagyonosságára./

O laśo Del te jertil muŕă kakăh, the tumen te feril o laśo Del! ('A Jóisten bocsásson meg a nagybátyámnak, és áldjon meg titeket!')[35]

[35] Ugyanezt az éneket korábban – 2000. július 31-én – is sikerült meghallgatnom és rögzítenem. Az idős, akkor már súlyos beteg családfő megérkezésemkor a háza előtti padon ült. Nem sokkal később magához hívta a szomszédban lakó unokaöccsét, majd arra kérte őt, hogy énekeljen nekünk egy éneket. Az unokaöcs – ugyanaz a fiatal férfi, aki a virrasztóban elhangzott éneket is előadta – pontosan tudta, hogy nagybátyja a fent bemutatott, *„kedvenc énekére”* gondol, ezért külön kérés nélkül ebbe kezdett bele. Később két rokon férfi is bekapcsolódott az ének előadásába. Az ekkor elénekelt verzió alábbi sorai tértek el a virrasztóban előadott változattól: 15. sor: *„A feleségem, hogy nézze meg”*; 16. sor: *„A nagyobbik fiam, hogy nézze meg”*; 20. sor: *„Jaj, d'a szürkének az áldomását”*; 28. sor: *„Jaj, de d'abba a füstös korcsomába”*. A virrasztói verzióban – az alkalomhoz nem illő hangulata miatt – nem szerepelt az alábbi két, itt elhangzott strófa: *„Ha nem lesz pénzem, hogy fizessek, / Ha nem lesz pénzem, hogy fizessek, / De zálogba hagyom az ingem, / De zálogba hagyom az ingem. // De váltsd ki, romnji, az ingemet, / Jaj, de váltsd ki, romnji, az ingemet, / Mer nálad tartom a pénzemet, / De nálad tartom a pénzemet!”* E strófák az áldomásosztás témáját folytatják.

Az énekessel és apjával később folytatott beszélgetések során kiderült, hogy a bemutatott éneket az előadó apjától tanulta, aki szerint az *„háromszéki leszármazású nóta”*, *„haromsekicko djili”* (‘háromszéki ének’), amelyet a gáborok a *„tollász háromszéki cigányoktól”* vettek át. Az énekes apja, aki a gábor romák között az egyik legelismertebb előadója a *ŕomani* és egyéb nyelvű, a virrasztókban és esküvőkön elhangzó énekeknek, amellett érvelt, hogy a *„háromszéki cigányok”* (akik nem rendelkeztek presztízstárgyakkal, lovakkal és szekerekkel azonban igen) a kérdéses éneket kizárólag

> *...lovakra fújták. Eredetileg. Akkor mi politikailag... ame phurdah le politikailag, azér, hogy a port verjed a másik szemibe. Különböző szavakkal. (...) Kothe kade žal... eredetileg. The apoj amende avila imitacie. Imitacie kade djili, ke ekh than saccolisardam ke amari tradicije*. (‘…lovakra fújták [vagyis a ló terminus esetükben valóban csak a lovakra utalt]. Eredetileg. Akkor mi *politikailag*… mi *politikailag* fújtuk [*politikai* értelemben/*átpolitizálva* énekeltük a kérdéses éneket], azér, hogy a port verjed a másik szemibe [azért, hogy az énekes megszégyenítsen valakit]. Különböző szavakkal. /…/ Ott [a *„háromszéki cigányok”* között] így megy… eredetileg [lovakra fújták ezt az éneket]. Közöttünk [a gáborok között] azonban imitációvá vált. Ez az ének egy imitáció, a saját hagyományainkhoz igazítottam azt.’) (2004/08/15)

Vagyis e transzkulturális életrajzzal rendelkező éneket a gáborok *politikai* tartalommal töltötték meg és mindig az adott beszédhelyzethez igazítják – az aktuális előadó saját *politikai* céljainak és érdekeinek megfelelően. Az énekes apját idézve: *„A hang megmaradt* [az eredeti dallamot megőrizték]*, de abba a melódiába a versszakokat mi raktuk, s alakítottuk. Én menés közbe szervezem az éneket. Šorolih tu tele tjo šoršo, tjo kockazato* (‘Sorolod le /mondod el/ a sorsodat, a kockázatodat /értsd: azt, ami nehéz volt az előadó számára az életben/’)*”*.

Amint arra már utaltam, az említett virrasztóban az előadó az éneket befolyásos és köztiszteletben álló apai nagybátyja nevében, illetve róla *„fújta”*, azzal a céllal, hogy – a *politikai* arcmunka etikáját tiszteletben tartva, az életútösszegzés részeként – felidézze egyik legfontosabb *politikai* sikerének: a családja birtokában lévő legértékesebb pohár megvásárlásának történetét. Az ének a tranzakciót egyrészt a *politikai* beszédben gyakran felbukkanó, közismert szófordulatok segítségével jelenítette meg – ide sorolható például a *„szürke”*, a *„nyakába van a csengő”*, *„szürke lovam, festett szekér”* –, amelyek értelmezését (presztízstárgyakkal való helyettesítését) általánosan elterjedt háttértudás segíti. Másrészt az előadó olyan egyedi, konkrét információkat illesztett az ének szövegébe, amelyek a hallgatók számára hasznos kontextualizációs utasításokként szolgáltak annak feltérképezése során, hogy az ének melyik presztízstárgyügyletről szól. Ilyen információ például a vételár és a *„mita”* együttes összegének megnevezése (*„háromezer-ötszáz pengő”*, azaz 350.000 német márka), valamint a 15. sor *(„De a nagy fiam, hogy*

nézze meg"), amely világossá teszi, hogy a tárgyat az elhunyt legidősebb fia vásárolta meg (apja segítségével). Ugyancsak informatív kontextualizációs utasítás az a közismert háttérinformáció, hogy – *politikai* többletjelentése miatt – ez volt az elhunyt *„kedvenc éneke"*,[36] amelyet az elmúlt évek során az előadó vagy annak apja gyakran elénekelt neki azért, hogy enyhítse betegségével járó depresszióját, illetve kifejezze az iránta érzett tiszteletet és megbecsülést.

Az elhunyt, aki fivéreinél jóval sikeresebb volt a *politikában*, e kiugróan értékesnek tartott presztízstárgy megvásárlása révén nemcsak a saját és legidősebb fia hírnevét és tekintélyét gyarapította, hanem egész apai ágáét is. Ezzel összhangban fivérei is elsősorban *„vele büszkélkedtek"*, vagyis az elhunyt *politikai* teljesítményére (presztízstárgyaira, apatársi szövetségeire, *„jó viselkedésére"*: a nyilvános *politikai* arcmunka iránti elkötelezettségére) hivatkoztak akkor, amikor mások szerény apai ági presztízsükre utalva inzultálni próbálták őket. A bemutatott ének ezért a kollektív (apai ági) önpanteonizáció eszköze: az előadó éppúgy érdekelt volt a sikeres tranzakció felelevenítésében, mint ahogyan az elhunyt legidősebb fia – a pohár tulajdonosa – is. Az előadó apját idézve: ez az ének

> *egy családi történelem (...) Muŕo šavo ekh čářŕa putjardo-j andol bară veri, ande le X šave, the vi von putjarde andra le. (...) S akkor egyik pótolja a másikat, hatjară? Muŕo šavo phurdel la vaś o Y, putjarăl ando Y, kă lehko či ašelpe aba. Soter? Na phenen „O Y személyesen ašarelpe". Sîn kon te ašarăl le! Sîn kon te phurdel lehko dossari, hatjară?* ('egy családi történelem [ez az ének] /.../ A fiam egy kissé büszke a nagy unokatestvérére, X-nek [az elhunytnak] a fiaira, és ők is büszkélkednek vele [mindenekelőtt az előadó énektudása miatt]. /…/ S akkor egyik pótolja a másikat, érted? A fiam Y-ért [nagybátyja legidősebb fiáért, az emlegetett pohár tulajdonosáért] énekli ezt az éneket, vele büszkélkedik, mert neki [Y-nak] nem illik [hogy a saját *politikai* sikereit említse]. Miért? Azért, hogy ne mondják: 'Y személyesen dicsekszik [önmaga emlegeti *politikai* sikereit].' Van, aki dicsérje őt! Van, aki elénekelje az ő dosszárját [életútját, eredményeit stb.], érted?') (2004/08/15)

Az utóbbi idézet nyíltan amellett érvel, hogy az előadó a tranzakció felidézésével azért tesz szívességet a pohár tulajdonosának, mert lényegében helyette, „szócsőként" énekel. Vagyis a közeli rokon által a tulajdonos helyett előadott ének révén a kérdéses ügylet és az azzal járó presztízshozam oly módon kaphat nyilvánosságot, hogy eközben a tulajdonosnak meg sem kell szólalnia, ezért saját pozitív társas képe nem sérül, hiszen nem illethetik a morálisan stigmatizált *„öncsidéret"* vádjával. A bemutatott ének szemléletes példája annak, hogy az indirektség különböző technikái révén a gáborok hogyan igyekeznek tiszteletben tartani a *politikai* önreprezentáció etikáját *(„más kell hogy dicsérjen engem")*, ezen keresztül pedig megóvni saját arcukat, illetve beszélgetőtársaikét. A vizsgált énekben az indirekt-

[36] Az előadó e tényről azelőtt tett említést nyilvánosan a virrasztóban, mielőtt belekezdett az énekbe.

ség számos technikájával találkozunk. Ide sorolható például (a) a presztízstárgyakat helyettesítő szóképek csoportja; (b) maga a dalválasztás (a lóvásár mint központi motívum); (c) az, hogy a tranzakció énekbe szőtt történetét nem maga a vásárló, hanem – szócsőként – az egyik közeli rokona adja elő; (d) valamint az, hogy az előadó az énekben nem a vásárló nevében beszéli el az eseményeket, hanem az elhunytat: azaz a vásárló apját „beszélteti". Az utóbbi gyakorlatoknak köszönhetően az ének kiváló példa a Brenneis (1986) által említett „szócső" segítségével megvalósuló „hasbeszélésre" *(„ventriloquism through spokesmen")*.

17.3.3.1.3. „Húzzátok ki a szekeret, / Amely a nagyapától maradt örökségként"

Az utolsó, hosszabb ének előadója ugyanaz a befolyásos, Maros megyei férfi (Márkó), akitől az első, részletesen elemezett ének is származik. A helyszín Márkó egyik nagyfalusi apatársának az udvara, ahol Márkó, annak anyja és egyik fia, valamint Márkó apatársa és az utóbbi férfi számos családtagja (felesége, két fia, több unokája stb.) van jelen. Márkót apatársa bíztatja az éneklésre. Az apatárs és családtagjai Márkóval együtt *„emelik"* az éneket, vagyis vele éneklik az ismétlődő sorokat, valamint a sorvégeket. Az ének elhangzása után a jelenlévők hosszasan és kölcsönösen méltatják egymás *politikai* sikereit – főként presztízstárgyait. Márkó egy értékes pohárral és egy fedeles kupával rendelkezik, házigazda apatársa pedig – fiaival vagy egyedül – hat poharat vásárolt. A dicséretek e „cseréjének" egy részét is közlöm. Az ének elhangzásának ideje: 2002. július 19.

1. Haj, tha dah o Del o brîšîndo,
2. De' dah o Del o brîšîndo.
3. Ej, de the me lavma te źaptar,
4. Tha me lavma te źaptar.

5. Oj, tha na dara, śave, na na(ré),
Közbevetés [Márkó kommentálja énekét]: *Muŕo dad phenlah kade, kana gălotar.*
6. Oj tha na dara, śave, na na,
7. Na dara, śave, nana(ju).
8. Tha le sama dile, le pre tu(re),

9. Le sama dile pre tu.
10. Oj tha kă bari lume mukhap tukă,
11. Bari lume mukhap tukă.
12. The mang tu, śave, le Devle(ju),

13. Hajda te trajil tje duj raklen,
14. Te trajil tje duj rakle(ju).
15. Oj, tete, le sama pre tute!
16. O the, na dara śave, na, na,

17. Na dare śave, nana!
18. Oj da, kă kăso tata sah tu(re),
19. Oj da kă phanglah d'e lume,
20. Kethan phanglah d'e lume, kethan(u).

Közbevetés [Márkó kérdése a jelenlévőkhöz]: *Oj tha me le tatahkă so phendom?*
21. Oj, tha źe-tar tata, na dara,
22. Źe-tar tata, na dara!
23. Kă me, dile, na darav(u).
24. Naćol ekh bărš, naćol duj,

25. Naćol ekh bărš, naćol duj(u),
26. Tha maj vuštjela v'o cino.
27. Ojda the malalah ma te pijav,
28. Malalah ma te pijav(u).

29. Tha me ŕomehtar na darav(u),
30. Tha le śavoŕăngă phenav,
31. Le śavoŕăngă phenav(u):
32. Dah bule tumara da!

33. Tha cîrden avri d'o vurdon,
34. Cîrden avri d'o vurdon,
35. Oj tha kaj sîn mukhlo le papohtar,
Közbevetés [Márkó apatársának felesége mondja kiabálva]: *Am borig pheneh la! Kăso vurdon na pre sî sakoneh ŕomeh!*
36. The vi le čoŕŕă tatatar,

37. The vi le čoŕŕă tatatar.
38. Oj, tha na dara śave, na, na!

A házigazda apatárs felesége Márkónak címezve: *T'el tukă baxtalo!*
Márkó kiabálva válaszol apatársa feleségének: *Vi tjo Y tjindah kăsavo, kaj na-j sakoneh ŕomeh! Dav bule ŕomehka da!*
A házigazda apatárs egyik menye Márkónak címezve: *T'el tukă baxtalo, xanamika!*
Márkó anyja a házigazda apatársnak címezve: *T'el tumengă baxtalo!*
A házigazda apatárs felesége Márkóéknak címezve: *T'en tumengă baxtale, mo, tumară, so dah tum'o laśo Del!*
Márkó anyja: *Jăkh tjindah o papo, jăkh tjindah lehko dad! (...)*
A házigazda apatárs Márkónak címezve: *K' aśun! Tut v' ande amaro gav, v' ando X, v'ando Y, vi ando Z, e lume ćeljol tu!*
A házigazda apatárs felesége Márkónak címezve: *Ljubil tu e lume, akana, xanamika!*

A házigazda apatárs Márkónak címezve: *Th' ašun numa! Ašun numa, pe kade, te leh sama, so mukhlah tjo papo the tjo dad! The tut ŕom na tapotil.*
Márkó a házigazda apatársnak címezve: *O lašo Del te feril tje dragone ćeledoh! Feril o Del vi tumen!*
A házigazda apatárs egyik unokája Márkónak címezve: *Tu san, mo, le gavehko vezetăvo, mo, te trajij! Tus an le V-hko njepoto!*
Márkó a házigazda apatársnak címezve: *Marel ma o Del, te na, o dintuno mondialo taxtaj..., the na tu tjindan le akana de duj bărš! Savo kărăl eiszem, tranda mile..., miliovure mărči! T'el baxtalo, mo, tje dragone šavehkă the te domnjil leh!*
Márkó anyja: *T'el lehkă baxtale!*
A házigazda apatárs Márkóéknak címezve: *Vi tumară t'en baxtale!*
Márkó a házigazda apatársnak címezve: *Kă na nume jăkh tjindal, kă tu but tjindal! T'en tukă baxtale, mo!*
A házigazda apatárs Márkónak címezve: *Mišto-j, aš akana! Mukh la akana, mo!*

Fordítás:

'[Márkó saját apja nevében énekel, az éneket önmagának címezve:]
1. Adta az Isten az esőt,
2. Adta az Isten az esőt.
3. És fogom magam, és elmegyek,
/*„elmegyek"* = halálán van/
4. Fogom magam, és elmegyek.

5. Ne félj, fiam, ne félj,
Közbevetés [Márkó kommentálja saját énekét]: Apám mondta ezt, mielőtt elment.
/*„mielőtt elment"* = mielőtt elhunyt/
[Márkó folytatja az éneket, apja nevében énekelve, az éneket önmagának címezve:]
6. Ne félj, fiam, ne félj,
7. Ne félj, fiam, ne félj.
8. Vigyázz, édes fiam, magadra,

9. Vigyázz, édes fiam, magadra.
10. Mert nagy világot hagyok neked,
/A *„nagy világ"* a *politikai* sikerek, a jólét szinonimája./
11. Nagy világot hagyok neked.
12. És kérd, fiam, a Jóistent,

13. Hogy éltesse a két fiadat,
/Utalás Márkó két fiára./
14. Hogy éltesse a két fiadat.

15. Fiam, vigyázz magadra!
16. Ne félj, fiam, ne félj,

17. Ne félj, fiam, ne félj!
18. Mert olyan apád volt neked,
/Az *„olyan apád volt neked”* utalás Márkó apjának *politikai* sikerességére./
19. Aki összekötötte a világot,
/Utalás Márkó apjának széleskörű társadalmi elismertségére, hírnevére./
20. Egybekötötte a világot, egybe.

Közbevetés [Márkó kérdése a jelenlévőkhöz]: Én mit mondtam apámnak?
21. [Márkó innentől a saját nevében énekel, apjának címezve az alábbi sorokat:]
Menj, apám, ne félj,
22. Menj, apám, ne félj!
23. Mert én, édesapám, nem félek.
24. Eltelik egy év, eltelik kettő,

25. Eltelik egy év, eltelik kettő,
26. És majd a kicsi is felnő.
/Utalás Márkó kisebbik fiára, aki nagyapja halálakor tízes évei közepén járt./
27. Nekifogtam, hogy igyak,
28. Nekifogtam, hogy igyak.

29. Romától én nem félek,
/A *politikai* tekintély szinonimája./
30. És azt mondom a fiacskáimnak,
31. A fiacskáimnak azt mondom:
/Az énekes a saját fiaira a *„śavoŕăngă”* ‘gyermekeknek/gyermekecskéknek’ diminutívval ellátott főnévvel utal./
[Márkó innentől a saját nevében énekel, az éneket fiainak címezve:]
32. Az anyátok mindenit!

33. Húzzátok ki a szekeret,
/A *„vurdon”* ‘szekér’ főnév utalás az énekes kiugróan értékes poharára, amelyet apja és a nagyapja együtt vásárolt meg./
34. Húzzátok ki a szekeret,
35. Amely a nagyapától maradt örökségként,
Közbevetés [Márkó apatársának felesége mondja kiabálva]: Mondhatod ezt! Ilyen szekere aligha van minden romának!
/Utalás Márkó értékes poharára./
[Márkó folytatja az éneket a saját nevében énekelve, azt fiainak címezve:]

36. És a szegény apukámtól,

/Az énekes a szimbolikus önleértékelés technikáját alkalmazza: kiugróan sikeres és vagyonos apjához a *„čoŕŕo”* ‘szegény’ jelzőt társítja./

37. És a szegény apukámtól.

38. Ne félj, fiam, ne félj! [Az ének véget ér. A jelenlévők beszélgetni kezdenek:]

A házigazda apatárs felesége Márkónak címezve: Legyen neked szerencsés!

/a presztízstárgyad/

Márkó kiabálva válaszol apatársa feleségének: A te Y-od is vásárolt olyat, hogy olyan nincs minden romának! Az anyja mindenségit!

/Y = Márkó apatársának legidősebb fia. Utalás az említett fiú által nemrég vásárolt, kiugróan értékes pohárra./

A házigazda apatárs egyik menye Márkónak címezve: Legyen szerencsés neked, apatárs!

/a presztízstárgyad/

Márkó anyja a házigazda apatársnak címezve: Legyen nektek szerencsés!

/a presztízstárgy, amelyet a házigazda apatárs legidősebb fia nemrég vásárolt/

A házigazda apatárs felesége Márkóéknak címezve: Legyenek szerencsések nektek a tieitek, amiket adott a Jóisten!

/„a tieitek” = Márkó pohara és fedeles kupája/

Márkó anyja: Egyet vett a nagyapa, egyet vásárolt az apja!

/Márkó poharát apja, fedeles kupáját pedig nagyapja vásárolta./ (…)

A házigazda apatárs Márkónak címezve: Mert hallgass ide! Téged a mi falunkban is, X-ben is, Y-ban is, Z-ben is szeret az egész világ!

/X, Y, Z = olyan Maros megyei települések, amelyeken jelentős lélekszámú gábor roma közösség él./

A házigazda apatárs felesége Márkónak címezve: Téged éltet a világ most, apatárs!

A házigazda apatárs Márkónak címezve: És hallgass csak ide! Hallgass csak ide, erre, amit örökül hagyott neked nagyapád és apád, jól vigyázz! És akkor roma téged el nem tapos.

/Utalás a Márkó által örökölt presztízstárgyakra és hírnévre./

Márkó a házigazda apatársnak címezve: A Jóisten éltesse a te drága családodat! Éltessen titeket is az Isten!

A házigazda apatárs egyik unokája Márkónak címezve: Te vagy a falu vezetője, élj sokáig! Te vagy V unokája!

/Márkó *„feldicsérése”* a *„faluvezető”* tiszteleti cím hozzá társítása révén. V = Márkó nagyapja./

Márkó a házigazda apatársnak címezve: Verjen meg engem az Isten, ha nem igaz, hogy az első, a világbajnok poharat te vetted meg két évvel ezelőtt! Ame-

lyik ér, azt hiszem, harmincezer…, [a beszélő korrigál: harminc] millió német márkát! Legyen szerencsés a te drága fiadnak, és uralja azt!

/Utalás az apatárs és legidősebb fia által nemrég vásárolt, kiugróan értékes pohárra. Az *„első”* és a *„világbajnok”* kifejezések, valamint a túlzó értékbecslés e tárgy értékének/társadalmi jelentőségének érzékeltetése hivatottak. *„uralja azt”* = legyen annak gazdája. /

Márkó anyja: Legyen neki szerencsés!

A házigazda apatárs Márkóéknak címezve: A tieitek is legyenek szerencsések!

/*„A tieitek”* = Márkó presztízstárgyai/

Márkó a házigazda apatársnak címezve: Mert nemcsak egyet vettél, hanem te sokat vásároltál! Legyenek neked szerencsések!

/Utalás arra, hogy az apatárs és fiai életük során összesen hat presztízstárgyat vásároltak./

A házigazda apatárs Márkónak címezve: Jól van, állj meg most! Hagyd ezt most, ember!

/A házigazda apatárs kezdi kényelmetlennek érezni a dicséretek „cseréjét”, ezért véget vet annak./’

Az előadó az énekben apja *politikai* hírnévhagyatékának állít emléket, illetve saját *politikai* jelentőségének és sikerességének forrásait veszi számba. A tartalom kialakítása során a *ṙomani* nyelvű énekekben gyakran felbukkanó, közismert képekből és szófordulatokból – a haldokló és szerettei elbúcsúznak egymástól stb. – építkezik, részben pedig a konkrét helyzethez és aktuális előadói terveihez igazított, alkalmi megoldásokat használ. A vizsgált énekben is alkalmazott résztvevőikeret-váltás gyakori struktúraszervező megoldás a hasonló dalok esetében: (a) Márkó kezdetben haldokló apja nevében énekel, aki elköszön tőle (mint címzettől), és útmutatással látja el őt. (b) Ezután saját nevében válaszol apjának: kijelentve, hogy nincs miért félnie, mert hamarosan kisebbik fia is felnő (utalás az énekes életkorára, vagyis arra, hogy apja nem önmagáról gondoskodni képtelen fiatalemberként hagyta őt hátra). (c) Majd arra szólítja fel fiait, hogy hozzák elő a nagyapjától és apjától örökölt szekeret, vagyis poharát és fedeles kupáját.

A különbség politikája az ének számos sorában megjelenik: *„nagy világot hagyok neked”*; *„Mert olyan apád volt neked, / Aki összekötötte a világot, / Egybekötötte a világot, egybe”*; *„Romától én nem félek”*; *„Húzzátok ki a szekeret, / Amely a nagyapától maradt örökségként, / És a szegény apukámtól”*; *„Ilyen szekere aligha van minden romának!”* A dicséretek versengő cseréje Márkó és apatársa, valamint családtagjaik között, amely az éneket követi, elsősorban Márkó *politikai* jelentősége és presztízstárgyai, továbbá apatársa legértékesebb pohara köré szerveződik. Lásd a jókívánságok sora mellett az alábbi részleteket: (Márkónak címezve) *„Egyet vett a nagyapa, egyet vásárolt az apja!”*; *„Téged a mi falunkban is, X-ben is, Y-ban is, Z-ben is szeret az egész világ!”*; *„Te vagy a falu vezetője”*; (Márkó apatársának, a házigazdának címezve) *„A te Y-od* [Y = Márkó apatársának legidősebb fia] *is vásárolt*

olyat [olyan poharat]*, hogy olyan nincs minden romának! Az anyja mindenségit!"*; *„Verjen meg engem az Isten, ha nem igaz, hogy az első, a világbajnok poharat te vetted meg két évvel ezelőtt! Amelyik ér, azt hiszem, harmincezer…,* [a beszélő korrigál: harminc] *millió német márkát!"*; *„nemcsak egyet vettél, hanem te sokat vásároltál!"* Az éneket követő társalgásból az is kiderül, hogy Márkóhoz – legalábbis jó néhányan – a *„faluvezető"* tiszteleti címet társítják Nagyfaluban.

Az arcóvó indirektség itt alkalmazott eszközei közé sorolható például

(a) a presztízstárgyak, a kapcsolati tőke és a társadalmi elismertség számos nyelvi reprezentációja (*„szekér"*; *„nagy világot hagyok neked"*; *„olyan apád volt neked, / Aki összekötötte a világot"*; *„szeret az egész világ"*;

(b) A nyelvi indirektség egy másik, szembetűnő technikája az éneket követő diskurzusban a *„taxtaj"* és a *„kana"* kifejezések tudatos kerülése. A beszélők egyes szöveghelyeken következetesen tartózkodnak a nyelvtani tárgy megnevezésétől (jókívánságok: *„Legyen szerencsés neked, apatárs* [a poharad]*!"*; *„Egyet vett a nagyapa, egyet vásárolt az apja!"*; *„nemcsak egyet vettél, hanem te sokat vásároltál!"*), vagy mutató névmásokkal (*„A te Y-od* [Y = Márkó apatársának legidősebb fia] *is vásárolt olyat, hogy…"*; *„erre, amit örökül hagyott neked nagyapád és apád, jól vigyázz! És akkor roma téged el nem tapos"*) helyettesítik azt.

(c) Az indirektséghez kapcsolódó, a *politikai* arcmunka részét képező megoldás a *„čoŕŕă"* 'szegény' jelző használata is, amelyet Márkó befolyásos, *„faluvezetőként"* számon tartott apjához társított.

Habár az indirektség lényegéből – a többértelműségből, homályosságból stb. – következően nem bizonyítható, hogy a beszélő a *„szekér"* vagy a *„szürke ló"* kifejezések kimondásával egy konkrét presztízstárgyra utal-e, a szóba jöhető értelmezési lehetőségekkel valamennyi beszélgetőtársam tisztában volt. Ezzel magyarázható, hogy azok a férfiak, akik szerény értékű pohárral/fedeles kupával rendelkeznek, többnyire tartózkodnak az e tárgyakkal kapcsolatos szóképek nyilvános használatától (a *politikai* beszéd és ének esetében egyaránt), nehogy beszélgetőtársaik félreértsék vagy tudatosan félreértelmezzék azok elhangzását, azt állítva, hogy a beszélő alaptalanul *„dicséri önmagát"*. E diszkurzív technikák tudatos kerülése elsősorban a beszélő arcának védelmét: az inzultusok és a megszégyenülés megelőzését szolgálja. *„S aztán amelyiknek nincs taxtaja, az mukhlesz* [hallgat]*, az nem énekeli a galbeno* [azt, hogy a 'sárga' ló]*, s a suŕo* [azt, hogy a 'szürke' ló]*. Nem énekeli, mert ha énekeli, akkor a szemébe néznek a többiek, hogy ez mit énekel, mer nem is tudja* [hogy mit jelent, amit mond]*."*

17.4. *Politikai* arcmunka és konfliktusbeszéd

A *politikai* arcmunka elvárását – a nyelvi indirektség, a szimbolikus önleértékelés technikáit stb. – azok a résztvevők, akik valamely társadalmi eseményen nyílt vitába

keverednek egymással, gyakran figyelmen kívül hagyják. E vitákat előidézhetik a *politikai* riválistól érkező, verbális inzultusok (a címzett szerény apai ági presztízsének említése, presztízstárgya szimbolikus leértékelése stb.), ahogyan az is, ha a beszélő a társadalmi konszenzustól feltűnően eltérő módon minősíti saját vagy mások *politikai* sikerességét, vagy az egyének, családok és apai ágak közötti társadalmi távolságot. A konfliktusbeszéd résztvevői előszeretettel alkalmazzák a megszégyenítő összehasonlítás diszkurzív technikáit: tompító, arcóvó gyakorlatok nélkül sorolják fel saját *politikai* sikereiket, illetve hasonlítják össze azokat vitapartnerükéivel, és nyíltan utalnak a hozzá társuló, arcfenyegető mozzanatokra: házastársi hűtlenségre, az apa-fiú közötti kapcsolat megromlására, az apai ági felmenők morálisan kifogásolható döntéseire vagy anyagi nehézségeire, valamint a vitapartner poharának vagy fedeles kupájának azon hiányosságaira, amelyek alkalmasak arra, hogy az irónia és a megszégyenítés kiindulópontjai legyenek. A vitázó felek célja tehát az, hogy minél jelentősebb szimbolikus veszteséget idézzenek elő egymás nyilvános társas képében. A konfliktusbeszéd részét képező arcfenyegető technikák alkalmazásának társadalmi minősítése során fontos szempont, hogy ki volt a vita elindítója – az arcmunka figyelmen kívül hagyása ugyanis enyhébb morális megítélés alá esik akkor, ha a beszélő saját jó híre védelmében folyamodik udvariatlannak tekintett verbális megoldások használatához. Ugyancsak nagy jelentőséggel bír, hogy a konfliktusbeszéd (a nyílt öndicséret stb.) részeként elhangzó állítások tartalma mennyire van összhangban a beszélő *politikai* teljesítményéről, valamint az egyének és családok közötti presztízsviszonyokról kialakított társadalmi konszenzussal. Minél intenzívebb az említett összhang, a beszélőnek annál szerényebb negatív szimbolikus következményekkel kell számolnia. Ha a *politikai* inzultusra adott válasz (az öndicséret stb.) során nem túlozza el saját *politikai* sikerei jelentőségét, a beszélő társalgási hozzájárulását gyakran az alábbi formulával minősítik: udvariatlan volt, *„de megállt a szava”*, vagyis, bár figyelmen kívül hagyta a *politikai* arcmunka etikáját, az, amit állított, megfelelt a valóságnak.

A társadalmi eseményeken szerveződő diskurzusok résztvevői intenzíven monitorozzák és minősítik egymás szavait és gesztusait – különösen a saját személyük és családjuk *politikai* sikereivel és a presztízsviszonyokkal kapcsolatos, burkolt vagy nyílt kijelentéseket, célzásokat. Az intenzív arcérzékenységnek köszönhetően a *politikai* arcmunka bármikor átadhatja a helyét egy vélt vagy valós inzultus miatt kirobbanó vitának. Elég ehhez, ha a jelenlévő tekintélyes férfiak egyike úgy érzi, hogy valaki arcfenyegető megjegyzést intézett hozzá (az általa gondoltnál szerényebb értékűként tüntette fel poharát vagy apai ága presztízsét), vagy ha a beszélő társalgási hozzájárulása jelentős mértékben eltért attól a konszenzustól, amelyet hallgatóinak többsége az ő társadalmi helyzetével kapcsolatban kialakított (a megszólaló jóval sikeresebbnek tünteti fel magát a *politikában* annál, mint amennyire a közönség befolyásos tagjai eredményesnek tartják őt stb.).

...maškar amende aba kana sam and'ol djîleša, prinźendjol: „Kako-j lašo ŕom, kako patjivalo ŕom, kako-j baro ŕom.” De či maj phenah kă „Tu čoŕŕo

sal!", vaj kă „Na sal laśo". Kode phenah: „Laśo ŕom sal, na, haj, beš tele paša ma!" Igen, kă avilah, farodisejlah ko priveri! Farodisejlah ke masa, avilah ke familije, aba naštig te žignisarah leh! Na. The kado, phenah te sî ekh vica čoŕŕî, the tjindah vi taxtaj, the putjardo-j, th'apoj közbe maj marăl le manušăngo nakh, phenah leh: „Mo! Tu sal čoŕŕî vica! Jive sî tu taxta, jive sî tu zîlta, jive sî tu vadjono, kă čoŕŕî vica sal!" The kana kade phendom la lehkă me, phenah la kade, pala mande phenen tranda źene. (...) Apoj kodo manuš, kah na-j laśi lehki vica, čoŕŕo ŕom-i, te phiralahpe patjivaleh, the bešălah šukar, aba ol kolaver, savo-j laśo rango-j the vica, či marăl lehko nakh: „Tu na sal laśi vica!" Numa te delahpe baro, te putjarlahpe: „Kon som me?" Akkor aba persze kă (...) aba othar aven ol horbe, či maladjon ol horbe!

('…köztünk, amikor már a gyűlésekben vagyunk, megismerszik: „Ez jó ember, ez becsületes, ez nagy ember." De azt már nem mondjuk, hogy „Te szegény vagy!", vagy hogy „Nem vagy jó". Azt mondjuk: „Jó ember vagy, na, gyere, ülj le ide mellém!" Igen, mert eljött a virrasztóba, nem sajnálta a fáradságot! Nem sajnálta a fáradságot, eljött a családhoz, és akkor nem bánthatjuk meg őt! Nem. És ha mondjuk, van egy szegény *vica* [apai ág], amelyik poharat vett, és büszke, és annak a tagjai verik az emberek orrát [inzultálnak másokat a virrasztóban stb.], akkor azt mondjuk neki: „Hé! Te egy szegény *vicából* való vagy! Hiába van poharad, hiába van pénzed, hiába van vagyonod, mert szegény *vica* vagy!" /…/ És amikor ezt mondom neki én, tegyük fel, utánam megmondja még harminc személy. Annak az embernek pedig, akinek nincs jó *vicája*, szegény ember, ha becsületesen viselkedik, és szépen leül, a másik, aki jó rangú és jó *vicából* származik, nem veri az orrát azzal, hogy „Te nem jó *vicából* való vagy!" Csak [akkor tennének így vele] ha nagyra tartaná magát, ha büszkélkedne, hogy „Ki vagyok én?" Akkor már persze, hogy /…/ már onnan jönnek elő a szavak, azok a szavak már nem találnak [nem illőek]!') (2004/08/24)

A nyilvános *politikai* inzultus azonban nem mindig végződik konfliktusbeszéddel. Ha az inzultus tartalma megfelel a valóságnak és a beszélő és a címzett közötti társadalmi távolság jelentős, akkor az alacsonyabb presztízsű, inzultált fél rendszerint hallgat *(„lehajtja a fejét")*, nem válaszol, esetleg szégyenében szó nélkül elhagyja azt a helyiséget, ahol a társalgás zajlik. Ez utóbbi esetben azonban – legalábbis a *politikai* arcmunka etikája értelmében, eltérő mértékben – mindketten szégyent vallanak: az inzultáló fél azért, mert nem volt tekintettel a címzett arcérzékenységére, az utóbbi személy pedig azért, mert az őt inzultáló kijelentés helytállónak bizonyult.

Beszélgetőtársaim számos olyan diszkurzív technikát tartottak számon, amelyek célja a *politikai* riválisa megszégyenüléséhez vezető inzultus – és nemegyszer a jelenlévők szórakoztatása – a nyilvános társadalmi összejöveteleken. A fele-

lősségre-vonás – legalábbis részleges – elkerülését lehetővé tevő ilyen megoldások közé sorolható például a többértelmű szóképek vagy a homályos célzások és utalások használata. Ugyanide tartoznak a címzett intenzív arcérzékenységére és *politikai* becsvágyára építő olyan technikák, mint a *„felhúzás”* és a *„falhoz állítás/tevés”*.

A *„felhúzás”* lényege a konfliktusteremtés két, az adott eseményen jelen lévő személy között egy kitalált vagy eltúlzott okra/előzményre hivatkozva. A *„felhúzó” „feldicséri”* a kiszemelt „áldozatot”, majd – mintegy mellékesen – megemlíti, hogy a közelben beszélgető férfiak egyik csoportja mellett elhaladva egy elejtett megjegyzésre lett figyelmes, amely kedvezőtlen színben tüntette fel az „áldozatot”: kétségbe vonta pohara értékét vagy üzleti tisztességét. A *„felhúzás”* sikerességéhez nélkülözhetetlen, hogy a *„felhúzó”* azt a látszatot keltse, hogy képtelen megnevezni az elejtett megjegyzés forrását, így kizárólag az „áldozat” vonható felelősségre azért, hogy kinek tulajdonítja az inzultust. (E technika alkalmazását megkönnyíti, ha a társalgó férfiak gyanúba kevert csoportjában az „áldozat” egy vagy több riválisa is jelen van. Az „áldozat” ugyanis az elejtett megjegyzést valószínűleg riválisai egyikének tulajdonítja majd.) E technika akkor eredményes, ha a *„feldicsért”* „áldozat” az elejtett megjegyzést nyilvánosan számonkéri riválisán, és kölcsönös arcvesztéssel járó vita alakul ki közöttük. *„Akkor te* [az „áldozat”, vagyis a *„felhúzott”* személy] *már a másikkal mész össze* [konfliktusba kerülsz vele]. *Mint hogy így maradj csendbe, békébe a gyűlésbe, te már fel vagy dagasztva, mint a tészta, s érlelt* [azaz indulatossá vált]*.”* Ez a technika több tekintetben is hasonlít a Brenneis (1986) és Fischer (1976) által említett „elejtett megjegyzésekéhez” *(„dropping remarks”)*.

A *„falhoz állítás/tevés”* lényege a kiszemelt „áldozat” *politikai* sikereinek felnagyítása *(„felmagasztalnak, annyira, oda fel a padlásra”)*. Célja annak elérése, hogy az „áldozat” (*politikai* becsvágyának engedve, a büszkeség hatására) a neki címzett, nyilvánvalóan túlzó dicséret tartalmát társadalmi konszenzus által támogatott tényként definiálja. Ezt kétféleképpen teheti meg. Vagy úgy, hogy egyáltalán nem reagál a dicséretre, azaz nem alkalmazza az ilyenkor társadalmilag elvárt, a szerénységről tanúskodó diszkurzív megoldások valamelyikét. Vagy pedig úgy, hogy maga is megerősíti, helytállóként definiálja a dicséret tartalmát (*„Igazad van, nincs nálam sikeresebb ember a faluban!”* stb.). Mindkét választípus figyelmen kívül hagyja a *politikai* arcmunka etikáját, épp ezért veszélyezteti a beszélő nyilvános társas képét. A *„falhoz állítás/tevés”* voltaképpen a *politikai* arcmunka iránti elkötelezettség és a *politikai* becsvágy szimbolikus konfliktusára épít, és az előbbi tesztjeként is felfogható. Sikeres alkalmazásának köszönhetően a *„feldicsért”* személy nyilvánosan megszégyenül, nevetségessé válik önteltsége, illetve figyelmetlensége és udvariatlansága miatt:

> *A falhoz állítás azt jelenti, hogy például én haragszok rád, és odateszem* [ráveszem arra] *a komámat, vagy a xanamikámat, vagy egy barátot (…), hogy az a barátom kezdjen téged felmagasztalni, hogy „Hát neked nagy, gazdag*

apád vót! Gazdag rokonság vót! Gazdag családból eredsz, nagy fajból, nagy címer, a te nagy fiaid (...) Mi mind kicsik vagyunk előtted." És ahogy aláírtad a felmagasztalást, [azzal, hogy] *akcseptálod* [elfogadod]*, akkor már mindjárt beleestél a kaptárba. (...) És akkor már* [olyan vagy, mint] *a hal, amikor halászol. Hogy mondják azt, amit teszen bele a horogra? Csali!! Már a csalit be is faltad. Ahogy akcseptáltad* [azzal, hogy elfogadtad a dicséretet, máris csapdába estél]. (2002/01/29)

17.5. Bricolage: intellektuális import és kreatív újrahasznosítás

A magyar nyelvű néprajzi szakirodalom a kárpát-medencei roma közösségekhez gyakran társítja azt a kutatói sztereotípiát, amely szerint a romák előszeretettel veszik át és – „archaikus" életmódjuknak, kulturális-társadalmi „elmaradottságuknak" és „elszigeteltségüknek" köszönhetően – változatlan formában őrzik a többségi társadalom rurális közösségeinek számos folklóralkotását, főként népdalait és -meséit. E kutatói sztereotípia a romákat többnyire a kulturális és társadalmi határokat átlépő szellemi termékek olyan passzív, „élő archívumaiként" pozícionálja, amelyek kialakulásában és formálódásában a romák részéről megnyilvánuló, tudatos szelekciónak elhanyagolható szerep jut. Csak egy példát idézve:

> Egy bizonyos: gyűjtés közben mindannyian találkoztunk olyan cigány adatközlőkkel, akik a legarchaikusabb, legritkább, legértékesebb magyar folklórjavak ismerőinek, sőt környezetükben egyedüli megtartóinak bizonyultak. (…) …ma már Marosszéktől Háromszékig, tehát az egész Székelyföldön túlnyomórészt a magyar cigányok őrzik azokat a klasszikus balladákat, amelyek a székely folklórból egy-két, sőt néha már több nemzedék óta kihaltak. (…) …bárha a magyar cigányok még minél tovább hűséges őrzői és megtartói lennének a régi székely balladaköltészetnek. (Faragó 1994. Lásd még Pozsony 1993; Bari 2000)

Egyes értelmezések ennél is tovább mennek: azt sugallják, hogy a roma közösségek nem, vagy csak szerény mértékben rendelkeztek az átvettekhez hasonló kulturális termékekkel, így az átvétel valamiféle intellektuális hiány megszüntetésére szolgál (a „kulturális elmaradottság" sztereotípiájára épülő deficitteória).

> A néprajztudományban eléggé általánossá kezdett válni az a megállapítás, hogy a falu vagy város szélére megtelepült cigányság szívósabban őrzi azt a hagyománykincset, amelyet az illető falu (város) lakossága javarészt már elfelejtett. Köztudott, hogy a cigányok ma már saját népi kultúrával alig rendelkeznek. Kulturális ismereteiket jobbára a velük együtt lakó né-

pektől: románoktól, magyaroktól, németektől stb. kölcsönözték." (Ráduly 1978)

Úgy tűnik tehát, hogy a többnyire a marginalizáltsággal és elmaradottsággal azonosított „archaikus" életmód kedvez a paraszti közösségek átalakulásával és modernizálódásával fokozatosan eltűnő, „hagyományos folklóralkotások" továbbélésének, a roma közösségek pedig – öntudatlanul is – egyfajta pozitívan értelmezett kulturális missziót: „leletmentést"[37] hajtanak végre a többségi társadalom számára, illetve helyett.

A presztízstárgyakkal kapcsolatos *politikai* önreprezentáció részét képező magyar nyelvű énekek esete azonban amellett érvel, hogy a többségi társadalom kulturális termékeinek romák általi átvétele és használata a fent említettől eltérő logikát is követhet. Amint arra több tanulmány (Berta 2006, 2009; Okely 2012) is rámutatott, a társadalmi és kulturális határokat átlépő intellektuális javak importja gyakran nem mechanikus és az önreflexiót/tudatos szelekciót nélkülöző folyamat, célja pedig nem feltétlenül azok változatlan formában történő megőrzése. A poharak és fedeles kupák gyűjtésének gábor romák közötti elterjedése (átvétele a nem roma arisztokratáktól, polgároktól stb.), illetve e tárgyak szimbolikus tulajdonságainak – jelentéseinek és értékének – etnicizáló újraalkotása kiváló példaként szolgál erre.

A lovakkal, szekerekkel stb. kapcsolatos, magyar nyelvű énekek esetében hasonló a helyzet. A gáborok tudatosan válogatják ki azokat – és éppen azokat – a többségi társadalom vagy más roma csoportok dalkészletéből, és nem „archaikus életmódjuk" vagy a hasonló kulturális javak relatív hiánya miatt tekintik vonzónak: megtanulásra és további használatra érdemesnek e darabokat. Kiválasztásukban egyáltalán nem játszik szerepet az, hogy a többségi társadalom tagjai milyen jelentéseket – saját etnikus múltjuk eltűnőfélben lévő, nosztalgiával szemlélt reprezentációi stb. – társítanak e dalokhoz. A gáborok azért figyelnek fel épp ezekre az énekekre, mert azok az általuk oly fontosnak tartott *politikai* arcmunka hatékony eszközei: anélkül teszik lehetővé számukra a presztízstárgygazdaságban elért sikerek nyilvános megjelenítését a különböző társadalmi összejöveteleken, hogy a beszélő veszélybe sodorná saját és mások társas képét. Amint azt e fejezetben számos példa mutatta, a többségi társadalom tagjaitól átvett, lovakkal, szekerekkel, huszárokkal stb. kapcsolatos dalokat a gáborok átalakítják: azok tartalmát és jelentését az előadó hozzáigazítja az adott beszédhelyzethez, továbbá saját *politikai* és egyéb céljaihoz és érdekeihez. Habár az újrahasznosítás logikájáról és szervezőelveiről mit sem tudó megfigyelő számára úgy tűnhet, hogy a gáborok – a többségi társa-

[37] „Azt pedig, hogy valamikor Háromszéken is gazdag balladahagyományt éltetett e vidék lakossága, furcsa módon a legutóbbi gyűjtések igazolták: Pozsony Ferenc és Albert Ernő munkája nyomán a 20. század utolsó harmadában, majd az ezredforduló éveiben a háromszéki magyar-cigányok hagyományaiból kerültek elő nagyobb mennyiségben a magyar ballada régi rétegének darabjai, annak bizonyságául, hogy a klasszikus balladák valamikor Háromszéken is általánosan ismertek és elterjedtek voltak, napjainkra azonban már csak a cigányközösségekben találtak menedékre." (Olosz 2009: 248)

dalom romaképéhez is szorosan kapcsolódó – lovakról és szekerekről énekelnek, vagyis a „magyar paraszti kultúra" intellektuális kincseinek őrzői, e fejezet amellett érvelt, hogy e dalok valójában a tudatos szelekció szűrőjén és kreatív újrahasznosításon-újraértelmezésen átesett, (újra)etnicizált szellemi alkotások, amelyek a különbség intraetnikus *politikájának* eszközeiként tesznek szert jelentőségre, és elválaszthatatlanok a szociabilitás etikájától, valamint a *politikai* arcmunkától.

18. Befejezés.
„Mi is megfogtuk az életnek az ízét” versus *„Ez a luxo megeszen bennünket”*

18.1. A presztízstárgyakhoz való viszony posztszocialista *versus* konzervatív-tradicionalista olvasata[1]

A gáborok ma is a poharakért és fedeles kupákért fizetik ki a legmagasabb vételárakat – ugyanúgy, mint 1989 előtt. Amint arról a fogyasztás politikájával foglalkozó fejezetben már esett szó, a rendszerváltást követő fogyasztói forradalom: a nyugati fogyasztói javak, gyakorlatok és minták tömeges megjelenése azonban egy új, posztszocialista fogyasztói érzékenység kialakulásához vezetett, amely elsősorban a rendszerváltás táján és azután szocializálódott generációk esetében vált különösen népszerűvé. E fogyasztói érzékenység jelentős hatást gyakorolt az addigi fogyasztói mintákra és értékpreferenciákra – elterjedése nyomán számottevő mértékben átalakult a létszükséglet, az átlagos életszínvonal, a morálisan támogatott *versus* morálisan helytelenített luxus, valamint a jó/ideális/normális élet fogalmának gábor roma értelmezése.

Gábor beszélgetőtársaim szemében a posztszocialista árucikkek: a sokszobás, új építésű családi házak, a márkás „nyugati” személyautók, a technikai fejlődés legújabb trendjeit képviselő, egyéb tartós fogyasztási cikkek stb. beépültek az átlagos életszínvonal és a jó/normális/ideális élet fogalmába, vagyis normalizálódtak. Ezért az említett fogalmakhoz társított, költséges árucikkek és szolgáltatások száma a rendszerváltás óta drámai mértékben megnőtt, ez pedig – mivel a beszerzés sorrendjében az átlagos életszínvonal kategóriájába sorolt javak *elsőbbséget élveznek* a luxuscikkekként definiált poharakhoz és fedeles kupákhoz képest – a presztízstárgygazdaságra is jelentős hatást gyakorolt.

E folyamat eredményeként a roma családok ma jövedelmük jóval nagyobb hányadát fordítják az átlagos életszínvonal fogalmába sorolt javak beszerzésére, mint tették azt a rendszerváltás előtt. Mivel így a poharak és fedeles kupák megvásárlására fordítható felesleg jelentős mértékben csökkent, egyre kevesebben tudnak bekapcsolódni az értékesebb darabokért folyó tulajdonlási versenyekbe, aminek köszönhetően a presztízstárgygazdaság társadalmi népszerűsége és vonzereje ma csökkenő tendenciát mutat. Az érdeklődés részleges visszaesése oda vezet, hogy a

[1] A *posztszocialista presztízsjavak/árucikkek* terminusokat egyes, a rendszerváltás után tömegesen elterjedt, költséges árucikkek és szolgáltatások szinonimáiként használom (lásd a 5. fejezetet), a presztízstárgyak és a presztízstárgygazdaság kifejezések pedig – akárcsak a többi fejezetben – kizárólag a poharakra és fedeles kupákra, vagyis a *hagyományos presztízsjavakra* utalnak.

szerény értékű presztízstárgyak iránt ma egyre kisebb kereslet mutatkozik, a presztízstárgy-tulajdonosok pedig gazdasági krízishelyzet esetén hamarabb megválnak poharuktól vagy fedeles kupájuktól, és kisebb kockázat- és áldozatvállalásra – hitelfelvételre, a posztszocialista árucikkekről és szolgáltatásokról való lemondásra stb. – hajlandóak annak megőrzése érdekében, mint tették a rendszerváltás előtt.

Amint arról már esett szó, a presztízstárgyak társadalmi jelentőségével és vonzerejével kapcsolatos gábor roma vélemények ma bizonyos megosztottságot mutatnak. Két csoportjuk különül el markánsan. Ezek egyikét, amelyre a presztízstárgyakhoz való viszony konzervatív-tradicionalista értelmezéseként utalok, elsősorban az idősebb generációkhoz tartozó férfiak képviselik – a presztízstárgy-tulajdonosok döntő többsége ide tartozik. A másik – posztszocialista – értelmezés mindenekelőtt a rendszerváltás után szocializálódott fiatalok körében népszerű, vagyis azok között, akik a posztszocialista fogyasztói érzékenység legelkötelezettebb támogatói.

Ez utóbbiak közül terepmunkám során többen is burkolt kritikával illették apáikat és nagyapáikat azért, mert nemegyszer figyelmen kívül hagyták a létfenntartás gazdasága és a presztízstárgygazdaság közötti fontossági sorrendet (vagyis az előbbi primátusát), ha egy értékes pohár vagy fedeles kupa megvásárlására vagy megőrzésére tettek kísérletet. E választást rendszerint ésszerűtlen, morálisan megkérdőjelezhető fogyasztói döntésként, esetenként egyenesen hazárdjátékként definiálták *(„Az öregek minden megadnak egy pohárért. Adósságba is mennek”)*. Húszas éveiben járó beszélgetőtársaim egyikének alábbi véleménye jól szemlélteti a presztízstárgyakkal kapcsolatos kockázat- és áldozatvállalási kedv rendszerváltás utáni csökkenését, amely elsősorban a fiatal generációkra jellemző:

> *Mikor venném én egy pohár? Ha lenne házam, ha lenne berendezve, ha lenne kocsim, és minden, ami kell az élethez, legyen meg, családba. És ha például eladó lenne egy pohár 100.000 dollárér, és ha tudnám, hogy nekem van 200.000 dollár, akkor megvenném. De az, hogy kiadjam mind a kettőszázamat, s én induljak zérótól, az...* (…) *inkább nem veszek pohár, forgatom, ami van, még várok, csak ne vigyem a családot bajba.* (…) *Kell tartalék is. Egy pohár miatt ne szenvedjen a családom, ne szenvedjek én hiányt*. (2005/03/25)

Ugyanő, amikor a presztízstárgygazdaság jövőjéről beszélgettünk, amellett érvelt, hogy *„a nagy modern világ miatt kimegy* [lassanként eltűnik majd a presztízstárgygazdaság]. *Mert nagy, nagyon nagy a vágy. És mi is megfogtuk az életnek az ízét. Hogy na, ez lenne jó, hogy legyen egy jó házam, legyen a gyerekemnek, ami kell, legyen ott a házam bebútorozva, ilyesmi”*. A *„nagy modern világ”* és az *„élet íze”*, amelyek iránt egyre több gábor roma érez *„nagyon nagy (...) vágy”*-at, a rendszerváltás után megjelenő, új árucikkek és szolgáltatások, illetve fogyasztói és életstílusmodellek szinonimái.

E folyamat szemléltetése érdekében (a) előbb két olyan, a lakóházak és a személyautók, illetve a presztízstárgyak társadalmi vonzerejének és értékének viszonyát tematizáló kommentárt idézek, amelyek *a rendszerváltás előtti évtizedekre*

vonatkoznak. Majd (b) olyan idézetek következnek, amelyek a korábban leírtakat szemléltetik: a posztszocialista árucikkek *rendszerváltás utáni* beépülését az átlagos életszínvonal és a jó/normális/ideális élet fogalmába *(„kinyílt a cigányságnak a szemei”)*, valamint e folyamat két következményét – a presztízstárgyakra fordítható felesleg és a köréjük szerveződő gazdaság népszerűségének csökkenését.

(a)
Megvették ezeket a poharakat, mikor kerestek pénzt, hát arra kerestek, nem autóra. Ha valaki vett egy autót, nálunk a cigányok közt, azt kikacagták, hogy „Ez bolond, vett autót!” Ha csinált egy nagy házot, azt mondták, hogy „Az egy bolond ember, azér csinálta azt a nagy házat, mert hülye?! Mért nem vett legalább egy poharat belőle?” Érted? Ez úgy vót. Ha csináltál vóna gyémántból egy kastélyt, azt is azt mondták vóna a cigányok, hogy „Hát sárt és követ adott vóna az Isten! Mért nem vetted meg azt az ezüstdógot?!” (2001/02/23)

...azt mondták a cigányok: „Čik the baŕŕ del o Del!” (‘Sarat és követ ad a Jóisten!’) *Hogy nem a házra tettek hangsúlyt. Azt mondták: „Még követ és sárt még rendel a Jóisten! De poharat..., taxtaj sakon dje či tjinav!”* (‘poharat nem veszek minden nap!’) (2005/03/20)

(b)
Most már nem az a világ [van]*, ami vót Csauseszku időbe: egy pohárér eladta minden házát az ember, bement házbérbe* [albérletbe]*, csak jusson a pohárnál. Az vót az életük a gáboroknak, hogy csináljanak valamit. „Tu so kărdjan ande tjo eleto?”* (‘Mit csináltál az életedben?’) *Az vót a cigány rang, a pohár. Na, ha nem vettél egy nagy cigányt apatársnak, ha nem vettél egy poharat, elmaradtál mindentül* [lemaradtál a *politikában*]*. Most már a nagy paloták, a szép emberek, a szép család. Ez a rend* [a mai fiatal] *cigányok már nem halnak meg így a poharakér.* (2008/09/04)

Máma ilyen világot élünk, hogy (...) megváltozott a világ, mer máma pohár kell legyen [értékes darab kell legyen]*, hogy az ember tudja pénzzé tenni. Megváltoztak a dógok! Nemcsak a kríza* [krízis: a gazdasági világválság] *miatt. (...) Ezelőtt 40 évvel, ha vót egy kétdecis nyomorúság* [presztízstárgy]*, megvették. Három decis, négy decis. Most, kérem szépen, úgy kinyílt a cigányságnak a szemei, hogy ha van egy fiatalembernek 100.000 eurója vagy 100.000 dollárja, tudja, mit csinál? „Vegyem meg azt a kicsi poharat!? Csinálok magamnak inkább egy új házat, veszek egy kocsit, s élek boldogul.”* (2010/06/29)

Most már tudja, hogy milyen időszakot élünk? Hogy már a fiatalságnak nem kell ez az isztorija [az etnikus történelem, ami itt a presztízstárgyak szinoni-

mája]. *Aszondja, hogy „Honnét* [vegyek rá] *pénzt? Ha van százezer dollár, akkor megveszek egy házat, és csinálok magamnak egy jó kocsit.” És így, ezek* [a posztszocialista árucikkek] *jobban* [mennek]. *De máskor laktak a kicsi kajibákba, s minden pénzt odaadtak a pohárér s a kannáér* [fedeles kupáért]. *S ettek lenn a fődön a cigányok.* (2010/06/27)

Lassan-lassan… Sok cigányok most, a fiatalság, lemondnak [a pohárvásárlásról]. *Mer lássák, hogy kevés* [eladó presztízstárgy] *van, és most még megyen felfelé az ár, nem bírják* [kifizetni], *akkor inkább csinálnak egy szép házat, vesznek egy jó xanamikát* [apatársi szövetséget kötnek egy befolyásos gábor férfivel], *egy apatársat, fizetik meg jól: 100.000 dollárér, 150.000. Ezeket csinálják. Mer akármilyen kicsi rossz poharakat* [szerény értékű tárgyakat] *venni nem mernek, mer nem tudják, hol mit jutnak* [hogyan tudják majd eladni]. *(…) Mondjuk, ahogy az a gyermek van* [unokaöccsére utal, aki nemrég vásárolt egy értékes poharat], *harminchat éves, nem számítsa soha eladni* [a most vett poharat], *van gyereke, van családja. Akkor nem ötvenszáz év*[2] *múlva még lesz egy ilyen vásár? S azér ilyen drágák.* (2009/07/11)

Az új, posztszocialista fogyasztói érzékenység elterjedése, illetve e folyamat társadalmi és gazdasági következményei azonban nem egyedül felelősek a presztízstárgygazdaság iránti érdeklődés csökkenéséért. E tendencia hátterében további *külső* okok is állnak. Ismertetésük előtt érdemes röviden összefoglalni, hogy milyen motivációk ösztönözték a gábor romákat a presztízstárgygazdaságban való részvételre a rendszerváltás előtt.

18.2. A presztízstárgygazdaság népszerűségének okai a rendszerváltás előtt

18.2.1. Az informalitás mint a magántulajdon korlátozására irányuló állami ellenőrzés kijátszásának eszköze

Amint arra már utaltam, a gábor presztízstárgygazdaság az informális romániai gazdaságok egyike: annak eseményeiről és szervezőelveiről a többségi társadalom tagjainak nincs tudomásuk – eltekintve néhány antropológustól, régiségkereskedőtől, újságírótól stb. Ez az informális jelleg egyrészt a presztízstárgyak társadalmi létmódjára vezethető vissza. Vagyis arra, hogy a velük kapcsolatos reprezentáció és megszégyenítő összehasonlítás domináns színtere a *politikai* diskurzus, a róluk fo-

[2] A beszélő e kijelentése költői túlzás. Az említett tranzakciót követő években három olyan adásvétel is lezajlott a gábor romák között, ahol a kifizetett vételár meghaladta a beszélő unokaöccse által átadott 400.000 amerikai dollárt. (Lásd például a 14. fejezetet.)

lyó beszéd. Tulajdonosaik rendszerint rejtekhelyeken őrzik, és csak ritkán veszik elő, illetve mutatják meg e tárgyakat roma és nem roma érdeklődőknek, az adásvételek és hitelügyletek megszervezése során pedig nem veszik igénybe nem roma szakértők és brókerek közreműködését. Az informalitás másik oka a presztízstárgygazdaság etnicizáltsága, vagyis az, hogy a poharakhoz és fedeles kupákhoz társított értékek és jelentések – a gábor roma tulajdonlástörténet, a presztízstárgy-esztétika értékpreferenciái, az e tárgyakhoz társított ártartomány stb. – olyan etnicizált értékrezsimet alkotnak, amely számos ponton eltér az európai műtárgypiac/művészettörténet diskurzusaitól és kánonjaitól. Az etnicizáltság a *„béváló"* ezüsttárgyakkal kapcsolatos értékkonszenzus relatív hiányához vezet a gábor romák és a többségi társadalom tagjai között, és meghatározó szerepet játszik abban, hogy az előbbiek máshol jelölik ki e tárgyak helyét az elérhető árucikkek fontossági sorrendjében, mint az utóbbiak, akárcsak abban, hogy azok műtárgypiaci vételára csupán a töredékét teszi ki azon összegeknek, amelyeket a gábor romák egy értékesebb pohárért vagy fedeles kupáért egymás között kifizetnek. Az értékkonszenzus relatív hiánya még a gábor poharak és fedeles kupák iránt legintenzívebben érdeklődő nem romák: a régiségkereskedők, műgyűjtők[3] és múzeumok mozgásterének is nyilvánvaló határt szab, akik/amelyek csak elvétve juthatnak egy-egy presztízstárgy birtokába.

A presztízstárgygazdaság ezért a romániai gazdaság egy olyan informális-etnicizált szegmense, amely a többségi társadalom és az állami szervek számára jórészt „láthatatlan" és ismeretlen – egyfajta terra incognita. A hatóságok (rendőrök, bírók, ügyészek stb.) esetenkénti találkozása e gazdasággal – egyes poharak és fedeles kupák anyagának és nominális autentikusságának hivatalos ellenőrzése során stb. – többnyire olyan reakciókat vált ki, mint az értetlenkedés, a hitetlenkedés és az elutasítás.

Az, hogy a szocialista Románia hatóságai nem rendelkeztek részletes ismeretekkel a presztízstárgyakról, és ha azok a látókörükbe kerültek, értéktelen vagy csak szerény gazdasági jelentőséggel rendelkező árucikkekként tekintettek rájuk, tulajdonosaik számára *lehetővé tette az állami ellenőrzést és az ahhoz kapcsolódó negatív következményeket* – a vagyonelkobzást, a presztízstárgy-vételárakkal kapcsolatos adózást, a vagyonosodási vizsgálatokat stb. – *elkerülő, informális vagyonfelhalmozást*.[4] Vagyis a presztízstárgygazdaság etnicizáltsága és informális jellege

[3] Az informalitás fenntartása a régiségkereskedők és műgyűjtők elemi érdeke is, mivel az általuk lebonyolított tranzakciók – akár ezüsttárgyakat adnak el a gáboroknak, akár (ez rendkívül ritka eset) ilyen darabokat vásárolnak tőlük – többnyire „feketén", a hatóságok látóterén kívül zajlanak.

[4] Számos beszélgetőtársam együttérzően nyilatkozott azon erdélyi roma csoportok tagjairól, akik jövedelmük egy részét arany pénzekbe – Ferenc József portréját ábrázoló, négydukátosokba stb. – vagy egyéb arany tárgyakba fektették, amelyek egy részét a rendszerváltás előtti évtizedekben be kellett szolgáltatniuk az államnak. Lásd például Varga Rudi esetét, akitől – saját visszaemlékezése szerint – a hatóságok 1976 és 1988 közel 14 kilogramm aranyat (409 „osztrák aranydukátot" stb.) koboztak el a házkutatások során. „A gyalui cigányvajda visszaköveteli nyolc és fél kiló aranyát". *Új Szó*, 2001. november 15. http://ujszo.com/napilap/kitekinto/2001/11/15/a-gyalui-ciganyvajda-visszakoveteli-nyolc-es-fel-kilo-aranyat

miatt a készpénztartalék poharakba és fedeles kupákba fektetése a magántulajdon állami ellenőrzése és kisajátítása elleni védekezés, a hétköznapi ellenállás hatékony eszközének bizonyult a szocializmus évtizedei alatt.

18.2.2. A vagyonfelhalmozás és -reprezentáció államilag jóváhagyott eszközkészletének szűkössége

A presztízstárgygazdaság rendszerváltás előtti népszerűségéhez kétségtelenül hozzájárult, hogy a vagyonfelhalmozás és -reprezentáció formáinak azon készlete, amelyből az állampolgárok legálisan válogathattak, jóval szűkebb volt, mint 1989 után – mindenekelőtt a magántulajdon állami korlátozása és szigorú felügyelete miatt. A szocialista Románia állampolgárai nem rendelkezhettek saját tulajdonú, nagyobb földterülettel, nem halmozhattak fel nagy mennyiségű valutát, nem hozhattak létre szabadon vállalkozásokat stb., emellett rendszeresen számíthattak – a többnyire a hivalkodó, költséges árucikkek látványa nyomán elindított – vagyonosodási vizsgálatokra és nemegyszer vagyonelkobzásra is. Az elérhető, biztonságosnak tűnő befektetési formák készletének szűkössége és a vagyonfelhalmozás állami felügyelete és korlátozása ugyancsak arra ösztönözte a gáborokat, hogy jövedelmüket saját, a többségi társadalom számára jórészt „láthatatlan", informális presztízstárgygazdaságukba fektessék, sem mint olyan feltűnő javakba (személyautókba, házakba), amelyek könnyebben felkeltették a hatóságok érdeklődését. Az e tárgyú visszaemlékezések egyikét idézve:

> *Kommuniszt időbe nem vót az, hogy csinálok egy mosodát, nem vót az, hogy csinálok magamnak egy üzletet, vagy nyitok egy bárt, hanem állami szektorba vót minden. Mosoda is az állami vót, bárok, üzletek, hotelok. Nem vót pártikulár* [magántulajdonban lévő] *semmi se. És akkor nekünk nem vót más tudomány* [lehetőségünk]*, csak arra vót a vágyunk, akinek vót pénze, vásároljunk egy poharat. Ez vót a befektetés. Nem fektették a házba* – [hanem a] *pohárba! Pohárba, mer kommuniszt időbe úgy vót, ha vót két házam a nevemre, egy évig nem vót baj. Eltelt az év, két hét, három hét, már kaptunk egy értesítést a néptanácstól: „X bácsi! Kommuniszt időbe élünk, magának két háza nem lehet. Melyiket vegyük el? Hát honnan van magának két háza?" Már tizennyócas törvényre jártunk. Gyanúskodtak rajtunk* [gyanakodtak ránk]. *Akkor nem tudtuk tartani* [birtokolni] *két házot, csak egy évig. Fődek nem vótak eladók, mind állami dolog vót.* (2010/06/26)

18.2.3. Mobil vagyontárgyak

Ugyancsak a magántulajdon korlátozásával és állami ellenőrzésével függ össze a presztízstárgyak egy további olyan tulajdonsága, amely szintén hozzájárult ah-

hoz, hogy azok vonzó befektetési formává váltak a gáborok szemében. A poharak és fedeles kupák kisméretű, ezért könnyen elrejthető és – szükség esetén – észrevétlenül szállítható, mobil vagyontárgyak, amelyeket tulajdonosuk bármikor magával vihet, akár zakója belső zsebébe vagy személyes poggyászába rejtve, szemben például a lakóházakkal vagy a személyautókkal. Az alábbi kommentár nemcsak a mobilitás jelentőségére utal, hanem arra is, hogy a *„béváló”* poharakkal és fedeles kupákkal kapcsolatos interetnikus értékkonszenzus relatív hiánya hogyan hasznosult gazdasági erőforrásként:

> *Ez* [a presztízstárgyak csoportja] *ilyen vagyon, hogy nem arany. Mer ezér a pénzér* [amelyet 2009-ben az egyik legértékesebb gábor pohárért a beszélő kifizetett; lásd a 14. fejezetet] *tudtam vóna venni 100 kiló aranyat. S adtam vóna a fiamnak. De azt a 100 kiló aranyat, ha megfordul a világ, elveszi a törvény a fiamtól! Egy. A másik dolog: ez* [a pohár és a fedeles kupa] *ilyen vagyon, hogy lehet háború, lehet akármi, más törvények, nézi romány ember, magyar ember, törvény, akármilyen nemzet, ha véletlenül a milícia vagy rendőr, hogy: „Ó, van arany pohara* [a gábor tulajdonosnak]*!” Nézi: „Nem arany pohar. Nem kell nekem.” Visszaadja. Teszem be a zsákba, ha van egy háború, s viszem magammal. De a 100 kiló aranyat nem tudom elvinni! Azt elveszik, ellopják. Evvel* [a presztízstárggyal] *oda megyek, ahova én akarok! Veszem elő, ha kell nekem pénz… most én ennyit adtam* [1.200.000 dollárt]. *Nem tudom, hogy én mikor nem leszek, ha megszorul a fiam, milyen pénz lesz, milyen világ lesz, osztán értékelje meg ő azt a világot! De egy óra alatt el tudja adni, s megissza az áldomást. Elintézte a baját* [a pohár értékesítését előidéző krízishelyzetet]. (2011/07/02)

18.2.4. *Politikai* jelentéssel és jelentőséggel felruházott szimbólumok

Rendszerváltás előtti vonzerejéhez számottevő mértékben hozzájárult, hogy a presztízstárgygazdaság a különbség intraetikus politikájának hangsúlyos szimbolikus küzdőtere, amely lehetőséget teremt az egyének, családok és apai ágak közötti társadalmi távolság és presztízsviszonyok megkonstruálására, materializálására és újrafogalmazására. Vagyis e tárgyak *politikai* jelentéssel és jelentőséggel felruházott szimbólumok, az értük folyó tulajdonlási versenyek csoportja pedig a társadalmi és gazdasági különbségekről való egyezkedés kulcsfontosságú eszköze és színtere.

18.2.5. Értékálló befektetés

Végül a poharak és fedeles kupák 1989 előtti társadalmi népszerűsége részben arra vezethető vissza, hogy – roma beszélgetőtársaim egybehangzó véleménye

szerint – azok döntő többsége a szocializmus évtizedei alatt mindvégig megőrizte értékét, vagyis tulajdonosaik legalább az értük korábban kifizetett vételárat visszanyerhettek, ha e tárgyak eladására kényszerültek. Ismerőseim gyakran megjegyezték, hogy ha feleslegüket készpénzben tárolták volna, a román lej többszöri, jelentős leértékelésének köszönhetően e készpénztartalék is számottevő mértékben veszített volna értékéből. Amint arra már utaltam, bizonyos darabok értékállóságára a presztízstárgy-esztétikával kapcsolatos értékpreferenciák módosulása számottevő hatást gyakorolt. Csak két példát említve: a feltűnően nagyméretű, valamint a szinte teljesen díszítmények nélküli poharak a rendszerváltás előtti évtizedekben jelentős értékcsökkenésen mentek keresztül, esetükben tehát annak eldöntése, hogy a kérdéses darabok valóban alkalmasak voltak-e a korábban rájuk költött vételárak „megőrzésére", az átlagosnál körültekintőbb egyedi mérlegelést igényel.

Azok [a rendszerváltás előtt a gábor romák] *nagyon ragaszkodtak a poharakhoz. (...) Maškar kodola phură, von nagyon oda othe sah andol taxta, kă von ande kadala rakhăna pengi barvalimo, pengo barimo, pengo nemeššîgo, pengo rango.* ('Azok az öregek nagyon odavoltak a poharakért, ők azokban találták meg a gazdagságot, a nagyságukat, a nemességüket, a rangjukat.') *(...) Há inkább a pohárba tette a pénzt. Mer értékbe vót. Értékbe vót a pénze. (...) Így vót, ha már dógoztak, ők azér dógoztak, hogy a gyerekeknek, amiből lehetett, poharat hagyjanak. Mer ha hagyták* [hátra hagyták örökség gyanánt] *a poharat, ez is csak egy ilyen tartalék vót. Azt mondta például egy öreg: „Na, fiam, itt van ez a pohár, ez a tiéd. Ez egy tartalék. Ha véletlenül valahol felakadsz, és nem lesz, mit csináljál, van miből, adjad el, s végezd a problémáidat, s a bajaidat." Pohárba tartották* [a pénzüket]. *Hát a pénz az minden nap vásik* [veszít az értékéből]. *A pénzhez tud nyúlni az ember, s elmegy a pénz. De ez megmarad, az érték, a pohár. Abba érték van. Akármilyen pénz jött, az érték vót.* (2005/03/19)

A cigányok a vagyonukat, a pénzüket a poharakba tették. (...) Nagyobb az értéke. Azt mondják: „Tudta, mibe tegye be a pénzét". Kade kode jelentil, kă te sah le love, źanglah so kărăl lenca. Ertekbe thoda le. Tjinda ekh laśo taxtaj, ande kodo či xasarăl šohan, kothe meg aśăl o ertîko. ('Ez azt jelenti, hogy ha volt pénze, tudta, hogy mit csináljon vele. Értékbe tette azt. Vett egy jó poharat, az abba tett érték sohasem veszik el, ott az érték megmarad.') *(...) Azér is* [érdemes presztízstárgyat vásárolni]*, hogy jó pénzér el lehet adni, és azér is, hogy híres. Meg van a híre, hogy na: „Ez vett!" Ez megmarad isztorijába* [az etnikus történelem részeként]. *Érted?* (2005/03/19)

18.3. A rendszerváltás hatása a presztízstárgygazdaságra: a posztszocialista és a hagyományos presztízsjavak szimbolikus konfliktusa

A presztízstárgygazdaság vonzerejének fent említett okai közül melyek változtak meg, illetve milyen módon a rendszerváltás után?

Az 1989-es politikai fordulat és az ekkor elinduló gazdasági és társadalmi átalakulás részeként az állam viszonya a magántulajdonhoz és az individuális vagyonfelhalmozáshoz alapjaiban módosult. A magánszemélyek ekkortól korlátlan mennyiségű valutát tarthattak maguknál, készpénztartalékukat az általuk vonzónak ítélt árucikkekre költhették, szabadon alapíthattak vállalkozásokat stb. Ezért a gáboroknak a rendszerváltás után már kevésbé kellett tartaniuk a vagyoni helyzetükre irányuló állami ellenőrzéstől és annak negatív következményeitől, így lényegében értelmét vesztette a presztízstárgyvásárlás egy rendszerváltás előtti, hangsúlyos motivációja: az, hogy e tárgyak gyűjtése a készpénztartalék „láthatatlanná" tételének, elrejtésének egy módja, a magántulajdon állami korlátozása elleni védekezés hatékony formája volt.

A posztszocialista árucikkek és szolgáltatások 1989 utáni tömeges elterjedése, valamint a készpénzfelhasználás liberalizációja megszüntette a vagyonfelhalmozás legálisan elérhető, látványos formáinak szűkösségét is: a rendszerváltás után már bárki szabadon vásárolhatott lakóházakat, márkás személyautókat stb., amelyek hatékonyan reprezentálták tulajdonosuk gazdasági tőkéjének és fizetőképességének mértékét.

A német márka, az amerikai dollár stb. birtoklásának legalizálása egyúttal a román lej értékvesztésétől, a hiperinflációtól való félelemnek is hatékony ellenszerévé vált: a gáborok a rendszerváltást követően tartalékuk jelentős részét az említett valutákban (később euróban is) tartották, és többnyire ezekben számolták és fizették ki a presztízstárgyak vételárait. 1989 után tehát már a román lej váratlan elértéktelenedésétől való félelem sem ösztönözte őket a hagyományos presztízsjavak vásárlására.

Ugyancsak az állam magántulajdonhoz való viszonyának átalakulásával magyarázható, hogy a presztízstárgyak azon vonzó tulajdonsága, hogy könnyen elrejthetőek és szállíthatóak, vagyis mobil vagyontárgyak, veszített rendszerváltás előtti jelentőségéből. A magántulajdonnal kapcsolatos állami információgyűjtés és felügyelet módja és intenzitása tekintetében a poharak és fedeles kupák helyzete ma semmiben sem különbözik az olyan vagyontárgyakétól, mint a képzőművészeti alkotások, az arany vagy a márkás személyautók.

Ez előző bekezdésekben említett folyamatoknak köszönhetően a presztízstárgy-gazdaság mai roma *politikai* jelentősége és népszerűsége csökkenő tendenciát mutat a rendszerváltás előttihez képest, ezért a hagyományos presztízsjavak hatékony gazdasági érték(meg)őrző funkciójába vetett bizalom is szerényebb a korábbinál.

A hagyományos presztízsjavakkal kapcsolatos volatilitás, vásárlókedv és -erő részleges visszaesése azonban kizárólag a szerény értékű darabok esetében figyelhető meg – az értékesebb poharak és fedeles kupák iránti társadalmi érdeklődés és tulajdonlási verseny semmit sem veszített korábbi intenzitásából. Jól mutatja ezt az utóbbi években kifizetett számos kiugróan magas vételár (400.000 USD; 300.000 USD; 600.000 USD; 250.000 USD; 1.000.000 USD; 220.000 USD), valamint az, hogy a gábor presztízstárgygazdaság történetének legjelentősebb adásvételére – lásd a 14. fejezetet – 2009-ben került sor.

Amint arról már esett szó, a költséges posztszocialista árucikkek és szolgáltatások a poharak és fedeles kupák versenytársaivá váltak a jövedelemelosztás terén. Miből eredeztethető az előbbiek társadalmi népszerűsége? Elsősorban abból, hogy azok a vagyonfelhalmozás és -reprezentáció egy új, posztszocialista szótárát hozták létre, amely vonzó alternatívát kínált a korlátozott számban, kiszámíthatatlan időpontban megvásárolható, és rendszerint kifejezetten drága, patinalogikájú poharakhoz és fedeles kupákhoz képest. A posztszocialista presztízsjavak keresettségének kialakulásához hozzájárult, hogy azok

– nem etnicizáltak, vagyis hivalkodó fogyasztásuk a vásárlóerő nyilvános reprezentálásának olyan stratégiája, amely valamennyi romániai állampolgár számára egyformán érthető (szemben a poharakkal és fedeles kupákkal, amelyek értékéről és jelentőségéről a többségi társadalom tagjai alapvetően másként vélekednek);

– feltűnőbbek, ezért hatékonyabban szolgálják a jómód megjelenítését és a megszégyenítő összehasonlítást;

– bármikor beszerezhetőek;

– az értékes poharaknál és fedeles kupáknál jóval olcsóbban megvásárolhatóak (a szerényebb készpénztartalék demonstrálására is alkalmasak), ezért a posztszocialista presztízsjavak hivalkodó fogyasztásában jóval több gábor roma tud részt venni: egy alig használt, márkás nyugati személyautó sokak számára elérhető, szemben az értékesebb poharak valamelyikével;

– közülük jó néhány alkalmas arra, hogy megvásárlásul révén tulajdonosuk *„értékbe tegye”*, vagyis oly módon fektesse be jövedelmét, hogy az többé-kevésbé megbízhatóan őrizze értékét; végül

– könnyebben értékesíthetőek. A poharak és fedeles kupák áruba bocsátása – az etnicizáltságból adódó korlátozott vevőkör és a magas vételárak miatt – ma jóval körülményesebb, mint a posztszocialista presztízsjavaké: az előbbieket kizárólag gábor (vagy cărhar) romák vásárolják meg a gáborok között megszokott összegekért, amíg az utóbbiak – személyautók, lakóházak stb. – iránt a nem romák is intenzíven érdeklődnek, vagyis a fizetőképes kereslet ez esetben szélesebb körű.[5]

[5] A posztszocialista árucikkek és szolgáltatások vonzerejének okairól írottak részben a rendszerváltás után elterjedt valutákra: a német márkára, az amerikai dollárra és az euróra is érvényesek (lásd például az értékállóság és a mobilizálhatóság kérdését). Ezért e pénznemek ugyanúgy a poharak és fedeles kupák posztszocialista versenytársainak tekinthetőek, akárcsak az új, költséges árucikkek és szolgáltatások egy része.

18.4. A presztízstárgygazdaság fennmaradását fenyegető *belső* tényezők: etnicizáltság, gerontokrata jelleg és elitizmus

Eddig a presztízstárgygazdaság csökkenő népszerűségének olyan *külső* okaival foglalkoztam, amelyek annak tágabb gazdasági-társadalmi környezetéhez és a rendszerváltáshoz köthetőek. Akadnak azonban e folyamatnak *belső* – a presztízstárgygazdaság lényegi vonásaiként értelmezhető – okai is, amelyek függetlenek a többségi társadalomtól és a posztszocialista átmenettől.

E belső okok egyike a poharakhoz és fedeles kupákhoz társított jelentések és értékek, valamint az értük kifizetett vételárak etnicizáltsága. Amint arra már utaltam, a szocializmus évtizedei alatt az etnicizáltság kulcsfontosságú szerepet játszott abban, hogy a presztízstárgyakban tárolt jövedelem „láthatatlan" maradjon az állami hatóságok előtt, vagyis pozitív tulajdonság: gazdasági erőforrás volt. A rendszerváltás után azonban, amikor a jövedelem elrejtését már semmi sem indokolta, a posztszocialista árucikkek és szolgáltatások elterjedése pedig egyre nagyobb kihívás elé állította a presztízstárgygazdaságot, a poharak és fedeles kupák etnicizáltságából fakadó, addig is jelen lévő gazdasági kockázat súlya megnőtt. E kockázat legfontosabb forrásairól fentebb már említést tettem. (a) Az etnicizáltság a presztízstárgyak iránt mutatkozó fizetőképes keresletet lényegében két erdélyi roma csoportra szűkíti, ami hozzájárul ahhoz, hogy a szerény értékű darabok értékesítése ma egyre nehezebb feladat. (b) Ugyanakkor etnicizáltságuk megakadályozza, hogy e tárgyak a többségi társadalom tagjai szemében *is* a jómód és a vásárlóerő, valamint a társadalmi és gazdasági sikeresség reprezentációi legyenek, vagyis a fizetőképes kereslet mellett *politikai* ágenciájukat is az említett két roma csoportra korlátozza. E kockázati tényezők jelentőségének rendszerváltás utáni megnövekedése kétségtelenül olyan folyamat, amely csökkenti a presztízstárgyvásárlás vonzerejét.

Azt, hogy e gazdaság a rendszerváltás táján szocializálódott fiatalok között is népszerű maradjon, annak gerontokrata jellege is megnehezíti: a fiatal és középkorú férfiak többsége – hacsak nem képes önmaga is presztízstárgyvásárlásra – apja poharát vagy fedeles kupáját csak annak halála előtt veheti birtokba, vagyis az ide sorolható férfiaknak a presztízstárgygazdaságba való aktív (tulajdonosként történő) bekapcsolódásra hosszú ideig nincs lehetőségük.

E gazdaság népszerűségére ugyancsak veszélyt jelent a rá jellemző elitizmus, amelynek legfontosabb forrása a poharak és fedeles kupák relatíve csekély száma, illetve az értékesebb darabokra jellemző magas vételár. A presztízstárgytulajdonosok ugyanis elenyésző kisebbséget alkotnak a gábor roma csoportban, amelynek legtöbb tagja csupán az e gazdaság történéseit szemlélő „közönség" soraiban foglal helyet, vagyis passzív résztvevő. Mivel a presztízstárgygazdaság hangsúlyos színtere a különbség politikájának és a megszégyenítő összehasonlításnak, az abban elért eredmények társadalmi sikerekké (presztízzsé stb.) transzformálásához pedig nélkülözhetetlen a más gábor romáktól érkező ratifikáció, ezért a tulajdonosoknak

elemi érdekük és egyúttal állandó kihívást jelent számukra az, hogy fenntartsák a „közönség" tagjainak érdeklődését és elkötelezettségét a presztízstárgygazdaság iránt.

18.5. A presztízstárgygazdaság népszerűségének csökkenésével járó veszteség típusai

Az alábbiakban röviden bemutatom, hogy a presztízstárgygazdaság népszerűségének fenntartásában leginkább érdekelt csoport tagjai – a tulajdonosok és közvetlen hozzátartozóik – mit veszíthetnek a poharak és fedeles kupák társadalmi jelentőségének csökkenésével.

A presztízstárgyak iránti érdeklődés és vásárlókedv visszaesésének egyik lehetséges negatív következménye, hogy azok érték(meg)őrző kapacitása tovább veszít hatékonyságából. A tulajdonosok számára – akik közül jó néhányan jelentős összeget költöttek egy-egy értékes darab megvásárlására, és gyakran számottevő gazdasági és *politikai* kockázatot vállaltak annak megszerzéséért és megőrzéséért[6] – így nehezebbé válna poharaik és fedeles kupáik gyors értékesítése saját roma csoportjukban, és kevesebb esélyük lenne arra, hogy a rájuk költött vételárakat visszakapják. Helyzetüket az alternatív piac(ok) hiánya, vagyis az, hogy – a cărhar romáktól eltekintve – nem létezik olyan fogyasztói szubkultúra, amely presztízstárgyaikhoz a köztük ma megszokott ártartományt társítja, még problematikusabbá tenné. (Az európai műtárgypiacon, amint arról már esett szó, e tárgyak csak a gáborok között kifizetett vételárak töredékéért cserélnek gazdát.) A tulajdonosok ezért a szerényebb értékű poharakra és fedeles kupákra költött készpénztartaléknak tulajdonított érték, valamint az irántuk megnyilvánuló társadalmi érdeklődés és vásárlókedv rendszerváltás utáni csökkenését olyan kedvezőtlen folyamatként élik meg, amely ellentétes saját gazdasági érdekeikkel, és megkérdőjelezi azon pénzügyi erőfeszítéseik értelmét, amelyeket e tárgyak megvásárlása és megőrzése érdekében tettek.

A poharak és fedeles kupák rendszerint többszörös identitásértékkel felruházott darabok, birtoklásuk pedig többszintű identitásgyakorlat: azok az egyéni és az apai ági *politikai* sikeresség, valamint az apai ági és a lokális identitás, múlt és emlékezet megkonstruálásának és materializálásának nagyra becsült eszközei. Részben ezzel magyarázható, hogy az értékesebb darabokhoz tulajdonosaik megkülönböztetett érzelmi értéket társítanak. Számos ismerősöm *politikai* karrierje és életműve csúcspontjaként utalt legértékesebb presztízstárgyának megvásárlására – olyan tiszteletreméltó tettként, amely önbecsülése, hírneve és sikeressége lényegéhez tartozik, annak egyik legfontosabb forrása. (Lásd a 14. fejezetet.) A presztízstárgygazdaság háttérbe szorulásával a hozzá kapcsolódó *politikai* áldozatvállalás, identitásprojektek és -értékek is fokozatosan elveszítenék társadalmi jelentőségüket.

[6] Hitelt vettek fel, vállalták a potenciális vásárlók közötti rivalizálással és konfliktusokkal járó veszélyeket stb.

18.6. A konzervatív-tradicionalista diskurzus stratégiái

Azok a diszkurzív stratégiák, amelyek révén a presztízstárgyakhoz való viszony konzervatív-tradicionalista értelmezésének támogatói – a tulajdonosok stb. – racionalizálni és ellensúlyozni igyekeznek e tárgyak társadalmi vonzerejének rendszerváltás utáni visszaesését, részben ugyanazok, mint amelyekkel a gábor és a cărhar romák közötti presztízstárgy-kereskedelemmel kapcsolatos magyarázatokban találkozhatunk.

18.6.1. *„Ez a lux megeszen bennünket”* – morális kritika és pánikkeltés, etnikaiidentitás-vesztés és -szennyezés

E konzervatív-tradicionalista diskurzus kedvelt stratégiája a posztszocialista fogyasztói érzékenységre, valamint a rendszerváltás után elterjedt, költséges árucikkekre és szolgáltatásokra irányuló morális kritika. E homogenizáló-esszencializáló diskurzusban a posztszocialista presztízsjavak értelmetlenként és feleslegesként, a pazarlás szinonimáiként jelennek meg, emellett a destruktivitás, valamint a kockázatosság/veszélyesség címkéi társulnak hozzájuk. Ez utóbbiak alkalmazása e diskurzus szerint azért indokolt, mert a többszörös identitásértékkel felruházott presztízstárgyak nem etnicizált, posztszocialista árucikkekre cserélése a gábor romaság elutasításának szimbolikus aktusaként értelmezhető, vagyis az etnikaiidentitás-vesztés és -szennyezés egy aggasztó, morálisan megkérdőjelezhető formája. A posztszocialista fogyasztói érzékenységgel kapcsolatos morális kritikának és pánikkeltésnek, valamint az identitásvesztés és -szennyezés ideológiájának emblematikus példája az alábbi, gyakran hallható kijelentés: *„Ez a lux* (‘luxus’ = a posztszocialista árucikkek és szolgáltatások csoportja’) *megeszen bennünket”*. A *„lux”* fogalmához itt is negatív jelentések társulnak, akárcsak abban az esetben, amikor a cărhar romák a gáborok posztszocialista fogyasztói érzékenység iránti nyitottságának kritizálása során használják azt (a *„gáborok sokat költenek luxuscikkekre /.../ és nem bánják, ha elmegy tőlük a pohár”* stb.). A *„megeszen”* [megesz] ige a vizsgált mondatban az etnikai identitásvesztés szinonimája: a presztízstárgyaknak a stigmatizált luxus(cikkek) – a posztszocialista árucikkek és szolgáltatások – térhódítása által előidézett, részleges háttérbe szorulása a roma etnikai identitás, a *gáborság* „elfogyasztásának”, azaz felszámolásának/eltűnésének folyamataként tételeződik. A presztízstárgyakhoz való viszony konzervatív-tradicionalista értelmezésének képviselői tehát ugyanúgy a fogyasztásra fókuszáló etnikaidentitás-vesztés és -szennyezés ideológiáját, valamint a morális pánikkeltés stratégiáját hívják segítségül, mint az azt részletező cărhar roma kommentárok, hogy a gáborok mit veszítenek azzal, ha hagyják kiáramlani presztízstárgyaik egy részét saját roma csoportjukból.

Az alábbi idézet, amely egy – több pohárral rendelkező – Maros megyei ismerősömtől származik, pontosan szemlélteti az előző bekezdésben leírtakat. Emellett utal arra is, hogy a posztszocialista árucikkek felhalmozásáért folyó, gábor romák közötti verseny ugyancsak hozzájárul a poharak és fedeles kupák háttérbe szorulásához.

> *Nem bírják megvásárolni* [a fiatalok a presztízstárgyakat]. *Egy ilyen világ jött be, hogy nem bírják. Tudja, miért mondom? Nagy a lux* [sokat költenek a gáborok a 'luxusra' = posztszocialista árucikkekre és szolgáltatásokra]. *(…) Egy-egynek nem megy a kereset, hogy ezt a luxot tudja fedezni. És ha nem fedezi, akinek van egy jó taxtaja* [pohara]*, adja el. (…) Vannak a fiatal cigányasszonyok, hogy tíz rend ruha van. Tíz. Na jó, akinek van pénze, az ő pénzibül* [a saját tartaléka terhére készítteti el a ruhákat]*, s akinek nem, vettek kőcsön. Minden nap más szoknyába látom, más ingbe látom, szebbnél szebb ruhába: „Nekem is kell!" Figyeld csak meg jól! (…) Viseli három hétig, dobja oda le a sarokba. Akkor veszi elő, kimossa, teszi oda száradni, pakolja össze, menyen a piacra, s adja el! Egy fiatal aszonnak tizenöt rend ruha kell, ilyen! Az nem úgy van, hogy ez a szoknyám, ez a házba való, s nekem van két ruhám az utcára. Ez tiszta valóság. Hanem tizenöt rend ruha kell! Luxba van számolva! Akkor szvetterek, nem tudom, mennyi. Akkor ezek a divatos blúzok, akkor a keszkenyők. Hát gondolja meg a dógot, a Jóisten tudja, nem kibírható. Akkor kell a házak. A bútorok. (…) Na, ez a lux, mer verselünk* [versenyezünk]*, tudja, hogy legyen nekem minden, mint annak* [van]*, aki teheti* [meg tudja vásárolni]*. Ha neki van egy nagy háza, nekem is kell, hogy legyen egy olyan. Egy lux ez is, a bútorok: „Na, ez a bútor nem jó! Kidobom, mer láttam különbet. X hozott bútorokat Kínábul. Én is ilyet hozok!" De egy kérdés: van pénzem? (…) A kocsikba is a versenyezés. Az is luxonak* [számít]*, higgye el. (…) Az asszonyoknak kell ez az öt-hat-tíz rend* [ruha]*, ha van három lányom, akkor harminc rend, az aszonnak* [feleségemnek] *ugyanúgy, negyven rend, azt állítsam elő, akkor azt a bútort, a házot, akkor nekem kell egy lux kocsi, a fiamnak a másik. (…) De kérdés: kőcsön vettem* [az ehhez szükséges pénzt]*? Honnant vettem? Ezek a nehézségek, ebbül eredik, hogy mennek tönkre a cigán tesvérek. Kőcsönért, igen, veszik fel a pénzt, és ők alusznak* [nem keresnek eleget ahhoz, hogy visszafizessék az adósságaikat]*, s az euró, s a dollár* [a kamatok] *kölykeznek, szaporodnak, nőnek.* (2010/06/26)

18.6.2. *„…nagyon jó világ vót kommuniszt időbe"* – strukturális nosztalgia

A presztízstárgyakhoz való viszony konzervatív-tradicionalista diskurzusára ugyancsak jellemző a strukturális nosztalgia alkalmazása. E stratégia lényege, hogy az e tárgyú kommentárok a szocializmus évtizedeit olyan (vissza)vágyott, a világ ideálisnak tekintett rendjét képviselő, letűnt aranykorként mutatják be, ami-

kor a posztszocialista árucikkek és szolgáltatások még nem voltak jelen, a poharak és fedeles kupák pedig vitathatatlanul a vagyonfelhalmozás és -reprezentáció, valamint az érték(meg)őrzés legkeresettebb, domináns formáinak minősültek. A rendszerváltás előtti évtizedek iránti, azokat homogenizáló és idealizáló módon megjelenítő nosztalgia szemléletes példája az alábbi idézet:

> *A demokrácia alatt* [a rendszerváltás után] *estek* [adósodtak el] *a cigányok, hogy hallja: „Annak annyi adóssága van. Annak van… Annak van… Annak van." A lux* ['luxus', vagyis a posztszocialista árucikkek és szolgáltatások csoportja] *óta. Így, hogy maga higgye el, nagyon jó világ vót kommuniszt időbe. Nem vótunk szokva a sok pénzekkel, nem vótunk szokva kilföldi országokkal* [a külföldre utazással]*, nem vót ezek a féle luxok, nem vót ezek a nagy Real üzletek, se ilyen nagy Selgrosok* [kereskedelmi üzletláncok]*, s ilyen tudományok. Nem lehetett egyáltalán* [ilyenekkel találkozni]*. Akkor jártunk rézműves munkával, dógoztunk, bádogos munkát is csináltunk. A Jóisten tudja, hogy megkaptuk a kicsi napszámot, és mikor így mentünk, hogy csináltuk a csatornát a házaknál, akkor megkaptuk azt a kicsi pénzt, megkaptunk egy véka gabonát, megkaptunk egy-két véka pityókát. (…) Valami vót, a kicsi pénz vót, és higgye el, hogy nem kellett ez a nagy lux. Nem kellett ilyen tudomány, ami most.* (2010/06/26)

18.6.3. *„Ők* [a cărharok] *béfektetik* [a pénzüket] *az ő hagyományos értékeikbe* [poharakba és fedeles kupákba]*!"* – az elmozdított jelentés stratégiája

A gábor presztízstárgygazdaság társadalmi népszerűségének csökkenését racionalizáló és ellensúlyozó gyakorlatok egy további példája az „elmozdított jelentés" (*„displaced meaning"*; McCracken 1988: 14) stratégiája, amely ugyancsak gyakran bukkan fel a presztízstárgyakhoz való viszony konzervatív-tradicionalista diskurzusában. Amint arra McCracken (1988) figyelmeztet, azon csoportok tagjai, amelyek saját kultúrájukban vagy társadalmukban nélkülözni kénytelenek „az ideálisnak tekintett rend" megvalósulását, gyakran egy másik kultúrában vagy társadalomban találják meg azt, és ezzel összhangban idealizálják az utóbbit. A poharaik és fedeles kupáik további elértéktelenedésétől tartó gábor tulajdonosok diskurzusában az a másik kultúra/társadalmi kontextus, ahol a presztízstárgyakhoz az általuk ideálisnak tekintett társadalmi megbecsülés, népszerűség és kereslet társul, a cărhar romáké. Azok a cărharok tehát, akikhez az interetnikus presztízstárgy-kereskedelmet racionalizáló gábor roma magyarázatokban olyan negatív etnikai sztereotípiák kapcsolódtak, mint a kulturális *„elmaradottság"*, a *„civilizálatlanság"*, a túlzott fogyasztói tradicionalizmus és konzervativizmus stb., itt pozitív színben tűnnek fel. Vagyis a presztízstárgy-tulajdonos gábor férfiak azon kommentárjaiban, ame-

lyek a poharaktól és fedeles kupáktól részben elforduló, fiatal gábor generációkat kritizálják, a cărharok a presztízstárgygazdasággal kapcsolatos ideális attitűd megtestesítőiként, tiszteletreméltóan hagyománytisztelőkként: a *„hagyományos* [apáról fiúra öröklődő] *értékek”* védelmezőiként, azaz követendő példaként jelennek meg. Itt csupán egy interjúrészletet idézek, amely egyszerre világít rá az „elmozdított jelentés” stratégiájának alkalmazására, a posztszocialista árucikkek és szolgáltatások költségigényességére fókuszáló morális kritikára, valamint a gáborok és a cărharok rendszerváltás utáni fogyasztói attitűdje közötti különbségre:

> *Azt maga higgye el, azok* [a cărharok] *dógoznak rézműves munkával is, lókupecek is, disznókat tartanak, földies* [mezőgazdasági] *munkával is foglalkoznak, s van az ő feleségek, hogy mennek és jósolnak. De az* [a cărharok]*, ha van nekije százezer* [régi] *leje, az soha-soha, tíz évig a zsebibe marad, de nem váltsa el* [nem költ el abból]*! Nem váltsa el. Ha kell nekije egy kenyér, nem váltsa el, hanem a felesége menyen bé egy magyarhoz: „Jóasszon, sok gyerekem van, adjon egy kicsi kenyeret. Adjon egy kiló pityókát”. S hazaviszi, s honnant, s honnant, de megmaradott a pénz. Így éltek ezek. De nekem, ha nincsen pénzem, el kell adjak* [be kell váltson román lejre] *száz dollárt, hogy menyjen, vegyen az asszon, ami kell: ezt-ezt-ezt... Ez a lux* [a posztszocialista árucikkek és szolgáltatások csoportja] *megeszen bennünket. Ők* [a cărharok] *béfektetik* [a pénzüket] *az ő hagyományos értékeikbe* [poharakba és fedeles kupákba]*! Ha véletlenül azok* [a cărharok] *mennek úgy az utcán, s ha éhesek, azt mondják: „Nem kell valamit dógozni?” Egy magyar asszonnak, vagy magyar ember, vagy románnak. „De igen.” „Dógozzak valamit, hogy adjon egy darab szalonnát, s egy kicsi kenyeret.” Kap egy ilyen nagy szalonnát, nem kell pénzt adjon egy ilyen nagy szalonnáér. Kap, mondjuk, egy fél kenyeret, vagy egy egészet, vagy három-négy fej hagymát, beteszi a... Nekije két nap, három nap, négy nap van ennivalója. A reggel azt eszi, az este azt eszi. Reggel, este azt, délbe azt. Mi* [a gáborok] *nem tudjuk eztet megtenni! Spórol! Nem válcsák el a pénzt! Há nekijek pénz van! Há nekik van ilyen pénz, hogy össze van ragadva a másik pénzzel!* (2005/03/26)

A gábor presztízstárgygazdaság jövője tehát számos gazdasági és társadalmi tényező későbbi alakulásától és kölcsönhatásától függ – előre nehezen megjósolható. Az egyik hatvanas éveiben járó, Kolozs megyei beszélgetőtársam – a 3. fejezetben részben már idézett – optimista véleménye szerint:

> *Ez nem hal meg soha, ez a tűz* [a presztízstárgyak iránti gyűjtőszenvedély] *közöttünk! (...) Akármennyi házakat veszel, nem zeng annyit* [nem jár akkora társadalmi presztízzsel és hírnévvel]*, mintha egy poharat veszel. Na, az akkor már hallszik az egész világon* [beszélnek róla mindenhol]*, ahol gáborok vannak: „Há Pista vette meg annak a poharát…!”* (2009/07/11)

19. Appendix. Multietnikus tárgyéletrajzok, tulajdonlási verseny és repatriotizáció. *Czigánykincsek* Erdélyben a 19. században és a 20. század elején (1831–1917)

Az alábbi fejezet a 19. században és a 20. század elején publikált, erdélyi *czigánykincsekkel* foglalkozó tudósítások tanulságait foglalja össze, illetve értelmezi. Amint arra Téglás István felhívja a figyelmet:

> ...a czigány-kincsek csaknem mind ezüstneműek, mert a czigány az érczek közül leginkább az ezüstöt kedveli. Ezek között legértékesebb darabok a nagy ezüstpoharak, az ú. n. *vajda-poharak*. Minden czigány családfőnek vágyai netovábbja, hogy családi kincstárát ezüstneműekkel, de kiválóan egy jókora nagy ezüstpohárral gazdagíthassa. Minél nagyobb és minél nehezebb az ily pohár, annál nagyobb utána a tisztesség is. (Téglás 1912a: 50–51; lásd még Téglás 1912a: 50)

A fejezet áttekinti a korabeli beszámolók *czigánykincsekre*[1] vonatkozó legfontosabb állításait, különös tekintettel Téglás István tanulmányaira, amelyek e tárgycsoport legrészletesebb elemzésével szolgálnak. Majd azt vizsgálja, hogy a „régi nemesi ezüstpoharak" (Téglás 1912a: 51) miért vándoroltak a 19. század elejétől a nem *czigányoktól*[2] egyes erdélyi *czigány* csoportok tagjaihoz. Végül arra figyelmeztet, hogy a nemesi ezüstpoharak a nemzetépítés – a nemzeti/etnikus múlt és identitás megkonstruálása, materializálása és muzealizálása iránti igény – térhódításának köszönhetően a 19. század közepétől a többségi társadalom bizonyos rétegei szemében ismét felértékelődtek, és új jelentések és funkciók társultak hozzájuk. Ebben az időszakban a többségi társadalom tagjai már nem elsősorban a vagyonreprezentáció eszközeiként definiálták azokat, hanem a nemzeti/etnikai identitás

[1] Amint arra később még visszatérek, Téglás a *czigánykincsek* csoportján belül megkülönbözteti a 19. században *czigányok* megrendelésére készült „mondvacsináltatott ezüstpoharakat" (Téglás 1912a: 51) és a „régi nemesi ezüstpoharakat" (Téglás 1912a: 51). A „régi nemesi ezüstpoharak" kifejezés ebben a kontextusban nemcsak az erdélyi arisztokraták által készíttetett és (kereskedők, zálogházak stb. révén) a *czigányokhoz* került ezüsttárgyakra utal, hanem azokra a *czigány* tulajdonban lévő darabokra is, amelyek valamikor polgárok vagyontárgyai voltak, valamint céhpoharakként vagy úrasztali felszerelési tárgyakként hasznosultak.

[2] A korabeli szerzők – néhány kivételtől eltekintve – következetesen a *czigány* terminust használják, és lényegében semmit sem árulnak el a különböző erdélyi roma csoportok közötti, illetve az azokon belüli társadalmi viszonyokról. Ezért e fejezetben magam is az általuk alkalmazott esszencializáló-homogenizáló etnonima (és korabeli írásmódja) használatára kényszerülök, amelyet – az attól való távolságtartás jeleként – kurzívval szedek (eltekintve az idézetektől). Ugyanezt a gyakorlatot követem a *czigánykincs*, *czigánykaraván* stb. kifejezések esetében is.

és történelem indexikus reprezentációiként, illetve múzeumi kiállítási tárgyakként. A 19. században létrejött múzeumok és magángyűjtemények „tárgyéhsége" a század közepétől a nemesi ezüstpoharakkal kapcsolatos repatriotizációs törekvések megjelenéséhez, illetve a *czigányok* és nem *czigányok* közötti tulajdonlási verseny kialakulásához vezetett.

Habár a korabeli beszámolókban bemutatott *czigánykincsek* és *czigány* tulajdonosaik, valamint az általam ismert gábor romák és ezüst presztízstárgyaik között közvetlen kapcsolat nem mutatható ki, a 19. században és a 20. század elején publikált adatok elemzése a gábor presztízstárgygazdaság vizsgálata szempontjából is jelentős haszonnal kecsegtet. Mindenekelőtt azért, mert lehetőséget kínál néhány, e gazdaság 19. századi múltjának tágabb erdélyi társadalmi kontextusát érintő következtetés megfogalmazására, amelyek – közvetett módon – maguk is a gábor presztízstárgyakkal kapcsolatos szóbeli emlékezet (a 19. századig visszanyúló presztízstárgyéletrajzok stb.) hitelessége mellett érvelnek.

19.1. *„Múzeum a zálogházban".*[3] *Czigány* ezüsttárgyak a 19. században és a 20. század elején publikált beszámolókban

Az áttekintett forrásokban időrendben a legkorábbi olyan utalás, amelyből az erdélyi *czigányok* ezüsttárgyak iránt érdeklődésére következtethetünk, egy 1831. július 16-án, Baróton keltezett feljegyzés, amely egy „Nagy Familia" tulajdonát képező „Ezüst Poharak" sorsáról tudósít. A háromszéki levéltári adat szerint: „Voltak valami Nagy Familia osztályával Inkább Ezüst Poharak, azok merőbe kívűl belől Aranyosak, gazdagon ugy tudgyuk itt közönségesen, hogy a leg nagyobb Pohár Rákoson egy Czigánynál 300 fba van adva, a Tavaszon adatott által, kettőt egy zsidó vett meg vásárlásba" (Albert 2001: 145). A fogalmazás módjából sejthető, hogy a szóban forgó *czigány* férfinek a pohár – legalábbis a feljegyzés keletkezése idején – nem saját tulajdona volt, csupán az általa kölcsönadott összegért cserébe vette azt magához, biztosíték gyanánt.

Orbán Balázs *A Székelyföld leírásában* említést tesz egy „vas természetü czigány csapatról", amellyel egy Olt menti település határában találkozott, és amelynek vezetője – némi „borravaló" (Orbán 1869: 47) ellenében – beleegyezett abba, hogy Orbán lefényképezze őket. Néhány bekezdéssel később megjegyzi, hogy a „társadalmi osztályzat közöttük szintén megvan, megvannak a válaszfalak, az egymást lenéző, megvető aristocraticus szellem, mert a czigányok három, illetőleg négy osztályhoz tartoznak" (Orbán 1869: 47). *Czigány* tulajdonban lévő ezüst vagyontárgyakról Orbán kizárólag az általa „második osztályként" definiált „lepedősök" esetében tesz említést.

> Ezek is tömegesen lepedővel bevont ernyős szekereken utaznak, prémes nagy ezüst gombu bekesekbe öltözködnek, gyakran igen gazdagok, birto-

[3] Szádeczky 1899a: 247.

> kukban nagy arany és ezüst billikomok vannak, mely mint a törzs tulajdona, a vajdánál áll, azt semmi áron el nem sajátitják, legfelebb, ha nagyon megszorulnak, zálogba teszik, de eladására nem birhatók, pedig néha igen szép műremekek vannak kezeik között, s oly büszkék, mint akármelyik angol lord. (Orbán 1869: 48)

Az, hogy Orbán az „arany és ezüst billikomokkal", vagyis nemesfém serlegekkel kapcsolatos ismereteire milyen körülmények között tett szert, mindvégig tisztázatlan marad – talán épp annak a korábban említett „czigány csapatnak" a tagjai szolgálhattak e tárgyú útmutatással számára, akikkel egy ideig együtt is sátorozott (lásd Orbán 1869: 47).

A *czigányok* ezüsttárgyairól Wlisloczki ugyancsak az elsők között tesz említést *Az erdélyi czigány népköltészet* alábbi szöveghelyén: „Magam is egy vándor-czigány-csapatnál való hét havi tartózkodásom idejében a vajda birtokában egy ilyen, állítólag arany, hasáb-idomú kelyhet láttam, melyet az illető czigány-birtokos semmi áron sem akart eladni. E kehely különös őz-alakú rajzokkal és a következő, általam meg nem fejthető felírattal volt ellátva, mely felirat sem héber, sem sanscrit, sem perzsa" (Wlisloczki 1885: 11). (E leírást a pohár vázlatos rajza, valamint az említett felirat másolata követi.) Wlisloczki a *Vom wandernden Zigeunervolke* című munkájában a „vajda-kelyhek" létezése mellett azok rituális használati tárgyként való alkalmazására is utal. A vajdaválasztás menetét bemutató bekezdések egyikében megemlíti, hogy a rítus utolsó fázisában az új vajda „…minden Saibadjóval[4] bort iszik az ún. vajda-kehelyből, mire a jelenlevők megígérik, hogy minden téren alávetik magukat neki. Eztán a vajda a választás helyén egy fát ültet, amelynek gyökerei alá kölest és néhány tojást helyez a földbe, hogy a törzs a vezetése alatt növekedjék és gyarapodjék" (Wlisloczki 1890: 81).

József főherceg Liebichre (1863: 40, 44) hivatkozva ugyancsak említést tesz „vajda-serlegek" létezéséről (József főherceg 1888: 277), egy másik tanulmányában pedig – szintén Liebich munkája és saját tapasztalatai alapján – amellett érvel, hogy a „vajda" „Főjelvénye az ezüst gombos bot, az ezüst gombos dolmány, egy serleg (dagdajo) és a kerület pecsétnyomója" (József főherceg 1890: 12).[5] Hasonlóképpen fogalmaz *Az Osztrák–Magyar Monarchia Írásban és Képben* VII. kötetének *A czigányok* című részében: „Úgy a czigány telepnek, mint a karavánnak feje a választott vajda, kinek jelvényei: ezüst gombos dolmány, bot, serleg" (József főherceg 1901: 574).

---

[4] E kifejezést Wlisloczki (1888: 612) másutt „elöljárónak" fordítja.

[5] *A Pallas Nagy Lexikona* számára készített, *Cigányok* című melléklethez csatolt *Magyar-cigány szógyűjteményben* József főherceg (1893: XXXXVI) a pohár főnév *czigány* megfelelőiként a „thatáj, tachtai" kifejezéseket adja meg. Orosz (1914: 162) saját tanulmányában a *czigánykincsekre* a „Táchtáj rupuno" 'ezüstpohár' terminussal utal, míg Hermann (1909a: 1) beszámolójában ugyanebben a kontextusban a „tachta rupuno vagy szomnakuno" 'ezüst pohár/arany pohár' kifejezések szerepelnek. (Her/r/mann nevét az egyes szöveghelyeken az épp idézett publikáció írásmódjához igazodva közlöm.)

Emil Sigerius egy 1896-ban megjelent írásában arról számol be, hogy egy nagydisznódi *czigány* férfi otthonában hat, saját tulajdonát képező ezüstpoharat vehetett szemügyre (Sigerius 1896). Közleményéhez Herrmann Antal (1896a: 239) fűzött egy rövid megjegyzést, amelyből kiderül, hogy

> A marosvásárhelyi takarékpénztárban annak igazgatója, fölöttébb szeretetreméltó házigazdám, Dr. Engel egy különleges helyiségben egy szintén igen tekintélyes czigányvagyont mutatott nekem, amely többnyire ugyancsak értékes serlegekből állt (…). Érdemes lenne ezeket a czigányok ünnepei alkalmával és szokásaiban jelentős szerepet játszó kincseket nemcsak a czigányok vándorlása, hanem az aranyművesség ismeretei szempontjából is behatóbban megvizsgálni.

Néhány évvel később Sigerius (1901) egy másik, terjedelmét tekintve ugyancsak rövid, ám e fejezet témája szempontjából fontos írást tett közzé,[6] amelyben több *czigány* ezüsttárgyról is említést tesz. Ezek egyike, amelyet korábban egy Kőhalom környékén élő *czigány* férfi vásárolt meg, 1901-ben már a frankfurti Rothschild-gyűjteményben volt látható. Emellett utal két olyan nagydisznódi *czigány* férfira is, akik két-két ezüsttárggyal rendelkeztek. Megjegyzi továbbá, hogy a *czigányok* időszakos vándorlásaik kezdetén gyakran helyezik zálogba ezüst értéktárgyaikat valamelyik megbízható kereskedőnél, csupán azért, hogy elkerüljék a gyakori helyváltoztatásból fakadó veszélyeket. Sigerius szerint Erzsébetvárosban és Szamosújváron is találhatóak efféle „értékmegőrzők" (Sigerius 1901: 22; lásd még Sigerius 1896: 239), a fogarasi Schul kereskedőnél pedig 1893-ban maga is látott egy ilyen, több mint hatvan „különböző ivóalkalmatosságból" álló gyűjteményt. Ez utóbbiak „közül több augsburgi és nürnbergi fémjellel ellátott, jelentős műértékkel bíró darab volt" (Sigerius 1901: 22). Sigerius ugyanitt arról is beszámol, hogy 1900-ban egy „szép díszkannát" vásárolt meg egy Brulyán élő *czigánytól* a Karpathenmuseum számára.

Egy 1896-ban, Herrmann Antal által közzé tett karácsonyi kántálóének szövegében ugyancsak olvasható egy – témánk szempontjából – figyelemre méltó sor: „Somnakune korševenca" (az ugyanott olvasható német fordítás szerint: „Mit dem Krug aus purem Golde"), vagyis – a *ŕomani* nyelvű változatot alapul véve – „arany korsókkal" (Herrmann 1896b: 282), ami alighanem a *czigánykincsekre* utaló szöveghelyként értelmezhető. Csak az érdekes egybeesés miatt jegyzem meg, hogy a poharak a gáborok között ma legelterjedtebb karácsonyi kántáló ének szövegének alábbi részében is szerepelnek: *„O taxta te stăpujinpe / O love te tjăltujinpe"*. Azaz 'A poharak maradjanak meg [a kántálóének címzettjének birtokában] / A pénzét pedig költse el', vagyis ezüst presztízstárgyai eladására ne legyen szükség, és mindig maradjon kedve szerint elkölthető, felesleges pénze.

Az első hosszabb közlemények egyike, amelyek fókuszában már elsősorban a *czigányok* ezüsttárgyai állnak, Szádeczky Lajos *Múzeum a zálogházban* című,

[6] E cikk egyes állításai már az 1896-ben publikált közleményben is szerepelnek.

1899-ben megjelent írása. Ebben arról számol be, hogy egy zálogházban „régi erdélyi serlegek" olyan csoportjára bukkant,[7] „a milyennel egyik múzeum sem dicsekedhetik. Sajnos, hogy az érdekesebb példányok nem az eladók között voltak, hanem az elzálogosítottak s minden perczben kiválthatók között. E serlegek többnyire sátoros czigányok tulajdonai, a kik – tudvalevőleg – előszeretettel vásárolják és szedik össze s nemzedékről-nemzedékre féltékenyen őrzik a régi ezüst poharakat" (Szádeczky 1899a: 247). Szádeczky máshol is említést tesz azokról az erdélyi gyűjtőútjairól, amelyeket „régi történeti emlékek és műkincsek után kutatván" (Szádeczky 1899c: 402) többek között különféle ezüstpoharak megvásárlása érdekében szervezett, hogy azokkal az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményét gyarapítsa. Egy alkalommal nyolc, 17–18. századi, korábban kereskedőknél zálogba helyezett és ki nem váltott poharat hozott magával „bemutatás s esetleg megvétel czéljából" (Szádeczky 1899c: 402) Kolozsvárra, amelyek közül két, korábban a marosvásárhelyi csizmadiák birtokában lévő céhpohár társadalmi karrierjét a *czigányokkal* is kapcsolatba hozza.

Friedrich Wilhelm Seraphin 1900-ban publikált egy rövid közleményt *Egy szász díszserleg czigánykézen* címmel, amelyben egy olyan 20 cm magas tárgyról tesz említést, amelyet évekkel korábban vizsgálhatott meg közelebbről. A kérdéses serleg egykor Georg Jeremias Haner evangélikus püspök tulajdonát képezte, idővel azonban egy olyan „czigányvezető" (Seraphin 1900: 139) birtokába került, aki rendszeresen a Brassótól keletre fekvő Nyén településen töltötte a téli hónapokat.

Hermann (1909a, 1909b, 1909c, 1909d) a *Brassói Ujlap* 1909. évfolyamában négy rövid híradást is közöl *Cigány serlegek* címmel. Ezek egyikében megjegyzi, hogy az „erdélyi zálogházak egyik specialitása a vándorcigányok által zálogba tett értéktárgyak, főképen serlegek. Az ezüst, ritkán arany serleg (tachta rupuno vagy szomnakuno) a karaván közös féltett birtoka, mondhatni kultusztárgy, rituális szer, melyet bizonyos szertartásoknál használnak" (Hermann 1909a: 1). Miután kitér arra, hogy miért veszik igénybe a *czigányok* a zálogházak szolgáltatásait, amellett érvel, hogy a „legnépszerűbb betéti hely" körükben „a marosvásárhelyi takarékpénztár zálogháza volt (Teleki-palota). Több izben megtekintettem itt a cigány kincseket, Engel dr. néhai igazgató szivességéből. Egyszer ötvennél több érdekes serleget szemlélhettem meg" (Hermann 1909a: 1).

1911-ben a *Bácsmegyei Naplóban* jelent meg egy tudósítás *Régi műremekek a székely cigányok kezei közt* címmel.[8] A lap saját tudósítója szerint a „székely cigányok Szabadkán szoktak bevásárolni. Braun Illés szabadkai kereskedőnek a Kállay Albert-utcai fióküzletében veszik a portékájukat s beházalják azzal egész Magyarországot. A legtöbbnek mikor áruért jön, nincs pénze, hanem zálogot hoz. A székely cigányok zálogjai: antik ezüstnemüek és értékes ötvösmunkák. Ezt aztán mikor eladják a portékájukat, kiváltják." Majd hozzáfűzi, hogy

> Tegnap egy különösen érdekes ezüst kupa került így el Szabadkáról. A gazdája Máté Tócsi nevü székely cigány, Bécsfalván lakik Udvarhely megyé-

[7] Szádeczky az ott látott ezüsttárgyak közül harmincat mutat be részletesen.
[8] Köszönöm Sajó Tamásnak, hogy e cikkre felhívta a figyelmemet.

ben. A kupa egy három részre osztott, három fogóju ivópohár. Mind a három részen más-más arckép van. Az első kép körül a felirás ez: FRANCISCUS WESSELENYI GENERÁLIS COMES MURAKOESIENSIS 1645. A második kép a felirat szerint MISKEI ÁDÁM COLONELLUS 1646. A harmadik kép pedig CAPITANEUS IOANNES BESSENYEI 1650 felirattal van ellátva. A kupa, amelynek ürtartalma mintegy két és félliter, valószinüleg közös ivópohara volt a három magyar urnak. Ebből ittak, amikor összekerültek busulni a haza sorsán.

Hogy mikép jutott ez a pohár a székely cigányok birtokába, Máté Tócsi azt mondja, hogy ő már a nagyapjánál is látta, s az apja hagyta rá. A pohárnak a feneke és a fogója ujabb munkának látszik, de az is szinezüst, mint a kupa többi, antik része.

Egy szabadkai ügyvéd meg akarta venni az érdekes kupát. A cigány azonban semmi kincsért sem akart megválni tőle. Azt mondja, hogy ez a gyerekek öröksége. Elmondta még, hogy otthon még mintegy félmázsa ezüstnemüje van. De a falujabelieknek még több is van.

Érdekes volna, ha valaki a bécsfalvai székely cigányok mükincsét felkutatná. (*Bácsmegyei Napló* 1911. október 15.)

Gyárfás Tihamér a brassói ötvösség történetével foglalkozó monográfiájában szintén szót ejt a *czigányok* ezüsttárgyak iránti vonzódásáról, és néhány „czigány serleg" részletes leírását is közli:

Ismeretes dolog, hogy az erdélyi zálogházak tele vannak u. n. *czigány serlegekkel,* igy van ez Brassóban is. Körülbelül 100 dbot őriznek itt állandóan (…). Igen érdekes dolog volna tudni, hogyan jutottak ezekhez a tárgyakhoz? Annyi bizonyos, hogy féltékenyen őrzik azokat, s mivel magukkal nem hordozhatják, inkább kis kölcsönt vesznek fel ezekre a serlegekre s a zálogházakban deponálják. Néhanapján aztán kiváltják és nagy dáridót csapnak s ilyenkor e serlegekből isznak.[9] (Gyárfás 1912: 258–259)

Orosz Endre egy „vajdabotot" és huszonhárom ezüstgombot ismertet *Czigánykincsek* (1914) című tanulmányában, amelynek egy pontján „ezüstkupákról" is említést tesz. A *czigányok*

Különösen a tordai zálogházat emlegették gyakrabban előttem, mint a mely a Mezőség vándorczigányainak fő pénzforrása. Ugyanis ide teszik le ezüstkupákból (Táchtáj rupuno) és ezüstgombokból (Khocsák rupuno) álló kincseiket tavaszkor a kóborlás kezdetén, hogy a téli helyhez kötött tétlenség folytán felélt pénzük helyett az utazásra elengedhetetlenül szükséges legkisebb forgótőke-mennyiség birtokába jussanak, a melyet aztán a vándorlás ideje alatt kü-

[9] Kiemelés az eredetiben.

lönféle módokon gyarapitanak, úgy hogy késő őszszel visszatérve illetőségük helyére, zálogtárgyaikat ismét kiválthatják. (Orosz 1914: 162)

Torda, Brassó, Marosvásárhely és Beszterce mellett a kortárs híradások néhány további olyan települést is megemlítenek, amelyek zálogházaiban ugyancsak találhatóak *czigánykincsek.* Ilyen például Szászrégen (Orosz 1914: 162).

Arról, hogy a *czigányok* rendelkeznek különféle ezüstpoharakkal, a Belügyminisztérium 1917. évi, 151.041. számú, „a nyilvántartott cigányokkal való eljárásról" szóló körrendeletének alábbi része is tanúskodik: „A kóborcigányoknak szokásuk, hogy értéktárgyaikat, különösen arany és ezüst kelyheket, serlegeket, botokat, gombokat, csatokat, ékszerül használt érméket stb., amelyek között értékes műbeccsel bíró darabok is vannak, kóborlásaik alatt biztonságba helyezik és rendszerint zálogba teszik."[10]

19.2. *Czigánykincsek* Téglás István munkáiban (1899–1913)

A különböző erdélyi *czigány* csoportok ezüsttárgyaival foglalkozó, a 19–20. század fordulóján keletkezett legrészletesebb beszámolók Téglás Istvántól származnak, aki Nagy- és Kis-Küküllő megyék segédtanfelügyelője, 1894-től pedig Torda-Aranyos megye tanfelügyelője, emellett a *czigánykincsek* legavatottabb korabeli ismerője és lelkes gyűjtője is volt.[11] Tanulmányaiban összesen harmincnégy *czigány* ezüstpohár részletes leírását közli, gyakran fotókkal és rajzokkal kiegészítve, és bár kutatómunkájának középpontjában nem elsősorban a „népismei szempont" (Téglás 1913: 138) vagy az „ethnographiai becs" (Téglás 1912a: 51) állt, a *czigánykincsek* iránt érdeklődő kortársainál jóval nagyobb figyelmet szentelt e tárgyak *czigány* használati kontextusainak: a hozzájuk kapcsolódó *czigány* értelmezések és gyakorlatok vizsgálatának.

Milyen szempontok alapján strukturálható az az ismeretanyag, amelyet Téglás tanulmányaiban olvasói elé tár?

19.2.1. Előállítás, forma, funkció

19.2.1.1. Az általa alkalmazott klasszifikációs elvek egyike az előállítás körülményeivel, ezen belül is a megrendelő etnikai hovatartozásával, valamint a

[10] Magyarországi Rendeletek Tára, 51. folyam, 1917. Budapest, Magyar Királyi Belügyminisztérium, 2522–2529.

[11] A Téglás halálhírét közlő *Erdészeti Lapok*ban (Sz. N. 1915: 436) például ez olvasható róla: „lelkes botanikus és a népművészet éber figyelője, a természeti szépségek iránti különös érzékkel gyűjtött s rajzolgatott és tordai múzeumában a háziipari diszitményeknek, a pásztorművészetnek, czigánykincseknek gazdag gyűjteményét halmozta apránként össze."

forma és a díszítmények kérdésével kapcsolatos. A *czigányok* megrendelésére ötvösmesterekkel készíttetett, azaz „mondvacsináltatott" poharakat (Téglás 1912a: 51) megkülönbözteti azoktól a „régi nemesi ezüstpoharaktól" (Téglás 1912a: 51), amelyek „a régi időben valamely előkelő egyén vagy család részére készültek és csak idők multán, ki tudja, minő körülmények folytán vándoroltak a czigányok birtokába" (Téglás 1912b: 130; lásd még Téglás 1899: 23, 1912a: 55). A „mondvacsináltatott" *czigány* poharakat a mai európai műtárgypiac is ismeri, e tárgycsoportot önálló típusként tartja számon „vajdapohár" néven.

1. kép A tordai zálogházban Téglás által lefényképezett, „érdekesebb" „mondvacsináltatott" és „régi nemesi ezüstpoharak". (Téglás 1912b: 124)

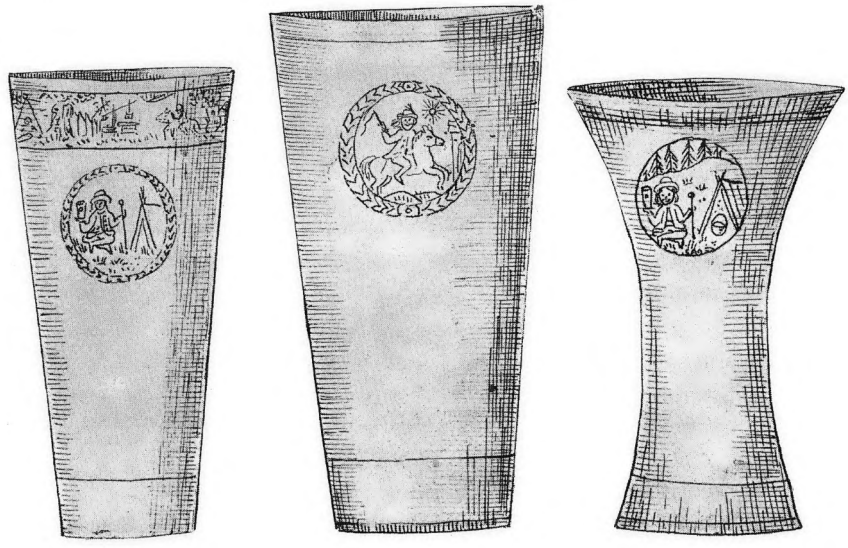

2. kép „Mondvacsináltatott" *czigánypoharak* – Téglás István (1913: 138.) rajzai.

Téglás adatai és más források alapján úgy tűnik, hogy a „mondvacsináltatott" *czigány* poharak a forma és a díszítmények tekintetében jórészt ugyanazt a sémát követték: a többnyire henger alakú, felső harmadában kiszélesedő pohártest legjellegzetesebb díszítményeinek a karcolt medalionok, valamint a körbefutó felső szegély (Téglás terminusát idézve: „pántlika"), illetve az ezekbe vésett „életképek" tekinthetőek. A témájukat tekintve egyedi medalionok száma csekély a legkedveltebb motívumcsoport előfordulásának gyakoriságához képest, amely egy sátra előtt álló vagy guggoló, ezüstpoharát a kezében tartó *czigány* férfit örökít meg.[12] (Téglás – ahogyan több adatközlője is – gyakran „vajdaként" azonosítja ezt a személyt.) Az általa bemutatott ilyen témájú medalionokhoz kapcsolódó tizenkét leírás közül itt csupán egyet idézek: „A fényképben feltüntetett oldalon látható, a mint a sátra előtt törökösen gugoló czigány-vajda a vajda-poharat jobbjával magasra emeli, nyujtott baljában pedig valamely görbe tárgyat, talán éppen az általa készített sarlót fogja. A sátor oszlopának derekán üst lóg és az oszlop tetejéről egy madár tekint alá a vajdára" (Téglás 1912a: 51). Majd így folytatja: „A kép a vajdát díszruhájában örökítette meg. Baloldalra lelógó nagy kucsmát, magyarcsizmát visel; prémes dolmányán a nagy ezüstgombok pompáznak, sőt tarisznyájának szíja is ily gombokkal van ékesítve. Lábánál ott van bevésve a tulajdon neve is: *Nothi*. A képet babérkoszorú kereteli" (Téglás 1912a: 51). A sátra előtt ábrázolt „vajda" esetenként nemcsak „vajdapoharát" tartja kezében, hanem „vajdabotját" is (lásd Orosz 1914; Téglás 1912c: 269–270, 1913: 138–142; József főherceg 1890). Az

[12] A korabeli publikációkban szereplő „mondvacsináltatott" *czigánypoharak* jellegzetes vonása, hogy a medalionjaikban megörökített poharak – formai tulajdonságaikat tekintve – maguk is kivétel nélkül „mondvacsináltatott" poharak.

egyik ilyen poharat Téglás 1912-ben vehette közelebbről szemügyre az újtordai vásáron, amikor az oda érkező *czigányok* egyike azt megvételre ajánlotta neki (Téglás 1913: 141–142). A „mondvacsináltatott" tárgyak medalionjaiban gyakran szerepelnek továbbá olyan férfi kereszt- vagy vezetéknevek, amelyeket Téglás e tárgyak *czigány* megrendelőivel hoz összefüggésbe.

3. kép Néhány, a „mondvacsináltatott" poharak medalionjaiban látható életképek közül – Téglás István rajzai. (Téglás 1913: 140, 142; 1912b: 127)

A „mondvacsináltatott" poharak „pántlikáján" többnyire olyan sztereotipikus életképtöredékek láthatóak, mint az erdőszélen felállított *czigánysátor*, benne vagy előtte kovács vagy rézműves *czigány* férfi szerszámaival (kalapács, üllő stb.); különféle vadászjelenetek: nyulat vagy szarvast üldöző kutya és vadászok; a „czigányok előtt oly kedvelt disznóetetés" (Téglás 1912c: 272), de ugyanitt esetenként lóábrázolásokkal és csendőrökkel is találkozhatunk. Az említett életképek, amelyek elkészülését Téglás feltételezése szerint a kiválasztott ötvösmesterrel folytatott, a forma és a díszítmények kérdését érintő egyeztetés előzte meg (innen ered maga a „mondvacsináltatott"

elnevezés is, lásd még Téglás 1912a: 53), egyértelműen utalnak a megrendelők etnikai hovatartozására. A formaválasztás és a felületdíszítő eljárások és motívumok hasonlósága mellett e poharak további közös vonása, hogy azok a darabok, amelyek előállításának ideje ismert, a 19. században készültek. Jelentős részük a kolozsvári Erdődi műhelyéből, a század közepéről származik. Téglás a *Czigány-kincsek* első közleményében egy darab (Téglás 1912a: 51–53), a másodikban pedig négy olyan „mondvacsináltatott" ezüstpoharat ismertet, amelyet kétségtelenül Erdődi készített (Téglás 1912b). Szádeczky (1899a: 251) ugyancsak említést tesz két olyan pohárról, amelyen Erdődi mesterjegye látható.[13]

A „régi nemesi ezüstpoharakra" ezzel szemben a forma, illetve a díszítő eljárások és motívumok sokszínűsége és változatossága jellemző, valamint az, hogy a készítés kimutatható vagy feltételezhető idejét tekintve e tárgyak régebbiek a „mondvacsináltatott" ezüsttárgyaknál. A *czigányok* tulajdonát képező nemesi ezüstpoharakon – magától értetődő módon – nem szerepelnek *czigány* életképek sem a medalionokban, sem máshol. Gyakran tűnnek fel azonban a pohártesten a nem *czigány* megrendelők vagy tulajdonosok kilétére (etnikai hovatartozására stb.) utaló kereszt- és vezetéknevek, esetenként családi címerek, évszámok és egyéb feliratok.

19.2.1.2. Téglás az általa vizsgált tárgyakat státusjelölő funkciójuk (intenzitása) alapján két csoportba sorolja. A *Czigány-kincsek* második közleményében amellett érvel, hogy a *czigányok* különbséget tesznek a „vajdapoharak" és a tulajdonukban lévő egyéb ezüsttárgyak között. Az osztályozás alapja – véleménye szerint – az eltérő űrtartalom, mivel „a kisebb ezüstpoharakat nem tekintik vajdapohár gyanánt" (Téglás 1912b: 130; lásd még Téglás 1912a: 50). Habár nem zárható ki – sőt, a gábor romák presztízstárgygazdaságával kapcsolatos mai ismeretek alapján feltételezhető –, hogy e tárgyak a különbség politikájának is hangsúlyos eszközei lehettek, vagyis a *czigány* csoportokon belüli társadalmi és gazdasági viszonyok materializálására, reprezentálására is használták azokat, Téglás tanulmányaiból nem derül ki, hogy utóbb idézett megjegyzése vajon *czigány* beszélgetőtársaitól származó adatokon, esetleg saját megfigyelésen alapul, vagy csupán egy általa megfogalmazott hipotézis.

19.2.2. Multietnikus tárgyéletrajzok – etnikai határátlépések

Amíg a *czigányok* megrendelésére készült „mondvacsináltatott" poharak többsége esetében az eredet és az etnikai csoportok közötti első határátlépés dokumentálása viszonylag problémamentes, addig a „régi nemesi ezüstpoharak" vonatkozásában egészen más a helyzet. Habár Téglás azon kevés korabeli szerző közé tartozik, akik e tárgyak *czigányokra* jellemző használati kontextusai, funkciói és jelentései iránt

[13] Téglás és Szádeczky egy esetben ugyanazt az Erdődi által készített „mondvacsináltatott" poharat ismerteti.

is érdeklődtek, és törekedett arra, hogy adatközlőinek egy része a *czigányok* közül kerüljön ki, arról, hogy a nemesi ezüstpoharak mikor és milyen módon jutottak a *czigányok* birtokába, csak ritkán szolgál(ha)t magyarázattal. Az egyik ilyen tárgy kapcsán például amellett érvel, hogy az „hajdan egy oláhországi vajda pohara volt. Ezt az ő [a *czigány* tulajdonos] apja ezelőtt ugy negyven évvel Brassóban akkor vásárolta egy oláh bojártól, mikor Bukarestből sok bojár menekült oda" (Téglás 1913: 137). Csak feltételezhető, hogy a *czigányok* nézőpontjából a nemesi ezüstpoharak legfontosabb korabeli lelőhelyei az erdélyi zálogházak és banki zálogosztályok lehettek, valamint azok a kereskedők (lásd Sigerius 1901), illetve arany- és ezüstművesek, akik ugyancsak foglalkoztak ilyen tárgyak zálogba vételével (lásd Téglás 1913: 135). Megjegyzendő, hogy Téglás 1912-ben arra az időszakra, amikor a „régi nemesi ezüstpoharak" nagy számban vándoroltak a *czigányokhoz*, már (befejezett) múlt időként utal: „Régebben, míg gyakran kerültek eladásra a régi nemesi ezüstpoharak, kiválóan Erdélyben nagy előszeretettel keresték és vásárolták meg a czigányok az ily régi ezüstpoharakat" (Téglás 1912a: 51).

Tanulmányai esetenként a nemesi ezüstpoharak multietnikus társadalmi karrierjének *czigány* periódusával kapcsolatban is tartalmaznak tanulságos információkat. Az egyik, általa 1908-ban megvásárolt ilyen pohárról megjegyzi például, hogy az „Állítólag száz évnél is régebb időkig volt" (Téglás 1912a: 55) a *czigányok* birtokában. Egy másik – szintén saját tulajdonát képező – talpas pohár esetében hasonlóképpen érvel:

> A hagyomány szerint már száz évnél is hosszabb ideig szolgált mint vajdapohár, a mikor bekövetkezett az a körülmény, hogy az elszegényedett és felbomlásnak indult karaván előbb zálogba tette s miután kiváltani avagy a zálogot megújítani nem tudta, az eladásra került tárgyat én vásároltam meg és így került az ezelőtt úgy tíz évvel az én gyűjteményembe. Őszintén szólva, engem nem annyira az vonzott ehhez a pohárhoz, mert vajdapohár volt, mint inkább a poháron lévő díszítmények vonták magukra figyelmemet. (Téglás 1912a: 54)

Téglás csupán elvétve utal azon elzálogosított *czigánykincsek* későbbi sorsára, amelyeket *czigány* tulajdonosaik már nem tudtak kiváltani, így azok idővel árverés útján gazdát cseréltek. E szöveghelyek (kivéve Téglás 1912c: 272) olyan ezüstpoharakat említenek, amelyeket maga Téglás vásárolt meg saját gyűjteménye számára.

19.2.3. Etnicizált értékdiskurzusok

Habár a 19. században és a 20. század elején a kutatók érdeklődésének előterében elsősorban a nemesi ezüstpoharak, pontosabban: azok multietnikus életrajzának nem *czigány* szakasza, illetve a formai aspektusok álltak, Téglás tanulmányaiban

egy olyan értékhorizont is megjelenik, amely a *czigányok* sajátjaként értelmezhető. Beszámolóiban három párhuzamos értékdiskurzus különíthető el.

19.2.3.1. A „művészi becs" nem czigány értékdiskurzusa. A *czigánykincsek* egy részét kitevő nemesi ezüstpoharak iránti korabeli társadalmi érdeklődés megélénkülésének egyik oka kétségtelenül abban keresendő, hogy azokra az erdélyi magyar és szász értelmiség a 19. század közepétől már elsősorban esztétikai, történeti és identitásértékkel felruházott, muzealizálásra érdemes tárgyakként tekintett. Ez a nem-*czigány* „művészi becs" (Téglás 1913: 138) értékdiskurzusa, amellyel Téglás és magyar vagy szász kortársai elsősorban azonosulnak, és amely Téglás tanulmányaiban csak elvétve kapcsolódik az egyszerűbb kivitelű, kevésbé – jobbára karcolással – díszített „mondvacsináltatott" poharakhoz.

19.2.3.2. Az „ethnographiai becs" nem czigány értékdiskurzusa. A korabeli érdeklődők egy részének figyelmét azért keltették fel a „mondvacsináltatott" *czigánykincsek*, mert olyan „ethnographiai" leletekként, információforrásokként értelmezték azokat, amelyek némi betekintést engedtek az etnikai értelemben vett „másik": a *czigányok* életmódjának, anyagi kultúrájának bizonyos szegmenseibe. E tekintetben Téglás különösen a pohártestre karcolt életképeknek tulajdonított nagy jelentőséget, amelyek „a mondvacsináltatott czigány-poharak ethnographiai becsét (…) emelik" (Téglás 1912a: 51). Egy másik szöveghelyet idézve: „Ez a [pohár a] mondva csináltatott ily tárgyak sorába tartozik és habár művészi becse nem is valami figyelemreméltó, de népismei szempontból a nevezetesebb czigánykincsek közé tartozik, mert a vándorczigányok életéből vett képek vannak reája vésve" (Téglás 1913: 138; lásd még Uő. 1912c: 271, 1899: 22).

Az „ethnographiai becs" (Téglás 1912a: 51) vagy „népismei szempont" (Téglás 1913: 138) felértékelődéséhez valószínűleg hozzájárult a *czigányok* és a többségi társadalom tagjai közötti, jelentős társadalmi távolság, illetve (a legalábbis részleges) kölcsönös elkülönülés, amelyre Téglás több szöveghelyen is utal. A *czigányok* az „ethnographiai becs" *nem czigány* értékdiskurzusában a többségi társadalommal együtt élő, de annak tagjai által kevéssé ismert, ebből adódóan titokzatos és egzotikus „másokként" jelennek meg, akikkel kapcsolatban Téglás és kortársai elsősorban a kulturális és társadalmi különbségeket, az „elütő szokásokat" hangsúlyozzák, miközben elhallgatják, láthatatlanná teszik a – minden bizonnyal szintén létező – hasonlóságokat. A kulturális és etnikai értelemben vett másság, illetve idegenség tapasztalatának, valamint az elsősorban erre fókuszáló kutatói tekintetnek nyilvánvaló példái többek között azok a szöveghelyek, ahol Téglás a „miénktől nagyon elütő szokásoknak hódoló", „érdekes népként" (Téglás 1912a: 50) definiált *czigányok* közötti „ethnographiai" adatgyűjtés nehézségeire figyelmeztet: „Látjuk, de nem nézzük, csak inkább eltekintünk felettük [a *czigányok* felett] sőt nagy részben idegenkedünk is tőlük. Annak a nagy idegenkedésnek is lehet valamely része

abban, hogy ez a nép még most oly távol esik tőlünk, mintha ezer meg ezer mértföld választana el bennünket. Az igaz, nem is éppen könnyű dolog hozzájuk férkőzni s szokásaikat tanulmányozni, mert szerfölött bizalmatlanok" (Téglás 1912a: 50). Végül hozzáfűzi: „Kiválóan titkolják vagyoni állapotukat s nagyon bajos arra vonatkozóan felvilágosítást szerezni, hogy van-e családi kincsük" (Téglás 1912a: 50). Habár a „művészi becs" értékdiskurzusához hasonlóan az „ethnographiai becsé" is a nem *czigány* társadalom nézőpontját abszolutizálja, egzoticizáló-esszencializáló jellege ellenére is hozzájárulhatott valamelyest ahhoz, hogy a többségi társadalom *czigányokról* alkotott képe árnyaltabbá váljon.

19.2.3.3. A czigányok „hangja" vagy értékdiskurzusa: az értéktulajdonítás czigány logikája. Téglás tanulmányaiban – elszórtan ugyan, de – arra vonatkozó utalásokat is találunk, hogy a *czigányok* miért becsülik olyan sokra a „mondvacsináltatott" ezüstpoharakat. Értelmezése szerint azok elsősorban a saját etnikai csoportjukból származó, gyakran a pohártesten is ábrázolt és megnevezett *czigány* megrendelők[14] miatt válnak értékessé számukra. Az értéktulajdonítás alapja tehát a tárgyak etnikus történelembe ágyazottsága, vagyis az, hogy a *czigányok* saját múltjuk materializációiként, hordozható emléktárgyakként tekintenek rájuk. (Csak feltételezhető, de adatok hiányában nem bizonyítható, hogy a nemesi ezüstpoharak ugyancsak emiatt tettek szert jelentőségre körükben.) Téglás érvelését idézve: habár a „mondvacsináltatott" poharak „nem is oly művészi kivitelűek és nem is oly szépek, mint a régi nemesi poharak, de a czigányok előtt nem kevéssé, sőt talán még becsesebbek, mert az azokra vésett képek a czigányok életéből, az egyes vajdák vagy családfők történetéből vett jeleneteket tüntetnek fel" (Téglás 1912a: 51). Az egyik „mondvacsináltatott" tárgy medalionjában megörökített életkép kapcsán hasonlóképpen fogalmaz: „Általában ez a kép éppen nem valami művészi munka, de a hagyomány szerint a képet egy vajda csináltatta, ez a körülmény pedig elég arra, hogy ennek a tárgynak a becsét a czigányok előtt nagyon magasra emelje. A kép értelmezésére nézve magyarázatot még nem találtam. Ez elől a czigányok elzárkóznak" (Téglás 1912b: 127). Egy másik pohár bemutatása során, amelyet egy Torda mellett táborozó *czigánykaravánt* felkeresve vehetett szemügyre 1912 májusában, Téglás részletesen ismerteti az egyik medalionban látható, emlékezetes eseményt: „Rajzolás közben hosszas kérdezősködésem után sikerült annyit megtudnom, hogy a képen a pohár jelenlegi tulajdonosának a nagyapja, Mihu van megörökítve. Elbeszélése szerint ezelőtt mintegy 65 évvel történt, hogy a czigánycsalád Besztercze felől Bukovinába igyekezett és Borgón túl az erdő egy tisztásán sátorozott, mikor Mihu vajda egy karóért a fák közé távozott" (Téglás 1913: 140). Majd így folytatja: „A karót le is vágta és már indult azzal ki az erdőből, akkor a fenyők sűrűjéből, a völgy mélyéből egy nagy vadkan rontott reá. Mihu ledobta a karót és két kézre

[14] Téglás adataiból arra következtethetünk, hogy a megrendelő, az első tulajdonos, valamint a pohártesten ábrázolt *czigány* férfi(ak egyike) a „mondvacsináltatott" poharak esetében rendszerint egyazon személy lehetett.

fogott fejszéjével oly erővel sujtott a disznóra, hogy annak erős koponyáját kettéhasította. Ez az eset és a véletlen zsákmány oly örömöt okozott, hogy azt a vajda az általa azután nem sokkal később készíttetett ezüstpoháron is megörökíttetni elég érdemesnek találta" (Téglás 1913: 140).

19.2.4. *Czigány* tárgyhasználati kontextusok

Bizonyára az „ethnographiai becs" iránti érdeklődésével magyarázható, hogy Téglás elemzéseiben arra vonatkozó adatok is felbukkannak, hogy a *czigányok* mikor és hogyan használják ezüsttárgyaikat, illetve milyen jelentéseket társítanak hozzájuk.

E – feltehetően *czigányokkal* folytatott beszélgetéseken alapuló – észrevételekből megtudhatjuk például, hogy a *czigánykincsek* használatára „nagyon ritkán, inkább csak valamely örvendetes családi esemény alkalmával kerül sor. Ezekhez a családi kincsekhez nagy szeretettel ragaszkodnak, azok egyes darabjaihoz nemcsak mondák, hanem babonás hagyományok is fűződnek" (Téglás 1912a: 50). Kiderül továbbá, hogy tulajdonosaik igyekeznek elrejteni e tárgyakat a kíváncsiskodó nem *czigányok* elől, és csak „az elkerülhetetlen, a legvégső szükségben válnak meg" tőlük – sokan azonban még ilyenkor is inkább az elzálogosítás stratégiáját választják (Téglás 1912a: 50), hogy ezzel is elodázzák a tulajdonviszony megszűnését. Ezt támasztja alá az a szöveghely is, amely szerint Téglás a poharak egyikét csak úgy vásárolhatta meg, hogy a *czigányok* feltételként „kikötötték, hogy azt egy év alatt visszavehessék" (Téglás 1913: 136). Téglás olyan ezüsttárgyakról is tudomást szerzett, amelyek

> ...már 8–10 év óta zálogban vannak és a czigányok évről-évre pontosan fizetik a kamatokat, de kedves kincseiktől megválni nem akarnak. Mindig biztatja őket a remény, hogy ismét oly körülmények közé jutnak, mikor azt a hagyományaik által megszentelt tárgyat kiválthatják. Előfordul azonban bár ritkán az is, hogy a messzi távolban kóborló karaván évek során át nem ad magáról életjelt, valamely körülmény folytán a karaván teljesen szétbomlott. Ilyenkor kerül eladásra egy-egy czigány-kincs. Ily körülmények közt szerezhettem meg én is néhány darabot gyűjteményem számára. (Téglás 1912a, 50)

A *czigánykincsekről* megtudjuk továbbá, hogy használatuk társadalminemileg differenciált: „az asszonyok a vajda-pohárból nem ihatnak, mert az a nagy tisztesség nem czigánynénak való" (Téglás 1912a: 54), ugyanakkor a „vajdapohárnak" nem minősülő, kisebb ezüsttárgyakat „családi és más ünnepeik alkalmával az asszonyok is használják" (Téglás 1912b: 130). Másutt Téglás arra figyelmeztet, hogy a talpas nemesi ezüstpoharak esetében a talprészt, amely „egy külön kis poharat képez (…) asszonyok poharának nevezték", és néha „a nagy családi ünnepeken

(...) a vajda vagy a családfő kiváló kegyképpen a vajda-pohár alján lévő ilyen mélyedésből juttatott bort az arra érdemes asszonyoknak" (Téglás 1912a: 54).

A korabeli beszámolók alapján úgy tűnik, hogy az ezüstpoharak nemcsak a különbség politikájának eszközeiként tettek szert jelentőségre (lásd a „vajda-pohár" említett definícióját, valamint a tárgyhasználat társadalminemi alapú meghatározottságát), hanem gazdasági erőforrásként is hasznosultak. A *czigányok* ugyanis e tárgyakat a téli szálláshelyen eltöltött hónapok után gyakran adták be különböző zálogházakba azért, hogy az így felvett kölcsönből (Oroszt /1914: 162/ idézve: „alkalmi forgótőkemennyiségből") fedezni tudják a tavasz folyamán felmerülő költségeiket. (Az elzálogosítás természetesen más gazdasági krízishelyzetek megoldásában is szerepet játszhatott.)

Téglás (1912b: 124) és Gyárfás (1912: 258) szerint azonban a *czigányok* nemcsak azért látogatták a zálogházakat, mert készpénzre volt szükségük, hanem azért is, mivel az elzálogosítás révén gondoskodhattak ezüsttárgyaik biztonságos elhelyezéséről. Az „ezüstneműek" elrejtése a hosszú ideig elhagyatott téli szálláshelyeken valószínűleg kockázatos döntés lett volna, ugyanakkor – a hatóságok általi gyakori igazoltatás, átvizsgálás és az esetenkénti vagyonelkobzás miatt – az is jelentős veszélyeket rejthetett magában, ha a *czigánykaravánok* tagjai maguknál tartották kincseiket a hónapokig tartó vándorlás során. Téglás maga is több olyan esetről szerzett tudomást, „a mikor a vándorczigányok féltett kincseiket csakis azért tették be a zálogházba, mert hosszabb útra, vagy éppen külföldre készültek s nem volt más oly biztos helyük, a hol azokat a drágaságokat visszaérkezésükig hagyhatták volna. Ilyenkor inkább csak pro forma kérnek és vesznek fel a zálogba helyezett kincsekre valami csekély összeget" (Téglás 1912b: 124). Majd hozzáfűzi: „Úgy tapasztalom, hogy kiválóan kedvelik a tordai zálogházat, mert nagyon gyakran veszik igénybe. (…) Szokásban van, hogy kivált az őszi és a nyári országos vásárokon több vidék czigányai sereglenek ide és ez alkalommal adják-veszik, cserélik a kincseket. Ilyenkor a tordai zálogházban is nagy forgalmat csinálnak" (Téglás 1912b: 124–125). Hasonlóképpen fogalmaz Sigerius is a fogarasi Schul kereskedőnél elzálogosított hatvan ezüsttárgyból álló *czigánykinccsel* kapcsolatban: „Ezek a gyakran igen pompás ezüstkelyhek erdélyi vándorczigányokhoz tartoznak, akik azért helyezik ezeket letétbe Fogarason, hogy biztonságban tudják őket. Az őszi vásár idején aztán Fogarasra jönnek, kiváltják az értékes tárgyakat, hogy azokból igyanak, majd ismét letétbe helyezik őket" (Sigerius 1896: 239).

19.2.5. Az adatgyűjtés korabeli technikái – etnicitás és interakcionális hatalom

Téglás elsősorban zálogházi alkalmazottakkal, *czigányokkal*, valamint Herbst Mór tordai aranyművessel folytatott beszélgetései során, továbbá zálogházakban elhelyezett, *czigánykaravánok* igazoltatása során előkerült vagy a tulajdonosaik által önként

megmutatott *czigánykincsek* megtekintése révén gyűjtötte össze tapasztalatait, és fényképek, rajzok, illetve jegyzetek segítségével dokumentálta azokat. Az alábbiakban az információgyűjtés kontextusául szolgáló, Téglás tanulmányaiban említett (vagy egyértelműen kikövetkeztethető) találkozási helyzetek két aspektusával foglalkozom közelebbről. Egyrészt a résztvevők etnikai hovatartozásával (interetnikus *versus* etnikai értelemben homogén találkozási helyzetek), másrészt az interakcionális hatalom (Mills 2002: 74) eloszlásával, vagyis az információátadás önkéntességének kérdésével.

19.2.5.1. Nem czigányok – egymás között. Az, hogy a zálogházak megkülönböztetett jelentőségre tettek szert Téglás információforrásai között, magától értetődik, és a *czigánykincsek* iránti korabeli érdeklődés fókuszával, valamint az adatgyűjtés választott módszereivel magyarázható. Téglás és kortársai – eltekintve az „ethnographiai" érdeklődés alkalmi megnyilvánulásaitól – elsősorban saját múltjukhoz kapcsolódó művészettörténeti jelentőségük és identitásreprezentációs kapacitásuk miatt vették szemügyre, dokumentálták, illetve vásárolták meg a *czigánykincseket*, csekély jelentőséget tulajdonítva a hozzájuk társuló *czigány* jelentések és használati kontextusok vizsgálatának. Zálogházi kutatásai során maga Téglás is az ott látható tárgyak megtekintésére, a vizuális dokumentáció bizonyos típusaira, valamint az alkalmazottakkal folytatott beszélgetésekre szorítkozott, ily módon a zálogházakat kizárólag etnikai értelemben homogén (nem *czigány*) terekként hasznosította.[15] Az ott elhelyezett, *czigány* használati kontextusukból kiragadott tárgyak a tulajdonosok tudta és beleegyezése, valamint az interetnikus találkozási helyzettel járó esetleges kockázatok és konfliktusok nélkül váltak közelebbről szemügyre vehetővé az érdeklődők számára.[16] Téglás zálogházi kutatásait feltehetően az interakcionális hatalom szimmetrikus eloszlása, a résztvevők közötti kiegyensúlyozott kooperáció jellemezte. Megjegyzendő, hogy a zálogházak annak köszönhetően, hogy nemcsak egy etnikai csoport tagjai látogatták azokat érdeklődőként és vásárlóként, illetve helyezték letétbe ott értéktárgyaikat, valójában *interetnikus kontaktzónaként* (Clifford 1997: 192) funkcionáltak. Épp ezért lehettek alkalmasak a *czigánykincsekkel* kapcsolatos kutatói érdeklődés kielégítésére.

Téglás, amint arra már utaltam, nemcsak kutatóként, hanem műgyűjtőként is kapcsolatban állt a tordai zálogházzal, és árverés útján maga is több *czigánykincshez* jutott hozzá (lásd Téglás 1912a: 50, 54, 55). Ezek egyike például egy olyan régi nemesi ezüstpohár volt, amelyet a *czigányok* évekkel korábban helyeztek el a tordai zálogházban, a kamatokat pedig időről időre egy „öreg czigány" fizette ki.

[15] A zálogházakkal fenntartott kapcsolatáról (tárgymegtekintések és -dokumentáció, árveréseken való részvétel és vásárlás) szólva Téglás egyszer sem utal arra, hogy ott *czigányokkal* találkozott volna.

[16] Herbst Mór, aki maga is foglalkozott *czigánykincsek* zálogba vételével, illetve értékesítésével, a zálogházak vezetőihez hasonlóan ugyancsak Téglás rendelkezésére bocsátotta a nála elzálogosított ezüsttárgyakat azért, hogy azokról rajzok készülhessenek (lásd Téglás 1912b: 129; Uő. 1913: 135).

„Az 1906-ik évben az öreg és karaván nem jelentkezett. Arról engem a zálogház akkori vezetője azzal értesített, hogy még egy évig vár és ha az alatt sem újítanák meg a kölcsönt, a vajdapohár elárverezés alá kerül" (Téglás 1913: 137). A szóban forgó tárgyat Téglás 1907-ben vásárolta meg.

19.2.5.2. A hatalom árnyékában: hatósági igazoltatás, átvizsgálás és vagyonelkobzás. A *czigányokra* és ezüsttárgyaikra leselkedő veszélyeket jelzi, hogy esetenként maga Téglás is a helyi hatóságokkal való együttműködés révén (a karaván igazoltatása, a vagyontárgyak elkobzása során) gyarapította ismereteit. Ezekben az interetnikus találkozási helyzetekben az interakcionális hatalom eloszlása egyértelműen aszimmetrikus, azokra a többségi társadalom képviselőinek dominanciája és az „adatközlők" kiszolgáltatottsága jellemző. Téglás két, ide sorolható esetet is említ, amelyek közül itt csupán egyet idézek: „Az 1886.ik év tavaszán Kőhalomban az országos vásár alkalmával Balthesz Frigyes, főszolgabiró, egy átutazó czigánykaravánt valamely gyanú következtében letartóztatott és megmotoztatott. Ekkor nyílt alkalmam a czigányok szekereiről leszedett sok mindenféle tárgyat, lim-lomot és a ritka szép czigány-kincseket a főbíró szívességéből részletesebben megtekinteni" (Téglás 1912c: 268; lásd még Téglás 1899). Majd az ezüsttárgyak számba vételével folytatja: „Volt náluk: három ezüstpohár, egy födeles ezüst szép kanna, egy ezüstfödeles nagy pipa; az asszonyok, leányok gyöngyei között sok ezüstpénz, továbbá egy ezüst bogláros öv, hét nagy ezüstgomb, ezüstgyűrűk és fülönfüggők" (Téglás 1912c: 268–269; lásd még Téglás 1912c: 270–271). A karaván az igazoltatást követően még aznap továbbengedték.

19.2.5.3. Szimmetrikus interetnikus találkozási helyzetek. Téglás saját tapasztalataira – és ez beszámolóinak egyik vitathatatlan érdeme – gyakran olyan interetnikus találkozási helyzetekben tett szert, amelyek létrejöttét ő maga vagy a *czigányok* kezdeményezték, és amelyekben az információáramlást szabályozó interakcionális hatalom feltehetően legalább részben a *czigányok* kezében volt. Azaz ők maguk is számottevő hatást gyakorolhattak arra, hogy mibe avatják be Téglást, és mit tartanak titokban előtte. Ide sorolható például az az eset, amikor megvételre ajánlottak neki egy poharat, Téglás azonban – mivel túlságosan drágának találta azt – végül nem kötött üzletet a *czigány* tulajdonossal, az alkalmat kihasználva azonban rajzokat készített a tárgyról, és eközben igyekezett minél többet megtudni annak *czigány* társadalmi karrierjéről is (Téglás 1913: 141). Hasonló találkozási helyzetről tesz említést egy másik tanulmányában, amelyben egy „mondvacsináltatott" pohár díszítményeiről készített rajzokat közöl – ez utóbbiakat „több czigánynak" is megmutatta, hogy azok „értelmére" nézve magyarázatot találjon (Téglás 1912a: 53).

Emellett beszámol egy olyan esetről is, amikor a tulajdonos szándéka ellenére, annak figyelmét kijátszva vizsgálhatott meg közelebbről két ezüstpoharat:

> Az 1912. évi májusban pár napig népes czigánykaraván sátorozott Torda mellett az Aranyos folyó kavics szérűjén. Néhányszor kisétáltam hozzájuk, de nagyon zárkózottak voltak. Harmadízben úgy érkeztem hozzájuk, – nem a város felől, hanem az iparvasút felől, – hogy közeledésemet előre nem vették észre. Éppen akkor leptem meg őket, mikor az egyik czigány két ezüstpoharát az Aranyos partján mosta. Így, ha nem is nagy szívességgel, de mégis csak megmutatta azt a két poharat. Tagadta, hogy több kincsük is volna. (Téglás 1913: 139)

19.3. A *czigánykincsek* – számokban

Arra vonatkozóan, hogy a 19–20. század fordulójáig a különféle ezüsttárgyak milyen nagy számban vándoroltak egyes erdélyi *czigány* csoportok tagjaihoz, a korabeli beszámolókból meglepő képet kapunk. Téglás a *Czigány-kincsek* második közleményében például megjegyzi, hogy

> Éppen most, a mikor a tordai zálogházban lévő czigány-kincsekről a rajzokat készítettem, a körülmények véletlenül úgy alakultak, hogy a czigányok birtokában lévő ezüstkincseknek itt szokatlanul nagy forgalma volt és azok a szokottnál is sokkal nagyobb mennyiségben torlódtak itt együvé. Így az 1911. év szeptemberében egy napon, itt a czigány-kincsek tömegében, 32 ezüstedényt olvastam meg. Voltak itt azok között feltűnő nagy poharak, talpas kisebb poharak, többé-kevésbé díszes kelyhek, kávéskannák, tejeskannák, czukorportartók, csészék, födeles és más kupák, de legtöbb volt mégis a pohár. Ez a körülmény is a czigányoknak az ezüst iránti rendkívüli nagy vonzalmát bizonyítja és egyszersmind illusztrálja azt is, hogy mily nagy tömeg ezüstnemű van a szegény vándor kóborczigányok kezén. (Téglás 1912b: 130)

Ha figyelembe vesszük, hogy

– Gyárfás szerint a brassói zálogházban száz darab *czigánykincset* „őriznek (...) állandóan" (Gyárfás 1912: 259),

– Hermann a marosvásárhelyi takarékpénztár zálogházában „Egyszer ötvennél több érdekes" (Hermann 1909a: 1) *czigánykincset* vizsgálhatott meg,

– Téglás – a fent említett tordai tárgyakon kívül – további 23 ezüstpoharat vehetett közelebbről szemügyre,

– Sigerius (1901) Nagydisznódon 10, 1893-ban a fogarasi Schul kereskedőnél 60 különböző, *czigányok* tulajdonát képező „ivóalkalmatosságot" látott,

– Szádeczky (1899a) pedig az egyik zálogházban egy külön „múzeumnyi" ezüsttárgyat talált, amelyek közül 30 darab részletes leírását közli, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy az erdélyi *czigányok* egyes csoportjainak ezüsttárgyak iránti érdeklődése a 19–20. század fordulóján meglehetősen intenzív lehetett. A korabeli

szerzők csak az előbb idézett írásaikban több mint 300 tárgyról tesznek említést, ami akkor is meglepő és elgondolkodtató adat, ha nem zárható ki, hogy egy-egy tárgy akár egyszerre több beszámolóban is felbukkanhat. (Lásd még Herrmann 1896a, Hermann 1909a, 1909b, illetve Her/r/mann romakutatásainak jelentőségére vonatkozóan: Paládi-Kovács 1999; Bódi 1999.) Kortársainak valószínűleg nem volt okuk arra, hogy kételkedjenek Téglás alábbi megjegyzésének hitelességében: „Talán nincs is olyan karaván, a melynek szekérládáiban a sok holmi, ringy-rongy között valamely ősi ereklye, családi kincs, kedves és éppen azért erősen féltve őrizett ékszer nem akadna” (Téglás 1912a: 50).

Figyelemre méltó tény, hogy a *czigánypoharak* közül néhány a korabeli beszámolókban, illetve a műkincspiacon többször, különböző időpontokban is felbukkant. Szádeczky (1899a: 251) például említést tesz arról, hogy az egyik zálogházban egy olyan „mondvacsináltatott” „czigány-poharat” látott, amelyen a „Nothi” és a „Marchus” feliratok szerepelnek. A rövid tárgyleírás alapján, ami a pohár felső

4. kép A Téglás (1912b: 126–127) által 1912-ben ismertetett, majd a Nagyházi Galéria és Aukciósház árverési katalógusában 2003-ban felbukkanó „mondvacsináltatott” pohár.

szegélyére vésett jelenetek címszavakban történő összefoglalására, valamint a pohároldalon látható két medalion leírására terjed ki, úgy tűnik, ugyanezt a poharat mutatja be részletesebben tizenhárom évvel később Téglás (1912a: 51–53), feltehetően mint saját tulajdonát. Egy 1831-ben a kolozsvári Erdődi műhelyében készült, Téglás (1912b: 126–127) által a tordai zálogházban szemügyre vett: lefényképezett és részletesen lerajzolt, 1912-ben ismertetett „mondvacsináltatott" poharat pedig – nagy meglepetésemre – a Nagyházi Galéria és Aukciósház 2003. évi katalógusainak egyikében láttam viszont. (A pohár kikiáltási ára 440.000 forint volt.) A galéria katalógusában látható fénykép és az ott olvasható tárgyleírás, valamint Téglás részletes rajza a medalionok egyikéről és a pohár felső szegélyén látható életképről kétséget kizáróan bizonyítja, hogy ugyanazzal a tárggyal van dolgunk. (Lásd a *4. kép*et.)

19.4. Multietnikus tárgyéletrajzok, repatriotizáció és versengő muzealizálás

A gábor roma presztízstárgygazdaság vizsgálata során az elmúlt években szerzett tapasztalataim több ponton is nyilvánvaló hasonlóságot mutatnak a *czigányokkal* és *czigánykincsekkel* kapcsolatos korabeli adatokkal:

– a ma gáborként ismert romák felmenői az 1920-1930-as évekig teljesen vagy időszakosan maguk is vándorló életmódot folytattak, hasonlóan a korabeli közlemények *vándorczigányaihoz*;

– a leghosszabb gábor roma presztízstárgy-életrajzok a 19. század közepéig nyúlnak vissza;

– a Téglás, Szádeczky és mások által részletesen bemutatott „régi nemesi ezüstpoharak" egy része (legalábbis formájuk, illetve díszítményeik alapján) ma a gáborok között is keresett, nagyra becsült presztízstárgy lehetne stb.

Az említett egybeesések ellenére a gábor romák presztízstárgygazdasága, valamint az e fejezetben ismertetett adatok között nem mutatható ki közvetlen kapcsolat. Ismereteim szerint ugyanis a korabeli publikációkban – tárgyleírás, fénykép vagy rajz segítségével – dokumentált ezüsttárgyak egyike sincs ma gábor roma tulajdonban, és a név szerint említett *czigány* tulajdonosok sem azonosíthatóak a ma élő, általam ismert gáborok felmenőivel. Miért lehetnek mégis hasznosak ezek az adatok a gábor presztízstárgygazdaság vizsgálata szempontjából? Azért, mert alkalmat adnak e gazdaság 19. századi múltjának tágabb erdélyi társadalmi kontextusát érintő következtetések levonására, amelyek – közvetett módon – maguk is a gábor presztízstárgygazdasággal kapcsolatos szóbeli emlékezet hitelessége mellett érvelnek. (Például a 19. századig visszanyúló tárgyéletrajzok vagy a 19–20. század fordulóján lezajlott presztízstárgyügyletek kapcsán kibontakozó konfliktusok esetében.)

A 19. században és a 20. század elején publikált beszámolók megállapításai, valamint az azokban említett *czigánykincsek* és *czigány* tulajdonosok meglepően nagy száma alapján valószínűsíthető, hogy

(a) a 19. század elejétől a „mondvacsináltatott" és a „régi nemesi ezüstpoharak" gyűjtése egyes – a rendelkezésre álló adatok alapján közelebbről nem definiálható – erdélyi *czigány* csoportokban elterjedt gyakorlattá vált (lásd Sigerius 1901: 22; Téglás 1912a: 51, 54, 55 stb.);[17]

(b) a 19. század második felében a nemesi ezüstpoharak *czigányokhoz* áramlása már tömeges méreteket öltött. Az erről tudósító korabeli híradások nagy számán, valamint a repatriotizációra irányuló törekvések (lásd Sigerius 1901: 22; lásd később) megjelenésén túl igazolni látszik ezt az a tény is, hogy a *czigánykincsek* létezéséről és mibenlétéről a nem *czigány* társadalom számos csoportja rendelkezett több-kevesebb ismerettel (múzeumszervezők, régiségkereskedők, ötvösök, ethnographusok /és olvasóik/, zálogházi alkalmazottak, a helyi hatóságok képviselői /csendőrök, szolgabírók/).

Habár kideríthetetlen, hogy a korabeli forrásokban szereplő *czigányok* kapcsolatban álltak-e a ma gáborként ismert romák elődeivel, vagyis nem zárható ki, hogy a két csoportot részben ugyanazok a személyek alkották, fogadjuk el hipotézisként azt a kijelentést, hogy a 19–20. század fordulóján Erdélyben élő, az egykori beszámolókban említett *czigányok* és a gáborok elődei valószínűleg időben párhuzamos, térben egymáshoz közeli szubkulturális gazdaságok/gyűjtői közösségek tagjai voltak. Azt a feltételezést, miszerint a századfordulón nemcsak a gáborok elődei rendelkeztek a nem *czigányoktól* vásárolt ezüsttárgyakkal, az a tény is valószínűsíti, hogy a gábor romák egyáltalán nem készíttetnek, és – tudomásom szerint – a múltban sem készíttettek ezüstpoharakat, és ma egyetlen, presztízstárgyként definiált „mondvacsináltatott" tárgy sem található etnikai csoportjukban.

Mivel magyarázható, hogy a „régi nemesi ezüstpoharak" a 19. században tömegesen áramlottak az erdélyi *czigányokhoz*? Amint az közismert, a 16–18. században az ezüsttárgyak az erdélyi nem *czigány* társadalom több rétege számára is a vagyonfelhalmozás és -reprezentáció általánosan elfogadott, keresett eszközeinek minősültek. Az ötvösművészet történetével foglalkozó tanulmányok (lásd Bunta 2001; Szalay 2001), híradások (Szendrei 1884) és a korabeli hagyatéki jegyzőkönyvek, hozományjegyzékek alapján nyilvánvaló, hogy a magyar és szász polgárság és arisztokrácia esetében elterjedt gyakorlat volt az ezüsttárgyak készíttetése, gyűjtése és ajándékozása. Azok részben családi (esküvő, keresztelő stb.) és politi-

[17] A „mondvacsináltatott" tárgyak készítésének idejét rögzítő évszámok hasznos információforrásként szolgálnak a *czigányok* ezüstpoharak iránti vonzódásának 19. századi jelenlétével kapcsolatban. Téglás (1913: 139) a besztercei zálogházban két olyan „mondvacsináltatott" poharat vizsgált meg, amelyek 1839-ből, illetve 1841-ből származnak, Szádeczky (1899a: 251) pedig az általa ismertetett hat „mondvacsináltatott" tárgyról megállapítja, hogy azokat 1846 és 1861 között készítették. Az utóbbiak közül kettő a kolozsvári Erdődi műhelyéből származott. Téglás (1912b: 128–129) a tordai zálogházban 1911 szeptemberében szemügyre vett 32 „ezüstedény" között négy olyan „mondvacsináltatott" poharat talált, amelyet ugyancsak Erdődi készített. Kőszeghy (1936) szerint Erdődi ötvösi tevékenysége az 1850-es, illetve az azt megelőző évekre tehető, ami ugyancsak amellett érvel, hogy az erdélyi *czigányok* (bizonyos csoportjai) már a 19. század közepén intenzív érdeklődést mutattak a „mondvacsináltatott" ezüstpoharak iránt.

kai eseményekhez kapcsolódó emlék-, illetve ajándéktárgyakként, részben pedig a hivalkodó fogyasztás és vagyonreprezentáció pohárszékeken kiállított eszközeiként hasznosultak. „Régente, mikor a készpénz féligmeddig biztonságos elhelyezésére nem volt mód, az értéktárgyak helyettesitették mintegy a takarékpénztárat; ilyenekbe fektette feleslegét a jómódú polgár s ilyenmódon egyszersmind a müipar szép fejlődését is biztosította" (Bruckner 1913: 136). Nemcsak a magánszemélyek érdeklődtek az ezüsttárgyak iránt, hanem az erdélyi céhek (lásd a céhpoharakat), a városi tanácsok, illetve a református egyház gyülekezetei (lásd az úrasztali felszerelési tárgyakat) esetében is számos adat tanúskodik készíttetésükről, felhalmozásukról, illetve használatukról.

A 19. század elejétől azonban e tárgyak jelentése fokozatosan átalakult: azok idővel elveszítették korábbi társadalmistátus-jelölő kapacitásukat és gazdasági jelentőségüket, a feleslegfelhalmozás ideálisnak tekintett formáivá pedig a bankbetétek és az értékpapírok váltak. Ezzel egyidőben a különféle ezüsttárgyak tömegesen vándoroltak az erdélyi zálogházakhoz, illetve kereskedőkhöz, onnan pedig – legalábbis egy részük – a különböző *czigány* csoportok tagjaihoz, akikre a korabeli szerzők az ezüsttárgygyűjtés „divatjamúlt" magyar és szász gyakorlatának „örököseiként" utalnak. Sigerius, a nagyszebeni Transsylvania Általános Kölcsönös Biztosító Bank igazgatója már a 20. század legelején felhívta a figyelmet e folyamatra:

> Hagyatéki összeírásokból ismert, hogy a szász családoknál nagy vagyon halmozódott fel ezüsteszközökből, amelyet azonban, miután már nem volt szokás serlegeket ajándékba adni és miután a megtakarított pénzt többé nem ezüstbe, hanem értékpapírokba fektették, áruba bocsátottak. A czigányok – amint a megtelepedettek, úgy a vándorlók is – vették át a szokást, hogy a megtakarított pénzükből ezüsteszközöket vásároljanak, és ezúton nagyszámú, gyakran igen művészi aranyműves-munka maradt meg számunkra. (Sigerius 1901: 22)

Szádeczky Lajos az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményének gyarapítását szolgáló, korábban említett gyűjtőútja kapcsán ugyancsak szót ejt a többségi társadalom és az erdélyi *czigányok* ezüsttárgyak iránti érdeklődésével kapcsolatos időeltolódásról. Az ezüsttárgyak a *czigányok* „legkedveltebb értéktárgyai", „s mint hajdan őseinknél az 'arany és ezüst marha' képezte és pótolta a mai takarékpénztári betéteket, értékpapírokat: a sátoros czigány értéktárgya mai napság is – az ezüst pohár. Ha megszorúl, beteszi a zálogházba; ha pénzre tesz szert, kiváltja; de eladni csak a legvégső esetben akarja" (Szádeczky 1899a: 247). Téglás (1912a: 51) ugyanerre a következtetésre jut: a „czigányoknál (…) az ingatlanokat – a takarékpénztári könyvet – és más vagyont is az ily ezüst kincsek pótolják". Amint azt az utóbbi idézetek is mutatják, az ezüsttárgyak *czigányok* közötti gazdasági jelentőségét és funkcióját a korabeli szerzők a saját kultúrájukból származó olyan kategóriák segítségével igyekeztek megragadni, mint az „ingatlanok", a „takarékpénztári könyv" (Téglás 1912a: 51), valamint a „takarékpénztári betétek" és

az „értékpapírok” (Szádeczky 1899a: 248). Az erdélyi gábor és cărhar roma csoportokban ma dokumentálható presztízstárgygazdaságok kialakulása valószínűleg egyaránt a többségi társadalom ezüsttárgyakkal kapcsolatos attitűdjének 19. századi átalakulására, e tárgyak szimbolikus leértékelődésére és tömeges áruba bocsátására vezethető vissza.

A 19. század közepétől az erdélyi többségi társadalom egyes csoportjai (elsősorban műgyűjtők, múzeumszervezők és -pártolók) ismét érdeklődni kezdtek az akkor már részben *czigány* tulajdonban lévő nemesi ezüstpoharak iránt. Esetükben azonban e tárgyak már nem a vagyon- és státusreprezentáció potenciális eszközeiként tettek szert jelentőségre, hanem a különböző identitásprojektekben nekik szánt szerepek miatt. Vagyis azért, mert maguk is hozzájárultak a nemzeti, etnikai és regionális identitás, illetve történelem megkonstruálásához, materializálásához és muzealizálásához.

E folyamat tágabb társadalmi és politikai kontextusául, illetve inspirációjául a 19. század közepétől egyre intenzívebbé váló nemzetépítési törekvések szolgáltak, amelyek Közép- és Kelet-Európa szinte valamennyi államában a nemzeti hagyományok tömegtermeléséhez (lásd Hobsbawm 1987), valamint az „autentikus” nemzeti lét kritériumait összegyűjtő „nemzeti leltárak” kialakításához vezettek. Löfgrent (1989: 14) idézve: „Fokozatosan alakul ki az elképzelés arról, hogy mely elemek alkotnak önálló nemzetet, és milyen alkotórészek szükségesek az egyes állami formációk nemzeti kultúrává való átalakításához”. E leltár szerint

> ...a közös nyelven, közös múlton és identitáson túlmenően minden nemzetnek rendelkeznie kell nemzeti népi kultúrával, nemzeti jelleggel és gondolkodásmóddal, nemzeti értékekkel, esetleg nemzeti ízléssel és nemzeti tájakkal (általában nemzeti parkok formájában), nemzeti mítoszokkal és hősökkel (antihősökkel is), és nemzeti jelképekkel (...). Ez a „nemzeti leltár” javarészt a 19. században alakult ki, és a 20. században nyerte el végső formáját... (Löfgren 1989: 14–15).

Habár Löfgren külön nem tesz említést róluk, magától értetődő, hogy a „nemzeti leltárnak” a nemzeti történelem és kultúra (kánonjának) megalkotását, reprezentálását és panteonizálását elősegítő olyan nyilvános terek és intézmények is hangsúlyos elemei, mint az emlékhelyek és műemlékek, valamint a nemzeti/etnikai alapon szerveződő múzeumok (lásd Anderson 1991: 178–185; Feischmidt 2002; Foster 1991). Ez utóbbiak „statikusabb képet kínálnak a nemzetről, egy koherens nemzeti narratívába gyűjtve össze embereket, helyeket és eseményeket, azzal a céllal, hogy azt megtekintsék, megtanulják, emlékezzenek rá és tiszteletet tanúsítsanak iránta...” (Fox – Miller-Idriss 2008: 550. A szerzőpáros a nemzeti/esített/ múzeumok létrehozását és azok látogatását a „nemzet fogyasztásának” egyik eseteként értelmezi.)

A múzeum mint – a múlt és a jelen, valamint az együttélő társadalmi csoportok viszonyát konceptualizáló és magyarázó – kontaktzóna jelentőségét a nem-

zeti/etnikus identitásprojektekben pontosan mutatja, hogy a nemzetépítés legintenzívebb periódusában: a 19. század második felében Magyarországon is sorra jönnek létre az országos és regionális múzeumok. Azaz a nemzeti hagyományok tömegtermelését az azok archiválására, értelmezésére és megjelenítésére szolgáló múzeumi tér tömegtermelése kíséri, illetve követi. Ez utóbbi folyamat részben a közelgő Millenniumnak köszönhette intenzitását. (A *czigánykincsekkel* foglalkozó beszámolókban említett gyűjtemények közül az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1859-ben alakult meg, a nagyszebeni Karpathenmuseum pedig az 1880-as évektől működött.) A múzeumalapítással kapcsolatos korabeli dokumentumokban számos arra utaló adat található, hogy a 19. század második felében egyes erdélyi múzeumok a – magyar, szász vagy román – nemzeti/etnikai identitás megkonstruálását és elismertetését (is) támogató, homogén reprezentációs színterekként jöttek létre, azaz részben a nemzeti/etnikai identitáspolitika eszközei, illetve termékei voltak.[18] Egyes etnikai csoportok között ezért alkalmanként a múzeumalapítás, bizonyos múzeumok között pedig a tárgybeszerzés terén is kialakult etnikai alapon szerveződő rivalizálás (lásd Herrmann 1910: 167), vagyis a nemzeti/etnikus múlt és identitás versengő muzealizálására: párhuzamos materializálására és panteonizálására is akad példa. (Megjegyzendő, hogy a múzeumok jelentős része hangsúlyos feladatának tekintette Erdély etnikai sokszínűségének bemutatását.)

Az erdélyi múzeumok nemzeti/etnikai identitáspolitikai jelentőségére, valamint a közöttük esetenként kialakuló versengésre (lásd alább a „mérkőzés" szóképet) többek között Jakó (1942: 3–4) is felhívja a figyelmet:

> Erdély sajátságos népi összetételéből következett, hogy mindhárom nemzetisége saját erejéből létrehívott intézménnyel, külön-külön akarta biztosítani a művelődés minél magasabbrendű fegyvereit saját fajtája számára. Népi állaguk megóvásának vágya kívánta ezt, s így magyarázható, hogy ezek az intézmények mindegyik nemzetiségnek egészen máig jóval többet jelentenek egyszerű tudományos műhelyeknél. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Erdélyi Nemzeti Múzeum, a szászok Vérein für Siebenbürgische Landeskunde-je, Bruckenthal-múzeuma és újabban Nemzeti Levéltára, a románok Astra-ja és szebeni néprajzi múzeuma sokkal szervesebb kapcsolatban volt és van a mögötte álló, őt tápláló nemzetiség társadalmával, mint az ország más részében lévő hasonló tudományos intézetek. (…) Így szolgálhatták ugyanis legeredményesebben azt a célt, mely mindegyikő-

[18] Beszédes példája ennek az az üzenet, amelyet a Magyar Köztársaság elnöke az Erdélyi Múzeum-Egyesület 150 éves fennállására emlékező kolozsvári rendezvényre küldött, és amely az Egyesületet az erdélyi „magyar nemzetépítés szimbólumaként" definiálja. (2009. november 20. Sólyom László köztársasági elnök üzenete Kolozsvárra, az Erdélyi Múzeum-Egyesület 150. évfordulója alkalmából. http://www.keh.hu/beszedek20091120_uzenet_eredelyi_muzeumegyesulet.html; a letöltés dátuma: 2010. 01. 15.) Ugyanígy határozza meg azt az MTA elnöke saját köszöntő beszédében. (http://www.mta.hu/fileadmin/2009/11_P_link_s_J_zsef_besz_de.pdf; a letöltés dátuma: 2010 01. 15.)

> jüknél ugyanaz volt: saját népiségük védelme a művelődés fegyvereivel. Az erdélyi nemzetiségek népi erőinek századok óta az élet minden vonalán máig tartó mérkőzésében ezeknek a XIX. század gondolkozásából fakadt intézményeknek fontos szerepük volt, s ez a szerep belátható időkig meg is marad.

A nemzeti/etnikus panteonokként (is) funkcionáló múzeumok értelemszerűen nem jöhettek létre a nemzeti/etnikus múlt és kultúra indexikus reprezentációiként értelmezett tárgyak tömeges muzealizálása, „kurátor jellegű fogyasztása" (McCracken 1988: 44–53) nélkül. A leendő kiállítási tárgyak bizonyos típusai iránti korabeli kereslet azonban valószínűleg intenzívebb volt, mint amit az elérhető javak piaca ki tudott elégíteni. A *czigánykincsekkel* foglalkozó beszámolók tanúsága szerint a „régi nemesi ezüstpoharak" is e kategóriába tartoztak. Azaz korlátozott forrást képeztek, ritkaságuk pedig a kisajátításukért zajló, többszintű (*czigányok* versus nem *czigányok*; magyarok versus szászok) interetnikus tulajdonlási verseny, valamint a versengő muzealizálás kialakulásához vezetett.

E rivalizálás részletesebben adatolt típusa a többségi társadalomhoz tartozó múzeumok és műgyűjtők, illetve a *czigányok* közötti tulajdonlási verseny. (Beszédes tény, hogy Szádeczky /1899a/ a *czigánykincsekkel* rendelkező zálogházakra és *czigányokra* „rejtett múzeumokként" utal.) Amíg a korabeli beszámolók szerint a *czigányok* elsősorban etnikus múltjuk, valamint az intraetnikus társadalmi különbségek („vajda-pohár" stb.) és identitások materializálására használták a „régi nemesi ezüstpoharakat", addig a nem *czigány* műgyűjtők és múzeumszervezők azért igyekeztek kisajátítani azokat, mert *saját* nemzeti/etnikai, illetve regionális identitásuk és történelmük reprezentációiként tekintettek rájuk. Vagyis azért, mert „az erdélyi fejedelmi kor ötvös művészetének egy egész nagybecsű" (Szádeczky 1899a: 248) sorozataként azonosították e tárgyakat, amelyek „szétszórt és elzüllött emlékei régi dicsőségnek, honi művészetünknek" (Szádeczky 1899a: 248), s a „fejedelemkori ötvös művészetről, annak bámulatos fejlettségéről, ékítő magyaros stíljéről" (Szádeczky 1899a: 249) tesznek tanúbizonyságot. Hermann (1909b: 1) a régi, nemesi eredetű „cigány serlegek" kapcsán, amelyekhez a „mütörténeti" és a „historiai" érték fogalmát társítja, hasonlóképpen érvel. Ezek a

> ...nagyobb és diszesebb serlegek, rendesen vésett müvüek, többnyire barokk néha renaissance stilusban készültek. Gazdag ornamentikával, családi cimerekkel, feliratokkal. Némelyeknek jelentékeny mütörténeti értéke van. Sőt még historiai is. Mert ezek némelyike történeti nevezetességü, előkelő erdélyi családok tulajdona volt. (…) Fontosak ezek a serlegek és cigányok birtokában levő egyéb értéktárgyak az egykor világhirü erdélyi ötvösség és a hajdani főuri háztartás történetére nézve (Hermann 1909b: 1)

is. Majd e tárgyak nem *czigányok* általi, tömeges áruba bocsátásának körülményeire utalva – a Szádeczkyéhez hasonló rezignáltsággal – megjegyzi, hogy „Ci-

gány kézre kerülésük módja az erdélyi magyar nemesség pusztulásának szomoru járuléka" (Hermann 1909b: 1).

A régi nemesi ezüsttárgyaknak – a korabeli nem *czigány* szerzők szerint – ezért sokkal inkább a múzeumokban lenne a méltó helyük, sem mint a különböző *czigány* csoportok birtokában (lásd Szádeczky 1899a: 248–249). E tárgyak nem *czigány* nemzeti, etnikai, illetve regionális identitásprojektekben betöltött szerepe, identitáspolitikai jelentősége azonban a korabeli beszámolókban ritkán jelenik meg közvetlenül – többnyire a „művészi becs": a művészet(történet) és az esztétika értékdiskurzusának köntösébe bújtatva, közvetett módon jut kifejezésre.[19]

Annak következtében, hogy a többségi társadalom tagjai a 19. század közepétől már nem elsősorban a vagyon- és státusreprezentáció eszközeiként, hanem a nemzeti, etnikai és regionális identitásprojektekben szerepet játszó múzeumi kiállítási tárgyakként definiálták a „régi nemesi ezüstpoharakat", számos múzeumszervező és gyűjtő tett kísérletet a *czigányok* birtokában lévő ilyen darabok – legalább egy részének – visszavásárlására. A *czigányok* és nem *czigányok* közötti tulajdonlási verseny az utóbbiak nézőpontjából a repatriotizáció 19–20. századi erdélyi eseteként értelmezhető – a nemesi ezüstpoharak szimbolikus „hazahozatalának", visszavásárlásának identitásgyakorlatként is felfogható folyamataként. Sigerius (1901: 22) megjegyzéséből – „számos czigánypohár került gyűjteményekbe és magánkézbe az előző évszázad 60-as és 70-es éveiben, ennek ellenére ma is sok ilyen tárgy van még a czigányok birtokában" – arra következtethetünk, hogy a repatriotizáció a 19. század második felében előrehaladott folyamat lehetett, ami egyúttal azt is implikálja, hogy az ezüsttárgyak *czigányokhoz* vándorlása már jóval korábban megkezdődött. (Mivel a „mondvacsináltatott" ezüstpoharak kevésbé – kizárólag a készítők személye révén – integrálódtak az erdélyi magyarok vagy szászok saját történelmébe, így megvásárlásuk során a repatriotizálás mint motiváció valószínűleg nem, vagy csak szerény mértékben volt jelen. Egyes gyűjtők – mint például Téglás vagy Herrman /lásd Sz. N. 1899/ – ilyen tárgyakat is vásároltak múzeumok vagy saját gyűjteményük számára.[20])

[19] A korabeli beszámolók szerzői általában nem vizsgálják, hogy milyen funkciókat töltenek be a *czigánykincsek* a *czigány* használati kontextusokban, ahogyan az értéktulajdonítás *czigány* szervezőelveinek és az „ethnographiai becs" diskurzusának sem szentelnek jelentős figyelmet. Szádeczky és kortársai számára a *czigányok* csupán e tárgyak marginális jelentőségű, ideiglenes tulajdonosai, akikkel óhatatlanul kénytelenek kapcsolatba lépni akkor, ha rajzokat és fotókat szeretnének készíteni az egyes darabokról, vagy meg akarják vásárolni azokat valamelyik erdélyi múzeum vagy saját gyűjteményük számára. Ami számukra igazán fontos, az a tárgy anyagi tulajdonságainak csoportja (a „művészi becs" nem *czigány* aspektusa), illetve egykori nem *czigány* társadalmi karrierje, nem pedig a jelenlegi *czigány* tulajdonosok vagy használati kontextusok köre.

[20] Kőszeghy (1936: 172–173) saját munkájában három Kolozsváron készült „mondvacsináltatott" poharat említ (cigánypohár néven). Ezek közül – kutatásai idején – kettő a kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeum tulajdonát képezte, egy pedig a Magyar Nemzeti Múzeumban volt látható.

A *czigányok* tulajdonát képező nemesi ezüstpoharak iránt minden bizonnyal azért mutatkozott intenzív érdeklődés több erdélyi etnikai csoport részéről is, mert multietnikus életrajzzal jellemezhetőek, vagyis társadalmi karrierjük során több etnikai csoport történelmébe integrálódtak, így alkalmasak voltak arra, hogy e csoportok múltjának materializálása és muzealizálása során indexikus reprezentációkként hasznosuljanak. Ezért a 19. századi szász és magyar értelmiség egyes csoportjai, valamint a korabeli *czigány* tulajdonosok egyaránt igényt tartottak rájuk, és szerepet szántak nekik identitásprojektjeikben. Az adatok egy része arra utal, hogy nemcsak a nemesi eredetű *czigánykincsek* esetében bontakozott ki interetnikus tulajdonlási verseny, hanem az erdélyi ötvösművészet etnicizáló kisajátítására irányuló – magyar és szász – törekvések is a szimbolikus konfliktusok e típusának kialakulásához vezethettek („szászként" avagy „magyarként" definiálható elsősorban az erdélyi ötvösművészet?). Beszédes példája ennek az alábbi szöveghely, ahol a középkori „szászok művészetét" bemutatva Neugeboren megjegyzi, hogy „ma nagy gonddal gyüjtik és konzerválják azokat az emlékeket, amelyek ebből a korból reánk maradtak. A Bruckenthal-muzeumban (…) igen szép régi himzés- és ötvösmunka-gyüjtemény van, sőt legujabb időben akárhány egyházközség is elküldi ebbe a muzeumba mütárgyait megőrzés végett. (…) Van azonkivül számos kisebb iparmüvészeti gyüjtemény és jól vigyáznak arra, hogy iparmüvészeti tárgyak ne kerüljenek a külföldre vagy akár a szász vidékről máshova" (Neugeboren 1913: 79). Majd így folytatja: „A szász ötvösmüvesség különösen a XVII. században volt hires, szép ékszerkészitményei által is és mindaz, amit mi a mai napig régi 'magyar ötvösmüvészet' néven ismerünk, nem más, mint az erdélyi és szepességi szászok ötvösmüvességének emléke" (Neugeboren 1913: 79). (Lásd még Szádeczky /1899a: 249/ fentebb idézett észrevételét, amely a „régi nemesi ezüstpoharak" „ékítő magyaros stíljét" hangsúlyozza.)

Azt, hogy a *czigány* tulajdonban lévő „régi nemesi ezüstpoharakra" irányuló repatriotizációs törekvések a 19–20. század fordulóján milyen intenzívek lehettek, jól mutatja, hogy Szádeczky (1899a: 248–249) nemcsak azok visszavásárlására, hanem – az áruba nem bocsátott tárgyak esetében – tanulmányozásukra és dokumentálásukra (rajzok, fényképek stb. készítésére) is felszólítja „kutató és gyűjtő" kollégáit.[21] Egy olyan erdélyi zálogházban tett – korábban már említett – látogatása kapcsán, ahol számos ezüsttárgyat vehetett szemügyre, így fogalmaz:

> A kérdéses zálogházban tett futólagos szemlém alatt feltárult előttem az erdélyi fejedelmi kor ötvös művészetének egy egész nagybecsű sorozata. Micsoda remek díszítések, virágfüzérek, formaszépségek, czímerek, felíratok, melyek elárulják a kort és sokszor az eredeti őstulajdonosokat. (…) A melyek aztán nem beszélnek az egykori tulajdonosokról, annál ékesebben beszélnek az er-

[21] Hasonlóképpen cselekszik Hermann, amikor Sigeriusra – mint az erdélyi *czigánykincsek* egyik elismert szakértőjére – utalva megjegyzi: „Kivánatos volna, hogy ő maga járja be az erdélyi zálogházakat és kimeritően tanulmányozza és tárgyalja e műtárgyakat [a *czigánykincseket*]" (Hermann 1909b: 1).

> délyi fejedelemkori ötvös művészetről, annak bámulatos fejlettségéről (…). Az embernek gyönyörrel telik el a lelke, látva ezek szépségét, művészi remekségét; de viszont elszorul a szíve, hogy ezek nem valamely múzeumnak irigyelt és tanulságul szolgáló kincsei, hanem szétszórt és elzüllött emlékei régi dicsőségnek, honi művészetünknek. Ez a véletlen lelet azt a gondolatot ébresztette bennem, hogy a kutató és gyűjtő keresse fel a czigány sátrakat s próbáljon meg hozzá jutni a hasonló tárgyakhoz, bár – azt hiszem – nem lesz könnyű dolog; s tegyük tanulmány tárgyává a zálogházakat, (ha mindenütt annyi előzékenységgel találkoznánk, mint én az illető bank igazgatósága részéről) s rajzoljuk le, fotografáljuk, írjuk össze és le a történeti és műbecsű ötvösműveket, ha már meg nem szerezhetjük. Rendszeres és hosszabb idei munkával igen érdekes és közhasznú tanulmány nőné ki magát e rejtett múzeumokban való kutatásból. (Szádeczky 1899a: 248–249)

Szádeczky felhívását később az *Erdély népei. Az 'Erdély' néprajzi melléklete* is közölte a *Néprajzi Tarkaságok* című rovatban (lásd Sz. N. 1899). Herman hasonlóképpen fogalmaz a brassói zálogházban látható *czigánykincsekkel* kapcsolatban: „Az erdélyi Muzeumnak egy speciális alkalmi feladata volna, esetleg külön kormánysegélylyel most minél többet összegyüjteni ezekből a cigány kincsekből. Figyelmeztettem erre a régiségtár igazgatóságát" (Herman 1909c: 1).[22]

A korabeli beszámolókból kiderül például, hogy a *czigányok* tulajdonát képező nemesi ezüstpoharak közül Téglás (lásd 1912a: 54, 55, 1913: 136, 137) – nyilvános árveréseken – négyet vásárolt meg saját gyűjteményének gyarapítása érdekében, további darabok pedig különböző múzeumokba kerültek. Amint arra már utaltam, Sigerius (1901: 22), akinek saját nagyszebeni „iparművészeti gyűjteménye látványosság számba megy" (Neugeborn 1913: 68),[23] arról számolt be, hogy 1900-ban egy „szép kupát" vásárolt a Brulyán lakó *czigányok* egyikétől a Karpathenmuseum számára, egy másik tárgy pedig, amely korábban egy Kőhalom környéki *czigány* férfi tulajdonát képezte, időközben a frankfurti Rotschild-gyűjteménybe került. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteménye két *czigánykincscsel* gazdagodott: „Nem régen vásárolt az Erdélyi Múzeum két ilyen serleget egy fogarasi zálogháztól; de, sajnos, a legszebbekhez hozzájutni alig lehetséges" (Szádeczky 1899a: 248).

Hermann úgy ítélte meg, hogy a repatriotizáció cikksorozatának megjelenése idején – vagyis 1910 körül – különösen időszerű, ígéretes és egyúttal elodázhatatlan feladat is, mivel „a cigány kincsek most gyorsan ritkulni fognak és csakhamar egészen eltünnek. (…) Eddig ritka és kivételes eset volt, hogy vándorcigányok a zálogházban hagyják veszni az ilyen ereklyeszámba menő tárgyakat, vagy más mó-

[22] Hermann cikksorozatához (1909a, 1909b, 1909c) később egy rövid kiegészítést fűzött (Hermann 1909d), amelynek tartalma azonban anélkül, hogy pontosan tudnánk, Hermann miről értesítette levélben az Erdélyi Múzeum-Egyesület Érem- és Régiségtárának akkori vezetőjét, dr. Posta Bélát, lényegében értelmezhetetlen.

[23] Sigerius gyűjteményére Hermann (1909b: 1) „a legbecsesebb erdélyi magán muzeumok egyike"-ként utal.

don váljanak meg tőlük. Most ez gyakrabban meg fog történni" (Hermann 1909c: 1). Érvelése arra a feltételezésre épül, hogy az egy karaván hoz tartozó „cigány serlegek" „a karaván közös, féltett birtokát" (Hermann 1909a: 1) képezik, „a vándorcigányok szociális viszonyai" azonban „hamarjában gyökeresen meg fognak változni. (…) A sátoros cigányok hagyományos törzsszervezete bomlik. A karavánok szétzüllenek" (Hermann 1909c: 1). Ezért ha „felbomlik az ősi karaván szervezet, akkor nem igen van kegyeleti értéke a közös klemodiumoknak. Ami zálogban van, ott hagyják, esetleg a lehető legmagasabb kölcsön fejében. Ami maguknál van, azon is tuladnak. Mert az egyesre vagy a kisebb csapatra nézve az ilyen értéktárgy kényelmetlen, sőt veszélyes" (Hermann 1909c: 1). Sajnos, Hermann az utóbbi mondat jelentését egyáltalán nem fejti ki, ahogyan arra sem szolgál magyarázattal, hogy a *czigánykincseket* miért definiálja a „karaván közös, féltett" tulajdonaként. Az azok eltűnését előrevetítő negatív víziója, legalábbis a gábor és a cărhar romák, illetve felmenőik esetében, tévesnek bizonyult. (Az ezüstpoharak és fedeles kupák e két roma csoportban individuális tulajdont képeztek, illetve képeznek ma is.)

Habár a *czigánykincsekkel* foglalkozó korabeli beszámolókban erre utaló adattal nem találkoztam, feltételezhető, hogy a repatriotizációra irányuló tulajdonlási verseny nemcsak *czigányok* és nem-*czigányok* között zajlott, hanem intraetnikus dimenziókkal is rendelkezett. A nemesi ezüstpoharak iránt érdeklődő magyar/szász műgyűjtők és régiségkereskedők esetenként ugyancsak egymás versenytársaivá válhattak, ahogyan egyes múzeumok között is kialakulhatott alkalmi versengés azok áruba bocsátása során (lásd Buday 1909: 199). Ez utóbbi hipotézist látszik igazolni például az a szimbolikus konfliktus, amely az Erdélyi-Múzeum Egyesület és a budapesti Magyar Nemzeti Múzeum között bontakozott ki 1899-ben a marosvásárhelyi szabó céh tíz ezüstpoharának megvásárlása kapcsán, amelyek – anyagi tulajdonságaik alapján – akár *czigánykicsek* is lehettek volna. Szádeczkyt (1899b: 395–396) idézve:

> A m.-vásárhelyi régi szabó czéh (most „szabó czéh ipartársulat") ez év elején elhatározta, hogy a régi czéhpoharakban fekvő és jövedelmet nem hajtó, s többé használatban nem álló értéktárgyait eladja, hogy a vételár kamatait szegény társaik segélyezésére, vagy temetési költségeikre fordíthassa. (…) Hallván a dologról, én is tüstént lementem Vásárhelyre, megnéztem a serlegeket az ipartársulat elnökénél, Szilágyi József úr házánál s felismervén annak műbecsét és történelmi értékét, kértem becsültessék meg s ajánlják fel megvétel végett az Erdélyi Múzeumnak, mint a mely intézet első sorban tarthat igényt arra, hogy az erdélyi műrégiségek nemzeti közkincs gyanánt, megőrzés végett rája bízassanak. (…) nem csekély jelentőséget tulajdonítottam annak is, hogy a legszebb példányokat *Nagy Szabó Ferencz* czéhmester (élt 1581-től 1658-ig) készítette (a mint neve tanúsítja a poharakon), a ki kora történetéről nagybecsű emlékíratot hagyott ránk, melyet Múzeumunk alapítója gróf Mikó Imre adott ki…[24]

[24] Kiemelés az eredetiben.

Szádeczky, aki a két múzeum közötti, elhúzódó rivalizálásáról részletesen tudósít, az Erdélyi-Múzeum Egyesület képviselőjeként három alkalommal is felkereste az említett céhet, hogy újabb és újabb árajánlattal álljon elő – a szóban forgó tárgyakat végül ő vásárolhatta meg 405 forintért. Sikerét nem utolsó sorban a lokálpatriotizmusnak köszönhette, vagyis annak, hogy „az ipatársúlat elnöke" azt tartotta kívánatosnak, hogy „maradna Erdélyben a székely fővárosban szerzett és több századon át a szabó czéhtársúlat által őrzött kincs" (Szádeczky 1899b: 396). Az ezüstpoharakhoz társított társadalmi jelentések 19. századi átalakulását – vagyontárgyból a nemzeti/etnikus múlt és identitás reprezentációjaként, illetve művészettörténeti leletként definiált múzeumi kiállítási tárgy – cikkének utolsó mondata is szemléletesen tükrözi: „Az erdélyi Múzeum kegyelettel és hasonló gonddal fogja őrizni azokat, mint ők tették századokon át, miután az egykori virágzó czéh féltett kincsei most már a nemzet közkincsévé váltak" (Szádeczky 1899b: 399).

Bibliográfia

Achim, Viorel
2001 *Cigányok a román történelemben*. Budapest: Osiris Kiadó.

Albert Ernő
2001 *Sír az út előttem. Háromszéki cigányoktól gyűjtött népköltészet és levéltári okmányok*. Sepsiszentgyörgy: Albert.

Alexander, Catherine – Reno, Joshua (szerk.)
2012 *Economies of Recycling: The Global Transformation of Materials, Values and Social Relations*. London: Zed Books.

Alexander, Paul
1992 What's in a Price? Trading Practices in Peasant (and other) Markets. In Dilley, Roy (szerk.): *Contesting Markets: Analyses of Ideology, Discourse and Practice*. Edinburgh: Edinburgh University Press. 79–96.

Anderson, Benedict
1991 *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.

Appadurai, Arjun
1986 Introduction: Commodities and the Politics of Value. In Appadurai, Arjun (szerk.): *The Social Life of Things. Commodities in Cultural Perspective.* Cambridge: Cambridge University Press. 3–63.
1996 *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis – London: University of Minnesota Press.

Argo, Jennifer J. – Dahl, Darren W. – Morales, Andrea C.
2006 Consumer Contamination: How Consumers React to Products Touched by Others. *Journal of Marketing*, 70 (2): 81–94.

Atkinson, Jane Monnig
1984 Wrapped Words: Poetry and Politics among the Wana of Central Sulawesi, Indonesia. In Brenneis, Donald – Myers, Fred R. (szerk.): *Dangerous Words: Language and Politics in the Pacific.* New York: New York University Press. 33–68.

Auyero, Javier
1999 „From the Client's Point(s) of View": How Poor People Perceive and Evaluate Political Clientelism. *Theory and Society*, 28 (2): 297–334.

Bagwell, Laurie Simon – Bernheim, B. Douglas
1996 Veblen Effects in a Theory of Conspicuous Consumption. *The American Economic Review*, 86 (3): 349–373.

Bari Károly
2000 Cigány folklór 1–2. *Amaro drom*, 7: 20–25; 8: 14–19.

Barnes, John Arundel
1990 *Models and Interpretations. Selected Essays.* Cambridge: Cambridge University Press. 227–228.

Barrett, Hazel R. – Browne, Angela W. – Ilbery, Brian W.
2004 From Farm to Supermarket: The Trade in Fresh Horticultural Produce from Sub-Saharan Africa to the United Kingdom. In Hughes, Alex – Reimer,

Suzanne (szerk.): *Geographies of Commodity Chains*. London: Routledge. 19–38.

Basso, Keith H.

1988 „Speaking with Names": Language and Landscape among the Western Apache. *Cultural Anthropology*, 3 (2): 99–130.

Bataille, George

2004 The Gift of Rivalry „Potlatch". In Buchli, Victor (szerk.): *Material Culture. Critical Concepts in the Social Sciences*. Vol. 1. London: Routledge. 11–21.

Belk, Russell W.

1988 Possessions and the Extended Self. *Journal of Consumer Research*, 15 (2): 139–168.

1995 *Collecting in a Consumer Society.* London: Routledge.

Berta Péter

2005a Az érték etnicizálása – az etnicitás értéke. A presztízstárgy-gazdaság mint etnikai identitásgyakorlat az erdélyi gáborok között. *Tabula*, 6 (2): 171–200.

2005b A társadalmi nemek közötti státuskülönbség ideológiai egy erdélyi (gábor) roma közösségben. In Vargyas Gábor (szerk.): *Ethno-lore. Az MTA Néprajzi Kutatóintézetének évkönyve* XXII. Budapest: Akadémiai Kiadó. 71–154.

2006 Tárgyhasználat, identitás és a különbség politikája. Az etnikai identitás-szimbólum-alkotás gyakorlata az erdélyi gáborok között. In Vargyas Gábor (szerk.): *Ethno-lore. Az MTA Néprajzi Kutatóintézetének évkönyve* XXIII. Budapest: Akadémiai Kiadó. 147–192.

2007 Ethnicisation of Value – The Value of Ethnicity. The Prestige-Item Economy as a Performance of Ethnic Identity among the Gabors of Transylvania (Romania). *Romani Studies*, 17 (1): 31–65.

2008a Identitás(szimbólum)-brókerek. Bazár jellegű ügyletek és kockázatmenedzselés a gábor presztízstárgygazdaságban. *Tabula*, 11 (1–2): 3–44.

2008b A tárgyak identitáspolitikája. A patinahamisítás mint alkalmi megélhetési/politikai stratégia és a gábor presztízstárgy-gazdaság. *Replika 63: Tárgy-transzformációk: határátlépés, életrajz, identitás*. 163–196.

2008c Szubjektumok alkotta tárgyak – tárgyak által konstruált szubjektumok. Interakció, kölcsönhatás, egymásrautaltság – az „új" anyagikultúra-kutatásról. *Replika 63: Tárgy-transzformációk: határátlépés, életrajz, identitás*. 29–60.

2009 Materialising Ethnicity: Commodity Fetishism and Symbolic Re-Creation of Objects among the Gabor Roma (Romania). *Social Anthropology*, 17 (2): 184–197.

2010a Presztízsgazdaság, politika és etnikai identitás egy erdélyi roma csoportban. In Kurucz György – Urbán Balázs (szerk.): Eötvös konferencia 2009. Budapest: Magyar Ösztöndíj Bizottság. 66–80.

2010b Az etnicizált fogyasztói ízlés politikája. Moralizáló diskurzusok, jelentésdefiníciós küzdelmek és a gábor presztízstárgy-gazdaság. In Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Könyvkiadó. 236–253.

2010c Multietnikus tárgyéletrajzok, tulajdonlási verseny és repatriotizáció. Czigánykincsek Erdélyben a XIX–XX. század fordulóján (1869–1917). In

Berta Péter (szerk.): *Ethno-lore. Az MTA Néprajzi Kutatóintézetének évkönyve* XXVII. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet. 87–122.

2010d Shifting Transactional Identities. Bazaar-Style Trade and Risk Management in the Prestige Economy of the Gabor Roma (Romania). In Wood, Donald C. (szerk.): *Economic Action in Theory and Practice: Anthropological Investigations.* Bingley: Emerald. 279–310. /Research in Economic Anthropology 30./

2011 Constructing, Commodifying, and Consuming Invented Ethnic Provenance among Romanian Roma. *Museum Anthropology*, 34 (2): 128–141.

2012a A fogyasztás politikája és az erdélyi gábor és cărhar romák közötti presztízstárgy-kereskedelem. *Tabula*, 14 (1–2): 61–94.

2012b Tulajdonlási verseny, üzleti etika és konfliktuskezelés. Egy gábor roma presztízstárgy posztszocialista életrajza: 1992–2012. In Báti Anikó – Sárkány Mihály – Vargha Katalin (szerk.): *Ethno-lore. Az MTA BTK Néprajztudományi Intézetének évkönyve* XXIX. Budapest: MTA BTK Néprajztudományi Intézet. 187–235.

2012c Presztízsfogyasztás és házasságpolitika – egy gábor roma használtcikk társadalmi karrierjének tükrében (2000–2012). In Berta Péter (szerk.): *Használtcikk-kultúrák. Ideológiák, gyakorlatok és értelmezői közösségek.* Budapest: MTA BTK Néprajztudományi Intézet. 85–138.

2013a Közvetítő kereskedelem, migráció és az etnicitás politikája. Az erdélyi gábor romák megélhetési stratégiái. *Socio.hu Az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézetének online kritikai folyóirata*, 3 (4): 1–25.

2013b Classification Struggles, Moral Criticism and the Interethnic Trade of Prestige Goods between two Romanian Roma Groups. *Journal of Consumer Culture*, 13 (3): 337–365.

2014a Proprietary Contest, Business Ethics and Conflict Management: A Multi-Sited Commodity Ethnography. In Wood, Donald C. (szerk.): *Production, Consumption, Business and the Economy: Structural Ideals and Moral Realities.* Bingley: Emerald. 31–64. /Research in Economic Anthropology 34./

2014b Intermediate Trade, Migration, and the Politics of Ethnicity. Economic Strategies among Romanian Gabor Roma. *Acta Ethnographica Hungarica*, 59 (1): 43–67. (Roma in Central and Eastern Europe: Ethnicising, Performing, and Commodifying Social Differences. /Tematikus szám/.)

Bierschenk, Thomas – Chauveau, Jean-Pierre – Olivier de Sardan, Jean-Pierre

2002 *Local Development Brokers in Africa. The Rise of a New Social Category.* Institut für Ethnologie und Afrikastudien, Johannes Gutenberg-Universitat: Mainz. Working Papers Nr. 13. http://www.ifeas.uni-mainz.de/workingpapers/Local.pdf

Bitu, Nicoleta – Morteanu, Crina

2010 *Are the Rights of the Child Negotiable? The Case of Early Marriages within Roma Communities in Romania*. Bucharest: Centrul Romilor Pentru Intervenţie Socială şi Studii.

Blackmore, Paul – Kandiko, Camille B.

2011 Motivation in Academic Life: A Prestige Economy. *Research in Post-Compulsory Education*, 16 (4): 399–411.

Blasco, Paloma Gay Y
1999 *Gypsies in Madrid. Sex, Gender and the Performance of Identity.* Oxford: Berg.
2001 „We Don't Know Our Descent": How the Gitanos of Jarana Manage the Past. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 7 (4): 631–647.
Boissevain, Jeremy
1974 *Friends of Friends. Networks, Manipulators and Coalitions.* Oxford: Basil Blackwell.
Bourdieu, Pierre
1978 A szimbolikus tőke. In *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó. 379–400.
1984 *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste.* Cambridge, MA: Harvard University Press.
1998a The Economy of Symbolic Goods. In *Practical Reason. On the Theory of Action.* Cambridge: Polity. 92–123.
1998b Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája.* Budapest: Aula Kiadó. 155–177.
Bódi Zsuzsanna
1999 Herrmann Antal és a hazai cigánykutatás. In Bódi Zsuzsanna (szerk.): *Cigány néprajzi tanulmányok 8. Tanulmányok Herrmann Antal emlékére.* Budapest: Magyar Néprajzi Társaság. 72–86.
Brenneis, Donald
1986 Shared Territory: Audience, Indirection and Meaning. *Text*, 6 (3): 339–347.
Brickell, Katherine – Datta, Ayona (szerk.)
2011 *Translocal Geographies. Spaces, Places, Connections*. Farnham: Ashgate.
Brown, Bill
2001 Thing Theory. *Critical Inquiry*, 28 (1): 1–22.
Brubaker, Rogers
2004 *Ethnicity without Groups.* Cambridge MA: Harvard University Press.
2005 Csoportok nélküli etnicitás. In Kántor Zoltán – Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről.* Budapest: Rejtjel Kiadó. 112–123.
Bruckner Győző
1913 *A szepesi szásznép*. Budapest. /Nemzetiségi ismertető könyvtár/
Bucholtz, Mary
1999 „Why Be Normal?": Language and Identity Practices in a Community of Nerd Girls. *Language in Society*, 28(2): 203–223.
Buday Árpád
1909 Az Erdélyi Múzeum érem- és régiségtárának utolsó tíz éve. *Erdélyi Múzeum*, 26 (2): 197–200.
Bull, Peter
2012 The Microanalysis of Political Discourse. *Philologia Hispalensis*, 26 (1–2): 79–93.
Bull, Peter – Fetzer, Anita
2010 Face, Facework and Political Discourse. *International Review of Social Psychology*, 23 (2–3): 155–185.

Bunta Magdolna
2001 *Kolozsvári ötvösök a XVI–XVIII. században.* Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum.
Campbell, Colin
1995 Conspicuous Confusion? A Critique of Veblen's Theory of Conspicuous Consumption. *Sociological Theory*, 13 (1): 37–47.
1997 When the Meaning is not a Message: A Critique of the Consumption as Communication Thesis. In Nava, Mica – Blake, Andrew – MacRury, Iain – Richards, Barry (szerk.): *Buy This Book: Studies in Advertising and Consumption.* London: Routledge. 340–351.
1998 Consumption and the Rhetorics of Need and Want. *Journal of Design History*, 11 (3): 235–246.
Charles, Kerwin Kofi – Hurst, Erik – Roussanov, Nikolai
2009 Conspicuous Consumption and Race. *The Quarterly Journal of Economics*, 124 (2): 425–467.
Chavis, Larry – Leslie, Phillip
2009 Consumer Boycotts: The Impact of the Iraq War on French Wine Sales in the U.S. *Quantitative Marketing and Economics*, 7 (1): 37–67.
Cheetham, Fiona
2009 Out of Control? An Ethnographic Analysis of the Disposal of Collectable Objects through Auction. *Journal of Consumer Behaviour*, 8 (6): 316–326.
Chelcea, Liviu
2000 A hiány kultúrája az államszocializmus idején. Áruk, fogyasztók és stratégiák egy román faluban a nyolcvanas években. *Replika*, 39: 135–156.
Clifford, James
1997 *Routes: Travels and Transitions in the Late 20th Century.* Cambridge, MA: Harvard University Press.
Codere, Helen
1950 *Fighting with Property: A Study of Kwakiutl Potlatching and Warfare, 1972–1930*. New York: Augustin.
Coleman, Simon – Hellermann, Pauline von (szerk.)
2011 *Multi-Sited Ethnography. Problems and Possibilities in the Translocation of Research Methods*. London: Routledge.
Cook, Ian és munkatársai
2004 Follow the Thing: Papaya. *Antipode*, 36 (4): 642–64.
Crăciun, Magdalena
2013 *Material Culture and Authenticity: Fake Branded Fashion in Europe*. London: Bloomsbury.
Curasi, Carolyn Folkman – Price, Linda L. – Arnould, Eric J.
2004 How Individuals' Cherished Possessions Become Families' Inalienable Wealth. *Journal of Consumer Research*, 31 (3): 609–622.
Damon, Frederick, H.
2002 Kula Valuables. The Problem of Value and the Production of Names. *L'Homme*, 162: 107–135.
Dant, Tim
1999 *Material Culture in the Social World: Values, Activities, Lifestyles.* Buckingham: Open University Press.

Denegri-Knott, Janice – Molesworth, Mike
2009 „I'll Sell This and I'll Buy Them That": eBay and the Management of Possessions as Stock. *Journal of Consumer Behaviour*, 8 (6): 305–315.
Dutton, Denis (szerk.)
1983 *The Forger's Art: Forgery and the Philosophy of Art.* Berkeley: University of California Press.
Dutton, Denis
2003 Authenticity in Art. In Levinson, Jerrold (szerk.): *The Oxford Handbook of Aesthetics.* New York: Oxford University Press. 258–274.
Eckert, Penelope
2006 Communities of Practice. In Brown, Keith (főszerk.): *Encyclopedia of Language & Linguistics*. Amsterdam, Elsevier. 683–685.
Eckert, Penelope – McConnell-Ginet, Sally
1992 Communities of Practice: Where Language, Gender and Power All Live. In Hall, Kira – Bucholtz, Mary – Moonwomon, Birch (szerk.): *Locating Power: Proceedings of the Second Berkeley Women and Language Conference.* Berkeley, CA: Berkeley Women and Language Group, University of California. 89–99.
2003 *Language and Gender.* Cambridge: Cambridge University Press.
Edwards, Elizabeth
2002 Material Beings: Objecthood and Ethnographic Photographs. *Visual Studies*, 17 (1): 67–75.
Egan, James A.
2004 Keeping-for-Giving and Giving-for-Keeping: Value, Hierarchy, and the Inalienable in Yap. In Werner, Cynthia – Bell, Duran (szerk.): *Values and Valuables. From the Sacred to the Symbolic.* New York: Altamira. 21–48.
Elliott, Richard
2004 Making Up People: Consumption as a Symbolic Vocabulary for the Construction of Identity. In Ekström, Karin M. – Brembeck, Helene (szerk.): *Elusive Consumption.* Oxford: Berg. 129–143.
Elliott, Richard – Davies, Andrea
2006 Symbolic Brands and Authenticity of Identity Performance. In Schroeder, Jonathan E. – Salzer-Mörling, Miriam (szerk.): *Brand Culture*. London: Routledge. 155–170.
Engebrigtsen, Ada I.
2007 *Exploring Gypsiness: Power, Exchange and Interdependence in a Transylvanian Village*. Oxford – New York: Berghahn.
2014 Roma „Activism", the Media and the Space between the Devil and the Deep Blue Sea. *Acta Ethnographica Hungarica*, 59 (1): 223–234.
Falzon, Mark-Anthony (szerk.)
2009 *Multi-Sited Ethnography: Theory, Praxis and Locality in Contemporary Social Research*. Farnham: Ashgate.
Fanselow, Frank S.
1990 The Bazaar Economy or How Bizarre is the Bazaar Really? *Man*, 25 (2): 250–265.
Faragó József
1994 Régi székely népballadák a magyar cigányok örökében. In Bódi Zsuzsanna

(szerk.): *Az I. nemzetközi cigány néprajzi, történeti, nyelvészeti és kulturális konferencia előadásai. Budapest, 1993. március 16–20.* Salgótarján: Mikszáth Kálmán Emlékbizottság. 148–151.

Featherstone, Mike
1991 *Consumer Culture and Postmodernism.* London: Sage.

Feischmidt Margit
2002 Szimbolikus konfliktusok és párhuzamos nemzetépítés. In A. Gergely András (szerk.): *A nemzet antropológiája.* Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó. 112–125.
2005 A határ és a román stigma. In Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből* III. Budapest: Akadémiai Kiadó. 43–58.
2010 Megismerés és elismerés: elméletek, módszerek, politikák az etnicitás kutatásában. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás: Különbségteremtő társadalom.* Budapest: Gondolat Könyvkiadó – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 7–29.

Fenn, Catherine J.
1996 Life History of a Collection: The Tahltan Materials Collected by James A. Teit. *Museum Anthropology*, 20 (3): 72–91.

Fischer, Lawrence E.
1976 Dropping Remarks and the Barbadian Audience. *American Ethnologist*, 3 (2): 227–242.

Fischer, Johan
2007 Boycott or Buycott? Malay Middle-Class Consumption Post-9/11.*Ethnos*, 72 (1): 29–50.

Forty, Adrian
1999 Introduction. In Forty, Adrian – Küchler, Susanne (szerk.): *The Art of Forgetting.* Oxford: Berg. 1–18.

Foster, Robert J.
1991 Making National Cultures in the Global Ecumene. *Annual Review of Anthropology*, 20: 235–260.
2006 Tracking Globalization: Commodities and Value in Motion. In Tilley, Christoper – Keane, Webb – Küchler, Susanne – Rowlands, Michael – Spyer, Patricia (szerk.): *Handbook of Material Culture.* London: Sage. 285–302.
2008 *Coca-Globalization: Following Soft Drinks from New York to New Guinea*. New York: Palgrave Macmillan.

Fosztó László
2007 Királyok, papok, újságírók és az angol bárónő: romániai romák a posztszocialista nyilvánosságban. *Regio*, 18 (1): 25–50.
2009 *Ritual Revitalisation after Socialism: Community, Personhood, and Conversion among the Roma in a Transylvanian Village*. Münster: LIT Verlang.

Fox, Jon E
2006 Consuming the Nation: Holidays, Sports, and the Production of Collective Belonging. *Ethnic and Racial Studies*, 29 (2): 217–236.

Fox, Jon E – Miller-Idriss, Cynthia
2008 Everyday Nationhood. *Ethnicities*, 8 (4): 536–563.
Fowles, Sev
2006 *Thing Theory.* http://www.columbia.edu/~sf2220/Thing/web-content/Pages/Syllabus.html Utolsó letöltés: 2012. 05. 22.
Freitag, Ulrike – Oppen, Achim von (szerk.)
2010 *Translocality: The Study of Globalizing Processes from a Southern Perspective.* Leiden: Brill.
Friedman, Monroe
1999 *Consumer Boycotts: Effecting Change through the Marketplace and the Media*. London: Routledge.
Frijters, Paul – Leigh, Andrew Keith
2008 Materialism on the March: From Conspicuous Leisure to Conspicuous Consumption? *The Journal of Socio-Economics*, 37: 1937–1945.
Fuh, Divine
2012 The Prestige Economy: Veteran Clubs and Youngmen's Competition in Bamenda, Cameroon. *Urban Forum*, 23 (4): 501–526.
Gagyi József
2002 A kicsi cigány és társai. In Bodó Julianna (szerk.): *Helykeresők? Roma lakosság a Székelyföldön*. Pro-Print: Csíkszereda. 49–68.
Gans, Herbert
1966 Popular Culture in America: Social Problem in a Mass Society or Social Asset in a Pluralist Society? In Becker, Howard S. (szerk.): *Social Problems: A Modern Approach.* New York: Wiley. 549–565.
1974 *Popular Culture and High Culture: An Analysis and Evaluation of Taste.* New York: Basic Books.
Gardner, D. J. – Gardner, S. A.
2008 A Provisional Phonology of Gabor Romani. *Romani Studies*, 18 (2): 155–200.
Geertz, Clifford
1963 *Peddlars and Princes: Social Change and Economic Modernization in Two Indonesian Towns*. Chicago: University of Chicago Press.
1978 The Bazaar Economy: Information and Search in Peasant Marketing. *The American Economic Review*, 68 (2): 28–32.
1979 Suq: The Bazaar Economy in Sefrou. In Geertz, Clifford – Geertz, Hildred – Rosen, Lawrence: *Meaning and Order in Moroccan Society. Three Essays in Cultural Analysis.* Cambridge: Cambridge University Press. 123–244.
Geismar, Haidy
2001 What is in a Price? An Ethnography of Tribal Art at Auction. *Journal of Material Culture*, 6 (1): 25–47.
2008 Alternative Market Values? Interventions into Auctions in Aotearoa/New Zealand. *The Contemporary Pacific*, 20 (2): 291–327.
Gell, Alfred
1998 *Art and Agency. An Anthropological Theory.* Oxford: Clarendon.
Ghosh, Angshuman – Varshney, Sanjeev
2013 Luxury Goods Consumption: A Conceptual Framework Based on Literature Review. *South Asian Journal of Management*, 20 (2): 146–159.

Giloi, Eva
2011 *Monarchy, Myth, and Material Culture in Germany, 1750–1950*. Cambridge: Cambridge University Press.
Godelier, Maurice – Strathern, Marylin (szerk.)
1991 *Big Men and Great Men: Personifications of Power in Melanesia*. Cambridge: Cambridge University Press.
Goffman, Erving
1959 *The Presentation of Self in Everyday Life.* New York, NY: Doubleday.
1967 *Interaction Ritual. Essays on Face-to-Face Behavior*. New York, NY: Anchor.
Goldstein, Judith L.
1995 The Female Aesthetic Community. In Marcus, George E. – Myers, Fred R. (szerk.): *The Traffic in Culture. Refiguring Art and Anthropology.* Berkeley: University of California Press. 310–329.
Gosden, Chris – Marshall, Yvonne
1999 The Cultural Biography of Objects. *World Archaeology*, 31 (2): 169–178.
Graburn, Nelson H. H.
2004 Authentic Inuit Art: Creation and Exclusion in the Canadian North. *Journal of Material Culture*, 9 (2): 141–159.
Graeber, David
2001 *Toward an Anthropological Theory of Value*. New York: Palgrave.
Gregson, Nicky
2011 Performativity, Corporeality and the Politics of Ship Disposal. *Journal of Cultural Economy*, 4 (2): 137–156.
Gregson, Nicky – Crang, M. – Ahamed, Farid – Akter, N. – Ferdous, R.
2010 Following Things of Rubbish Value: End-of-Life Ships, „Chock-Chocky" Furniture and the Bangladeshi Middle Class Consumer. *Geoforum*, 41 (6): 846–854.
Gregson, Nicky – Crewe, Louise
2003 *Second-Hand Cultures*. Oxford: Berg.
Gregson, Nicky – Metcalfe, Alan – Crewe, Louise
2007 Moving Things Along: The Conduits and Practices of Divestment in Consumption. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 32 (2): 187–200.
Greiner, Clemens – Sakdapolrak, Patrick
2013 Translocality: Concepts, Applications and Emerging Research Perspectives. *Geography Compass*, 7 (5): 373–384.
Gropper, Rena C.
1975 *Gypsies in the City: Culture Patterns and Survival.* Princeton, NJ: Darwin Press.
Gruber, Helmut
1993 Political Language and Textual Vagueness. *Pragmatics*, 3 (1): 1–28.
Gulyás Emese
2007 Az etikus fogyasztás mint a közügyekben való részvétel. *Politikatudományi Szemle*, XVI (4): 111–129.
2008 Az etikus fogyasztás értelmezései. *Szociológiai Szemle*, 18 (1): 106–127.

Gupta, Krishna Das
2009 Changing Paradigms of Luxury Consumption in India: A Conceptual Model. *South Asian Journal of Management*, 16 (4): 29–43.
Gyárfás Tihamér
1912 *A brassai ötvösség története.* Brassó: K.n.
Hagedorn, Nancy L.
1988 „A Friend to Go between Them": The Interpreter as Cultural Broker during Anglo-Iroquois Councils, 1740–70. *Ethnohistory*, 35 (1): 60–80.
Hajnal László Endre
2000 Nagyvárosi cigányok. In Kemény István (szerk.): *A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság.* Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely. 140–162.
Han, Young Jee – Nunes, Joseph C. – Drèze, Xavier
2010 Signaling Status with Luxury Goods: The Role of Brand Prominence. *Journal of Marketing*, 74 (4): 15–30.
Hand, Martin – Shove, Elizabeth
2007 Condensing Practices: Ways of Living with a Freezer. *Journal of Consumer Culture*, 7 (1): 79–104.
Hamnerz, Ulf
2003 Being there... and there... and there! Reflections on Multi-Site Ethnography. *Ethnography*, 4 (2): 201–216.
Hansen, Karen Tranberg
1999 Second-Hand Clothing Encounters in Zambia: Global Discourses, Western Commodities, and Local Histories. *Africa*, 69 (3): 343–365.
2000a Other People's Clothes? The International Second-Hand Clothing Trade and Dress Practices in Zambia. *Fashion Theory: The Journal of Dress, Body & Culture*, 4 (3): 245–274.
2000b *Salaula: The World of Secondhand Clothing and Zambia.* Chicago: University of Chicago Press.
Harrison, Rob – Newholm, Terry – Shaw, Deirdre (szerk.)
2005 *The Ethical Consumer.* London: Sage.
Harrison, Simon
1990 *Stealing People's Names. History and Politics in a Sepik River Cosmology.* Cambridge: Cambridge University Press.
1995 Four Types of Symbolic Conflict. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 1 (2): 255–272.
1999 Cultural Boundaries. *Anthropology Today*, 15 (5): 10–13.
Hay, Jonathan
2008 The Value of Forgery. *RES: Journal of Anthropology and Aesthetics*, 53–54: 5–19.
Hebdige, Dick
1979 *Subculture: The Meaning of Style.* London: Routledge.
Hermann Antal
1909a Cigány serlegek. *Brassói Ujlap* (július 9.) I, 92, 1.
1909b Cigány serlegek. *Brassói Ujlap* (július 10.) I, 93, 1.
1909c Cigány serlegek. *Brassói Ujlap* (július 12.) I, 94, 1.

1909d Cigány serlegek. *Brassói Ujlap* (július 20.) I, 101, 1.

Herrmann Antal

1896a C(ím). N(élkül). *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*, V: 239.

1896b Zigeunerlieder aus Kalotaszeg. *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*, V: 282.

1910 Az E.K.E. muzeumáról. *Erdély*, XIX (11): 167–168.

Herrmann, Gretchen M.

1997 Gift or Commodity: What Changes Hands in the U.S. Garage Sale? *American Ethnologist*, 24 (4): 910–930.

2004 Haggling Spoken Here: Gender, Class, and Style in US Garage Sale Bargaining. *The Journal of Popular Culture*, 38 (1): 55–81.

Herzfeld, Michael

1990 Pride and Perjury: Time and the Oath in the Mountain Villages of Crete. *Man*, 25 (2): 305–322.

2003 Localism and the Logic of Nationalistic Folklore: Cretan Reflections. *Comparative Studies in Society and History*, 45 (2): 281–310.

Hilton, Matthew – Daunton, Martin

2001 Material Politics: An Introduction. In Hilton, Matthew – Daunton, Martin (szerk.): *The Politics of Consumption. Material Culture and Citizenship in Europe and America.* Oxford: Berg. 1–32.

Hobsbawm, Eric J.

1987 Tömeges hagyomány-termelés: Európa, 1870–1914. In Hofer Tamás – Niedermüller Péter (szerk.): *Hagyomány és hagyományalkotás.* Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport. 127–197.

Hogyai Erzsébet

1997 *A cigányság rétegződése Etéden.* Békéscsaba: Kőrösi Csoma Sándor Főiskola. (Szakdolgozat.)

Holmes, Janet – Meyerhoff, Miriam

1999 The Community of Practice: Theories and Methodologies in Language and Gender Research. *Language in Society*, 28 (2): 173–184.

Hoskins, Janet

1998 *Biographical Objects. How Things Tell the Stories of People's Lives.* New York: Routledge.

2006 Agency, Biography and Objects. In Tilley, Christoper – Keane, Webb – Küchler, Susanne – Rowlands, Michael – Spyer, Patricia (szerk.): *Handbook of Material Culture.* London: Sage. 74–84.

Hosmer, Brian C.

1997 Reflections on Indian Cultural „Brokers": Reginald Oshkosh, Mitchell Oshkenaniew, and the Politics of Menominee Lumbering. *Ethnohistory*, 44 (3): 493–509.

Howe, James

1977 Carrying the Village: Cuna Political Metaphors. In Sapir, David J. – Crocker, Christopher (szerk.): *The Social Use of Metaphor. Essays on the Anthropology of Rhetoric.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press. 132–163.

Hugh-Jones, Stephen

1992 Yesterday's Luxuries, Tomorrow's Necessities: Business and Barter in

Northwest Amazonia. In Humphrey, Caroline – Hugh-Jones, Stephen (szerk.): *Barter, Exchange, and Value: An Anthropological Approach.* Cambridge: Cambridge University Press. 42–74.

Ichinosawa, Jumpei

2007 Economic Anthropology of Bangkok Go-Go Bars: Risk and Opportunity in a Bazaar-Type Market for Interpersonally Embedded Services. In Wood, Donald C. (szerk.): *Choice in Economic Contexts: Ethnographic and Theoretical Enquiries.* Amsterdam: Elsevier. 125–150. /Research in Economic Anthropology 25./

Irvine, Judith T.

1993 Insult and Responsibility: Verbal Abuse in a Wolof Village. In Hill, Jane H. – Irvine, Judith T. (szerk.): *Responsibility and Evidence in Oral Discourse.* Cambridge: Cambridge University Press. 105–134.

Jakó Zsigmond

1942 *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának múltja és feladatai.* Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület.

Jamieson, Mark

1999 The Place of Counterfeits in Regimes of Value: An Anthropological Approach. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 5 (1): 1–11.

Jenss, Heike

2004 Dressed in History: Retro Styles and the Construction of Authenticity in Youth Culture. *Fashion Theory*, 8 (4): 387–404.

Johnson, Mark

1997 *A*t Home and Abroad: Inalienable Wealth, Personal Consumption and Formulations of Femininity in the Southern Philippines. In Miller, Daniel (szerk.): *Material Cultures: Why Some Things Matter.* London: UCL Press. 215–238.

Jones, Mark (szerk.)

1990 *Fake? The Art of Deception.* Berkeley: University of California Press.

1992 *Why Fakes Matter. Essays on Problems of Authenticity.* London: British Museum Press.

József főherceg

1888 *Czigány nyelvtan. Romano csibákero sziklaribe.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

1890 A czigányokról. *Ethnographia,* 1 (1): 12–19.

1893 Magyar-cigány szógyűjtemény. In Gerő Lajos (szerk.): *Pallas Nagy Lexikona* IV. kötet. Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomdai Társaság. XXXXIII–XXXXVIII.

1901 A czigányok. In *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* XX. kötet. *Magyarország* VII. kötete. *(Délkeleti Magyarország: Erdély és a szomszédos hegyvidékek).* Budapest: Magyar Királyi Államnyomda. 568–578.

Kádár Zsuzsanna

1993 A 19. század végi magyarországi cigány társadalom. *Regio*, 4 (1): 66–83.

Kingston, Sean

1999 The Essential Attitude: Authenticity in Primitive Art, Ethnographic Performances and Museums. *Journal of Material Culture*, 4 (3): 338–351.

Kitzmann, Andreas
2005 The Material Turn: Making Digital Media Real (Again). *Canadian Journal of Communication*, 30 (4): 681–686.
Kligman, Gail
1992 The Politics of Reproduction in Ceauşescu's Romania: A Case Study in Political Culture. *East European Politics and Societies*, 6 (2): 364–418.
1998 *The Politics of Duplicity. Controlling Reproduction in Ceausescu's Romania*. Berkeley: University of California Press.
Knappett, Carl – Malafouris, Lambros (szerk.)
2008 *Material Agency. Towards a Non-Anthropocentric Approach.* New York: Springer.
Kolba Judit – Săşianu, Alexandru – Hapák, József
1992 *Szent László és városa. 1192–1992.* Budapest: Officina Nova.
Komito, Lee
1992 Brokerage or Friendship? Politics and Networks in Ireland. *Economic and Social Review*, 23 (2): 129–145.
Kopytoff, Igor
1986 The Cultural Biography of Things: Commoditization as Process. In Appadurai, Arjun (szerk.): *The Social Life of Things. Commodities in Cultural Perspective.* Cambridge: Cambridge University Press. 64–94.
Kornai János
1993 *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan.* Budapest: HVG Kiadói Rt.
Kovács Éva
2012 Az emlékezet szociológiai elméletéhez. *Socio.hu Az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézetén online folyóirata* (1): 23–36.
Kovács Éva – Vidra Zsuzsanna – Virág Tünde
2013 Az etnicitás reprezentációi és mindennapi gyakorlatai. In Kovács Éva – Vidra Zsuzsanna –Virág Tünde (szerk.): *Kint és bent: Lokalitás és etnicitás a peremvidékeken.* Budapest: L'Harmattan. 78–111.
Kőszeghy Elemér
1936 *Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig.* Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
Lastovicka, John L. – Fernandez, Karen V.
2005 Three Paths to Disposition: The Movement of Meaningful Possessions to Strangers. *Journal of Consumer Research*, 31 (4): 813–823.
Lave, Jean – Wenger, Etienne
1991 *Situated Learning: Legitimate Peripheral Participation.* Cambridge: Cambridge University Press.
Leach, Jerry W. – Leach, Edmund (szerk.)
1983 *The Kula. New Perspectives on Massim Exchange*. Cambridge: Cambridge University Press.
Levi, Jerome M.
1992 Commoditizing the Vessels of Identity: Transnational Trade and the Reconstruction of Rarámuri Ethnicity. *Museum Anthropology*, 16 (3): 7–24.

Lewis, Ioan
1961 Force and Fission in Northern Somali Lineage Structure. *American Anthropologist*, 63 (1): 94–112.
Lewis, David – Mosse, David (szerk.)
2006 *Development Brokers and Translators. The Ethnography of Aid and Agencies.* Sterling, VA: Kumarian Press.
Liebich, Richard
1863 *Die Zigeuner in ihrem Wesen und in ihrer Sprache.* Leipzig: F. A. Brockhaus.
Locher, Miriam A. – Watts, Richard J.
2005 Politeness Theory and Relational Work. *Journal of Politeness Research: Language, Behaviour, Culture*, 1: 9–33.
Löfgren, Orvar
1989 A nemzeti kultúra problémái svéd és magyar példákon szemlélve. *Janus*, 6 (1): 13–28.
Lukács Judit
1999 Cigányfelmérés Romániában – hivatalos? tudományos? (Könyvismertetés a Ţiganii. Între ignorare şi îngrijorare. /A cigányok. A mellőzéstől az aggodalomig./ Editura Alternative, Bucureşti, 1993.) *Regio*, 10 (1): 223–226.
Lury, Celia
1996 *Consumer Culture.* Cambridge: Polity Press.
MacDougall, J. Paige
2003 Transnational Commodities as Local Cultural Icons: Barbie Dolls in Mexico. *Journal of Popular Culture*, 37 (2): 257–275.
Magee, Carol
2005 Forever in Kente: Ghanian Barbie and the Fashioning of Identity. *Social Identities: Journal for the Study of Race, Nation and Culture*, 11 (6): 589–606.
Magyari-Vincze Enikő – Feischmidt Margit
1995 A CARITAS és a romániai átmenet. *Replika*, 15–16: 65–87.
Malinowski, Bronislaw
1987 [1922] *Argonauts of the Western Pacific: An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea*. George Routledge & Sons, Ltd.
Mandel, Benjamin R.
2009 Art as an Investment and Conspicuous Consumption Good. *American Economic Review*, 99 (4): 1653–1663.
Marcus, George E.
1995 Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology*, 24: 95–117.
Marcus, George E. – Myers, Fred R. (szerk.)
1995 *The Traffic in Culture: Refiguring Art and Anthropology*. Berkeley: University of California Press.
Marx, Karl
1978 *A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata.* 1. kötet. Budapest: Kossuth Kiadó.

Matras, Yaron
2002 *Romani. A Linguistic Introduction.* Cambridge: Cambridge University Press.
Maynard, Margaret
2004 *Dress and Globalization.* Manchester: Manchester University Press.
McCracken, Grant
1986 Culture and Consumption: A Theoretical Account of the Structure and Movement of the Cultural Meaning of Consumer Goods. *The Journal of Consumer Research*, 13 (1): 71–84.
1988 *Culture and Consumption: New Approaches to the Symbolic Character of Consumer Goods and Activities.* Bloomington: Indiana University Press.
Mihas, Elena
2005 *Non-Literal Language in Political Discourse.* LSO Working Papers in Linguistics 5: Proceedings of WIGL. 124–139.
Miller, Carol
1975 American Rom and the Ideology of Defilement. In Rehfisch, Farnham (szerk.): *Gypsies, Tinkers and Other Travellers.* London: Academic Press. 41–54.
Miller, Daniel
1987 *Material Culture and Mass Consumption*. Oxford: Basil Blackwell.
1995 Consumption Studies as the Transformation of Anthropology. In Miller, Daniel (szerk.): *Acknowledging Consumption. A Review of New Studies*. London: Routledge. 263–292.
1997 Coca-Cola: A Black Sweet Drink from Trinidad. In Miller, Daniel (szerk.): *Material Cultures*. London: UCL Press. 169–187.
Miller, Daniel – Jackson, Peter – Thrift, Nigel – Holbrook, Beverley – Rowlands, Michael
1998 *Shopping, Place and Identity.* London: Routledge.
Miller, Daniel – Parrott, Fiona
2009 Loss and Material Culture in South London. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 15 (3): 502–519.
Mills, Sara
2002 Rethinking Politeness, Impoliteness and Gender Identity. In Litosseliti, Lia – Sunderland, Jane (szerk.): *Gender Identity and Discourse Analysis.* Amsterdam: John Benjamins. 69–90. /Discourse Approaches to Politics, Society and Culture 2./
Moffitt, John F.
1995 *Art Forgery: The Case of the Lady of Elche.* Gainesville: University of Florida Press.
Myers, Fred
2001 Introduction. In Myers, Fred (szerk.): *The Empire of Things: Regimes of Value and Material Culture*. Santa Fe: SAR Press. 3–61.
2002 *Painting Culture: The Making of an Aboriginal High Art*. Durham, NC: Duke University Press.
Murphy, William P.
1981 The Rhetorical Management of Dangerous Knowledge in Kpelle Brokerage. *American Ethnologist*, 8 (4): 667–685.

Nelissen, Rob M. A. – Meijers, Marijn H. C.
2011 Social Benefits of Luxury Brands as Costly Signals of Wealth and Status. *Evolution and Human Behavior*, 32 (5): 343–355.
Neugeboren Emil
1913 *Az erdélyi szászok.* Budapest. /Nemzetiségi ismertető könyvtár/
Newman, George E. – Diesendruck, Gil – Bloom, Paul
2011 Celebrity Contagion and the Value of Objects. *Journal of Consumer Research*, 38 (2): 215–228.
Ngai, Pun
2003 Subsumption or Consumption? The Phantom of Consumer Revolution in „Globalizing" China. *Cultural Anthropology*, 18 (4): 469–492.
Obeng, Samuel, G.
1997 Language and Politics: Indirectness in Political Discourse. *Discourse and Society*, 8 (1): 49–83.
O'Guinn, Thomas C.
1991 Touching Greatness: The Central Midwest Barry Manilow Fan Club. In Belk, Russell W. (szerk.): *Highways and Buyways: Naturalistic Research from the Consumer Behavior Odyssey.* Provo, UT.: Association for Consumer Research. 102–111.
Okely, Judith
1983 *The Traveller-Gypsies.* Cambridge: Cambridge University Press.
2012 Constructing Culture through Shared Location, Bricolage and Exchange: the Case of Gypsies and Roma. In Fillitz, Thomas – Saris, A. Jamie (szerk.): *Debating Authenticity. Concepts of Modernity in Anthropological Perspective.* Oxford – New York: Berghahn. 196–210.
Olivera, Martin
2012 The Gypsies as Indigenous Groups: The Gabori Roma Case in Romania. *Romani Studies*, 22 (1): 19–33.
Olosz Katalin
2009 Háromszéki népballadák Kanyaró Ferenc hagyatékában. *Keresztény Magvető*, 115 (2): 212–251.
Olsen, Bjørnar
2004 Steps Towards a Defense of Things. *Nordisk Museologi*, 2: 25–36.
Oprea, Alexandra
2005 The Arranged Marriage of Ana Maria Cioaba, Intra-Community Oppression and Romani Feminist Ideals. *European Journal of Women's Studies*, 12 (2): 133–148.
Orbán Balázs
1869 *A Székelyföld leírása. Történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból.* II. kötet. Pest: Ráth Mór kiadása.
Orosz Endre
1914 Czigány-kincsek. *Néprajzi Értesítő*, 15 (1–2): 161–167.
Paine, Robert
1981 The Political Uses of Metaphor and Metonym: An Exploratory Statement. In Paine, Robert (szerk.): *Politically Speaking. Cross-Cultural Studies of Rhetoric.* Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues. 187–200.

Paládi-Kovács Attila
1999 Herrmann Antal a magyar néprajzkutatás intézményesüléséért. In Bódi Zsuzsanna (szerk.): *Cigány néprajzi tanulmányok 8. Tanulmányok Herrmann Antal emlékére.* Budapest: Magyar Néprajzi Társaság. 39–54.

Pantea, Maria-Carmen
2009 Performing the Border of Child Labour: Roma Working Children. *Romani Studies*, 19 (1): 19–48.

Parsons, Elizabeth – Maclaran, Pauline
2009 „Unpacking Disposal": Introduction to the Special Issue. *Journal of Consumer Behaviour*, 8 (6): 301–304.

Pels, Peter
1998 The Spirit of Matter: On Fetish, Rarity, Fact, and Fancy. In Spyer, Patricia (szerk.): *Border Fetishisms. Material Objects in Unstable Spaces*. London: Routledge. 91–121.

Pesarini, Angelica
2010 Romanian Gypsy Women in Rome – An Ethnographic Account. *Tsiganologische Mitteilungen*, 51–63.

Phillips, Ruth B. – Steiner, Christopher B. (szerk.)
1999 *Unpacking Culture: Art and Commodity in Postcolonial Worlds*. Berkeley CA: University of California Press.

Piasere, Leonardo
1985 *Mare Roma. Catégories humaines et structure sociale. Une contribution à l'ethnologie tsigane*. Paris: Études et documents balkaniques et méditerraneens.
1997 A xoraxano romák békéltető emberei. In Prónai Csaba (szerk.): *A ciganológusok szerelmei. (Válogatott tanulmányok)* Budapest: ELTE BTK Kulturális Antropológia Tanszék. 90–109.
2002 Mare roma. In Prónai Csaba (szerk.): *Olaszország. Válogatás Jane Dick Zatta, Leonardo Piasere, Francesca Manna, Elisabeth Tauber, Paola Trevisan tanulmányaiból.* Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó. 213–382.

Plainer Zsuzsa
2012 „They Took Personal Data and some Pictures, yet They Found Nothing for Us" – Misunderstanding and Suspicion in a Marginal Roma Neighborhood from Romania. *Journal of Comparative Research in Anthropology and Sociology*, 3 (2): 111–128.

Pozsony Ferenc
1993 A háromszéki magyarajkú cigányok vallásos hitélete. In Barna Gábor (szerk.): *Cigány néprajzi tanulmányok 1. Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében a 18–19. században.* Budapest: Magyar Néprajzi Társaság. 76–80.

Price, Sally
2007 Into the Mainstream: Shifting Authenticities in Art. *American Ethnologist*, 34 (4): 603–620.

Rademacher, Anne M. – Sivaramakrishnan, K.
2013 Introduction: Ecologies of Urbanism in India. In Rademacher, Anne M. – Sivaramakrishnan, K. (szerk.): *Ecologies and Urbanism in India.*

Metropolitan Civility and Sustainability. Hong Kong: Hong Kong University Press. 1–41.

Radnóti Sándor
1999 *The Fake. Forgery and its Place in Art.* Lanham MD: Rowman & Littlefield.

Ráduly János
1978 Balladaéneklés a kibédi virrasztóban. In Kós Károly – Faragó József (szerk.): *Népismereti dolgozatok 1978.* Bukarest: Kriterion Könyvkiadó. 245–251.

Rees, Albert
1971 Information Networks in Labor Markets. In Lamberton, David M. (szerk.): *Economics of Information and Knowledge.* Hammondsworth: Penguin. 109–118.

Reisinger, Yvette – Steiner, Carol J.
2006 Reconceptualizing Object Authenticity. *Annals of Tourism Research*, 33 (1): 65–86.

Richter, Daniel K.
1988 Cultural Brokers and Intercultural Politics: New York – Iroquois Relations, 1664–1701. *The Journal of American History*, 75 (1): 40–67.

Salo, Matt T. – Salo, Sheila M. G.
1977 *The Kalderaš in Eastern Canada.* Ottawa: National Museum of Canada.

Sassatelli, Roberta
2004 The Political Morality of Food: Discourses, Contestation and Alternative Consumption. In Harvey, Mark – McMeekin, Andrew – Warde, Alan (szerk.): *Qualities of Food.* Manchester: Manchester University Press. 176–191.
2006 Virtue, Responsibility and Consumer Choice. Framing Critical Consumerism. In Brewer, John – Trentmann, Frank (szerk.): *Consuming Cultures, Global Perspectives. Historical Trajectories, Transnational Exchanges*. Oxford: Berg. 219–250.
2007 *Consumer Culture. History, Theory and Politics.* London: Sage.

Satov, Murray
1997 Catalogues, Collectors, Curators: The Tribal Art Market and Anthropology. In MacClancy, Jeremy (szerk.): *Contesting Art. Art, Politics and Identity in the Modern World*. Oxford: Berg. 215–241.

Saunders, Nicholas J.
1999 Biographies of Brilliance: Pearls, Transformations of Matter and Being, c. AD 1492. *World Archaeology*, 31 (2): 243–257.

Sárkány Mihály
1998 *A közösségek közötti csere.* Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet.

Schamberger, Karen – Sear, Martha – Wehner, Kirsten – Wilson, Jennifer
2008 Living in a Material World: Object Biography and Transnational Lives. In Deacon, Desley – Russell, Penny – Woollacott, Angela (szerk.): *Transnational Ties: Australian Lives in the World.* Canberra: The Australian National University Press. 275–298.

Scheper-Hughes, Nancy
2000 The Global Traffic in Human Organs. *Current Anthropology*, 41 (2): 191–224.

Scott, Lash – Urry, John
1994 *Economies of Signs and Space.* London: Sage.
Shafir, Michael
1985 *Romania: Politics, Economics and Society: Political Stagnation and Stimulated Change*. London: Frances Pinter.
Seraphin, Friedrich Wilhelm
1900 Ein sächsischer Ehrenpokal in Zigeunerhänden. *Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, XXIII (11): 139.
Setiffi, Francesca
2011 Reflections on the Cultures of the New and the Second Hand in Italy. *Italian Sociological Review*, 1 (3): 12–20.
Shove, Elizabeth
2003 *Comfort, Cleanliness and Convenience the Social Organization of Normality*. Oxford: Berg.
Shove, Elizabeth – Southerton, Dale
2000 Defrosting the Freezer: From Novelty to Convenience. A Narrative of Normalization. *Journal of Material Culture*, 5 (3): 301–319
Sigerius, Emil
1896 Ein Zigeunerschatz. *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn.* V: 239.
1901 Zigeunerbecher. *Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, XXIV (2): 22–23.
Sigona, Nando (szerk.)
2008 *The „Latest" Public Enemy: Romanian Roma in Italy. The Case Studies of Milan, Bologna, Rome and Naples*. Firenze: osservAzione.
Slater, Don
1997a *Consumer Culture and Modernity.* Cambridge: Polity.
1997b Consumer Culture and the Politics of Need. In Nava, Mica – Blake, Andrew – MacRury, Iain – Richards, Barry (szerk.): *Buy This Book: Studies in Advertising and Consumption.* London: Routledge. 51–63.
2000 Political Discourse and the Politics of Need: Discourses on the Good Life in Cyberspace. In Bennett, W. Lance – Entman, Robert M. (szerk.): *Mediated Politics*. New York: Cambridge University Press. 117–140.
Solimene, Marco
2011 „These Romanians have Ruined Italy". Xoraxané Roma, Romanian Roma and Rome. *Journal of Modern Italian Studies*, 16 (5): 637–651.
Soong, F. S.
1983 The Role of Aboriginal Health Workers as Cultural Brokers: Some Findings and their Implications. *Australian Journal of Social Issues*, 18 (4): 268–274.
Spivak, Gayatri Chakravorty
1987 *In Other Worlds: Essays in Cultural Politics*. New York: Methuen.
Spooner, Brian
1986 Weavers and Dealers: The Authenticity of an Oriental Carpet. In Appadurai, Arjun (szerk.): *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective.* Cambridge: Cambridge University Press. 195–235.
Steiner, Christopher B.
1994 *African Art in Transit.* Cambridge: Cambridge University Press.

1996 Can the Canon Burst? *The Art Bulletin*, 78 (2): 213–217.

Stewart, Michael

1989 „True Speech": Song and the Moral Order of a Hungarian Vlach Gypsy Community. *Man*, 24 (1): 79–102.

1992a The Vlach Gypsies of Hungary. In Levinson, David (főszerk.): *The Encyclopedia of World Cultures*, vol. 4 (Europe). Boston, MA.: G.K. Hall & Co. 270–273.

1992b Gypsies at the Horse-Fair. A Non-Market Model of Trade. In Dilley, Roy (szerk.): *Contesting Markets. Analyses of Ideology, Discourse and Practice.* Edinburgh: Edinburgh University Press. 97–111.

1994 *Daltestvérek. Az oláhcigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon*. Budapest: T-Twins – MTA Szociológiai Intézet – Max Weber Alapítvány.

1997 *The Time of the Gypsies.* Boulder: Westview.

1998 Brothers and Orphans: Two Egalitarian Models of Community among Hungarian Rom. In Stewart, Michael – Day, Sophie – Papataxiarchis, Evthymios (szerk.): *The Lilies of the Field: Marginal People Who Live for the Moment.* Westview CO.: Boulder. 27–44.

2004 Remembering without Commemoration: The Mnemonics and Politics of Holocaust Memories among European Roma. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 10 (3): 561–582.

2013 Roma and Gypsy „Ethnicity" as a Subject of Anthropological Inquiry. *Annual Review of Anthropology*, 42: 415–432.

Straight, Belinda

2002 From Samburu Heirloom to New Age Artifact: The Cross-Cultural Consumption of Mporo Marriage Beads. *American Anthropologist*, 104 (1): 7–21.

Strathern, Andrew

1971 *The Rope of Moka: Big-Men and Ceremonial Exchange in Mount Hagen, New Guinea*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sutherland, Anne

1975 *Gypsies: The Hidden Americans.* New York: The Free Press.

Szabó Á. Töhötöm

2003 Informális technikák a hagyományos gazdálkodásban. In Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok. Fiatal kutatók a népi kultúráról.* 2. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. 105–126. /Kriza Könyvek 19./

Szalai Andrea

2006 Egységesség? Változatosság? A cigány kisebbség és a nyelvi sokféleség. *Nyelvtudományi Közlemények*, 103: 163–204.

2009 *Átok, feltételes átok és társadalmi nem erdélyi roma közösségek nyelvi ideológiájában és gyakorlataiban*. PhD-értekezés. Pécsi Tudományegyetem BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola.

2010 Nyelvi ideológiák és a társadalmi határok kijelölése egy erdélyi gábor roma közösségben. In Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom.* Budapest: Gondolat Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet. 419–430.

2013a Átok és kontextualizáció a romani gondozói beszédben. *Nyelvtudomány (Acta Universitatis Szegediensis Sectio Linguistica)*, VIII–IX. (2012–2013): 165–209. (Megjelenés alatt.)
2013b A kínálás pragmatikája gábor roma közösségekben. In Benő Attila – Fazakas Emese – Kádár Edit (szerk.): *„ …hogy legyen a víznek lefolyása...” Köszöntő kötet Szilágyi N. Sándor tiszteletére.* Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület Kiadó. 439–452.
2014 Ideologies of Social Differentiation among Transylvanian Gabor Roma. *Acta Ethnographica Hungarica*, 59 (1): 85–112. (Roma in Central and Eastern Europe: Ethnicising, Performing, and Commodifying Social Differences. /Tematikus szám/.)

P. Szalay Emőke
2001 *Debreceni ötvösség.* Debrecen: k.n.

Szasz, M. C. (szerk.)
1994 *Between Indian and White Worlds: The Cultural Broker.* London: University of Oklahoma Press.

Szádeczky Lajos
1899a Múzeum a zálogházban. *Erdélyi Múzeum*, XVI (IV): 247–251.
1899b A m m.-vásárhelyi szabó czéhpoharak. *Erdélyi Múzeum*, XVI (VI): 395–399.
1899c Régi ezüst poharak Erzsébetvárosról. *Erdélyi Múzeum*, XVI (VI): 402–403.

Szendrei János
1884 Az Országos Történeti Ötvösmű-kiállítás. *Vasárnapi Ujság*, XXXI (március 2): 133–135.

Szilágyi János György
1987 *Legbölcsebb az idő. Antik vázák hamisítványai.* Budapest: Corvina Kiadó.

Sz. N.
1899 Muzeum a zálogházban. *Erdély népei. Az „Erdély” néprajzi melléklete,* II (2): 29.

Sz. N.
1915 Téglás István emlékezete. *Erdészeti Lapok*, 54 (17–18): 436–438.

Sz. N.
1943 Összefoglaló helyzetjelentés. 1943. november havi adatok. *Statisztikai Szemle*, XXI (12): 697–705.

Tesăr, Cătălina
2012 Becoming *Rom* (Male), Becoming *Romni* (Female) among Romanian Cortorari Roma: On Body and Gender. *Romani Studies*, 22 (2): 113–140

Tesfay Sába
2009 Wearing Gypsy Identity in a Gábor Gypsy Community in Tîrgu Mureş. *Romani Studies*, 19 (1): 1–17.

Téglás István
1899 Vándor czigányok kincse. *Erdély népei. Az „Erdély” néprajzi melléklete,* II (2): 21–23.
1912a Czigány-kincsek. Első közlemény. *Néprajzi Értesítő*, 13 (1): 50–55.
1912b Czigány-kincsek. Másdik közlemény. *Néprajzi Értesítő*, 13 (2): 124–130.
1912c Czigány-kincsek. Harmadik közlemény. *Néprajzi Értesítő*, 13 (3–4): 268–273.

1913 Czigány-kincsek. Negyedik és utolsó közlemény. *Néprajzi Értesítő*, 14 (1–2): 135–142.

Thomas, Nicholas

1991 *Entangled Objects: Exchange, Material Culture, and Colonialism in the Pacific.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Trigg, Andrew B.

2001 Veblen, Bourdieu, and Conspicuous Consumption. *Journal of Economic Issues*, XXXV (1): 99–115.

Troc, Gabriel

2002 A State of Despair: Roma (Gypsy) Population during Transition. Transylvanian Case Studies. *Studia Europaea*, XLVII (1–2): 49–90.

Turgeon, Laurier

1997 The Tale of the Kettle: Odyssey of an Intercultural Object. *Ethnohistory*, 44 (1): 1–29.

Uberoi, Singh

1962 *The Politics of the Kula Ring.* Manchester: Manchester University Press.

Veblen, Thorstein

1975 *A dologtalan osztály elmélete.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Velthuis, Olav

2005 *Talking Prices. Symbolic Meanings of Prices on the Market for Contemporary Art.* Princeton: Princeton University Press.

Verdery, Katherine

1995a „Caritas": And the Reconceptualization of Money in Romania. *Anthropology Today*, 11 (1): 3–7.

1995b Faith, Hope, and Caritas in the Land of the Pyramids: Romania, 1990 to 1994. *Comparative Studies in Society and History*, 37 (4): 625–669.

Voiculescu, Cerasela

2004 Temporary Migration of Transylvanian Roma to Hungary. In Pop, D. (szerk.) *New Patterns of Labour Migration in Central and Eastern Europe*. Cluj-Napoca: AMM Design. 145–164.

Wang, Chin-Shou – Kurzman, Charles

2007a Dilemmas of Electoral Clientelism: Taiwan, 1993. *International Political Science Review*, 28 (2): 225–245.

2007b The Logistics: How to Buy Votes. In Schaffer, Frederic Charles (szerk.): *Elections for Sale. The Causes and Consequences of Vote Buying.* Boulder – London: Lynne Rienner. 61–78.

Wang, Ning

1999 Rethinking Authenticity in Tourism Experience. *Annals of Tourism Research*, 26 (2): 349–370.

Wang, Yajin – Griskevicius, Vladas

2014 Conspicuous Consumption, Relationships, and Rivals: Women's Luxury Products as Signals to Other Women. *Journal of Consumer Research*, 40 (5): 834–854.

Weiner, Annette B.

1983 „The World of Made is not a World of Born": Doing Kula in Kiriwina. In

Leach, Jerry Wayne – Leach, Edmund Ronald (szerk.): *The Kula: New Perspectives on Massim Exchange.* Cambridge: Cambridge University Press. 147–170.
1985 Inalienable Wealth. *American Ethnologist*, 12 (2): 210–227.
1992 *Inalienable Possessions: The Paradox of Keeping-while-Giving.* Berkeley: University of California Press.
1994 Cultural Difference and the Density of Objects. *American Ethnologist*, 21 (2): 391–403.
Weiss, Brad
1996 Coffee Breaks and Coffee Connections: The Lived Experience of a Commodity in Tanzanian and European Worlds. In Howes, David (szerk.): *Cross-Cultural Consumption.* New York: Routledge. 93–105.
1997 Forgetting your Dead: Alienable and Inalienable Objects in Northwest Tanzania. *Anthropological Quarterly*, 70 (4): 164–172.
Wenger, Etienne
1998 *Communities of Practice. Learning, Meaning, and Identity.* Cambridge: Cambridge University Press.
Weyrauch, Walter O. (szerk.)
2001 *Gypsy Law: Romani Legal Traditions and Culture.* Berkeley: University of California Press.
Wilk, Richard
1995 Learning to Be Local in Belize: Global Systems of Common Difference. In Miller, Daniel (szerk.): *Worlds Apart: Modernity Through the Prism of the Local*. London: Routledge. 110–133.
2001 Consuming Morality. *Journal of Consumer Culture*, 1 (2): 245–60.
Williams, Patrick
2000 A párizsi cigányok láthatatlansága. In Prónai Csaba (szerk.): *Cigányok Európában 1. Nyugat-Európa*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó. 183–205.
Wilson, Verity
1999 Studio and Soirée: Chinese Textiles in Europe and America, 1850 to the Present. In Phillips, Ruth B. – Steiner, Christopher B. (szerk.): *Unpacking Culture: Art and Commodity in Postcolonial Worlds.* Berkeley, CA: University of California Press. 229–242.
Wlisloczki Henrik
1885 *Az erdélyi czigány népköltészet.* Budapest: Franklin-Társulat.
1888 Az erdélyi sátoros czigányok nemzetségi és családi viszonyai. *Vasárnapi Újság*, XXXV (37): 611–613.
1890 *Vom wandernden Zigeunervolke. Bilder aus dem Leben der siebenbürger Zigeuner. Geschichtliches, Ethnologisches, Syrache und Poesie.* Hamburg: Verlagsanstalt und Druckerei Actien-Gesellschaft.
Wong, Nancy Y. – Ahuvia, Aaron C.
1998 Personal Taste and Family Face: Luxury Consumption in Confucian and Western Societies. *Psychology and Marketing*, 15 (5): 423–441.
Woodward, Ian
2007 *Understanding Material Culture.* London: Sage.

Yeoman, Ian
2011 The Changing Behaviours of Luxury Consumption. *Journal of Revenue and Pricing Management*, 10: 47–50.
Yoon, Jeongkoo – Seok, Hyunho
1996 Conspicuous Consumption and Social Status in Korea: An Assessment of Reciprocal Effects. *Korea Journal of Population and Development*, 25 (2): 333–354.
Zajzon Gabriella
2000 *„A régi törvényekből megmaradt…" (A székelykakasdi „elit" sátoros cigányok)*. Szeged: József Attila Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar. (Szakdolgozat.)
Zamfir, Elena – Zamfir, Cătălin (szerk.)
1993 *Ţiganii între ignorare şi îngrijorare.* Bucharest: Editura Alternative.
Zhan, Lingjing – He, Yanqun
2012 Understanding Luxury Consumption in China: Consumer Perceptions of Best-known Brands. *Journal of Business Research*, 65 (10): 1452–1460.
Zhang, Bopeng – Kim, Jung-Hwan
2013 Luxury Fashion Consumption in China: Factors Affecting Attitude and Purchase Intent. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 20 (1): 68–79.

Képmelléklet

1. kép Két, korábban a gáboroktól megvásárolt pohár *(„taxtaj kuštikasa”)* és cărhar tulajdonosuk. (Fotó: Berta Péter, 2011)

2. kép Egy értékes gábor roma fedeles kupa. (Fotó: Berta Péter, 2011)

3. kép Az értékes gábor roma poharak egyike *(„taxtaj kuštikasa”)*.
(Fotó: Berta Péter, 2006)

4. kép Egy gábor roma pohár *(„taxtaj kuštikasa”)* a tulajdonos unokájának kezében. (Fotó: Berta Péter, 2011)

5. kép A gáboroktól megvásárolt cărhar roma poharak egyike *(„taxtaj kuštikasa”)* a cărhar tulajdonos unokájának kezében. (Fotó: Berta Péter, 2011)

6. kép A cărhar romák által megvásárolt gábor poharak egyike *(„taxtaj kuštikasa”)*.
(Fotó: Berta Péter, 2011)

7. kép Az értékes cărhar roma poharak egyike *(„taxtaj kuštikasa”)* és tulajdonosa.
(Fotó: Berta Péter, 2010)

8. kép Cărhar roma tulajdonosa leméri a korábban a gáboroktól vásárolt pohara szájperemének szélességét. (Fotó: Berta Péter, 2011)

9. kép Egy gábor roma pohár *(„burikato taxtaj”)*. (Fotó: Berta Péter, 2006)

10. kép A gábor roma poharak egyike *(„burikato taxtaj”)*. (Fotó: Berta Péter, 2012)

11. kép Egy értékes gábor roma fedeles kupa. (Fotó: Berta Péter, 2009)

12. kép A gábor roma poharak egyike *(„taxtaj kuštikasa”)*. (Fotó: Berta Péter, 2014)

13. kép Egy gábor roma pohár *(„sčobo taxtaj”)* és tulajdonosa. (Fotó: Berta Péter, 2014)

14. kép Egy gábor roma pohár *(„taxtaj kuštikasa”)* és tulajdonosa. (Fotó: Berta Péter, 2012)

15. kép Az értékes cărhar roma poharak egyike *(„taxtaj kuštikasa”)*.
(Fotó: Berta Péter, 2010)

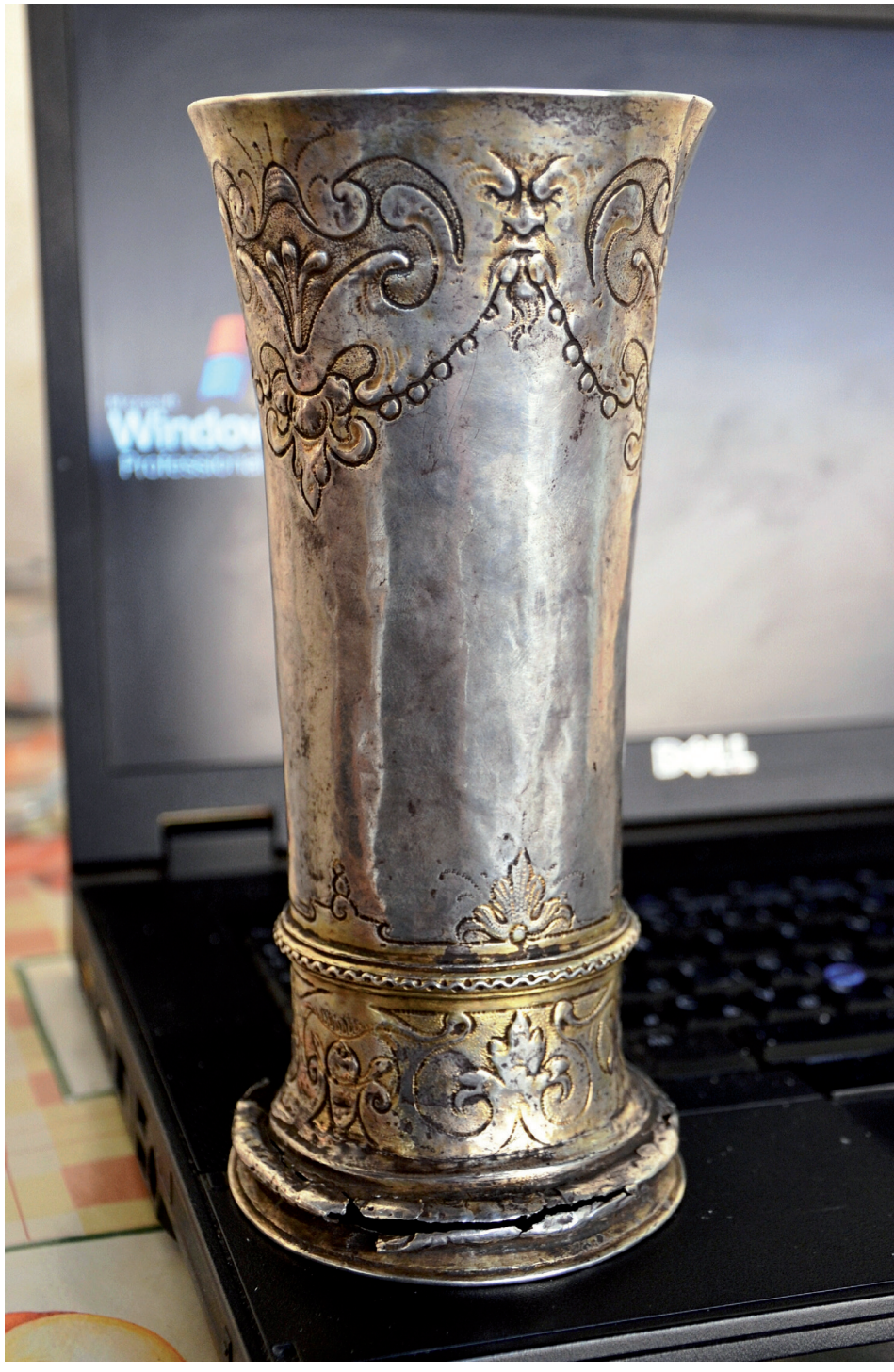

16. kép A gáboroktól vásárolt, ma cărhar roma tulajdonban lévő poharak egyike *(„taxtaj kuštikasa”)*. (Fotó: Berta Péter, 2011)

17. kép Egy gábor roma fedeles kupa a tulajdonos fiának kezében.
(Fotó: Berta Péter, 2011)

18. kép Egy gáboroktól vásárolt pohár *(„taxtaj kuštikasa”)* és cărhar tulajdonosa.
(Fotó: Berta Péter, 2011)

19. kép A gábor roma poharak egyike *(„taxtaj kuštikasa”)*. (Fotó: Berta Péter, 2010)

20. kép Egy gábor roma pohár *(„taxtaj kuštikasa”)*. (Fotó: Berta Péter, 2006)

21. kép Egy cărhar roma pohár *(„sčobo taxtaj”)*. (Fotó: Berta Péter, 2011)

A romákkal foglalkozó antropológiai és szociológiai kutatások többnyire csekély figyelmet fordítottak annak értelmezésére, hogy a különböző roma közösségekben milyen ideológiák és gyakorlatok révén szerveződnek a társadalmi és gazdasági különbségek. E kötet azt vizsgálja, hogy milyen szerepet játszik a különbség politikája – azon belül a presztízsfogyasztás – az erdélyi gábor romák közötti társadalmi határok, hierarchiák és identitások kialakításában, megjelenítésében és menedzselésében, ily módon az említett kutatástörténeti aszimmetria ellensúlyozására is kísérletet tesz.

A fejezetek egy olyan, a társadalmi és gazdasági integráció terén sikeres roma csoport képét tárják az olvasó elé, amelynek számos tagjára az eredményes gazdaságitőke-felhalmozás, a környezetükben élő nem romákéhoz hasonló vagy azt meghaladó életszínvonal, a többségi társadalommal fenntartott kiegyensúlyozott viszony és az attól való (relatív) függetlenség a jellemző. Ezért e monográfia alternatív olvasatául szolgálhat az olyan elterjedt, esetenként homogenizáló és esszencializáló kutatói és hétköznapi sztereotípiáknak, amelyek a roma közösségeket marginalizált és kiszolgáltatott, társadalmi berendezkedésüket tekintve differenciálatlan, döntően egyenlőségelvű és jelencentrikus formációkként mutatják be, és mindenekelőtt a szegénység, a nélkülözés, az alávetettség és az interetnikus konfliktus fogalmait társítják hozzájuk.